

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN:2149-3243

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume: 32

Sayı/Number: 2

**Mayıs/May
ELAZIĞ 2022**

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

Cilt/Volume: 32

Sayı/Issue: 2

Mayıs / May – 2022

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS İndex ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index and EBSCO

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere üç sayı hâlinde yayımlanır.
This journal is published three be annually in January, May and September every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.

In the Journal, Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.

Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt/Volume: 32 Sayı/Issue: 2

BAŞ EDİTÖR

Editor in Chief

Prof. Dr. Murat SUNKAR

EDİTÖR

Editor

Doç. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR

İngilizce Dil Editörü

English Language Editor

Dr. Öğr. Üye. Naciye SAĞLAM

YAZI İŞLERİ

Editorial Secretary

Doç. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80
0-424-237 00 00

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web:

<http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128>
<http://dergipark.gov.tr/firatsbed>

Dizgi / Composition

Prof. Dr. Murat SUNKAR

Baskı / Print:

Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495
ELAZIĞ – 2020

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Murat SUNKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR (Afyon Kocatepe Ün., Afyon-Türkiye)
Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Ün., İzmir- Türkiye)
Doç. Dr. Ali Akın AKYOL (Ankara HBV Üniversitesi, Ankara- Türkiye)
Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Doç. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Dr. Öğr. Üye. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ergün YILDIRIM (Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)
Prof. Dr. Erkan Turan DEMİREL (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye)
Prof. Dr. Karl DONERT (Liverpool Hope University, Liverpool-UK)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ruhay YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis-Türkiye)
Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Taşpolat SADIKOV (Karasayev BGU, Bişkek-Kırgızistan)
Assoc. Prof. Dr. Ion LIHACIU (Al. I. Cuza University, Iaşi-Romanya)
Sc. D. Prof. LU Aleksandr TSOI (Lodz University, Lodz-Polonya)

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt / Volume: 31

Sayı / Issue: 2

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of The Issue

- Prof. Dr. Ali AÇIKEL (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Tokat) ali.acikel@gop.edu.tr
Prof. Dr. Ali BAYKAL (Bahçeşehir Üniversitesi-İstanbul) abaykal@boun.edu.tr
Prof. Dr. Ali ÖZTÜRK (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi-Antalya) imajoloji@gmail.com
Prof. Dr. Ali UZUN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun) aliuzun@omu.edu.tr
Prof. Dr. Arzu ÖZYÜREK (Karabük Üniversitesi-Karabük) a.ozyurek@karabuk.edu.tr
Prof. Dr. Atila KARAHAN (Selçuk Üniversitesi-Kayseri) atikarahan08@gmail.com
Prof. Dr. Ayperi DİKİCİ SİĞİRTMAÇ (Çukurova Üniversitesi-Adana) ayperis@cu.edu.tr
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi-Van) koclarb@gmail.com
Prof. Dr. Candan ÜLKÜ (Mersin Üniversitesi-Mersin) candanulku@mersin.edu.tr
Prof. Dr. Ebru BURCU YILMAZ (Siirt Üniversitesi-Siirt) ebru.yilmaz@inonu.edu.tr
Prof. Dr. Erol KUTLU (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir) ekutlu@anadolu.edu.tr
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) fatihcoskunertas@hotmail.com
Prof. Dr. Ferit KÜÇÜK (Harran Üniversitesi-Şanlıurfa) feritk@harran.edu.tr
Prof. Dr. Ferit YUSUPOV (Kazan Federal Üniversitesi-Tataristan) ferits@yandex.ru
Prof. Dr. Figen ZAİF (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara) figenzaif@gmail.com
Prof. Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU (Koç Üniversitesi-Ankara) fyenisehirlioglu@ku.edu.tr
Prof. Dr. Gülay GÜNLÜK ŞENESEN (İstanbul Üniversitesi-İstanbul) gulaygs@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Gülsüm ÇAMUR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun) gcduyan@gmail.com
Prof. Dr. Hacer Sibel ÜNALAN ÖZDEMİR (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Aydın) sunalan@adu.edu.tr
Prof. Dr. Hakan TEMİZTÜRK (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) htemizturk@atauni.edu.tr
Prof. Dr. İsmail BARIŞ (Üsküdar Üniversitesi-İstanbul) ismail.baris@uskudar.edu.tr
Prof. Dr. Mehmet Ali ÖZDEMİR (Aydın Kocatepe Üniversitesi-Aydın) aozdemir@aku.edu.tr
Prof. Dr. Mehmet Mustafa YÜCEL (İnönü Üniversitesi-Malatya) mustafa.yucel@inonu.edu.tr
Prof. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP (Harran Üniversitesi-Şanlıurfa) sahinalp@harran.edu.tr
Prof. Dr. Meltem BOSTANCI (İstanbul Üniversitesi-İstanbul) meltemb@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Metin AKKUŞ (Düzce Üniversitesi-Düzce) metinakkus@duzce.edu.tr
Prof. Dr. Muhammet Fatih KANTER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis) fatih.kanter@hotmail.com
Prof. Dr. Murat BEKTAŞ (Dokuz Eylül Üniversitesi-İzmir) muratbektas35@gmail.com
Prof. Dr. Mustafa MÜJDECİ (Kırıkkale Üniversitesi- Kırıkkale) mmujdeci@hotmail.com
Prof. Dr. Mustafa ŞEKER (Akdeniz Üniversitesi-Antalya) museker33@gmail.com
Prof. Dr. Neşe SONGUR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi -Ankara) nesesongur@gmail.com
Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi-Kayseri) kilicremzi@gmail.com
Prof. Dr. Remzi OTO (Dicle Üniversitesi-Diyarbakır) remzioto@gmail.com
Prof. Dr. Sabahattin ÇİFTÇİ (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya) sciftci@erbakan.edu.tr
Prof. Dr. Sabri KARADOĞAN (Dicle Üniversitesi-Diyarbakır) skaradogan@dicle.edu.tr
Prof. Dr. Sevil ACAR (Boğaziçi Üniversitesi-İstanbul) sevil.acar@boun.edu.tr
Prof. Dr. Sibel CENGİZ (Ardahan Üniversitesi-Ardahan) sibelcengiz@ardahan.edu.tr
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK (Akdeniz Üniversitesi-Antalya) suatkolukirik@gmail.com
Prof. Dr. Yeter USLU (İstanbul Medipol Üniversitesi-İstanbul) yuslu@medipol.edu.tr
Prof. Dr. Yıldız AYANOĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara) yildiz.ayanoglu@hbv.edu.tr
Doç. Dr. Adnan ALKAN (Siirt Üniversitesi-Siirt) ad_alkan@hotmail.com
Doç. Dr. Ali Emre DİNGİN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Aydın) aemredingin@gmail.com
Doç. Dr. Bahadır KÖKSALAN (İnönü Üniversitesi-Malatya) bahadir.koksalan@inonu.edu.tr
Doç. Dr. Ceyhan ERSAN (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi-Antalya) ceyhunersan@yahoo.com
Doç. Dr. Ceyhan OZAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) ozanceyhun08@gmail.com
Doç. Dr. Cihan ÇAKMAK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa) cihan.cakmak@cbu.edu.tr
Doç. Dr. Çiğdem TAŞ ALİCENAP (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir) ctas@anadolu.edu.tr

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

- Doç. Dr. Ersin KORKMAZ (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi-Erzincan) ekorkmaz2429@gmail.com
Doç. Dr. Fatime Gül KOÇSOY (Fırat Üniversitesi-Elazığ) fgulkocsoy@firat.edu.tr
Doç. Dr. Ferhat TOPBAŞ (İzmir Demokrasi Üniversitesi-İzmir) ferhat.topbas@idu.edu.tr
Doç. Dr. Fettah KUZU (Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep) fettahkuzu@hotmail.com
Doç. Dr. Figen KIVILCIM ÇORAKBAŞ (Bursa Uludağ Üniversitesi-Bursa) figenkivilcim@uludag.edu.tr
Doç. Dr. Gökben AYHAN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla) gokben.ayhan@gmail.com
Doç. Dr. Gökhan ARASTAMAN (Hacettepe Üniversitesi-Ankara) gokhanarastaman@gmail.com
Doç. Dr. Halis SAKIZ (Mardin Artuklu Üniversitesi-Mardin) halissakiz@artuklu.edu.tr
Doç. Dr. Hasan UÇAR (Ege Üniversitesi-İzmir) hasan.ucar@ege.edu.tr
Doç. Dr. Hıdır APAK (Mardin Artuklu Üniversitesi-Mardin) hidirapak@artuklu.edu.tr
Doç. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR (Fırat Üniversitesi-Elazığ) ioakdemir@firat.edu.tr
Doç. Dr. İsa KALAYCI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi- Hatay) isakalayci@mku.edu.tr
Doç. Dr. İsmail ÇELİK (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi-Ağrı) icelik@agri.edu.tr
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyon) kasapoglu@aku.edu.tr
Doç. Dr. Mahmut Sami ÖZTÜRK (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta) samiozturk@sdu.edu.tr
Doç. Dr. Muhsin Murat YASLIOĞLU (İstanbul Üniversitesi-İstanbul) muratyas@istanbul.edu.tr
Doç. Dr. Murat GÜL (Kırıkkale Üniversitesi- Kırıkkale) murat_gul@email.com
Doç. Dr. Musa GÜMÜŞ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Mersin) musagumus@hotmail.com
Doç. Dr. Oğuz Serdar KEŞİCİOĞLU (Giresun Üniversitesi-Giresun) kesiciogluserdar@gmail.com
Doç. Dr. Oğuz KOÇYİĞİT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) sahapbulak@gmail.com
Doç. Dr. Özden ÜRKMEZ (İzmir Demokrasi Üniversitesi-İzmir) ozdenurkmez@gmail.com
Doç. Dr. Özge PINARCİK SAKARYALI (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi-Antalya) o_pinarcik@hotmail.com
Doç. Dr. Semra SARUC (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir) semrasaruc@gmail.com
Doç. Dr. Serkan KÜNÜ (İğdir Üniversitesi-Iğdır) serkan.kunu@igdir.edu.tr
Doç. Dr. Serkan YENAL (Milli Savunma Üniversitesi-İstanbul) serkanyenal@gmail.com
Doç. Dr. Sevim ERDEM (Bitlis Eren Üniversitesi-Bitlis) sevimerdem23@hotmail.com
Doç. Dr. Soner DOĞAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi-Sivas) snr312@gmail.com
Doç. Dr. Ufuk ERDEM (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi -Ankara) ufuk.erdem@hbv.edu.tr
Doç. Dr. Victoria Bilge YILMAZ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Ankara) vikelay@gmail.com
Doç. Dr. Yasemin MAMUR IŞIKÇI (Giresun Üniversitesi-Giresun) mamurysm@gmail.com
Doç. Dr. Zehra DOĞAN ÇALIŞKAN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi-Bolu) zehradogan@ibu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Arzu BULUT (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi-Bandırma) abulut@bandirma.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Atiye TÜMENBATUR (Maltepe Üniversitesi-İstanbul) atumenbatur@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Barış ATEŞ (Milli Savunma Üniversitesi-İstanbul) barisates@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Cafer GARİPER (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta) gariper@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Can DEVECİ (Erciyes Üniversitesi-Kayseri) candvc@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Dilek ŞAHİN (Düzce Üniversitesi-Düzce) dileksahin@duzce.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem SEVİM (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi-Bandırma) esevim@bandirma.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Faize SARIŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) faizesaris@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi İlknur BEYAZ ÖZBEY (Artvin Çoruh Üniversitesi-Artvin) ilknurbeyaz087@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi İsmail SEÇER (Beykent Üniversitesi-İstanbul) secer61@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Kadir KASALAK (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta) kadirkasalak@sdu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TAN (Siirt Üniversitesi-Siirt) mehmet.tan@siirt.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Özgül ÖZKOÇ (Altınbaş Üniversitesi-İstanbul) ozgul.ozkoc@altinbas.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Seda GÜNDÜZALP (Munzur Üniversitesi-Tunceli) sedagunduzalp@munzur.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Selden ÇEPNİ (Işık Üniversitesi-İstanbul) selden.cepni@isikun.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Serra ORKAN (İstanbul Okan Üniversitesi-İstanbul) serraorkan@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ERGÜN (Marmara Üniversitesi-İstanbul) yaseminakbalergun@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel BEKAROĞLU DOĞAN (Üsküdar Üniversitesi-İstanbul) yukselbekaroglu@hotmail.com

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Arkeoloji / Archaeology	
A. Onur BAMYACI, Nurettin BATARAY (Araştırma Makalesi) Çanakkale Prehistorik Dönem Arkeolojik Yüzey Araştırması (Capas) 2021: Ezine ve Çevresi Sürtmetaş Alet ve Objeleri <i>Çanakkale Prehistoric Archaeological Survey (CAPAS) 2021: Groundstone Tools and Objects of Ezine and Vicinity</i>	349
Ebru ULAŞ, Hicran Hanım HALAÇ, Ömer BOZ, Cenap ÖZER (Araştırma Makalesi) Arkeolojik Alanlarda Yerel Kullanıcı Bilinç ve Farkındalık Analizi: Germanicia Antik Kenti <i>Local User Consciousness and Awareness Analysis in Archaeological Sites: Ancient City of Germanicia</i>	361
Coğrafya / Geography	
Selçuk HAYLI (Araştırma Makalesi) Silvan İlçesi Köylerinin Coğrafi Analizi <i>Geographical Analysis of the Villages of Silvan District</i>	373
Elif KOCAOĞLU, Ayşe ÇAĞLIYAN (Araştırma Makalesi) Çanakkale Yağış Gözlem İstasyonlarının Homojenlik Durumu ve Yıllık Yağışlarının Trend Analizi <i>Homogeneity of Çanakkale Precipitation Observation Stations and Trend Analysis of Annual Precipitation</i>	391
Muzaffer SİLER, M. Taner ŞENGÜN (Araştırma Makalesi) Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonu'nun (Elazığ) Jeopark Potansiyeli <i>Geopark Potential of Karaleylek Canyon and Saklıkapı Canyon (Elazığ)</i>	409
Dil ve Edebiyat / Language and Literature	
Fatih ÖZTÜRK (Araştırma Makalesi) The Sublime and Grotesque in Howard Barker's Scenes From an Execution <i>Howard Barker'in Bir İnfazın Portresi Adlı Eserinde Yücelik ve Grotesk</i>	427
Ali YILDIRIM (Araştırma Makalesi) Divan-ı Kebir'de Vahdet-Kesret Tasavvurları <i>Unity-Abundance Conceptions in Divan-ı Kebir</i>	433
Mutlu DEVECİ, Halil Fatih ALAGÖZ (Araştırma Makalesi) Kültürün Metalaşma Sürecine Edebiyat Zaviyesinden Bakmak: Kaan Arslanoğlu'nun İntihar/ Zamanımızın Bir Kahramanı Romanı <i>Reviewing the Commodification Process of Culture From the Angle of Literature: Kaan Arslanoğlu's Suicide/ A Hero of Our Time's Novel</i>	449
Mehmet ÖZEREN, Süleyman Kaan YALÇIN (Araştırma Makalesi) Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde Çatı Eklerini Alan Fiillerin Sözlükselleşmesi <i>Lexicalization of Verbs that Take Voice Suffixes in the Turkic Dialects of the Kipchak Group</i>	457
Eğitim Bilimleri / Education Sciences	
Zülküf NANTO, Mukaddar BOYDAK ÖZKAN (Araştırma Makalesi) Measuring Error Management Culture: Scale Development and Validation <i>Hata Yönetimi Kültürü Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları</i>	467
Ayşegül AYYILDIZ (Derleme) Trends of Postgraduate Theses About Change in The Field of Education: A Descriptive Analysis <i>Eğitim Alanında Değişim İle İlgili Yapılan Lisansüstü Eğitim Tezlerinin Eğilimleri: Betimsel Bir Analiz</i>	477
Emrah AKMAN, Burçin DURGUN (Araştırma Makalesi) Öğretmenlerin Mesleki Motivasyon ve Teknostres Düzeylerinin İncelenmesi <i>Examination of Teachers' Professional Motivation and Technostress Levels</i>	487

Bilge KOÇAK TUMER, Ebru Hasibe TANJU ASLIŞEN (Derleme) Türkiye’de 2016-2020 Yılları Arasında Yaratıcı Drama Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi <i>Analysis of Postgraduate Theses Conducted on Creative Drama Between 2016-2020 in Turkey</i>	501
Alev ÜSTÜNDAĞ (Araştırma Makalesi) Ergenlerin Covid-19 Pandemi Sürecinin Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında İncelenmesi <i>Examining Adolescents COVID-19 Pandemic Process in the Context of Maslow's Hierarchy of Needs</i>	517
Eşref NAS, Ramazan SAK (Araştırma Makalesi) Yetişkin Merhamet Ölçeğinin Geliştirilmesi <i>Development of the Adult Compassion Scale</i>	535
İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences	
Seda KUMRU, Musa DENİZ (Araştırma Makalesi) İş Performans Ölçeği Geliştirme Çalışması: Özel Bir Hastane Uygulaması <i>Job Performance Scale Development Study: Private Hospital Application</i>	549
Zafer AVCI, Süreyya KOVACI, Süleyman ŞEN (Araştırma Makalesi) Türkiye’de Covid-19 Döneminde Serbest Bölgelerin Dış Ticaret ve İstihdam Açısından Önemi <i>The Importance of Free Zones in Terms of Foreign Trade and Employment in Turkey During the COVID-19 Period</i>	563
Hüseyin Naci BAYRAÇ, Fatih ÇEMREK (Araştırma Makalesi) Orta Doğu Enerji Kaynaklarının Bölge Ülkelerinin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisinin Analizi <i>Analysis Of The Effect Of Middle East Energy Resources On Economic Growth Of The Countries In The Region</i>	579
Kurtca Mehmet UĞURLU, Enver BOZDEMİR (Araştırma Makalesi) Klinik Manyetik Rezonans Görüntüleme Hizmetlerinde Dış Kaynak Kullanımının Maliyet-Fayda Analizi: Düzce Üniversite Hastanesi Örneği <i>Cost-Benefit Analysis of Outsourcing in Clinical Magnetic Resonance Imaging Services: The Case of Düzce University Hospital</i>	593
Sezer KORKMAZ, Merve ÖZZEYBEK TAŞ, Figen ÖZŞAHİN (Araştırma Makalesi) Covid-19 Pandemisi Sürecinde Bireylerin Özyeterliliğinin Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Üzerindeki Etkisi <i>The Effect of The Self-efficiency of Individuals on The Fear of Missing During The Covid-19 Pandemic Process</i>	605
Yunus GÜLCÜ, Mehmet Anıl KITKIT (Araştırma Makalesi) Bitcoin Fiyatları İle Borsa İstanbul 100 Endeksi Nedensellik ve Eş Bütünleşme İlişkisi <i>Causality And Cointegration Relation Of Bitcoin Prices And Borsa Istanbul 100 Index</i>	615
Özlem YILDIRIM, Dilaver TENGİLİMOĞLU (Araştırma Makalesi) Pandemi Sürecinde Uygulanan Esnek Çalışma Düzenlemesinin Çalışan İş Doyumu ve Motivasyonuna Etkisi; Bir Alan Araştırması <i>The Effect of Flexible Working Arrangement Applies During the Pandemic Period on Employees Job Satisfaction and Motivation: A Field Research</i>	625
Mehmet Erkan KILLIOĞLU (Araştırma Makalesi) Rus Gönüllü Savaşçılar ve Rusya’da Özel Askeri Şirketleri’nin Ortaya Çıkışı <i>Russian Volunteer Warriors and Emergence of Private Military Companies in Russia</i>	635
B. Dilek ÖZBEZEK, H. Mustafa PAKSOY, Sadettin PAKSOY, Veyssel Mehmet GÜLTEKİN (Araştırma Makalesi) Etik Liderliğin Bilgi Uçurma Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolü <i>The Mediating Role of Psychological Capital in The Relationship Between Ethical Leadership and Whistleblowing</i>	649
Meltem GÜL, Özcan DEMİR (Araştırma Makalesi) Muhasebe Hata ve Hilelerinde Farkındalık Araştırması: Elazığ İli Örneği <i>Awareness Survey In Accounting Errors And Frauds: The Case Of Elazığ</i>	663
İbrahim Orkun ORAL, Özlem EŞTÜRK (Araştırma Makalesi) Üretici Fiyatından Gıda Tüketici Fiyatına Asimetrik İletim <i>Asymmetric Transmission From Producer Price To Food Consumer Price</i>	675

İletişim / Communication	
Ferhat KAÇAR (Araştırma Makalesi) Anaakım Türk Komedi Sinemasında Stereotip Olgusu “Mahsun Kırmızıgül’ün Filmlerinde Stereotip ve Klişelerin Analizi” <i>A Case Of Stereotype In Mainstream Turkish Comedy Cinema "Analysis of Stereotypes and Cliches in Mahsun Kırmızıgül's Films"</i>	685
İrem YENİCELER KORTAK (Araştırma Makalesi) Yapay Zeka ve Haber İlişkisine Kullanıcı Gözünden Bakmak: Sosyal Medyada Robot Haber Spikerlerine Gelen Yorumların İncelenmesi <i>Looking at Artificial Intelligence and News from a User's Perspective: Reviewing Comments On Robot News Announcers on Social Media</i>	699
Şükrü BALCI, Yavuz DEMİR (Araştırma Makalesi) Covid-19 Pandemi Sürecinde Sosyal Medyada Kendini İfade Etme Düzeyi ve Boyutları <i>Level and Dimensions of Self-Disclosure in Social Media During the Covid-19 Pandemic Process</i>	711
Sanat Tarihi / Art History	
Korkmaz ŞEN, Yunus Emre KARASU (Araştırma Makalesi) Bitlis Kalesi Kazı Çalışmaları ve Porselen Fincan Buluntuları <i>Bitlis Castle Excavations and Porcelain Cup Finds</i>	725
Ufuk ELYİĞİT (Araştırma Makalesi) Bandırma Müzesi’nde Yer Alan Osmanlı Dönemi’ne Ait Bir Grup Kemer ve Kemer Tokası <i>A Group Of Belts And Belt Buckles From The Ottoman Period At Bandırma Museum</i>	737
Sosyoloji / Sociology	
Ferzan DURUL, Kemal ER, Umut SOLMAZ (Araştırma Makalesi) Kuşak Hakları Bağlamında İnsan Hakları Ölçeği <i>Human Rights Scale In The Context Of Generation Rights</i>	753
Kerem ÖZBEY (Araştırma Makalesi) Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sınırın Entelektüel İzlekleri: Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy’da Sınır İmgesi <i>Intellectual Traces of the Border from the Ottoman Empire to the Republic: The Image of the Border in Namik Kemal, Ziya Gökalp and Mehmet Akif Ersoy</i>	769
Alptekin KESKİN (Araştırma Makalesi) Gündelik Hayat ve Popüler Kültür Yaklaşımları Çerçevesinden “K-Pop” <i>Korean Popular Culture Product K-Pop Within The Framework of Daily Life and Popular Culture Approaches</i>	783
Meral ÖZTÜRK, Veda BİLİCAN GÖKKAYA (Araştırma Makalesi) Üniversite Öğrencilerinin Flört Şiddeti Mağduriyetleri İle Mücadele Stratejileri <i>University Students' Coping Strategies with Victimization of Dating Violence</i>	795
Tarih / History	
Erhan TAŞ (Araştırma Makalesi) 19. yüzyıl Sonları ve 20. yüzyıl Başlarında Dersim ve Yakın Çevresinde Dersim Aşiretleri ve Ermeni İlişkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme <i>An General Evaluation On The Dersim Tribes And Armenian Relations In Dersim And Its Close Surroundings In The Last 19th Centuries and The Beginning Of The 20th Centuries</i>	807
Yavuz HAYKIR, Mehmet ASLAN (Araştırma Makalesi) Arnavut Ayrılıkçı Hareketleri ve Bağımsızlık Süreci <i>The Separatist Movements of Albanian and the Period of Independence</i>	817
Ömer Osman UMAR, Melek YENİSU (Araştırma Makalesi) Paris Barış Konferansı'nda Yahudiler ve Filistin <i>The Jewish And Palestine At The Paris Peace Conference</i>	835
Mehmet MANDALOĞLU (Araştırma Makalesi) Celil Orhan’ın “Mamuretü’l-Aziz (Harput) Tarihi ve Harsî Tetkikat” Adlı El Yazması Eseri ve Bu Eserde Geçen Halk Hekimliği Uygulamaları <i>Celil Orhan's Manuscript Title "History Of Mamuretü'l-Aziz (Harput) And Harsî Tetkikat" And Practices Of Folk Medicine Contained In This Work</i>	847

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702

e-ISSN: 2149-3243

EDİTÖRLERDEN

Değerli okuyucular,

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 32. cilt 2. sayısını yayımlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda dergimize gönderilen yazılardan hakem süreci tamamlanan ve yayımlanabilir raporu alan 39 yazı yer almaktadır. Bu yazıların 2'si Arkeoloji, 3'ü Coğrafya, 4'ü Dil ve Edebiyat, 6'sı Eğitim Bilimleri, 11'i İktisadi ve İdari Bilimler, 3'ü İletişim, 2'si Sanat Tarihi, 4'ü Sosyoloji ve 4'ü Tarih alanıyla ilgilidir. Türkiye'nin çeşitli yerlerinden makale göndererek dergimizin bu sayısına katkı yapan değerli bilim adamlarına; değerlendirme sürecinde, kıymetli zamanlarını ayırıp makaleleri bilimsel dikkat ve ciddiyetle inceleyen hakemlerimize ve dergiyi yayına hazırlarken katkı sunanlara teşekkür ederiz.

EDİTÖRLER

**ÇANAKKALE PREHİSTORİK DÖNEM ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI
(CAPAS) 2021: EZİNE ve ÇEVRESİ SÜRTMETAŞ ALET ve OBJELERİ**

*Çanakkale Prehistoric Archaeological Survey (CAPAS) 2021: Groundstone Tools and Objects of
Ezine and Vicinity*

A. Onur BAMYACI¹ ve Nurettin BATARAY²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale, aobamyaci@comu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2815-248X

²Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale, nbataray@comu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4020-8469

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
23.02.2022

Kabul/Accepted:
11.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1077980

Anahtar Kelimeler

Kuzey Ege, Çanakkale
(Troas), Prehistorik Dönem,
Arkeolojik Yüze
Araştırması, Sürtmetaş Alet
Endüstrisi

Keywords

Northern Aegean,
Çanakkale (Troad),
Prehistoric Period,
Archaeological Survey,
Groundstone Tools Industry

ÖZ

Bu çalışmada, Antik dönemde Troas olarak anılan Çanakkale ve çevresi, Kuzey Ege’de Biga yarımadasının önemli bir bölümünü kaplamaktadır. Bölge, Asya ve Avrupa’yı birbirine bağlayan geçiş güzergâhlarının üzerinde yer alması, aynı zamanda Marmara ve Ege Denizi arasındaki boğaz geçişini sağlayan bir konumda yer alması önemini daha da arttırmaktadır. Bölgede yapılan arkeolojik araştırmalar, özellikle görkemli antik kentlerin bulunduğu kıyı bölgeleri üzerinde yoğunlaşmış ve uzun yıllardan beri sürdürülmektedir. Yazılı kaynaklar ve yoğun maddi kültür kalıntıları ile bilinen antik kentlerin aksine Prehistorik dönemler yeterince irdelenememiştir. Çanakkale Prehistorik Dönem Yüze Araştırması Projesi ile birlikte bölgenin Prehistorik Dönem yerleşimlerinin tespiti, bağlantı yolları ve kültürel etkilerin belgelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışma doğrultusunda yüze araştırması sırasında bulunan sürtmetaş alet endüstrisine ait bulgular, Prehistorik toplumları daha iyi anlamamıza olanak sağlayacağı gibi, özellikle Neolitik dönemden Demir Çağı’na kadarki dönemin aydınlatılmasında kilit bir rol oynamaktadır. CAPAS 2021 yılı Ezine ve çevresi Neolitik Dönem ve Erken Tunç Çağı sürtmetaş alet ve obje buluntularının öncül olarak ele alındığı ve tipolojik değerlendirilmesinin yapıldığı bu çalışma ile prehistorik Troas sürtmetaş alet ve obje repertuarına yeni katkılar sunacağı şüphesizdir.

ABSTRACT

In this study, Çanakkale and its environs, known as Troad in ancient times, comprises a significant part of the Biga Peninsula in the North Aegean. The region is located on the transit routes connecting Asia and Europe, and at the same time is in a position that allows the passage of the Bosphorus between the Sea of Marmara and the Aegean Sea, which increases its importance. Archaeological research in the region has for many years focused on the coastal region, where magnificent ancient cities are located. Unlike the ancient cities, which are known for their written sources and dense material cultural remains, the prehistoric periods have not been sufficiently researched. The Çanakkale Prehistoric Period Survey Project aims to determine the Prehistoric settlements of the region, document the connecting roads and cultural impacts. As part of this research, the findings of the groundstone tools and objects found during the survey will provide a better understanding of prehistoric societies and play a key role in illuminating the period from the Neolithic to the Iron Age. The preliminary evaluation of typology of the groundstone tools and objects obtained from CAPAS 2021 survey of Ezine and vicinities may be add new contributions to groundstone assemblage of the prehistoric Troad.

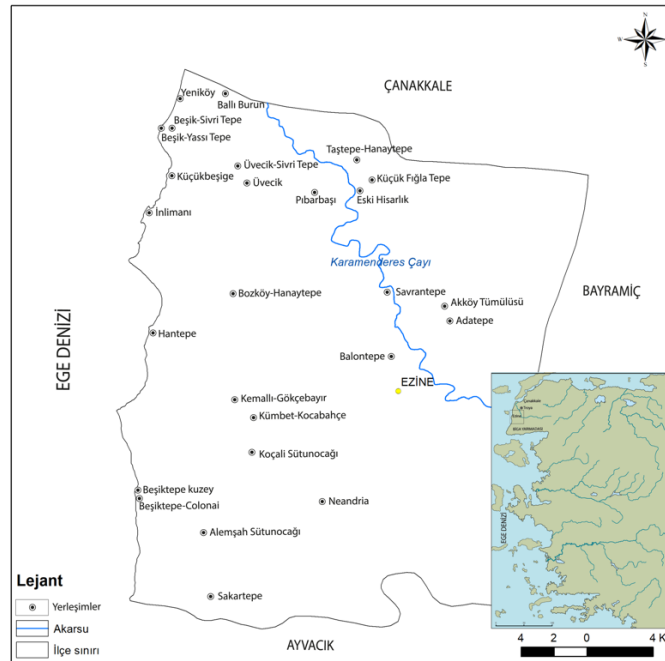
Atıf/Citation: Bamyacı, A. O. ve Bataray, N. (2022). Çanakkale Prehistorik Dönem Arkeolojik Yüze Araştırması (CAPAS) 2021: Ezine ve Çevresi Sürtmetaş Alet ve Objeleri. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(349-360).

Sorumlu yazar/Corresponding author: A. Onur BAMYACI, aobamyaci@comu.edu.tr

1. Giriş

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün YA011708 (2021) Proje numaralı Çanakkale Prehistorik Dönem Arkeolojik Yüzeysel Araştırması (CAPAS), Kuzey Ege'de bulunan Çanakkale ve çevresinde prehistorik döneme ilişkin detaylandırılmış ve yoğun bir yüzeysel araştırmasının yapılmasını amaçlayan bir projedir. Bu çerçevede 2021 yılında başlayan yüzeysel araştırmaları, Neolitik dönemden başlanılarak, Kalkolitik ve Tunç Çağlarını da kapsayan yerleşimlerin belirlenmesi öncelikli hedefler arasında yer almaktadır. Bu hedef doğrultusunda belirlenen yerleşimler kronolojik olarak incelenerek yerleşimlerin dönemsel yoğunluk dokularının ortaya çıkarılması planlanmaktadır. Ayrıca yerleşimlerden elde edilecek maddi kültür kalıntıları üzerinden ilişkili olduğu kültürlerin belirlenmesine çalışılacaktır. Bununla birlikte yerleşimlerin boyut ve konumlarının değerlendirilerek muhtemel işlevleri hakkında sosyo-ekonomik bağlantılarının belirlenmesi önemli hedefler arasındadır. Elde edilecek veriler ile bölgenin siyasal yapısı, ticari kapasitesi ve uzak bağlantı dinamiğinin ortaya çıkarılması öngörülmektedir. Bunun dışında yerleşimlerin bölgedeki dağılımları, bağlantı yollarının tespiti ve coğrafya etkilerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Belirlenecek olan iletişim ağlarının, muhtemel bağlantı yollarının ticaret, nüfus hareketliliği ve kültürler üzerinde olan etkilerinin ortaya çıkarılmasında önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Projenin 2021 yılı çalışmaları Ezine ve çevresini kapsayan alanda sürdürülmüştür. Arazi çalışmaları Ezine'nin kuzey batısından başlamak üzere kıyı bölgeleri ile merkez ilçenin kuzeyinde yoğunlaştırılmıştır. Bölgenin arkeolojik veri potansiyelinin yüksek olması, prehistorik döneme ilişkin bilinmeyenleri aydınlatma konusunda önemli bir yer tutmaktadır. CAPAS 2021 yılı yüzeysel araştırmalarında daha önce bilinen yerleşimlerin yanı sıra (Özdoğan, 1984: 63-68; Özdoğan, 1985: 221-232; Özdoğan, 1990: 443-459; Kökten, 1949: 811-829; Akarca, 1978: 1-52) yeni yerleşimlerin de tespit edilmesine yönelik detaylı bir arazi taraması gerçekleştirilmiştir. Bu noktalar arasında 4 yeni yerleşim tespit edilirken, daha önce araştırılması yapılan 21 yerleşim tekrar ziyaret edilerek kronolojik çerçeveye katkı sunacak yeni bulgulara rastlanmıştır. Araştırmalar sırasında ziyaret edilen merkezler Yeniköy-Beşiğe Koyu ve çevresi Beşik-Yassı Tepe, Beşik-Sivri Tepe, Ballı Burun Mevkii, Yeniköy ve Kumburun Köyü, Akyarlı Burnu mevkii, Üvecik Köyü ve çevresi, Hantepe, Bozköy-Hanaytepe, Beşiktepe-Colonai, Kemallı Köyü ve çevresi, Koçalı, Alemşah, Kayacık, Tavaklı ve Taştepe köyleri ile Savran-tepe, Balontepe mevkii ve Pınarbaşı Köyü, Akköy köyü ve çevresi olarak sıralanmaktadır. Ezine ve çevresinde yoğunlaştırılan araştırmalarda prehistorik döneme ilişkin veriler sunan toplam 25 noktaya ziyaret gerçekleştirilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Çanakkale Prehistorik Dönem Arkeolojik Yüzeysel Araştırması (CAPAS), 2021 yılı çalışmalarında Ezine ve çevresi ziyaret edilen ve tespit edilen noktalar.

2. Ezine ve Çevresindeki Yerleşimler

CAPAS 2021 yılı çalışmalarına Ezine ilçe sınırının kuzeybatı kıyı bölümünü oluşturan Yeniköy- Beşiğe Koyu mevkiinde başlanılmıştır. Coğrafik olarak doğal bir liman konumuna sahip olan Beşiğe Koyu, deniz-kara bağlantılarının görülebileceği ender noktalardan biridir. Bu konumu ile araştırmacılar tarafından yoğun ilgi gösterilen alanda kazı çalışmaları da gerçekleştirilmiştir (Korfmann, 1986: 303-329; Basedow 2000, 2001: 415-418; Akarca, 1978:1-52). Özellikle Beşiğe Koyunda bulunan Beşik-Yassı Tepe’de (N:427292, E:4418548) 1980’li yıllarda yapılan kazı çalışmaları, kronolojik çerçevenin bilinmesinde önemli bir yer tutmaktadır (Korfmann, 1986). Yerleşimde yapılan çalışmalarda Geç Tunç Çağı sonundan Bizans Dönemine kadar tipik özellikler gösteren seramiklerin varlığı tespit edilmiştir. Buna ek olarak az sayıda bulunan koyu yüzü perdahlı seramikler tarihlenen Erken Tunç Çağı’na kadar inebileceğini göstermektedir.

Yeniköy-Beşiğe Koyunun güneyinde Kumburun Köyü ve çevresinde yoğunlaşan araştırmalarda ise yoğun arkeolojik materyal kültür öğelerinin varlığı göze çarpmaktadır. Özellikle Akyarlı Burnu (N:426894, E:4413394) İnlimanı olarak anılan alanda Antik kent potansiyeli taşıyan kalıntılar dikkat çekmektedir. Liman kenti potansiyeli taşıyan yerleşim Achaiion kenti ile ilişkilendirilmektedir (Strabo XIII.1.46; Hamilton ve Falconer 1903; Cook, 1973). Dalgaların aşındırdığı kıyı hattının küçük falezler oluşturarak kültürel dolguyu açığa çıkardığı gözlemlenmiştir. Kültürel katmanların kolaylıkla görülebileceği kesitlerde, taş malzemenin yoğun olarak kullanıldığı mimari öğeler, ağırlıklı olarak Hellenistik ve Roma Dönem özelliği gösteren çok sayıda seramik buluntular dışında az sayıda prehistorik döneme ilişkin seramik parçalar görülmektedir. Kıyı hattından biraz daha içerde bulunan prehistorik karakterli makara formlu yivli bir taş ağırlık bulunması dikkat çekmektedir. Kumburun kıyı şeridinin kuzeyinde Küçükbeşiğe olarak isimlendirilen alanda (N:428411, E:4416024) yapılan araştırmalarda ise çok sayıda mimari kalıntı ve seramik buluntuların geniş bir alana yayıldığı gözlemlenmiştir. Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemleri ile ilişkilendirilebilecek çok sayıda örneğin yanı sıra Tunç Çağı karakterli yoğun katkılı seramik örneklerine de rastlanmıştır. Diğer yandan prehistorik dönem özelliği taşıyan çeşitli işlik alanları ve taş aletler de tespit edilen buluntular arasındadır.

Kumburun köyünün güneyinde Geyikli kıyı şeridinde, denize açılan doğal bir burun üzerine yer alan Hantepe’de (N:427707, E:4406269) Erken Tunç Çağı’nda başlayan önemli bir seramik repertuarı ve balıkçılık faaliyetlerine ilişkin çeşitli taş ağırlıklar belgelenmiştir. Kıyı şeridinin daha iç kesimlerinde ise Bozköy-Hanaytepe (N:433403, E:4406269) kapsamlı yüzey araştırmaların yapıldığı Troia öncesi prehistorik bir merkez olma özelliği ile ön plana çıkar (Blum, Aslan, Uysal, Kirschner, ve Kraus 2011; Aslan, Blum, Kienlin, Uysal, ve Kirschner, 2011: 291-303; Aslan ve Polat, 2013). Geç Neolitik’ten Tunç Çağları boyunca kullanım gören merkezde (Yılmaz, 2013: 857-886) yaptığımız çalışmalarda daha önce belirtilen sınırların ötesinde, höyüğün daha geniş bir alana yayıldığı gözlemlenmiştir. Özellikle tepe yerleşimin güneyinde, geniş bir düzlüğe yayılan kalıntılar arasında çok sayıda Erken Tunç Çağı dönemi ile ilişkilendirilebilecek buluntular belgelenmiştir. Yoğun seramik buluntuların dışında kesici kenarlı cıvalı taş baltalar, minyatür taş aletler, çeşitli taş işlikleri, öğütme taşları, obsidyen ve çok sayıda çakmaktaşı alet belgelenmiştir. Diğer yandan Geç Tunç Çağı sonuna kadar süregelen yerleşim örgüsünün, Klasik dönemlerde de kısmen devam ettiği bulunan Klasik dönem seramiğinden anlaşılmaktadır. Bölgede tespit edilen diğer bir prehistorik höyük Aktaş Ovası düzlüğünde kıyıya paralel uzanan ana kaya üzerine yer alan Beşiktepe-Colonai (N:427813, E:4395802) kuzeyinde (N:427682, E:4396289) bulunmaktadır. Ana yerleşimin olduğu yüksek tepe, antik kaynaklarda Colonai kenti olarak tanımlanmakta ve M.Ö. 8. ve 4. yüzyıl aralığında yerleşim gördüğü düşünülmektedir (Cook, 1973; Körpe, 2006:7-15; Takaoğlu, Sazcı ve Sazcı 2011). Kuzeydeki höyük ise Erken Tunç Çağı’nda kullanım gördüğü, yüzeyde bulunan seramik kalıntılarında anlaşılmaktadır.

Ezine merkez ilçe ve çevresinde yapılan çalışmalarda Savrantepe (N:442048, E:4409295) ve Balontepe (N:442980, E:4404827) prehistorik döneme ilişkin veriler sunan diğer merkezler arasındadır. Savrantepe’de M.Ö. 2. Binyıl seramikleri, çeşitli işlik alanları, taş alet buluntuları ve mimari kalıntıları temsil edilmektedir. Yerleşimin Troia ile benzer seramik geleneğine sahip olması, benzer şekilde Balontepe’de de ele geçen seramikler, güçlü bir Tunç Çağı iletişim ağını düşündürmektedir. Balontepe’de daha yoğun sayıda ele geçen seramik buluntular Erken Tunç Çağı’na tarihlenmektedir. Özellikle karınlı antropomorfik kaplara ait parçaların bulunması M.Ö. 3. Binyıl Troia seramik geleneğinin, Troas bölgesinin geneline de yayıldığını düşündürmektedir.

3. CAPAS (Ezine ve Çevresi) Sürtmetaş Alet ve Objeler Buluntuları

Sürtmetaş alet ve objeler; çakmaktaşı, obsidyen dışında volkanik, metamorfik ve sedimanter kayalardan seçilen hammaddeye form veya fonksiyon kazandırılmak üzere kırma, yongalama, ezme, sürtme, sıyırma, delme, çekiçleme, kazıma, çizme, kesme gibi yöntemlerin tek başına ya da birkaçının bir arada kullanıldığı üretim tekniklerinin kullanıldığı alet ve /veya objelere verilen genel tanımlamadır (Wright, 1992; Göldoğan, 2011; Göldoğan, 2012; Baysal, 2016: 85; Baysal, 2018; Bamyacı, 2018a: 272; Özdoğan, 2019).

Çalışmanın ana konusunu oluşturan sürtmetaş endüstrisine ait buluntular Ezine ve çevresi 2021 yılı çalışmalarında tespit edilen 62 adet buluntu arasından örnekleme için seçilen 42 buluntudan oluşmaktadır. Batı Anadolu kronolojisinde Geç Neolitik Dönem'den Erken Tunç Çağı'na kadar geniş bir kronolojik zaman aralığı gösteren sürtmetaş buluntuların geldiği lokasyonlar Yeniköy, Beşiktepe-Colonai, Küçükbeşiğe, Üvecik, Bozköy, Hanaytepe, Savrantepe ve İnlıman olarak sıralanmaktadır. Ezine ve çevresinde tespit edilen sürtmetaş endüstrisine ait alet ve objelerin dağılımına bakıldığında 26 adet buluntu ile Bozköy-Hanaytepe (CNK-EZ2) ön plana çıkmaktadır. Diğer yerleşimler ise kısıtlı buluntu sayısı ile temsil edilmektedir (Tablo 1). Buluntuların tipolojik değerlendirilmesinde baskın olarak el taşlarından oluşan kaba yapım sürtmetaş aletler dışında özenli yapım sürtmetaş alet grubuna dahil edilen kesici sınıfa ait aletlerden oluşan zengin bir tipolojik çeşitlilik gösterdiği görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 1. CAPAS Ezine ve Çevresi sürtmetaş alet ve obje buluntu sayılarının yerleşimlere göre dağılımı.

Çanakkale-Ezine ve Çevresi Prehistorik Yerleşimleri (CAPAS Yer. No)	Alt Öğütme Taşı	Üst Öğütme Taşı	Değirmen Taşı	El Taşı	Vurgu Taşı	Yassı Balta	Keser	Keski	Açkılı Taşı	Ağırlık Taşı	SAYI
Beşiktepe-Colonai (CNK-EZ1)	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	4
Bozköy-Hanaytepe (CNK-EZ2)	-	1	-	11	-	3	2	1	5	2	26
Hantepe (CNK-EZ3)	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	3
İnlıman (CNK-EZ4)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Küçükbeşiğe (CNK-EZ5)	-	2	-	3	3	-	-	-	-	-	9
Neandria (CNK-EZ6)	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Savrantepe (CNK-EZ7)	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Yeniköy (CNK-EZ8)	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Toplam:	3	5	1	15	4	7	2	1	6	5	42

Tablo 2. CAPAS Ezine ve Çevresi sürtmetaş alet ve objelerinin tipolojik sınıflandırılması.

Grup	Sınıf	Tip/Fonksiyon	Alt Tip	Tür*	Form	Sayı	
Kaba Yapım Sürtmetaş Alet	Öğütücü	Öğütme Taşı	Alt Öğütme Taşı	PA	Dörtgen	1	
			Değirmen Taşı	PA	Oval	2	
			Üst Öğütme Taşı	AA	Eliptik	1	
				PA	Dörtgen	1	
				AA	Dörtgen	1	
	Aşındırıcı	El Taşı		Üst Öğütme Taşı	AA	Oval	1
					AA	Disk	1
					AA	Oval	9
					AA	Düzensiz	3
					AA	Üçgen	4
Vurucu	Vurgu Taşı			AA	Dörtgen	1	
			Vurgu Taşı	AA	Oval	4	
				AA	Oval	3	
Kaba Yapım Sürtmetaş Objeleri	Ağırlık	Ağırlık Taşı	Delikli	PO	Oval	3	
			Belden Yivli	PO	Makara	1	
			Askı Delikli	PO	Oval	1	
Özenli Yapım Sürtmetaş Alet	Kesiciler	Kesici Kenarlı	Yassı Balta	AA	Üçgen	3	
			Keser	AA	Dörtgen	2	
			Keski	AA	Dörtgen	1	

*: AA: Aktif Alet, PA: Pasif Alet, PA: Pasif Alet, PO: Pasif Objeler

42

3.1. Öğütme Taşları

Kaba Yapım Sürtmetaş Alet grubunda yer alan öğütme işlemleri için kullanılan primitif değirmenler olarak tanımlayabileceğimiz öğütme taşları değişken tipolojik adlandırmalara sahip olup en genel tanımıyla öğütme taşları olarak adlandırılmaktadır (Güldoğan, 2011; Baysal, 2016; Bamyacı 2018a; Özdoğan, 2019: 172). Yüzeyleri perdahlama yapılmadan bırakılan ve kaba yapım sürtmetaş sınıfına dahil olan öğütme taşları alt ve üst olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır. Alt öğütme taşları, üzerine öğütülecek malzemenin konduğu, genellikle yere sabitlenerek kullanılan, üzerinde bastırarak sürtme, döndürme, vurarak dövme gibi farklı kullanım tekniklerinin kullanım yüzeyinde uygulanan pasif taş aletler olarak tanımlanmaktadır (Wright, 1992: 63; Adams, 2002: 99; Baysal, 2001; Güldoğan, 2003; Güldoğan, 2011; Güldoğan, 2012; Özdoğan, 2019: 173; Baysal, 2020:141; Baysal, 2022; Güldoğan, 2022).

3.1.1. Alt Öğütme Taşları

CAPAS yüzey araştırmasında Ezine ve çevresinde saptanan sürtmetaş buluntular arasında öğütme taşı olarak tanımlanan buluntu sayısı 8 adet ile sınırlıdır. Ele geçen alt öğütme taşlarının tamamı kırık parça olarak saptanmış, tama yakın form veren örnek bulunmamaktadır. Sadece Beşiktepe-Colonia ve Küçükbeşige'de 4 örnek ile temsil edilen alt öğütme taşlarının morfolojisinde oval form hâkim olup dörtgen ve eliptik formlu örnekler az sayıdadır (Şekil 2). Eliptik formlu örneğin kullanım yüzeyleri uzun ve dar yapılı olup korunan uzunluğu 14 cm., genişliği ise 13-15 cm. arasında değişmektedir. Öğütme taşları genel olarak özenli bir üretim işçiliği sergilemekte olup gövde kenarları ve alt yüzleri iyi derecede pürüzsüzleştirilmiştir. Buluntuların çoğunun yoğun bir kullanım görmüş ve bitmiş durumda düzleşmiş kullanım yüzü olduğu görülmektedir. Hammadde seçiminde tipik olarak yerel volkanik kökenli andezit ve bazalt kayalar tercih edilmiştir.

Şekil 2. Beşiktepe-Colonai oval (1), dörtgen (2) ve eliptik formlu (3); Küçükbeşige oval (4) formlu alt öğütme taşı örnekleri.

3.1.2. Üst Öğütme Taşları

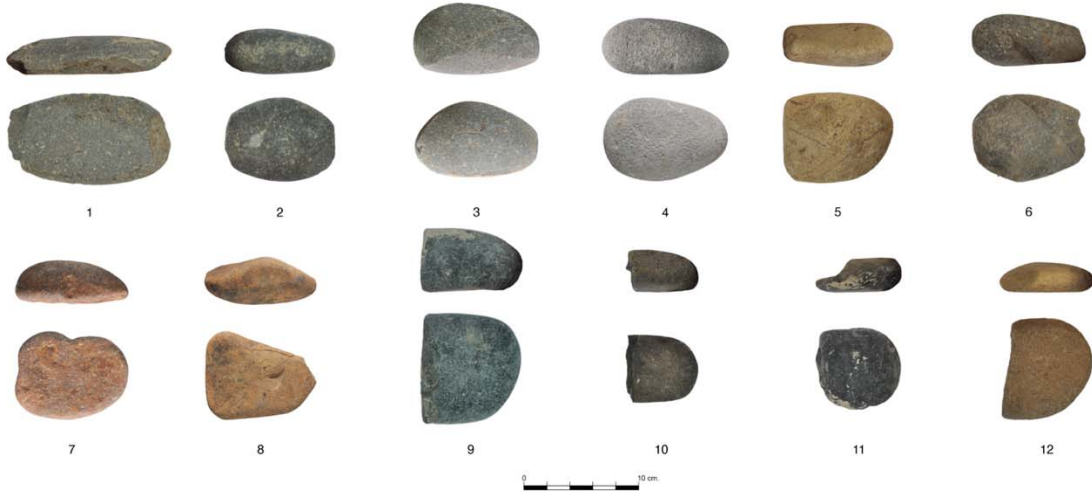
Alt öğütme taşlarının üzerinde kullanılan, benzer morfolojiye sahip ve ortak hammadde özellikleri sergileyen üst öğütme taşları; genellikle ileri-geri hareket ettirilen, en az bir kullanım yüzünde aşınım izleri gösteren, aktif aletler olup sürtülen yüzü düz, üst yüzü ise ele rahat oturan ergonomik yapılı dışbükey ya da yarı küresel aletlerdir (Wright, 1992: 67; Adams, 2002: 99; Güldoğan, 2003; Güldoğan, 2011; Özdoğan, 2019: 174). Bozköy-Hanaytepe, Küçükbeşige ve Hantepe'de saptanan üst öğütme taşı olarak sınıflandırılan buluntu sayısı 3 adet olup tam olarak korunmuşlardır. Kullanım yüzeyleri yoğun kullanım görmüş olup düzleşme görülse de porfirik dokulu yerel andezit hammadde seçiminden dolayı gözenekli yapıya sahiplerdir. Kullanım yüzeyleri geniş yapılı olup ortalama uzunlukları 20-16 cm. arasında, genişlikleri 18-13 cm. arasında değişmektedir. Üst öğütme taşlarının saptandığı yerler ise Bozköy-Hanaytepe, Küçükbeşige ve Hantepe olarak sıralanmaktadır (Şekil 3). Beşiktepe-Colonai'de bulunan üst öğütme taşı fonksiyonuna sahip ancak öğütme taşlarının gelişmiş bir versiyonu olarak değerlendirilen Olynthus Tipi Değirmene ait kırık bir köşe parçası ise dikkat çekmektedir (Şekil 3.4).

Şekil 3. Bozköy-Hanaytepe disk (1), Küçükbeşiğe oval (2) ve Hantepe dörtgen formu (3) üst öğütme taşı örnekleri; Beşiktepe-Colonai Olynthus Değirmeni kırık köşe parçası (4).

3.1.3. El Taşları

Genellikle tek elle kullanılan daha küçük boyutlu, çoklu kullanım yüzlerine sahip, sürtme işlemi nedeniyle yüzeylerinde parlama görülen, üst öğütme taşlarından tek elle kullanımları ile ayrılan örnekler ise el taşları olarak sınıflandırılmaktadır (Bamyacı 2018a: 277). CAPAS buluntuları arasında 15 buluntu ile temsil edilen el taşlarının baskın formu oval olup çoklu kullanım yüzüne sahip oldukları görülmektedir (Şekil 4). Bazı örneklerin yoğun kullanım sonrası kullanım yüzeyinin düz, pürüzsüz ve parlamış olduğu görülmektedir. Çoklu kullanım yüzeyleri düz yapılı olup ortalama uzunlukları 8-13 cm. arasında, genişlikleri 6-12 cm. ve kalınlıkları 4-9 cm. arasında değişmektedir. Gövde kullanım kenarları belirgin, façetalı bazı örnekler (Şekil 4.3, 4.9) ve yoğun kullanım görmüş örnekler iyi derecede pürüzsüz yüzeylere sahiptir. Hammadde seçiminde baskın olarak yerel çaytaşları tercih edilmiş olup, volkanik kökenli andezit ve bazalt örneklerde görülmektedir (Şekil 4.10-11). En çok buluntu ile Bozköy-Hanaytepe ön plana çıkmaktadır.

Şekil 4. Bozköy-Hanaytepe oval formu (1-3, 5-6, 9-12), Küçükbeşiğe oval (4) ve düzensiz formu (7); Yeniköy düzensiz formu (8) el taşı örnekleri.

3.2. Açık Taşları

Açık taşları temas ettikleri objeleri mekânîk aşındırma ve kimyasal aşınım yoluyla perdahlayan, parlatan, düzleyen objeler olarak tanımlanmaktadır (Adams 2002: 91). Cilalı ve façetalı yüzeyleri ile öne çıkan, özellikle parmak uçları ile tutuş için uygun 3-9 cm. arasında küçük boyutlarda, doğada genellikle kolay ve bol bulunan küçük boyutlu çakıltaşlarının açık taşı olarak kullanımı tercih edilmektedir (Özdoğan 2019: 192). Açık taşları

sürtmetaş aletlerin ya da çanak çömleğin yüze düzeltmelerinde ve kilin kurumasından sonra fırınlama öncesi kap yüzeyinin açılanması, parlatılması için kullanılan çok fonksiyonlu objelerdir (Stroulia 2010: 116; Pl.191). CAPAS kapsamında yoğunlukla Bozköy-Hanaytepe’de saptanan açık taşı olarak tanımlanan buluntuların dere yataklarından toplanan çakıltaşları tercih edilerek, doğal halleriyle oldukları gibi kullanılan ve kullanım esnasında şekillenen objeler oldukları görülmektedir. Genel morfolojik özelliklerine bakıldığında, yassı ve pürüzsüz yüzeylere sahip, sivriltilmiş küt bir uca sahip, çoğunlukla iki parmakla kullanıma uygun küçük boyutlu oldukları görülmektedir. Üçgen formun baskın olduğu, düz ve yassı yapılı oldukları, tek, çift ve çoklu kullanım yüzeylerine sahip oldukları, pürüzsüz, aşırı düz ve parlak bir kullanım yüzey dokusuna sahip oldukları görülmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Bozköy-Hanaytepe buluntusu üçgen formlu (1-3), düzensiz (4) ve dörtgen formlu (5) açıktaşı örnekleri.

3.3. Vurgu Taşları

Vurgu taşları genellikle öğütme taşı, havan gibi çeşitli taş aletlerin üretim sürecinde perküsyon yöntemi ile şekillendirme, kopartma fonksiyonuna sahip ağır iş maksatlı araç gereçler olarak tanımlanmaktadır. Büyük boyutlu ve ağır maksatlı işlerde kırma, yonga koparma amaçlı kullanılan vurgu taşları genellikle avuç içine oturan oval forma sahip olup, güçlü, sert ve ardıl vuruş darbeleri ile vurulan yüzeyden parça azaltma, döverek ve ezerek şekillendirme için kullanılan aletler olarak tanımlanmaktadır (Adams 2002: 152; Özbek 2007; Özdoğan 2019: 191).

CAPAS sürtmetaş buluntuları arasında vurgu taşı olarak sınıflandırılan buluntu sayısı 4 örnek ile temsil edilmektedir. Buluntular Küçükbeşiğe ve Neandria’da saptanmış olup ortalama çapları 4-5 cm. arasında değişmektedir. Sert yapılı lokal bazalt hammaddeden şekillendirilmiş ve oval formlu vurgu taşlarının gövde kutuplarında vurgu kopuntuları (Şekil 6.1-3), bazı örneklerin gövde yüzeyinde ise çukur ve oyuntular yer aldığı görülmektedir (Şekil 6.4).

Şekil 6. Küçükbeşiğe (1-2-4) ve Neandria (3) buluntusu oval formlu vurgu taşı örnekleri.

3.4. Ağırlık Taşları

Sürtmetaş buluntular üzerine yapılan çalışmalarda ağırlıklar genellikle delikli ve disk formları ile ön plana çıkmaktadır. Diğer yandan çentikli ve yivli ağırlıklar az bilinen bir grup olup tipolojik sınıflandırmaya pek dahil edilmeyen objelerdir. Genellikle doğada akarsu taşması ile kolaylıkla bulunabilen çeşitli taş ve kayaların yüzeylerinin sürtme ile düzeltildiği, dairesel ve oval formlu yüzeylere delikler açılması ve kavrama, tutuş için yivler oluşturulan örnekler ağırlık olarak tanımlanabilmektedir. Genellikle merkez eksenlerinde dairesel bir deliğin bulunması özellikle dokumacılık faaliyetlerinde tezgâh ağırlıkları olarak kullanımlarını düşündürmektedir (Wright, 1992: 75; Adams, 2002: 203; Galili, Rosen, ve Sharvit, 2002: 182). Diğer yandan tipolojik olarak tezgâh ağırlıklarından ayrılan yivli veya çentikli objeler balık ağı ağırlıkları / batrak taşları olarak tanımlanmaktadır. Bu tip buluntular prehistorik kazılarda çok az sayıda temsil edilmekte olup midye kabukları, kemik iğneler, balık kılıçları gibi buluntularla birlikte ele geçmeleri bu objelerin balık avcılığı ile ilişkilendirilmesine olanak sağlamıştır (Evans ve Renfrew 1968: 71; Rosenberg, Agnon, ve Kaufman, 2016: 457; Bamyacı 2018b).

CAPAS sürtmetaş buluntuları arasında ağırlık olarak sınıflandırılan örnekler 5 adet olup Bozköy-Hanaytepe, Hantepe, Savrantepe ve İnlımanı buluntuları ile temsil edilmektedir. Kırık ve yarım olarak ele geçen yassı oval

ve disk formlu ağırlıkların çapları ise 3-8 cm. arasında değişmektedir. Gövde yüzeyleri kabaca işlenmiş ve pürüzlü olup karakteristik olarak merkezlerinde 0,5-2 cm. çapında askı deliği yer almaktadır (Şekil 7.1-2). Savrantepe örneği ise 10 cm. çapı ile dikkat çekmektedir (Şekil 7.3). Hantepe örneği ise şişkin oval formlu yapısı ve gövdenin üst yarısında yer alan askı deliği ile ayrılmaktadır (Şekil 7.4). İnlimanı örneği ise makara formlu belden yivli formu ile ağ ağırlığı olarak sınıflandırılmıştır. Gövde alt ve üst yüzeylerinde derin kazıma çizgiler ile karakterize olup 4 cm. çapa sahiptir (Şekil 7.5). Hammadde seçiminde lokal andezit ve çaytaşlarının kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 7. Bozköy-Hanaytepe (1-2), Savrantepe (3), Hantepe (4) buluntusu oval ve disk formlu delikli taş ağırlık örnekleri; İnlimanı (5) buluntusu belden yivli makara formlu taş ağırlık.

4. Kesici Taş Aletler

Kaba yapım sürtmetaş aletlerden farklı olarak yüzeylerinin tamamı ya da bir kısmı sürtülerek parlatılmış olan kesiciler sınıfına dahil edilen alet ve objelerin bazı örneklerinin renk ve tür olarak az bulunan hammadde kaynaklarından tercih edildiği, görsel güzellik için tüm yüzeylerinin parlatıldığı beğeni ve sembolik objeler özenli yapım sürtmetaş aletler olarak tanımlanmaktadır (Moundréa-Agrafioti ve Gnardellis 1994; Özbek 2008: 266; Güldoğan, 2008; Özdoğan, 2019: 178). Metal aletlere benzer kullanım fonksiyonlarına göre balta, keser ve keski olarak sınıflandırılmaktadır (Leroi –Gourhan, 1973). En az bir adet keskin, sivri ve kesici kenara sahip olup organik ve inorganik materyalleri kesme, parçalama, ayırma, küçültme gibi darbeli işlerde kullanılan, ince kristalli, metabazit, serpantin gibi dayanıklı hammaddelerden üretilen aktif aletlerdir (Adams, 2002: 160; Stroulia, 2003).

4.1. Yassı Balta

Alt Paleolitik Dönem'den itibaren kullanılan tipik el baltalarından (Gilead, 1970) farklı olarak Yassı Balta olarak tanımlanan buluntuların en karakteristik özelliği yandan görünümünde karşılıklı iki kenardan simetrik olarak daralan kesici bir ağza sahip olmalarıdır (Wright, 1992: 1971; Özbek, 2002; Stroulia, 2003; Tsoraki, 2008; Güldoğan, 2008). CAPAS buluntusu baltalar dörtgen formlu olup gövde yüzeyleri özenli işlenmiş, şekillendirme amaçlı çekiçleme izleri görülmekte, kesici ağızlar pürüzsüz ve parlak yapıdadır. Buluntuların boyutsal tipolojilerine göre 5 cm.'den kısa örnekler minyatür olarak tanımlanmaktadır. Baltaların uzunlukları 7-5 cm. arasında değişmekte olup minyatür olarak sınıflandırılan örnek 4,2 cm. uzunluğundadır. Genişlikleri ise ortalama 4 cm. olup kalınlık değerleri 3-1 cm. arasında değişmektedir. Ağırlıkları ortalama 130-60 gr olup bıçak, kesici uçlarının kırık ve kopuntulu olması aktif olarak kullanılan aletler olduğunu göstermektedir (Şekil 8). Hammadde seçiminde serpantin baskın olup kesici kenarlı cilalı taş aletler sınıfından yassı balta örneklerinin buluntu yeri olarak Bozköy-Hanaytepe ön plana çıkmaktadır.

Şekil 8. Bozköy-Hanaytepe buluntusu yassı balta örnekleri; dörtgen formlu balta (1-2).

4.2. Keser

Morfolojik olarak baltalara oldukça benzeyen ancak kesici ağzın asimetrik görünümü ve sap eksenine dik konumları ile ayrılan aletler ise keser olarak adlandırılmaktadır (Semenov, 1970:126; Mazurowski, 1997; Özbek, 2002). Kesici ağzlarının asimetrik görünümü nedeniyle keser olarak sınıflandırılan toplam üç örnek olup 2 numaralı örnek 5 cm. altında kalan uzunluğu ile minyatür keser olarak tanımlanmaktadır. Keserlerin uzunlukları 7-3 cm. arasında değişmekte olup minyatür olarak sınıflandırılan kare formlu örnek 2,7 cm. uzunluğundadır (Şekil 9.2). Minyatür boyutlu, yassı dörtgen formlu diğer keserin uzunluğu ise 2,3 cm. olup serpantin hammadde seçimi ile ön plana çıkmaktadır (Şekil 9.3). Keserlerin genişlikleri ise ortalama 4-1 cm. olup kalınlık değerleri 2-0,5 cm. arasında değişmektedir. Orta boylu keserin ağırlığı 180 gr. olup minyatür boylu keserlerin ağırlıkları 17-20 gr. arasındadır. Gövde yüzeyleri özenli işçilikle pürüzsüzleştirilmiş olup ve keskin ağızlıdır (Şekil 9.2-3). Hammadde seçiminde sertlik derecesi yüksek olan koyu yeşil renkli bazalt ve minyatür örneklerde yeşil renkli nefrit (Şekil 9.3) ve serpantin (Şekil 9.2) dikkat çekmektedir. Keser olarak sınıflandırılan buluntular Bozköy-Hanaytepe'den gelmektedir.

Şekil 9. Bozköy-Hanaytepe buluntusu keser örnekleri; dörtgen formlu keser (1-2) ve kare formlu keser (3).

5. Değerlendirme ve Sonuç

CAPAS Ezine ve çevresinde yapılan yüzey araştırmasında ele geçen sürtmetaş alet ve objelerin tipolojik sınıflandırılması sonucunda toplam alet ve obje sınıfı 5, alet ve obje tipi 12 adet olup genel dağılıma bakıldığında 12 örnek ile el taşlarının oluşturduğu aletler en baskın grubu oluşturmaktadır. Yüzey buluntularının dağılımında günlük besin hazırlama faaliyetlerinde kullanılan ve sürtmetaş endüstrisinin karakteristik buluntu grubu olan öğütme taşları az sayıda ele geçmiştir. Tunç Çağı'nın karakteristik formu olan eliptik formlu alt öğütme taşları buluntuları tarihlendirmede yardımcı olmaktadır (Schliemann, 1880: 234; Runnels, 1981:101). Bu tip örneklerin büyük ve sabit olmayan taşınabilir tip olmaları buluntu sayısının azlığını açıklayıcı nedenler arasında sayılabilir.

Formları dolayısıyla daha çok Tunç Çağı öncesi dönemlere tarihlenebilecek dörtgen ve oval formlu büyük boyutlu alt öğütme taşlarının yüzey araştırmaları sırasında ele geçmediği görülmektedir. Troas bölgesi sürtmetaş alet repertuarında daha önce pek bilinmeyen makara formlu yivli ağırlık dikkat çekmektedir. İnlımanı'da ele geçen belden yivli makara formlu balık ağı ağırlığı olarak değerlendirilen örneği Neolitik döneme tarihlemek yerinde olacaktır. Daha önceki araştırmalardan bilinen İnlımanın'da Hellenistik ve Roma dönemi buluntuları ön plana çıkarken, ilk kez prehistorik dönemi temsil eden buluntulara rastlanmıştır. İnlımanı lokasyonu Neolitik Dönem özellikleri sergileyen buluntuları ile önem kazanmaktadır.

Diğer yandan tamamı Bozköy-Hanaytepe'de ele geçen özenli yapım kesici kenarlı balta, keser gibi aletler nefrit ve serpantin gibi hammaddeleri ile ön plana çıkmaktadır. ETÇ dönemine tarihlenebilecek kesici kenarlı buluntular ile çok sayıda açık taşının aynı lokasyonda ele geçmesi bu aletlerin üretiminde kullanılmalarını destekler niteliktedir. Minyatür boyutlu, dikkat çekici hammaddeden üretilen keser ve balta örnekleri kullanım izi sergilememeleri nedeniyle beğeni, statü objeleri olarak kullanımını düşündürmektedir.

Prehistorik buluntuların yanı sıra Beşiktepe-Colonai'de ele geçen ve MÖ. 5. yy'a tarihlendirilebilecek Olynthus değirmeni parçası ise dikkat çekicidir. Basit öğütme taşlarının gelişkin bir versiyonu olarak değerlendirilen ve kökeninin hala tartışmalı olduğu bu değirmenler Klasik ve Hellenistik dönem sürtmetaş buluntuları içerisinde karakteristik tipleri ile ön plana çıkmaktadır (Frankel, 2003: 2). Anadolu'da sık görülmeyen bu tip değirmene ait kırık parçaların varlığı Troas Bölgesinde daha önce Chrysa, Larissa, Alexandria Troas ve Assos gibi yerleşimlerde tespit edilmiş olması önem arz etmektedir (Takaoğlu, 2008: 675).

Buluntuların hammadde tercihinin bakıldığında bölgenin volkanik arazi yapısının baskın rol oynadığı şüphesizdir. Sürtmetaş alet ve objelerin üretiminde baskın hammadde tercihinde lokal olarak kolaylıkla bulunan Biga Yarımadası'nın güneyinde yüzeyleyen Ezine volkanitinin jeolojik yapısına uygun porfirik dokulu andezit ve bazalt tercih edilmiştir (Genç, Dönmez, Akçay, Altunkaynak, Eyüpoğlu ve Ilgar, 2012: 140). Öğütme taşı üretiminde daha çok andezitin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Diğer yandan açık taşları, el taşları, vurgu taşları ve ağırlıklar gibi alet ve objelerin üretiminde lokal kayalar ve ikincil kaynaklardan akarsu ve deniz kenarından toplanan çakıltı, çaytaşı gibi hammaddelerin kullanımı görülmektedir. Bunun yanı sıra balta, keser gibi kesici kenarlı taş aletlerde yerel olmayan serpantin ve nefrit örnekler görülmektedir. Bölgede lokal olarak bulunmayan nefrit kayacının en yakın kaynağının Tekirdağ Şarköy Ganos Dağı'nın Saros Körfezi'ne inen batı yamaçlarında yüzeylendiği bilinmektedir (Şentürk ve Okay, 1983). Serpantin ise Ezine-Karabiga arasında yüzeyleyen Çamlıca Metamorfileri ve Denizgören ofiyoliti içerisinde serpantinleşmiş kayalar olarak varlığı saptanmıştır (Duru, Dönmez, Ilgar, Pehlivan, ve Akçay, 2012: 50). Volkanik arazi yapısı avantajıyla yüzeyleyen andezit ve bazaltın kaba yapım sürtmetaş alet ve obje yapımı yanı sıra özenli yapım kesici kenarlı aletlerin üretiminde de sınırlı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Tüm verilere ışığında Ezine ve çevresinde saptanan sürtmetaş endüstrisini oluşturan alet ve objelerin çoğunlukla işlevsel kullanıma yönelik fonksiyonel aletlerden oluştuğu, sembolik özellikler taşıyan az sayıda örneğin bulunduğu görülmektedir. Üretim yapısına bakıldığında yerel hammadde kaynaklarına dayalı hane tipi üretim süreçleri ile ilişkilendirilmesi olasıdır. Diğer yandan nefrit ve serpantinden kesici kenarlı cilalı aletler gibi prestij nesnesi olarak nitelendirilebilecek objelerin ise sınırlı sayıda kullanımda oldukları görülmektedir. Güney Troas Ezine ve çevresi Neolitik Dönem ve Erken Tunç Çağı sürtmetaş alet ve obje buluntularının öncül olarak ele alındığı ve tipolojik değerlendirilmesinin yapıldığı bu çalışma ile bölgenin sürtmetaş repertuarına (Takaoğlu, 2005; Takaoğlu, 2006; Baysal, 2020; Özdemir ve Bamyacı, 2022) yeni katkılar sunacağı şüphesizdir.

Teşekkür

Yüzey araştırması için gerekli izin ve kolaylıkları sağlayan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, proje desteği ile çalışmanın yapılmasına olanak sağlayan Türk Tarih Kurumu Başkanlığına, çalışmalar süresince desteklerini esirgemeyen Ezine Belediyesine, Bakanlık yetkili uzmanı olarak Çanakkale Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğünden Mine Dalmış Pembe'ye, araştırmanın her safhasında özverili çalışmalarından dolayı kıymetli ekip üyelerimize içten teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynaklar

- Adams, J. L. (2002). *Ground Stone Analysis: A Technological Approach*. Salt Lake City: University of Utah Press.
- Akarca, A. (1978). Troas'da Aşağı Kara Menderes Ovası Çevresindeki Şehirler, *Belleten*, XLII (165), 1-52.
- Aslan, R. & Blum, S. W. E. & Kienlin, T. L. & Uysal, F. E. & Kirschner, S. (2011). 2009 Yılı Bozköy-Hanaytepe ve Çevresi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması, *28. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 291-303.
- Aslan, R. & Polat, F. (2013). *Bozköy-Hanaytepe ve Çevresi Prehistorik Dönem Araştırmaları*. Çanakkale: Troia Vakfı Yayınları.
- Bamyacı, A. O. (2018a). Öğütme Taşları: Tipolojik Gelişim, Sorunlar, Çalışma Metodolojisi ve Analitik Bir Yaklaşım Modeli. A. Baysal (Ed.), *Anadolu Arkeolojisinde Taş Aletler: Teori, Metot, Pratik* içinde (272-303. ss.). İstanbul: Ege Yayınları.
- Bamyacı, A. O. (2018b). Kalkolitik Gülpınar Taş Ağırlıklarının İşlevine Yönelik Öneriler, *TÜBA-AR*:23, 1-18.
- Blum, S. W. E., Aslan, R., Uysal, F. E., Kirschner, S., & Kraus, S. (2011). Archäologische Untersuchungen zur voreisenzeitlichen Kultursequenz des Bozköy-Hanaytepe, Nordwesttürke. *Studia Troica*, 19, 119-179.
- Basedow, M. A. (2000). *Beşik-Tepe: Das bronzezeitliche Gräberfeld*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabner.
- Basedow, M. A. (2001). Beşiktepe, Son Tunç Çağı Mezarlığı, Tarih ve Doğal Çevre. L. Joachim, M. Korfmann, P. Blome, J. Luckhardt, H. Brunner, G. Biegel (Eds.), *Düş ve Gerçek Troia* içinde (415-418. ss.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Baysal, A. (2001). Arkeolojide Öğütme Taşları ve Taşın Sosyal ve Kültürel Önemi açısından Bir Değerlendirme. In *Geçmişten Günümüze Çatalhöyük* (71-80. ss.). Konya: Çumra Belediyesi.
- Baysal, A. (2016). Materyal kültür elitizminin göstergesi olarak arkeolojide taşlar ve diğer taşlar. P. Ayter, Ş. Demirci (Eds.), IV. *ODTÜ Arkeometri Çalıştayı Türkiye Arkeolojisinde Taş: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar Prof. Dr. Hayriye Yeter Göksu Onuruna 7-9 Mayıs 2015* içinde (81-87. ss.). Ankara: Bilgin

Kültür Sanat Yayınları.

- Baysal, A. (2018). Arkeoloji ve Taş Aletler. A. Baysal (Ed.), *Anadolu Arkeolojisinde Taş Aletler: Teori, Metot, Pratik* içinde (19-30. ss.). İstanbul: Ege Yayınları.
- Baysal, A. (2020). Çanakkale Merkez İlçe Yüzev Araştırmaları: “Öğütme Taşları” Buluntuları Üzerine Genel Bir Değerlendirme. In D. Yılmaz (Ed.), *Kuzey Troas'ta Yeni Araştırmalar Neolitik Çağ'dan Demir Çağı Sonuna Kadar Çanakkale Merkez Yüzev Araştırması* (139-158. ss.). İstanbul: Ege Yayınları.
- Baysal, A. (2022). Connecting Lithics: An Introduction to Lithic Studies in Anatolia and Beyond. In A. Baysal (Ed.), *Lithic Studies: Anatolia and Beyond* (1-10. ss.). Oxford: Archaeopress.
- Calvert, F. (1856). The tumulus of Hanai Tepeh in the Troad, *Archaeological Journal*, 16,1-6.
- Cook, J. (1973). *The Troad An Archaeological and Topographical Study*, Oxford: Oxford University Press.
- Duru, M., Dönmez, M., Ilgar, A., Pehlivan, ř. ve Akçay, A. E. (2012). Biga Yarımadası'nın Tersiyer Öncesi Jeolojisi. E. Yüzer, G. Tunay (Eds.), *Biga Yarımadası'nın Genel ve Ekonomik Jeolojisi* içinde (7-75. ss.). Ankara: Maden Tektik ve Arama Genel Müdürlüğü.
- Evans, J. D. & Renfrew, C. (1968). *Excavations At Saliagos Near Antiparos*. London: Thames and Hudson.
- Frankel, R. (2003). The Olynthus Mill, Its Origin, and Diffusion: Typology and Distribution, *American Journal of Archaeology*, 107(1), 1-21.
- Galili, E., Rosen, B., Sharvit, J. (2002). Fishing-gear sinkers recovered from an underwater wreckage site, off the Carmel coast, Israel. *International Journal of Nautical Archaeology*, 31(2), 182-201.
- Genç, ř. C., Dönmez, M., Akçay, A. E., Altunkaynak, ř., Eyüpoğlu, M. ve Ilgar, Y. (2012). Biga Yarımadası Tersiyer Volkanizmasının Stratigrafik, Petrografik ve Kimyasal Özellikleri. E. Yüzer ve G. Tunay (Eds.), *Biga Yarımadası'nın Genel ve Ekonomik Jeolojisi, MTA Özel Yayın Serisi- 28* içinde (122-162. ss.). Ankara: Maden Tektik ve Arama Genel Müdürlüğü.
- Gilead, D. (1970). Handaxe Industries in Israel and the Near East. *World Archaeology*, 2(1), 1-11.
- Güldoğan, E. (2003). Aşıklı Höyük Sürtmetaş Endüstrisi Buluntularından bir Grup: Öğütücüler-Eziciler. In M. Özdoğan, H. Hauptmann, & N. Başgelen (Eds.), *Ufuk Esin'e Armağan. Köyden Kente Yakındağu'da İlk Yerleşimler* (415-428. ss.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Güldoğan, E. (2008). Aşıklı Höyük Sürtmetaş Endüstrisi Kesiciler ve Diğer Araç, Silah ve Aletler Grubu. In I. Delemen, S. Çokay-Kepçe, A. Özdizbay, & O. Turak (Eds.), *Haluk Abbasoğlu'na Armağan. EUREGETES* (521-530. ss.). İstanbul: Ege Yayınları.
- Güldoğan, E. (2011). Aşıklı Höyük Sürtmetaş Buluntu Topluluğu, *TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 14, 41-58.
- Güldoğan, E. (2012). Coarse Ground Stone Industry. In M. Özdoğan & H. Parzinger (Eds.), *Studien im Thrakien-Marmara-Raum 3, Die frühbronzezeitliche Siedlung von Kanlıgeçit bei Kırklareli* (230-231. ss.). Berlin: Philipp von Zabern.
- Güldoğan, E. (2022). General Assessment of the Ground Stone Industries of the Marmara Region. In A. Baysal (Ed.), *Lithic Studies: Anatolia and Beyond* (237-246. ss.). Oxford: Archaeopress Archaeology.
- Hamilton, H. C., Falconer, W. (1903). *The Geography of Strabo*. London: George Bell & Sons.
- Korfmann, M. (1986). Beşik-Tepe, Vorbericht Über die Ergebnisse der Grabungen von 1984, Grabungen am Beşik-Yassitepe, Beşik-Sivritepe und Beşik-Gräberfeld, *Archäologischer Anzeiger*, 3, 303-329.
- Korfmann, M. (1989). 1987 Yılı Beşik-Sivritepe, Beşik-Koyu ve Troia Çalışmaları, *10. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 323- 331.
- Kökten, İ. K. (1949). 1949 Yılı Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında Kısa Rapor, *Bulleten XIII* (52), 811-829.
- Körpe, R. (2006). Batı Troas'ta Küçük Bir Kent: Colnai, Colnai Güney Nekropolü Kurtarma Kazısı, *Kubaba*, 3, (8), 7-15.
- Leroi-Gourhan, A. (1973). *Évolution et techniques: Milieu et techniques*, Paris: Éditions Albin Michel.
- Mazurowski, R. F. (1997). Ground and Pecked Stone Industry in the Pre-pottery Neolithic of Northern Iraq. S. K. Kozłowski (Ed.), *Nemrik 9 Pre-pottery Neolithic Site in Iraq, Vol.:3* içinde (57-72. ss.). Warsaw: Wydawnictwa Instytutu Archeologii.
- Moundrea-Agrafioti, A., Gnardellis, C. (1994). Classification des outils tranchants thessaliens en pierre polie par les methodes multidimensionnelles. R. Misdrahi-Kapon (Ed.), *La Thessalie. Quinze ans de recherches archéologiques 1975-1990. Bilan et perspectives I* içinde (189-200. ss.). Athens: Ministry of Culture, Editions Kapon.
- Özbek, O. (2002). *Technologie Et Typologie Des Haches Polies De La Région De La Mer De Marmara Du Néolithique Á L'áge Du Bronze: Un Exemple D'exploitation De La Matière Première*. (thèse de doctorat non publiée). l'université Lumière Lyon 2, Lyon.
- Özbek, O. (2007). Prehistorik Dönemde Sürtme Taş İşçiliği Üzerine Bir Örnek Baştepe (Gelibolu Yarımadası), *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2006 Yıllığı*, 359-372.

- Özbek, O. (2008). Aktopraklık Höyük (Bursa) Sürtme Taş Endüstrisi Üzerine Öncül Arkeometrik Çalışmalar, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 23, 265-279.
- Özdemir, A., & Bamyacı, A. O. (2022). On the Function and Ethnographic Analogies of Northeast Aegean Ground Stone Tools. In A. Baysal (Ed.), *Lithic Studies: Anatolia and Beyond* (225-236 ss.). Oxford: Archaeopress.
- Özdoğan, M. (1984). Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları”, *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 63-68.
- Özdoğan, M. (1985). 1983 Yılı Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları, *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 221-232.
- Özdoğan, M. (1990). 1988 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları, *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 443-459.
- Özdoğan, M. (2019). *Hammadeden Ustalara Tarihöncesi Arkeolojisinde Malzeme*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Rosenberg, D., Agnon, M., Kaufman, D. (2016). Conventions in freshwater fishing in the prehistoric southern Levant: The evidence from the study of Neolithic Beisamoun notched pebbles, *Journal of Lithic Studies*, 3(3), 429-456.
- Runnels, C. (1981). *A Diachronic Study and Economic Analysis Of Millstones From The Argolid, Greece* Unpublished Ph.D. Dissertation, Indiana University, Indiana
- Runnels, C. N., Pullen, D. J., Langdon, S. H. (1995). *Artifact and Assemblage. The Finds from a Regional Survey of the Southern Argolid, Greece. Vol. 1. The Prehistoric and Early Iron Age Pottery and the Lithic Artifacts*. Stanford University Press.
- Schliemann, H. (1880). *Ilios, The City and Country of the Trojans, The Result of Researches and Discoveries on the Site of Troy and Throughout the Troad in the Years 1871-72-73-78-79*, 1881, New York.
- Semenov, S. A. (1970). *Prehistoric Technology; An Experimental Study of the Oldest Tools and Artefacts from Traces of Manufacture and Wear*. Somerset: Bath Adams & Dart
- Stroulia, A. (2003). Ground Stone Celts from Franchthi Cave: A Close Look, *Hesperia* 72(1), 1-30.
- Şentürk, K., Okay, A. İ. (1983). Saros Körfezi Doğusunda Yüksek Basınç Metamorfizması, *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 26(98), 72-75.
- Takaoğlu, T. (2005). Coşkuntepe: An Early Neolithic Quern Production Site in NW Turkey. *Journal of Field Archaeology*, 30(4), 419-433.
- Takaoğlu, T. (2006). Ground Stone Grooved Hammers from Coskuntepe. In A. Erkanal-Öktü & S. Günel (Eds.), *Hayat Erkanal'a Armağan: Kültürlerin Yansıması / Studies in honor of Hayat Erkanal : Cultural Reflections* (705-708. ss.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Takaoğlu, T. (2008). Archaeological Evidence for Grain Mills in The Greek and Roman Troad. E. Winter, F. Biller (Eds.). *Vom Euphrat bis zum Bosphorus: Kleinasien in der Antike: Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65. Geburtstag* içinde (673-679. ss.). Bonn: Habelt.
- Takaoğlu, T., Sazcı, G., & Sazcı, D. Ç. (2011). Patterns of Troy I Period Settlements on the Coastal Troad. In C. Doumas, A. Giannikouri, & O. Kouka (Eds.), *Archaeological Conference, The Aegean Early Bronze Age: New Evidence, April 11th-14th, 2008. Athens* (2-14. ss.). Athens: Archaeological Institute of Aegean Studies.
- Tombul, M. (2015). *Çanakkale Kültür Envanteri, Arkeolojik Yerleşim Alanları ve Sanat Tarihi Yapıları*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Tsoraki, C. (2008). *Neolithic Society in Northern Greece: The Evidence Of Ground Stone Artefacts*. (Ph.D. diss.). University of Sheffield, Sheffield.
- Wright, K. (1992). A Classification System for Ground Stone Tools from The Prehistoric Levant, *Paléorient*, 18, 53-81.
- Yılmaz, D. (2013). Doğu Ege’de Yeni Bir Erken Tunç Çağı Kenti: Troas bölgesinde Bozköy-Hanaytepe Yüzey Araştırmaları, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 857-886.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ARKEOLOJİK ALANLARDA YEREL KULLANICI
BİLİNÇ VE FARKINDALIK ANALİZİ: GERMANİCİA ANTİK KENTİ

*Local User Consciousness and Awareness Analysis in Archaeological Sites:
Ancient City of Germanicia*

Ebru ULAŞ SARIAYDIN¹, Hicran Hanım HALAÇ², Ömer BOZ³ ve Cenap ÖZER⁴

¹YÖK 100/2000 Öğrencisi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir, ebruulas@eskisehir.edu.tr, orcid.org/0000-0002-9156-4674

²Prof. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir, hhalac@eskisehir.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8046-9914

^{3,4}Lisans Öğrencileri, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir, omerboz@eskisehir.edu.tr, cenapozer@eskisehir.edu.tr

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
05.01.2022

Kabul/Accepted:
28.03.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1053363

Anahtar Kelimeler

Kültürel miras, yerel halk,
farkındalık, anket yöntemi,
Germanicia Antik Kenti

Keywords

Cultural heritage, local
people, awareness, survey
method, Germanicia
Ancient City

ÖZ

Kültürel mirasın korunması, değer ve öneminin sürdürülmesi, sunumu, tanınırlığı, bilinç ve farkındalığı, alan yönetiminde yer alan tüm organizasyon birimlerinin ve kişilerin sorumluluğundadır. Sorumlu birimler içerisinde yer alan, alana dair bilinç ve farkındalık düzeyi büyük önem taşıyan yerel halk incelemesi mevcut makale içerisinde Germanicia Antik Kent örnekleme ile ele alınmıştır. Keşfi, 2007 yılında gerçekleşen kaçak kazı ihbarı ile başlayan antik kent, Kahramanmaraş'ın Dulkadiroğlu ilçesinde yer almaktadır. Antik kentin keşfinde etkin rol alan yerel halkın Germanicia Antik Kenti farkındalıkları, ziyaretleri, görüşleri ve antik kent hakkındaki önerileri iki mahalle özelinde yürütülmüştür. Dulkadiroğlu ve Bağlarbaşı mahalleleri kapsamında 9 Aralık 2020 ve 9 Ocak 2021 tarihleri arasında anket yöntemi ile yapılan araştırmaya 104 mahalle sakini katılım sağlamıştır. Mahalle içerisinde yüz yüze görüşme ile Google Forms üzerinden yürütülen 20 soruluk anket çalışmasında kapalı ve açık uçlu soru tekniği birlikte kullanılmış ve interaktif bir görüşme sağlanmıştır. Veriler, SPSS Paket programına aktarılmış, değişkenler arasında ilişki incelemeleri yapılmıştır. Aynı mahalle sınırları içerisinde buldukları antik kent ziyaret oranları %50 çıkan yerel halkın anket verilerinde bilinç ve farkındalıkta komşuluk faktörünün etkisi beklenmedik oranda etkin bulunmuştur.

ABSTRACT

Protection of cultural heritage, maintenance of its value and importance, awareness and awareness are the responsibility of all persons involved in the management of the site. The study of the local people, which is among the responsible units and whose level of awareness and awareness about the area is of great importance, is discussed with the Germanicia Ancient City sample in the current article. The awareness, visits, opinions and suggestions of the local people about the ancient city of Germanicia, who took an active role in the discovery of the ancient city, were carried out in two neighborhoods. Within the scope of Dulkadiroğlu and Bağlarbaşı neighborhoods, 104 residents of the neighborhood participated in the survey conducted between 9 December 2020 and 9 January 2021. An interactive interview was provided in the 20-question survey conducted over Google Forms with face-to-face interviews. Relationship analyzes were made between the data in the SPSS. In the survey data of the local people, whose ancient city visit rate in the same neighborhood was 50%, the effect of the neighborhood factor on consciousness and awareness was found to be unexpectedly effective.

Atf/Citation: Sariaydin Ulaş, E., Halaç, H.H., Koç, Ö., Özer, C. (2022). Arkeolojik Alanlarda Yerel Kullanıcı Bilinç ve Farkındalık Analizi: Germanicia Antik Kenti, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(361-372).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ebru ULAŞ SARIAYDIN, ebruulas@eskisehir.edu.tr

1. Giriş

Kahramanmaraş şehrinde tarihten bu zamana kadar Hititler, Asurlular, Makedonyalılar, Selefkoslar ve Romalılar gibi birçok devlet hakimiyetlerini kurmuştur. Her devletin kendi kültürünü buraya taşıması, Kahramanmaraş'ı birçok farklı medeniyete ev sahibi yapmış, kültürel çeşitliliği zengin bir geçmişe sahip kılmıştır (Kaplan, 2019: 145). Geçmiş Paleolitik zamana dayanan bu dönemden sonra sırasıyla Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Demir Çağlarını atlatan şehre Asurlular tarafından "Markasi" adı verilmiş ve vergiye bağlanmıştır.

Daha sonra Hititlilerin bir bölümü Torosların güneyine yerleşerek burada Gurgum Krallığı'nı kurmuşlardır. Ardından bölgeye sırasıyla; Asurlular, Medler, Persler, Kommegene Krallığı egemen olmuştur (Ürkmez, 2014: 77-79). Kommegene Krallığı IV. Antiokhos tarafından kurulduğu kabul edilen yeni Maraş'ın ismi dönemin sikkelerinde Germanikeia, Germanicia olarak yer almış, Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nin dört önemli Kommegene kentinden biri kabul edilmiştir (Ürkmez: s.79-85). MS. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasının ardından Germanicia, Bizans'ın (Doğu Roma) parçası olmuştur. Ürkmez'in aktarımında M.S. 8-10.yy arasında Germanicia'nın Araplar ve Bizanslılar arasında sık sık el değiştirdiği belirtilmiştir (Akt: Ürkmez,2014: 85).

Müslümanların fethine kadar Bizans hâkimiyetinde olan Maraş, Suriye'yi Orta Anadolu'ya bağlayan bir coğrafi konuma sahiptir. Mevcut konumu gereği uzun yıllar Bizanslılar ve Müslümanlar arasında gerçekleşen mücadelelerin kilit taşı olmuştur (Aladağ, 2009: 2). İslam hakimiyetinin ardından pek çok kez Bizanslılar tarafından yıkılıp yıkılan Maraş her defasında onarılarak iskana açılmıştır. Müslümanların çabaları ile onarılan kent ve kurulan düzen sonrasında gelen Türk-İslam devletleri için siyasi, sosyal ve kültürel bir altyapı bırakmışlardır (Aladağ, 2009: 62).

Germanicia Kenti, antik haritalarda Kahramanmaraş ile aynı konumda yer almaktadır. Fakat şehir üzerinde herhangi antik kent kalıntısına rastlanmaması antik kentin başka bölgelerde aranmasına sebep olmuştur. 2007 yılında, Dulkadiroğlu Mahallesi 461 ada 4. parselde yer alan iki katlı konutta kaçak kazı yapıldığına dair gelen ihbar üzerine gerçekleştirilen güvenlik incelemesi sonucu yapının alt kat zemininden mozaik çıkarıldığı saptanmıştır. Kaçak kazı ihbarı üzerine yapılan incelemede mahalle içerisinde taban mozaığının devamı olan evler tespit edilmiş bununla birlikte daha önce gerçekleştirilen inşaat kazıları esnasında mozaiklerin vatandaşlar tarafından fark edildiği fakat görmezden gelindiği, kömürlük ve depo gibi mekanların zemininde kullanıldığı tespit edilmiştir. Yapılan tespitler ile birlikte şehrin doğusunda yer alan, halkın Karamaraş olarak ifade ettiği mevkiide yapılan çalışmalar sonucunda sokaklarda, bahçelerde, boş arsalarda mimari parçalara rastlanması bu bölgede bir antik şehrin olduğuna işaret etmiştir. Beraberinde yapılan bilimsel araştırma ve bölge sikkeler taramaları ile ihbar sonucu ulaşılan bulguların Germanicia Antik Kenti'ne ait olduğu, mozaiklerin ise antik kentteki yamaç villalarına ait olduğu saptanmıştır (Ersoy, 2011: 95-96).

Mevcut çalışmanın amacı; kaçak kazı ihbarları ile antik kente ait mozaiklere ulaşımın sağlandığı alanda, bölge halkının kente ve antik buluntulara karşı farkındalığını ölçmek, ölçüm ile beraberinde antik kente dikkati artırmak ve kültürel miras bilinç ve farkındalığına dair fayda sağlamaktır. Antik kent çevresinde hayatlarını sürdüren yerel halkın Germanicia Antik Kenti üzerine bilinç ve farkındalığı, buna yönelik hazırlanan anket yöntemi ile ölçülmüştür.

2. Materyal ve Metot

Dulkadiroğlu, Bağlarbaşı, Şeyh Adil ve Namık Kemal mahalle sınırlarında yer alan antik kentin çalışma içerisindeki çalışma sahası, yeni COVID-19 pandemi şartları dolayısıyla oluşabilecek aksaklıkların en aza indirilmesi ve katılımcılara erişimde karşılaşılan zorluklardan dolayı uygulanacak anket çalışması Bağlarbaşı ve Dulkadiroğlu Mahalleri kapsamında sınırlandırılmıştır. Yerel halkın antik kente dair farkındalık düzeyi ölçümü üzerine hazırlanmış anket, demografik sorular haricinde 20 soru içermektedir. 09.12.2020 ile 09.01.2021 tarih aralığında, Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden alınan izin sonucu 104 kişiye uygulanan anket çalışmasında pandemi dönemi şartlarının getirdiği kısıtlardan ve tedirginliklerden kaynaklı katılımcılar rastgele örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Mahalle sakinlerinin evine gitmekten kaçınılarak market önleri ve kalabalık sokaklarda gönüllü katılım esasına dayanarak katılımcılar ile görüşme sağlanmıştır. Uygulanan anket, yine pandemi şartları gereği katılımcılara soruların araştırmacılar tarafından okunması ve verilen cevapların tablet aracılığı ile Google Forms'a işlenmesi şeklinde yürütülmüştür. Farklı

şehirlerde ikamet eden araştırmacıların ankete aynı platform üzerinden erişimi bu sayede sağlanmıştır. Google Forms üzerinden elde edilen anket verileri SPSS paket programına işlenerek, yerel halkın kültürel miras ve Germanicia Antik Kenti bilinç ve farkındalık ölçümleri yapılmıştır.

Çalışmanın ilk aşamasında yapılan YÖK TEZ literatür taramasında “tarih, arkeoloji, Maraş, Germanicia” anahtar kelimeleri ile araştırma yapılmış, yapılan taramada 2 farklı yüksek lisans tezine (Ersoy, 2014 & Özdemir, 2018) ulaşılmıştır. Devamında Google Akademik (Google Scholar) veritabanında araştırma yapılmıştır. Literatür taraması sonucu elde edilen ve mevcut araştırmada kullanılan kaynaklardan bir tanesi, Germanicia mozaikleri ve konservasyonları esnasında yapılan çalışmaların yer aldığı Küçük ve Yar’ın (2012) çalışmasıdır. Araştırma makalesinde, Maraş’ın ve Germanicia Kent tarihinin yer aldığı Ürkmez’in(2014) çalışmasından ve mozaiklerin konularına, uygulamalarında kullanılan tekniklere yer verilen Kaplan’ın(2019) çalışmasından yararlanılmıştır. Mevcut çalışma içerisinde ağırlıklı olarak Ayşe Ersoy’un Germanicia Antik Kenti ve Mozaikleri adlı yüksek lisans tezi ve yine Ersoy’un Mozaikleri ile Yeniden Doğan Kent çalışması referans kaynak olarak kullanılmıştır. Literatürde yer alan kaynaklar ile birlikte çalışma öncesi ve esnasında Kahramanmaraş Arkeoloji Müze Müdürlüğü ile gerçekleştirilen sözlü görüşmeler ile yerel kullanıcıların izinsiz kazı ihbarları ve kazı başvuruları sıklığı verilerine ulaşılmıştır.

3. Germanicia Antik Kenti

Kahramanmaraş, konumu ve jeomorfolojik yapısından dolayı tarihte birçok medeniyetin yaşam yeri olmuştur. Şehir, coğrafi bölge olarak Akdeniz Bölgesinde yer almasına rağmen İç Anadolu, Güney Doğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerine sınır olduğu için medeniyetlerin uğrak noktası olmuştur(Ersoy, 2014: 1). Kent merkezi Ahır dağı olarak bilinen dağın eteklerinde batıya doğru yönelim göstererek genişlemiştir. Verimli tarım topraklarının hemen kuzeyinde kurulan kent, günümüzde Doğu-Batı yönlerinde genişlemektedir (Sandal, 2007: 475).

Germanicia Antik Kenti, Kahramanmaraş’ın Dulkadiroğlu ilçesine bağlı olan Bağlarbaşı, Namık Kemal, Şeyh Adil ve Dulkadiroğlu mahallelerinde Geç Roma ve Erken Bizans dönemlerinden kalma bir antik kenttir (Şekil 1). Bu antik kente çeşitli hayvan, insan ve bitki figürlerinin olduğu mozaikler bulunmaktadır. 2007 yılında Kahramanmaraş’ın Dulkadiroğlu ilçesine bağlı olan Dulkadiroğlu mahallesinde bulunan bir gecekondudan alınan kaçak kazı ihbarı sonucunda mozaikler belgeli olarak ilk kez gün yüzüne çıkarılmaya başlanmıştır (Ersoy, 2014:61).

Şekil 1. Germanicia Antik Kenti, şehir içindeki konumu ve kapladığı alan (Yandex Haritalar)

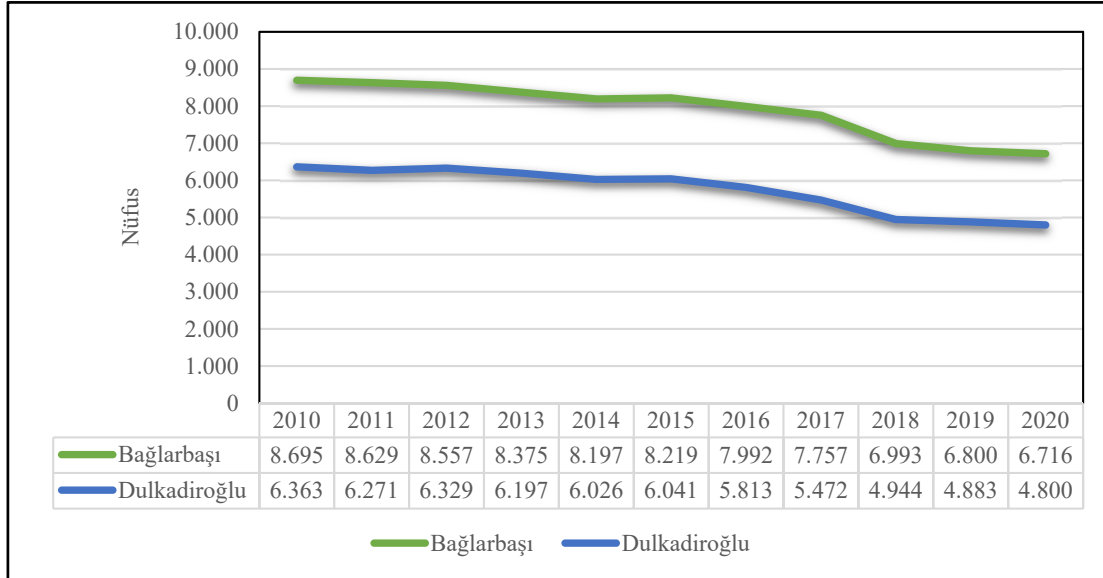
Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanan 2021 tarihli habere göre 2008 yılından itibaren 5 ayrı alanda 3 bin 950 metrekarelik bir alanda kazı işlemleri devam etmektedir. Toplamda 19 parselden Geç Roma-Erken Bizans dönemine ait mozaik tabakalar çıkarılmıştır (Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Elde edilen mozaiklerin bulunma şekilleri gün geçtikçe farklılık göstermiştir. Kahramanmaraş Arkeoloji Müze Müdürü Safinaz Akbaş ile gerçekleştirdiğimiz görüşmeden elde edilen bilgilere göre, bulunan kazı alanlarında kaçak kazı ihbarı ile birlikte inşaat çalışmaları esnasında erişilen bulguların bildirimini, ev sahibinin bildirimini ya da özel mülkiyete ait olan arsalarda gerçekleştirilecek faaliyet öncesi müzenin zorunlu kıldığı sondaj çalışmaları ile tespitler artmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Kazı alanı bulunma şekli ve sayısı (Kahramanmaraş Arkeoloji Müze Müdürü Safinaz Akbaş ile sözlü görüşme (10.12.2020))

Bulunma Şekli	2008-2021 Yılları Arasında Bulunan Alan Sayısı
Kaçak kazı ihbarı ile	5
Ev sahibinin bildirim ile	3
İnşaat çalışması ile	3
Vatandaşın arsasında yapacağı uygulama için müzenin zorunlu kıldığı sondaj çalışması ile	20
Toplam	31

Verilere göre müze tarafından belirlenen ‘sondaj zorunluluğu tespit sebebi’ yeni kazı alanlarına erişimde en büyük motivasyon olmuştur (Tablo 1). Bununla birlikte kaçak kazı ihbarları, mahalle sakinlerinin içinde buldukları antik kente ve kültürel mirasa dair bilinç düzeyleri hakkında soru işaretleri oluşturmuştur. Oluşan sorgulama sonucu hazırlanan araştırma Dulkadiroğlu ve Bağlarbaşı Mahallerinde yaşayan yerel halk kapsamında uygulanmıştır. Bağlarbaşı Mahallesi nüfusu Dulkadiroğlu Mahallesi’ne göre yüksek olmakla birlikte iki mahallede de 2010 yılı itibari ile nüfus grafiğinde azalma görülmüştür (Şekil 2). Bağlarbaşı’ndaki kadın ve erkek oranları %50’lik dilimdedir, Dulkadiroğlu Mahallesi’nde ise erkek nüfusu %50.9 kadın nüfusu ise %49.1 şeklindedir (Türkiye Nüfusu İl ilçe Mahalle Köy Nüfusları, 2021)

Şekil 2. Mahallelerin Nüfus Grafiği (Türkiye Nüfusu İl ilçe Mahalle Köy Nüfusları, 2021)

Nüfus verilerine göre her iki mahallenin de kadın ve erkek nüfus oranları birbirine yakın olduğu görülmektedir (Şekil 2). Bu durum anket yapılan kişilerin cinsiyet dağılımında homojenlik sağlamamızı kolaylaştırmıştır. Anket katılımcılarının cinsiyet dağılımları ile birlikte yaş grubu dağılımına dikkat edilmiş, her yaş grubundan kişilerin ankete katılımına özen gösterilmiştir. Katılımcılar içerisinde sağlanan homojen dağılım, anket bulgularının bölge halkı geneline dair sonuç vermesini desteklemektedir.

4. Bulgular ve Değerlendirme

“Germanicia Antik Kenti, üzerinde yaşayan halk tarafından ne kadar biliniyor?” araştırma sorusu ile hazırlanan makalede, anket çalışması toplamda 104 kişiye uygulanmıştır. Katılımcıların 52’si erkek 52’si kadın birey olmak üzere eşit bir değerlendirme dağılımı sağlanmıştır. Bireylerin 68’i evli, 36’sı ise bekar. Ankete katılım sağlayan bireylerin mevcut çalışmada 15 yaş ve üzeri olması kararı alınmıştır. Bu yönde hareket edilen ankete, 15-35 yaş aralığına sahip 57 kişi, 36-64 yaş aralığına sahip 46 kişi, 65 yaş ve üzeri 1 kişi dâhil olmuştur (Tablo 2).

Ankete katılan kişilerin; 28 tanesi ilkököl, 27 tanesi ortaokul, 14 tanesi lise, 16 tanesi yüksekokul ve 14 tanesi ise lisans ve lisansüstü eğitim düzeyine sahiptir. Beş kişinin ise diploması bulunmamaktadır. Katılımcılar

içerisinde farklı meslek gruplarının yer almasına dikkat edilmiştir. Katılımcı listesi; 16'sı serbest meslek, 20'si esnaf, 11'i hizmet sektöründe çalışan, 6'sı kamu çalışanı, 17'si öğrenci ve 34 tanesi ev hanımı, emekli gibi evde vaktini daha çok geçiren diğer kategorisine ait kişilerden oluşmaktadır. Demografik özelliklere ek olarak, katılımcıların ikamet süreleri sorgulanmıştır. Belirlenen sınırlara göre; 0-5 yıl sürecinde 4 kişi, 6-10 yıl sürecinde 14 kişi, 11-20 yıl sürecinde 38 kişi, 21-40 yıl sürecinde 39 kişi ve 40 yıldan daha uzun sürede ikamet eden ise 9 kişi bulunmaktadır (Tablo 2). Katılımcı verilerine göre ankete katkı sağlayan kişilerin %77'si 10 yıldan uzun süredir mahallelerinde ikamet etmektedirler.

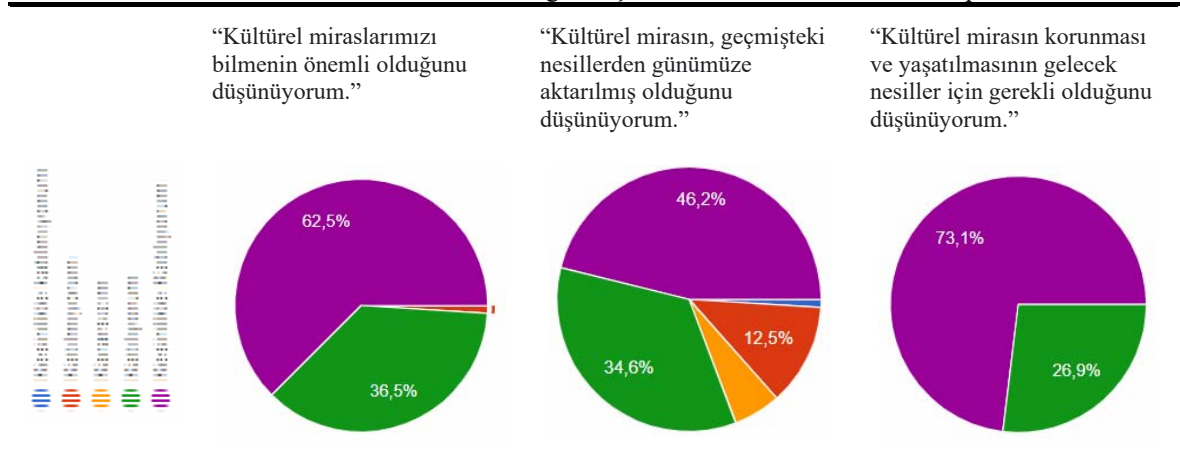
Tablo 2. Anket katılımcılarına ait demografik veriler

Değişkenler	Öğrenim Durumu						Yaş				Meslek				İkamet Edilen Süre					
	Diplomam Bulunmuyor	İlköğretim	Orta okul	Lise	Yüksekokul	Üniversite ve Üstü	Genç (15-35)	Orta Yaşlı (36-64)	İleri Yaşlı (65+)	İlmi ve teknik elemanlar / Öğretmenler / Yazarlar / Sanatçılar / Diğer	Esnaf	Hizmet işlerinde çalışanlar	Kamu çalışanı	Öğrenci	Diğer (Ev hanımı, emekli, vb.)	0-5 Yıl	6-10 Yıl	11-20 Yıl	21-40 Yıl	40 ve üzeri yıl
Kadın	5	17	9	6	10	5	29	23	0	4	5	4	2	8	29	1	8	22	15	6
Erkek	0	11	18	8	6	9	28	23	1	12	15	7	4	9	5	3	6	16	24	3
Toplam	5	28	27	14	16	14	57	46	1	16	20	11	6	17	34	4	14	38	39	9
Genel Toplam	104						104				104				104					

Germanicia Antik Kenti anket çalışmasında hazırlanan sorular, kapsamalarına göre dört ayrı grupta değerlendirilmiştir. Genelden özele doğru daraltılarak oluşturulan soru kurgusunda ilk bölümde kültürel miras bilincine yer verilmiştir. Ardından kazı çalışmaları ve kaçak kazılara dair farkındalık ve deneyimlerine dair isteğe bağlı sorular yöneltilmiştir. Devamında konu özeline yönelik Germanicia Antik Kenti farkındalık ve ziyaretleri sorgulanmıştır. Son bölümde antik kentin tanıtımı ve tanınırlığı hakkında sorular yöneltilmiş verilen cevaplar devamında katılımcıların antik kent tanıtımına dair önerileri alınmıştır.

Beşli likert ölçeğinde yöneltilen kültürel miras bilinci özelinde hazırlanmış soruların ilk sorusuna, ‘‘ Kültürel miraslarımızı bilmenin önemli olduğunu düşünüyorum’’, gelen yanıtlar %62.5’lik kısım kesinlikle katıldığını, %36.5’lik kısım katıldığını, %1’lik kısım ise katılmadığını belirtmiştir. İkinci soruda, kültürel miras tanımına dair yöneltilen ‘‘ Kültürel mirasın geçmişteki nesillerden günümüze aktarılmış olduğunu düşünüyorum’’ ifadesine katılım ise %46.2 kesinlikle katılıyorum, %34.6 katılıyorum, %6 kararsızım, %12.5 katılmıyorum ve %1 kesinlikle katılmıyorum şeklindedir (Tablo 3).

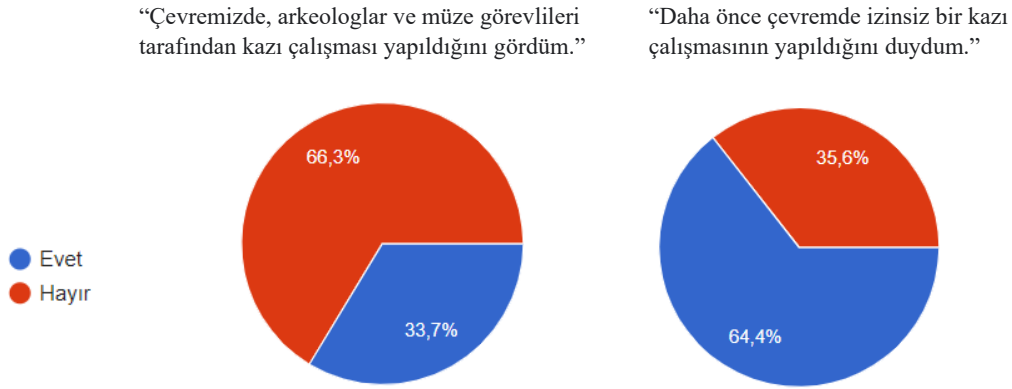
Tablo 3. Kültürel miras farkındalığını ölçen anket sorularına verilen cevaplar

Üçüncü soru verilerine göre katılımcıların %73.1'i kültürel mirasın korunması ve yaşatılmasının gelecek nesiller için gerekli olduğuna kesinlikle katılıyorum cevabını verirken %26.9'u katılıyorum cevabını vermiştir. Kültürel miras tanımı ve önemine dair yerel halkın görüşüne ulaşmak amacıyla hazırlanan üç anket sorusuna verilen yanıtlar Tablo 3'teki gibidir.

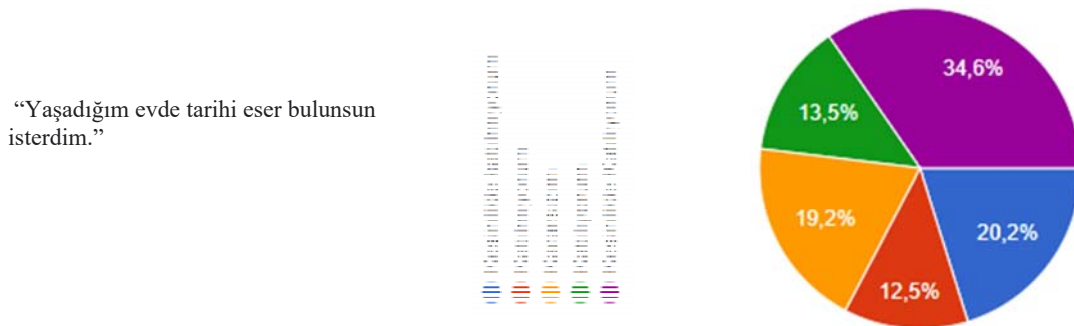
Genelden özele dağılım hedeflenen anket sorularının ikinci bölümünde yıllardır üzerinde yaşadıkları Dulkadiroğlu ve Bağlarbaşı mahallelerinde gerçekleşen kazı işlemlerine dair sorular yöneltilmiştir. Çevrelerinde gerçekleşen kazı çalışmalarına dair farkındalık ölçümü amacıyla iki soru yöneltilmiştir. Arkeolog ve müze görevlileri tarafından yürütülen kazı çalışmalarından %33.7'lik kesim haberdar iken %66.3'lük kesim olumsuz yanıt vermiştir (Tablo 4). Yöneltilen ilk soruda etrafta gerçekleşen yetkililer yönetimindeki kazı çalışmalarına vurgu yapılmış, ikinci soruda ise izinsiz kazıların farkındalığı sorgulanmıştır. Katılımcıların %64.4'ü çevresinde izinsiz kazı çalışması yapıldığını duyduğunu belirtmiş, %35.6'lık kesim ise duymadığını belirtmiştir. Katılımcılardan gelen cevaplar doğrultusunda, kaçak kazıya dair haberdar olma durumunun yetkililer tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmalarından daha yaygın olduğu görülmüştür (Tablo 4).

Tablo 4. Resmi/Gayri resmi kazı çalışmalarına dair soruların anket sonuçları

Ersoy'un 2014 yılı yüksek lisans tezinde yer alan verilere göre, evlerin bodrum katlarında, inşaat kazılarında, kaçak kazılarda bulunan ve ardından satılmaya çalışılan mozaiklere ihbarlar sonucu ulaşılmıştır. Devam eden kaçak kazı teşebbüsleri üzerine, “Germanicia Gün Yüzüne Çıkıyor” isimli Avrupa Birliği Projesi kapsamında, yerel halka eğitimler düzenlenmiş ve eğitimler sonucu yeni mozaikli alan ve kalıntı tespitleri yapılmıştır (Ersoy,2014:61-67). Keşfi, kaçak kazı ile başlayan antik kentte yerel halk farkındalığı yüksek önem taşımaktadır. Mevcut çalışma kapsamında Dulkadiroğlu ve Bağlarbaşı mahallelerinde yaşayan halka 2020-2021 yıllarında uygulanan anket ile bilinç ve farkındalık ölçüm soruları yöneltilmiştir. Evde tarihi eser bulunması senaryosuna yönelik hazırlanan soruların ilkinde gelen cevaplarda, katılımcıların %34.6'sı yaşadığı evde tarihi eser bulunmasını kesinlikle istediğini, %13.5'inin istediğini, %19.2'si ise kararsız olduğunu belirtmiştir. %32.7'lik oranda katılımcı (%12.5'i katılmıyorum, %20.2'si kesinlikle katılmıyorum) evinde tarihi eser bulunmasını istememiştir (Tablo 5).

Tablo 5. “Yaşadığım evde tarihi eser bulunsun isterdim.” İfadesine verilen cevaplar

Devam eden anket sorusu, katılımcıların evlerinde tarihi eser buldukları durumda sergileyecekleri tutumu sorgulamaktadır. 104 katılımcının dahil olduğu anket sonuçlarına göre katılımcıların % 84.7'si (%71.2'si

kesinlikle katılıyorum, %13.5'i katılıyorum) yaşadığı evde tarihi eser bulsa kazı için başvuruda bulunacağını belirtmiştir. %3.8'i bu konuda kararsız olduğunu, toplamda %11.5'i ise (%4.8'i kesinlikle katılmıyorum, %6.7'si katılmıyorum) kazı başvurusunda bulunmayacağını belirtmiştir (Tablo 6). "Yaşadığım evde tarihi eser bulsam kazı için başvuruda bulunurdum" ifadesine verilen cevapların sebebi, katılımcılara yöneltilen açık uçlu soru ile araştırılmıştır. Katılımcıların cevaplarından 3'er örnek Tablo 6'da verilmiştir. Tabloda sunulan örnekler, en çok tekrar edenleri ve dikkat çeken ifadeleri kapsamaktadır.

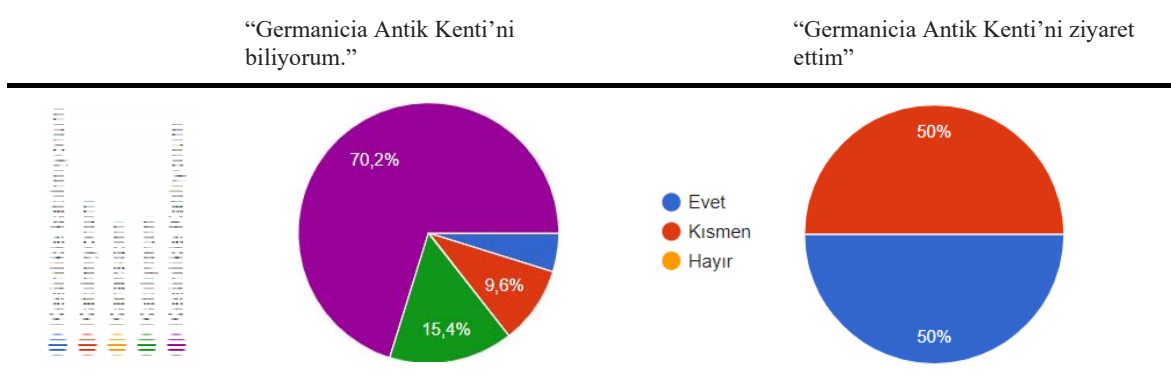
Tablo 6. "Yaşadığım evde tarihi eser bulsam kazı için başvuruda bulunurdum" anket sorusuna verilen cevaplar "Yaşadığım evde tarihi eser bulsam kazı için başvuruda bulunurdum."

	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	5	4,8
Katılmıyorum	7	6,7
Kararsızım	4	3,8
Katılıyorum	14	13,5
Kesinlikle Katılıyorum	74	71,2
Toplam	104	100,0

Kesinlikle Katılmıyorum	C27: "Eser bana aittir." C40: "Çünkü evime el koyarlar." C46: "Düzenim bozulacak." C63: "Eser benim evimden çıkmışsa benimdir."
Katılmıyorum	C17: "Kirada oturuyorum, düzenim bozulacak." C26: "Bana ait olduğunu düşünüyorum." C39: "Çünkü devlet evime el koyar." C65: "Devlet evimin değerinde para vermiyor."
Kararsızım	C5: "Şartlara bağlı." C15: "Çok uzun ve yorucu süreç, insanın düzeni değişiyor." C86: "Düzenim değişebilir fakat kurallardan dolayı başvuruda bulunabilirim. O anki düşünceme göre değişir." C104: "Düzenim değişecek o yüzden bilmiyorum."
Katılıyorum	C8: "Kurallar bu şekilde olduğu için." C49: "Tarihi bir eser olduğu için devlete teslim etmek gerekir." C52: "Yıpranmadan sergilenmesi için." C58: "Kültürel mirasın devlet tarafından koruma altına alınmasını istediğim için."
Kesinlikle Katılıyorum	C2: "Kurallardan dolayı, ceza yemek istemiyorum." C45: "Yasal olarak kazının yapılması ve şehrimize, ülkemize ve milletimize katkısı olabileceğini düşündüğüm için." C48: "Eser benim değil herkesin." C50: "Tarihi eser şahsa değil millete ait ortak bir değerdir."

Kazı başvurusunda bulunacağını belirten katılımcıların görüşleri; tarihi yapıların evrenselliğinden, tarihi eserleri korumanın bilinç, farkındalığından ve kurallara uymaktan, uymadıkları takdirde oluşacak ceza çekincesinden bahsetmişlerdir. Başvuruda bulunacaklarını belirten katılımcıların verdikleri cevapların %30'u kurallardan kaynaklı başvuruda bulunma eylemini gerçekleştireceğini belirtmiştir. Kararsız ve başvuruda bulunma konusuna olumsuz cevap veren katılımcılar ise, eserin kendilerine ait olduğunu, bildirdikleri takdirde gerçekleşecek işlemlerde kendilerine zarar geleceğini, sürecin uzun ve yorucu olduğunu, düzenlerinin bozulacağını belirtmişlerdir. Katılımcılara daha önce bir kazı başvurusunda ya da kaçak kazı ihbarında bulunup bulunmadıkları sorulmuş fakat tüm katılımcılar daha önce bir başvuruda ya da ihbarda bulunmadıklarını söylemişlerdir.

Kazı farkındalıklarının ardından katılımcıların yaşadıkları alan içerisinde yer alan antik kente dair farkındalık soruları yöneltilmiştir. Tablo 4'te Germanicia Antik Kenti farkındalığı ve ziyaretleri sorgulanmıştır. Bölge halkının %70.2'si antik kenti kesinlikle biliyor, %15.4'ü biliyor, %9.6'sı bilmiyorum, %4.8'i ise kesinlikle bilmiyorum cevabını vermiştir. Ziyaret noktasında ankete katılım sağlayan yerel halkın %50'si Germanicia Antik Kenti'ni ziyaret etmişken %50'si henüz ziyaret etmemiştir (Tablo 7).

Tablo 7. Germanicia Antik Kenti anket cevapları

Germanicia sınırları içerisinde yaşamlarını sürdüren yerel halkın antik kenti ziyaret oranı %50 olarak belirlenmiştir. Henüz ziyaret etmeyen katılımcılara ziyaret etmeyi düşünüp düşünmedikleri sorulmuş, verilen cevapları sebepleri ile açıklamaları istenmiştir. Evet, kısmen ve hayırdan oluşan üçlü likert ölçeğinde yöneltilen anket sorusu 52 katılımcıya (%50) uygulanmıştır. Katılımcıların %90’ı gitmeyi düşündüğünü, %8’i kısmen cevabı ile kararsız olduğunu, %2’si ise gitmeyi düşünmediğini belirtmiştir.

Tablo 8. “Germanicia Antik Kenti”ni ziyaret etmediyseniz, ziyaret etmeyi düşünür müsünüz?” sorusuna gelen cevap örnekleri

Evet	C7: “Merak ediyorum çevremde ne var ne yok.” C11: “Geçmişte yaşayanları gözlemlemek için.” C12: “Acaba daha önce gördüğüm şeylerin tarihi eser olup olmadığını bilmek isterim.” C26: “Merak ettim siz söyleyince.”
Kısmen	C3: “Gidip ya da gitmemek fark etmiyor benim için.” C20: “Yolumun üstünde ise ziyaret ederim değilse sırf onun için gitmem.”
Hayır	C16: “Gerek duymuyorum.”

Antik kenti ziyaret etmeyi düşünen katılımcılar geçmişe ait objeleri merak ettiklerini, kaçak kazı olayları ile duydukları tarihi eserleri görmek istediklerini belirtmişlerdir (Tablo 8). Ankete katılım sağlayan katılımcılar içerisinde antik kente ve buluntulara karşı ilgi duymayan, merak etmeyen kesim sayısı oldukça az bulunmuştur. Henüz ziyaret etmeyenlerin %90’ı ziyaret etmeyi planladıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılara Germanicia Antik Kenti’ni ilk kez nereden duydukları, ilk nasıl haberdar olduklarına yönelik çoktan seçmeli soru yöneltilmiştir. Tablo 9’da yer alan ifadeler tüm katılımcıların cevaplarını içermektedir. Anket sorusuna verilen cevapların %50’si “komşumdan duydum” şeklindedir. %16’lık kesim, geçerken gördüğünü belirtmiş %11.5’lik kesim ise ilk kez mevcut anket çalışması sayesinde haberdar olduğunu belirtmiştir (Tablo 9).

Tablo 9. Katılımcıların Germanicia Antik Kenti’ni ilk kez nereden duyduğuna dair cevapları

Yüzdeler	Katılımcıların ifadeleri
%1	Televizyondan/haberlerden duydum.
%2	Belediyedeki kişilerden duydum.
%5	“Ailemden duydum.”
%9.5	“Sosyal medyada gördüm.”
%11.5	“İlk kez sizden duydum.”
%16	“Geçerken gördüm.”
%50	“Komşularımdan duydum.”
Diğer	%3 “Komşumun evinden çıktı.” %1 “Arkadaşımın evinden çıktı ondan öğrendim.” %1 “Mozaik çıkan ev sahibinden öğrendim.”

Devam eden sıralamada sosyal medyadan, ailesinden, belediye görevlilerinden, televizyon ve haberlerden duyduklarını belirtmişlerdir. ‘Diğer’ seçeneği ile açık uçlu cevaplardan gelen ifadeler ise komşusunun, arkadaşının ve ev sahibinin evinde gerçekleşen kazı çalışması sayesinde haberdar olduklarını söylemişlerdir (Tablo 9). Edinilen cevaplarda mevcut antik kentin farkındalığında komşu faktörünün etkisi yüksek bulunmuştur.

Antik kentin farkındalığına dair yöneltilen soruların ardından anketin son bölümünde Germanicia Antik Kenti'nin tanıtımı sorgulanmıştır. Katılımcılara Germanicia Antik Kenti tanıtımını yeterli bulup bulmadıkları sorulmuş, %79.8 oranında hayır cevabı ile yeterli olmadığı görüşü alınmıştır. Evet, hayır ve kısmen seçenekleri ile yöneltilen soruya %11.5 kısmen, %8.7 evet cevabı verilmiştir. Örnek cevaplar Tablo 10'da belirtilmiştir.

Tablo 10. Kazı alanına dair tanıtım yeterliliğini sorgulayan anket sonuçları ve verilen cevaplara örnekler

"Kazı alanına dair tanıtımı yeterli buluyorum."		Frekans	Yüzde
	Evet	9	8,7
	Kısmen	12	11,5
	Hayır	83	79,8
	Toplam	104	100,0
Evet	C31: "Tanıtımın yeterli olduğunu düşünüyorum " C52: "Yeterince tabela var."		
Kısmen	C104: "Bölge halkı yeterince sahip çıkmıyor kültürel mirasına." C23: "Önemli bir durum olduğu için herkesin bilmesi gerekir ancak bilinmiyor." C70: "İnsanlar ilgi duymayınca yetkililer de ilgi göstermiyor." C95: "İlgi duyan herkes bir şekilde ulaşabilir."		
Hayır	C56: "Ben bu şehirde yaşayan birisi olarak bu konu hakkında detaylı ve tam bir bilgiye sahip değilsem demek ki tanıtım ve reklamda sorunlar var demektir." C21: "Reklamı yapılmadığı için merak uyandırmıyor." C42 "Çünkü insanların karşısına çıkacak kadar etkileyici reklam yapmıyorlar."		

Kazı alanı tanıtımı yeterliliği ile ilgili açık uçlu iki soru yöneltilmiştir. İlki, tanıtım yeterliliğine verdikleri ifadeyi açıklarken diğeri tanıtım yöntemlerine dair önerileri sunmaktadır. %79.8 oranda verilmiş hayır ifadesine gelen açıklamalarda, yüksek frekansta reklam beklentisi olduğu ve yetkililerin bu alanda gerekli etkiyi uyandırmadığı belirtilmiştir. Tanıtımı yeterli bulan katılımcılar ise farkındalığın az olduğunu kabul etmiş, bu durumun halkın yeterince ilgilenmemesinden kaynaklı olduğunu belirtmişlerdir (Tablo10). Gelen ifadeler içerisinde, bu durumun yetkililer ve yerel halk arasında doğru orantılı ilerlediği, halk ilgilenmediği için yetkililerin ilgilenmediği ya da yetkililerin ilgi azlığından kaynaklı yerel halk farkındalığının az olduğu yorumları yapılmıştır.

Tanıtımın yüksek oranda yetersiz bulunması ile birlikte katılımcılardan bu konuda önerileri istenmiştir. İsteğe bağlı katılımın gerçekleştiği bölüme %84 oranında katılım gerçekleşmiştir. Verilen öneriler 11 maddede toplanmıştır (Tablo 11). Tanıtımda medya ve sosyal medya katkısı dile getirilmiş ve bu alanda sunumların daha fazla olması gerekli görülmüştür. TV programlarında, haberlerde yer almasının hem kendilerince dikkati artıracaklarını hem de başka noktalardaki kişilerin mahallelerinde yer alan antik kentten haberdar olacaklarını belirtmişlerdir. Televizyondaki mevcut programlara dahil olmasının ötesinde Germanicia Antik Kenti özelinde belgesel oluşturulması gelen öneriler arasında yer almıştır. Sosyal medyada Germanicia vurgusunun diğer antik kentler kadar yapılması gerektiği ve ilgili belediye ve kurumların antik kent paylaşımlarını artırması gerektiği belirtilmiştir.

Tablo 11. Kazı alanının tanıtımına dair bölge halkının önerileri

Katılımcıların ifadeleri
"Bulduğu yerin müze şeklinde inşaa edilmesi lazım."
"Sosyal medyada yayınlanmalı."
"Çevre düzenlemesi yapılmalı."
"Tabela/billboard/afiş hazırlanmalı."
"Konferans/seminer yapılmalı."
"Broşür dağıtılmalı."
"Gezi turları düzenlenmeli."
"Sanal gezi turları hazırlanmalı."
"TV programlarında tanıtımı yapılabilir/antik kentin konu alındığı film yapılabilir."
"Üst düzey yetkililerin dile getirmesi/yönlendirmesi gerekli."
"Kazı alanı çevresi daha dikkat ve ilgi çekici hale getirilebilir/Çevre düzenlemesi yapılmalı."

Germanicia Antik Kenti görselleri ve bilgilerinin yer aldığı tabelaların özellikle şehir girişlerinde, yol üzerlerinde olması gerektiği, şehir içerisinde tabela, billboard ve afişlerin çoğaltılması gerektiği belirtilmiştir. Şehir içerisinde görsel yönlendiricilerin etkisine değinen katılımcılar, antik kent gezilerinin düzenlenmesinin tanıtım anlamında fayda sağlayacağını da eklemiştir. Günümüz teknolojilerinin etkin kullanıldığı turizm alanında sıkça kullanılan sanal gezi imkanının Germanicia için oluşturulması da öneriler arasındadır. Yerel halk farkındalığı ve katılımında ilgili kişilerin beklentileri ve önerilerinin yer aldığı anket son bölümünde, görsel ağırlıklı beklentilerin fazla olması dikkat çekmiştir. Önerilerde yer alan başlıklar içerisinde sunum tekniklerinin yanı sıra antik kentin bakımı, çevresel düzenlemesi, ziyaretçi kabulünde ilgi faktörü de söz konusu olmuştur.

5. Sonuç ve Öneriler

Kaçak kazı ihbarının yasal uygulamalardan daha çok ön planda olması.

Yaşadıkları yer hakkında yeterli ilgiye sahip olmamaları, evlerinde tarihî eser olması hâlinde görevlilere başvuracaklarının sebebinin yüksek oranda kurallara bağlı olması

Turizmin yerel halka etkisi gibi yerel halkın turizme etkisi de üzerine planlamaların yapıldığı, etki ve sonuç çıktılarının oluşturulduğu, kapsamı geniş konulardır. Mevcut çalışmada yerel halk ve kültür varlıkları turizmi başlığında Germanicia Antik Kenti örneklem alan olarak incelenmiştir. Dulkadiroğlu, Bağlarbaşı, Şeyh Adil ve Namık Kemal mahalle sınırlarında yer alan antik kent üzerine kurgulanan anket çalışması, Dulkadiroğlu ve Bağlarbaşı kapsamında tutulmuş ve toplamda 104 katılımcıya uygulanmıştır.

Keşfi, kaçak kazı ihbarları sonucu ilerleyen antik kente dair hazırlanan farkındalık anketi katılımcılarının %83'ü 10 yıldan uzun süredir buldukları mahallelerde ikamet etmektedir. %50 kadın, %50 erkek olarak oluşturulan katılımcılar, esnaf, kamu çalışanı, serbest meslek mensubu, emekli, öğrenci, ev hanımı ve mevcut süreçte herhangi bir işte çalışmayan kişilerden oluşmaktadır. Demografik özellikler kapsamında karma bir katılımcı grubu oluşturmak hedeflenmiş, anket sonuçlarının tek yönlü olmamasına gayret gösterilmiştir (Tablo2).

Genelden özele hazırlanan anketin araştırdığı başlık, yerel halkın Germanicia Antik Kenti farkındalığıdır. Kültürel miras tanımına yönelik hazırlanan anket soruları ile başlayan görüşmeye katılım sağlayan 104 katılımcının kültürel miras tanımına ve önemine yönelik pozitif yönelim gösterdiği belirlenmiştir. Genel tanıma dair tutum içeren soruların ardından uzun yıllardır üzerinde yaşamlarını sürdürdükleri mahalle içerisinde bulunan antik kent özelinde sorular yöneltilmiştir. Antik kentin keşfine ve ilerleyen süreçlerine dahil olan kaçak kazı başlığı anket sorularına dahil edilmiştir. Katılımcılara mahalle içerisinde yürütülen kazılar hakkında yöneltilen sorular, yetkililer tarafından gerçekleştirilen ve kaçak yürütülen olarak ayrıştırılmıştır. %33.7'lik kesimi oluşturan 35 kişi, çevresinde arkeologlar ve müze görevlileri tarafından yürütülen çalışmalardan haberdar olduğunu belirtmiştir. Kaçak yürütülen kazılardan haberdar olan kesim ise 67 kişi ile %64.4 oranındadır. Aynı çerçevede yönlendirilen iki sorudan alınan cevaplara göre katılımcılar içerisinde izinsiz kazılara dair algının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Belediye, müze ve üniversite işbirliğinde yürütülen çalışmalara, Avrupa Birliği projesi kapsamında yürütülen yerel halk eğitimi çalışmalarına rağmen komşular arasında yayılan kaçak kazı dikkat oranının fazlalığı dikkat çekmektedir. Komşular arası bilgi ve duyuların etkisi, anketin devamında yer alan Germanicia Antik Kent farkındalığında da sonuçlara yansımıştır.

Katılımcılara yönlendirilen “Yaşadığım evde tarihi eser bulunsun isterdim.” ifadesine gelen cevaplarda %32.7 oranında bulunmasını istemedikleri belirtilmiştir. Evlerinde tarihi yapı bulunanların yaşadıklarına şahit olmuş kişilerin bu alandaki görüşleri, sebepleri ve buldukları takdirde gösterecekleri eylemlerine yönelik hazırlanan sorulardan bir diğeri ise evlerinde tarihi eser bulduklarında kazı için başvuruda bulunup bulunmayacakları olmuştur. Katılımcılar içerisinde %84.7'lik kesim başvuruda bulunacaklarını belirtmiş geriye kalan %11.5'lik kesim başvuruda bulunmayacağını, %3.8'lik kesim ise kararsız olduğunu belirtmiştir (Tablo 6). Önceki paragrafta yer alan veriler göz önüne alındığında evlerinde tarihi eser buldukları durumda gerçekleştirilecek eylem kadar, katılımcıları bu eyleme itecek neden de oldukça önemlidir. Yöneltilen ifadede kararsız olan ve ifadeye katılmayan toplam 16 katılımcının 12'si (%75) düzenlerinin değişmesinden kaygılandığını belirtmiştir. Geriye kalanlardan 2'si eserin kendi evlerinde bulunduğu için kendilerine ait olduğunu, 1'i evinin mevcut değeri üzerinde finanse edilmediğini, bir diğer katılımcı ise başvuru konusunda gerekli bilgiye sahip olmadığını

belirtmiştir. Verilen olumsuz cevapların altında katılımcılarda maddi, manevi mağduriyet kaygısı olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların buldukları mahallede yer alan antik kenti ziyaret etme durumları yarı yarıya oranda bulunmuştur. Antik kenti henüz ziyaret etmemiş kişilere yöneltilen, gitmeme nedenlerini sorgulayan açık uçlu soruya verilen cevaplarda, yerel halk üzerinde antik kenti ziyaret etmeme sebebi %58 oranda vakit bulunamadığı, %15 oranda alana dair merak ve ilgilerinin olmadığı, % 12 oranında antik kentin nerede olduğunun bilinmediği, geriye kalan %15’lik kesimde ise gidildiği zaman erişim sağlanamadığı, mesai saatleri dışında antik kentin kapalı olduğu ve bu nedenle henüz ziyaret edilemediği belirtilmiştir. Edinilen sonuçlar doğrultusunda ziyaret vaktinin bulunmaması, antik kente dair ilginin olmaması ve antik kentin nerede olduğunun hâlen bilinmemesi cevapları Germanicia Antik Kenti’ne dair yerel halk bilinç ve farkındalığının yetersiz olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Antik kentin ziyaret edilmesi ve edilmemesi üzerindeki değişken etkileri araştırılmış, katılımcıların mahalle üzerindeki ikamet süresi ve mahalle tarihi bilgisi değişkenlerinin ilişkisi sorgulanmıştır. İlk olarak ziyaret eylemi üzerinde ikamet değişkeninin etkisi araştırılmış fakat anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. İkamet süresine göre antik kente ilgi ve farkındalığın ziyaret ölçeğindeki dağılımında 10 yıldan uzun süredir mahallede ikamet eden katılımcıların yarısı antik kenti ziyaret etmiş yarısı etmemiş ve ikamet sürelerine göre ayrılan sınıfların ziyaret durumları birbirine paralel ilerlemiştir. Ziyaret başlığında ele alınan bir diğer değişken “Yaşadığım mahallenin tarihi geçmişini biliyorum” ifadesine verilen cevaplardır. İki ifade arasında anlamlı bulunan ilişkide mahalle tarihini bildiğini belirten 40 kişiden 28’i antik kenti ziyaret etmişken, mahallenin tarihini bilmediğini ifade eden 32 kişinin yalnızca 9’u antik kenti ziyaret etmiştir (Tablo 12).

Tablo 12. Yaşadıkları mahallenin tarihini bilen kişilerin antik kent ziyaret durumları

		Yaşadığım mahallenin tarihini geçmişini biliyorum.					
		Kesimlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesimlikle Katılıyorum	Toplam
Germanicia Antik Kenti’ni ziyaret ettim.	Evet	5	4	15	22	6	52
	Hayır	12	11	17	7	5	52
Toplam		17	15	32	29	11	104

Elde edilen ilişki verilerine göre yaşadıkları mahallenin geçmişine hakim olan kişilerin mahallelerinde yer alan antik kenti ziyaret eğilimleri yüksek bulunmuştur. Aynı şekilde mahalle geçmişi hakkında bilgi sahibi olmayan kişilerin ziyaret oranlarının düşük olduğu tespit edilmiştir. Mevcut tespit, yerel halk için evlerinin altından çıkan antik kalıntıların “düzenlerini bozacak” ya da “yetkililere bildirme zorunlulukları olan” bir nesne olmasından öte, geçmiş hikayesinin, anlamının, öneminin kavranması ile bilinç ve ilginin, ilgi ile birlikte sahiplenme ve koruma eyleminin artacağı düşüncesini desteklemiştir. Bu doğrultuda antik kent yetkililerinin ziyaretçi olarak ilk önce yerel halka dikkati artırması, zamanla ziyaretçi konumundan ev sahibi konumunu yerel halka aşılması, buna yönelik mahalle sakinlerine sorumluluk yüklemesi gerektiği önerisi oluşmaktadır. Uygulanan anket çalışması sonucu saptanan önemli bulgulardan biri Tablo 9 verilerinde yer almaktadır. Katılımcılar Germanicia Antik Kenti’ni %50 gibi yüksek bir oranda ilk kez komşularından duyduklarını belirtmişlerdir. Elde edilen sonuç, küçük yerleşim yerlerindeki yaygın etkide komşuluk ilişkisinin gücünü ortaya çıkarmaktadır (Tablo9). Komşular arasındaki iletişimin, paylaşılan görüşlerin antik kente dair ilgiyi olumlu ve olumsuz yönde etkilemesi muhtemel bulunmuş ve komşu faktörünün baskınlığında yerel halk bilinç ve farkındalığının önemi teyit edilmiştir. Her bir kişi üzerinde oluşacak olumlu izlenim, kişinin çevresindekilere, irtibat kurduğu kişilere, mahalle içerisinde ise komşularına yönlendirici etki oluşturacaktır. Bu noktada antik kent farkındalığı üzerine planlanan eylemlerde yerel halk noktasından başlanması, kültürel miras ve Germanicia Antik Kent’i hakkında sunum ve anlatımların mahalleler ölçeğinde, tanıtım ofisleri, stantları, yerel medya platformları aracılığıyla düzenlenmesi önerilmektedir. Antik kent üzerinde yaşamları süren kişilerin, kalıntılardan çekinmesinin ötesinde benimsemelerine yönelik yönlendirme planlamaları gerekli görülmektedir.

Son bölümde ele alınan antik kent sunum ve tanıtımı katılımcılar tarafından %79.8'lik oranda yeterli bulunmamıştır. Yetkililer tarafından yürütülen çalışmaların mahalle içerisinde yaşayan yerel halka istenilen ölçüde ulaşamadığı, kişiler üzerinde yönlendirici bir etki oluşturamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bölgede devam eden çalışmalar, etkili sunum tekniklerinin kullanılmaması, bütçe yetersizliği ve yöre halkının antik kente ilgisizliği tanıtım çalışmalarının başarısız olmasına neden olmuştur. Anket katılımcılarının antik kent tanıtımına dair beklentilerinde medya bağlantılı sunumlar ve görsel etki değeri yüksek yönlendiriciler ağırlıklı bulunmuştur. Anket sonuçlarında katılımcılar tarafından yöneltilen önerilerin (Tablo 11) dikkate alınmasının başta yerel halk bilincine ardından yöre halkından başlayan etki yayılımına katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Kaynaklar

- Akbaş, S. (2020). Kahramanmaraş Arkeoloji Müze Müdürü ile görüşme. Görüşme Tarihi: 10.12.2020
- Aladağ, İ. (2009). *İlk İslâmî Dönemlerde Maraş (İlk Fethinden Selçukluların Gelişine Kadar)* (Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars).
- Ersoy, A. (2011). *Kahramanmaraş, Merkez, Germanicia Antik Kenti Mozaikli Alan 2009-2010 Yılı Kurtarma Kazısı*. 20. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Bodrum, 25 -29 Nisan 2011.
- Ersoy, A. (2014). *Germanicia Antik Kenti ve Mozaikleri* (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana).
- Ersoy, A. (2017). *Mozaikleri ile Yeniden Doğan Kent; Germanicia*. Fevziye Eker (Ed.) LAP Lambert Academic Publishing, Moldova.
- Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2021). Germanicia Antik Kenti'nde 2021 Yılı Çalışmaları Devam Ediyor. Erişim adresi: <https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-290966/germanicia-antik-kentinde-2021-yili-calismalari-devam-e.html>.
- Kaplan, M. A. (2019). Kahramanmaraş Germanicia Mozaiklerinin konu ve uygulama teknikleri bakımından değerlendirilmesi, *YEDİ: Sanat, Tasarım Ve Bilim Dergisi*, 22, 141-150. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/765719>
- Küçük, C. ve Yar, M. (2012). Kahramanmaraş mozaikleri konservasyon çalışmaları, *Journal of Mosaic Research*, 5, 89-95. Erişim adresi: https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/11461/1/5_8.pdf
- Özdemir, B. (2018). *Kilikya, Kommagene ve Antakya Mozaiklerinde Yapı Betimlemeleri ve Türleri* (Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman).
- Sandal, E. K. (2007). Kahramanmaraş'ın üç mahallesinde karşılaştırmalı kültür coğrafyası açısından bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/2, Adana. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/4377/59999>
- Türkiye Nüfusu İl İlçe Mahalle Köy Nüfusları. (2021). Dulkadiroğlu/Bağlarbaşı Mahallesi Nüfusu. Erişim adresi: <https://www.nufusune.com/52493-kahramanmaras-dulkadiroglu-dulkadiroglu-mahallesi-nufusu> (Erişim Tarihi: 12.09.2021).
- Ürkmez, Ö. (2014). Eski Çağ'da Maraş ya da Marqasti Germanicia, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2, 67-95. Erişim adresi: https://www.academia.edu/32433591/Eski_%C3%87a%C4%9Fda_Mara%C5%9F_ya_da_Marqasti_Germanicia_Mara%C5%9F_or_Marqasti_Germanicia_in_the_Old_Age

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Eskişehir Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 04.10/2021 tarihli 14/4 sayılı Etik Kurul Kararı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

SİLVAN İLÇESİ KÖYLERİNİN COĞRAFI ANALİZİ

Geographical Analysis of the Villages of Silvan District

Selçuk HAYLI¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ, shayli@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8112-8238

Araştırma Makalesi/Research Article

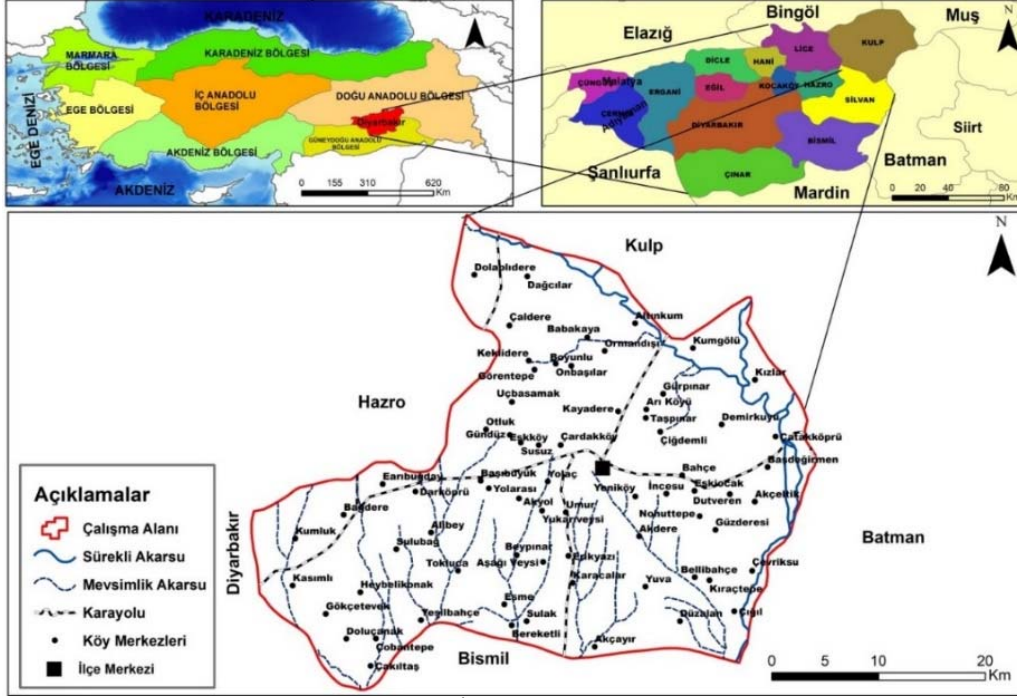
Makale Bilgisi	ÖZ
Geliş/Received: 22.12.2021	Silvan İlçesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle bölümü içinde, Diyarbakır ilinin kuzey doğusunda yer almaktadır. Silvan İlçesi, toplam nüfus açısından Diyarbakır ilinin merkez ilçeler (4) hariç, 13 taşra ilçesi içinde, üçüncü sırada yer alır. Bu çalışma, Silvan ilçesine bağlı 81 köy yerleşmelerini kapsamaktadır. Köy yerleşmelerini etkileyen doğal faktörler, köylerin nüfusları, yerleşmelerin dağılımları, mesken özellikleri, köy yerleşmelerinin doku ve formları, yükseltileri, alanları, konumları, ve ekonomik faaliyetleri gibi bazı coğrafi göstergeler kullanılarak Silvan İlçesi köyleri, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Araştırma betimsel nitelikte bir saha araştırmasıdır. Silvan köylerindeki yüksek doğum oranına bağlı oluşan yüksek nüfus artışı sebebiyle nüfus, 2000 yılına kadar artmıştır. Fakat sonrasında göç verme süreci başlamış ve kırsal nüfusta azalma yaşanmaya başlamıştır. Silvan köylerinde coğrafi manzaranın şekillenmesinde çok sayıda faktörün etkisi olmuştur. Ancak bunların içinde en etkili olanı, topografya şartlarıdır. Yer şekilleri açısından, ilçe arazisinde iki farklı kesim dikkati çeker. Birincisi; Uzuncaseki Dağları doğu uzantılarının kapladığı, ilçenin kuzey yarısıdır. İkincisi ise, ilçenin güney yarısını oluşturan; doğuda Batman Çayı vadisine ve güneyde Diyarbakır havzasına doğru hafifçe alçalarak devam eden plato-ova sahasıdır. Bu çalışmada ele aldığımız başlıkların tamamında, bu iki morfolojik ünitenin farklılaşmada birincil rol oynadığı dikkat çekilmektedir.
Kabul/Accepted: 16.03.2022	
DOI: 10.18069/firatsbed.1039828	
Anahtar Kelimeler Coğrafya, Kırsal Yerleşme, Silvan, Köy	ABSTRACT
Keywords geography, rural settlement, Silvan, village	Silvan District is located in the northeast of Diyarbakır province, within the Dicle section of the Southeastern Anatolia Region. Silvan District ranks third among 13 provincial districts of Diyarbakır province in terms of total population, excluding the central districts (4). This study covers 81 village settlements in Silvan district. The villages of Silvan District have been handled with a holistic approach by using some geographical indicators such as the natural factors affecting the village settlements, the population of the villages, the distribution of the settlements, the characteristics of the dwellings, the texture and forms of the village settlements, their altitudes, areas, locations, and economic activities. Due to the high population growth due to the high birth rate in Silvan villages, the population increased until 2000. But then the migration process started and the rural population started to decrease. Many factors have had an impact on the shaping of the geographical landscape in Silvan villages. However, the most effective among them is the topography conditions. In terms of landforms, two different sections in the district land draw attention. First; It is the northern half of the county, occupied by the eastern extensions of the Uzuncaseki Mountains. The second is the southern half of the district; It is a plateau-lowland area that descends slightly towards the Batman Stream valley in the east and the Diyarbakır basin in the south. It is noteworthy that these two morphological units play a primary role in differentiation in all of the titles we have covered in this study.

Atıf/Citation: Haylı, S. (2022). Silvan İlçesi Köylerinin Coğrafi Analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(373-390).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Selçuk HAYLI, shayli@firat.edu.tr

1. Giriş

Silvan İlçesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle bölümü içinde, Diyarbakır ilinin kuzeydoğusunda yer almaktadır. İlçenin batısında Diyarbakır merkez ilçe ve Hazro; kuzeyinde Lice ve Kulp ilçeleri; doğusunda Batman ili, güneyinde Bismil ilçesi yer almaktadır (Harita 1). Yöre, Güneydoğu Torosların güney eteklerindeki dağlık sahadan Mezopotamya düzlüklerine doğru uzanmaktadır. Yükseltisi 1576 metreyi bulan Uzuncaseki (Albat) Dağları, Silvan'ın ilçesinin ortasında kuzeybatı-güneydoğu yönlü uzanarak ilçe arazisini kuzeyde ve güneyde iki morfolojik birime ayırır. Sahanın kuzeyi daha çok dağlık ve engebeli araziden oluşurken, güney yarısı ise hafif engebeli düzlüklerden meydana gelmektedir (Harita 2 ve 3). İlçenin yüzölçümü 1.373 km²'dir.

Harita 1. Silvan İlçesinin Lokasyon Haritası

Bu çalışma, Silvan ilçesine bağlı 81 köy yerleşmelerini kapsamaktadır. Köy yerleşmelerini etkileyen doğal faktörler, köylerin nüfusları, yerleşmelerin dağılımları, yükselteleri, alanları, konumları, mesken özellikleri, köy yerleşmelerinin doku ve formları, ile ekonomik faaliyetleri gibi bazı coğrafi göstergeler kullanılarak Silvan İlçesi köyleri, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Araştırma betimsel nitelikte bir alan araştırmasıdır.

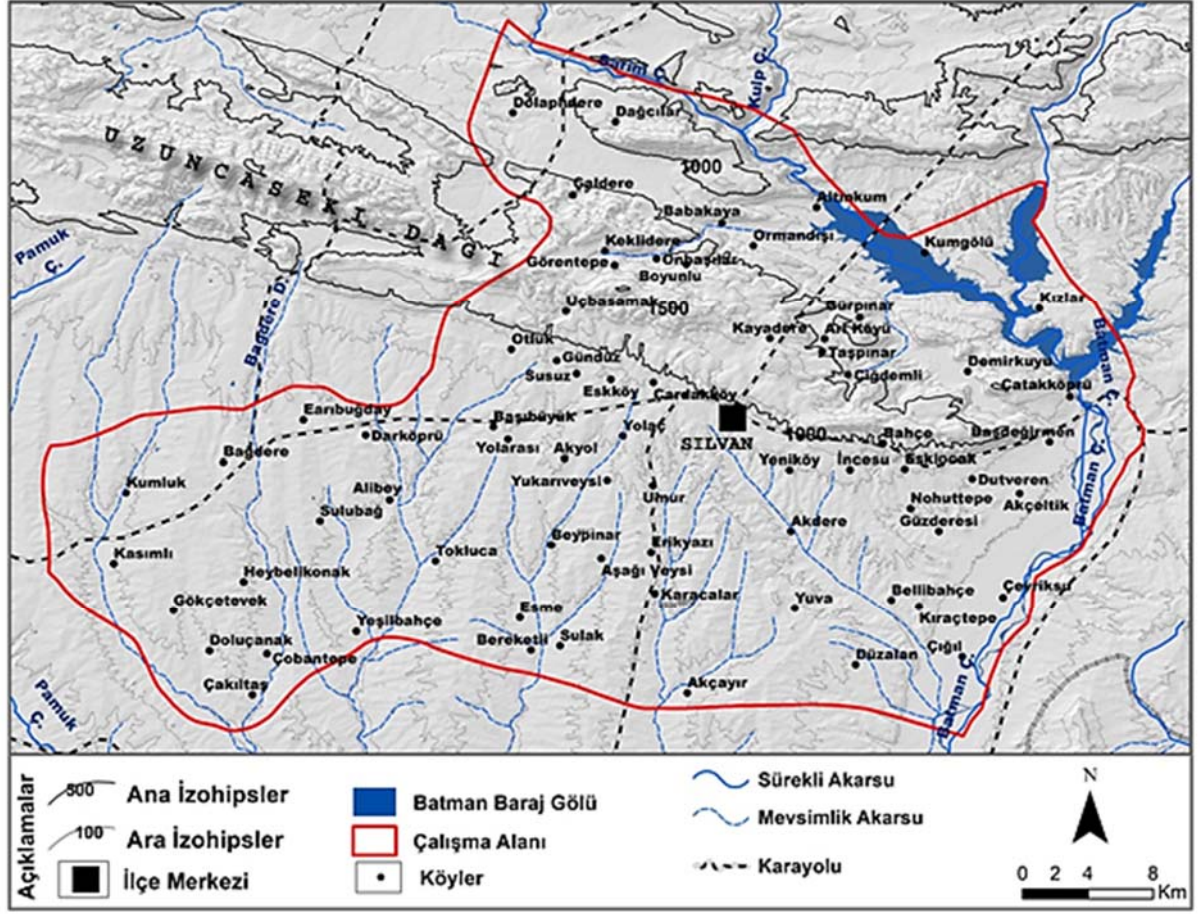
2. Köy Yerleşmelerini Etkileyen Coğrafi Faktörler

Kır yerleşmeleri ile doğal ortam koşulları arasında çok sıkı ilişkiler bulunmaktadır. Doğal ortamın sahip olduğu özelliklere bağlı olarak, sürdürülen sosyal, beşeri ve ekonomik faaliyetler şekillenmektedir. Bu tür faaliyetler, yerleşmelerin konumunu, biçimini, dokusunu ve yapı malzemesini etkilemektedir. Bu anlamda kır yerleşmeleri, doğal ortam koşullarını yansıtan bir ayna niteliğindedir (Taş, 2011: 160).

Silvan İlçesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin ve Diyarbakır Havzası'nın kuzeydoğu kesiminde yer almaktadır. İlçe alanının kuzeyinde eğim ve yükselti oldukça fazladır. Burası Silvan ilçe merkezinin hemen kuzeyinde yer alan ve kuzeybatıya doğru devam eden Uzuncaseki (Albat) dağlarına denk gelmektedir. Sahanın güneyine doğru ise yükselti ve eğim azalmakta, düz ve düze yakın bir topografya ortaya çıkmaktadır. Yer şekillerindeki sadeleşme, ilçenin doğu sınırını oluşturan Batman Çayı vadisine doğru devam etmektedir (Harita 2 ve 3).

Araştırma alanı ve çevresinde karasal iklim görülür. Yazları çok sıcak geçer. Kış soğukları, Doğu Anadolu'da olduğu kadar şiddetli değildir. Bugüne değin ölçülen en yüksek sıcaklık 46,2 derece ile 21 Temmuz 1937 günü, en düşük sıcaklık ise -24,2 derece ile 11 Ocak 1933 günü olmuştur. Yıllık toplam yağış tutarının ancak yaklaşık %2 'si yaz aylarında düşer. Yıllık yağış tutarı Silvan'da 729 mm dir. Ortalama nem, en çok Aralık ve Ocak aylarında ölçülmüştür. Bu aylarda %77'ye çıkar. Temmuz-Ağustos aylarında ise nispi nem değerleri %20'ye düşmektedir.

Harita 2. Silvan İlçesi ve Çevresinin Topoğrafya Haritası

İnceleme sahası doğal bitki örtüsünü, genellikle otsu bitkilerin ağır bastığı bozkır bitkileri oluşturur. Bunlar ilkbaharda kısa bir süre içinde yeşerip çiçeklenir, yağışların kesilmesiyle yaz başında kururlar. Orman bakımından çok yoksul olan dağlarında yer yer meşe topluluklarına rastlanır. Ormanlar, ilçenin toplam alanının % 10'unu bile bulmaz. Bunun sebebi ise yağış azlığı ve yazın şiddetli buharlaşmadır. Hâkim bitki örtüsü ise ilkbaharda yeşerip, yaz başlarında sararıp kuruyan ot topluluklarıdır.

Foto 1. Araştırma sahasının bitki örtüsü çeşitlilik açısından pek zengin değildir (Silvan ilçe merkezinin batısında yer alan Eskiköy köyü).

Foto 2. Araştırma alanının yüksek kesimlerinde meşe ormanları yer alır (Gürpınar Köyü güneybatısındaki Dönenkaya Tepesi-1130 m.)

3. Silvan İlçesinde Nüfusun Gelişimi

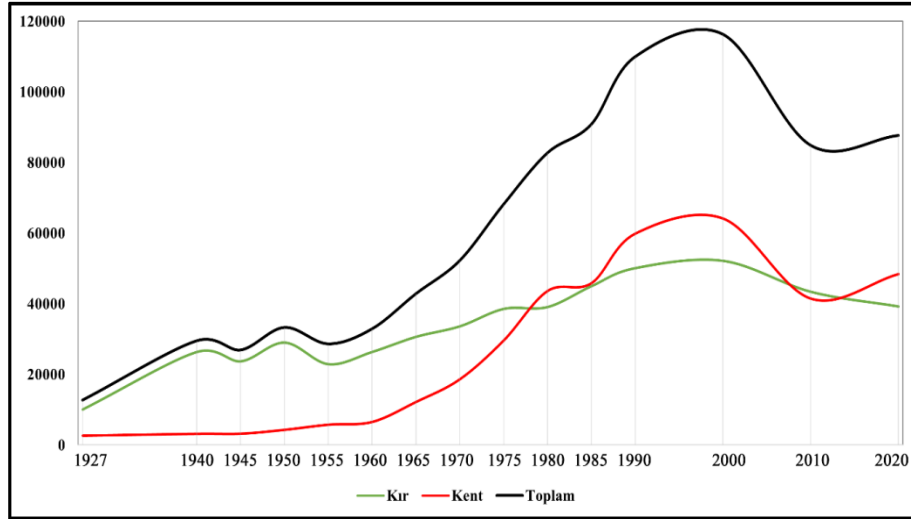
Nüfus sayımı sonuçlarına göre 1927 yılında kırsal nüfus 10040 iken, 1940 yılında 26317'ye yükselmiştir. Kırsal nüfus 1927-1940 yılları arasında sürekli artış göstermiştir. 1945'te İkinci Dünya Savaşından dolayı nüfusta düşüş meydana gelmiştir. 1950-2000 yılları arasında kırsal nüfus artmaya devam etmiş ve 52162 kişiye yükselmiştir. 2000 yılından sonra ise kırsal nüfusta bir azalış seyri başlamış, 2010'da 43.391'e, 2020 yılında ise 39.233'e gerilemiştir. Kentsel nüfus, kırsal nüfusu ilk olarak 1980 yılında geçmiştir. Şehirlerde yaşam şartlarının daha iyi olması, kırsal nüfusun ilçe merkezine ve il dışına göç etmesine neden olmuştur. Başta bölücü terör faaliyetleri ve ekonomik sebeplerle kırdan kente göçlerin artması ve kırsal yerleşmelerdeki arazilerin miras yoluyla paylaşılması gibi nedenlerle kırsal nüfus azalmıştır.

Tablo 1. Silvan İlçesinde Kırsal-Kentsel ve Toplam Nüfusun Gelişimi (1927-2020).

Yıllar	Kır	%	Kent	%	Toplam	Yıllar	Kır	%	Kent	%	Toplam
1927	10.040	79	2.605	21	12.645	1940	26.317	89	3.118	11	29.435
1945	23.671	88	3.155	12	26.826	1950	28.991	87	4.254	13	33.245
1955	22.869	80	5.715	20	28.584	1960	26.339	80	6.492	20	32.831
1965	30.627	72	12.158	28	42.785	1970	33.604	64	18.592	36	52.196
1975	38.544	57	29.599	43	68.143	1980	39.075	47	43.624	53	82.699
1985	44.983	50	45.825	50	90.808	1990	50.088	46	59.865	54	109.953
2000	52.162	45	64.136	55	116.298	2010	43.391	51	41.451	49	84.842
2020	39.233	45	48.406	55	87.639						

Kaynak: All 1

İnceleme alanındaki kırsal nüfus 1975'e kadar kentsel nüfustan fazlayken, 1980'de kentsel nüfusun gerisinde kalmıştır. Geçim kaynakları olan hayvancılığın azalması ve başka iş imkânlarının olmaması gibi sebebiyle mevcut kırsal nüfus göç etmek zorunda kalmıştır. Nüfusun kırsal yerleşmelere bir diğer etkisi ise, köylerde var olan nüfusun artması ve köydeki tarım arazilerinin yetersiz kalması, köydeki fazla nüfusun bir kısmı köye yakın olan uygun alanlara yerleşerek yeni yerleşmelerin ortaya çıkması şeklinde olmuştur. Nüfus hareketinin oluşturduğu bu yeni yerleşme çekirdekleri, köylere bağlı küçük yerleşim birimlerini oluşturmaktadır. Nüfus, inceleme alanındaki meskenlerin büyüklüğü ve küçüklüğünü de etkilemiştir. Mesken tipleri, geleneksel aile yapısı ve ailelerin kalabalık olması, meskenlerin oda sayılarının artmasına neden olmuştur.

Şekil 1. Silvan İlçesi Kır-Kent ve Toplam Nüfus Gelişimi (1927-2020)

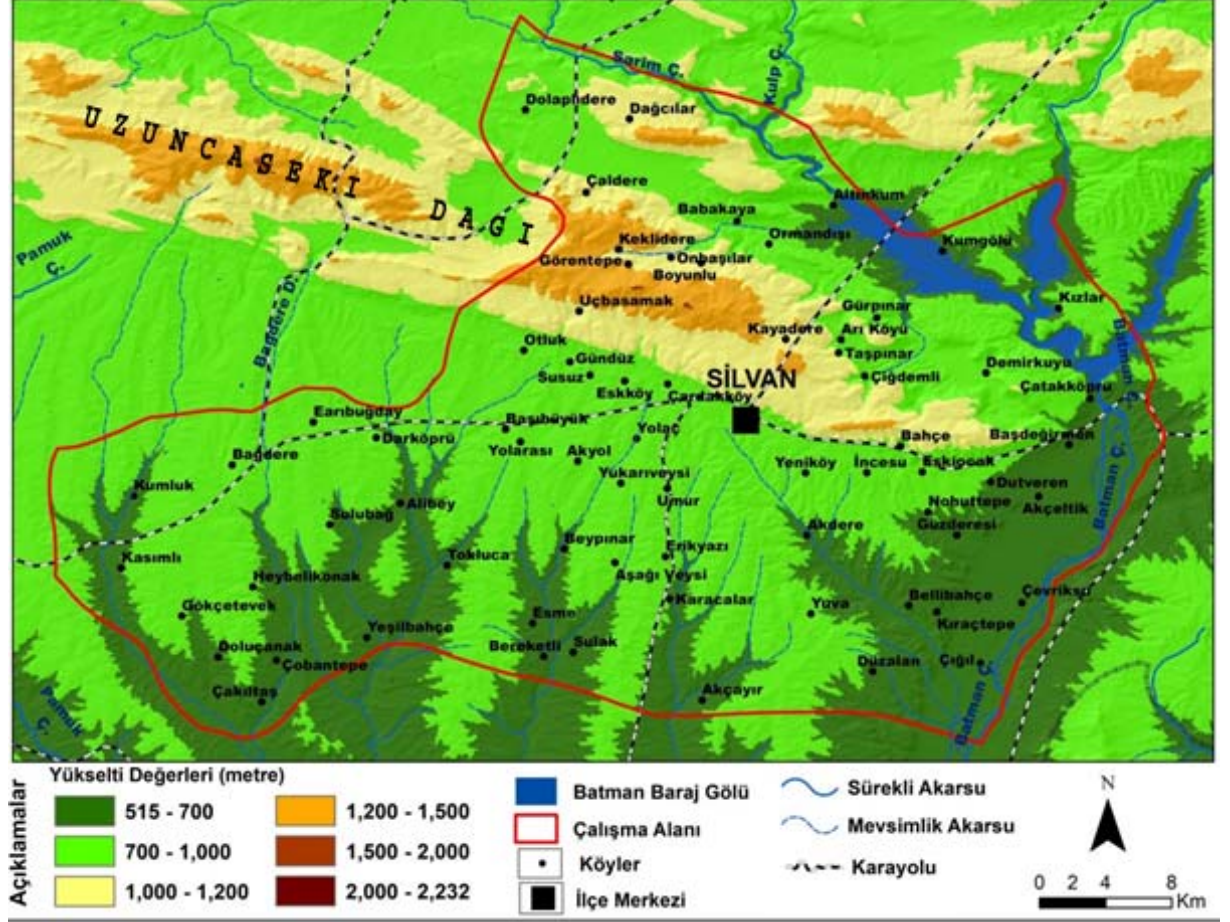
4. Coğrafi Özelliklerine Göre Köy Yerleşmeleri

Köy yerleşmeleri, çoğu kez küçük birer kır yerleşme şekli olarak düşünülmesine rağmen, aslında sahip oldukları adları, yerleştikleri konumları, farklı iktisadi faaliyetlerin yürütüldüğü yerleşme yerleri çevresindeki hayat sahaları, gerçekleştirilen iktisadi faaliyet türleri, fonksiyon ve fizyonomileri vs. ile birbirlerinden çok farklı özelliğe sahip karmaşık yerleşme üniteleridir. Bu nedenle köy yerleşmelerini belirli özelliklere göre gruplandırıp ve böylece karakterlerini detaylıca ortaya koymak gereklidir (Haylı ve Altınbilek, 2001: 90-91).

4.1 Yükseltilerine Göre Köyler

Çalışma alanının fiziki haritasına baktığımızda ilçenin kuzeyi daha çok dağlık ve engebeli araziden oluşurken, güney yarısı ise hafif engebeli düzlüklerden meydana gelmektedir. Sahanın kuzeyinde, batıdan doğudan doğuya doğru uzanan Uzuncaseki (Albat) dağları yer almaktadır. İlçe arazisinin doğu kesimi, Batman çayı tarafından parçalanmıştır (Harita 3).

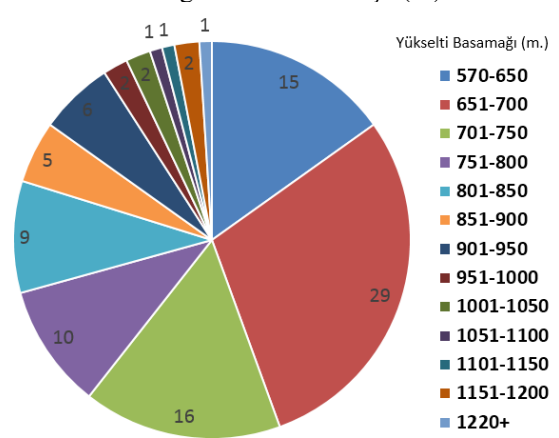
Harita 3. Silvan İlçesi ve Çevresinin Fiziki Haritası

Tablo 2. Silvan İlçesinde Köy Yerleşmelerin Yükselti Basamağına Göre Durumu

Yükselti	Köy	%'si
570-650	12	15
651-700	23	29
701-750	13	16
751-800	8	10
801-850	7	9
851-900	4	5
901-950	5	6
951-1000	2	2
1001-1050	2	2
1051-1100	1	1
1101-1150	1	1
1151-1200	2	2
1220+	1	1
Toplam	81	100

Kaynak: Google Earth

Şekil 2. Silvan İlçesinde Köy Yerleşmelerin Yükselti Basamağına Göre Bölünüşü (%)

İlçenin kuzeyinin daha dağlık ve engebeli olmasından dolayı yükseltisi daha fazla iken, güneyi ise hafif engebelerle Diyarbakır çanağına doğru alçalıyor olmasından dolayı yükseltisi daha azdır.

İnceleme alanındaki köylerin yükseltileri 570 m ile 1220 m arasında yer almaktadır. Çiğil köyü 570 m ile en alçak sahada yer alırken, Görentepe köyü ise 1220 m ile sahada en fazla yükseltiye sahip köydür.

Çalışma sahanlığındaki köylerin yükseltilerine bakıldığında; köylerin büyük çoğunluğunun (% 70'inin) yükseltileri 570-800 m. arasında olduğu görülür. Köylerin % 22'si, 801-1000 yükselti basamağında yer alırken, 1101-1150 arası yükseltelerde 3 köy, 1151-1200 arası yükselti değerine sahip ise 3 köy yerleşmesi bulunmaktadır (Tablo 2, Şekil 2).

Su kaynaklarının ve sulama imkânlarının kısıtlı olduğu ilçede, ilçe arazisinin en alçak kesimlerini güneye doğru akış gerçekleştiren ve Dicle nehrinin kollarını oluşturan derelerin vadileri oluşturmaktadır (Harita 3). Tarımsal sulama şartlarının belki de en elverişli olduğu bu alçak sahalarda, sulamalı tarım arazileri olarak kullanılmış, yerleşme yeri olarak tercih edilmemiştir. En fazla köy sayısının, birinci yükselti basamağında (570-650 m) değil de, ikinci yükselti basamağında (651-700 m) görülmesinin ana sebebi de budur.

4.2 Alanlarına (Yüzölçümlerine) Göre Köyler

Köylerin alanlarının büyük veya küçük olmasında topoğrafyanın sade ve arızalı olması belirleyicidir. Köylerin yüzölçümlerine bakıldığında en küçük yüzölçümlü köy, 3 km² ile Karamus köyü iken, en büyük yüzölçümlü köy ise, 88 km² ile Yuva köyüdür. Silvan ilçesinde ortalama köy yüzölçümü 22,5 km²'dir. 81 köyden 45'i bu ortalama yüzölçüm değerinden küçük iken, 36 köyün yüzölçümü ortalama değerden fazladır.

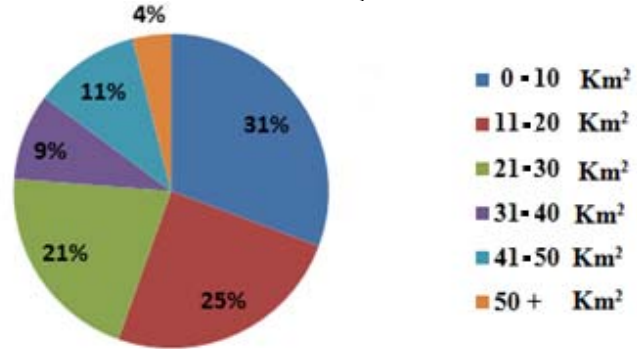
Çalışma alanındaki köy yerleşmelerinin yüzölçümlerine bakıldığında, 25 köyün yani tüm köylerin %31'inin yüzölçümünün 0-10 km² arasında değiştiği görülmektedir. 11-20 km² arasında yüzölçümüne sahip köy yerleşmesi 20'dir ve bu da tüm köylerin %25'ine karşılık gelmektedir. Yüzölçümü 50 km²'den daha fazla olan köy sayısı ise yalnızca 3'tür (%4) (Tablo 3).

Tablo 3. Silvan İlçesine Bağlı Köylerin Yüzölçümlerine Göre Durumu

Yüzölçümü (km ²)	Köy	%'si
0-10	25	31
11-20	20	25
21-30	17	21
31-40	7	9
41-50	9	11
50+	3	4
TOPLAM	81	100

Kaynak: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi

Şekil 3. Silvan İlçesine Bağlı Köylerin Yüzölçümlerine Göre Bölünüşü

4.3 Köylerin Morfolojik Birimlere Göre Konumları

Herhangi bir bölge veya yöredeki coğrafi çevre şartlarını veya coğrafi çevrenin insan hayatı üzerindeki etkisini en iyi yansıtan olgulardan birini de, kırsal yerleşmelerin kuruluş yerleri teşkil eder. Çünkü köy yerleşmelerinin kuruluş yerleri ve konumları asırlar süren bir arayışın sonucunda belirmiştir (Kaya, 2013: 303).

1981 yılı Köy Envanter Etüdüleri'ne göre Türkiye'deki köylerin yaklaşık %30'u (10.415 köy) düzlük arazilerde (ova, plato, vadi tabanı, birikinti konisi ve dağ eteği ovaları gibi yerlerde), yine yaklaşık %70'i ise (25.130'u) eğimli yamaçlar (meyilli araziler, sırtlar) üzerinde kurulmuştur (Yılmaz, 2019: 533).

İnceleme alanında bulunan köy yerleşmeleri ise, daha çok ovada kurulmuştur. Ovada bulunan köy yerleşmesi 21'dir. Bunlara örnek olarak Bellibahçe, Akdere ve Karamus köyleri verilebilir. Dağ içi ovasında bulunan köy yerleşmesi sayısı 19'dur. Bunlara örnek olarak; Gürmez, Beypınar ve Ormandışı köyleri verilebilir. Yamaçta bulunan köy sayısı 10, Platoda bulunan köy sayısı 8, Dağ eteğinde bulunan köy sayısı 7 ve Sırtta bulunan köy sayısı ise sadece 4'tür. İnceleme alanındaki köy yerleşmelerinin % 26'sı ovada, % 23'ü Dağ içi ovasında, % 15'i Yamaçta, % 12'si Platoda, % 10'u Vadide, % 9'u Dağ eteği ovasında ve % 5'i Sırtta bulunmaktadır.

Silvan İlçesinin güney kesimini kaplayan Diyarbakır çanağının hafif dalgalı düzlükleri ve ilçenin doğu kesimini oluşturan Batman çayı ve kollarının aşındırıp biriktirdiği alüviyal düzlükler, sayı itibarıyla köy yerleşmelerinin dikkat çektiği sahalardır. Buna karşılık, ilçenin kuzey kesimini oluşturan Güneydoğu Torosların kenar kıvrımlarının aşırı engebeli ve güney kesime göre daha yüksek olan arazisi sebebiyle, köy yerleşmelerinin seyredildiği alanlara karşılık gelmektedir. Bu kesimdeki köylerde başta mezra, kom ve yayla gibi köye bağlı alt birim yerleşmeleri de sayıca artış göstermektedir.

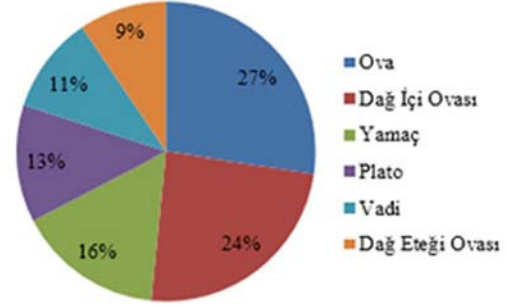

Tablo 4. Silvan İlçesinde Köy Yerleşmelerinin Kurulduğu Yere Göre Konumları.

Yerleşmelerin Kurulduğu yer	Köy Sayısı	%'si
Ova	21	26
Vadi	8	10
Yamaç	12	15
Plato	10	12
Dağ Eteği ovası	7	9
Dağ içi Ovası	19	23
Sırt	4	5
Toplam	81	100

Kaynak: Google Earth

Şekil 4. Silvan İlçesinde Köy Yerleşmelerinin Kuruldukları Yerlerin Bölünüşü.

Foto 3. Yamaç Yerleşmesine Bir Örnek: Yeşerdi Köyü

Foto 4. Dağ Eteği Yerleşmesine Bir Örnek: Çiğdemli Köyü

Foto 5. Dağ İçi Yerleşmesine Bir Örnek: Boyunlu Köyü

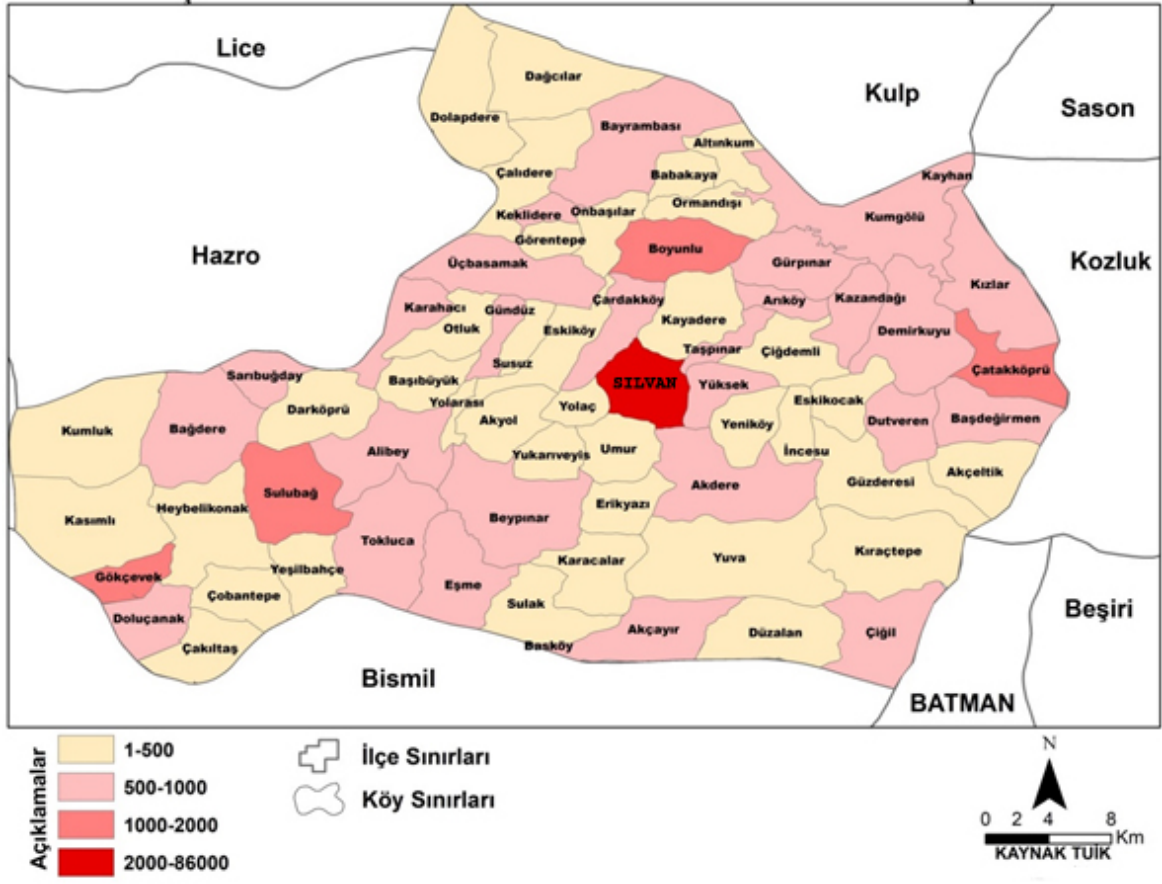

Foto 6. Ova Yerleşmesine bir Örnek: Sulubağ Köyü, aynı zamanda nüfusu en fazla olan köydür.

4.4 Nüfus Büyüklüklerine Göre Köyler

Çalışma sahasında 2017 yılı ADNKS sonuçlarına göre 81 köy yerleşmesinde toplam 36467 kişi yaşamaktadır. Bu verilere göre Silvan ilçesinde köy başına ortalama 450 nüfus düşmektedir. 1940 yılındaki nüfus sayımında sadece 39 köyün verilerini bulmak mümkündür. 1940 yılında en fazla nüfusa sahip köy 645 kişi ile Boyunlu iken, en az nüfusa sahip köy ise 63 kişi ile Yeşilbahçe köyüdür.

Çalışma sahasındaki köylerin nüfuslarına baktığımızda nüfusu sürekli olarak artan çok az köy vardır. Köylerin nüfusları son derece dalgalı bir seyir izlemektedir. Bunda en önemli etken göçlerdir. Kırsal nüfus, daha çok Diyarbakır ve Silvan ilçe merkezine göç etmektedir. Ayrıca Batman barajının yapılmasıyla Çifliçevre köyü baraj altında kalmıştır. 2017 yılındaki nüfus verilerine baktığımızda en fazla nüfusa sahip köy yerleşmesi 1989 kişiyle Sulubağ iken, en az nüfusa sahip köy yerleşmesi 11 kişi ile Yuva köyüdür (Harita 4).

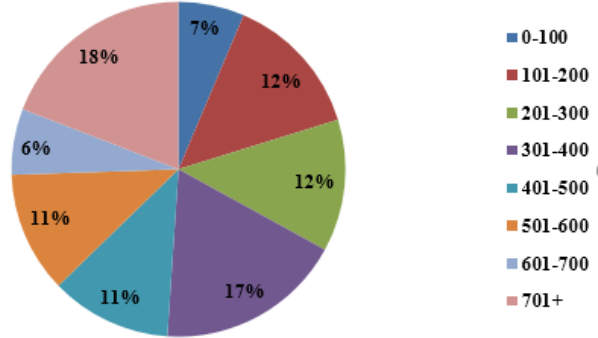
Harita 4. Silvan İlçesine Bağlı Köylerin Nüfus Büyüklük Haritası

Tablo 5. Silvan İlçesinde Köylerinin Nüfus Gruplarına Göre Durumu (2018)

Nüfus	Köy	
0-100	6	7
101-200	10	12
201-300	10	12
301-400	14	17
401-500	9	11
501-600	9	11
601-700	5	6
701+	15	18
Toplam	81	

Kaynak: Arazi Çalışmaları

Şekil 5. Silvan İlçesinde Köy Yerleşmelerinin Nüfus Büyüklüğü (2018)

Nüfus büyüklük haritasına bakıldığında köy yerleşmelerinin nüfusları daha çok 400 ila 700 nüfuslu oldukları görülmektedir. İl merkezi ve ilçe merkezine yakın olan köy yerleşmelerinin nüfusları az iken, il ve ilçeye uzak olan köylerin nüfusları fazladır. Köylerin nüfuslarını Jeomorfolojik faktörler de etkilemektedir. Dağlık ve engebeli olan köylerin nüfusları az iken, düz alanlardaki köylerin nüfusları fazladır.

4.5 Hane Sayılarına Göre Köyler

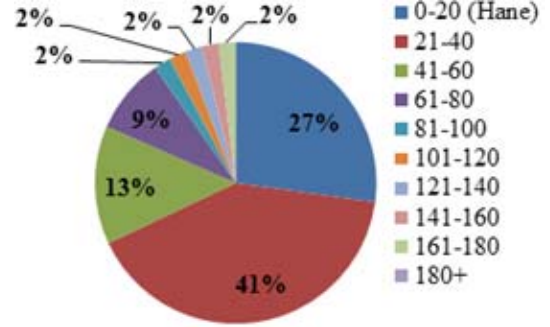
Çalışma sahasındaki köy yerleşmeleri genellikle az hanelidir. Topoğrafyanın arızalı ve engebeli bir yapı göstermesi nüfuslanmayı engellediğinden, hane sayısı artmamış tam tersine azalma göstermiştir. Ayrıca il ve ilçe merkezlerine göçlerin de bu duruma etken olmuştur.

Köylerin büyük çoğunluğu 100 hanenin altındadır. Köyler daha çok 20-40 arasındaki hanelerden oluşmaktadır (%42). 100 haneyi aşan toplamda 5 köy vardır. Hane sayısı bakımından en büyük köyler Çatakköprü (180), Gökçetevek (170) ve Sulubağ (160) iken, en küçük köyler Yuva (4), Yeşilbahçe (5) ve Zorava (6) köylerinden oluşmaktadır (Tablo 6).

Tablo 6. Köylerdeki Hane Sayılarının Dağılımı (2018)

Hane Sayısı	Köy Sayısı	%'si
0-20	23	28
21-40	33	42
41-60	11	14
61-80	7	9
81-100	2	2
101-120	1	2
121-140	1	2
141-160	1	2
161-180	2	2
Toplam	81	100

Kaynak: Arazi Çalışmaları

Şekil 6. Köylerdeki Hane Sayılarının Bölünüşü (2018)

4.5 Yerleşme Dokusuna Göre Köyler

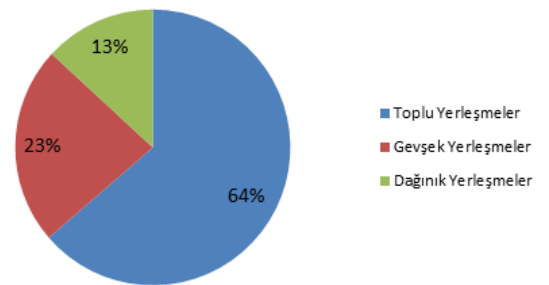
Yerleşmelerde dağınık ve toplu oluş, fizyonomik bir sorundur. Meskenler bir arada inşa edilmişlerse bu fizyonomi toplu, bir birinden uzakta inşa edilmişlerse, bu fizyonomi de artık gevşek veya dağınık yerleşme formunu temsil eder... Bununla birlikte yerleşmelerin dağılması ve toplanmasında topografya, su temin şartları ve toprakların verimi gibi doğal faktörlerin yanında, uygulanan tarım metodları, nüfus miktarı, mülkiyet durumu ve ekonomik faaliyet şekli gibi beşeri faktörlerin rolleri de önem taşır. (Doğanay, 1997: 263-265).

Çalışma sahasındaki köyler doğal fiziki ve beşeri çevre faktörlerinin etkisiyle farklı dokulara sahip olmuştur. Topoğrafya, su kaynakları, bitki örtüsü, toprak özellikleri gibi doğal çevre faktörlerinin yanı sıra nüfus, ekonomik faaliyetler, mülkiyet yapısı ve ulaşım gibi beşeri çevre faktörleri köyleri toplu, dağınık ve gevşek dokulara ayırmıştır. Ayrıca toplumun hayat tarzı ve oluşturduğu sosyal organizasyon şeklindeki beşeri ve iktisadi coğrafya özellikleri de yerleşmelerin dokusunda etkili olmaktadır. (Göney,1975:303-304).

Tablo 7. Köy Yerleşmelerinin Yerleşme Dokusuna Göre Dağılımı

Yerleşme Dokusu	Köy Sayısı	%'si
Toplu	52	64
Gevşek	19	23
Dağınık	10	13
TOPLAM	81	100

Kaynak: Google Earth

Şekil 7. Köy Yerleşmelerinin Yerleşme Dokusuna Göre Bölünüşü

Toplu Dokulu Yerleşmeler

Toplu yerleşmede köy topluluğuna ait bütün evler, köyün toprakları dahilinde tek bir noktada toplanmış bulunur. Bu suretle bu tip yerleşmede köy topluluğunun oturma yerleriyle, bu topluluğun geçimini sağlayan iktisadi faaliyet sahası birbirinden açıkça ayrılır (Tanoğlu,1969: 272). Genellikle hafif ve düz eğimli sahalarda ova ve platolarda toplu yerleşme örnekleri görülür. Hanelerin birbirine yakın ve bitişik olduğu yerleşme dokusudur. Doğal çevre şartları ve nüfusun bir arada, birbirine yakın yaşama isteği bunda etkili olmuştur. Yerleşmelerin toplu doku göstermesi üzerinde su kaynaklarının azlığının da önemli etkisi bulunmaktadır (Koca, 2005: 157). Konut ve eklentiler bir avlu içerisinde yer alır. Su kaynakları kısıtlı, bitki örtüsü cılızdır. Hayvancılıktan ziyade tarımsal faaliyetler ön plandadır. Mera alanlarının dar ve toprak özelliklerinin tarıma daha uygun olması, hayvancılığı ikinci plana itmiştir. Çalışma sahasında en fazla rastlanan yerleşmeler olup % 64 oranıyla, toplamda 52 köy yerleşmesi bu grupta yer almaktadır. Çalışma sahasında su kaynakları kısıtlı olduğu için insanlar daha çok bir akarsu veya dere kenarında yerleşmişlerdir. Buna bağlı olarak toplu yerleşme tipi daha yaygındır.

Foto 7. Umur Köyü toplu dokulu yerleşme açısından güzel bir örnektir.

Foto 8. Umur Köyü Uydu Görüntüsü

Gevşek Dokulu Yerleşmeler

Toplu doku ile dağınık doku özelliklerinin bir arada görüldüğü yerleşmelerdir. Başka bir deyişle eskiden toplu doku özelliği gösteren yerleşmelerde zamanla birden fazla hanenin köy merkezinden ayrılıp, uzaklaşmasıyla ortaya çıkan yerleşme tipidir. Temel amaç kendi tarla arazisine ve sulak alanlara yakın olma isteğidir. Dağların etek kısmında ve etek kısmına yakın kurulan köylerde daha çok rastlanır. Çalışma sahasında gevşek doku özelliği gösteren %23 oranıyla toplam 19 köy yerleşmesi yer almaktadır. Gevşek dokulu yerleşmeye örnek olarak Arıköy verilebilir. Gevşek olmasının sebebi, su kaynaklarının kısıtlı olması, topoğrafya veya köylülerin toprağına yakın yerde oturmak istemesi gibi etkenlerdir.

Foto 9. Gevşek dokulu yerleşmeye örnek olarak Arıköy

Foto 10. Arıköy Uydu Görüntüsü.

Dağınık Dokulu Yerleşmeler

Toplu köylerin dışında kalan orta derece dağınık ve dağınık yerleşmeler ise mahallelerden, mezralardan, araziye gelişigüzel dağılmış tek tek meskenlerden meydana gelir (Yılmaz, 2019: 529). Evlerin birbirine uzak inşa edildiği köy yerleşimidir. Burada yerleşmenin dağınık olmasının sebebi, çok engebeli sahalarda toplu yerleşmenin kurulmasına uygun olmaması, her ailenin tarlasının başında bulunarak zaman kaybetmeden toprağı işlemesinden ve hatta tarladaki ürünlerine zarar veren hayvanlardan korunması ileri gelir. Bu tip köylerde başlıca geçim kaynakları bahçecilik ve hayvancılıktır. Tarım arazileri küçük ve parçalıdır. Her evin çevresinde kendilerine ait bağ-bahçe arazisi ile ahır, samanlık ve odunluk gibi eklentiler yer alır.

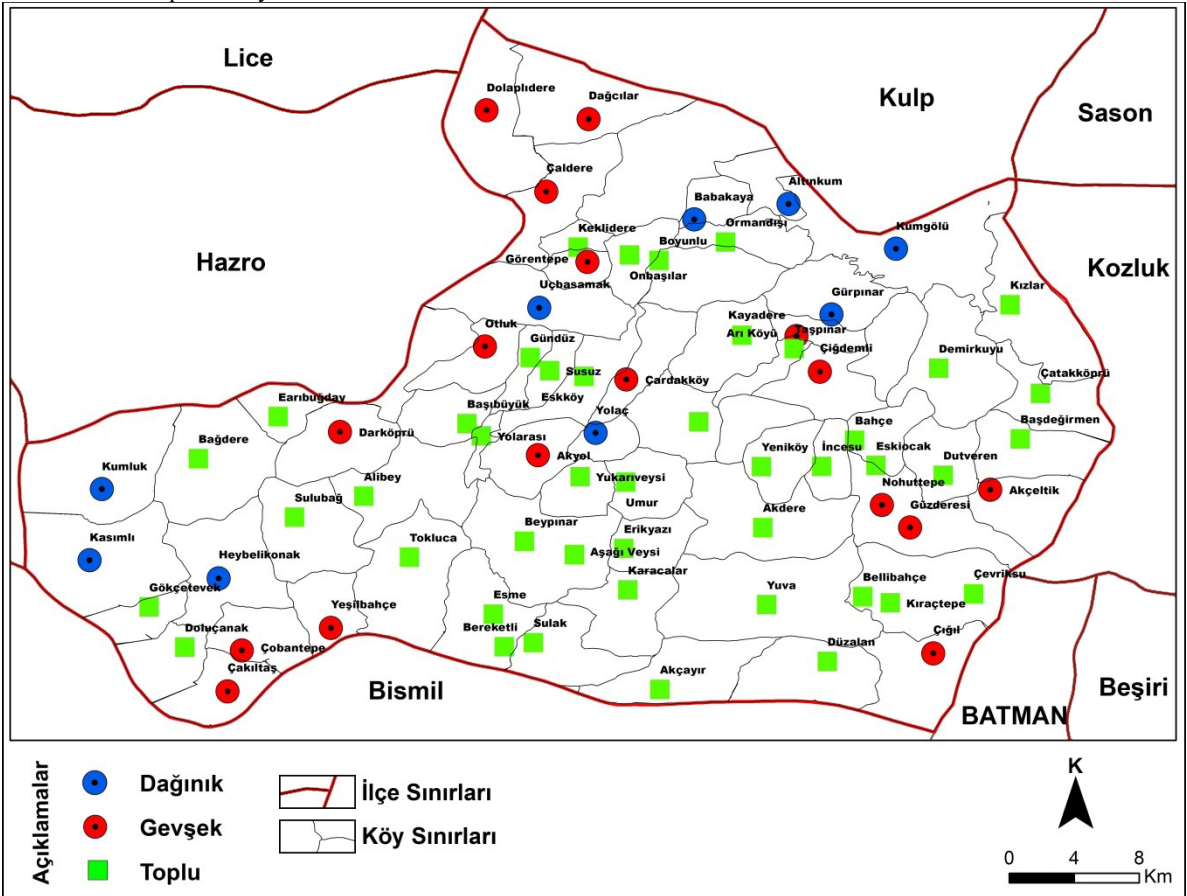
Çalışma sahasında istisna olarak az eğimli ve düz olan bazı sahalarda da dağınık yerleşmeye rastlanır. Nedeni ise tarlalarının bakımını daha kolay yapmayı amaçlayan köylülerin tarım arazilerinin yanında yaşama isteğidir. Sahada dağınık dokulu yerleşme özelliği gösteren %12 oranıyla toplamda 10 köy yerleşmesi yer almaktadır. Köy yerleşmelerinin dokularına baktığımızda köylerin daha çok toplu dokuya sahip olduğu görülmektedir. Bunda su kaynaklarının azlığı ve insanların bir arada yaşama isteği etkili olmaktadır. Gevşek ve dağınık dokulu köylerde ise insanlar tarım arazilerine yakın olmak için köy merkezlerinden uzakta oturmakta, bazıları ise yer şekillerinin arızalı olmasından dolayı zorunlu olarak evler birbirinden uzakta bulunmaktadır (Harita 5).

Foto 11. Gevşek Yerleşme Formuna Bir Örnek:
Dolapdere Köyü

Foto 12. Dolapdere Köyü Uydu Görüntüsü

Harita 5. Silvan İlçesine Bağlı Köylerin Dokularına Göre Yerleşme Haritası

4.6. Yerleşme Formlarına Göre Köyler

Bilindiği gibi doğal afetlerden zarar gören (deprem, sel baskını ve yangınlar) ve yeni baştan kurulan köylerimiz hariç tutulursa, Türkiye köylerinin fizyonomisinde, peyzaj bakımından çağdaş anlamda insan eseri bir plan sözü konusu değildir. Ancak, bazı doğal ve beşeri nedenlerle, köy yerleşmelerinin görünümü, çoğu kez belli bir formu temsil ederler (Doğanay, 1997: 259). Çalışma sahasında doğal fiziki ve beşeri çevre faktörleri, köy formlarını da etkilemiştir. Bunda su kaynaklarının dağılışı, topoğrafya ve iklim gibi faktörlerinin yanı sıra, kültürel ve ekonomik faaliyetler de etkili olmuştur.

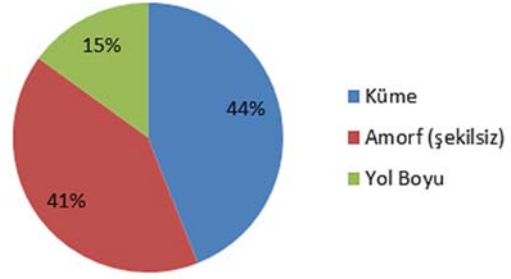
Çalışma alanındaki köy yerleşmelerinde genellikle su sıkıntısı çekilmesi ve topoğrafyanın düz ve düze yakın olması nedeniyle yerleşme şekilleri, genel olarak küme bir görünüme sahiptirler. Sahadaki 81 köy yerleşmesinin 36'sı (%44) küme, 33 köy (%41) amorf (şekilsiz), 12 köy (%15) ise, yol boyu yerleşme formundadır (Harita 5).

Tablo 8. Köy Yerleşmelerinin Yerleşme Formuna Göre Durumu

Yerleşme Formu	Köy Sayısı	%'si
Küme	36	44
Amorf (Şekilsiz)	33	42
Yol Boyu	12	15
TOPLAM	81	100

Kaynak: Google Earth

Şekil 8. Köy Yerleşmelerinin Yerleşme Şekillerine Göre Bölünüşü

Küme Yerleşmeler

Araştırma alanında en fazla görülen yerleşme şeklidir. Sahada su kaynaklarının azlığı ve topoğrafyanın düz ve düze yakın olmasından dolayı yerleşmeler Küme yerleşme özelliği göstermektedir. Bu tip form özelliği gösteren köylerde konutlar ve eklentileri bir arada ve birbirlerine çok yakın ve düzensiz bir şekilde bulunmaktadır. Bu köy yerleşmeleri tarım arazilerinin kenarında veya ortasında kurulmuştur. Topoğrafyanın sadeleştiği ilçenin güney yarısında sayıları artmaktadır. Sahada 36 küme yerleşme yer alıp, %44 oranıyla en fazla görülen yerleşim tipidir.

Amorf (Şekilsiz) Yerleşmeler

Herhangi bir geometrik şekle sahip olmayan köylerdir. Yerleşmeler planlama yapılmadan topoğrafik şartlara ve tarım, hayvancılık gibi ekonomik faaliyetlere ve su azlığına bağlı olarak kurulmuştur. Bu yerleşmeler sahaya düzensiz dağılmıştır. Meskenler arasındaki mesafe fazla ya da az olabilir. Toplu ve dağınık yerleşme özelliği bir arada görülür. Sahada toplam 34 amorf (şekilsiz) yerleşme bulunup, toplam köyler içinde %41'lik paya sahiptir. Amorf (şekilsiz) yerleşmeye Çığıl köyü örnek olarak verilebilir. Köy yerleşmesi haneleri birbirinden uzak, gevşek ve amorf (şekilsiz) bir şekilde yerleşmiştir. Sebebi arazinin yerleşmeye uygun düzlük olması ve insanların kendi tarlasına yakın oturmak istemesidir (Foto 14).

Foto 13. Yol boyu yerleşmesine örnek olarak Güzderesi köyü.**Foto 14.** Amorf (şekilsiz) yerleşmeye örnek olarak Çığıl köyü

Yol Boyu Yerleşmeleri

Yerleşmeler su kaynakları (çay ve dere) ile ulaşım ağlarını takip ederek hat boyunca sıralanmıştır. Hat boyu köyler olarak da adlandırılabilen bu köyler, bir akarsuyun, bir kara ya da demir yolunun çevresinde iki yönlü olarak konumlanmış ve çizgisel (lineer) bir şekil gösteren köylerdir. Amaç, tarımda sulama imkânlarından ve ulaşım imkânlarından kolay bir şekilde yararlanmaktır. Sahada toplam 12 tane yol boyu yerleşme bulunup, toplam köyler içinde %15'lik orana sahiptir. Yol boyu yerleşmesine örnek olarak verilen Güzderesi köyü, iki farklı yol güzergâhı sonucu şekillenmiştir. Bundan dolayı köy yerleşmesi, biri ana, diğeri tali olmak üzere iki hat boyunca çizgisel bir özellik göstermektedir. Bu manzaranın ortaya çıkmasında, ana yola yakınlık ve merkeze daha kolay ulaşma isteği etkili olmuştur (Foto 13).

4.7. Mesken Özelliklerine Göre Köyler

Köy meskenleri, kullanılan inşa gereçleri, fonksiyonları ve fizyonomileri ile içinde buldukları coğrafi mekânın doğal şartlarının yanında, meskenleri kullanan kişilerin ekonomik faaliyet türleri ve sosyo-ekonomik düzeyleri ile yakından ilişkilidir. Nitekim meskenler, sadece içinde yer aldıkları doğal çevre şartlarıyla değil, kendini meydana getiren insanların faaliyetlerine, kültürüne, sosyo-ekonomik şartlarına bağlı olarak da çeşitli şekil ve özellikler kazanmaktadırlar. Bu nedenle meskenler, her şeyden önce doğal çevre şartları ile insan ve faaliyetlerinin bir eseri olarak kabul edilmektedirler (Tunçdilek, 1967: 51). Coğrafyayı ilgilendiren evler, yapı malzemesi, şekli ve çeşitli kısımlarının terkip tarzı ile içinde bulunduğu coğrafi şartların etkisini yansıtan evlerdir (Tanoğlu, 1969: 214).

Meskenler, sakinlerinin gelenek, görenek, ekonomik ve kültürel düzey gibi değişik sosyal özellikleri nedeniyle bölgeden bölgeye, hatta yöreden yöreye önemli farklılıklar gösterebilirler. Söz konusu farklar, formal olabileceği gibi, yapı tarzı, kat sayısı, eklentiler, iç donatım, kullanılan yapı gereçleri, tezyin (iç ve dış süsleme) ve daha birçok yönlerden olabilmektedir. Hele konutlarda çatı tarzı, çatı örtü gereçleri, kat sayısı, oda sayısı, eklentiler ve fonksiyonları, duvar kalınlıkları, pencere sayısı ve boyutları gibi yönlerden konut tiplerine bakılırsa, sorunun boyutları çevre-konut ilişkisinin boyutlarını aşar ve tarihi, etnik, sosyolojik, etnoğrafik, jeolojik, ekonomik ve kültürel bir sorun olarak karşımıza çıkar (Doğanay, 1997: 336).

İnceleme sahasındaki köy yerleşmelerinin yapı malzemesini çoğunlukla tuğla oluşturmaktadır. Araştırma sahasında 3466 meskenden 1831 tanesi tuğla, 965 tanesi kerpiç ve 670 tanesi de taş malzemeden oluşmaktadır. Ulaşım şartlarındaki nispi iyileşme, ekonomik düzeyin gelişmesi ve daha sağlam olması gibi etkenlerle tuğla kullanımı artmıştır. Kerpiç ve taş kullanımı daha çok doğada bulunan malzemelerle oluşturulurken maddi olarak daha ekonomiktir.

Foto 15. Betonarme (Tuğla) Mesken meskenlerin hakim olduğu: Çatakköprü Köyü

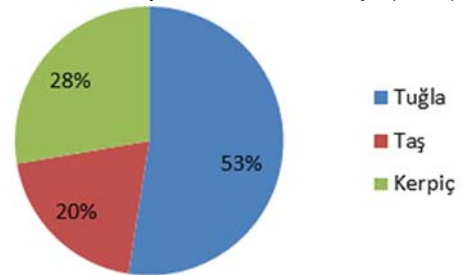
Foto 16. Kerpiç Mesken Yapısına Bir Örnek: Düzalan Köyü

Tablo 9. Silvan İlçesine Bağlı Köy Yerleşmelerinde Meskenlerin Yapı Malzemesine Göre Sayıları (2018)

Yapı Malzemesi	Hane Sayısı	%	Birincil Yapı Malz. Göre Köy Sayısı	%
Tuğla	1831	53	45	55
Taş	670	19	21	26
Kerpiç	965	28	15	19
TOPLAM	3466	100	81	100

Kaynak: Arazi Çalışmaları

Şekil 9. Silvan İlçesine Bağlı Köylerin Meskenlerin Yapısına Göre Bölünüşü (2018)

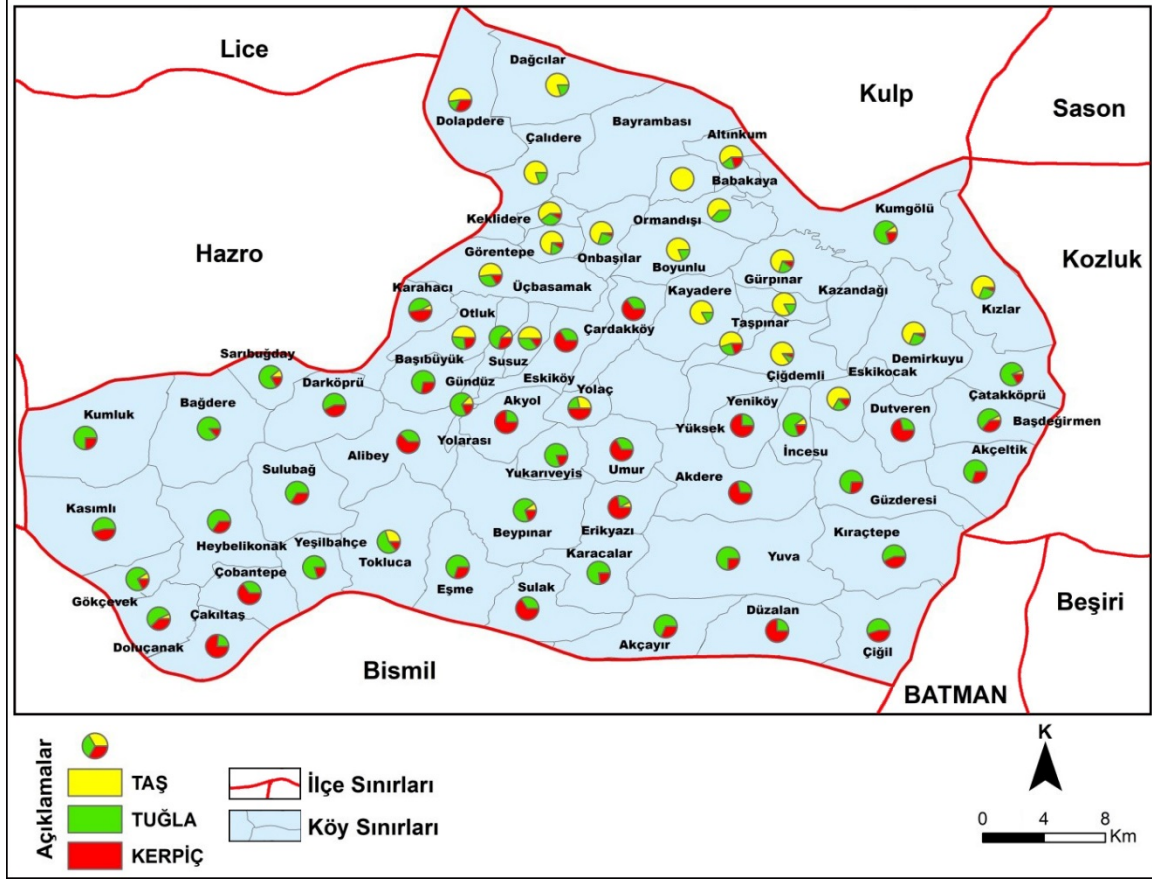

Günümüzdeki köy meskenleri, tuğla ve betondan oluşan modern meskenler olarak inşa edilmektedir. Kır mesken özelliğini yansıtan mesken sayısı hızla azalmaktadır. İklim faktörü meskenlerin yapı malzemesini etkileyen önemli bir faktördür. Kerpiç ve taş meskenler tuğla meskenlerine göre yazları daha serin kışları ise daha sıcaktır. Ancak doğal afet durumunda tuğla, taş ve kerpiç görece daha dayanıklıdır.

Köy yerleşmelerinin yapı malzemelerine baktığımızda, daha çok tuğla malzemesi çoğunluktadır. Bunda ekonomik düzeyin yükselmesi, daha sağlam olması ve daha modern olması gibi etkenler belirleyici olmuştur. Kerpiç ve taş malzemeler, daha ekonomik ve doğada daha kolay bulunan malzemeler olduğu için insanlar tarafından tercih edilmiştir. Zaman içinde yerini giderek daha modern olan tuğlaya bırakmaktadır. Sahanın kuzeyi dağlık ve engebeli olduğu için buradaki köylerin ana yapı malzemesini daha çok taş oluşturmaktadır. Güneyine doğru eğimin azaldığı köylerde ise tuğla ve kerpiç malzemesi çoğunluktadır. Sağlam olmaması ve

çok bakım istemesi gibi sebeplerle Kerpiç malzemesiyle yapılan evlerin sayısı giderek azalmaktadır. Silvan İlçesi'nde kırsal konutların %19,7 kadarı düz çatılı betonarme, %1,0'i kiremit çatılı tuğla veya briket ve %0,6'sı ise galvanize saç örtülü, eğimli çatılı taş veya betonarme malzemeden oluşmaktadır. Söz konusu değerler sahadaki doğal çevre ile konutlar arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya koymaktadır. Sahadaki konutların %70'e yakını tek katlı, %25'e yakını 2 katlı ve %5 civarı da 2'den fazla katlıdır. Konutlardaki oda sayısı ise ortalama 2 civarındadır (Alkan, 2013: 258).

Harita 6. Silvan İlçesine Bağlı Köylerin Yapı Malzemesine Göre Dağılışı

4.8 Ekonomik Faaliyetlerine Göre Köyler

Yerleşme sadece bir meskende barınmak değil, bununla beraber oradaki ekonomik faaliyetleri de içerisine alan bir olaydır. Yerleşmenin yer seçiminde ve yerleşmeyi oluşturan konutların şekillenmesinde, birçok doğal çevre koşulları ile ekonomik faaliyetler ve kültürel olayların ayrı ayrı etkileri mevcuttur. Fakat, her yerleşmenin daima kapladığı sahadan çok daha geniş ekonomik faaliyet alanına karşılık gelmesi, ayrıca yerleşme ile ekonomik faaliyet alanlarının neden ve mekan bakımından birbirlerine bağlılığı, yerleşmelerin ortaya çıkışlarında doğal çevrenin üstünlüğünü ve coğrafi etkinin önemini belirler (Tanoğlu, 1954: 2-3).

İnceleme alanındaki kırsal yerleşmelerin hâkim ekonomik faaliyeti çoğunlukla tarım ve hayvancılıktır. Fakat nüfusun çoğu daha çok hayvancılık ile uğraşmaktadır. Sebebi ise topografyanın engebeli, su kaynaklarının kısıtlı ve iklim faktörünün etkili olmasıdır. Kırsal nüfus, hayvancılık faaliyetleri içerisinde küçükbaş hayvancılık faaliyetini ön planda tutmuştur. Büyükbaş hayvancılık ise, daha çok süt, peynir, yoğurt üretimi ve kendi ihtiyacını karşılamak için yapılır. Büyükbaş hayvancılık daha çok köy ve mezralardaki evlere yakın ya da evlere ek olarak yapılan ahırlarda yapılmakta iken, küçükbaş hayvancılık faaliyeti, köye yakın komlarda, ve mezralarda yapılmaktadır.

Günümüzde Silvan köylerindeki ekonomik faaliyet olarak hayvancılık, her ne kadar temel geçim kaynağı olsa da, eskiye nazaran gerileme göstermiştir. Kırsal nüfusun daha kolay olan iş imkânlarına yönelmesi ve dışa göç etmesi, beslenen hayvan sayısında azalmaya neden olmuştur. Araştırma alanı engebeli ve su kaynakları kısıtlı olduğu için hayvancılık faaliyetleri köylerin geçim kaynakları açısından büyük bir öneme sahiptir. İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü verilerine göre 2018 yılında inceleme alanında küçükbaş hayvan sayısı

59121 iken büyükbaş hayvan sayısı ise 55571'dir. İnceleme alanında hayvancılık faaliyetleriyle beraber tarım faaliyetleri yapılan köy yerleşmesi sayısı hayli fazladır

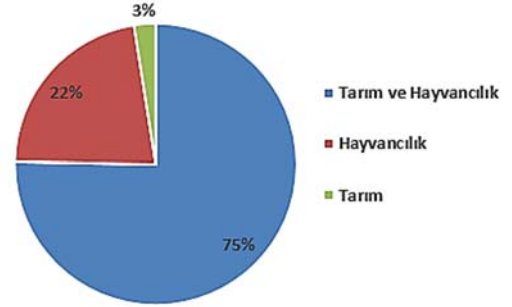
Köy yerleşmelerinde yetiştirilen tarım ürünlerine bakıldığında mısır, buğday ve arpayı ön planda görmek mümkündür. Bunların yanında mercimek ve pamuk üretimi de yapılmaktadır. Temel geçim kaynağı tarım olan bu köylerde tarıma elverişli topoğrafyanın uygun olması, arazilerin değerlendirilmesini sağlamıştır. Çalışma alanımızdaki köylerin temel geçim kaynaklarının büyük çoğunluğunu, tarım ve hayvancılık faaliyetleri oluşturmaktadır.

Tablo 10. Silvan İlçesine Bağlı Köylerin Birincil Geçim Kaynaklarına Göre Durumu (2018)

Ekonomik Türü	Faaliyet Köy Sayısı	%'si
Tarım ve Hayvancılık	61	74
Hayvancılık	18	23
Tarım	2	3
Toplam	81	100

Kaynak: Anket Sonuçları ve İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü verileri

Şekil 10. Silvan İlçesine Bağlı Köylerin Birincil Geçim Kaynaklarına Göre Bölünüşü (2018)

Tablo 10'da görüldüğü gibi sahada hem tarım hem de hayvancılıkla uğraşan köyler sayıca daha fazladır. Nedeni ise, köylerin yeterli verimli araziye ve otlaklara sahip olmasıdır. Yüksek alanlara doğru çıktıkça tarım alanları daraldığı ve eğim arttığı için sadece hayvancılığa dayalı bir faaliyet mümkün olabilmıştır.

Çalışma alanındaki 80 köyden 61'i (%74) birinci derecede temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa, 18'i (%23) birinci derecede temel geçim kaynağı hayvancılığa ve 2'si (%3) birinci derecede temel geçim kaynağı tarımsal faaliyetlere dayandığı görülmektedir.

Köylerin büyük çoğunluğunun ekonomik faaliyeti tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bunda köylerin verimli tarım arazilerine sahip olması ve bunun yanında kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar da hayvan beslemeleri nedeniyle ekonomik faaliyetler ikisini de kapsamaktadır. Ancak dağlık ve engebeli olan köy yerleşmelerinde tarım arazileri az ve ekilmeye uygun olmadığı için ekonomik faaliyetleri hayvancılık ön plana çıkmaktadır. Bu köylere örnek olarak, Boyunlu, Dağcılar ve Üçbasamak köyleri verilebilir. Bu köylerin dağılışı ile Uzuncaseki dağının uzanışı arasında son derece uyum söz konusudur. Sadece tarımla uğraşan köy yerleşmelerinin sayısı ise 2'dir. Bunlar Yeşilbahçe ve Yuva köyleridir (Harita 7).

Diyarbakır havzasının kuzeybatı kesiminde yer alan Silvan Ovasında, verimli topraklarına rağmen yağış ve su yeterliliği nedeniyle kuru tarım yöntemleri hâkimdir. Ancak bu durumu değiştirecek olan, ilçenin kuzey sınırında, Sarım ve Kulp çayları birleşiminin hemen güneyinde Silvan barajının yapımı devam etmektedir. Gövde dolgu inşası tamamlanan, gövde yüzeyi beton kaplaması devam eden ve 7,3 Milyar m³ depolama hacmine sahip Silvan Barajı Projesi, Atatürk Barajı Sulamasından sonra ülkemizin en büyük ikinci Sulama Projesidir. Temelden 175,5 metre yüksekliği ile Kaya Dolgu Baraj tipinde, ülkemizin ve Avrupa'nın en yüksek barajı olacaktır. Bu projede su, Silvan Barajından alınarak, Babakaya Tüneli (5000 m.uzunluk-7m.çap) ve Silvan Tüneliyle (5000 m. uzunluk-7m.çap) 245.372 hektar alanın sulanmasını sağlayacaktır. Silvan Barajı, 245 bin hektar alanın sulanmasını hedeflemek için bir ana kanal ve cazibeyle sulama yapabilecek 7 adet barajdan oluşan bir projedir (Kartal, 2011: 32). 2022 yılında tamamlanması planlanan Silvan Barajıyla, Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ciddi bir büyüme ivmesi yakalayacaktır. Sulama inşaatları bitene kadar, enerji de üretecek Silvan Barajının zamanla enerji üretimi azaltılarak sulama suyu miktarı, 1,8 milyon m³'e çıkarılacaktır. Silvan Barajı, kanal ve depolama tesislerinin tamamlanmasıyla, Diyarbakır merkez, Bismil ve Silvan ilçelerinde yaklaşık 2,4 Milyon dekar araziye, diğer bir ifadeyle yaklaşık 5 Milyon futbol sahası kadar alanı sulayacaktır. Proje tamamlandığında ekonomimize yıllık 1,9 Milyar Lira katkı ve yaklaşık 305 bin kişiye istihdam sağlanacaktır (DSİ 2021). Bu proje gerçekleştirildiğinde, Silvan ilçesinin kuzeyindeki yüksek ve engebeli küçük bir saha hariç, ilçe tarım alanlarının neredeyse tamamına yakını sulamaya kavuşacaktır. Bunun sonucunda tarımda yaşanacak gelişmelerle üretimde en az 2-3 kat artış, Kartal'a (2011: 33) göre, gelirden 7-14 kat artış beklenmektedir. Ayrıca, kırdan kente göç miktarında ciddi gerileme umulmaktadır.

Foto 17. Çok yerleşmeli köye örnek: Boyunlu Köyü

Foto 18. Çok yerleşmeli köye örnek: Demirkuyu Köyü

5. Sonuç

Silvan ilçesindeki köy yerleşmelerinin dağılımlarında doğal çevre faktörlerine bağlı olarak farklılıklar ortaya çıkmıştır. Silvan ve çevresindeki dağlık ve tepelik alanların Batman çayı, Silvan çayı, Bağdere ve Darköprü dereleri tarafından parçalanmış olması da topoğrafyayı çeşitlendirmiştir. Topoğrafyanın engebeli olmasına bağlı olarak kısa mesafelerde eğim ve yükselti değerlerinde ortaya çıkan farklılıklar, başta iklim koşulları ve doğal bitki örtüsü gibi fiziki çevreye ait özelliklerin yanı sıra yerleşmeleri ve sürdürülen ekonomik faaliyetleri de doğrudan etkilemektedir.

Silvan köylerinde coğrafi manzaranın şekillenmesinde çok sayıda faktörün etkisi olmuştur. Ancak bunların içinde en etkili olanı, topografya şartlarıdır. Yer şekilleri açısından, ilçe arazisinde iki farklı kesim dikkati çeker. Birincisi; Uzuncaseki Dağları doğu uzantılarının kapladığı, ilçenin kuzey yarısıdır. İkincisi ise, ilçenin güney yarısını oluşturan; doğuda Batman Çayı vadisine ve güneyde Diyarbakır havzasına doğru hafifçe alçalarak devam eden plato-ova sahasıdır. Bu çalışmada ele alınan başlıkların tamamında, bu iki morfolojik ünitenin, farklılaşmada birinci derecede rol oynadığı dikkat çekilmektedir.

İklim elemanları ve topoğrafyanın ekip-dikme faaliyetlerini sınırlandırdığı yörede, hayvancılık faaliyetleri doğal çevre şartlarının bir sonucu olarak, ekonomik faaliyetler arasında çok önemli bir yere sahiptir. Ancak sahada hayvancılığın geliştirilmesi, çiftliklerin kurulması ve ırk ıslahı yapılması da gerekmektedir.

Bölgede tarımsal faaliyetlerde önemli bir yer tutar, ancak iklim, su sıkıntısı, toprak yapısı, arazi kullanım kabiliyet sınıflarına dikkat edilmemesi ve sermaye yetersizliğinin yanı sıra; uygun toprak işleme tekniklerinin kullanılmaması, uygun sertifikalı tohumluk kullanılmaması gibi durumlar mevcuttur. Bu problemlerin sonucu olarak da üreticilerin elde ettiği gelir düşük olmaktadır.

Bu durumlar, doğduğu ve yaşadığı yerde yeterince geçimini sağlayamayan nüfusun, göç etmesine yol açmaktadır. Tarımsal faaliyetlerin yapıldığı köylerde tarımsal üretimin geliştirilmesi, kaliteli tohumların kullanılması ve yine tarımsal çeşitliliğin artırılması, köylünün geçim sıkıntısı çekmemesini sağlayabilecek ve dolayısıyla dışarıya olan göçlerde de azalma yaşanabilecektir.

Çalışma sahasındaki köy yollarının ilçe merkezi ile ve diğer köy yollarıyla olan ulaşım ağı geliştirilmelidir. Bunun yanında birçok köy yolu bozuk durumdadır. Köy yollarının halen belirli bir bölümü, sıkıştırılmış toprak özelliktedir. İl özel idaresinin bütün köy yollarının asfaltlanması ve yollarının düzeltilmesi için biraz daha gayret sarf etmesi sonucu köyler herhangi bir ulaşım sıkıntısı çekmeyecek, köylerin çekicilikleri de artırılacaktır. Silvan ilçesindeki köy yerleşmelerinin temel ekonomisi tarım ve hayvancılıktır. Bunu dışında kırsal nüfusun gelir seviyesini artırmaya yönelik istihdam sağlayıcı yatırımlarda çeşitliliğin ve yaygınlığın artırılması gerekmektedir. Örneğin sahada desteklenmesi halinde tarımda sulama, hayvancılık, organik tarımın, kültürel turizmin geliştirilmesi ve eko turizmin çeşitlendirilmesi mümkündür.

Silvan, tarımda sulama sıkıntısı ve uygun arazinin kısıtlılığı, ayrıca hayvancılığın ekstansif karakteri nedeniyle sürekli olarak göç veren bir ilçemizdir. Potansiyel kaynakları çeşitli ve zengin olmasına rağmen yeterince değerlendirilmemiştir. Silvan Barajı porajesisinin tamamlanmasıyla birlikte, başta tarımsal faaliyetler ve üretimde olmak üzere ilçenin coğrafi manzarasının ciddi ölçüde de pozitif anlamda değişeceği beklenmektedir.

Kaynakça

- Alkan, A. (2013). *Silvan İlçesi'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, (Doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erişim Adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>, Tez no: 339365.
- All 1 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), Genel Nüfus Sayımları, Kütüphane Veri Tabanları Nüfus verileri, (12/04/2021), Erişim Adresi <https://www.tuik.gov.tr>
- Doğanay, H. (1997). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları No: 2982.
- DSİ (2021) *Dev Gövde Tamam, 2 Baraj ve 1 Aritma Tesisi Açıldı*, Erişim adresi <https://dsi.gov.tr/Haber/Detay/1189> (15.11.2021)
- Göney, S, (1975). *Büyük Menderes Bölgesi*, İstanbul Üni. Yay. No: 1895, Coğrafya Enst. Yay. No: 88.
- Haylı, S. ve Altınbilek, M.S. (2001). Erzincan Ovası ve Yakın Çevresindeki Köylerin Başlıca Coğrafi Özellikleri, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 89-116.
- Kartal, A. (2011). DSİ 10. Bölge Müdürlüğü, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Mevcut Su Yapıları, *II. Su Yapıları Sempozyumu - 16-18 Eylül 2011, Diyarbakır, 1. Panel*, 27-34.
- Kaya, F. (2013). Ağrı Merkez İlçede Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Şartlarla İlişkisi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (8), 297-328.
- Koca, N. (2005). Lâpseki İlçesinde Köy Yerleşmeleri, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12, 143-167.
- Tanoğlu, A. (1954). İskân Coğrafyası:Esas Fikirler Problemler ve Metod, *Türkiyat Mecmuası*, XI (27-28),1-32.
- Tanoğlu, A. (1969). *Beşeri Coğrafya Nüfus ve Yerleşme Cilt 1*, İstanbul Üniv. Yay. No: 1183, Edebiyat Fak. Coğrafya Enstitüsü Yay. No: 45, İstanbul.
- Taş, B. (2011). Sandıklı İlçesinde Doğal Yapının Kır Yerleşmeleri Üzerindeki Etkileri, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16 (26), 143 – 162.
- Taş, B. (2016). *Türkiye'nin Kırsal Yerleşmeleri*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- Tunçdilek, N, (1967). *Türkiye İskân Coğrafyası, Kır İskânı (Köy-Altı İskân Şekilleri)*, İ.Ü. Ede. Fak. Yay. No:1283, Coğ. Enst. Yay. No:49, İstanbul.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1998). *Beşeri Coğrafya: İnsan-Kültür-Mekân*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Yılmaz, C. (2002). Kırsal Yerleşmeler I (Terminolojik Sorunlar), Samsun: Palmiye Kitapları Etüt Yayınları.
- Yılmaz, C. (2019). Türkiye Kırsal Yerleşme Coğrafyası Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17 (34), 519-560.
- Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi
Google Earth
Silvan İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

ÇANAKKALE YAĞIŞ GÖZLEM İSTASYONLARININ HOMOJENLİK DURUMU VE YILLIK YAĞIŞLARIN TREND ANALİZİ*

Homogeneity of Çanakkale Precipitation Observation Stations and Trend Analysis of Annual Precipitation

Elif KOCAOĞLU¹ ve Ayşe ÇAĞLIYAN²

¹Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadirli Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Osmaniye, elifkocaoglu023@gmail.com, orcid.org/0000-0002-3905-2321

²Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ, acaglayan@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0268-2127

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
29.12.2021

Kabul/Accepted:
12.04.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1050556

Anahtar Kelimeler

Homojenlik, Mann-Kendall, Sen's Slope, ITA, Çanakkale

Keywords

Homogeneity, Mann-Kendall, Sen's Slope, ITA, Çanakkale

ÖZ

Coğrafi bölge olarak Marmara Bölgesinde bulunan ve genel anlamda Akdeniz iklimi özelliklerini yansıtan Çanakkale ili yağış eğiliminin, gidişatının ve sıklığının analiz edildiği bu çalışmada 21 yağış gözlem istasyonunun 1929-2020 yılları arası kaydedilen yıllık toplam yağış verileri kullanılmıştır. İlk olarak istasyonların eksik verileri enterpole edilerek kayıp yıllar tamamlanmış ve SNHT, Pettitt, Buishand, Von-Neuman testi olmak üzere 4 farklı homojenlik testi ile sınanmıştır. Yağış gözlem istasyonlarının Mann-Kendall Testi, Mann-Kendall Meritebe Korelasyon Testi, Sen'in Eğilim Testi ve Şen'in Yenilikçi Eğilimi ile test edilmesi sonucunda 4 testin aynı trend sonucunu vermesiyle birlikte 6 ilçede eğilim kesin olarak saptanmıştır. Ayvacık, Çan, Eceabat, Ezine ve Lapseki ilçesinde artış eğilimi; Biga ilçesinde ise azalış eğilimi belirgin bir şekilde ortaya konulmuştur. Kalan 6 ilçede ise test sonuçları belirgin bir şekilde değerlendirilmeyip çoğunluk durumuna göre belirlenmiştir. Bu duruma göre Bozcaada ve Yenice ilçelerinde artış eğilimi, Bayramiç ve Gelibolu ilçelerinde azalış eğilimi tespit edilmiştir. Merkez ve Gökçeada ilçesinde ise herhangi bir artan veya azalan eğilime rastlanılmamıştır.

ABSTRACT

In this study, which analyzed the precipitation trend, course and frequency of Çanakkale province, which is located in Marmara Region as a geographical region and reflects the characteristics of Mediterranean climate in general, the total annual precipitation data recorded between 1929-2020 of 21 precipitation observation stations were used. First, the missing data of the stations were interpolated, and the lost years were completed and tested with 4 different homogeneity tests: SNHT, Pettitt, Buishand, Von-Neuman test. As a result of the test of precipitation observation stations with Mann-Kendall Test, Mann-Kendall Rank Correlation Test, Sen's Trend Test and Sen's Innovative Trend, the trend was determined precisely in 6 districts with the same trend result of 4 tests. The increasing trend in Ayvacık, Çan, Eceabat, Ezine and Lapseki districts; In Biga district, the decreasing trend was clearly demonstrated. In the remaining 6 districts, the test results were not evaluated significantly and determined according to the majority status. Accordingly, the upward trend was detected in Bozcaada and Yenice districts and decreased trend in Bayramiç and Gelibolu districts. In Center and Gökçeada district, no increasing or decreasing trends were found.

Atf/Citation: Kocaoğlu, E. ve Çağlıyan, A. (2022). Çanakkale Yağış Gözlem İstasyonlarının Homojenlik Durumu ve Yıllık Yağışların Trend Analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(391-408).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Elif KOCAOĞLU, elifkocaoglu023@gmail.com

* This study is derived from the Master Thesis titled "Trend Analysis of Monthly and Annual Rainfall According to Long-Year Meteorological Data of Çanakkale Province"

1. Giriş

Küresel iklim değişikliği; yağış, sıcaklık gibi iklim parametrelerini dünyanın her yerinde farklı oranda etkilemektedir. İklim üzerinde olumsuz etkiye sahip olan bu değişiklik sıcaklıkların artmasıyla kuraklık yaşanmasına, deniz seviyesinin yükselmesine ve yağış düzeninin bozulmasına neden olmaktadır. Bu sebeple son yıllarda dünya üzerinde birçok farklı disiplin, iklim parametrelerinde meydana gelen ani değişim ve eğilim durumunu saptayabilmek amacıyla trend analizleri kullanılmaktadır. Trend analiz testleri belli bir zaman serisinden oluşan verilere farklı formüller uygulayarak eğilimini ortaya koymakta ve bu eğilimin hangi yönde ilerlediğini gerek istatistiki raporlar gerekse şekiller üzerinde göstermektedir. Trend analiz ile yapılan çalışma sonuçları gelecekte yapılacak olan çalışma verilerinin güvenilirliğine ve iklim özelliklerine ışık tutmaktadır.

Dünyada ve atmosferik döngüde son yıllarda meydana gelen iklim değişiklikleri meteorolojik olayları ve su döngüsünü etkilemektedir (Ay & Kişi, 2017). İklim sistemlerinin sebep olduğu olumsuz sonuçlardan fazla etkilenmemenin ilk aşamasını mevcut kaynakların iyi bir şekilde planlanması ve yönetilmesi oluşturmaktadır (Büyükyıldız & Bertay, 2004). Trend analizler mevcut su kaynaklarının planlanması ve denetimi konusunda oldukça önemlidir (Yüce vd., 2018). Yağış değişkenliğinde meydana gelen değişimleri yani artış veya azalış hareketlerini ortaya koymak trend analizler ile mümkündür. Yağış parametresi üzerinde yapılan analiz değişiklikleri su kaynakları politikası için kritik öneme sahiptir ve her yağış doğrudan veya dolaylı olarak su kaynaklarını, su mevcudiyetini ve kaynak yönetimini etkilemektedir (Salehi vd., 2019; Hu vd., 2017). Bu nedenle en etkili çözüm yolu su kaynaklarının geçmiş mevcudiyetini ve davranışlarını inceleyip gelecekteki su bilançosu hakkında tahminde bulunmaktır (Gümüş & Yenigün, 2006). Özellikle günümüzde artan nüfus ile su talebinin artması ve buna bağlı olarak su kaynaklarının yetersiz kalması var olan su kaynaklarının optimal bir şekilde kullanılması gerçeğini ortaya çıkarmaktadır (Saphioğlu & Çoban, 2013). Bu konuda planlama yapılması; geçmişte meydana gelen eğilimleri tespit ederek yorumlama ve gelecekte meydana gelebilecek olan eğilimleri ise tahmin etme açısından gereklidir.

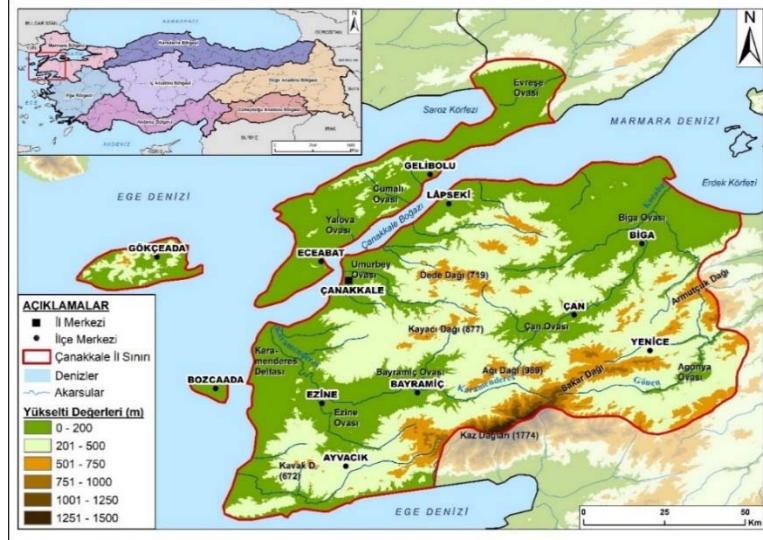
Son yıllarda hidro-meteorolojik zaman serileri üzerine eğilimi belirlemek ve gelecekte meydana gelebilecek olan eğilimi ortaya koymak amacıyla yapılan gerek ulusal gerekse uluslararası çalışmalar önem kazanarak artmaktadır ve trend analiz yöntemlerinin önemini ortaya çıkarmaktadır (Zeybekoğlu & Partal, 2018). Özellikle mühendislik, su bilimi ve sosyal bilimler alanlarında gerek Türkiye'nin geneli gerekse bölgeleri ve havzaları üzerinde trend analiz yöntemleri yaygınlaşarak birçok araştırmacı tarafından analiz edilip değerlendirilmiştir. İçağa ve Harmancıoğlu (1995), Yeşilirmak Havzası üzerinde 1979-1984 yılları arası 10 istasyona ait veriler ile MK Testi ve Spearman Rho Testi uygulayarak su kalitesi ölçümünü; Kadioğlu (1997), MK Testi ile 1929-1990 yılları arasında Türkiye'de seçilmiş olan 18 istasyonda ölçülen sıcaklık değerlerinin trend analizini; Kalaycı vd. (2004), MK Testi ve Sen's Slope Yöntemi ile Susurluk Havzası üzerinde 7 istasyona ait aylık akım verilerinin trendini; Akyürek vd. (2004), Türkiye'de bulunan 24 havza üzerinde MK ve T Testi ile bölgesel bazda 107 gözlem istasyonunun akım verisini; Büyükyıldız ve Bertay (2004), 1960-2000 dönemlerini kapsayan 25 adet yağış gözlem istasyonuna ait yağış verileri ile Sakarya Havzasında MK Testi, Sen'in T Testi ve Spearman Rho Testi uygulayarak trend analizini; Cıgızoğlu vd. (2005), Türkiye'de bulunan 24 havza üzerinde 100 adet akım gözlem istasyonlarının verileri ile ortalama, maksimum ve minimum akımların trendlerini; Altın ve Barak (2012), MK Sıra Korelasyon Testi ile 1970-2009 yılları arasında Seyhan Havzası üzerinde bulunan 29 adet meteoroloji istasyonunun hava sıcaklığı ve yağış verileri üzerindeki mevcut eğilimini; Çeribaşı (2016), Batı Karadeniz Havzasında 10 adet meteoroloji istasyonunun yağış verileri ile Yenilikçi Şen Yöntemini; Kahya vd. (2016), 1974-2014 yılları arası Türkiye için farklı noktalarda seçilen 160 meteoroloji istasyonunda aylık yağış veri setine Standart Normal Homojen Testi, Pettitt ve Buishand Testi uygulayarak homojenlik analizini; Kale (2017), Çanakkale ili sıcaklık verileri üzerinde iklim trendleri olarak Pettitt homojenlik analizi, lineer trend analizleri, parametrik olmayan testler ve Box-Jenkins yöntemini; Tosunoğlu (2017), Çoruh Havzasında yıllık, mevsimlik ve aylık olarak 5 adet yağış gözlem istasyonu verilerine günlük maksimum yağışın trend analizini; Özfıdaner vd. (2019), Adana'da 1960-2018 yılları arasındaki aylık maksimum ve minimum sıcaklık verilerini kullanarak MK Testini; Topuz vd. (2021), 1955-2013 yılları arasında Basit Doğrusal Regresyon ve MK Testi ile Türkiye'de seçilmiş olan 29 istasyonun mevsimlik ve yıllık yağış trendini incelemiştir.

Bu çalışmanın amacı homojenlik testleri ve trend analiz yöntemlerinden çıkan değerlerin birbirleriyle mukayese edilerek Çanakkale ili toplam yıllık yağış eğiliminin, gidışatının ve sıklığının analiz edilmesidir. Yöntemlerden çıkan test istatistik değerlerinin CBS ortamına aktarılmasıyla trend haritalarının oluşturulması ve istatistik yöntemlerinin coğrafya ile entegre edilmesiyle benzerlik ve farklılık tespiti açısından bu çalışma önem taşımaktadır.

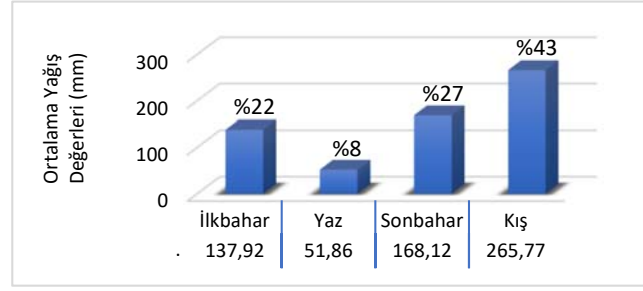
1.1. Çalışma Alanı ve Coğrafi Özellikleri

Çanakkale ili coğrafi bölge olarak Marmara Bölgesi, Güney Marmara Bölümü içerisinde Biga-Gelibolu Yöresinde yer alır. Yağış ve sıcaklığın mevsimselliği bakımından Akdeniz iklimi etkisi altında kalan Çanakkale ili, Türkiye'nin kuzeybatısında 39° 30' - 40° 45' Kuzey enlemleri ve 27° 45' - 25° 35' Doğu boylamları içinde yer almaktadır (Sağlık, 2014). İlin kuzeyinde Edirne ve Tekirdağ, doğusunda ve güneydoğusunda Balıkesir, batısında ve güneybatısında Ege Denizi bulunmaktadır. Çanakkale ili, Türkiye yüzölçümünün %1,29'unu oluşturmakla birlikte ilin toplam yüzölçümü 9817 km²'dir (Kara & Atasoy, 2018; İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, 2021). Topraklarının çoğu Marmara Bölgesi'ne dahil olmakla birlikte ilin bazı kesimleri Ege Bölgesi toprakları içerisinde de bulunmaktadır. Bu topraklar Asıl Ege Bölümünün Edremit Yöresinde Ayvacık ilçesinin bazı köylerini oluşturmaktadır. Çanakkale, coğrafi olarak iki kıtanın (Asya-Avrupa) birleşim noktasında bulunan jeopolitik öneme sahip bir şehirdir. Bu iki kara parçasından kendi adını da almış olduğu Çanakkale Boğazı ile ikiye ayrılmaktadır. Marmara Denizi ile Ege Denizini ayıran bu boğaz KB-GD uzantılıdır ve deniz taşımacılığı bakımından önemli bir su yoludur. İki denize de kıyısı olan Çanakkale ilinin toplam kıyı şeridi uzunluğu ise 671 km.'dir (Kara & Atasoy, 2018). Çanakkale Merkez ilçe dahil olmak üzere toplamda 12 ilçeye sahiptir. Bu ilçeler; Merkez, Ayvacık, Bayramiç, Biga, Bozcaada, Çan, Eceabat, Ezine, Gelibolu, Gökçeada, Lapseki ve Yenice'dir. Çanakkale ilinin hem ilçesi durumunda olan hem de en önemli 2 adası olan Gökçeada ve Bozcaada Türkiye'nin en büyük adalarıdır. Ayrıca Çanakkale iline bağlı Biga ve Gelibolu yarımadası olmak üzere 2 önemli yarımada bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Araştırma alanının coğrafi konumu

Türkiye'de yıllık ortalama toplam yağış değerleri fiziki coğrafya şartlarına bağlı olarak bölgesel ve yöresel bazda önemli değişiklik göstermektedir (Çağlıyan & Ayhan, 2018). Fiziki şartlar ve jeomorfolojiye bağlı olan bu değişkenlik çalışma alanı olarak seçilen Çanakkale ili içinde önemli olmakta ve yağış miktarında farklılıklar sunmaktadır. Çanakkale ili bulunduğu konum itibarıyla geçiş iklim tipi göstermesine karşın genel anlamda Akdeniz iklimi özelliklerini taşımakta ve bu iklim etkisiyle Çanakkale'de kışlar ılık ve yağışlı, yazlar ise sıcaklığın artmasıyla birlikte kurak geçmektedir. Zamana ve mekâna göre en fazla değişken parametre yağış miktarı olup bu bağlamda meydana gelen artma ve azalma hareketleri iklim değişikliğine yönelik en önemli kanıt özelliği sunmaktadır (Karabulut & Cosun, 2009: 66). Çalışma alanının yağış miktarı incelendiğinde; yaz ayları özellikle ağustos ve temmuz aylarında yağış miktarı oldukça düşüktür. Yağışlar en fazla aralık, ocak ve şubat ayları başta olmak üzere kış aylarında düşmektedir. Uzun yılların aylık değerlendirilmesinde; 9,4 mm yağış miktarı ile en kurak ay ağustos ayı, 105,4 mm yağış miktarı ile en yağışlı ay aralık ayıdır. En kurak ay ile en yağışlı ay arasındaki yağış miktarı farkı 96 mm'dir. 1929-2020 yılları arasında ölçülmüş uzun yıllar ortalama en düşük yıllık yağış miktarı 468,1 mm (Bozcaada), en yüksek 759,9 mm (Yenice) olarak belirlenirken ve uzun yıllar ortalama yıllık yağış miktarı ise 623,67 mm'dir. Bu yağışın %43'ü kış, %27'si sonbahar, %22'si ilkbahar ve %8'i yaz mevsiminde düşmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. 1929-2020 yılları arası Çanakkale ilinin mevsimlere göre ortalama yağış miktarı

Marmara ile Ege Bölgesini birbirinden ayıran ve iki bölge sınırı arasında kalan en önemli yüzey şeklini 1774 m. yükseltiye sahip Kaz Dağları oluşturmaktadır. Kaz Dağları'nın kuzey yamacı yani Çanakkale il sınırları içerisinde kalan kısmının yükselti farkı fazla ve dik bir topografyadan oluşmaktadır (Koç, 2007: 30). Kaz Dağları gibi çalışma alanı içerisinde kalan yüksek kesimlerde ise Yarı Nemli- Nemli Akdeniz Dağ İklimi etkisinden söz edilebilir. Sıcaklığın düşmesi ve yağışın artması ile yağışın büyük bir bölümü kar yağışı şeklinde düşmektedir. Bu yüksek alanlarda yıllık ortalama yağış, kıyı kuşağına göre daha düşüktür (Atalay, 2011: 115). Kaz Dağları'nın kuzeyinde Karamenderes nehrinin menderes oluşturarak aktığı Bayramiç ve Ezine depresyonu bulunmaktadır. Buna benzer olarak ilin kuzeyinde Biga Çayı diğer ismiyle Kocabaş Çayı, Biga ve Çan ilçeleri üzerinde akmakta ve buraları birer depresyon haline getirmektedir. Saroz Körfezi kıyısında Kavak Deresi'nin alüvyonlarla biriktirdiği Kavak Ovası (Evreşe Ovası), Kumköy yakınında Yalova Ovası, Gelibolu Yarımadası'nda Kilye ve Pirsen Ovaları, Yenice ilçesindeki Agonya Ovası ilin yükseltisi az olan depresyon ovalarını oluşturmaktadır. Bu alanlarda Asıl Akdeniz İklimi hüküm sürmektedir. Bu iklimin en karakteristik özelliği kışların ılık ve yağışlı, yazların kurak ve sıcak geçmesidir (Atalay, 2011: 115).

Çanakkale, geçiş iklimi etkisinde kaldığından dolayı bitki örtüsü Akdeniz iklimi ve Marmara iklimi bitki örtüsüne uyum sağlamaktadır (Ayaşlıgil, 1997). Çanakkale ili yüzölçümünün %33,4'ünü işlenebilir arazi, %3,1'ini mera, %49,3'ünü ormanlık ve fundalık araziler, %14,2'sini diğer araziler oluşturmaktadır (Ziraat Mühendisleri Odası, 2020). İlin kıyı kuşağında kireçsiz kahverengi topraklar görülürken içlere doğru asit kahverengi orman toprağı ve kahverengi orman toprağı yaygındır. Bayramiç ovası, Lapseki kıyı kesimi, Sarıçay deltası, Umurbey ovası, Kumkale ovası gibi taban düzlüklerinde ise alüvyal toprak hakimdir. Çanakkale ilinde bulunan yerüstü suları küçük akarsulardan oluşmaktadır. Bu akarsular Kaz Dağları'ndan doğmakta ve genel anlamda Çanakkale Boğazı ile Ege Denizinin kesiştiği noktaya dökülmektedirler. Karların erimeye başladığı nisan ve mayıs ayları hariç diğer aylarda debileri çok az olan bu su kütlelerinin düzensizliklerinden dolayı Çanakkale ili zengin bir yerüstü suları olan il kategorisinde bulunmamaktadır.

2. Veri ve Metodoloji

2.1. Çalışmada Kullanılan İstasyonlar ve Veriler

Veri setinin güvenilirliği açısından verinin temin edildiği kaynaklar yani istasyonlar büyük önem arz etmektedir. Klimatik ve hidro-meteorolojik veriler içeren bir serinin en yeni ve güncel ölçüm cihazlarıyla ölçülmesi, güvenilir olması, doğru ve sürekliliğinin olması, kullanıma ve amacına uygun olması gerekmektedir. İstasyon konumu, yüksekliği, ölçüm ortamı ve araçları, hesaplama şekli gibi istasyon bilgisi çalışmadan önce mutlaka bilinmelidir. İstasyon konumu değişikliği, ölçüm cihazının bozulması veya yanlış yere kurulması gibi istasyonlardan kaynaklı sistematik hatalar veri setinde gerçek değerlerden uzak sonuçlar doğurmaktadır. Herhangi bir analiz yöntemiyle eğilimi ortaya koyan iklim çalışmalarında bazı önemli ölçütler dikkate alınarak istasyon seçimi yapılmalıdır. Partal (2002), çalışmasında bu ölçütleri şu şekilde sıralamıştır:

- ✓ İstasyonlar olabildiğince doğal koşullarda yer almalı ve şehirleşme gibi insan kaynaklı etkilerden etkilenmemelidir.
- ✓ İstasyonlarda verilerin sürekliliği bulunmalıdır (en az 20-30 yıl).
- ✓ Veriler güvenilir olmalıdır.

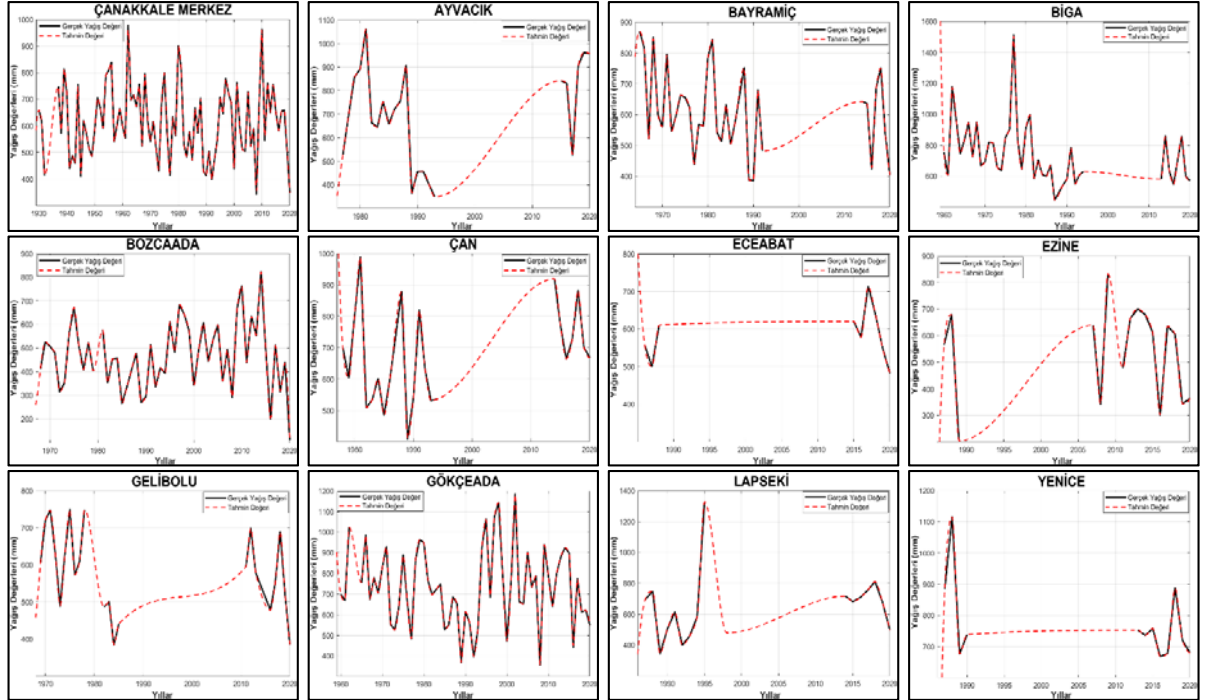
İklimbilimcilere göre birbirinin devamı olan zaman serilerinde verinin sürekliliği çok önemli olmakla birlikte bir iklim değerlendirmesinin yapılabilmesi için en az 20-30 yıl veriye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada kullanılan verilerin uzunluğu 1929-2020 yılları arasında istasyonlara göre değişmektedir. Çalışmada kullanılan toplam 21 istasyondan en fazla veriye (92 yıl) 17112 numaralı istasyon en az veriye (4 yıl) ise 3481 numaralı istasyon sahiptir. Veri uzunluğunun ilçe bazında değerlendirilmesi sonucu en fazla veri 92 yıl ile Çanakkale il merkezinde, en az veri ise 11 yıl ile Eceabat ilçesinde bulunmaktadır. İstasyonların %76'sı

(16 istasyon) 0-20 yıllık, %5'i (1 istasyon) 20-30 yıllık ve %19'u (4 istasyon) 30 ve daha fazla yıllık veri uzunluğuna sahiptir. Tüm istasyonların veri uzunluğu ortalaması ise 21 yıldır (Tablo 1).

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Yağış Gözlem İstasyonlarının Temel Bilgileri

İlçeler	İstasyon No	İstasyon Konumu	Yükselti (m)	Veri Aralığı	Veri Uzunluğu (yıl)
İl Merkezi	17112	40°14'K - 26°39'D	6	1929-2020	92
Ayvacık	3668	39°60'K - 26°40'D	275	1976-1993	18
	18435	39°60'K - 26°39'D	341	2013-2020	8
Bayramiç	626	39°80'K - 26°61'D	70	1964-1992	29
	18436	39°81'K - 26°59'D	192	2013-2020	8
Biga	630	40°21'K - 27°25'D	25	1959-1994	36
	18084	40°23'K - 27°26'D	34	2012-2020	9
Bozcaada	17111	39°83'K - 26°07'D	30	1967-2020	54
	779	40°03'K - 27°05'D	100	1977-1994	18
Çan	18437	40°01'K - 27°05'D	139	2013-2020	8
Eceabat	2665	40°18'K - 26°33'D	10	1985-1988	4
	18580	40°20'K - 26°28'D	43	2014-2020	7
Ezine	3481	39°80'K - 26°33'D	25	1986-1989	4
	17671	39°77'K - 26°34'D	73	2005-2020	16
Gelibolu	2156	40°41'K - 26°61'D	10	1968-1985	18
	17773	40°40'K - 26°64'D	51	2012-2020	9
Gökçeada	17110	40°19'K - 25°90'D	79	1959-2020	62
Lapseki	2318	40°35'K - 26°68'D	25	1986-1998	13
	18438	40°34'K - 26°69'D	40	2013-2020	8
Yenice	3122	39°91'K - 27°25'D	275	1986-1990	5
	18085	39°93'K - 27°26'D	252	2012-2020	9

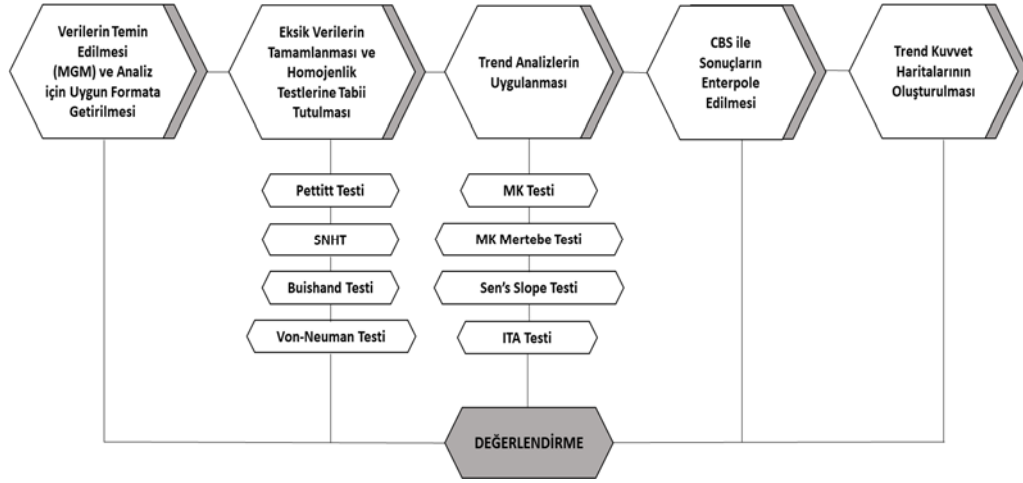
Çalışmada istasyonların veri başlangıç yıllarından 2020 yılına kadar veri sürekliliğini sağlamak amacıyla veri kaybı bulunan yılların enterpolasyonu MATLAB R2019a programında yapıp tamamlanarak trend hesaplamalarına dahil edilmiştir. Matlab'ta "Shape-Preserving Interpolant" adı verilen şekil koruyan enterpolasyon, eksik verileri uydurmak için Parçalı Kübik Hermite Enterpolasyonu (PCHIP) mantığına dayanmakta ve sayısal analizlerde her bir noktaya hermite formu içinde belirtilen üçüncü derecede polinom eklemektedir. Bu yöntemde her eksik verinin eğilimleri değerlerin etki alanının uç noktalardan üretilmekte ve temel veriye bağlı olarak farklılık göstermektedir. Yağış gözlem değerleri arasında çok fazla fark olmayan düz bir eğilime yakın olan veri setindeki eksiklikler, dalgalanma olmadan bir doğru şeklinde bağlanırken; yağış gözlem değerlerinin arasındaki farkların ve dalgalanmaların arttığı veri setinde eksik veriler, dalgalanmalara uyum sağlayarak kübik polinom şeklinde birbirine bağlanmıştır (Şekil 3).

Şekil 3. İlçelere göre yıllık yağış veri setindeki eksik verilerin tamamlanması

2. 2. Metodoloji

Bu çalışmada Çanakkale ili iklim trendinin belirlenmesi için gerekli veriler, “https://mevbis.mgm.gov.tr/” adresinden online olarak sipariş verilip Meteoroloji Genel Müdürlüğü’nden (MGM) alınmıştır. Çanakkale iline ait 12 ilçe için Meteoroloji Genel Müdürlüğü’ne bağlı 21 adet yağış gözlem istasyonundan uzun yıllık toplam yağış verileri Manuel ve OMGİ ölçümleri şeklinde temin edilip, veriler Excel dosyasında uygun formata getirilerek yıllık metaveri şeklinde altlık olarak kullanılmıştır. Yıllık yağış veri setindeki eksik veriler MATLAB R2019a programında “Shape-Preserving Interpolant” adını verdiğimiz Parçalı Kübik Hermite Enterpolasyonu (PCHIP) mantığına dayanan ve şekil koruyan enterpolasyon ile tamamlanarak trend hesaplamalarına dahil edilmiştir. Veri setinin homojenliğini ve meydana gelen ani değişim yıllarını tespit etmek amacıyla %99 güven aralığı esas alınarak Pettitt Testi, Standart Normal Homojenlik Testi (SNHT), Buishand Sıra Testi ve Von-Neuman Oran Testi XLSTAT 2019 programı yardımıyla uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan bu homojenlik testleri boş hipotezleri yansıtan testlerin sayısına bağlı olarak şüpheli, kritik ve homojen olmak üzere 3 kategoriye ayrılarak sınıflandırılması yapılmıştır. Kayıp yılları tamamlanan ve homojenlik testlerine tabi tutulan veriler parametrik olmayan trend testlerinden Mann- Kendall Testi, Mann-Kendall Meritebe Korelasyon Testi, Sen’in Eğilim Testi (Sen’s Slope), Şen’in Yenilikçi (Innovative) Eğilim Trend Analizi (ITA) olmak üzere 4 farklı trend analiz yöntemine tabii tutularak eğilim durumları saptanmıştır. Analizler sonucunda çıkan test istatistik değerleri ARCGIS 10.6 programına aktarılıp trend haritalarının oluşturulmasıyla istatistiksel yöntemler ve coğrafya entegre edilmiş ve CBS yardımıyla trend kuvvet haritaları oluşturulmuştur. Farklı yöntem ve testlerle yapılan trend analizler gerek istatistiki sonuçlar ile gerekse haritalar üzerinden yıllık ölçekte birbirleriyle mukayese edilerek analizlerin benzerlik ve farklılıkları yağış değişkenliği üzerinde ortaya konulmuştur. Böylece Çanakkale ili yağış eğilimi her bir yöntemle değerlendirilerek gelecekteki gidişatı ve beklenen olası durumları coğrafi olarak yorumlanmış ve değerlendirilmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. Yöntem iş akış şeması

2.3. Homojenlik Testleri

Homojenlik testleri verilerin güvenilirliği açısından temin edilen verilere uygulanan, anlamlılık düzeyini ve değişim yıllarını gösteren testlerdir. İki ya da daha bağımsız değişkenin mevcut düzene göre test edilmesi ve ana kütleyle uymayan verileri tespit ederek belirtmesi mantığına dayanır. Klimatik ve hidro-meteorolojik veriler içeren bir serinin homojenlik testi, değişim noktasının olup olmadığını sorgulamak için zorunludur. Bu nedenle klimatoloji ve hidro-meteoroloji çalışmalarında farklı yöntemler kullanılarak geliştirilmiştir. Bu çalışmada da homojenliğin sorgulanması amacıyla iklim çalışmalarında sıklıkla kullanılan ve mutlak yöntem olarak bilinen Standard Normal Homojenlik testi (SNHT) (Alexandersson, 1986), Pettitt (Pettitt, 1979), Buishand Sıra (Buishand, 1982) ve Von-Neumann Oran (Von-Neumann, 1941) testi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan bu testlerin güven aralığı %99 olarak kabul edilmiştir.

2.3.1. Pettitt Testi

Paramerik olmayan ve Pettitt (1979) tarafından geliştirilen bu test iklimsel verilerdeki ani değişimleri saptamak için kullanılır. Değişimin zamanı tam bilinmediğinde serideki kırılma noktalarını aylık ve yıllık olarak tespit edebilmektedir. Serideki değişim noktasını belirlemek amacıyla Y_i gözlem değeri $r_1, r_2, \dots, r_n$ değerleri olarak sıralanır. "n" tane gözlem değeri için test istatistiği olan X_k ;

$$X_k = \sum_{i=1}^k r_i - k(n+1) \quad k = 1, 2, 3, \dots, n$$

eşitliği ile sağlanır. X_k test sonuçları grafiksel olarak gösterilir. "T" yılında bir kırılma olması durumunda $k=T$ yılında, test istatistiği maksimum veya minimum değerlerdedir. Seride herhangi bir T noktasında meydana gelen değişim X_k mutlak değeri için en büyük değeri alır.

$$X_T = \max_{1 \leq k \leq n} |X_k|$$

Eğer X_T tablo değerini aşarsa yokluk (H_0) hipotezi reddedilir ve H_a olan alternatif hipotezi kabul edilir. Bu test istatistiğine ait kritik değerler aşağıda verilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Veri Sayısına Göre Pettitt Testi'nin %99 ve %95 Güven Aralığı (GA) Kritik Değerleri

n GA	20	30	40	50	70	100
%99	71	133	208	293	488	841
%95	57	107	167	235	393	677

2.3.2. Standart Normal Homojenlik Testi (SNHT)

Alexandersson (1986) tarafından geliştirilen bu teste göre seride rastgele bir k noktası alınır ve seri ikiye bölünür. X olarak belirtilen seride istatistik hesaplamak için kullanılan denklem;

$$X(k) = k\bar{z}_i^2 + (n-k)\bar{z}_{i+1}^2 \quad k \geq 1 \text{ olmak üzere} \quad k = i, i+1, i+2, \dots, n$$

ile $X(k)$ değeri hesaplanır. Eğer seride T yılında bir değişim olmuşsa $X(k)$ en büyük değeri alır. O halde bu test istatistiği; $X_T = \max_{1 \leq k \leq n} |X_k|$ değerinden yüksek bir değere ulaşırsa yokluk (H_0) hipotezi reddedilir ve H_a olan alternatif hipotezi kabul edilir. Bu test istatistiğine ait kritik değerler aşağıda verilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Veri Sayısına Göre SNHT'nin %99 ve %95 Güven Aralığı (GA) Kritik Değerleri

n GA	20	30	40	50	70	100
%99	9,11	10,15	10,77	11,19	11,73	12,22
%95	6,95	7,65	8,10	8,45	8,80	9,15

2.3.3. Buishand Sıra Testi

Buishand (1982) tarafından geliştirilen bu testte R düzeltme değeri olarak anılmaktadır. Bu değer test istatistiği olarakta bilinmektedir. Test istatistiğini hesaplamak için;

$$S_0^* = 0 \text{ ve } S_k^* = \sum_{i=1}^k (Y_i - \bar{Y}) \quad k = 1, 2, 3, \dots, n$$

eşitliğinden yararlanır. Burada S , standart sapmayı; S_0^* ve S_k^* ise kısmi toplamları gösterir. Maksimum S_k ve minimum S_k arasındaki farkın standart sapma değerine oranı R düzeltme değerini vermektedir (Wijngaard vd., 2003). R düzeltme değeri aşağıdaki denklem gibi hesaplanır.

$$R = (\max_{1 \leq k \leq n} S_k^* - \min_{1 \leq k \leq n} S_k^*) / s$$

Seride homojenliğin olması durumunda S^* değeri 0'a eşit olur. Çünkü seride herhangi bir nedenden kaynaklanan sistematik sapma söz konusu değildir. Hesaplanan test istatistiğinin homojen olmaması ise testi yapılan serinin kritik değerlerden büyük olması ile açıklanır. Bu durumda sıfır hipotezi (H_0) hipotezi reddedilir yerine alternatif hipotez (H_a) kabul edilir. Buishand sıra testinde $R/\sqrt{n}$ için kritik değerleri belirten tablo aşağıda verilmektedir (Tablo 4).

Tablo 4. Veri Sayısına Göre Buishand Testi'nin %99 ve %95 Güven Aralığı (GA), $R/\sqrt{n}$ Kritik Değerleri

n GA	20	30	40	50	70	100
%99	1,60	1,70	1,74	1,78	1,81	1,86
%95	1,43	1,50	1,53	1,55	1,59	1,62

2.3.4. Von-Neuman Oran Testi

Von Neuman (1941) tarafından ortaya atılan bu testte, N_{vn} olmak üzere ardışık (yıldan yıla) farkların kareleri toplamının bulunması ve varyans değerine oranlanmasıyla elde edilen bu test istatistiği ile Von-Neuman için N_{vn} kritik değer tablosu aşağıda verilmiştir (Tablo 5).

$$N_{VN} = \sum_{i=1}^{n-1} (Y_i - Y_{i+1})^2 / \sum_{i=1}^{n-1} (Y_i - \bar{Y})^2$$

Tablo 5. Veri Sayısına Göre Von-Neuman Testi'nin %99 ve %95 Güven Aralığı (GA), N_{vn} Kritik Değerleri

n GA	20	30	40	50	70	100
%99	1,04	1,20	1,29	1,36	1,45	1,54
%95	1,30	1,42	1,49	1,54	1,61	1,67

Pettitt Testi, Standart Normal Homojenlik Testi (SNHT) ve Buishand Testi veri setindeki ortalamaları karşılaştırarak homojenlik durumunun yanında kırılmaları ve değişim yıllarını tespit ederken, Von-Neuman Testi veri setinde istatistik yaparak sadece homojenlik durumunu saptar (AL-Salihi vd., 2014).

2.4. Trend Analizleri

Bir zaman serisindeki parametre değerlerinin artması veya azalmasına bağlı olarak oluşan değişim yönü trend olarak ifade edilir. Özellikle zaman serisi verilerinde trend analizlerin yapılmasındaki en temel amaç geçmiş serilerden faydalanarak gelecekteki eğilimi tahmin etmektir. Serilerdeki mevcut trendi incelemek için parametrik veya parametrik olmayan (non-parametrik) istatistik testlerden faydalanılır. Klimatolojik ve hidro-meteorolojik çalışmalarda sıklıkla kullanılan ve non-parametrik olan testler; Mann-Kendall Testi, Mann-Kendall Meritbe Korelasyon Testi, Sen's Slope, Şen'in Yenilikçi Eğilim Trend Analizi testleridir.

2.4.1. Mann-Kendall Testi

Kendall's Tau olarak bilinen Mann-Kendall testi, klimatolojik ve hidro-meteorolojik verilerin analizinde kullanılan parametrik olmayan bir testtir. Trend bulmada en iyi yöntem olarak bilinen bu testte, verilerin büyüklüğü değil sıralamaları esastır (Burn vd., 2002). Ayrıca Mann-Kendall testinin parametrik olmamasından dolayı değişkenlerin dağılım koşulları rastgeledir. Mann-Kendall τ istatistiği olarak da bilinen yöntem, korelasyon katsayısının hesaplanması esasına dayanmaktadır. Veri seti kümesindeki k tane eleman ($k_1, k_2, \dots, k_n$) zamana göre sıralanır ve her bir X_k kıyas noktası olarak alınır. Ölçümün başladığı tarihten bitiş tarihine kadar $k=1, 2, \dots, n-1$ 'e kadar olan X_k veri seti ile $j=k+1, k+2, \dots, n$ 'e kadar olan X_j veri setine ilişkin Mann-Kendall test istatistiği olan S denklemi:

$$S = \sum_{k=1}^{n-1} \sum_{j=k+1}^n \text{Sgn}(X_j - X_k)$$

Yukarıda verilen x_j ve x_k ; j ve k yıllarındaki veri setini göstermektedir. Eğer $j > k$ olursa buna göre işaret fonksiyonu (signum fonksiyonu) olan "Sgn" aşağıda verilen eşitlikteki gibi yazılır.

$$\text{Sgn}(X_j - X_k) = \begin{cases} (X_j - X_k) > 0 & \rightarrow +1 \\ (X_j - X_k) = 0 & \rightarrow 0 \\ (X_j - X_k) < 0 & \rightarrow -1 \end{cases}$$

Normal dağılım özelliğine sahip olan MK test istatistiği S 'nin varyans hesabının yer aldığı denklemde n ; serideki yıl uzunluğunu belirtmektedir. Varyans belirlendikten sonra testin önem düzeyinde olup olmadığı ise aşağıdaki verilen eşitlikte kritik Z değerinin karşılaştırılmasıyla elde edilir.

$$\text{var}(S) = \frac{n(n-1)(2n+5)}{18} \quad Z = \begin{cases} S > 0 & \text{ise}; & S - \frac{1}{\sqrt{\text{Var}(S)}} \\ S = 0 & \text{ise}; & 0 \\ S < 0 & \text{ise}; & S + \frac{1}{\sqrt{\text{Var}(S)}} \end{cases}$$

Önem seviyesi belirlenen olasılıkta sıfır hipotezi (H_0) ve alternatif hipotez (H_a) kabul durumları tespit edilir. Eşitlikte mutlak olasılıkta bulunan değer, α anlamlılık derecesinin değerinden büyük olma koşuluyla; Z değeri negatif ise azalan trend, pozitif ise artan trend gözlemlenir. Sıfır hipotezi (H_0), normal dağılımın $Z_{\alpha/2}$ değerine eşit veya bu değerden küçükse kabul edilir ve herhangi bir eğilim tespit edilmez. Aksi durumda yani normal dağılım değerinin $Z_{\alpha/2}$ değerinden büyük olduğu durumda sıfır hipotezi (H_0) reddedilir ve alternatif hipotez (H_a) kabul edilerek eğilim varlığından bahsedilir. Eğilimin durumunu ise S değeri belirler. S değeri negatif ise eğilim azalan, pozitif ise eğilim artan yöndedir (Yue & ark., 1993).

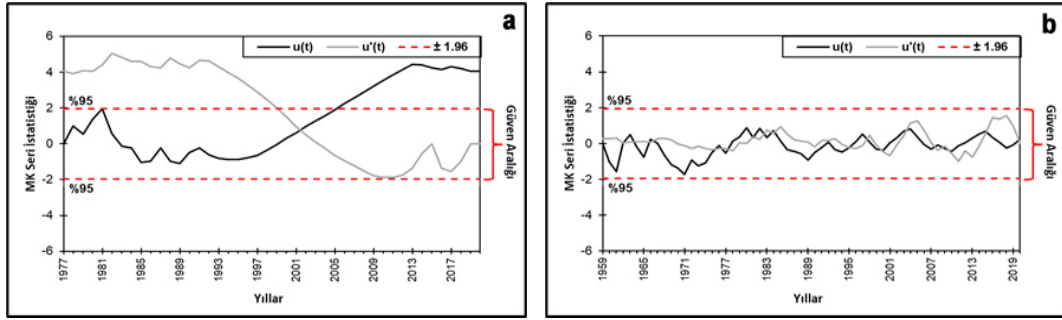
2.4.2. Mann-Kendall Mertebe Korelasyon İstatistiği

Grafiksel olarak verilen ve trend başlangıç noktalarını da gösteren Mann-Kendall mertebe korelasyon test istatistiğinde; $u(t) > 0$ pozitif bir artış eğilimini, $u(t) < 0$ ise azalış eğilimini göstermektedir. Ayrıca $u(t)$ 'nin anlamlılık seviyesi olan ± 1.96 değerlerine yakın salınımlarda bulunması trendin güvenilirliği ve anlamlılık düzeyi açısından önemlidir. Test istatistiğinde ve grafikte gösterilen $u'(t)$ ise mertebe korelasyon testinde geriye doğru hesaplanan test istatistiği değeridir. Test adından da anlaşıldığı üzere bu testte verilerin gerçek değerleri yerine mertebeleri kullanılır. Her bir değer yerine kendinden önceki büyük olan değerlerin sayısı (n_i) kullanılır. Bu değerlerin toplamı ile Mann-Kendall mertebe korelasyon test istatistiği (t) ve test istatistiğinin $u(t)$ değeri aşağıda verilen denklemler ile bulunur.

$$t = \sum_{i=1}^n n_i \quad u(t) = \frac{[t - E(t)]}{\sqrt{Var(t)}}$$

Bu eşitliğin ortalaması; $E(t) = n(n-1)/4$ varyansı ise; $Var(t) = n(n-1)(2n+5)/72$ denklemleri ile hesaplanır. Geriye doğru olarak ifade edilen $u'(t)$ değeri de bu çözüme benzer şekilde elde edilir ve $u'(t) = -u(t)$ 'ye karşılık gelmektedir (Sneyers, 1990). Sadece $u(t)$ 'ye göre veriler baştan sona değil, sondan başa doğru elde edilir. Her iki eğilim çizgisi arasındaki ilişki şu şekildedir:

- Çizgiler değişimlerin başladığı noktada birbirine yakınlaşır. Sonrasında ise birbirlerinden uzaklaşarak trendin başlangıcını ve önem düzeyini gösteren noktalara ulaşırlar (Şekil 5a).
- Ancak seride bir trendin varlığı söz konusu değil ise bu iki eğilim çizgisi birçok kez birbirlerine oldukça yakın hareketlerde bulunarak uzaklaşırlar (Şekil 5b).

Şekil 5. Trend olması (a) ve olmaması (b) durumunda $u(t) - u'(t)$ grafiği

2.4.3. Sen'in Eğilim Testi (Sen's Slope)

Hirsch (1982) tarafından ortaya atılan bu test istatistiği, Sen (1968) tarafından geliştirilmiş parametrik olmayan bir eğilim testidir. Sen trend eğilim testinde seride mevcut olan bir eğimin birim zamandaki değişim değeri belirlenir. Testte kullanılan verilerin hataları ve uç değerleri sonucu etkilememektedir. Yani seride eksiklik olsa dahi test uygulanabilir. Bu teste göre $(x_1, x_2, \dots, x_n)$ olarak sıralanmış veri setindeki seride bulunan j ve k zamanlarının değerleri ($j > k$ ön koşulu ile) x_j ve x_k olmak üzere $N = n(n-1)/2$ denklemi ile " n " zaman periyotlarının değer sayısı hesaplanır. Q_i kadar veriden oluşan serinin trend eğilimi ise $Q_i = \frac{x_j - x_k}{j - k}$ eşitliği ile elde edilir. Ortaya çıkan Q_i değerleri küçükten büyüğe göre sıralanır. Elde edilen Q_i değerlerinin medyanı eğilim değerinin eğimini verir. Ancak burada medyan değeri N sayısının tek ya da çift olma durumuna göre farklılık gösterip aşağıdaki eşitlikler yardımıyla bulunur.

$$\text{Eğer } N \text{ tek ise; } Q_{\text{medyan}} = \left[Q_{\frac{N+1}{2}} \right] \quad N \text{ çift ise; } Q_{\text{medyan}} = \left\{ \frac{1}{2} [Q_{N/2} + Q_{(N+2)/2}] \right\}$$

Eşitlikten çıkan değerlerin negatif olmasıyla azalan trend, pozitif olmasıyla ise artan trend sonucuna ulaşılır.

2.4.4. Şen'in Yenilikçi (Innovative) Eğilim Trend Analizi (ITA)

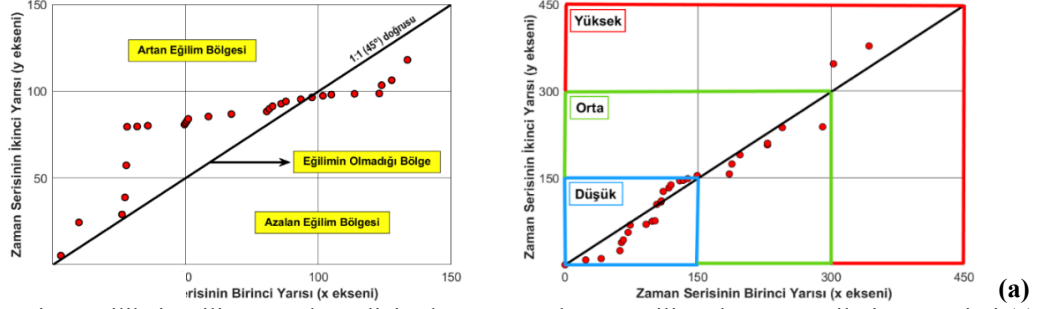
Herhangi bir varsayıma dayanmayan bu yöntem Şen (2012) tarafından geliştirilmiştir. Doğrusal bir grafik özelliği taşıyan bu analizde; verilerin normal dağılım koşulları, serinin uzun ya da kısa olması, içsel bağımlılık sorunu gibi faktörler önemli değildir. Diğer parametrik olmayan (Mann-Kendall, Spearman Rho vb.) yöntemlere göre en büyük avantajı eğilimine bakılan serinin bağımlı ya da bağımsız olmasının herhangi bir etkiye sahip olmamasıdır. Yöntemin uygulama adımları şu şekildedir:

- Gözlemlenecek olan zaman serisi eşit biçimde zaman serisinin birinci yarısı (x ekseni) ve ikinci yarısı (y ekseni) olmak üzere ikiye ayrılır.

- Elde edilen yeni iki seri küçükten büyüğe doğru sıralanıp; birinci alt seri yatay (x) eksenine, ikinci seri ise dikey (y) eksenine gelecek şekilde koordinat düzlemine yerleştirilir.
- Başlangıç orijini olan 1:1 (45°) doğrusu düzleme yerleştirilir.

Analiz sonucunda değerler 45° doğrusu üzerinde ya da doğruya yakın bir konumda yer alırsa seride eğilimin olmadığı söylenir. Ancak değerler doğrunun altında veya üstünde yer alıyorsa trend mevcuttur. Değerler doğrunun altında kalıyor ve giderek uzaklaşıyorsa azalan eğilim, değerler doğrunun üstünde kalıyor ve giderek uzaklaşıyorsa artan eğilim olduğu sonucuna ulaşılır. Değerlerin 1:1 (45°) doğrusundan uzaklaşma hızı ise artan veya azalan eğilimin eğimini vermektedir (Şekil 6a). Şen'in bu yönteminin bir başka özelliği ise trendi bulunan seriden elde edilen değeri düşük, orta ve yüksek kategorilerde üçe bölerek ölçümü yapılan bölgenin meteorolojik olaylarının tahmininde güçlü öngörüler sunmaya yardımcı olmasıdır (Şekil 6b).

Şekil 6. Şen'in Yenilikçi Eğilim Trend Analizi'nde artan, azalan ve eğilim olmayan serilerin gösterimi (a) ile verilerin sınıflandırılması (b).

Grafik üzerinde dağılan veriler; 1:1 (45°) doğrusunun üstünde sürekli doğrudan uzaklaşacak şekilde artıyorsa bu trendin türü tekdüze (monotonic) artan, 1:1 (45°) doğrusunun altında sürekli doğrudan uzaklaşacak şekilde azalıyorsa bu trendin türü tekdüze (monotonic) azalan trend olarak adlandırılmaktadır. Grafikte dağılım gösteren verilerin küçük değerlerde süreklilik göstermemesiyle trend tekdüze özelliğini kaybetmektedir. Değerlerin; küçük değerlerde artış gösterip büyük değerlere doğru azalış göstermesi sonucu tekdüze olmayan azalan trend, küçük değerlerde azalış gösterip büyük değerlere doğru artış göstermesi sonucu ise tekdüze olmayan artan trend gözlemlenmektedir (Dabanlı, 2017: 57).

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. İstasyon Verilerinin Homojenlik Analizleri

Homojenlik durumu test istatistik sonuçlarının %99 güven aralığında bulunan kritik değer tablosuna göre değerlendirilebileceği gibi p-value değerlerinin $\alpha = 0,05$ olan anlamlılık düzeyine göre yokluk hipotezini kabul etme durumuna göre de değerlendirilebilir. Sıfır hipotezini kabul etmeyen yani reddeden homojenlik testleri alternatif hipotezini kabul ederek yağış veri setinin aynı kümeden gelmediği ve değerlerin birbirleriyle uyum sağlamadığı mantığını kabul etmektedir. Schönwiese & Rapp (1997), sınıflandırmasına göre homojenlik, boş hipotezleri yansıtan (sıfır hipotezi kabul eden) testlerin sayısına bağlıdır. Aşağıdaki kategorilere göre sınıflandırma şu şekilde yapılmaktadır:

Sınıf 1: "Homojen" - %1 anlamlılık seviyesinde boş hipotezi 0 veya 1 test reddeder.

Sınıf 2: "Kritik" - %1 anlamlılık seviyesinde boş hipotezi 2 test reddeder.

Sınıf 3: "Şüpheli" - %1 anlamlılık seviyesinde boş hipotezi 3 veya 4 test reddeder (Schönwiese vd., 1997; J. B. Wijngaard vd., 2003: 681).

Bu çalışmada yağış verileri %99 güven aralığında 4 farklı test ile sınanmış ve p-value değerlerinin sıfır hipotezini reddettiği değerler koyu renk ile gösterilip yokluk hipotezini yansıtan test sayısına bağlı olarak homojenlik durumu değerlendirilmiştir. Pettitt Testi, Standart Normal Homojenlik Testi (SNHT) ve Buishand Testi veri setinde ortalamaya göre kırılmaları ve değişim yıllarını tespit ederken, Von-Neuman Testi veri setinde istatistik yaparak sadece homojenlik durumunu öğrenmemize yardımcı olur. 12 yağış gözlem istasyonundan SNHT testine göre 5, Pettitt testine göre 6, Buishand testine göre 5, Von-Neuman testine göre ise 2 istasyon homojendir. Genel anlamda 4 testin birlikte değerlendirilmesiyle Merkez, Bozcaada, Gökçeada, Lapseki ve Yenice istasyonları homojen sonuç vermesine karşın geri kalan 7 istasyon sınıf: 3 kapsamında şüpheli olarak değerlendirilmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. %99 Güven Aralığında İstasyonlara Göre Yıllık Ortalama Yağış Verilerinin Homojen Testi

İlçeler	Veri Aralığı	Test Adı	Test İstatistiği	P-Value	Değişim Yılı	Sonuçlar
Merkez	1929-2020	Pettitt	333	0,592	1981	Sınıf: 1
		SNHT	3,831	0,550	2018	
		Buishand	6,497	0,666	1981	
		Von-Neuman	1,595	0,026	-	
Ayvacık	1976-2020	Pettitt	278	0,010	2006	Sınıf: 3
		SNHT	11,463	0,004	2007	
		Buishand	10,632	0,005	2005	
		Von-Neuman	0,550	<0,0001	-	
Bayramiç	1964-2020	Pettitt	320	0,084	1981	Sınıf: 3
		SNHT	10,903	0,013	1968	
		Buishand	11,404	0,010	1981	
		Von-Neuman	1,515	0,034	-	
Biga	1959-2020	Pettitt	696	<0,0001	1981	Sınıf: 3
		SNHT	21,774	0,032	1981	
		Buishand	17,565	<0,0001	1981	
		Von-Neuman	1,356	0,012	-	
Bozcaada	1967-2020	Pettitt	238	0,340	1994	Sınıf: 1
		SNHT	6,697	0,157	2019	
		Buishand	6,803	0,265	1994	
		Von-Neuman	1,578	0,054	-	
Çan	1977-2020	Pettitt	346	<0,0001	2001	Sınıf: 3
		SNHT	16,472	0,000	2003	
		Buishand	13,282	0,000	2002	
		Von-Neuman	1,020	0,000	-	
Eceabat	1985-2020	Pettitt	237	0,000	1999	Sınıf: 3
		SNHT	17,158	0,008	1987	
		Buishand	6,966	0,064	1987	
		Von-Neuman	0,854	0,001	-	
Ezine	1986-2020	Pettitt	200	0,004	2000	Sınıf: 3
		SNHT	11,681	0,003	1999	
		Buishand	10,050	0,002	1999	
		Von-Neuman	0,976	0,001	-	
Gelibolu	1968-2020	Pettitt	414	0,000	1981	Sınıf: 3
		SNHT	24,195	<0,0001	1980	
		Buishand	15,461	<0,0001	1980	
		Von-Neuman	0,716	<0,0001	-	
Gökçeada	1959-2020	Pettitt	187	0,646	1993	Sınıf: 1
		SNHT	2,863	0,736	2015	
		Buishand	6,019	0,505	1993	
		Von-Neuman	1,554	0,030	-	
Lapseki	1986-2020	Pettitt	160	0,063	2007	Sınıf: 1
		SNHT	2,663	0,663	1994	
		Buishand	4,281	0,540	1994	
		Von-Neuman	1,032	0,002	-	
Yenice	1986-2020	Pettitt	92	0,918	1988	Sınıf: 1
		SNHT	18,479	0,058	1988	
		Buishand	7,223	0,022	1988	
		Von-Neuman	1,720	0,159	-	

3.2. Mann-Kendall Testi ve Sen'in Eğilim Testi ile Yıllık Ortalama Yağış Verilerinin Analizi

Çalışma alanında çoğunlukla artan trendin mevcudiyetiyle artış eğilimi hakimdir. Merkez, Bayramiç, Bozcaada, Gelibolu ve Gökçeada istasyonları olmak üzere toplam 5 istasyonda sıfır hipotezi (H_0) kabul edilmesine karşın geri kalan istasyonlar anlamlılık derecesi olan 0,05 değerinden küçük olduğu için sıfır hipotezini (H_0) reddederek alternatif hipoteze (H_a) göre değerlendirilmiştir.

MK Test istatistiğine göre Merkez, Bayramiç ve Gökçeada istasyonları sıfır hipotez (H_0) bakımından kabul edilmiş fakat olasılık değerinin anlamlılık değerinden küçük olması nedeniyle herhangi bir artan veya azalan trend bulunamamıştır. Toplamda analizi yapılan 12 istasyondan sadece 9 istasyonda eğilime rastlanılmıştır. Ayvacık, Bozcaada, Çan, Eceabat, Ezine, Gelibolu, Lapseki ve Yenice istasyonlarında artan trende rastlanılırken Biga istasyonunda azalan trende rastlanılmıştır. Sen's Slope test istatistiğine göre ise alternatif hipotez bakımından kabul edilen ilçe istasyonları eğilim değerinin işareti bakımından değerlendirilmiştir. Ayvacık, Bozcaada, Çan, Eceabat, Ezine, Gelibolu, Lapseki ve Yenice istasyonlarında artan trende rastlanılırken; Merkez, Bayramiç, Biga, Gökçeada istasyonlarında azalan trende rastlanılmıştır. Test istatistiği olan Sen's Slope değeri hesaplanırken bu değer alt ve üst sınır değerleri de hesap edilmektedir. 12 ilçe istasyonunun yağış değerlerine göre hesaplanan Sen's Slope değerleri bu alt ve üst değerlerini aşmadığından

test istatistiği %95 güven aralığındadır. Test istatistik değerlerinin güvenilirliği belirleyen bu alt ve üst sınırlara yakın değerlerde çıkması testi anlamlı kılmaktadır (Tablo 7).

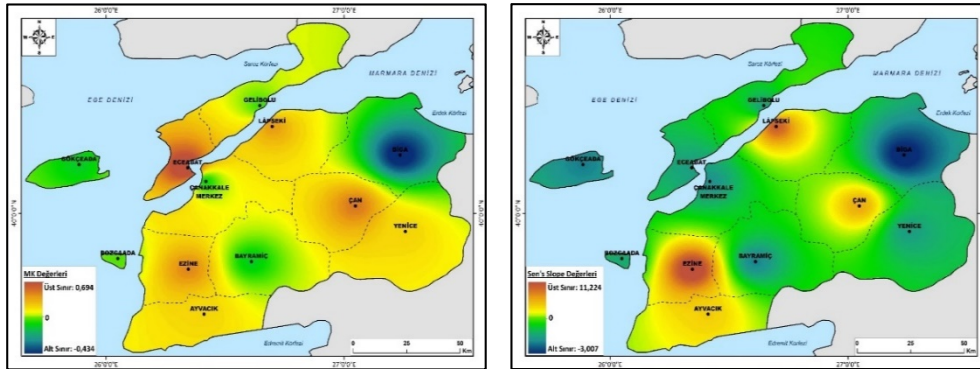
Tablo 7: Mann-Kendall Testi ve Sen'in Eğilim Testi ile Yıllık Ortalama Yağış Verilerinin Analizi.

İlçeler	Veri Aralığı	S	P-Value	Ho	MK TESTİ		SEN SLOPE TESTİ			
					Kendall's Tau	Trend	Alt Sınır (%95)	Sen's Slope	Üst Sınır (%95)	Trend
Merkez	1929-2020	-55	0,855	Kabul	-0,013	—	-1,225	-0,142	1,065	▼
Ayvacık	1976-2020	234	0,023	Red	0,236	▲	1,279	6,174	16,254	▲
Bayramiç	1964-2020	-70	0,626	Kabul	-0,045	—	-2,804	-0,589	1,703	▼
Biga	1959-2020	-768	<0,0001	Red	-0,434	▼	-3,663	-3,007	-1,976	▼
Bozcaada	1967-2020	69	0,612	Kabul	0,048	▲	-1,848	0,729	3,286	▲
Çan	1977-2020	385	<0,0001	Red	0,426	▲	3,881	7,134	11,062	▲
Eceabat	1985-2020	437	<0,0001	Red	0,694	▲	0,248	0,355	0,490	▲
Ezine	1986-2020	235	0,001	Red	0,395	▲	4,327	11,224	18,497	▲
Gelibolu	1968-2020	41	0,745	Kabul	0,032	▲	-2,211	0,486	1,746	▲
Gökçeada	1959-2020	-97	0,560	Kabul	-0,051	—	-3,346	-0,707	2,208	▼
Lapseki	1986-2020	201	0,003	Red	0,358	▲	3,497	9,443	13,395	▲
Yenice	1986-2020	143	0,044	Red	0,240	▲	0,020	0,290	0,531	▲

(%95 güven aralığında; ▲: Artan trend, ▼: Azalan trend, —: Trend yok)

İstasyon point verisine MK trend analiz sonuçlarının “Z” değerleri ve Sen's Slope test istatistik değerleri girilerek Coğrafi Bilgi Sistemleri ortamında Ters Ağırlıklı Mesafe Yöntemi (IDW) ile çalışma alanı üzerinde enterpolasyon tekniği uygulanmış ve yıllık MK ve Sen's Slope trend dağılımını gösteren haritalar oluşturulmuştur. Kırmızı renk anlamlı artış eğilimlerini belirtirken, mavi renk anlamlı ölçüde azalış eğilimlerini ortaya koymaktadır. Sarı ve yeşil renk genel olarak trend olmaması durumunu yansıtmalarına karşın bazen küçük ölçüde var olan veya anlamlı olmayan artış ve azalış eğilimlerini göstermektedir.

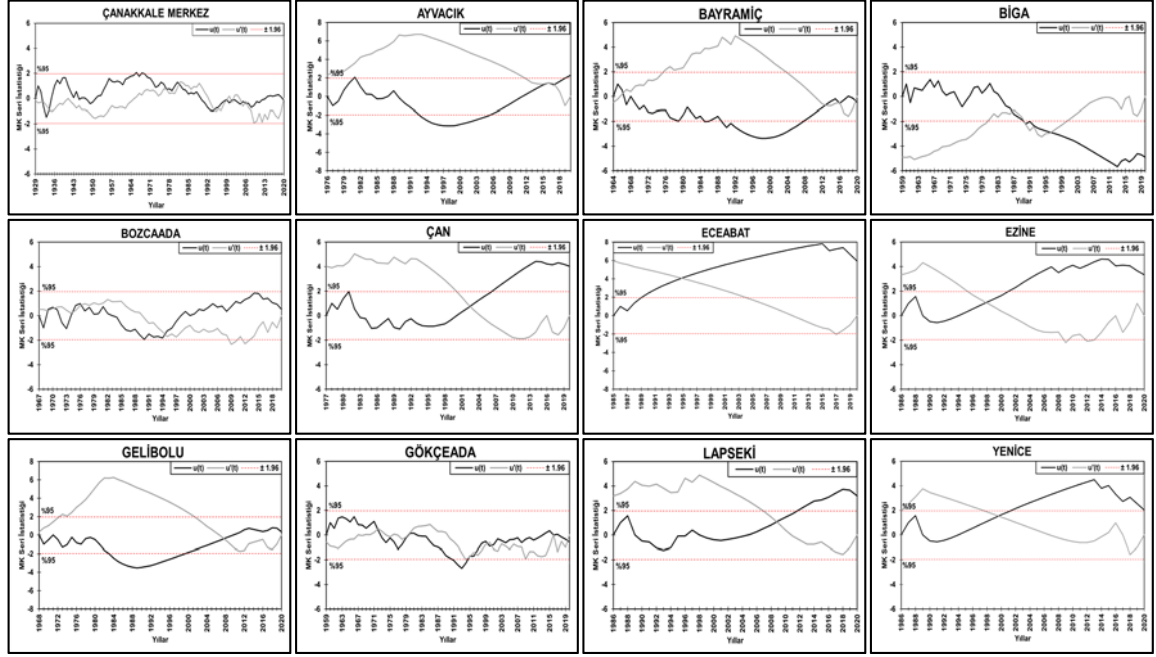
Z değeriyle oluşturulan MK trend haritasında; %95 önem seviyesinde anlamlı artışların var olması sebebiyle Çan, Eceabat, Ezine ve Lapseki istasyonlarında kırmızı, anlamlı azalışların olduğu Biga istasyonunda ise mavi renk hakimdir (Şekil 7a). Sarı renk ile gösterilen Ayvacık ve Yenice istasyonlarında önemli sayılmayacak derecede artış eğilimi mevcuttur. Merkez, Bayramiç ve Gökçeada istasyonlarında herhangi bir artan veya azalan trend bulunmaması sebebiyle bu istasyonlarda yeşil renk belirmiştir. Z değerleri trend yok denecek kadar az olan ve önemsiz sayılan küçük artma eğilimlerinin olduğu Bozcaada (0,048) ve Gelibolu (0,032) istasyonları da yeşil renk ile gösterilmiştir. Tüm istasyonların hesaba katılarak Çanakkale ili MK test istatistiğinde %95 önem seviyesinde ve anlamlı ölçüde trend sayılabilecek üst sınırı Eceabat ilçesi (0,694), alt sınırı ise Biga ilçesi (-0,434) oluşturmaktadır. Sen's Slope test istatistik değeriyle oluşturulan Sen'in Eğilim trend haritasında ise (Şekil 7b); %95 önem seviyesinde anlamlı artışların var olması sebebiyle Ayvacık, Çan, Ezine ve Lapseki istasyonlarında kırmızı renk, anlamlı azalışların olduğu Merkez, Bayramiç, Biga ve Gökçeada istasyonlarında ise mavi renk hakimdir. Azalma trend kuvvetinin en fazla olduğu istasyon koyu renk mavi ile gösterilirken kuvvetin azalması durumunda renk açık hale dönüşür. Artan trend olarak kabul edilen Bozcaada, Eceabat, Gelibolu ve Yenice istasyonlarında önemli sayılmayacak derecede artış eğilimi mevcuttur. Bu istasyonların Sen's Slope değerleri sıfıra yakın olduğundan artış eğilim kuvvetinin fazla olduğu kırmızı renk ile gösterilmemiştir (Şekil 7).

Şekil 7. MK (a) ve Sen's Slope (b) değerleriyle oluşturulan yıllık ortalama yağış verilerinin trend kuvveti haritası

3.3. Mann-Kendall Mertebe Korelasyon Testi ile Yıllık Yağış Verilerinin Analizi

Mann-Kendall Mertebe Korelasyon Testinde %95 güven seviyesinde analiz edilen yıllık yağış verilerinin sonuçları incelendiğinde Merkez, Gökçeada ve Bozcaada ilçelerinde $u(t)$ ve $u'(t)$ eğrilerinin birbirlerine ± 1.96 güven aralığında birkaç kez yakın salınımlar yapması ve kesişmesi sonucu değişim noktası ve belirgin bir trend bulunamamıştır. Kalan 9 ilçede ise $u(t)$ ve $u'(t)$ eğrilerinin birbirlerine yakınlaşıp uzaklaşması sonucu seride trend bulunmuştur. Genel olarak $u(t)$ eğrisinin yüksek oranda pozitif değerlerde salınım yapması sonucu Ayvacık, Çan, Eceabat, Ezine, Lapseki ve Yenice ilçelerinde eğilim artan yöndedir. Bayramiç, Biga ve Gelibolu ilçelerinde ise $u(t)$ eğrisinin yüksek oranda negatif değerlerde salınım yapması sonucu azalan yönde eğilim mevcuttur. Seri içinde $u'(t)$ eğrisinin $u(t)$ 'nin zıddına ters yönde salınım yapması ve iki eğri arasının fazla açılması eğilim kuvvetinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum var olan trend kuvvetinin yüksek olmasıyla açıklanmaktadır (Şekil 8).

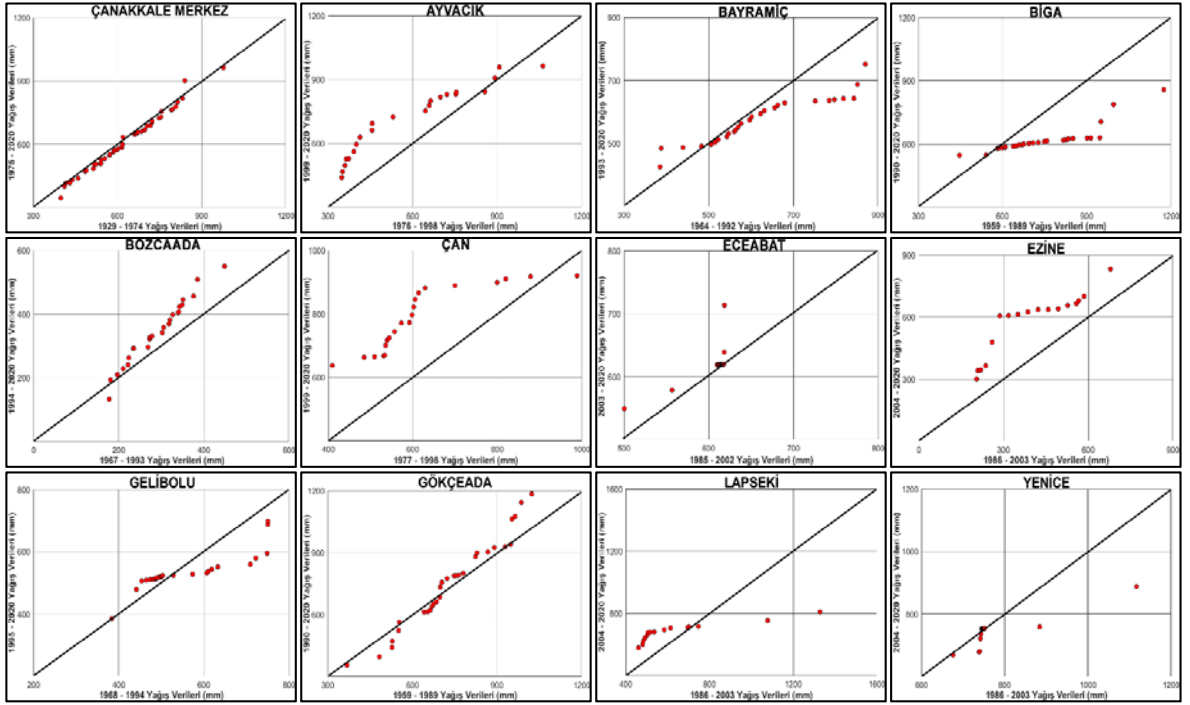

Şekil 8. Uzun yıllık yağış verilerinin Mann-Kendall Mertebe Korelasyon Testi ile incelenmesi

3.4. Şen'in Yenilikçi (Innovative) Eğilim Trend Analizi (ITA) ile Yıllık Ortalama Yağış Verilerinin Analizi

Yıllık ortalama yağış verileri Şen'in Yenilikçi Eğilim Trend Analizine göre 1:1 çizgisi ile hesaplanarak ilçelere göre eğilim grafikleri değerlendirilmiştir. Çanakkale merkez ilçesi yağış verilerinin bazıları grafikte oluşturulan 1:1 (45°) doğrusunun tam üzerinde bazıları ise çok yakın bir konumda sıralandığı için grafikte herhangi bir yöne doğru belirgin bir eğilim tespit edilememiştir. Ayvacık, Bozcaada, Çan, Eceabat, Ezine, Gökçeada ve Lapseki ilçeleri yağış verilerinin büyük çoğunluğu grafikte oluşturulan 45°lik doğrunun üst kısmında sıralandığı için artan eğilim; Bayramiç, Biga Gelibolu ve Yenice ilçeleri yağış verilerinin büyük çoğunluğu ise doğrunun alt kısmında sıralandığı için azalan eğilim bulunmuştur (Şekil 9).

Eğilim grafiklerine göre analiz edilen yıllık ortalama yağış verileri düşük, orta ve yüksek değerlere göre sınıflandırılarak sonuçlandırılmıştır. Bu çalışmada Şen'in Yenilikçi Eğilim Trend Analizi sonucunun yüksek veya düşük olarak sınıflandırılması seçilen yağış parametresi üzerinde kritik bir öneme sahiptir. Yağış verilerinin yüksek olarak sınıflandırılan alanda toplanması sonucu üzerinde çalışılan bölgede taşkın riski doğmaktadır. Eğilimin gidişatı ve kuvvetine göre gelecekte bu durumun sıklığı hakkında yorum yapılabilir. Yağış verilerinin düşük olarak sınıflandırılan bölgede toplanması ise kuraklığın yaşandığına veya gelecekteki kuraklık eğilimi hakkında bilgi verir. Ayrıca yağış verilerinin 45°lik doğruya göre konumlandırılmasıyla değerlendirecek olursak Ezine ilçesi yağış verilerinin tamamı doğrunun üst kısmında yer aldığı için artan eğilim tekdüzedir. Diğer ilçelerin eğilim grafikleri incelendiğinde ise verilerin çoğunluğu dışında küçük bir kısmı doğrunun üst veya alt kısmında bulunduğu için artan/azalan eğilim tekdüze değildir (Tablo 8).

Şekil 9. İlçelere Göre Yıllık Yağış Verilerinin Şen'in Yenilikçi Eğilim Yöntemi ile İncelenmesi

Tablo 8. İlçelere Göre Şen'in Yenilikçi Eğilim Trend Analizi ile Yıllık Ortalama Yağış Verilerinin Sınıflandırılması

İlçeler	Veri Aralığı	Şen'in Yenilikçi Eğilim Trend Analizi			
		Düşük	Orta	Yüksek	Sonuç
Merkez	1929-2020	Eğilim yok (%50)	Eğilim yok (%47)	Eğilim yok (%3)	Eğilim yok
Ayvacic	1976-2020	Artan (%40)	Artan (%49)	Azalan (%11)	Tekdüze olmayan artan
Bayramiç	1964-2020	Artan (%18)	Azalan (%66)	Azalan (%16)	Tekdüze olmayan azalan
Biga	1959-2020	Artan (%30)	Azalan (%58)	Azalan (%12)	Tekdüze olmayan azalan
Bozcaada	1967-2020	Azalan (%4)	Artan (%24)	Artan (%72)	Tekdüze olmayan artan
Çan	1977-2020	Artan (%30)	Artan (%61)	Artan (%9)	Tekdüze olmayan artan
Eceabat	1985-2020	Artan (%17)	Eğilim yok (%80)	Artan (%3)	Tekdüze olmayan artan
Ezine	1986-2020	Artan (%17)	Artan (%40)	Artan (%37)	Tekdüze artan
Gelibolu	1968-2020	Eğilim yok (%4)	Artan (%71)	Azalan (%25)	Tekdüze olmayan azalan
Gökçeada	1959-2020	Azalan (%22)	Artan (%56)	Artan (%22)	Tekdüze olmayan artan
Lapseki	1986-2020	Artan (%91)	Azalan (%6)	Azalan (%3)	Tekdüze olmayan artan
Yenice	1986-2020	Eğilim yok (%88)	Azalan (%9)	Azalan (%3)	Tekdüze olmayan azalan

Uygulanan 4 farklı trend analiz yöntemi ile yıllık yağış eğilim durumları saptanmış, karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir (Tablo 9). Toplam 12 ilçe istasyonundan artan eğilime sahip 7, azalan eğilime sahip 3 ve eğilimin bulunmadığı ilçe sayısı ise 2 olarak çıkmıştır. Çanakkale'nin fiziki ortam şartlarına ve ilçelerine göre değişkenlik gösteren yağış verilerinin analizini yapmak amacıyla uygulanan analizler sonucunda 4 testin aynı trend sonucunu vermesiyle birlikte 6 ilçede eğilim durumu kesin olarak saptanmıştır. Ayvacic, Çan, Eceabat, Ezine ve Lapseki ilçelerinde artış eğilimi; Biga ilçesinde ise azalış eğilimi ortaya konulmuştur. Kalan 6 istasyonda ise trend test sonuçlarının çoğunluk durumuna göre eğilimler belirlenebilmektedir. Merkez ve Gökçeada ilçelerinde herhangi bir artan veya azalan eğilime rastlanılmamıştır. Bozcaada ve Yenice ilçelerinde artış eğilimi tespit edilirken, Bayramiç ve Gelibolu ilçe istasyonlarında ise azalış eğilimi tespit edilmiştir. Yağış gözlem istasyonlarında veri seti açısından süreklilik ve devamlılık sağlayan ilçe istasyonlarında genel anlamda eğilim saptanmamıştır. Bu durumda il için coğrafi yönden herhangi bir meteorolojik olay riskinin olmadığı sonucuna varılabilir. Veri aralığı kısa olan ve veri sürekliliğini sağlayamayan ilçe istasyonlarında ise yağış değerlerinin eğilimi artan veya azalan yönde hareket etmiştir. Bu istasyonlarda nemli ve kurak aylara ilişkin yağışın artma ve azalma trendine bağlı olarak gelecek için meteorolojik olay tahminlemesi yapılabilmektedir. Fakat veri sürekliliğinin olmadığı ve eksik veri tahminleme aşamasında verilerin gerçek değerlerden uzaklaşarak büyük ölçüde sapmaya uğradığı bu gibi istasyonlarda trend analiz sonuçlarının baz alınarak gelecek yıllar için meteorolojik olay tahminlemesinin ve

yorumlanmasının pek sağlıklı sonuçlar vermediği düşünülmektedir. Bu yüzden bu istasyonların bulunduğu ilçelerde gelecek açısından eğilim tahmini yapılmamış, mevcut eğilimin tespiti analiz edilerek saptanmıştır.

Tablo 9. Çalışmada Kullanılan Trend Analiz Yöntemlerinin Yıllık Olarak Karşılaştırılması

İlçeler	Mann-Kendall Testi	Mann-Kendall Meritebe Korelasyon Testi	Sen's Slope	Sen Yenilikçi Eğilim Trend Analizi
Merkez	—	—	▼	—
Ayvacık	▲	▲	▲	▲
Bayramiç	—	▼	▼	▼
Biga	▼	▼	▼	▼
Bozcaada	▲	—	▲	▲
Çan	▲	▲	▲	▲
Eceabat	▲	▲	▲	▲
Ezine	▲	▲	▲	▲
Gelibolu	▲	▼	▲	▼
Gökçeada	—	—	▼	▲
Lapseki	▲	▲	▲	▲
Yenice	▲	▲	▲	▼

(%95 güven aralığında; ▲: Artan trend, ▼: Azalan trend, —: Trend yok)

Bu çalışmada elde edilen bulgular, Türkiye'nin yıllık yağışlarında gözlenen önemli azalma eğilimleri ile Çanakkale'de gelecek yıllarda etkili olacak muhtemel iklim eğilimini ortaya çıkarmak için yapılmış çeşitli iklim modellemeleri ve öngörülerini destekler mahiyettedir. Çanakkale ili sıcaklık verileri üzerinde iklim trendleri olarak Pettitt homojenlik analizi, lineer trend analizleri, parametrik olmayan testler üzerinde çalışma yapan Kale (2017), 1970-2012 dönemlerinin aylık, mevsimsel ve yıllık sıcaklık serilerindeki uzun dönemli eğilimleri, değişimleri ve zamansal özellikleri göz önünde bulundurularak analizler yapmıştır. Analizler sonucu sıcaklık serilerinde önemli bir artış eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu artış küresel ısınma ile birlikte iklim değişikliğine neden olmaktadır ve ülkemiz riskli ülkeler arasında yer almaktadır. Bu anlamda iklim değişikliği etkilerinin araştırılması ve sonuçlarının dikkate alınması önemlidir. İklimde meydana gelen değişimler ile yağış, buharlaşma, yüzey akışı ve topraktaki kullanılabilir su miktarı değişime uğramaktadır (Öztürk, 2002). Değişim sonucu meteorolojik kuraklık oluşur ve bu durum düşen toplam yağışın ortalama yağış miktarının altında kalmasıyla açıklanır (Sarış & Gedik, 2021). Kuraklığa bağlı olumsuz durumların devam etmesi ile gelecek yıllarda ülkemizde su kaynakları ile ilgili daha büyük problemler meydana gelmesi beklenmektedir (Türkeş, 1999). Türkeş vd. (2007), Türkiye'de uzun yıllık toplam yağışlarında ve yağış yoğunluğu tutarlarında özellikle 1950 yılından sonra belirgin olan azalma eğilimleri tespit etmiştir. Bu tespit ile çalışmada sıklıkla bahsedilen küresel iklim değişikliğini anlama, trend analizleri ile ortaya çıkarma ve buna yönelik bilimsel çalışmaları artırma önerileri önem kazanmaktadır.

4. Sonuç ve Öneriler

Çanakkale ili yıllık toplam yağış değerlerinin eğilimini ortaya koymak amacıyla 21 yağış gözlem istasyonundan alınan veri setinin programa aktarılıp 12 ilçenin istasyon verilerinin değerlendirme sonuçları incelendiğinde; en az veri kaybına sahip olan ilçe Bozcaada iken, en çok veri kaybına sahip olan ilçenin ise Gelibolu olduğu görülmektedir. Her ne kadar en fazla eksik veriye sahip olan istasyon Gelibolu olsa da Eceabat ve Yenice istasyonlarında da veri aralığının ve verisi tam olan yılların da az olması sebebiyle bu istasyonlardan elde edilen eğilimlerin sonuçlarını değerlendirmek sağlıklı ve doğru olmayacaktır. Buna karşılık Çanakkale ilinin yıllık yağış trend analizi incelemeleri için Merkez, Bozcaada ve Gökçeada istasyonları veri uzunluğu ve sürekliliği bakımından uygun istasyon konumundadırlar.

Eksik yılları tamamlanan istasyon yağış verileri Pettitt, SNHT, Buishand ve Von-Neuman Oran Testi olmak üzere %99 güven aralığında 4 farklı homojenlik testine tabii tutulmuştur. Bu homojenlik testleri boş hipotezleri yansıtan test sayısına bağlı olarak şüpheli, kritik ve homojen olmak üzere 3 kategoriye ayrılmış ve sınıflandırılması yapılmıştır. Sınıflandırma sonucunda 12 ilçe yağış gözlem istasyonundan SNHT testine göre 5, Pettitt testine göre 6, Buishand testine göre 5, Von-Neuman testine göre ise 2 istasyon homojen olarak çıkmıştır. Genel anlamda 4 testin birlikte değerlendirilmesiyle Merkez, Bozcaada, Gökçeada, Lapseki ve Yenice istasyonları olmak üzere 5 istasyon Sınıf 1 kapsamında homojen sonuç vermesine karşın geri kalan 7 istasyon Sınıf 3 kapsamında şüpheli olarak değerlendirilmektedir.

Kayıp yılları tamamlanan ve homojenlik testleri ile sinanan yağış verilerine Mann-Kendall Testi, Mann-Kendall Meritebe Korelasyon Testi, Şen'in Eğilim Testi (Sen's Slope), Şen'in Yenilikçi Eğilim Trend Analizi (ITA) olmak üzere 12 ilçeye 4 farklı trend analiz yöntemi uygulanarak yıllık yağış eğilim durumları saptanmış, karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Analizler sonucunda 4 testin aynı trend sonucunu

vermesiyle birlikte 6 ilçede eğilim durumu kesin olarak saptanmıştır. Ayvacık, Çan, Eceabat, Ezine ve Lapseki ilçelerinde artış eğilimi; Biga ilçesinde ise azalış eğilimi görülmektedir. Kalan 6 istasyonda ise trend test sonuçlarının çoğunluk durumuna göre eğilimler belirlenebilmektedir. Merkez ve Gökçeada ilçelerinde herhangi bir artan veya azalan eğilime rastlanılmamıştır. Bozcaada ve Yenice ilçelerinde artış eğilimi tespit edilirken, Bayramiç ve Gelibolu istasyonlarında ise azalış eğilimi tespit edilmiştir.

Genel olarak, Çanakkale ili yıllık yağış veri aralığı uzun ve sürekli olan istasyonlarda eğilim saptanmamıştır. Bu durumda artan veya azalan trend bulunmadığından Çanakkale ili için coğrafi yönden herhangi meteorolojik olay riskinin olmadığı sonucuna varılabilir. Fakat küresel iklim değişikliğinin etkilerini düşünecek olursak herhangi bir artan veya azalan eğilimin bulunmaması ilde önlem alınması gerektiğini gerekli kılmaktadır. Veri aralığı kısa olan ve veri sürekliliği sağlayamayan ilçe istasyonlarında yağış değerleri artan veya azalan yönde hareket etmiştir. Bu istasyonlarda nemli ve kurak aylara ilişkin yağışın artma ve azalma trendine bağlı olarak gelecek yıllar için meteorolojik olay tahminlemesi yapılabilmektedir. Fakat veri sürekliliğinin olmadığı ve eksik veri tahminleme aşamasında verilerin gerçek değerlerden uzaklaşarak büyük ölçüde sapmaya uğradığı bu gibi istasyonlarda trend analiz sonuçlarının baz alınarak gelecek yıllar için meteorolojik olay tahminlemesinin ve yorumlanmasının pek sağlıklı sonuçlar vermediği düşünülmektedir. Bu yüzden bu istasyonların bulunduğu ilçelerde gelecek açısından eğilim tahmini yapılmamış, mevcut eğilimin tespiti analiz edilerek saptanmıştır. Çanakkale ilinde toplam 12 ilçe istasyonundan artan eğilime sahip 7, azalan eğilime sahip 3 ve eğilimin bulunmadığı 2 ilçe istasyonu bulunmaktadır.

Sonuç olarak, veri sürekliliğinin tam anlamıyla bulunduğu Merkez istasyonun baz alınmasıyla Çanakkale ilinde herhangi bir eğilim gözlemlenmemiştir. Bu ise küresel iklim değişikliğine bağlı olarak sıcaklıkların artacağı aynı zamanda yağışların azalacağı dolayısıyla kuraklık yaşanması ve mevcut su kaynaklarının azalacağı sonucunu ortaya koyabilir. Bu durumun özellikle Çanakkale ilinde meydana getireceği olumsuz sonuçları tahmin etmek amacıyla çok yönlü araştırmalar, incelemeler, gözlem ve modellemeler yapılmalıdır. İl yağış parametresi üzerinde yapılan trend analizinin azalan trend halini almaması için klimatolojik çalışmalara daha fazla önem verilmeli ve çevre potansiyeli ortaya konulmalıdır. Yağışlarda var olabilecek azalma eğilimi doğal ortam başta olmak üzere beşeri coğrafya unsurları olan tarım, yerleşme, enerji, sanayi üzerinde de etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu durum sonucu oluşan etkilerin en aza indirilmesi ve yağış değişkeni üzerindeki olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması için meteoroloji uzmanlarına, klimatologlara ve planlamacılara büyük ölçüde iş düşmektedir. Klimatoloji, meteoroloji ve hidroloji ile ilgili sağlıklı ölçümlerin yapılabilmesi için istasyon sayıları artırılmalı, yapılacak ölçümlerin gerçek zamanlı ölçümler olmasına dikkat edilmeli, kaliteli ekipmana sahip istasyonlar kurulmalı ve herhangi bir olumsuz bir duruma karşı hızlı önlem alınmalıdır. Alınacak önlemler analizlerin alt yapısını oluşturmakla birlikte Meteoroloji uzmanları, klimatologlar ve planlamacılar koordineli çalışarak iş birliği içerisinde olmalıdırlar. Böylece eğilimin olmadığı Çanakkale’de veya azalan eğilimin olduğu bölgelerde klimatolojik çalışmalara daha fazla önem verilmeye çalışılmalı ve çevre potansiyeli ortaya konulmalıdır.

Kaynaklar

- Akyürek, M., Önöz, B., Bayazıt, M., Cıgızoğlu, K. (2004). Türkiye Yıllık Ortalama Akımlarının Trend Analizi. *IV. Ulusal Hidroloji Kongresi*, İstanbul.
- Al-Salihi, A. M., Al-Timimi, Y. K., & Al-Lami, A. M. (2014). The Homogeneity Analysis of Rainfall Time Series for Selected Meteorological Stations in Iraq. *Diyala Journal For Pure Science*, 10(2-part 1), 60-77.
- Alexandersson, H. (1986). A Homogeneity Test Applied to Precipitation Data. *Journal of Climatology*, 6(6), 661-675.
- Altın, T., Barak, B. (2012). Seyhan Havzasında 1970-2009 Yılları Arasında Yağış ve Hava Sıcaklığı Değerlerindeki Değişimler ve Eğilimler. *Türk Coğrafya Dergisi*, 58, 21-34.
- Atalay, İ. (2011). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*. Meta Basım, İzmir, s.115.
- Ayaşlıgil T. (1997). *Kent Gelişimi Sürecinde Açık ve Yeşil Mekân Gereksiniminin Çanakkale Örneğinde İrdelenmesi*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı).
- Ay, M., Kişi, Ö. (2017). Kızılırmak Nehrinde Bazı İstasyonlardaki Akımların Trend Analizi. *Teknik Dergi*, 28(2), 7779-7794.
- Buishand, T. A. (1982). Some Methods for Testing the Homogeneity of Rainfall Records. *Journal of Hydrology*, 58(1-2), 11-27.
- Büyükyıldız, M., Berktaş, A. (2004). Parametrik Olmayan Testler Kullanarak Sakarya Havzası Yağışlarının Trend Analizi. *S.Ü. Müh.-Mim. Fak. Dergisi*, 19(2), 23-37.

- Cıgızoğlu, K., Bayazit, M., Önöz, B., Yıldız, M., Malkoç, Y. (2004). Türkiye Nehirleri Taşkın, Ortalama ve Düşük Akımlarındaki Trendler. *IV. Ulusal Hidroloji Kongresi*, İstanbul.
- Çanakkale Valiliği İl Koordinasyon Müdürlüğü. (2020). Sayılarla Çanakkale. Erişim adresi <http://www.canakkale.gov.tr/dosyalar-ve-veriler-yatirim-ve-istatistik>
- Çağlıyan, A., Ayhan, G. (2018). *Türkiye 'de Yağışın Mekânsal Analizi*. Tücaum 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, Ankara.
- Çeribaşı, G. (2018). Batı Karadeniz Havzasının Yağış Verilerinin Yenilikçi Şen Yöntemi ile Analizi. *Academic Platform Journal of Engineering and Science*, 6(3), 168-173.
- Dabanlı, İ. (2017). *Türkiye 'de İklim Değişikliğinin Yağış-Sıcaklığa Etkisi ve Kuraklık Analizi: Akarçay Örneği*. (Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Hidrolik ve Su Kaynakları Mühendisliği Bilim Dalı).
- Gümüş V., Yenigün K. (2006, Ekim 11-13). *Aşağı Fırat Havzası Akımlarının Trend Analizi ile Değerlendirilmesi*. 7. Uluslararası İnşaat Mühendisliğinde Gelişmeler Kongresinde sunulmuştur. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Hirsch RM, Slack JR, Smith RA (1982). *Techniques of Trend Analysis for Monthly Water Quality Data*. Water Resour Res, 1:107-121
- Hu, Z., Zhou, Q., Chen, X., Qian, C., Wang, S. and Li, J. (2017). Variations and Changes of Annual Precipitation in Central Asia Over the Last Century. *International Journal of Climatology*, 37, 157-170.
- İçağa, Y., Harmancıoğlu, N. (1995). Yeşilirmak Havzasında Su Kalitesi Eğilimlerinin Belirlenmesi. *Türkiye İnşaat Mühendisliği XIII. Teknik Kongresi*, 482-497.
- Kadıoğlu, M., (1997). Trends in Surface Air Temperature Data Over Turkey. *International Journal of Climatology*, 17, 511-520.
- Kahya, E., Arıkan B., Akdeniz E. (2016). Homogeneity Analysis of Precipitation Series in Turkey, *ACE 2016*, 1-7.
- Kalaycı, S., Büyükyıldız, M., Kahya, E. (2004). Are The Major Streamflow Variables Decreasing in Susurluk Basin (Turkey), *Agro-Environ*, Udine.
- Kale, S. (2017). Climatic Trends in the Temperature of Çanakkale City Turkey. *Natural and Engineering Sciences*, 2(3), 14-27.
- Kara, T., Atasoy, E. (2018). Eğitim Coğrafyası Perspektifinden Çanakkale İli. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 1233-1257.
- Karabulut, M., Cosun, F. (2009). Kahramanmaraş İlinde Yağışların Trend Analizi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(1), 65-83.
- Koç, T. (2007), Kaz Dağı Kuzey Kesiminin (Bayramiç-Çanakkale) Jeomorfolojisi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 5(2), 27-53.
- Özfidaner, M., Şapolyo D., Topaloğlu F. (2019). Adana İlinde Maksimum ve Minimum Sıcaklıkların Gidiş Analizi. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 32(2), 237-241. Erişim adresi <https://doi.org/10.29136/mediterranean.536973>
- Öztürk, K. (2002). Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye'ye Olası Etkileri. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 47-65.
- Partal, T. (2002). *Trend Analysis in Turkish Precipitation Data*. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği).
- Pettitt, A. (1979). A Non-Parametric Approach to the Change-Point Problem. *Applied Statistics*, 126-135.
- Sağlık, A. (2014). *Çanakkale Kenti Rekreatyon Potansiyelinin Kentlerin Yaşanabilirliği Açısından Değerlendirilmesi*. (Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı).
- Salehi, S., Deghani, M., Mortazavi, S.M. and Singh, V.P. (2019). Trend Analysis and Change Point Detection of Seasonal and Annual Precipitation in Iran. *International Journal of Climatology*, 1-16.
- Saphoğlu, K., Çoban E. (2013). *Karadeniz Bölgesi Yağış Serilerinin Trend Analizi*. 500-512, VII. Ulusal Hidroloji Kongresinde sunulmuştur., Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye.
- Sarış, F., & Gedik, F. (2021). Konya Kapalı Havzası'nda Meteorolojik Kuraklık Analizi. *Coğrafya Dergisi*, 42, 295-308. Erişim adresi <https://doi.org/10.26650/JGEOG2021-885519>
- Schönwiese Cd, Rapp J. (1997). Climate Trend Atlas of Europe Based on Observations 1891-1990. *Kluwer: Dordrecht*, The Netherlands.
- Sen, PK. (1968). Estimates of the Regression Coefficient Based on Kendall's Tau. *Journal of American Statistical Association*, 63(324), 1379-1389.
- Sneyers, R. (1990). On The Statistical Analysis of Series of Observations. *WMO*, 415, Geneva.

- Şen, Z. (2012). Innovative Trend Analysis Methodology. *Journal of Hydrology Engineering*, 17(9), 1042–1046.
- Topuz, M., Feidas, H., Karabulut, M. (2021). Türkiye'deki Yağış Verilerinin Trend Analizi ve Atmosferik Sirkülasyonla İlişkileri: (1955-2013). *İtalyan Agrometeoroloji Dergisi*, 2, 91-107. Erişim adresi <https://doi.org/10.13128/ijam-887>
- Tosunoğlu, F. (2017). Trend Analysis of Daily Maximum Rainfall Series in Çorlu Basin. *Iğdır Üni. Fen Bil. Ens. Dergisi*, 7(1), 195-205, Turkey.
- Türkeş, M. (1999). *Vulnerability of Turkey to Desertification with Respect to Precipitation Andridity Condition*, Ankara.
- Türkeş, M., Koç, T., Sarış, F. (2007). Türkiye'nin Yağış Toplamı ve Yoğunluğu Dizilerindeki Değişikliklerin ve Eğilimlerin Zamansal ve Alansal Çözümlemesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 5 (1), 57-73.
- Von Neumann, J. (1941). Distribution of The Ratio of the Mean Square Successive Difference to the Variance. *Annals of Mathematical Statistics*, 12(4), 367–395.
- Wijngaard, J., Klein Tank, A., Können, G. (2003). Homogeneity of 20th Century European Daily Temperature and Precipitation Series. *International Journal of Climatology*, 23, 679-692.
- Yue, S., Zou, S., Whittemore, D. (1993). Non-Parametric Trend Analysis Of Water Quality Data Of Rivers In Kansas. *Journal Of Hydrology*, 150(1), 61-80.
- Yüce, Ş., Ercan, B., Eşit, M., Ünsal, M., Yüce, M.İ. (2018). Seyhan Havzası Yağış Verilerinin Eğilim Analizi. *İklim Değişikliği ve Çevre*, 3(2), 47–54.
- Zeybekoğlu, U., Partal, T. (2018). Sinop İline Ait Aylık ve Yıllık Yağış Yükseklikleri ile Standart Süreli Yağış Şiddetlerinin Farklı Trend Analizi Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *İklim Değişikliği ve Çevre*, 3(1), 1-8.
- Ziraat Mühendisleri Odası Çanakkale Şubesi. (2020). Çanakkale'de Tarımsal Yapı, Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Erişim adresi <https://www.researchgate.net/publication/344555895>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
  - Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

**KARALEYLEK VE SAKLIKAPI KANYONU'NUN (ELAZIĞ) JEOPARK
POTANSİYELİ**

Geopark Potential of Karaleylek Canyon and Saklıkapi Canyon (Elazığ)

Muzaffer SİLER¹ ve M. Taner ŞENGÜN²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ, msiler@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5485-7008

²Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ, mtsengun@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4039-6591

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
07.01.2022

Kabul/Accepted:
19.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1054801

Anahtar Kelimeler

Karaleylek Kanyonu,
Saklıkapi Kanyonu,
Jeomorfosit, Jeopark, Elazığ

Keywords

Karaleylek Canyon, Saklıkapi
Canyon, Geomorphosite,
Jeopark, Elazığ

ÖZ

Jeolojik miras özelliği bulunan doğal unsurlar, bir ülkenin göz ardı edilemez turistik değerlerindedir. Oluşumu, gelişimi ve konumu özel olarak görülen, dünyada eşi olmayan veya nadir bulunan jeolojik, jeomorfolojik unsurlar bu anlamda ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada, kendine özgü jeolojik-jeomorfolojik değerleri ön plana çıkaran, Elazığ ilinin batısı; Fırat Vadisi ve yakın çevresi değerlendirilmiştir. Fırat Nehri'nin Keban Baraj bendinden itibaren Malatya Havzası'na kadar aktığı 40 km uzunluğa sahip Keban Boğazı'nın aşağı kesimi Karaleylek Kanyonu olarak isimlendirilen alandır. Saklıkapi Kanyonu ise yine bu sahanın komşusu olarak doğusunda yer alır. Fırat Nehri'nin yan kollarıyla birlikte aşındırdığı, özellikle de Eosen yaşlı tortullar jeolojik miras karakteri taşıyan temel doğal unsurlardandır. Söz konusu tortullar üzerinde oluşan kanyon vadiler, akarsu ve yüzey sularının aşındırması sonucu ortaya çıkan yer şekilleri, karstik şekiller, nadir rastlanan kaya düşmesi örnekleriyle eşsiz manzaraların bir arada bulunduğu bir alandır. İnceleme alanı, gerek jeolojik yapısı ve jeomorfolojik özellikleri gerekse de tabiatı ve ekolojisiyle doğal miras niteliği taşımaktadır. Arazi gözlemleriyle elde edilen veriler ışığında jeomiras değeri taşıyan unsurlar belirlenerek sınıflandırılmış ve oluşumları açıklanmıştır. Sonuçta Karaleylek ve Saklıkapi Kanyonları'nın, UNESCO Küresel Jeoparklar Ağına (GGN) katılım potansiyeli değerlendirilmiştir. Jeopark statüsüne alınması durumunda sahada, sürdürülebilir turizmin sağlanması, kırsal kalkınmanın geliştirilmesi gibi birçok hedefe ulaşmak için bu çalışmanın katkı sunacağı umulmaktadır.

ABSTRACT

Natural elements with geological heritage characteristics are one of the undeniable touristic values of a country. Geological and geomorphological elements, which are unique or rare in the world, whose formation, development and location are seen as special, come to the fore in this sense. In this study, western province of Elazığ, whose unique geological-geomorphological values come to the fore; Euphrates Valley and its immediate surroundings are evaluated. The lower part of the Keban Strait, which has a length of 40 km where the Euphrates River flows from the Keban Dam to the Malatya Basin, is the area called Karaleylek Canyon. Saklıkapi Canyon is located to the east as a neighbor of this area. Eocene sediments which are eroded by the Euphrates River along with their tributaries are fundamental natural elements that have geoheritage character. The canyon valleys formed on the sediments in question, the landforms that arise from the eroding of streams and surface waters, karst landforms and rare rock fall specimens are an area unique landscapes coexist. The study area is a naturel heritage with its geological structure and geomorphological features as well as its nature and ecology. In the light of the data obtained by land observations, structures with geoheritage value are determined and classified and their formations were explained. As a result, the potential of Karaleylek and Saklıkapi Canyons to participate in the UNESCO Global Geoparks Network (GGN) is evaluated. If it is granted geopark status, it is hoped that this work will contribute to achieve many goals such as ensuring sustainable tourism and developing rural development in the field.

Atf/Citation: Siler, M. ve Şengün, M.T. (2022). Karaleylek ve Saklıkapi Kanyonu'nun (Elazığ) Jeopark Potansiyeli. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(409-426).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Muzaffer SİLER, msiler@firat.edu.tr

1. Giriş

Jeopark kavramı ve içeriği üzerine ilgili literatüre göre; doğal ve kültürel kaynakların korunmasını içeren bir coğrafik alanda nadir, estetik, bilimsel ve ekonomik değer oluşturan jeolojik ve jeomorfolojik mirasın topluca bulunduğu doğal alanlar olarak tanımlanır (Akbulut ve Ünsal, 2012, Url. 5, Url. 6). Orada yaşayan toplulukların uzun vadede gelişimini desteklemek için kullanılan, uluslararası öneme sahip jeolojik miras niteliği taşıyan alanlardır (Dowling, 2013). Yerkabuğunun geçmişine ait birçok belgeyi bulundurdıkları için bilimsel değerleri yüksektir. Bu bilimsel değerlerinin etkisi ile ziyaret etmek isteyenler için jeoturizm potansiyeli taşır (Koçan, 2012). İçerisinde estetik nadirlik, eğitim ve bilimsel değerleri bakımından üstün nitelikli yer mirası öğelerinin bulunduğu sürdürülebilir bir yönetime ve yerel kalkınma programına sahip, sınırları belirli ulusal koruma alanlarıdır. Bu koruma alanları yeryuvarının oluşumunu, evrimini, geçmişte ve günümüzde etkili şekillendirici süreçleri anlayabilmemiz için doğal bir laboratuvarıdır (Gümüş, 2019). Bu jeolojik miras alanlarının korunmasının yanı sıra yerel halkın eğitim seviyesinin yükselmesi, çeşitli ekonomik faaliyetler ile ekonomik kalkınmanın sağlanması, bilimsel araştırmaların artması jeoparkların kuruluş amaçları içerisinde (Demir & Aytaç, 2018).

Dünyamızın farklı bölgelerinde önemli jeolojik oluşumların koruma altına alınarak ulusal parkların ve açık hava müzelerinin oluşturulma tarihi daha eski olmakla birlikte, jeopark adı ilk olarak 1995 yılında Yunanistan'ın Midilli adasındaki taşlaşmış ağaçların bulunduğu alan için kullanılmıştır (Kazancı ve Ürün, 2019). Günümüzde bir alanın jeopark olabilmesi için UNESCO tarafından belirlenen asgari koşulları (UNESCO, 2020b) sağlaması gerekmektedir. Bu koşulları sağlayan 41 ülkeden 147 jeopark halen UNESCO Küresel Jeopark Ağı'nda yer almaktadır (UNESCO, 2020a). Büyüklükleri birkaç kilometrekareden birkaç bin kilometrekareye kadar değişen bu jeoparkların tamamının koruma, eğitim ve jeoturizm fonksiyonları bulunmaktadır. UNESCO'da jeopark programı gerek doğa korumanın gerekse sürekli kalkınmanın aracı olarak gittikçe daha prestijli hale gelmektedir (Kazancı ve ark., 2017).

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde son yıllarda ön plana çıkan doğa koruma çalışmalarından birini jeoparklar oluşturmaktadır. Türkiye'de henüz yasal bir zemini olmamasına rağmen, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, valilikler, yerel yönetimler, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA), üniversiteler ve doğayı korumayı amaçlayan sivil organizasyonlar gibi çok sayıda kurum ve kuruluş jeolojik-jeomorfolojik mirasın korunması ve tanıtılmasında görev almaktadır. Nitekim bu çabaların sonucunda ülkemizde Kula, Levent, Narman, Bitlis-Nemrut ve Tortum gibi projelendirilmiş jeopark alanlarıyla birlikte çok sayıda aday ve potansiyeli yüksek jeopark alanı ortaya çıkmıştır. Kızılcahamam-Çamlıdere Jeoparkı, Bitlis-Nemrut Jeoparkı ve Levent Vadisi Jeoparkı bu jeoparklardan bazılarıdır (Akbulut, 2014). Van Gölü, Tuz Gölü, Pamukkale (UNESCO Dünya Miras Listesinde yer almaktadır), Kapadokya (UNESCO Dünya Miras Listesinde yer almaktadır), Meke-Acıgöl Maarı, Nemrut Kalderası, Kırmızı Mutluluk Vadisi (Narman), Güvem Balık Fosilleri (Kızılcahamam), Taşlaşmış Ağaç Fosil Ormanı (Çamlıdere-Ankara), Kula Volkan Konileri (Manisa), Türkiye'de jeoturizm faaliyetine konu olan önemli jeolojik miras alanlarıdır. Buna karşın, ülkemizde yalnızca Kula (2013 yılında kabul edilmiştir), UNESCO tarafından kabul edilmiş jeoparklar listesinde yer almaktadır (Yakupoğlu ve Selçuk, 2020).

Ülkemizin zengin coğrafyası içerisinde UNESCO jeopark niteliğinde birçok alanın bulunduğu tartışılmaz bir gerçektir. Yapılan bu çalışmanın esas amacı ise, jeopark tanımlamalarının içeriğinde anlatıldığı üzere; doğal-kültürel kaynaklar, jeolojik miras, jeoturizm, koruma, eğitim, sürdürülebilirlik ve yerel kalkınma gibi konuların bir arada yürütülüp uygulanabileceği potansiyel bir alanın tanıtılmasıdır. Elazığ ilinin batısında yer alan Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonları'nı konu edinen bu çalışmada, sahanın jeopark potansiyeli açısından değerlendirilmesi ve bu kanyonların jeomiras alanlarının; özellikle de jeomorfositlerinin belirlenmesi hedeflenmektedir.

Yapılan bu çalışma ile ülkemizin jeoturizm potansiyeli bulunan yeni bir alanı tanıtılmış olacak ve Elazığ ili turizmi için katkı sağlayacaktır. Daha önceden tarafımızca yapılmış olan çeşitli akademik yayınlar, Elazığ Valiliği, Elazığ Belediyesi ve diğer kurum-kuruluş ve derneklerin de sahaya ilgi duyarak yapmış olduğu katkılarla günümüzde turistik açıdan ilgi gösterilen ve ziyaret edilen Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonları, sahip olduğu jeolojik, jeomorfolojik ve ekolojik özellikleri; dolayısıyla jeopark potansiyeli ile ön plandadır.

2. Metot ve Yöntem

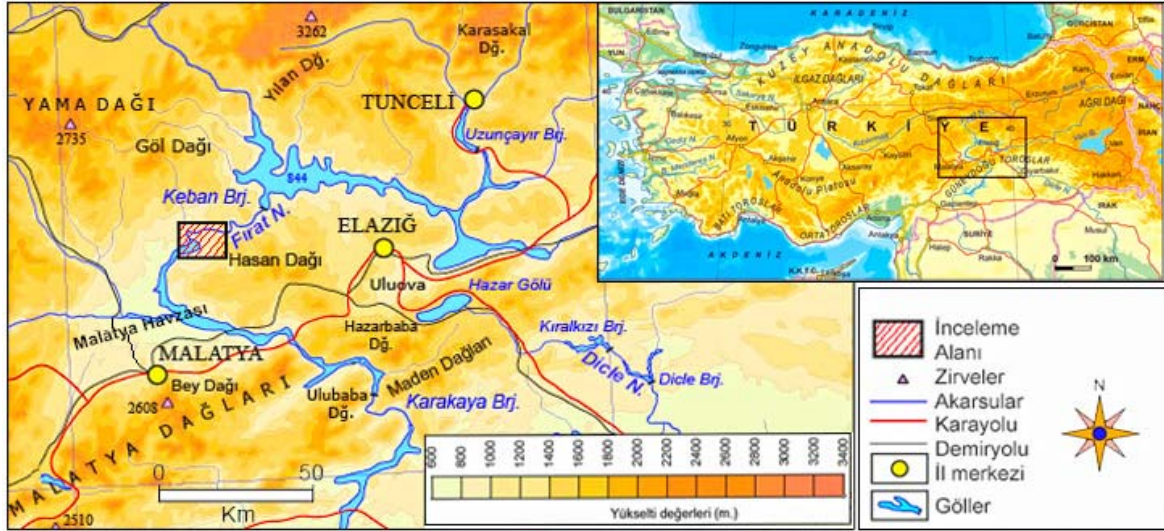
Bu çalışmada, literatür ve arazi gözlemlerinden elde edilen veriler ile birlikte Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonları'nın jeopark potansiyeli değerlendirilmiştir. Araştırma sahasında yapılan arazi gözlemleri 2018 yılı ve sonrasını kapsamaktadır. Son 3 yıl içerisinde sahaya çeşitli dönemlerde farklı güzergahlardan gidilerek coğrafi özellikler gözlenmiş, çizimler yapılmış, fotoğraf çekimlerinin yanı sıra drone kullanılarak saha taranmıştır. İnceleme alanında yer mirası özelliği bulunan kanyonlar, haritalara işlenerek ve görsellerle ifade edilerek açıklanmıştır. Araştırma yapılırken, arazi gözlemleri ile elde edilen verilerden ve sahaya ait, MTA 1/25.000 ölçekli K40c2, K41d1 ve 1/100.000 ölçekli K41 jeoloji paftaları, Harita Genel Müdürlüğü'nün

1/25.000 ölçekli K40b3, K40c2, K41a4, K41d1 topoğrafya haritaları, 5 m çözünürlüklü sayısal yükselti modeli ve Google Earth görüntülerinden faydalanılmış, eldeki veriler CBS programları ile işlenmiştir. CBS programları (Arc GIS 10.8, Global Mapper 19) ve Photoshop CC programı yardımı ile çalışmada kullanılan haritalar tamamlanmıştır. Arazi çalışmaları ile elde edilen veriler ışığında jeolojik miras değeri taşıyan jeolojik ve jeomorfolojik unsurlar başlıklar halinde açıklanmıştır. Morfolojik sınıflandırma temelinde, belirlenen yapı-şekil ve öğeler ile sahaya ait bazı doğal unsurların bulunduğu alanı ve koruma kataloğunu içeren bir tablo hazırlanmıştır. Sonuçta Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonları'nın UNESCO'nun **Ulusal Jeoparklar için Kurallar ve Kriterleri** baz alınarak potansiyeli değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Araştırma Sahasının Başlıca Coğrafi Özellikleri

İnceleme alanı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, Elazığ ilinin batısında yer almaktadır. Malatya ve Elazığ ilinin sınır oluşturduğu bu alanda Fırat Nehri vadisi bulunmaktadır. Fırat Nehri, Keban Barajı bendinden itibaren Keban Boğazı olarak isimlendirilen (Tonbul 1985, Tonbul, 1987, Kalınca 1997) vadisi boyunca büklümler çizerek güneybatı yönünde akış gösterir. Bu bölümde yaklaşık 40 km uzunluğunda dar ve derin bir vadi oluşturan Fırat Nehri, daha sonra Malatya Havzası'na kavuşur. Günümüzde bu vadi Karakaya Baraj Gölü suları ile kaplı durumdadır (Foto 1). Araştırmaya konu edilen Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonları ise Keban Vadisi'nin aşağı kesiminde yer almaktadır. İnceleme alanı Elazığ il merkezine 75, Baskil ilçe merkezine 35 km uzaklıktadır (Şekil 1).

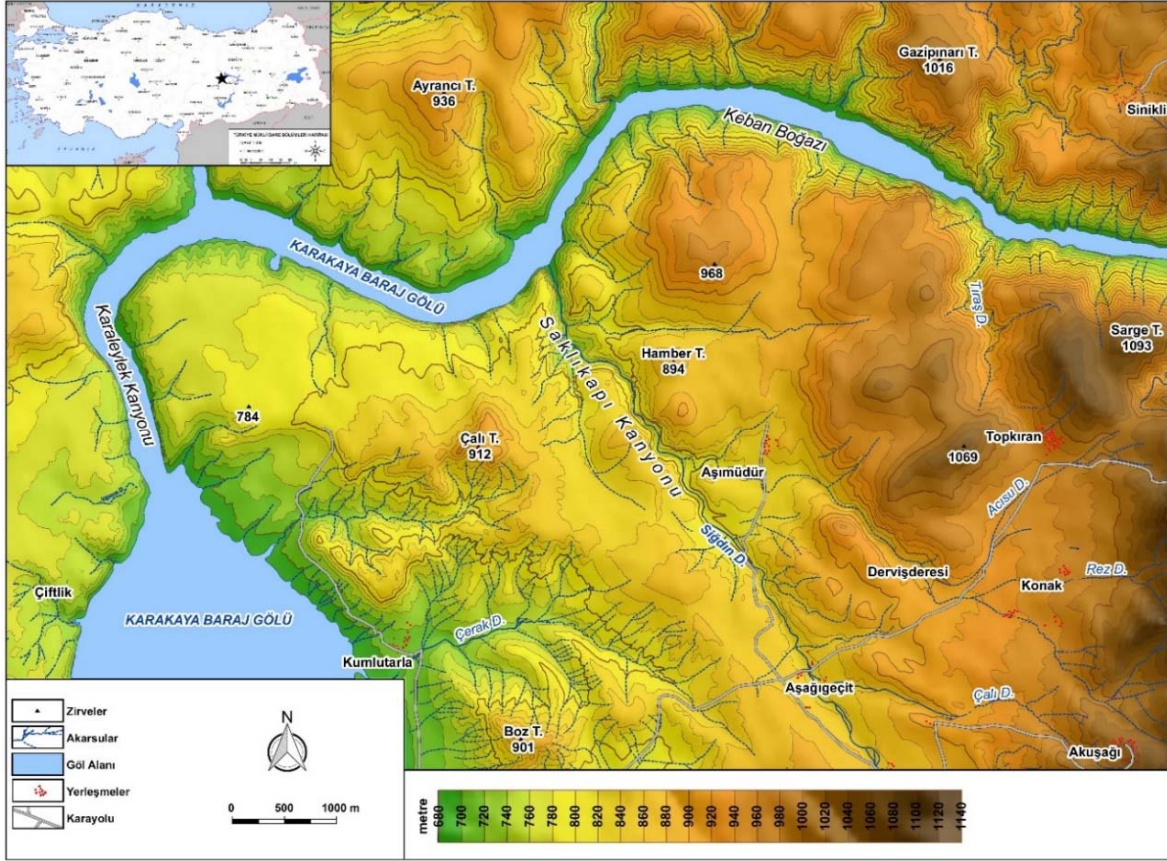

Şekil 1. Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası

Malatya Havzası'nın kuzeyinde bulunan inceleme alanı, Doğu Anadolu Bölgesinin en çukur yerlerinden biridir (Şekil 1). Daha güneyde bulunan Kale Ovası'nı da kapsayan Malatya Havzası'nı; Elazığ şehrinin kuzeyinde bulunan Pertek (Murat Nehri) oluğundan ayıran Keban Boğazı inceleme alanındaki belirgin morfolojik ünitelerdendir. Günümüzde bu vadinin büyük bölümü 1987 yılından beri Karakaya Baraj Gölü ile kaplıdır ve sahadaki en düşük yükselti değerini (695 m) oluşturmaktadır. İnceleme alanı dahilinde en yüksek kesimler doğuda (Sarge T. 1093 m) 1100 metrelere kadar yaklaşır. Fırat Nehri, araziye bu bölümlerde 400 m kadar yarmış ve belirgin bir kanyon oluşturmuştur. Sahadaki ana yer şekillerinden olan Fırat Vadisi sistemi, batıya doğru yükseltisi azalan ve yataya yakın duruş sergileyen tortul yapılı dalgalı bir düzlük içerisinde parçalanmış araziye temsil etmektedir. İnceleme alanının merkezi kısmında GD-KB yönünde uzanan Saklıkapı Kanyonu, batısında ise Karaleylek Kanyonu bulunmaktadır (Şekil 2).

İnceleme alanında genel olarak Paleozoik-Mesozoik yaşlı metamorfik kayalar ile Tersiyer yaşlı tortullar hakim litolojii oluşturmaktadır. Paleozoik-Mesozoik dönemine ait Keban Metamorfikleri olarak şekil 3'te gösterilen yapı, mermer, şist, kalkışist gibi kayalardan oluşan formasyondur. Sahada, Fırat Nehri vadisinin yamaçlarında yüzeylenmektedir. Bu formasyon içerisindeki mermer üyesi, Keban Boğazı içerisinde kıvrım eksenlerinin gözlendiği yapıdır. İnceleme alanının geri kalan kısımlarında ise Paleosen'den itibaren Kuvaterner'e kadar çeşitli tortul formasyonlar bulunur (Şekil 3) (Foto 2). Bu tortullar, denizel ve karasal ortamı karakterize eden yatay veya yataya yakın duruş sergileyen ve aralarında açısal uyumsuzluklar bulunan istifleri temsil etmektedir (Şekil 4). Bu istifler, farklı tekstür ve sertlik dereceleri gibi özellikleri ile belirgin morfolojik öğeler oluşturmaktadır.

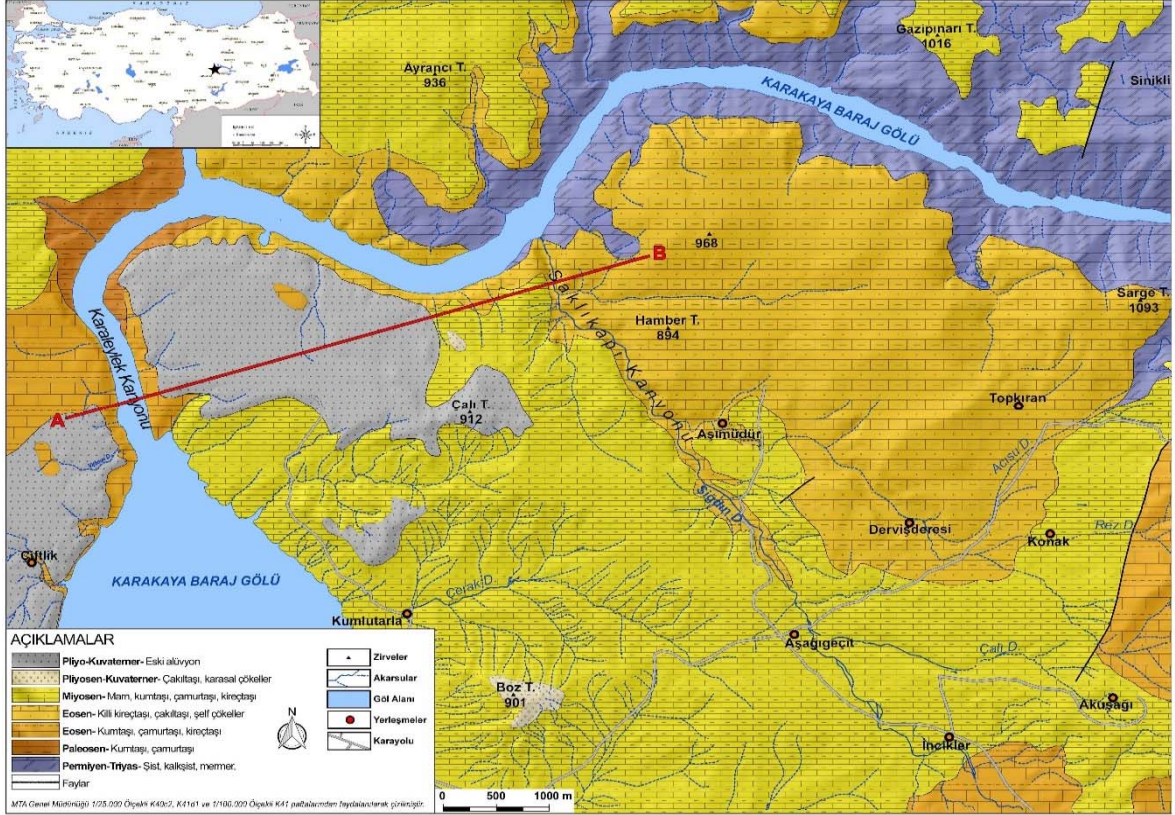
Şekil 2. Araştırma Sahasının Fiziki Haritası

Foto 1. Fırat Nehri ve yan kolları Elazığ ilinin batısındaki aşınım ve dolgu yüzeyleri içerisinde derin vadiler oluşturmuştur. Bunlardan Keban Boğazı, Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonu'ndan görüntüler. Sahada arazi gözlemleri sırasında toplanan fosilli kayalar içerisinde nümmilimli killi kireçtaşları (Eosen) nispeten derin bir denizel ortamı; marnlar (Miyosen) ise sığ bir sedimentasyon ortamını yansıtmaktadır. Kireçtaşı, marn, çamurtaşı, kumtaşı, konglomera ve alüvyonlar yaygın tortullar olarak, sahadaki aşınım ve dolgu yüzeylerinin yapısını oluşturmaktadır (Şekil 3, Şekil 4).

İnceleme alanı olarak belirlenen kanyonların litolojik öğelerine bakıldığında; Karaleylek Kanyonu, Eosen yaşlı kumtaşı, çamurtaşı, kireçtaşı ve diğer şelf çökellerin yer aldığı birimin içerisinde, Saklıkapı Kanyonu ise yine Eosen dönemine ait bol fosilli killi kireçtaşları, konglomera, kumtaşı, çamurtaşı kayalarının yaygın olarak yüzeylediği formasyonun içerisinde geliştiği görülür (Foto 2).

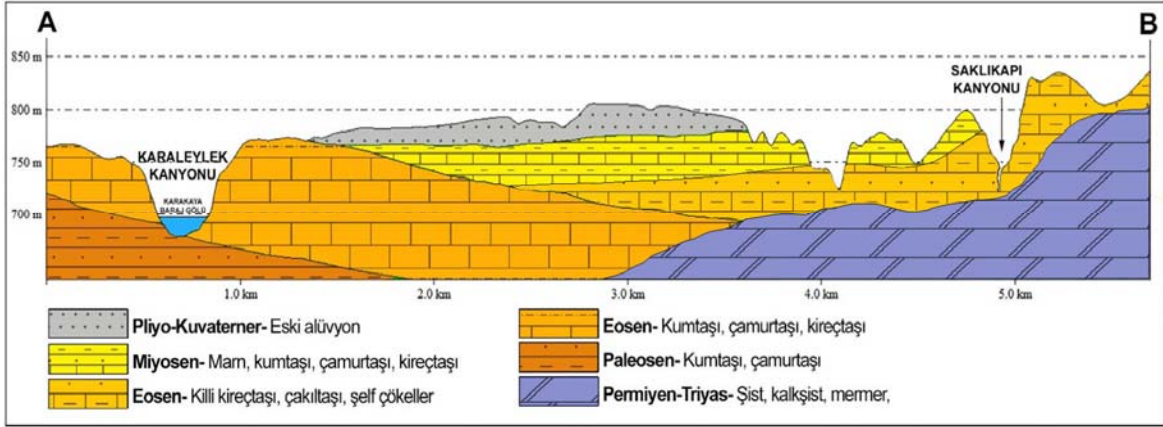
Şekil 3. Araştırma Sahasının Jeoloji Haritası

İnceleme alanındaki ana morfolojik ünitelerden biri olan Keban Boğazı, Fırat Nehri'nin Pliyosen sonlarından itibaren yatağına yer yer (Keban ilçesi yakınlarında) 700 metre kadar gömülmesiyle meydana gelmiştir. Fırat Nehri'nin derine aşındırma yapmasıyla oluşan bu antedant boğaz, litolojinin uygun olmasından dolayı dik yamaçlar olarak kendini göstermiş ve kanyon özelliği kazanmıştır. Söz konusu alanda meydana gelen tektonik yükselme hareketleri Fırat Nehri'ne bu alanda kavuşan yan kollarının da aynı yapılar üzerinde derin kanyonlar oluşturmasını sağlamıştır. Fırat Nehri bu bölümde yan kolları ile birlikte antedant olarak gömülmüş (genellikle gömük menderesler) şekilde akmaktadır. Dolayısıyla her iki kanyonun oluşumu da Fırat Nehri ve yan kollarının sahada Pliyosen sonlarından itibaren yaptığı derine aşındırma ile ilgilidir. Fırat sistemi ile ilgili bu bölgede arazi gözlemleri ile elde edilen bulgulardan, Saklıkapı Kanyonu'nun oluşumunun 3 milyon yıl öncesinden beri devam ettiği düşünülmektedir. Fırat akarsuyuna ait bu bölgede en eski akarsu taraça dolguları, Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonu'nun da içerisinde bulunduğu plato parçalarının üzerinde bulunmaktadır. Dolayısıyla sahaya ait jeoloji haritasında da gösterildiği üzere bu dolguların yaşı Pliyo-Kuvaterner olarak verilmektedir (Şekil 3). Bu durum ise kanyonun yaşı hakkında belirtilen düşüncenin kanıtı niteliğindedir (Şengün ve Siler, 2020).

Foto 2. Keban Boğazı'nın yamaçlarında yüzeyleyen metamorfikler (solda) ve Saklıkapı Kanyonu'nun yapısını oluşturan tortul kayaç formasyonları (ortada ve sağda)

Şekil 4. Jeoloji haritasında gösterilen doğrultunun şematik jeolojik kesiti

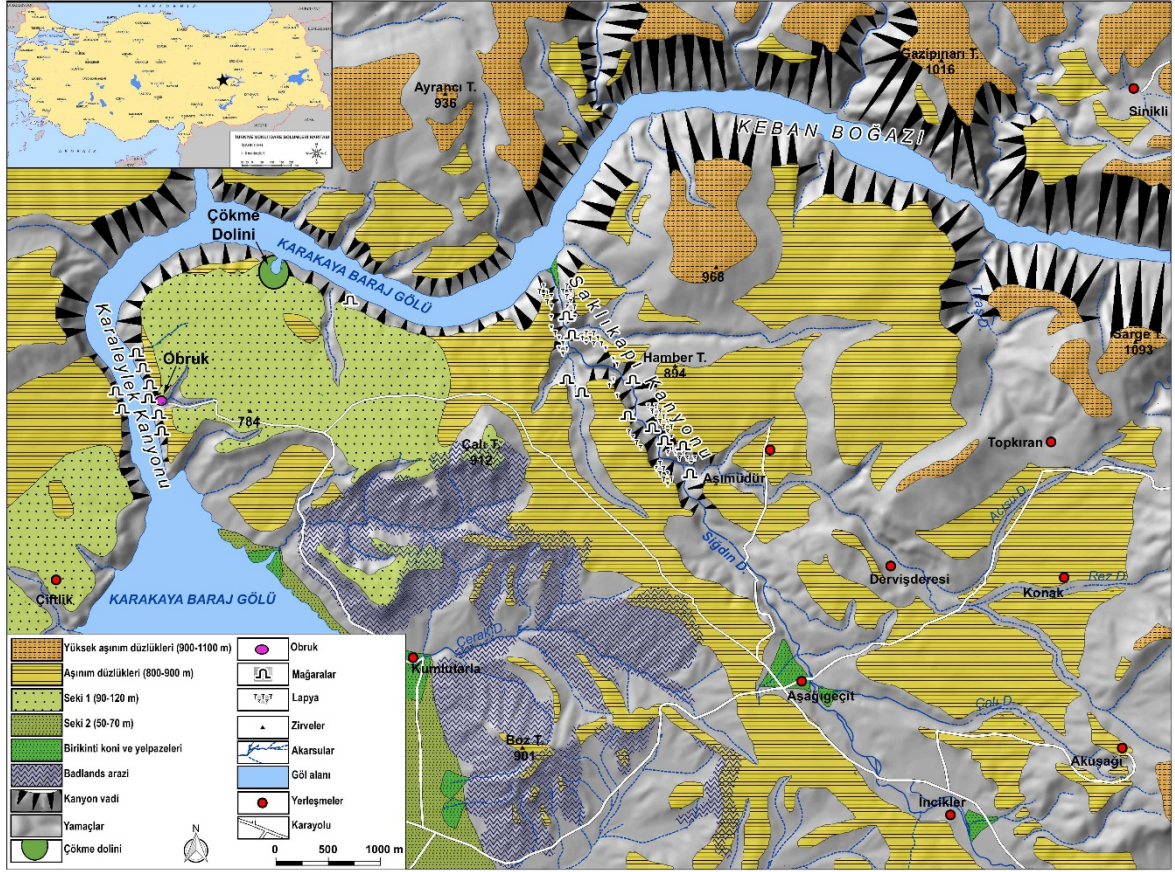
Araştırma alanındaki ana yer şekilleri, Fırat Nehri ve yan kollarının içerisinde aktığı aşınım ve dolgu yüzeyleri ve bu akarsuların açmış olduğu vadilerdir (Şekil 5). Sahanın tektonik açıdan aktif olması, kayaç formasyonlarının litolojisi ve duruş özellikleri ile jeomorfolojik süreçlerin katkısıyla zengin bir topoğrafya meydana gelmiştir. Fırat Nehri ve yan kolları tarafından yarılmış olan sahada, yapısal morfolojiye, flüvyal morfolojiye, karst topoğrafyasına, kütle hareketleri ve daha birçok jeomorfolojik sürece ait yer şekillerini görmek mümkündür. İnceleme alanındaki, bu oluşum süreçleri farklı ancak birbiriyle oldukça ilgili yapılar sayesinde kendine özgü-nadir değerler sunan jeomiras alanları oluşma imkanı bulmuştur. Kanyon vadiler, çeşitli büyüklüklerdeki yatay mağara ve inler, doğal köprüler, obruk, travertenler, kaya düşmeleri, şahit kayalar ve fosilli yapılar araştırma sahasındaki başlıca dikkat çekici jeosit ve jeomorfositleri oluşturmaktadır (Foto 3). İklim şartları açısından araştırma sahası; kurak-az nemli, birinci dereceden mezotermal, su noksanı yaz mevsiminde ve çok kuvvetli, orta-az dereceden kontinental bir iklim hüküm sürmektedir (Çağlıyan, 2002). Karakaya Baraj Gölü kenarları çok az yıllık yağış alan bir saha durumundadır. Bu durumuyla ülkemizin en az yağış alan yerlerinden biri olarak araştırma sahası doğal ve antropojen bozkır sahaları içerisinde (Çağlıyan, 2002). İnceleme alanında nispeten daha nemli ve korunaklı olan vadi tabanlarındaki (Saklıkapı Kanyonu vadi tabanında) bazı bitki türlerine bakıldığında: alıç (*Crataegus*), ılgın (*Tamarix*), kuşburnu (*Rosa canina*), dut (*Morus*), incir (*Ficus carica*), söğüt (*Salix*) gibi bitkiler bulunmaktadır.

Farklı tekstür ve bileşim özelliğine sahip kireçtaşı katmanlarının varlığı dolayısıyla Saklıkapı Kanyonu'nda peribacalarına benzer şahit kayalar, Karaleylek Kanyonu'nda ise (Özellikle kırıntılı-taneli yapıdaki Eosen kireçtaşları içerisinde) yeraltı boşluk sistemleri gelişmiştir.

Foto 3. Saklıkapı (üstte) ve Karaleylek Kanyonları'ndan (altta) Karstik-Flüvyal süreçlere ilişkin morfolojiler.

Şekil 5. Araştırma Sahasının Jeomorfoloji Haritası

Araştırma alanı, Elazığ ilinin seyrek nüfuslu kırsal bir alanına karşılık gelmektedir. Köyler, toplu bir dokuda ve genellikle bir hidrografik unsura bağlı olarak kurulmuştur. Köy altı yerleşim tiplerinden mezralar ve komlar yaygındır. Genel ekonomik aktiviteler; tahıl tarımı, kayısı bahçeciliği, yer yer sulu tarım ve geleneksel büyük ve küçükbaş hayvancılıktır. Bu bölgede insanlar kış aylarını genellikle Baskil ilçe merkezi veya Elazığ il merkezinde geçirmekte bahar ve yaz aylarında ise tekrar bu alanlara gelerek aktivitelerini sürdürmektedirler. Karaleylek Kanyonu, dik yamaçlar içerisinde açılmış çeşitli mağaralara, “Kara Leylek” göçmen kuşlarının yuvalarını yaptığı çeşitli oyuklara sahip bir yapıdır. Bu kuşlar yılın kış ayları hariç sahadaki yuvalarında konakladığı bilinmektedir. Kanyonun ismi bu özelliğinden gelmektedir. Kanyona, Karakaya Baraj Gölü üzerinden tekne ile veya karayolu ile ulaşabilmektedir. Karayolu ile kanyonun üst yamaçlarına kadar gelinebilmekte ancak yamacın dikliğinden dolayı kanyona bu yoldan inilememektedir. Saklıkapı Kanyonu ise Baskil (Elazığ) İlçesine bağlı Akuşağı Köyü sınırları içerisinde bulunur. Kanyon aynı zamanda Keban ve Baskil ilçeleri arasındaki sınırı da belirlemektedir. Kanyona hem Baskil ilçesi üzerinden kara yolu ile hem de Fırat Nehri üzerinden tekneyle ulaşım sağlanabilmektedir (Şengün & Siler, 2020).

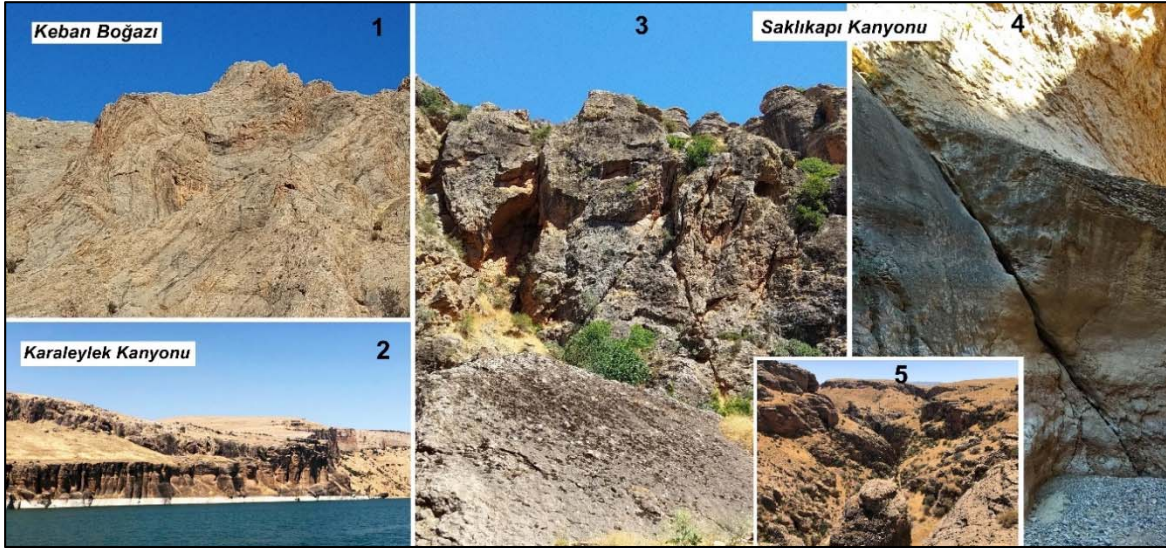
3.2. Araştırma Sahasındaki Jeomiras Alanları ve Jeosit-Jeomorfosit Öğeleri

Araştırma sahası jeolojik ve jeomorfolojik açıdan eşsiz-nadir değerlere sahip, tahribi veya yanlış kullanımı durumunda doğal şartlarının bozulma riski bulunan; bu nedenle korunması ve gelecek nesillere aktarılması gereken çok sayıda jeolojik mirasa sahiptir (Tablo 1). Aşağıda başlıklar halinde söz konusu jeolojik-jeomorfolojik sitler, nadir ekolojik öğeler sınıflandırılarak özellikleri açıklanmış ve oluşumları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında araştırma alanı olarak belirlenen saha içerisinde bulunan başta çalışmamıza adını veren kanyonlar olmak üzere, bu vadi sistemleri içerisinde ve çevresinde ilgi çekici, ender görülen veya sahaya özgü turistik değeri olduğu düşünülen yerçekilleri, jeosit ve jeopark kriterleri açısından anlatılmıştır.

3.2.1. Yapısal Morfoloji: Bu başlık altında inceleme alanında yayılış gösteren yapısal unsurlar değerlendirilmiştir. Jeomorfolojik özel şekiller açısından yerin yapısını oluşturan kayaç formasyonlarının doğadaki duruşları yani tektonik özellikler oldukça belirleyici bir faktördür. İnceleme alanı bu konu başlığını ilgilendiren yer şekilleri açısından oldukça zengindir.

Bu çalışmanın esas ilgi alanı olan Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonları, yatay yapıda oluşma imkanı bulabilen “kanyon vadi” özelliği göstermektedir. Daha önceki başlıklar altında da anlatıldığı üzere Fırat vadi sistemi bu bölgede yayılış gösteren ve yataya yakın duruşu ile çeşitli kalınlıklarda tortul kayaç tabakalarından oluşan araziye keserek antesedant bir şekilde yatağına gömülmüş (Darkot, 1943, Erinç 1953, Akkan 1964, Tonbul 1987, Erol ve diğ. 1987, Atalay 1994, Özdemir ve Tonbul, 1996) ve böylece günümüzdeki kanyon görünümünü kazanmıştır. Bu kapsamda kanyon vadi özelliği olan ve ülkemizde çokça görülen bu tür vadilerin jeopark olması için gerçekten de daha fazla özelliğe sahip olması gerektiği aşikardır. Hem Karaleylek Kanyonu hem de Saklıkapı Kanyonu, bahsedilen “kanyon vadi” özelliğinin yanı sıra sahanın jeolojik ve jeomorfolojik zenginliği sayesinde farklı niteliklere de sahiptir. Buna göre; araştırma alanı içerisinde arazinin temelini oluşturan (Paleozoik-Mesozoik) metamorfik yapı üzerine dikordans bir şekilde Tersiyer dolguları gelmektedir. Sahanın paleocoğrafyasında, Pliyo-Kuvaterner döneminde bu dolgular üzerine yerleşen Fırat sistemi, Kuvaterner’deki toptan yükselme ile birlikte hem bu dikordans örtü dolgularını hem de onun altındaki metamorfik yapıyı keserek sürempoze bir şekilde yatağına gömülmüştür. Dolayısıyla araştırmaya konu edinilen kanyon vadiler ile birlikte Fırat vadisinin bölgede belli bölümleri (ör. İnceleme alanının daha aşağı kesimlerinde bulunan Kömürhan boğazı) aynı zamanda “epijenik vadi” karakterindedir (Tonbul, 1987, Özdemir ve Tonbul 1996, Kalınca, 1997).

İnceleme alanında, bahsedilen metamorfik kayaçlar Keban Boğazı’nın yüksek ve dik eğimli yamaçlarında geniş alanlarda yüzeylenmektedir. Bu formasyon Paleozoik-Mesozoik yaşlı mermer ve şistleri içermekte ve kıvrımlı yapı unsurlarından bir çok tektonik yapıyı da barındırmaktadır. Özellikle de jeolojik anlamda antiklinal ve senklinaller, kıvrım eksenleri, tabaka dalışları izlenmektedir (Foto 4). Bu tektonik yapıların dışında ayrıca, sahada bahsedilen yükselmenin yanında sıkışma rejiminin de etkili olduğu, oluşan kırık sistemlerinden anlaşılmaktadır. Özellikle Saklıkapı Kanyonu’nun aşağı kesiminde kanyon yamaçları boyunca sıkışmayı ifade eden ters faylar ve atımları rahatlıkla görülebilmektedir (Foto 4). Alt Pleyistosen döneminde, yerel tektonik hareketlerle, yörenin hızlı yükselme eğiliminde olduğu belirtilmektedir (Özdemir ve Tonbul, 1996). Dolayısıyla yükselmeyi karşılayan ters faylar, inceleme sahasında sıkışma rejimini de ifade etmesi açısından morfolojinin açıklanmasında oldukça önemlidir. Sahadaki ters fayların Alt Pleistosen tektonik hareketleri ile meydana geldiği, aynı zamanda Saklıkapı Kanyonu’nu oluşturan akarsuyun, bu hızlı yükselme ile Eosen yaşlı birimleri adeta testere ile keser gibi (Atalay, 1994) günümüzdeki dar akış kanalını böylece oluşturduğu söylenebilir. Tüm bu yapısal morfoloji unsurları-etkileri bir arada Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonları’nın daha da ilgi çekici olmasını sağlamaktadır.

Foto 4. İnceleme alanında, kıvrımlı yapıya (Keban Boğazı (1)), yatay (Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonu (2 ve 5)) ve kırıklı yapıya (Saklıkapı Kanyonu’nda (3 ve 4)) ait tektonik öğeler. 3 ve 4. fotoğraflarda Saklıkapı Kanyonu aşağı kesiminde yer alan ters faylar gözlenmektedir.

3.2.2. Flüvyal Morfoloji: İnceleme alanı ülkemizin en önemli akarsu sistemlerinden biri olan Fırat Nehri havzasında yer alır. Akarsuların oluşturmuş olduğu aşındırma ve biriktirme şekilleri ise en yaygın jeomorfolojik birimlerdendir. Bu anlamda; akarsuyun derine aşındırması, yana aşındırma (çarpak duvarlarının oluşturulması) gibi flüvyal süreçlerin sahada işlediği ve böylece nadir bir takım jeomorfositler oluştuğunu başta belirtmek gerekir. Çünkü Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonları’nın yapısını oluşturan kayaç formasyonlarının fiziksel ve kimyasal özellikleri akarsuların aşındırma etkilerine karşı gösterdikleri farklı dirençler dolayısıyla bu vadilere nadir ve estetik oluşumlar

kazandırmıştır. Örneğin Saklıkapı Kanyonu'nun oluşumu süresince akarsuların yapmış olduğu aşındırma faaliyetleri ile birçok jeomorfosit oluşma imkanı bulabilmiştir. Saklıkapı Kanyonu'nun dar tabanında akan Değirmen (Sığdın) dere birçok yerde vadi duvarlarında “çarpaklar” yaparak yamaçları alttan oymakta ve bu şekilde özel görünümünün meydana gelmesini sağlamaktadır. Bu olay sonucunda yamaçların (kayaların bloklar halinde kopması yoluyla) getirilmesi ve dik-duvar şeklinde yamaçların ortaya çıkması gerçekleşmektedir (Foto 5).

Foto 5. Saklıkapı Kanyonu'nda akarsuyun yamaçları alttan oyması (sağda) ile meydana gelen kaya düşmesi örnekleri (solda ve ortada)

Yine Saklıkapı Kanyonu'na kendine has manzarasını kazandıran; “kayaların su ile kesilmesi” diye ifade edebileceğimiz dar ve dik duvarlara sahip akış kanalı; akarsu aşındırmasının gücünü yansıtmakta, aynı zamanda görenlerin hayranlıkla izleyeceği bir doğa harikası oluşturmaktadır. Ancak bir insanın geçebileceği genişliklere kadar düşen bu su akış kanalı, sahanın hızlı bir şekilde yükselmesinin kanıtı olarak görülme değer jeomorfolojik bir mirastır. Bu konuda killi kireçtaşları ve konglomera kayaların sahadaki litolojik katkısı ile birlikte, akarsuyun hidrolik, korrazyon ve korrozyon etkileriyle ortaya çıkan bu yerçekli sahadaki en önemli jeomiraslardan birisidir. Saklıkapı Kanyonu içerisinde bu dar ve estetik görünümüne sahip su akış kanalı iki bölümden oluşmaktadır ve toplamda 850 metrelik bir parkura karşılık gelmektedir (Parkur koordinatları: 38°44' 44.71" Kuzey - 38°31' 03.61" Doğu ila 38°44' 30.02" Kuzey - 38°31' 25.95" Doğu). Saklıkapı Kanyonu'nun belli bir bölümünü oluşturan bu su akış kanalının yüksekliği yer yer 20 m'yi bulmaktadır (Foto 6). Karaleylek Kanyonu'nun özellikle de Elazığ sınırları içerisinde kalan doğu yamaçları oldukça ilgi çekici ve jeomiras karakteri taşıyan bölümdür. Bu yamaçlar Fırat Nehri tarafından dik açığa yakın şekilde (hatta bazı yerlerde 90 dereceyi aşmaktadır) alttan aşındırma ile ortaya çıkmıştır. Flüvyal morfoloji başlığı kapsamında Fırat vadisinin “gömük menderesli bir kanyon vadi” olduğunu tekrar söylemek gerekir. Yine jeomiras yönü zayıf olsa da flüvyal süreçlerle ilgili olması açısından “birikinti koni ve yelpazeleri”, karakteristik badlans topoğrafyası” ve “oyuntu erozyonu” alanları sahadaki diğer belirgin şekillerdendir.

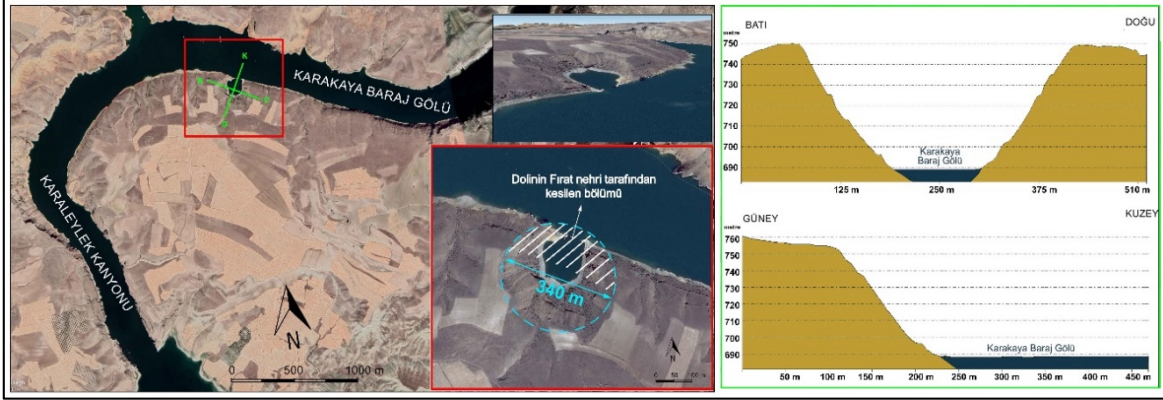

Foto 6. Saklıkapı Kanyonu'nun su akış kanalından görüntüler

3.2.3. Karst Morfolojisi: Kireçtaşları ve diğer çözünebilir kayalar karst topoğrafyasının oluşumunu destekler. Bu kayaların bileşimindeki CaCO_3 oranı ve özellikle de çözünmeye uygun olmayan kil minerallerinin miktarı karstlaşmanın seviyesini belirlemektedir. İlksel faktör olarak litolojinin bu etkisi ile birlikte diğer fiziki coğrafya faktörleri birçok karstik şeklin karakteristiğini ortaya çıkarmaktadır. İnceleme alanındaki karstik litolojiler içerisinde, Eosen dönemine ait kireçtaşı, killi kireçtaşı ile Keban Metamorfiklerinin mermer ve kalkıştilleri, çeşitli karstik şekillerin oluştuğu litolojilerdir. İn ve oyuklar şeklinde ortaya çıkan mağaralar, obruk, düden, çökme dolini, traverten ve lapyra örnekleri sahada daha çok Eosen yapılarında görülür. Bu şekillerden mağaralar, Saklıkapı Kanyonu içerisinde çokça rastlanan şekiller olarak gözlenip gezilebilen jeositleri oluşturmaktadır. Bu mağaraların oluşumunda ana kayanın tekstürü (kırıntılı-taneli yapısı) önemli katkılar sağlamıştır (Foto 8).

Araştırma alanında karstik şekiller arasında yaygın şekillerden biri olan dolin örnekleri yüzeyde oluşma imkanı bulamamıştır. Ancak sahada Neojen tortulları ile örtülü halde bulunan Keban metamorfikleri birçok yeraltı boşluk sistemini barındırmaktadır (Özdemir ve Özgen, 2004). Bu yeraltı galeri ve boşlukların tavan kısımları

zaman içerisinde göçerek obruk ve çökme dolinleri gibi şekillerin oluşumunu sağlamaktadır. Bu kapsamda inceleme alanında çökme dolini örneklerinden birini Fırat vadisinin Elazığ toprakları içindeki yamaçlarında görmekteyiz. Bu çökme dolini “örtülü karst” şekillerinden birisi olup aynı zamanda paleocoğrafik bir oluşumdur. Çökme olayının ardından meydana gelen bu dolin, Fırat akarsuyu tarafından kuzey kesiminden kesilerek aşındırılmıştır. Ancak dolin, şekil ve derinlik özellikleri açısından karakteristik yapısını korumaktadır. Oluşan dairesel çukurluğun çapı 340 m, derinliği ise 60 m kadardır (Şekil 5, Şekil 6).

Şekil 6. Keban Boğazı'nda meydana gelen çökme dolinin lokasyonu ve topoğrafik kesitleri

Karaleylek Kanyonu'nun litolojik yapısını oluşturan kırıntılı ve killi kireçtaşı üyesi bu kanyonun eşsiz manzaralarla ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kanyonun yine Elazığ toprakları içerisindeki dik yamaçlarında özellikle de kırıntılı tekstürü sayesinde çeşitli oyuk, delik ve mağara bölümlerinin açığa çıktığı yerler Karaleyleklerin yaşam alanı olarak Karakaya Baraj gölü üzerinden gözlemlenebilmektedir (Foto 7). Bu yerçekillerinin oluşumunda karstlaşma olayının yanında yapının farklı tekstür ve bileşimdeki katmanlarının varlığı, fiziksel parçalanma ve Fırat akarsuyunun aşındırması belirgin bir süreçler olarak kanyon oluşumuna katkı sağlamıştır. Esasında söz konusu arazide yer altı mağara sistemleri, obruklar ve diğer karstik boşluklar Fırat tarafından kesilince Karaleylek Kanyonundaki nadir görüntüler ortaya çıkmış ve böylece kanyon yamaçlarında obruk, düden, mağara ve çeşitli büyüklükteki boşluklar ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu oluşumlar da yine nadir birer jeomiras olarak ilgi çeken bir alanlardır (Foto 7). İnceleme alanında çeşitli eğimlerdeki yamaçlar ve mağaralar küçük ölçekli traverten oluşumlarının ortaya çıktığı yerlerdir (Foto 11). Minyatür karstik şekillerden lapyalar ise çeşitli türleri ile (duvar lapyaları, kanalcıklı lapyalar) killi kireçtaşları yüzeyinde (yoğun olarak Saklıkapı Kanyonu çevresinde) ortaya çıkmıştır. İnceleme alanında ayrıca söz konusu killi kireçtaşları farklı tabaka özellikleri ile zenginlik oluşturmaktadır. Bu zengin görüntünün meydana gelmesinde kırıntılı taneli yapı ile killi-masif kireçtaşının ardalanması olayı da özel jeomirasların ortaya çıkmasına imkan vermiştir (Foto 8). Saklıkapı kanyonunun özellikle üst yamaçları boyunca bu farklı tekstürün neden olduğu ilginç aşınım artığı kayaç blokları, peri bacalarına benzer, adeta üst üste konulmuş dev kaya parçaları ve şahit kayalar şeklinde ortaya çıkan jeolojik miras olarak nitelendirebileceğimiz yüzey şekillerindedir (Foto 8).

Foto 7. Karaleylek Kanyonu'nun Elazığ ili sınırları içerisindeki doğu yamaçları boyunca kırıntılı-taneli kireçtaşlarının jeomiras değeri taşıyan bölümlerinden görünüm. Oluşan mağaralar (solda), obruk ve doğal köprü (ortada ve sağda), Fırat'ın araziye kesmesi ile açığa çıkmıştır (Fotoğraf kaynakları: Url 3, Url 4)

Foto 8. İnceleme alanında yayılış gösteren Eosen dönemine ait killi kireçtaşlarının, kırıntılı ve taneli ara tabakalara sahip olması, ilgi çekici jeomorfolitlerin (şahit kayalar) oluşumunu sağlamıştır. (a: Karaleylek Kanyonu, b: Saklıkapı Kanyonu)

İnceleme alanında görülen önemli jeomorfolitlerden birisi de Karaleylek Kanyonu'nun aşağı kesiminde, doğu yamacı üst sınırında bulunan bir obruktur. Bu alanda kanyona doğudan kavuşan küçük bir derenin bitiminde su yutan konumunda topoğrafyada büyük bir çukurluğa karşılık gelen obruğun oluşumu ve gelişimi ilginç özellikler sergilemektedir. Söz konusu alanda oldukça fazla sayıda yer altı boşluk sistemi bulunmaktadır. Bu mağaralar zamanla Fırat'ın kanyonun duvarlarını aşındırması ile gün yüzüne çıkmıştır. Bu yeraltı boşluklarından galeri boyutlarındaki büyük bir boşluğun tavan kısmının çökmesi ve karstik çözünme sonucunda genişlemesi ile obruk çukurluğu oluşmuştur (topoğrafya yüzeyinde meydana gelen boşluğun genişlik ölçüleri: 35,5 m x 18 m). Bu oluşum sürecinde Fırat Nehri'nin aşındırması ile yeraltı boşluğunun kanyona bakan kısmı açığa çıkmıştır. Hem üstten hem de yandan meydana gelen açıklık ile aynı zamanda bir doğal köprü meydana gelerek son derece ilginç ve dikkat çekici bir jeomorfolit meydana gelmiştir (Foto 7, Şekil 5, Şekil 7).

Şekil 7. Karaleylek Kanyonu doğu yamacında ortaya çıkan obruk ve doğal köprü'nün konumunu ifade eden Google Earth görüntüsü ve alana ilişkin görseller

3.2.4. Kütle hareketleri: Heyelanlar, kaya düşmeleri, toprak akmaları gibi özellikle yamaç dengesinin bozulmasının ardından yer çekiminin etkisiyle kopma-kayma-düşme olayları kütle hareketleri olarak nitelendirilir. İnceleme alanında ise özellikle kaya düşmesi şeklindeki kütle hareketleri son derece nadir görüntülerin oluşumunu sağlamış ve jeosit değeri taşıyan özel şekiller oluşmuştur. Sahada, yukarıda başlıklar halinde anlatılan çeşitli süreçlerin katkısıyla ortaya çıkan kaya düşmeleri, birçok yerde yamacın blok halinde kütleli bir şekilde kopması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu durum özellikle Saklıkapı Kanyonu'nda akarsuyun yana doğru aşındırmasının neden olduğu yamaç dengesi bozulmasının ürünleridir. Saklıkapı Kanyonu'nu oluşturan sert ve yumuşak ardalanmalı Neojen istif dahilindeki yamaçlarda killi kireçtaşları (sert tabaka) kaya düşmeleri örneklerinin sıklıkla görüldüğü kayaç birimidir. Aşağı doğru yuvarlanan bu kaya parçaları yer yer, suyun adeta kestiği dar ve derin su akış kanalının üst kısımlarında sıkışıp asılı halde kalmış ve böylece eşsiz manzaralar ortaya çıkarmıştır. Saklıkapı Kanyonu boyunca en belirgin jeositlerden biri olarak kaya düşmeleri çeşitli formlarda kendini göstermektedir (Foto 9). Kanyonun aşağı kesiminde (Karakaya Baraj Gölü) tektonik hareketlerin de katkısıyla ortaya çıkmış olan kırık sistemleri kaya düşmelerine zemin hazırlamış ve bu bölümde kütleli kaya blokları üst üste yığılarak önemli bir jeosit alanı meydana getirmiştir. Bu bölüm, Saklıkapı Kanyonu'nun ismini aldığı ve kaya blokları arasında kapı benzeri geçitlerin bulunduğu yerdir (Foto 9).

Foto 9. Saklıkapı Kanyonu'nda kaya düşmesi örnekleri, nadir özellikte özel görünüm ortaya çıkarmıştır.

3.2.5. Diğer Jeosit alanları: İnceleme alanında jeolojik miras değeri bulunan diğer yapılara bakıldığında; Saklıkapı Kanyonu'nun yürüyüş parkurunda iki öge dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki aşağı çığırda daha çok yaygın olan ve killi kireçtaşları içerisinde derin denizel ortamı yansıtan nümmlit fosili yatağıdır (Foto 10). Bu küçük deniz canlılarının kavkalarına, kayaç bünyesinde masif bir şekilde kanyonun kaya duvarlarında rastlanmaktadır. İkinci öge ise Saklıkapı Kanyonu içerisinde belli bölümlerde rastlanan konglomeralardır. Kanyonun özellikle orta bölümünde büyük kaya blokları halinde karakteristik konglomera sahası bulunmaktadır. Son derece belirgin ve çeşitli renklerdeki çakıltaşlarının çoğunlukla grimsi renkte bir harçla birleşmesiyle meydana gelen bu kayaçlar bir jeosit olarak tanımlanabilir (Foto 10).

Foto 10. Nummülitli killi kireç taşları (üstte) ve konglomera kayaç blokları (altta)

3.2.6. Önerilen jeopark alanındaki ekolojik öğeler: Herhangi bir sahanın genel iklim karakterinin yanında, mikroklima özelliği bulunan bazı vadiler içerisinde ortaya çıkan ekolojik şartlar dikkate değer karakteristikler ortaya çıkarırlar. Bahsedilen bu özellikler inceleme alanında iki başlık altında toplanabilir: Kanyonların Vejetasyon özellikleri ve zoocoğrafya unsurları.

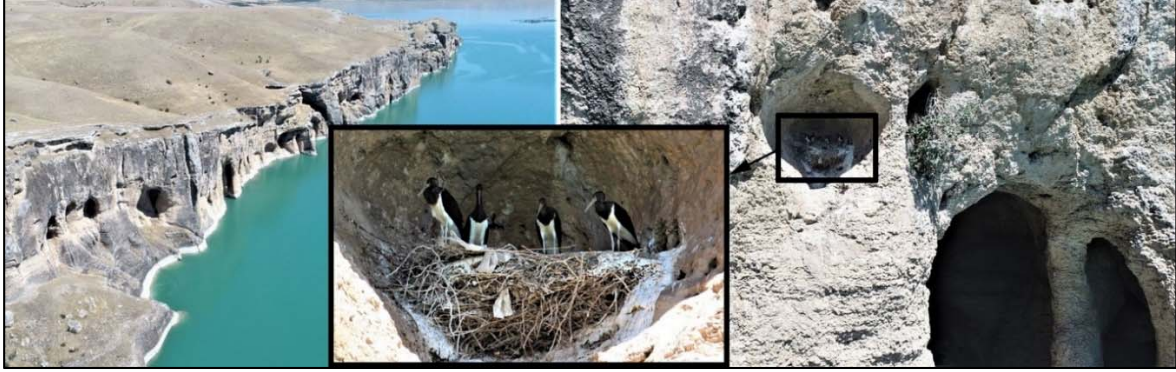
Vejetasyon özellikleri: İnceleme alanında, doğal step ve antropojen stepler geniş araziler boyunca kendini gösteren başlıca vejetasyondur. Ancak özellikle Saklıkapı kanyonu kendine özgü bir mikroklima alanı ve farklı bitki türlerinin ortaya çıkmasını sağlayan hidrografik özelliklere sahiptir. Kanyonun tabanı boyunca Fırat vadisine kadar belli alanlarda higrofil bitkiler ve Akdeniz iklim kuşağında yer alan bazı türler bulunmaktadır. Kanyon içerisinde bulunan mağara ve oyuklar içerisinde, mağara tabanı, tavanı ve duvarlarında bitkileri görmek mümkündür. Özellikle incir ağaçları bu şekilde özellikle Saklıkapı Kanyonu'ndaki mağaralarda yetişme ortamı bulmuşlardır ve yer altı suyunun mağara içinde daha ulaşılabilir olduğu tavan ve duvarlarında kök salarak özel görüntüler oluşturmaktadır (Foto 11). Araştırma alanında ayrıca kaya vejetasyonu (özellikle kireçtaşları üzerinde) yaygındır. Sahanın vejetasyonu ayrıntılı şekilde ayrıca incelenmelidir.

Foto 11. Saklıkapı Kanyonu içerisindeki bir mağara tavanında kök salan incir ağacı (yaklaşık 10 m) ters şekilde durmaktadır (solda). Yine Saklıkapı Kanyonu'nun tabanında bulunan genellikle ılgın, incir ve dutlardan oluşan bitki topluluğu (sağda).

Zoocoğrafya unsurları: Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonları, ev sahipliği yaptığı çeşitli hayvan türleri ile vahşi yaşamın gözlemlenebildiği nadir karakterde bir bölgedir. Nitekim Karaleylek Kanyonu'nun ismini aldığı nadir görülen bir leylek türü olan "Kara Leylek"lerin (*Ciconia nigra*) doğal yaşam alanı olması bu alanı daha özgün bir hale getirmektedir. Karaleylekler göçmen kuşlar olarak bu alanı ilkbahar aylarından (Nisan) itibaren kış aylarına kadar (Kasım) kullanmaktadırlar. Bu kanyonların yamaçlarındaki mağara ve oyuklar bu türün ihtiyaç duyduğu özel korumalı alan özelliğine sahip, ulaşılması oldukça zor olan yerlerdir. Her iki kanyonun

(yoğun olarak Karaleylek Kanyonu) yamaçları boyunca çokça rastlanan oyuklarda yuva yaparak bu alanı üreme bölgesi olarak seçmişlerdir. Karaleylekler bu sarp yamaçlardaki yuvalarını, yetiştirdikleri yavrularının uçuş deneyimini kazanabilmesi için uygun, doğal birer uçuş-tatbik alanı olarak da seçmiş olabilecekları düşünülmektedir. (Foto 12).

Foto 12. Karaleylek Kanyonu'na ismini veren leylek türü (*Ciconia nigra*) ve bu kuşların yuvalarından görüntüler

3.2.7. Tarihi ve kültürel öğeler. Doğu Anadolu topraklarından doğan ve Mezopotamya'ya hayat veren Fırat ve Dicle Nehri havzalarında bir çok akarsu vadisinin yakın çevreleri tarihten beri hep insanların hayatlarını idame ettirdikleri optimum şartlar sergileyen zengin topraklara sahip alanlardır. Bu kapsamda inceleme alanı içerisinde bulunan Fırat Nehri vadisi, tarihi ve kültürel öğeleriyle geçmişin izlerini taşımaktadır. Bu izleri sahadaki kanyonların bazı bölümlerinde görmek mümkündür. Karaleylek Kanyonu'nda mağaralardan vadiye incek şekilde taşların oyulması ile yapılmış olan merdiven kalıntıları, duvar oymaları, benzer şekilde Saklıkapı Kanyonu içerisinde bulunan çok sayıda mağaranın insanlar tarafından işlendiğini-kullanıldığını işaret eden izler, mağaralar içerisinde yaşandığı fikrini güçlendirmektedir. Bunun yanında Saklıkapı Kanyonu'nda bulunan bazı mağaralarda kaya mezarı bulunduğu yöre halkı tarafından dile getirilmiş konular arasındadır. Yine kanyon duvarları ve mağara içlerinde arkeolojik değeri olduğu düşünülen kaya işlemleri mevcuttur. Tüm bu değerler ayrıca incelenmesi gereken konular arasındadır (Foto 13).

Tablo 1. Karaleylek-Saklıkapı Kanyonları'nın Jeomiras Öğeleri ile Doğal-Tarihi Varlıklarının Listesi ve Koruma Kataloğu

Sınıflandırma	Görülen yapı-şekil veya öğeler	Bulunduğu alan	Koruma kataloğu
Yapısal Morfoloji	Yatay yapıli arazi (Kanyon Vadiler), Faylı Yapı (Düşey atımlı ters faylar), Diskordans Örtülü Yapı (Sürempoze Vadi), Kıvrımlı Yapı (Antiklinal ve senklinaller)	Karaleylek Kanyonu, Saklıkapı Kanyonu, Keban Boğazı	Düşük
Flüvyal Morfoloji	Gömük menderesli kanyon vadiler, Çarpak alanları, Birikinti koni ve yelpazeleri, Suyun hidrolik, korratif etkisiyle ortaya çıkan dar ve dik yamaçlara sahip su akış kanalı, Badlands topoğrafyası ve oyuntu erozyonu alanları	Karaleylek Kanyonu, Saklıkapı Kanyonu, Keban Boğazı	Orta
Karst Morfolojisi	Mağaralar, Çökme Dolini, Obruk, Traverten, Lapy tipleri	Karaleylek Kanyonu, Saklıkapı Kanyonu, Keban Boğazı	Yüksek
Kütle Hareketleri	Kaya düşmeleri, yamaç blok kopmaları, kanyon duvarları arasına ve birbiri üzerine düşen asılı halde kalmış kaya düşmeleri, kaya geçitleri	Saklıkapı Kanyonu	Orta
Diğer Jeosit Alanları	Fosil yatakları, Konglomera sahası	Saklıkapı Kanyonu	Orta
Ekolojik Öğeler	Vejetasyon, Bitki türleri, Endemik türler ? Vahşi doğa, zoocoğrafya unsurları	Saklıkapı Kanyonu, Karaleylek Kanyonu, Saklıkapı Kanyonu, Keban Boğazı	Yüksek
Tarihi ve Kültürel Öğeler	Kalkolitik ve Neolitik (?) dönem izleri Yöresel ürünler ve kırsal yaşam tarzı	Karaleylek Kanyonu, Saklıkapı Kanyonu İnceleme alanı	Yüksek Orta

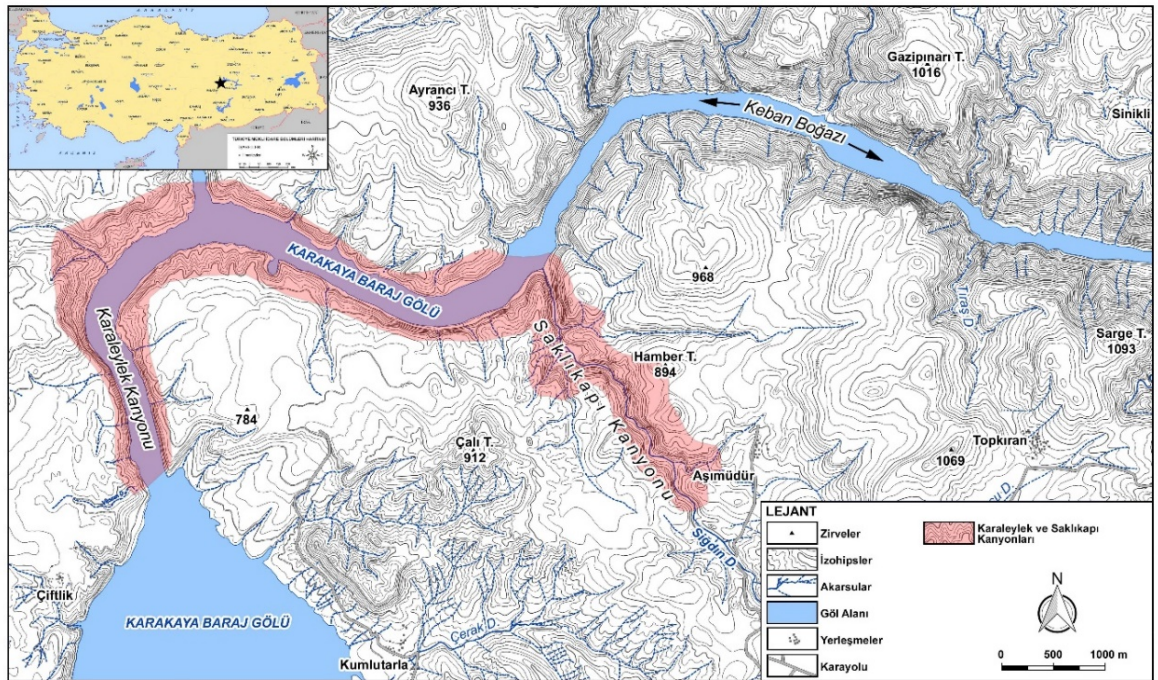
Foto 13. Karaleylek Kanyonu'nda arkeolojik değeri bulunan mağaralardan görüntüler

3.3. Araştırma Sahasının Jeopark Niteliği

Jeoparklar, uluslararası jeolojik öneme sahip yerlerin ve doğal alanların bütünsel bir koruma, eğitim ve sürdürülebilir kalkınma kavramıyla yönetildiği tek ve birleşik coğrafi alanlardır (UNESCO, 2020a). Bir alanın jeopark olarak ilan edilmesi için öncelikle yeterli miktarda jeosit varlığına sahip olması gerekir. Bu sebeple jeopark ilan edilme sürecinin ilk adımı jeositlerin belirlenmesidir (Aytaç ve Bozdağ, 2015). Yine UNESCO Küresel Jeoparklar Ağına (GGN) katılmak için boyut ve yerleşim, yönetim ve yerel katılım, ekonomik kalkınma, eğitim, koruma ve küresel ağ başlıklarından oluşan kural ve kriterler vardır (Akbulut & Ünsal, 2012; Farsani, Costa, & Coelho, 2011; UNESCO, 2014). Bu kriterler aşağıda değerlendirilmiştir:

Boyut ve yerleşim: “Bir jeopark kültürel ve ekonomik gelişmeler için yeterli alana sahip olmalıdır ve bu alan net şekilde sınırlandırılmış olmalıdır”.

İnceleme alanı olarak belirlenen Saklıkapı ve Karaleylek Kanyonları, sınırları belli morfolojik ünitelerdir. Yatay yapının varlığı doğal sınırların keskin ve net olarak çizilmesini sağlayan bir özelliktir. Bu anlamda zaten sınırları ayırt edilmesi kolay olan jeopark sınırı, aynı zamanda Karakaya Baraj Gölü'nün varlığı nedeniyle de ayrıca hidrografik bir unsur ile sınırlanmaktadır. Her iki jeosit bir biri ile komşu bulunmakta ve adeta birbirinin devamı niteliğindeki arazi parçalarını içermektedir. İnceleme alanına ait topoğrafya haritasında kanyonların jeopark özelliği bulunan kısımları işaretlenmiş bulunmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonları'nın sınırları ve yakın çevresini gösteren topoğrafya haritası

Gelecekte bu alanın turistik bir jeopark olduğu varsayıldığında birçok ekonomik aktivite için kanyonların doğal unsurlarının herhangi bir şekilde sınırına girilmeden rahatlıkla geliştirme uygulamalarına yönelik yeterince alanı bulunmaktadır.

Yönetim ve yerel katılım: “Onaylanan bir jeoparkın uygulama programına sahip olması ve kalifiye personeli, altyapısı, sürdürülebilir mali desteği olan yönetiminin olması ön şarttır. Jeopark yönetiminin başarılı olması ancak önemli ölçüde yerel katılım ile mümkündür. Yerel halkı ve araziye korurken ekonomik taleplere hizmet eden bir yönetim planı geliştirmek ve uygulamak için yerel halktan faydalanmak önemlidir” (UNESCO, 2014).

Saklıkapı Kanyonu'nun turistik alt yapı ihtiyaçları, yönetim - organizasyon işlevleri ve yerel katılıma yönelik planlamaları genel hatları ile belirlenmiş durumdadır. Alanın turizme kazandırılmadan önce yapılması gerekenler planlanmıştır. Planlama, farklı başlıklar altında sınıflandırılarak izlenecek yol belirlenmiştir. Bu açıdan, altyapı, tesis, güvenlik, yöre insanların eğitimi gibi konular değerlendirilmiştir. İlgili faaliyetlerde yapılması öngörülen yatırımların nicelikleri yani nasıl yapılması gerektiği tarif edilmiştir (Şengün ve Siler 2020). Bu kapsamda özellikle yerel halkın son yıllarda sahip oldukları bu değerlerin önemini kavradıkları yapılan arazi gözlemleri esnasında dikkat çekilmiş bir konudur.

Ekonomik Kalkınma: “Jeoparkın temel stratejik hedeflerinden biri, ekonomik aktiviteyi ve uzun vadeli büyümeyi artırmaktır. Küresel Jeoparklar Ağına (GGN) katılmak isteyen bir jeopark çevresel ve kültürel olarak sürdürülebilir bir sosyoekonomik büyümeyi amaç edinir” (UNESCO, 2014).

Eğitim: Bir jeopark, halkın yerleşiminin geçmişi ile ilgi bilgileri öğrenmesine ve çevresini anlamasına yönelik eğitim faaliyetleri gerçekleştirmelidir. Bu eğitim faaliyetlerinin temelinde jeolojik mirası koruma anlayışı olmalıdır. Bu koruma anlayışı müzeler, eğitim merkezleri, iletişim ortamları, haritalar, afişler yolu ile verilen eğitimler ile oluşturulabilir. **Koruma:** Jeopark, jeolojik mirası korumanın en iyi yollarından biridir. Jeolojik mirasların en iyi nasıl korunacağını araştırır. **Küresel Ağ:** UNESCO Küresel Jeoparklar Ağı dünya üzerindeki tüm bölgeleri kapsar. Aynı yönetim ve çıkarları olan grupları bir araya getirerek yönetim anlayışı için bir platform oluşturur (UNESCO, 2014)

Jeopark olarak önerilen araştırma alanında yaşayan insanların bu alanı koruma ve sahiplenme güdüsüne ulaşmış olmasının yanı sıra turizm aktivitelerinin kendilerine yeni bir ekonomik gelir sektörü olabileceğinin bilincinde bir yerel halkın varlığı söz konusudur. Burada yaşayan insanlara eğitim verilerek mutlaka jeopark ağının bir parçası haline getirilmesi gerekmektedir. Böylece yerel kalkınmanın gerçekleşme ve sürdürme olasılığının yüksek potansiyeli mevcuttur.

4. Sonuç

Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonları, Elazığ ilinin batısında küçük bir alana karşılık gelmesine rağmen zengin coğrafi özellikleri bir arada sunmaktadır. Sahanın doğal ortam özellikleri oldukça belirgin şekilde birbiri ile ilişkili çeşitli yapıların oluşumunu sağlamıştır. Gerek sahanın jeolojik-litolojik ve tektonik özellikleri gerekse de jeomorfolojik özellikleri bahsedilen zengin doğal çevrenin önemli elemanlarıdır.

Bu çalışma dahilinde sahada bulunan jeolojik ve jeomorfolojik nadir özellikteki coğrafi değerlerin oluşumu, gelişimi konuları açıklanmıştır. Yapılan arazi gözlemleri ve bu çalışmayla paylaşılan bulgulara göre çok sayıda jeosit ve jeomorfosit alanına sahip Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonları'nın jeopark potansiyelinin oldukça yüksek olduğu göz önündedir. Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonları, Elazığ ili ve ülkemiz için turistik değeri bulunan önemli bir alandır. Araştırmaya konu edilen alandaki kayaç formasyonlarının yayılışı, stratigrafisi ve başlıca özellikleri, bahsedilen turistik değeri bulunan jeosit ve jeomorfositlerin oluşumunda etkili olan yapısal faktörlerdendir. Ayrıca sahadaki tektonik özelliklerin katkısıyla birlikte dış etken ve süreçlerin şekillendirici etkileri, günümüz jeomorfolojik görünümün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yapısal, flüvyal, ve karst jeomorfolojisine ait yer şekilleri, kütle hareketleri ve diğer jeolojik, ekolojik, kültürel varlıkları ile araştırma alanı dünyada eşine az rastlanır, nadir özellikte, cezbedici manzaraların bir arada bulunduğu bir alandır. Yapılan bu çalışma ile sözü edilen unsurların oluşumu gelişimi ve paleocoğrafik koşulları açığa kavuşturulmuştur. Jeopark potansiyelinin ortaya konulması için bu yapılar sınıflandırılarak listelenmiş ve koruma kataloğu oluşturulmuştur. Tüm bu özellikleri ile Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonları, sahip olduğu jeomiras değerleri ile meraklı toplulukların dikkatini kısa sürede üzerine çekmiş bulunmakta ve günden güne ziyaretçisi artmaktadır. Sahanın üzerinde oluşmaya başlayan bu antropojen baskı, eşsiz olarak nitelendirilebilecek değerlerin bir an önce koruma altına alınmasını gerektirmektedir. Bu anlamda UNESCO jeopark kriterleri açısından uygun şartlara sahip olması nedeniyle potansiyeli yüksek bir aday saha durumundadır.

İnceleme alanı kırsal yönü oldukça belirgin olan ve hem tarihi geçmişinde hem de günümüzde çeşitli cazibe merkezlerine (şehirlere, ana ulaşım güzergahlarına) uzak olduğundan dolayı “el değmemiş” doğal yapısını koruduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca inceleme alanında kanyonların yakın çevrelerinde çeşitli spor ve turizm aktivitelerine uygun alanların bulunması (jeoturizm güzergahlarına, dağ doğa yürüyüşü, dağcılık

tırmanış, bisiklet ve motor sporları ve off-road parkurlarına uygun bölümlere, zipline gibi adrenalin aktivite alanlarına uygun bir doğaya sahip olması gibi) sahayı çekici kılmaktadır. Sadece Karakaya Baraj Gölü üzerinden ulaşılabilen Karaleylek Kanyonu'nun da bu anlamda el değmemiş bir doğası ile birlikte ulaşılması zor ilginç bir çekiciliği barındırması, vahşi yaşam gözlemciliği, fosil belgeleme vb. özel ilgi alanlarına ev sahipliği yapması inceleme alanının jeopark potansiyelini önemli ölçüde artırdığı söylenebilir.

İnceleme alanında bulunan jeomiras alanları ve jeomorfositler, tarihi ve arkeolojik özelliği olduğu düşünülen alanlar ile diğer doğal miras karakterindeki unsurlar herhangi bir koruma statüsünde değildir. Söz konusu doğal değerler acil olarak koruma altına alınmalı, bunun için yerel yönetimlerin, kanyonlara yönelik halihazırda gösterdikleri ilgi ve motivasyonun da desteği ile Dünya Jeoparklar Ağı (GGN) ve Avrupa Jeoparklar (EGN) Ağı'nın jeoparklara ilişkin kriterleri göz önünde bulundurularak gerekli adımlar atılmalı, sahanın jeoturizm açısından sahip olduğu yüksek potansiyel böylece değerlendirilmelidir. Bu anlamda küresel ağa katılım ile birlikte hem sahanın korunması hem de kırsal kalkınmanın sağlıklı bir şekilde gelişmesi sağlanmış olacaktır.

Notlar

1. Bu çalışmada ele alınan sahanın bir bölümüne karşılık gelen Saklıkapı Kanyonu'nun jeomorfolojisiyle ilgili ön bulgular, genel bir değerlendirme ile 10-12 Ekim 2019 tarihinde gerçekleştirilen Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulmuş, turizm altyapı ihtiyaçlarının planlanmasına ilişkin yapılan bir araştırma ise, 2020 yılında "Her Yönüyle Baskil" kitabında bölüm olarak yayımlanmıştır.

Kaynakça

- Akbulut, G. ve Ünsal, Ö. (2012). Levent Vadisi'nin (Malatya) Jeopark ve Jeoturizm Potansiyeli. *I. Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, 535-546, Erzurum.
- Akkan, E. (1964). *Erzincan Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi*. Ankara Üni. DTCF Yay. No. 153, Ankara
- Atalay, İ. (1994). *Türkiye Coğrafyası (Genişletilmiş 4. Baskı)*. Ege Üniv. Basımevi, İzmir.
- Aytaç, A. S. ve Bozdağ, E. (2015). Nemrut Dağı Milli Parkı ve Çevresinin (Adıyaman) Jeopark Potansiyelinin Belirlenmesi. *International Science And Technology Conference (ISTEC), September 2-4, 2015*, 366-379. St. Petersburg.
- Çağlıyan, A. (2002). *"Baskil İlçesi (Elazığ) Coğrafyası"*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Darkot, B. (1943). *Türkiyenin Coğrafi Bölgeleri Arasında Yukarı Fırat Bölgesi*. III. Üniversite Haf. Elazığ. İst. Üniv. Coğrafya Enst. Yay.No.196.s. 225-268. İstanbul.
- Demir, T. ve Aytaç, A. S. (2018). Kula UNESCO Global Jeoparkı: Türkiye'nin UNESCO Tescilli İlk ve Tek Global Jeoparkı. *TUCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (1238-1243. ss.). Ankara.
- Dowling, R. (2013). Global Geotourism-An Emerging Form of Sustainable Tourism. *Czech Journal of Tourism*, 2(2), 59-79.
- Eriñç, S. (1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*. İst. Üniv. Coğrafya Enst. Yay. No.15.
- Erol, O., Alkan, E., Elibüyük, M. ve Doğu, A.F. (1987). *Aşağı Fırat Bölgesi'nde Bugünkü ve Kuvaterner'deki Doğal Çevre Koşulları*. ODTÜ. Aşağı Fırat Proj., 1978-1979 Çalışmaları. Aşağı Fırat Proj. Yay., Seri I, No.3 Ankara.
- Farsani, N. T., Costa, C., and Coelho, C. (2011). Geotourism and Geoparks as Novel Strategies for Socio-economic Development in Rural Areas. *International Journal of Tourism Research*, 68-81.
- Kalınca, A. (1997). *"Keban ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi"*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Kazancı, N., Özgen Erdem, N., ve Erturaç, M.K. (2017). Kültürel Jeoloji ve Jeolojik Miras; Yerbilimlerinin Yeni Açılımları. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 60(1), 1-16.
- Kazancı, N. ve Ürün, Ş. (2019). Doğal Taşlar, Jeoparklar ve Kent Kimlikleri. *Mavi Gezegen*, 26, 40-47.
- Koçan, N. (2012). Ekoturizm ve Sürdürülebilir Kalkınma: Kızılcahamam-Çamlıdere (Ankara) Jeopark ve Jeoturizm Projesi, *Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi / The Black Sea Journal of Science* ISSN: 1309-4726 İlkbahar / Spring 2012 Yıl / Year: 3 Cilt / Volume: 2 Sayı / Number: 6 Sayfa/Page 69-82.
- MTA. 1/25.000 Ölçekli K40c2, K41d1 ve 1/100.000 Ölçekli K41 Jeoloji Paftaları, Ankara.
- Özdemir, M. A. ve Tonbul, S. (1996). Kömürhan Boğazı (Malatya-Elazığ). *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: , Sayfa: 239-262, Elazığ.
- Özdemir, M. A. ve Özgen, N. (2004). Keban Barajından Su Kaçakları ve Sunduğu Doğal Potansiyeli. *A.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 65-86, Elazığ.
- Siler, M., Şengün, M. T. (2019). Saklıkapı Kanyonu. *Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu 2019 Bildiri Özetleri Kitabı* içinde (218-220. ss.), Ankara.

- Şengün, M. T., & Siler, M. (2020). Saklıkapı Kanyonu'nun (Baskil-Elazığ) Turizm Planlaması. *Her Yönüyle Baskil* içinde (1070-1086. ss.). Elazığ.
- Tanoğlu, A. (1944). Malatya Dolaylarında Coğrafi Geziler II. *Türk Coğrafya Dergisi*, S.5 6., s.61-84., Ankara
- Tonbul, S. (1985). “Kuzova-Hasandağı Çevresinin (Elazığ Batısı) Fiziki Coğrafyası”. (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Tonbul, S. (1987). Elazığ Batısının Genel Jeomorfolojik Özellikleri ve Gelişimi. *Jeomorfoloji Dergisi*, 15, 37-52.
- UNESCO. (2014). Küresel Jeoparklar Ağına (GGN) Katılmak için UNESCO'nun Danışmanlığını İsteyen Ulusal Jeoparklar için Kurallar ve Kriterler (Tercümesi). Erişim adresi <https://www.unesco.org.tr/pages/150/44/> Erişim tarihi: 21.12.2021.
- UNESCO (2020a). UNESCO Global Geoparks. Erişim adresi <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/earth-sciences/unesco-global-geoparks/> Erişim tarihi: 21.12.2021.
- UNESCO (2020b). Fundamental Features of a UNESCO Global Geoparks. Erişim adresi <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/earth-sciences/unesco-global-geoparks/fundamental-features/> Erişim tarihi: 21.12.2021
- Yakupoğlu, T. ve Selçuk, G. Ö. (2020). Nemrut Kalderası'nın (Bitlis/TÜRKİYE) Jeopark Potansiyeli, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 1-12.

İnternet Kaynakları:

- Url 1: Erişim adresi <https://www.haberturk.com/elazig-da-yeni-kesif-2506525> (erişim: 17.12.2021).
- Url 2: Erişim adresi <https://www.haber7.com/seyahat/haber/2922910-9-milyon-yillik-elazig-saklikapi-ve-karaleylek-kanyonu-tescilleniyo> (erişim: 17.12.2021).
- Url 3: Erişim adresi <https://twitter.com/mucahitmuglu/status/1273375374383202304/photo/2> (erişim: 19.12.2021).
- Url 4: Erişim adresi <https://www.trthaber.com/foto-galeri/elazigin-kanyonlari-baharin-renkleriyle-buyuluyor/25769/sayfa-19.html> (erişim: 21.12.2021).
- Url 5 : http://www.europeangeoparks.org/wp-content/uploads/2012/03/Geoparks_Guidelines_Jan2014.pdf (erişim: 14.03.2022).
- Url 6 : http://www.europeangeoparks.org/?page_id=6 (erişim: 15.03.2022).

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
    - Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

THE SUBLIME AND GROTESQUE IN HOWARD BARKER'S *SCENES FROM AN EXECUTION*

Howard Barker'ın Bir İnfazın Portresi Adlı Eserinde Yücelik ve Grotesk

Fatih ÖZTÜRK¹

¹ Dr. Öğr. Gör., Firat Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Elazığ, fozturk@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0116-4384

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
11.01.2022

Kabul/Accepted:
12.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1056011

Key Words

Howard Barker, Scenes from an Execution, the sublime, the grotesque

ABSTRACT

In literature, it is not always easy to set clear boundaries to the denotations or connotations of certain concepts. In this direction, many genres and terms have been observed to undergo fundamental changes in terms of meaning and usage. Some concepts have even been associated with their seemingly opposites. The complex and ambiguous relationship between the concepts of the sublime and the grotesque is one of the most obvious examples of this inclination. Arguments on what the concept of sublimity means or should mean in literature have a long history. The common ground that almost all definitions meet is the potential of this concept to cause strong emotions such as pain and fear. Its difference from the concept of beauty has been explained by the fact of its being outside the realm of human senses. The concept of the grotesque, on the other hand, has often been used as an equivalent to the weird and ugly. However, the reason why so many Romantic poets point to Shakespeare as the beginning of the grotesque is the strange connection of this concept with compassion. In this context, these two concepts, which seem to be opposites at first glance, have had to intersect at some points. This study reveals how the difference between the sublime and the grotesque blurs in Howard Barker's *Scenes from an Execution* and the author's use of these concepts with similar connotations.

ÖZ

Edebiyatta, bazı kavramların düz veya yan anlamlarına net sınırlar çizmek her zaman kolay değildir. Bu doğrultuda, birçok tür ve terimin anlam ve kullanım açısından köklü değişimler yaşadığı gözlemlenmiştir. Hatta bazı kavramlar, görünüşte karşıtlarıyla ilişkilendirilmiştir. Yücelik ve grotesk kavramları arasındaki karmaşık ve muğlak ilişki, bu eğilimin en bariz örneklerinden biridir. Edebiyatta yücelik kavramının ne anlama geldiği veya ne anlama gelmesi gerektiği konusundaki görüşler uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Hemen hemen tüm tanımların bulunduğu ortak nokta ise bu kavramın acı ve korku gibi güçlü duygulara neden olma potansiyelidir. Güzellik kavramından farkı, insan duyuları alanının ötesinde olmasıyla açıklanmıştır. Grotesk kavramı ise çoğu zaman tuhaf ve çirkinin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Ancak pek çok Romantik şairin Shakespeare'i groteskin başlangıcı olarak göstermesinin nedeni, bu kavramın şefkatle olan tuhaf bağlantısıdır. Bu bağlamda ilk bakışta zıt gibi görünen bu iki kavram, bazı noktalarda kesişmek zorunda kalmıştır. Bu çalışma, Howard Barker'ın *Bir İnfazın Portresi* adlı eserindeki yücelik ile grotesk arasındaki farkın nasıl bulanıklaştığını ve yazarın bu kavramları benzer çağrışımlarla kullanmasını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Howard Barker, Bir İnfazın Portresi, yücelik, grotesk

Atıf/Citation: Öztürk, F. (2022). The Sublime and Grotesque in Howard Barker's Scenes from an Execution. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 32, 2(427-432).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Fatih ÖZTÜRK, fozturk@firat.edu.tr

1. Introduction

Almost all of the attempts to put literary terms into a certain mould and to define them with exactness and clarity have failed. This case should not be taken as a surprise since two times two is almost never four in this field. In this parallel, there have always been some concepts that are difficult to characterise by accurate words within the literary circles; a difficulty arising from the fact that there are some areas where such concepts transgress one another's territory. The sublime and the grotesque are the two concepts that can be handled within this context.

The first instance of referring to the sublime is usually ascribed to Longinus. Most renowned for his treatise on literary criticism, *On the Sublime*, which is believed to have been written in the 1st century A.D. as a response to the work of Caecilius of Calacte with the same name, Longinus was a Greek teacher of rhetoric and a literary critic who may have lived in the 1st or 3rd century A.D. Although there is limited information about him, he is understood to have employed a different approach to literature from those of classical philosophers like Aristotle and Plato in that Longinus was more concerned with what makes a writing great and why humankind desires to read than the ethics or mechanics of literature because he tended to judge “a work more by its essence than by its form” (Singh, 2019: 315). When he attempts to explain the underlying reasons for people to feel the necessity for reading, he takes sublimity as an element with strong psychological influence over the reader. He puts forward the idea that people are fascinated and taken to a different world by means of a sense of exaltation created by the sublimity of the work. In this context, it is important to distinguish sublimity from rhetoric because Longinus takes sublimity as an artistic ability that ennobles readers' emotions without trying to convince them to a specific argument. Koçsoy clarifies the connection between the sublime and elevation of emotions by referring to the sublime as something which “denotes intense emotions in the face of power and infinity, elevating the mind and the imagination together” (Koçsoy, 2018: 142).

For Longinus, the sublime is an adjective that describes great, elevated, or lofty thought or language: “[T]he Sublime, wherever it occurs, consists in a certain loftiness and excellence of language” (Longinus, 1890: 1.3). As a result, the sublime evokes terror and admiration, along with stronger persuasive powers. At this point, however, there is a serious problem about his propositions because he blurs the line between the sublime and the beautiful.

When the French critic Nicolas Boileau translated Longinus's treatise in 1674, it became more accessible to the European public. Later on, Edmund Burke enlarged the ideas of Longinus in his *A Philosophical Inquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful* (1757) and brought a new approach to the concept as he made a difference between the sublime and the beautiful, arguing that there must be a rational reason for beauty. In his work, he defines the sublime in the following way:

Whatever is fitted in any sort to excite the ideas of pain and danger, that is to say, whatever is in any sort terrible, or is conversant about terrible objects, or operates in a manner analogous to terror, is a source of the sublime; that is, it is productive of the strongest emotion which the mind is capable of feeling. I say the strongest emotion, because I am satisfied the ideas of pain are much more powerful than those which enter on the part of pleasure. (Burke, 1990: 36)

For Burke, the sublime is anything that gives way to pain in the audience because pain is the most powerful emotion that human being is capable of feeling. He claims that the sublime is the most powerful aesthetic experience: a mixture of fear and excitement, terror and awe. In this way, Burke saves sublimity from the borders of rhetoric, and adds a new dimension to it. On the other hand, Immanuel Kant in his *The Critique of Judgment* (1790) brings a philosophical perspective, employs a new approach to Burke's definition and mostly tends to explain it in contrast to the beautiful. For Kant, the sublime is a much more infinite concept and unlike the beautiful, it can be found even in an entity with no form at all:

The beautiful in nature is connected with the form of the object, which consists in having boundaries. The sublime, on the other hand, is to be found in a formless object, so far as in it or by occasion of it boundlessness is represented, and yet its totality is also present to thought. (Kant, 1951: 82)

One way or another, the sublime has mostly been tended to be associated with powerful feelings and ideas, and in that vein it has been defined as something beyond what is familiar and tangible in the general sense. An important critic in the field of drama, Erika Fischer-Lichte expresses the sublime as something that

“affords us an egress from the sensuous world in which the beautiful world gladly holds us forever captive” (Fischer, 2002: 196). In this way, she highlights the difference between the sublime and the beautiful, and apparently puts beautiful into the realm of sensuality and tangibility while putting the sublime into the realm of reason and the intangible. From this point of view, the sublime becomes to be something beyond human perception and human senses.

As for the grotesque, it is another concept that has had different and even contradictory definitions in time. Literally meaning ‘of a cave,’ the grotesque is usually associated with distortion, absurdity, ugliness, and caricature, which can be defined as anything “unnatural, strange, absurd, ludicrous, distorted, wildly fantastic, or bizarre” in the general sense (Abrams & Harpham, 2013: 157). Since the 18th century, at the very least, grotesque has become a common word for unusual, bizarre, unpleasant, uncomfortable, or repulsive, and is frequently used to denote strange shapes and deformed forms.

It may sound interesting but alongside with all these negative connotations, the word can also be correlated with the notion of ‘pity’ because it can well be displayed as a concept, especially in drama, that simultaneously invokes a feeling of uncomfortable bizarreness as well as sympathetic pity in the audience. It is from this perspective that most of the Romantics tended to refer to Shakespeare when they tried to point at the basis of grotesque. An American literary critic, George Steiner explains this issue in his *The Death of Tragedy*:

The romantics appealed to the Shakespearean precedent when committing audacities which were already implicit in their own canons. They mingled the comic and the tragic in repudiation of the neo-classical doctrine of unity. They introduced grotesque and lowborn personages into the sphere of high drama in order to subvert the neo-classic principle of decorum. (Steiner, 1980: 153-154)

Although the sublime and grotesque seem to be completely distinct terms by their general meanings and definitions, it must be considered that they can easily come across at certain points. Behzad Ghaderi Sohi, a critic of dramatic literature, expresses this possibility of a junction point in the following way:

Yet romantic imagination, which identifies the mind as a cave, by letting some light break through from the fractures in this cave, or what Locke called “Camera Obscura,” substituted the material determinism of the natural world with split characters, demon-heroes, marginal ghosts who, in Gillespie’s words, all of which can be a variation of “the discovery of a mysterious linkage between modern liberated creativity and the shadow side of existence.” This “shadow side of existence” is sublime, yet because the characters or images appear “displaced”, “corrupted” or “absurd”, we can say that sublime has another side, the grotesque. (Sohi, 2001: 20)

In this sense, the sublime and the grotesque may not be as different as they have been thought to be. They are both undeniable realities of the existence and they represent the two seemingly conflicting aspects of the human being, the presence of which depends on each other.

2. Howard Barker’s Theatre of Catastrophe

Even though the discussions regarding the sublime and grotesque reached their peak during the Romantic period, the popularity of these concepts has not waned within many disciplines from architecture to literature. Born in 1946, the contemporary British playwright Howard Barker is surely one of the best figures in drama in terms of his representation of the sublime and grotesque elements in his plays. In that vein, he explores violence, sexuality, the desire for power, and human motivation in most of his works. Ignoring the widely held belief that an audience should have a collective reaction to the happenings on stage, Barker appears to make an intentional attempt to split the audience’s response, pushing each viewer to deal with the play alone and personally. Where other playwrights might try to clarify a scene, he “seeks to complicate scenes, making them more ambiguous and unstable, in order to fragment the viewer’s responses” (Aldaoseri, 2021: 43). To make his dramaturgy clear, Barker uses the term “Theatre of Catastrophe,” which explicates his views on the sublime and grotesque. In his *Howard Barker’s Theatre of Seduction*, Charles Lamb clarifies the underlying motives of such a conceptualisation as follows:

The Theatre of Catastrophe addresses itself to those who suffer the maiming of the imagination. All mechanical art, all ideological art, (the entertaining, the informative) intensifies the pain but

simultaneously heightens the unarticulated desire for the restitution of moral speculation, which is the business of theatre. The Theatre of Catastrophe is therefore a theatre for the offended. (Lamb, 1997: 15)

The plot and setting of Barker's plays are also far from the classic norms. His plays usually place a set of characters in a dilemma which they must resolve later. Because such discontinuities move away from the comforting and culturally imposed codes of everyday experience accepted as truth, the sequence of events is almost always detached both from the audience and the characters themselves. Most of the time, these situations are potentially disastrous. His view of theatre and drama gets its power and energy from the idea of catastrophe and chaos rather than tranquillity and order. It is for this reason that 'death' itself suddenly becomes one of the most prominent themes that Barker deals with in his plays. As a playwright who tries to arouse anxiety rather than pleasure with drama, dealing with the issue of death is not a strange thing. In fact, his obsession with death has at the same time something to do with his struggle to evoke imagination in the reader and audience. In his *Death, the One and the Art of Theatre* (2005), he indicates this queer inter-connectedness: "Nothing said about death by the living can possibly relate to death as it will be experienced by the dying. Nothing known about death by the dead can be communicated to the living. Over this appalling chasm tragedy throws a frail bridge of imagination" (Barker, 2005: 1). Because of this kind of perspective, his plays inhabit a world where creativity, not utility, is the dominant consideration. His dealing with death as an attempt to arouse the power of imagination in the viewer is explained in the following way:

The Art of Theatre challenges the theatre (primarily) and the sociopolitical (secondarily) on the grounds of their inability (or hesitation, or refusal, or failure) to imagine the human individual as s/he who not only desires but actively seeks surprise, strangeness, passion, risk, mystery, excess, transgression, and (im)possibility – that is, beyond the sclerotic virtualization of these acts which strips them of their necessary counterpart: the ecstatic encounter with death. (Drury, 2009: 131)

In this context, he apparently challenges the audience to ascribe their own subjective meaning to the abstract being of death to fill the gap between what death is and what people understand from it by using their imagination.

3. The Juxtaposition of the Sublime and the Grotesque in *Scenes from an Execution*

Howard Barker's most famous play, *Scenes from an Execution* (1990) follows a fictitious female artist who is commissioned to produce a memorial artwork depicting the Venetian triumph over the Ottoman armada in the wake of the Battle of Lepanto (1571). Within the context of this play, it is necessary to internalise Barker's perception of the sublime and grotesque, and to understand this, it may be rather useful to analyse his views on the 'ideal.'

As a playwright of post-modern period, his idea of the ideal is unsurprisingly quite different from that of the preceding eras. While the Classicists or the Neo-classicists take 'beautiful' as their ideal since it presents a clear and understandable presentation, Barker takes the sublime and grotesque as his ideal since they create an obscure and infinite one. From this point of view, the ideal is a kind of 'pleasant pain' and 'delightful terror,' which means a togetherness of the sublime and grotesque. Jennings explains this seemingly unusual co-occurrence as follows: "The grotesque presents the terrible in harmless guise, and its playfulness is constantly on the verge of collapsing and giving way to the concealed horror" (1963: 16). In this way, anything that creates horror is an element of the grotesque. Furthermore, as it at the same time creates pleasure in the audience by emphasizing their own safety in front of the terror they witness, it gives birth to the sublime itself. In this way, the sublime and the grotesque become inseparable.

In *Scenes from an Execution*, a play where death and history meet, the sublime and grotesque elements are gathered under the same roof. In this parallel, Barker's presentation of Galactia herself comes to the surface as a perfect embodiment of the delightful terror, that is, a state of interdependence between the sublime and grotesque. The first line belonging to Galactia makes a clear initiation of her to the reader in terms of her role and function in the play: "Dead man float with their arses in the air" (Barker, 1990: 9). As discussed before, Barker gives a huge importance to death because he takes it as something first grotesque as it arouses terror and the uncanny, and then sublime as it is infinite and too obscure to understand. In that vein, the first line that he gives to Galactia is of great importance with regard to its implications about her position in the play.

When Prodo is introduced into the play as a survivor of the war, Galactia gets the chance to present the sublime and grotesque more directly as she states she will paint his pain for him (1990: 13). The idea of pain is a central theme for the grotesque. In this occasion, it is the grotesque on Prodo's part, but at the same time it is playful and pleasant for the viewer as they do not experience that deformity: they only witness it and get pleasure as they are safe from that dangerous and unpleasant state. Later on, Galactia states that she does not "trust beauty" because "it is an invention and lie" (1990: 15). In this manner, she turns out to be the spokesman of Barker. It must be remembered that for Barker, beauty is not the ideal state of being, and Galactia puts forward the same argument just at this point. A few lines later, she begins to disclose her understanding of the ideal, and she implies that 'violence' is the ideal for her: "I will paint your violence" (1990: 15). Having emphasized the idea of pain, expressed her dislike of beauty, which symbolises the Classicist perspective of the ideal, and stated her admiration of violence, it is high time to make the underlying purpose of drawing the painting of the so-called victory clear: The teleology of her art is creating terror in the seers since she draws to "make them breathless, make them pale" (1990: 19). Galactia's emphasis on imagination is another aspect to take into consideration: "I believe in observation, but to observation you must lend imagination" (1990: 22). This stress on the concept of imagination is undoubtedly an obvious reminder of Barker himself once more. After all, his very purpose of writing is to create the slightest sparkle of imagination in the audience.

In addition to the stated fundamental elements of the sublime and grotesque, Galactia employs a lot of underlying sublime and grotesque elements, and she is often associated with such elements by the others all through the play. In one of such instances, she says: "Can you think of anything more pitiful than a severed hand? Or eloquent I think it is the ultimate in pity" (1990: 28). After that, her emphasis on madness is another aspect in the same direction: "Someone's got to speak for dead man, not pain and pity, but abhorrence, fundamental and unqualified, blood down the paintbrush, madness in the gums" (1990: 39). As for the imagery that she creates in the minds of other people, Urgentino, the Doge of Venice, puts through one of the most effectual discourses in the work when he describes Galactia as someone who is "[c]leaving her way through dark spaces" (1990: 45). An admiral, Suffici, on the other hand, implies the 'deformity' that Galactia creates through her art: "My hands which are beautiful in fact, despite my age, are beautiful and not claws as she has painted" (1990: 51). Nevertheless, Suffici is just a representer of all the other characters in the play, and thus a metaphor for all the society which is obsessed with the clarity and comprehensibility of the 'beautiful' while protesting the obscurity and intangibility of 'deformity.' Another painter in the play, Lasagna points out Galactia's abnormality by referring to her employment of excess: "She can paint but it's excessive" (1990: 67). The fact that Galactia's art is frequently identified with such issues as madness and deformity places her within the realm of the sublime and grotesque, and this quality of her is observed in the overreactions of the other characters.

4. Conclusion

As specified with several instances, Galactia is associated with the sublime and grotesque all through the play; whether directly by the author himself or through the comments of the other characters in an indirect way. Her emphasis on pain, violence, and imagination on the one hand; her association with dark spaces, deformity, and excessiveness on the other make her an embodiment of the sublime and grotesque. In fact, she appears to be the voice of Barker himself, and in a way the play turns into a kind of manifesto of Barker's views of drama. He clearly employs Galactia to state his dramaturgy. In this parallel, he shows his idea of the 'ideal' as the sublimity and grotesque while he draws the other characters as foils to this argument, the advocates of Classical ideology. He once more clarifies this issue through Galactia when she talks to Rivera, a critic: "I am not meant to be understood. Don't you see? Oh, you miserable well-meaning, always-on-the-right-side, desperate little intellect. Death to be understood" (1990: 70). His idea of the ideal is not what is beautiful, clear and understandable; but rather it is the idea of the sublime and grotesque that belong to the margin, extreme and obscurity. From this perspective, Galactia becomes the 'truth' itself as she shows the dark existence of human being behind the deceptive beautiful. She has been sentenced to prison because of this. This act is a kind of social defence mechanism that is employed to distance the truth as far as possible because people do not want to see their true being, which includes the grotesque as much as the sublime. Galactia states this struggle to oppress the truth in the following way: "I must be tortured, obviously, it would

be inconsistent if I weren't tortured, driven mad and murdered in some corner. They hate truth . . ." (1990: 59). After a while, she openly refers to the way the prison functions: "Nothing is poly in prison, it's all mono, mono dinner, mono supper, mono stench" (1990: 65). In this way, the prison is presented as the secret corner of the world itself where oneness and sameness prevail and where the dark side of the being is tried to be suppressed. There is no place for plurality in that domain.

Considering these references, it can be claimed that Galactia stands for Barker's position with regards to the sublime and grotesque elements in drama, of which he is obviously in favour. The other characters, however, seem to defend an opposite argument, and so they symbolise the reaction of the society to the sublime and grotesque in the larger sense. This kind of antagonistic reaction is the outcome of the terror and uncanny that the sublime and grotesque create, and it is perfectly exemplified through Carpeta's reaction to Galactia's painting: "I have been displaced" (1990: 22). This feeling of 'displacement' in front of the dark existence of the being is the epitome of the social reaction towards the 'sublime' and 'grotesque' in general.

References

- Abrams, M. H. & Harpham, G. G. (2013). *A Glossary of Literary Terms* (11th edition). USA: Cengage Learning.
- Aldaoseri, M. S. I. (2021). *Theatre and Censorship in Selected Plays by Howard Barker*. (Unpublished master thesis). Karabük University, Karabük.
- Barker, H. (1990). *Scenes from an Execution*. London: Oberon Books.
- Barker, H. (2005). *Death, the One and the Art of Theatre*. London: Routledge.
- Burke, E. (1990). *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful* (A. Philips, Ed.). New York: Oxford University Press.
- Drury, A. (2009). *Asynthesis & Act: The Evental Sublime in Badiou, Byron, and Barker*. (Unpublished master thesis). Oregon State University, Oregon.
- Fischer-Lichte, E. (2002). *History of European Drama and Theatre*. (J. Riley, Trans.). New York: Routledge.
- Jennings, L. B. (1963). *The Ludicrous Demon: Aspects of the Grotesque in German Post-Romantic Prose*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Kant, I. (1951). *The Critique of Judgment*. (J. H. Bernard, Trans.). New York: Hafner Press.
- Koçsoy, F. G. (2018). The Transgressive Sublime in Edgar Allan Poe's "The Tell-Tale Heart" and "The Imp of The Perverse." *The Journal of International Social Research*, 11(58), 142-147.
- Lamb, C. (1997). *Howard Barker's Theatre of Seduction*. London: Routledge.
- Longinus. (1890). *On the Sublime*. (H. L. Havell, Trans.). London: Macmillan. <https://www.gutenberg.org/files/17957/17957-h/17957-h.htm>
- Singh, M. R. (2019). Longinus and His 'On the Sublime': A Historical and Critical Overview. *Literary Endeavour*, 10(2), 315-324.
- Sohi, B. G. (2001). The Sublime and the Grotesque in Romantic Drama. *Language Forum*, 27(1-2).
- Steiner, G. (1980). *The Death of Tragedy*. New York: Oxford University Press.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

تصور وحدت کثرت در دیوان شمس

DİVAN-I KEBİR'DE VAHDET-KESRET TASAVVURLARI

Unity-Abundance Conceptions in Divan-ı Kebir

Ali YILDIRIM¹

¹Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ, Türkiye, ayildirim@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9228-6111

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
12.02.2022

Kabul/Accepted:
12.05.2022

DOI:
10.18069/firsbed.1072473

Anahtar Kelimeler

Mevlânâ, Divan-ı Kebir,
vahdet, kesret, ikili yapılar

ÖZ

Hicri üçüncü asırda ortaya çıktığı kabul edilen tasavvuf düşünce sistemi, geliştirdiği nazariyeleri ve varlık problemlerine yaklaşımları ile İslam dünyasında ciddi etkileri olmuş bir yapılanmadır. Bazıları tasavvufun İslâm'ın dışında, diğer felsefi sistemlerin etkisiyle oluştuğu iddiasıyla şiddetli eleştiriler yöneltmişlerdir. Ancak pek çok mutasavvıf ise aksine tasavvufun İslam'ın özüne müteallik olduğu, Kur'an'ın hakiki manasını idrak ederek ona göre tasarrufta bulunduğunu iddia etmişlerdir. Böylece İslam çatısı altında tasavvuf müdafileri ve tasavvuf muhalifleri gibi yapılanmalar ortaya çıkmıştır. Mevlânâ'nın tasavvuf algısının temelini vahdet-i vücüt nazariyesi oluşturmaktadır. Buna göre tek ve mutlak varlık Hak'tır; diğer birimler ise Hak'a göre bilakis yokluktur. Belki de bilgiden çok tecrübe etme yönüyle değerlendirdiğimizde Mevlânâ'nın vahdet algısına "vahdet-i şuhut"tur, denebilir. Onun söylemleri, bir üst bilinç olana "cem" veya "cem'ül-cem" aşamasını işaret etmektedir. Vahdet kesret ayrımı veya zıtlığı tasavvufun genel söylemi içinde bulunmakla birlikte, belki de daha önemli olanı vahdet ve kesret arasındaki münasebet ve konumdur. İşte Mevlânâ, Mutlak Varlık olan Hak'la Mutlak Yokluk olan kesreti birtakım ikili yapılar üzerinden bizlere anlatmıştır. O, vahdet kesret ilgisini güneş-zerre, derya-damla, mıknaş-demir tozu, kehribar-saman çöpü, gölge sahibi-gölge, aynaya bakan-aynadaki yansıma gibi analogilerle beyitlerinde kurgulamıştır. Bu çalışma Mevlânâ'nın *Divan-ı Kebir* olarak bilinen eserindeki söz konusu kurguların nasıl yapıldığı üzerine olacaktır.

Keywords

Mevlana, Divan-ı Kebir,
unity, abundance, structures

ABSTRACT

Sufi thought system, which is accepted to have emerged in the third century Hijri, is a structure that had serious effects in the Islamic world with its developed theories and approaches to the problem of existence. Some have criticized Sufism with the claim that it was formed under the influence of other philosophical system apart from Islam. However, many mystics, on the contrary, claimed that Sufism is related to the essence of Islam, that they realize the true meaning of the Qur'an and act accordingly. Thus, organizations such as Sufi advocates and Sufi opponents emerged under the umbrella of Islam. The basis of Mevlana's perception of Sufism is the theory of unity of the body. According to this, the only and absolute existence is God; the other units are, on the contrary, non-existence compared to God. Perhaps, when we evaluate it in terms of experience rather than knowledge, it can be said that Mevlana's perception of unity is "Vahdet-i Şuhut". His discourses point to a higher consciousness, namely "cem" or "cem'ül-cem" stage. Although the distinction or contrast between unity and abundance is in the general discourse of Sufism, perhaps the more important one is the relationship and position between unity and abundance. Here, Mevlana told us about God, which is absolute existence, and multiplicity, which is absolute non-existence, through some binary structures. He fictionalized the relationship between unity and abundance in his couplets with analogies such as sun-particle, ocean-drop, magnet-iron powder, amber-straw, shadow owner-shadow, mirror looker-reflection in the mirror. This study will be on how the aforementioned fictions in Mevlana's work known as *Divan-ı Kebir* were made.

Atf/Citation: Yıldırım, A. (2022). Divan-ı Kebir'de Vahdet-Kesret Tasavvurları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(433-448).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ali YILDIRIM, ayildirim@firat.edu.tr

1. Giriş

İslam'ın tefekkürü yönünü oluşturan tasavvuf düşüncesi, geliştirdiği nazariyeleri ve oluşturduğu oldukça farklı ve yeni terminolojisi ile üzerinde pek çok değişik tezlerin ileri sürüldüğü bir alan olmuştur. Özellikle ontoloji (yaratma-yaratılma) ile ilgili ortaya koyduğu iddialar, onun en çok dikkati çeken yönünü oluşturmaktadır. Tasavvufun ortaya koyduğu en önemli nazariye vahdet-i vücud'tur. Zaman zaman panteizm ile de karıştırılan bu düşünceye göre, tek ve mutlak bir varlık vardır; onun dışındakiler bizatihi varlık değildir. Bir diğer söyleyişle mevcudat olarak bildiğimiz birimler, var gibi görünmelerini Mutlak Varlık'ın tecellilerine borçludur. Özellikle kelamî düşünceyle tasavvuf düşüncesinin ayrıldığı temel noktalardan birisi bu olmuştur. Tasavvufun varlık âlemini bir hayal ve vehim olarak telakki etmesi kelamcılar tarafından kabul edilmemiştir. Onlar, böyle bir düşüncenin dinlerin varlık sebebini de ortadan kaldıracacağı fikrini ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda varlık âlemi için tamamen vehim denilemeyeceği; onların bir şekilde gerçekliğinin bulunduğunu söylemişlerdir. İbn Arabî, *Fususü'l-Hikem* adlı eserinde bunu şu şekilde dile getirmektedir: “Âlem bir vehim'den ibârettir; onun gerçek bir varlığı yoktur. Bu ise “hayâl” ile kastedilen şeydir. Yâni sen hayâlinde zannettin ki bu âlem kendi başına buyruk, kendi kendine oluşmuş bir gerçektir; mutlak Gerçek'ten (Hakk'dan) hâriç bir varlıktır. Hâlbuki hiç de böyle değildir. Bil ki senin kendin de bir hayâlsin; idrâk ettiğin her bir şey ve “bu ben değilim” dediğin her bir nesne de bir hayâldir. Şu hâlde bütün varlık âlemi de hayâl içinde hayâldir” (Izutsu, 1997: 10).

Hakk'ın mahiyetini ancak Hak bilir, denilmiştir. Bununla birlikte Hak kendisini isim, sıfat ve fiilleri ile insanlara bildirmiştir. İnsanlar Hakk'ın ne olmadığını bilmek kadar ne olduğunu da bilmekle mükelleftir. Bu ise söz konusu isim, sıfat ve fiiller yoluyla olabilmektedir. Allah'ı isim, sıfat ve fiilleriyle bilmek teşbihî bakış açısını, Allah'ı uzak ve bilinmez yönüyle düşünmek tenzihî bakış açısını ortaya çıkarmıştır. “Bir ve Tek, yani Vâhid ve Ehad olan Allah, zatının künhüne vakıf olunarak asla bilinemese de, tecellilerden ayrı-gayrı kalmanın imkânı yoktur; hatta denilebilir ki, O'ndan gayri bilinebilecek hiçbir şey mevcut değildir. Mamaafih, Tek'in sonsuz farklılıktaki tecellilerinin bilinmesi de sonsuz bir farklılık arz eder, yani Allah tevhidle olduğu kadar teksir ile de bilinir” (Chittick, 2010: 122).

Mutasavvıf şairler, soyut ve anlaşılması zor olan üst âleme ve Hakk'a dair hususları ancak dillerin sembolik yönünden istifade ile anlatılabile imkânına kavuşmuşlardır. Bu da tecrübe edilen âlemdeki nesne, olgu ve olaylar üzerinden bir kurgulama ile söz konusu olabilmektedir. Zaten tasavvuf düşüncesinin temel düsturlarından birisi de varlık âlemi hâl diliyle insanlara pek çok ders verici gerçeklikleri anlatmaktadır, kişinin görevlerinden başta geleni bu ibretlik durumlardan ders çıkarmasıdır. Özellikle soyut, anlaşılması ve algılanması zor hususların zihinde canlanması noktasında sembollerin çok önemli katkıları vardır. “Sembol, bir hakikatin yerine geçen duysal ve hayali bir nesne veya mevcut olmayan bir şeyi hayal edebilmek için kullandığımız doğrudan tecrübe edilebilen herhangi bir şeydir” (Uluç, 2007: 40). Dolayısıyla sufiler de “kendi hâl ve vakıalarının anlatımında içinde yaşadıkları toplumun geleneksel dilini dönüştürerek kullanmışlardır” (Uluç, 2007: 57).

“Vücut-ı Mutlak olan “vahdet” ile “kesret” arasındaki ilişki bağlamında fenomenel (görüngüsel) âlemden “ikizleme”ler yapılmıştır. Deniz-dalga (veya damla), mürekkep-yazı, ayna-görüntü, ışık (nur)-karanlık (zulmet), damla-yağmur (çizgi veya ip gibi görünmesine bağlı olarak), ışık (kor)- çizgi veya dairevî şekil (sürekli düz veya dairevî hareketle birlikte), güneş-zerre vs. gibi teşbih ve mecazlar, “vahdet” ve “kesret” anlayışını ifade etmede sık sık başvurulan sembolik örneklerdir” (Yıldırım, 2003: 130).

“Nesneler dünyasına sembollerin ufkundan bakmak, öyleyse, düşünceye başka bir kanal açmakta, ona hakikatin bizlere kadar uzanan, fakat gerçek doğuş noktası müteâl bir yerde bulunan dalga boylarıyla, hatta ilahi frekanslarla temas imkânı sağlamaktadır. Onlar bir anlamda, odağında insanın bulunduğu tüm var olanların ve varoluşun da içinden ve merkezinden kaynaklanıp gelirler. Daha da önemlisi, Yüce Yaratıcı'ya kesintisiz şekilde bir gönderme ve atıfta bulunurlar!” (Kılıç, 2000: 10).

2. Divan-ı Kebir'de Vahdet ve Kesret Sembolleri

2.1. Saman-Kehribar; Demir-Mıknatıs

که-کهربا؛ آهن-مغناطیس

Vahdet kesret ilişkisi bağlamında bir ‘cezbe’den bahsetmek mümkündür. İlahî “kün” emriyle yaratılan varlığın bu ilahî sesin âhengine bağlı olarak varlık alanına çıktığı ve bu ilahî nağmenin neşvesi ile dönmeye başladığı; varlığın bu soyut ve somut deveranında İlahî aşkın bir cezbeseğinin olduğundan bahsedilmektedir. İlahî cezbe ile ilgili şöyle söylenmektedir: “İlahî inayetin gereği olarak Cenab-ı Hakk'ın kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip çabası ve çalışması olmaksızın onu kendisine çekmesi ve yaklaştırması” (Kâşânî'den aktaran Uludağ, 1995: 121). Deveran söz konusu ise bir çember ve bir merkezî noktanın varlığı da söz konusudur. İşte bu İlahî merkez noktanın çekim gücü bütün varlığı kendisine çekmektedir. Varlık denilen birimlerde ise bu çekim gücüne karşı bir temayül, potansiyel olarak vardır.

Mutasavvıflar Hakk'a nispetle her varlığa tayin edilen bir yörünge olduğunu, varlığın bu yörüngeye ilerisi ve gerisine gitme iradesinin olmadığını; ancak bu hususta tek irade sahibinin insan olduğunu söylemişlerdir. Kendisine seçme yetisi verilen insanın, İlahi cezbenin etkisine daha çok maruz kalabilme iradesi ile donatılması söz konusudur.

Bilgisinde ezelden beridir var olan birimleri yaratarak kendisinden uzaklaştıran İlahî irade, onların tabiatına da tekrar asıllarına dönme iştihakı ve arzusunu vermiştir. Bu iştihak, her varlıkta potansiyel olarak var olmakla birlikte insanın önceliği ve seçiciliği ön plandadır. Zira *Câzib*'in etki alanına girmek için meczub bilinciyle de donanmış olmak gerekmektedir. Mevlânâ, yukarıdaki bahsettiğimiz cezbe kavramı çerçevesinde, varlık âleminde gözlemediğimiz olgulardan olan saman çöpü, kehribar ve demir tozu mıknatıs örneklerini kullanmıştır. Divanın pek çok beytinde rastladığımız bu kurgu, *Mutlak Varlık* ile var olan bütün birimleri anlatıyor görünse de özellikle insan ve insanın gönlü noktasında sembolize edilmiştir. Bu durum, tasavvuftaki kendi benliğini yok ederek İlahî benlikle bütünleşme olan "fenafillah ve bekaillah" nazariyelerini hatırlatmaktadır. Bu, iki unsurun birleşmesi ve bir bütün olmasını değil, çekilenin bir nevi çekenin varlığında yok olarak çekene dönüşmesidir.

Mevlânâ, Divan-ı Kebir'de kehribar kelimesini kırk beş kez, mıknatıs kelimesini ise yirmi iki defa kullanmıştır. Bu da gösteriyor ki Mevlânâ, *Mutlak Varlık*'ın cezbesini kurgulamakta söz konusu nesnelere fonksiyonunu ustalıkla şiirin malzemesi yapmıştır.

Aşağıdaki örnekte Mevlânâ, değersiz olandan değerliye dönüşme ameliyesi örneğini vererek, cezbeye kapılan samanın saman vasfından çıkarak kehribara dönüşmesi düşüncesini dile getirmektedir. Ayakların baş, saman çöpünün kehribar olacağı âlem bu âlem değildir; bu âlem şüphesiz bir yönüyle yokluk bir yönüyle ebedilik âlemidir.

تا کار جان چون زر شود با دلبران همبر شود
یا بود اکنون سر شود که بود اکنون کهربا

"Lutfet, can işi altın gibi parlansın, güzellerle kucaklaşsın; ayakları, şimdi baş olsun, saman çöpleri, şimdi kehribar kesilsin." (DC1-71)

Mutasavvıflar Allah'ın *Mutlak Sevgili* olduğunu söylerler; ancak onlar *Mutlak Âşık*'ın da Allah olduğunu söylerler. Zira Allah, varlık âlemini kendinden yine kendine olan aşkıdan dolayı yaratmıştır; ancak aşktan dolayı yaratılanların hamuruna da aşk mayasından karmıştır. Dolayısıyla sadece saman kehribara meyilli değil, aynı zamanda kehribar da samanı çekmeye meyillidir.

لیلی زیبا را نگر خوش طالب مجنون شد
و آن کهربای روح بین در جذب هر گاه آمده

"Güzel Leylâ'ya bak, ne güzel de Mecnûn'u arzulamış; o ruh kehribarına bak, her otu, kendisine çekmek için gelmiş âdeta." (DC1.1662).

Kehribar'ın bizatihi Allah'ın varlığından çok O'nun aşkı olduğunu belirten aşağıdaki örnekte, saman çöpü dağ zıtlığı ile verilen aslında üst âlemde zıtlıkların hiç mesabesine indirgenmişine yapılan vurgudur. İlahi aşkın karşısında dağ saman çöpüne, saman çöpü dağa; derya damlaya, damla deryaya dönüşmektedir.

چون بسته گشت راهی شد حاصل من آهی
شد کوه همچو کاهی از عشق کهربا را

"Yol bağlanınca elimdeki kazancım, varım-yoğum bir ahtan ibaret oldu, kehribara benzeyen aşka karşı dağ bile bir saman çöpüne döndü." (DC1.2178).

Mevlânâ bazen İlahî benlikle bütünleşmiş bir bilinçle kehribar makamından sözler söylemektedir. Özellikle "cem'ü'l-cem" hâlinde Hak'tan başka bir şeyin idrâkinde olmama durumunda söylenen bu sözlerde ilahî bir neşve ve coşku söz konusudur.

آخر تو برگ کاهی ما کهربای دولت
زین کاهدان ببری تا کهربا چه باشد

"Sen bir saman çöpüsün, bizse devlet kehribarıyız; şu samanlıktan sıyrılıp kehribara dönsen ne olur ki." (DC1.2376).

Mevlânâ, genel anlamda varlığın bütününe kapsayan cezbedilme özelliğini kendisine ve kendi gönlüne izafe etmektedir. Çünkü âşğın gönlü ile sevgilinin aşk hassası arasında bir çekme-çekilme ilgisi söz konusudur. Bu durum, saman çöpü bağlamında hem âşğın veya gönlünün aciziyet ve zayıflığını hem de Mutlak Varlık'a olan tabii meylini anlatmaktadır.

نه دلربام تویی گر مرا دلی باقی است
نه کهربام تویی گر مثل پر کاهم

“Eğer bende bir gönül kalmışsa gönlümü alan sen değil misin? Bir saman çöpüysem meselâ, kehribarım gene sen değil misin?” (DC3.2464).

Aşkın en yaralayıcı tarafı ayrılık olmakla birlikte, ayrılık aynı zamanda aşkın olmazsa olmazıdır. Ayrılık olacak ki hasret olsun, özlem olsun, kavuşma iştıyaki ve arzusu olsun. Bu durumda âşğın sevgiliye kavuşma noktasında bir iradesi var gibi olsa da o, sevgili karşısında iradesi ve ihtiyarı olan birisi değildir.

در جدایی خواستم تا خو کنم
راستی گویم جدا نشکيفتم
کی شکيبد خود کهمی از کهربا
کاهم و از کهربا نشکيفتم

“Ayrılığa alışayım dedim; fakat doğrusunu söyleyeyim, dayanamadım. Bir saman çöpü kehribara nasıl dayanır? Ben bir saman çöpüyüm, dayanamam kehribara.” (DC4.2245).

Mevlânâ, aşağıdaki örnekte yine İlahî bilinç ile bütünleşmiş bir üst söyleyişle karşımıza çıkmaktadır. Ancak buradaki çekim, varlığı siluetlerinden var olma aşamasına çeken İlahi cezbe olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu cezbe öyle bir cezbe ki onun karşısında dağlar bile bir saman çöpü aciziyetindedir.

کاه رباى من که می کشد
نه از عدم آوردم کوه حرا

“Benim kehribarım, dağı bile çeken Hırâdağı'nı, yokluktan varlığa getiren, ben değil miyim” (DC5.130).

Tasavvuf, bir bilgiden öte bir tecrübe etme, yaşantılama hâlidir. Dolayısıyla aşk anlatılmaz ancak yaşanır, denilmektedir. Mevlânâ, aşağıdaki beyitte her ne kadar iradî bir durum ortaya koyuyor gibi görünse de âşıkta iradesizlik aslı bir durumdur. Âşğın bir saman çöpü aciziyeti ve cezbedilme vasfı ile donatılması ezelden takdir edilmiştir. O vasıf onun mizacında potansiyel olarak zaten mevcuttur.

کهربای تو را شوم کاهی
جذبہ کهربا بیاموزم

“Kehribar, nasıl çeker, çekişi nicedir, kehribarına bir saman çöpü kesileyim de öğreneyim bunu.” (DC5.1873).

Varlık âleminde gözlemlediğimiz çekme çekilme olgusunun yaşandığı diğer bir durum ise demir tozu ile mıknatıs arasındaki ilgidir. Bu ezeli ve şaşmaz kural aslında Mutlak Varlık ile yaratılanlar arasında her daim söz konusudur. Ancak buradaki bir olma veya birleşme hadisesi bir hulul veya ittihad değildir. Mevlânâ, bu türden kurgularında saman çöpü veya demir tozlarını genellikle “elsiz ayaksız” vasfıyla nitelendirmektedir. Bu benzetme aslında bütün takdirin Hak'ta olduğu, kulun bu ilgi ve ilişkide bir dahlinin olamayacağı yönündedir. Mıknatıs demiri ne kadar, nasıl, hangi şekilde çekerse çeker, bu onun hükmü altındadır. Aslında bu çekişin nihai durumu yokluktur. Çünkü çekilen demir tozları artık demir tozu özelliğini yitirerek, mıknatısa dönüşmüştür; ancak bu bir hulul değildir.

گرد فنا گردد جان فقیر
بر مثل آهن و آهن ربا

“Mıknatıs, nasıl demiri çekerse yok olan kişi de yokluğa kapılır, yokluğun çevresinde döner.” (DC5.186).

İlahî aşk ve cezbe noktasında her ne kadar demir tozunun ve saman çöpünün bir irade ve ihtiyarı yoksa da aslında bu nesnelere yapacağı yegâne fiil kendi mizaçlarının ortaya çıkması yönünde olması gereken gayret ve çabalarıdır. Eğer demir demir özelliğini, saman saman özelliğini ortaya çıkarırsa maksat hâsıl olacaktır.

Yani kişi kendi benliğinde potansiyel olarak bulunan Mutlak Varlık'a karşı olan iştiyakı canlandırır ve hareket geçirirse İlahî cezbe onu kendisine çekecektir.

آن را که بود آهن ربا کشید
وان را که بود برگ کهی کهربا ببرد
“Demir olanı mıknaşis çekti, saman çöpü olanı kehribar.” (DC2. 2717).

به مغناطیس آید آخر آهن
به سوی کهربا آید یقین کاه
“Demir, sonucu, mıknaşisa gelir; saman, şüphe yok ki kehribara koşar.” (DC5.2945).

از گلشکر مقصود ما لطف حقست و بود ما
ای بود ما آهن صفت وی لطف حق آهن ربا
“Gülbeşekerden maksadımız Tanrı lütfuyla bizim varlığımızdır; hey gidi hey, varlığımız sanki demir, Tanrı lütfuysa mıknaşis.” (DC1.84).

به مغناطیس آید آخر آهن
به سوی کهربا آید یقین کاه
“Demir nasıl mıknaşis tarafından çekilirse onlar da öbür dünyaya kapıldılar; kehribarın önünde saman çöpünün kolsuz, kanatsız uçtuğu gibi öbür dünyaya uçtular.” (DC1.1904).

2.2. İnsan/Varlık/Güneş-Gölge

انسان/هستی-آفتاب-سایه

Vahdet ve kesretin birbirleri ile olan ilişkisi bazı tasavvufi kurgularda *nesne-gölge* bağlantısı ile verilmektedir. “Her şey O’dur” veya “Her şey O’ndandır” tezleri bilindiği gibi varlık diye bildiğimiz unsurlarla Hakk’ın ilgisini ortaya koymakta başvurulan sözlerdir. Panteist düşüncede bizatihi mevcudatın da Yaraticı’nın parçası olduğu veya âlemin bizzat Tanrı olduğu anlayışı ileri sürülmektedir. Oysaki vahdet-i vücüt düşüncesinde mevcudatın var gibi görünmesine rağmen onun “Mutlak Yokluk” olduğu söylenegelmiştir. Dolayısıyla anlaşılması ve algılanması zor bir durum olan bu düşüncede metafor kullanmanın açıklayıcı yönü dikkate alınmıştır. *Nesne ve görünümlü* ilgisi bu çetrefilli durumu izah etmede önemli bir sembolik yön içermektedir. Gölge, gölge sahibi kişiye bağlı olarak belli bir şekil ve hareket ihtiva etmektedir; ancak onun mutlak bir gerçekliği söz konusu değildir. Dolayısıyla Allah ile âlem arasındaki ilgi ve bağlantı için ideal bir örnek teşkil etmektedir. “Gölgenin şahsa olan nispeti tıpkı âlemin Varlık’a olan nispeti gibidir. Zira gölge elbette ki hissî olarak mevcuttur; ama o ancak kendisini doğuran bir şey olduğu vakit vardır. Kendisini doğuran hiçbir şey olmadı mıydı gölge, mevcut herhangi bir hissî surete bağlanmaksızın; ancak akıl yoluyla idrak olunabilecektir. Böyle bir gölge atfedildiği şahsın zatında daha çok bilkuvve ve potansiyel olarak mevcut olur” (Izutsu, 2007: 130).

Mevlânâ da Divan-ı Kebir’de bu metafora sık sık başvurmuştur. Görünür olması, hareket ve devinim içermesine rağmen varlık âleminin mutlak bir gerçekliğinin olmaması onun gölge metaforu ile anlatılmasının temel etkenlerindedir. Platon’un “mağaradaki gölgeler” düşüncesi ile de oldukça benzerlik gösteren bu kurguda güneşin de fonksiyonu çok büyük önem arz etmektedir. Zira tasavvufta Mutlak Varlık’ı sembolize eden en önemli sembol güneştir. “Bu kıyaslama bakımından Hakk, gölgenin kaynağı mesabesindedir. Ve Hakk da bu gölge yani bu âlem ne kadar malum ise bize de o kadar malum olmaktadır” (Izutsu, 2007: 134). Eşyanın künhüne vakıf olmak tasavvuf yolunun ana hedeflerinden birisidir; zira vahdete ulaşmak için kesreti tanımak ve tecrübe etmek gerekmektedir. Dolayısıyla kesretin görünen zahiri tarafında kalmak hakikate ulaşmak yolunda en büyük engeldir. İşin daha da kötüsü hakikatin bu görüngüler (fenomenler) olduğunu sanmakta yatmaktadır. Bir yönüyle hakikatin gölgesi olan kesret birimlerini bu gözle görebilmek önemli bir merhaledir.

ای سایه معشوق را معشوق خود پنداشته
ای سالها نشناخته تو خویش را از پیرهن
“Ey sevgilinin gölgesini sevgili sanan, ey yıllardır bedenini gömlekten fark etmeyen.” (DC1.1349).

Allah’ı sembolize eden unsurlardan birisi de servi ağacıdır; ince uzun boyu elif gibi tek olması yönüyle böyle bir ilgi kurulmuştur. Servinin yere düşen gölgesi aslında hem servidir, hem de servi değildir; ancak gölgenin var gibi görünmesinin yegâne sebebi servi ağacının varlığıdır.

ما را چو سایه دیدی از پای درفتاده
جاتا چو سرو سرکش از سایه سر کشیدی

“Bizi gördün ki gölge gibi ayaktan düşmüşüz, yerlere serilmişiz, baş çekip yücelen selvi gibi sevgili, sen de gölgeden baş çektin.” (DC1.3111).

İlahî cezbeyle gönderme yapılan aşağıdaki beyitte canlı bir nesneye bağlı gölgesinin onu mütemadiyen takip etmesi söz konusu edilmiştir. Her ne kadar gölgenin asıl sahibi ile bir bütünlüğü yoksa da gölge, sahibinden asla ayrılmaz. Kişi de onun ezelde hamuruna karılan maya sebebiyle Hakk’ın cezbisine kapılıp gider.

ما سایه‌وار در پی ایشان روان شویم
تا سایه‌ها ز چشمه خورشید برخوردار

“Biz gölge gibi artlarından koşalım da gölgeler de güneş kaynağından nasiplerini alsın.” (DC2.2726).

Gölge, kesret âlemi olmakla birlikte onun oluşmasının tek kaynağı güneştir; güneş ise Allah’ı sembolize etmesi noktasında en çok kullanılan sembollerden biridir. Mutlak bilinmezlik/yokluk mahiyetindeki geceyi parlaklık kılıcıyla kesip yok etse de gölgelerin asıl müsebbibi O’dur.

ما چون شبیم ظل زمین و وی آفتاب
شب را به تیغ صبح گهردار می‌کشد

“Biz, geceye benzeriz, yeryüzünün gölgesiyiz sanki. O ise güneştir: geceyi, su verilmiş, parıl parıl parlayan gündüz kılıcıyla öldürür o.” (DC2.2846).

Varlık âlemindeki devinimin kaynaklarından biri de “Nefes-i Rahmânî”dir. İlahî nefha kesret diye bildiğimiz her birimin özüne işleyerek onları harekete geçirir. Hazreti Peygamber de “Rahman’ın nefesi Yemen tarafından gelmektedir” demiştir. Dolayısıyla bazen ilahî tecelliler olarak bilinen tezahür, zaman zaman da ilahî nefha olarak karşımıza çıkmaktadır.

من شاخ ترم اما بی‌باد کجا رقصم
من سایه آن سروم بی‌سرو کجا گردهم

“Yaş bir dalım amma yel olmayınca nasıl oynarım? O selvinin gölgesiyim ben. Selvi olmayınca neyin çevresinde dönüp dolaşacağım?” (DC2.1005).

جانی که جانها همگی سایه‌های اوست
آن جان بران پرورش جانها رسید

“Canları yetiştirip geliştirmeye öylesine bir can, gelip çattı ki bütün canlar, onun gölgesi.” (DC2.2360).

خود اوست جمله طالب و ما همچو سایه‌ها
ای گفت و گوی ما همگی گفت و گوی دوست

“Zaten dileyip isteyen odur, bizse gölgeleriz âdeti; konuşup görüşmemiz, bahsedip söylememiz, hep dosta aittir, fakat gerçekte odur söyleyen, kendi kendinden bahseden.” (DC2.2474).

Manevi körlük olan basiretsizlik seyr ü süluktaki en kötü hallerdendir. Varlığın hakikatini anlamak için basiret gözünün açık olması, bilincin de irfanî bilgi ile donanmış olması gerekmektedir. İşte bundan uzak olanlar gölge, ağaçtan ayrı diye ahkâm kesenlerdir. Oysaki gölgenin yani kesretin ağaçla yani Mutlak Varlık’la şaşmaz bir bağlantısı vardır.

در ظل آفتاب تو چرخ می‌زنیم
کوری آنک گوید ظل از شجر جداست

“Gölge ağaçtan ayrıdır diyen körün inadına senin güneşinin gölgesinde çark vurup duruyoruz.” (DC2.2492).

Tasavvufta nihai hedef *fenafillah* ve *bekabillahtır*. Yani Allah’ın ebedi varlığında yok olarak, ebedi var olmak gayesidir, bu. Mevlânâ’nın gölgeyle gölgenin sahibi olan güneşin bir olmasından kastı budur. Aslında bu birlik, kişinin cüz’î iradesini ortadan kaldırarak tamamen Küllî iradeye teslim olmasıdır.

مرادم آنک شود سایه و آفتاب یکی
که تا ز عشق نمایم تمام خوش کامی

“Aşkın lezzetini tam alabilmek için gölgeyle güneşin bir olmasını istiyorum; meramım, maksadım bu.” (DC3.3293).

تو خورشیدی و جانها سایه تو
نه چون خورشید گردون در زوالی

“Sen güneşsin, canlar gölgen senin; fakat gökyüzündeki güneş gibi zevâlin yok senin.” (DC6.3984).

نیست جز آفتاب را قوت دفع سایهها
بیش کند کمش کند این تو ز آفتاب جو

“Gölgeleri ancak güneş giderebilir; gölgeyi uzatır, kısaltır güneş; bunu, bu hüneri güneşte ara sen.” (DC7.1711).

2.3. Damla/Dalga/Irmak-Deniz

قطره/موج/نهر-دریا

Varlık ve yokluğa dair derin ve soyut düşünceler insanın havsahasını zorladığı için büyük mutasavvıf ve mütefekkirler, ampirik (şehadet) âlemden metafor ve sembollerini bu bağlamda kullanmışlardır. Öyle ki *Kur'an-ı Kerim*'de de Allah, cennet, cehennem, mahşer gibi soyut ve üst âleme ait unsurları, insanların anlayıp kavrayabileceği göstergeler üzerinden bizlere anlatmıştır. Dolayısıyla bu âlem, bir bütün olarak veya tek tek dikkate alınan unsurlar olarak üst âlem ve Yaratıcı'yı tarif ve tavsifte kullanılmıştır. Mevlânâ Celaleddin-i Rumî de eserlerinde bu hususlara sık sık temas etmiştir. Hatta denebilir ki eserlerinin muhtevası daha çok bu hususlar üzerinedir. İşte Mevlânâ'nın üzerinde çokça durduğu ve müracaat ettiği sembollerden birisi de denizdir. Mutlak Varlık'ı anlatmada güneş ve deniz en çok kullanılan sembollerdendir. Denizin, kuşatıcılığı, büyüklüğü, ucu bucağı olmaması, içindeki dalgaların ayrı birer unsur gibi görünmesi, dalgalanması, bütün suların ona karışarak yok olup gitmesi gibi ilgilere Mutlak Varlık'ı sembolize ettiği gerçeğiyle karşılaşmaktayız. Tasavvuf düşüncesi içindeki önemli anlayışlardan birisi de sonradan yaratılan mevcudatın esasında Allah'ın bilgisinde ezelden beri var olduğudur. Buna göre, Allah bizi yoktan yarattı, demek eksik ve yanlış bir söylemdir. Varlık diye bildiğimiz olgu, Allah'ın bilgisinde ezelden beri var olması itibarıyla kadim, yaratılarak maddeye büründürülmesi yönüyle ise hâdistir. Vatan-ı aslı, ilm-i İlahî veya “a'yân-ı sâbite” olarak da bilinen bu âlem, tasavvuf sembolizminde “âlem-i sekinet” denilen yeşil bir ummandır. Mutlak dinginlik ve sükûnetin olduğu bu yeşil umman, Allah'ın yaratma iradesi ile “cûş u hurûşa” gelip dalgalandı; kasırgalar, tufanlar oluştu. Mevlânâ, Divan-ı Kebir'de varlığın sığa bürünmeden önceki hâli olan bu âleme işarette bulunarak şöyle söylemektedir:

من ز صورت سیر گشتم آدم سوی صفات
هر صفت گوید در اینجا که بحر اخضرم

“Şekle uydum da sıfatlar âlemine geldim. Her sıfat diyor ki: "Buraya gel, ben yemyeşil bir denizim, dal bana!” (DC1-790/10).

از عدم بستند رخت و جانب بحر آمدند
آن که از بحر آمدند اندر هوا تا آسمان

“O yeşillikler, yüklerini, denklelerini bağladılar; yokluk ülkesinden kalktılar, deniz tarafından geldiler! Denizden gelirken güneşin yüzünden havaya çıktılar, göklere buse verdiler!” (DC1-882/8).

Dünyada bütün su parçalarının nihayetinde varıp varlığını ortadan kaldırdığı ve kendisiyle bütünleştiği unsur denizdir. Bu bir damlacık olabileceği gibi bir ırmak da olabilmektedir. Özellikle küçüklüğü ve acziyetine bağlı olarak damlanın kesreti, bütün damlaların içinde yok olduğu umman ise Mutlak varlık olan Vahdet'i simgelemektedir. Aşağıdaki beytinde Mevlânâ, damlayı akıl bileşeni ile kullanarak onunla insanı kastetmiş gözükmektedir. Akıl cüz'î de olsa bireyselliği ifade etmektedir; ancak İlahî gerçeklikle bütünleştiğinde akıl unsuru da yok olup gitmekte ve İlahî Küllî iradeye dönüşmektedir.

این قطره‌های هوش‌ها مغلوب بحر هوش شد
ذرات این جان ریزه‌ها مستهلک جانانه شد

“Bu akıl katreleri onun denizinde mahvoldu gitti; şu can zerrelere, sevgilinin yoluna harç edildi, yok olup bitti.” (DC1.3596).

Mevlânâ aşağıdaki beytinde de aşk kavramı ile İlahî bütünlüğü kastetmektedir. Sonuçta varlık diye bildiğimiz birimlerin var olma sebebi İlahî aşktır. İlahi aşk ise bütün kesret âlemini kuşatan bir olgudur. Kesret birimlerinin özünde de her ne kadar cüz'î de olsa aşkın mayası söz konudur.

عشق امر کل ما رقعہای او قلم و ما جرعهای
او صد دلیل آورده و ما کرده استدلالها

“Aşk, tüm bir iş, bizse bir parçasıyız onun. O, uçsuz bucaksız bir deniz, bizse bir katrecik. O, yüzlerce delil getirmede, bizse o delillerle doğruyu bulabiliyoruz ancak.” (DC1.13).

Mevlânâ, aşağıdaki beytinde bilinen maddî deniz ile İlahî-i Hakikat denizini kıyaslamaktadır. Zıtlıkların çarpıcı etkisinin kullanıldığı bu kurguda gözlemediğimiz denizin Hakikat denizinin yanında bir damla bile olamayacağını ifade etmektedir. Mevlânâ, Mutlak Varlık'ı “can denizi” tamlaması ile vermektedir.

دریا نباشد قطره ای با ساحل دریای جان
شادی نیرزد حبه ای در همت غمناک من

“Can denizinin kıyısında şu deniz, bir katre bile olmaz; benim gamlı anlarıma karşı neşe bir habbe bile etmez.” (DC1.1311).

Aşağıdaki beyitte ise su unsurunun üç aşaması sembolik olarak kullanılmış gözükmektedir. Su damlası acziyeti ve küçüklüğü ile sıradan insanları, sel ise damlaya nispetle Hakikat denizine akması ve bir yol bulması bakımlarından bir şeyhi bir kılavuzu nitelemektedir. Damlanın kendi başına denize ulaşması söz konusu olamaz; oysaki onu denize ulaştıracak olan bir ırmak veya seldir. Dolayısıyla seyr ü süluktaki yol gösterici bir kılavuzun önemine vurgu yapılmış olmaktadır.

ای قطره گر آگه شوی با سیلها همراه شوی
سیلت سوی دریا برد پیشت نباشد آفتی

“Ey katre, eğer bir anlasan, sellere yoldaş olursun, sel de seni denize kadar götürür, yolda hiçbir zarar görmezsin.” (DC1.1706).

Yine kılavuz olan sele gönderme yapılan beyitte cüz olarak nitelenen ve İlahî bütünlük olan denize doğal bir cezbe ile meyilli olan damlacıklar söz konusu edilmiştir. Damlacıkların tabiatında her ne kadar denize ulaşma arzu ve meyli olsa da bir yardımcı unsurun zarureti söz konusudur. Bu da yol gösterici olan kılavuzlardır. Mevlânâ beyitte bu kurguyu yapmış olsa da bunun bilinenden çok daha ötelede bir şey olduğunu kastederek susmayı telkin etmektedir.

تا جزو به کل تازد حبه سوی کان یازد
قطره سوی بحر آید از سیل کهستانی
نی سیل بود این جا نی بحر بود آن جا
خامش که نشد ظاهر هرگز سر روحانی

“Böylece Külle cüz, koşar, kavuşur; dağdan akıp gelen selle katre, denize ulaşır. Fakat ne sel var burada ne deniz var orada. Sus, can sırrı asla meydana çıkmaz.” (DC2.1974-75).

İlahî bütünleşmenin söz konusu edildiği aşağıdaki beyitte Allah'ın yaratma iradesi ile Mutlak Varlık denizinin dalgalanıp cüzler olan su parçacıklarını zuhura getirdiği söylenmekle birlikte, aslında kesret diye bildiğimiz her damlacığın özünde ilahi nüvelerin olduğu da göndermede bulunmaktadır.

چون پیشترک رفتم دریا شد و بگرفتم
او قطره شده دریا من قطره شده گاهی

“Bir de gördüm ki deniz yüceldi de bir katre oldu. O bir katre, ben bir katre; yola düştük, yoldaş olduk; Daha da ileriye gittim, bir de baktım ki o katre, deniz kesildi, beni kapladı. O katre deniz oldu, ben de bazı bazı katre oldum.” (DC2.2030-31).

İlahî varlığın sonsuzluğuna gönderme yapılan aşağıdaki beyitte ise, bir nevi o sonsuz denizden zuhura gelen damlaların özünde kendi asli varlığına doğru bir meylin varlığı söz konusu edilmiştir. Şu varlık âlemindeki hayat, aslında Mutlak Varlık'a adım adım giden bir yolculuktur. Bu yolculuk iradî olduğu kadar aynı zamanda gayri iradîdir.

من چو از دریای عمان قطره ام
قطره قطره سوی عمان می روم

“Dipsiz-kıyısız bir denizin katresiyim ben; katre-katre gidiyorum o denize” (DC4.291).

İlahî benliğin yanında cüz'î benliklerin hiçliğinin vurgulandığı aşağıdaki beyitte, aslında Küllî-cüz'î bütün benliklerin aynılığı söz konusu edilmiştir. Aslında her parçada veya insanda potansiyel olarak İlahî benliğin varlığı söz konusudur; ancak bu idrake ulaşmak aynı zamanda bir çaba ve gayretin neticesinde elde edilen bir bilinç düzeyidir.

یکی قطره منی بودی منی انداز کردت حق
چو سیمایی بدی وز حق شدستی شاه سیمین تن
منی دیگری داری که آن بحر است و این قطره
قراضه است این منی تو و آن من هست چون معدن

“Bir başka benliğin var ki o denizdir, bu varlığınsa katre; şu varlığın, altın kesintisidir, o bense madene benzer. Tanrı benliği belirdi mi bizim benliğimiz yok olur gider; Tanrı Ay'ı harman etti mi varlık harmanı yanar-biter.” (DC5.6380-81).

Mevlânâ, özellikle İbn Arabî'de gözlemlediğimiz bütün sevgilerin asıl kaynağı ilahî sevgidir, tezine göndermede bulunmaktadır. Buna göre varlık âlemindeki her şeye duyulan sevginin Allah aşkının kırıntıları olduğu düşüncesinden hareketle bir erkeğin kadına duyduğu sevginin de özünde İlahî sevginin olduğunu zikretmiştir. Bu düşüncelerini de katre ve deniz simgeleri ile anlatmıştır.

قلزم مهري که کناریش نیست
قطره آن الفت مرد است و زن

“Bir sevgi denizisin ki kıyısı yok; o denizin bir katresidir erkekle kadının birbirine karşı duyduğu istek.” (DC5.868).

Aşk deryasına dalmak veya aşk deryasında boğulmak deyimleri sık sık karşılaştığımız söylemlerdir. Akıl kıstasına göre sahil ve gemi emniyetin göstergeleridir; ancak aşk kıstasına göre bunlar hakikate ulaşmayı engelleyen manialardır. Dolayısıyla seyr ü sülukta aradaki bütün engellerin kaldırılması gerekmektedir.

قطره به دریا چو رود در شود
قطره شود بحر به دریای من

“Deniz der ki: Atla gemiden de benim tertemiz suyuma dal gitsin. Katre, denize dalar da inci olur ya; deniz de benim denizimde katre kesilir gider.” (DC5.990-91).

İlahî varlığın büyüklüğü karşısında varlığın küçüklüğü zıtlık bağlamında deniz katre farklılığı ile zihinlere bırakılmaktadır. Özellikle insanın Mutlak varlık karşısındaki acziyeti ve küçüklüğünün bilincinde olması hatırlatılmaktadır.

قطره باز رو سوی دریا
بنگر تا به پیش او چندی

“Katresin; gene denize var da ona karşı miktarın ne? Bir gör.” (DC5.2142).

Varlığın kesret olma yönüyle parçalanmışlığı ve dağınıklığına vurgu yapılan beyitte, bütünleşme isteği ortaya konulmaktadır. İnsan ve bütünüyle varlık âlemi bir yönüyle yarım ve eksiktir; dolayısıyla tabiatında böyle bir özelliğin varlığıyla bütün parçalar ayrıldığı bütün ile tamlamak isteği ile doludur.

تو دریایی و من یک قطره ای جان
ولیکن جزو را کل می توان کرد

“A benim canım, sen denizsin, bense bir katreyim; fakat parçayı tüm yapmak mümkündür.” (DC6.1425).

Tasavvuftaki varlığın birliği nazariyesine gönderme yapılan aşağıdaki beyitte, kesretin aynı zamanda vahdet boyutu da hatırlatılmış, gözükmemektedir. Mevlânâ'nın söyleyişiyle bir damla hem bir damladır aynı zamanda her damla bir denizdir. Denenmek ve sınanmak ise ilahî takdirata bir göndermedir.

یکی قطره که هم قطره‌ست و دریا
من این اشکال‌ها را آزمونم

“Bir katreyim ki hem katredir, hem derya; bütün bu şekillere denenmedeyim, sınanmadayım ben.” (DC6.2077).

Bu âlemin, hakikat âlemi karşısında bir “habbe” bile olamayacağı kurgusu sıklıkla rastlanılan söylemlerdendir. Mutlak varlık karşısında gökkubbe de deniz içindeki bir damla misalidir.

“Dönen gökyüzünü gördüm; diyordu ki; denizinden bir katreyim ben.” (DC6.2619).

Mevcutatın konumu ve durumunu özetleyen aşağıdaki beyitte damla bağlamında düşünülen mevcudatın aslında bir yönüyle var olması ve hem de aynı zamanda bir yönüyle yok olması yönü ortaya konulmuştur.

یک قطره از آن بحر جدا شد که جدا نیست
کآدم ز تک صلصل فخر برآمد

“O denizden bir katrecik ayrıldı; ayrı değil ya; hani insan da pişmiş toprağın ta dibinden doğuverdi.” (DC7.229).

Tasavvuftaki “heme ost” yani “her şey odur”, nazariyesini hatırlatan söyleminde Mevlânâ, varlık âlemindeki zıtlıklar üzerinden her şeyin birliğine vurgu yapmıştır.

قطره تویی بحر تویی لطف تویی قهر تویی
قند تویی زهر تویی بیش میازار مرا

“Katre de sensin, deniz de sen; lütuf da sensin, kahır da sen., Şeker de sensin, zehir de sen; daha fazla incitme beni.” (DC7.2300).

Zıtlıkların, akla hâlel verici örneklerin tasavvuf ontolojisini anlatmada sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. İçinde güneşler barındıran zerreler; içinde deryaların gizli olduğu damlalar. Tabii ki bu örnekler bu âlemden gibi olsa da söz konusu olan hakikat âlemidir; zira hakikat âlemi aklın algılaması ötesindedir.

هفت دریا بر ما غرقه یک قطره بود
که به کف شعشعه جوهر انسان داریم

“Yedi deniz, bizce bir katrede boğulmuş-gitmiş; çünkü elimizde İnsanlık incisinin parıltısı var.” (DC7.4543).

همه عالم به یکی قطره دریا غرقند
چه قدر خورد تواند مگس از شکرشان

“Bütün dünya, denizin ancak bir katresine dalmış, boğulup gitmiştir; bir sinek, onların şeker kamışlığından ne kadar şeker yiyebilir ki?” (DC7.4830).

قطره دریای منی دم چه زنی بیش
غرقه شو و جان صدف پر ز گهر دار

“Sen benim denizimin bir katresisin, daha fazla ne diye söylenip duruyorsun? Dal denizime de sedef gibi canım incilerle dolsun gitsin.” (DC7.6899).

آن عدم نامی که هستی موج‌ها دارد از او
کز نهیب و موج او گردان شد صد آسیا

“O yokluk denen âlem var ya; varlıkta dalgaları vardır onun; şu yedi değirmen, onun korkusuyla, onun dalgasıyla döner.” (DC7.8198).

آن بحر بزد موج و خرد باز برآمد
و آوازه درافکند چنین گشت و چنان شد

“O deniz bir dalgalandı da akıl gitti; ortalığa, böyleydi şöyleydi diye bir sestir, yayıldı.” (DC7.164).

ای بحر حقایق که زمین موج و کف توست
پنهانی و در فعل چه پیدا و پدید

“A gerçekler denizi, yeryüzü senin dalgandır. Senin köpüğün; hem gizlisin hem işte-güçte; ne de meydanaşın, ne de görünmede.” (DC7.788).

Kuran'da, dünyanın suyun üzerindeki köpüğe (Sure 13-17) benzetilmesi söz konusudur. “Bu bakış açısıyla sufilerin, yaratılmış âlemi Allah'ın engin ve dipsiz okyanusundaki küçük ve hoş köpükler olarak görmeleri kolaylıkla mümkün olmuştur; bütün dinsel geleneklerdeki mistikler, özellikle "panteist" eğilimliler bu imgeyi bilir. Dalgalar ve üzerlerindeki köpükler tekrar dönmek üzere bir anlığına derinliklerden yüzeye çıkmazlar mı?” (Schimmel, 2004: 27).

عالم جان بحر صفا صورت و قالب کف او
بحر صفا را بنگر چنگ در این کف چه زدی

“Can âlemi, arılık duruluk denizi; şekille kalıp, o denizin köpüğü... Arı duru denize dal, ne diye şu köpüğe el atarsın? Denizin üstündeki köpük, hiç durmaz; dalgalar, onu bir halde bırakmaz ki.” (DC7.2741).

دریای حسن ایزد چون موج می خرامد
خاک ره از قدومش چون عنبرست امشب

“Tanrı'nın güzellik denizi dalgalanmada, dalgalar gibi salınmada, coşup köpürmede; yoldaki toprak bile onun gelişle ambere döndü bu gece.” (DC1.2261).

در بحر حیات حق خوردی تو یکی غوطه
جان ابدی دیدی جان گشت و بال تو

“Tanrının ebedî hayat denizine daldım, bir dalgadır yuttun da ebedî canı gördün, şu can, bir vebal kesildi sana.” (DC2.1420).

ورا دیدم چو بحری موج می زد
و جان من ز بحر او بخاری

“Denize benzer bir şeydir, dalgalanmıştı, gökyüzü, bu gece ondan bir eser bulmuştu da başına koymaya, yüzüne sürmeye koyulmuştu.” (DC3.4064).

عدم دریاست وین عالم یکی کف
سلیمانی است وین خلقان چو موران

“Yokluk, bir denizdir, şu âlemse o denizde bir köpük. O, bir Süleyman'dır, şu halksa karıncalar sanki.” (DC6.2556).

در آن بحرید کاین عالم کف او است
زمانی بیش دارید آشنایی
کف دریاست صورت های عالم
ز کف بگذر اگر اهل صفایی

“O denizdesiniz ki şu âlem, köpüğüdür o denizin; yüzmeyi çok önceden bilirsiniz zaten. Dünyadaki şekiller, o denizin köpükleridir; tertemiz kişilerden sen geç köpükten, geç.” (DC6.3815).

2.4. Zerre-Güneş

ذره-آفتاب

Zerre küçüklüğü, acziyeti, görünmezliği veya görünür olmasının sebebinin başka bir varlığa bağlı olması yönlerinden tamamıyla kesret âlemini sembolize etmektedir. Kendisinde yeterli varoluş nedenine sahip olmayan varlık “mümkün” varlık diye tanımlanabilir. Buna göre böyle bir varlık kendi kendisiyle hiçbir şey değildir; kendisinin hiçbir şeyi de, kendi malı olarak kendine ait değildir. Birey olarak insan tekinin durumu da böyledir. Aynı şekilde, hangi durumda olursa olsun yaratılmış bütün varlıkların durumu da aynıdır; çünkü külli varlığın dereceleri arasındaki fark ne olursa olsun, Mutlak Varlık'ın karşısında bu fark her zaman bir hiçtir (Guenon, 1989: 49). Güneş ise zerreye nispetle varlığı ayan beyan ortada olmasına rağmen, parlaklığı ve yoğun ışınları ile görünmeyi engellemektedir. Burada güneş Tek'in (Allahu Ahad) mükemmel sembolü olarak kendini gösterir. Bu İlke zorunlu varlıktır; yani ‘Vacibü'l-vücut'tur” (Guenon, 1989: 47).

“Allah'ın bir simgesi olarak güneş hem cemal hem de celal yanlarıyla kendini gösterir; dünyayı aydınlatır ve meyveleri olgunlaştırır, fakat biraz daha yakın olsa, ateşle her şeyi yok edecektir; Mevlana, "çıplak güneşe" bakmamaları konusunda müritlerini uyarır (M 1:139).” (Schimmel, 2004: 36).

Vücut'un hakikati ile taayyünleri arasındaki bu ilişki genellikle güneş ışığı mecazı ile açıklanır. Güneş ışığı kendi zatında hiçbir belirlenime sahip değildir; ne karedir, ne üçgen, ne kısıdır ne uzun, ne kırmızıdır ne mavi” (Izutsu, yty: 155).

آفتاب تو را شوم ذره
معنی والضحی بیاموزم

“Güneşine zerre kesileyim de öğreneyim ‘And olsun kuşluk çağına’ âyetinin mânâsını.” (DC5.1872).

خورشید رو نماید وز ذره رقص خواهد
آن به که رقص آری دامن همی‌کشانی
روزی کنار گیری ای ذره آفتابی
سر بر برش نهاده این نکته را بدانی
پیش آردت شرابی کای ذره درکش این را
خوردی و محو گشتی در آفتاب جانی
شد ذره آفتابی از خوردن شرابی
در دولت تجلی از طعن لن ترانی

“Güneş yüz gösterir de zerrenin oynamasını ister, iyisi mi ey zerre, boyuna oynaman, boyuna etek çekmen daha iyi. Bir gün gelir de ey zerre, güneş kucaklar, kucağına alır seni, bu nükteyi bilir misin? Sana şarap sunar da ey zerre, der, iç şunu; içtin mi de yok olursun, can güneşinin varlığında yokluğa erersin. Tecelli devletinin sayesinde bir kadeh şarap içmekle zerre, «Beni kesin olarak söyleyeyim, hiç göremezsin» kınaması olmaksızın güneş olur gider.” (DC1.3368-69-70-71).

او بحر و ما سحابی او گنج و ما خرابی
در نور آفتابی ما همچو ذره‌هایی

“O deniz, bizse bulutuz. O define, bizse yıkık-dökük bir yer. Bir güneşin ışığında zerrelerez sanki.” (DC1.3565).

Bu ve benzeri kurgular, "Mutlak Varlık"ı esas itibarıyla tecrübe etme veya kavrayabilmenin doğrudan veya dolaylı ifade ediş şekilleridir. Tasavvuf erbabı, Hakikatin metafizik yapısının bir takım karmaşık, zor ve girift yönlerini açığa çıkarmak veya izah edebilmek için bazı mecazlar kullanmışlardır.

اندر دل هر ذره تابان شده خورشیدی
در باطن هر قطره صد جوی روان ای جان

“Her zerrenin gönlünde bir güneş doğmuş, parlamış; her katrenin özünde yüzlerce ırmak akıyor ey can.” (DC1.1238)

ای آسمان این چرخ من زان ماه رو آموختم
خورشید او را ذره‌ام این رقص از او آموختم

“A gökyüzü, bu dönüşü o ay yüzlüden öğrendim ben, onun güneşine zerreyim, bu titreyip oynamayı ondan belledim ben.” (DC1.941).

ای جان چو ذره در هوا تا شد ز خورشیدت جدا
بی تو چرا باشد چرا ای اصل چارارکان من

“Can, senin güneşinden ayrı kaldı mı havadaki zerreye döner, ey benim dört temelimin temeli, dört direğimin aslı, esası, niçin sensiz kalıyor, niçin?” (DC1.1276).

هر ذره که بر بالا می‌نوشد و پا کوبد
خورشید ازل بیند وز عشق خدا کوبد

“Yücelerde şarap içip ayağını vurarak raksa giren her zerre, ezel güneşini görür, Tanrı aşkıyla oynar.” (DC2.332).

هر ذره ز خورشیدت گویای انالحتی
هر گوشه چو منصورى آویخته بر داری

“Her zerre güneşinin ışığına girmiş de Tanrım ben diyor, her bucakta Mansur gibi biri, bir darağacına asılmış.” (DC2.1873).

صبح وجود را به جز این آفتاب نیست
بر ذره ذره وحدت حسنش مقرر نیست

“Varlık sabahında bundan başka bir güneş yok, zerre zerre, her varı, tüm varlığı onun birlik güneşi ışıtır.” (DC2.2534).

بیا بیا که تویی آفتاب و من ذره
به پیش شعله رویت چو ذره چرخ زنان

“Gel-gel ki sen güneşsin, ben zerreyim; yüzünün ışığı önünde zerre gibi dönüp oynamadım.” (DC3.2634).

“Raks eden âşık feleklerden daha yüksektedir; çünkü sema çağrısı göklerden gelmektedir (M 2:1 942 [1 943]); o güneşin çevresinde dönen ve böylece bir tür vuslat deneyimi yaşayan bir toz zerresine benzetilebilir; çünkü güneşin çekim gücü olmaksızın hareket edilemez; tıpkı insanın, manevi bir çekim merkezinin, Allah'ın çevresinde dönmeden yaşayamaması gibi.” (Schimmel, 2016: 198).

در سماع آفتاب این ذرها چون صوفیان
کس نداند بر چه قولی بر چه ضربی بر چه ساز

“Şu zerreler, güneşin ışığında sûfiler gibi semâ' edip dururlar; fakat hangi nağmeyle hangi vuruşla, ne biçim bir sazla semâ ederler, kimsecikler bilmez.” (DC3.4431).

تاخت رخ آفتاب گشت جهان مست وار
بر مثل ذرها رقص کنان پیش یار

“Güneşin yüzü vurdu, dünya sarhoşa döndü; her şey, herkes, sevgilinin karşısında zerreler gibi oynamaya koyuldu.” (DC4.3431).

Zerreler bilindiği gibi havada direkt olarak görünmezler; ancak ışık bir huzme hâlinde (nur) aksettiğinde belirgin olurlar ve görülebilirler. Bu paralellik ve mantıksal işleyişte tüm kesret âlemi Mutlak Varlık'ın nuru ile görünür hâle gelmektedir. Bu nur ve buna bağlı "görünürlük", kesretin kendi nuru değildir; ancak, aynı zamanda zulmet olarak değerlendirilen bu âlem mutlak nurun bir sonucu veya ürünüdür.

ذره‌های تیره را در نور او روشن کنیم
چشم‌های خیره را در روی او تابان کنیم

“Kapkara zerrelerimizi onun ışığıyla ışıtırız; şaşırıp kalan gözlerimizi onun yüzüyle aydınlatırız.” (DC4.127).

نور خداییست که ذرات را
رقص کنان بی‌سر و بی‌پا خوشست

“Zerrelerin elsiz-ayaksız, güzelim bir oyuna dalıp oynayışları, Tanrı ışığındandır ancak.” (DC5.298).

خورشید تویی و ذره از توست
وان نور به نور باز دادند

“Güneş sensin, zerre de sendendir, o ışığı, tekrar o ışığa geri verdiler.” (DC5.2792).

هر ذره مثال آفتاب آید
هر قطره به موهبت عدن گردد

“Her zerre güneşe dönecek; her katre bağıştta, Aden kesilecek?” (DC5.3134).

تویی خورشید و ما پیشت چو ذره
که ما را بی‌سر و پا داری امروز

“Güneşsin sen, bizse huzurunda zerreleriz; bizi başsız ayaksız ettin bugün.” (DC6.1812).

سبب غیرت توست آنک نهانی و اگر نی
همه خورشید عیانی که ز هر ذره پدید

“Gizli oluşun, kıskançlığındandır; yoksa tümünden apaçık güneşsin; her zerreden görünür durursun sen.” (DC7.5835).

2.5. Görüntü-Aynadaki Varlık/Ayna-Demirci

صورت-هستی در آئینه/ آئینه-آهنگر

Bazı tasavvufî metinlerde Mutlak Varlık ve Mutlak Varlık'a göre yaratılanların ilgisi ve konumu aynaya bakan ile onun aynaya akseden görüntüsü bağlamında verilmiştir. Şöyle ki aynada bir görüntünün ortaya

çıkması için mutlak anlamda bir aynaya bakanın olması gereklidir. Aynadaki görüntünün bakana nispetle bir şekli, rengi hatta bir hareketi söz konusudur; ancak bütün bu görünürlüğüne rağmen aynadaki görüntünün bir gerçekliği yoktur. İşte mutasavvıflar Allah ile varlık arasındaki ilişkiyi böyle bir analogi ile ortaya koymuşlardır. Klasik ve tasavvufi metinlerde de Allah'ın varlık diye bildiğimiz âlemi kendi güzelliğini seyretmek üzere bir ayna mesabesinde yarattığı ifade edilmiştir. Yani gören de O, görülen de O; bakan da o bakılan da O; seven de O, sevilen de O. Bu durum, âlemdaki her şeyin Allah'ın tecellileri olduğu; ancak bu tecellilerin bizzat Allah'ın zatının varlığı olmadığı şeklinde dile getirilmiştir. Panteist düşünce ile vahdet-i vücut düşüncesinin ayrıldığı temel husus da bu olmaktadır. Mutasavvıflar, "Ben gizli bir hazinedim, bilinmeyi diledim onun için mevcudatı yarattım" mealindeki hadis-i kudsiyi uygun örnek teşkil etmesi bakımından ayna metaforu ile anlatmışlardır. Mevlânâ da sık sık bu hususta ayna ve aynadaki görüntü metaforuna başvurmuştur. Zaman zaman o, bu kurgularında aynaya bakan yerine aynacı sembolünü de kullanmıştır.

"Aynanın gizemi belki de en güzel biçimde Mevlana'nın kitabında en az üç yerde yinelediği bir hikayede üstü örtülü olarak anlatılır: Birisi, Mutlak Cemal'in tecellisi Yusuf'a bir hediye getirmek istemiş, fakat düşünebildiği tek hediye ayna olmuş; çünkü maşuk onda kendi güzelliğine hayran olabilecekti." işte bu biçimde aşkın ayna gibi kalbi, ayna ve suretin kolayca ayırt edilemeyeceği derecede bütünüyle maşukun suretiyle doludur ve aynadaki maşuk, aşığa kendisinden daha yakındır: Ayna, aşık ile maşuku birleştirir" (Schimmel, 2004: 60).

خلوت ز ما گزیدی آینه خریدی
تا جز تو کس نبیند آن چهره‌های زیبا

"Bizden kaçıp bir bucağa gittin, o güzelim yüzü senden başka kimsecikler görmesin diye eline bir ayna aldın." (DC1.2129).

Aşağıdaki örnekte "altı yüzlü ayna" kurgusu ile Mevlânâ, altı yön bağlamında bütün mevcudatı kastederek, varlık âleminin Allah'ın kendi cemalini seyrettiği ayna mesabesinde olmasına vurgu yapmıştır. Bu âlem aynası, İlahi Hakikat'in bütün akislerini/tecellilerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla Mevlânâ'nın "nerelere kaçayım" demesi bir gerçekliği ifade etmez; zira o ayna her şeyi içine alan, gösteren bir aynadır.

هر شش جهتم ای جان منقوش جمال تو
در آینه درتابی چون یافت صقال تو

"A yüzünün nuruyla altı yanın da altı yüzlü ayna kesildiği güzel, a yüzü kutlu, senden nerelere kaçayım ben?" (DC1.2646).

Maddeyi küçümsediği aşağıdaki beytinde insanın gönül/ruh tarafının ezeli olması yönüne vurgu yapılmıştır. Bu beyitte İlahî bilgideki varlığın silüetleri olan *a'yân-ı sabiteye* de bir gönderme olup, sevgi ve cezbenin karşılıklı olduğu dile getirilmiştir. Bütün âlem ayna olmakla birlikte âşıkların gönlü bütün İlahi tecellilerin aksettiği ayna olması özelliği ile çok daha seçkin ve önemlidir.

در دل آینه من در دل من آینه
تن کی بود محدثی دی و پریرینه‌ای

"Ben aynanın gönlündeyim, ayna benim gönlümde, beden de kim oluyor? Dün, evvelki gün meydana gelmiş biri ancak." (DC4.4142).

Zerre, küçüklüğü, acziyeti ve karanlık olmak gibi yönleriyle kesreti yani varlığı sembolize etmektedir. Aslında aynada kendi suretleri olarak gördükleri İlahi tecellilerdir. O tecellilerin asıl sahibi de aynacı yani Allah'tır.

گرفته هر یکی ذره یکی آینه پیش رو
کز آن آینه گر این را به نرخ جان خریدستم

"Her zerre, önüne bir ayna almış da bunu diyor, o aynacıya can vermişim de almışım." (DC5.6160).

قدم آینه حادث حدث آینه قدمت
در آن آینه این هر دو چو زلفینش بپیچیده

"Yokluk, sonradan var olan şeyin aynasıdır, sonradan var oluş da önsüz varlığın aynası; ayna gibi parıl-parıl parlayan yüzünde, her ikisi de, ikiye ayrılmış saçları gibi birbirine karışmış-gitmiş." (DC5.6657).

یکی آهن بدم بی قدر و قیمت
توام آینه ای کردی زدودی

“Değersiz bir demirdim ben; sen cila vurdun, ayna ettin beni.” (DC6.3220).

دلچون آینه خاموش گویاست
به دست بوالعجب آینه داری

“Gönlüm, ayna gibi susarak söylemede; hem de acayip bir aynacının elinde gönlüm.” (DC6.3377).

به دست دیدبان او یکی آینه ای شش سو
که حال شش جهت یک در آینه بیانستی

“Gözcüsünün elinde altı köşeli bir ayna vardı; altı yönün ahvali de bir bir o aynada görünmedeydi.” (DC6.21).

هر لحظه مرا در پیش رخت
آینه کند آهنگر من

“Demircim, her solukta, yüzünün karşısında bir ayna haline sokuyor beni.” (DC7.7144).

دایم پیش خود نهی آینه را هر آینه
ز آنک نظیر نیستت جز که درون آینه

“Boyuna, önüne bir ayna komadasın; çünkü benzerin yok, aynadakinden başka bir eşit yok sana. Yüzünün hayâinden başka nerde erişeceğim sana ben? Gönülde, canda, gözde görececek güç var ama görülecek yer yok ki. Sert, hem yerden münezzehsin, hem her yerdesin... Neliksiz-niteliksiz oluşunun delili, hem yalnız sende; hem her yerde apaçık görünmede.” (DC7.1863-64-65).

خریده ای می نگری به روی خود آینه
در پس پرده رفته ای پرده من دریده ای

“Bir ayna almışsın, yüzüne bakıp duruyorsun, perdenin ardına girmişsin; fakat benim perdem de yırtmış-gitmişsin.” (DC7.2273).

آینه همدگر افتاد مسبب و سبب
هر کی نه چون آینه گشتتست ندید آینه

“Sebebi yaratanla sebep, birbirinin aynısıdır kim ayna gibi değilse aynayı göremez.” (DC7.2347).

عکس در آینه اگر چه نکوست
لیک خود آن صورت احیا خوشست

“Aynaya vuruş da hoştur, onu seyretmek de güzeldir amma o diri güzelin kendisini seyretmek, daha da hoştur.” (DC5.296)

3. Sonuç

Sonuç olarak tasavvuf düşüncesinin en ön plana çıkan nazariyesi varlık ile ilgili olandır. Tasavvufa göre bilindiği gibi tek ve gerçek bir varlık vardır; o da Vücut-ı Mutlak olan Hak'tır. Varlık diye bildiğimiz diğer birimler kendine yeterli varlığı olan unsurlar olmayıp, varlığını Mutlak Varlık'a borçlu olanlardır. Mevlânâ, tasavvufun varlık ve yokluk ile ilgili ontolojik tezini, hemen tamamen Divan'ında değişik kurgularla ifade etmeye çalışmış gözükmektedir. Soyut ve derin düşünceler olmak yönüyle bunların sıradan dil ile anlatılmasının zorluğu ortadadır; ancak şairler ve mutasavvıflar bu yetersizliği dilin imkânları ile aşmaya çalışmışlardır.

Mevlânâ, tecrübe ettiğimiz ampirik âlemdeki bir takım olgu ve şeyler üzerinden bu düşünceyi kurgulamıştır. Mevlânâ, varlık âleminde sebep-sonuç ve zıtlık yönleri içeren bazı ikili yapıları bu noktada sıklıkla kullanmıştır. Bu bağlamda güneş-zerre, gölge sahibi gölge, deniz-damla, demir tozu-mıknatıs, kehribar-saman çöpü, aynaya bakan-aynadaki görüntü gibi ikilileri örnek olarak kullanmıştır. Vahdet ve kesretin birbirlerine göre pozisyonu ve ilgilerini yukarıdaki metaforlarla ortaya koymaya çalışmıştır.

Kaynakça

- Chittick, W.C. (2010). *Kozmostaki Tek Hakikat*. (Çev. Ömer Çolakoğlu). İstanbul: Sufi Kitap.
- Guenon, R. (1989). *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplubakış*. (Çev. Mahmut Kanık). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Izutsu, T. (2007). *Füsus'ta Anahtar Kavramlar*. (Çev. Ahmet Yüksel Özemre). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Izutsu, T. (1995). *İslam'da Varlık Düşüncesi*. (Çev. İbrahim Kalın). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kılıç, S. (2000). Sembolün Gücü ve İslam'da Semboller. *Diyanet İlmî Dergisi*, 49(3), 7-20.
- Mevlânâ (2000). *Dîvân-ı Kebîr (1-2-3-4)*. (Haz. Şefik Can). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Schimmel, A. (2004). *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*. (Çev. Ekrem Demirli). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Schimmel, A. (2016). *İslam'ın Mistik Boyutları*. (Çev. Ergun Kocabıyık). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Uluç, T. (2007). *İbn Arabî'de Sembolizm*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Uludağ, S. (1995). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Yıldırım, A. (2003). Zıtlık Kavramı ve Divan Şiirinde Zerre Güneş Sembolizmi. *Bilgi Dergisi*, 25, 125-138.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

**KÜLTÜRÜN METALAŞMA SÜRECİNE EDEBİYAT ZAVİYESİNDEN BAKMAK:
KAAN ARSLANOĞLU'NUN İNTİHAR/ ZAMANIMIZIN BİR KAHRAMANI
ROMANI¹**

Reviewing the Commodification Process of Culture From the Angle of Literature: Kaan Arslanoğlu's Suicide/ A Hero of Our Time's Novel

Mutlu DEVECİ¹ ve Halil Fatih ALAGÖZ²

¹Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ, mdeveci@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2473-053X

²Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Milli Eğitim Bakanlığı., Kahramanmaraş, hllfthlgz@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8168-670X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi	ÖZ
Geliş/Received: 03.03.2022	Özellikle 1980'li yıllardan itibaren kapitalizmin önemli bir pazarı haline gelen Türkiye, değişen tüketim biçimleriyle metalaşan yaşamlara kapı aralar. Kentlere yığılan ve iletişim araçları ile yönlendirilmeye, sadece üretim-tüketim bandının bir parçası olmaya programlanmış kitleler de bu süreçte, insan biricikliği elinden alınmış objelere dönüşür. Böylesi bir tüketimcilik ve metalaşma cenderesine boyun eğmeyerek bilincini metaya kaptırmamak için direnenler ise, belli bir aşamadan sonra kitle yaşamında yer edinmekte güçlük çeker. Psikiyatrist olmasına rağmen yazar kimliği ile ön plana çıkan Kaan Arslanoğlu, modern yaşamın metalaşmasına direnen bireyin çelişki ve çıkmazlarını konu edindiği <i>İntihar/ Zamanımızın Bir Kahramanı</i> adlı romanı ile Türk toplumunun özellikle 1980'li yıllardan itibaren içinde bulunduğu dönüşüm serüvenini derinlemesine irdeler. Plaza/iş yaşamının bütün değerleri sömürdüğü, meta edinmenin insan hayatının birincil gayesi olarak görüldüğü romanda, bu yeni yaşam tarzı, tamamıyla algısal bir yanılısamanın ürünü olarak sunulur. Söz konusu yanılısamaya daha fazla tahammül edemeyen Erdem karakteri, doğaya sığınarak ve insanın özü üzerine düşünceler geliştirerek mevcut yaşamın ihtiva ettiği anlamı sorgular. Kent yaşamından kaçış ile başlayan romanın olay örgüsünde, yazar farklı tabakalardan insan manzaralarını betimlerken belirli bir mekâna odaklanmayarak gündelik yaşama ait kapsayıcı bir bakış açısı geliştirme niyetinde olduğunu sezdirir.
Kabul/Accepted: 13.05.2022	
DOI: 10.18069/firatsbed.1082437	
Anahtar Kelimeler Kaan Arslanoğlu, metalaşma, kültür, kitle yaşamı, tüketim toplumu	

Keywords Kaan Arslanoğlu, commodification, culture, mass life, consumer society	ABSTRACT Turkey, which has become an important market of capitalism, especially since the 1980s, opens the door to commodified lives with the changing consumption patterns. The masses, which have accumulated in the cities and are programmed to be directed by means of communication and only to be a part of the production-consumption band, also turn into objects whose uniqueness is taken away from them in this process. Those who do not succumb to such consumerism and commodification and resist losing their consciousness to commodities have difficulty in gaining a place in mass life after a certain stage. Kaan Arslanoğlu, who stands out with his identity as a writer despite being a psychiatrist, examines the transformation adventure of Turkish society, especially since the 1980s, with his novel <i>Suicide/ A Hero of Our Time</i> , in which he deals with the contradictions and dilemmas of the individual who resists the commodification of modern life. In the novel, where plaza/business life exploit all values, and commodity acquisition is seen as the primary purpose of human life, this new lifestyle is presented as the product of a perceptual illusion. The character, Erdem, who can no longer tolerate this illusion, questions the meaning of current life by taking refuge in nature and developing thoughts on the essence of human beings. In the plot of the novel, which begins with an escape from urban life, the author suggests that he intends to develop an inclusive perspective on daily life by not focusing on a specific place while describing human landscapes from different layers.

Atf/Citation: Deveci, M. ve Alagöz, H. F. (2022). Kültürün Metalaşma Sürecine Edebiyat Zaviyesinden Bakmak: Kaan Arslanoğlu'nun İntihar/Zamanımızın Bir Kahramanı Romanı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(449-456).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mutlu DEVECİ, mdeveci@firat.edu.tr

¹ Çalışma, *Türk Romanında Kültürün Metalaşması Sorunu (1980-2000)* adlı doktora tezinden türetilmiştir.

1. Giriş

Türkiye’de kültürel üretim, 1980-2000 yılları arasında iktisadî sisteme kademeli olarak eklenir. Kapitalizm bütün insani değerlere nüfuz ettikçe, dağıtım ve tüketim süreçleri de sistemin çizdiği sınırlar içinde gerçekleşir. Türkiye’de bu süreç ile ilgili önemli bir kısım gelişmeler ise, 1980’lerden sonra ortaya çıkar. Bir yandan, kapitalizmin 1970’lerde içine düştüğü kriz ve bu krizden çıkışta sistemin yeniden yapılandırılmasına duyulan ihtiyaç; diğer yandan 1980’lerden önce ABD ve İngiltere ile başlayıp hızla sınırlarını genişleten neo-liberal politikaların temel alınması, radikal dönüşümleri de beraberinde getirir (Kıyan, 2016: 139). Yeni ekonomi politikaları, ABD ve İngiltere’deki gelişmelerle paralel olarak 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de de karşılığını bulur. 1980 darbesinden sonra Devletçilik ilkesinin esnetilmesi ve Türkiye’nin ekonomik bağlamda dış pazara açılması, ürettiği metaya tüketme pazarı arayan kapitalist ekonominin elini rahatlatırken kamusal alanda tüketim patlaması yaşanır.

1980-2000 yılları arasında yaşanan kültürel dönüşümde göze çarpan en önemli husus, değerlerin ve içselleştirilmiş kolektif belleğin yerine; pragmatik, yıkıcı ve nesneleşmiş eğilimlerin yerleştirilmeye çalışılmasıdır. Gündelik yaşama ait özgürlüklerin bireycilik, nesne edinimi ve kişisel konfor alanı oluşturmak üzerine inşa edildiği bu yıllarda kapitalizm, kültür endüstrisine ait argümanları kullanmak suretiyle kendi egemenliğini toplumun bütün kesimlerine yayma çabası içerisine girer. Toplumsal etkileşim biçimlerinde kişinin bir diğerini sömürmesi üzerine gerçekleşen bu ikameci anlayışla, her şeyin fiyatı belirlendiği gibi beden, hatta duyguların da maddi ederi ön plana çıkarılır. Toplum ise, algı aygıtları paralyze edildiği için kapitalist değerler dizgesinin tahripkâr tutumu karşısında tepki verme yetisinden yoksun kalır, içe kapanır ve salt kendine odaklanarak diğer unsurları görmezden gelmeyi düstur edinen bir kitleye dönüşür.

Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren hız kazanan sanayileşme girişimleri ve buna bağlı olarak tırmanan köyden kente göç faaliyetleri, sadece ekonomik sonuçlarıyla değerlendirilemeyeceği gibi dünya pazarlarına açılan kapılarla ithal mal tüketiminin artması da salt ekonomik sonuçlar doğurmaz. Yaşam biçimi de bu yeni politikalara göre şekillenir. Tüketimi özendiren reklam faaliyetleri ve kapitalizm propagandası, kısa süre içinde kolektif bilinçte yeni yaşam biçimine dönüşen metalaşmayı beraberinde getirir. Bu farkındalık ile yazarlar, metalaşmanın farklı görüntülerini romanlarında, niyete bağlı olarak kültürel sorun bağlamında kurgular. Kaan Arslanoğlu, 1999 yılında kaleme aldığı *İntihar/ Zamanımızın Bir Kahramanı* adlı romanında, metalaşmanın bütün değer yargıları alt üst ettiğini ve travmatik sonuçlar doğurduğunu ifade ederken bu durumu, her yönüyle kuşatılmış, baskı altına alınmış kentli birey üzerinden aktarır. Arslanoğlu, başkışı Erdem’in yaşamı üzerine kurguladığı bu roman ile farklı konumlardaki kent insanlarının hayatlarına ayna tutarak nesnel bir perspektif yakalamaya çalışır. Metalaşmanın romandan hareketle belirgin bir şekilde aktarılması için kitle yaşamı genelinde insan, kimlik ve medya kavramlarına odaklanmak ve bunların romandaki yansımalarını derinlemesine irdelemek çalışmayı anlamlandırmak bakımından önemlidir.

2. Kitle Yaşamı

Kitle sözcüğünün günümüzdeki anlamına erişmesi, modern endüstriyel toplumların oluşmasıyla başlar. Kitle kültürü; acımasız, yarışmacı, av-avcı ilişkisini esas alan, eşitsizlikçi, özel mülkiyetçi, parayı kutsayan, bunları aşıl原因an, benimseten kültürdür (Oskay, 2014: 76). Edilgin bir kültür biçimini imleyen kitle kavramı, özellikle meta üretiminin daha kolay sağlanması ve dağıtımın daha az maliyetle yapılması amacıyla bir araya toplanan insanların yaşadığı kent yaşamını işaret eder. Kent yaşamını tesis eden bilinç, toplumsallığın ayırt edici yönlerini zedeledikçe içi boşaltılan değerler yerine kendi normlarını yerleştirir. Kitle kültürünün oluşumu için birçok faktörün bir arada toplanması ve insanların farklılıklarını törpüleyerek birbirine benzemesi gerekir. Bu sürecin başlangıcı, sanayileşme faaliyetlerinin belli bir sistematığe oturtulduğu on dokuzuncu yüzyıla kadar dayandırılabilir.

İntihar/ Zamanımızın Bir Kahramanı romanında edilgin bir kitlenin yaşamı ve bu yaşam biçimine karşı geliştirilen eleştirel yaklaşım, olay örgüsü boyunca dikkat çeker. Anlatıcı, Erdem’in çadır kurduğu alana gelen insanlar üzerinden kent yaşamının yapay kıymetlerine ve yapmacılığına göndermede bulunur;

Gereksiz tipler... Ne kadar da çoktular. Şehirde, sokaklarda, sinemalarda, iş yerlerinde. O denli çoktular ki dağcılarının arasına da katışırlar doğallıkla. Arabalarının arka camına çıkartmalar yapıştırırlar. Buralarda yeşilci olurlar, doğa tutkunu; akılları arabalarındadır yine, akılları şehirlerdedir, sinemalarda ışıklı vitrinlerde, bilmem ne plazalarda, vitrinlerinde, elektronik eşyalarında (Arslanoğlu, 1999: 135).

Kentli yaşamın bütün imkânlarından faydalanan ve metanın verdiği güç ile varolduğunu hisseden bu insanlar, yeni yaşam biçiminin belirgin figürleridir. Modern kitlede bireyler arasındaki “bütün duygusal ilişkiler, bireyselliklerine dayanır. Ussal ilişkilerdeyse insan bir sayı gibi, diğerlerinden bir farkı olmayan bir öge gibi hesaba katılır ve yalnızca nesnel olarak ölçülebilen işleriyle ilgi görür” (Simmel, 2017: 96). Bundan dolayı kent kültüründe kitlenin insanı algılayışı, çoğu kez onun zorunlu iletişime geçilmesi gereken bir varlık olması üzerindedir (Simmel, 2017: 97). Simmel’in ifadeleri, Arslanoğlu’nun roman kişileri ile bağdaştırılabilir.

Nitekim roman karakterleri, birbirini sayı düzeyinde görür ve çoğu zaman zorunlu iletişime geçilmesi gereken birer varlık gibi algılar. Bu karakterler aynı zamanda kitle oluşumunun da parçasıdır. Arslanoğlu'nun romanda, "gereksiz tipler" olarak nitelediği kişiler, kitle yaşamının merkezindeki vasıfsız, derinliksiz figürlerdir.

Tanrısal anlatıcı, başkişinin düşüncelerinden hareket ederek plaza insanlarının edilginliğini ve sömürülme durumunu eleştirir. Kentten kaçma düşüncesiyle doğaya açılan roman kişileri, eylemlerini içlerinden geldiği gibi gerçekleştirmez. Anlatıcı, bu kişilerin doğada yapay ve dayatma bir istekle -güya- kendilerini aradıklarını söyler. Oysa asıl amaçları, kent yaşamının kutsal ögesi durumundaki metaya ulaşmaktır. Kitlenin bir parçası olarak davranan ve içselleştirilmiş meta tatmini ile hayatlarına devam eden roman kişileri, arabaları ve elektronik eşyalarıyla mutlu olmaya alıştıkları için, düşünsel/duygusal derinlikten arındırılmış bir organizma niteliğindedirler. Dolayısıyla doğada aradıkları huzurun neye tekabül ettiğini dahi bilemezler. Bu insanlar, "güçlü motorlar satın alırlar, gösterişli kaportalar, hamarat eşyalar, cin işi elektronik eşyalar... Sindirirler tüm aldıklarını içlerinde, daha güçlü olurlar, daha becerikli, daha zeki.." (Arslanoğlu, 1999: 135). Yaşama dair algı ve yaklaşımları ile kente uygun birer insan olduklarına inanan roman kişileri, uyumsuzluk yaratmadan kendileri için üretilen her şeyi satın alma dürtüsüyle yönlendirilirler. Anlatıcının ifadeleri aslında, 'sahip olmak' dürtüsünü her şeyin önünde tutan modern kitle yaşamının özeti niteliğindedir. Hapsoldüğü kentlerde insani öz'e uygun hiçbir kültürel çağrı ve uyarıcı bırakılmayan bu insanlara, sadece sahip olduğu şeylerle tatmin olabilecekleri işaret edilir. Bu durum, sürekli daha iyisini tüketerek varoluşunu gerçekleştirebileceğine inanan bir kitle yaratır. Anlatıcı, roman boyunca bu konudaki örneklemelerini artırarak kent kültürünün bütün ayrıntılarını deşifre eder.

Kaan Arslanoğlu, *İntihar/ Zamanımızın Bir Kahramanı* romanında, kitle yaşamını ve kitlelerin edilginliğini ifade ederken "değişen toplumsal, kültürel ortama paralel biçimde" (Uğur, 2013: 31) insanların maruz kaldığı kısıtlayıcı, boğucu atmosfere de odaklanır. Başkişi Erdem üzerinden modern kent yaşamını irdeleyen Arslanoğlu, benliğini metaya adanarak varoluşunu suni değerler üzerine inşa eden bireyin trajik durumunu yorumlamak için okuyucuya veriler sunar.

3. Üretim Tüketim Metastazında İnsan

Modernizmin bireyi merkeze alarak akıl temelli bir yaşamı kutsama girişimleri, on sekizinci yüzyılda hız kazanır. On sekizinci yüzyıldan itibaren rasyonalist yaklaşımların bütün ilim ve sanat şubelerine hükmeden bir etkinlik alanı oluşturmasıyla insanın iç dünyasına ve manevî cephesine yönelik ihmalkârlıklar artmıştır (Korkmaz, 2015: 266). Arslanoğlu'nun *İntihar/ Zamanımızın Bir Kahramanı* romanında, Ramazan Korkmaz'ın ifadeleriyle "dış dünyaya açılması oranında kendine uzaklaşan ve kaygıları artan" (2015: 266) modern bireyin bir tüketim öznesi olarak yönlendirildiği süreçlere göndermeler yapılır. Başkişi Erdem ve tanrısal anlatıcının ifadelerinden, kitle hayatının merkezindeki bireyin varolmak ve kendini güvende hissetmek için üretimin/ tüketimin sürdürücüsü olması gerektiği, modern hayatın bunu önkoşul olarak belirlediği anlaşılır; Parlak kuşe kâğıtlı dergiler okurlar. Kâğıtları kadar parlak yazarlar, her şeyi bilirler, ölçünün, düzenin göstergesidirler. Kadranıdırler elegansın, seçkinliğin, uyanıklığın, cin fikirliliğin, iyi eğitilmişliğin, her şeyden haberdar olmanın, her şeyi aşmış bulunmanın, (...) ve buna benzer yüzlerce şeyin, savunulan veya karşı çıkılan her moda kavramın. En iyi lokantaları gösterirler, en iyi yaşam biçimlerini... en iyi doktorları seçerler, en iyi edebiyatçıları saptarlar, en iyi aydınları ödüllendirirler... (Arslanoğlu, 1999: 136).

Anlatıcı, kentin ışıltılı hayatında ölçü, düzen ve düzenlilik arz eden her kavramın kutsandığını belirtir. Buna göre kentli birey, ancak kurallara uyduğu, ölçülü davrandığı için iyi biri olarak görülür. Cemil Meriç'in Avrupa'nın yeni ihraç metası olarak değerlendirdiği *çağdaşlık* (2014:99) kavramı, piyasaya sunulan moda (moda kıyafet, moda kitap, moda dergi, moda otomobil vs.) kavramı ile koştur yürür. Bu açıdan çağdaşlık, bahsedilen moda ürünler tüketildiğinde erişilecek bir mertebedir. Kendilerini, kentin, kültür pazarlama unsurlarınca kutsal sayılan yaşam biçimlerine kaptıranların algısı da böyledir. Nitekim roman kişilerine göre sahasında öncül olarak dayatılan her ne varsa, onunla iletişime geçilmeli ve o tüketilmelidir. Böyle olunca da yetkinlik, tamamıyla reklam unsuruna dönüşerek nitelik kaybına uğrar. Bir kitabın ya da bir doktorun iyi kabul edilmesi için belirlenen ölçütler, tamamıyla pazarlama tekniklerinin insafına bırakılır. Bir lokantada yapılan yemeklerin kaliteli olması için geçerli ölçüt, lezzeti ve temizliği değil; reklam ile ön plana çıkarılmasıdır. Piyasayı yönlendiren zihniyet kimi ya da neyi işaret ediyorsa geçerli olan odur. Arslanoğlu'nun *en iyi yaşam biçimleri, en iyi doktorları, en iyi lokantaları* imlemesinin altındaki neden, yeni yaşam formunun dayatmalar ile inşa edilen suni gerçeğidir. Kentli birey, çağdışı kalmamak ve kendini güncellemek zorundalığıyla işaret edilen ne varsa oraya odaklanmalıdır. Moda kitabı almalıdır, ismi sıkça duyulan doktora yönelmelidir; böylelikle kişi, sistemin işleyişi için gerekli özveride bulunarak uyumlu bir birey olduğunu göstermelidir.

Metalaşmanın bütün yaşam pratiklerine egemen olmasıyla birlikte, algısı körelen kentli bireyler;

Tüketilirlen hamburger gibi, kola gibi. Sorun değil, hemen yenisi gelecek, bunun böyle olması gerek, hiçbir şeyin üzerinde birkaç dakikadan fazla durulacak kadar önemli olmadığını göstermektedir her birinin görevi; yığılır yaşamlar üst üste birbirine çok benzeyen sayfalar gibi. Birbirinin tıpkısı yaşamlar, birbirinin tıpkısı düşünceler, duyarlılıklar, birbirinin tıpkısı yüzey parlaklıkları, televizyon reklamları, aktüalite dergilerinin sayfaları kadar, (...) yüzeyseldir (Arslanoğlu, 1999: 136).

Kentte hiç kimsenin özerk alanı ve kendi için yeni bir yönelim oluşturma lüksü yoktur. Bütün yaşamlar, nesne tüketiminde verilen ödevleri yerine getirmekle mükelleftir. Bu zorunluluğu yerine getirirken kendini tüketen bir bireye, farklılıkları törpülenen bir varlığa dönüştürülürler. Oysa;

Üretim ve tüketim, insanın gelişiminin ihtiyaçlarına bağlı olmalıdır, tersi değil. Bunun sonucu olarak, üretimin tümü, bazı kişi ya da kurumların maddi çıkarlarına göre değil, toplumsal yarar ilkesine göre yönlendirilmelidir. Dolayısıyla bir tarafta daha fazla üretim ile öbür tarafta insanın daha fazla gelişmesi ve özgürlüğü arasında bir seçim yapılacaksa maddi değere karşılık insan seçilmelidir (Fromm, 2015a: 61).

Ancak romanda öncelenen, insanın kendisi değil, üretim sistemine sunduğu katkıdır. Metanın sağladığı kolaylığı ve inandırılmış özgürlüğü benimseyen modern birey, içinde bulunduğu durumun farkına varamayacak kadar algısal tepki kabiliyetini yitirmiş durumdadır. Her yönüyle birbirine benzeyen, düşünsel ve duygusal eğilimleriyle birbirine eklemlenen organizmalar, bir araya geldiğinde pazarlama tekniklerinin amaçlarına hizmet eden bir kitleye dönüşür. Bu kitle, gerek üretim bandında gerekse ürettiği ürünleri satın alarak tüketim aşamasında, kendisi için belirlenen görevleri yerine getirmekle yükümlüdür. Bu durum, birey için bir zorlama yaratmaz; çünkü bilinci çeşitli uyarıcılarla ele geçirilmiştir. Özne, bilinçte uyandırılan tüketme güdüsünü tatmin ettikçe, yaşama daha fazla tutunduğunu hisseder. Bu yanılmanın farkına varamadığı için, içinde bulunduğu şartlardan şikâyetçi de olmaz.

4. Kimliğin Yeniden Tanımlanması: Meta-Kimlik

Modern endüstri teknikleriyle birlikte kişinin kimliği, metalaşma çağına özgü ölçütlerle yeniden tanımlanır. Geleneksel kimliğin gücünü benliğin ayırt edici karakteristik yapısından alan mahiyeti, simgesel karşılığı olan somut verilere dayandırılmak suretiyle metalaştırılır. Metalaşma çağının bireyi, kendi öz değerleri ile önemsenen ve ontolojik olarak biricikliği ile değer gören kimliğiyle değil; üretime sunduğu katkı ve bu katkıyı sağlarken eriştiği uzmanlıkla var olabilmektedir. Bauman'ın mal/kimlik alım-satımının bir ahlâk ve kültür biçimine dönüştüğünü belirten ifadeleri metalaşmanın kimliksel boyuttaki yansımalarını görmek bakımından önemlidir:

Ahlâklı olmak için mal satın almanız lazım: mal almak için paraya ihtiyacınız var, para elde etmek içinse kendinizi satmanız gerekir; tabii iyi bir fiyata ve güzel bir kârla. Siz kendiniz insanların almak isteyeceği bir ticari meta haline gelmeden alışveriş yapamazsınız. Dolayısıyla ihtiyacınız olan şey çekici, satılabilecek bir kimliktir (Bauman, 2014: 104).

Bauman'ın kendini satmak olarak nitelediği durum, üretim mekanizmalarının işlevselliğini ve sürdürülebilirliğini sağlayan mekanik bir parça olmaktır. Meta almak için anaparanın büyümesine destek olacak üretim faaliyetlerine aktif şekilde katılmak gerekir. Birey, üretilen metayı temin etmek ve böylelikle doyuma erişmek için metanın üretim kademesinde yer almak, işin içine bedenini ve ruhunu katmak zorundadır. Daha fazla metaya ulaşmak için, kazanılması gereken paraya sahip olma güdüsü uzmanlaşmayı beraberinde getirir. Modern dönemde mesleki ihtisaslaşmanın ortaya çıkması da bu durum ile ilgilidir. Uzmanlaşmanın boyutu arttıkça, kişinin verimi artacak, dolayısıyla kimliği daha fazla talep görecektir. Kişinin talep görmesi, daha cazip ve verimli bir kimlik sahibi olması ile doğru orantılıdır.

Kimliğin insanın benliğini yansıtan bütünlükten soyutlanıp tek yönlü bir şekilde değersizleştirilmesi, *İntihar / Zamanımızın Bir Kahramanı* romanının ilgilendiği önemli hususlardan biridir. Bir şirkette üst düzey yönetici olan Erdem, modern hayatın çıkmazında yitip gitmekten kurtulmak için bir kampta çadır kurar. Erdem'in çadır yaşamı süresince kendisiyle hesaplaşması, metropol yaşamının kimlik sorunsalına da ayna tutar. İş yaşamında benliğin ve dostluğun önemini yitirdiği, her şeyin mesleki yeterlilikle ölçüldüğü bir çağın öznesi olmak, Erdem'in varoluşsal sorgulamalar geliştirmesine neden olur.

Romanın başkişisi Erdem, iş yaşamının ilk dönemlerinde içinde bulunduğu ortamın etkisiyle hızlı bir yükselişin peşinde koşarak mesleki kimliği ile ön plana çıkmayı başarır;

Altı yıl boyunca dünyayı bırak, kendi içinde bile neler olup bittiğini düşünmeye fırsat bulamadan çalışma. Sürüklenircesine. Gece gündüz, tatilde, akşam yemeğinde, seyahatte hep çalışma. Bir yere tutunmak zorunda olduğunu dahi ayımsaymadan yuvalanma. (...) Ürün müdürlüğünden bölge müdürlüğüne, bölge müdürlüğünden üç yıl içinde genel müdür yardımcılığına yükselişe seyreden parlak bir süreç. Toplantılar, raporlar, eğitim seminerleri, planlamalar; denetim, yönlendirme... Organizasyonlar, stratejiler, sürekli bir iş takibi, bitmeyen koşuşturma... (Arslanoğlu, 1999: 38)

Çalıştığı kurumdaki hareketliliği ve çalışkanlığı, yirmili yaşlardaki Erdem'in yükselişini kolaylaştırır. Fakat kariyer basamaklarındaki yükselişi ve bu süreçte kendisi için hiçbir şey yapmayı ondaki tükenmişliği tetikler. Erdem, modern çağın gereklerine uygun olarak takdir görmek ve daha fazla para kazanmak için bütün benliği ile işine odaklanır. Bu yükseliş, onun meta kültürü ile daha fazla iç içe olmasını beraberinde getirir. Uçaklar, oteller, gece kulüpleri, farklı ülkelerdeki zevkler, eğlenceler onun bu süreçte eriştiği kandırmaca tatmin unsurlarıdır. Genel müdür yardımcılığına yükseldikten sonra, kariyer hedefi kalmayan ve hayal ettiği konfora ulaşan Erdem, bu süreçte anlam veremediği boşlukta savrulmaya başlar. Kimliğini pazarlayabileceği ölçüde geliştirip nihai amaca ulaştığında, elde edilecek somut bir şey kalmadığı için sorgulamalar da beraberinde gelir. Üretim sistemlerinin tamamıyla birbirinden kopuk ve bütün değerleri hiçe sayan işleyişi, *İntihar/ Zamanımızın Bir Kahramanı* romanının ana matrisini oluşturur. Sistemin eleştirel bir başkaldırısı olarak okunabilecek metinde, "birçok insan kendi istekleri doğrultusunda davrandığını sanırken, aslında isteklerinin çoktan saptırılıp yönlendirilmiş olduğunun farkına bile varamamaktadır" (Fromm, 2015b: 106). Romandaki karakterler, kendilerinde yapay olarak uyandırılan istekleri tatmin ettiğinde, kimliğinin özündeki asıl isteklere yabancılaşırlar. Erdem'in bütün iş arkadaşları, kendilik değerlerine yabancılaşan ve bütün yaşamsal değerlerini iş üzerine kuran kişilerdir. Modern çalışma biçimlerinin uzmanlaşma odaklı yönlendirmeleri, işyerinde çalışanlar için de öncelikli amaç haline gelir. Kendini ispatlamak için, herkesi ve her şeyi feda edebilecek bu insanların varoluşsal amacı, sadece daha iyi bir mesleki kimliğe sahip olmaktır. Böylece üretim-tüketim dengesinde daha üst konuma yükselerek daha fazla para kazanabilecek ve ihtiyaç hissi duyduğu metalara kısa sürede ve daha fazla sahip olabileceklerdir;

Yükselme hırsıyla ateşlenen kadrolar... Her yerde aynıdırlar. Bir şirkette, bir okulda, bir partide, bir klinikte... Herhangi bir yerde yazılı bulunmayan, kiminin sezilerle, kiminin deneyimle, kiminin karakterine has özelliklerle ulaştığı çok geçmeden benimsenen ilkeler. Bir tilki gibi kurnaz olacaksın, bir sırtlan kadar sinsi, köpekbalığı kadar sessiz, yılan kadar kıvrak, fırsat çıkınca bukalemun dili kadar hızlı kapacaksın istediğini. Erdem ilkeleri iyi bilir, kendisi uygulamadığı gibi çoğu kez gözüne çarpmaz başkalarındaki gizli yasaya uygun davranışlar. İyi niyetle yorumlar çoğun, koşullara bağlar... (Arslanoğlu, 1999: 37).

Anlatıcının modern iş hayatıyla ilgili söylemlerine dikkat edilirse, kentli bireylerin birbirini ezenlerin rekabeti üzerine kurulu düzene sağladığı katkı çok daha iyi anlaşılacaktır. Bedeni ve zihni daha fazla işe koşmak için duygusal süreçlerinden arındırılan bir iş öznesi vardır artık: Fırsatını bulduğunda hiçbir şeyi düşünmeden birbirinin üstüne basarak kariyer hedeflerini gerçekleştiren, böylece üretim süreçlerine daha fazla hizmet edebilme payesine erişen bir çağın öznesidir bu. "Yaşamda tutundukları tek halka gerçekte işti bu yaratıkların. Paranın bile önemi kalmamıştır onlar için. Bir sınırı aştıktan sonra" (Arslanoğlu, 1999: 42) tek bir hedefleri vardır, sürekli gelişim ve kendini yeni bir mesleki konuma hazırlamak. Bu ise, bireyin kent yaşamında kök salabilmek ve gücü kendi tarafına çekebilmek için sürekli güdülenmesi ve kendini geliştirmesi demektir.

Kent ne kadar genişlerse, işbölümünün belirleyici koşullarını o kadar fazla üretir. Büyüklüğünden dolayı, çok geniş bir yelpazede uzanan hizmetleri içine alabilen bir çevre yaratır. Ama, aynı zamanda aynı mekân içerisindeki birey sayısının artması ve müşteri kapmak için edilen rekabet bireyi belli bir alanda uzmanlaşmaya zorlar. Şurası kesindir ki, kent hayatı, insanın hayatta kalmak için doğayla giriştiği mücadeleyi, insanlararası bir kazanç mücadelesine dönüştürmüştür: Buradaki kazanç, doğadan değil, başka insanlardan elde edilir. Çünkü uzmanlaşmanın kökleri, sadece kazanç elde etme yolundaki rekabete dayanmaz (Simmel, 2017: 106).

Simmel'in uzmanlaşma ve metalaşma arasındaki ilişkiyi kentli yaşam üzerinden değerlendirdiği bu ifadeleri, Erdem'in mesleki bağlamdaki uzmanlaşma edimini anlamlandırmayı kolaylaştırır. Modern kentli birey akıl yoluyla kabiliyetini geliştirdiği oranda duygusal olarak körelmeye eğilimlidir. Kapitalizm, insani duygu durumlarını işlevsizleştirmeyi, sadece kendi emellerini gerçekleştirebilme yolunda faydalanacağı duyguları harekete geçirmeyi amaçlar. Hırs ve ihtiras, başarı için ateşlenen birer duygu olarak işe yarar olduğu için, engellenmesi bir tarafa, aslında tetiklenen dürtülerdir. Sisteme dâhil olan her birey, bütün bunları gizil olarak öğrenmeli ve bu şekilde davranarak kendine yer bulabilmelidir. Kimliğinin satılabilirliği, kişinin iş hayatında gösterdiği verim ve üste çıkma çabasıyla bağdaştırılır. Erdem bu çarkın bir dişlisi olamadığı için, kent hayatından kaçmayı tercih eder. İçinde bulunduğu normlara ve pragmatik ilişkilere tahammül edemediğinde tercih yapmak zorunda kalır. Ya bu mekanizmanın talepleri doğrultusunda hareket edecektir ya da bu işleyişin dışına çıkacaktır. Bu çelişkili seçenekler arasında, öz değerleri ile bağdaşan tarafta durmayı tercih eder ve iş yerinden istifa ederek kolektif sığınma ve arınma mekânı olan doğaya kaçır/sığınır. Doğa, ona anne kucağı olarak varoluşunu yeniden sağlayabileceği bir ortam sunar. Mesleki kimliğini geliştirme ve daha fazla talep görmenin anlamsızlığını fark ettiği için, sistemin dışında kalmanın huzurunu doğa ile bütünleşerek yaşamak ister.

5. Meta İstenci ve Medya İllüzyonu

Kültür endüstrisinin bütün değerleri ve normları birer alışveriş nesnesine dönüştürme edimi, kitlelere özgü sembolik üretim biçimlerinin ortaya çıkmasını beraberinde getirir. Endüstriyel süreci inşa eden zihniyet, bu üretim biçimlerinin sonucu olarak piyasaya sürülen meta-sembollerin tanıtım ve dolaşımına ihtiyaç duyar. “Kültürel yapıların oluşturulmasında ve aktarılmasında medya önemli bir rol oynadığı için,” (Orhon vd., 2013: 123) modern toplumlarda sembolik biçimlerin üretimini ve dolaşımını medya endüstrilerinin faaliyetlerinden ayırmak mümkün değildir. Medya iletişim kanalları, gündelik yaşama öylesine nüfuz etmiştir ki bugün kitapların, gazetelerin, televizyonların ve sembolik biçimleri düzenli olarak kitlelere sunan iletişim araçlarının olmadığı bir dünyada yaşamının neye benzeyeceğini kestirmek güçtür;

Gazeteler, radyo ve televizyon bize gün gün, hafta hafta yakın sosyal çevremizin ötesinde gerçekleşen olaylara dair sürekli bir kelime ve imgeler, enformasyon ve fikir akışı sunar. Filmlerde ve televizyon programlarında yer alan şahsiyetler, birbirleriyle belki de hiçbir zaman etkileşime girmeyen, ama dolayimli bir kültüre katılımları dolayısıyla ortak bir deneyim ve ortak bir hafızayı paylaşan milyonlarca kişi için müşterek referans noktaları haline gelirler. Popüler müzik, spor ve diğer faaliyetler büyük ölçüde, önceden varolan kültürel biçimlerin yalnızca aktarılması ve finansal açıdan desteklenmesi ile değil, aynı zamanda bu biçimlerin aktif dönüşümüyle ilgilenen medya endüstrileri tarafından ayakta tutulmaktadır (Thompson, 2013: 195).

Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra farklı kollara yayılan medya endüstrisinin amacı, büyüyen kitlelerle iletişimde sürekliliği sağlamak ve bu şekilde sanayi/ticaret ağlarını kitleyle perçinlemektir. Kitle iletişim cihazlarının temel gücü, kitlelere zerk edilmek istenen dünya görüşünün farklı kanallarla sağlanmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Medya; birey ve dünya arasında bağlantı kurmak için, birbiri ardınca akıp giden görüntüler dizgesi sunarken kişinin düşünmesine fırsat verecek zamanı vermez ve böylece her şey “kültür endüstrisinin süzgecinden geçirilir” (Adorno, 2011: 55). Yayınlar art arda verildikçe, kitle sadece onu takip eder ve derinliği üzerine bilinç süzgecinden geçirme gereksinimi dahi duymaz.

İntihar/Zamanımızın Bir Kahramanı romanında dikkat çektiği en önemli kültür endüstrisi unsurlarından birisi televizyondur. Televizyon, “toplumsal eylemin her küme veya tezahürünü oluşturan ortak kültürel örüntülerin hayati bir unsuru” (Jenks, 2007: 118) olarak muhatabının algısı üzerinde tahakküm oluşturur. Romanda televizyonun toplumsal yaşam ve kişi üzerinde bıraktığı etki, oldukça geniş bir betimlemeyle sezdirilir. Doğayla iç içe yaşamaya başlamadan önce rutin hayatına devam eden Erdem, işten çıktıktan sonra eve geldiği an televizyonun başına geçer;

Gözleri ağrıncaşa dek zamping... Saatlerce süren haberler... Oradan oraya atla. İnce sesli kocaman burunlu adam bağıyor. ‘Sen’ diyor herkese. O sen’ler uysalca katlanıyor. Bir uçak kaçırılmış. Hollywood’un uzun saçlı sarışın kötü adamı yine olayın içinde. Önüne geleni zımbalıyor. Geçen ay ki uçak kaçırımada da onun parmağı vardı. Katilden kaçarken ölesiye kaçmış gibi nefes nefese bir sunucu. Pazar çıgıtkanıymışçasına bağıyor, TV’de... TVde... Kendi televizyonunu açmasa başkalarının evlerinden yankılanır o nefret sesler. Reklamlar... Yedi sekiz kanalı birden aynı anda kaplıyor, bitmek bilmiyor. Oradan oraya, aynı anda her yerde reklam. Aartık!.. Komik tiyatrocunun her biri dört beş dakika süren banka reklamı. Öbür kanalda başka bir banka reklamı. (...) Telefondaki konukla stüdyodaki konuk küfürleşiyorlar, küfürleşme mahalle ağzıyla on, on beş dakika devam ediyor. (...) Arada yine reklamlar. Çocuk bezi reklamları, Türk Pediatri Kurumu destekliyormuş. Trafik kazası. Ölüler yerlerde. Fonda trafik canavarı. Kanlar içinde inleyen bir yaralı. (...) Apartmanın tepesinde bir adam. Yaklaşmayın diye nara atıyor o da, elindeki bıçağı boşluğa dürtüp duruyor. (...) Bir memureye sille, tokat girişmiş bir adam. (...) Geç. Öbür kanalda yarışma. Yarı çıplak kızlar ağzı kulaklarında dans ediyorlar (Arslanoğlu, 1999: 29).

Romanda, televizyon “sadece oturma odalarının en müstesna köşesinde yer alan teknoloji harikası bir araç değildir,” (Kılıç, 1995: 54) aynı zamanda uyuşuk bir bilinç yaratmak için işe koşulan kitle iletişim aracı olarak işlevsel bir yönlendiricidir. Televizyon “herkesi, demokratik yoldan aynı ölçüde dinleyiciye/ [izleyiciye] dönüştürerek, otoriter bir biçimde, farklı kanallarda yayınlanan aynı programların dinleyicileri/ [izleyicileri] haline getirir” (Adorno, 2011: 49). Kendisine cevap hakkı tanımayan bu aktarım, ileri aşamada bilincin tepkisel gücünü zayıflatarak bağımlılığa neden olur. Bütün duyguların iç içe verilmesi, insani derinliğin de metalaştırılan kültürle birlikte amorfleştiğini gösterir. Erdem’in televizyon başında otururken geçirdiği sürenin yazar tarafından çok yönlü aktarımı bununla sınırlı kalmaz. Yazar, televizyonun insan hayatındaki yeri ve amaçsızlığını göstermek için, bu durumu sonraki beş sayfa boyunca devam ettirir.

Romanda bireyi hipnoz etmek için verilen her yayınla birlikte, onun dikkatini kendi içine çekecek reklamlar aracılığıyla yeni ilgi alanları oluşturulur. Teknoloji, moda, estetik, doğanın sömürülen güzellikleri gibi satılabilir bütün araç-gereç ve değerler üzerinden bireyde açlık duygusu oluşturulur. Roman başkışısı Erdem, çoğu modern kitle insanı gibi “genellikle olanı anlamaz, o yalnızca görüntüyle ilgilenir ve görüntünün sürekliliği karşısında hiçbir şey yapamaz ve sonuçta kendine sunulan yalan mı yoksa gerçek bilgi mi, haber mi anlamaz, anlayamaz” (Küçükdoğan, 2009: 71). Yordama yetisi elinden alınmış televizyon karşısındaki

modern bireyin bilinci, konfor alanında görüntünün cazibesi ile ele geçirilmiştir. Kitle, televizyonun üzerinde durduğu konu, kavram ya da kültürel olgu üzerine odaklanır. Bu da kitle iletişim araçlarının kültürü yönlendirdiği, üretim endüstrilerinin kültürü medya aracılığıyla şekillendirdiği sonucunu doğurur.

Arslandoğlu, anlatıcıyı Erdem ve televizyon arasında bir aktarımcı olarak konumlandırarak modern insanın kitle iletişim araçları ile bağımlı netleştirir. Yazar, başkişinin televizyon kanalları arasında geçiş yaparken gerek yayınların niteliğine gerekse başkişinin bu noktadaki tutumuna yer vererek kitle iletişim araçlarının etkinliğini işaret eder. Erdem, beş sayfa boyunca televizyon kanallarında gezinir, ancak bu gezinti onun benliğinde herhangi bir yönüyle iz bırakmaz: Ölüm haberleri dâhil. Bütün ilişkilerin üretim-tüketim dengesi üzerine inşa edilmesi, insanların hissiyattan kopmasına neden olur.

Kitleleri yönlendirmenin en önemli aracı olan televizyonlar, kültürün pazarlandığı ve bilincin metaya özendirildiği tek yönlü aktarım aracı olarak modern bireyin algısını muhasara eder ve işlevsizleştirir. Bu durum, sadece karşısındaki görüntü dünyasına bakan, duyan ancak üzerine derinleşmeyen bir kitle yaratır. “Kültür endüstrisinin ürünleri, açık ve yarı bağımsız bir gerçekçelendirme ya da savunma ihtiyacı olmaksızın yeniden üretilen bir toplumsal gerçekliğe uyacak ve bu gerçekliği yansıtacak şekilde biçimlendirilir, çünkü kültür endüstrisinin ürünlerini tüketme süreci inşaları, hüküm süren toplumsal normlarla özdeşleşmeye ve her zaman oldukları gibi görünmeye razı eder (Thompson, 2013: 123). Kitleye verilen tek taraflı iletişim hakkı, onun edilginliğini sağlayarak endüstrinin tüketime odaklı yapısını ve verili normlarla özdeşleşme dürtüsünü besler. Bireyin bütün görüntüleri aynı tepkiyle izlemesi, kültür endüstrisinin yeni toplumsal gerçekliği kesintisiz olarak zerk etmesinden ileri gelir. Televizyon karşısındaki birey için, dramatik bir ölüm haberinin bir banka reklamından; bir intihar teşebbüsünün bedeniyle tüm dikkatleri kendisinde odaklayan dansçı kızların programından farkı yoktur. Anlatıcı/yazar, başkişi Erdem’in televizyon başında geçirdiği sürede sadece kanallarındaki programları aktarmakla kalmaz, kitlenin medya algılayışını da başkişi üzerinden somutlayarak ifade eder.

Medya endüstrileri, metalaşmanın sınırlarını ve etki alanını genişletmek için aracı kılınır. Meta üretiminin birincil amaç olarak görüldüğü modern çağda, ürünün tüketilmesi ve yenisine yer açılması gerekmektedir. Tanıtım ve pazarlama tekniklerinin yoğunlaştığı medya, tüketimi kolaylaştırmak için bir cazibe yaratır. “Gelişen teknik imkânlar günlük hayatı kolaylaştır[ır], basın ön plana çıkması ve kitlesel iletişimin yaygınlaşması sayesinde kültürel alış veriş art[ar],” (Turna, 2015:14) medyanın gücüyle farklı tüketim biçimlerine şahit olan kitle, anlamsız bir tatminsizliğin merkezinde konumlanır. Belirsizlik ve algısal körelmişlik, bilinçte uyandırılan sunî tatminsizliği telafi etmek için atılacak adımları kolaylaştırır. İşte burada, medya iletişim araçları ürünün işlevselliğini görsel estetikle birlikte sunarak doyumsuz tüketim toplumunda iştihayı tetikler ve ürüne sahip olmayı, doyumdan ziyade ihtiyaç olarak bireyin bilincine işlemeye çalışır.

Kültür endüstrisinin reklam yoluyla metayı pazarlaması, Kaan Arslanoğlu’nun romanında “metalaştırılmış bir izlerkitlenin” (Fiske, 1999: 39) edilginliği üzerinden anlatılır. Kültür endüstrisinin en önemli ürünü olan metalaştırılmış izlerkitle, zedelenen algılarıyla özendirici reklam faaliyetlerine karşı koyamaz durumdadır. Arslanoğlu’nun eleştirel tutumu da algıları iğdiş edilmiş bu kitlenin durumunu ortaya koymaktır. Bu bağlamda, olay örgüsü modern kent hayatında hedeflediği bütün kariyer noktalarına ulaştıktan sonra, her şeyi ardında bırakıp doğaya kaçan başkişi Erdem’in geçmiş yaşantıları üzerinden yürür. Çağın ruhunu eleştiren Arslanoğlu, kitle iletişiminin aslında reklam yoluyla yeni yaşam tarzını yansıtan bir bilinç oluşturmaya çalıştığını işaret eder. Kitle iletişim araçlarından en önemlisi olan televizyon aracılığıyla, bilinçte uyandırılan satın alma dürtüsüne eğilen yazar, aldatmacaya dikkat çeker. “Reklamlarla örülü bir kitle iletişim dünyasında yaşayan insanoğlu, reklamlardan sadece ne alabileceğini, ne satabileceğini, ne giyebileceğini ve ne yiyebileceğini değil; farkında olarak veya olmayarak aslında ne düşüneceğini, ne hissedeceğini, nasıl yaklaşacağını, nasıl duracağını ve nasıl bir tutum alacağını da öğrenmektedir” (Çetin, 2014: 565). Kapitalizmin tüketime entegre eden eğilimlerini aktaran kitle iletişimi ve onun özel alanı reklam, her an kişinin bilincini meşgul eden bir araçtır. Bütün gününü iş yerinde geçirdikten sonra, evde dahi dinlenmesine izin yoktur modern bireyin. Eve gelir gelmez açılan televizyonda, onun ertesi gün daha güdülenmiş olarak çalışmasını sağlayacak reklam bombardımanı aralıksız devam eder. Böylece bilinç, sadece gördüğü şeylere yönelik duyduğu özlemle uyarılmış olur.

6. Sonuç

Geleneksel insan, doğanın bir parçası olduğunu peşinen kabul eden görece uysal ve uzlaşmacı bir tip olmasına rağmen, modern birey doğanın kendisi için var olduğu tezini ispatlamaya çalışan mukavim bir varlıktır. Modern bireyi uçsuz bucaksız u/mutsuzluğa sürükleyen çelişki de burada başlar: Doğayı kendisi için ehlileştirilen özne-insan, baskın gelme dürtülerini tatmin ettikçe boşluğa düşer. Çünkü boyunduruk vurduğu ve ekonomik faaliyetlerin aracı haline dönüştürdüğü doğayla duygusal bağları koparması mümkün değildir. Özne-insanın yarattığı u/mutsuzluk, nihayetinde kendi ruhuna döndüğü için, nesne-insan olarak doğayla aynı kaderi

yaşar. Doğa ve insan, eleştirel teorilerin ekonomik düzlemde kültür alanına kayan çözümleyici yaklaşımında etkili olan iki önemli kaynaktır.

Edebiyatın gündelik yaşamdan beslendiği dikkate alındığında, kültürel süreçlerin ve durumların edebî metne, özellikle roman türüne yansımaları kaçınılmazdır. Türkiye’de metalaşmanın hayatın bütün pratiklerine sirayet ettiği 1980-2000 yılları arasında, Kaan Arslanoğlu eleştirel bir tavır ortaya koymak için kaleme aldığı *İntihar/ Zamanımızın Bir Kahramanı* romanında, gündelik kent yaşamında devinen kitlenin ruhunu çözümlemeye çalışır. Yazar, metnin merkezine konumlandığı Erdem karakteri üzerinden kent yaşamının içe kapanık yapısını, tüketim öğelerinin kişilere dayatılmasını, insanın mahremiyetini aşındıran faaliyetleri ve değer yargılardan sapma eğilimlerini sezdirme yoluna gider. İç konuşmalara oldukça yoğun başvurulmuş anlatıda, karamsarlık ve tükenmişlik duygusu çarpıcı betimlemelerle aktarılır.

Roman, teknolojik üretimlerin insan hayatında sağladığı kolaylıkların yanında, üretimi zihniyetin bilinci ele geçirmek için başvurduğu kitle iletişim araçlarının yarattığı bozuma odaklanır. Arslanoğlu, üretim-tüketim ilişkilerinin temelde kitlelerin bilincini ele geçirmek için inşa edilen bir döngü olduğunu aktarır. İçinden çıkılmaz bir hâl alan bu döngüde, nihai olarak bizzat insanın öğütüldüğünü ve söz hakkı elinden alınmış, ayırt edici yönleri törpülenmiş yalınkat bir kitlenin parçasına dönüştürüldüğünü göstermeye çalışır.

Kaynaklar

- Adorno, T. W. (2011). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*. (Çev.: Ülner, N., Tüzel M., Gen, E.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslanoğlu, K. (1999). *İntihar / Zamanımızın Bir Kahramanı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Bauman, Z. (2014). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*. (Çev.: Ergun, F.), İstanbul: Say Yay.
- Berger, A. A. (2012). *Kültür Eleştirisi*. (Çev.: Özgür, E.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Çetin, B. N. (2017). *Metalaştırma / Kapitalist Sistemin Tüketime İkona Stratejisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fiske, J. (1999). *Popüler Kültürü Anlamak*. (Çev.: Turan, S.), Ankara: Ark Yayınları.
- Fromm, E. (2015a). *İtaatsizlik Üzerine*. (Çev.: Soysal, N.), İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, E. (2015b). *Sahip Olmak ya da Olmak*. (Çev.: Arıtan, A.), İstanbul: Say Yay.
- Jenks, C. (2007). *Alt Kültür / Toplumsalın Parçalanışı*. (Çev.: Demirkol, N.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kılıç, L. (1995). Televizyon: ya da ‘Görüntü Çöplüğü’. *Cogito*, S. 2, s. 51-62.
- Kıyan, Z. (2016). *Metalaştırma ve Direnç*. Ankara: Bilişim Yayınları.
- Korkmaz, R. (2015). *Yazınsal Okumalar*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Küçükdoğan, B. (2009). Kültür ve Televizyon. *Televizyon ve...* içinde, İstanbul: Ütopya Yayınevi, s. 69-109.
- Meriç, C. (2014). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orhon ve diğerleri, (2013). *Küreselleşme ve Kültürlerarası İletişim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Oskay, Ü. (2014). *Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri*. İstanbul: İnkılâp Yay.
- Simmel, G. (2017). *Modern Kültürde Çatışma*. (Çev.: Kalaycı, N.), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 53- 82.
- Thompson, J. B. (2013). *İdeoloji ve Modern Kültür Kitle İletişim Çağında Eleştirel Toplum Kuramı*. (Çev.: Çetin, İ.), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Turna, M. (2015). *1980 Türk Romanında Değerler Çözülmesi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Uğur, V. (2013). *1980 Sonrası Türkiye’de Popüler Roman*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

KIPÇAK GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE ÇATI EKLERİNİ ALAN FİİLLERİN SÖZLÜKSELLEŞMESİ

Lexicalization of Verbs that Take Voice Suffixes in the Turkic Dialects of the Kipchak Group

Mehmet ÖZEREN¹ ve Süleyman Kaan YALÇIN²

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, mehmetozeren@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4386-8312

² Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, mehmetozeren@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3908-9204

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
04.03.2022

Kabul/Accepted:
09.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1082754

Anahtar Kelimeler
Sözlükselleşme, Çati
Ekleri, Kıpçak Grubu Türk
Lehçeleri

ÖZ

Sözlükselleşme, sözcüklerin veya eklerin diğer eklerle ya da birlikte kullanıldığı diğer sözcüklerle anlamsal farklılıklara uğrayarak ayrı ve farklı bir anlamı işaretlemesi, kodlaması sonucunda sözlük birimi hâline gelmesi olayıdır. Sözlükselleşme ile ortaya çıkan yeni sözcükler sözlüğe, dilin söz varlığına yeni ve farklı bir anlamla girmiş olurlar. Bu yönüyle anlamsal değişim veya yeni bir anlamın işaretlenmiş olması, sözlükselleşmede esas unsur olarak görülmektedir. “Yeni” anlam; dilin ses, ek, sözdizim ve karışık unsurlarından kaynaklı olabilmektedir. Bu çalışma ise temel olarak ek kaynaklı sözlükselleşme ile ilgili olacaktır. Tarihi süreçten bugüne Türkçenin genel ek yapısı aynıdır. Bu yapı içerisinde eklerin işlevsellikleri de çok büyük oranda ortaktır. Çati eklerinin de Kıpçak grubunu oluşturan Başkurt, Karaçay – Malkar, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Kırım – Tatar, Kumuk, Nogay ve Tatar Türkçelerinde işlevlerinin ortak, çözümlenebilirliklerinin yüksek, yapıyı oluşturan unsurlarının anlam açısından şeffaf olduğu görülmektedir. Bu yönleriyle çati eklerini alan fiiller ayrıca bir sözlük maddesi oluşturmamakta veya sözlüklerde madde başı olarak yer almamaktadırlar. Ancak yine de yan anlam, mecaz anlam veya metaforik olarak farklı anlamı işaretledikleri için çati eklerinin sözlüksel birim oluşturduğu durumlarla da karşılaşmak mümkündür. Bu çalışmada, Kıpçak grubu Türk lehçelerinde çati eklerini almış ancak sözlüksel birim hâline de gelmiş olan fiiller tespit edilecek ve sözlükselleşme nedenleri üzerinde durulacaktır.

ABSTRACT

Lexicalization is the event that words or affixes mark a separate and different meaning by undergoing semantic differences with other affixes or other words used together, and become a dictionary unit as a result of that. The new words that emerge with lexicalization enter the dictionary and the vocabulary of the language with a new and different meaning. In this respect, semantic change or marking of a new meaning is seen as the main element in lexicalization. “New” meaning; it can be caused by sound, suffix, syntax and mixed elements of the language. This study will be mainly about suffix-source lexicalization. The general suffix structure of Turkic has been the same since the historical process. In this structure, the functionality of the suffixes is also very common. These can be seen that the functions of the voice suffixes are common in Bashkir, Karachay - Malkar, Karakalpak, Kazakh, Kyrgyz, Crimean - Tatar, Kumuk, Nogai and Tatar Turkic, which make up the Kipchak group, their decipherability is high, and the elements that make up the structure are transparent in terms of meaning. With these aspects, the verbs that take the voice suffixes do not form a glossary item or are not included in the dictionaries as a lexical entry. However, it is also possible to encounter situations where the voice suffixes form a lexical unit because they still mark different meanings such as connotation, figurative or metaphorical meanings. In this study, the verbs that have taken the voice suffixes but have become lexical units in the Kipchak group of Turkic dialects will be determined and the reasons for lexicalization will be emphasized.

Keywords

Lexicalization, Voice
Suffixes, Kipchak Group of
Turkic Dialects

Atf/Citation: Özeren, M. ve Yalçın, S. K. (2022). Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde Çati Eklerini Alan Fiillerin Sözlükselleşmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(457-466).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Süleyman Kaan YALÇIN, skyalcin23@gmail.com

1. Giriş

Çatı, “fiil kök veya gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliği; fiilin anlam değişikliği göstermeyen; ancak özne ve nesneye hükmeden şekil değişikliği” olarak tanımlanmakta ve dönüşlülük, edilgenlik, ettirgenlik ve işteşlik görünüşlerine sahip fiil çatı eklerinden söz edilmektedir (Korkmaz, 2010: 57-58). Ancak çatı eklerinin diğer fiilden fiil yapan eklerden farklı özellikleri bulunmaktadır. Bu nedenle fiilde çatı konusu bazı dilbilgisi çalışmalarında ayrıca başlıklandırılırken (Gencan, 2007: 379-392; Demir ve Yılmaz, 2006: 177-179; Eker, 2009: 329-334; Ergönceç, 2007: 633), bazı çalışmalarda ise fiilden fiil yapım ekleri içerisinde değerlendirilmektedir (Ergin, 1999: 202-214; Banguoğlu, 2007: 274-293; Vural ve Böler, 2017: 178-182). Oysaki çatı ekleri, farklı özellikleri dolayısıyla kendi içerisinde iki farklı özellik sergilemektedir. Birincisi, gramer görevi olarak birer çatı eki olmalarına rağmen tarihî gelişme şartları içinde bugün artık bu özelliklerini kaybederek eklendiği fiile yeni birer sözlük anlamı katan kaynaşmış veya anlam kaymasına uğramış birer yapım eki durumuna geçmiş durumda olanlardır: ayır-, barış-, bildir-, canlan-, çalış-, çevir- vb. (Korkmaz, 2007: 540). Çalışmanın konusunu da oluşturan bu özellikteki çatı ekleri, yeni sözlüksel birim oluşturmaktadırlar. İkincisi ise, geldiği fiilin temel anlamını değiştirmeyen, fiilin nesne ve özne ile olan bağlantısında şekil ve durum değişikliği yapanlardır: içil-, içir-; giyin-, giydir- vb. (Korkmaz, 2007: 540). Bu özellikteki çatı ekleri, yeni sözlüksel birim oluşturmamaktadırlar. Ancak her iki durumda da çatı ekleri genişletme işleviyle kullanılmaktadır (Delice, 2000: 226-227). Ancak çatı ekleri, isim veya fiillerden yeni sözlüksel birim türeten yapım eklerinden ayrı olarak, işletme ekleri içerisinde de değerlendirilmektedir. İşletme eklerini de sözlüksel birim türetmeyen ve kelimenin türünü değiştirmeyen ama cümlede kelimeler ve kelime grupları arasında ilişki kuran ekler olarak açıklanmaktadır. Çatı ekleri de hâl ekleri, şahıs ekleri, zaman ekleri, kip ekleri, bildirme ekleri ile birlikte *işletme ekleri* içerisinde *ögeleri belirleyiciler* olarak (Gülsevin, 2004: 1278-1280) veya yapım ekleri ile çekim eklerinin kesişme noktasındaki *üçüncü grup (ara) ekler* olarak değerlendirilmektedir (Başdaş, 2006: 404).

Çatı eklerinin esas itibarıyla sözlüksel birim oluşturmadığı konusunda fikir birliği vardır. Çünkü çatı eki alan yapılara eşzamanlı bakıldığında çözümlenebilirliklerinin yüksek, yapıyı oluşturan unsurların anlam açısından şeffaf olduğu görülmektedir. Ayrıca yapıyı oluşturan fiiller ile çatı ekleri türetimsel olarak çağdaş Türk lehçelerinde aktif olarak sıkça kullanılmaktadır. Ancak yine de yan anlam, mecaz anlam veya metaforik olarak farklı anlamı işaretleyen ve çatı eklerinin sözlüksel birim oluşturduğu durumlarla karşılaşmak mümkündür. Bu durumda biçimbirimler yoluyla bir sözlükselleşmeden söz etmek gerekmektedir.

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde de çatı eklerini alan bazı fiillerin sözlüksel birim oluşturduğu görülmektedir:

2. “-n-” Dönüşlülük Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

Dönüşlülük, öznenin bir işi kendi kendine yaptığını belirten fiil çatısı olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2010: 72). “-n-” dönüşlülük biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi üç şekilde gerçekleşmektedir:

2.1. “-n-” dönüşlülük biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kar.-Mal. T. cuv-un- (cuv- “yıka-”): “yıkan-” (Tavkul, 2007: 902); **Kkp. T.** juv-in- (< juv- “yıka-”): “yıkan-”; makta-n- (< makta- “öv-, methet-”): “övün-” (Buran ve Alkaya, 2014: 447); **Kaz. T.** juv-in- (< juv- “yıka-”): “yıkan-; yun-, banyo yap-” (Buran ve Alkaya, 2014: 126); **Kırg. T.** açi-n- (< açi- “mayalan-, kabar-, köpür-; içi sızla-, acı-”): “acı-; alınarak üzül-”; makta-n- (< makta- “öv-, methet-”): “övün-; hava at-, caka yap-” (KTS); **Kır. Tat. T.** yap-in- (< yap- “ört-”): “örtün-; kaplan-”; yaşır-in- (< yaşır- “gizle-, sakla-”): “gizlen-, saklan-”; il-in- (< il- “as-”): “asıl-; birine musallat ol-”; makta-n- (< makta- “öv-, methet-”): “övün-” (Yüksel, 2007: 842; Buran ve Alkaya, 2014: 384); **Kum. T.** cuv-un- (cuv- “yıka-”): “yıkan-”; makta-n- (< makta- “öv-, methet-”): “övün-”; bile-n- (< bile- “bile-”): “bilen-; bir şeye iyi hazırlan-”; il-in- (< il- “as-”): “takıl-; iliş-; tutun-; kendini as-” (Pekacar, 2007: 973; Buran ve Alkaya, 2014: 507); **Nog. T.** yuv-in- (< yuv- “yıka-”): “yıkan-”; şeş-in- (< şeş- “çöz-, hallet-, soy-”): “çözün-; soyun-”; kara-n- (< kara- “bak-, gözetle-”): “bakın-; ara-, araştır-” (Ergönceç, 2007: 633; Buran ve Alkaya, 2014: 322); **Tat. T.** sal-in- (< sal- “koy-”): “inşa edil-, yerleştiril-, aşağı sark-”; cıy-in- (< cıy- “yığ-, topla-”): “toplan- (topluluk, meclis); hazırlan-, niyetlen-, tutun-,

giriş-”; tart-ın- (< tart- “çek-”): “kendi üstünü başını çekiştir-; utan-, çekin-”; kür-İN- (< kür- “gör-”) “görün-; gerçekleş-”; koy-ın- (< koy- “yık-”) “yık-; suya dal-, yüz-” (KTTS-54, 148, 175, 228, 266).

2.2. “-n-” dönüşlülük biçimirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kkp. T. as-ın- (< as- “as-”): “bir şeyi beline as-, takıp takıştır-”; art-ın- (< art- “art-; yükle-”): “bir şeyleri peş peşe kaldır-, yükselt-” (Uygur, 2007: 568); **Kaz. T.** üyle-n- (< üyle- “ev hâline getir-, ev yap-”): “evlen-” (Biray vd., 2015: 79); **Kırg. T.** süylö-n- (< süylö- “söyle-, konuş-”): “birine kız-, çıkış-, azarla-, eleştir-”; cag-ın- (< cak- “hoşa git-”): “yalakalık et-, kendini beğendirmeye çalış-”; keke-n- (< keke- “azarla-, söv-”): “kin bağla- veya kin besle-”; tart-ın- (< tart- “çek-”): “bir şeyi sırtına al-, bir şeyi sırtına veya başka yerine bağla-; çekin-, kaçın-; barfiks çek-” (KTS); **Kır. Tat. T.** tık-ın- (< tık- “iterek zorla sok-”): “bir şeyler atıştır-”; teb-İN- (< tep- “ayağıyla vur-”): “tepin-”; kaltıra-n- (< kaltıra- “kaldır-”): “içten içe titre-”; taşla-n- (< taşla- “dışarı çık-”): “üzerinde bulunan giysileri çıkar-”; cibi-n- (< cibi- “suda ıslanarak yumuşa-”): “ıslanarak kabarıp şiş-”; keç-İN- (< keç- “geç-”): “öl-”; sev-İN- (< sev- “sev-”): “sevin-”; tart-ın- (< tart- “çek-”): “çekin-” (Yüksel, 2007: 842; Buran ve Alkaya, 2014: 384); **Nog. T.** süy-İN- (< süy- “sev-”): “sevin-” (Ergönenç, 2007: 633).

2.3. Eylemlerin “-n-” dönüşlülük biçimirimini almış durumları ile bu biçimirimini almamış durumları aynı anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kar.-Mal. T. kiy-İN- (< kiy- “giy-”): “giyin-, giy-”; toy-un- (< toy- “doy-”): “doy-” (Tavkul, 2007: 902); **Kkp. T.** kiy-İN- (< kiy- “giy-”): “giyin-, giy-”; küy-İN- (< küy- “yan-; acı-, çok üzül-”): “acı-, kaygılan-” (Uygur, 2007: 568); **Kaz. T.** oyla-n- (< oyla- “düşün-”): “düşün-”; zarla-n- (< zarla- “içini dök, ağla-”): “içini dök-, bağırp çağır-, ağla-”; tarı-n- (< tarı- “darlık, sıkıntı yaşa-”): “sıkıntı, yoksulluk çek-”; kaharla-n- (< kaharla- “içerlen-, kız-”): “öfkelen-, sinirlen-” (Biray vd., 2015: 79; Buran ve Alkaya, 2014: 126); **Kırg. T.** küy-ÜN- (< küy- “yan-; acı-, çok üzül-; pişman ol-”): “acı-, üzül-”; art-ın- (< art- “art-, çoğal-; yükle-; sil-, temizle-”): “art-, çoğal-” (KTS); **Kır. Tat. T.** kiy-İN- (< kiy- “giy-”): “giyin-, giy-”; tak-İN- (< tak- “tak-”): “takıp takıştır-”; acı-n- (< acı- “acı-”): “acı-”; kork-un- (< kork- “kork-, ürk-”): “ürk-”; ipra-n- (< ipra- “yıpran-”): “yıpran-”; sukla-n- (< sukla- “imren-”): “imren-” (Yüksel, 2007: 842; Buran ve Alkaya, 2014: 384); **Kum. T.** giy-İN- (< giy- “giy-”): “giyin-, giy-” (Pekacar, 2007: 973); **Nog. T.** yılı-n- (< yılı- “ılıklaş-”): “ılık duruma gel-, ısın-” (Buran ve Alkaya, 2014: 322).

3. Edilgenlik Biçimirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

Edilgenlik “geçişli ve geçişsiz fiillerden -(I)l-, -(U)l- ve -(I)n-, -(U)n- ekleri ile kurulan; ancak fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan, öznesi belirsiz fiil çatısı” olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2010: 80).

Edilgen çatıdaki bu anlam değişimleri, edilgen çatı öznelerini etkilemektedir (Ülken, 1981: 55-69).

“-l-” edilgenlik biçimirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi üç şekilde gerçekleşmektedir:

3.1. “-l-” edilgenlik biçimirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Baş. T. töz-öl- (< töz- “düz-”): “düzene gir-, kurul-, yapıl-” (Ersoy, 2007: 765; Buran ve Alkaya, 2014: 257); **Kkp. T.** jır-İL- (< jır- “yır-”) “yırtıl-, ayrıl-; çatla-” (Uygur, 2007: 567); **Kaz. T.** as-İL- (< as- “as-”): “asıl-; dayan-”; tarı-l- (< tarı- “daral-”): “daral-; cimrilik yap-”; jıyna-l- (jıyna- “topla-”): “toplan-; bir araya gel-” (Biray vd., 2015: 79; Buran ve Alkaya, 2014: 16); **Kırg. T.** cuu-l- (< cuu- “yık-”): “kirden temizlen-, sıkıntıdan kurtul-”; kada-l- (< kada- “iğne ile tutturarak dik-, sapla-, oyun dışı bırak-, dik-, tuttur-, tak-”): “bir şeye gözünü almadan bak-, uzun süre bak-; yanından ayrılma-, uzaklaşma-; etkile-, işle-; engelle-, engel ol-, mâni ol-”; ber-İL- (< ber- “ver-”): “kendini ver-; yakınlık duy-, önem ver-, beğen-” (KTS); **Kum. T.** bacar-İL- (< bacar- “becer-, yap-”): “beceril-, yapıl-, edil-, mümkün ol-”; cuw-ul- (< cuw- “yık-”): “yık-” (Pekacar, 2007: 973); **Tat. T.** sav-İL- (< sav- “sağ-”): “sağıl-; kan damarlarından geçerken bir yerde tıkan-, don-”; iy-İL- (< iy- “eğ-”): “eğil-; yığıl-ver-”; küm-İL- (< küm- “göm-”): “gömül-; kaybol-”; yıy-İL- (< yıy- “yık-, eğ-”): “yere düş-, yıkıl-, yığıl-; yere eğil-; hasta düş-; öl-; yalvar-, yakar-”; ayır-İL- (< ayır- “ayır-”): “ayrıl-; başkalarından farklı ol-; mahrum ol-” (KTTS-31, 123, 146, 231; Alkaya, 2008: 239).

3.2. “-l-” edilgenlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kar.-Mal. T. casa-l- (< casa- “yap-”): “süslen-” (Tavkul, 2007: 902); **Kkp. T.** kos-ıl- (< kos- “ekle-”): “katıl-, iştirak et-” (Uygur, 2007: 567); **Kaz. T.** arı-l- (< arı- “temizle-”): “tahliye edil-, salıveril-, kurtul-, serbest kal-”; **Kırg. T.** cet-il- (< cet- “ulaş-, var-; kavuş-; yet-, olgunlaş-; bir şeyin zamanı gel-; zamanı dol-; sonuna gel-, sona er-; elde et-, sahip ol-; kazan-”): “yetiş-, olgunlaş-; geliş-, uzmanlaş-” (KTS); **Kır. Tat. T.** ber-il- (< ber- “ver-”): “müptela ol-, kendini tam olarak ver-”; **köter-il-** (< köter- “yukarı kaldır-”): “yerinden hafifçe kalkar gibi ol-” (Yüksel, 2007: 841-842); **Nog. T.** köter-il- (< köter- “yukarı kaldır-”): “kalk-” (Atay, 1998: 107).

3.3. Eylemlerin “-l-” edilgenlik biçimbirimini almış durumları ile bu biçimbirimi almamış durumları aynı anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kkp. T. beki-l- (< beki- “sağlamlaş-”): “sağlamlaş-, berki-” (Uygur, 2007: 567); **Kaz. T.** ayakta-l- (< ayakta- “bit-, sona er-”): “bit-, sona er-” (Tamir, 2007: 449); **tarı-l-** (< tarı- “daral-”): “daral-”; **Kır. Tat. T.** üz-ül- (< üz- “kop-”): “kop-”; **doğ-ul-** (< doğ- “doğ-”): “doğ-”; **tokta-l-** (< tokta- “dur-”): “dur-, duraksa-” (Yüksel, 2007: 841-842); **Nog. T.** kozga-l- (< kozga- “hareket et-, kıvılda-”): “kıvılda-” (Atay, 1998: 107).

4. İşteşlik Biçimbirimi Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

İşteşlik, “fiilin gösterdiği oluş ve kılışın birden fazla kişi tarafından karşılıklı veya toplu olarak yapıldığını gösteren çatı” olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2010: 135).

“-ş-, -s-” işteşlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi iki şekilde gerçekleşmektedir:

4.1. “-ş-, -s-” işteşlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Baş. T. huğ-ış- (< huğ- “vur-”): “savaş-” (Buran ve Alkaya, 2014: 258); **Kar.-Mal. T.** ur-uş- (< ur- “vur-”): “savaş-” (Tavkul, 2007: 902); **Kkp. T.** soğ-ıs- (< soğ- “vur-”): “savaş-”; **ur-ıs-** (< ur- “vur-”): “savaş-” (Uygur, 2007: 568; Buran ve Alkaya, 2014: 447); **Kaz. T.** ur-ıs- (< ur- “vur-”): “savaş-; kavga et-” (Biray vd., 2015: 77); **Kırg. T.** karma-ş- (< karma- “tut-, ele al-; çevrele-, kuşat-; ele geçir-; düzene sok-, çekip çevir-, ortaya çık-, peyda ol-; kıvamına gel-, ol-; hatırla-, anımsa-; kendini tut-; yönet-; nüks et-; avla-; üret-; dokunarak anla-; işlet-; tutuştur-; yanında bulundur-, alıkoy-”): “kapış-, savaş-”; **uçura-ş-** (< uçura- “karşılaş-; maruz kal-; sezil-, hissedil-”): “selamlaş-, hâl hatır sor-”; **kara-ş-** (< kara- “bak-; yaşa gir-; tabi ol-; ilgilen-; cimrilik et-; gözden geçir-; ayır-; ara-”): “yardım et-, yardımcı ol-”; **cöölö-ş-** (< cöölö- “sürtün-; omuz at-, itekle-; bindiği binekten inip yaya yürü-, yaya kal-”): “itişip kakış-”; **ayt-ış-** (< ayt- “söyle-, de-, ada-; duyur-”): “tartış-, münakaşa et-; karşılıklı deyiş söyle-, bahse gir-” (KTS); **Kır. Tat. T.** çek-iş- (< çek- “çek-; uğraş-”): “çekiş-, bir şeye üzül-, hastalıkla, dertle uğraş-” (Yüksel, 2007: 842; Buran ve Alkaya, 2014: 384); **Nog. T.** ur-ıs- (< ur- “vur-”): “döğüş-” (Atay, 1998: 109).

4.2. “-ş-, -s-” işteşlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Baş. T. aw-ış- (< aw- “eğ-”): “eğil-” (Buran ve Alkaya, 2014: 258); **Kaz. T.** töbele-s- (< töbele- “tepele-, ez-”): “kavga et-”; **äänğimele-s-** (< äänğimele- “hikaye et-”): “sohbet et-”; **kel-is-** (< kel- “gel-”): “anlaş-, sözleş-, uyum sağla-” (Biray vd., 2015: 77; Tamir, 2007: 448; Buran ve Alkaya, 2014: 126); **Kırg. T.** arala-ş- (< arala- “arala-; dolaş-; yol kat et-; yarala-”): “karış-”; **açı-ş-** (< açı- “mayalan-, kabar-, köpür-, içi sızla-, acı-”): “acı-, sızla-, ağrı-”; **cıl-ış-** (< cıl- “kay-, ilerle-, yol al-; yerinden çık-, kay-, sökül-; geliş-”): “bir yerden başka bir yere ilerle-, git-; kayarak otur-”; **cara-ş-** (< cara- “ol-, uygun ol-; yara-; işine gel-; bir işi veya görevi yapabil-”): “barış-, uzlaş-, anlaş-; uygun ol-, uygun gel-; yaraş-, yakış-, güzel dur-; iyi karşılan-, uygun ol-, münasip ol-” (KTS); **Kır. Tat. T.** uyu-ş- (< uyu- “uyu-”): “uyuş-”; **yara-ş-** (< yara- “yara-, faydası ol-; uygun ol-”): “yakış-”; **sürül-ış-** (< sürül- “sürül-, kovul-”): “sürü halinde ol-”; **yap-ış-** (< yap- “kapat-, ört-”): “yapış-”; **bür-üş-** (< bür- “bük-, bur-”): “buruş-”; **kel-iş-** (< kel- “gel-”): “yakış-, uygun ol-”; **av-uş-** (< av- “eğ-”): “yer değiştir-” (Yüksel, 2007: 842); **Kum. T.** arala-ş- (< arala- “arala-”): “karış-, karmakarışık ol-”; **hisapla-ş-** (< hesapla- “hesapla-”): “birini, bir şeyi dikkate al-, hesaba kat-”; **oltur-uş-** (< oltur- “otur-”): “uzun bir süre otur-; yerleş-” (Pekacar, 2007: 974); **Tat. T.** oyu-ş- (< oyu- “uyu-”): “uyuş-; birleş-; örgütlen-; toplan-”; **kil-iş-** (< kil- “gel-”): “yakış-;

birbirini anla-"; isir-iş- (< isir- "sarhoş ol-"): "bilincini kaybet-; gaz ile zehirlen-" (KTTS-133, 209; Alkaya, 2008: 239).

4.3. Eylemlerin "-ş-, -s-" işteşlik biçimbirimini almış durumları ile bu biçimbirimi almamış durumları aynı anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kaz. T. söyle-s- (< söyle- "konuş-, söyle-"): "konuş-" (Tamir, 2007: 448); **Kır. Tat. T.** peki-ş- (< peki- "sağlam ol-"): "sağlam hale gel-"; tırma-ş- (< tırma- "tırman-"): "tırman-"; birleş- (< birle- "bir ol-"): "birleş-"; yanıl-ış- (< yanıl- "yanıl-"): "yanıl-"; ayrıl-ış- (< ayrıl- "ayrıl-"): "ayrıl-"; yet-iş- (< yet- "yet-, yetiş-"): "yetiş-" (Yüksel, 2007: 842); **Kum. T.** orna-ş- (< orna- "yerleş-, yer bul-"): "yerleş-, yurtlan-"; oyla-ş- (< oyla- "düşün-"): "düşün-"; yet-iş- (< yet- "yet-, büyü-"): "yetiş-, büyüyüp geliş-"; at-ış- (< at- "at-"): "at-, fırlat-, ateş et-"; sıy-ış- (< sıy- "sığ-"): "bir yere, bir şeye sığ-" (Pekacar, 2007: 974; Buran ve Alkaya, 2014: 507); **Nog. T.** sora-s- (< sora- "sor-, soruştur-"): "soruştur-" (Atay, 1998: 109); **Tat. T.** isir-iş- (< isir- "sarhoş ol-"): "sarhoş ol-, mest ol-" (Alkaya, 2008: 239).

5. Ettirgenlik Biçimbirimi Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

Ettirgenlik, "fiilin, belirtilen oluş ve kılışın başka bir nesneye aktarıldığını gösteren, geçişsiz fiilleri geçişli fiile dönüştüren, geçişli fiillerden asıl hareketin başkalarına yaptırıldığını gösteren çift geçişli fiiller kuran" bir fiil çatısı olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2010: 89-90).

5.1. "-Dir-, -Dir-, -DUR-, -DOR-" Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

"-Dir-, -Dir-, -DUR-" ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi üç şekilde gerçekleşmektedir:

5.1.1. "-Dir-, -Dir-, -DUR-, -DOR-" ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Baş. T. töşön-dör- (< töşön- "anla-"): "anlaşılmasını sağla-, anlat-"; **Kırg. T.** bil-dir- (< bil- "bil-; elinden gel-; zannet-; yönet-; işine gel-, uygun ol-; öğren-; öğren-, haberi ol-"): "bildir-, haber ver-; anlat-; hissettir-" (KTS); **Kır. Tat. T.** kal-dır- (< kal- "kal-"): "bırak-, kalmasını sağla-, geride bırak-"; soyun-dur- (< soyun- "soyun-, çıkar-"): "soy-, çıkar-" (Yüksel, 2007: 843); **Kum. T.** bat-dır- (< bat- "bat-"): "batır-; kirlet-, pisle-"; bit-dir- (< bit- "bit-, son bul-"): "bitir-; kaldır-, son ver-"; yet-dir- (< yet- "ulaş-"): "tevdi et-, teslim et-, ulaştır-" (Pekacar, 2007: 974); **Tat. T.** tuz-dır- (< tuz- "dağıl-, yayıl-"): "etrafa dağıt-, saç-; yık-; yıprat-, hırpala-, eskit-" (KTTS-298).

5.1.2. "-Dir-, -Dir-, -DUR-, -DOR-" ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kkp. T. alıs-tır- (< alıs- "alış-"): "tutuştur-, yak-" (Uygur, 2007: 568); **Kır. Tat. T.** sın-dır- (< sın- "kırıl-"): "kır-, parçala-" (Buran ve Alkaya, 2014: 384); **Kum. T.** ol-tur- (< ol- "ol-"): "otur-" (Buran ve Alkaya, 2014: 507); **Nog. T.** kal-dır- (< kal- "kal-"): "bırak-"; ut-tır- (< ut- "yen-"): "yenil-"; yuvın-dır- (< yuvın- "yıkın-"): "yık-"; kömil-dir- (< kömil- "gömül-"): "göm-" (Ergöner, 2009: 94; Buran ve Alkaya, 2014: 321).

5.1.3. Eylemlerin "-Dir-, -Dir-, -DUR-, -DOR-" ettirgenlik biçimbirimini almış biçimi ile ettirgenlik eki almamış biçimleri aynı anlamı işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kaz. T. kel-tir- (< kel- "gel-"): "getir-" (Tamir, 2007: 448); **Kırg. T.** buk-tur- (< buk- "gizle-, gizlen-"): "gizlen-, gizlenip yat-, saklan-; gizli ol-"; coluk-tur- (< coluk- "rastla-"): "karşılaş-, rastla-, rast gel-, tesadüf et-; buluş-, görüş-; bir şeyle yüz yüze, karşı karşıya gel-, rastla-, uğra-, yakalan-"; ut-tur- (< ut- "yen-, kazan-"): "üt-, oyunda yenerek bir şey kazan-, ut-, başarı, fayda elde et-"; ös-tür- (< ös- "büyü-, yetiş-"): "bit-, yetiş-; büyü-, yetiş-; geliş-, ilerle-, önem kazan-; art-"; kel-tir- (< kel- "gel-"): "getir-" (KTS); **Kum. T.** ut-dur- (< ut- "yen-"): "kaybet-, yenil-" (Pekacar, 2007: 974).

5.2. “-gIr-” Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-gIr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi iki şekilde gerçekleşmektedir:

5.2.1. “-gIr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kırg. T. az-gır- (< az- “yollara düş-; uzaklaş-; zayıfla-; sol-; reddet-, kabul etme-; fakir ol-; sinirlen-”): “azdır-, yoldan çıkar-; kandır-; oyalan-, uğraş-, kendini bir şeye ver-” (KTS); **Tat. T.** bıl-gır- (< bil- “bil-”): “belirt-, bildir-, sevdire-, anlat-, ilet-” (KTTS-39).

5.2.2. “-gIr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kırg. T. sız-gır- (< sız- “sız-, ince aralıklardan veya gözeneklerden az miktarda ve belli olmadan yavaş yavaş ak-, çık-; gizlice, haber vermeden git-, sıvış-”): “kaymağı veya çiğ yağı eriterek sızma yağ elde et-” (KTS); **Kum. T.** sız-ğır- (< sız- “sız-”) “ıslık çal-, vızıl-da-” (Pekacar, 2007: 974); **Nog. T.** sız-gır- (< sız- “sız-”) “ıslık çal-, vızıl-da-” (Güllüdağ, 1998: 131).

5.3. “-GIz-, -GUz-” Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-GIz-, -GUz-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi iki şekilde gerçekleşmektedir:

5.3.1. “-GIz-, -GUz-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kar.-Mal. T. kir-giz- (< kir- “gir-”): “girdir-, sok-” (Tavkul, 2007: 903); **Kaz. T.** jat-kız- (< jat- “yat-”): “yatır-, dâhil et-, say-”; **öt-kiz-** (< öt- “geç-”) “geçir-” (Biray vd., 2015: 78); **Kırg. T.** tur-guz- (< tur- “kalk-; yaşa-; bulun-; göreve gel-; oluş-”): “kaldır-, yaşat-, bulundur-, yap-, dik-, yapı kur-, inşa et-”; **otur-guz-** (< otur- “otur-, yerleş-; uygun gel-; çök-; eğlenerek beraber zaman geçir-; hapis yat-”): “oturt-; dik-, hapse at-; ağzının payını ver-, sustur-; sünnet et-” (KTS); **Kır. Tat. T.** yet-kız- (< yet- “ulaş-, yetiş-”): “yetiştir-, götür-, ilet-”; **kir-giz-** (< kir- “gir-”): “içeriye sok-” (Yüksel, 2007: 843; Buran ve Alkaya, 2014: 384).

5.3.2. Eylemlerin “-GIz-, -GUz-” ettirgenlik biçimbirimini almış biçimi ile ettirgenlik eki almamış biçimleri aynı anlamı işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kaz. T. tuw-ğız- (< tuw- “doğ-”): “doğ-, doğur-” (Biray vd., 2015: 77).

5.4. “-(I)r-, -(İ)r-, -(U)r-” Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-(I)r-, -(İ)r-, -(U)r-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi üç şekilde gerçekleşmektedir:

5.4.1. “-(I)r-, -(İ)r-, -(U)r-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Baş. T. kis-ır- (< kis- “geç-”): “affet-” (Buran ve Alkaya, 2014: 257); **Kar.-Mal. T.** köç-ür- (< köç- “göç-, yer değiştir-”): “göçür-, tercüme et-” (Tavkul, 2007: 902); **Kkp. T.** kaş-ır- (< kaş- “kaç-”): “bir şeyi kaçır-, kaçırt-”; **uş-ır-** (< uş- “uç-”): “uçur-, uçurt-” (Buran ve Alkaya, 2014: 447); **Kaz. T.** as-ır- (< as- “aş-”): “aşır-, geçir-; büyüt-, gereğinden fazla değer ver-”; **köş-ir-** (< köş- “göç-”): “göç ettir-, yaygara kopar-, bağırıp çağır-, kopya et-, kopyala-” (Buran ve Alkaya, 2014: 126); **Kırg. T.** büt-ür- (< büt- “bit-, tüken-, sona er-, yorul-; ses kesil-, kaybol-”): “bitir-, tamamlama-, sonuçlandır-, mezun ol-; bitir-, tüket-”; **kaç-ır-** (< kaç- “kaç-, hızla koşup uzaklaş-, yakalanmamaya çalış-; kendini gösterme-, rastlaşmamaya çalış-; kaçın-; yok ol-; uzak dur-, yaklaşma-, karışma-”): “kaçır-, saldır-, zarar verici davranışta bulun-; yönel-, belli bir yön tut-; kaçır-, bir daha ele geçmemek üzere yitir-, zor kullanarak yanında götür-, yitir-, yakın birini ölüm sonucu kaybet-”; **keç-ir-** (< keç- “geç-; vazgeç-; reddet-; affet-, bağışla-; yapmaktan vazgeç-”): “geçir-, affet-”; **köç-ür-** (< köç- “göç-; yer değiştir-; öl-”): “göçür-, yerini değiştir-, fide veya fidan dik-, kopya et-; aktar-, uyarla-” (KTS); **Kır. Tat. T.** aş-ır- (< aş- “aşır-; haddini aş-” (Yüksel, 2007: 843); **Kum. T.** giy-ir- (< giy- “giy-”): “giydir-, sok-, sapla-”

(Pekacar, 2007: 974); **Nog. T.** kaş-ır- (< kaş- “kaç-”): “kaçır-, kaçirt-”; uş-ır- (< uş- “uç-”): “uçur-, uçurt-” (Buran ve Alkaya, 2014: 322); **Tat. T.** kiç-İR- (< kiç- “geç-”): “yardım edip geçir-, baştan geçir-, gör-, bağışla-, affet-”; sik-İR- (< sik- “sek-, sıçra-”): sıçra-, zıpla-; fikirlerde istikrarsızlık göster-” (KTTS-133, 238).

5.4.2. “-(I)r-, -(İ)r-, -(U)r-” ettirgenlik biçimirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kum. T. çüy-ür- (< çüy- “yukarı at-”): “sıva-; kabart-; bük-” (Pekacar, 2007: 974).

5.4.3. Eylemlerin “-(I)r-, -(İ)r-, -(U)r-” ettirgenlik biçimirimini almış biçimi ile ettirgenlik eki almamış biçimleri aynı anlamı işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kkp. T. uza-r- (< uza- “uza-”): “uza-, uzayıp git-” (Uygur, 2007: 568); **Kır. Tat. T.** doğ-ur- (< doğ- “doğ-”): “doğ-, doğur-”; yuşa-r- (< yuşa- “yumuşa-”): “yumuşa-”; şaş-ır (< şaş- “şaş-, şaşır-”): “şaşır-” (Yüksel, 2007: 843; Buran ve Alkaya, 2014: 384); **Kum. T.** yaş-ır- (< yaş- “sakla-, gizle-”): “sakla-, gizle-” (Pekacar, 2007: 974); **Nog. T.** yıy-ır- (< yıy- “büz-”): “büz-” (Atay, 1998: 106).

5.5. “-Ar-, -Or-” Ettirgenlik Biçimirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-Ar-, -Or-” ettirgenlik biçimirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi üç şekilde gerçekleşmektedir:

5.5.1. “-Ar-, -Or-” ettirgenlik biçimirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kar.-Mal. T. çığ-ar- (çığ- “çık-”): “çıkır-, çıkart-” (Tavkul, 2007: 903); **Kırg. T.** çığ-ar- (< çık- “çık-; rastla-; yayımlan-; bit-; var-; atlat-; belli bir yaşa gel-; görün-”): “çıkır-; yaz-, bir bilim ve edebiyat eseri oluştur-; çöz-; bırak-, özgürlük ver-; yay-; bildir-; üret-; yay-, sal-; büyüt-, eği-; uğurla-” (KTS); **Kır. Tat. T.** kop-ar- (< kop- “kop-”): “kopar-, kopart-”; oñ-ar- (< oñ- “düzelt-”): “onar-, düzelttir-” (Yüksel, 2007: 843).

5.5.2. “-Ar-, -Or-” ettirgenlik biçimirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Baş. T. kayt-ar- (< kayt- “geri dön-”): “geri ver-” (Buran ve Alkaya, 2014: 257); **Kkp. T.** kop-ar- (< kop- “kop-”): “çevir-, altını üstüne getir-” (Uygur, 2007: 568); **Kırg. T.** kayt-ar- (< kayt- “dön-; meyve al-, yarar elde et-; azal-; cay-”): “bekle-, muhafaza et-; iade et-; yinele-; saldırıyı durdur-, önüne geç-; gü-; geri gönder-” (KTS); **Kum. T.** get-er- (< get- “güt-”): “gider-”; kayt-ar- (< kayt- “geri dön-”): “geri ver-, iade et-; çevir-” (Pekacar, 2007: 974); **Nog. T.** kayt-ar- (< kayt- “geri dön-”): “geri ver-” (Ergönenç, 2007: 634).

5.5.3. Eylemlerin “-Ar-, -Or-” ettirgenlik biçimirimini almış biçimi ile ettirgenlik eki almamış biçimleri aynı anlamı işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kkp. T. iyt-er- (< iyt- “it-, ittir-”): “it-, ittir-, itele-”; kayt-ar- (< kayt- “geri dön-”): “geri dön-” (Uygur, 2007: 568).

5.6. “-t-” Ettirgenlik Biçimirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-t-” ettirgenlik biçimirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi üç şekilde gerçekleşmektedir:

5.6.1. “-t-” ettirgenlik biçimirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kkp. T. aġar-t- (< aġar- “aġar-, beyazlaş-”): “aġart-, beyazlat-; temizle-” (Uygur, 2007: 568); **Kırg. T.** acıra-t- (< acıra- “yerinden ayrıl-, kop-; uzaklaş-, uzak ol-; yitir-, kaybet-”): “ayır-, uzaklaştır-, aralarına gir-; ayırt et-; kurtulmasını sağla-, kurtar-”; uyal-t- (< uyal- “utan-”): “utandır-; kamaştır-”; kedeysin-t- (< kedeysin- “birini fakirmiş gibi göster-; fakirmiş gibi görün-”): “birini fakirmiş gibi göster-; birini fakir diye küçük gör-” (KTS); **Tat. T.** kİR-t- (< kİR- “gir-”): “birisinin geçmesine, girmesine izin ver-; yerleştir-, sok-”; İrİ-t- (< İrİ- “eri-”): “erit-; birisinin öfkesini geçir-”; yÖrİ-t- (< yÖrİ- “yürü-”): “yürüt-; daima yanında taşı-; unvanla çağır-, adlandır-” (KTTS-85, 131, 348).

5.6.2. “-t” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kaz. T. jara-t- (< jara- “ol-, uygun ol-; yara-”): “yarat-” (Biray vd., 2015: 77); javında-t- (< javında- “yoğun, kalın hâle gel-”): “bardaktan boşanırcasına yağmur yağ-”; **Kırg. T.** açt-t- (< açt- “mayalan-, kabar-, köpür-; içi sızla-, acı-”): “mayala-”; arı-t- (< arı- “yıl-, yorul-, bitkinleş-”): “koştur-; yor-, bitir-” (KTS; Çengel, 2005: 159); **Kum. T.** açt-t- (< açt- “acı-”): “yanıklık hisset-; sızla-” (Pekacar, 2007: 975).

5.6.3. Eylemlerin “-t” ettirgenlik biçimbirimini almış biçimi ile ettirgenlik eki almamış biçimleri aynı anlamı işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Baş. T. tözä-t- (< tözä- “düzelt-”): “onar-, düzelt-” (Ersoy, 2007: 765); **Kkp. T.** jır-t- (< jır- “yar-, ayır-, yırt-”): “yırt-” (Uygur, 2007: 568); **Kaz. T.** jır-t- (< jır- “yar-, yırt-”): “yırt-; toprağı sür-” (Tamir, 2007: 448); **Kırg. T.** cır-t- (< cır- “yar-, dil-, parçala-; kemir-; yırt-”): “yırt-” (KTS); **Kır. Tat. T.** kapa-t- (< kapa- “kapa-, kapat-”): “kapat-”; silk-it- (< silk- “silk-”): “silk-”; kak-it- (< kak- “vur-”): “vur-, it-”; baş yor-it- (< baş yor- “düşün-”): “bir konuyla ilgili düşün-” (Yüksel, 2007: 844); **Nog. T.** bosa-t- (< boşa- “boşa-, serbest bırak-”): “serbest bırak-” (Atay, 1998: 109).

5.7. “-tAr-” Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-tAr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi şu şekilde gerçekleşmektedir:

5.7.1. “-tAr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kırg. T. kıs-tar- (< kıs- “sık-; baskı altına al-; kıs-, sıkıştır-; kırp-; dar gel-”): “sıkıştır-, sığdır-, tık-; konuşma sırasında bir sözü, soruyu veya düşünceyi söyleyiver-”; eñ-ter- (< eñ- “at üstünde giderken yerde bulunan herhangi bir şeyi kap-, çekerek al-; at üzeri kapışmalarda birbirini yıkmaya, düşürmeye çalış-”): “çevir-, yana doğru devir-” (Çengel, 2005: 159); **Kır. Tat. T.** ak-tar- (< ak- “ak-”): “karıştır-, altını üstüne getir-”; av-dar- (< av- “ağ-”): “yık-” (Yüksel, 2007: 843); **Kum. T.** aw-dar- (< aw- “düş-, yıkıl-, eğil-”): “devir-, yere yık-” (Pekacar, 2007: 974); **Nog. T.** av-dar- (< av- “düş-”): “devir-”; ak-tar- (< ak- “ak-”): “dök-” (Ergönenç, 2007: 634).

5.8. “-(I)z-, -(U)z-” Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-(I)z-, -(U)z-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi iki şekilde gerçekleşmektedir:

5.8.1. “-(I)z-, -(U)z-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kırg. T. ug-uz- (< uk- “duy-, işit-; dinle-; uy-, baş eğ-, itaat et-”): “duyur-, işittir-, dinlet-; kötü haberi duyur-, söyle-” (KTS); **Tat. T.** ağ-ız- (< ağ- “ak-”): “akış için yol aç-, akıtmak, hareket ettir-; bir şeyi yığınla alıp ver-”; tam-ız- (< tam- “damla-”): damlat-; rüşvet olarak biraz para ver-, koklat-; vur-, dokundur-” (KTTS-21, 263).

5.8.2. Eylemlerin “-(I)z-, -(U)z-” ettirgenlik biçimbirimini almış biçimi ile ettirgenlik eki almamış biçimleri aynı anlamı işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kum. T. ağ-ız- (< ağ- “ak-”): “ak-, boşal-”; tam-ız- (< tam- “damla-”): “damla-, damlat-” (Pekacar, 2007: 975).

5.9. “-KAr-” Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-KAr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi iki şekilde gerçekleşmektedir:

5.9.1. “-KAr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kkp. T. pit-ker- (< pit- “bit-”): “bitir-, tamamlama-” (Uygur, 2007: 568); **Nog. T.** yet-ker- (< yet- “yet-, ulaş-”): “yetiş-, yetiştir-, tedarik et-” (Atay, 1998: 105).

5.9.2. “-KAr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kaz. T. oñ-ğar- (< oñ- “on-, iyi duruma gel-”): “yolunda git-”; öt-ker- (< öt- “geç-”): “bir işi yerine getir-” (Biray vd., 2015: 78).

6. Sonuç

Türkçenin genelinde olduğu gibi Kıpçak grubu Türk lehçelerinde de çatı eklerini alan fiillerin, olumsuzluk ekinde olduğu gibi, sözlüklerde esas fiilden ayrı olarak madde başı yapılmadıkları görülmektedir. Ancak çatı ekinin kattığı anlamdan uzaklaşarak farklı bir anlamı işaretleyen veya çatı anlamı açısından şeffaf olmadıkları durumlarda sözlükselleşme gerçekleşmektedir. Bu durumda da sözlüklerde madde başı olarak verilen çatı eki almış fiillerin birinci ya da çoğunlukla daha sonraki anlamları dolayısıyla sözlüklerde yer bulmaları gerekmektedir.

Kaynaklar

- Aksoy, T. S. (2020). Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi: Tuva Türkçesi Örneği. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 17, Sayı 1, s. 66-82 (DOI: 10.1501/MTAD.17.2020.1.5)
- Alkaya, E. (2014). *Mişer Tatar Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Alkaya, E. (2008). *Sibirya Tatar Türkçesi*. Ankara: Turkish Studies Publication.
- Atay, A. (1998). *Nogay Türkçesi Garemeri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi, Kayseri.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başdaş, C. (2006). Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler. *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*. 26-27 Eylül 2006, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 400-405.
- Başdaş, C. (2011). *Türkçede Eklerin Hiyerarşisi ve Ara Ekler*. http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/cahit_basdas_turkcede_eklerin_hiyerarşisi.pdf
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 3*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çakmak, C. (2013). Birleşik Zarf-Fiil Kavramı ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümleri. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 13-30.
- Çengel, H. K. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çengel, H. K. (2007). Kırgız Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, s. 481-542.
- Delice, İ. (2000). Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 24, s. 221-235.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2006). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eker, S. (2009). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (1999). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ergönenç, D. (2007). Nogay Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 623-678.
- Ergönenç, D. (2009). *Nogay Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ersoy, H. Y. (2007). Başkurt Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 749-810.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayıncılık.
- Güllüdağ, N. (1998). *Nogay Türkçesi Grameri (Nogaylar-Dil Özellikleri-Metin-Sözlük)*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçükmehtemoğlu, Ö. (2018). *Başkurt Türkçesi Şekil Bilgisi*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.
- Lubimov, K. (1963). Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Ekler. *Türk Dili Dergisi*. S: 147 (Aralık 1963), 150-155.
- Öner, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özeren, M. (2021). Kırgız Türkçesinde Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 31, 2(1121-1130).
- Pekacar, Ç. (2007). Kumuk Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, s. 939-1008.

- Sarı, İ. (2015). *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Tamir, F. (2007). Kazak Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, s. 429-480.
- Tavkul, U. (2007). Karaçay-Malkar Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, s. 883-938.
- Uygur, C. V. (2007). Karakalpak Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, s. 543-622.
- Ülken, F. (1981). Türkçede Edilgen Çatı Üstüne Bir Araştırma. *Dilbilim*. S.6 (1981), s 55-69.
- Vural, H. ve Böler, T. (2017). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yüksel, Z. (2007). Kırım-Tatar Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 811-882.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
    - Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

**MEASURING ERROR MANAGEMENT CULTURE: SCALE DEVELOPMENT
AND VALIDATION**

Hata Yönetimi Kültürü Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Zülküf NANTO¹ ve Mukadder Boydak ÖZAN²

¹Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi Bölümü, Elazığ, zlkfnnt@hotmail.com orcid.org/0000-0002-4048-9723

²Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi Bölümü, Elazığ, mboydak@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5690-6985

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
23.05.2021

Kabul/Accepted:
22.02.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.941333

Keywords

Error Management
Culture, Scale
Development, Scale
Validation

ABSTRACT

In this study, the error management culture scale (EMC-S) was developed. The sample of the research consists of 636 teachers in the city center of Elazığ. Lawshe technique was used by taking expert opinions to ensure the scope and face validity and exploratory and confirmatory factor analyzes were performed to ensure construct validity. In the first stage, a draft version of the scale was developed by employing the Lawshe technique. In the second stage, exploratory factor analysis (EFA) was performed with the participation of three hundred twelve teachers. Before the analysis, the data was screened to determine whether the data were appropriate for factor analysis. The results of the EFA confirmed that the scale has sixteen items with four factors. The factors were entitled as error sharing (five items), error competence (five items), error avoidance (three items), and response to error (three items). In the third stage, confirmatory factor analysis (CFA) was conducted with three hundred twenty four different participants. The results revealed proof of recommended agreement (CFI=.945, NFI=.958, GFI=.927, SRMR=.051, RMSEA=.058). In addition, reliability of the scale was calculated. The reliability coefficient values for factors and the scale was over .782, which proved that the scale is highly reliable.

ÖZ

Bu çalışmada hata yönetimi kültür ölçeği (HYK-Ö) geliştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini, Elazığ il merkezindeki 636 öğretmen oluşturmaktadır. Kapsam ve görünüş geçerliğinin sağlanması için uzman görüşleri alınarak Lawshe tekniği kullanılmış, yapı geçerliği sağlanması için de açılımlı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. İlk aşamada ölçeğin taslak versiyonu, Lawshe tekniği kullanılarak geliştirilmiştir. İkinci aşamada üç yüz on iki öğretmenin katılımıyla açılımlı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Analizden önce verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığının belirlenmesi için veriler taranmıştır. AFA sonuçları, ölçeğin dört faktörlü on altı maddeden oluştuğunu doğrulamıştır. Faktörler, hata paylaşımı (beş madde), hata yetkinliği (beş madde), hatadan kaçınma (üç madde) ve hataya tepki (üç madde) olarak adlandırılmıştır. Üçüncü aşamada, üç yüz yirmi dört farklı katılımcı ile doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Sonuçlar kabul edilebilir düzeydedir (CFI = .945, NFI = .958, GFI = .927, SRMR = .051, RMSEA = .058). Ayrıca ölçeğin güvenirliliği hesaplanmıştır. Faktörler ve ölçeğin güvenirlilik katsayı değerleri .782'nin üzerinde olması ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu kanıtlamıştır.

Anahtar Kelimeler

Hata Yönetimi Kültürü,
Ölçek Geliştirme, Ölçek
Doğrulama

Atf/Citation: Nanto, Z. ve Özan, M. B. (2018). *Measuring Error Management Culture: Scale Development and Validation. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(467-475).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Zülküf NANTO, zlkfnnt@hotmail.com

1. Introduction

In today's world, societies implement a continuous development policy in line with their interest in order to have a voice and compete with other societies, which requires training of employees in this direction. This brings up an issue related to work atmosphere. One of the primary issues for the development of societies is to provide the work atmosphere in which error management is of great importance. Error is defined as an act that through unintentionally ignorance which cause failing to achieve what should be done (TDK, 2020). Considering that information is becoming more complex every day, it is critical to be aware of errors that cannot be prevented in organizations. For the achievement of an organization, negative consequences of errors must be reduced and turned into a positive consequences (Frese, 1991), which is related to error management. Error management is the earliest diagnosis and analysis of errors, reducing and overcoming the undesirable situations due to the error, and learning from the error (Cigularoy et al., 2010). Every organization has its own culture and it includes error management, which is the form of communication used by members of an organization about the error that may occur while performing transactions. Error management expresses all the practices and official procedures related to how an error is detected, what tools and methods are used to fix the error, and how members deal with that error (Van Dyck et al., 2005). In other words, error management culture is to concentrate on the causes of errors by taking the necessary steps and changing the rules in order to prevent repetition of them and to minimize their negative consequences (Helmreich, 1998). Organizations with poor error management are concerned with only the negative consequences of errors rather than supporting their employees to overcome those errors (Reason, 1990). These organizations with traditional culture support the idea that the employee who make a mistake should be punished, which results in less communication. Accordingly, employees tend to conceal the error in order to prevent themselves from being accused (Carmeli & Gittell, 2009). Indeed, communication has a critical feature in error management in terms of facilitating the solutions and creating an opportunity to learn from errors (Keith & Freze, 2011) and provides members of an organization with the ability to predict possible errors (Leenders et al., 2003). Organizations with a strong organizational culture can manage their errors. These organizations provide their employees with opportunities to learn from errors, raise awareness about errors, analyze them in accordance with the system, share experiences related to errors, and ensure that employees learn from them by taking responsibility (Guchait et al., 2015).

There are two approaches related to the error management culture: prevention approach and resilience approach. The prevention approach focuses on situation before an error occurs. The rationale of this approach is that if critical works and processes are detected before the error that may occur, it can be prevented. On the other hand, the resilience approach focuses on the processes after the occurrence of the error. This approach accepts the philosophy assuming that errors cannot be prevented before they occur and taking any cautions before the error only hinder innovations. This approach advocates that zero error policy is not a case to be applied in organizations. In short, organizations supporting the resilience approach intervene the error as soon as it occurs (Van Dyck et al., 2005; Goodman et al., 2011).

In order to deal with errors and learn from them, employees have a number of duties in all institutions. Specifically, employees should ensure that members of organizations are willing to fulfill their duties, loyal to their profession, and not afraid to make mistakes. However, employees' efforts are not sufficient since the others' feelings and thoughts have a great importance. While feeling that they are a stakeholder of the organization, employers should not be afraid of mistakes and share them with the other stakeholders in order to intervene in them in a timely manner and not repeat the same mistake. Although the concept of error management culture is a concept that attracts researchers' attention (Hales & Pronovost, 2006; Cigularov et al., 2010; Serger, 2017; Yiğital, 2018; Özerden, 2019) there is a limited number of studies in this topic in Turkish literature. In addition, any domestic questionnaire developed on the error management culture was not encountered. In order to fill this gap with proof of validity and reliability, this study aims to develop an error management culture scale (EMC-S).

2. The Study

This study consists of three stages. In the first stage, the EMC-S was constructed based on the Lawshe technique. While the second stage focused on determination of the construct validity of the scale, the third stage focused on verification of the structure that created in the second stage, the fourth stage focused on verification reliability.

2.1. Stage 1: Scale Development

In order to ensure scale’s content validity, the Lawshe (1975) technique was used. The Lawshe technique consists of six steps. In the first step, a group of experts is identified. This technique requires five to 40 experts for its effective usage. For this step, twelve faculty members from the different Department of Education Faculty were chosen to form the expert group. The second step is about the determination of possible items for the scale. Firstly, a comprehensive literature review was conducted in order to identify studies related to the error management in organizations (Edmondson, 2004; Van Dyck et al., 2005; Goodman et al., 2011; Keith & Freze, 2011). Based on the literature review, a pool of 41 items sampling was developed. These items were related to competence against errors, sharing of errors within the institution, avoidance of errors, and reaction shown after occurrence of an error. The third step of the Lawshe technique is to obtain expert views. The experts evaluated each item in terms of the following criteria: a) item measures the targeted structure, b) item is related to the structure but unnecessary, and c) item does not measure the targeted structure. The next step is to calculate content validity ratio (CVR) based on the expert views. CVR is calculated by dividing up the total number of experts who state the item is necessary by the total number of experts who review the item and subtracting it from one (1). If CVR is equal to or below zero, then, the item is dropped out from the pool. Then, the obtained CVRs were compared with the content validity criteria provided in the literature (Veneziano & Hooper, 1997) by considering significance level (p value) as 0.05. In this study, CVR was calculated for each item and 10 items were removed from the draft version of the scale since they were below the statistical criteria determined through twelve experts’ opinions. The following step is to calculate the content validity index (CVI) of the remaining items. CVI is calculated through the average of CVR of the items in the pool, which identifies the items that will be included in the final draft of the scale. The overall CVI was calculated as 0.74. The last step is to decide the items that will be included in the scale through CVR/CVI criterion. After this step, the content validity of the scale consisting of 31 items were completed. In addition to content validity, the items were reviewed in terms of its language and grammar issues by two experts in the field of Turkish education. After the revisions, the scale was ready for use. Then, the necessary permissions were obtained from the institutions in order to administer the scale.

2.2. Stage 2: Construct Validity of the EMC-S

2.2.1. Participants

Education constitutes the basis of the society; therefore, educational processes should be carried out effectively (Ertürk, 1992). The most important actors of this process are teachers due to their responsibilities (Köse, 2015). Those responsibilities include guiding students, dealing with social problems, and protecting environment (McNeil, 1996). Considering that errors are inevitable, error management culture need to be discussed for educational institutions as well. Therefore, the sample of this study was chosen from the teachers.

A stratified sampling method was used in determination of the participants. This method meets the purpose of the research because there are important stratified for the sample to be used in the study universe. In this method, some substrates are found in the universe and studied within the framework of the specified universe (Büyükoztürk et al., 2012; Yıldırım & Şimşek, 2013). In the city where the data were collected was divided into five educational zone. Therefore, participants were stratified on educational zone. There are different approaches to participant selection in scale development studies, especially for validity and reliability. While Tavşancıl (2014) argues that the number of samples should be at least five times more than the number of items in the scale, Büyükoztürk (2010) states that it should be five to ten times more than the item numbers. It was also emphasized that the number of samples of 500 and above was good for scale development (Comrey & Lee, 1992). According to these information, the sample size of the study was at the desired level. The total sample was made up 354 for the stage 2. Before data collection, the researches met the participants and introduced the study to them. All participants agreed to fill out the scale. After obtaining their consent, the scale was distributed to the participants. Data screening and extraction process resulted in the exclusion of 42 cases from the data set due to missing values in their responses, which left 312 cases for analysis. Demographic information about the participants are provided in Table 1.

Table 1. Demographic information about the participants for EFA

Gender	Zone 1	Zone 2	Zone 3	Zone 4	Zone 5	Total
Male	40	28	21	29	43	161
Female	38	26	25	24	38	151
Total	78	54	46	53	81	312

2.2.2. Data Analysis

EFA was performed to determine the construct validity of the scale. EFA enables researchers to determine the associations among items and also the factors in the scale. First of all, in order to determine whether the data was suitable for factor analysis, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value was calculated and Bartlett Sphericity test was performed. In order to conduct EFA, the KMO value must be higher than .60 and Bartlett Sphericity test needs to be significant at $p < 0.01$ (Büyüköztürk, 2010). According to the results, the KMO value was 0.848 and Bartlett Sphericity Test was significant at $p < 0.000$. These results proves that the data was suitable for EFA. For the factor analysis, IBM SPSS Version 22 was used.

EFA was performed using principle component analysis and varimax rotation (25) and the factor loading of less than 0.30 was removed from the analysis (Field, 2009; Büyüköztürk, 2010). In addition, for the cross loaded items, the difference between the item loadings were checked out. Those items were removed from the scale if the difference was below 0.1 (Costello & Osborne, 2005).

2.2.3. Findings

According to the EFA results, item 23, 28, and 30 were removed since their item loadings were less than .03. In addition, item 1 and 5 were cross loaded items and the difference between the item loadings were less than .01. Thus, those two items were also removed from the analysis. After the removal, the analysis was repeated two more times. Items 10, 14, and 27 in the second round and items 2, 8, and 15 in the third round were removed from the analysis due to their item loadings. The fourth round resulted in removal of item 24 due to its item loading less than .30 and item 20 and 22 due to cross loading with the factor loading difference lower than 0.1. Thus, the scale consisted of 16 items with four factors. The item loadings with factors are provided in Table 2 and the eigenvalue line graph is shown in Figure 1.

Table 2. Item loadings and factors

Item number*		Factor 1	Factor 1	Factor 3	Factor 4
After EFA	Before EFA				
9	18	.773			
8	17	.766			
10	19	.751			
6	16	.717			
7	21	.563			
3	11		.811		
4	12		.751		
5	13		.740		
1	6		.603		
2	7		.577		
11	3			.809	
12	9			.750	
13	4			.742	
14	26				.861
15	29				.795
16	31				.677
Eigenvalue		5.288	2.861	1.196	1.052
Variance (%)		30.05	50.93	58.40	64.89
Total (%)		64.89			

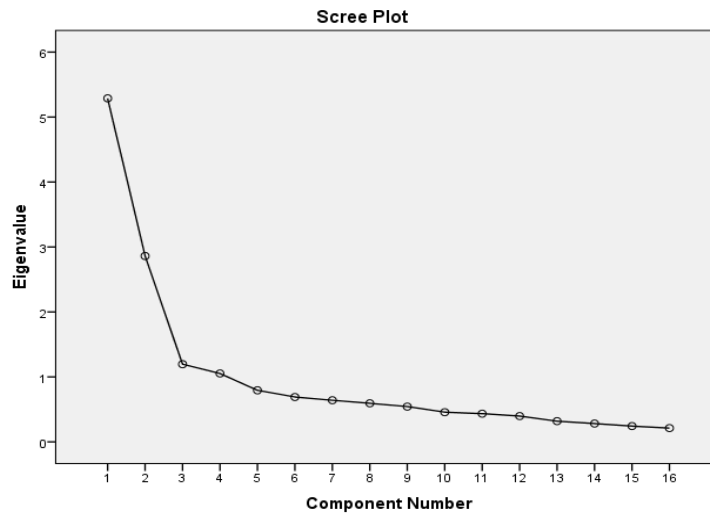

Figure 1. The eigenvalue line graph

As seen in Table 2, the lowest item loading is .56, which implies that the items had desired item loadings. After the analysis, the literature was reviewed to name the factors and expert views were obtained. As a result, the factors were named as Error Sharing (Factor 1), Error Competence (Factor 2), Error Avoidance (Factor 3), and Response to Error (Factor 4). The error sharing factor consisted of five items with factor loadings ranging between .563 and .773 and explains 30.05 % of the total variance; the error competence factor consisted of five items with factor loadings ranging between .577 and .811 and explains 50.93 % of the total variance; the error avoidance factor consisted of three items with factor loadings ranging between .742 and .809 and explains 58.40 % of the total variance; and the response to error factor consisted of three items with factor loadings ranging between .677 and .861 and explains 64.69 % of the total variance. Overall, four factors explain 64.89% of the total variance.

2.3. Stage 3: Construct Validity of the EMC-S

2.3.1 Participants

A stratified sampling method was used in determination of the participants. Total of 382 teachers agreed to voluntarily participate. These participants were not included in the EFA stage. After the introduction of the study and obtaining their consent, the final draft of the scale was administered to the participants. Data screening and extraction process resulted in the exclusion of 58 cases due to missing values in their responses, which left 324 cases for analysis. Since the scale consists of 16 items, the number of participants was considered as acceptable (Büyüköztürk, 2010). Table 3 provides demographic information about the participants. The values are given in Table 3.

Table 3. Demographic information about the participants for CFA

Gender	Zone 1	Zone 2	Zone 3	Zone 4	Zone 5	Total
Male	43	29	23	24	53	172
Female	39	20	29	18	46	152
Total	82	49	52	42	99	324

2.3.2. Data Analysis

In the previous stage, EFA was performed to determine the construct validity of the scale. In this stage, confirmatory factor analysis (CFA) was performed to confirm the structure created with EFA. CFA allows researchers to statistically test this structure, which is revealed through the relationships between variables (Büyüköztürk,2010)

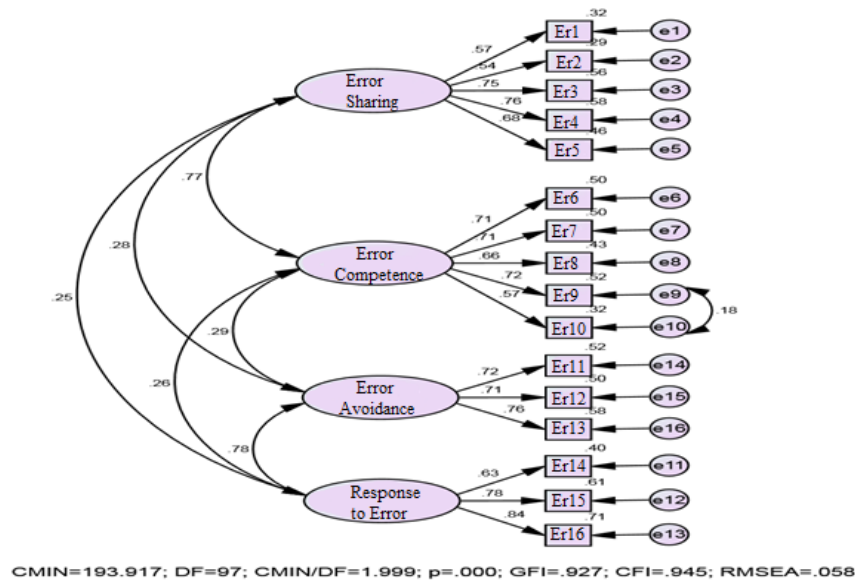
2.3.3. Findings

In order to confirm the structure, CFA was performed. According to the results, the chi-square to degrees of freedom ratio (220.678/97) was found to be 1.999 Jöreskog & Sörbom (1993) stated that χ^2/df , is a determining ratio for the compliance indicator and the coherence increases as this value approaches zero (0). Other values obtained from the analysis were proof of perfect agreement (CFI=.945, NFI=.905, GFI=.927, SRMR=.051, RMSEA=.058). The results and the reference values are given in Table 4.

Table 4. Fit index information for CFA (Bentler, 1980; Bentler & Bonett, 1980; Baumgartner & Homburg, 1996; Schermelleh-Engel & Moosbrugger, 2003; Brown, 2006; Marsh, Hau, Artelt, Tabachnick & Fidell, Baumert & Peschar, 2006; Çokluk ve diğerleri, 2010)

Notation	Perfect fit values	Recommended value	Calculated value	Result
X^2/sd	$0 \leq X^2/sd \leq 2$	$2 \leq X^2/sd \leq 3$	1.999	Perfect fit
GFI	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI \leq .95$	.927	Recommended fit
AGFI	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI \leq .90$	.912	Recommended fit
CFI	$.97 \leq CFI \leq 1.00$	$.95 \leq CFI \leq .97$	.945	Recommended fit
NFI	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$.90 \leq NFI \leq .95$	.905	Recommended fit
IFI	$.95 \leq IFI \leq 1.00$	$.90 \leq IFI \leq .95$	.946	Recommended fit
RMSEA	$.00 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 \leq RMSEA \leq .08$	.058	Recommended fit
SRMR	$.00 \leq SRMR \leq .05$	$.05 \leq SRMR \leq .10$	.051	Recommended fit

According to the CFA results, the factor loadings of the items under the error sharing factor were .760, .750, .679, .565 and .543; the factor loadings of the items under the error competence factor were .823, .709, .706, .657, .567; the factor loadings of the items under the error avoidance factor were .763, .723 and .709; and the factor loadings of the items under the response to error factor were .843, .778 and .634. Only one covariance path between items 4 and 5 under the error competence factor was added. The final model is presented in Figure 2.

Figure 2. The final model and values

2.4. Stage 4: Scale Reliability

In order to ensure about the reliability of EMC-S, Cronbach’s alpha reliability coefficient was calculated. Tavşancıl (2014) stated that a scale is considered as reliable if the reliability coefficient value is over .70. There are other studies accepting values higher than .50 for reliability (Kember et al., 2004; Kayış, 2009). In this study, the Cronbach’s alpha values were higher than .745 for both EFA and CFA analysis, which reveals that the scale is highly reliable. The values are given in Table 5.

Table 5. The reliability information of EMC-S

	Factors	Cronbach's Alpha
EFA	Error sharing	.813
	Error competence	.844
	Error avoidance	.745
	Response to error	.751
	EMC-S	.844
CFA	Error sharing	.786
	Error competence	.809
	Error avoidance	.773
	Response to error	.792
	EMC-S	.856

3. Conclusion

In today's developing and changing world, the complexity of information makes errors inevitable. Considering that errors cannot be prevented, errors and its effects on people's lives should be investigated. Specifically, reasons of errors, inference with errors, sharing them with colleagues, reactions to them, competence of employees against errors have been subject of curiosity. Although there exist some studies related to those topics, there is no Turkish scale related to error management culture in the literature. In order to fill this gap, the error management culture scale was developed. This study developed a 16-item instrument to evaluate error management culture in institutions. The EMC-S has demonstrated evidence of content and construct validity. The internal consistency reliability results also proved that the scale is highly reliable. Therefore, the EMC-S can be used in all institutions to measure their culture in terms of error management. The study by PORTO et al. (2020) supports our study. The factor loadings ranged from 0.35 to 0.82 and Cronbach's reliability coefficient was 0.94, which is consistent with the original study and with other studies using the scale. The scale is valid and reliable.

4. Limitations and recommendations

The EMC-S was tested by participation of teachers in data collection process. Although there exist various institutions, this study chose particularly educational institutions. Therefore, more research is needed to examine a variety of participants from different institutions to test the psychometric properties of EMC-S. Also, the sample size in the study is limited to 636 teacher participants, so the results may not represent the overall teacher population in Turkey. More research is required by increasing the sample size for further testing the EMC-S.

5. The scale developed in the research

The "final version of the scale" containing the items of the scale developed by the researchers for the error management culture are given below. The values are given in Table 6.

Table 5. Error Management Culture Scale

	Completely disagree	Disagree	Moderately agree	Agree	Completely agree
In this section, 16 items are provided in regard to the error management culture in your school. Please answer each item by reading it carefully. Answers for each item are limited to five options: Completely disagree (1), Disagree (2), Moderately agree (3), Agree (4), and Completely agree (5). Please answer the most appropriate option for you by placing an X mark. It is critical not to leave blank items as much as possible.					
1. Employees attempt to control the possible damage of errors by making an effort.	1	2	3	4	5
2. Employees take responsibility to reduce the situations that cause errors.	1	2	3	4	5
3. Employees have the necessary knowledge to fix errors.	1	2	3	4	5
4. Employees tend to intervene with an error in a timely manner.	1	2	3	4	5

5. Employees do not consider errors as an obstacle to achieving goals.	1	2	3	4	5
6. If there is insufficiency in coping with an error, help is sought from other employees	1	2	3	4	5
7. In order to prevent re-occurring of the same error, the content of an emerging error is shared with other employees.	1	2	3	4	5
8. All employees act together to reduce the effect of an error.	1	2	3	4	5
9. An error that occurs is discussed openly with all employees.	1	2	3	4	5
10. Opportunities are provided for employees to learn from errors.	1	2	3	4	5
11. Employees ignore the error to get out of a difficult situation.	1	2	3	4	5
12. Employees blame others because of an error that occurs.	1	2	3	4	5
13. Employees avoid compensation for an error that occurs.	1	2	3	4	5
14. Employees tend to hide their mistakes, worrying that they will be blamed about it.	1	2	3	4	5
15. The employee who makes a mistake is exposed to degrading behaviors within the organization.	1	2	3	4	5
16. Error is seen as a means of punishment, not as a learning opportunity.	1	2	3	4	5

References

- Baumgartner, H. and Homburg, C. (1996). Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: a review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139-161.
- Bentler, P. M. and Bonett, D. G. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin*, 88(3), 588-606.
- Bentler, P. M. (1980). Multivariate analysis with latent variables: Causal modeling. *Annual Review of Psychology*, 31(1), 419-456.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. Newyork: Guilford Press.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Carmeli, A., Gittell, J. H., (2009). High-quality relationships, psychological safety, and learning from failures in work organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 30(6), 709-729.
- Cigularov, K. P., Chen, P. Y. and Rosecrance, J. (2010). The effects of error management climate and safety communication on safety: A multi-level study. *Accident Analysis and Prevention*, 42(5), 1498-1506.
- Comrey, A. L. and Lee, H. B. (2013). *A first course in factor analysis*. New York: Psychology Press.
- Costello, A. B. and Osborne, J. W. (2005). Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 10(7), 1-9.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Edmondson, A. C. (2004). Learning from mistakes is easier said than done: group and organizational influences on the detection and correction of human error. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 40(1), 66.
- Ertürk, S. (1992). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- Field, A. P. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: SAGE.
- Frese, M. (1991). *Error management or error prevention: Two strategies to deal with errors in software*. Londod: Research Gate.
- Goodman, P. S., Ramanujam, R., Carroll, J. S., Edmondson, A. C., Hofmann, D., A., Sutcliffe, K. M. (2011). Organizational errors: Directions for future research. *Research in Organizational Behavior*, 31,151-176.
- Guchait, P., Paşamehmetoğlu, A. and Lanza-Abbott, J. A. (2015). The importance of error management culture in organizations: The impact on employee helping behaviors during service failures and recoveries in restaurants. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 14, 45-67.
- Hales, B. M. and Pronovost, P. J. (2006). The checklist a tool for error management and performance improvement. *Journal of critical care*, 21(3), 231-235.
- Helmreich, R. L. (1998). Error management as organizational strategy. In proceedings of the IATA human factors seminar, 1-7.
- Jöreskog, K. and Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Lincolnwood: Scientific Software International Inc.
- Kayış, A. (2009). Spss uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. Güvenirlik analizi. Ş.Kalaycı (Ed.). (4.Baskı) (403-419). Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Keith, N., and Frese, M. (2011). *Enhancing firm performance and innovativeness through error management culture. The Handbook of Organizational Culture and Climate*. USA: SAGE Publications.

- Kember, D., John B., Doris J. P. Leung. (2004). Examining the multidimensionality of approaches to learning through the development of a revised version of the Learning Process Questionnaire. *British Journal of Educational Psychology*, 74(2), 261-279.
- Köse, A. (2015). *İşe Anjaşe Olma İle Örgütsel Destek Algısı ve Örgüt İklimi Arasındaki İlişki (Kahramanmaraş İli Örneği)* (Doktora Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Lawshe, C.H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28, 563-575.
- Leenders, R.T.A.J., Van Engelen, Jo M.L., Kratzer, J. (2003). Virtuality, communication, and new product team creativity: a social network perspective. *Journal of Engineering and Technology Management* 20, 69-92.
- Marsh, H. W., Hau, K. T., Artelt, C., Baumert, J. and Peschar, J. L. (2006). OECD's brief self-report measure of educational psychology's most useful affective.
- McNeil, J. D. (1996). *Curriculum: A comprehensive introduction*. New York: Harper Collians.
- Özerden, S. S. (2019). *Ürün geliştirme takımlarında hata yönetimi* (Yayımlanmamış Yüksek Doktora Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Porto, J. B., Puente-Palacios, K. E., Mourão, L., Santos, M. M., and Araujo, I. F. (2020). Error management culture scale: Translation and validity of a Brazilian version. *Revista de Administração Mackenzie*, 21(2), 1-26.
- Reason, J. (1990). *Human Error*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. and Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Serger, İ. (2017). *Hasta emniyet tutumları ve hata yönetimi iklimi ile algılanan liderlik tarzları etkileşimi: sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- TDK Güncel Türkçe Sözlük. (2020, 16 Nisan). Hata <https://sozluk.gov.tr/?kelime=hata>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yiğiyal, S. (2018). *Kurumlarda hata yönetimi kültürü ve örgütsel öğrenmenin hizmet yenilikçiliğine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Doktora Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Van Dyck, C., Frese, M., Baer, M., and Sonnentag, S. (2005). Organizational error management culture and its impact on performance: A two-study replication. *Journal of Applied Psychology*, 90(6), 1228-1240.
- Veneziano, L., Hooper, J. A. (1997). Method for quantifying content validity of health-related questionnaires. *American Journal of Health Behaviour*, 21(1):67-7

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 24/05/2019 tarih 330285 sayı ve 9 numaralı kararı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**TRENDS OF POSTGRADUATE THESES ABOUT CHANGE IN THE FIELD OF
EDUCATION: A DESCRIPTIVE ANALYSIS**

***Eğitim Alanında Değişim İle İlgili Yapılan Lisansüstü Eğitim Tezlerinin Eğilimleri: Betimsel
Bir Analiz***

Ayşegül AYYILDIZ¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Hakkari, aysegulkadi@hakkari.edu.tr, orcid.org/ 0000-0003-1958-6104

Derleme/Rewiev Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
18.10.2021

Kabul/Accepted:
12.04.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1011659

Keywords
Change, Thesis, Analysis

ABSTRACT

Aim of this study is to examine thesis on change in education. Qualitative research was preferred. Findings of the research; 66 theses on change were made between 2005 and 2021. Of the 66 theses, 56 are master's theses and 10 are doctoral dissertations. Of the 66 theses, 23 were carried out at the institute of educational sciences, 39 at the institute of social sciences, 1 at the institute of science and 1 at the graduate education institute. Quantitative method was adopted in 55 of 66 theses, qualitative method in 7 and mixed method in 4 of them. Simple random sampling method was used in 23 of 66 theses, convenient sampling in 6, cluster sampling in 3, stratified sampling in 5, disproportionate sampling in 1, maximum variation in 1, and purposive sampling in 1 of theses. Scale was used in 54 of the 66 theses, semi-structured interview form in 9, questionnaire in 4 and observation in 1 of the theses. Change management in 11, change process in 15, organizational change in 7, resistance to change in 19, readiness for change in 12, change leadership in 2, organizational change cynicism in 2, perception of change in 1 of the theses were discussed.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, eğitim alanında değişime ilişkin lisansüstü eğitim tezlerini incelemektir. Araştırmada nitel yöntem tercih edilmiştir. Araştırmanın bulguları; değişimle ilgili 66 tez 2005 ile 2021 yılları arasında yapılmıştır. 66 tezdten 56'sı yüksek lisans tezi ve 10'u doktora tezidir. 66 tezin 23'ü eğitim bilimleri enstitüsünde 39'u sosyal bilimler enstitüsünde, 1'i fen bilimleri enstitüsünde ve 1' i de lisansüstü eğitim enstitüsünde yürütülmüştür. 66 tezin 55' inde nicel yöntem, 7' sinde nitel yöntem ve 4'ünde karma yöntem benimsenmiştir. 66 tezdten 23'ünde basit seçkisiz örnekleme, 6'sında uygun örnekleme, 3'ünde küme örnekleme, 5'inde tabakalı örnekleme, 1'inde oransız eleman örnekleme, 1'inde maksimum çeşitlilik ve 1'inde ise amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. 66 tezdten 54'ünde ölçek, 9'unda yarı yapılandırılmış görüşme formu, 4'ünde anket ve 1' inde gözlem kullanılmıştır. 66 tezdten 11'inde değişim yönetimi, 15'inde değişim süreci, 7'sinde örgütsel değişim, 19'unda değişime direnç, 12'sinde değişime hazır olma, 2'sinde değişim liderliği, 2'sinde örgütsel değişim sinizmi ve 1'inde değişim algısı konusu ele alınmıştır.

Atıf/Citation: Ayyıldız, A. (2022). *Trends of postgraduate theses about change in the field of education: A descriptive analysis. Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(477-486).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ayşegül AYYILDIZ, aysegulkadi@hakkari.edu.tr

1.Introduction

Today, there is a shrinking world where information and communication technologies are changing rapidly, facts and concepts are constantly being renewed. Changes in individuals and societies trigger change in organizations. Organizations are open systems and individuals in organizations are in constant communication with the environment. For this reason, change is one of the situations that requires individuals to be in harmony with the environment (Sabuncuoğlu & Tüz, 2013) and is indispensable and inevitable for both organizations and individuals (Buono & Kerber, 2010).

Change is a disturbing process because it requires abandoning habits by disrupting the existing structure and moving away from the known (Koçel, 2003). In order to reduce the fear or anxiety experienced by individuals against change, change must be explained correctly.

Change means moving from one state to another. Today, there is a rapid change in social, cultural, political, technological and many other areas, and organizations have to adapt themselves to change in order to survive in the face of this change (Güçlü & Şehitoğlu, 2006). Creating a structure suitable for new conditions is organizational change (Çolakoğlu, 2005). It is all kinds of changes that occur in various subsystems and elements of organizations in their relations between them (Tunçer, 2013). Therefore, it will be very difficult for organizations that are in constant interaction with the environment to survive without change.

One of the ways for organizations to survive is to be sensitive to the changes that occur in their environment. Of course, with change, some problems arise. Sabuncuoğlu and Tuz (1998) state that while change brings solutions to problems, it also causes new problems to emerge, and in these cases, resistance to change can be resisted. The acceptance or resistance of change in organizations depends on a number of variables such as the content, scope, timing of the changing situation, and risks for the future (İnandı, Tunç, & Gılıç, 2013).

Different definitions are used for organizational change; readiness for change, commitment to change, openness to change, acceptance of change, resistance to change, cynicism about organizational change. (Kin & Kareem, 2019). The structure of readiness for change emerged from the organizational literature that focused on efforts to prevent employee resistance to change. Holt, Armenakis, Harris and Feild (2015) defined readiness for change as a comprehensive attitude that reflects the extent to which an individual or a group is cognitively and affectively inclined to accept and adopt a specific plan to deliberately change the status quo, simultaneously affected by content, process and context. Resistance to change is expressed as employees do not believe in the necessity of change, think that change will bring harm to themselves and the organization, and have negative feelings about change (Piderit, 2000). Oreg (2006) discusses resistance to change in three dimensions: affective, cognitive and behavioral. In the affective dimension of resistance to change, employees' feelings about organizational change; In the behavioral dimension, the behaviors developed by the employees against change within the organization and the existing beliefs of the employees about change in the cognitive dimension are discussed. Resistance to change is an important factor to consider in any change process, because proper resistance management is key to the success or failure of change (Pardo del Val & Martinez Fuentes, 2003). Resistance to change can take two forms: open or covert resistance. Open resistance manifests itself in unconcealed actions and can be positive if managed correctly. Covert resistance includes behaviors that prevent change efforts (Caruth & Caruth, 2013).

In educational organizations, school leaders; seen as the architect and process manager of the change process. When the resistance situations encountered in the change process are managed correctly by the managers, as mentioned above, changes can be observed in the resistance situations. In this direction, we can talk about many methods and techniques in order to manage change and continue the process against possible resistance groups. Lunenburg and Ornstein (2004), who state that managers can use some tactics to reduce the resistance to change, list these as increasing participation, strengthening communication, providing support, rewarding, planning and using force.

Although achieving change in education may seem technically easy at the planning stage, it is a very complex and difficult process since it is a social practice area. Apart from the demands and expectations of various segments of society and pressure groups from education, the school itself contains many variables that will directly affect the implementation of change. The resistance to change, the determination of short and long-term change goals and the difficulties of planning the social process that directly concerns a significant part of the society play a decisive role in the success of change studies in education (Fullan, 2007).

There are many researches on the examining of national/international scientific articles, books, papers or thesis. Since this research aims to examine thesis on change in Turkey, previous studies that analyzed master's and doctoral thesis are included. Accordingly, the current studies examining postgraduate thesis in Turkey can be summarized as follows:

Aydın & Uysal (2014) aims to determine the general trends by examining the doctoral dissertations made in the field of educational administration in Turkey in terms of research topic, research method and

recommendations. Content analysis method was used in the research. Doctoral theses are focused on 'educational policies', 'comparative educational management' and 'management philosophy', and mostly quantitative research methods are preferred. Most of the researches were conducted at Ankara University. Looking at the distribution of theses by years, it is seen that the most theses were produced in 2008. In the suggestions for researchers in the theses, the most common suggestions are 'Research on similar or alternative subjects' and 'Repeat the research with different sample groups'. Among the suggestions for practitioners in the theses, the most frequently repeated suggestions were 'In-service training practices' and 'Improvement of working conditions and personal rights, rewarding and motivation', respectively.

The study of Akyol, Yavuzkurt, Tanrısevdi & Gidiş (2021) was conducted on articles about organizational behavior published in the Journal of Educational Management in Theory and Practice (KUEY) in the field of Educational Administration between 2011 and 2017, and organizational behavior in the field of Educational Management registered in the National Thesis Center. In the study, 41 articles downloaded electronically from this journal were examined according to their years, subjects, models and data collection techniques. 459 postgraduate thesis; It has been examined according to its subjects, years, types, original language, university, permission status, data collection techniques, models and departments. When the downloaded postgraduate thesis were examined, it was determined that the thesis on organizational behavior in the field of educational administration were made in 3 departments and 6 branches of science in 45 universities. In total, 119 of 459 thesis were done in Social Sciences Institutes and 340 in Educational Sciences Institutes. In addition, it was determined that there were 377 master's thesis and 82 doctoral thesis. In this study, document review and content analysis techniques were used. As a result of the study, it was found that the subjects of organizational citizenship, organizational commitment and organizational culture were mostly researched in the KUEY journal. In addition, when the postgraduate thesis were examined, it was determined that the most studies were on organizational commitment, job satisfaction, burnout and motivation. As a result, it has been seen that organizational behavior topics are highly preferred topics in the field of educational administration, but there are concentrations on certain topics. In addition, it has been revealed that qualitative and mixed studies are less preferred than quantitative studies.

Kutanis, Özsoy, Karakiraz, Aras, Erol & Uslu (2015) examined postgraduate thesis in the field of organizational culture in terms of subject and method. For the purpose of the research, a total of 183 postgraduate thesis, including 146 master's thesis and 37 doctoral thesis, whose access was allowed by the author, were examined. As a result of the examination of thesis; It has been determined that issues such as typology development, scale development, dimension development, criticism of organizational culture studies are not included in almost any thesis, quantitative methods are used as a method, and qualitative and mixed methods are used in very few thesis. In thesis conducted using quantitative methods, it was determined that the scales used in the international arena were preferred and validity and reliability analyzes were neglected in some studies. The findings obtained in the light of the thesis examined reveal that the problems of the field continue to a large extent.

Yeşilaydın & Bayın (2015) aimed to examine the researches made in Turkey about organizational silence; to reveal the target groups in which the researches are conducted, to determine the contribution of the other concepts discussed together with the concept of organizational silence, and to be a guide in future studies. The studies were examined according to the determined criteria and 49 studies were selected. As results of the examination, it was found that approximately half of the studies (53%) were conducted in the last two years; 45% of them are master's thesis; 38% of them were made for education sector employees. 18% of the studies focused on organizational commitment and 18% focused on the relationship between leadership styles and organizational silence.

Sezgin & Sönmez (2018) aimed to examine the organizational culture and organizational climate. Content analysis method was used. Within the scope of the research, 354 studies were accessed. According to the research results; organizational culture and climate studies showed similar trends in terms of subjects, years, number of authors, types, sample, education level and methodology. Although they have different etymological, epistemological and methodological foundations according to the relevant literature, it was seen that these two research areas are studied with similar approaches.

Eser (2017) aimed to determine the success factors in change management and to put forward a change management model, based on the results of the researches carried out in the field of change management. For this purpose, the national thesis center database and the archives of ULAKBİM scientific journals were searched with the keywords "change" and "change management". A total of 31 articles and 41 theses were reached, and based on the results of 25 studies, the elements of success in change management were determined as communication, potential resisters, human resources, leadership, shared vision, encouragement, change

team, and change culture. In the change management implementation process, 4 basic steps have been reached: determining the current situation, determining the main lines of change, monitoring and fixing.

When the literature is examined, it has been seen that researches have been conducted on different subjects such as change management, organizational silence, organizational culture, organizational climate, educational administration and organizational behavior. No research has been found in the literature examining postgraduate thesis studies on change in the education. With this research, it is thought that it will contribute to the literature in terms of presenting the current status of the thesis on the subject of change, as well as presenting different perspectives to the field with further study suggestions. The aim of this study is to examine the postgraduate education thesis on change in the field of education. For this purpose, the following problems were created:

- What is the trend of theses on change according to years?
- What is the trend of theses on change according to types?
- What is the trend of theses on change according to institutes?
- What is the trend of theses on change according to research methods?
- What is the trend of theses on change according to research models?
- What is the trend of theses on change according to sampling methods?
- What is the trend of theses on change according to data collection tools?
- What is the trend of theses on change according to data analysis techniques?
- What is the trend of theses on change according to topics?

2.Method

2.1. Research model

In this study, which was carried out with the qualitative research method, the document analysis technique was used to reveal the tendencies of the postgraduate theses on change in the field of education in terms of various features. Document review is a set of systematic processes followed for the analysis of printed and electronic materials containing information about the case or cases aimed to be investigated (Bowen, 2009; Yıldırım & Şimşek, 2016). Among the documents that can be examined are documents such as meeting minutes, notes, books and brochures, maps, newspaper articles, magazines, researches, scenarios, reports, archives (Patton, 2002; Tekin, 2017). Document review is carried out in five stages: (1) accessing the documents, (2) checking the originality, (3) understanding the documents, (4) analyzing the data, and (5) using the data (Yıldırım & Şimşek, 2016).

2.2.Study Group

The study group consists of 66 postgraduate education theses conducted between. The sample was not determined for the postgraduate theses to be included in the study, and it was aimed to reach the entire workable universe.

2.3. Data collection process

The Council of Higher Education National Thesis Center was applied for inclusion of thesis in the research process. The terms "change, organizational change, resistance to change, readiness for change, change management" were used while collecting the data. Within the scope of the research, 68 master's and doctoral thesis were accessed and all of them were included in the research.

The criteria for inclusion of thesis in the study were determined as follows:

- The full texts of thesis are accessible in order to reach the necessary thematic and methodological information.
- To be thesis on change in the field of education.

2.4.Analysis of Data

Descriptive analysis was used. In descriptive analysis, the collected data is explained and interpreted in a systematic and clear way within the framework of predetermined themes (Yıldırım & Şimşek, 2016). The data of the study were collected through the 'thesis review form' created by the researcher. In the creation of the form, the forms used in similar studies in the literature were examined. Due to the inability to reach a form that is fully suitable for the purposes of the study, a form containing the following categories was created based on the thematic and methodological information that should be included in a thesis:

Year
Type
Institute

Method
 Research model
 Sampling method
 Data collection tools
 Data analysis techniques
 Topic

Ensuring the validity and reliability is important in qualitative research. The findings defined in this context were examined by another researcher. The process of the research is given in detail (Yıldırım & Şimşek, 2016).

3. Findings

Findings were given and interpreted in order according to the problems created for the purpose of the research (Table 1).

Table 1. Distribution of thesis on change by years

Years	f
2005	2
2007	7
2008	2
2009	3
2010	3
2011	2
2012	3
2013	5
2014	1
2015	3
2016	5
2017	6
2018	9
2019	10
2020	4
2021	1

When Table 1 is examined; 66 theses on change were made between 2005 and 2021. The most theses were carried out in 2019 and the least in 2021. When Table 2 is examined; 56 are master's theses and 10 are doctoral dissertations.

Table 2. Distribution of thesis on change by type

Types	f
Master	56
PhD	10

When Table 3 is examined; Of the 66 theses on change, 23 were carried out at the institute of educational sciences, 39 at the institute of social sciences, 1 at the institute of science and 1 at the graduate education institute. While the most theses were conducted in the social sciences institute, the least thesis was conducted in the science and graduate education institute.

Table 3. Distribution of thesis on change by institutes

Institutes	f
Educational Sciences Institute	23
Social Sciences Institute	39
Science Institute	1
Postgraduate Education Institute	1

When Table 4 is examined; Quantitative method was adopted in 55 of 66 theses on change, qualitative method in 7 and mixed method in 4 of them. It has been observed that the quantitative method is preferred more than other methods.

Table 4. Distribution of thesis on change by method

Method	f
Quantitative	55
Qualitative	7
Mixed	4

When Table 5 is examined; Of the 66 theses on change, 49 were survey model, 6 case study design, 4 relational model, 2 semi-experimental design, 1 phenomenological design, 1 action research design and 1 document analysis preferred. It has been observed that the survey model is used more than other models and designs.

Table 5. Distribution of thesis on change by research models

Research models / design	f
Survey Model	49
Case Study Design	6
Relational Model	4
Quasi-Experimental Design	2
Phenomenological Design	1
Action Research Design	1
Document review	1

When Table 6 is examined; Simple random sampling method was used in 23 of 66 theses, convenient sampling in 6, cluster sampling in 3, stratified sampling in 5, disproportionate sampling in 1, maximum variation in 1, and purposive sampling in 1 of theses. The most commonly used sampling method is simple random sampling, while the least used methods are disproportionate element sampling, maximum diversity and purposive sampling.

Table 6. Distribution of thesis on change by sample methods

Sample methods	f
Random Sampling	23
Convenience Sampling	6
Cluster Sampling	3
Stratified Sampling	5
Disproportionate Element Sampling	1
Maximum Diversity Sampling	1
Purposeful Sampling	1

When Table 7 is examined; Scale was used in 54 of the 66 theses, semi-structured interview form in 9, questionnaire in 4 and observation in 1 of the theses. While the most used data collection tool is scale, the least used data collection tool is observation.

Table 7. Distribution of thesis on change by data collection tools

Data collection tools	f
Scale	54
Semi-Structured Interview Form	9
Questionnaire	4
Observation	1

When Table 8 is examined; Independent samples t-test in 40, one-way Anova in 42, Scheffe in 7, LSD in 7, Tukey HSD in 6, Dunnett C in 1, Tamhane's T2 in 2, Levene in 3, 7 Content analysis in 3, descriptive analysis in 3, Kruskal Wallis in 8, Mann Whitney U in 9, correlation analysis in 18, structural equation modeling in 3, regression analysis in 9, Kolmogorov Smirnov in 6, Descriptive statistics were used in 66, factor analysis in 33, and one-way Manova in 3 were used in the theses. The most used data analysis technique is descriptive statistics, and the least used is Dunnett C.

Table 8. Distribution of thesis on change by data analysis techniques

Data analysis techniques	f
Independent Sample T Test	40
One Way Anova	42
Scheffe	7
LSD	7
Tukey HSD	6
Dunnnett C	1
Tamhane's T2	2
Levene	3
Content Analysis	7
Descriptive Analysis	3
Kruskal Wallis	8
Mann-Whitney U	9
Correlation Analysis	18
Structural Equation Modeling	3
Regression Analysis	9
Kolmogorov-Simirnov	6
Descriptive statistics	66
Factor Analysis	33
One Way Manova	3

When Table 9 is examined; Change management in 11 of the theses, change process in 15, organizational change in 7, resistance to change in 19, readiness for change in 12, change leadership in 2, organizational change cynicism in 2 and perception of change in 1 were discussed as topics. The most discussed topic is resistance to change, and the least discussed is the perception of change.

Table 9. Distribution of thesis on change by topics of theses

Topics	f
Change management	11
Change process	15
Organizational change	7
Resistance to change	19
Readiness for change	12
Change leadership	2
Organizational change cynicism	2
Perception of change	1

4. Discussion

In this study; 66 theses on change were made between 2005 and 2021. The most theses were carried out in 2019 and the least in 2021. Eser (2017) found studies in the field of change management started in 1996 and continued after 1999. The most important thing for organizations in the 21st century is the extraordinary increase in the speed of change. It is one of the issues that organizations struggle most with adapting their structures and processes to this rapid change they face (Yeşil, 2018). According to Ayyıldız (2021)'s research; the first theses on individual innovativeness in the field of education was conducted in 2011 and theses were conducted between 2011 and 2021.

Of the 66 theses on change, 56 are master's theses and 10 are doctoral dissertations. Eser (2017) found, 10 are doctoral thesis, 31 are master's thesis, and 31 are articles on change management. According to Ayyıldız (2021)'s research; 3 of the theses on individual innovativeness were at the doctoral level and 37 of them were at the master's level. It has been observed that the number of doctoral theses were quite low. Conducting more doctoral studies on change can be very effective in enriching the literature in our country.

Of the 66 theses on change, 23 were carried out at the institute of educational sciences, 39 at the institute of social sciences, 1 at the institute of science and 1 at the graduate education institute. While the most theses were conducted in the social sciences institute, the least thesis was conducted in the science and graduate education institute. According to Ayyıldız (2021)'s research; theses on individual innovativeness were conducted in educational sciences, social sciences, health sciences, science and graduate education institutes.

While the most theses were conducted in educational sciences and social sciences institutes, the least theses was conducted in health sciences and graduate education institutes. In Eser's (2017) study, it was seen that the most studies are in the fields of education (11), public (10) and health (10), respectively.

Quantitative method was adopted in 55 of 66 theses on change, qualitative method in 7 and mixed method in 4 of them. It has been observed that the quantitative method is preferred more than other methods. Eser (2017) observed that the quantitative method was used in 62.5% of the studies in most of the studies. 12.5% of the studies used qualitative and 4.1% used qualitative and quantitative methods together. It is argued that the traditionally widely used research methods in both natural and social sciences are quantitative research methods. Quantitative research methods have been influenced by the positivist paradigm. In the positivist paradigm, it adopted a science understanding based on the realities of the physical or material world and influenced the sciences in terms of thought. Since the sciences were more effective in history than the social sciences, the methods of the sciences also affected the social sciences. As a result of these interactions, quantitative research methods have also been used extensively in the field of social sciences. Therefore, the field of educational sciences has also been included in this interaction (Yıldız, 2004).

Of the 66 theses on change, 49 were survey model, 6 case study design, 4 relational model, 2 semi-experimental design, 1 phenomenological design, 1 action research design and 1 document analysis preferred. It has been observed that the survey model is used more than other models and designs. Conducting more qualitative studies on change can be very effective in enriching the literature in our country.

Simple random sampling method was used in 23 of 66 theses, convenient sampling in 6, cluster sampling in 3, stratified sampling in 5, disproportionate sampling in 1, maximum variation in 1, and purposive sampling in 1 of theses. The most commonly used sampling method is simple random sampling, while the least used methods are disproportionate element sampling, maximum diversity and purposive sampling. Conducting different studies that has different sampling methods on change can be very effective in enriching the literature in our country.

Scale was used in 54 of the 66 theses, semi-structured interview form in 9, questionnaire in 4 and observation in 1 of the theses. While the most used data collection tool is scale, the least used data collection tool is observation. Eser (2017) observed that the scale used in 39.58% of the studies was developed by the researcher. According to Ayyıldız (2021)'s research; 39 of the theses on individual innovativeness were used scale and 1 of them semi-structured interview form.

Change management in 11 of the theses, change process in 15, organizational change in 7, resistance to change in 19, readiness for change in 12, change leadership in 2, organizational change cynicism in 2 and perception of change in 1 were discussed as topics. The most discussed topic is resistance to change, and the least discussed is the perception of change. Eser (2017) found different topics related to "change" have been discussed in the studies. Among these variables, planned change, change management, change management competence, change process and change success are directly related to "change management".

Independent samples t-test in 40, one-way Anova in 42, Scheffe in 7, LSD in 7, Tukey HSD in 6, Dunnett C in 1, Tamhane's T2 in 2, Levene in 3, 7 Content analysis in 3, descriptive analysis in 3, Kruskal Wallis in 8, Mann Whitney U in 9, correlation analysis in 18, structural equation modeling in 3, regression analysis in 9, Kolmogorov Smirnov in 6, Descriptive statistics were used in 66 , factor analysis in 33, and one-way Manova in 3 were used in the theses. The most used data analysis technique is descriptive statistics, and the least used is Dunnett C.

In order to increase the number of theses, it may be recommended to support graduate students and academicians. It can be suggested to examine the subject of change together with different variables, to repeat the thesis research studies on this subject at different times and to compare the results. Conducting more studies on change can be very effective in enriching the literature in our country and making the change heard by wider masses. It is very important for the institutes, thesis advisors and academic staff to be more sensitive to this issue and to support the studies to be done.

References

- Akyol, B., Yavuzkurt, T., Tanrısevdi, F. & Gidiş, Y. (2021). The analysis of organizational behaviour studies in educational administration (2011-2017). *Başkent University Journal of Education*, 8(1), 67-80.
- Aydın, A. & Uysal, Ş. (2014). Investigation of dissertations in the field of educational administration supervision planning and economics in Turkey. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 177-201.
- Ayyıldız, A. (2021). Examination of postgraduate education theses on individual innovativeness in the education field. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 52, 224-242.
- Bowen, G.A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Buono, A. F. & Kerber, K. W. (2010). Intervention and organizational change: Building organizational change capacity, *EBS Rewiev*, 27, 9-21.
- Caruth, G. D. & Caruth, D. L. (2014). Understanding a resistance to change: A challenge for universities. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 14(2), 12-21.
- Eser, G. (2017). Defining key factors for successful change management and a new model proposal. *Business and Economics Research Journal*, 8(4), 815-834.
- Fullan, M. (2007). *The new meaning of educational change*. Amsterdam: Teachers College.
- Güçlü, N. & Şehitoğlu, E. T. (2006). Organizational change management. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 240-254.
- Holt, D. T., Armenakis, A. A., Harris, S. G. & Feild, H. S. (2007). *Toward a comprehensive definition of readiness for change: A review of research and instrumentation*. In *Research in organizational change and development* (pp. 289-336). Emerald Group Publishing Limited.
- İnandı, Y., Tunç, B. & Gündüz, B. (2013). The relationship between school administrators' sense of selfefficacy and conflict resolution strategies. *Educational Administration: Theory and Practice*, 19 (2), 275- 294.
- Kin, T. M., & Kareem, O. A. (2019). The relationship between emotional intelligence of school principals in managing change and teacher attitudes towards change. *International Journal of Leadership in Education*, 22(4), 469-485.
- Koçel, T. (2003). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta.
- Kutanis,R., Özsoy, E., Karakiraz, A., Aras, M. Erol, E. & Uslu, O. (2015). Examining organization culture studies in terms of method and scope: An inquiry on the graduate thesis. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 123-142.
- Lunenberg, F. C. & Ornstein, A. C. (2004). *Educational administration: Concepts and practice*. California: Wadsworth.
- Oreg, S. (2006). Personality, context and resistance to organizational change. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 15(1), 73-101.
- Pardo del Val, M. & Martinez Fuentes, C. (2003). Resistance to change: A literature review and empirical study. *Management Decision*, 42(2), 148- 155.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Piderit, S. K. (2000). Rethinking resistance and recognizing ambivalence: A multi dimensional view of attitudes toward an organizational change. *Academy of Management Review*, 25(4), 783-794.
- Sabuncuoğlu, Z. & Tuz, M. (1998). *Örgütsel psikoloji. (3. Baskı)*. Bursa: Alfa.
- Sabuncuoğlu, Z. & Tüz, M. V. (2013). *Örgütsel davranış*. Bursa: Aktüel.
- Sezgin, F. & Sönmez, E. (2018). Systematic investigation of organizational culture and climate studies: A content analysis. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 19(1), 257-275.
- Tekin, I. (2017). *Dokümanter metotlar. A. Erözkan ve E. Büyükköksüz (Çev.Ed.), Eğitimde araştırma yöntemleri ve metodolojileri (345-355) içinde* Ankara: Anı.
- Tunçer, P. (2013). Change resistance in the process of change management. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32 (1), 373-406.
- Yeşil, A. (2018). An empirical evaluation of change and change management on foundations. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(5), 307-323.
- Yeşilaydın, G. & Bayım, G. (2015). Literature review of researchs related organizational silence in Turkey. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 15(4), 103-120.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldız, A. (2004). Türkiye'deki yetişkin eğitimi araştırmalarına toplu bakış. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 78-97.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

ÖĞRETMENLERİN MESLEKİ MOTİVASYON VE TEKNOSTRES DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Examination of Teachers' Professional Motivation and Technostress Levels

Emrah AKMAN¹ ve Burçin DURGUN²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Öğretim Teknolojileri Anabilim Dalı, emrahakman@outlook.com.tr, orcid.org/0000-0003-0637-919X

²Yüksek Lisans, Sancaktepe İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, İstanbul, burcindurgun52@gmail.com, orcid.org/0000-0002-4783-1990

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
17.11.2021

Kabul/Accepted:
08.03.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1025152

Anahtar Kelimeler

Öğretmen, meslekî motivasyon, teknostres, teknoloji kullanımı, eğitimde teknoloji

Keywords

Teacher, professional motivation, technostress, use of technology, technology in education

ÖZ

Bu araştırmada, öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin belirlenmesi ve değişkenler arasındaki ilişki durumunun saptanması amaçlanmıştır. Çalışmada genel tarama modellerinin içinde yer alan ilişki model kullanılmıştır. Çalışma grubunda 455 öğretmen yer almaktadır. Araştırmanın verilerini toplama aşamasında Kişisel Bilgi Formu, Öğretmen Meslekî Motivasyonu Ölçeği ve Öğretmenlerin Teknostres Düzeylerini Belirleme Ölçeğinden yararlanılmıştır. Araştırmanın verileri Google Formlar ile 2021-2022 eğitim yılının güz döneminde beş günde toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin cinsiyet, yaş grubu, teknoloji kullanımıyla ilgili hizmet için eğitim alma durumu, teknoloji kullanma seviyesinin yeterli ya da yetersiz olma durumu, okulda ihtiyaç duydukları teknolojiye erişebilme durumu, mezun olunan fakülte türü, branş gibi değişkenlere göre farklılık gösterdiği saptanmıştır. Araştırmada öğretmenlerin meslekî motivasyon düzeyleri ile teknostres düzeyleri arasında negatif yönde zayıf bir ilişki olduğu görülmüştür. Fen-Edebiyat Fakültesi mezunu olan öğretmenlerin meslekî motivasyonlarının Eğitim Fakültesi mezunu olan öğretmenlere daha yüksek olmasının sebeplerinin araştırılması ve öğretmenlerin teknostres düzeylerini azaltmak amacıyla yeni çalışmalar yapılması önerilmiştir.

ABSTRACT

This study aimed to investigate the motivation and technostress levels of teachers and explore whether there is a relationship between these variables. A relational survey model was used in the research. The study group consisted of 455 teachers. Personal Information Form, Teacher Professional Motivation Scale, and Techno-stress Levels Defining Scale were used to collect the study's data. The research data were collected with Google Forms over five days in the fall semester of the 2021-2022 academic year. According to the findings, the professional motivation and technostress levels of teachers could differ according to variables such as gender, age group, type of faculty graduated, and branch. The study indicated that there was a negative relationship between teachers' motivation levels and technostress levels. Further research is recommended to investigate why the motivation of the faculty of arts and sciences graduates is higher than the teachers who graduated from the faculty of education. In addition, it is suggested that new studies can be conducted on the factors affecting teachers' technostress levels. It has been suggested to carry out new studies to reduce the technostress levels of teachers.

Atf/Citation: Akman, E. ve Durgun, B. (2022). Öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin incelenmesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(487-500).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Emrah AKMAN, emrahakman@outlook.com.tr

1. Giriş

Tüm meslek gruplarında olduğu gibi öğretmenlik mesleğinde de motivasyonun önemi büyüktür. İngilizce ve Fransızca dillerindeki “motive” sözcüğünden türetilmiş ve güdülenme anlamına gelen motivasyon kavramı, Gömleksiz ve Serhatlıoğlu (2013) tarafından “davranışın başlamasını, yönünü, şiddetini, sürdürülmesini açıklamaya çalışan teorik bir yapı” şeklinde açıklanmaktadır. Bununla birlikte farklı araştırmacılar (Bursalıoğlu, 2002; Öncü, 2010) motivasyon kavramını davranışı hedefe yönlendiren, davranışa güç ve yön veren bir unsur olarak tanımlamışlardır. Bireylerin davranışlarının arkasındaki güç olan motivasyon kavramı, bireyin içsel ihtiyaçları ve istekleri ile oluşan içsel motivasyon ve dışarıdan verilen pekiştireçler ile oluşan dışsal motivasyon boyutları ile açıklanmaktadır (Ertürk, 2016).

Öğretmenin sahip olduğu motivasyon kişisel ilgiyle ve öğretmeye yönelik bağlılıkla ilgilidir ve öğrenciler öğretmenin motivasyonundan etkilenir (Ng ve Ng, 2015). Öğrencilerin sınıfa ve öğrenmeye yönelik motivasyon sahibi olmalarında öğretmenlerin meslekî motivasyonları etkili olabilmektedir. Öğretmenlerin meslekî motivasyon düzeylerinin öğrencilerin okul yaşamının niteliği ile ilişkili olduğunu ifade etmek mümkündür (Sarı, Canoğulları ve Yıldız, 2018). Öğretmenlerin sahip olduğu meslekî motivasyon, öğrenci motivasyonunu etkilemekle birlikte, gerçekleştirilecek öğretmen düzeyindeki reformların uygulanmasında da etkili olabilmektedir (De Jesus ve Conboy, 2001). Öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının olumlu olması, meslekî doyum ve adanmışlık düzeylerinin yüksek olması meslekî motivasyonlarının da olumlu olmasını sağlayabilmektedir (Sarı, Canoğulları ve Yıldız, 2018). Öğretmenlerin meslekî motivasyonlarını öz yeterlilik algısı, okul amaçlarını içselleştirme, belirsiz durumlara karşı hoşgörülü davranış, genel durumundan mutlu olma, kendini geliştirme, sosyal ilişkiler, çalışma koşulları, psikolojik iyi olma, olumlu benlik duygusu, pedagoji ve kariyer gelişimi gibi faktörlerin etkileyebileceği bilinmektedir (Mansfield ve Beltman, 2014; Thoonen, Slegers, Oort, Peetsma ve Geijsel, 2011). Meslekî motivasyonları düşük olan öğretmenlerin başarı ve doyum sağlayamayacakları ve stres düzeylerinin yüksek olacağı bilinmektedir (Pithers ve Fogarty, 1995). Öğretmenlerin yaşayacağı stres türlerinden biri de teknostrestir.

Teknostres kavramı Amerikalı psikolog Brod (1984) tarafından ortaya atılmıştır ve bir kişinin teknolojiyle ilişkili yaşamış olduğu olumsuz etkileri ifade etmektedir. Weil ve Rosen (1997) ise, teknolojinin kişiler üzerinde oluşturduğu tutum, düşünce, davranış ile kişileri psikolojik olarak olumsuz etkileyen bir unsur olarak tanımlamışlardır. Chen’e (2012) göre teknostres kavramı, tüm çalışma alanlarında olduğu gibi eğitim alanında da insanlarda teknoloji korkusu ve özyeterlilik eksikliği olarak belirmektedir. Öğretmenlerin teknolojiyi günlük hayatta kullanmalarının dışında, eğitim teknolojileri alanı kapsamında sınıf ortamında da kullanmaları gerekmektedir. Dolayısıyla öğretmenler için eğitim teknolojilerini kullanmak kaçınılmazdır. Öğretmenlerin teknostres düzeylerinin yüksek olması sınıf içinde gerçekleştirilen etkinlikleri olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Al-Fudail ve Mellar, 2008). Birçok etkinliğin eğitim teknolojileri çerçevesinde yürütüldüğü düşünülürse, teknostres yaşayan öğretmenlerin sınıf içi etkinlikleri yürütmeye güçlük çekebilecekleri veya etkinliklerin arzu edilen doğrultuda ilerleyemeyeceğini söylemek mümkündür. Öğretmenlerde teknostres görülmesinin nedenlerinden birisi teknoloji kullanımı konusunda beceri gösterme düzeylerinin düşüklüğü ya da teknik konularda yaşanan problemlerin üstesinden gelememeleridir (Al-Fudail ve Mellar, 2008). Teknolojinin öğretim ortamlarına entegrasyonu öğretmenler için zor bir iş olarak algılandığında teknolojinin gerçek potansiyeli kullanılamamaktadır (Ertmer, Ottenbreit-Leftwich, Sadik, Sendurer ve Sendurer, 2012). Çoklar, Efilti, Şahin ve Akçay (2016), öğretmenlerin teknostres yaşıyor olmalarının sebepleri olarak bireysel problemler, teknik sıkıntılar, eğitimsel sorunlar, sağlık sorunları ve zaman problemleri gibi problem durumları olduğunu belirtmişlerdir. Salanova, Llorens ve Cifre (2013) teknostres belirleyicilerinin bilgi ve iletişim teknolojilerinin sebep olduğu yüksek endişe, şüphecilik ve düşük öz yeterlilik algısı olduğunu ifade etmişlerdir. Öğretmen motivasyonu ile ilgi yapılmış çalışmaların yer aldığı alanyazında öğretmen motivasyonunun farklı değişkenlerle ilişkisini ortaya koymaya çalışan araştırmalar olduğu görülmektedir. Bu değişkenler; iş doyumunu (Davis ve Wilson, 2000), sosyal iletişim becerileri (Doğan ve Koçak, 2014), örgütsel faktörler ve liderlik (Thoonen, Slegers, Oort, Peetsma ve Geijsel, 2011), pozitif psikoloji (Viseu, De Jesus, Rus ve Canavarró, 2016). Teknostres ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde teknostresin olası faktörleri olduğu görülmektedir (Mark, Gudith ve Klocke, 2008; Porter ve Kakabadse, 2006; Penado-Abilleira, Rodicio-García, Ríos-de Deus ve Mosquera-González, 2020; Ragu-Nathan, Tarafdar, Ragu-Nathan ve Tu, 2008). Ragu-Nathan, Tarafdar, Ragu-Nathan ve Tu (2008), teknostres düzeyinin artması ile çalışanların verimliliğinde ve iş doyumunda azalma, bilgi yorgunluğu, moral bozukluğu ve hayal kırıklığı yaşandığını belirtmişlerdir. Teknostres düzeyinin

artmasının aynı zamanda çalışanlarda motivasyon kaybına da sebep olabileceği ifade edilmektedir (Ragu-Nathan, Tarafdar, Ragu-Nathan ve Tu, 2008). Teknostres düzeyi artan çalışanlarda görülen motivasyon kaybının, öğretmenlerde meslekî motivasyon kaybı olarak da görülebileceği düşünülmektedir. Bu anlamda düşünüldüğüne, öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin incelendiği bu araştırmanın alanyazına katkıda bulunabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada, öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin belirlenmesi ve değişkenler arasındaki ilişki durumunun saptanması amaçlanmıştır. Araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeyleri cinsiyet değişkenine, teknoloji kullanma seviyesine, görev yapılan okulda ihtiyaç duyulan teknolojiye erişme durumuna, hizmet içi eğitim alma durumuna, mezun oldukları fakülte türüne, bransa ve yaş gruplarına göre farklılık göstermekte midir?
2. Öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı ve veri analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmada meslekî motivasyon ve teknostres düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığı ve derecesinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Karasar (2013), iki ya da daha fazla değişkenin birlikte değişip değişmediğini ya da bu değişimin derecesini ortaya koymak için ilişkisel tarama modelinin kullanılabilirliğini ifade etmiştir. Bu nedenle bu çalışmada genel tarama modellerinin içinde yer alan ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini İstanbul ili Sancaktepe ilçesinde görev yapmakta olan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise İstanbul ili Sancaktepe ilçesinde ilkököl, ortaokul ve liselerde görev yapan ve uygun örnekleme yöntemiyle belirlenen 455 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan öğretmenlerle ilgili bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Verileri

		n	%
Cinsiyet	Kadın	306	67,3
	Erkek	149	32,7
	Toplam	455	100
Yaş kategorileri	29 yaş altı	101	22,2
	30-39 yaş arası	215	47,3
	40-49 yaş arası	106	23,3
	50 yaş üzeri	33	7,3
	Toplam	455	100
Branş	Sınıf öğretmeni	128	28,1
	Diğer branşlar	327	71,9
	Toplam	455	100
Mezun olduğu fakülte türü	Eğitim Fakültesi	262	57,6
	Fen-Edebiyat Fakültesi	118	25,9
	Diğer	75	16,5
	Toplam	455	100

Çalışmaya katılan öğretmenlerin 306’sı (%67) kadın, 149’u (%33) erkek, 128’i sınıf öğretmeni, 327’si diğer branşlardaki öğretmenlerden oluşmaktadır. Çalışmaya 29 yaş altı 101 öğretmen, 30-39 yaş arası 215 öğretmen, 40-49 yaş arası 106 öğretmen ve 50 yaş üstü 33 öğretmen katılmıştır.

Çalışmaya katılan öğretmenlerin 262'si Eğitim Fakültesi mezunu iken 118'i Fen-Edebiyat Fakültesi mezunu ve 75 öğretmen ise üniversitelerin Eğitim Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi dışındaki diğer fakültelerden mezun olmuştur.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerinin toplanması amacıyla Kişisel Bilgi Formu, Öğretmen Meslekî Motivasyonu Ölçeği ve Öğretmenlerin Teknostres Düzeylerini Belirleme Ölçeği kullanılmıştır.

2.3.1. Kişisel bilgi formu

Araştırmada öğretmenlerin demografik özelliklerini ortaya çıkarmak amacı ile araştırmacılar tarafından geliştirilen kişisel bilgiler formunda cinsiyet, yaş, hizmet süresi, branş, görev yapılan okulda ihtiyaç duyulan teknolojiye erişebilme durumu, mezun olunan fakülte türü, teknoloji kullanma düzeyi, teknoloji kullanımına yönelik hizmet içi eğitim alma durumu gibi bilgiler yer almaktadır.

2.3.2. Öğretmen meslekî motivasyonu ölçeği

Karabağ Köse, Karataş, Küçükçene ve Taş tarafından 2021 yılında geliştirilmiş olan ölçekte “fiziki imkânlar”, “okul içi faktörler”, “okul dışı faktörler” ve “meslekî gelişim ve saygınlık” olmak üzere dört faktör bulunmaktadır. Ölçekte bulunan faktörlerin toplam varyansın %58,03'ünü açıkladığı ve faktör yapısının ortaya koymuş olduğu uyum değerlerinin çevrimiçi uygulama için model uyumunun [$X^2/sd=4,95$; RMSEA=0,07; GFI=0,88; AGFI=0,85; CFI=0,93; ve NFI=0,91] kabul edilebilir düzeyde olduğu belirtilmiştir. Ölçeğin yapısı 5'li Likert tipindedir ve ölçek toplam 25 maddeden oluşmaktadır. Maddelerin yanıtları “çok olumsuz” ile “çok olumlu” arasında 1'den 5'e kadar derecelenecek şekilde belirlenmiştir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 125 iken en düşük puan ise 25'tir. Ölçeğin alt boyutlarına ait Cronach alfa iç tutarlılık katsayısı ise 0,76 ile 0,90 arasında değişmektedir. Bu araştırmadan elde edilen veriler ile Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı yeniden hesaplanmış ve ölçeğin tümü için 0,944 olarak bulunmuştur.

2.3.3. Öğretmenlerin teknostres düzeylerini belirleme ölçeği

Çoklar, Efilti ve Şahin tarafından 2017 yılında geliştirilen, 28 madde ve 5 faktörden oluşan ölçek 5'li Likert tipindedir. Ölçekte bulunan faktörlerin toplam varyansın %56,4'ünü açıkladığı ve faktör yapısının ortaya koymuş olduğu uyum değerlerinin [$X^2/sd=2,471$; RMSEA=0,061; NFI=0,92; TLI=0,93; CFI=0,95; ve NFI=0,92] kabul edilebilir düzeyde olduğu belirtilmiştir. Maddelerin yanıtları “Tamamen Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kısmen Katılıyorum”, “Katılmıyorum” ve “Hiç Katılmıyorum” olarak belirlenmiştir. Ölçekteki faktörler “öğrenme-öğretme süreci odaklı”, “mesleğe yönelik”, “teknik konu odaklı”, “kişisel kaynaklı” ve “sosyal odaklı” şeklindedir. Değerlendirme kriterinde; 1,00-2,33 arası puanlar “düşük düzey”, 2,34-3,67 arası puanlar “orta düzey” ve 3,68-5,00 arası puanlar ise “ileri düzey” olarak belirlenmiştir. Ölçeğin tümü için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,917 olarak ifade edilmiştir. Ölçeğin faktörlerine ait Cronach alfa iç tutarlılık katsayısı ise 0,712 ile 0,788 arasında değişmektedir. Bu araştırmadan elde edilen veriler ile Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı yeniden hesaplanmış ve ölçeğin tümü için 0,941 olarak bulunmuştur.

2.4. Verilerin Toplanması

Veriler, Google Formlar ile elektronik ortama aktarılan veri toplama araçları ile 2021-2022 eğitim yılının güz döneminde beş günde toplanmıştır. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır. Dolayısıyla veri toplama sürecine gönüllü olarak katılmak istemeyen katılımcılardan veri toplanmamıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi aşamasında öncelikle yedi uç değer veri setinden çıkarılmış ve verilerin parametrik testler için uygun olup olmadığı test edilmiştir. Öğretmenlerin verdikleri yanıtların aritmetik ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık değerleri gibi betimsel istatistikleri hesaplanmıştır. Toplam puanların ve alt boyutların puanlarının çarpıklık ve basıklık katsayıları incelendiğine -1 ile +1 arasında olduğu görülmüştür (Tablo 1). Normal dağılım sergilediği düşünülen verilerin analizinde ise betimsel istatistikler, t-testi ve korelasyon analizi

kullanılmıştır. Öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmenlerin Meslekî Motivasyon ve Teknostres Düzeylerine İlişkin Betimsel İstatistikler

	N	Ort.	Ss	Çarpıklık	Basıklık
Meslekî Motivasyon	455	3,58	0,69	-0,158	-0,416
1- Fiziki imkânlar	455	3,27	0,91	-0,143	-0,617
2- Okul içi faktörler	455	3,95	0,82	-0,860	0,131
3- Okul dışı faktörler	455	2,99	0,90	0,051	-0,487
4- Meslekî gelişim ve saygınlık	455	4,11	0,72	-0,567	-0,293
Teknostres	455	2,55	0,64	-0,038	-0,123
1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	455	2,65	0,73	-0,066	-0,196
2- Mesleğe yönelik	455	2,14	0,69	0,388	-0,020
3- Teknik konu odaklı	455	2,87	0,81	-0,032	-0,041
4- Kişisel kaynaklı	455	2,20	0,76	0,209	-0,506
5- Sosyal odaklı	455	2,91	0,82	-0,115	-0,239

Tablo 2’de sunulan betimsel istatistiklere göre öğretmenlerin meslekî motivasyon ortalamaları 3,58, teknostres ortalamaları ise 2,55 olarak bulunmuştur. Meslekî motivasyon alt boyutlarına ait ortalama puanlar; fiziki imkânlar için 3,27, okul içi faktörler için 3,95, okul dışı faktörler için 2,99 ve meslekî gelişim ve saygınlık için 4,11 olarak bulunmuştur. Teknostres alt boyutlarına ait ortalama puanların ise; öğrenme-öğretme süreci odaklı için 2,65, mesleğe yönelik için 2,14, teknik konu odaklı için 2,87, kişisel kaynaklı için 2,20 ve sosyal odaklı için 2,91 olduğu saptanmıştır. Tabloda sunular verilere göre meslekî motivasyon alt boyutları arasında en düşük ortalamaya *okul dışı faktörler* boyutunun, en yüksek ortalamaya ise *meslekî gelişim ve saygınlık* boyutunun sahip olduğu anlaşılmaktadır. Teknostres alt boyutları incelendiğinde ise en düşük ortalamaya *mesleğe yönelik* boyutunun, en yüksek ortalamaya ise *sosyal odaklı* boyutunun sahip olduğu anlaşılmaktadır.

3. Bulgular

Öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla bağımsız gruplar t-testi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Meslekî Motivasyon ve Teknostres Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre t testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	Ort.	Ss	t	Sd	p																																																																																																																				
Meslekî Motivasyon	Kadın	306	3,61	0,67	1,180	453	0,239																																																																																																																				
	Erkek	149	3,53	0,74				1- Fiziki imkânlar	Kadın	306	3,28	0,89	0,197	453	0,844	Erkek	149	3,26	0,95	2- Okul içi faktörler	Kadın	306	3,97	0,80	0,956	453	0,339	Erkek	149	3,89	0,87	3- Okul dışı faktörler	Kadın	306	3,02	0,88	1,011	453	0,313	Erkek	149	2,93	0,94	4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Kadın	306	4,16	0,69	1,931	453	0,054	Erkek	149	4,02	0,76	Teknostres	Kadın	306	2,56	0,63	0,221	453	0,825	Erkek	149	2,54	0,65	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Kadın	306	2,68	0,74	1,109	453	0,268	Erkek	149	2,60	0,72	2- Mesleğe yönelik	Kadın	306	2,13	0,67	-0,179	453	0,858	Erkek	149	2,14	0,74	3- Teknik konu odaklı	Kadın	306	2,88	0,79	0,028	453	0,978	Erkek	149	2,87	0,84	4- Kişisel kaynaklı	Kadın	306	2,19	0,75	-0,173	453	0,863	Erkek	149	2,20	0,79	5- Sosyal odaklı	Kadın	306	2,91	0,81	0,152	453	0,879
1- Fiziki imkânlar	Kadın	306	3,28	0,89	0,197	453	0,844																																																																																																																				
	Erkek	149	3,26	0,95				2- Okul içi faktörler	Kadın	306	3,97	0,80	0,956	453	0,339	Erkek	149	3,89	0,87	3- Okul dışı faktörler	Kadın	306	3,02	0,88	1,011	453	0,313	Erkek	149	2,93	0,94	4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Kadın	306	4,16	0,69	1,931	453	0,054	Erkek	149	4,02	0,76	Teknostres	Kadın	306	2,56	0,63	0,221	453	0,825	Erkek	149	2,54	0,65	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Kadın	306	2,68	0,74	1,109	453	0,268	Erkek	149	2,60	0,72	2- Mesleğe yönelik	Kadın	306	2,13	0,67	-0,179	453	0,858	Erkek	149	2,14	0,74	3- Teknik konu odaklı	Kadın	306	2,88	0,79	0,028	453	0,978	Erkek	149	2,87	0,84	4- Kişisel kaynaklı	Kadın	306	2,19	0,75	-0,173	453	0,863	Erkek	149	2,20	0,79	5- Sosyal odaklı	Kadın	306	2,91	0,81	0,152	453	0,879	Erkek	149	2,90	0,85								
2- Okul içi faktörler	Kadın	306	3,97	0,80	0,956	453	0,339																																																																																																																				
	Erkek	149	3,89	0,87				3- Okul dışı faktörler	Kadın	306	3,02	0,88	1,011	453	0,313	Erkek	149	2,93	0,94	4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Kadın	306	4,16	0,69	1,931	453	0,054	Erkek	149	4,02	0,76	Teknostres	Kadın	306	2,56	0,63	0,221	453	0,825	Erkek	149	2,54	0,65	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Kadın	306	2,68	0,74	1,109	453	0,268	Erkek	149	2,60	0,72	2- Mesleğe yönelik	Kadın	306	2,13	0,67	-0,179	453	0,858	Erkek	149	2,14	0,74	3- Teknik konu odaklı	Kadın	306	2,88	0,79	0,028	453	0,978	Erkek	149	2,87	0,84	4- Kişisel kaynaklı	Kadın	306	2,19	0,75	-0,173	453	0,863	Erkek	149	2,20	0,79	5- Sosyal odaklı	Kadın	306	2,91	0,81	0,152	453	0,879	Erkek	149	2,90	0,85																				
3- Okul dışı faktörler	Kadın	306	3,02	0,88	1,011	453	0,313																																																																																																																				
	Erkek	149	2,93	0,94				4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Kadın	306	4,16	0,69	1,931	453	0,054	Erkek	149	4,02	0,76	Teknostres	Kadın	306	2,56	0,63	0,221	453	0,825	Erkek	149	2,54	0,65	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Kadın	306	2,68	0,74	1,109	453	0,268	Erkek	149	2,60	0,72	2- Mesleğe yönelik	Kadın	306	2,13	0,67	-0,179	453	0,858	Erkek	149	2,14	0,74	3- Teknik konu odaklı	Kadın	306	2,88	0,79	0,028	453	0,978	Erkek	149	2,87	0,84	4- Kişisel kaynaklı	Kadın	306	2,19	0,75	-0,173	453	0,863	Erkek	149	2,20	0,79	5- Sosyal odaklı	Kadın	306	2,91	0,81	0,152	453	0,879	Erkek	149	2,90	0,85																																
4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Kadın	306	4,16	0,69	1,931	453	0,054																																																																																																																				
	Erkek	149	4,02	0,76				Teknostres	Kadın	306	2,56	0,63	0,221	453	0,825	Erkek	149	2,54	0,65	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Kadın	306	2,68	0,74	1,109	453	0,268	Erkek	149	2,60	0,72	2- Mesleğe yönelik	Kadın	306	2,13	0,67	-0,179	453	0,858	Erkek	149	2,14	0,74	3- Teknik konu odaklı	Kadın	306	2,88	0,79	0,028	453	0,978	Erkek	149	2,87	0,84	4- Kişisel kaynaklı	Kadın	306	2,19	0,75	-0,173	453	0,863	Erkek	149	2,20	0,79	5- Sosyal odaklı	Kadın	306	2,91	0,81	0,152	453	0,879	Erkek	149	2,90	0,85																																												
Teknostres	Kadın	306	2,56	0,63	0,221	453	0,825																																																																																																																				
	Erkek	149	2,54	0,65				1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Kadın	306	2,68	0,74	1,109	453	0,268	Erkek	149	2,60	0,72	2- Mesleğe yönelik	Kadın	306	2,13	0,67	-0,179	453	0,858	Erkek	149	2,14	0,74	3- Teknik konu odaklı	Kadın	306	2,88	0,79	0,028	453	0,978	Erkek	149	2,87	0,84	4- Kişisel kaynaklı	Kadın	306	2,19	0,75	-0,173	453	0,863	Erkek	149	2,20	0,79	5- Sosyal odaklı	Kadın	306	2,91	0,81	0,152	453	0,879	Erkek	149	2,90	0,85																																																								
1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Kadın	306	2,68	0,74	1,109	453	0,268																																																																																																																				
	Erkek	149	2,60	0,72				2- Mesleğe yönelik	Kadın	306	2,13	0,67	-0,179	453	0,858	Erkek	149	2,14	0,74	3- Teknik konu odaklı	Kadın	306	2,88	0,79	0,028	453	0,978	Erkek	149	2,87	0,84	4- Kişisel kaynaklı	Kadın	306	2,19	0,75	-0,173	453	0,863	Erkek	149	2,20	0,79	5- Sosyal odaklı	Kadın	306	2,91	0,81	0,152	453	0,879	Erkek	149	2,90	0,85																																																																				
2- Mesleğe yönelik	Kadın	306	2,13	0,67	-0,179	453	0,858																																																																																																																				
	Erkek	149	2,14	0,74				3- Teknik konu odaklı	Kadın	306	2,88	0,79	0,028	453	0,978	Erkek	149	2,87	0,84	4- Kişisel kaynaklı	Kadın	306	2,19	0,75	-0,173	453	0,863	Erkek	149	2,20	0,79	5- Sosyal odaklı	Kadın	306	2,91	0,81	0,152	453	0,879	Erkek	149	2,90	0,85																																																																																
3- Teknik konu odaklı	Kadın	306	2,88	0,79	0,028	453	0,978																																																																																																																				
	Erkek	149	2,87	0,84				4- Kişisel kaynaklı	Kadın	306	2,19	0,75	-0,173	453	0,863	Erkek	149	2,20	0,79	5- Sosyal odaklı	Kadın	306	2,91	0,81	0,152	453	0,879	Erkek	149	2,90	0,85																																																																																												
4- Kişisel kaynaklı	Kadın	306	2,19	0,75	-0,173	453	0,863																																																																																																																				
	Erkek	149	2,20	0,79				5- Sosyal odaklı	Kadın	306	2,91	0,81	0,152	453	0,879	Erkek	149	2,90	0,85																																																																																																								
5- Sosyal odaklı	Kadın	306	2,91	0,81	0,152	453	0,879																																																																																																																				
	Erkek	149	2,90	0,85																																																																																																																							

*p<0,05

Tablo 3'e göre meslekî motivasyon puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır ($t(453)=1,180$; $p>0,05$). Öğretmenlerin teknostres düzeylerinin de cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır ($t(453)=0,221$; $p>0,05$). Meslekî motivasyon alt boyutları ve teknostres alt boyutlarına ilişkin puanların da cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Buradan hareketle öğretmenlerin meslekî motivasyonlarının ve teknostres düzeylerinin kadın ya da erkek olma durumuna göre değişmediği söylenebilir. Tablo incelendiğinde hem kadınların hem de erkeklerin meslekî motivasyon düzeylerinde en yüksek ortalama puanının *meslekî gelişim ve saygınlık* alt boyutunda, en düşük ortalama puanının ise *okul dışı faktörler* alt boyutunda görüldüğü anlaşılmaktadır. Teknostres düzeyleri incelendiğinde kadınların ve erkeklerin en yüksek ortalama puanının *sosyal odaklı* alt boyutunda, en düşük ortalama puanının ise *mesleğe yönelik* alt boyutunda görüldüğü saptanmıştır. Bununla birlikte hem kadınların hem de erkeklerin orta düzeyde teknostres puanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin teknoloji kullanma seviyesine göre farklılık gösterip göstermediğini anlamak için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Yapılan bağımsız gruplar t-testi analizine ilişkin sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Meslekî Motivasyon ve Teknostres Puanlarının Teknoloji Kullanma Seviyesine Göre t testi Sonuçları

	Teknoloji kullanma seviyesi	N	Ort.	Ss	t	Sd	p																																																																																																																				
Meslekî Motivasyon	Yeterli	405	3,58	0,69	0,071	453	0,944																																																																																																																				
	Yetersiz	50	3,57	0,72				1- Fiziki imkânlar	Yeterli	405	3,26	0,91	-0,401	453	0,688	Yetersiz	50	3,32	0,85	2- Okul içi faktörler	Yeterli	405	3,94	0,83	-0,258	453	0,797	Yetersiz	50	3,97	0,78	3- Okul dışı faktörler	Yeterli	405	2,99	0,88	-0,064	453	0,949	Yetersiz	50	3,00	1,06	4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Yeterli	405	4,12	0,71	1,156	453	0,248	Yetersiz	50	4,00	0,78	Teknostres	Yeterli	405	2,52	0,64	-2,848*	453	0,005	Yetersiz	50	2,79	0,55	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Yeterli	405	2,63	0,74	-1,915	453	0,056	Yetersiz	50	2,84	0,63	2- Mesleğe yönelik	Yeterli	405	2,11	0,70	-1,824	453	0,069	Yetersiz	50	2,30	0,67	3- Teknik konu odaklı	Yeterli	405	2,86	0,83	-1,205	71	0,232	Yetersiz	50	2,98	0,64	4- Kişisel kaynaklı	Yeterli	405	2,13	0,75	-5,013*	453	0,000	Yetersiz	50	2,69	0,70	5- Sosyal odaklı	Yeterli	405	2,88	0,82	-2,189*	453	0,029
1- Fiziki imkânlar	Yeterli	405	3,26	0,91	-0,401	453	0,688																																																																																																																				
	Yetersiz	50	3,32	0,85				2- Okul içi faktörler	Yeterli	405	3,94	0,83	-0,258	453	0,797	Yetersiz	50	3,97	0,78	3- Okul dışı faktörler	Yeterli	405	2,99	0,88	-0,064	453	0,949	Yetersiz	50	3,00	1,06	4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Yeterli	405	4,12	0,71	1,156	453	0,248	Yetersiz	50	4,00	0,78	Teknostres	Yeterli	405	2,52	0,64	-2,848*	453	0,005	Yetersiz	50	2,79	0,55	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Yeterli	405	2,63	0,74	-1,915	453	0,056	Yetersiz	50	2,84	0,63	2- Mesleğe yönelik	Yeterli	405	2,11	0,70	-1,824	453	0,069	Yetersiz	50	2,30	0,67	3- Teknik konu odaklı	Yeterli	405	2,86	0,83	-1,205	71	0,232	Yetersiz	50	2,98	0,64	4- Kişisel kaynaklı	Yeterli	405	2,13	0,75	-5,013*	453	0,000	Yetersiz	50	2,69	0,70	5- Sosyal odaklı	Yeterli	405	2,88	0,82	-2,189*	453	0,029	Yetersiz	50	3,15	0,76								
2- Okul içi faktörler	Yeterli	405	3,94	0,83	-0,258	453	0,797																																																																																																																				
	Yetersiz	50	3,97	0,78				3- Okul dışı faktörler	Yeterli	405	2,99	0,88	-0,064	453	0,949	Yetersiz	50	3,00	1,06	4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Yeterli	405	4,12	0,71	1,156	453	0,248	Yetersiz	50	4,00	0,78	Teknostres	Yeterli	405	2,52	0,64	-2,848*	453	0,005	Yetersiz	50	2,79	0,55	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Yeterli	405	2,63	0,74	-1,915	453	0,056	Yetersiz	50	2,84	0,63	2- Mesleğe yönelik	Yeterli	405	2,11	0,70	-1,824	453	0,069	Yetersiz	50	2,30	0,67	3- Teknik konu odaklı	Yeterli	405	2,86	0,83	-1,205	71	0,232	Yetersiz	50	2,98	0,64	4- Kişisel kaynaklı	Yeterli	405	2,13	0,75	-5,013*	453	0,000	Yetersiz	50	2,69	0,70	5- Sosyal odaklı	Yeterli	405	2,88	0,82	-2,189*	453	0,029	Yetersiz	50	3,15	0,76																				
3- Okul dışı faktörler	Yeterli	405	2,99	0,88	-0,064	453	0,949																																																																																																																				
	Yetersiz	50	3,00	1,06				4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Yeterli	405	4,12	0,71	1,156	453	0,248	Yetersiz	50	4,00	0,78	Teknostres	Yeterli	405	2,52	0,64	-2,848*	453	0,005	Yetersiz	50	2,79	0,55	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Yeterli	405	2,63	0,74	-1,915	453	0,056	Yetersiz	50	2,84	0,63	2- Mesleğe yönelik	Yeterli	405	2,11	0,70	-1,824	453	0,069	Yetersiz	50	2,30	0,67	3- Teknik konu odaklı	Yeterli	405	2,86	0,83	-1,205	71	0,232	Yetersiz	50	2,98	0,64	4- Kişisel kaynaklı	Yeterli	405	2,13	0,75	-5,013*	453	0,000	Yetersiz	50	2,69	0,70	5- Sosyal odaklı	Yeterli	405	2,88	0,82	-2,189*	453	0,029	Yetersiz	50	3,15	0,76																																
4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Yeterli	405	4,12	0,71	1,156	453	0,248																																																																																																																				
	Yetersiz	50	4,00	0,78				Teknostres	Yeterli	405	2,52	0,64	-2,848*	453	0,005	Yetersiz	50	2,79	0,55	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Yeterli	405	2,63	0,74	-1,915	453	0,056	Yetersiz	50	2,84	0,63	2- Mesleğe yönelik	Yeterli	405	2,11	0,70	-1,824	453	0,069	Yetersiz	50	2,30	0,67	3- Teknik konu odaklı	Yeterli	405	2,86	0,83	-1,205	71	0,232	Yetersiz	50	2,98	0,64	4- Kişisel kaynaklı	Yeterli	405	2,13	0,75	-5,013*	453	0,000	Yetersiz	50	2,69	0,70	5- Sosyal odaklı	Yeterli	405	2,88	0,82	-2,189*	453	0,029	Yetersiz	50	3,15	0,76																																												
Teknostres	Yeterli	405	2,52	0,64	-2,848*	453	0,005																																																																																																																				
	Yetersiz	50	2,79	0,55				1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Yeterli	405	2,63	0,74	-1,915	453	0,056	Yetersiz	50	2,84	0,63	2- Mesleğe yönelik	Yeterli	405	2,11	0,70	-1,824	453	0,069	Yetersiz	50	2,30	0,67	3- Teknik konu odaklı	Yeterli	405	2,86	0,83	-1,205	71	0,232	Yetersiz	50	2,98	0,64	4- Kişisel kaynaklı	Yeterli	405	2,13	0,75	-5,013*	453	0,000	Yetersiz	50	2,69	0,70	5- Sosyal odaklı	Yeterli	405	2,88	0,82	-2,189*	453	0,029	Yetersiz	50	3,15	0,76																																																								
1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Yeterli	405	2,63	0,74	-1,915	453	0,056																																																																																																																				
	Yetersiz	50	2,84	0,63				2- Mesleğe yönelik	Yeterli	405	2,11	0,70	-1,824	453	0,069	Yetersiz	50	2,30	0,67	3- Teknik konu odaklı	Yeterli	405	2,86	0,83	-1,205	71	0,232	Yetersiz	50	2,98	0,64	4- Kişisel kaynaklı	Yeterli	405	2,13	0,75	-5,013*	453	0,000	Yetersiz	50	2,69	0,70	5- Sosyal odaklı	Yeterli	405	2,88	0,82	-2,189*	453	0,029	Yetersiz	50	3,15	0,76																																																																				
2- Mesleğe yönelik	Yeterli	405	2,11	0,70	-1,824	453	0,069																																																																																																																				
	Yetersiz	50	2,30	0,67				3- Teknik konu odaklı	Yeterli	405	2,86	0,83	-1,205	71	0,232	Yetersiz	50	2,98	0,64	4- Kişisel kaynaklı	Yeterli	405	2,13	0,75	-5,013*	453	0,000	Yetersiz	50	2,69	0,70	5- Sosyal odaklı	Yeterli	405	2,88	0,82	-2,189*	453	0,029	Yetersiz	50	3,15	0,76																																																																																
3- Teknik konu odaklı	Yeterli	405	2,86	0,83	-1,205	71	0,232																																																																																																																				
	Yetersiz	50	2,98	0,64				4- Kişisel kaynaklı	Yeterli	405	2,13	0,75	-5,013*	453	0,000	Yetersiz	50	2,69	0,70	5- Sosyal odaklı	Yeterli	405	2,88	0,82	-2,189*	453	0,029	Yetersiz	50	3,15	0,76																																																																																												
4- Kişisel kaynaklı	Yeterli	405	2,13	0,75	-5,013*	453	0,000																																																																																																																				
	Yetersiz	50	2,69	0,70				5- Sosyal odaklı	Yeterli	405	2,88	0,82	-2,189*	453	0,029	Yetersiz	50	3,15	0,76																																																																																																								
5- Sosyal odaklı	Yeterli	405	2,88	0,82	-2,189*	453	0,029																																																																																																																				
	Yetersiz	50	3,15	0,76																																																																																																																							

* $p<0,05$

Tablo 4'te sunular verilere göre, öğretmenlerin meslekî motivasyonlarına ait puanları, teknoloji kullanma seviyesinin yeterli ya da yetersiz olma durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t(453)=0,071$; $p>0,05$). Bu durum meslekî motivasyonun alt boyutları için de geçerlidir. Meslekî motivasyon alt boyutlarına ilişkin puanların teknoloji kullanma seviyesine göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Bununla birlikte, öğretmenlerin teknostres düzeylerinin, teknoloji kullanma seviyesinin yeterli ya da yetersiz olma durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir ($t(453)=-2,848$; $p<0,05$). Teknoloji kullanma seviyesinin yetersiz ($\bar{X}=2,79$) olduğunu ifade eden öğretmenlerin teknostres düzeylerinin, teknoloji kullanma seviyesinin yeterli ($\bar{X}=2,52$) olduğunu ifade eden öğretmenlere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Teknostres alt boyutlarına ilişkin verilere bakıldığında, kişisel kaynaklı ($t(453)=-5,013$; $p<0,05$) ve sosyal odaklı ($t(453)=-2,189$; $p<0,05$) boyutlarında teknoloji kullanma seviyesine göre anlamlı bir şekilde farklılık olduğu görülmektedir. Görülen bu farklılık teknoloji kullanma düzeyinin yetersiz olma durumu lehinedir. Yani teknoloji kullanma düzeyi yetersiz olan öğretmenlerin kişisel kaynaklı teknostres düzeyleri ve sosyal kaynaklı teknostres düzeyleri teknoloji kullanma düzeyi yeterli olan öğretmenlere göre daha yüksektir. Öğrenme-öğretme süreci odaklı, mesleğe yönelik ve teknik konu odaklı teknostres puanları ise teknoloji kullanma düzeyine göre farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Teknoloji

kullanma seviyesinin düşük olduğunu düşünen öğretmenlerin teknostres düzeylerinin yüksek olmasının, teknostres ile doğrudan ilgili ve beklenen bir durum olduğu söylenebilir. Bununla birlikte her iki grubun da orta düzeyde teknostres puanına sahip olduğu söylenebilir.

Öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin görev yapılan okulda ihtiyaç duyulan teknolojiye erişme durumuna göre farklılık gösterip göstermediğini saptamak için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Yapılan teste ilişkin analiz sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Meslekî Motivasyon ve Teknostres Puanlarının Okulda Teknolojiye Erişme Durumuna Göre t testi Sonuçları

	Okulda ihtiyaç duyduğunuz teknolojiye erişebiliyor musunuz?	N	Ort.	Ss	t	Sd	p																																																																																																																				
Meslekî Motivasyon	Evet	314	3,75	0,64	8,281*	453	0,000																																																																																																																				
	Hayır	141	3,21	0,66				1- Fiziki imkânlar	Evet	314	3,57	0,76	12,031*	453	0,000	Hayır	141	2,61	0,86	2- Okul içi faktörler	Evet	314	4,11	0,70	6,050*	212	0,000	Hayır	141	3,58	0,94	3- Okul dışı faktörler	Evet	314	3,11	0,90	4,126*	453	0,000	Hayır	141	2,74	0,85	4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Evet	314	4,20	0,72	4,087*	453	0,000	Hayır	141	3,91	0,67	Teknostres	Evet	314	2,56	0,64	0,182	453	0,856	Hayır	141	2,54	0,62	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Evet	314	2,68	0,76	0,974	453	0,330	Hayır	141	2,60	0,66	2- Mesleğe yönelik	Evet	314	2,17	0,68	1,512	453	0,131	Hayır	141	2,06	0,73	3- Teknik konu odaklı	Evet	314	2,85	0,80	-1,122	453	0,262	Hayır	141	2,94	0,81	4- Kişisel kaynaklı	Evet	314	2,17	0,77	-1,128	453	0,260	Hayır	141	2,26	0,74	5- Sosyal odaklı	Evet	314	2,92	0,83	0,709	453	0,479
1- Fiziki imkânlar	Evet	314	3,57	0,76	12,031*	453	0,000																																																																																																																				
	Hayır	141	2,61	0,86				2- Okul içi faktörler	Evet	314	4,11	0,70	6,050*	212	0,000	Hayır	141	3,58	0,94	3- Okul dışı faktörler	Evet	314	3,11	0,90	4,126*	453	0,000	Hayır	141	2,74	0,85	4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Evet	314	4,20	0,72	4,087*	453	0,000	Hayır	141	3,91	0,67	Teknostres	Evet	314	2,56	0,64	0,182	453	0,856	Hayır	141	2,54	0,62	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Evet	314	2,68	0,76	0,974	453	0,330	Hayır	141	2,60	0,66	2- Mesleğe yönelik	Evet	314	2,17	0,68	1,512	453	0,131	Hayır	141	2,06	0,73	3- Teknik konu odaklı	Evet	314	2,85	0,80	-1,122	453	0,262	Hayır	141	2,94	0,81	4- Kişisel kaynaklı	Evet	314	2,17	0,77	-1,128	453	0,260	Hayır	141	2,26	0,74	5- Sosyal odaklı	Evet	314	2,92	0,83	0,709	453	0,479	Hayır	141	2,87	0,80								
2- Okul içi faktörler	Evet	314	4,11	0,70	6,050*	212	0,000																																																																																																																				
	Hayır	141	3,58	0,94				3- Okul dışı faktörler	Evet	314	3,11	0,90	4,126*	453	0,000	Hayır	141	2,74	0,85	4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Evet	314	4,20	0,72	4,087*	453	0,000	Hayır	141	3,91	0,67	Teknostres	Evet	314	2,56	0,64	0,182	453	0,856	Hayır	141	2,54	0,62	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Evet	314	2,68	0,76	0,974	453	0,330	Hayır	141	2,60	0,66	2- Mesleğe yönelik	Evet	314	2,17	0,68	1,512	453	0,131	Hayır	141	2,06	0,73	3- Teknik konu odaklı	Evet	314	2,85	0,80	-1,122	453	0,262	Hayır	141	2,94	0,81	4- Kişisel kaynaklı	Evet	314	2,17	0,77	-1,128	453	0,260	Hayır	141	2,26	0,74	5- Sosyal odaklı	Evet	314	2,92	0,83	0,709	453	0,479	Hayır	141	2,87	0,80																				
3- Okul dışı faktörler	Evet	314	3,11	0,90	4,126*	453	0,000																																																																																																																				
	Hayır	141	2,74	0,85				4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Evet	314	4,20	0,72	4,087*	453	0,000	Hayır	141	3,91	0,67	Teknostres	Evet	314	2,56	0,64	0,182	453	0,856	Hayır	141	2,54	0,62	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Evet	314	2,68	0,76	0,974	453	0,330	Hayır	141	2,60	0,66	2- Mesleğe yönelik	Evet	314	2,17	0,68	1,512	453	0,131	Hayır	141	2,06	0,73	3- Teknik konu odaklı	Evet	314	2,85	0,80	-1,122	453	0,262	Hayır	141	2,94	0,81	4- Kişisel kaynaklı	Evet	314	2,17	0,77	-1,128	453	0,260	Hayır	141	2,26	0,74	5- Sosyal odaklı	Evet	314	2,92	0,83	0,709	453	0,479	Hayır	141	2,87	0,80																																
4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Evet	314	4,20	0,72	4,087*	453	0,000																																																																																																																				
	Hayır	141	3,91	0,67				Teknostres	Evet	314	2,56	0,64	0,182	453	0,856	Hayır	141	2,54	0,62	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Evet	314	2,68	0,76	0,974	453	0,330	Hayır	141	2,60	0,66	2- Mesleğe yönelik	Evet	314	2,17	0,68	1,512	453	0,131	Hayır	141	2,06	0,73	3- Teknik konu odaklı	Evet	314	2,85	0,80	-1,122	453	0,262	Hayır	141	2,94	0,81	4- Kişisel kaynaklı	Evet	314	2,17	0,77	-1,128	453	0,260	Hayır	141	2,26	0,74	5- Sosyal odaklı	Evet	314	2,92	0,83	0,709	453	0,479	Hayır	141	2,87	0,80																																												
Teknostres	Evet	314	2,56	0,64	0,182	453	0,856																																																																																																																				
	Hayır	141	2,54	0,62				1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Evet	314	2,68	0,76	0,974	453	0,330	Hayır	141	2,60	0,66	2- Mesleğe yönelik	Evet	314	2,17	0,68	1,512	453	0,131	Hayır	141	2,06	0,73	3- Teknik konu odaklı	Evet	314	2,85	0,80	-1,122	453	0,262	Hayır	141	2,94	0,81	4- Kişisel kaynaklı	Evet	314	2,17	0,77	-1,128	453	0,260	Hayır	141	2,26	0,74	5- Sosyal odaklı	Evet	314	2,92	0,83	0,709	453	0,479	Hayır	141	2,87	0,80																																																								
1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Evet	314	2,68	0,76	0,974	453	0,330																																																																																																																				
	Hayır	141	2,60	0,66				2- Mesleğe yönelik	Evet	314	2,17	0,68	1,512	453	0,131	Hayır	141	2,06	0,73	3- Teknik konu odaklı	Evet	314	2,85	0,80	-1,122	453	0,262	Hayır	141	2,94	0,81	4- Kişisel kaynaklı	Evet	314	2,17	0,77	-1,128	453	0,260	Hayır	141	2,26	0,74	5- Sosyal odaklı	Evet	314	2,92	0,83	0,709	453	0,479	Hayır	141	2,87	0,80																																																																				
2- Mesleğe yönelik	Evet	314	2,17	0,68	1,512	453	0,131																																																																																																																				
	Hayır	141	2,06	0,73				3- Teknik konu odaklı	Evet	314	2,85	0,80	-1,122	453	0,262	Hayır	141	2,94	0,81	4- Kişisel kaynaklı	Evet	314	2,17	0,77	-1,128	453	0,260	Hayır	141	2,26	0,74	5- Sosyal odaklı	Evet	314	2,92	0,83	0,709	453	0,479	Hayır	141	2,87	0,80																																																																																
3- Teknik konu odaklı	Evet	314	2,85	0,80	-1,122	453	0,262																																																																																																																				
	Hayır	141	2,94	0,81				4- Kişisel kaynaklı	Evet	314	2,17	0,77	-1,128	453	0,260	Hayır	141	2,26	0,74	5- Sosyal odaklı	Evet	314	2,92	0,83	0,709	453	0,479	Hayır	141	2,87	0,80																																																																																												
4- Kişisel kaynaklı	Evet	314	2,17	0,77	-1,128	453	0,260																																																																																																																				
	Hayır	141	2,26	0,74				5- Sosyal odaklı	Evet	314	2,92	0,83	0,709	453	0,479	Hayır	141	2,87	0,80																																																																																																								
5- Sosyal odaklı	Evet	314	2,92	0,83	0,709	453	0,479																																																																																																																				
	Hayır	141	2,87	0,80																																																																																																																							

*p<0,05

Tablo 5'te yer alan veriler incelendiğinde, öğretmenlerin meslekî motivasyonlarının okulda ihtiyaç duydukları teknolojiye erişebilme durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır ($t(453)=8,281$; $p<0,05$). Okulda ihtiyaç duydukları teknolojiye erişebilen öğretmenlerin ($\bar{X}=3,75$) meslekî motivasyonlarının okulda ihtiyaç duydukları teknolojiye erişemediğini düşünen öğretmenlere ($\bar{X}=3,21$) göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Benzer şekilde meslekî motivasyon alt boyutlarına ait puanlar da öğretmenlerin okulda ihtiyaç duydukları teknolojiye erişebilme durumlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Okulda ihtiyaç duyulan teknolojiye erişebilme durumunun öğretmenin kendisiyle ilgili olmaması, bu durumun öğretmenlerin meslekî motivasyon puanlarında farklılık oluşturmasının nedeni olabilir. Öte yandan, öğretmenlerin teknostres düzeylerinin okulda ihtiyaç duydukları teknolojiye erişebilme durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir ($t(453)=0,182$; $p>0,05$). Teknostres alt boyutlarına ilişkin puanlar da öğretmenlerin okulda ihtiyaç duydukları teknolojiye erişebilme durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Okulda ihtiyaç duyulan teknolojiye erişebilme durumu öğretmenin kendisiyle ilgili değildir. Dolayısıyla okulda ihtiyaç duyulan teknolojiye erişebilme durumunun teknostres düzeylerine yansımamış olmasının beklenen bir durum olduğunu söylemek mümkündür.

Öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin hizmet içi eğitim alma durumuna göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya çıkarmak amacıyla bağımsız gruplar t-testi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Meslekî Motivasyon ve Teknostres Puanlarının Hizmet İçi Eğitim Alma Durumuna Göre t testi Sonuçları

	Teknoloji kullanımıyla ilgili hizmet içi eğitim aldınız mı?	N	Ort.	Ss	t	Sd	p																																																																																																																				
Meslekî Motivasyon	Evet	203	3,56	0,70	-0,450	453	0,653																																																																																																																				
	Hayır	252	3,59	0,68				1- Fiziki imkânlar	Evet	203	3,30	0,91	0,692	453	0,489	Hayır	252	3,24	0,90	2- Okul içi faktörler	Evet	203	3,96	0,80	0,222	453	0,824	Hayır	252	3,94	0,84	3- Okul dışı faktörler	Evet	203	2,96	0,93	-0,777	453	0,437	Hayır	252	3,02	0,89	4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Evet	203	4,04	0,73	-1,892	453	0,059	Hayır	252	4,17	0,71	Teknostres	Evet	203	2,52	0,63	-0,695	453	0,487	Hayır	252	2,57	0,64	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Evet	203	2,64	0,72	-0,403	453	0,687	Hayır	252	2,67	0,75	2- Mesleğe yönelik	Evet	203	2,10	0,66	-0,773	453	0,440	Hayır	252	2,16	0,73	3- Teknik konu odaklı	Evet	203	2,87	0,79	-0,069	453	0,945	Hayır	252	2,88	0,82	4- Kişisel kaynaklı	Evet	203	2,17	0,78	-0,720	453	0,472	Hayır	252	2,22	0,75	5- Sosyal odaklı	Evet	203	2,87	0,83	-0,938	453	0,349
1- Fiziki imkânlar	Evet	203	3,30	0,91	0,692	453	0,489																																																																																																																				
	Hayır	252	3,24	0,90				2- Okul içi faktörler	Evet	203	3,96	0,80	0,222	453	0,824	Hayır	252	3,94	0,84	3- Okul dışı faktörler	Evet	203	2,96	0,93	-0,777	453	0,437	Hayır	252	3,02	0,89	4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Evet	203	4,04	0,73	-1,892	453	0,059	Hayır	252	4,17	0,71	Teknostres	Evet	203	2,52	0,63	-0,695	453	0,487	Hayır	252	2,57	0,64	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Evet	203	2,64	0,72	-0,403	453	0,687	Hayır	252	2,67	0,75	2- Mesleğe yönelik	Evet	203	2,10	0,66	-0,773	453	0,440	Hayır	252	2,16	0,73	3- Teknik konu odaklı	Evet	203	2,87	0,79	-0,069	453	0,945	Hayır	252	2,88	0,82	4- Kişisel kaynaklı	Evet	203	2,17	0,78	-0,720	453	0,472	Hayır	252	2,22	0,75	5- Sosyal odaklı	Evet	203	2,87	0,83	-0,938	453	0,349	Hayır	252	2,94	0,81								
2- Okul içi faktörler	Evet	203	3,96	0,80	0,222	453	0,824																																																																																																																				
	Hayır	252	3,94	0,84				3- Okul dışı faktörler	Evet	203	2,96	0,93	-0,777	453	0,437	Hayır	252	3,02	0,89	4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Evet	203	4,04	0,73	-1,892	453	0,059	Hayır	252	4,17	0,71	Teknostres	Evet	203	2,52	0,63	-0,695	453	0,487	Hayır	252	2,57	0,64	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Evet	203	2,64	0,72	-0,403	453	0,687	Hayır	252	2,67	0,75	2- Mesleğe yönelik	Evet	203	2,10	0,66	-0,773	453	0,440	Hayır	252	2,16	0,73	3- Teknik konu odaklı	Evet	203	2,87	0,79	-0,069	453	0,945	Hayır	252	2,88	0,82	4- Kişisel kaynaklı	Evet	203	2,17	0,78	-0,720	453	0,472	Hayır	252	2,22	0,75	5- Sosyal odaklı	Evet	203	2,87	0,83	-0,938	453	0,349	Hayır	252	2,94	0,81																				
3- Okul dışı faktörler	Evet	203	2,96	0,93	-0,777	453	0,437																																																																																																																				
	Hayır	252	3,02	0,89				4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Evet	203	4,04	0,73	-1,892	453	0,059	Hayır	252	4,17	0,71	Teknostres	Evet	203	2,52	0,63	-0,695	453	0,487	Hayır	252	2,57	0,64	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Evet	203	2,64	0,72	-0,403	453	0,687	Hayır	252	2,67	0,75	2- Mesleğe yönelik	Evet	203	2,10	0,66	-0,773	453	0,440	Hayır	252	2,16	0,73	3- Teknik konu odaklı	Evet	203	2,87	0,79	-0,069	453	0,945	Hayır	252	2,88	0,82	4- Kişisel kaynaklı	Evet	203	2,17	0,78	-0,720	453	0,472	Hayır	252	2,22	0,75	5- Sosyal odaklı	Evet	203	2,87	0,83	-0,938	453	0,349	Hayır	252	2,94	0,81																																
4- Meslekî gelişim ve saygınlık	Evet	203	4,04	0,73	-1,892	453	0,059																																																																																																																				
	Hayır	252	4,17	0,71				Teknostres	Evet	203	2,52	0,63	-0,695	453	0,487	Hayır	252	2,57	0,64	1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Evet	203	2,64	0,72	-0,403	453	0,687	Hayır	252	2,67	0,75	2- Mesleğe yönelik	Evet	203	2,10	0,66	-0,773	453	0,440	Hayır	252	2,16	0,73	3- Teknik konu odaklı	Evet	203	2,87	0,79	-0,069	453	0,945	Hayır	252	2,88	0,82	4- Kişisel kaynaklı	Evet	203	2,17	0,78	-0,720	453	0,472	Hayır	252	2,22	0,75	5- Sosyal odaklı	Evet	203	2,87	0,83	-0,938	453	0,349	Hayır	252	2,94	0,81																																												
Teknostres	Evet	203	2,52	0,63	-0,695	453	0,487																																																																																																																				
	Hayır	252	2,57	0,64				1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Evet	203	2,64	0,72	-0,403	453	0,687	Hayır	252	2,67	0,75	2- Mesleğe yönelik	Evet	203	2,10	0,66	-0,773	453	0,440	Hayır	252	2,16	0,73	3- Teknik konu odaklı	Evet	203	2,87	0,79	-0,069	453	0,945	Hayır	252	2,88	0,82	4- Kişisel kaynaklı	Evet	203	2,17	0,78	-0,720	453	0,472	Hayır	252	2,22	0,75	5- Sosyal odaklı	Evet	203	2,87	0,83	-0,938	453	0,349	Hayır	252	2,94	0,81																																																								
1- Öğrenme-öğretme süreci odaklı	Evet	203	2,64	0,72	-0,403	453	0,687																																																																																																																				
	Hayır	252	2,67	0,75				2- Mesleğe yönelik	Evet	203	2,10	0,66	-0,773	453	0,440	Hayır	252	2,16	0,73	3- Teknik konu odaklı	Evet	203	2,87	0,79	-0,069	453	0,945	Hayır	252	2,88	0,82	4- Kişisel kaynaklı	Evet	203	2,17	0,78	-0,720	453	0,472	Hayır	252	2,22	0,75	5- Sosyal odaklı	Evet	203	2,87	0,83	-0,938	453	0,349	Hayır	252	2,94	0,81																																																																				
2- Mesleğe yönelik	Evet	203	2,10	0,66	-0,773	453	0,440																																																																																																																				
	Hayır	252	2,16	0,73				3- Teknik konu odaklı	Evet	203	2,87	0,79	-0,069	453	0,945	Hayır	252	2,88	0,82	4- Kişisel kaynaklı	Evet	203	2,17	0,78	-0,720	453	0,472	Hayır	252	2,22	0,75	5- Sosyal odaklı	Evet	203	2,87	0,83	-0,938	453	0,349	Hayır	252	2,94	0,81																																																																																
3- Teknik konu odaklı	Evet	203	2,87	0,79	-0,069	453	0,945																																																																																																																				
	Hayır	252	2,88	0,82				4- Kişisel kaynaklı	Evet	203	2,17	0,78	-0,720	453	0,472	Hayır	252	2,22	0,75	5- Sosyal odaklı	Evet	203	2,87	0,83	-0,938	453	0,349	Hayır	252	2,94	0,81																																																																																												
4- Kişisel kaynaklı	Evet	203	2,17	0,78	-0,720	453	0,472																																																																																																																				
	Hayır	252	2,22	0,75				5- Sosyal odaklı	Evet	203	2,87	0,83	-0,938	453	0,349	Hayır	252	2,94	0,81																																																																																																								
5- Sosyal odaklı	Evet	203	2,87	0,83	-0,938	453	0,349																																																																																																																				
	Hayır	252	2,94	0,81																																																																																																																							

*p<0,05

Tablo 6’da yer alan verilere göre öğretmenlerin meslekî motivasyonları ($t(453)=-0,450$; $p>0,05$) ve teknostres düzeyleri ($t(453)=-0,695$; $p>0,05$) teknoloji kullanımıyla ilgili hizmet içi eğitim almış olma durumuna göre farklılık göstermemektedir. Bu durum tüm alt boyutlar için de geçerlidir ($p>0,05$). Buradan hareketle, teknoloji kullanımıyla ilgili hizmet için eğitimlerin öğretmenlerin meslekî motivasyonlarını ve teknostres düzeylerini değiştirmede ifade edilebilir.

Öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin mezun oldukları fakülte türüne göre aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Meslekî Motivasyon ve Teknostres Puanlarının Mezun Oldukları Fakülte Türüne Göre Betimsel İstatistikleri

		N	Ort.	Ss
Meslekî Motivasyon	Eğitim Fakültesi	262	3,49	0,71
	Fen-Edebiyat Fakültesi	118	3,77	0,65
	Diğer	75	3,62	0,64
	Toplam	455	3,58	0,69
Teknostres	Eğitim Fakültesi	262	2,53	0,63
	Fen-Edebiyat Fakültesi	118	2,56	0,68
	Diğer	75	2,61	0,59
	Toplam	455	2,55	0,64

Tablo 7’ye göre öğretmenlerin mezun oldukları fakülte türüne göre en yüksek meslekî motivasyona sahip grubun Fen-Edebiyat Fakültesi mezunları olduğu ($\bar{X}=3,77$), en düşük meslekî motivasyona sahip grubun ise Eğitim Fakültesi mezunları olduğu ($\bar{X}=3,49$) görülmektedir. Öğretmenlerin mezun oldukları fakülte türüne göre teknostres düzeyi en yüksek olan grubun diğer fakülte türüne ait mezunlar olduğu ($\bar{X}=2,61$), teknostres düzeyi en düşük grubun ise Eğitim Fakültesi mezunları olduğu ($\bar{X}=2,53$) anlaşılmaktadır. Meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin mezun olunan fakülte türleri arasında gösterdiği bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı saptamak amacıyla yapılan varyans analizi sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Meslekî Motivasyon ve Teknostres Puanlarının Mezun Oldukları Fakülte Türüne Göre Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Faktör	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Fark
Meslekî Motivasyon	Gruplar arası	6,434	2	3,217	6,931*	0,001	Fen E.-Eğitim
	Grup içi	209,787	452	0,464			
	Toplam	216,221	454				
Teknostres	Gruplar arası	0,322	2	0,161	0,399	0,671	-
	Grup içi	182,552	452	0,404			
	Toplam	182,875	454				

*p<0,05

Tablo 8 incelendiğinde, öğretmenlerin meslekî motivasyonları mezun oldukları fakülte türüne göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [F(2, 452)=6,931; p<0,05]. Bu farklılığın hangi grup lehine olduğu ortaya koyabilmek Post-Hoc (Scheffe) testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre Fen-Edebiyat Fakültesi mezunu olan öğretmenlerin meslekî motivasyonları ($\bar{X}$ =3,77), Eğitim Fakültesi mezunu olan öğretmenlerin meslekî motivasyonlarına göre ($\bar{X}$ =3,49) daha yüksektir. Başka bir anlatımla, Fen-Edebiyat Fakültesi mezunu olan öğretmenlerin meslekî motivasyonları Eğitim Fakültesi mezunu öğretmenlerine göre daha olumludur. Öğretmenlerin teknostres düzeyleri incelendiğinde Fen-Edebiyat Fakültesi mezunu olan öğretmenlerin teknostres düzeyleri ($\bar{X}$ =2,56), Eğitim Fakültesi mezunu olan öğretmenlerin teknostres düzeyleri ($\bar{X}$ =2,53) ve diğer fakültelerden mezun olan öğretmenlerin teknostres düzeyleri ($\bar{X}$ =2,61) arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır.

Öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin sınıf öğretmenleri ile diğer branşlar arasında farklılık gösterip göstermediğini ortaya çıkarmak amacıyla bağımsız gruplar t-testi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Meslekî Motivasyon ve Teknostres Puanlarının Branşa Göre t testi Sonuçları

	Branş	N	Ort.	Ss	t	Sd	p
Meslekî Motivasyon	Sınıf Öğretmenliği	128	3,43	0,68	-2,868*	453	0,004
	Diğer Branşlar	327	3,64	0,69			
Teknostres	Sınıf Öğretmenliği	128	2,49	0,62	-1,396	453	0,163
	Diğer Branşlar	327	2,58	0,64			

*p<0,05

Tablo 9 incelendiğinde sınıf öğretmenleri ile diğer branşlardaki öğretmenlerin meslekî motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (t(453)=-2,868; p>0,05). Buna göre, diğer branşlardaki öğretmenlerin meslekî motivasyon düzeyleri ($\bar{X}$ =3,64) sınıf öğretmenlerinin meslekî motivasyonlarından ($\bar{X}$ =3,43) daha yüksektir. Sınıf öğretmenlerinin görev ve sorumluluklarının diğer branşlara göre daha yorucu olabileceği, tükenmişlik yaşama olasılıklarının daha yüksek olabileceği ve bu durumun meslekî motivasyonlarını olumsuz şekilde etkileyebileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, sınıf öğretmenleri ile diğer branşlardaki öğretmenlerin teknostres düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır.

Öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin yaş gruplarına göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya çıkarmak için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Gerçekleştirilen analizle ilgili betimsel istatistikler Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Meslekî Motivasyon ve Teknostres Puanlarının Yaş Gruplarına Göre Betimsel İstatistikleri

		N	Ort.	Ss
Meslekî Motivasyon	29>	101	3,66	0,70
	30-39	215	3,53	0,68
	40-49	106	3,60	0,70
	50<	33	3,59	0,71
	Toplam	455	3,58	0,69
Teknostres	29>	101	2,56	0,63
	30-39	215	2,53	0,65
	40-49	106	2,56	0,56
	50<	33	2,68	0,77
	Toplam	455	2,55	0,64

Tablo 10'a göre öğretmenlerin yaş grubuna göre en yüksek meslekî motivasyona sahip grubun 29 yaş altı olduğu ($\bar{X}=3,66$), en düşük meslekî motivasyona sahip grubun ise 30-39 yaş arası olduğu ($\bar{X}=3,53$) görülmektedir. Öğretmenlerin yaş grubuna göre teknostres düzeyi en yüksek olan grubun 50 yaş üstü olduğu ($\bar{X}=2,68$), teknostres düzeyi en düşük grubun ise 30-39 yaş arası olduğu ($\bar{X}=2,53$) anlaşılmaktadır. Meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin yaş grupları arasında gösterdiği bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı saptamak amacıyla varyans analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Meslekî Motivasyon ve Teknostres Puanlarının Yaş Gruplarına Göre Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Faktör	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Fark
Meslekî Motivasyon	Gruplar arası	1,276	3	0,425	0,892	0,445	
	Grup içi	214,945	451	0,477			-
	Toplam	216,221	454				
Teknostres	Gruplar arası	0,619	3	0,206	0,510	0,675	
	Grup içi	182,256	451	0,404			-
	Toplam	182,875	454				

*p<0,05

Tablo 11'e göre, öğretmenlerin meslekî motivasyonları [$F(3, 451)=0,892$; $p>0,05$] ve teknostres düzeyleri [$F(3, 451)=0,510$; $p>0,05$] yaş gruplarına göre farklılık göstermemektedir. Buradan hareketle, meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin her yaş grubunda düşük, orta ve yüksek düzeyde olabileceği ifade edilebilir. Öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığını saptamak için korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan analizin sonuçları Tablo 12'de belirtilmiştir.

Tablo 12. Meslekî Motivasyon, Teknostres ve Alt Boyutlar Arasında Yapılan Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	1.1	1.2	1.3	1.4	2	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5
1	1										
1.1	0,849**	1									
1.2	0,834**	0,685**	1								
1.3	0,847**	0,591**	0,571**	1							
1.4	0,757**	0,479**	0,484**	0,602**	1						
2	-0,101*	-0,057	-0,087	-0,103*	-0,089	1					
2.1	-0,117*	-0,082	-0,101*	-0,110*	-0,092	0,836**	1				
2.2	-0,020	0,015	-0,028	-0,008	-0,054	0,835**	0,728**	1			
2.3	-0,092	-0,039	-0,094*	-0,124**	-0,041	0,823**	0,567**	0,557**	1		
2.4	-0,076	-0,061	-0,060	-0,026	-0,114*	0,809**	0,522**	0,640**	0,608**	1	
2.5	-0,109*	-0,064	-0,073	-0,148**	-0,069	0,854**	0,681**	0,592**	0,656**	0,592**	1

1: Meslekî motivasyon, 1.1: Fiziki imkânlar, 1.2: Okul içi faktörler, 1.3: Okul dışı faktörler, 1.4: Meslekî gelişim ve saygınlık, 2: Teknostres, 2.1: Öğrenme-öğretme süreci odaklı, 2.2: Mesleğe yönelik, 2.3: Teknik konu odaklı, 2.4: Kişisel kaynaklı, 2.5: Sosyal odaklı; ** p<0,01, * p<0,05.

Korelasyon analizi sonuçlarına göre öğretmenlerin meslekî motivasyon puanları ile teknostres puanları arasında negatif yönde zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=-0,101$; $p<0,05$). Bu bulgu, öğretmenlerin teknostres düzeylerinin düşük olması durumunda meslekî motivasyonlarının yükseleceği şeklinde yorumlanabilir. Meslekî motivasyon değişkeninin fiziki imkânlar, okul içi faktörler, okul dışı faktörler ve meslekî gelişim ve saygınlık alt boyutlarıyla; teknostres değişkeninin ise öğrenme-öğretme süreci odaklı, mesleğe yönelik, teknik konu odaklı, kişisel kaynaklı ve sosyal odaklı boyutlarıyla pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir ($p<0,01$).

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin ortaya konması ve bu iki değişken arasında ilişki olup olmadığının saptanması amaçlanmıştır. Öğretmenlerin meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla bağımsız gruplar t-testi yapılmış ve analiz sonuçlarına göre meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Öğretmenlerin meslekî motivasyonlarının ve teknostres düzeylerinin kadın ya da erkek olma durumuna göre değişmediği söylenebilir. Sarı, Canoğulları ve Yıldız (2018), öğretmenlerin okul

yaşam kalitesi algıları ile meslekî motivasyon düzeylerini inceledikleri çalışmada meslekî motivasyonun cinsiyete göre değişmediği sonucunu bulmuşlardır. Alanyazında bu bulguyu destekler nitelikte farklı çalışmaların da olduğu görülmektedir (Arslantaş, Tösten ve Bektaş Marakçı, 2018; Can, 2015; Çevik ve Köse, 2017; Ertürk, 2016; Receptoğlu, 2013; Taş ve Selvitopu, 2020; Yılmaz, 2009). Gökbulut (2021) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin teknostres düzeylerinin cinsiyete göre değişmediği saptanmıştır. Alanyazında teknostres ile ilgili yapılan farklı çalışmalarda da benzer sonuçlara rastlanmaktadır (Çetin ve Bülbül, 2017; Çoklar, Efiltili, Sahin ve Akçay, 2016; Şad, Açıkgül ve Delican, 2015). Bu bulgulara dayanılarak öğretmenlerin meslekî motivasyonlarının ve teknostres düzeylerinin kadın ve erkek öğretmenlerde benzer şekilde değişebileceği söylenebilir.

Öğretmenlerin meslekî motivasyonlarına ait puanları, teknoloji kullanma seviyesinin yeterli ya da yetersiz olma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu durum meslekî motivasyonun alt boyutları için de geçerlidir. Meslekî motivasyon alt boyutlarına ilişkin puanların teknoloji kullanma seviyesine göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Bununla birlikte, öğretmenlerin teknostres düzeylerinin, teknoloji kullanma seviyesinin yeterli ya da yetersiz olma durumuna göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Teknoloji kullanma seviyesinin yetersiz olduğunu ifade eden öğretmenlerin teknostres düzeylerinin, teknoloji kullanma seviyesinin yeterli olduğunu ifade eden öğretmenlere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Teknostres alt boyutlarına ilişkin verilere bakıldığında, kişisel kaynaklı ve sosyal odaklı boyutlarında teknoloji kullanma seviyesine göre anlamlı bir şekilde farklılık olduğu görülmektedir. Görülen bu farklılık teknoloji kullanma düzeyinin yetersiz olma durumu lehinedir. Yani teknoloji kullanma düzeyi yetersiz olan öğretmenlerin kişisel kaynaklı teknostres düzeyleri ve sosyal kaynaklı teknostres düzeyleri teknoloji kullanma düzeyi yeterli olan öğretmenlere göre daha yüksektir. Öğrenme-öğretme süreci odaklı, mesleğe yönelik ve teknik konu odaklı teknostres puanları ise teknoloji kullanma düzeyine göre farklılık göstermemektedir. Gökbulut (2021) tarafından yapılan çalışmada teknostres ile teknoloji bilgisi, pedagojik bilgi, alan bilgisi, pedagojik alan bilgisi, teknolojik pedagojik bilgi, teknolojik alan bilgisi ve teknopedagojik alan bilgisi arasında negatif yönde bir ilişki olduğu saptanmıştır. Gökbulut (2021) tarafından yürütülen çalışmanın bulguları ile bu çalışmada elde edilen bulgular benzerlik göstermektedir. Bu bulgulardan hareketle, öğretmenlerin teknoloji kullanma seviyelerinin yeterli düzeye çıkarılması ile öğretmenlerin teknostres düzeyinin azaltılmasının mümkün olabileceği söylenebilir.

Öğretmenlerin meslekî motivasyonlarının okulda ihtiyaç duydukları teknolojiye erişebilme durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Okulda ihtiyaç duydukları teknolojiye erişebilen öğretmenlerin meslekî motivasyonlarının okulda ihtiyaç duydukları teknolojiye erişemediğini düşünen öğretmenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, öğretmenlerin ihtiyacı olan teknolojilerin onlara sunulması, meslekî motivasyonlarını korumak ya da artırmak için atılabilecek adımlardan birisi olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan, öğretmenlerin teknostres düzeylerinin okulda ihtiyaç duydukları teknolojiye erişebilme durumlarına göre farklılık göstermediği görülmektedir. Bununla birlikte, öğretmenlerin meslekî motivasyonları ve teknostres düzeyleri teknoloji kullanımıyla ilgili hizmet için eğitim alma durumuna göre farklılık göstermemektedir. Buradan hareketle, hizmet içi eğitimlerin öğretmenlerin teknostres düzeylerini ve meslekî motivasyonlarını etkilemediği söylenebilir. Karmaşık özelliklere sahip teknolojilerin kullanıcılarında teknostres oluşturabileceği ifade edilmektedir (Salo, Pirkkalainen, Chua ve Koskelainen, 2022). Dolayısıyla öğretmenlerin teknoloji kullanımıyla ilgili almış oldukları hizmet içi eğitimlerin yeni teknolojileri ve karmaşık özellikleri kapsamı gerekmektedir.

Öğretmenlerin mezun oldukları fakülte türüne göre en yüksek meslekî motivasyona sahip grubun Fen-Edebiyat Fakültesi mezunları olduğu, en düşük meslekî motivasyona sahip grubun ise Eğitim Fakültesi mezunları olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin mezun oldukları fakülte türüne göre teknostres düzeyi en yüksek olan grubun diğer fakülteleere ait mezunlar olduğu, teknostres düzeyi en düşük grubun ise Eğitim Fakültesi mezunları olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin meslekî motivasyonları mezun oldukları fakülte türüne göre farklılık göstermektedir. Fen-Edebiyat Fakültesi mezunu olan öğretmenlerin meslekî motivasyonları, Eğitim Fakültesi mezunu olan öğretmenlerin meslekî motivasyonlarına göre daha yüksektir. Öğretmenlerin teknostres düzeyleri incelendiğinde Fen-Edebiyat Fakültesi mezunu olan öğretmenlerin teknostres düzeyleri, Eğitim Fakültesi mezunu olan öğretmenlerin teknostres düzeyleri ve diğer fakültelerden mezun olan öğretmenlerin teknostres düzeyleri arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Taş ve Selvitopu (2020) tarafından yapılan çalışmada lise düzeyinde görev yapan öğretmenlerin meslekî motivasyon düzeyleri araştırılmıştır ve Eğitim Fakültesi

dışında diğer fakültelerden mezun olan öğretmenlerin meslekî motivasyon düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgulardan yola çıkarak Fen-Edebiyat Fakültesi mezunu olan öğretmenlerin meslekî motivasyon düzeylerinin Eğitim Fakültesi mezunu olan öğretmenlere göre daha olumlu olduğu ifade edilebilir. Sınıf öğretmenleri ile diğer branşlardaki öğretmenlerin meslekî motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Buna göre, diğer branşlardaki öğretmenlerin meslekî motivasyon düzeyleri sınıf öğretmenlerinin meslekî motivasyonlarından daha yüksektir. Canpolat (2011) tarafından yapılan araştırmada meslekî motivasyonun her branşta farklılaşabildiği ifade edilmektedir. Sınıf öğretmenlerinin meslekî motivasyonlarının daha düşük olmasının birçok sebebi olabilir. Sınıf öğretmenleri ile diğer branşlardaki öğretmenlerin teknostres düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı düşünüldüğünde, bu araştırmada sınıf öğretmenlerinin meslekî motivasyonlarının daha düşük olmasının teknostres ile ilgili olmayabileceği söylenebilir.

Öğretmenlerin yaş grubuna göre en yüksek meslekî motivasyona sahip grubun 29 yaş altı olduğu, en düşük meslekî motivasyona sahip grubun ise 30-39 yaş arası olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin yaş grubuna göre teknostres düzeyi en yüksek olan grubun 50 yaş üstü olduğu, teknostres düzeyi en düşük grubun ise 30-39 yaş arası olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin meslekî motivasyonları ve teknostres düzeyleri yaş gruplarına göre farklılık göstermemiştir. Alanyazında bu bulguyu destekleyecek farklı çalışmalar bulunmaktadır. Arslantaş, Tösten ve Bektaş Marakçı (2018), Sarı, Canoğulları ve Yıldız (2018), Çevik ve Köse (2017), Yılmaz (2009) ve Tanrıverdi (2007) tarafından yapılan çalışmalarda öğretmenlerin meslekî motivasyonun yaş seviyesine ve kıdeme göre değişmediği ifade edilmektedir. Alanyazındaki çalışmalardan elde edilen bu sonuç, bu araştırmanın bulgusunu desteklemektedir. Yaşın ve meslekte geçirilen sürenin meslekî motivasyonu ve teknostres düzeyini değiştirmiyor olması, motivasyonun okulun yapısı (Öztürk, 2006), çalışma ortamı, verilen görevler, terfi ve ödüller (Karabay, 2004), yapılan işin anlamlı olması (Ebcim, 2012) gibi farklı dinamiklerden beslenmesi ve teknoloji kullanma konusunda yaşanan stresin her yaşta görülebiliyor olmasıyla açıklanabilir.

Araştırmada öğretmenlerin meslekî motivasyon düzeyleri ile teknostres düzeyleri arasında negatif yönde zayıf bir ilişki olduğu saptanmıştır. Öğretmenlerin teknostres düzeylerinin yüksek olması durumunda meslekî motivasyon düzeylerinin düşük, teknostres düzeylerinin düşük olması durumunda ise meslekî motivasyon düzeylerinin yüksek olacağı söylenebilir. Bu bulgular ele alındığında teknostres kaynağı olan durumların saptanması ve giderilmesine yönelik çalışmalar yapılmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Çoklar, Efiltili, Şahin ve Akçay (2016) tarafından yapılan araştırmada öğretmenlerin teknostres yaşıyor olmalarının nedenleri; kişisel problemler, teknik problemler, eğitim odaklı problemler, sağlık problemleri ve zaman problemleri olarak saptanmıştır. Salanova, Llorens ve Cifre (2013), bilgi ve iletişim teknolojilerinden kaynaklanan yüksek endişe, şüphecilik ve düşük öz yeterlilik algısının teknostres belirleyicileri olduğunu ifade etmektedir. Pithers ve Fogarty (1995), meslekî motivasyonları düşük olan öğretmenlerin stres düzeylerinin yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla stres türlerinden biri olan teknostresin, meslekî motivasyon ile birlikte araştırılabileceği anlaşılmaktadır. Tarafdar, Cooper ve Stich (2017) tarafından yapılan çalışmada da teknostres düzeyinin yüksek olmasının performansı ve üreticiliği düşürdüğü, tatminsizliği ve depresyonu artırdığı ifade edilmektedir. Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, öğretmenlerin meslekî motivasyon düzeylerinin yükseltilmesi ya da korunması amacıyla teknoloji bilgilerinin artırılmasına yönelik hizmet içi eğitim çalışmalarının yapılması, yeni teknolojileri öğrenmeleri ve bu teknolojileri öğrenme ortamlarında uygulayabilmeleri konularında ihtiyaç duyabilecekleri desteğin sağlanmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Çalışmaya genel olarak bakıldığında, öğretmenlerin meslekî motivasyon düzeyleri ile teknostres düzeyleri arasında negatif bir ilişki olduğu söylenebilir. Bununla birlikte meslekî motivasyon ve teknostres düzeylerinin farklı değişkenlere göre değişiklik gösterebildiği ifade edilebilir. Bunun yanı sıra araştırmada elde edilen bulgular çerçevesinde şu öneriler sunulmaktadır:

Fen-Edebiyat Fakültesi mezunu olan öğretmenlerin meslekî motivasyonlarının Eğitim Fakültesi mezunu olan öğretmenlere göre daha yüksek olmasının sebepleri araştırılabilir. Öğretmenlerin teknostres düzeylerini etkileyen faktörlere ilişkin yeni çalışmalar yürütülebilir. Bununla birlikte, öğretmenlerin teknostres düzeylerini azaltmak amacıyla yeni çalışmalar yapılması önerilmektedir. Bu çalışmalara ek olarak, öğretmenlerin kendi teknoloji okuryazarlık düzeylerini artırmaya yönelik bireysel çalışmalar ve araştırmalar yapmaları, kendilerini yeni teknolojileri kullanma konusunda geliştirmeleri önerilmektedir. Bu araştırmanın sınırlılıklarından birisi araştırmanın İstanbul ili Sancaktepe ilçesinde görev yapan 455 öğretmen ile yürütülmüş olmasıdır. Bu nedenle ileride yapılacak çalışmalarda daha kapsamlı bir çalışma yapılarak elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir.

Kaynaklar

- Al-Fudail, M. and Mellar, H. (2008). Investigating teacher stress when using technology. *Computers and Education*, 51(3), 1103–1110. <http://dx.doi.org/10.1016/j.compedu.2007.11.004>
- Arslantaş, H. İ., Tösten, R. ve Bektaş Marakçı, D. (2018). Lise öğretmenlerinde mesleki motivasyon unsurları: karma yöntemli bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 880-895. doi: 10.17860/mersinefd.485161
- Brod, C. (1984). *Technostress: The human cost of the computer revolution*. Reading, MA: Addison Wesley.
- Can, S. (2015). Factors motivating teachers working at elementary and secondary schools. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 174, 3087 – 3093.
- Canpolat, C. (2011). *Öğretmen kariyer basamakları uygulamaları ile öğretmen motivasyonu ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elâzığ.
- Chen, T. K. (2012). Elementary efl teachers' computer phobia and computer self-efficacy in taiwan. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 11(2).
- Çetin, D. ve Bülbül, T. (2017). Okul yöneticilerinin teknostres algıları ile bireysel yenilikçilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1241-1264. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2017.17.31178-338821>
- Çevik, A. ve Köse A. (2017). Öğretmenlerin okul kültürü algıları ile motivasyonları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 996-1014.
- Çoklar, A. N., Efiltili, E., ve Şahin, Y. L. (2017). Defining teachers' technostress levels: A scale development. *Journal of Education and Practice*, 8(21), 28-41.
- Çoklar, A. N., Efiltili, E., Şahin, Y. L. ve Akçay, A. (2016). Determining the reasons of technostress experienced by teachers: a qualitative study. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 7(2), 71-96.
- Davis, J., and Wilson, S. M. (2000). Principals' efforts to empower teachers: Effects on teacher motivation and job satisfaction and stress. *The Clearing House*, 73(6), 349- 353. doi: 10.1080/00098650009599442.
- De Jesus, S. N., and Conboy, J. (2001). A stress management course to prevent teacher distress. *The International Journal of Educational Management*, 15, 131-137.
- Doğan, S. ve Koçak, O. (2014). Okul yöneticilerinin sosyal iletişim becerileri ile öğretmenlerin motivasyon düzeyleri arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 20(2), 191-216.
- Ebcim, P. (2012). *Resmi ilköğretim okullarında çalışan öğretmenlerin motivasyonu ile örgüt sağlığı algıları arasındaki ilişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Ertmer, P. A., Ottenbreit-Leftwich, A. T., Sadik, O., Sendurer, E. and Sendurer, P. (2012). Teacher beliefs and technology integration practices: a critical relationship. *Computers and Education*, 59(2): 423-435. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2012.02.001>
- Ertürk, R. (2016). Öğretmenlerin iş motivasyonları. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 01-15.
- Gökbulut, B. (2021). Öğretmenlerin teknostres ve teknopedagojik yeterlikleri arasındaki ilişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 472-496.
- Gömlüksiz, M. N. ve Serhatlıoğlu, B. (2013). Öğretmen adaylarının akademik motivasyon düzeylerine ilişkin görüşleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(3), 99-127.
- Karabağ Köse, E., Karataş, E., Küçükçene, M., Taş, A. (2021). Validity and reliability study of teacher professional motivation scale: A comparison of online and paper-pencil Administration. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (51), 479-498. DOI: 10.9779/pauefd.707619
- Karabay, E. (2004). *Yönetici davranışlarının öğretmen motivasyonuna etkisinin belirlenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Mansfield, C. F. and Beltman, S. (2014). Teacher motivation from a goal content perspective: Beginning teachers' goals for teaching. *International Journal of Educational Research*, 65, 54-64.
- Mark, G., Gudith, D., and Klocke, U. (2008, Nisan). The cost of interrupted work: more speed and stress. In *Proceedings of the SIGCHI conference on Human Factors in Computing Systems* (107-110).
- Ng, C. F., and Ng, P. K. (2015). The motivation of English language teachers in a language centre. *International Journal of Languages, Literature and Linguistics*, 1(2), 87-92.
- Öztürk, T. (2006). *İlköğretim öğretmenlerinin motivasyonunu artıran ve idame ettiren faktörler (Kağıthane-Levent uygulaması)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Penado-Abilleira, M., Rodicio-García, M. L., Rios-de-Deus, M. P. and Mosquera-González, M. J. (2020) Technostress in Spanish University Students: Validation of a Measurement Scale. *Frontiers in Psychology*. 11:582317. doi: 10.3389/fpsyg.2020.582317

- Pithers, R. T. and Fogarty, G. J. (1995). Occupational stress among vocational teachers. *British Journal of Educational Psychology*, 65, 3-14.
- Porter, G., and Kakabadse, N. K. (2006). HRM perspectives on addiction to technology and work. *Journal of Management Development*. 25(6), 535–560. doi: 10.1108/02621710610670119
- Ragu-Nathan, T. S., Tarafdar, M., Ragu-Nathan, B. S., & Tu, Q. (2008). The consequences of technostress for end users in organizations: Conceptual development and empirical validation. *Information Systems Research*, 19(4), 417-433. doi: 10.1287/isre.1070.0165
- Recepoğlu, E. (2013). Öğretmenlerin iş motivasyonlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(2), 575-588.
- Salanova, M., Llorens, S. and Cifre, E. (2013). The dark side of technologies: technostress among users of information and communication technologies. *International Journal of Psychology*, 48(3), 422-36. doi: 10.1080/00207594.2012.680460
- Salo, M., Pirkkalainen, H., Chua, C. E. H. and Koskelainen, T. (2022). Formation and Mitigation of Technostress in the Personal Use of IT. *Mis Quarterly*, 46. doi: 10.25300/MISQ/2022/14950
- Sarı, M., Canoğulları, E. ve Yıldız, E. (2018). Öğretmenlerin okul yaşam kalitesi algıları ile mesleki motivasyon düzeylerinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (47), 387-409. doi: 10.21764/maeuefd.364454
- Şad, N. S., Açıkgül, K. ve Delican, K. (2015). Senior preservice teachers' senses of efficacy on their technological pedagogical content knowledge (TPACK). *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 8(2): 204-235.
- Tanrıverdi, S. (2007). *Katılımcı okul kültürünün yabancı dil öğretmenlerinin iş motivasyonu ile ilişkisine yönelik örnek bir çalışma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tarafdar, M., Cooper, C. L. and Stich, J. F. (2017). The technostress trifecta - techno eustress, techno distress and design: Theoretical directions and an agenda for research (pp. 1–37). *Information Systems Journal*. doi: 10.1111/isj.12169
- Taş, A. ve Selvitopu, A. (2020). Lise öğretmenlerinin iş doyumu ve mesleki motivasyon düzeylerinin incelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(29), 23-42. doi: 10.35675/befdergi.426989
- Thoonen, E. E. J., Slegers, P. J. C., Oort, F. J., Peetsma, T. T. D. and Geijsel, F. P. (2011). How to improve teaching practices: The role of teacher motivation, organizational factors, and leadership practices. *Educational Administration Quarterly*, 47(3), 496- 536. doi: 10.1177/0013161X11400185
- Viseu, J., De Jesus, S. N., Rus, C. and Canavarró, J. M. (2016). Teacher motivation, work satisfaction, and positive psychological capital: a literature review. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 14(2), 439–461.
- Weil, M. M. and Rosen, L. D. (1997). *Technostress: Coping with technology, work, home, play*. New York: Wiley.
- Yılmaz, F. (2009). *Eğitim örgütlerinde örgüt kültürünün öğretmenlerin iş motivasyonu üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Ordu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun tarih 28.06.2021 sayı 07 ve karar 2021-119 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

TÜRKİYE’DE 2016-2020 YILLARI ARASINDA YARATICI DRAMA ALANINDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ*

Analysis of Postgraduate Theses Conducted on Creative Drama Between 2016-2020 in Turkey

Nafiye Bilge KOÇAK TÜMER¹ ve Ebru Hasibe TANJU ASLIŞEN²

¹Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Ankara, bilge.kocak@hbv.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8288-6655

²Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Ankara, ebru.aslisen@hbv.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3306-2438

Derleme/Rewiev Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
22.01.2022

Kabul/Accepted:
10.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1061601

Anahtar Kelimeler

Yaratıcı drama, Okul öncesi eğitim, Okul öncesi çocuklar, Aileler ve Öğretmenler

Keywords

Creative drama, Preschool education, Preschool children, Parents and Teachers

ÖZ

Bu çalışma, 2016-2020 yılları arasında Türkiye’de okul öncesi eğitimde yaratıcı drama alanında yapılan lisansüstü tezleri analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Alanda yürütülen tezleri bulmak için Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanı 21.01.2021-18.02.2021 tarihleri arasında gözden geçirilmiş ve okul öncesi çocukları, okul öncesi öğretmenleri/öğretmen adayları ve aileleri ile drama konulu, yaratıcı drama alanında yapılmış, eğitim ve öğretim alanında, YÖK Ulusal Tez Merkezi’ne erişim izni ile kayıtlı olan lisansüstü tezlerin belirlenmesine özen gösterilmiştir. Belirlenen kriterler doğrultusunda toplam 31 adet lisansüstü tez, çalışmaya dahil edilmiş ve nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılarak verilere ulaşılmıştır. Lisansüstü tezler hakkında detaylı bilgi “Lisansüstü Tez İnceleme Formu” ile toplanmıştır. Araştırmaya dahil edilen lisansüstü tezler, tez yılı, tez türü, çalışma grubu, incelenen konu alanları, yöntemler, desenler, veri toplama araçları ile sonuçlar başlıkları altında detaylandırılmış ve verilerin analizinde frekans (f) kullanılmıştır. Türkiye’de drama alanında yapılan lisansüstü tez çalışmalarının türlerine göre dağılımı incelendiğinde, yüksek lisans tezlerinin doktora tezlerine kıyasla sayıca çok daha fazla olduğu, 2019 yılında gerçekleştirilen lisansüstü tez sayılarında ciddi bir artış yaşandığı belirlenmiş ve son beş yıllık süreç içerisinde en çok çocuk örnekleminde lisansüstü tez çalışmalarının gerçekleştiği saptanmıştır.

ABSTRACT

This study was conducted to analyse the postgraduate theses in the field of drama in pre-school education in Turkey between 2016 and 2020. In order to find out the theses carried out in the field, Higher Education Council (YÖK) National Thesis Centre data base was reviewed between 21.01.2021 and 18.02.2021 and care was taken to determine the postgraduate theses for some criteria. In line with these criteria, a total of 31 postgraduate theses were included in the study and the data were accessed using document analysis technique, one of the qualitative research methods. Detailed information about the postgraduate theses was collected with “Postgraduate These Analysis Form”. Postgraduate these included in the study were examined under the headings, type of thesis, objective, study group, methods, designs and data collection tools and frequency (f) were used in the analysis of data. When the distribution of postgraduate these studies was examined in terms of type of theses, it was found that the number of masters’ theses was much higher than the number of doctoral theses, there was a serious increase in the number of theses in 2019 and mostly children took place in the postgraduate thesis studies carried out within the specified dates.

Atıf/Citation: Koçak Tümer, N.B. ve Tanju Aslışen, E.H. (2022). Türkiye’de Yaratıcı Drama Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(501-516).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Nafiye Bilge KOÇAK TÜMER, bilge.kocak@hbv.edu.tr

* Bu çalışma “International Congres on Teaching & Teacher Education-ICOTTE 2021” kongresinde sözlü bildiri olarak kabul edilmiş ve sunulmuştur.

1. Giriş

Günümüzde bir eğitim yöntemi olarak kullanılan dramanın çeşitli tanımları bulunmaktadır. Sözcüğün kökenine baktığımızda “drama” Yunanca “yapmak, etmek” anlamlarına karşılık gelen “dran” kökeninden türemiş ve tam karşılığı olmamakla birlikte bu haliyle dilimize yerleşmiştir. Adıgüzel (2015) dramayı “içinde eylem olan, bir ya da birden çok insanın birbiriyle, doğayla ya da başka nesnelere etkileşerek yaşadıkları içsel ve dışsal devinimler ve onların yaşam durumlarını geniş ölçüde içeren etkinlikler” olarak tanımlamıştır. O'Neill ve Lambert'a göre (1990) drama, olaylar ve durumlar arasındaki ilişkiyi basit bir şekilde öğrenmeyi sağlayan bir öğretim yöntemi ve hayal gücünü geliştiren bir çalışma alanıdır. Eğitimde sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak baktığımızda, alan yazında karşımıza “yaratıcı drama” ifadesinin çıktığını görmekteyiz. Yaratıcı drama ise en kolay şekilde katılımcıların geçmiş deneyimlerini kullanarak bir olay ya da kavram hakkında doğaçlama yapmak olarak ifade edilebilir. Bir diğer deyişle yaratıcı drama, bir grup etkinliği olan ve çocukların tüm gelişim alanlarını destekleyen, rol oynama, doğaçlama, canlandırma gibi tekniklerin kullanılarak bir yaşantı, amaç, olay ya da düşüncenin -miş gibi yapıldığı eğitim yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Adıgüzel, 2015; Akoğuz ve Akoğuz, 2015; Costa, Faccio, Belloni ve Iudici, 2014; Gallagher, 1997).

Drama, bireylerdeki mevcut yaratıcılığın gelişimini desteklemekte, hayal gücünü geliştirmekte, bireyin kendini tanımasını ve çok yönlü algılamasını sağlamaktadır. Bunlara ek olarak, ilgi ve dikkat gelişiminin desteklenmesi, üst düzey motivasyon sağlanması ile kendine güven, özgün düşünme ve eleştirel bakış açısı kazanma, benlik saygısı, empati yeteneği, ifade gücü, sosyal uyum ve problem çözme becerilerinin geliştirilmesi vb. alanlarda oldukça önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca dramanın kazandırdığı beceriler, bireylerin gelişimlerini bütünsel açıdan desteklemelerine olanak sağladığından, bireysel gelişim için son derece önemli bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Drama sayesinde geniş bir bakış açısı kazanan bireyler, kendilerini ve çevrelerini derinlemesine ve evrensel boyutlarda görebilmektedirler (Aral, Kandır ve Can Yaşar, 2002; Furman, 2000; Gönen ve Uyar Dalkılıç, 1999; Hui ve Lau, 2006; Lethonen, Kaasinen, Karjalainen-Väkevä ve Toivanen, 2016; McCaslin, 2016; Nixon, 1987; Ömeroğlu, Ersoy, Tezel Şahin, Kandır ve Turla, 2007; Sezgin, 2015; Sungurtekin, Onur Sezer, Bağçeli Kahraman ve Sadioğlu, 2009; Wright, 2006). Kısaca, okul öncesinden lisansüstü eğitime kadar tüm kademelerde yer alan drama çalışmaları, hayal kurma, yaratıcılık ve kişisel gelişimi kapsamakta; bireyin kendini aktarabilmesinde, öz yeterlik, özgüven, sorumluluk duygusu, öz eleştiri gibi tutumların kazandırılmasında katkı sağlamakta ve yaşam boyu faydalanılabilecek bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Adıgüzel, 2015; Çaykuş, 2015).

Yaşamın temeli olarak kabul edilen okul öncesi dönemde, çocuğun yüksek öğrenme potansiyeline sahip bir birey olarak bu dönemdeki kazanımları gelecekteki bakış açısını etkilemektedir. Bu dönem bilgi, beceri, tutum ve davranışların temelini atıldığı bir dönemdir. O nedenle, bu dönemde alınacak eğitimin niteliğinin ne derece önemli olduğu, tartışılmaz bir konu olarak kabul edilmektedir (Önder, 2007). Zihinsel gelişimin hızlı, hareket ihtiyacının yoğun ve hayal gücünün sınırsız olduğu 3-6 yaş döneminde, en etkili öğrenmeler oyun-taklit yoluyla, “-miş gibi yapma” sürecine dayanarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla okul öncesi dönemde etkili ve kalıcı öğrenmelerin gerçekleştirilmesinde göz ardı edilmemesi gereken yöntemlerinden birisi de dramadır (Fox & Schirmacher, 2014; Çaykuş, 2015; Koç, 2009). Özellikle 3-6 yaş çocuklarının, içinde oyunun da yer aldığı yaratıcı drama etkinliklerine dahil edilmesi oldukça önemli bir husustur. Okul öncesi dönemde verilen drama eğitimi, bu dönem çocuklarının eleştirel düşünme yeteneklerini geliştiren, empatik düşünen, sorumluluk sahibi, bağımsız bireyler olarak yetişmelerine yardımcı olmakta; yaşantılara dayalı deneyimleri içeren drama çalışmaları, çocuklar için somut, gerçek ve kişiye özel olduğundan onların kendileri hakkında düşünmelerini de desteklemektedir. Kişinin kendisini tanımlayabildiğini düşündüğü yeteneği, tutumu, davranışı ve değeri kazanmaya ve geliştirmeye başlaması olarak tanımlanan benlik kavramının gelişmeye başladığı okul öncesi dönemde çocuk, drama ile kendilik algısı kazanmakta, kimliğini ve bedenini tanımakta ve bu algıyı geliştirebilmektedir. Ayrıca drama etkinliklerine dahil edilen bu çocukların, iletişim becerilerinin güçlendiği, duygularını daha kolay ifade edebildikleri, çevrelerinde yaşayan insanlarla ve birlikte çalıştıkları grupla uyumlu ilişkiler yürüttükleri, yeni fikirler üretip problemlere farklı çözüm yolları bulabildikleri de görülmektedir (Aytekin, 2016; Berk, 2013; Erdoğan, 2019; İbiş, 2017; Önder, 2012, Tuğrul, 2006). Bilindiği gibi farklılıklar konusunda kalıplara sahip olan okul öncesi dönemde çocuklar, bu farklılıkları öğrenmeye de açıktırlar. Çocuğun yaşantısına odaklanarak olumlu kimlik ve öz değer geliştirmesi, kültür çeşitliliği göstererek rahatlıkla empati kurmasını sağlaması, önyargı ve ayrımcılığa karşı farkındalık yaratması, kendini ve başkalarını savunması ve bu konu üzerine eleştirel düşünmesini sağlaması, drama eğitiminin amaçları arasında

yer almaktadır. Çocukların kendilerini rahatça ifade edebildikleri bu süreçte önyargılarından kurtuldukları ve birbirlerini daha iyi tanıdıkları görülmektedir, eğitim sürecine uygun ve doğaçlama yapabilecekleri doğal ortamların yaratılması gerekmektedir (KEDV, 2006).

Grup içinde başlayan ve çocuğun diğer ortamlarına aktarılan saygı becerisinin kazanımı, toplumda birbirine saygılı bireyler yetişmesinde oldukça önemlidir. Başkalarıyla etkileşim ve iş birliği içerisinde bilgi, beceri, eğilim ve duyguları açıkça değişen ve gelişen çocuklar, yaratıcı drama sayesinde olumlu düşüncelere, davranışlara ve paylaşımına daha kolay ve etkili bir biçimde sahip olabilmektedirler. Drama yöntemi ile kendilerini keşfetme ayrıcalığını yakalayan çocuklarda soyut düşüncenin gelişimi daha hızlı başlangıç yapmaktadır (Pinciotti, 1993). Çocuğun kendini anlatabilmesi, hayatı sürdürmede, iletişim kurmada ve tutumlarda önemli olan duygularını kontrol altına alabilmesi, kendisi ve çevresi ile uyum içinde ve barışık olabilmesi anlamına gelen duygusal gelişim de drama yöntemiyle desteklenebilmektedir (Durualp, 2014; Güven, 2006; Hamamcı ve Hamamcı, 2015). Dramatik etkinlikler sırasında kendini rahat ifade edebilen çocukların akademik başarıları artmakta, düşüncelerinin yargılanmadan ve eleştirilmeden kabul edildiğini gören çocukta bağımsız düşünme ve karar verme becerisi gelişmektedir. Okul öncesi eğitimde kullanılan drama etkinlikleri sayesinde, çocuk duyguların ne olduğunu, nasıl ifade edildiğini ve duygusal tepkilerin nasıl farklı olabileceğini anlamakta ve çocuğun çevresindeki değişik görüşleri keşfetmesine yardımcı olunmaktadır (Ömeroğlu, Yayla Ceylan, Erbay ve Özyürek, 2014; Üstündağ, 2002). Kendilerini aktif hale getirip, gelişimlerini destekleyen drama etkinlikleri sayesinde tüm duyarlarını harekete geçirme imkanına sahip olan çocuklar, kendilerine ve çevrelerine karşı aynı duyarlılıkta bilinç geliştirebildikleri etkileşimli bir süreci deneyimleme fırsatını da yakalayabilmektedirler (Tuğrul, 2006).

Bunun yanı sıra okul öncesi dönemde verilen drama eğitimi çocuğun, yaratıcı düşünme, yaşamın ilk yıllarında kazandırılması önemli olan ve ömür boyu kullanılan eleştirel düşüncenin bir göstergesi olarak kabul edilen problem çözme becerisi ve iletişim; kendini yönetme, diğer insanlarla olumlu ilişkiler kurma, karar verme, problemleri ve hoş olmayan durumlarla başa çıkma becerilerini kapsayan sosyal beceri ile psiko-motor gelişim, dil gelişimi ve duygusal gelişim gibi birçok alana olumlu katkılar sağlamaktadır (Abaan, 2005; Aydoğan, 2004; Değirmenci, 2020; Erkoca-Akköse, 2008; Eti, 2010; Koç, 2009; Küçükturan ve Keleş, 2018; Sivrioğlu, 2014). Okul öncesi dönemde taklit etme eğiliminde olan çocuk, toplumsal değerleri benimsemek için ailesinde gördüğü kalıpları model almakta, bu şekilde toplum tarafından kabul görülen davranışlarını ve topluluğa aidiyet hissini kazanmaktadır. Yaşayarak öğrenme fırsatı sunan drama etkinlikleri, çocuğun içinde bulunduğu sosyal çevrede ahlaki değerleri öğrenmesi için fırsat sağlamakta ve yaşama dair tecrübeler kazandırmaktadır ki bu tecrübeler kalıcı ve istendik davranış değişiklikleri için oldukça önemlidir. Bu sayede çocuğun sosyal becerileri gelişmekte, özdenetim ve sorumluluk bilincinin de gelişimine katkı sunulmaktadır (Küçükturan ve Keleş, 2018; Yavuzer, 2002). Aslında süreç ve işlem olarak farklı ancak düşünmedeki akıcılığı, esnekliği ve orijinalliyi ifade etme açılarından benzerlik taşıyan seçenekli (olasılıklı), yaratıcı, ışımsal, ıraksak, eleştirel, yanal vb. düşünme becerilerinin çocuklarda gelişmesi, farklı fikirler üretmeleri için cesaretlendirilmeleri ile sağlanmakta ve bu da eğitimde kullanılan drama çalışmaları ile kolaylıkla gerçekleştirilmektedir (Tuğrul, 2006).

Drama etkinlikleri sırasında akranlarının deneyimlerini gözlemleyerek ya da kendileri farklı tecrübeler edinerek, ulaştıkları yeni bilgilerle muhakeme becerilerinin temelini oluşturan, bilgilerini karşılaştırma fırsatına sahip olan ve bu süreçte yeni çıkarımlar elde eden çocuklar, karşılaştıkları bir problem durumunu çözebilmek için önceden edindikleri bilgileri tekrar gözden geçirmekte, olayları ve durumları birbirleriyle ilişkilendirip bunların sebep ve sonuçlarını irdeleyebilmektedirler. Canlandırma sırasında ya da rol seçimlerinde müdahale edilmediği için çocuklar, bu süreçte kendi başlarına düşünme ve karar verme fırsatına da sahip olabilmektedirler (MEB, 2016; Ömeroğlu, vd., 2014; Yayla Ceylan, 2016).

Özellikle erken dönemde çocukların kendilerini tanıma, duygu ve düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilme, kendi sınırlarını keşfetme, sosyal bir birey olarak içinde yaşadıkları çevrede kabul görme, 21. yy. becerilerine sahip olma, inovatif düşünme vb. açılardan büyük bir öneme sahip olan yaratıcı drama ile ilgili olarak son yıllarda yapılan lisansüstü tez çalışmalarının incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, yaratıcı drama alanında 2016-2020 yılları arasında üretilen lisansüstü tezlerin dağılımları; yıl, tür, hedef kitle, konu alanları, yöntemler, desenler ile veri toplama araçları göz önüne alınarak detaylandırılmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı da okul öncesi dönem çocuğuna sahip aileleri ve alanda çalışan veya çalışmak isteyen

profyonelleri yaratıcı drama konusunda son beş yıl içerisinde yapılmış güncel araştırmalarla tanıştırmak ve bu konuda bilgilendirerek durum tespitinde bulunabilmek ve yeni çalışmalara ışık tutabilmektir.

2. Yöntem

Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada, veri kaynaklarına, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi tarafından açık ve izinli lisansüstü tezler taranarak ulaşılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen sorulara cevaplar aranmış ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir.

2.1. Araştırma Tasarımı

Araştırmanın verilerini 2016-2020 yılları arasında okul öncesi eğitimde yaratıcı drama yönteminin kullanıldığı lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Nitel araştırmalarda veriler; görüşme, gözlem, doküman analizi, görsel-ışitsel materyaller vb. yöntemlerle analiz edilir. Araştırılması amaçlanan olgu veya olaylarla ilgili bilgileri içeren yazılı materyallerin analizini içeren doküman analizinde; kullanılacak verilerin düzenlenmesi, gözden geçirilmesi, kodlanması, temalara ayrılması, verilerin nasıl sunulacağına belirlenmesi ve sonuçların yorumlanması gibi aşamalar vardır. Araştırmada kullanılacak dokümanlar araştırma problemine ilişkin olarak belirlenir (Creswell, 2013; Yıldırım ve Şimşek, 2018).

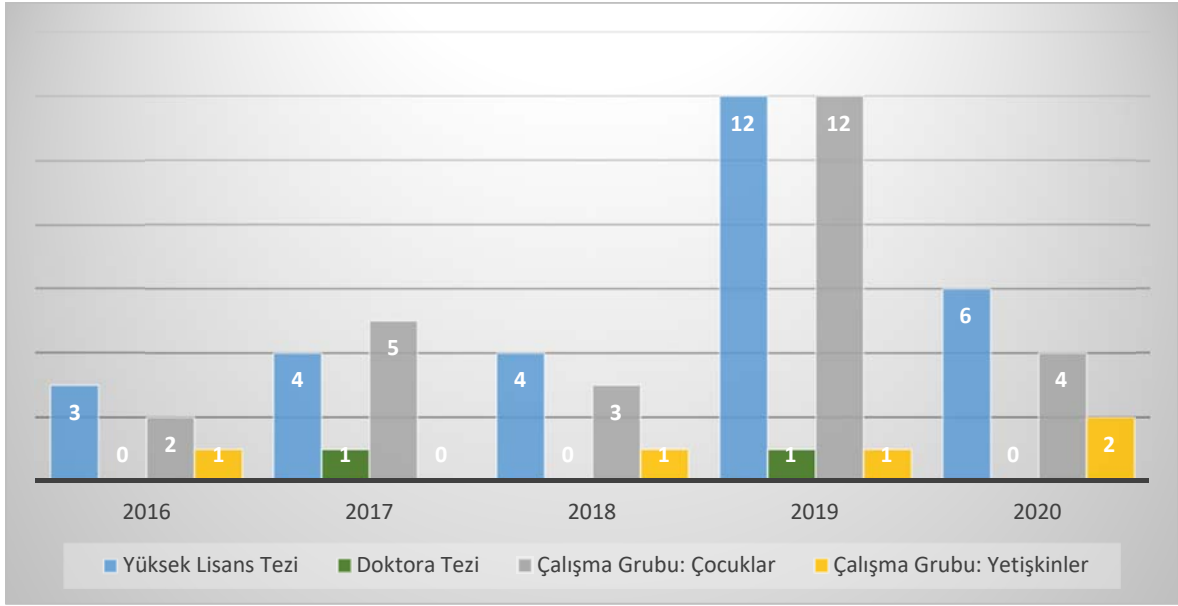
Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Araştırmanın incelediği değişkenler nelerdir?
2. Çalışmalarda hangi bilimsel araştırma süreci kullanılmıştır?
3. Çalışmaların çalışma grubu (örneklem) kim (ler)den oluşmaktadır?
4. Çalışmaların veri toplama araçları nelerdir?
5. Araştırmalarda hangi veri analiz yöntemleri kullanılmıştır?
6. Çalışmaların sonuçları nelerdir?

2.2. Veri Kaynakları

Türkiye'de okul öncesi eğitimde yaratıcı drama alanında yapılmış lisansüstü tezleri belirlemek için YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı taranmıştır. Aramada “drama”, “yaratıcı drama” ve “okul öncesi” anahtar kelimeleri kullanılmış ve veri tabanından ulaşılan tüm lisansüstü tezler dikkate alınmıştır. Drama anahtar kelimesi ile 5330 kayıt, yaratıcı drama anahtar kelimesi ile 401 kayıt bulunmuş ve örneklem, “amaçlı örnekleme” yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmaya, okul öncesi çocukların, okul öncesi öğretmenlerinin ve/veya okul öncesi dönem çocuğu olan ailelerin çalışma grubunda yer aldığı, drama/yaratıcı drama ile ilgili olan, eğitim-öğretim konu alanında yapılmış, YÖK Ulusal Tez Merkezi'ne kayıtlı ve erişim izni olan lisansüstü tezler dahil edilmiştir. Bu kapsamda incelenen tüm alanlarda ortak olarak erişilen ve belirtilen kriterleri karşılayan toplam 31 lisansüstü tez, çalışmanın veri setini oluşturmuştur.

Şekil 1'de araştırmaya dahil edilen lisansüstü tezlerin türleri ve çalışma grupları açısından yıllara göre dağılımı yer almaktadır.

Şekil 1. Okul öncesi eğitimde drama/yaratıcı drama üzerine yapılan lisansüstü tez türlerinin ve çalışma gruplarının yıllara göre dağılımı

*Yüksek lisans tezlerinden biri çalışma grubuna hem çocukları hem de yetişkinleri dahil ettiğinden, 2019 yıl bazındaki toplam tez sayısından (n=13) bir fazladır.

Şekil 1 incelendiğinde araştırmaya dahil edilen 29 tezin yüksek lisans, 2 tezin ise doktora tezi olduğu görülmektedir. Yıllara göre dağılıma bakıldığında en yüksek sayıda lisansüstü tezin (n=13) 2019 yılında yapıldığı, bunların 12'sinin yüksek lisans, 1'inin doktora tezi olduğu; ardından 2020 (n=6) ve 2017 (n=5) yıllarının takip ettiği görülmüş; 2016 yılında ise en az sayıda lisansüstü tez (n=3) yapıldığı ve bu tezlerin tamamının yüksek lisans seviyesinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu konuda son beş yılda yapılan lisansüstü tezlerin sadece 2'sinin doktora düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Araştırmada yer alan lisansüstü tezlerin çalışma grupları incelendiğinde en çok çalışılan grubun çocuklar (n=26) olduğu görülmüştür. Udül'ün 2019 yılında yürüttüğü yüksek lisans tezi hem çocukları ve hem yetişkinleri kapsadığından yıl bazında toplam tez sayısı bir fazla olarak bulunmuş ve şekil 1'de gösterilmiştir.

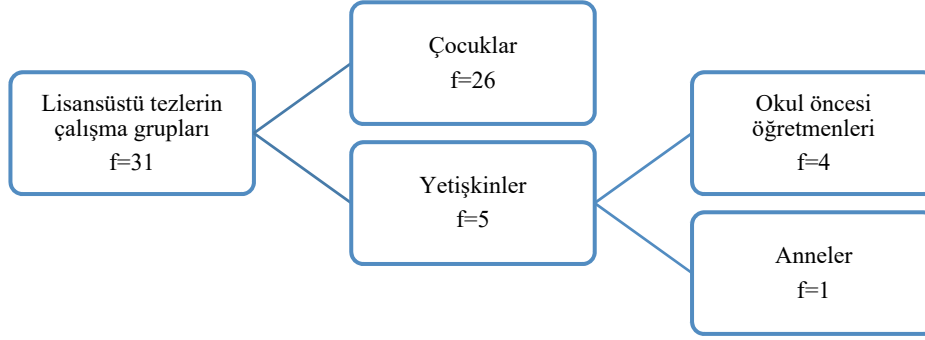
2.3. Veri Kaynaklarının Analizi

Öncelikle YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında bulunan lisansüstü tezler “drama”, “yaratıcı drama” ve “okul öncesi” anahtar kelimeleri ile incelenmiştir. İnceleme aşamasında “eğitim ve öğretim” konu alanı indekslemesi ve “2016-2020” yılı sınıflandırması yapılmış ve tam metinlerine ulaşılan tüm lisansüstü tezler pdf formatında kodlanarak bilgisayara indirilmiştir. Bu sınıflandırma sonucunda drama anahtar kelimesi ile toplam 224, yaratıcı drama anahtar kelimesi ile 118 lisansüstü teze ulaşılmış, yapılan detaylı incelemeler sonucunda okul öncesi eğitimde çocuklar, eğitimciler ve ebeveynlerle gerçekleştirilmiş 31 lisansüstü tez, çalışmaya dahil edilmiştir. Veriler 21.01.2021 tarihinde YÖK Ulusal Tez Merkezi internet sitesinde toplanmaya başlanmış ve 18.02.2021 tarihinde yapılan ikinci incelemede de aynı tezlere rastlanmıştır. Çalışma verilerinin 2021 yılı başında toplanmış olması, 2020 yılı sonuna kadar tamamlanan lisansüstü tezlerin araştırmaya dahil edilmesini kolaylaştırmıştır. Böylece 2016-2020 yılları arasında gerçekleştirilen tüm lisansüstü tezler araştırma kapsamına alınmış ve analiz edilmiştir.

Analiz aşamasında araştırmacılar tarafından literatür taraması yapıldıktan ve benzer çalışmaların veri toplama araçları incelendikten sonra araştırmanın tasarımı, örnekleminde kimlerin yer aldığı, hangi değişkenlerin geliştirildiği, veri analiz yöntemlerinin neler olduğu ve sonuçlarını içeren “Lisansüstü Tez İnceleme Formu”nda detaylı bilgilere yer verilmiş ve elde edilen veriler içerik analizi kullanılarak şekiller ve tablolar halinde sunulmuştur.

3. Bulgular

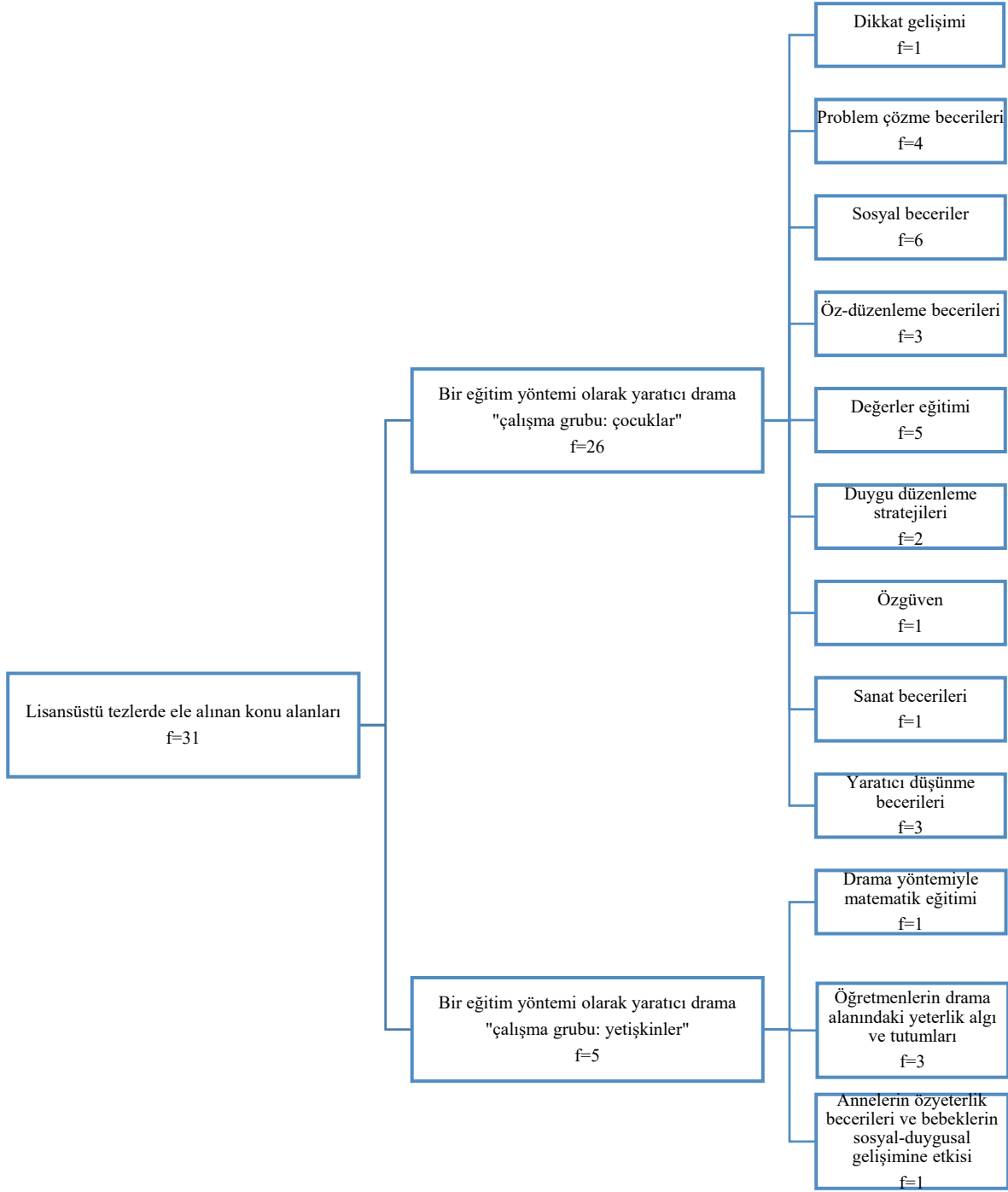
Bu bölüm, okul öncesi eğitimde drama konusunda Türkiye'de yapılmış lisansüstü tezleri incelemek amacıyla gerçekleştirilen araştırmadan elde edilen sonuçları içermektedir. Bu kapsamda öncelikle tez türlerine ve yıllara göre çalışma gruplarına ilişkin veriler Şekil 1'de paylaşılmıştır. Araştırmaya dahil edilen lisansüstü tezlerin, çalışma gruplarına ilişkin bilgiler de Şekil 2'de görülmektedir.

Şekil 2. Lisansüstü tezlerin çalışma grupları

Şekil 2'de araştırmanın çalışma grubunda yer alan lisansüstü tezlerin örnekleme dahil edilen çocuklara ve yetişkinlere ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Buna göre araştırmaya dahil edilen lisansüstü tezlerin çoğunun (f=26) anaokuluna devam eden 3-6 yaş grubundaki çocukları çalışma grubu olarak belirlediği, yetişkinlerle gerçekleştirilen lisansüstü tezlerin az sayıda (f=5) olduğu, bunlardan büyük bir kısmının (f=4) anaokulu öğretmenleriyle sadece 1'inin ise 1-3 yaş arası bebek anneleriyle yapıldığı bulunmuştur.

Araştırmaya dahil edilen 31 lisansüstü tezde ele alınan konu alanları, çalışma grupları bağlamında detaylandırılmış ve Şekil 3'de verilmiştir.

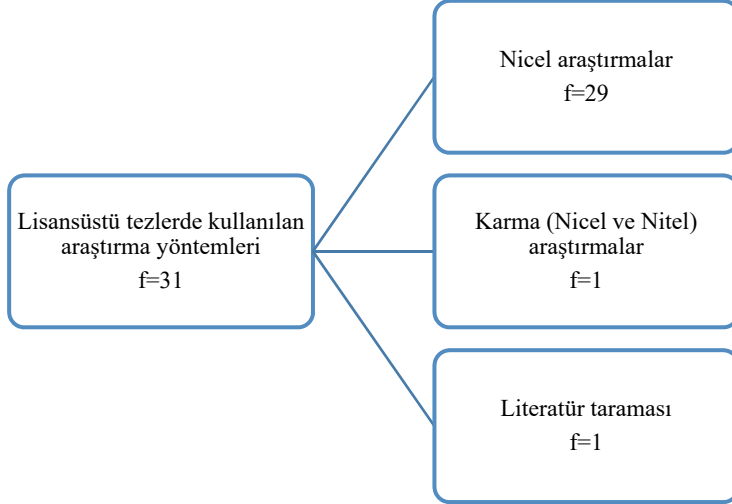

Şekil 3. Lisansüstü tezlerde ele alınan konu alanları

Araştırmaya dahil edilen lisansüstü tezlerde (f=31) ele alınan konu alanlarının çalışma grupları bağlamında detaylandırılması, Şekil 3’de görülmektedir. Buna göre çocukların çalışma grubuna dahil edildiği lisansüstü tezlerde dikkat gelişimi (f=1), problem çözme becerileri (f=4), sosyal beceriler (f=6), öz-düzenleme becerileri (f=3), değerler eğitimi (f=5), duygu düzenleme stratejileri (f=2), özgüven (f=1), sanat becerileri (f=1) ve yaratıcı düşünme becerilerine (f=3) yer verildiği saptanmıştır. Çalışma grubunda yetişkinlerin olduğu lisansüstü tezlerin öğretmenler grubunda (f=4) matematik eğitimi (f=1) ile drama alanındaki yeterlik algı ve tutumlarının (f=3) incelendiği, annelerin çalışma grubunda olduğu tek lisansüstü tezde ise aldıkları drama

eğitiminin, öz yeterlik algıları ve bebeklerinin sosyal-duygusal gelişimleri üzerindeki etkisinin incelendiği belirlenmiştir.

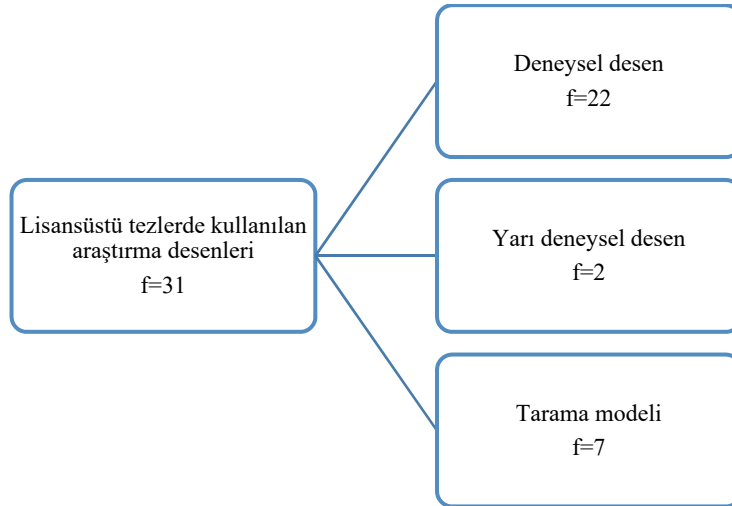
Şekil 4’de araştırmanın çalışma grubunda yer alan lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Şekil 4. Lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemleri

Çalışma grubunda yer alan lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemleri incelendiğinde, çoğunluğunun (f=29) nicel araştırma yöntemi ile gerçekleştirildiği, sadece birinde karma (nicel ve nitel) yöntem kullandığı belirlenmiştir. Buna ilaveten yine bir lisansüstü tez içerisinde literatür taramasına yer verildiği saptanmıştır.

Çalışma grubuna dahil edilen lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma desenlerine ilişkin bilgiler Şekil 5’de yer almaktadır.

Şekil 5. Lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma desenleri

Şekil 5 incelendiğinde, araştırmaya dahil edilen lisansüstü tezlerin çoğunluğunda (f=22) deneysel desene yer verildiği görülmektedir. Tarama modeli (f=7) ve yarı deneysel desen (f=2) kullanılan lisansüstü tezlerin de mevcut olduğu saptanmıştır.

Çalışma grubunda yer alan lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama araçlarının ele alınan konu alanlarına göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama araçlarının ele alınan konu alanlarına göre dağılımı

Konu Alanları	Veri Toplama Araçları
Sosyal beceriler (f=6)	5-7 Yaş Problem Çözme Beceri Ölçeği (PÇBÖ) Çocukların Etkileşim Derecelendirme Ölçeği Genel Bilgi Formu Kişisel Bilgi Formu Okul Öncesi Sosyal Beceri Ölçeği Öğretmen Formu (OSBED) Sosyal Beceri Ölçeği (4-6 yaş) Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği Torrance Yaratıcı Düşünme Testi-Şekilsel formu Okul Öncesi Besinler Öğretimi Testi (OÖBÖT) Yaratıcı Düşünme Testi-Çizim Ürünü (TCT-DP) Zihin Kuramı Ölçeği, Peabody Resim Kelime Testi Okul Öncesi Çocuklarında Bilim Kavramlarının Gelişimini Belirleyici Yarı Yapılandırılmış Görüşme Soruları
Öz-düzenleme becerileri (f=3)	4-6 Yaş Çocuklarına Yönelik Öz-Düzenleme Becerileri Ölçeği (Öğretmen Formu) 4-6 Yaş Çocuklarına Yönelik Öz-Düzenleme Becerileri Ölçeği (Anne Formu) Kişisel Bilgi Formu, Okul Öncesi Öz Düzenleme Ölçeği (OÖDÖ) Sosyo-Dramatik Oyun Ölçeği Okul Öncesi Öz Düzenleme Ölçeği (OÖDÖ)
Problem çözme becerileri (f=4)	Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeği Çocuk ve Aile Bilgi Formu Okul Öncesi Düzeydeki Çocukları İçin Problem Çözme Beceri Ölçeği Problem Çözme Becerileri Ölçeği
Özgüven (f=1)	Günalp Özgüven Gözlem Testi Kişisel Bilgi Formu
Sanat becerileri (f=1)	Kişisel Bilgi Formu Gözlemci Gözlem Formu Uygulanan Eğitim Sürecinde Elde Edilen Ürünler Yarı Yapılandırılmış Veli ve Öğretmen Görüşme Formları
Dikkat gelişimi (f=1)	Frankfurter Konsantrasyon Testi (FTF-K) Frostig Gelişimsel Görsel Algı Testi Kişisel Bilgi Formu Duygu Düzenleme Stratejileri Ölçeği Duygu Düzenleme Ölçeği Sosyo-Dramatik Oyun Ölçeği Wally Sosyal Problem Çözme Ölçeği
Değerler eğitimi (f=5)	Farklılıklara Saygı Ölçeği Değer Kontrol Ölçeği Değerler Kontrol Rubriği Genel Bilgi Formu Kişisel Bilgi Formu Odak Grup Görüşmesi Okul Öncesi Değerler Ölçeği (Aile Formu) Okul Öncesi Değerler Ölçeği (Öğrenci Formu) Okul Öncesi Değerler Ölçeği (Öğretmen Formu)
Öz yeterlilik (f=4)	Anne Babalık Becerilerinde Özyeterlilik Ölçeği Drama Lideri Olarak Öğretmen ve Eğitimsel Drama Uygulama Yeterliği Ölçeği

Drama Yeterlik Anketi
Vineland Erken Çocukluk Dönemi Sosyal Duygusal Gelişim Beceri Ölçeği
Yaratıcı Drama Tutum Ölçeği

Matematik eğitimi (f=1)	Veri Toplama Anketi Kişisel Bilgi Formu

Lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama araçlarının ele alınan konu alanlarına göre dağılımını içeren Tablo 1 incelendiğinde, çalışmalarda belirlenen amaçlara uygun olarak seçilen standart ölçme araçlarına yer verildiği görülmüş, araştırmacılar tarafından geliştirilen kişisel bilgi formunun ise tüm konu alanlarında yer verilen ortak veri toplama aracı olarak lisansüstü tezlerin tamamında yer aldığı saptanmıştır. Sosyo-demografik bilgiler içeren formun sadece problem çözme becerileri (f=3) konu alanında çocuk ve aile bilgi formu olarak isimlendirildiği belirlenmiştir.

Lisansüstü tezlerde elde edilen sonuçların, ele alınan konu alanlarına göre dağılımı Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Lisansüstü tezlerde elde edilen sonuçların ele alınan konu alanlarına göre dağılımı

Konu alanları	Lisansüstü tezlerde elde edilen sonuçlar
Sosyal beceriler (f=6)	Yaratıcı Drama Eğitim Programının çocukların yaratıcı davranışlarını ve sosyal becerilerini geliştirdiği tespit edilmiştir. Deney ve kontrol gruplarının puanlarında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu ve uygulanan programın sosyal beceri gelişimini olumlu etkilediği bildirilmiştir. Kişilerarası beceriler, öfke davranışını kontrol etme ve değişikliklere uyum sağlama becerileri, sözel ifade becerileri, öz kontrol becerileri, görevleri tamamlama ve sonuçları kabul etme becerileri alt boyutlarında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Deney grubundaki çocukların problem çözme becerileri ile sosyal beceri puanlarının artmasında yaratıcı drama temelli etkinliklerin anlamlı bir etkisi olmuştur. Deney ve kontrol gruplarının sosyal etkileşim, sosyal bilgi işleme ve işbirliği-yardımlaşma-paylaşma davranışları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Sosyal becerilere yönelik yaratıcı drama uygulamalarının yapıldığı deney grubunun puanlarında anlamlı bir farklılık bulunurken, karşılaştırma grubunun toplam puanında anlamlı bir farklılık elde edilmemiştir.
Sanat becerileri (f=1)	Sanat etkinliklerinde yaratıcı drama yönteminin kullanılması çocukların sanata olan ilgilerini olumlu yönde etkilemiştir.
Problem çözme becerileri (f=4)	Drama destekli problem çözme eğitim programının çocukların problem çözme becerilerini olumlu yönde etkilediği ve bu etkinin kalıcı olduğu belirlenmiştir. MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı ile entegre gerçekleştirilen drama temelli hikâye anlatımı yöntemi, beş yaşındaki çocukların problem çözme becerilerine olumlu katkılar sağlamıştır. Uygulanan yaratıcı drama etkinlikleri, sosyal problem çözme becerileri üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Fen temelli çocuk kitaplarının drama ile çözümlendiği araştırma, deney grubundaki çocukların belirlenen fen kavramlarını edinmelerine, geliştirmelerine ve problem çözme becerilerine katkı sağlamıştır.
Yaratıcı düşünme becerileri (f=3)	Drama eğitimi alan çocuklarda zihin kuramı ölçeğinin beş faktöründe anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Uygulanan drama eğitimi, okul öncesi eğitime devam eden çocukların zihinsel becerilerini olumlu yönde etkilemiştir.

	Deney ve kontrol grubundaki çocukların yaratıcı düşünme puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Yaratıcı drama, dikkat gelişimi üzerinde etkili sonuçlar göstermiştir. Okul öncesi eğitime devam eden 4-5 yaş çocuklarına uygulanan bütünlük yaratıcı drama-sanat etkinliklerinin yaratıcı düşünme becerilerine etki ettiği belirlenmiştir.
Değerler eğitimi (f=5)	Değerler Kontrol Rubriği ile deney ve kontrol grubu arasında ön test, son test ve kalıcılık puanları açısından anlamlı bir fark bulunmuştur. Deney grubundaki çocukların ön test, son test, ön test kalıcılık ve son test kalıcılık puanları arasında anlamlı farklılık görülmüştür. MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programına uygun olarak hazırlanan değerler eğitimi, etkinlik planı uygulamalarına göre daha etkili bulunmuştur. Yaratıcı drama eğitiminin çocukların farklılıklara saygı duymaları üzerinde olumlu etkisinin olduğu belirlenmiştir. Yaratıcı drama etkinliklerinin çocukların yardım etme konusunda olumlu tutum geliştirmelerini desteklediği belirlenmiştir.
Dikkat gelişimi (f=1)	Yaratıcı dramanın dikkat gelişimi üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Öz güven (f=1)	Müzikli yaratıcı drama uygulamalarının okul öncesi çocuklarının özgüven gelişimlerine olumlu yönde katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.
Duygu düzenleme stratejileri (f=2)	Deney ve kontrol grubu çocukların öntest-sontest duygu düzenleme düzeylerinde ve sosyal problem çözme becerilerinde deney grubu lehine, öntest-sontest duygu düzenleme düzeylerinde ise cinsiyet değişkeni açısından kızların lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur.
Öz-düzenleme becerileri (f=3)	Uygulanan eğitici drama programı okul öncesi dönem çocuklarında öz düzenleme becerilerinin gelişmesinde etkili olmuştur. Çocukların öz düzenleme becerilerini engelleyici kontrol ve dikkat faktörleri ile annelerin öz düzenleme becerilerini engelleyici kontrol davranışları ve engelleyici kontrol-duygu faktörleri, sosyo-dramatik oyun faktörüne göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermiştir. Okul öncesi çocukların öz düzenleme becerileri, sosyo-dramatik oyunların karmaşıklık düzeyi ile ilişkilendirilmiştir.
Özyeterlik (f=4)	Öğretmenlerin drama eğitimi, mezun oldukları lisans programında aldıkları drama dersi ile sınırlı bulunmuş, çoğunun drama eğitimi ile ilgili derslere katılmaya istekli olduğu, drama tekniğinin de derslerde en çok bilinen ve en çok kullanılan teknik olduğu belirlenmiştir. Öğretmenlerin dramaya yönelik genel, kişisel ve eleştirel tutumları oldukça olumlu sonuç vermiş, bu tutumları ile dramaya ilişkin algıları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Cinsiyet, medeni durum, yaş, mesleki deneyim, çalışılan okul çevresinin sosyo-ekonomik düzeyi değişkenleri açısından okul öncesi öğretmenlerinin drama uygulamaya yönelik tutumları anlamlı farklılık göstermemiştir. Günlük işler ve sosyal duygusal beceriler ile ilgili boyutta eğitim öncesi ve sonrası öz-yeterlik açısından anlamlı farklılıklar bulunmuştur.
Matematik eğitimi (f=1)	Öğretmenlerin kullandığı drama yöntemiyle hazırlanan matematik etkinlikleri, öğretmenlerin cinsiyeti, görev yeri, çalışma yılı, mezun oldukları okul (açık öğretim/örgün öğretim), öğrenim durumu değişkenleri açısından gruplar arasında anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır.

Lisansüstü tezlerde elde edilen sonuçların dağılımını içeren Tablo 3 incelendiğinde, deneysel desen (f=22) kullanılan çalışmalardan öz düzenleme (f=1), duygu düzenleme stratejileri (f=2), değerler eğitimi (f=5),

yaratıcı düşünme becerileri (f=3), öz yeterlilik (f=1), problem çözme becerileri (f=3), sanat becerileri (f=2), sosyal beceriler (f=5) konu alanları ile yarı deneysel desen (f=2) kullanılan çalışmalardan öz düzenleme becerileri (f=1) ve problem çözme becerileri (f=1) konu alanlarında deney grubu lehine anlamlı farklılıklar elde edildiği belirlenmiştir. Tarama modeli (f=7) kullanılan lisansüstü tezlerden öz düzenleme becerileri (f=1), değerler eğitimi (f=1), matematik eğitimi (f=1), öz yeterlilik (f=3) ve özgüven (f=1) konu alanlarında ise benzer şekilde eğitimde yaratıcı drama yönteminin etkisi açısından anlamlı sonuçlar elde edildiği saptanmıştır.

4. Tartışma ve Sonuç

Türkiye’de okul öncesi eğitimde drama konu alanında 2016-2020 yılları arasında yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, özellikle 2019 yılında üretilen lisansüstü tezlerin sayısal olarak ciddi bir artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bir sonraki yılda bu ivmenin devamlılığı sağlanmamış, bu durum, özellikle çocuklarla uygulamalı olarak gerçekleştirilen drama etkinliklerinin, içinde yaşanan Covid-19 pandemisi nedeniyle sınırlandırılmak zorunda bırakıldığı şeklinde yorumlanmış, incelenen yıl aralığında sayısal dalgalanmaların ve düzensiz bir dağılımın da mevcut olduğu belirlenmiştir. Bu sonucun, araştırmannın sınırlılıkları olarak kabul edilen eğitim ve öğretim konu alanında tarama yapılması ve lisansüstü tezlerin izinli olma durumlarıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Elde edilen bu bulgu okul öncesinde drama alanında 1990-2010 yılları arasında yürütülen 40 lisansüstü tezin incelendiği bir araştırma sonucuyula da paralellik göstermektedir (Can Yaşar ve Aral, 2011).

İncelenen yıllar arasında yapılan tezlerin büyük çoğunluğunun yüksek lisans düzeyinde gerçekleştiği, 31 lisansüstü tez içerisinde sadece iki doktora düzeyinde tez çalışması olduğu da bir diğer önemli bulgudur. Ülkemizde doktora eğitimine başlangıç koşullarının zorluğu, ekonomik ve psikolojik açıdan yüksek lisans sürecinden daha uzun ve yıpratıcı bir dönemi kapsaması, doktora tezlerinin sayıca az olmasını etkileyen faktörler olarak düşünülmektedir. Sayısal karşılaştırmadan ziyade akademik açıdan alana katkı sağlamaları, daha derinlemesine ve detaylı çalışmaların kurgulanmasının gerekliliği açılarından bakıldığında ise doktora düzeyindeki çalışmaların eksikliği, düşündürücü ve üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Alanyazında okul öncesi eğitim paydasında farklı konu alanlarında yapılan lisansüstü tez çalışmalarında da benzer sonuçlarla karşılaşmış, doktora düzeyinde gerçekleştirilen araştırmaların daha az olduğu bulguları paylaşılmıştır (Ahi ve Kıldan, 2013; Altun, Öneren Şendil ve Şahin, 2011; Bahçacı Önal ve Türkoğlu, 2019; Can Yaşar ve Aral, 2011; Karaoğlu ve Esen Çoban, 2019; Kaytez ve Durualp, 2014; Tanju Aslışen ve Yıldırım Hacıbrahimoglu, 2020).

Yürütülen lisansüstü tez çalışmalarında çoğunlukla nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı, sadece birer çalışmada ise karma yöntem (Köroğlu, 2019) ve literatür taramasına (Göçmen, 2019) yer verildiği bulunmuştur. Bu bulgu, okul öncesi eğitim alanında gerçekleştirilen diğer çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Bahçacı Önal ve Türkoğlu, 2019; Durukan, Atalay ve Şen, 2015; Kesicioğlu ve Yıldırım Hacıbrahimoglu, 2019; Taştepe, Öztürk Serter, Yurdakul, Taygur Altıntaş ve Bütün Ayhan, 2016). Ayrıca tüm lisansüstü tez çalışmalarında ortak olan tek veri toplama aracının, her araştırmacının, çalışmanın amacına uygun olarak geliştirdiği kişisel bilgi formu olduğu belirlenmiş, standart ölçme araçları arasında bulunan ölçeklerin ve anketlerin diğer veri toplama araçlarına oranla daha yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bulgu Karadağ (2014) ile Tanju Aslışen ve Yıldırım Hacıbrahimoglu (2020) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermekte ve bu durumun daha kısa zamanda daha çok bireye ulaşılması açısından önemli olduğu, uygulayıcılar açısından bakıldığında ise zamanı daha etkin kullanabilme ve daha az çabayla daha büyük sonuçlar elde edebilme nedenlerinden ötürü tercih edildiği düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin çalışma gruplarına bakıldığında çok büyük bir kısmının çocuklarla gerçekleştirildiği saptanmıştır. Bu bulgu, okul öncesi kapsamında farklı alanların incelendiği diğer çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Demirtaş ve Tantekin Erden, 2019; Furman, 2000; Gülay Ogelman, 2014; Hui ve Lau, 2006; Kiremit, 2019; Tanju Aslışen ve Hakkoymaz, 2020). Lisansüstü tezlerde çocuk grubunun yaş dağılımına bakıldığında ise çoğunluğunun dört yaş ile başladığı ve okul öncesi dönem çocuklarıyla yürütülen bu tezlerin, Aral, Fındık Tanrıbuyurdu, Yurteri Tiryaki, Sağlam ve Aysu tarafından 2015’te çocuk gelişimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelendiği bir araştırmanın çalışma gruplarıyla benzerlik gösterdiği bulunmuştur. Yetişkinlerle yapılan sınırlı sayıda lisansüstü tez çalışmasında ise çoğunlukla okul öncesi öğretmenlerine yer verilmiş, sadece bir araştırmada anneler, çalışma grubunu oluşturmuşlardır. Ebeveynlerin ve öğretmenlerin yer aldığı çalışma gruplarına sahip araştırmalara ihtiyaç

duyulduğu ve bu grupların öncelikli hedef kitle olarak belirlenmesinin, nitelikli bir eğitim süreci için gerekli olduğu düşünülmektedir (Gallagher,1997; O’Neil ve Lambert, 1990; Wright, 2006).

Drama alanında çocuk grubuyla gerçekleştirilen lisansüstü tezler incelendiğinde, sosyal beceri eğitimi, değerler eğitimi, ahlak eğitimi, problem çözme, öz düzenleme, sosyal uyum, zihinsel düşünme, duygu düzenleme, sosyal etkileşim ve sosyal bilgi işleme becerileri ile özgüven konu alanlarında çalışmalar yapıldığı belirlenmiştir. En çok çocuklarla ve sosyal beceriler konu alanında çalışmalar gerçekleştirildiği görülmüş, bu bulgunun Şenol ve Metin (2021), Kıvanç Öztuğ ve Çiner (2018) ile Vitsou ve Kamaretsou (2020) tarafından yapılan çalışmalarla benzer sonuçlara sahip olduğu saptanmıştır. Deneysel desen kullanılan tüm çalışmalarda amaca yönelik olarak hazırlanan ve uygulanan drama eğitiminin uygulama yapılan grup üzerindeki etkileri incelenerek, elde edilen sonuçlar tartışılmış ve bu sonuçların deney grubu lehine anlamlı farklılıklar olarak belirlendiği tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına benzer şekilde Çelik ve Buluç (2018) değerler eğitiminde drama yöntemini kullandığı çalışmada, drama yöntemiyle eğitim verilen deney grubunun değerlere yönelik tutum puanlarında artış olduğunu saptamıştır. Alan araştırmaları incelendiğinde drama yöntemiyle verilen farklı alanlardaki eğitimlerin etkili olduğunu gösteren araştırmalar mevcuttur (Batdı ve Enaldı, 2020, Giagazoglou ve Papadanil, 2018; Göktürk, Çalışkan ve Öztürk, 2020; Kadan, 2021; Kurt ve Karabağ, 2021; Mardas ve Magos, 2020; Öztürk Pat ve Yılmaz, 2021; Yumurtacı ve Mede, 2021). Yetişkinlerin yer aldığı çalışmalarda ise daha ziyade drama yönteminin etkililiği, öğretmenlerin öz yeterlikleri ile dramaya karşı tutumlarının belirlenmesi alanlarında çalışmalar yapıldığı görülmüş, annelerle yapılan tek bir lisansüstü tezde de deneysel desen kullanıldığı belirlenmiştir. Drama yönteminin uygulamaya dönük gerçekleştirilmesi gereken bir çalışma olması nedeniyle çocuk grubunun dahil edildiği araştırmaların deneysel desenle gerçekleştirilmesi kabul edilebilir bir sonuçtur. Demirekin ve Yalçın (2021) ile Köksal Akyol (2018) tarafından okul öncesi dönem çocuklarıyla gerçekleştirilen çalışmalarda da deneysel desen kullanılmış, yaratıcı drama uygulamalarının etkililiği gözler önüne serilmiştir. Elde edilen sonuçların, mevcut çalışmanın bulgularını destekler nitelikte olduğu ifade edilebilir.

Tüm bulgular ışığında çalışma gruplarının çocuklar dışında ebeveynler, öğretmenler, yöneticiler vb. gruplarla çeşitlendirilerek daha farklı araştırma alanlarına yayılması ve derinlemesine bilgi toplamak amacıyla nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanıldığı çalışmaların yapılması, alana, çocuklara ve geleceğe daha büyük katkılar sağlayacaktır.

Bu araştırmada okul öncesi eğitimde drama alanında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının, eğitim-öğretim dizininde yer alması, YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde kayıtlı ve erişim izinlerinin olması ölçütlerine göre ele alınması, araştırmanın sınırlılıkları olarak görülmektedir. Araştırmanın kapsamı, yurt dışında belirtilen alanda gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarıyla genişletilerek daha detaylı bilgi alınması sağlanabilir. Karşılaştırmalı çalışmaların, alandaki güncel gelişmeler hakkında somut bilgi akışı sağlaması ve farklı bakış açıları kazandırması açısından önemli olduğu unutulmamalıdır.

Kaynaklar

- Abaan, S. (2005). Hemşirelerde problem çözme becerileri: öz değerlendirme sonuçlarının analizi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 12(1), 62-76.
- Adıgüzel, Ö. (2015). *Eğitimde yaratıcı drama (6. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ahi, B. ve Kıldan, O. (2013). Türkiye’de okul öncesi eğitimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi (2002-2011). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(27), 23-46.
- Akoğuz, A. ve Akoğuz, M. (2015). *Okul öncesi ve ilkokul için yaratıcı drama etkinlikleri (3. Baskı)*. İstanbul: Final Yayınları.
- Altun, D., Öneren Şendil, Ç. ve Şahin, İ.T. (2011). Investigating the national dissertation and thesis database in the field of early childhood education in Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 12, 483-492.
- Aral, N., Fındık Tanrıbuyurdu, E., Yurteri Tiryaki, A., Sağlam, M. ve Aysu, B. (2015). Türkiye’de çocuk gelişimi alanındaki lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 14, 7-16.
- Aral, N., Kandır, A. ve Can Yaşar, M. (2002). *Okul öncesi eğitim ve okul öncesi eğitim programı*. İstanbul: Ya Pa Yayınları.
- Aslan, B. (2018). *Yaratıcı drama uygulamalarının okul öncesi dönemi öğrencilerinin besinler konusundaki öğrenmelerine ve sosyal uyum becerileri kazanmalarına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bartın Üniversitesi, Bartın.

- Aydoğan, Y. (2004). *İlköğretim ikinci ve dördüncü sınıf öğrencilerine genel problem çözme becerilerinin kazandırılmasında eğitimin etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aytekin, H. (2016). *Çocuk ve gençlik edebiyatı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bahçacı Önal, M. ve Türkoğlu, B. (2019). Türkiye’de okul öncesi öğretmenleri ve okul öncesi öğretmen adayları ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Turkish Studies Educational Sciences*, 14(4), 1103-1139.
- Batdi, V. ve Elaldi, S. (2020). Effects of drama method on social communication skills: A comparative analysis. *International Journal of Research in Education and Science (IJRES)*, 6(3), 435-457.
- Berk, L. E. (2013). *Bebekler ve çocuklar: Doğum öncesinden orta çocukluğa*. (Çeviri Ed. N. Işıkoğlu Erdoğan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Can Yaşar, M. ve Aral N. (2011) Türkiye’de okul öncesinde drama alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(22), 70-90.
- Costa, N., Faccio, E., Belloni, E., & Iudici, A. (2014). Drama experience in educational interventions. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 4977-4982.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları araştırma deseni*. (Çeviren: G. Hacıömeroğlu) Ankara: Eğiten Kitap.
- Çaykuş, E. T. (2015). *Öğrenci kişilik hizmetleri kavramlarının yaratıcı drama programı kapsamında araştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Çelik, Ö.ve Buluç, B. (2018). Disiplinler arası yaklaşımla değer öğretiminde yaratıcı drama yönteminin kullanılması. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 67-88.
- Değirmenci, B. (2020). *Yaratıcı drama temelli etkinliklerin okul öncesi çocukların problem çözme ve sosyal beceri düzeylerine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çağ Üniversitesi, Mersin.
- Demirekin, M. ve Yalçın, H. (2021). Games & Drama applications in language acquisition. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches*, 17(37), 4027-4048.
- Demirtaş, İ. S. ve Tantekin Erden, F. (2019). A Content analysis of graduate theses concerning early childhood education in Turkey. *Turkish Journal of Education*, 8(2), 86-108.
- Durualp, E. (2014). Ergenlerin sosyal duygusal öğrenme becerilerinin cinsiyet ve sınıfa göre incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 26, 13-25.
- Durukan, H., Atalay, Y. ve Şen, S. N. (2015). Türkiye’de 2000-2014 yılları arasında okul öncesi eğitimi alanında yapılan yüksek lisans tezlerinin incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 62-77.
- Erdoğan, T. (2019). *Okul öncesinden ilköğretime kuramdan uygulamaya drama*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Erkoca Akköse, E. (2008). Okul öncesi eğitimi fen etkinliklerinde doğa olaylarının neden sonuç ilişkilerini belirlemede yaratıcı dramının etkililiği. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 3(6), 7-24.
- Eti, İ. (2010). *Drama etkinliklerinin okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 5-6 yaş grubu çocukların sosyal becerileri üzerine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Fox, J. E., & Schirmacher, R. (2014). *Çocuklarda sanat ve yaratıcılığın gelişimi*. (Çeviri Eds. N. Aral ve G. Duman). Ankara: Nobel Yayınları.
- Furman, L. (2000). In support of drama in early childhood education, again. *Early Childhood Education Journal*, 27(3), 173-178.
- Gallagher, C. J. (1997). *Drama-in-education: Adult teaching and learning for change in understanding and practice*. The University of Wisconsin-Madison. ProQuest Dissertations Publishing, 9710996.
- Giagazoglou, P., & Papadanil, M. (2018). Effects of a storytelling program with drama techniques to understand and accept intellectual disability in students 6-7 years old. A pilot study. *Scientific Research*, 8(2), 224-237.
- Göçmen, F. (2019). *Okul öncesi çocuklarda dramayla ahlâk eğitimi: Yardımlaşma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Göktürk, Ö., Çalışkan, M. ve Öztürk, M. S. (2020). The effects of creative drama activities on developing English speaking skills. *Journal of Inquiry Based Activities (JIBA)*, 10(1), 1-17.
- Gönen, M. ve Uyar Dalkılıç, N. (1999). *Çocuk eğitiminde drama: Yöntem ve uygulamalar*. Ankara: Epsilon Yayıncılık.
- Gülây Ogelman, H. (2014). Türkiye’deki okul öncesi dönem sosyal beceri araştırmaları: 2000-2013 yılları arasındaki tezlerin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 41-65.
- Güven, İ. (2006). Okul öncesi dönemde toplumsal yaşam becerilerinin kazandırılmasında yaratıcı dramının kullanımı. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 1(1), 99-114.

- Hamamcı, Z. ve Hamamcı, E. (2015). Çocuk gelişimi kuramları ve dil öğretmenleri için yansımaları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 125-134.
- Hui, A., & Lau, S. (2006). Drama education: A touch of the creative mind and communicative-expressive ability of elementary school children in Hong Kong. *Thinking skills and creativity*, 1(1), 34-40.
- İbiş, E. (2017). *Değerler eğitimi temelli yaratıcı drama programının 5-6 yaş çocuklarının sosyal becerilerinin gelişimine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kadan, Ö. F. (2021). The effects of creative drama on achievement and motivation levels of the 7th graders in english language classes. *Participatory Educational Research (PER)*, 8(3), 88-104.
- Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı-KEDV. (2006). *Erken çocuklukta farklılıklara saygı eğitimi el kitabı* İstanbul: Derin Yayınları.
- Karadağ, R. (2014). Okuma ilgisi, tutumları ve alışkanlığı konusunda yapılmış çalışmaların lisansüstü tezlere dayalı analizi: YÖK ve ProQuest veri tabanları örnekleme. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(3),1-17.
- Karoğlu, H. ve Esen Çoban, A. (2019). Türkiye’de okul öncesi eğitimde dil gelişimi ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 211-229.
- Kaytez, N. ve Durualp, E. (2014). Türkiye’de okul öncesinde oyun ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2, 110-122.
- Kesicioğlu, O. S. ve Yıldırım Hacıbrahimoğlu, B. (2019). An examination of the thesis prepared for the preschool period between the years 2010-2018. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 10(37), 849-862.
- Kıvanç Öztuğ, E.ve Çiner, M. (2018). Okulöncesi dönemi çocukları için yaratıcı drama yöntemi ile kurgulanan sosyal beceri eğitiminin değerlendirilmesi. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 414-428.
- Kiremit, R. F. (2019). Türkiye’de okul öncesi eğitimde dil gelişimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 159-174.
- Koç, N. (2009). *Eğitimde dramanın altı yaş çocuklarının dil gelişimleri üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Köksal Akyol, A. (2018). Examination of the effect of drama education on multiple intelligence areas of children. *Early Child Development And Care*, 188(2), 157-167.
- Koroğlu, H. (2019). *Bilim içerikli çocuk kitaplarının drama eliğinde incelenmesinin okul öncesi dönem çocukları üzerine etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Kurt C. ve Karabağ G. (2021). The effects of drama method on the academic achievement in ninth graders history course. *African Educational Research Journal*, 9(1), 218-226.
- Küçüküran, A. G. ve Keleş, S. (2018). Sosyal duygusal gelişim. A. Köksal Akyol, (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim II* (1. Baskı) içinde (197-243) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Mardas, G., & Magos, K. (2020). Drama in education and its influence on adolescents’ empathy. *Randwick International of Education and Linguistics Science (RI EL S) Journal*, 1(1), 74-85.
- McCaslin, N. (2016). *Yaratıcı drama sınıf içinde ve dışında*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- MEB (2016). Çocuk gelişimi ve eğitimi, Drama etkinlikleri. http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller/Drama%20Etkinlikleri.pdf sitesinden 08.04.2021’de erişildi.
- Nixon, J. (1987). *Drama öğretimi*. (Çeviri: T. Şener ve F. Koç) (Basılmamış Materyal). London: Ma. Ma. Educ.
- O’Neill, C., & Lambert, A. (1990). *Drama structures a practical handbook for teachers*. London: Heinemann Education Book Inc.
- Ömeroğlu, E., Ersoy, Ö., Tezel Şahin, F., Kandır, A. ve Turla, A. (2007). *Okul öncesi eğitimde drama: Teoriden uygulamaya*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Ömeroğlu, E., Yayıllı Ceylan, Ş., Erbay, F. ve Özyürek, A. (2014). *Okul öncesi eğitimde dramatik etkinliklerden drama teoriden uygulamaya*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Önder, A. (2007). *Okul öncesi çocukları için eğitici drama uygulamaları*. Ankara: Morpa Kültür Yayınları.
- Önder, A. (2012). *Yaşayarak öğrenme için eğitici drama (9. baskı)*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Öztürk Pat, Ö. ve Yılmaz, M. (2021). Impact of creative drama method on students’ speaking skills. Impact of creative drama method on students’ speaking skills. *Journal of Theoretical Educational Science*, 14(2), 223-245. DOI: 10.30831/akukeg.740277.
- Pinciotti, P. (1993). Creative drama and young children: The dramatic learning connection. *Arts education policy review*, 94(6), 24-28.
- Sezgin, B. (2015). *Oyun-tiyatro-drama ilişkisi: Kuram ve uygulama*. Bgst Yayınları.

- Sivrioğlu, S. (2014). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yaratıcı dramanın konuşma becerisine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Sungurtekin, Ş., Onur Gezen, G., Bağçeli Kahraman, P. ve Sadioğlu, Ö. (2009). The views of pre-service teachers about creative drama: A study according to gender. *İlköğretim Online*, 8(3), 755-770.
- Şenol, F. B. ve Metin, E. N. (2021). Kaynaştırma uygulaması yapılan okul öncesi sınıflarında drama eğitim programının çocukların etkileşimleri ve sosyal becerileri üzerindeki etkililiğinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 46(208), 189-212.
- Tanju Aşlışen, E.H. ve Hakkoymaz, S. (2020). Erken okuryazarlık alanında gerçekleştirilmiş lisansüstü tez çalışmalarının incelenmesi: Bir içerik analizi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(4), 1483-1498.
- Tanju Aşlışen, E.H., Yıldırım Hacıbrahimoglu, B. (2020). Türkiye’de erken çocukluk eğitiminde oyuncak alanında gerçekleştirilmiş lisansüstü tez çalışmalarının incelenmesi. *Başkent University Journal of Education*, 7(2), 284-299.
- Taştepe, T., Öztürk Serter, G., Yurdakul, Y., Taygur Altıntaş, T. ve Bütün Ayhan, A. (2016). Türkiye’de okul öncesi dönemde kaynaştırma konusunda yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *International Journal of Social Science*, 49, 501-514.
- Tuğrul, B. (2006). Okul öncesi dönemde düşünme becerilerinin gelişmesinde yaratıcı bir süreç olarak drama. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 1(2), 67-80.
- Udül, N. (2019). *Yaratıcı dramaya dayalı sanat etkinliklerinin okul öncesi dönem çocuklarına uygulanması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- Üstündağ, T. (2002). Günümüz eğitiminde dramanın yeri. Yaratıcı drama 1985-1995 yazılar. *Ankara: Naturel Yayıncılık*.
- Vitsou, M., & Kamaretsou, A. (2020). Enhancing peer relationships in a class of refugee children through drama in education: An action research. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 15(2), 337-354.
- Wright, P. R. (2006). Drama education and development of self: Myth or reality? *Social Psychology of Education*, 9(1), 43-65.
- Yavuzer, H. (2002). *Çocuk psikolojisi (23. Basım)*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Yayla Ceylan, Ş. (2016). Dramatik etkinlikler ve dramanın çocuğun gelişimindeki yeri (E. Ömeroğlu Ed.), “Okul öncesi eğitimde dramatik etkinliklerden dramaya teoriden uygulamaya” içinde (17-43). Ankara: Eğiten Kitap.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (11. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yumurtacı, N. ve Mede, E. (2021). Using creative drama in teaching English to young learners: Effectiveness on vocabulary development and creative thinking. *İlköğretim Online-Elementary Education Online*, 20(1), 115-128.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ERGENLERİN COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNİN MASLOW'UN İHTİYAÇLAR HİYERARŞİSİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Examining Adolescents COVID-19 Pandemic Process in the Context of Maslow's Hierarchy of Needs

Alev ÜSTÜNDAĞ¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gülhane Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Ankara, alev.ustundag@sbu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5832-6810

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
27.01.2022

Kabul/Accepted:
02.04.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1063836

Anahtar Kelimeler
İhtiyaçlar hiyerarşisi,
COVID-19, Ergen,
İhtiyaçlar, Pandemi

Keywords
Hierarchy of needs,
COVID-19, Adolescent,
Needs, Pandemic

ÖZ

COVID-19 pandemi süreci birçok belirsizliği ortaya çıkarmakla birlikte sağlık, gıda, hava, barınma, ekonomik gelir, güvenlik ihtiyacı ve özgürce hareket edebilme gibi insanların temel yaşam gereksinimlerini etkilemiştir. Bu araştırma pandemi sürecinin ergenlerin ihtiyaçlarını ne şekilde etkilediğini Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında inceleyebilmek amacıyla yapılmıştır. Araştırma nitel araştırma olup yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması modeli kullanılmıştır. Çalışma verileri yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmış ve bu veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma katılımcıları belirlenirken amaçlı örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Araştırma örneklemini Ankara Çayyolu semtinde bulunan bir özel ders merkezine devam eden lise düzeyinde kırk sekiz ergen oluşturmuştur. Araştırma sonuçları Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin bileşenleri kapsamında açıklanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ergenlerin fizyolojik ihtiyaçların karşılanması konusunda genel olarak olumsuz bir durum bulunmazken güvenlik ihtiyaçlarının olumsuz yönde etkilendiği görülmüştür. Ayrıca pandeminin ergenlerin kendini gerçekleştirme ile sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarını hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir. Saygı ihtiyaçlarının karşılanması konusunda da genel olarak olumsuz bir durum olmadığı görülmüştür. Yaşanan belirsiz süreç ergenlerin gelecek hedeflerini belirleme konusunda kararsızlık yaşamalarına da sebep olmuştur.

ABSTRACT

While the COVID-19 pandemic process has revealed many uncertainties, it has affected the basic life needs of people such as health, food, air, shelter, economic income, the need for security and freedom of movement. This research has been carried out in order to examine how the pandemic process affects adolescents needs in the context of Maslow's hierarchy of needs. The research was a qualitative design, and the case study model was used as a method. In the study, data were collected through a structured interview form and the data were analyzed by content analysis method. Purposeful sampling method was used while determining the research participants. The research participants consisted of 48 high school adolescents attending a private tutoring center in the Ankara Çayyolu district. The research results are explained within the components of the hierarchy of needs. Accordingly, it was observed that while there was generally no negative situation in meeting the physiological needs of adolescents, their safety needs were negatively affected. In addition, it has been determined that the pandemic affects the love and belonging needs of adolescents both positively and negatively. It has been observed that there is generally no negative situation in meeting the needs of esteem. The uncertain process experienced has also caused adolescents to be indecisive in determining their future goals.

Atf/Citation: Üstündağ, A. (2022). Çocukların COVID-19 Pandemi Sürecinin Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında İncelenmesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(517-534).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Alev ÜSTÜNDAĞ, alev.ustundag@sbu.edu.tr

1. Giriş

Abraham Maslow 1943 yılında temel insan ihtiyaçlarını kategorize ettiği ve insan davranışlarının temel beş ihtiyaç tarafından güdülendiğini ileri sürdüğü kuramını geliştirmiştir (Hale ve ark., 2019). Bu kurama göre motivasyon, bir ihtiyacı karşılamak için davranışı etkileyen ve yönlendiren bir süreçtir. Maslow teorisinde insan davranışının sırayla ortaya çıkan ve gelişen temel ihtiyaçları tarafından belirlendiği fikrine dayanarak motivasyonun tüm boyutlarının birbiriyle ilişkisini açıklamaktadır (Sengupta, 2011). Maslow geliştirdiği teorisine "ihtiyaç hiyerarşisi" adını vermiştir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik, sevgi ve aidiyet, saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı olmak üzere beş motivasyon seviyesinden/boyutundan oluşmaktadır. Maslow'un ihtiyaç hiyerarşisinin görseli piramit şeklinde ifade edilmektedir. (a) Fizyolojik ihtiyaçlar: yiyecek, temiz su, temiz hava, düzenli uyku, ev, hava koşullarına uygun kıyafet, cinsellik olarak; (b) Güvenlik ihtiyaçları: güvenlik, kararlılık, istikrar, öngörülebilirlik, korunma, özgürlük, korkusuzluk, kanun, düzen, hak, hukuk, adalet, sınırlar olarak; (c) Sevgi ve aidiyet ihtiyaçları: şefkat, sevgi, şefkat görmek, samimiyet, arkadaşlık, dostluk, aşk, hassasiyet, bağlanma, ait hissetme olarak; (d) saygı ihtiyaçları: olumlu benlik saygısı, haysiyet, dürüstlük, başarı, ustalık, marifet, yeterlilik, bağımsızlık, itibar, prestij olarak; (e) kendini gerçekleştirme ihtiyaçları ise bireysel kendini gerçekleştirme, psikolojik büyüme, birlik anlayışı, güzellik, ahlak, keşfetme olarak daha ayrıntılı bir bakış açısı sunmaktadır (Maslow, 1943).

Teoriye göre bireyin düşük seviyede bulunan ihtiyaçları temel ihtiyaçlardır ve karşılanması gerekmektedir. Daha düşük seviyeli bir ihtiyaç karşılandığında insanlar artık bu ihtiyacın varlığını hissetmemekte ve daha gelişmiş ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır (Suyono ve Mudjanarko, 2017). Hiyerarşideki en temel ihtiyaç yiyecek, su, sıcaklık ve dinlenme gibi kategorilere ayrılan fizyolojik ihtiyaçlardır (Hale vd., 2019). Maslow'un kuramına göre, bir sonraki seviyede bulunan ihtiyaç ortaya çıkmadan ve kişi o ihtiyacı karşılama motivasyonuna sahip olmadan önce temel ihtiyaçların karşılanması gerekmektedir (Taormina ve Gao, 2013). Fizyolojik ihtiyaçlar karşılandıktan sonra güvenlik ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır. Güvenlik ihtiyaçları; istihdam, güvenli ortam, korkusuzluk, hak, adalet, sağlığın korunması ve sürdürülmesi olarak kategorize edilebilir (Hale vd., 2019). Fizyolojik ihtiyaçların ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra sosyal ihtiyaçlar olan üçüncü seviye insan ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır. Sosyal ihtiyaçlar; sevmek, sevilme, aile, arkadaşlıklar, aşk ve aidiyet gibi ihtiyaçları kapsamaktadır (Hatta ve Rini, 2018). Bir sonraki seviye ihtiyaçlar, saygı ihtiyaçlarıdır. Saygı ihtiyaçları; başarı, haysiyet, öz saygı, itibar, statü gibi ihtiyaçları kapsamaktadır (Lester, 2013). İhtiyaçların son ve en yüksek seviyesi kendini gerçekleştirmedir. Bu aşamada kişi üstün olması gereken bağlamda elinden gelenin en iyisini yapmakta ya da başka bir deyişle kendini doğru yönde geliştirmektedir (Lester, 2013).

Maslow (1954) ilk dört alt kategoriye "temel ihtiyaçlar" olarak adlandırmaktadır. Temel ihtiyaçlar olarak nitelendirilerek kişinin bu ihtiyaçlarının karşılanmaması durumunda olumsuz fizyolojik ve psikolojik sonuçlar yaşayabileceğini ifade etmektedir. Temel ihtiyaçlar, yoksunluk duygusu tarafından harekete geçirilmektedir. Yani bu durum, gereksinim ortaya çıkmadan varlıklarının hissedilmemesi anlamına gelmektedir. Örneğin; bireyin çevresinde sevdiği insanların bulunması, sosyal ihtiyaç eksikliği yaşamadığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak yeni bir şehre ya da ülkeye taşındığı zaman, birey muhtemelen sosyal ihtiyaç gereksinimi duyacak ve böylelikle yeni ilişkiler başlatmaya motive olacaktır. Maslow (1954)'a göre temel ihtiyaçlar yoksunluk gereksinimi ile ortaya çıkarken, en yüksek kategoride bulunan kendini gerçekleştirme ile ilgili ihtiyaçlar yoksunluk tarafından etkinleştirilmemektedir. Maslow, kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını bir şeyin eksikliği değil, kişinin doğuştan gelen büyüme arzusundan kaynaklanan "büyüme ihtiyaçları" olduğunu ifade etmektedir. Kendini gerçekleştirme ihtiyaçları, giderildiğinde bile hissedilmeye devam etmekte ve hatta daha güçlü hale gelebilmektedir (Maslow, 1954).

İhtiyaç kategorileri, temelinde evrensel olarak kabul edilse de bu ihtiyaçların günlük hayata nasıl yansıtılacağı yaşına, kişilik özelliklerine, bağlanma yapısına ve içinde yaşadığı kültüre bağlı olarak büyük ölçüde kişiden kişiye değişim göstermektedir. Örneğin; üç yaşındaki bir çocuğun güvenlik ihtiyacı şefkatli bir bakıcıya duyulan ihtiyaç olarak ortaya çıkabilirken, bir genç için kabul edildiği bir akran grubuna duyulan ihtiyaç olarak ortaya çıkabilir ve bir yetişkin için de düzenli gelir sağlayabildiği bir işe duyulan ihtiyaç olarak ortaya çıkabilir (Brandtstädter, 1998). Maslow (1943)'a göre kendini gerçekleştirme ihtiyaçları tamamıyla bireysel eylemler olarak ifade edilmektedir. Örneğin; kendini gerçekleştirme ihtiyaçları bir kişide ideal anne olma arzusu biçiminde ortaya çıkabilir, bir başkasında sporcu olmak olarak ortaya çıkabilir ve bir başkasında resim çizerek veya icatlar yaparak ortaya çıkabilir. Bunların yanı sıra Maslow (1943) insan ihtiyaçları ile davranışları arasında bire bir ilişki olmadığını, çünkü çoğu davranışın aynı anda birden fazla ihtiyaç tarafından motive edilebileceğini öne sürmektedir. Örneğin; kişinin bir arkadaşıyla akşam yemeği yemesi, aynı anda fizyolojik ihtiyaçlarını, sosyal ihtiyaçlarını ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir.

Maslow'un ihtiyaç hiyerarşisi teorisinin kökeni "İnsanları motive eden nedir?" sorusuna dayanmaktadır (Maslow, 1954). Maslow teorisinde insanın ihtiyaçları, motivasyon kaynakları ve davranışları hakkında sekiz anahtar önerme olarak özetlenebilen bir dizi tez ortaya koymaktadır. Bunlar (Desmet ve Fokkinga, 2020):

1. İnsan davranışları yalnızca dış olaylara ve koşullara verilen tepkiler olarak açıklanamaz, yani davranışlar motive edilebilir özelliğe sahiptir.
2. Bir kişinin motivasyon düzeyi ihtiyaçları tarafından belirlenir. Bireyler ihtiyaçlarını karşılamaya ve yetersizlik durumundan kaçınmaya çalışırlar.
3. Dışarıdan gözlenebilen insan davranışlarının çeşitliliği, nispeten küçük, bir dizi temel ihtiyaçla açıklanabilir.
4. Temel ihtiyaçlar doğuştan ve evrenseldir; çağlar ve kültürler boyunca tüm insanlar için geçerlidir.
5. Bir insanın hayatta kalması ve yaşamını sürdürebilmesi için tüm ihtiyaçların en azından bir dereceye kadar karşılanması gerekmektedir.
6. Davranışlar sadece henüz karşılanmamış ihtiyaçlar tarafından motive edilebilir; bir ihtiyaç karşılandığında motive edici olmaktan çıkar.
7. İhtiyaçlar temelden karmaşığa doğru sırayla ele alınan bir hiyerarşi içinde düzenlenmektedir.
8. Daha düşük seviyeli bir ihtiyaç karşılanırsa bu, bir sonraki seviye ihtiyacın harekete geçirilmesine neden olur. Alt düzey ihtiyaçlar karşılanıncaya kadar sonraki düzey ihtiyaçlar hareketsiz kalır.

Maslow'un ihtiyaç hiyerarşisi modeli sosyal bilimler, psikoloji, sosyoloji ve eğitim bilimleri gibi çeşitli disiplinler tarafından insanların ihtiyaçlarını anlamak için model olarak kullanılmış ve insan motivasyon mekanizmalarını açıklamaya çalışan en tanınmış teori haline gelmiştir (Benson ve Dundis, 2003). İnsan ihtiyaçları sisteminin belirlenmesinin ve anlaşılmasının, gelecekteki COVID-19 pandemi süreci benzeri durumlar için müdahale stratejilerinin tanımlanabilmesi için önem taşıdığı düşünülmektedir. Bireysel ihtiyaçlar hem bireysel davranışları hem de ihtiyaçların etkili şekilde karşılanabilmesi düzeyini belirleyebilecektir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bu ihtiyaçları, sistemin toplum üzerindeki etkilerini ve insanları neyin motive ettiğini anlamak için bir çerçeve sağlamaktadır (Maslow, 1943). Temel fizyolojik ihtiyaçlar, hiyerarşinin temelidir. Maslow'un teorisine göre, fizyolojik ihtiyaçlar ne kadar çok karşılanırsa, kişi güvenlik ihtiyaçlarını o kadar fazla karşılamaya çalışır ve bu böyle devam eder (Taormina ve Gao, 2013). Bununla birlikte, COVID-19 kısıtlamaları, ergenler açısından değerlendirildiğinde sokağa çıkma yasağı, okulların kapatılması ve kaynaklara erişim gibi güvenlik ihtiyaçlarını olumsuz yönde etkileyebileceği düşünülmektedir. Bu durumlar ergenlerin sosyal, saygı ve kendini gerçekleştirme ile ilgili sonraki ihtiyaç düzeylerine ulaşma ihtiyaçlarının ortaya çıkmasını olumsuz yönde etkileyebilir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde gözlenebilen ihtiyaçların karşılanması hususunda doğrusal bir ilerleme olmasa da COVID-19 hastalığı ile mücadele kapsamında özellikle sağlığın sosyal belirleyicileri ile bütünleştirilirse, tüm toplumun ihtiyaçlarının karşılanabileceği çok katmanlı bir model sunulabilir. COVID-19 pandemisinin neden olduğu krizi yönetirken toplumun tüm kesimlerinin belirli ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir.

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bireylerin, ihtiyaçlar hiyerarşisinin gerekliliklerine göre hareket ettiğini; ihtiyaçların, daha yüksek ihtiyaçlardan önce daha temel ihtiyaçların az veya çok karşılanması gereken bir üstünlük hiyerarşisi içinde organize edildiğini; ihtiyaçların sıralamasının katı olmamakla birlikte dış koşullara veya bireysel farklılıklara dayalı olarak esnek olabildiğini ve çoğu davranışın birden fazla amaca hizmet edebildiğini, yani aynı anda birden fazla temel ihtiyaç tarafından insan davranışlarının belirlenebileceğini ileri sürmektedir. COVID-19 pandemi süreci birçok belirsizliği ortaya çıkarmakla birlikte sağlık, gıda, hava, barınma, ekonomik gelir, güvenlik ihtiyacı ve özgürce hareket edebilme gibi insanların temel yaşam gereksinimlerini tehdit etmektedir. Bu süreçte okulların kapatılması ve sokağa çıkma yasakları gibi birçok kısıtlayıcı önlem ergen grubuna getirilmiştir. Bu nedenle bu araştırma pandemi sürecinin ergenlerin ihtiyaçlarını ne şekilde etkilediğini Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında inceleyebilmek amacıyla yapılmıştır. Araştırma sorusu da "Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında, pandemi süreci ergenlerin ihtiyaçlarını nasıl etkilemiştir?" şeklindedir. Belirlenen amaç doğrultusunda, aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. COVID-19 pandemi süreci Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında ergenlerin fizyolojik ihtiyaçlarını nasıl etkilemiştir?
2. COVID-19 pandemi süreci Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında ergenlerin güvenlik ihtiyaçlarını nasıl etkilemiştir?
3. COVID-19 pandemi süreci Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında ergenlerin sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarını nasıl etkilemiştir?
4. COVID-19 pandemi süreci Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında ergenlerin saygı ihtiyaçlarını nasıl etkilemiştir?

5. COVID-19 pandemi süreci Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında ergenlerin kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını nasıl etkilemiştir?

2. Materyal ve Metot

2.1. Araştırmanın Modeli

Ergenlerin COVID-19 pandemi sürecinin Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında incelenmesini amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi temel alınmıştır. Araştırmada çalışma grubunda bulunan ergenlerin görüşlerini betimleyen bir yaklaşım benimsenmiş ve bu nedenle nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır (Neuman, 2012).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunda, liseye devam eden ve yaşları 15-18 arasında değişiklik gösteren kırk sekiz ergen bulunmaktadır. Lise çağında bulunan ergenlerin kendilerini, yaşadıkları pandemi sürecini ve deneyimlerini daha rahat ifade edebilecekleri düşünüldüğünden araştırma için bu yaş grubu tercih edilmiştir. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda kullanılan örnekleme türü olan amaçlı yönelik örnekleme seçimi yönteminden yararlanılmıştır. Bu örnekleme yönteminde görüşme yapılacak bireyler seçilirken araştırılması amaçlanan konu ile doğrudan ilgili olup olmadıkları değerlendirilmektedir (Neuman, 2012).

Pandemi nedeniyle okulların kapalı olması ergenlere ulaşmayı zorlaştırmıştır. Bu nedenle araştırma okula destek ve sınavlara hazırlık amacıyla devam edilen bir özel eğitim merkezinde gerçekleştirilmiştir. Etik kurul izni alındıktan sonra Ankara Çayyolu semtinde bulunan bir özel ders merkezine devam eden lise düzeyindeki öğrencilere araştırma hakkında duyuru yapılmış ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan ergenlerle araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle çalışma grubunun belirlenebilmesinde amaçlı örnekleme seçimi yönteminden yararlanılmıştır.

Araştırmanın çalışma grubunda bulunan kırk sekiz ergenin yirmisi erkek, yirmi sekizi kızdır. On beş yaşındaki dokuz ergen lise birinci sınıfa, on altı yaşındaki on dört ergen lise ikinci sınıfa, on yedi yaşındaki on ergen lise üçüncü sınıfa ve on sekiz yaşındaki on beş ergen lise dördüncü sınıfa devam etmektedir. Ergenlerden sekizi ailedeki tek çocuktur. Kırkının erkek veya kız kardeşi bulunmaktadır. Ergenlerin tamamının babaları pandemi sürecinde çalışmaya devam etmiştir. Annelerin otuz ikisi uzaktan çalışma sistemiyle evden çalışmaya devam etmiştir. Ergenlerin tamamı karantina dönemini ebeveynleriyle (çekirdek ailesi) birlikte geçirmiştir. Ergenlerin kırk ikisi bahçeli site içerisinde, altısı da villa tarzı müstakil evde ikamet etmektedir. Ergenlerin tamamının kendilerine ait odaları bulunmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Araştırma verileri Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi içeriğine uygun olarak hazırlanmış yapılandırılmış görüşme soruları kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmada öncelikle literatür taraması yapılmış ve soru formu hazırlanmıştır. Yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanırken Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi temelinde Taormina ve Gao (2013) ile Lester (2013) tarafından geliştirilen görüşme sorularından yararlanılmıştır.

Araştırmanın verileri görüşme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle öncelikle görüşme planı hazırlanmıştır. Soru formlarının çevrimiçi hazırlanıp, dağıtılıp toplanmasında katılımcıların düşüncelerinin tam olarak yansıtılmadığı düşünüldüğünden katılımcıların düşüncelerinin tam anlamıyla ortaya çıkarılabilmesi ve anlaşılabilmesi, aynı zamanda yaşadıkları süreci, duygularını, düşüncelerini, yorumlarını ve tepkilerini belirleyebilmek amacıyla görüşme yönteminin kullanılması tercih edilmiştir. Görüşmeler bireysel olarak yüz yüze yapılmış ve yazılı olarak kaydedilmiştir.

Görüşme formunun hazırlanmasından sonra, soruların anlaşılabilirliği veya birbirini kapsaması gibi durumları ortaya çıkarmak amacıyla pilot bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama farklı yaş gruplarından gönüllü olan iki kız ve iki erkek öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Uygulama sırasında herhangi bir sorun ile karşılaşılmemiştir. Bu doğrultuda görüşme formlarına son hali verilerek uygulama için hazır hale getirilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Bu araştırmadan elde edilen verilerin analizinde betimsel bir yaklaşım benimsenmiştir. Görüşme formunda yer alan kapalı ve açık uçlu soruların analizinde veriler ayrı ayrı incelenmiştir. Kapalı uçlu soruların analizinde sıklık tabloları kullanılmıştır. Açık uçlu soruların analizinde ise içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. Bu nedenle, öncelikle verilerin dökümü yapılmış, daha sonra dökümü yapılan veriler araştırmanın amaçları ile ilişkilendirilerek kodlanıp sunulmuştur.

Çocukların COVID-19 Pandemi Sürecinin Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında İncelenmesi

Araştırma verileri analiz edilirken kuramsal anlamda ve Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında ergenlerin ihtiyaçlarının açıklanmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi, ergenlere ve COVID-19 pandemisine yönelik uyarlanmış ve Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. *Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi ve COVID-19 Pandemisinin Ergenlerin İhtiyaçlarına Olası Etkileri*

Temel İhtiyaçlar	Gereksinim Örnekleri	COVID-19'un Ergenlerin İhtiyaçları Üzerindeki Olası Etkileri
1.Fizyolojik ihtiyaçlar	Yiyecek, temiz su, temiz hava, düzenli uyku, ev, hava koşullarına uygun kıyafet, cinsellik, hareketlilik	Daha az dışarı çıkma, daha az açık havada vakit geçirme, daha az hareket etme, uyku düzensizliği, yiyecek erişim sorunları ve bazı ergenler için evsizlik durumları nedeniyle fizyolojik ihtiyaçlar etkilenebilir.
2. Güvenlik ihtiyaçları	İstihdam, kaynaklar, ev, sağlık, istikrar, güvenlik, korunma, özgürlük, korkusuzluk, kanun, düzen, hak, hukuk, adalet, sınırlar	Hastalığın bulaşma riskinden dolayı sağlıkla ilgili korkular, aile bireylerinin hastalanması/kaybedilmesi korkusu, dışarı çıkma yasakları nedeniyle özgürlüğün sınırlandırılması, artan ebeveyn işsizliğinin ergenlerin kaynaklara erişimini azaltması, ebeveynlerinin işsiz kalması ve belirsiz bir gelecek nedeniyle güvenlik ihtiyaçları etkilenebilir.
3. Sosyal ihtiyaçlar	Şefkat göstermek, sevgi, şefkat görmek, samimiyet, arkadaşlık, dostluk, aşk, hassasiyet, bağlanma, ait hissetme	Sürekli evde vakit geçirme, akrabalarla görüşememe, arkadaşlarla vakit geçiremememe, sokağa çıkma yasakları, işletmelerin kapatılmış olması, sosyal ortamların bulunmaması, hastalık nedeniyle karantina uygulamaları nedeniyle aile bireylerine ve arkadaşlara erişim etkilenmiştir.
4. Saygı ihtiyaçları	Olumlu benlik saygısı, haysiyet, dürüstlük, başarı, ustalık, marifet, yeterlilik, bağımsızlık, itibar, prestij	Uzaktan eğitim kapsamında yaşanan sıkıntılar, eğitimin kesintiye uğramış olması, okula devam etmek istememe, okul/ders başarısızlığı, uzaktan eğitime uyum sorunları ve belirsiz bir gelecek nedeniyle saygı ihtiyaçları etkilenebilir.
5. Kendini gerçekleştirme	Bireysel olarak kendini gerçekleştirme, psikolojik büyüme, birlik anlayışı, güzellik, ahlak, erdem, keşfetme	Sosyal izolasyon, sıkılma, hareket kısıtlılığı, yaratıcılığını ortaya koyamama, fırsat oluşturamama, hedef belirleyememe, isteksizlik, amaçsızlık gibi nedenlerle kendini gerçekleştirme ihtiyaçları etkilenebilir.

Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için ayrıca elde edilen veriler üzerinden kodlayıcılar arası güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Bir diğer kodlayıcı tarafından görüşme kayıtları ve doldurulan formların %20'si incelenmiştir. İncelenen veriler ve kodlamalar üzerinden Miles ve Huberman (1994) tarafından geliştirilen formül ile analiz edilmiş ve sonuç %91 olarak tespit edilmiştir. Miles ve Huberman (1994)'a göre oranın

%80'in üzerinde olması güvenilir olarak kabul edilmesini sağlamaktadır.

2.5. Araştırmanın Etik Onayı

Araştırma için Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 26.03.2021 tarihli ve 21/222 kayıt numarasıyla etik kurul izni alınmıştır.

3. Bulgular

Ergenlerle yapılan görüşme kayıtlarından elde edilen bulgular açık ve kapalı uçlu araştırma sorularına ve Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bileşenlerine uygun başlıklar halinde sunulmuştur:

3.1. Ergenlerin Fizyolojik İhtiyaçlarına İlişkin Bulgular

Tablo 2'de ergenlerin fizyolojik ihtiyaçlarına ilişkin kapalı uçlu soruların sıklık tablosu yer almaktadır:

Tablo 2. *Fizyolojik İhtiyaçlara İlişkin Kapalı Uçlu Soruların Analizi*

Sorular	Evet	Hayır
Pandemi sürecinde uyumakta zorluk yaşadınız mı?	29	19
Pandemi sürecinde ebeveynleriniz ihtiyaçlarınızı karşılayabilecek maddi gelire sahip miydi?	41	7
Pandemi sürecinde dinlenmek için yeteri kadar vaktiniz oldu mu?	42	6
Pandemi sürecinde arkadaşlarınızla yeterli vakit geçirebildiniz mi?	1	47
Pandemi sürecinde genel olarak sağlık durumunuz iyi miydi?	39	9
Pandemi sürecinde kış mevsiminde yeteri kadar ısınabildiniz mi?	41	7
Pandemi sürecinde yeterli beslenebildiniz mi?	48	0
Pandemi sürecinde yeteri kadar egzersiz ve spor yapabildiniz mi?	11	37
Pandemi sürecinde herhangi bir bedensel yakınmanız ya da hastalığınız oldu mu?	27	21
Pandemi sürecinde yaz mevsimi sizi rahatsız edecek kadar sıcak mıydı?	23	25

Tablo 2'de görüldüğü gibi, ergenlerin pandemi sürecinde yeteri kadar beslenebildikleri, dinlenmek için yeteri kadar vakte sahip oldukları, yeteri kadar ısınabildikleri, ebeveynlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar maddi gelire sahip oldukları ve sağlık durumlarının genel olarak iyi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ergenler pandemi sürecinde uyumakta zorluk yaşadıklarını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra ergenlerin otuz dokuzu genel olarak sağlık durumlarının iyi olduğunu ifade etmelerine karşın bedensel yakınması ya da hastalığı olduğunu ifade eden yirmi yedi ergen bulunmaktadır. Araştırmaya katılan ergenlerin yarısı yaz mevsiminin sıcak geçtiğini düşünmektedir. Ergenlerin çoğu pandemi sürecinde yeteri kadar egzersiz ve/veya spor yapamadığını ifade etmiştir. Ayrıca ergenlerin tamamı pandemi sürecinde arkadaşlarıyla vakit geçiremediklerini belirtmiştir. Tablo 3'te fizyolojik ihtiyaçlara ilişkin açık uçlu sorunun analizinin sıklık tablosu yer almaktadır:

Tablo 3. *Fizyolojik İhtiyaçlara İlişkin Açık Uçlu Sorunun Analizi*

Soru: Pandemi sürecini fizyolojik ihtiyaçlarınızın karşılanması açısından nasıl değerlendirebilirsiniz?	
Yetersiz/kötü	15
Pandemi sürecinde fizyolojik ihtiyaçlarımı rahatlıkla karşılayabildim	20
Orta derecede	5
Aşırı kilo aldım	1
Zaman zaman zorlandım	3
Pandemi süreci fizyolojik ihtiyaçlarımı çok fazla etkilemedi	3
Spor yapamadım	2
Hareket alanım kısıtlandı	6
Sağlık sorunları yaşadım/çevremde sağlık sorunları yaşayan kişiler oldu	8
Uyku sorunları	1
Psikolojik sorunlar	2

Tablo 3'te görüldüğü gibi, ergenlerin çoğunluğu pandemi sürecinde fizyolojik ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabildiğini ifade etmiştir. Yaklaşık on beşi fizyolojik ihtiyaçların karşılanması açısından süreci yetersiz/kötü olarak değerlendirirken beşi orta düzeyde ihtiyaçlarının karşılandığını düşündüğünü ifade etmiştir. Ergenlerin bu süreçte sağlık sorunları yaşadıkları, çevrelerinde sağlık sorunları yaşayanların olduğu, hareketsiz kaldıkları ve spor yapamadıkları, zaman zaman zorlandıkları, uyku sorunları yaşadıkları, kilo aldıkları ve psikolojik olarak etkilendikleri belirlenmiştir. Üçü de pandemi sürecinin fizyolojik ihtiyaçlarını

çok fazla etkilemediğini düşünmektedir. Aşağıda sorulan soruya ergenlerin verdikleri cevaplardan alıntılara yer verilmiştir:

"Genel olarak ailemden gelen katkılara çok teşekkür etmekle beraber, yasaklar sebebiyle bazı problemler de yaşadım. Örneğin bir spor salonuna gidip spor yapamamak. Bunu tek başıma evde yapacak istikrarı da sağlayamadım. Sanırım bu da benimle ilgili bir problem" (kız, 18 yaş)

"Fizyolojik ihtiyaçlarımın karşılandığını düşünüyorum. Ciddi bir eksiklik yaşamadım bu konuda" (erkek, 18 yaş)

"Pandemi sürecini fizyolojik ihtiyaçlarımı karşılamak açısından bakacak olursam sokağa çıkma yasakları haricinde genel olarak karşılayabildiğimi düşünüyorum tabi ki eskiye oranla daha zor oluyor daha dikkatli olmamız gerekiyor ama genel olarak fizyolojik ihtiyaçlarımın karşılandığını düşünüyorum" (kız, 18 yaş)

"Pandemi sürecinde fizyolojik ihtiyaçlarımı karşılama durumunda herhangi bir zorluk yaşamadım" (erkek, 17 yaş)

"Genel olarak karşıladım ihtiyaçlarımı ama hareket anlamında çok kısıtlı kaldım" (erkek, 16 yaş)

"Beslenme, barınma, ısınma, güvenlik açısından sıkıntı yoktu ama online eğitimim için bilgisayar ve internet sıkıntısı çektim" (kız, 15 yaş)

"Genel olarak sağlık açısından olumsuzluklarıyla karşılaştım ve etkilendim. Maddi anlamda fazla sıkıntımız olmasa da bu süreç manevi anlamda da bizi etkiledi" (erkek, 16 yaş)

"Asosyalleştik. Sürekli evde oturduğumuz için hareketsizlikten fiziksel ağrılarımız başladı. Çevremde birçok kişi işsiz kaldı ve maddi olarak zorlandılar. Hastalanıp bunun fiziki zorluğunu çekenler de oldu" (kız, 15 yaş)

"Hem ekonomik hem sağlık açısından herhangi bir sorun yaşamadım. Bu yüzden ihtiyaçlarımı karşılamakta da zorlanmadım" (erkek, 15 yaş)

"Pandemi süreci fizyolojik ihtiyaçların giderilebilmesi için çok zor bir dönemdi ve hâlâ da öyle. Zaten en başta sağlığımız bu süreçte çok etkilendi ve fizyolojik bazı ihtiyaçlarımızı karşılamakta güçlük yaşadık" (erkek, 17 yaş)

"Hastalığa yakalanmasam da ruhsal bunalıma girdim" (kız, 15 yaş)

"Kendimizi ne kadar sağlıklı hissetsek de hareket halinde olmadığımız için hep bitkin ve yorgun hissediyoruz" (kız, 16 yaş)

"Bu süreçte çoğunlukla evde, az hareketle geçirildiği için yeterli karşılanmadığını düşünüyorum" (erkek, 16 yaş)

"Memur çocuğu olduğum için herhangi bir geçim sıkıntısı yaşamadım ancak online eğitim için cep telefonum dışında bir elektronik cihazım yoktu. Online eğitime bağlı bedensel ağrılar, düzensiz bir hayat sonucu uyku problemleri yaşıyorum" (kız, 15 yaş)

"Hareketsizliğin verdiği fiziksel rahatsızlıklar ve evden çıkamamanın verdiği psikolojik bunalım dışında her şey normaldi" (kız, 16 yaş)

"Zor bir süreçti fakat ihtiyaçlarımın çoğunu karşılayabildiğimi düşünüyorum" (erkek, 15 yaş)

3.2. Ergenlerin Güvenlik İhtiyaçlarına İlişkin Bulgular

Tablo 4'te ergenlerin güvenlik ihtiyaçlarına ilişkin kapalı uçlu soruların sıklık tablosu yer almaktadır:

Tablo 4. Güvenlik İhtiyaçlarına İlişkin Kapalı Uçlu Soruların Analizi

Sorular	Evet	Hayır
Pandemi sürecinde dünyanın güvenli bir yer olduğunu düşünüyor musunuz?	4	44
Pandemi sürecinde dışarıda rahat dolaşabildiniz mi?	2	46
Pandemi sürecinde kaygı düzeyiniz yükseldi mi?	44	4
Pandemi sürecinde ailenizin maddi sıkıntı yaşayacağını düşündünüz mü?	38	10
Pandemi sürecinde kendinizi rahat ve güvende hissettiniz mi?	14	34
Pandemi sürecinde evde yalnız kalmaktan korktunuz mu?	5	43
Pandemi sürecinde sokağa çıkmaktan korktunuz mu?	39	9
Pandemi sürecinde hayatınızın düzeni değişti mi?	44	4
Pandemi sürecinde ihtiyaç duyduğunuzda başkalarının yardım edeceğini düşünüyor musunuz?	27	21
Pandemi sürecinin ruh sağlığınızı olumsuz etkilediğini düşünüyor musunuz?	39	9
Pandemi sürecinde hayatınızın güzel bir rutini olduğunu düşünüyor musunuz?	7	41

Tablo 4'te görüldüğü gibi, ergenlerin çoğunluğu pandemi sürecinde kaygı düzeylerinin yükseldiğini, hayat düzenlerinin değiştiğini, sokağa çıkmaktan korktuklarını, ruh sağlıklarının olumsuz etkilendiğini ve ailelerinin maddi sıkıntı yaşama ihtimalini düşündüklerini ifade etmiştir. Ergenlerin neredeyse yarısı ihtiyaç

duyduklarında başkalarının yardım edeceğini düşünmektedir. Ayrıca ergenlerin çoğunluğu kendilerini rahat ve güvende hissetmediklerini, dünyanın güvenli bir yer olmadığını, dışarıda rahat dolaşmadığını ve hayat rutinlerinden memnun olmadıklarını belirtmiştir. Tablo 5’te güvenlik ihtiyaçlarına ilişkin açık uçlu sorunun analizinin sıklık tablosu yer almaktadır:

Tablo 5. Güvenlik İhtiyaçlarına İlişkin Açık Uçlu Sorunun Analizi

Soru: Pandemi sürecini güvenlik ihtiyaçlarınızın karşılanması açısından nasıl değerlendirebilirsiniz?	
Yetersiz/kötü	26
Pandemi sürecinde güvenlik ihtiyaçlarımı rahatlıkla karşılayabildim	9
Orta derecede	7
Kendimi asla güvende hissetmedim	9
Evimde kendimi güvende hissediyorum	7
Hastalanmaktan korktum	5
Dışarıya karşı olan güvensizliğim arttı	13
Sağlık sistemine güvenim ekilendi	3
Güvensizlik temelli psikolojik sorunlar yaşadım	6
Pandemi süreci içerisinde güvenlik ihtiyacımın pek karşılanamadığını düşünüyorum	11
Devlet sistemine güvenim ekilendi	1
İnsanlardan uzaklaştım	10

Tablo 5’te görüldüğü gibi ergenlerin çoğunluğu pandemi sürecini güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması açısından yetersiz ve kötü olarak değerlendirirken on biri süreçte güvenlik ihtiyaçlarının pek karşılanamadığını düşünmektedir. Güvenlik ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabildiğini düşünen ise dokuz ergen bulunmaktadır. Yapılan değerlendirmede, ergenlerin kendilerini güvende hissetmedikleri, dışarıya olan güvensizliklerinin arttığı, insanlardan uzaklaştıkları, güvensizlik temelli psikolojik sorunlar yaşadıkları ve hastalanmaktan korktukları belirlenmiştir. Üçü sağlık sistemine olan güveninin etkilendiğini ifade ederken, biri devlete olan güveninin etkilendiğini belirtmiştir. Yedisi de evinde kendini güvende hissettiğini ifade etmiştir. Aşağıda sorulan soruya ergenlerin verdikleri cevaplardan alıntılara yer verilmiştir:

“Hastalanmam açısından kendimi güvende hissetmedim” (erkek, 15 yaş)

“Pandemi süreci dışarıya karşı fazlaca güvensizlik duygusu yaşamama sebep oldu” (kız, 15 yaş)

“Pandemi sürecinde dışarıya karşı olan güvensizliğim arttı” (erkek, 16 yaş)

“Şöyle ki, yaşlı ebeveynlere ve maalesef sağlık problemlerine sahip olduğum için aynı zamanda panik bozukluk hastalığım olduğundan, özellikle pandeminin ilk zamanlarında inanılmaz psikolojik sorunlarla baş etmeye çalışmak zorunda kaldım. En kötüsü de bu durumları aileye yansıtılmaya çalışmaktı. Daha genel düşünecek olursak, ülkemizin beni koruyabilecek erdeme sahip olmadığını düşünüyorum. Halkımı tenzih ederim” (kız, 18 yaş)

“Kötü değerlendiriyorum sürekli bir kaygı sürekli korku endişe içerisindeydim” (kız, 17 yaş)

“Kendi mi çok rahat hissetmesem bile evimde olduğum için huzurluyum” (erkek, 15 yaş)

“Güvenlik ihtiyaçlarımı genelde kendim ve ailem yeterince karşılamadığımı düşünüyorum. Devletin güvenliğimizi tam otoriter olarak karşıladığını düşünmüyorum. Örneğin sokağa çıkma yasağı pandemi süreci kısalsın ve özgür olalım diye var ama kolluk güçlerinin gerekli önlemleri ve gerekli caydırıcı önlemleri tam olarak hakkıyla aldığını düşünmüyorum” (erkek, 18 yaş)

“Pandemi süresinde hem kendim içinde hem de çevremdeki insanlar için güvenlik konusunda şüphe duydum” (kız, 15 yaş)

“Evde kendimi gayet güvende hissediyordum ama ihtiyaçlar için dışarı çıkmak bile insanı tedirgin ediyordu” (erkek, 15 yaş)

“Pandeminin ben de güvenlik ihtiyacı olarak olumsuz etkisi fazlasıyla oldu. Kendimi hiçbir zaman rahat hissedemedim. Herkesten uzak durmayı tercih ettim. Birçok ihtiyacım ötelendi” (kız, 17 yaş)

“Kaygı problemlerimiz başladı. Günlük rutinimiz bozuldu. Dışarı çıktığımızda rahatlamamız gerekirken daha çok kaygılanıp eve dönüyoruz. Çevremizdeki insanlardan, sosyal hayattan koştuk ve artık bunları gerçekleştirmek bizi korkutuyor” (kız, 18 yaş)

“Sürekli evde bulunduğum için bu yüzden huzurlu hissettiğim bir dönem oldu. Dışarıya çıkamamak rahatça nefes alamamak ya da kronik rahatsızlığım yüzünden COVID olma ihtimalim beni biraz rahatsız etti ama bunun dışında herhangi bir sorun yaşamadım” (kız, 17 yaş)

“Pandemi dönemi birçok insanın hatta bütün dünyanın güvensiz hissettiği bir dönem oldu. Herkes birbirine karşı şüpheli ve uzak durdu. Her an her yerden tehlike bekledik. Bu yüzden güvende olma ihtiyacımız karşılanamadı” (erkek, 16 yaş)

"Toplumsal olarak kendimi güvende hissetmedim ama bireysel olarak tedbirleri aldığım için kendimi bir nebze rahatlattım" (erkek, 15 yaş)

"Biz her ne kadar kendimizi korusak da çevremizdekilerin bu konu hakkında bilinci olmazsa bizim korunmamızın bir faydası olmaz" (erkek, 16 yaş)

"Vaka sayılarına da bakarsak bu dönemde sağlık başta olmak üzere güvenlik ihtiyaçlarımız pek karşılanamamıştır" (kız, 16 yaş)

"Dış dünya asla güven vermiyor" (kız, 15 yaş)

"Pandemiden önce de tanımadığım insanları tehlike bulmuşumdur pandemi sürecinde de bu düşüncem ile ilgili bir değişiklik olmadı" (kız, 17 yaş)

"Temel güvenlik ihtiyaçlarımızın tamamına yakını karşılandığını fakat ruhsal ve sağlık anlamında kendimi daha korunaksız hissettiğimi söyleyebilirim" (kız, 18 yaş)

3.3. Ergenlerin Sevgi ve Aidiyet İhtiyaçlarına İlişkin Bulgular

Tablo 6'da ergenlerin sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarına ilişkin kapalı uçlu soruların sıklık tablosu yer almaktadır:

Tablo 6. Sevgi ve Aidiyet İhtiyaçlarına İlişkin Kapalı Uçlu Soruların Analizi

Sorular	Evet	Hayır
Pandemi sürecinde ailenizin sizi desteklediğini düşünüyor musunuz?	45	3
Pandemi sürecinde konu her ne olursa olsun ailenizin yanınızda olacağını düşünüyor musunuz?	43	5
Pandemi sürecinde arkadaşlarınız tarafından sevildiğinizi hissettiniz mi?	37	11
Pandemi sürecinde arkadaşlarınız tarafından desteklendiğinizi hissettiniz mi?	36	12
Pandemi sürecinde yalnız hissettiniz mi?	26	22
Pandemi sürecinde birlikte vakit geçirdiğiniz bir arkadaş grubunuz var mıydı?	23	25
Pandemi sürecinde sosyal olarak izole edildiğinizi düşünüyor musunuz?	44	4
Pandemi sürecinde gerçekten güvенеbileceğiniz birkaç arkadaşınız var mıydı?	39	9
Pandemi sürecinde sevdiklerinizle kendinizi yakın hissettiniz mi?	39	9
Pandemi sürecinde kendinizi bir gruba ait hissettiniz mi?	31	17
Pandemi sürecinde sosyal grubunuz tarafından desteklendiğinizi hissettiniz mi?	32	16
Pandemi sürecinde yaşadığınız olumsuz bir durum/olayı paylaşabileceğiniz en az bir yakın dostunuz var mıydı?	42	6

Tablo 6'da görüldüğü gibi, ergenlerin çoğunluğunun pandemi sürecinde ailesinin onları desteklediğini düşündüğü, konu her ne olursa olsun ailesinin yanında olacağını düşündüğü, yaşadıkları olumsuz bir durum/olayı paylaşabilecekleri en az bir yakın dostları olduğu, sevdiklerine kendilerini yakın hissettikleri, gerçekten güvенеbilecekleri birkaç arkadaşları olduğu, arkadaşları tarafından sevildiklerini ve desteklendiklerini hissettikleri, birlikte vakit geçirdikleri bir arkadaş grupları olduğu, kendilerini bir gruba ait hissettikleri ve grupları tarafından desteklendiklerini hissettikleri belirlenmiştir. Bunun yanı sıra ergenlerin çoğu aynı zamanda pandemi sürecinde sosyal olarak izole edildiğini düşünmektedir. Ergenlerin yarısından fazlası da süreçte kendini yalnız hissettiğini ifade etmiştir. Tablo 7'te sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarına ilişkin açık uçlu sorunun analizinin sıklık tablosu yer almaktadır:

Tablo 7. Sevgi ve Aidiyet İhtiyaçlarına İlişkin Açık Uçlu Sorunun Analizi

Soru: Pandemi sürecini sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarınızın karşılanması açısından nasıl değerlendirebilirsiniz?	
Yetersiz/kötü	8
Pandemi sürecinde sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarımı rahatlıkla karşılayabildim	6
Orta derecede	5
Tatmin edici düzeyde	7
Sosyal medya arkadaşlarım yanımdaydılar	1
Yeterli düzeyde	16
Aşırı bir mesafe oluştu	5
Kaybetme korkusu yaşadım	5
Sevdiklerimle daha fazla birbirimize bağlandık	9
Uzaktan iletişim kurmakta zorlandım	4
Kendimi yalnız hissettim	7
Kendime sevgi gösterdim	1
Ailemin sevgi ihtiyacımı karşıladığını hissediyorum	10

Tablo 7’de görüldüğü gibi, ergenlerin çoğunluğu pandemi sürecinde sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarının yeterli düzeyde karşılandığını düşünmekte ve altısı da ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabildiğini ifade etmektedir. Sekizi sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarının yetersiz/kötü, beş tanesi orta derecede ve yedisi de tatmin edici düzeyde karşılandığını düşünmektedir. Yapılan değerlendirmede ergenlerin arkadaşlarının ve ailesinin sevgi ihtiyacını karşıladığını hissettiği, sevdikleriyle daha fazla birbirlerine bağlandıkları belirlenmiştir. Ergenler arasında kaybetme korkusu yaşayanlar, kendini yalnız hissedenler, arkadaşlarıyla arasında mesafe olduğunu düşünenler ve psikolojik sorunlar yaşadığını düşünenler olmuştur. dördü süreçte iletişim kurmakta zorluk yaşadığını ifade etmiştir. Ayrıca süreçte kendine sevgi gösterdiğini ifade eden bir ergen ve sosyal medya arkadaşlarının yanında olduğunu düşünen bir diğer ergen bulunmaktadır. Aşağıda sorulan soruya ergenlerin verdikleri cevaplardan alıntılara yer verilmiştir:

“Ne karşılandı ne karşılanmadı çok ortada kaldım” (erkek, 16 yaş)

“Aslında çok fazla bir değişim olmadı normal hayatım nasıldıysa aynı şekilde devam etti” (erkek, 16 yaş)

“Ailemle vakit geçirdim bu yönden pek sorun yaşamadım” (erkek, 15 yaş)

“Sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarımı karşılayabildim” (erkek, 15 yaş)

“Kaybetme korkusu daha fazla birbirimize bağladı” (kız, 15 yaş)

“Arkadaşlarım ile yüz yüze iletişim kurarken daha rahat birisi olduğum için uzaktan bir şekilde iletişim kurmak beni çok zorladı. Uzaktan iletişim kuramadığım için çoğu zaman kendimi yalnız hissettim” (kız, 16 yaş)

“Görüşemediğimiz için hayır” (kız, 17 yaş)

“Bu bağlamda sanırım en büyük sorunum kendime sevgi göstermemdi. Ailem ve arkadaşların harika insanlar. İyi ki varlar” (kız, 18 yaş)

“Çevremdeki insanlar bana güven verdikleri için iyi değerlendiriyorum” (erkek, 16 yaş)

“Sevgi ihtiyaçların karşılanması zaman zaman herkesin hissettiği strese göre değişti” (erkek, 18 yaş)

“Arkadaşlarım konusunda sevgi ve aidiyet ihtiyacımın karşılanmadığını düşünüyorum” (kız, 15 yaş)

“Sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarının hepsinin yeterince karşılandığını düşünüyorum. Sosyal çevrem ve ailemin desteklerini her zaman hissedebiliyorum” (kız, 17 yaş)

“Arkadaş ortamımdan uzak kaldım ama ilişkim ve erkek arkadaşım bu bağlamda bana çok destek oldu” (kız, 18 yaş)

“Ailem ve arkadaşlarım ile karşılıklı olarak birbirimizi destekledik. Birbirimize yardımcı olduk. Birbirimizin kıymetini daha çok anladık ama tabii ki evde ara ara özellikle sonlara doğru çatışmalar ve bunalımlar başladı” (kız, 17 yaş)

“En önemli ihtiyaçlardan birisi bence ve bu konuda da etkilendiğimi düşünüyorum ancak böyle zamanlarda çevremdekilerin sevgisini uzaktan da olsa hissedebilmek iyi geldi biraz da olsa rahatlamış hissediyordum” (kız, 18 yaş)

“Sosyal açıdan kolay değildi çünkü herkesin kendi derdine düştüğü bir dönem içerisine girdik. Arkadaşlarımla buluşamadığım gibi kimsenin arayıp sormaması da biraz yalnız hissettirdi. Pandemi sürecinin yaşattığı tek olumsuzluk bu oldu diyebilirim” (kız, 17 yaş)

“Pandemi süreci her ne kadar insanları fiziksel olarak uzaklaştırsa da kalben yakınlaştırdı bence. Bunda hem herkesin karantinaya girip evde çok zaman geçirmesi hem de korona hastalığı yüzünden birbirimizin değerini daha iyi anlamamızın etkili olduğunu düşünüyorum” (kız, 18 yaş)

“Ailem ve arkadaşlarım yanımda olduğu için sevgi bağının kopmadığını hissettim” (erkek, 16 yaş)

“Biz ne kadar kötü durumda olsak da bizi destekleyen insanların olduğunu bilmek güzel bir his” (erkek, 15 yaş)

“Yasaklardan ve risklerden dolayı sosyal hayatımızda aktif olmadığımız için normal döneme kıyasla bu sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarımız da yeterli karşılanabilmiş değildir” (kız, 16 yaş)

“İnsanlarla bedensel teması kesmek tahmin edemeyeceğim kadar etki bıraktı bende. Aile bireylerime bile sarılamıyordum korona bulaştırırsam diye. Sosyalleşme sıfıra indi ve kendimi yalnız hissettim. Kendimi aile evine ait hissetmedim. Kaçmak istedim bu şehirden, bu ülkeden, bu hastalıktan, bu dünyadan...” (kız, 18 yaş)

“İnsan ilişkilerim iyi olduğu zamanlarda bile kendimi yalnız hissettim” (kız, 17 yaş)

3.4. Saygı ihtiyaçlarına ilişkin bulgular

Tablo 8'de ergenlerin saygı ihtiyaçlarına ilişkin kapalı uçlu soruların sıklık tablosu yer almaktadır:

Tablo 8. Saygı İhtiyaçlarına İlişkin Kapalı Uçlu Soruların Analizi

Sorular	Evet	Hayır
Pandemi sürecinde kendinizden memnun muydunuz?	26	22
Pandemi sürecinde arkadaşlarınız tarafından saygı gördüğünüzü hissettiniz mi?	43	5
Pandemi sürecinde davranışlarınız nedeniyle arkadaşlarınız tarafından küçümseneceğinizi düşündünüz mü?	7	41
Pandemi sürecinde kendi ayaklarınız üzerinde durabildiniz mi?	26	22
Pandemi sürecinde çabalarınız çevreniz tarafından desteklendi mi?	41	7
Pandemi sürecinde kendinizi "kendine güvenen" birisi olarak tanımlar mısınız?	31	17
Pandemi sürecinde başkalarının saygısını kazandığınızı düşünüyor musunuz?	30	18
Pandemi sürecinde başkalarının sizin hakkında ne düşündüğü konusunda endişe yaşadınız mı?	21	27
Pandemi sürecinde değerli bir insan olduğunuzu düşündünüz mü?	31	17
Pandemi sürecinde fikirlerinizin akran grubunuz tarafından ciddiye alındığını düşünüyor musunuz?	43	5

Tablo 8'de görüldüğü gibi, ergenlerin çoğunluğu pandemi sürecinde arkadaşları tarafından saygı gördüğünü, fikirlerinin akran grubu tarafından ciddiye alındığını, çabalarının çevresi tarafından desteklendiğini, değerli bir insan olduğunu ve başkalarının saygısını kazandığını düşünmektedir. Ayrıca ergenlerin yarısı kendini "kendine güvenen" birisi olarak tanımlamakta, pandemi sürecinde kendi ayaklarının üzerinde durabildiğini ve kendinden memnun olduklarını düşünmektedir. Yirmi biri başkalarının kendisi hakkında ne düşündüğü konusunda endişe yaşadığını ve yedisi de davranışları nedeniyle arkadaşları tarafından küçümseneceğini düşündüğünü ifade etmiştir. Tablo 9'da saygı ihtiyaçlarına ilişkin açık uçlu sorunun analizinin sıklık tablosu yer almaktadır:

Tablo 9. Saygı İhtiyaçlarına İlişkin Açık Uçlu Sorunun Analizi

Soru: Pandemi sürecini saygı ihtiyaçlarınızın karşılanması açısından nasıl değerlendirebilirsiniz?	
Yetersiz/kötü	10
Pandemi sürecinde saygı ihtiyaçlarımı rahatlıkla karşılayabildim	4
Orta derecede	9
Yeterli düzeyde	20
Saygıdeğer düzeyde	7
Kendimi saygıdeğer hissetmiyorum	3
Kendimi saygıdeğer hissediyorum	7
Zorunluluklar nedeniyle olumsuz etkilendim	2
Farkındalıklarım ve kendimi kabul düzeyim arttı	3
Saygı kavramı olumsuz etkilendi	2
Ailemin saygı ihtiyacımı karşıladığını hissediyorum	1
Arkadaşlarımla saygı ihtiyacımı karşıladığını hissediyorum	2
Kuşkularım arttı	1

Tablo 9'da görüldüğü gibi, ergenlerin çoğunluğu pandemi sürecinde saygı ihtiyaçlarının yeterli düzeyde karşılandığını düşünürken, onu yetersiz/kötü düzeyde, dokuzu orta düzeyde, yedisi saygıdeğer düzeyde ve dördü de rahatlıkla karşılandığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra yedisi kendini saygıdeğer hissettiğini ifade ederken, üçü kendini saygıdeğer hissetmediğini ifade etmiştir. Ayrıca yapılan görüşmeler sonucunda farkındalıkları ve kendini kabul düzeyi artan, zorunluluklar nedeniyle olumsuz etkilendiğini düşünen, saygı kavramlarının olumsuz etkilendiğini düşünen, ailelerinin ve arkadaşlarının saygı ihtiyaçlarını karşıladığını hisseden ve kuşkuları artan ergenlerin olduğu belirlenmiştir. Aşağıda sorulan soruya ergenlerin verdikleri cevaplardan alıntılara yer verilmiştir:

"İnsanların bana saygı duyduğunu çok hissedemedim" (erkek, 16 yaş)

"Ciddiye alındığımı kurduğum cümlelerin değer gördüğümü fark ettim" (kız, 16 yaş)

"Kendime ve çevrem her zaman saygı göstermeye çalıştım" (erkek, 17 yaş)

"Pandemide kendimizi ve sevdiğimizleri korumak açısından yaptığımız şeylere ve söylediğim sözlere hep saygı duyuldu" (kız, 17 yaş)

- “Pandemi sürecini kendi oluşturduğum düzende ilerlettim. Çevremde desteği olmadı” (erkek, 18 yaş)
- “Saygı duyulan fakat kendine saygısı olmayan biri olarak tabir ediyorum kendimi. Üzgünüm” (kız, 18 yaş)
- “İyi bir şekilde değerlendirmiyorum kararsızlıkların olduğu bir dönem” (erkek, 17 yaş)
- “Yeterince karşılandığını düşünüyorum. Kendimin diğer insanların gözünde yeterli saygınlığa sahip olduğunu düşünüyorum” (kız, 17 yaş)
- “Pandemi sürecinde görüştüğümüz insanlar zaten birbirimize saygı duyduğumuz için iletişimimizi sürdürdüğümüz insanlar olduğu için saygı ihtiyaçlarımızın yeterli seviyede karşılandığını düşünüyorum” (erkek, 18 yaş)
- “Genel olarak iyiydi ama bazı insanlara ne yaparsan yap ne kendine ne çevresindekilere saygı duymazlar ve normalde bu insanlardan uzak durmaya çalışırken pandemi sürecinde çok çok fazla aynı ortamda bulunmak zorunda kaldım ve beni olumsuz etkiledi bu durum” (kız, 17 yaş)
- “Kendimden memnun değilim çünkü yapabileceğim ya da kendimi geliştireceğim bir yetenek veya bunun için bir fırsat yoktu bunun için kendimi baya sorguladım” (kız, 17 yaş)
- “Bu konuda biraz daha şanslıydım sanırım bu ihtiyacım karşılandı gibi düşünüyorum” (erkek, 15 yaş)
- “Kendime olan saygım arttı diyebilirim. Kendimle bazı konularda yüzleşme inkânım oldu ve kendi kendimi kabul ettim. Hata yapabileceğimi ve bunun sorun olmayacağını bilincine vardım. Daha rahat hissettim bu yüzden ama karşı taraftan bu anlamda bir takdir edilme vs olayını yaşamadım” (kız, 17 yaş)
- “Pandemi döneminin saygı ihtiyaçlarına zarar verdiğini düşünüyorum. Birçok insan işsiz kaldı ve çok kötü durumlara düştü. Önceden onlara saygıyla bakan insanlar onların bu durumlarını küçümsedi ve saygı duymamaya başladı. Bu da kişide depresyonlara yol açtı. Yani pandemi saygı kavramını da zedeledi” (erkek, 18 yaş)
- “Aile içinde görüşlerim desteklendi, arkadaşlarım hep destekçim” (kız, 15 yaş)
- “İnsanların senin hakkında ne düşündüğünü bilemiyorsun bu durumda ondan bana bir şey bulaşır mı düşüncelerinden kurtulamıyorsun ama sen kendini biliyorsan sorun yok” (kız, 17 yaş)
- “Bu süreçte saygı ihtiyacında normal süreçten farklı hissetmedim” (erkek, 15 yaş)
- “Ben kendime olan öz saygımı kaybettim daha ne olsun” (kız, 17 yaş)
- “Genel olarak fikirleri önemsenen biri olduğumu düşünsem bile insanların yüzümüze göstermediği birçok şey olması sebebiyle emin olamıyorum” (kız, 17 yaş)
- “Saygı ihtiyacının hem çevre hem de öz saygı olarak tam anlamıyla karşılanmadığını söyleyebilirim” (erkek, 17 yaş)

Ergenlerin Kendini Gerçekleştirme İhtiyaçlarına İlişkin Bulgular

Tablo 10’da ergenlerin kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarına ilişkin kapalı uçlu soruların sıklık tablosu yer almaktadır:

Tablo 10. Kendini Gerçekleştirme İhtiyaçlarına İlişkin Kapalı Uçlu Soruların Analizi

Sorular	Evet	Hayır
Pandemi sürecinde geleceğinizde ne yapmak istediğinizle ilgili güzel fikirler edindiniz mi?	41	7
Pandemi sürecinde hayatınızın anlamlı olduğunu düşünüyor musunuz?	21	27
Pandemi sürecinde hayat hedefleriniz konusunda belirsizlik yaşadınız mı?	39	9
Pandemi sürecinde kişisel potansiyelinizi ortaya çıkardığınızı düşünüyor musunuz?	22	26
Pandemi sürecinin sizi olgunlaştırdığını düşünüyor musunuz?	41	7
Pandemi sürecinin hayatınızı zorlaştırdığını düşünüyor musunuz?	44	4
Pandemi sürecinde hayatla ilgili ne yapmak istediğin konusunda kafanız karıştı mı?	41	7
Pandemi sürecinde kapasiteniz hakkında fikir edinebildiniz mi?	29	19
Pandemi sürecinde yapabileceğinizin en iyisini yapabildiğinizi düşünüyor musunuz?	10	38
Pandemi sürecinde büyüdüğünüzü hissettiniz mi?	40	8
Pandemi sürecinde eğitimsel başarılarınız yetenekleriniz ile uyumlu olduğunu düşünüyor musunuz?	29	19

Tablo 10’da görüldüğü gibi, ergenlerin çoğunun pandemi sürecinin hayatlarını zorlaştırdığını düşündükleri, hayatla ilgili ne yapmak istediğin konusunda kafalarının karıştığı ve hedefleri konusunda belirsizlik yaşadıkları belirlenirken aynı zamanda pandemi sürecinin ergenleri olgunlaştırdığı, büyüdüklerini düşündükleri ve gelecekte yapmak istedikleriyle ilgili güzel fikirler edindikleri de belirlenmiştir. Ergenlerin yarısından fazlası da kapasiteleri hakkında fikir edinmiş ve eğitimsel başarılarının yetenekleri ile uyumlu olduğunu düşünmektedir. Ergenlerden yirmi ikisi kişisel potansiyelini ortaya çıkardığını düşünürken yirmi

biri hayatının anlamlı olduğunu düşünmektedir. Ayrıca sadece onu pandemi sürecinde yapabileceğinin en iyisini yapabildiğini düşünmektedir. Tablo 11'de kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarına ilişkin açık uçlu sorunun analizinin sıklık tablosu sunulmuştur:

Tablo 11. Kendini Gerçekleştirme İhtiyaçlarına İlişkin Açık Uçlu Sorunun Analizi

Soru: Pandemi sürecini kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarınızın karşılanması açısından nasıl değerlendirebilirsiniz?	
Yetersiz/kötü	14
Pandemi sürecinde kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarınızı rahatlıkla karşılayabildim	6
Orta derecede	7
Yeterli düzeyde	17
Kafa karışıklığı yaşıyorum	8
Büyüyüp olgunlaştığımı hissediyorum	6
Yeteneklerimi keşfettim	11
Kendime daha fazla zaman ayırabildim	11
Kendi ihtiyaçlarımın farkında oldum	12
Kendime tam anlamıyla güvenmiyorum	6
Hedef belirledim	11
Bıkkınlık hissediyorum	3
Kaygılıyım	7
Sahip olduklarımın değerini anladım	7

Tablo 11'de görüldüğü gibi, ergenlerin çoğunluğu pandemi sürecinde kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarının yeterli düzeyde karşılandığını düşünürken, on dördü yetersiz/kötü düzeyde, yedisi orta düzeyde ve altısı da rahatlıkla ihtiyaçlarını karşılayabildiğini ifade etmiştir. Bu sürecin ergenlerin ihtiyaçlarının farkına varmasını, kendilerine zaman ayırmalarını, hedef belirlemelerini ve yeteneklerini keşfedebilmelerini sağladığı da görülmüştür. Ayrıca sahip olduklarının değerini anlayıp büyüyüp olgunlaştığını ifade eden ergenler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kafa karışıklığı yaşayan, kaygılı olan, bıkkınlık hisseden ve kendine tam anlamıyla güvenmediğini ifade eden ergenler de bulunmaktadır. Aşağıda sorulan soruya ergenlerin verdikleri cevaplardan alıntılara yer verilmiştir:

"Bu dönem kendimi geliştirmeme oldukça yardımcı oldu büyüyüp olgunlaştığımı hissettim ve ayrıca farklı yetenekler keşfettim" (kız,17 yaş)

"Kendime daha fazla zaman ayırabildim, kendi ihtiyaçlarımın farkında oldum, neler istediğimi görebildim, kendimi geliştirmek için daha fazla çalışabildim" (kız,16 yaş)

"Sosyal ortam olmadığı için yetersiz" (erkek,17 yaş)

"Kendimi elimden geldiğince geliştirmeye ve değiştirmeye çalıştım" (erkek,18 yaş)

"Kendime daha çok zaman ayırdığımı fark ettiğim için ihtiyaçlarımı da karşılayabildim" (kız,15 yaş)

"Belirli hedeflerim ve isteklerim var kendime inancım tam değil ama var çünkü kaygılarım da var" (kız,18 yaş)

"Sadece düşünce açısından bana yaradı" (erkek,17 yaş)

"Pandemi sürecinde çok fazla etkinliğe katılmaya çalıştım fakat etkinliklerin uzaktan olmasından dolayı çok fazla gelişebildiğimi düşünmüyorum" (erkek,18 yaş)

"Benim için kafa karıştırıcı bir süreç oldu" (erkek,15 yaş)

"Sanıyorum ki okulumun interaktif şekilde ilerlemesi başarımı bir seviye yukarı çekti ve bu bağlamda daha iyisini yapabileceğim fikri oluştu kafamda. Fakat yine tamamıyla ne olmak istediğime dair fikirlerim hala beynimi kurcalıyor. Öğretmen olmak istiyorum. Bir çocuğa bile ulaşabilmek fikri beni inanılmaz mutlu ve heyecanlı kılıyorken, diğer yandan acaba başaramamak çocuğa zarar verir mi diye düşünmekten kendimi alamıyorum" (kız,18 yaş)

"Yaşanılan zorluklara rağmen güzel ve iyi bir şekilde değerlendirebilirim" (kız,16 yaş)

"Pandemi sürecinde kafam çok karıştı neyi nasıl yapacağımı bilemedim. Bir belirsizlik vardı ama zaman geçtikçe pandemiye alıştığım için sanırım planlar kurmaya başladım" (kız,16 yaş)

"Kendimi gerçekleştirme ihtiyacımda belirsizliklerin karar verememenin olumsuzluklarını yaşadım" (kız,17 yaş)

"Kendimi şu an için gerçekleştirdiğimi düşünmüyorum. İllaki her insan gibi kusur veya eksiklerim vardır ama bunlar da genel olarak sıkıntı oluşturmaz şeyler" (erkek,18 yaş)

"Bıkkınlık hissi olmasaydı daha fazla kendim için bir şeyler yapmak çok isterdim" (erkek,15 yaş)

"Kendimi gerçekleştirme adına düşünce düzeyinde adımlar atmış olsam da bunları eyleme dökemediğim için"

ihtiyaçlarının yetersiz karşılandığını düşünüyorum” (kız,17 yaş)

“Tam olarak kendimi gerçekleştirmediğim henüz işte bu benim diyebileceğim konumda değilim bunu özellikle pandemi sürecinde anladım ve bu bağlamda daha sağlam adımlarla ilerlemeye çalışıyorum” (kız,18 yaş)

“Gelecek kaygısı sürekli benimleydi. Hayatımla ilgili daha net ve gerçekçi kararlar almak ve bunu bir an önce uygulamak istedim. Hayat akıp gidiyor biz sadece seyrediyoruz gibi hissediyordum” (erkek,18 yaş)

“Pandemi süresince düşünmeye ve araştırmaya fazla zamanım oldu kendimi keşfettim, yaşadığımız sağlıkla geçen her bir zamanın kıymetini anladım. Pandemi bu konuda beni büyüttü ve çok şey öğretti” (kız,16 yaş)

“Kaygı, stres ve sosyal izolasyon sebebiyle kendimi gerçekleştirme ihtiyaçlarım kesinlikle karşılanmadı. Birçok hedefim değişti, ideallerim değişti ama dünyanın sürekli değişen hali sebebiyle hiçbir konuda emin olamıyorum. Eğitimsel ihtiyaçlarımın da pandemi sebebiyle online olarak yeterince karşılanmadığını düşünüyorum” (kız,17 yaş)

“Geleceğim hakkında birçok fikre sahip oldum. Karşı tarafa faydalı olma çabası içerisinde geleceğimi şekillendirmek istediğimi fark ettim. Gelecekteki mesleğimde birilerine faydalı olabilmek için kendimi geliştirmemin önemli olduğunu anladım. Bu olacakların bana olumlu olarak döneceğini düşünüyorum” (kız,18 yaş)

“Pandeminin kendini gerçekleştirme açısından güzel bir fırsat olduğunu düşünüyorum. Evlere kapanmamızla birlikte çoğu insan içine döndü ve kendiyi baş başa kaldı ve çoğu şeyi sorgulamaya başladı. Kendine daha çok vakit ayırdı. Yapmak istediklerini yeteneklerini keşfetti. O yüzden pandemi kendini gerçekleştirme açısından insanlara iyi geldi” (kız,18 yaş)

“Bu süreçte online olarak seminerlere katılabildim, yüz yüze olsa gidemeyeceğim etkinliklerde bulundum bu açıdan iyiydi fakat okulun uzaktan olması kendi ideallerimi düşündürdü yeterli bilgiye sahip olacak mıyım kaygısı da yaşadım” (erkek,17 yaş)

“Fark etmediğimiz özelliklerimizi ortaya çıkardık. Aa ben bunu yapabiliyormuşum demeye başladık” (erkek,17 yaş)

“Hiçbir aktivite yapamadım. Kitap okumadım, kendime kaliteli zaman ayırmadım, biraz spor yapmaya çalıştım o kadar. Kendimi geliştirmek bir yana eski bildiğim bilgi birikimlerimi de unuttuğumu düşünüyorum. Bomboş bir insan oldum şu 1 yılda” (kız,17 yaş)

“Pandemi süreci uzun bir süreçti ve bu süreçte her açıdan birçok iniş ve çıkış yaşadığım için bazı soruların cevapların tereddüt etsem de şu an kendim için iyi kararlar alıp kendimi geliştirmek için elimden geleni yapmaya çalışıyorum ve arada inişler olsa da bu konudaki ilerlemelerden memnunum” (kız,18 yaş)

“Kendini tanımak açısından iyi bir süreç olduğunu fakat bunu tam anlamıyla karşılayamadığımı söyleyebilirim” (erkek,17 yaş)

4. Tartışma

Pandemi süreci dünya üzerinde her yaşta bireyin hayatını farklı biçimlerde etkilemektedir. İnsan geçirdiği bu belirsiz süreçte temelde yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Maslow geliştirdiği kuramında insan davranışlarını güdüleyen evrensel nedenleri ortaya koymaya çalışmıştır. Maslow’a göre insan davranışlarının temelinde ihtiyaçları yer almaktadır. Pandemi sürecinin de bireysel ihtiyaçlar üzerinde etkileri olabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle yapılan araştırmada pandemi sürecinin ergenlerin ihtiyaçlarını ne şekilde etkilediğini Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında inceleyebilmek amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular Maslow’un hiyerarşi bileşenlerine uygun olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinin ilk bileşeni fizyolojik ihtiyaçlar olup bu ihtiyaçlar bireyin yaşamını sürdürebilmesi için temel ihtiyaçlar olarak ifade edilmektedir (Maslow, 1970). Araştırmanın çalışma grubunda bulunan lise öğrencilerinin geçirmekte oldukları pandemi süreci Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında değerlendirildiğinde temel fizyolojik ihtiyaçların karşılanması konusunda genel olarak olumsuz bir durumun olmadığı görülmüştür. Ergenlerin beslenme, barınma ve ısınma gibi yaşamlarını sürdürebilmeleri açısından gerekli olan ihtiyaçlarının tümü ebeveynleri tarafından uygun şekilde karşılanmaktadır. Ancak bu yaş grubu için uygulanan sokağa çıkma yasakları nedeniyle ergenlerin hareketlilik ihtiyacı olumsuz yönde etkilenmiştir. Ergenler ya hiç dışarı çıkamamış ya da daha az dışarı çıkmış, daha az açık havada vakit geçirmiş ve daha az hareket etmiştir. Xie ve arkadaşları (2020) da yaptıkları araştırmada sonucunda pandemi nedeniyle genlerde hareketlilik oranının %45 arttığını tespit etmişlerdir. Temiz hava ve hareket etme Maslow’un fizyolojik ihtiyaçları arasında yer almaktadır. Elde edilen bulgularda da görüldüğü üzere ergenlerin çoğu pandemi sürecinde yeteri kadar egzersiz ve/veya spor yapamadığını ifade etmiştir. Hareketsizlik ergenlerin kilo almasına da sebep olmuştur. Bu durum da beden sağlıkları açısından olumsuz sonuç olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde Rundle ve arkadaşları (2020) ergenlerin hareketsizlik davranışlarındaki artışın gıda tüketimine sebep olabileceğini ve bunun sonucunda da

kilo alımı ve uyku sorunları ortaya çıkabileceğini ileri sürmüşlerdir. Okulların kapalı olması ve uzaktan eğitime geçilmiş olması ergenlerin uyku düzeninin de değişmesine sebep olmuştur. Ergenler uyku düzensizliği nedeniyle uyku sorunları yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Pietrobelli ve arkadaşları (2020) COVID-19 pandemisinin ergenlerin obezite ile ilgili sorunlar yaşayabileceğini, ergenlerin kilo kontrol çabalarının hareketsizlik nedeniyle olumsuz sonuçlanabileceğini ve bu durumun ergenlerin motivasyonunu olumsuz etkileyebileceğini vurgulamaktadırlar. Munro ve Faust (2020) yaptıkları çalışmada pandemi nedeniyle okulların kapatılması ve izolasyon durumları ergenleri doğrudan etkilediği için çeşitli olumsuz sonuçların ortaya çıkabileceğini ifade etmişlerdir. Genel olarak değerlendirildiğinde pandemi sürecinin ergenlerin fizyolojik ihtiyaçlarını çok fazla etkilemediği, ancak hareketsizlik ve uyku düzensizliği nedeniyle fizyolojik ihtiyaçların olumsuz etkilendiği belirlenmiştir.

İhtiyaçlar piramidinin ikinci bileşeni güvenlik ihtiyacı olarak nitelendirilmektedir. Bireyin temel yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanması ardından güvenlik ihtiyaçları devreye girmektedir. Ergenlerin güvenli bir evinin olması, ebeveynlerine güvenmeleri, tehlikelerden uzak olduğunu bilme, düzen, istikrar, koruma gibi gereksinimler bu ihtiyaç bileşenini içermektedir (Maslow, 1970). Ergenlerin geçirmekte oldukları pandemi süreci Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında değerlendirildiğinde güvenlik ihtiyaçlarının olumsuz yönde etkilendiği görülmüştür. Ergenlerin kendilerini rahat ve güvende hissetmedikleri, dünyanın güvenli bir yer olmadığını düşündükleri, dışarıda rahat dolaşamadıkları, hayat rutinlerinden memnun olmadıkları, insanlardan uzaklaştıkları, güvensizlik temelli psikolojik sorunlar yaşadıkları ve hastalanmaktan korktukları belirlenmiştir. Hastalığın bulaşma riskinden dolayı sağlıkla ilgili korkular, aile bireylerinin hastalanması/kaybedilmesi korkusu ve belirsiz bir gelecek nedeniyle güvenlik ihtiyaçları olumsuz yönde etkilenmiştir. Saurabh ve Ranjan (2020) pandemi sürecinin ergenler üzerine etkisi ile ilgili araştırmalarında da karantinanın psikolojik etkisinin geniş kapsamlı ve önemli olduğunu vurgulamış, gençlerin karantina sırasında en sık yaşadıkları duyguları çaresizlik, korku, sinirlilik, kızgınlık, anksiyeteye bağlı uykusuzluk ve can sıkıntısı olarak belirlemişlerdir. Yaşanan korku ve sıkıntı durumlarının nedeni sorulduğunda da temelde babanın işini kaybetmesi, ailenin maddi kayıpları ve temel yaşam ihtiyaçlarının karşılanmaması ile ilişkili olduğu ifade edilmiştir. Elde edilen bulgular, bu anlamda alan yazın ile uyumluluk göstermektedir. Yapılan diğer araştırma sonuçları da benzer şekilde pandemi nedeniyle yaşanan karantinanın ergenlerde korku, öfke, keder, uyuşma ve anksiyeteye ilişkili uykusuzluk gibi durumların ortaya çıkmasına sebep olduğunu göstermiştir (Liu vd., 2020; Wang vd., 2020).

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin üçüncü bileşeni sevgi ve aidiyet ihtiyaçları olarak nitelendirilmekte olup, bu ihtiyaçlar ergenlerin sosyal ihtiyaçlarını kapsamaktadır. Şefkat, sevgi, samimiyet, arkadaşlık, dostluk, aşk, hassasiyet, bağlanma ve ait hissetme bu bileşenin özellikleri olarak nitelendirilmektedir (Maslow, 1970). Ergenlerin geçirmekte oldukları pandemi süreci Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında değerlendirildiğinde sürecin sevgi ve aidiyet ihtiyacını hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir. Pandemi sürecinde ebeveynleri tarafından desteklenme, konu her ne olursa olsun ailesinin yanında olacağını bilme, yaşadıkları olumsuz durumları paylaşabilecekleri dostlarının olması, arkadaşları tarafından sevildiğini ve desteklendiğini hissetme, birlikte vakit geçirdiği bir arkadaş grubunun olması, kendini bir gruba ait hissetme ve grubu tarafından desteklendiğini hissetme ergenlerin ihtiyaç duydukları sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarının giderilmesini destekleyen olumlu durumlardır. Ancak, pandemi sürecinde sokağa çıkma yasakları ergenlerin arkadaşlarıyla dijital medya araçları aracılığıyla iletişim kurmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu durum da ergenlerin çoğunun pandemi sürecinde kendini sosyal olarak izole edilmiş hissettiği bulgusuyla ortaya çıkmaktadır. Sosyal ortamlarda yüz yüze görüşememe, sadece cep telefonu ve bilgisayar gibi araçlarla iletişim kurarak sosyal ihtiyaçların karşılanmaya çalışılması ergenlerin çoğunluğunun kendini yalnız hissetmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda sosyal arkadaşlıkların sosyal medya arkadaşlıklarına dönüştüğü söylenebilir. Bu bulgular da ergenlerin ihtiyaç duydukları sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarının giderilmesini desteklemeyen olumsuz durumlar olarak ifade edilebilir. Sürekli evde vakit geçirme, akrabalarla görüşememe, arkadaşlarla vakit geçiremememe, sokağa çıkma yasakları, işletmelerin kapatılmış olması, sosyal ortamların bulunmaması, hastalık nedeniyle karantina uygulamaları nedeniyle ergenlerin aile bireylerine ve arkadaşlara erişimi olumsuz yönde etkilenmiştir. Bunların yanı sıra tüm bu olumsuz koşullara rağmen ergenlerin arkadaşlarının ve ailesinin sevgi ihtiyacını karşıladığını düşünmesi olumlu bir çıkarım olarak değerlendirilmekte ve önemli olduğu düşünülmektedir. Karantina sürecinin ergenler üzerindeki etkilerini inceleyen diğer araştırma sonuçlarına göre ergenlerin en sık bahsettikleri iki büyük sorun dışarı çıkamamak ve sosyalleşememek olarak tespit edilmiştir (Saurabh ve Ranjan, 2020; Wang vd., 2020). Eskiden çok farklı sosyal aktivite ve kurslara devam eden ergenlerin tüm olanakları ortadan kaldırılmıştır. Phelps ve Sperry (2020) de benzer şekilde pandemi sürecinin ergenlerin sosyal yaşamlarını inanılmaz ölçüde kesintiye uğrattığını ifade ederken Nicola ve arkadaşlarına göre (2020) de pandemi sosyal izolasyon nedeniyle, ergenlerin sosyal ihtiyaçlarının uygun şekilde karşılanmasını engellemiştir.

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin dördüncü bileşeni saygı ihtiyaçları olup, bu ihtiyaçlar olumlu benlik saygısı, haysiyet, dürüstlük, başarı, yeterlilik ve bağımsızlık gibi ihtiyaçları kapsamaktadır (Maslow, 1970). Ergenlerin geçirmekte oldukları pandemi süreci Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında değerlendirildiğinde temel saygı ihtiyaçlarının karşılanması konusunda genel olarak olumsuz bir durumun olmadığı görülmüştür. Çalışma grubunda bulunan ergenler genel olarak kendilerini saygıdeğer ve değerli hissetmekte, arkadaşları tarafından saygı görmekte ve çabaları desteklenmektedir. Ayrıca ergenlerin yarısının kendini "kendine güvenen" birisi olarak tanımlaması, pandemi sürecinde kendi ayaklarının üzerinde durabildiğini ve kendinden memnun olduğunu düşünmesi olumlu bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Az olmakla birlikte kaygı ve endişe yaşayan ergenler de bulunmaktadır. Uzaktan eğitimin başarı oranını yükselttiğini düşünen ergenler de mevcuttur. Uzaktan eğitim süreci ve eğitimin kesintiye uğramış olması ebeveynlerin çocuklarını diğer çocuklarla kıyaslama düzeylerinde azalmaya sebep olmuş olabilir. Evden eğitim ergenlerin kendilerini daha rahat hissederek davranışlarına sebep olmuş da olabilir. Gambin ve arkadaşları (2020) araştırmalarında karantina sürecinde sağlığın ön planda olması nedeniyle ebeveynlerin çocuklarına sağladığı sosyal desteğin ebeveyn-çocuk ilişkilerindeki olumlu deneyimlere sebep olduğunu ortaya koymuştur. Pandemi sürecinde annelerin empati, babaların kaygı düzeylerindeki artışın ergenlerin iyilik hali üzerinde etkili olduğunu ortaya koyan araştırmalar da bulunmaktadır (Hussong vd., 2020; Gambin vd., 2020). Schmidt ve arkadaşları (2020) ev-okul siteminin ebeveynlerin çocuklarına karşı olan bakış açısını değiştirdiğini, daha fazla sorumluluk aldıklarını ve ebeveynlerin duygusal iyilik hallerinin çocuklarına davranışları ve yaklaşımları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin en üst bileşeni kendini gerçekleştirme olarak ifade edilmektedir. Maslow (1943)'un yaptığı araştırmalara göre yeryüzünde bulunan insanların sadece %2'si kendini gerçekleştirebilmiştir. Bu en üst düzey ihtiyaç diğer tüm basamaklarda bulunan ihtiyaçların çoğunlukla ya da tamamen karşılanması sonucunda ortaya çıkabilmektedir (Maslow, 1943; 1970). Çalışma yapılan grubun yaş düzeyi dikkate alınarak kendini gerçekleştirme ihtiyaçları temelde gelecek beklentileri ve hedef belirleme kapsamında ele alınmıştır. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde yaşanan belirsiz sürecin ergenlerin gelecek hedeflerini belirleme konusunda kararsızlık yaşamalarına sebep olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde Saurabh ve Ranjan (2020) pandemi sürecinin ergenler üzerine etkisi ile ilgili araştırmalarında karantinanın ergenlerde kafa karışıklığına sebep olduğunu belirlemiştir. Pandemi süreci tüm insanların olduğu gibi ergenlerin de hayatlarını zorlaştırmıştır. Kendine ve düşünmeye daha fazla vakit ayırmış olmanın ergenlerin ihtiyaçlarının farkına varmalarını, hedef belirlemelerini ve yeteneklerini keşfedebilmelerini sağlaması açısından olumlu bir kazanım olarak değerlendirilmektedir. Gelecekte yapmak istedikleri hakkında fikirler edinebilme, amaç belirleyebilmek açısından oldukça önemlidir. Çünkü ihtiyaçlar hiyerarşisi bakış açısına göre ergenlerin beklenen hedeflerine ulaşabilmesi için motive olmuş hissetmeleri gerekmektedir (Mittleman, 1991). Sosyal izolasyon, hareket kısıtlılığı ve yaratıcılığını ortaya koyacak sosyal fırsatlara sahip olamama ergenlerin hedef belirlemesini olumsuz yönde etkilememiş ve böylelikle kendini gerçekleştirme ihtiyaçları da olumsuz yönde etkilenmemiştir. Pandemi sürecinde lise öğrencilerinin eğitim süreçlerini değerlendirmeleri kapsamında yapılan araştırma sonuçları da eğitim videolarını tekrar izlenme olasılığının olması, kaynaklara erişim kolaylığının sağlanabilmesi, eğitimcilerin doğru kaynakları paylaşması, çevrimiçi destek ve yönlendirme çalışmaları gibi hizmetlerin ergenlerin hedef belirleme ve vakitlerini programlama yaparak etkin kullanabilmelerini sağlayabileceği ifade edilmiştir (Gurley, 2018; Nacu vd., 2016). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bu yaş grubunun kendini gerçekleştirme ihtiyacı bakış açısıyla değerlendirildiğinde, ergenlerin temel ihtiyaçları kapsamında olan güvenlik, sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarının yeterli düzeyde karşılanmamasının kendini gerçekleştirme sürecini engelleyeceği söylenebilir. Çünkü ergenler hayatta kalabilmeleri için gerekli olduğundan bu ihtiyaçlarına odaklanacaktır. Sonuç olarak kendini geliştirme ikincil öncelik haline gelecektir (Mittleman, 1991).

5.Sonuç

Yapılan araştırma nitel bir çalışmadır ve bu nedenle genelleme ihtiyacı bulunmamaktadır. Elde edilen sonuçlar sadece çalışma yapılan ergenlerin bakış açılarını yansıtmaktadır. Bulgular göstermektedir ki COVID-19 salgınının doğrudan viral enfeksiyonun ötesine uzanan yan etkileri bulunmaktadır. Bu nedenle pandemi için kararlar alınırken temel yaşam ihtiyaçlarının yanı sıra diğer yaşamsal ihtiyaçların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Uygulamaların ve alınan kararların ergenlerin şu anki ve gelecekteki yaşamlarına olan olası olumsuz etkilerinin mümkün olduğunca azaltılabilmelerini sağlayacak ek tedbirlerin alınması gerekebilir. Ayrıca farklı yaş gruplarının ihtiyaçlarının nasıl etkilendiğini ortaya koyan araştırmalar yapılabileceği gibi, ebeveynlerin ve çocukların ihtiyaçlarının karşılaştırıldığı araştırmalar da yapılabilir.

Kaynakça

- Benson, S. G., & Dundis, S. P. (2003). Understanding and motivating health care employees: Integrating Maslow's Hierarchy of Needs, training and technology. *Journal of Nursing Management, 11*(5), 315-320.
- Brandtstädter, J. (1998). *Action perspectives on human development*. In Handbook of Child Psychology: Theoretical Models of Human Development; Damon, W., Lerner, R.M., Eds.; Wiley: New York, NY, USA.
- Desmet, P., & Fokkinga, S. (2020). Beyond Maslow's pyramid: introducing a typology of thirteen fundamental needs for human-centered design. *Multimodal Technologies and Interaction, 4*(3), 38-60.
- Hale, A. J., Ricotta, D. N., Freed, J., Smith, C. C., & Huang, G. C. (2019). Adapting Maslow's hierarchy of needs as a framework for resident wellness. *Teaching and learning in medicine, 31*(1), 109-118.
- Gambin, M., Woźniak-Prus, M., Sekowski, M., Cudo, A., Pisula, E., Kiepara, E., & Kmita, G. (2020). Factors related to positive experiences in parent-child relationship during the COVID-19 lockdown. The role of empathy, emotion regulation, parenting self-efficacy and social support. <https://doi.org/10.31234/osf.io/yhtq4>
- Gurley, L. E. (2018). Educators' preparation to teach, perceived teaching presence, and perceived teaching presence behaviors in blended and online learning environments, *Online Learning Journal, 22*(2), 197-220.
- Hatta, I. H., & Rini, S. (2018). Developing job satisfaction which support improvement of organizational performance private high schools located in Indonesia. *International Journal of Engineering & Technology, 7*(3), 529-534.
- Hussong, A., Midgette, A., Richards, A., Petrie, R., Coffman, J., & Thomas, T. (2020). COVID-19 life events spill-over on family functioning and adolescent adjustment. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-90361/v1>
- Lester, D. (2013). Measuring Maslow's hierarchy of needs. *Psychological Reports, 113*(1), 15-17.
- Liu, J. J., Bao, Y., Huang, X., Shi, J., & Lu, L. (2020). Mental health considerations for children quarantined because of COVID-19. *Lancet, 4*, 347-349.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality* (2nd ed.). New York: Harper and Row.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. New York: Harper and Row.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review, 50*(4), 370-396.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. New York: Sage Publications, Inc.
- Mittelman, W. (1991). Maslow's study of self-actualization: A reinterpretation. *Journal of Humanistic Psychology, 31*(1), 114-135.
- Munro, A. P. S., & Faust, S. N. (2020). Children are not COVID-19 super spreaders: time to go back to school. *Arch Dis Child, 105*(7), 618-619.
- Nacu, D. C., Martin, C. K., Pinkard, N., & Gray, T. (2016). Analyzing educators' online interactions: a framework of online learning support roles, *Learning, Media and Technology, 41*(2), 283-305.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nicel ve nitel yaklaşımlar I-II*. Cilt (5. Basım). İstanbul: Yayın Odası.
- Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., & Agha, R. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19): A review. *International Journal of Surgery, 78*, 185-193.
- Phelps, C., & Sperry, L. L. (2020). Children and the COVID-19 pandemic. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy, 12*(S1), S73
- Pietrobelli, A., Pecoraro, L., Ferruzzi, A., Heo, M., Faith, M., Zoller, T., & Heymsfield, S. B. (2020). Effects of COVID-19 lockdown on lifestyle behaviors in children with obesity living in Verona, Italy: a longitudinal study. *Obesity, 28*(8), 1382-1385.
- Rundle, A. G., Park, Y., Herbstman, J. B., Kinsey, E. W., & Wang, Y. C. (2020). COVID-19-related school closings and risk of weight gain among children. *Obesity (Silver Spring);28*(6), 1008-1009.
- Ryan, B. J. (2018). *Addressing the impact of disasters on public health infrastructure and noncommunicable diseases*. Townsville, Australia: James Cook University.
- Saurabh, K., & Ranjan, S. (2020). Compliance and psychological impact of quarantine in children and adolescents due to Covid-19 pandemic. *The Indian Journal of Pediatrics, 87*, 532-536.
- Schmidt, A., Kramer, A., Brose, A., Schmiedek, F., & Neubauer, A. (2020). Homeschooling and affective well-being of parents and children during the COVID-19 pandemic: A daily diary study. <https://doi.org/10.31234/osf.io/sntxz>

- Sengupta, S. S. (2011). Growth in human motivation: Beyond Maslow. *Indian Journal of Industrial Relations*, 47(1), 102-116
- Suyono, J., & Mudjanarko, S. W. (2017). Motivation engineering to employee by employee-Abraham Maslow theory. *Journal of Education, Teaching and Learning*, 2(1), 86-92.
- Taormina, R., & Gao, J. (2013). Maslow and the motivation hierarchy: Measuring satisfaction of the needs. *The American Journal of Psychology*, 126(2), 155-157.
- Wang, G., Zhang, Y., Zhao, J., Zhang, J., & Jiang, F. (2020). Mitigate the effects of home confinement on children during the COVID-19 outbreak. *Lancet*, 395, 945-947.
- Xie, X., Xue, Q., & Zhou, Y. (2020). Mental Health Status Among Children in Home Connement During the Coronavirus Disease 2019 Outbreak in Hubei Province, China. *JAMA Pediatr*, 174(9), 898-900.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'nun tarih 26.03.2021 sayı 2021/11 ve karar 11/6 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

YETİŞKİN MERHAMET ÖLÇEĞİ'NİN GELİŞTİRİLMESİ

Development of the Adult Compassion Scale

Eşref NAS¹ ve Ramazan SAK²

¹Dr., Diyarbakır İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Diyarbakır, esrefnasx@gmail.com, orcid.org/0000-0002-4524-9534

²Doç., Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, ramazansak06@gmail.com, orcid.org/0000-0002-7504-9429

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
15.12.2021

Kabul/Accepted:
11.03.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1037168

Anahtar Kelimeler
Merhamet, Yetişkinler,
Geçerlik, Güvenirlilik, Ölçek
Geliştirme

Keywords
Compassion, Adults,
Validity, Reliability, Scale
Development

ÖZ

Türkçe alanyazında, başka bir dilden Türkçeye uyarlanmış, yetişkinlerin merhamet düzeylerini ölçmeye yarayan bazı ölçekler bulunmakla birlikte, Türkiye’de geliştirilmiş ve bu amaca hizmet eden herhangi bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Bu eksiklik göz önünde bulundurulduğunda yetişkinlerin merhamet düzeylerini saptayabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının geliştirilmesinin önemli ve gerekli olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, bu çalışmada kültüre uygun ve orijinal bir Yetişkin Merhamet Ölçeği’nin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın katılımcılarını 18 yaş üstü 808 yetişkin oluşturmuştur. Yapılan Açımlayıcı Faktör Analizi sonucunda 20 maddenin dört faktör (Davranışsal Merhamet, Duygusal Merhamet, Bilişsel Merhamet, Motivasyonel Merhamet) altında toplandığı ve bu dört alt boyutlu yapının toplam varyansın %64.95’ini açıkladığı anlaşılmıştır. Ayrıca dört faktörlü yapının Doğrulayıcı Faktör Analiziyle test edilmesi sonucunda saptanan uyum değerlerinin ($\chi^2/sd= 2.291$; RMSEA=.057, RMR=.024, IFI=.95, CFI=.95, NFI=.92, RFI=.90, GFI=.91, AGFI=.89, SRMR=.060) iyi uyum gösterdikleri görülmüştür. Geliştirilen ölçeğin iç tutarlılık katsayısı alt boyutlarda; Davranışsal Merhamet için .90, Duygusal Merhamet için .83, Bilişsel Merhamet için .81, ve Motivasyonel Merhamet için .85 olarak hesaplanmış olup, ölçeğin toplamı için .92 olarak belirlenmiştir. Sonuç itibarıyla, yetişkin bireylerin merhamet düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilen Yetişkin Merhamet Ölçeği’nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

In the Turkish literature, although there are some scales adapted from another language to Turkish and used to measure the compassion levels of adults, no measurement tool has been found that was developed in Turkey and serves this purpose. Considering this shortcoming, it has been seen that it is important and necessary to develop a valid and reliable measurement tool that can determine the compassion levels of adults. In this context, it was aimed to develop a culturally appropriate and original Adult Compassion Scale in this study. The participants of the study consisted of 808 adults over the age of 18. Twenty items were grouped under four factors (Behavioral Compassion, Emotional Compassion, Cognitive Compassion, and Motivational Compassion) based on the exploratory factor analysis, and this four-factor structure explained 64.95% of the total variance. This four-factor structure was tested with Confirmatory Factor Analysis and it was found that the obtained fit values ($\chi^2/sd= 2.291$; RMSEA=.057, RMR=.024, IFI=.95, CFI=.95, NFI=.92, RFI=.90, GFI=.91, AGFI=.89, SRMR=.060) showed good agreement. The internal consistency coefficient of the Compassion Scale for Adults was determined as .92 for the total scale, .90 for Behavioral Compassion, .83 for Emotional Compassion, .81 for Cognitive Compassion, and .85 for Motivational Compassion sub-dimensions. As a result, it was seen that the Compassion Scale developed to determine the compassion levels of adults is a valid and reliable measurement tool.

Atf/Citation: Nas, E. ve Sak, R. (2022). Yetişkin Merhamet Ölçeği’nin Geliştirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(535-548).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Eşref NAS, esrefnasx@gmail.com.

1. Giriş

Merhamet kavramı felsefe, din, eğitim, psikoloji ve sağlık gibi birçok alanda incelenen ve önemli görülen kavramlardan biridir. Merhamet, diğer insanların acılarına tanık olan kişinin hissettiği yardım etme duygusudur (Goetz ve diğerleri, 2010). Bir tanıma göre merhamet, diğer insanların sıkıntılarına karşı farkındalığın oluşması ve bu farkındalıkla birlikte sıkıntıları gidermek için çabanın ortaya konulmasıdır (Gilbert, 2009a). Merhamet kavramı; acı çeken kişinin farkına varmak, acı çekmenin evrenselliğini anlamak, acı çeken kişiyle empati kurmak, acı çeken kişiye tepki verirken rahatsız edici hisleri azaltmak ve acıyı azaltmaya yönelik eyleme geçme motivasyonu taşımak olmak üzere beş unsurdan oluşan bir süreç olarak açıklanmaktadır (Strauss ve diğerleri, 2016). Diğer yandan merhametle ilgili tanımlara bakıldığında, kişinin yaşadığı acı ve zor deneyimlere karşı anlayışlı, duyarlı, nazik ve sabırlı olmasının da merhamet olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır (Neff, 2003a; 2003b). Verilen bu tanımlardan hareketle merhamet, bireyin kendi deneyimlediği veya başkalarının yaşadığı acı/zor yaşantılara ilişkin farkındalık içinde olması ve bu acı/zor durumları azaltmaya yönelik eylemde bulunması şeklinde tanımlanabilmektedir (Nas ve Sak, 2020).

Merhamet, dini bağlamlarda ele alınmış (Vivino, Thomson, Hill ve Ladany, 2009; Karagöz, 2020), felsefi açıdan yorumlanmış (Schopenhauer, 2017), olumlu duygular içinde incelenmiş (Tarhan, 2017) ve psikoloji literatüründe yer almış (Gilbert, 2009a; 2009b; 2014; Hefferon ve Boniwell, 2014) önemli kavramlardan biridir. Bu şekilde birçok farklı alanda yer bulması, merhametin hem kişisel hem de toplumsal açıdan sağladığı faydalarla ilgili olabilmektedir. Nitekim merhametin insan hayatında etkili olan önemli bir özellik olduğu ve kişisel, kişilerarası ve toplumsal iyi oluşun (refahın, huzurun) bir parçası olarak görüldüğü belirtilmektedir (Goldin ve Jazaieri, 2017). Merhametin bu olumlu ve önemli yönü alanyazındaki araştırma bulgularında da ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçlarına göre merhamet; toplumsal açıdan fayda sağlayıcı eylemler ortaya koymada (Leiberg, Klimecki ve Singer, 2011), toplumsallaşmanın gelişmesinde (Curtis ve diğerleri, 2012), sosyal desteğin gelişmesinde (Cosley, McCoy, Saslow ve Epel, 2010), iyi oluşu artırmada (Jazaieri ve diğerleri, 2014), empati göstermede (Sprecher ve Fehr, 2005), olumsuz duyguların azaltılmasında ve olumsuz zihinsel durumlarla başa çıkmada (Salazar, 2016) etkili olabilmektedir. Ayrıca merhametin zihinsel ve bedensel açıdan iyileştirici bir yönü olduğu belirtilmektedir (Vivino ve diğerleri, 2009). Bununla birlikte stres ve kaygıyla ilişkili semptomların azaltılmasında merhametin etkili olduğuna dikkat çekilmekte (Jazaieri ve diğerleri, 2018) ve olumsuz ruh hallerine karşı merhametin koruyucu olabileceği ifade edilmektedir (Pommier, 2010).

Alanyazından da anlaşıldığı üzere merhamet önemli ve gerekli bir niteliktir. Yetişkinler merhamete ilişkin olumlu bir algıya sahip olmalarına (Nas, 2020) rağmen, bazı insanların merhametli olmaktan kaçınabildikleri (Gilbert, 2010), merhametli eylemlerde bulunmaya karşı direnç gösterdikleri (Gilbert ve diğerleri, 2011), merhamet göstermekten korktukları (Gilbert ve diğerleri, 2012; Gilbert, McEwan, Catarino ve Baiao, 2014) veya merhametli olmanın sonucunda tükenmişlik, yorgunluk ve stres yaşadıkları (Figley, 2002; Berzoff ve Kita, 2010; Stamm, 2010; Rajeswari, 2013) belirtilmektedir. İnsanların yaşadıkları bu olumsuz deneyimlere karşı bireylere gerekli psikolojik ve sosyal desteğin sağlanması önemli görülmektedir. Başka bir ifadeyle merhametin olumsuz yönleriyle ilgili ortaya çıkan sonuçların azaltılması ve önlenmesi için birtakım çalışmalar gerçekleştirilmekte (Papazoglou ve diğerleri, 2019) ve merhameti geliştirmeye yönelik araştırmalar (Ames ve diğerleri, 2017) yapılmaktadır. Ancak merhametin geliştirilmesi için ilk önce bireylerin merhamet düzeylerinin hangi seviyede olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Bireylerin merhamet düzeylerinin belirlenebilmesi ise sadece geçerli ve güvenilir ölçme araçlarıyla sağlanabilir. Alanyazın incelendiğinde merhamet konusunda geliştirilen ölçeklerin (Neff, 2003a; Specher ve Fehr, 2005; Adams, Boscarino ve Figley, 2006; Hacker, 2008; Hwang, Plante ve Lackey, 2008; Stamm, 2010; Pommier, 2011; Raes, Pommier, Neff ve Van Gucht, 2011; Burnell ve Agan, 2013; Martins, Nicholas, Shaheen, Jones ve Norris, 2013; Chang, Fresco ve Green, 2014; Lown, Muncer ve Chadwick, 2015; Cho ve diğerleri, 2018; Nas ve Sak, 2021a; 2021b) mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Merhamet konusunda Türkiye’de yapılan ölçek çalışmalarının genel itibarıyla uyarlama şeklinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, ülkemizde kullanılan merhamet konulu ölçeklerin yurt dışında geliştirilip Türkçe alanyazına kazandırılmış olduğu gözlenmektedir. Örneğin; Pommier’in (2011) geliştirdiği *Compassion Scale*, Türkçe’ye Akdeniz ve Deniz (2016) tarafından *Merhamet Ölçeği* şeklinde uyarlanmıştır. Cho ve arkadaşlarının (2018) geliştirdikleri *Lovingkindness-Compassion Scale*, Sarıçam ve Erdemir (2019) tarafından *Şefkat-Merhamet Ölçeği* olarak Türkçe’ye uyarlanmıştır. Ayrıca Chang, Fresco ve

Green (2014) tarafından geliştirilen *Compassion of Others' Lives Scale*, Türkçe alanyazına Coşkun, Kavaklı, Babayiğit ve Chang (2017) tarafından *Başkalarının Yaşamına Merhamet Ölçeği* olarak kazandırılmıştır. Neff'in (2003a) geliştirmiş olduğu *Self-Compassion Scale* ile ilgili iki farklı adaptasyon çalışması yapılmış ve bu ölçme aracı *Öz-Anlayış Ölçeği* (Deniz, Kesici ve Sümer, 2008) ve *Öz-Duyarlılık Ölçeği* (Akın, Akın ve Abacı, 2007) olmak üzere iki farklı isimle Türkçe alanyazına dâhil edilmiştir. Sprecher ve Fehr (2005) tarafından geliştirilen *Compassion Love Scale* ise Türkçe'ye *Duyarlı Sevgi Ölçeği* şeklinde uyarlanmıştır (Akın ve Eker, 2012). Aynı zamanda *Compassion Fatigue-Short Scale* (Adams, Boscarino ve Figley, 2006) Dinç ve Ekinci (2019) tarafından *Merhamet Yorgunluğu-Kısa Ölçeği* olarak Türkçe alanyazında yer almıştır. Bununla birlikte Stamm (2010) tarafından geliştirilen ve iki farklı adla (*Professional Quality of Life Scale [Version 5]* ve *Compassion Satisfaction and Compassion Fatigue Scale*) bilinen ölçeğin Yeşil ve diğerleri (2010) tarafından *Çalışanlar İçin Yaşam Kalitesi Ölçeği* şeklinde uyarlaması yapılmıştır. Çınarlı (2019) tarafından ise aynı ölçek, *Merhamet Doyumu ve Merhamet Yorgunluğu Ölçeği* şeklinde Türkçe alanyazına kazandırılmıştır. Ayrıca ilgili ölçeğin *Mesleki Yaşam Kalitesi Ölçeği* ismiyle de alanyazında yer aldığı saptanmıştır.

Merhametle ilgili mevcut ölçeklere bakıldığında, Nas ve Sak (2021a) tarafından geliştirilen Merhamet Ölçeği dışındaki tüm ölçeklerin yurt dışında geliştirildiği görülmektedir. Nas ve Sak'ın (2021a) geliştirdikleri *Merhamet Ölçeği* 12-18 yaş arasındaki çocukların merhamet düzeylerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanmıştır. Yurt dışındaki ölçekler ise çoğunlukla üniversite öğrencileri ya da çeşitli alanlarda görev yapan meslek elemanlarından veri toplanarak geliştirilmiştir. Ancak yurt içinde yapılan ölçek geliştirme araştırmaları incelendiğinde, Türkçe alanyazında yetişkinlerin merhamet düzeylerini ölçmeye yarayan ve orijinal (yurtdışındaki çalışmalardan uyarlanmamış) bir ölçme aracının mevcut olmadığı saptanmıştır. Bu eksiklik göz önünde bulundurulduğunda yetişkinlerin merhamet düzeylerini saptayabilecek bir ölçme aracının geliştirilmesi önemli ve gerekli görülmüştür. Bu bağlamda, kültüre uygun ve orijinal bir ölçeğin geliştirilmesi dikkate alınarak bu araştırmada *Yetişkin Merhamet Ölçeği*'nin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amacın gerçekleşmesiyle birlikte Türkçe alanyazındaki merhamet ölçeği ile ilgili boşluğun giderilmesi açısından önemli katkı ortaya konulacağı beklenmektedir.

2. Materyal ve Metot

Yetişkin Merhamet Ölçeği'nin geliştirilmesi amacıyla yapılan bu araştırmada, yöntemsel olarak ölçek geliştirme süreci takip edilmiştir. Çalışmanın amacına uygun verilerin elde edilmesi, belirli katılımcı sayısına ulaşılması, elde edilen verilerin işlenip analiz edilmesi gibi süreçler izlenmiştir.

1.1. Çalışma Grubu

Yetişkin Merhamet Ölçeği'nin verileri, toplamda 849 yetişkine ulaşılarak elde edilmiştir. Google Forms uygulaması kullanılarak çalışmadaki veri toplama araçları katılımcılara ulaştırılmış ve araçlar katılımcılar tarafından doldurulmuştur. Ölçek maddeleri arasına “Şu anda bu formu dolduruyorsanız lütfen *nadiren* seçeneğini işaretleyiniz” tarzında bir madde yerleştirilmiştir. Bu maddenin yerleştirilmesindeki amaç, formu dikkatli bir şekilde okumayarak, baştan savma dolduran katılımcıları elemektir. Bu madde için “nadiren” seçeneğini işaretlemeyen 41 katılımcının verisi, veri dosyasından çıkartılmıştır. Geriye kalan toplamda 808 ölçek, analiz edilmiştir. Tablo 1'de 808 katılımcıya ait demografik bilgiler sunulmuştur:

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	446	55,2
	Erkek	362	44,8
Yaş	18-25	270	33,4
	26-33	351	43,4
	34-41	106	13,1
	42 ve üstü	81	10,0
Medeni Durumları	Evli	379	46,9
	Bekâr	420	52,0
	Boşanmış	9	1,1
Yaşanılan Yer	Şehir	608	75,2
	İlçe	159	19,7
	Köy	41	5,1

Tablo 1 incelendiğinde; kadın katılımcıların sayısının erkek katılımcıların sayısından biraz daha fazla olduğu, katılımcıların yarısına yakınının (% 43,4) 26-33 yaş aralığında olduğu ve yarısından fazlasını bekârların oluşturdukları görülmektedir. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğu şehir merkezinde yaşamaktadır. Yeterli sayıda örneklem sayısının olduğu durumlarda Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin aynı örneklem yerine, çalışmanın örnekleminin ortadan ikiye bölünüp ilk yarısı ile Açıklayıcı Faktör Analizi yapılması, ikinci yarısında ile Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılması önerilmektedir (Fabrigar, Wegener, MacCallum ve Strahan, 1999). Bu çalışmada 808 katılımcının bulunmasından dolayı, toplanan veriler ortadan ikiye bölünmüş ve ilk yarısı ile Açıklayıcı Faktör Analizi, ikinci yarısı ile de Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle AFA için 404 ölçek, DFA için ise 404 ölçek kullanılmıştır.

1.2. Ölçme Aracının Geliştirilmesi

Bu süreçte merhametle ilgili alanyazın (Gilbert, 2009a; 2009b; 2014; Goetz ve diğerleri, 2010; Peterson, 2017; Nas, 2020; 2021; Nas, Sak ve Tanhan, 2021; Jazaieri, 2018; Jazaieri ve diğerleri, 2014; Sak ve diğerleri, 2021; Strauss ve diğerleri, 2016) ve merhamet konusunda geliştirilen ölçekler (Burnell ve Agan, 2013; Hacker, 2008; Hwang ve diğerleri, 2008; Nas ve Sak, 2021a; 2021b; 2021c; Neff, 2003a; Pommier, 2011; Raes ve diğerleri, 2011; Sprecher ve Fehr, 2005) incelenmiştir. Ayrıca merhametin temel özelliklerinden biri olarak kabul edilen (Gilbert, 2009a; 2009b) empati ile ilgili ölçek çalışmalarına (Bora ve Baysan, 2009; Dinç Altun, Değerli, Çıkrıkcı ve Kınık, 2018; Güzel, Sevi Tok ve Güney, 2019; Gıca, Büyükavşar, İyisoy ve Güleç, 2021; Topcu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın, 2010) bakılmıştır. Merhametle ilgili çalışmalarda merhametin; motivasyon, eylem, istek ve zihinsel yönden ele alındığı görülmüştür. Empati ile ilgili çalışmalarda empatinin bilişsel, duygusal, davranışsal, kültürel yönden kavramsallaştırıldığı anlaşılmıştır. Bu anlamda hem merhamet hem de empatiyle ilgili mevcut alanyazın ve ölçekler dikkate alınarak dört alt başlık ve 26 maddelik bir taslak oluşturulmuştur. Buna göre taslakta; Davranışsal merhamet, Duygusal merhamet, Bilişsel merhamet ve Motivasyonel merhamet alt başlıklarına uygun maddeler yer almıştır. Davranışsal merhamet, kişinin merhametli eylemleri ortaya koyma durumunu göstermektedir. Duygusal merhamet, kişinin merhamet duygusunu ne düzeyde hissettiği ile ilgilidir. Bilişsel merhamet, kişinin merhametli olmayı ne kadar önemli ve gerekli bulduğunu yansıtmaktadır. Motivasyonel merhamet ise kişinin merhamet göstermeye ne kadar eğilimli ve istekli olduğunu ortaya koymaktadır. Dört boyut içeren taslak ölçeğin son hali, üç Türkçe öğretmeni tarafından maddelerin cümle yapısı ve anlaşılabilirliği açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca taslak maddeler, ölçek geliştirme konusunda çalışmaları bulunan doktora dereceli beş uzman görüşüne sunulmuştur. Türkçe öğretmenleri ve uzmanlardan alınan dönütler ve öneriler doğrultusunda bazı maddelerde değişiklik yapılmış ve taslağa üç madde daha eklenmiştir. Neticede 29 maddeden oluşan taslak bir form hazırlanmıştır.

Taslak formu, etik kurulundan gerekli izin alınmasından sonra katılımcılara uygulanmıştır. Uygulama sürecinde Covid-19'dan kaynaklı risklerin ortaya çıkabileceği dikkate alınmış ve bu yüzden internet (e-posta, WhatsApp) üzerinden gönüllü katılımcılara ulaşılmıştır. Katılımcıların Google Forms aracılığıyla hazırlanan linkteki formu doldurmaları sonucunda veri toplama işlemi tamamlanmıştır.

1.3. Verilerin İşlenişi ve Analizi

Ölçeğin yapı geçerliliği için Yetişkin Merhamet Ölçeği'nin uygulanmasından elde edilen verilere SPSS 22 programı kullanılarak öncelikle Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. AFA, bir değişkenler grubu arasındaki karşılıklı ilişkiler hakkında daha fazla bilgi toplamak için genel olarak araştırmanın başında yapılmaktadır (Pallant, 2016). AFA'da maddelerin yük değerlerine bakılarak her bir maddenin hangi faktör altında yer alacağına karar verilmektedir. Çalışmada, faktörleri belirlemek için Temel Bileşenler Analizi kullanılmıştır (Pallant, 2016). Temel Bileşenler Analizi (Principal Component Analysis) fazla sayıdaki değişkeni azaltarak daha az sayıda bileşen altında toplamak amacıyla yapılmaktadır (Tabachnick ve Fidel, 2007). Açıklayıcı Faktör Analizinin sonucunda ortaya çıkan modelin geçerli bir yapı olup olmadığı DFA ile doğrulanmaya çalışılmıştır. Eğik döndürme tekniklerinden Direct Oblimin (ölçekteki alt boyutların birbiriyle ilişkili olduğu durumlarda kullanılmaktadır) kullanılarak analiz tamamlanmıştır. AMOS paket programı kullanılarak Doğrulamalı Faktör Analizi yapılmıştır. DFA'da maksimum olabilirlik tekniği kullanılmıştır. Maksimum olabilirlik YEM uygulamalarında, kovaryans/korelasyon matrisinin oluşturulmasında ve modele ilişkin kestirimlerin yapılmasında en yaygın kullanılan hesaplama yöntemidir. Maksimum olabilirlik yöntemi örneklemin yeterli büyüklükte olduğu, ölçümlerin sürekli değişken olduğu ve verilerin normallik sayılığını aşırı şekilde ihlal etmediği durumlarda kullanılmaktadır (Gürbüz, 2019). Ayrıca, Yetişkin Merhamet Ölçeği'nin güvenilirliği için iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır.

2. Bulgular

Yetişkin Merhamet Ölçeği'nin psikometrik özellikleri; AFA, DFA ve güvenilirlik katsayıları hesaplanarak belirlenmiştir.

2.1. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA)

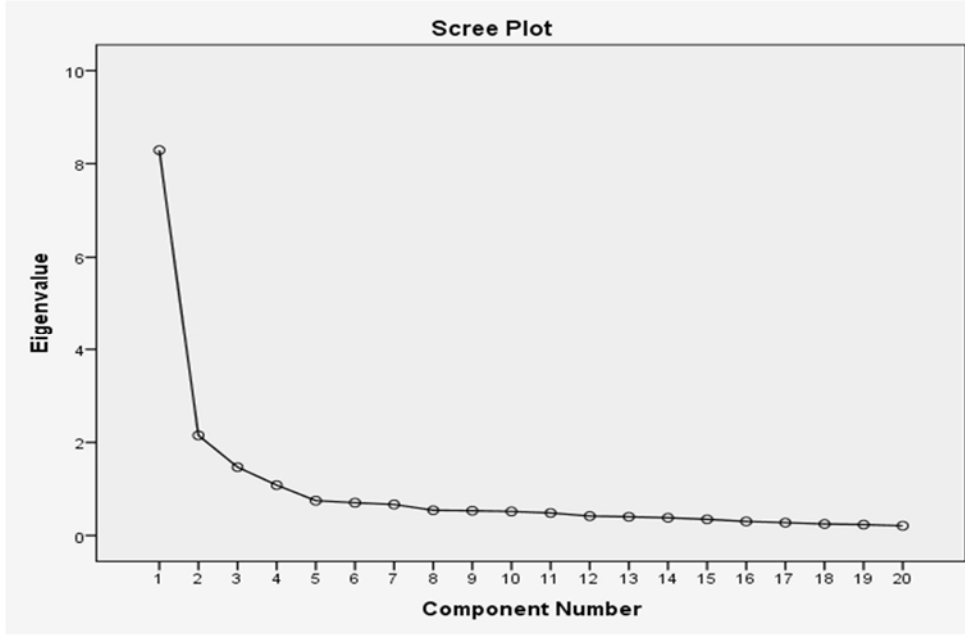
Çalışmanın katılımcılarından toplanan verilerin faktör analizine uygun olup olmadığı "Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO)" ve "Barlett's Test of Sphericity" değerleri incelenerek değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda KMO değerinin 0.92 olduğu belirlenmiştir. "Barlett's Test of Sphericity" ile toplanan verilerin çok değişkenli normalliğe sahip olup olmadığı test edilmiş olup "Barlett's Test of Sphericity" değerinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p=0.00$). KMO test değerinin 0.60'tan büyük olması, analiz için örneklem sayısının uygun olduğunu, 0.80 üstü olmasında ise örneklem sayısının mükemmel olduğunu göstermektedir. Eldeki verilerin faktör analizine uygun olduğu "Barlett's Test of Sphericity" değerinin anlamlı çıkmış olmasından anlaşılmaktadır (Pallant, 2016).

Kaiser Kuralını kullanarak korunacak faktör sayısını belirlemek oldukça basittir; yalnızca öz değeri 1.0'dan büyük olan faktörler korunur ve öz değeri 1.0'dan küçük olan faktörler çıkarılır. Küçük öz değerleri olan faktörler, ilgili faktörün değişkenlerdeki varyansı açıklamaya çok az katkıda bulunduğunu göstermektedir (Hahs-Vaughn, 2017). Bir faktör tarafından açıklanan toplam varyansın miktarını bu faktörün öz değeri temsil etmektedir (Pallant, 2016). Bu nedenle bu çalışmada yapılan faktör analizinde öz değeri en az bir olan ve alt boyutlardan her birinin toplam varyansın en az % 5'ini açıklaması kriter olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada madde havuzu oluşturulurken, ilgili alanyazından hareketle sorular dört grupta oluşturulmuştur. Dolayısıyla ölçeğin maddelerinin dört grup altında toplanması beklendiğinden SPSS programında faktör sayısı 4'e sabitlenmiştir (Fixed number of factors). Bu koşulları sağlayan dört alt boyuta ilişkin öz değerler ile her bir alt boyutun açıkladığı varyans aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 2. Faktör Sayısı ve Açıklanan Toplam Varyansa İlişkin Bulgular

Faktörler	Özdeğer	Açıkladığı Varyans (%)	Açıklanan Toplam Varyans (%)
Davranış	8,289	41,444	64,950
Duygu	2,151	10,753	
Biliş	1,469	7,346	
Motivasyonel	1,081	5,407	

Ölçeğin faktör sayısına karar verirken görsel bir araç olan yamaç-birikinti grafikleri de incelenmektedir. Grafik üzerinde dirseğin çizimde nerede büküldüğüne bağlı olduğu tutulacak faktörler sayısına karar verilmektedir (Hahs-Vaughn, 2017). Yetişkin Merhamet Ölçeğinin dört alt boyuttan oluştuğu Yamaç-birikinti grafiğinde de görülmektedir.

Şekil 1. Yetişkin Merhamet Ölçeği AFA Yamaç-Birikinti Grafiği

Faktör yükleri .40 ve üzeri olan maddeler AFA yapılırken faktöre dahil edilmiştir. Hem yüksek iki yük değeri arasındaki farkın .10'dan düşük olduğu hem de faktör yük değeri .40'ın altında olan M5, M10, M11, M12, M16, M17, M18, M26 ve M29 maddeleri analiz dışı bırakılmıştır.

Yapılan AFA sonucunda ölçekteki 29 maddeden 9'u ölçekten çıkarılmıştır. Geriye kalan 20 madde ise dört alt boyut altında toplanmıştır. Elde edilen bu dört alt boyutlu yapı, toplam varyansın %64.95'ini açıklamıştır. Davranışsal Merhamet alt boyutu 9 maddeden oluşmuş olup varyansın %41.44'ünü açıklamaktadır. Davranışsal Merhamet alt faktöründeki maddelerin faktör yük değerleri ,586 ile ,724 arasında değişmektedir. Duygusal Merhamet faktörü 4 sorudan oluşmuş olup varyansın %10.75'ini açıklamaktadır. Duygusal Merhamet faktöründeki maddelerin faktör yük değerleri ,547 ile ,571 arasında değişmektedir. Üçüncü boyut olan Bilişsel Merhamet faktörü 3 sorudan oluşmuş olup varyansın %7.34'ünü açıklamaktadır. Bilişsel Merhamet faktöründeki maddelerin faktör yük değerleri ,491 ile ,516 arasında değişmektedir. Dördüncü alt boyut olan Motivasyonel Merhamet faktörü 4 sorudan oluşmuş olup varyansın %5.40'ını açıklamaktadır. Motivasyonel Merhamet faktöründeki maddelerin faktör yük değerleri ,613 ile ,757 arasında değişmektedir. Özetle, dört alt faktördeki en yüksek madde yük değeri ,757 iken, en düşük madde yük değeri ,491'dir.

Bir ölçekteki maddelerin ölçülecek özelliği ayırt edebilmesi ve ölçek toplam puanıyla uyumlu olması açısından .30 ve üzeri bir değer yeterli olduğu kabul edilmektedir. Tablo 3'teki madde toplam korelasyonlarına bakıldığında, madde toplam korelasyon değerlerinin ,467 ile ,761 aralığında oldukları görülmektedir. Ölçekte yer alan 20 maddenin tamamının ölçek toplam puanı ile yüksek düzeyde ilişkili

olduğu ve madde geçerliliğinin sağlandığı söylenebilir. Yetişkin Merhamet Ölçeği'nin alt boyutları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için faktörler arası korelasyon incelenmiştir.

Tablo 3. Açımlayıcı Faktör Analizine Göre Alt Boyutlar, Madde Yük Değerleri ve Madde Analizleri

Alt Boyutlar	Maddeler	Ortak Varyans	Bileşen-1 Faktör Yüğü	1.Faktör	2.Faktör	3.Faktör	4.Faktör	Madde Toplam Korelasyonu
Davranışsal Merhamet	M19	,530	,704	,446				,701
	M20	,663	,724	,772				,724
	M21	,647	,720	,761				,720
	M22	,643	,743	,676				,739
	M23	,670	,762	,751				,761
	M24	,597	,655	,772				,659
	M25	,449	,586	,687				,589
	M27	,630	,690	,796				,698
Duygusal Merhamet	M28	,489	,668	,594				,671
	M6	,712	,547		,848			,541
	M7	,768	,569		,865			,561
	M8	,624	,571		,725			,568
Bilişsel Merhamet	M9	,555	,471		,754			,467
	M13	,615	,491			,749		,500
	M14	,793	,516			,869		,521
Motivasyonel Merhamet	M15	,771	,511			,853		,517
	M1	,661	,613				-,862	,618
	M2	,773	,716				-,843	,710
	M3	,769	,757				-,788	,750
	M4	,632	,724				-,631	,721
Açıklanan Varyans (Alt Faktörler)				%	%	%	%	
				41,44	10,75	7,34	5,40	
Açıklanan toplam varyans: 64,95 KMO: ,92 / Barlett's test: sig=0,00<0,05 x ² : 4366,465/df: 190								

Tablo 4. Yetişkin Merhamet Ölçeği'nin Alt Boyutları Arasındaki Korelasyonlar

Alt Boyutlar	1	2	3	4	5
1. Davranışsal Merhamet	1	,439**	,409**	,695**	,926**
2. Duygusal Merhamet		1	,428**	,459**	,657**
3. Bilişsel Merhamet			1	,378**	,598**
4. Motivasyonel Merhamet				1	,835**
5. Merhamet Toplam					1

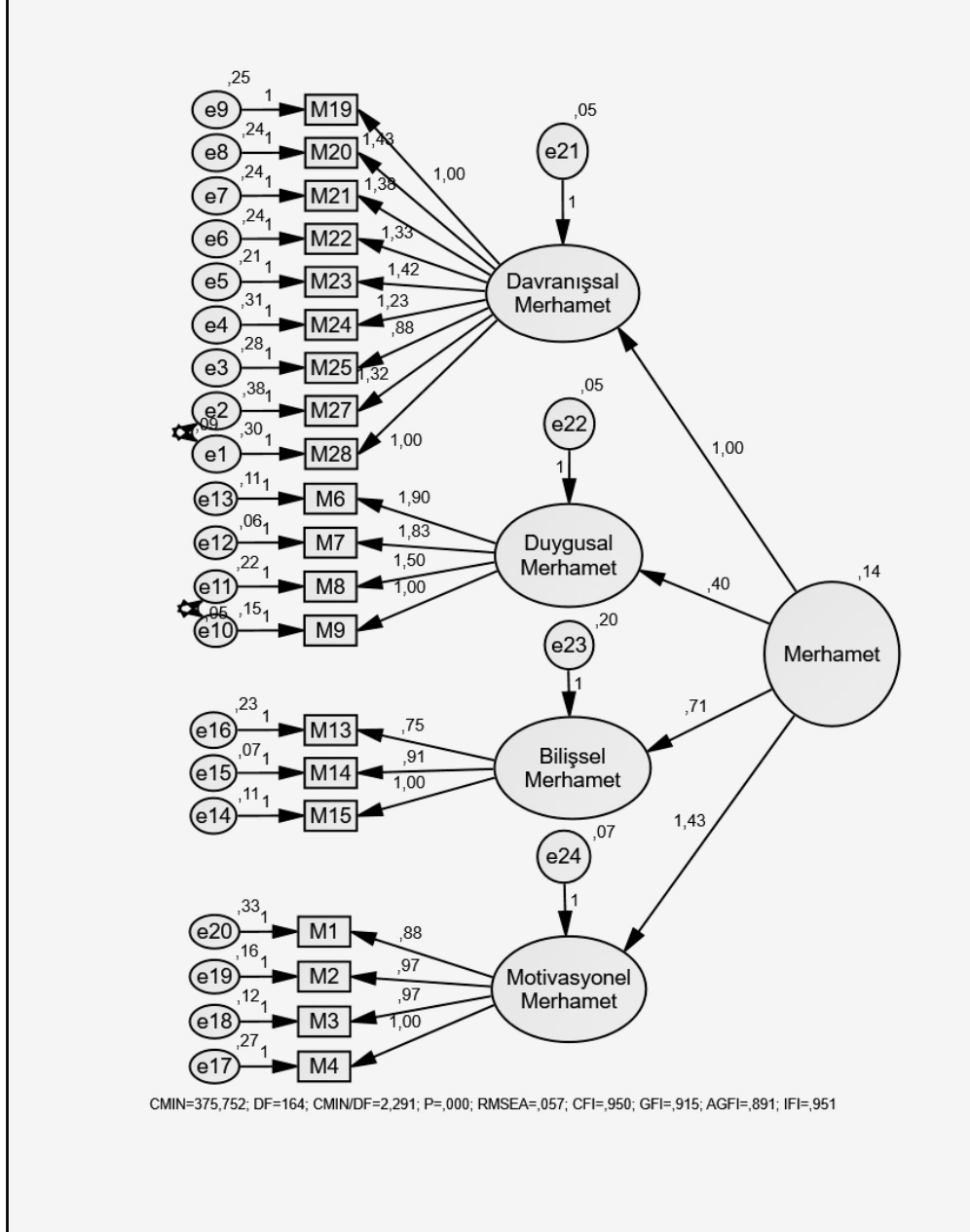
*p<.05, ** p<.01

Yapılan korelasyon analizi sonucunda (Tablo 4) Yetişkin Merhamet Ölçeğinin alt boyutları arasında ve alt boyutları ile ölçeğin toplamı arasında anlamlı ilişkiler olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, alt boyutlar arasındaki korelasyon katsayısının çoklu bağıntı (multicollinearity) problemi oluşturmadığı belirlenmiştir.

2.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

Doğrulayıcı Faktör Analizi, daha önce yapılan AFA ile tanımlanmış ve sınırlandırılmış bir yapının, bir model olarak doğrulanıp doğrulanmadığının test edildiği bir analizdir. Diğer bir ifadeyle, DFA çalışmanın

katılımcılarından elde edilen verilerden ulaşılan bulguların teorik yapıyla uyumunun sağlanıp sağlanmadığını belirlemek için kullanılan bir analizdir (Plucker, 2003). AFA ile elde edilen ve dört alt boyuttan oluşan model için uyum değerleri hesaplanmıştır. DFA sonucunda modelin uyum indeksleri iyi uyum göstermiştir. Bununla birlikte, programın önerdiği modifikasyonlar ile daha iyi bir uyuma ulaşılmıştır. Hesaplanan modifikasyonlar sonucunda bazı maddelerin (M8-M9, M27-M28) hata kovaryansları arasında önemli düzeyde ilişki olduğu belirlenmiştir. Aynı faktör altında olan bu maddeler arasında gözlenen yüksek hata korelasyonları modele eklenerek model tekrar test edilmiştir. DFA sonuçları Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Dört Faktörlü Modele İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ortaya konulan modelin yapısal geçerliliği, tasarlanan modelin gerçek ile ne derece uyduğunu test eden uyum indeksleri tarafından ortaya konulmaktadır. Model uyumunun değerlendirilmesinde kullanılan birçok indeks bulunmaktadır. Hangi indekslerin raporlanması gerektiği konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Uyum indekslerinin birbirlerinden zayıf veya üstün yönleri bulunmamasıyla birlikte,

bazıları serbestlik derecesine, bazıları örneklem büyüklüğüne, bazıları da modelin basitlik veya karmaşıklığına hassasiyet gösterebilmektedir (Yaşloğlu, 2017; Byrne, 2011). Bu nedenle mümkün olduğunca çok indeksin raporlanması önerilmektedir. Bu çalışmada “mutlak uygunluk ölçütlerinden (absolute fit indices) χ^2/sd , RMSEA (Yakınsama hatalarının kareleri ortalamalarının karekökü, Root Mean Square Error of Approximation), GFI (Uyum iyiliği indeksi, Goodness of Fit Index), ve aşamalı uygunluk ölçütlerinden (incremental fit indeces) CFI (Karşılaştırılmalı uyum indeksi, Comparative Fit Index), NFI (Normalleştirilmiş uyum indeksi, Normed Fit Index) ölçüt olarak alınmıştır. Ayrıca, RMR (Artıkların kareleri ortalamasının karekökü, Root Mean Square Residual), SRMR (Standartlaştırılmış artıkların kareleri ortalamasının karekökü, Standardized Root Mean Square Residual), IFI (Fazlalık uyum indeksi, Incremental Fit Index), RFI (Görelî uyum indeksi, Relative Fit Index), AGFI (Düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi, Adjusted Goodness of Fit Index) indeksleri” ölçüt olarak seçilmiştir.

Alanyazında uyum indekslerinin kabul edilebilir ve mükemmel uyumuna ilişkin değerler belirtmiştir (Byrne, 2011; Hooper, Coughlan ve Mullen, 2008; Hu ve Bentler, 1999; Marsh ve Hau, 1996; Marcoulides ve Schumacher, 2001; Miles ve Shevlin, 1998; Schumacker ve Lomax, 2010; Tabachnick ve Fidel, 2007; Waltz, Strickland ve Lenz 2010; Wang ve Wang, 2012). Bu çalışmada elde edilen uyum indeksleri ve alanyazına dayalı mükemmel ve kabul edilebilir uyum indeks sınırları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Yetişkin Merhamet Ölçeğinin Uyum İndeks Değerleri ve Uyum İndekslerinin Kabul Sınırları

Uyum İndeksleri	Araştırma Bulgusu	Mükemmel Ölçütü	Uyum Kabul Edilebilir Ölçütü	Uyum Sonuç
χ^2/sd	2.291	0-2	≤ 5	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	.057	≤ 0.05	≤ 0.08	Kabul Edilebilir Uyum
RMR	.024	≤ 0.05	≤ 0.08	Mükemmel Uyum
SRMR	.060	≤ 0.05	≤ 0.08	Kabul Edilebilir Uyum
IFI	.95	≥ 0.95	≥ 0.90	Mükemmel Uyum
CFI	.95	≥ 0.95	≥ 0.90	Mükemmel Uyum
NFI	.92	≥ 0.95	≥ 0.90	Kabul Edilebilir Uyum
RFI	.90	≥ 0.95	≥ 0.90	Kabul Edilebilir Uyum
GFI	.91	≥ 0.90	≥ 0.85	Mükemmel Uyum
AGFI	.89	≥ 0.90	≥ 0.85	Kabul Edilebilir Uyum

2.3. Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Yetişkin Merhamet Ölçeği'nin güvenilirliği için ölçeğin her bir alt boyutu ve ölçeğin genel toplamına ilişkin güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Yetişkin Merhamet Ölçeği'nin *Davranışsal Merhamet* alt boyutuna ait Cronbach's alfa değeri .90, *Duygusal Merhamet* alt boyutuna ait Cronbach's alfa değeri .83, *Bilişsel Merhamet* alt boyutuna ait Cronbach's alfa değeri .81 ve *Motivasyonel Merhamet* alt boyutuna ilişkin Cronbach's alfa değeri .85 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin bütün maddeleri için hesaplanan toplam güvenilirlik katsayısı ise .92'dir.

Tablo 6. Yetişkin Merhamet Ölçeğinin Faktörlerine İlişkin Güvenirlik Katsayıları

Faktör Adı	Güvenirlik katsayısı
1. Davranışsal Merhamet	.903
2. Duygusal Merhamet	.830
3. Bilişsel Merhamet	.815
4. Motivasyonel Merhamet	.853
Toplam Cronbach's alpha değeri	.925

3. Sonuç ve Tartışma

Merhamet, bireyin kendi deneyimlediği veya başkalarının yaşadığı acı/zor yaşantılara ilişkin farkındalık içinde olması ve bu acı/zor durumları azaltmaya yönelik eyleme geçmesi şeklinde tanımlanabilmektedir (Nas ve Sak, 2020). Türkçe alanyazında yetişkinlerin merhamet düzeylerini ölçmeye yarayan ve uyarlama olmayan herhangi bir ölçme aracının bulunmadığı saptanmıştır. Alanyazındaki bu eksiklik dikkate alınmış ve yetişkinlerin merhamet düzeylerini belirleyebilecek bir ölçme aracına gereksinim duyulmuştur. Yetişkin merhametiyle ilgili alanyazın ve ölçeklerden yararlanılarak Yetişkin Merhamet Ölçeği hazırlanmıştır. 29 maddeden oluşan taslak ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin yapılabilmesi için 808 yetişkinden veri toplanmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliliği için öncelikle değişkenler arası ilişkiler sorgulanarak, Açıklayıcı Faktör Analizi ile yeni bir yapı ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda, 29 maddeden 9'u analizden çıkarılmış ve kalan 20 madde dört faktör altında toplanmıştır. Ortaya çıkan bu dört faktörlü yapı (Davranışsal Merhamet, Duygusal Merhamet, Bilişsel Merhamet ve Motivasyonel Merhamet) toplam varyansın %64,95'ini açıklamıştır. Dört alt faktördeki en düşük madde yük değeri ,491 iken en yüksek madde yük değeri ,757'dir. Bundan hareketle madde faktör yük değerlerinin yüksek olduğu belirtilebilir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi ile Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda belirlenen ölçeğin dört faktörlü yapısının geçerli bir yapı olup olmadığı test edilmiştir. Alanyazına (Byrne, 2011; Hooper ve diğerleri, 2008; Hu ve Bentler, 1999; Marsh ve Hau, 1996; Marcoulides ve Schumacher, 2001; Miles ve Shevlin, 1998; Schumacker ve Lomax, 2010; Tabachnick ve Fidel, 2007; Waltz ve diğerleri, 2010; Wang ve Wang, 2012) dayalı olarak Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucundaki uyum değerleri ($\chi^2/sd= 2.291$; RMSEA=.057, RMR=.024, IFI=.95, CFI=.95, NFI=.92, RFI=.90, GFI=.91, AGFI=.89, SRMR=.060) incelendiğinde, RMR, IFI, CFI ve GFI uyum değerlerinin mükemmel uyum gösterdikleri, χ^2/sd , RMSEA, SRMR, NFI, RFI ve AGFI uyum değerlerinin ise kabul edilebilir uyum değerleri aralığında oldukları belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, Yetişkin Merhamet ölçeğinin dört boyut ile bazı uyum indekslerinde mükemmel uyum gösterdiği ve bazılarında ise kabul edilebilir düzeyde bir uyum gösterdiği söylenebilir. Yetişkin Merhamet Ölçeği'nin toplamına ve bütün alt boyutlarına ait güvenilirlik katsayısı .815 ile .925 arasında yer almaktadır. Bir ölçme aracının kullanılabilmesi için Cronbach Alfa katsayısının .70'ten yüksek olması yeterli olduğundan dolayı (Field, 2009; Tezbaşaran, 1996), ölçeğin tamamının ve alt boyutlarının güvenilir olduğu söylenebilir.

Bu araştırma kapsamında geliştirilen Yetişkin Merhamet Ölçeği'nin Açıklayıcı Faktör analizi sonucunda ortaya çıkan dört faktörden (1. Davranışsal Merhamet, 2. Duygusal Merhamet, 3. Bilişsel Merhamet, 4. Motivasyonel Merhamet) oluşan modelin Doğrulayıcı Faktör Analiziyle doğrulandığı görülmüştür. Bununla birlikte, ölçeğin iç tutarlılık katsayılarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Toplamda 20 madde ve dört alt boyuttan oluşan ölçeğin yetişkin bireylerin merhamet düzeylerini belirlemeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dört boyuttan oluşan Ölçek, tersten kodlanan maddenin bulunmadığı 5'li Likert tipinde toplamda 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek puanlar 20-100 arasında değişmektedir ve ölçekten alınan yüksek puanlar yetişkin merhametinin yüksek olduğunu göstermektedir. Puanlama, dört alt boyut üzerinden yapılabildiği gibi toplam puan üzerinden de değerlendirme yapılabilir. Bu sonuçtan hareketle, 18 yaş üstü bireylerin merhamet düzeylerinin belirlenmesi amacıyla bu ölçek uygulanabilir. Yapılacak ölçek geliştirme çalışmalarında, veri toplama amacıyla bu ölçeğin kullanılacağı belirtilebilir. Ayrıca bu çalışmada toplanan veriler, genel popülasyonda yer alan bireylerden elde edilmiştir. Bu durum dikkate alınarak belirli bir gruptan (Örn; öğretmenler, hemşireler, üniversite öğrencileri vs.) veriler toplanıp ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılabilir.

Kaynaklar

- Adams, R.E., Boscarino, J.A. ve Figley, C.R. (2006). Compassion fatigue and psychological distress among social workers: a validation study. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76(1), 103-108. DOI: 10.1037/0002-9432.76.1.103
- Akdeniz, S. ve Deniz, M. E. (2016). Merhamet ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness And Well-Being*, 4(1), 50-61.
- Akın, A. ve Eker, H. (2012). Duyarlı sevgi ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 75-85.
- Akın, Ü., Akın, A. ve Abacı, R. (2007). Öz-duyarlılık ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe*

- Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33, 1-10.
- Ames, M., Salmon, E., Holly, C. ve Kamienski, M. (2017). Strategies that reduce compassion fatigue and increase compassion satisfaction in nurses: A systematic review protokol. *Joanna Briggs Institute Database of Systematic Review and Implementation Reports*, 15(7), 1800-1804. DOI: 10.11124/JBISRIR-2016-003142
- Berzoff, J. ve Kita, E. (2010). Compassion fatigue and countertransference: Two different concepts. *Clinical Social Work Journal*, 38, 341-349. doi: 10.1007/s10615-010-0271-8
- Bora, E. ve Baysan, L. (2009). Empati ölçeği-Türkçe formunun üniversite öğrencilerinde psikometrik özellikleri. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 19, 39-47.
- Burnell, L. ve Agan, D. L. (2013). Compassionate care: Can it be defined and measured? The development of the compassionate care assessment tool. *International Journal of Caring Sciences*, 6(2), 180-187.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32(32), 470-483.
- Byrne, B. M. (2011). Structural equation modeling with AMOS Basic concepts, applications, and programming (Multivariate Applications Series), Routledge, New York.
- Chang J., Fresco J. ve Green B. (2014). The development and validation of the compassion of others' lives scale. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 4(5), 33-42.
- Cho, H., Noh, S., Park, S., Ryu, S., Misan, V. ve Lee, J. S. (2018). The development and validation of the lovingkindness-compassion scale. *Personality and Individual Differences*, 124, 141-144. Doi: 10.1016/j.paid.2017.12.019
- Cosley, B. J., McCoy, S. K., Saslow, L. R. ve Epel, E. S. (2010). Is compassion for others stress buffering? Consequences of compassion and social support for physiological reactivity to stress. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 816-823. doi: 10.1016/j.jesp.2010.04.008
- Coşkun, H., Kavaklı, O., Babayigit, M. ve Chang, J. (2017). The psychometric evaluation of the Turkish version of the compassion of others' lives scale (The COOL). *International Journal of Caring Sciences*, 10(2), 637-646.
- Curtis, K., Horton, K. ve Smith, P. (2012). Student nurse socialisation in compassionate practice: A grounded theory study. *Nurse Education Today*, 32, 790-795. doi:10.1016/j.nedt.2012.04.012
- Çınarlı, T. (2019). *Acil hemşirelerinde merhamet yorgunluğunu etkileyen faktörler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Deniz, M. E., Kesici, Ş. ve Sümer, A. S. (2008). The validity and reliability of the Turkish version of the Self-Compassion Scale. *Social Behavior and Personality*, 36(9), 1151-1160.
- Dinç Altun, Z., Değerli, F.İ., Çikrikci, N. ve Kınık, Ö. (2018). Çocuklar için empati bölümü ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 45, 153-168.
- Dinç, S. ve Ekinci, M. (2019). Merhamet yorgunluğu kısa ölçeğinin Türkçeye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirliği. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(1), 192-202. doi: 10.18863/pgy.590616
- Fabrigar, L. R., Wegener, D. T., MacCallum, R. C. ve Strahan, E. J. (1999). Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological Methods*, 4(3), 272-299. doi: 10.1037/1082-989X.4.3.272
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. Los Angeles: Sage Publication.
- Figley, C. R. (2002). Compassion fatigue: psychotherapists' chronic lack of self care. *Journal of Clinical Psychology*, 58(11), 1433-1441. DOI: 10.1002/jclp.10090
- Gıca, Ş., Büyükavşar, A., İyisoy, M.S. ve Güleç, H. (2021). Bilişsel ve duygulanımsal empati ölçeğinin psikometrik özellikleri: Türk popülasyonunda güvenilirlik ve faktör analizi çalışması. *Nöro Psikiyatri Arşivi*, 58, 228-233.
- Gilbert, P. (2009a). Introducing compassion-focused therapy. *Advances in Psychiatric Treatment*, 15, 199-208.
- Gilbert, P. (2009b). The nature and basis for compassion focused therapy. *Hellenic Journal of Psychology*, 6, 273-291.
- Gilbert, P. (2010). *Training Our Minds in with and for Compassion An Introduction to Concepts and Compassion-Focused Exercises*. <https://www.getselfhelp.co.uk/docs/GILBERT-COMPASSION-HANDOUT.pdf> Erişim Tarihi: 22.12.2018.
- Gilbert, P. (2014). The origins and nature of compassion focused therapy. *British Journal of Clinical Psychology*, 53, 6-41. DOI: 10.1111/bjc.12043
- Gilbert, P., McEwan, K., Catarino, F. ve Baião, R. (2014). Fears of negative emotions in relation to fears of happiness, compassion, alexithymia and psychopathology in a depressed population: A preliminary study. *J Depress Anxiety*, 1-7. doi: 10.4172/2167-1044.S2-004

- Gilbert, P., McEwan, K., Gibbons, L., Chotai, S., Duarte, J. ve Matos, M. (2012). Fears of compassion and happiness in relation to alexithymia, mindfulness, and self-criticism. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 85(4), 374-390. doi: 10.1111/j.2044-8341.2011.02046.x
- Gilbert, P., McEwan, K., Matos, M. ve Rivis, A. (2011). Fears of compassion: Development of three self-report measures. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 84, 239-255. DOI: 10.1348/147608310X526511
- Goetz, J. L., Keltner, D. ve Simon-Thomas, E. (2010). Compassion: an evolutionary analysis and empirical review. *Psychological Bulletin*, 136(3), 351-374. DOI: 10.1037/a0018807
- Goldin, P. ve Jazaieri, H. (2017). *The compassion cultivation training (cct) program*. In Seppälä, E.M., Simon-Thomas, E., Brown, S.L., Worline, M.C., Cameron, D.C., & Doty, J.R. (Eds.). Oxford Handbooks Online. Doi: 10.1093/oxfordhb/9780190464684.013.18
- Gürbüz, S. (2019). *Amos ile Yapısal Eşitlik Modellemesi*. Ankara: Seçkin.
- Güzel, H.Ş., Sevi Tok, E.S. ve Güney, E. (2019). Çocuklar için bilişsel, duygusal ve bedensel empati ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 20, 55-64.
- Hacker, T. (2008). *The relational compassion scale: Development and validation of a new self-rated scale for the assessment of self-other compassion*. University of Glasgow: Unpublished doctoral dissertation.
- Hahs-Vaughn, D. L. (2017). *Applied Multivariate Statistical Concepts*. New York: Routledge.
- Hefferon, K. ve Boniwell, I. (2014). *Pozitif psikoloji-kuram, araştırma ve uygulamalar*. (Çev. Ed. Tayfun Doğan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hooper, D., Coughlan, J. ve Mullen, M. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Hu, L.-T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Hwang, J. Y., Plante, T. ve Lackey, K. (2008). The development of the Santa Clara brief compassion scale: An abbreviation of Sprecher and Fehr's compassionate love scale. *Pastoral Psychology*, 56(4), 421-428. DOI: 10.1007/s11089-008-0117-2
- Jazaieri, H. (2018). Compassionate Education from preschool to graduate school: bringing a culture of compassion into the classroom. *Journal of Research in Innovative Teaching & Learning*, 11(1), 22-66. DOI: 10.1108/JRIT-08-2017-0017
- Jazaieri, H., McGonigal, K. M., Lee, I. A., Jinpa, T., Doty, J. R., Gross, J. J. ve Goldin, P. R. (2018). Altering the trajectory of affect and affect regulation: The impact of compassion training. *Mindfulness*, 9(1), 283-293. doi: 10.1007/s12671-017-0773-3.
- Jazaieri, H., McGonigal, K., Jinpa, T., Doty, J. R., Gross, J. J. ve Goldin, P. R. (2014). A randomized controlled trial of compassion cultivation training: Effects on mindfulness, affect, and emotion regulation. *Motivation and Emotion*, 38(1), 23-35. DOI: 10.1007/s11031-013-9368-z
- Karagöz, İ. (2020). *Allah, insan ve merhamet*. Ankara: DİB Yayınları.
- Leiberg, S., Klimecki, O. ve Singer, T. (2011). Short-term compassion training increases prosocial behavior in a newly developed prosocial game. *PLoS ONE*, 6(3), 1-10. doi: 10.1371/journal.pone.0017798
- Lown, B. A., Muncer, S. J. ve Chadwick, R. (2015). Can compassionate healthcare be measured? The Schwartz Center Compassionate Care Scale™. *Patient Education and counselling*, 98, 1005-1010. doi: 10.1016/j.pec.2015.03.019.
- Marcoulides, G. ve Schumacher, R. (2001). *New developments and techniques in structural equation modeling*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Marsh, H. W. ve Hau, K. T. (1996). Assessing goodness of fit: Is parsimony always desirable? *The Journal of Experimental Education*, 64(4), 364-390.
- Martins, D., Nicholas, N. A., Shaheen, M., Jones, L. ve Norris, K. (2013). The development and evaluation of a compassion scale. *J Health Care Poor Underserved*, 24(3), 1235-1246. Doi:10.1353/hpu.2013.0148.
- Miles, J. ve Shevlin, M. (1998). Effects of sample size, model specification and factor loadings on the GFI in confirmatory factor analysis. *Personality and Individual Differences*, 25(1), 85-90.
- Nas, E. (2020). Bir metafor araştırması: Yetişkinlerin merhamet kavramına ilişkin algıları. *Euroassia Journal of Social Sciences & Humanities*, 7(7), 63-77. DOI: <http://dx.doi.org/10.38064/eurssh.139>
- Nas, E. (2021). Pozitif psikolojide güncel bir kavram: Merhamet doyumunu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar – Current Approaches in Psychiatry*, 13(4), 668-684. doi: 10.18863/pgy.852636
- Nas, E. ve Sak, (2021c). Merhamet korkusu ölçeğinin geliştirilmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 52, 503-519.
- Nas, E. ve Sak, R. (2020). Merhamet ve merhamet odaklı terapi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler*

- Dergisi*, 18(1), 64-84. Doi: 10.18026/cbayarsos.525744
- Nas, E. ve Sak, R. (2021a). A new compassion scale for children and its psychometric properties. *Child Psychiatry & Human Development*, 52(3), 477-487. <https://doi.org/10.1007/s10578-020-01034-0>
- Nas, E. ve Sak, R. (2021b). Merhamet doyumunu ölçeğinin geliştirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(80), 2019-2036. DOI:10.17755/esosder.910301
- Nas, E., Sak, R. ve Tanhan, F. (2021). Lise öğrencilerinin merhamet düzeylerinin sosyo-demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(231), 305-334. DOI: 10.37669milliegitim.737212
- Neff, K. D. (2003a). The development of validation of a scale to measure self compassion. *Self and Identity*, 2(3), 223-250. DOI: 10.1080/15298860390209035
- Neff, K. D. (2003b). Self-compassion: an alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity*, 2(2), 85-101. DOI: 10.1080/15298860390129863
- Pallant, J. (2016). *SPSS Survival Manual. A step by step guide to data analysis using IBM spss*. Berkshire: Open University Press.
- Papazoglou, K., Koskelainen, M. ve Stuewe, N. (2019). Examining the relationship between personality traits, compassion satisfaction and compassion fatigue among police officers. *SAGE Open*, 1-13. <https://doi.org/10.1177/2158244018825190>
- Plucker, J. A. (2003). Exploratory and confirmatory factor analysis in gifted education: examples with self-concept data, *Journal for the Education of the Gifted*, 27(1), 20-35.
- Pommier, E. A. (2010). *The compassion scale*. The Graduate School of the University of Texas at Austin: Unpublished doctoral thesis.
- Pommier, E. A. (2011). *The compassion scale*. Dissertation Abstracts International Section A: *Humanities and Social Sciences*, 72, 1174.
- Raes, F., Pommier, E., Neff, K. D. ve Van Gucht, D. (2011). Construction and factorial validation of a short form of the self-compassion scale. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 18(3), 250-255. doi: 10.1002/cpp.702
- Rajeswari, H. (2013). Compassion fatigue. *Nightingale Nursing Times*, 12-14.
- Sak, R., Nas, E., Şahin-Sak, İ.T., Öneren-Şendil, Ç., Tekin-Sitrava, R., Taşkın, N., Yayla, A., Dirik, Y. ve Kardeş, S. (2021). Compassion as a source of satisfaction and fear in professionals who work with people. *Psychological Reports*, DOI: 10.1177/00332941211061701
- Salazar, L. R. (2016). The relationship between compassion, interpersonal communication apprehension, narcissism and verbal aggressiveness. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 4(1), 1-14.
- Sarıçam, H. ve Erdemir, N. (2019). Şefkat-Merhamet Ölçeği'nin ilk psikometrik bulguları. 3. *Uluslararası Eğitim ve Değerler Sempozyumu-ISOEVA E-Kitabı* (s.152-163) içinde. İstanbul, Türkiye. DOI: doi: 10.13140/RG.2.2.18792.01288
- Schopenhauer, A. (2017). *Merhamet*. (4. Baskı). (Çev: Kocatürk, Z.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Schumacker, R. E. ve Lomax, R. G. (2010). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling*. New Jersey: Taylor & Francis, 1-8.
- Sprecher, S. ve Fehr, B. (2005). Compassionate love for close others and humanity. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22, 629-652. DOI: 10.1177/0265407505056439
- Stamm, B. H. (2010). The Concise ProQOL Manual. Pocatello, ID: ProQOL.org
- Strauss, C., Taylor, B. L., Gu, J., Kuyken, W., Baer, R., Jones, F. ve Cavanagh, K. (2016). What is compassion and how can we measure it? A review of definitions and measures. *Clinical Psychology Review* 47, 15-27. doi: 10.1016/j.cpr.2016.05.004
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics* (5th ed.) Boston: Allyn and Bacon.
- Tarhan, N. (2017). *Duyguların psikolojisi ve duygusal zekâ*. (21.Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Topcu, Ç., Erdur-Baker, Ö. ve Çapa-Aydın, Y. (2010). Temel empati ölçeği Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(34), 174-182.
- Vivino, B. L., Thomson, B. J., Hill, C. E. ve Ladany, N. (2009). Compassion in psychotherapy: The perspective of therapists nominated as compassionate. *Psychotherapy Research*, 19(2), 157-171. DOI: 10.1080/10503300802430681
- Waltz, C. F., Streikland, O. L. ve Lenz, E. R. (2010). *Measurement in Nursing and Health Research*. New York: Springer Publishing Company.
- Wang, J. ve Wang, X. (2012). *Structural Equation Modeling: Applications Using Mplus: methods and applications*. West Sussex: John Wiley & Sons.
- Yaşloğlu, M. M. (2017). *Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: keşfedici ve doğrulayıcı faktör*

analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.

Yeşil, A., Ergün, Ü., Amasyalı, C., Er, F., Olgun, N. N. ve Aker, A. T. (2010). Çalışanlar için yaşam kalitesi ölçeği Türkçe uyarlaması geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 47, 111-117. DOI: 10.4274/npa.5210

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Yayın Etik Kurulu'nun 08.112021 tarih 2021/17 sayı ve 08 karar ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

İŞ PERFORMANS ÖLÇEĞİ GELİŞTİRME ÇALIŞMASI: ÖZEL BİR HASTANE UYGULAMASI

Job Performance Scale Development Study: Private Hospital Application

Musa DENİZ¹ ve Seda KUMRU²

¹Bilim Uzmanı, İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi ABD, İstanbul, musa.deniz@medipol.com.tr, orcid.org/0000-0003-2900-2256

²Dr.Öğr.Üye, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, İzmir, seda.kumru@bakircay.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7083-1377

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi	ÖZ
Geliş/Received: 30.11.2020	Çalışmanın amacı iş performans ölçeği geliştirmektir. Özel hastanede çalışan 560 hastane personeli bu çalışmaya dahil edilmiştir. Cevaplanma oranı %63'tür. Taslak ölçeğin geliştirilmesinde ilk maddeler literatür taramasından sonra hazırlanmış ve daha sonra içerik geçerliliğini sağlamak için uzmanlara danışılmıştır. İçerik geçerlilik indeksi değeri 0.90'dır. Yapı geçerliliği için açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi, maksimum olasılık analizi ve oblimin rotasyon yöntemi uygulanmıştır. Açımlayıcı faktör analizine göre ölçek, toplam varyansın %64,62'ünü açıklayan dört faktöre sahiptir. Doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen sonuçlar (RMSEA 0.078; CFI 0.919; RMR 0.030; χ^2/df 2.207; TLI 0.907), birleşim ve ayrışım geçerlilik değerleri önerilen modelin uygunluğunu desteklemektedir.
Kabul/Accepted: 21.02.2022	Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0.942'dir. İç tutarlılığın değerlendirilmesi amacıyla hesaplanan Spearman-Brown katsayısı 0,70 değerinin üzerindedir. Bununla birlikte her iki eş parça için hesaplanan güvenilirlik katsayıları da yüksektir (güvenilirlik katsayısı birinci yarı için 0,893; ikinci yarı için 0,983). Çalışmada elde edilen bulgular, iş performans ölçeğinin güvenilir ve geçerli bir ölçme aracı olarak kullanılabilceğini göstermektedir.
DOI: 10.18069/firatsbed.833940	
Anahtar Kelimeler iş performans, geçerlilik, güvenilirlik	

Keywords job performance, reliability, validity	ABSTRACT The purpose of the study is to improve the job performance scale. 560 hospital personnel working in a private hospital were included in the study. The response rate was 63%. In the development of the draft scale, initial items were prepared after the literature review and then consulted experts to ensure content validity. The content validity index value was 0.90. For construct validity, exploratory factor analysis, and confirmatory factor analysis were applied. Exploratory factor analysis was conducted with the maximum likelihood estimation and oblimin rotation method. According to the exploratory factor analysis, the scale has four factors that explain 64.62% of the total variance. The results obtained from the confirmatory factor analysis (RMSEA 0.078; CFI 0.919; RMR 0.030; χ^2/df 2.207; TLI 0.907), composite and discrimination validity support the suitability of the proposed model. The internal consistency coefficient of the scale was 0.942. The Spearman-Brown coefficient calculated to evaluate the internal consistency is above 0.70. However, the reliability coefficients calculated for both equal parts are also high (reliability coefficient 0.893 for the first half; 0.983 for the second half). The findings obtained in the study show that the job performance scale can be used as a reliable and valid measurement tool.

Atf/Citation: Deniz, M. ve Kumru, S. (2022). İş Performans Ölçeği Geliştirme Çalışması: Özel Bir Hastane Uygulaması, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(549-562).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Seda KUMRU, seda.kumru@bakircay.edu.tr

*Bu çalışma, "Hizmet İçi Eğitim Faaliyetleri ile Çalışan İş Doyumu ve Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Özel Hastane Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

1. Giriş

Teknolojik ilerlemeler ve sağlık turizminde yaşanan gelişmeler sonucu sağlık hizmetlerindeki rekabet giderek artmış ve küresel bir düzeye ulaşmıştır (Altın, Bektaş, Antep ve İrban, 2012: 159). Bunun yanı sıra hastalık yapılarında ve tedavi yöntemlerindeki değişimler, hasta odaklı bakım, kaliteli sağlık hizmet sunumu bakımının da etkisiyle sağlık sektörü; hizmet sunumu, teknoloji ve çalışan yönetiminde hızlı bir dönüşümü yaşamaktadır. Bu koşullarda bilgi, beceri ve davranışlarıyla bu değişim sürecine uyum sağlayabilen sağlık çalışanlarına olan gereksinim ise her geçen gün artmaktadır (Şantaş, 2020: 167).

Örgütlerin sahip oldukları amaçları gerçekleştirebilmeleri için örgüt üyelerinin bu amaçları benimsemesi ve bu amaçlar doğrultusunda davranış sergilemeleri önemlidir. Bu amaçların yerine getirilmesi sürecinde iş görenlerin üstlendikleri işleri yapma düzeyi ve davranış biçimleri çalışan performansı olarak ifade edilmektedir. Artan rekabet ortamında sağlık kurumlarının başarılı olabilmeleri örgüt içinde iyi işleyen ve alınan eğitimin etkisini gösteren bir performans yönetim sistemine sahip olmalarına bağlıdır. Sağlık kurumları için performans, kurumsal hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlayan tüm çabaların değerlendirilmesidir. Kurum performansının önemli belirleyicilerinden biri ise çalışan performansıdır (Özer ve Sungur, 2020: 273, 274). Sağlık insan kaynağından gerekli uzmanlık ve donanıma sahip olması beklenilir. Aynı zamanda sağlık çalışanları için mesleki bilgiler kadar iletişim becerileri ve kişilerarası beceriler de önemlidir. Sağlık hizmetlerinin sağlık çalışanları tarafından insana saygı odağında ve istenilen iletişim düzeyinde sunulması amacıyla gerçekleştirilen eğitimler çalışanların iş performanslarını ve kurumsal gelişimi desteklemektedir. Bu nedenle hastanelerde sürekli olarak hizmet içi eğitim planlamaları ve uygulamaları gerçekleştirilerek çalışan performansının ve böylece kurumsal performansın geliştirilmesi hedeflenmektedir (Şantaş, 2020: 173). Özer ve Sungur (2020: 278)'un aktardığına göre, Fried (2015) eğitimlerin performans üzerindeki etkisinin belirlemek için performans değerlendirme araçları geliştirilebileceğini ifade etmiştir. Bu çalışmada da hastane çalışanlarının performansının belirlenmesine yönelik, gerçekleştirilen eğitimlerin etkisini kapsayacak şekilde bir iş performans ölçeğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

1.1. İş Performansı

Fransızca kökenli bir kelime olan performans, belirli koşullar altında ve belirli bir zaman dilimi için belirlenmiş hedeflere ulaşılması sürecinde bir işi gerçekleştirme derecesi, elde edilen sonuçlar ve başarı durumunu tanımlamaktadır (Tunçer, 2013: 89; Uzuntarla, Ceyhan, ve Fırat, 2017: 19). Daha çok sayısal göstergelerle ifade edilen performans kavramı kurumsal düzeyde ya da bireysel düzeyde ele alınmaktadır. Kurumsal performans kurumun sektör içindeki yerini gösterirken (Uzuntarla ve diğerleri, 2017: 16) bireysel düzeyde gerçekleşen iş performansı ise çalışanın sorumlu olduğu işi gerçekleştirme derecesini ifade etmektedir (Yalçınsoy, 2018: 5). Birçok sosyal bilimci kurum performansının ancak bireysel performans ile artırılacağını ve bir örgütün performans düzeyinin çalışan performansı ile sınırlı olabileceğini ifade etmektedir (Kesen, 2015: 536). Kurumsal performansın lokomotif olarak değerlendirilen çalışanların iş performansı (Göktaş Kuluoalp, 2018: 602), bireysel anlamda da gurur, beceri ve tatmin kaynağı olmakla birlikte gelir ve kariyer fırsatları ile ve sosyal itibar gibi bireysel faydalar da sağlamaktadır (Tayfun ve Çatır, 2013: 120).

Örgütler arasında rekabetin hızla artması, teknolojik değişimler ve hızlı değişen çevreye uyum gibi değişkenlerin etkisi ile performans kavramı hem işletmelerin hem de araştırmacıların öncelikli konuları arasında yer almaktadır. Yapılan çalışmalar ve farklı bakış açılarıyla performans kavramı zaman içinde farklı boyutlarla ele alınmıştır. Belirli bir iş için gerekli olan temel görevlerin yerine getirilmesi olarak tanımlanan görev performansı bakış açısı zaman içinde bağlamsal performans, üretkenlik karşıtı performans ve uyumsal performans kavramları ile zenginleştirilmiştir. Görev performansında yapılacak iş için gerekli bilgi, beceri ve eğitim düzeyi odağından bağlamsal performans ile örgüte katkı sağlayacak yararlı davranışlar gösteren çalışan değerlendirmeleri yapılmaya başlanılmıştır. Bağlamsal performans içinde, gönüllülük, çaba göstermek, iş birliği, iletişim, yapıcı olma ve güdülenme gibi kavramlar sıkça ele alınmaktadır. Üretkenlik karşıtı performansta ise örgüte zarar verme eğilimi değerlendirilmektedir. Günümüz örgütlerinin en önemli mücadele konularından biri olan değişim ve değişime uyum sağlamaya odaklanan uyumsal performans değerlendirmelerinde kişilerin eğitim ve gelişme çabaları da ele alınmaktadır (Dilekçi ve Nartgün, 2020: 304, 305; Üstün ve Büyükbaş, 2020: 641-643).

Hızla değişen çevre ve artan rekabet karşısında örgütün temel dayanağı olarak ifade edilen insan kaynağının (Tunçer, 2013: 88), hizmet sektöründeki etkisi daha da ön plandadır. Hizmet sektöründe önemli bir yere sahip olan sağlık kurumları, başarılı olabilmek için çalışanların yüksek performans düzeylerine ihtiyaç duymaktadırlar (Bacaksız, Tuna ve Seren, 2018: 53). İnsan odaklı bir hizmet olma niteliğine sahip olan ve hataya toleransın olmadığı sağlık hizmetlerinde işlemlerini kaliteli, etkili, verimli olarak gerçekleştiren ve yüksek performans gösteren insan kaynağı bir gerekliliktir. Bu nedenle sağlık çalışanlarının performansında düşüklüğe yol açabilecek tüm olası nedenlerin analiz edilerek çözümlenmesi ve yöneticilerinin farkındalıklarının oluşturulmasının kurumsal başarıya olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Uzuntarla ve diğerleri, 2017: 20). Ancak farklı eğitim geçmişleri ve uzmanlık alanlarından gelen ve mesleksi açıdan farklı önceliklere sahip olan sağlık profesyonelleri, idari birim çalışanları ve destek hizmet sağlayan çalışanları tarafından ekip anlayışı içinde, yüksek kalitede ve verimlilikte hizmet sunumunun gerçekleştirilmesi oldukça zor bir hedeftir. Bu nedenle hastane hizmet sunumunun her aşamasında yer alan tüm çalışanların yüksek performans göstererek örgütün ana amacına ulaşılmasına katkı sağlamasında mesleki bilgi ve becerilerinin sürekli güncellenmesi ile ekip çalışması gibi konularda da davranışlarının geliştirilmesi oldukça önemlidir.

Ivancevich ve Matteson (1990) iş performansını, bireyin işle ilgili bilgi, beceri ve deneyim seviyesini yansıtan işi yapma kapasitesi, işin gerçekleştirilmesinde gereken destek ve kaynakların kullanılabilirliğini yansıtan işi yapma fırsatı ve bireyin çalışma isteği, coşkusu ve motivasyonunu yansıtan işi yapma isteği olmak üzere üç temel belirleyici ile ilişkilendirmiştir (Özafşarlıoğlu Sakallı ve Karanlık, 2019: 1632). Bununla birlikte çalışanların kendilerinden beklenen performansını gösterebilmeleri için temel gerekliliklerden biri de güçlü bir moral ve motivasyon sağlanmasıdır. Bu amaçla örgüt yönetimleri tarafından iyi ücret, çalışan tatmini, kariyer fırsatları, çalışma arkadaşları içinde ilgi, yakınlık ve samimiyet gibi unsurlar sağlanmalıdır (Uygur, 2007: 74). Çalışanların iş performans düzeyleri çalışanların deneyim, yaş ve cinsiyet gibi bireysel özellikleri ile, örgüt içinde bireyler arası iletişim, gözlem zamanı, değerlendirme tarzı gibi örgüt ile ilgili değişkenlerden de etkilenmektedir. Örneğin, eğitim ve iş tecrübesinin, iş performansını olumlu etkilemesi beklenilmektedir (Uludağ, 2018: 181).

Eğitim, örgütlerdeki insan kaynağının hızla değişen çevreye uyum sağlayabilmelerinin en etkin yolu olarak ifade edilmektedir. Çalışanların motive edilmelerinin bir aracı olarak ifade edilen eğitim ve geliştirme faaliyetleri, var olan yetenek ve becerilerin geliştirilmesi ile çalışan verimliliğinin ve üretkenliğinin sağlanmasına katkı sağlamaktadır (Selimoğlu ve Yılmaz, 2009: 3; Tunçer, 2013: 101). Mesleki yeterliliğin sağlanmasının yanı sıra duygu ve yetenekleri ile kendini tanıyan, yeniliklere açık, hedeflerine bağlı ve başarı odaklı çalışanlara olan ihtiyaç giderek artmaktadır (Selimoğlu ve Yılmaz, 2009). Hizmet içi eğitim, hedeflenen performansa ulaşılabilmesi için gerekli olan bilgi, beceri ve davranışların kazandırılması olarak tanımlanmaktadır (Bademci, 2003: 28). Şen ve Aktuğ (2017: 210) çalışmalarında hizmet içi eğitimin çalışanların örgüte olan bağlılıklarını ve performanslarını olumlu etkilediğini ifade etmişlerdir. Bayar (2019: 179) çalışmasında çalışanların eğitim yönünden geliştirilmesi ve motivasyonlarının artırılmasının performans düzeyini olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Erdoğan ve Çelik (2019: 111) araştırmalarında etik iklimi hemşirelerin performansını etkilediği sonucuna ulaşmışlar ve etik iklimi etkin kılmak için eğitimler düzenlenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Genel olarak bakıldığında eğitim faaliyetleri ile çalışan performansının artırılması sağlanabileceği gibi performans değerlendirmeleri de eğitim faaliyetleri için önemli kanıtlar sağlamaktadır (Tutar ve Altınöz, 2010: 204). İş performansının değerlendirilmesindeki bakış açısındaki bu değişim nedeniyle uygulayıcılar ve araştırmacıların konuya olan ilgileri devam etmektedir. Türkçe literatürdeki çalışmalara bakıldığında iş performans ölçeklerinin genellikle işin zamanında yapılması, gereksiz mola verilmemesi gibi doğrudan iş ile ilgili çabaya odaklandığı görülmüştür. Özellikle sağlık sektöründe yapılan çalışmalarda iş performansının görev performansı ve bağlamsal performans olarak ele alındığı ve eğitim ve gelişme çabası kavramlarının yansıtıldığı iş performans değerlendirme aracı eksikliği görülmüştür. Literatürdeki bu bilgiler ışığında genel performans ile eğitim ve gelişme çabasının performans üzerindeki etkisini yansıtan kapsamlı bir iş performans ölçeğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

2. Materyal ve Yöntem

İş performansında etkili olan unsurlardan biri çalışanların bilgi ve becerileri ile iş ortamına adaptasyonlarının geliştirilmesi amacıyla yapılan eğitimlerdir. Çalışmanın literatür kısmında değinildiği üzere örgütler, iş performansının geliştirilmesinde eğitimlerden faydalanmaktadırlar. Sağlık sektöründe yapılan çalışmalar

incelendiğinde uygulanan iş performansının genel olarak görev performansı ve bağlamsal performans boyutları ile ele alındığı görülmüştür (Erdoğan ve Çelik, 2019: 105; Özafşarlıoğlu Sakallı ve Karanlık, 2019: 1629; Şantaş, Uğurluoğlu, Kandemir, ve Çelik, 2016: 867; Tayfun ve Çatır, 2013: 114; Yalçınsoy, 2018: 1). Daha önce ifade edildiği gibi sağlık hizmetlerinde yüksek kurumsal performans için değişime uyum sağlama becerisi yüksek olan sağlık insan kaynağına ihtiyaç vardır. Bu nedenle hastane çalışanlarının performans değerlendirmelerinde, görev performansları ile ekip çalışması davranışları, özellikle eğitim ve kendilerini geliştirme yönündeki çabaları ve motivasyonları oldukça önemlidir. Yapılan çalışmalarda sağlık kurumları çalışanlarının performans değerlendirme araştırmalarında özellikle eğitim ve kendilerini geliştirme yönündeki unsurlara değinilmediği görülmüştür. Bu tespitler doğrultusunda, çalışmanın amacı, hastane çalışanları için eğitimin ve gelişme çabalarının da dikkate alındığı bir iş performans ölçeğinin (İPÖ) geliştirilmesi olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın saha çalışması, İstanbul Anadolu yakasında bulunan özel bir hastanede 01.07.2019 ile 01.09.2019 tarihleri arasında yürütülmüştür. Çalışmanın evreni, araştırmanın yürütüldüğü özel hastanede çalışan 560 hastane personelinden oluşmaktadır. Araştırmada örneklem seçilmemiş ve evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın yürütüldüğü süreçte tüm çalışanlara ulaşılamaması ya da araştırmaya katılmayı istememe gibi sebeplerden ötürü toplam 370 hastane çalışanına anket uygulanmıştır. 17 anket boş olarak teslim alınmış ve araştırmaya katılım yüzdesi %63 olarak hesaplanmıştır. Toplam yanıtlanmış olarak elde edilen 353 anketten 45 tanesi çeşitli nedenlerle analizlere uygun bulunmamış ve 308 anket analiz edilerek yorumlanmıştır. İPÖ'nün geliştirilmesi amacıyla ilk olarak literatür taraması yapılmıştır. Bu çalışma sonrasında eğitim ve iş performansı konularına odaklanmış olan Özbay (2017: 59), Aktuğ (2016: 75) ve Uygun (2015: 101) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılan anketler doğrultusunda 26 maddeden oluşan taslak ölçek hazırlanmıştır. Ölçek, görüşlerin kesinlikle katılmıyorum (1) ile kesinlikle katılıyorum (5) arasındaki ifadeler ile belirtildiği 5'li Likert yapısında hazırlanmıştır.

2.1. Araştırmada Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Ölçeğin geçerlilik analizlerinde, kapsam geçerliliği için kapsam geçerliliği indeksi hesaplanmıştır. Yapı geçerliliği değerlendirmeleri için açılımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizleri (DFA) yapılmıştır. Ölçek geliştirme çalışmalarında çok sayıdaki değişken için daha az sayıdaki değişkenden oluşan gizil yapının ortaya konulması için AFA uygulanmakta ve ölçek yapısının var olan gizil yapı ile uyumunu DFA yansıtmaktadır. AFA ile belirlenen faktör yapısının, hipotezlerle ortaya konulan kuramsal faktör yapısına uygunluğu DFA ile değerlendirilir (Doğan, Soysal ve Karaman, 2017: 375). Bu çalışmada da öncelikle eğitim ve gelişme çabasını kapsayacak şekilde iş performansına ilişkin faktör yapısının belirlenmesi için AFA yapılmış daha sonra bu faktör yapısının kuramsal yapı ile uygunluğunu değerlendirmek için DFA uygulanmıştır. Bununla birlikte birleşim geçerliliği ve ayrışım geçerliliği incelenmiştir.

AFA ve DFA'nın uygulanacağı örnekleme ilişkin literatürde farklı görüşler mevcuttur. Genel görüş AFA ve DFA'nın farklı örneklemlere uygulanması ya da örneklemin rastgele bölünerek uygulanması yönündedir (Nassar, 2021: 606). Bu çalışmada örneklem ikiye bölünerek AFA ve DFA uygulanmıştır. AFA için gerekli örneklem büyüklüğü ile ilgili farklı değerlendirmeler mevcuttur. AFA için gerekli örneklem büyüklüğü minimum 50 olarak kabul edilmekle birlikte her bir değişken için gerekli vaka sayısında 1'e 3; 1'e 6 ve 1'e 20 gibi oranlar ifade edilmektedir (de Winter, Dodou ve Wieringa, 2009: 148). Bu çalışmada AFA ile değerlendirilecek 26 madde bulunmaktadır. Literatürde yer alan AFA için gerekli örneklem büyüklüğü değerlendirmeleri dikkate alınarak çalışma kapsamında AFA değerlendirmesi 108 vaka ile gerçekleştirilmiştir. DFA için de minimum örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde farklı görüşler olmakla birlikte 200 ve daha fazla örneklem ile çalışılması önerilmiştir. Bu çalışmada da DFA 200 örneklem büyüklüğü ile gerçekleştirilmiştir (Kyriazos, 2018: 2216).

Faktör analiz yöntemi olarak maksimum olasılık analizi ve oblimin faktör döndürme yöntemi uygulanmıştır. Güvenilirlik değerlendirmeleri için de iç tutarlılığın belirlenmesi için Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Bununla birlikte düzeltilmiş madde-toplam puan korelasyon katsayısı ve her bir madde silinde gerçekleşen Cronbach Alpha değerleri hesaplanmıştır. Bu analizler Microsoft Excel, SPSS 22.0 ve AMOS programları ile gerçekleştirilmiştir.

2.1.1. Geçerlilik Analizleri

Geçerlilik, ölçülmek istenilen şeyin diğer unsurlarla karıştırılmadan ölçülebilmesidir. İçerik geçerliliği, kriter geçerliliği ve yapısal geçerlilik olmak üzere üç tür geçerlilik vardır. Araştırmacılar, araştırmanın niteliğine göre çalışmalarında uygun olan geçerlilik incelemelerini yapmaktadırlar. İçerik geçerliliği ve yapı geçerliliği en sık kullanılan geçerlilik ölçütlerindedir (Şencan, 2005: 724).

2.1.1.1. Kapsam/İçerik Geçerliliği

Ölçüm aracının ölçmek istediği yapıyı ölçüp ölçmediğini gösteren içerik geçerliliği, oluşturulan ölçek maddelerinin hedeflenen kavramsal ana kütleyle temsil etme seviyesinin uzman görüşlerine göre belirlenmesidir. İçerik geçerliliği yapısal geçerlilik için kanıt sağlamaktadır (Şencan, 2005: 745).

2.1.1.2. Yapısal Geçerlilik

Yapısal geçerlilik, ölçek maddelerinin ölçülmek istenilen faktör ya da faktörlerle yüksek derecede ilişkisini ve bu ilişkinin kuram ile uyumlu olmasını ifade etmektedir. Faktör ağırlıklarının yüksek olması, yapısal geçerliliğin sağlandığını işaret etmektedir. Yapısal geçerlilik değerlendirmelerinde korelasyon analizi, faktör analizi, regresyon analizi gibi niceliksel analiz yöntemleri ile niteliksel içeriğe sahip değerlendirmelerin de yapılabileceği ifade edilmektedir. Bu açıdan kavramsal boyutların bağının belirlenmesinde uzman görüşleri ile değerlendirmeler yapılan içerik geçerliliğinin, yapı geçerliliği için önemli kanıtlar sağlayacağı ifade edilmektedir (Şencan, 2005: 772, 773).

Yapısal geçerlilik değerlendirme yöntemlerinden biri, çok sayıda değişkenin dayandığı temel yapının belirlenmeye çalışıldığı faktör analizidir. Faktör analiz yöntemi olarak temel bileşenler analizi, maksimum olasılık analizi, ortak faktör analizi gibi yöntemler kullanılabilir (Şencan, 2005: 772, 773).

AFA'da, her bir maddenin faktördeki yükünü en üst seviyeye çıkarmak ve böylece daha iyi yorumlanmasına olanak sağlamak üzere dik faktör döndürme yöntemi (varimax, quartimax gibi) ya da eğik faktör döndürme yöntemine (direct oblimin, promax gibi) başvurulur. Dik faktör döndürme yöntemlerinden biri olan varimax yöntemi, maddelerin birden fazla faktörde yüksek yüke sahip olması durumunu minimum seviyeye indirmeyi hedeflemektedir (Koyuncu ve Kılıç, 2019: 363).

Yapısal eşitlik modellemesinin bir türü olan DFA, geliştirilen ölçek ile elde edilen bulguların teorik yapıya uygunluğunu gösteren bir yöntemdir. DFA sonuçları çeşitli uyum indeksi (Ki-kare (χ^2); Kikare/serbestlik derecesi (χ^2/df); Yakınsama hatalarının kareleri ortalamalarının karekökü (RMSEA); Artıkların kareleri ortalamasının karekökü (RMR); Standartlaştırılmış artıkların kareleri ortalamasının karekökü (SRMR); Uyum iyiliği indeksi (GFI); Düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi (AGFI gibi) değerlerine göre modelin teori ile uyum gösterip göstermediğinin değerlendirmesinin yapılmasını sağlamaktadır. Uyum indeksleri çeşitli olmakla birlikte hangi indekslerin standart olarak değerlendirilmesinin kabul edileceği konusunda bir uzlaşma bulunmamaktadır (Çapık, 2014: 199, 200). Çalışmada geçerliliğin belirlenmesi için yapı geçerliliği ile birleşim geçerliliği ve ayrışım geçerliliği kullanılmıştır. Birleşim geçerliliğinin değerlendirilmesi için açıklanan ortalama varyans (AVE) değeri, bileşik/kompozit güvenilirlik değeri (CR) hesaplanmıştır. AVE, bir yapıya yüklenen öğeler için ortalama olarak hesaplanan ve yakınsamayı gösteren özet bir göstergedir. AVE, standart faktör yükleri karesi toplamının madde sayısına bölümü ile hesaplanır. AVE'nin 0,50 ve üzeri değer olması yeterli yakınsama seviyesi olarak kabul edilmekte ve geçerliliğin sağlandığını göstermektedir. Bununla birlikte birleşim geçerliliğinin sağlanabilmesi için bileşik güvenilirlik değeri 0,7'nin üzerinde olmalıdır. Ayrışım geçerliliği, diğer yapıların ortaya koyamadığı olguları yansıtan benzersiz bir yapıyı tanımlamakta ve bir yapının diğer yapılardan gerçekten farklı olma durumunu göstermektedir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2016: 775). Ölçek yapısı için hesaplanan açıklanan ortalama varyans karekök değerinin, diğer ölçeklerle arasındaki korelasyon değerlerinden büyük olması ayrışım geçerliliğinin sağlandığını ifade etmektedir (Büyükyılmaz ve Fidan, 2017: 513).

2.1.2. Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik, ölçülmek istenilen şeyin bağımsız ölçümler arasında sürekli olarak aynı sembolü almasıdır. Bir diğer ifade ile aynı süreçler ve ölçütlerin uygulandığı durumlarda tesadüfi yanlıgıların ortaya çıkmaması ve aynı sonuçların elde edilmesidir. Sıklıkla başvurulan yöntem olan iç tutarlılık analizi, ölçme aracının

birbirinden bağımsız birimlerden oluştuğu ve bu birimlerin bütün içinde eşit ağırlıklara sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır (Karasar, 2005: 148). İç tutarlılık değerlendirmelerinde kullanılan Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı, ölçekte yer alan maddeler 1-3;1-4;1-5 gibi puanlandığında kullanılabilir (Ercan ve Kan, 2004: 2013). İç tutarlılığın incelenmesinde kullanılan bir diğer yöntem likert tipi ölçeklerde de kullanılan yarıya bölme yöntemidir. Bu yöntemde ölçek rastgele, tek-çift sıralamasına göre, birinci-ikinci yarı olarak, her bir yarı alt boyutları ve faktörleri eşit şekilde kapsayacak biçimde ya da kolaylık-zorluk derecesine göre maddelere iki yarıya dengeli olma esasına göre ayrılır. Ölçeğin güvenilirliğinin değerlendirilmesi için Spearman-Brown katsayısı kullanılır ve en az 0,70 olmalıdır. Bununla birlikte bir ölçekte madde-toplam puan korelasyon katsayısı en az 0,30 olması ve (Şencan, 2005: 112, 136, 139), herhangi bir madde silindiğinde Cronbach Alpha değerinde bir artışın gerçekleşmemesi koşullarının sağlanması beklenir.

2.2. Araştırmanın Etik Yönü

Araştırma için İstanbul Medipol Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığından 20.06.2019 tarihinde 10840098-604.01.01.E-18576 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır. Araştırmada kullanılan çalışmaların yazarlarından ölçek maddelerinden kullanımı konusunda gerekli izinler alınmıştır.

3. Bulgular

Çalışmanın bulgular kısmında İPÖ geçerlilik ve güvenilirlik analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Bu bölümde kapsam geçerlilik indeksi sunularak, açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi, birleşim ve ayrışım geçerlik göstergeleri ile iş performans ölçeğinin ve alt boyutlarının güvenilirlik katsayıları, iş performans ölçeği iki yarı (split half) güvenilirlik analizi sonuçları ve iş performans ölçeği düzeltilmiş madde-toplam puan korelasyon analiz sonuçları sunulmuştur.

3.1. Ölçeğin Geçerlilik Çalışmalarına İlişkin Bulgular

İPÖ geçerlilik çalışmalarında öncelikle kapsam geçerliliği bilgilerine yer verilmiştir. Daha sonra AFA ve DFA sonuçlarının sunulduğu yapı geçerliliği analiz sonuçları sunulmuştur.

3.1.1. Kapsam/İçerik Geçerliliği

İPÖ kapsam geçerliliğinin belirlenmesinde dört farklı hastanede eğitim uzmanı olarak çalışan 5 kişinin görüşlerine başvurulmuştur. Uzman görüşü değerlendirmede Davis tekniğine uygun şekilde 4 seçenek olarak sunulan, “Çok uygun”, “Uygun ancak ufak değişiklik gerekiyor”, “Madde uygun şekilde değiştirilmesi gerekiyor” ve “Uygun değil” ifadeleri ile 5 uzmanın görüşleri alınmıştır (Yurdugül, 2005: 3) ve kapsam geçerlik indeksi değeri 0,90 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen indeks sonuçları, tüm maddelerin ölçekte yer alması için yeterli olduğu sonucunu göstermektedir. Ayrıca, uzmanlardan değiştirilmesini önerdikleri maddeler ya da ifadeler ile ilgili her madde için belirlenen alanlarda görüşlerini belirtmeleri istenilmiştir.

3.1.2. Ölçeğin Yapı Geçerliliği

İPÖ yapı geçerliliği değerlendirmelerinde faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizinde araştırılacak örneklemin, faktör analizine uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ölçüsü ile belirlenmiştir. Sıfır ile bir arasında bir değer alan KMO'nun 1 değerine yakın olması örneklemin, faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada KMO değeri 0.873 olarak hesaplanmıştır. Faktör analizinde yer alan maddelerin korelasyon matrisinin anlamlılığını ölçmek için korelasyon matrisinin birim matris olup olmadığını ölçen Bartlett'in küresellik testi $p < 0.001$ olarak hesaplanmış ve faktör analizinin uygun olduğu kararlaştırılmıştır ($\chi^2 = 2478,502$). AFA ve DFA sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

3.1.2.1. Açıklayıcı Faktör Analizi

26 maddeden oluşan İPÖ için faktör yapısının belirlenmesi amacıyla AFA yapılmıştır. İPÖ faktör yapısının belirlenmesinde faktörleştirme yöntemi olarak maksimum olasılık analizi ve döndürme olarak da oblimin uygulanmıştır. Yapılan analizde, binişikliğin olduğu ifade8 (İhtiyaçlar dışında mola vermem.), ifade19

(Katıldığım eğitimlerde öğrendiklerimi işimde kullanırım), ifade18 (Eğitim programlarından mümkün olduğunca çok şey öğrenmeye çalışırım.) olmak üzere 3 madde ölçekten çıkarılmıştır.

Sonuç olarak AFA sonucunda İPÖ, genel performans (9 madde), eğitim (7 madde), gelişme çabası (3 madde) ve eğitim beklenti (4 madde) olmak üzere dört faktörden oluşmakta (Tablo 1) ve maddelerin faktör yüklerinin 0,525 ile 0,874 arasında değiştiği ve 0,50 (Yaşlıoğlu, 2017: 78) olarak alınan kabul sınırının sağlandığı görülmüştür. Tabloda görüldüğü üzere birinci faktör olan genel performans toplam varyansın %42,83'ünü; ikinci faktör olan eğitim %8,44'ünü; üçüncü faktör gelişme çabası %9,48'ini ve eğitim beklenti faktörü de %3,88'ini açıklamaktadır. 23 maddenin oluşturduğu 4 faktörlü yapı toplam varyansın %65,63'sini açıklamaktadır. Çok faktörlü desenlerde, açıklanan varyansın %50'den fazla olması yeterli kabul edilmektedir (Taşkıran, Erdem ve Sarı, 2021: 885).

Tablo 1. Ölçek Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İfade	İş Performansı Ölçek Maddeleri ve Faktörler	Döndürülmüş Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans
Genel Performans			
İfade1	Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.	0,580	
İfade2	Görevimi yerine getirirken gerekenin üzerinde bir dikkat sarf ederim.	0,749	
İfade3	Farklı çalışma koşullarında da aynı performansı gösteririm.	0,680	
İfade4	İşimle ilgili belirlediğim hedeflere ulaşıyorum.	0,538	
İfade5	Sunduğum hizmet kalitesi ile standartlarına ulaşıyorum.	0,525	%42,83
İfade6	Sorunlara hızlı ve başarılı bir şekilde çözüm üretirim	0,672	
İfade7	İşe devamsızlık yapmamak için özen gösteririm.	0,715	
İfade9	Çalışma süresini etkin ve verimli bir şekilde kullanırım.	0,779	
İfade10	Takım halinde çalışma yeteneğine sahibim.	0,675	
Eğitim			
İfade11	Katıldığım eğitimler kişisel gelişimimi arttırdı.	0,622	
İfade12	Katıldığım eğitimler, yeni iş becerileri kazandırdı, iş yetkinliğimi arttırdı.	0,618	
İfade13	Katıldığım eğitimler, kendime olan güvenimi arttırdı.	0,786	
İfade14	Katıldığım eğitimler, çalışma arkadaşlarımla iş birliğimi ve dayanışmamı arttırdı.	0,792	%8,44
İfade15	Katıldığım eğitimler, motivasyonumu arttırdı.	0,874	
İfade16	Katıldığım eğitimler sayesinde kendimi kuruma ait hissediyorum.	0,768	
İfade17	İşimle ilgili kendimi sürekli geliştiririm.	0,552	
Gelişme Çabası			
İfade20	Eğitim programlarından birçok insana göre daha fazla şey öğrenmeye meyilliyimdir.	0,565	
İfade21	Eğitim programlarında öngörülen becerileri kazanmaya çoğunlukla istekliyimdir.	0,796	%9,48
İfade22	Becerilerimi geliştirmek için eğitim programlarında gereken çabayı göstermeye hazırım.	0,855	
Eğitim Beklenti			
İfade23	Eğitim programlarına katılarak becerilerimi geliştirebileceğime inanıyorum.	0,722	
İfade24	Eğitim programlarına katılmak kişisel gelişimime katkıda bulunur	0,701	%3,88
İfade25	Eğitim programlarına katılmak işimi daha iyi yapmaya yardımcı olur.	0,851	
İfade26	Eğitim programlarına katılmak işimle ilgili yeni süreçler, yöntemler ve ürünler hakkındaki bilgilerimin güncellenmesine yardımcı olur.	0,769	
Rotasyon Yöntemi: Oblimin			
Toplam Açıklanan Varyans: %65,63			
KMO = 0.873 $\chi^2 = 2123,607$; Bartlett Küresellik Testi (p) <0.001			

3.1.2.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

DFA’da sınanan modelin yeterliliğinin değerlendirilmesinde birçok uyum indeksi kullanılmaktadır. Modelin uygunluğunun değerlendirilmesinde bir diğer önemli değer regresyon katsayılarıdır. Her bir faktörün sahip olduğu yükü gösteren ve gözlenen değişkenlerle gizli değişkenleri tahmin edebilme gücünü yansıtan regresyon katsayıları incelenmiş ve 0,60 sınırının altında olan “İşimle ilgili kendimi sürekli geliştiririm.” (ifade17) ifadesi, ölçekten çıkarılmıştır. Birincil düzey çok faktörlü model DFA sonuçlarına göre ölçeğinin uyum iyiliği indekslerine bakıldığında; RMSEA 0.078; CFI 0,919; RMR 0.030; χ^2/df 2.207; TLI 0,907 ($p<0.001$) değerleri elde edilmiştir (Tablo 2). Yaşlıoğlu (2017: 80) tarafından mutlak uygunluk ölçütleri olarak ifade edilen RMSEA ve χ^2 , χ^2/df değerlerine göre, model kabul edilebilir sınırlarda yer almaktadır. RMSEA indeksi model hakkında en güvenilir bilgiyi veren istatistiklerden biri olarak değerlendirilmektedir. Uygunsuzluk testi olarak da ifade edilen RMSEA indeksi için belirlenen eşik değerler zaman içinde değişime uğramıştır. Genel olarak indeks değeri 0,1’e yaklaştıkça modelin uygunsuz olduğu ve 0,1’den uzaklaştıkça da modelin daha uyumlu hale geldiği ifade edilmektedir. RMSEA için normal eşik değer ≤ 0.05 , kabul edilebilir eşik değer $0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$ olarak tanımlanmıştır (Boateng, Neilands, Frongillo, Melgar-Quiñonez, ve Young, 2018: 12). Çalışmada 0,078 olarak hesaplanan RMSEA değerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Modelin genel uygunluğunu test etmek amacıyla incelenen en temel ölçü olan χ^2 için modelin anlamsız sonuçlar vermesi beklenir ($p<0,05$). Çalışmada χ^2 katsayısı için bu koşul sağlanmıştır ($p<0,05$). Bununla birlikte χ^2 değeri örneklem büyüklüğüne çok duyarlı olduğundan, χ^2/df değerinin de kullanılması önerilmiştir (Yaşlıoğlu, 2017: 80). χ^2/df ölçütü için de 5 ile 2 arasında değişen farklı eşik değerler kabul görebilmektedir (Çapık, 2014: 200; Çetin vd., 2014: 186). Bununla birlikte 3 ve altındaki değer kabul edilebilir olarak ifade edildiği çalışmalar da bulunmaktadır (Doğan ve Şahin, 2008: 155). Bu çalışmada χ^2/df değeri 2,207 olarak elde edilmiştir ve kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu sonucuna varılmıştır.

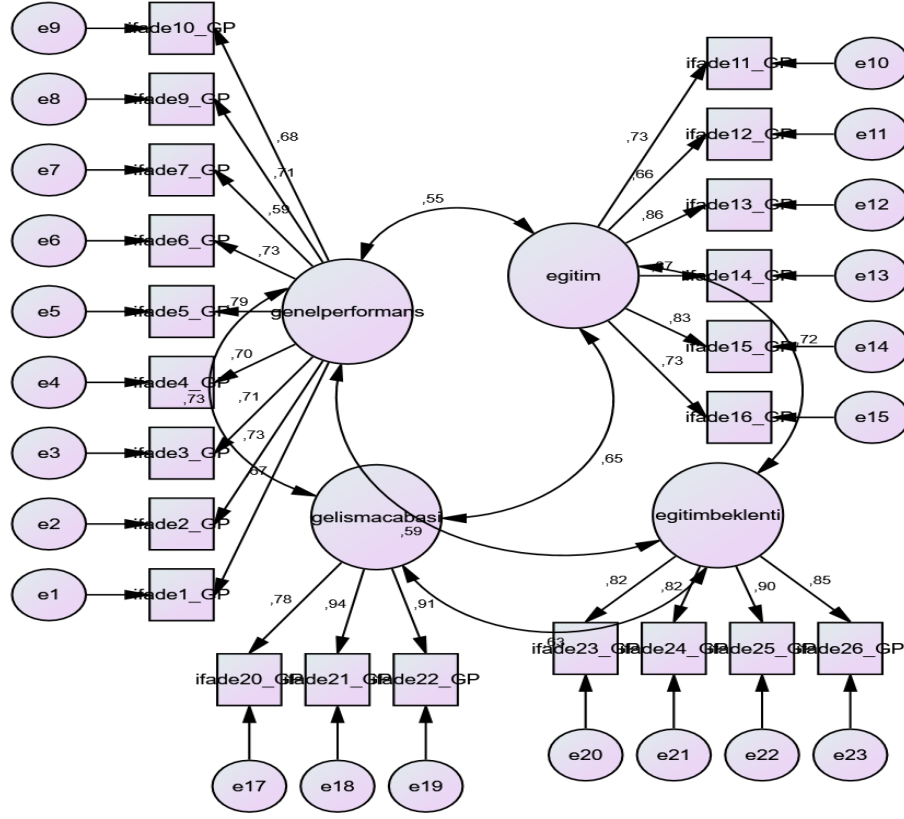
Bir diğer uyum indeksi, RMR değeri sıfıra yaklaştıkça test edilen modelin daha iyi uyum iyiliği gösterdiği anlaşılır. RMR için normal eşik değer 0.05; kabul edilebilir eşik değer ise 0,08 olarak kabul edilmektedir (Çapık, 2014: 199). Çalışmada 0,030 olarak elde edilen RMR değeri normal eşik değer sınırları içinde yer almaktadır (Tablo 2).

Yaşlıoğlu (2017: 81), TLI eşik değerine ilişkin literatürde 0,80 ve 0,95 gibi eşik değerlerin olduğunu ifade etmiştir. Çalışmada, TLI 0,907 olarak bulunmuş ve modelin kabul sınırları içinde olduğu görülmüştür (Tablo 2). Ölçeğin Birincil Düzey Çok Faktörlü DFA sonucunda elde edilen model Şekil 1’de sunulmuştur.

Tablo 2. Ölçeğin Birincil Düzey Çok Faktörlü Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İndeksleri

RMSEA	CFI	RMR	TLI	χ^2	χ^2/df
0.078	0,919	0.030	0.907	447,991	2,207

Şekil 1. Ölçeğin birincil düzey çok faktörlü doğrulayıcı faktör analiz modeli

DFA sonrasında birleşim ve ayrışım geçerliliğinin değerlendirilmesi için AVE ve CR değerleri hesaplanmıştır. Çalışmada genel performans boyutu için hesaplanan AVE değeri 0,49 olarak bulunmuştur. Yeterli AVE değerinin sağlanamaması nedeniyle faktör yükleri incelenmiş ve en az faktör yüküne sahip olan ifade 7 (0,59) silinmiş ve bu durumda AVE değeri 0,51 olarak hesaplanmıştır. Tablo 3 incelendiğinde tüm boyutlar için hesaplanan AVE değerlerinin 0,50'den ve CR değerinin de 0,70'ten büyük olduğu ve birleşim geçerliliğinin sağlandığı görülmektedir. Çalışmada her bir boyut için hesaplanan açıklanan ortalama varyansın karekök değerinin korelasyon değerlerinden büyük olup, ayrışım geçerliliği sağlanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Birleşim ve Ayrışım Geçerlik Göstergeleri

Faktörler	CR	AVE	Korelasyonlar (Pearson)			
Eğitim	0,90	0,61	Eğitim	Eğitim Beklenti	Gelişme Çabası	Genel Performans
Eğitim Beklenti	0,91	0,72	(0,78)	(0,85)		
Gelişme Çabası	0,91	0,77	0,655**	0,578**	(0,88)	
Genel Performans	0,89	0,51	0,608**	0,529**	0,696**	(0,71)

CR: Composite Reliability, AVE: average variance extracted, *p<0,05, **p<0,01, Tabloda parantez içerisinde gösterilen değerler, ölçek için hesaplanan AVE'nin karekök değeridir.

3.2. Ölçeğin Güvenilirlik Sonuçları

Ölçeğin güvenilirliği Cronbach Alpha değeri, madde toplam korelasyonları ile değerlendirilmiştir. İç tutarlılık değerleri İPÖ için, 0,942; eğitim faktörü için 0,899; eğitim beklenti faktörü için 0,910; gelişme çabası faktörü için 0,904; genel performans faktörü için 0,898 olarak hesaplanmıştır (Tablo 4). Ölçeğin iç tutarlılığının değerlendirmesinde iki yarıya bölme yöntemi de kullanılmıştır (Tablo 5). Şencan (2005: 136) tarafından iki yarıya bölme yönteminde ölçeğin faktöriyel yapısının dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir. Çalışmada ölçeğin faktöriyel yapısı dikkate alınarak, dört boyutta yer alan ifadelerin sırasıyla yer aldığı ölçekte her iki

yarının homojen olmasının sağlanması için tek-çift sayılara göre ayırma yöntemi ile iki eş parçaya bölünmüştür. Ölçeğin bütünü için tutarlılığını gösteren Spearman-Brown katsayısı 0,70 (Şencan, 2005: 139) değerinin üzerindedir. Bununla birlikte her iki eş parça için hesaplanan güvenilirlik katsayıları da yüksektir (birinci yarı için güvenilirlik katsayısı 0,893; ikinci yarı için güvenilirlik katsayısı 0,983). Elde edilen değerler ölçekten elde edilen bilgilerin çok iyi düzeyde içsel tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 6 incelendiğinde ölçek maddelerine ilişkin madde toplam korelasyon değerlerinin 0,519 ve 0,748 arasında yer aldığı ve yeterli olduğu tespit edilmiştir. İP ölçeğinde yer alan herhangi bir madde çıkarıldığında ise ölçeğin güvenilirlik seviyesinin 0,937 ile 0,942 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer ifade ile ölçekte herhangi bir madde silindiğinde güvenilirlik seviyesinde bir artış meydana gelmemektedir.

Tablo 4. İş Performans Ölçeğinin ve Alt Boyutlarının Güvenilirlik Katsayıları

Faktörler	İç Tutarlılık Değerleri
Eğitim (ifade 11-12-13-14-15-16)	$\alpha=0,899$
Eğitim Beklentisi (ifade 23-24-25-26)	$\alpha=0,910$
Gelişme Çabası (ifade 20-21-22)	$\alpha=0,904$
Genel Performans (ifade 1-2-3-4-5-6-9-10)	$\alpha=0,898$
İş Performans Ölçeği	$\alpha=0,942$

Tablo 5. İş Performans Ölçeği İki Yarı (Split Half) Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Uygulanan güvenilirlik analizleri	Anketin birinci ve ikinci yarıları
İki yarı tutarlılığı arasındaki korelasyon	0,948
Guttman split half (iki yarı) katsayısı	0,973
Spearman-Brown iki yarı güvenilirlik katsayısı	0,973
11 maddelik 1. yarı Cronbach Alfa değeri	0,893
10 maddelik 2. yarı Cronbach Alfa değeri	0,983

11 maddelik 1. Yarı: ifade 1-3-5-9-11-13-15-17-21-23-25

10 maddelik 2. Yarı: ifade 2-4-6-8-10-12-14-16-20-22-24-26

Tablo 6. İş Performans Ölçeği Düzeltilmiş Madde-Toplam Puan Korelasyon Analizleri

Maddeler	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Silindiğinde Ölçek Cronbach Alpha Değeri
İfade1	0,539	0,940
İfade2	0,596	0,940
İfade3	0,592	0,940
İfade4	0,585	0,940
İfade5	0,665	0,939
İfade6	0,625	0,939
İfade9	0,569	0,940
İfade10	0,568	0,940
İfade11	0,648	0,939
İfade12	0,519	0,942
İfade13	0,736	0,937
İfade14	0,726	0,938
İfade15	0,649	0,939
İfade16	0,634	0,939
İfade20	0,705	0,938
İfade21	0,748	0,938
İfade22	0,718	0,938
İfade23	0,703	0,938
İfade24	0,710	0,938
İfade25	0,689	0,939
İfade26	0,627	0,938

4. Sonuç

Sağlık kurumları için zorunluluk haline gelen değişim yönetimi için önemli araçlardan biri güncel bilgi ve beceri sahibi insan kaynaklarının örgütlerin amaçları doğrultusunda yüksek performans göstermelerini sağlamaktır. Literatür incelendiğinde, sağlık insan kaynağının iş performansına ilişkin çeşitli çalışmalar yürütüldüğü görülmüştür. Bu çalışmalarda kullanılan araçlar ise genellikle görev performansı ve bağlamsal performansı ele almışlardır. Ancak ekip anlayışı içinde çalışılan, eğitim geçmişleri ve uzmanlık alanları farklılık gösteren çalışanların yer aldığı, kariyer ve kendini geliştirme fırsatlarının olduğu ve üretim kalitesinin temel belirleyicilerinden birinin insan kaynağı olduğu örgütlerde tüm çalışanların yüksek performans göstermelerinin sağlanması gerçekleştirilmesi zor bir hedeftir. Bu aşamada mesleki bilgi, beceri ile iletişim, iş birliği gibi konularda çalışanların sürekli gelişimine destek olunduğu eğitimlerle desteklenen bir yönetim ve performans değerlendirme bakış açısına ihtiyaç vardır. Bu çalışmada literatür taramasına dayalı olarak eğitim ve geliştirme çabasının da dikkate alındığı nispeten daha kapsamlı, geçerlilik ve güvenilirlik koşullarının sağlandığı İPÖ geliştirilmiştir. İPÖ, 21 maddeden ve 4 faktörden oluşmaktadır. Bir ölçekte bulunması gereken madde sayısına ilişkin genel bir kural bulunmamaktadır. Önemli olan husus ölçmek istenilen için gerekli ve yeterli maddenin ölçekte yer alması, bununla birlikte yanıtlamayı zorlaştıracak uzunlukta olmamasıdır (Tsang, Royse ve Terkawi, 2017: 83). Ölçekte genel performans toplam varyansın %42,83'ünü; ikinci faktör olan eğitim %8,44'ünü; üçüncü faktör gelişme çabası %9,48'ini ve eğitim beklenti faktörü de %3,88'ini açıklamaktadır. 23 maddenin oluşturduğu 4 faktörlü yapı toplam varyansın %64,62'sini açıklamaktadır. DFA'da sınanan modelin yeterliliğinin değerlendirilmesinde birçok uyum indeksi kullanılmaktadır. Modelin uygunluğunun değerlendirilmesinde bir diğer önemli değer regresyon katsayılarıdır. Her bir faktörün sahip olduğu yükü gösteren ve gözlenen değişkenlerle gizli değişkenleri tahmin edebilme gücünü yansıtan regresyon katsayıları incelenmiş ve 0,60 sınırının altında olan "İşimle ilgili kendimi sürekli geliştiririm." (ifade17) ifadesi, ölçekten çıkarılmıştır. 22 ifade ile gerçekleştirilen DFA sonuçlarına göre ölçeğin uyum iyiliği indekslerine bakıldığında; RMSEA 0.078; RMR 0.030; χ^2/df 2.207; TLI 0,907 ($p < 0.001$) değerleri elde edilmiştir. Ölçeğin geçerliliğinin değerlendirilmesinde DFA sonrasında birleşim ve ayrışım geçerliliği incelenmiştir. Literatürde ayrışım geçerliliği olarak kullanılan AVE değerinin 0,50 (Hair ve diğerleri, 2016: 775; Henseler, Ringle ve Sarstedt, 2015: 124) ve üzeri, birleşim geçerliliği olarak kullanılan CR değerinin 0,70 ve (Hair ve diğerleri, 2016: 775) üzerinde olması gerektiğini ifade edilmiştir. Hesaplamalar sonucunda yeterli AVE değerinin sağlanamaması nedeniyle faktör yükleri incelenmiş ve en az faktör yüküne sahip olan ifade 7 (0,59) silinmiştir. 21 ifade ile hesaplanan AVE ve CR değerlerinin kabul görülen değerler üzerinde çıkması ölçek birleşim geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir. Ölçek yapısı için hesaplanan açıklanan ortalama varyans karekök değerinin, diğer ölçeklerle arasındaki korelasyon değerlerinden büyük olması ayrışım geçerliliğinin sağlandığını ifade etmektedir (Büyükyılmaz ve Fidan, 2017: 513). Çalışmada her bir boyut için hesaplanan açıklanan ortalama varyansın karekök değerinin korelasyon değerlerinden büyük olup, ayrışım geçerliliği sağlanmıştır.

Cronbach Alpha değeri, likert tipi ölçeklerde maddelerin birbiriyle tutarlı olup olmadığını ve maddelerin bir değişkeni ölçme durumunu belirlemektedir (Şencan, 2005: 231). Cronbach Alpha değeri 0 (kesinlikle güvenilir olmayan) ile 1 (tamamen güvenilir) arasında değer almaktadır. Bu değer 0,70 ve daha fazla olması önerilmektedir (Hinton, Brownlow, McMurray ve Cozens, 2004: 85). Çalışmada hesaplanan Cronbach Alpha değerleri İPÖ için, 0,942; eğitim faktörü için 0,899; eğitim beklenti faktörü için 0,910; gelişme çabası faktörü için 0,904; genel performans faktörü için 0,898 olarak hesaplanmıştır. İç tutarlılığın değerlendirilmesi amacıyla uygulanan bir diğer yöntem olan iki yarıya bölme sonucunda elde edilen Spearman-Brown katsayısı 0,70 (Şencan, 2005) değerinin üzerindedir. Bununla birlikte her iki eş parça için hesaplanan güvenilirlik katsayıları da yüksektir (birinci yarı için güvenilirlik katsayısı 0,893; ikinci yarı için güvenilirlik katsayısı 0,983). Elde edilen değerler ölçekten elde edilen bilgilerin çok iyi düzeyde içsel tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Bir ölçekte madde-toplam puan korelasyon katsayısı en az 0,30 olması beklenilir (Şencan, 2005: 112). Çalışmada ölçek maddelerine ilişkin düzeltilmiş madde toplam korelasyon değerlerinin 0,519 ve 0,748 arasında yer aldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte her bir madde silindiğinde alfa değeri üzerindeki etkisi de incelenmelidir. Ölçekte yer alan maddelerin silindiğinde alfa değerinde artış meydana gelen bir madde bulunmamaktadır. Tüm sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde ölçeğin çok iyi derecede güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda çalışmada geliştirilen geçerli ve güvenilirliği sağlanmış İPÖ'nün uygulama alanında sağlık kurumları yöneticileri için etkili bir performans yönetim aracı olarak ve araştırmacılar için de performans değerlendirmelerinde eğitim ve gelişme çabası boyutunun da ele alındığı bir araç olarak fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte ölçek geliştirilerek daha geçerli bir hale getirilmeye açıktır.

Kaynaklar

- Aktuğ, S. (2016). *Hizmet içi eğitimin örgütsel bağlılık düzeyi ve algılanan çalışan performansı üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Altın, U., Bektaş, G., Antep, Z. and İrban, A. (2012). sağlık turizmi ve uluslararası hastalar için Türkiye pazarı. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 157–163.
- Bacaksız, F. E., Tuna, R. and Harmancı Seren, A. K. (2018). Sağlık çalışanlarında performans ve örgütsel sinizm ilişkisi: Hemşireler üzerinde bir araştırma. *ACU Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(1), 52–58.
- Bademci, G. (2003). Üniversite hastanelerinde hizmet içi eğitim organizasyonu. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 11 Nisan, 28–31.
- Bayar, M. (2019). İnsan kaynakları yönetiminde personelin hizmetiçi eğitimi ve motivasyonun performans üzerindeki etkisinin incelenmesi: Ankara ilindeki özel sağlık kurumlarında bir uygulama (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Boateng, G. O., Neilands, T. B., Frongillo, E. A., Melgar-Quinonez, H. R. and Young, S. L. (2018). Best practices for developing and validating scales for health, social, and behavioral research: A primer. *Frontiers in Public Health*, 6(June), 1–18. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2018.00149>
- Büyükyılmaz, O. and Fidan, Y. (2017). Algılanan örgütsel desteğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü. *Business and Management Studies: An International Journal*, 5(3), 500–524.
- Çapık, C. (2014). Geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarında doğrulayıcı faktör analizinin kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3), 196–205. <https://doi.org/10.17049/ahsbd.57547>
- Çetin, B., Şahin, S. and Özdemir, G. (2014). Liderlik performans ölçeği geliştirme: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 173–192.
- de Winter, J. C. F., Dodou, D. and Wieringa, P. A. (2009). Exploratory factor analysis with small sample sizes. *Multivariate Behavioral Research*, 44(2), 147–181. <https://doi.org/10.1080/00273170902794206>
- Dilekçi, Ü. and Nartgün, Ş. S. (2020). İş performansının bir buyutu olarak uyumsal performans: Kuramsal çerçeve. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 53(1), 301–328. <https://doi.org/10.30964/auebfd.560443>
- Doğan, N., Soysal, S. and Karaman, H. (2017). Aynı örnekleme açmılayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanabilir mi? In *Küreselleşen dünyada eğitim* (pp. 373–400). <https://doi.org/10.14527/9786053188407.25>
- Doğan, S. and Şahin, F. (2008). Kendi kendine liderlik ölçeğinin Türkçe uyarlaması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 139–164.
- Ercan, İ. and Kan, İ. (2004). Ölçeklerde güvenilirlik ve geçerlik. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3), 211–216. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/uutfd/issue/35255/391149>
- Erdoğan, P. and Çelik, A. (2019). Sağlık sektöründe etik iklim oluşturmanın hemşirelerin performansına etkisi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 6(2), 105–113.
- Göktaş Kulualp, H. (2018). Sağlık sektöründe çalışan performansının değerlendirilmesine yönelik bir yol analizi. *Journal of Business Research - Turk*, 10(4), 600–624. <https://doi.org/10.20491/isarder.2018.539>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., and Anderson, R. E. (2016). *Multivariate Data Analysis* (7th Edition). Henseler, J., Ringle, C. M., and Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115–135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>
- Hinton, P. R., Brownlow, C., McMurray, I., and Cozens, B. (2004). *SPSS Explained*. New York: Routledge.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (14 Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.
- Kesen, M. (2015). Örgütsel demokrasinin çalışan performansı üzerine etkileri: örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 535–562.
- Koyuncu, İ., and Kılıç, A. F. (2019). Açmılayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanımı: bir doküman incelemesi. *Eğitim ve Bilim*, 44(198), 361–388. <https://doi.org/10.15390/EB.2019>
- Kyriazos, T. A. (2018). Applied Psychometrics: Sample size and sample power considerations in factor analysis (EFA, CFA) and SEM in General. *Psychology*, 09(08), 2207–2230.

- <https://doi.org/10.4236/psych.2018.98126>
- Nassar, A. R. (2021). Nursing motives for helping scale : further psychometric investigation using a large sample of non-european nurses. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 12(02), 604–612.
- Özafşarlıoğlu Sakallı, S., and Karanlık, B. (2019). Sağlık kurumlarında çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarının iş performansına etkisi: Uşak ili örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1629–1643. <https://doi.org/10.20491/isarder.2019.694>
- Özbay, B. (2017). *İşletmelerde eğitim ile algılanan performans arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Programı, İstanbul.
- Özer, Ö., and Sungur, C. (2020). Performans yönetimi ve performans değerlendirme. In K. Avcı (Ed.), *Sağlık Sektöründe İnsan Kaynakları Yönetimi* içinde (1. Baskı, pp. 273–305). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Selimoğlu, E., and Yılmaz, H. B. (2009). Hizmet İçi eğitimin Kurum ve Çalışanlar Üzerine Etkileri. *Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 51(1), 1–12.
- Şantaş, F., Uğurluoğlu, Ö., Kandemir, A., and Çelik, Y. (2016). Sağlık çalışanlarında örgütsel sinizm, iş performansı ve örgütsel özdeşleşme düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 867–886.
- Şantaş, G. (2020). Çalışanların Eğitimi ve kurumsal gelişim. In K. Avcı (Ed.), *Sağlık Sektöründe İnsan Kaynakları Yönetimi* içinde (1. Baskı, pp. 167–186). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Şen, E., and Aktuğ, S. (2017). Hizmet içi eğitimin algılanan örgütsel bağlılık düzeyi ve çalışan performansı üzerine etkisi. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 7(4), 197–212. <https://doi.org/10.26579/jocress-7.4.15>
- Şencan, H. (2005). Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik. Şeçkin Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Yayıncılık.
- Tayfun, A., and Çatır, O. (2013). Örgütsel sessizlik ve çalışanların performansları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 114–134.
- Tsang, S., Royse, C. F., and Terkawi, A. S. (2017). Guidelines for developing, translating, and validating a questionnaire in perioperative and pain medicine. *Saudi Journal of Anaesthesia*, 11, 80–89. https://doi.org/https://doi.org/10.4103/sja.SJA_203_17
- Tunçer, P. (2013). Örgütlerde performans değerlendirme ve motivasyon. *Sayıştay Dergisi*, 88, 87–108.
- Tutar, H., and Altınöz, M. (2010). Örgütsel iklimin işgören performansı üzerine etkisi: ostim imalat işletmelerli çalışanları üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 196–218.
- Uludağ, G. (2018). Örgütsel bağlılık ile işgören performansı ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi /*, 7(1), 171–193.
- Üstün, F., and Büyükbaş, Ş. M. (2020). Uyum performansı ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: güvenilirlik ve geçerlik analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 637–656. <https://doi.org/10.31592/acusbed.687017>
- Uygun, H. (2015). *İnsan kaynakları yönetiminde eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin çalışan motivasyonuna etkileri ve sağlık sektöründen bir vaka analizi*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uygun, A. (2007). Örgütsel bağlılık ile işgören performansı ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırması. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 71–85.
- Uzuntarla, Y., Ceyhan, S., and Fırat, İ. (2017). Çalışan performansının incelenmesi : Sağlık sektörü örneği. *Gülhane Tıp Derg*, 16–20. <https://doi.org/10.5455/gulhane>.
- Yalçınsoy, A. (2018). Algılanan örgütsel sessizlik ve işgören sessizliği davranışının işgören performansına etkisinin analizi. *The Journal of Social Science*, 2(3), 1–11.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *Istanbul University Journal of the School of Business*, 46(Özel Sayı), 74–85.
- Yurdugül, H. (2005). Ölçek geliştirme kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması. In *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi* (pp. 1–6).

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, İstanbul Medipol Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'nun tarih 20.06.2019 sayı 10840098 ve karar 604.01.01.E-18576 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

**TÜRKİYE’DE COVID-19 DÖNEMİNDE SERBEST BÖLGELERİN
DIŞ TİCARET VE İSTİHDAM AÇISINDAN ÖNEMİ¹**

*The Importance of Free Zones in Terms of Foreign Trade and Employment in Turkey During
the COVID-19 Period*

Zafer AVCI², Süreyya KOVACI³, Süleyman ŞEN⁴

²Uluslararası Ticaret ve Gümrük İşletme Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümrük İşletme Anabilim Dalı, Burdur, avcizafer@outlook.com, orcid.org/0000-0002-6998-5173

³Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Gümrük İşletme Bölümü, Burdur, skovaci@mehmetakif.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7718-0343

⁴Arş. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Gümrük İşletme Bölümü, Burdur, suleymansen@mehmetakif.edu.tr, orcid.org/000-0002-4851-2270

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
17.06.2021

Kabul/Accepted:
23.02.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.953678

Anahtar Kelimeler
Serbest Bölge, Dış Ticaret,
İstihdam, COVID-19,
Yatay Kesit Regresyon

Keywords
Free Zone, Foreign Trade,
Employment, COVID-19,
Cross Section Regression

ÖZ

Serbest bölgeler; doğrudan yabancı yatırım, teknoloji transferi, istihdam oluşturma ve dış ticaret hacmine katkısı bakımından olumlu etkilere sahiptir. Ancak, serbest bölgelerde yer alan firmaların, serbest bölge dışındaki firmalara kıyasla ayrıcalıklı bir yere sahip olması nedeniyle serbest bölgelerin haksız rekabete yol açtığına yönelik görüşler de bulunmaktadır. Bu çalışmada, COVID-19 döneminde Türkiye’de faaliyet göstermekte olan serbest bölgelerin dış ticaret ve istihdam açısından önemini incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle Türkiye’de yer alan on sekiz adet serbest bölgenin dış ticaret içerisindeki payı ve sağladığı istihdam karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Karşılaştırmalı analizlerden elde edilen sonuçlara göre, salgın döneminde serbest bölgelerin dış ticarete katkısı azalmamış, tam tersine artmıştır. Serbest bölgelerin salgın öncesine göre dış ticaret hacminde, % 12,22 artış meydana gelmiştir. Aynı zamanda serbest bölgelerin salgın öncesine göre 2020 yılında istihdama etkisi de % 7,19 artmıştır. Yapılan ekonometrik analizler sonucunda, salgının olumsuz etkilerine rağmen, serbest bölgelerin dış ticaret hacmindeki artışın serbest bölgelerin istihdamını pozitif etkilediği teyit edilmiştir.

ABSTRACT

Free zones; it has positive effects in terms of foreign direct investment, technology transfer, employment creation, and its contribution to foreign trade volume. However, because of the companies in free zones have a privileged place compared to companies outside the free zone, there are also opinions that free zones cause unfair competition. In this study, it is aimed to examine the importance of free zones operating in Turkey in terms of foreign trade and employment during the COVID-19 period. For this purpose, first of all, the foreign trade share of the eighteen free zones in Turkey and the employment they provide were evaluated comparatively. During the pandemic period, the contribution of free zones to foreign trade did not decrease; on the contrary, it increased. The foreign trade volume of the free zones has increased by 12.22% in 2020 compared to the pre-epidemic period. Simultaneously, the effect of free zones on employment has increased by 7.19% compared to pre-epidemic period. As a result of the econometric analyzes, it was confirmed that the increase in the foreign trade volume of free zones positively affected the employment of free zones despite the negative effects of the epidemic.

Atf/Citation: AVCI, Z., KOVACI, S. ve ŞEN, S., (2021). Türkiye’de COVID-19 Döneminde Serbest Bölgelerin Dış Ticaret ve İstihdam Açısından Önemi, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(563-578).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Süreyya KOVACI, skovaci@mehmetakif.edu.tr

¹Bu çalışma, 20 – 22 Mayıs 2021 tarihleri arasında düzenlenen, 1. Uluslararası Gümrük ve Ticaret Kongresi’nde özet metin olarak sunulmuş bildirinin, genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

1. Giriş

Serbest bölgeler, ülke sınırları içerisinde bulunduğu halde, ülkenin diğer kısımlarından farklı bir statüde olan ve gümrük bölgesi dışında sayılan; ülkenin mali, ticari, hukuki ve idari düzenlemelerinin uygulanmadığı ya da kısmen uygulandığı; dış ticaret, gümrük ve vergi gümrük mevzuatından muaf tutulan; ticari ve sanayi faaliyetlerine daha geniş teşviklerin sağlandığı bölgeler olarak tanımlanabilir. Serbest bölgelerde faaliyet gösteren firmalara ticari, mali vs. konularda çeşitli teşvik ve destekler verilmektedir. Başlarda, küreselleşmenin zorunlu kıldığı uluslararası ticareti geliştirmek ve kolaylaştırmak amacıyla kurulan serbest bölgeler, zamanla sanayi faaliyetlerini de kapsayacak şekilde gelişim göstermiştir.

Serbest bölgeler, belirli değişkenler doğrultusunda sınıflara ayrılabilirler. Kanun ve çeşitli kısıtların uygulanabilirliği açısından, açık ve kapalı olarak ikiye ayrılmaktadır. Açık serbest bölgeler, ülke içinde geçerli kanun, düzenleme ve kuralların tamamen uygulanmadığı; kapalı serbest bölgeler ise, ülke içinde geçerli kanun, düzenleme ve kuralların kısmen uygulandığı bölgelerdir. Serbest bölgelerin, faaliyet türleri açısından farklı şekillerde uygulamaları mevcuttur. Serbest ticaret bölgeleri (free trade zones), gümrük vergisi muafiyetinin sağlandığı, ihracat – ithalat, yeniden ihracat ve transit ticaret amaçları doğrultusunda, malların depolandığı, paketlenildiği ve hafif montaj işlemlerinin yapıldığı alanlardır. Serbest limanlar (free ports), hava veya deniz limanlarında kurulan, ticari faaliyetlerin gümrük mevzuatı muafiyeti sağlanarak yürütüldüğü alanlar olarak tanımlanabilir. Serbest üretim bölgeleri (export processing zones), özellikle ihracat amaçlı üretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bölgelerdir. Serbest üretim bölgelerinde de, serbest ticaret bölgelerinde olduğu gibi gümrük vergisi vs. bir takım muafiyetler sağlanmaktadır. Serbest bankacılık bölgeleri (free banking zones – off shore banking) ve serbest sigortacılık bölgeleri (free insurance zones) ise, bankacılık ve sigortacılık faaliyetlerinin, ev sahibi ülkenin vergi ve kurallarına tabi olmadan gerçekleştirildiği alanlardır. Serbest yatırım bölgeleri (free investment zones), yatırımları teşvik etmek amacıyla, altyapı ve vergi avantajlarının uygulandığı, az gelişmiş yerlerde kurulan bölgelerdir (Acar ve Gültekin-Karakaş, 2017: 2).

Özel ekonomik bölgeler, serbest ticaret bölgeleri ve serbest bölgeler gibi serbest üretim bölgeleri, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulusal ekonomileri dönüştürmede etkili olmuştur. Bu bölgeler, ihracat pazarı için ürün ve hizmetler yaratmaya yönelik özel teşviklere sahip firmaları desteklemek için ulusal yasaların askıya alındığı alanlardır (Adu Gyamfi 2017; Johansson ve Nilsson 1997). Bölgeye giren mallara gümrük işlemleri uygulanmaz ve mallar depolanabilir, işlenebilir ve hammadde olarak kullanılabilir. Söz konusu mallar, gümrük bölgesi içerisine girmediği sürece vergi vs. ödenmez (Orhan, 2003: 119).

Serbest Üretim Bölgesi, Serbest Ticaret Bölgesi, Özel Ekonomik Bölge, Serbest Bölgeler ve Maquiladora gibi farklı isimler, benzer kurumlara atıfta bulunmak için farklı ülkelerde kullanılmaktadır. Farklı ülkelerde bu bölgelere verilen isimlendirmeler Tablo 1’de görülmektedir. Basitçe serbest bölge, tarifeler gibi geleneksel ticaret engellerini ortadan kaldıran ve bürokratik düzenlemeleri en aza indiren belirlenmiş bir alandır. Serbest bölgenin hedefi, yeni iş ve yabancı yatırımları çekerek küresel pazardaki varlığını güçlendirmektir (Shayah ve Qifeng 2015: 287).

COVID-19 salgını insanlığın karşılaştığı en önemli sağlık krizlerinden bir tanesidir. Bu kriz doğal olarak sağlık alanıyla sınırlı kalmamış insanların yaşam biçimini ve ülke ekonomilerini pek çok yönden etkilemiştir. Salgının Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmesiyle birlikte ülkeler, insanların faaliyetlerini kısıtlayıcı önlemler almak mecburiyetinde kalmış ve bu nedenle ülkelerin mal ve hizmet tedarik sürecinde sorunlar ortaya çıkmıştır.

Tablo 1. Serbest Üretim Bölgeleri İle Eşanlımlı Terimler

Terimler	Ülkeler
Endüstriyel serbest ticaret bölgesi, (Maquiladora)	Kosta Rika, El Salvador, Guatemala, Honduras, Meksika, Panama
Serbest bölgeler	Kosta Rika, Honduras, İrlanda, Trinidad ve Tobago, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Uruguay, Venezuela
Özel ekonomik bölgeler	Çin
Endüstriyel serbest bölgeler	Kamerun, Kolombiya, Gana, Madagaskar, Suriye Arap Cumhuriyeti ve Ürdün
Mal ve hizmetler için endüstriyel serbest bölgeler	Kolombiya
Serbest ticaret bölgeleri	Bulgaristan, Şili
Serbest ticaret ve sanayi bölgeleri	İran İslam Cumhuriyeti
Özel ihracat işleme bölgeleri	Filipinler
Serbest bölgelerin işlenmesi	Togo
Vergisiz fabrikalar	Fiji
Gümrük bölgesi	Endonezya
Serbest bölgeler ve özel İşleme bölgeleri	Peru
Serbest ekonomik bölgeler	Rusya Federasyonu
Sanayi siteleri	Tayland
Özel endüstriyel serbest bölgeler	Kamerun

Kaynak: De Armas ve Jallab (2002: 1).

Türkiye ekonomisinde, On Birinci Kalkınma Planı çerçevesinde 2023 yılı ihracat hedefi 226,6 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede 2023 yılı hedeflerine ulaşmada dış ticaret içerisinde önemi yadsınamaz serbest bölgelerin büyük bir etkisi olacaktır. Küreselleşmenin en önemli ayaklarından biri olan dış ticaret, pandemi krizinden oldukça etkilenmiştir. Bu çalışmada, COVID-19 döneminde Türkiye’de bulunan serbest bölgelerin dış ticaret ve istihdam açısından önemini incelemek amaçlanmıştır. Çalışmanın salgın dönemini kapsaması ve Türkiye ekonomisi için önemli bir yere sahip olan istihdama yönelik sonuçları bakımından literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir. Çalışmanın ikinci bölümünde, serbest bölgelerin tarihsel gelişimine ve sağladığı faydalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, serbest bölgelerin önemini vurgulayan literatür incelenmiştir. Dördüncü bölümde, Türkiye’de faaliyetini sürdüren serbest bölgelerin gelişimi ve COVID-19 döneminde dış ticaretteki yeri, dış ticaret ve istihdam rakamları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Beşinci bölümde ise, dış ticaret hacminin istihdam üzerindeki etkisi ekonometrik analizler ile test edilmiş ve son bölümde çalışma sonuçlandırılmıştır.

2. Serbest Bölgelerin Tarihi ve Faydaları

Uluslararası ticaretin geliştirilmesi ve kolaylaştırılması amacıyla kurulan Dünya Ticaret Örgütü’nün temelleri, 1947 yılında imzalanan Gümrük Tarifeleri Ticaret Genel Anlaşması ile atılmıştır. Dünya Ticaret Örgütü’nün kuruluş amacı çerçevesinde, dış ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik politika ve uygulamalar geliştirilmektedir. Serbest bölgeler, bu uygulamalardan bir tanesi olarak kabul edilmektedir (Bakan ve Gökmen, 2014: 35).

İlk modern ekonomik bölgeler, endüstriyel üretimin gelişmiş ülkeler arasında ve gelişmiş ülkelerden, daha az gelişmiş ülkelere taşınmasının bir sonucu olarak (1959 yılında İrlanda’da kurulan Shannon Serbest Bölgesi, 1960 yılında Hindistan’da kurulan Kandla Serbest Bölgesi veya Tayvan’da 1967 yılında temelleri atılan Kaohsiung serbest üretim bölgesi vb.) 1960’larda kurulmuştur. O zamandan beri serbest ticaret bölgesi, serbest üretim bölgesi, serbest liman ve özel bölge gibi farklı isimlerle özel ekonomik bölge kavramı altında çeşitli modern serbest bölge türleri gelişmiştir. Bu bölgeler genellikle bölgede fiziksel olarak bulunan işletmelere belirli teşvikler (örneğin genellikle gümrüksüz ithalat ve modernleştirilmiş gümrük prosedürleri) sunan, tek bir organ tarafından yönetilen ve coğrafi olarak sınırlandırılmış alanlar olarak tanımlanır (Akinci ve Crittle 2008: 3; Huang, Van, Hossain ve He, 2017: 76).

Son otuz yılda, ihracata yönelik sanayileşmenin etkileri ile bir zamanlar popüler olan ithal ikamesine dayalı stratejiler önemini yitirmeye başlamıştır. Bu değişiklik beraberinde, serbest üretim bölgelerinin geliştirilmesini sağlamıştır. Başlangıçta Hong Kong (Çin), Kore Cumhuriyeti ve Singapur gibi Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği üyesi ülkeler başta olmak üzere az sayıda ülkede bulunmasına rağmen, 90’ların sonunda bu bölgelerin 90’dan fazla ülkede bulunduğu görülmüştür. Bu bölgeler tipik olarak ek sermaye oluşumu, teknoloji transferi ve istihdam yaratma yoluyla ev sahibi ekonomiyi genişletmek ve modernleştirmek için bir araç olarak

görülmektedir. Bu doğrudan etkilere ek olarak, bu bölgelerin ekonominin geri kalanı üzerinde dalgalı etkiler yaratması beklenmektedir. Serbest üretim bölgeleri genellikle "dışa dönük ekonomik büyümenin motoru" olarak tanımlanmıştır ve bu genel bir öneri olarak tartışılabilir olsa da, yine de özellikle Singapur, Kore Cumhuriyeti, Tayvan, Hong Kong, Panama, Dominik Cumhuriyeti ve Moritus gibi bazı ülkelerde, endüstriyel gelişmeyle ilişkilendirilmiştir (Kusago ve Tzannatos, 1998: 1).

Başlarda tamamen devlet tarafından kurulan ve işletilen serbest bölgeler, 1980'lerden itibaren özel sektör, bazı durumlarda ise kamu ve özel sektör ortaklıkları ile faaliyet göstermeye başlamıştır. Özel sektörün serbest bölgelerde faaliyette bulunmasının nedeni, serbest bölgelerin özel sektör için kazanç noktası haline dönüşmesidir. Bununla beraber, serbest bölgelerdeki kurucu ve işletici firmaların genellikle yabancı yatırımcılar olduğu da görülmektedir (Acar ve Gültekin-Karakaş, 2017: 25).

Ev sahibi ülkelerin geleneksel olarak ihracatı işleme bölgeleri oluşturmalarının sağladığı başlıca dört ana faydası vardır. Tablo 2'de, 4 temel faydanın yanı sıra, serbest bölgelerin az gelişmiş ülkelerde sağladığı faydalar da görülebilir (De Armas ve Jallab, 2002: 2).

Tablo 2. Serbest Üretim Bölgelerinden Sağlanan Faydalar ve Potansiyel Kazançlar

4 Temel Fayda
Geleneksel olmayan ihracatı teşvik ederek döviz kazancı sağlaması
Ev sahibi ülkedeki işsizliği veya istihdam problemlerini azaltmak için iş alanları sağlaması
Doğrudan yabancı yatırımı (DYY) ev sahibi ülkeye çekmek
Yerli girişimcilerin geleneksel olmayan ürünlerin üretimine girmesi için katalizör görevi görebilecek teknolojik transferlere, bilgi yayılmasına ve gösterim etkilerine imkân sağlaması
Az Gelişmiş Ülkelerde Sağlanan Faydalar
Döviz kazancının artması
İş yaratma ve gelir yaratma
Serbest üretim bölgelerinde ortalama ücretin, bölge dışındaki ortalama ücretten daha yüksek olması
Katalizör etkisi
Artan brüt ihracat
İyi bir işgücü eğitimi ve yaparak öğrenme kaynağı
Yönetim ve denetim eğitimi
Sahip olmayan ülkeler için verimli endüstriyel yapı sağlaması

Kaynak: De Armas ve Jallab (2002: 2-3).

Akinci ve Crittle (2008), genel olarak bölge kalkınmasının ekonomik faydalarını tartışmakta ve bölge gelişiminin ekonomik faydalarının hem statik hem de dinamik olduğunu belirtmektedir. Bu faydaların etkisi, işlerin ve döviz kazançlarının ve hükümet kaynaklarının kıt olduğu daha yoksul ülkelerde açıkça artmaktadır. Dinamik faydaların ölçülmesi çok daha zordur, ancak serbest bölge gelişiminin uzun vadeli katkıları için çok daha önemlidir. Serbest üretim bölgelerinin statik ve dinamik faydaları Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3. Serbest Üretim Bölgelerinin Statik ve Dinamik Faydaları

Statik	Dinamik
(1) Doğrudan istihdam yaratma ve gelir yaratma	(1) Dolaylı istihdam yaratma
(2) İhracatta büyüme ve ihracat çeşitliliği	(2) Beceri yükseltme
(3) Döviz kazançları	(3) Kadın istihdamı
(4) Doğrudan yabancı yatırım	(4) Teknoloji transferi
(5) Devlet gelirleri	(5) "En iyi uygulamaların" uygulanmasından sağlanan "gösteri etkisi"
	(6) Bölgesel kalkınma

Kaynak: Akinci ve Crittle (2008: 32).

Serbest bölgelerin, ülke ekonomilerine faydaları yanında olumsuz birtakım etkileri de bulunmaktadır. Üretimde yabancı girdilere sağlanan teşvikler ile üretim ve ithalatın eş zamanlı olarak artması; ortaya çıkan bu durumun ise teknoloji transferiyle desteklenmemesi halinde yerli girdi üretimine geçilememesi sorununa sebep olması beklenmektedir. Bu da, ithalat baskısının artmasına sebep olacaktır. Serbest bölgelerin yönetiminde problemler olması ve denetiminin uygun şekilde yapılamaması, kaçakçılık faaliyetlerine de zemin oluşturacaktır. Bunlar da ülke ekonomisine ciddi zararlar verecektir (Koçak, 2016: 46). Serbest bölgelerin

kuruluş amaçlarından biri olan yabancı sermayeyi ülkeye çekmek, üzerinde durulması gereken ayrı bir husustur. Zira yabancı yatırımcı için en önemli mesele, yatırım yapılacak ülkenin siyasi ve ekonomik istikrarıdır. Siyasi ve ekonomik belirsizlik ortamı, enflasyon ve yüksek faiz oranları gibi unsurlar, yabancı sermayenin ülkeye girişi açısından olumsuz bir durum teşkil etmektedir (Hava, 1999: 114).

3. Serbest Bölgelerin Önemi İle İlgili Literatür

Bu bölümde, serbest bölgelerin dış ticarete ve ülke istihdamına katkısı üzerine yapılmış çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu çalışmalar pozitif etkileri olan ve negatif etkileri olan çalışmalar olmak üzere iki ayrı grupta incelenmiştir.

Günaydın (2020) çalışmasında, Ege Serbest Bölgesinin Türkiye’de bulunan serbest bölgeler içerisinde 2019 yılının ilk sekiz ayında (Ocak-Ağustos) en fazla ihracat gerçekleştiren serbest bölge olduğunu, ayrıca 2009 ve 2018 yılları içerisinde serbest bölgelerden gerçekleştirilen ihracat oranına %20-%30 katkı sunduğunu vurgulamıştır. Benzer nitelikte, Tümenbatur (2012) serbest bölgelerdeki dış ticaret hacimlerinin, Türkiye’nin toplam dış ticaret hacminde önemli bir paya sahip olduğunu gösterdiği çalışmada, serbest bölgelerin önemine dikkat çekmiştir. Gaziantep Serbest Bölgesi için Arslan ve Yapraklı (2007), anket yoluyla veriler elde ederek, bu serbest bölgenin; dış ticarete katkı yaptığını, ekonomik faaliyetleri canlandırdığını ve Gaziantep ili ekonomisinin gelişmesine pozitif etkileri olduğunu tespit etmişler.

Shayah ve Qifeng (2015) çalışmalarında, Birleşik Arap Emirliklerinde (BAE) faaliyette olan serbest bölgelerin; ülkenin ekonomik performansının en güçlü dayanaklarından biri olduğunu ve bunun yanında serbest bölgelerin petrol dışı ihracatın yarısından fazlasını oluşturduğunu ortaya koymuşlardır. Bu sonuçlar, BAE’nin dünyanın en önemli yeniden ihracat merkezi (re-export centre) olmasında üçüncü sıradaki yerini desteklemektedir. BAE’nin petrol dışı ihracatının yaklaşık %80’i serbest bölgelerden elde edilmektedir. Sonuç olarak, çalışmada, BAE’nin ülke içindeki mevcut serbest bölgeleri geliştirerek ve daha büyük pazarları hedefleyen ihracata dayalı bir büyüme stratejisini benimseyerek ekonomik planlarına devam edebileceği düşünülmektedir.

Johansson ve Nilsson (1997), serbest üretim bölgelerinin potansiyel olarak önemli bir dolaylı etkisinin, katalizör etkisi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Serbest üretim bölgelerinin ilgisini çeken yabancı ilgili kuruluşlar, yerel firmaları, üretilen malları dünya pazarında nasıl değerlendireceklerini, satacaklarını ve dağıtacaklarını göstererek ihracata başlamaya teşvik edebilirler. Sonuçlar, Malezya’da ihracat işleme bölgelerinin önemli bir katalizör etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Huang ve diğerleri (2017), Çin’deki 31 şehir için 2005-2017 yıllarını kapsayan üç aylık verileri kullanarak 2013 yılında faaliyetine başlayan Şangay pilot serbest ticaret bölgesinin ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu bulgu, Çin hükümetinin bu tecrübeden faydalanması gerektiğini ortaya koymuştur. Çin’de yapılan bir başka çalışmada, Wu, Hong ve Muhammad (2020), serbest üretim bölgelerinin bölge dışındaki komşu firmalar üzerindeki yayılma etkisini incelemişlerdir (42 ilde 2000–2005 arasında kurulmuş olan ilk serbest üretim bölgelerinin bir örneklemini kullanmışlardır). Bulgulara göre yayılmalar, bölgeler tarafından desteklenen endüstrilerin türüne göre değişebilmekte; yüksek teknoloji endüstrilerini destekleyen bölgeler, komşu firmaların ekonomik performansını önemli ölçüde artırabilmektedir. En yakın bölgeye olan mesafe arttıkça firma performansı azalmaktadır. Genel olarak, hem yerli hem de yabancı firmalar bir ihracatı işleme bölgesinin kurulmasından yararlanmışlardır. Ayrıca yayılma etkisi için 3 ila 5 yıllık bir gecikme bulunmuştur.

Literatürdeki çalışmalar genellikle serbest bölgelerin ülke ekonomilerine, ihracatına ve/veya istihdamına katkı yaptığı yönündedir. Ancak bazı çalışmalarda serbest bölgelerin pozitif etkilerinin yanı sıra negatif etkilerinin de olabildiği öne sürülmüştür. Örneğin; De Armas ve Jallab (2002), Meksika’da serbest üretim bölgelerinin ilk amacı olan işsizliği azaltmada başarılı olduğunu ve 1994-95 ekonomik krizinin yıkıcı etkisini zayıflatmada çok önemli olduğunu ileri sürmüştür. Ancak, bu bölgelerin Meksika’daki endüstriyel sektörün modernizasyonu ve büyümesi için tam olarak bir lokomotif rolünü üstlenemediğini ve döviz kazancı sağlamada daha az başarılı olduğunu; bir başka deyişle zamanla pek değişmeyen yüksek ithalat kompozisyonu nedeniyle, bu endüstrinin çok ihtiyaç duyulan dövizleri sağlama potansiyelinin çok sınırlı olduğunu ileri sürmüştür. İthalat bileşeninin yüksek olması ve işgücünün düşük vasıflı doğası nedeniyle, bu bölgelerin faaliyetlerinin Meksika’daki endüstriyel altyapıyı değiştirmesi olası görülmemiştir.

Türkiye’de yapılan bir çalışmada ise; Öztürk (2013) serbest bölgelerde uygulanan ayrıcalıkların yurt içi firmalar açısından haksız rekabet yarattığını sıklıkla dile getirilmesi ve elverişsiz bölgelerde kurulan birçok serbest bölgenin beklentileri karşılamaması, küreselleşmeyle ortaya çıkan serbest ticaret süreci ve Avrupa Birliği uyum süreci gibi nedenlerin serbest bölgelerin çekiciliğini azaltacağını ileri sürmüştür.

Quaicoe, Aboagye ve Bokpin (2017), serbest bölge ihracatının ve yatırımlarının Gana’daki ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, Serbest Bölgeler Programının Gana’daki ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1998–2015’i kapsayan üç aylık bir zaman serisi verileriyle tespit etmek için bir vektör hata

düzeltilme modeli (VECM) kullanmışlardır. Sonuçlar, hem serbest bölge ihracatı hem de serbest bölge yatırımlarının ekonomik büyüme ile istatistiki olarak anlamlı ve negatif ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ticarete açıklığın da ekonomik büyüme ile istatistiki olarak anlamlı ve negatif ilişkisi vardır. Çalışmada yazarlar, Serbest Bölgeler Programının Gana'da ekonomik büyümeyi teşvik etme amacına hizmet etmediği sonucuna ulaşmışlardır.

Cirera ve Lakshman (2017) çalışmalarında, 59 çalışmayı sentezlemişler ve sonucunda serbest üretim bölgelerinin istihdama katkı yaptığına yönelik sağlam bir kanıt olmadığını tespit etmişlerdir. Fakat diğer taraftan, serbest üretim bölgelerinde genel olarak, çalışanlara daha yüksek ücretler ödendiğini ve serbest üretim bölgelerinin kadın erkek arası ücret farkını arttırmaya neden olmadığını belirlemişlerdir.

4. Türkiye’de Serbest Bölgeler

Bu bölümde, Türkiye’de faaliyette bulunan serbest bölgeler ve tarihçesinin yanı sıra, aktif serbest bölgelerin özellikle 2020 yılındaki (pandemi döneminde) Türkiye ekonomisine dış ticaret ve istihdam açısından katkısı ele alınacaktır.

4.1. Türkiye’de Serbest Bölge Çalışmaları

Cumhuriyetin ilanından sonra Türk tüccarlar, ticaretin geliştirilmesi ve yabancı sermayeye karşı avantaj sağlanabilmesi amacıyla devletin bir dizi tedbirler almasını istemişlerdir. Bu tedbirler arasında, İstanbul limanı içerisinde serbest bölge kurulması fikri de ortaya atılmıştır. Bu fikir ile Türkiye’de serbest bölgeler hakkındaki birinci dönem başlamıştır. Dönemin hükümeti 1926 yılında, İstanbul’da serbest bölge kurulmasına dair araştırmaları yürütmek amacıyla, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından oluşturulacak bir komisyon görevlendirmiştir. Komisyon, araştırmalar sonucunda 1926 ve 1927 yıllarında iki ayrı rapor hazırlamış ve hükümete sunmuştur. Komisyonun çalışmalarının ardından, Türkiye’de serbest bölgelere ilişkin çıkarılan ilk kanun olan 1132 sayılı Serbest Mıntıka Hakkında Kanun, 19 Temmuz 1927 tarihinde çıkarılmış ve bu hususta hükümete yetki verilmiştir. 1980’li yıllara kadar pek çok serbest bölge girişimi olmasına rağmen tüm denemeler, uygulanan ekonomi politikaları ve yeterli bilgi düzeyinin olmaması sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Paksoy ve Güllü, 2011: 115-116).

Türkiye’de serbest bölgeler ile ilgili ikinci dönem, 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında başlamıştır. 24 Ocak Kararları çerçevesinde, Türkiye ekonomisi dışı açılma sürecine girmiş; ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikaları terk edilerek ihracata yönelik sanayileşme politikası benimsenmiştir. Bu kapsamda, 15 Haziran 1985 tarihinde yürürlüğe giren, 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu ile uzun süredir ara verilen serbest bölgelerin kurulma çalışmaları, hız kazanmış ve ilk serbest bölgeler, 1987 yılında Mersin ve Antalya’da kurulmuştur (Karaduman ve Yıldız, 2002: 135). 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu, günümüzde halen varlığını ve geçerliliğini sürdürmektedir. Serbest bölgelerin faaliyetleriyle ilgili her türlü uygulama, söz konusu kanun çerçevesinde tesis edilmektedir.

4.2. Türkiye’de Serbest Bölgelerin Avantajları

Ülkemizde bulunan serbest bölgelerin avantajları, şu şekilde sıralanabilir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021d);

- Faaliyet konusu üretim olan firmalara yönelik, vergi avantajları sağlanmaktadır. Serbest bölgelerde imal edilen ürünlerin FOB bedelinin, en az %85’ini yurtdışına ihraç eden firmaların, personel ödemelerine gelir vergisi uygulanmamaktadır. Serbest bölgelerde üretim gerçekleştiren firmaların, faaliyetleri konusunda işlemler ve düzenlenen kâğıtlar damga vergisi ve harçlardan muaftır. Üretim dışında faaliyet gösteren ve 06.02.2004 tarihinden önce ruhsatlandırılan firmaların, gelir vergisi ve kurumlar vergisi muafiyeti, ruhsat süresinin sonuna kadar sürdürülecektir. 06.02.2004 tarihinden sonra, diğer konulardan ruhsatlandırılan firmalara vergi muafiyeti uygulanmamaktadır.
- Orta ve uzun süreli geleceği planlayabilme olanağı vardır. Serbest bölgelerde, hazır iş yeri kiralayan kiracı – kullanıcı firmalar için 15 yıl; hazır iş yeri kiralayan üretici – kiracı – kullanıcı firmalar için 20 yıl; kendi iş yerini kuran yatırımcı – kullanıcı firmalar için 30 yıl; kendi iş yerini kuran üretici – yatırımcı – kullanıcı firmalar için 45 yıl süreli faaliyet ruhsatı verilmektedir. Ayrıca yatırımcı kullanıcılar, devlete ait arazi ve binaları kiralayabilmekte; 49 yıla kadar irtifak hakkı alabilmektedir.
- Kâr transferi avantajı mevcuttur. Serbest bölgelerden elde edilen kazançlar, Türkiye’ye veya yurtdışına kolayca aktarılabilir. Burada herhangi bir kısıtlama ya da izin uygulanmamaktadır.
- Ticaret kolaylığı imkânı vardır. Serbest bölgelerden Türkiye’ye yapılan ticari faaliyetlerde, dış ticaret rejimi hükümleri geçerlidir. Yönü itibarıyla, Türkiye’den serbest bölgelere yapılan ticarete, ihracat rejimi; serbest bölgelerden Türkiye’ye yapılan ticarete, ithalat rejimi uygulanmaktadır. Bu kolaylık, sadece Türkiye ve serbest bölgeler arasında yapılan ticari faaliyetlerde geçerlidir. Serbest bölgeler ve diğer ülkeler arasında

yapılan ticaret, bu uygulamanın dışındadır. Bir diğer kolaylık ise, sarf malzemelerinin temini hususundadır. Bedeli 5.000 dolar ya da karşılığı Türk Lirası olan Türkiye menşei mallarda, talep dahilinde ihracat işlemi uygulanmayabilir.

- Gümrük vergisi muafiyeti avantajı vardır. Serbest bölgeler ve Türkiye ya da Avrupa Birliği ülkeleri arasında yapılan ticarete, mallar serbest dolaşımında olduğundan, Türkiye ya da Avrupa Birliği üyesi ülkelere girişlerde gümrük vergisi uygulanmamaktadır. Bunun yanı sıra, serbest bölgeler ve üçüncü ülkeler arasındaki ticari faaliyetlerde de, gümrük vergisi muafiyeti söz konusudur. Fakat Türkiye veya Avrupa Birliği üyesi ülkelere gönderilen, serbest bölge çıkışlı ve üçüncü ülke menşei serbest dolaşımında bulunmayan mallar için Ortak Gümrük Tarifesindeki oranlar doğrultusunda gümrük vergisi ödenir.
- Serbest dolaşım belgelerinin temini imkânı vardır. Serbest bölgeler, Gümrük Birliği’nin parçası sayılmaktadır. Bu sebeple, Türkiye ya da AB menşei mallar ve Türkiye’de serbest dolaşımında bulunan mallar, A.TR Belgesi düzenlenmek suretiyle Avrupa Birliği ülkelerine gönderilebilmektedir. Üçüncü ülke menşei mallar ise, Ortak Gümrük Tarifesindeki oranlar dahilinde gümrük vergisi ödenerek serbest dolaşıma sokulur. Ardından A.TR Belgesi düzenlenerek, AB üyesi ülkelere gönderilebilmektedir.
- Yerli ve yabancı tüm firmalara, serbest bölgelerde sağlanan teşvik ve imkânlar eşit şekilde sunulmaktadır.
- Mallar için zaman sınırı yoktur. Serbest bölgelerde bulunan mallar, süre kısıtlaması olmaksızın serbest bölgelerde kalabilmektedir.
- Serbest ticari faaliyet olanağı vardır. Ticari faaliyetler, pazar ihtiyaçları ve şartları doğrultusunda, serbest olarak belirlenebilmektedir. Mevzuat hükümleri ve üretici firmaların talepleri hariç, fiyat ve kalite standartları konusunda kamu kurumlarına verilen yetkiler uygulanmamaktadır.
- Reel bir enflasyon hesabı avantajı mevcuttur. Serbest bölgelerde yapılan her türlü işlemler döviz ile yapılmaktadır.
- Pazarlara erişim kolaylığı sağlanmaktadır. Serbest bölgelerden, yerli ve yabancı pazarlara erişim konusunda avantajlar bulunmaktadır. Serbest bölgeler ve Türkiye ya da diğer ülkelere yapılan ticari faaliyetlerde, istisnai mallar dışında kısıtlama bulunmamaktadır.
- Bürokratik işlemlere yönelik bir avantaj söz konusudur. Serbest bölgeler, özel sektöre ait şirketlerce işletildiğinden, başvuru ve faaliyet süreçlerinde bürokratik işlemler en az şekilde uygulanmaktadır.
- Her türlü ticari ve sanayi faaliyetlerine elverişli, ucuz altyapı imkânı bulunmaktadır. Ülkemizde bulunan serbest bölgeler, gelişmiş ülkelerdeki serbest bölgeler ile aynı standartlara sahiptir.

Tedarik zinciri olanaklarından yararlanma kolaylığına sahiptir. Özellikle ihracata yönelik üretim gerçekleştiren firmalara, hammadde ve ara mal temini konusunda, evrensel şartlar ve fiyatlar ile aralıksız tedarik imkânları sunulmaktadır.

4.3. Türkiye’de Faaliyette Olan Serbest Bölgeler

Serbest bölgeler, deniz ve hava limanları ve karayolu ağlarıyla bağlantılı olarak kurulurlar. Konumları ise Avrupa Birliği, Orta Doğu ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile yakınlıklarına göre belirlenmiş ve Marmara, Batı Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021d). Zaman içerisinde, kurulan serbest bölgelerden bazıları gerekli etkinlik düzeyini yakalayamadıkları için kapatılmıştır. 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle başlayan Türkiye’nin serbest bölgeler serüveni, 2021 yılı itibarıyla faaliyette bulunan on sekiz serbest bölge ile devam etmektedir. Türkiye’de bulunan serbest bölgelere ait bilgiler Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Türkiye’deki Serbest Bölgelere Dair Bilgiler

Sıra	Serbest Bölge	Tarihli Bakanlar Kurulu Kararı	Alan (m2)	İşletici Firma
1	Mersin	11.03.1985	836.000	MESBAŞ
2	Antalya	11.03.1985	782.482	ASBAŞ
3	Adana Yumurtalık	03.04.1985	4.600.000	TAYSEB A.Ş.
4	Ege	11.01.1987	2.500.000	ESBAŞ
5	İstanbul İhtisas	03.03.1990	180.152	İSBİ A.Ş.
6	İstanbul Trakya	31.10.1990	387.500	İSBAŞ
7	Trabzon	06.04.1991	38.000	TRANSBAŞ
8	İstanbul Endüstri ve Ticaret	02.03.1992	540.000	DESBAŞ
9	Samsun	27.11.1995	73.150	SASBAŞ
10	Avrupa	16.10.1996	2.000.000	ASB A.Ş.
11	Rize	23.05.1997	85.000	RİSBAŞ

12	İzmir	11.08.1997	1.620.000	İZBAŞ
13	Kayseri	05.11.1997	6.905.000	KAYSER A.Ş.
14	Gaziantep	07.07.1998	1.219.711	GASBAŞ
15	Kocaeli	17.05.2000	817.000	KOSBAŞ
16	Denizli	03.10.2000	540.000	DENSER A.Ş.
17	TÜBİTAK MAM Teknoloji	11.02.2001	360.000	Marmara Teknokent A.Ş.
18	Bursa	04.03.2002	908.000	BUSEB A.Ş.

Kaynak: <https://www.sebatlas.gov.tr/index.aspx> ve serbest bölgelerin web sitelerinden elde edilen veriler ile oluşturulmuştur.

4.4. Türkiye’de Bulunan Serbest Bölgelerin Ekonomiye ve İstihdama Katkısı

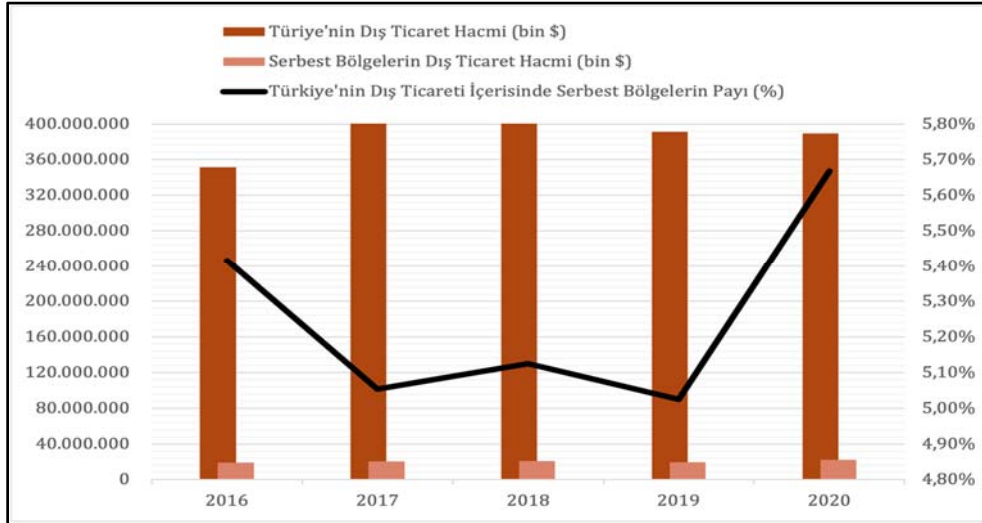
Serbest bölgeler uluslararası ticareti geliştirmek, artırmak ve kolaylaştırmak ana hedefi ile kurulurlar. Bu bağlamda, bir ekonomide serbest bölgelerin etkinliğini tespit etmek için o ekonominin toplam dış ticaret hacminin ne kadarını serbest bölgelerden gerçekleştirdiğini tespit etmek gerekir. Bu çalışmada, COVID-19 döneminde serbest bölgelerin ekonomiye etkilerini tespit edebilmek için ticaret hacimleri, ticaretin yönü ve istihdam verileri incelenmiştir.

Serbest bölgelerin etkinliğini tespit etmek için öncelikle Türkiye’nin ve serbest bölgelerin dış ticaret kompozisyonu ele alınmıştır. Tablo 5’te Türkiye’nin 2016-2020 yılları arasındaki ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi, dış ticaret hacmi ve serbest bölgelerin dış ticaret hacmini gösteren rakamlar bulunmaktadır. Şekil 1’de ise 2016-2020 yılları arasında Türkiye’de bulunan on sekiz adet serbest bölgenin Türkiye toplam dış ticaret hacmi içerisindeki payı bulunmaktadır.

Tablo 5. Türkiye’nin Dış Ticaret Verileri (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Serbest Bölgelerin Dış Ticaret Hacmi
2016	149.246.999	202.189.242	-52.942.243	351.436.241	19.033.079
2017	164.494.619	238.715.128	-74.220.509	403.209.747	20.378.584
2018	177.168.756	231.152.483	-53.983.726	408.321.239	20.929.063
2019	180.832.722	210.345.203	-29.512.481	391.177.924	19.655.910
2020	169.650.994	219.514.861	-49.863.867	389.165.855	22.058.066

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri ve T.C. Ticaret Bakanlığı (2021a) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 1. Serbest Bölgelerin Türkiye Toplam Dış Ticaret Hacmi İçerisindeki Payı (Kaynak: TÜİK Yıllara Göre Dış Ticaret İstatistikleri ve T.C. Ticaret Bakanlığı verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur).

Tablo 5 ve Şekil 1 incelendiğinde, 2016-2018 yılları arasında hem Türkiye’nin dış ticaret hacminin, hem de serbest bölgelerin dış ticaret hacminin artmış olduğu ve benzer şekilde hareket ettikleri görülmektedir. 2019 yılında da her iki dış ticaret hacmi benzer şekilde hareket ederek azalmıştır. Ancak, 2020 yılında pandemiyin etkisi ile beraber Türkiye’nin dış ticaret hacmi az da olsa azalmış, serbest bölgelerin dış ticaret hacmi ise artmıştır. Ayrıca, 2016 yılında %5,4 civarında olan serbest bölgelerin dış ticaret içerisindeki payı, 2017 yılında

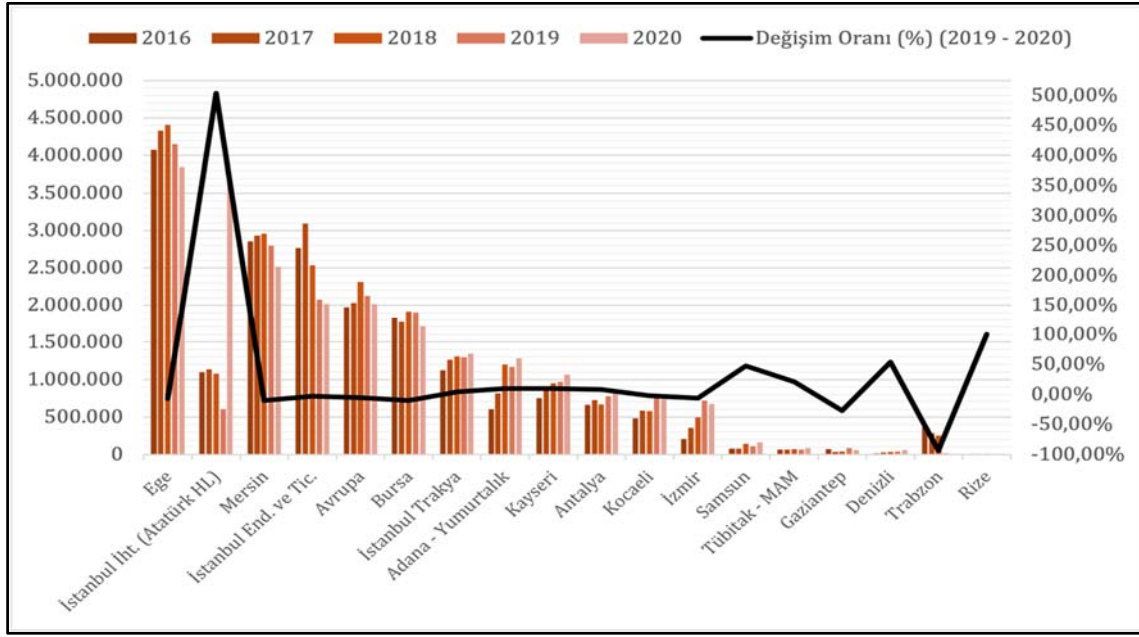
%5 seviyelerine düşmüş ve 2019 yılına kadar aynı seviyelerde gerçekleşmiştir. Pandemi döneminde, yani 2020 yılında ise serbest bölgelerin dış ticaret içerisindeki payı son 5 yıl içerisindeki en yüksek seviye olan %5,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tablo 6’da Türkiye’de yer alan on sekiz adet serbest bölgenin 2016-2020 yılları arasındaki dış ticaret hacmi yer almaktadır. Bu tabloda serbest bölgeler, 2020 yılı dış ticaret hacmine göre sıralanmışlardır.

Tablo 6. Serbest Bölgelerin Yıllık Ticaret Hacimleri (Bin \$)

Serbest Bölge	2016	2017	2018	2019	2020	Değişim Oranı (%) (2019 - 2020)
Ege	4.075.581	4.327.519	4.403.877	4.151.220	3.849.145	-7,28
İstanbul İhtisas (Atatürk HL)	1.096.455	1.135.613	1.077.543	602.503	3.639.047	503,99
Mersin	2.856.284	2.935.266	2.962.452	2.801.862	2.520.963	-10,03
İstanbul Endüstri ve Ticaret	2.768.535	3.096.670	2.534.746	2.077.808	2.019.244	-2,82
Avrupa	1.972.380	2.030.141	2.309.868	2.124.837	2.016.312	-5,11
Bursa	1.835.456	1.766.078	1.918.151	1.901.484	1.709.448	-10,10
İstanbul Trakya	1.121.674	1.264.534	1.306.325	1.292.615	1.343.521	3,94
Adana - Yumurtalık	602.455	814.514	1.198.761	1.166.498	1.279.498	9,69
Kayseri	752.559	853.353	948.783	968.692	1.063.568	9,79
Antalya	661.597	722.791	668.585	777.655	840.024	8,02
Kocaeli	482.237	586.335	577.214	755.039	739.066	-2,12
İzmir	208.802	351.495	491.637	719.350	675.711	-6,07
Samsun	80.897	81.829	141.205	108.245	159.316	47,18
Tübitak - MAM Teknoloji	63.774	65.638	69.843	67.803	82.220	21,26
Gaziantep	69.575	33.245	39.388	84.749	61.617	-27,30
Denizli	17.821	27.025	31.662	37.873	58.126	53,48
Trabzon	365.860	285.619	248.822	17.677	1.233	-93,03
Rize	1.136	918	202	0	8	100,00
Toplam	19.033.079	20.378.584	20.929.063	19.655.910	22.058.066	12,22

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı (2021a)

Tablo 6’da serbest bölgelerin toplam yıllık ticaret hacimleri incelendiğinde, 2016 yılında 19 milyardan 2020 yılında 22 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Beş yıllık dönem içerisinde yalnızca 2019 yılında bir azalma yaşanmasına rağmen genel olarak serbest bölgelerin toplam dış ticaret hacmi artmaktadır. 2019 yılında 19,6 milyar dolar olarak gerçekleşen serbest bölge dış ticaret hacmi toplamı, COVID-19 döneminde yani 2020 yılında 22 milyar dolara yükselmiştir. Dolayısıyla, 2020 yılında dış ticaret hacmi bir önceki yıla oranla %12,22 artmıştır. Bu dönemde ticaret hacmi azalan ve salgından olumsuz etkilenen serbest bölgeler; İzmir, Trabzon, Gaziantep, Bursa, Mersin, Ege, Avrupa, İstanbul Endüstri ve Kocaeli serbest bölgeleri olmuştur. İstanbul İhtisas (Atatürk HL), Rize, Denizli, Samsun, TÜBİTAK MAM Teknoloji, Kayseri, Adana Yumurtalık, Antalya ve İstanbul Trakya serbest bölgelerinin ise salgına rağmen ticaret hacimleri artmıştır. Her bir serbest bölgenin 2016-2020 yılları arasındaki dış ticaret hacmi ve 2019/2020 yılları arasında dış ticaret hacminde yaşadığı değişim Şekil 2’de görülmektedir.

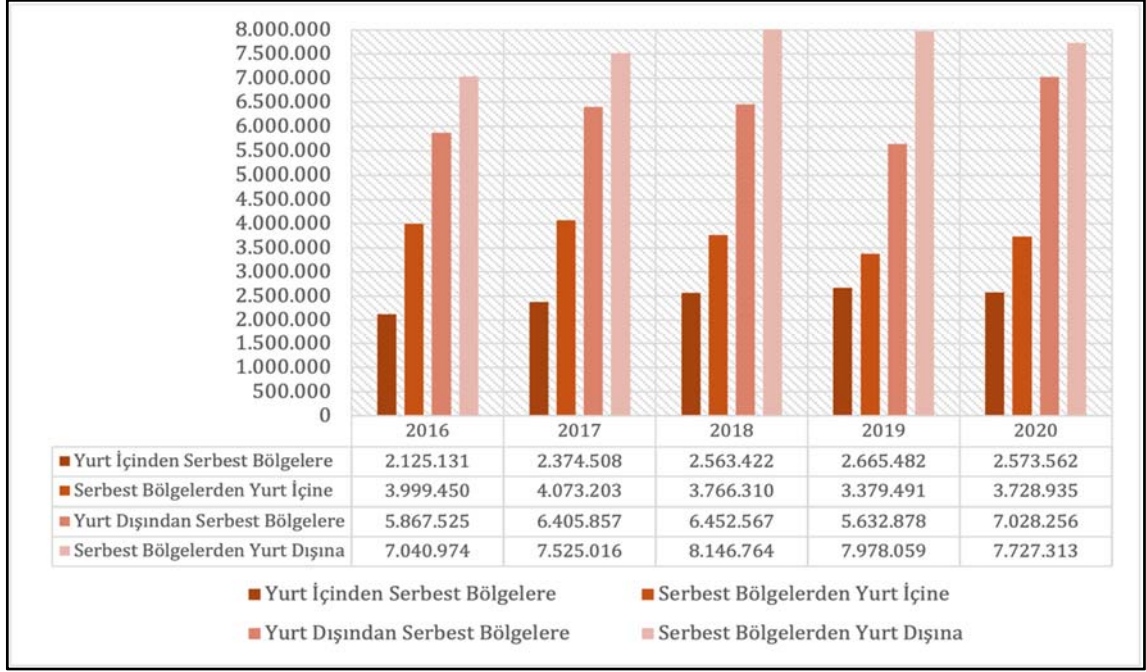

Şekil 2. Yıllık Ticaret Hacimleri (Bin \$) (Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı verilerinden yararlanılarak, tarafımızdan oluşturulmuştur).

Şekil 2’de serbest bölgelerin ticaret hacimlerine bakıldığında 2020 yılında en yüksek dış ticaret hacmine sahip ilk beş serbest bölge: Ege, İstanbul İhtisas, Mersin, İstanbul Endüstri ve Avrupa serbest bölgeleridir. Ticaret hacmi en düşük olan beş serbest bölge ise Rize, Trabzon, Denizli, Gaziantep ve TÜBİTAK-MAM Teknoloji serbest bölgeleridir. Ayrıca 2020 yılında, İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi dış ticaret hacminde meydana gelen %500’lük artış dikkat çekmektedir.

Türkiye’de gerçekleşen toplam dış ticaret hacmi, serbest bölgelerin payı ve serbest bölge özelinde gerçekleştirilen dış ticaret miktarları yukarıdaki şekil ve tablolarda ortaya konmuştur. Peki, özellikle pandemi döneminde arttığı tespit edilen dış ticaretin yönü ne şekildedir? Şekil 3 ve Tablo 7’de serbest bölgeler aracılığı ile gerçekleştirilen dış ticaretin yönü ele alınmaktadır.

Şekil 3 incelendiğinde yurt içinden serbest bölgelere gerçekleştirilen ticaretin 2016-2019 yılları arasında arttığı ancak 2020 yılında azalarak 2,5 milyar dolar civarında gerçekleştiği görülmektedir. Tam tersine, serbest bölgelerden yurt içine yapılan ticaretin ise 2017-2019 yılları arasında azalan bir seyir izlemiş ve 2020 yılında artarak 3,7 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Yurt dışından serbest bölgelere yapılan ticaret incelendiğinde ise 2016-2018 yılları arasında arttığı, 2019 yılında ciddi bir şekilde azaldığı ve 2020 yılında tekrar yükselişe geçerek 7 milyar dolar civarında gerçekleştiği görülmektedir. Serbest bölgelerden gerçekleştirilen ticarete en çok payı serbest bölgelerden yurt dışına gerçekleştirilen ticaret almaktadır. Serbest bölgelerden yurt dışına gerçekleştirilen ticaret 2016-2018 yıllarında artmış ancak son iki yılda azalarak 7,7 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.

Şekil 3. Yönü İtibarıyla Toplam Ticaret Hacmi (Bin \$) (Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı verilerinden yararlanılarak, tarafımızdan oluşturulmuştur).

Tablo 7. Toplam Ticaret Hacminin Yönü (Bin \$)

Ticaret Hacminin Yönü	2019	2020	Değişim Oranı (%) (2019-2020)
Yurt İçinden Serbest Bölgelere	2.665.482	2.573.562	-3,45
Serbest Bölgelerden Yurt İçine	3.379.491	3.728.935	39,93
Yurt Dışından Serbest Bölgelere	5.632.878	7.028.256	24,77
Serbest Bölgelerden Yurt Dışına	7.978.059	7.727.313	-3,14

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı (2021e)

Tablo 7’de serbest bölgelerdeki toplam ticaret hacminin 2019-2020 yılları arasında (pandemi döneminde) ne şekilde değiştiği görülmektedir. 2019 yılına oranla 2020 yılında, yurt dışından serbest bölgelere yapılan ticarete %24,77’lik ve serbest bölgelerden yurt içine yapılan ticarete %39,93’lük bir artış gerçekleşmiştir. Öte yandan, yurt içinden serbest bölgelere yapılan ticarete %3,45’lik ve serbest bölgelerden yurt dışına yapılan ticarete %3,14’lük bir azalma gerçekleştiği görülmektedir. Bu kapsamda serbest bölgelerin toplam ticaret hacminde daha çok ithalatın öne çıktığını söylemek mümkündür. On sekiz adet serbest bölgenin istihdam açısından değerlendirmesi Tablo 8 ve Şekil 4’te sunulmuştur.

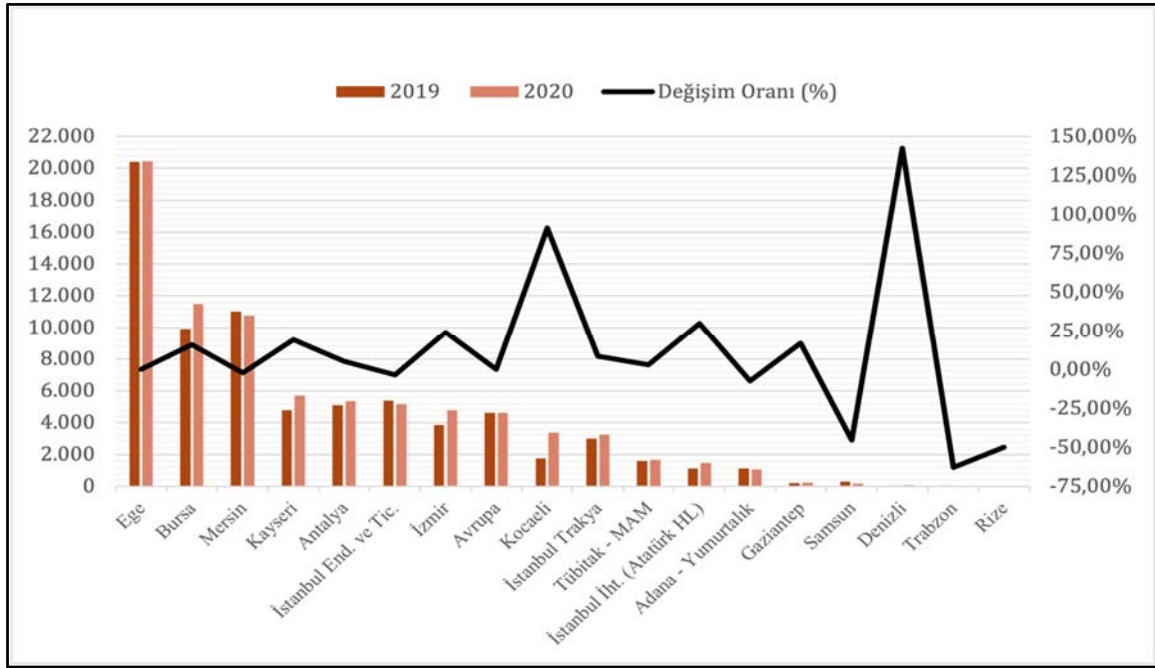
Tablo 8’de görüldüğü üzere, on sekiz serbest bölgede toplam olarak 2019 yılında 74.214 kişi istihdam edilirken 2020 yılında 79.553 kişi istihdam edilmiştir. Bu dönemde bütün serbest bölgelerde istihdam edilen kişi sayısı %7,19 artmıştır. Dolayısıyla salgının bütün olumsuzluklarına rağmen serbest bölgelerin istihdama etkisi pozitif olmuştur. Bu dönemde on bir serbest bölgede istihdam artmış, altı serbest bölgede istihdam azalmış ve bir serbest bölgede ise istihdam değişmemiştir. Her bir serbest bölgenin 2019-2020 yılları arasındaki istihdam verileri ve 2019/2020 yılları arası istihdamındaki değişim Şekil 4’te görülmektedir.

Tablo 8. Serbest Bölgelerde İstihdam

Serbest Bölge	2019	2020	Değişim Oranı (%)
Ege	20.407	20.428	0,10
Bursa	9.907	11.484	15,92
Mersin	11.001	10.748	-2,30

Kayseri	4.766	5.686	19,30
Antalya	5.091	5.352	5,13
İstanbul Endüstri ve Ticaret	5.359	5.167	-3,58
İzmir	3.844	4.771	24,12
Avrupa	4.600	4.600	0,00
Kocaeli	1.763	3.376	91,49
İstanbul Trakya	2.994	3.251	8,58
Tübitak - MAM Teknoloji	1.608	1.656	2,99
İstanbul İhtisas (Atatürk HL)	1.135	1.473	29,78
Adana - Yumurtalık	1.132	1.049	-7,33
Gaziantep	206	241	16,99
Samsun	310	169	-45,48
Denizli	33	80	142,42
Trabzon	54	20	-62,96
Rize	4	2	-50,00
Toplam	74.214	79.553	7,19

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı (2021c)

Şekil 4. Serbest Bölgelerde İstihdam (Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı verilerinden yararlanılarak, tarafımızdan oluşturulmuştur).

Şekil 4’de serbest bölgelerin istihdam verileri incelendiğinde, 2020 yılında en yüksek istihdama sahip ilk beş serbest bölge: Ege, Bursa, Mersin, Kayseri ve Antalya serbest bölgeleridir. İstihdam açısından en düşük rakama sahip olan beş serbest bölge ise Rize, Trabzon, Denizli, Samsun ve Gaziantep serbest bölgeleridir. 2020 yılında, COVID-19 krizine rağmen Denizli Serbest Bölgesinde %142,42’lik, Kocaeli Serbest Bölgesinde %91,49’luk bir istihdam artışı olmuştur. Bir diğer dikkat çeken istihdam artışı Bursa Serbest bölgesinde gerçekleşmiştir. Pandemi döneminde, Bursa Serbest Bölgesinde yaklaşık 1.600 kişi işe alınmış ve serbest bölgeler arasında istihdam sayısı açısından ikinci sıraya yerleşmiştir. Ayrıca, İstanbul İhtisas Serbest Bölgesinde %29,78’lik, İzmir Serbest Bölgesinde %24,12’lik ve Gaziantep Serbest Bölgesinde de %16,99’luk bir istihdam artışı meydana gelmiştir. Bunun tersi olarak, Karadeniz Bölgesinde bulunan serbest bölgelerin istihdamında azalmalar görülmektedir. %62,96 ile Trabzon, %50 ile Rize ve %45,48 ile Samsun, istihdamı en çok azalan serbest bölgelerdir.

5. Araştırma

Bu bölümde Türkiye’de aktif olan on sekiz adet serbest bölgenin dış ticaret hacimleri, istihdam verileri ve yüz ölçümleri kullanılarak; serbest bölge bazında gerçekleştirilen ticaretin serbest bölgenin istihdamı üzerindeki etkisi test edilmiştir. Analizlerde COVID-19 dönemindeki durumu da tespit etmek istenmiştir. Bu bağlamda oluşturulan hipotezler aşağıda yer almaktadır.

Hipotez 1: 2019 yılında serbest bölgelerin ticaret hacmindeki artış serbest bölgelerde istihdamı pozitif etkilemiştir.

Hipotez 2: 2020 yılında serbest bölgelerin ticaret hacmindeki artış serbest bölgelerde istihdamı pozitif etkilemiştir.

5.1. Model ve Örneklem

Bu çalışmada, Türkiye’de bulunan on sekiz serbest bölgenin 2019 ve 2020 yılı verileri çerçevesinde, serbest bölgelere ait ticaret hacmi (bin \$) ve istihdam verileri Ticaret Bakanlığından elde edilmiştir. Serbest Bölgelerin yüz ölçümleri ise serbest bölgelerin web sitelerinden temin edilmiştir. Etkileri karşılaştırabilmek ve varsa ölçüm hatalarını en aza indirebilmek için analizde yer alan değişkenler logaritmaları alınarak modellere dâhil edilmiştir. Değişkenlerin logaritmik biçimde kullanılması, katsayıların yüzde şeklinde yorumlanmasına olanak sağlamaktadır (Wooldridge, 2002: 205; Gujarati, 2004: 193). Ayrıca bağımlı değişkeni logaritmik olarak kullanmanın bir diğer faydası da, değişen varyans problemini azaltmasıdır. Logaritmik formda değişken kullanmanın sonucunda bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasında daha az değişen varyans probleminin ortaya çıktığı birçok ampirik uygulamada fark edilmiştir (Wooldridge, 2002: 258).

$$\log E_i = B_0 + B_1 \log T_i + B_2 \log S_i + U_i \quad (1)$$

Modelde serbest bölgelerin istihdamı E_i , ticaret hacmi T_i ve serbest bölgelerin yüz ölçümü S_i ile gösterilmiştir. U_i ise hata terimini ifade etmektedir.

5.2. Bulgular

Serbest bölge verilerine ait açıklayıcı istatistikler Tablo 9’da ve bu değişkenlere ait korelasyon sonuçları Tablo 10’da yer almaktadır.

Tablo 9. Açıklayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart sapma	En küçük	En büyük
Ticaret Hacmi (2019)	18	1056028	1163049	0	4151220
İstihdam (2019)	18	3870	5288,904	4	20407
Ticaret Hacmi (2020)	18	1221337	1211304	8	3849145
İstihdam (2020)	18	4166.611	5372,712	2	20428
Yüzölçümü	18	1355111	1779951	38000	6905000

Tablo 10. Korelasyon Matrisi

	Ticaret Hacmi (2019)	İstihdam (2019)	Ticaret Hacmi (2020)	İstihdam (2020)	Yüz Ölçümü
Ticaret Hacmi (2019)	1				
İstihdam (2019)	0,6333***	1			
Ticaret Hacmi (2020)	0,8763***	0,7517***	1		
İstihdam (2020)	0,6397***	0,9866***	0,7913***	1	
Yüz Ölçümü	0,5299**	0,4954**	0,6094***	0,5574**	1

*** %1, ** %5, * %10 önem düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

İki veya daha fazla bağımsız değişken arasındaki yüksek korelasyona çoklu bağlantı adı verilmektedir (Wooldridge, 2002: 95). Yüksek korelasyon katsayıları, açıklayıcı değişkenlerin birbirleri ile ilişkili olduğunu gösterir ve bu da regresyon katsayılarının daha yüksek bir kesinlikle (yani daha küçük standart hatalarla) tahmin edilmesini zorlaştırmaktadır (Gujarati, 2004: 344). İki açıklayıcı değişken arasındaki korelasyon katsayısı 0,8'den büyükse, çoklu bağlantı ciddi bir sorun haline gelir (Gujarati, 2004: 359). Korelasyon

katsayıları incelendiğinde serbest bölgelerin 2019 yılı ticaret hacmi ve 2019 yılı istihdamı arasında 0,63 ilişki söz konusudur. Serbest bölgelerde 2020 yılı ticaret hacmi ve 2020 yılı istihdamı ile 0,79 pozitif ilişkisi söz konusudur. Serbest bölgelerin yüz ölçümü ele alındığında ise, 2019 yılı ticaret hacmi ile 0,53 pozitif ve 2020 yılı ticaret hacmi ile 0,60 pozitif ilişki bulunmaktadır. Serbest bölgelerin yüz ölçümünün 2020 yılı istihdamı ile 0,56 pozitif 2019 yılı istihdamı ile 0,49 pozitif ilişkisi bulunmaktadır. Kurulan modelde serbest bölgelerin istihdamını açıklamak hedeflenmektedir (Tablo 11). Açıklayıcı değişkenler; ticaret hacmi ve yüz ölçümü arasında ilişkiyi gösteren katsayıların çok güçlü bir ilişki içerisinde olmadığı görülmüştür. Bu sonuca göre, çalışmada kurulacak modellerde çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 11. Serbest Bölgelerin İstihdam Etkileri

	Model 1a	Model 1b	Model 2a	Model 2b
Bağımlı Değişken	İstihdam(2019)	İstihdam(2019)	İstihdam(2020)	İstihdam(2020)
Yüz Ölçümü		0,0900688 (0,3617409) [0,25]		0,2175149 (0,3574159) [0,61]
Ticaret Hacmi (2019)	0,74169137*** (0,2340151) [3,17]	0,7040868** (0,285002) [2,47]		
Ticaret Hacmi (2020)			0,59402408*** (0,114767) [5,18]	0,5392585*** (0,1476792) [3,65]
Sabit	-2,5102113 (3,073137) [-0,82]	-3,234077 (4,304209) [-0,75]	-0,52217555 (1,472453) [-0,35]	-2,748536 (3,954764) [-0,69]
R ²	0,40108281	0,4037	0,62608172	0,6351
Düzeltilmiş R ²	0,3612	0,3185	0,6027	0,5864
F ist.	10,045199***	4,74**	26,790098***	13,05***
Breusch-Pagan Değişen Varyans chi ²	0.101687	0.480275	0.236316	0.367798
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test	1.463141	2.353307	1.413076	1.745026
Ramsey Reset Test F ist.	0.480664	0.561648	0.032156	0.105637

*** %1, ** %5, * %10 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler standart hataları, köşeli parantez içindeki değerler t istatistiğini göstermektedir.

Kurulan bütün modellerde, F istatistiklerine bakıldığında, modelin anlamlı olmadığı hipotezi reddedilmektedir. Ramsey (1969) tarafından önerilen Reset testi sonucunda yokluk hipotezinin kabul edilmesi, modelde yanlış tanımlama olmadığını kanıtlar (Wooldridge, 2002: 281-282). Bu test sonucuna göre çalışmanın kapsamında yer alan herhangi bir modelde hatalı tanımlama olmadığı hipotezi kabul edilmiştir. Kurulan bütün modellerde, Breusch (1978) ve Godfrey (1978) LM Testi sonucuna göre otokorelasyonun olmadığı yokluk hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca, Breusch-Pagan (1979) tarafından önerilen LM testi sonucuna göre, varyansın sabit olduğu yokluk hipotezi kabul edilmiştir. Dolayısıyla modellerde değişen varyans ve otokorelasyon problemlerinin olmadığı tespit edilmiştir.

Model 1a'da, serbest bölgelerin 2019 yılı ticaret hacmindeki %1'lik bir artışın istihdamı %0,74 arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Model 1b'de serbest bölgelerin yüzölçümü açıklayıcı değişken olarak ayrıca modele dahil edilmiştir. Serbest bölgelerin yüz ölçümü istihdamı pozitif yönde etkilemesine rağmen bu etki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu modelden elde edilen sonuçlara göre; ticaret hacmindeki %1'lik bir artış istihdamı %0,70 arttırmakta ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Pandemi ile serbest bölgelerin pozitif etkilerinin devam edip etmediğini görebilmek için model 2a'da 2020 yılı verileri ile analiz yapılmıştır. Ticaret hacminde meydana gelecek %1'lik bir artış istihdamı %0,59 arttırmaktadır. Model 2b'de, aynı model 1b'de olduğu gibi serbest bölgelerin yüzölçümü modele dahil edilmiştir. Serbest bölgelerin yüzölçümünün istihdamla ilişkisi pozitif olmasına rağmen bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Ayrıca, diğer modellerde olduğu gibi bu modelde de serbest bölgelerin ticaret hacmi ile istihdamı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Başka bir ifade ile, ticaret hacmindeki %1 artışın istihdama etkisi pozitif yönde %0,53 olmuştur. COVID-19 salgının olumsuz etkilerinin yoğun olarak hissedildiği bu dönemde serbest bölgelerin ticaret hacminin istihdama etkisi salgın öncesi döneme göre nispeten daha az olmasına rağmen istihdam ile güçlü pozitif yönde bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bulguları genel olarak serbest bölgelerin istihdama katkısı

için kanıt olmadığını ileri süren Cirera ve Lakshman (2017) ve ekonomiler için negatif etkileri olduğunu ileri süren Quaicoe ve diğerleri (2017), çalışmalarının tespitlerinden ayrılmaktadır. Bulgular özellikle, Meksika’da serbest bölgelerin işsizliği azaltmaya katkı yaptığını ancak kompozisyon olarak ithalat ağırlıklı bir yapı sebebiyle bu durumun olumsuzluklar doğurabileceğini ileri süren De Armas ve Jallab (2002) çalışmasının bulgularına benzemektedir. Diğer taraftan genel itibariyle bu çalışmanın serbest bölgelerin ekonomiler için pozitif etkilerini vurgulayan Johansson ve Nilsson (1997), Günaydın (2020), Tümenbatur (2012), Arslan ve Yapraklı (2007), Shayah, ve Qifeng (2015), Huang ve diğerleri (2017), Wu ve diğerleri (2020) çalışmaları ile tutarlı ve benzer nitelikte olduğu söylenebilir.

6. Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de bulunan on sekiz serbest bölgenin dış ticaret içerisinde payı ve sağladığı istihdam karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Salgın döneminde Türkiye’nin dış ticaret hacmi bir önceki seviyeye göre azalmış olsa da, serbest bölgelerin dış ticarete katkısı azalmamış, tam tersine artmıştır. Serbest bölgelerin salgın öncesine göre dış ticaret hacminde, %12,22 artış meydana gelmiştir. 2020 yılında serbest bölgelerin dış ticaret içerisindeki payı son 5 yıl içerisindeki en yüksek seviye olan %5,70 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ayrıca, serbest bölgelerin salgın öncesine göre istihdama etkisi de %7,19 artmıştır. Araştırmada, on sekiz serbest bölgenin kriz öncesinde ve sonrasında dış ticaret için öneminin sürmekte olduğu; COVID-19’un serbest bölgelerin faaliyetlerinde olumsuz bir etki yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan ekonometrik analizlerde, pek çok olumsuz etkiye sebep olan COVID-19 salgın döneminde dahi serbest bölgelerin ticaret hacmi ile serbest bölgelerin istihdamı arasında istatistiki olarak anlamlı pozitif yönde güçlü bir ilişki bulunmuştur. Türkiye ekonomisinde dış ticarete yapısal sorunların çözülmesi ve istikrarlı bir trendin elde edilebilmesi amacı ile serbest bölgelerin faaliyetlerini yoğunlaştırıcı ve verimliliklerini artırıcı uygulamalara yer verilmesi büyük önem arz etmektedir.

Çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Salgının etkilerini görebilmek ve serbest bölgelerle ilgili verilere ulaşmanın zorlukları sebebiyle yapılan ekonometrik analizlerde 2019 ve 2020 yılına ait veriler kullanılmıştır. Türkiye ekonomisinde dış ticaret hedeflerine ulaşmak ve istihdam sorunlarına çözüm sunabilmek açısından düzenli olarak daha detaylı verilerle serbest bölgelerin faaliyetlerini izlemeye ve değerlendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda yapılacak çalışmalarda, serbest bölgelerin uzun dönemli etkilerinin değerlendirilmesi, dış ticaret ve istihdam açısından oldukça önemli sonuçlar sağlayabilir. Özellikle işgücünün niteliklerini dikkate alan, kadınların ve gençlerin serbest bölgelerde istihdama katılımını değerlendirebilecek çalışmaların da faydalı olabileceği söylenebilir.

Kaynaklar

- Acar, S., ve Gültekin-Karakaş, D. (2017). Dünyada ve Türkiye’de serbest bölgeler. *Marmara İktisat Dergisi*, 1(1), 21-35.
- Adu-Gyamfi, R. (2017). Export Processing Zones and the host economy: Analysing firm linkage and local supplier development in Ghana, PhD Thesis, Leipzig: Leipzig University.
- Akinci, G., ve Crittle, J. (2008). Special Economic Zone: Performance, lessons learned, and implication for zone development (No. 45869, pp. 1-83), The World Bank.
- Arslan, İ., ve Yapraklı, S. (2007). Serbest bölgelerin ekonomik etkileri: Gaziantep serbest bölgesi’nin etkilerine ilişkin bir saha araştırması. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 91-102.
- Bakan, S., ve Gökmen, S. (2014). Serbest bölgeler ve dış ticaret ilişkisi: Gaziantep serbest bölgesi örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(51), 34-51.
- Breusch, T. S. (1978). Testing for autocorrelation in dynamic linear models. *Australian Economic Papers*, 17(31), 334-355.
- Breusch, T. S., ve Pagan, A. R. (1979). A simple test for heteroscedasticity and random coefficient variation. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 47(5), 1287-1294.
- Cirera, X., ve Lakshman, R. W. D. (2017). The impact of export processing zones on employment, wages and labour conditions in developing countries: Systematic review. *Journal of Development Effectiveness*, 9(3), 344-360.
- De Armas, E. B., ve Jallab, M. S. (2002). A review of the role and impact of export processing zones in world trade: the case of Mexico.
- Godfrey, L. G. (1978). Testing against general autoregressive and moving average error models when the regressors include lagged dependent variables. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 46, 1293-1301.
- Gujarati, D. N. (2004). Basic Econometrics Fourth (4th) Edition. Magraw Hill Inc, New York.

- Günaydın, Ö. E. (2020). Serbest bölgeler ve dış ticaret ilişkisi: Ege serbest bölgesi üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2(2), 24-43.
- Hava, H. T. (1999). Serbest bölgeler ve Ege serbest bölgesi: Bir durum değerlendirmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 113-124.
- Huang, D. Van, V. T. Hossain, M. E., ve He, Z. (2017). Shanghai pilot free trade zone and its effect on economic growth: A counter-factual approach. *Open Journal of Social Sciences*, 5(9), 73-91.
- Johansson, H., ve Nilsson, L. (1997). Export processing zones as catalysts. *World Development*, 25(12), 2115-2128.
- Karaduman, N., ve Yıldız, Z. (2002). Serbest bölge uygulamalarının dış ticarete ve yabancı sermayeye katkıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 133-152.
- Koçak, Y. (2016). Serbest bölgelerde vergi uygulamaları. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (7), 43-51.
- Kusago, T., ve Tzannatos, Z. (1998). Export processing zones: A review in need of update. Social Protection Group, Human Development Network, The World Bank.
- Orhan, A. (2003). Serbest bölgelerin sağladığı avantajlar: KOSBAŞ örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 117-131.
- Öztürk, L. (2013). Serbest bölgelerin geleceği: Türkiye açısından değerlendirme. *Uluslararası İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 76-86.
- Paksoy, S., ve Güllü, M. (2011). Serbest bölgeler üzerine bir araştırma: Gaziantep örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 113-133.
- Quaicoe, A., Aboagye, A. Q., ve Bokpin, G. A. (2017). Assessing the impact of export processing zones on economic growth in Ghana. *Research in International Business and Finance*, 42, 1150-1163.
- Ramsey, J. B. (1969). Tests for specification errors in classical linear least-squares regression analysis. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 31(2), 350-371.
- Shayah, M. H., ve Qifeng, Y. (2015). Development of free zones in United Arab Emirates. *International Review of Research in Emerging Markets and the Global Economy (IRREM)*, 1(2), 286-294.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019). On birinci kalkınma planı (2019-2023). Temmuz 2019, Ankara. (2021, 29 Mayıs) Erişim adresi <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/On-Birinci-Kalkinma-Plani.pdf>
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2021a). Serbest bölgeler itibariye yıllık ticaret hacimleri. (2021, 25 Nisan) Erişim adresi https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/Sb_Ticaret_Hacminin_Dagilimi.pdf
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2021b). Serbest bölgeler mekansal yönetim otomasyonu. (2021, 25 Nisan) Erişim adresi <https://www.sebatlas.gov.tr/index.aspx>
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2021c). Serbest bölgelerde istihdam. (2021, 25 Nisan) Erişim adresi https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/SB_istihdam.pdf
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2021d). Serbest bölgelerimizin sunduğu avantajlar. (2021, 25 Nisan) Erişim adresi <https://ticaret.gov.tr/data/5b9b666013b8761cc09f9bad/Avantajlar.pdf>
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2021e). Yönü itibariyle toplam ticaret hacmindeki gelişmeler. (2021, 25 Nisan) Erişim adresi https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/Toplam_Tic_Hacim_Degismeler.pdf
- TÜİK, (2021). Dış ticaret istatistikleri. (2021, 29 Mayıs) Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/>
- Tümenbatur, A. (2012). Serbest bölgeler ve Türkiye ekonomisine katkıları üzerine bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 339- 356.
- Wooldridge, J. (2002). *Introductory Econometrics – A Modern Approach*, (2th) Edition, South-Western College Pub.
- Wu, W.; Hong, C., ve Muhammad, A. (2020). The spillover effect of export processing zones. *China Economic Review*, 63, 101478.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ORTA DOĞU ENERJİ KAYNAKLARININ BÖLGE ÜLKELERİNİN EKONOMİK BÜYÜMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ*

Analysis Of The Effect Of Middle East Energy Resources On Economic Growth Of The Countries In The Region

Hüseyin Naci BAYRAÇ¹ ve Fatih ÇEMREK²

¹Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Eskişehir, nbayrac@ogu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9212-987X

²Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, Eskişehir, fcemrek@ogu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6528-7159

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
27.10.2021

Kabul/Accepted:
09.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1015536

Anahtar Kelimeler

Ekonomik Büyüme, Orta Doğu, Petrol, Doğalgaz

Keywords

Economic Growth, Middle East, Oil, Natural Gas.

ÖZ

1973 ve 1979 yıllarında ortaya çıkan petrol krizleri ve buna bağlı oluşan fiyat artışları, dünya ekonomisinde başta petrol olmak üzere, enerjiyi büyümenin en önemli faktörlerinden birisi konumuna getirmiştir. Ülkelerin ekonomik büyüme düzeyleri ile enerji talep ve tüketim miktarları arasında çok yakın bir ilişki vardır. Enerjiye olan bağımlılığın ve talebin giderek artmasına karşın, enerji rezervleri de hızlı bir şekilde tükenmektedir. Bu durum dünya petrol rezervlerinin yaklaşık % 48'inin ve doğalgaz rezervlerinin ise, % 40'ının yer aldığı Orta Doğu bölgesine olan ilginin artmasına neden olmuştur. Orta Doğu'nun sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri ve üretim miktarları, bölge ülkelerinin ekonomik büyümesinde en önemli bir yere sahiptir. Çalışmada, Orta Doğu bölgesindeki petrol ve doğalgazın rezerv, üretim ve tüketim düzeyleri ve bu kaynakların bölge ekonomilerine olan etkileri ele alınmaktadır. Analiz aşamasında, Orta Doğu Bölgesi'ndeki önemli petrol üreticileri olan İran, Irak, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, BAE, Yemen için petrol üretimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri analizi ile araştırılmıştır. Analiz sonucuna göre; petrol üretiminin % 1 oranında artması, ekonomik büyüme üzerinde % 0.9'luk bir artışa neden olmaktadır. Orta Doğu'nun sahip olduğu petrol rezervleri ve üretim miktarları, bölge ülkelerinin ekonomik büyümesinde en önemli bir yere sahiptir.

ABSTRACT

The oil crises that emerged in 1973 and 1979 and the resulting price increases made energy, especially oil, one of the most important factors of growth in the world economy. There is a very close relationship between the economic growth levels of countries and the amount of energy demand and consumption. Despite the increasing dependence and demand on energy, energy reserves are depleting rapidly. This situation has led to an increase in the interest in the Middle East region, where approximately 48% of the world's oil reserves and 40% of natural gas reserves are located. The oil and natural gas reserves and production amounts of the Middle East have the most important place in the economic growth of the countries in the region. In the study, the reserves, production and consumption levels of oil and natural gas in the Middle East region and the effects of these resources on the regional economies are discussed. In the analysis phase, the relationship between oil production and economic growth for Iran, Iraq, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi Arabia, Syria, UAE and Yemen, which are important oil producers in the Middle East Region, was investigated by panel data analysis. According to the analysis result; An increase in oil production by 1% causes a 0.9% increase in economic growth. The oil reserves and production amounts of the Middle East have the most important place in the economic growth of the countries in the region.

Atıf/Citation: BAYRAÇ, H. N. ve ÇEMREK, F. (2022). Orta Doğu Enerji Kaynaklarının Bölge Ülkelerinin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(579-591).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hüseyin Naci BAYRAÇ, nbayrac@ogu.edu.tr

* Bu çalışma 10-12 Eylül 2020 tarihleri arasında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF'de gerçekleştirilen International Conference on Economics'de sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.

1. Giriş

Enerji sektörü, sermaye yoğun niteliği, yüksek katma değer yaratması, dış dengenin sağlanması ve kamu gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturmaya gibi sahip olduğu özellikler nedeniyle, ekonominin temel sektörleri arasında yer almaktadır. Ülkelerin sahip oldukları enerji kaynaklarının rezerv ve üretim miktarları, kaynakların tür ve çeşitliliği ve küresel piyasalardaki satış olanakları bu ülkelerin gelişmişlik düzeylerini belirleyen başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Enerjinin fiyatı ve tedariki; ülkelerin yerel ve küresel piyasalarda rekabet gücü, üretim düzeyi, bütçe dengesi, dış ticaret açığı, tasarruf ve yatırım yapılarını etkileyen başlıca unsurlardan birisidir.

Orta Doğu bölgesinin kendine has bazı özellikleri, bu bölgedeki ülkelerin ekonomik yapılarını doğrudan etkilemektedir. Orta Doğu bölgesi coğrafi açıdan, az yağış, bol petrol ve sürekli artan bir nüfus yapısı niteliğe sahiptir. Bölgesel iklim koşulları, tarımsal üretimin gelişimini engelleyen başlıca faktörlerden birisidir. Bu durum tarımın gelişimi ve bölgenin ekonomik büyümesi üzerinde negatif yönde etki yaratmakta ve bölgeyi gıda ürünleri temin etme konusunda diğer bölgelere bağımlı hale getirmektedir. Başta petrol olmak üzere bölgenin sahip olduğu enerji rezervleri ve üretim miktarları, ülkelerin en önemli gelir kaynağını oluşturmada ve OPEC aracılığı ile uyguladıkları politikalar, bölge ülkelerinin dünya enerji piyasasında etkin bir rol oynamalarına imkân sağlamaktadır. Elde edilen bu gelirin önemli bir bölümü ise, gıda harcamaları, makina araç-gereç ve altyapı yatırımları için gereken teknoloji ithalatında kullanılmaktadır.

Çalışmada, Orta Doğu bölgesinde bulunan enerji kaynakları arasında yer alan petrol ve doğalgazın rezerv, üretim ve tüketim düzeyleri ve bu kaynakların bölge ekonomilerine olan etkileri ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, petrol üretimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin ekonometrik olarak araştırılmasıdır. Analiz sonucuna göre; petrol ve doğalgaz üretiminin % 1 oranında artması, ekonomik büyüme üzerinde % 0.9'luk bir artışa neden olmaktadır.

2. Enerji ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler

Ekonomik büyümeyi, üretimin büyümesi ve buna bağlı olarak milli gelirin de artması şeklinde tanımlamak mümkündür. Ekonomik büyüme teorileri, dışsal ve içsel ekonomik büyüme şeklinde başlıca iki ana gruba ayrılmaktadır. Dışsal büyüme teorileri olan klasik büyüme teorisi, fiziki sermaye stokuna dayanırken, neoklasik büyüme, teknolojik gelişmeyi dışsal bir faktör olarak kabul etmektedir. Dışsal büyüme teorilerinde, büyüme ekonominin iç dinamikleri dışındaki değişkenlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu teorilerde; tasarruf ve sermaye birikimi, ekonomik büyümenin belirleyici faktörleri olmasına karşın, uzun dönemde ekonomik büyümenin ana kaynağının teknolojik ilerlemeler olduğu varsayılmaktadır. Üretimde kullanılan faktörleri emek, sermaye ve toprak olarak ele alan neoklasik büyüme teorisi enerjiyi, bu üç üretim faktöründen daha önemsiz, ikincil bir üretim faktörü olarak kabul etmektedir. Enerji maliyetleri GSYH'nin çok küçük bir kısmını meydana getirdiği için, enerjinin ekonomik büyüme üzerinde etkisiz (nötr) olduğu varsayılmıştır (Yapraklı, 2013: 81).

İçsel büyüme teorisinde büyümenin kaynakları; beşeri ve fiziki sermaye stoku, teknolojik ilerleme düzeyi, demografik ve coğrafik faktörler, adil gelir dağılımının varlığı, doğal kaynaklar ve kurumsal yapı gibi iktisadi ve iktisadi olmayan faktörlerdir. İçsel büyüme teorileri, azalan verimler kanununun geçersiz olduğunu varsaymakta, fiziksel sermayenin beşeri sermaye üzerinde pozitif yönde etki yaptığını ve dolayısıyla, fiziksel sermayedeki artışın beşeri sermayede artışa neden olduğunu iddia etmektedir. Romer ve Lucas öncülüğünde gelişen yeni bir büyüme akımı olan içsel büyüme teorilerinde, teknolojik ilerleme ile fiziksel ve beşeri sermaye arasında önemli bir ilişkinin varlığını ve beşeri sermayenin, teknolojik altyapı ve Ar-Ge faaliyetlerinin temeli olduğu ifade edilmektedir (Taşkın, 2019: 64).

Pittel, Groht-Schou, Dimari-Valente, Bretschger gibi iktisatçılarca geliştirilen ve enerjiyi içsel bir faktör olarak kabul eden içsel büyüme modellerinde; enerji kaynakları ile insan yapımı sermaye arasında tam ikamenin olmadığı ve enerji fiyatındaki artışın, teknolojik gelişmeyi ve büyümeyi yavaşlatabileceği varsayılmıştır. Bunu önlemek için, enerji üretim maliyetlerini azaltan teknolojik yenilikler ve enerji fiyatlarını düşürmeye yönelik kamu müdahaleleri gerekmektedir (Yapraklı, 2013: 86).

Ekonomik gelişmişlik düzeyi, büyük ölçüde enerji sektöründeki gelişmelere bağımlı hale gelmiş ve üretimde enerji bağımsızlığı, güvenliği gibi konular önem kazanmıştır. Enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler, ülkelerin ekonomi politikalarını yönlendirme konusunda önemli bir gösterge olmuştur.

3. Petrol ve Doğalgazın Orta Doğu'daki Önemi

Orta Doğu bölgesi; coğrafi olarak eski dünyanın merkezinde, Asya ile Avrupa'nın Asya ile Afrika'nın, Karadeniz, Akdeniz ve Hint Okyanusunun bağlantı yerinde bulunduğundan, tarih boyunca büyük önem taşımış ve pek çok müdahaleye sahne olmuştur. Orta Doğu bölgesi, doğu ve batıyı birleştiren ticaret ağları üzerinde yer almakta; Nil, Dicle ve Fırat gibi nehirlerin ve Süveyş Kanalı, Hürmüz Boğazı gibi önemli su yollarını bünyesinde bulundurmaktadır. Ayrıca, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık % 48'nin ve doğalgaz rezervlerinin de, % 40'nin yer aldığı bölge, tarih boyunca çeşitli güçlerin üzerinde hâkimiyet kurmak istedikleri bir alan olmuştur.

Stratejik önemi gittikçe artan petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının jeopolitiği sadece buldukları bölgeleri değil, enerji arz ve talep ilişkisinin yer aldığı coğrafi unsurların tümünü ilgilendirmektedir. Orta Doğu'nun zengin enerji kaynaklarını satın alacak ekonomik güce sahip olan Batı Ülkeleri (ABD-AB) ile Çin ve Hindistan gibi yükselen ekonomiler söz konusu jeopolitik mücadelenin içine girmişlerdir.

Tablo 1'de 2020 yılı sonu itibarıyla Orta Doğu bölgesindeki petrolün rezerv, günlük üretim ve tüketim miktarları yer almaktadır. 1732.4 milyar varil olan toplam dünya petrol rezervlerinin 835.9 milyar varillik kısmını oluşturan % 48.3'ü, Orta Doğu'da yer almaktadır. Bölge ülkelerinden Suudi Arabistan toplam dünya rezervlerinin % 17.2'sine, İran % 9.1'ine, Irak % 8.4'üne, Kuveyt % 5.9'una, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) % 5.5'ine sahiptir. Orta Doğuda üretilen günlük petrol üretimi, dünya günlük petrol üretiminin % 31.3'ünü karşılamaktadır. 27.664 milyon varillik toplam bölge üretiminin % 12.5'ini Suudi Arabistan, % 3.5'i İran, % 4.7'si Irak, % 4.1'i BAE, % 3.0'ı Kuveyt, % 2'si Katar ve % 1.1'i Umman tarafından sağlanmıştır. 2020 yılında günlük toplam dünya petrol tüketimi olan 88.696 milyon varil petrolün % 9.4'ü Orta Doğu'da gerçekleştirilmektedir. Bu payın % 4.0'ü Suudi Arabistan, % 1.9'u İran, % 0.9'u BAE tarafından tüketilmiştir.

Tablo 1. Orta Doğu Bölgesi Petrol Rezerv, Üretim ve Tüketim Miktarları (2020 Yılı)

Ülke	Rezerv Miktarı (Milyar varil)	Rezervlerin Toplam İçindeki Payı (%)	Günlük Üretim Miktarı (1000 varil/gün)	Üretimin Toplam İçindeki Payı (%)	Günlük Tüketim Miktarı (1000 varil /gün)	Tüketimin Toplam İçindeki Payı (%)
Suudi Arabistan	297.6	17.2	11039	12.5	3544	4.0
İran	157.8	9.1	3084	3.5	1715	1.9
Irak	145.0	8.4	4114	4.7	628	0.7
Kuweyt	101.5	5.9	3049	3.0	411	0.5
BAE	97.8	5.6	3657	4.1	798	0.9
Katar	25.2	1.5	1879	2.0	296	0.3
Umman	5.4	0.3	978	1.0	209	0.2
Yemen	3.0	0.2	68	0.1	-	-
Suriye	2.5	0.1	24	-	-	-
Diğer	0.2	-	207	0.2	507	0.6
Ortadoğu						
Toplam Orta Doğu	835.9	48.3	27664	31.3	8321	9.4
Toplam Dünya	1732.4	100	88391	100	88696	100

Kaynak: BP, 2021.

Orta Doğu'da başlıca ihracatçılar olan Suudi Arabistan, İran, Irak ve BAE, küresel petrol piyasasında kritik bir önem taşımaktadırlar. Bölgede ortaya çıkabilecek ekonomik, toplumsal, politik bir kriz veya askeri çatışma, bu ülkelerin ihracatını olumsuz yönde etkilemektedir. Petrol arzında oluşabilecek bir düşme ve kısa dönemde petrol talep esnekliğinin az olması (kısa dönemde petrolü ikame edecek bir başka enerji kaynağının olmaması), petrol fiyatını hızla yükseltebilmektedir.

Tablo 2. Orta Doğu Bölgesi Doğalgaz Rezerv, Üretim ve Tüketim Miktarları (2020 Yılı)

Ülke	Rezerv Miktarı (Trilyon m3)	Rezervlerin Toplam İçindeki Payı (%)	Üretim Miktarı (Milyon m3)	Üretimin Toplam İçindeki Payı (%)	Tüketim Miktarı (Milyon m3)	Tüketimin Toplam İçindeki Payı (%)
Bahreyn	0.1	-	16.4	0.4	-	-
İran	32.1	17.1	2350.8	6.5	233.1	6.1
Irak	3.5	1.9	10.5	0.3	20.8	0.5
Kuveyt	1.7	0.9	15.0	0.4	20.6	0.5
Umman	0.7	0.4	36.9	1.0	25.9	0.7
Katar	24.7	13.	171.3	4.4	35.0	0.9
Suudi Arabistan	6.0	3.2	112.1	2.9	112.1	2.9
Suriye	0.3	0.1	3.0	0.1	-	-
BAE	5.9	3.2	55.4	1.4	69.6	1.8
Yemen	0.3	0.1	0.6	0.1	-	-
Diğer Orta Doğu	-	-	15.0	0.4	23.9	0.6
Toplam Orta Doğu	75.8	40.3	686.6	17.8	552.3	14.4
Toplam Dünya	188.1	100	3853.7	100	3822	100

Kaynak: BP, 2021.

Tablo 2’de, 2020 yılında Orta Doğu bölgesindeki doğalgazın rezerv, günlük üretim ve tüketim miktarları yer almaktadır. Rezerv miktarları açısından, 188.1 trilyon m3 olan toplam dünya rezervlerinin 75.8 trilyon m3’ü olan % 40.3’ü Orta Doğu bölgesinde yer almaktadır. Bölge rezervlerinin % 17.1’i İran’da, % 13.1’i Katar’da, % 3.2’si Suudi Arabistan’da, % 3.2’si BAE’de bulunmaktadır. 686.6 milyon m3 olan bölge üretiminin % 6.5’i İran, % 4.4’ü Katar, % 2.9’u Suudi Arabistan ve % 1.4’ü BAE tarafından sağlanmaktadır. 2020 yılında günlük toplam 3.8 milyar m3 olan dünya doğalgaz tüketiminin % 14.4’ü Orta Doğu’da gerçekleştirilmiştir. Bu tüketimin % 6.1’i İran’da, % 2.9’u Suudi Arabistan’da, % 1.8’i BAE’de ve % 0.9’u Katar’da yapılmıştır.

Fosil yakıtlar arasında yer alan doğalgazın, 2030 yılına kadar dünyada en fazla tüketim artışı yaşanacak enerji kaynağı olacağı beklenmektedir. Dünya enerji talebinin 2030 yılına kadar % 1.6 artacağı ve toplam enerji artışının % 21’inin doğalgaza yöneleceği tahmin edilmektedir (Bayraç, 2018: 21). Böyle bir gelişme sonucunda, günümüzde Katar ve Cezayir dışındaki Orta Doğu ülkelerinde çok fazla önemsenmeyen doğalgazın, gelecekte üreticilerine önemli kazançlar sağlayacağı düşünülmektedir.

Küresel petrol piyasasında, üretim maliyetleri çok büyük öneme sahiptir. Petrol üretim maliyetlerini meydana getiren temel faktörler; ruhsat çıkarma, Ar-Ge, üretim, rafineri, taşıma, dağıtım ve stoklama maliyetleridir. Bu maliyetler, arama işleminin karada ya da denizde olması, üretim sahasının yapısı, kullanılan teknoloji düzeyi, üretim hacmi gibi unsurlara göre oluşmaktadır. Üretim ve dağıtım maliyetleri, genellikle toplam maliyetlerin 1/3’ünü meydana getirmektedir (Bayraç, 2019: 53).

Orta Doğu’da üretilen petrolün Kuzey Denizi gibi bölgelere kıyasla daha düşük maliyetli olması nedeniyle, OPEC üyeleri diğer üreticilere oranla büyük bir avantaja sahiplerdir. Orta Doğu, dünyanın en kaliteli petrolünün üretilmesi açısından birinci sırada yer almaktadır. Ayrıca, arama ve çıkarma maliyetleri yönünden de en düşük maliyetle üretim yapılan alanların başında gelmektedir. Bir varil petrolün maliyeti yaklaşık olarak; Rusya’da 7 dolar, ABD’de 10 dolar, Meksika Körfezinde 13 dolar iken, bu rakam Suudi Arabistan’da 1.5 dolar ve Irakta ise, 1 dolar düzeyindedir (Yılmaz, 2016: 105).

4. Orta Doğu Ülkelerinin Petrol ve Doğalgaza Olan Bağımlılığı

Fosil kaynaklardan elde edilen gelirlerin ihracatta ve kamu gelirlerindeki paylarının yüksek olması, genel olarak fosil yakıtlara olan bağımlılığı ifade etmektedir. Petrol bağımlılığı ya da genel olarak fosil kaynak bağımlılığı kavramının, ekonomik, politik ve sosyal boyutları mevcuttur. Bir ülkenin toplam ihracatı içerisinde fosil yakıtların oranı % 20 veya daha fazla ise, ya da fosil yakıt ihracatından elde edilen gelirler, kamu gelirlerinin en az % 20’sini oluşturan ülkelerin, fosil kaynak bağımlısı olduğu ifade edilmektedir (Ulusoy vd, 2017: 33). Bu bağımlılığı oluşturan başlıca faktörleri; ülke içindeki kamu ve özel sektörlerdeki tasarruf

oranlarının düşük olması, ülkenin ekonomik büyüme oranının yetersiz olması, petrol gelirleri gibi fiyat dalgalanmalarına açık olan kaynak gelirlerinin ekonomide büyük yer tutması ve yeterli ekonomik çeşitliliğin olmaması olarak belirlemek mümkündür.

Petrol bağımlısı olan ekonomilerde, genellikle tek tip ürün üretimi yapıldığından, ekonomik çeşitlilik söz konusu değildir. Petrolün, ana üretim faktörü olma niteliğinin yanında, dünya genelinde rezerv miktarının sınırlı olması nedeniyle, geleceği hakkında önemli bir belirsizlik bulunmaktadır. Ekonomileri petrole bağımlı olan ülkeler açısından bu belirsizlik, gelecekteki ekonomik durum konusunda büyük bir risk faktörünü oluşturmaktadır.

Orta Doğu ülkelerinde petrol ve doğalgaz gelirlerinin payı, GSYİH ve ihracat gelirleri içinde nispeten yüksek bir orana sahiptir. Ekonomik büyüme sürecinde tarım ve sanayileşmeden uzak bir yapıda olan bu ülkeler, batı ekonomileri tarafından hidrokarbon ihracatçısı rant ekonomileri (hydrocarbon exporting-rentier economies) şeklinde tanımlanmaktadır. Bunlar arasında Kuveyt, Libya, Suudi Arabistan, Irak, Umman, İran, BAE, Bahreyn, Cezayir ve Katar yer almaktadır. Bu ülkelerdeki ekonomik yapılar birbirine benzer niteliktedir ve petrol bağımlılığına neden olan benzer sorunlara sahiptirler. Orta Doğu ekonomilerinde devletin, ekonomide önemli bir payı olduğundan ağır bir bürokratik yapı mevcuttur. KOBİ'lerin payının çok düşük olması, özel teşebbüsü ve yabancı yatırımcıları engellemektedir. Son yıllarda bu sorunları çözmeye yönelik olarak, Suudi Arabistan, Bahreyn ve Katar başta olmak üzere bazı Orta Doğu ülkelerinde, petrol bağımlılıklarını azaltmak ve ekonomilerini çeşitlendirmek için, bazı yapısal değişim programlarını uygulamaya başlamışlardır. Başta güneş olmak üzere alternatif enerji kaynaklarına, turizm ve finans gibi hizmet sektörlerine ve diğer sanayi alanlarına yatırım yapmaya yönelmişlerdir.

Doğal kaynaklar açısından zengin olan birçok ülkenin ekonomik büyümeleri, paradoksal olarak doğal kaynakça fakir ülkelere kıyasla daha düşük düzeylerde gerçekleşmektedir. İmalat sanayi büyük oranda petrol gibi tek bir doğal kaynağa bağlı olan ülkelerde, petrol sektöründeki yüksek orandaki kârlılık nedeniyle, yatırımlar bu sektöre yapılmakta ve diğer imalat sanayiinde çeşitlenme ve derinleşme oluşmamaktadır (Bayraç ve Çemrek, 2019: 1246). Petrol ve doğalgaz fiyatlarının yükselmesi, bu malların üretimlerini artırırken, ülkedeki diğer sanayi mallarının üretimini azaltmasına neden olmaktadır. Ülkedeki doğal kaynak rezervinde bir sorun yaşanması durumunda ya da fiyatlarda bir gerileme olduğunda, ülkede aniden işsizlik ve yoksulluk sorunu ortaya çıkmaktadır. Hollanda Hastalığı olarak adlandırılan bu süreç, Orta Doğu'da petrol ve doğalgaz ihracatçısı ülkelerde, doğal kaynak rezervlerinin ya da fiyatlarının azalması, ekonomik küçülmelere neden olmuştur. Son dönemde ABD'de kaya gazı sektöründe yaşanan gelişmeler sonucu petrol üretiminin artması ve yeni tip koronavirüs (Covid-19) salgının etkisiyle küresel petrol talebinin azalması, Orta Doğu ülkelerinde olumsuz sonuçlar yaratmıştır. 2019 yılında Ortadoğu bölgesinin toplam 30.162 milyar varil olan günlük petrol üretimi, 2020 yılında 27.664 milyar varile gerilemiştir (BP, 2021).

Petrolün ekonomideki temel enerji kaynağı olması ve pek çok alanda hammadde olarak kullanılması nedeniyle, fiyat değişimleri hem bölge hem de dünya ekonomisi açısından oldukça önemlidir. Petrol fiyatlarında ortaya çıkan % 10'luk kalıcı bir düşüşün dünya ekonomisinde % 0.5'lik bir büyümeye neden olduğu yapılan çalışmalarla belirlenmiştir (Yanar, 2014: 75). Bununla birlikte petrol ihracatçısı olan ülkeler açısından; petrol fiyatlarındaki artış, petrol ihracat gelirlerinin artması ve ekonomik büyümenin hızlanmasına neden olurken, petrol fiyatlarının düşmesi, ekonomik faaliyetlerin azalmasına bağlı olarak büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Ekonomik çeşitliliğin az ve petrolün başlıca gelir kaynağı olduğu bu tür ülkelerde; petrol fiyatının yükselmesi ekonomide harcamaların artmasına yol açarken, "Hollanda Hastalığı-Sendromu" nedeniyle, yerli paranın değerlendirilerek petrol dışı sektörlerde rekabet gücünün düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca, petrol fiyatının düşmesi kamu açıklarının artmasına, büyüme hızının düşmesine ve işsizliğin artmasına neden olmaktadır (Bayraç, 2020: 27).

Petrol fiyatlarındaki değişimin etkilerini azaltmak amacıyla kullanılan başlıca iki yöntem bulunmaktadır (Yanar, 2014: 76). İlk yöntem, ekonomik çeşitliliğin artırılması ve ekonominin tek ürüne bağımlı olmaktan kurtarılmasıdır. Ancak, petrol ihraç eden Orta Doğu ekonomileri için böyle bir çeşitliliğin sağlanması halen mümkün değildir. Özellikle Körfez Ülkelerinde petrole olan bağımlılık % 90'lar seviyesine ulaşmıştır. Bu konuda yapısal politikalar oluşturulması gerekliliği çeşitli uzmanlar tarafından önerilmektedir.

İkinci yöntem, "İstikrar Fonu" oluşturularak fiyatların yüksek olduğu dönemlerde tasarruf tedbirleri uygulanıp, fiyat düşüşlerinin oluşturacağı etkilerin azaltılması hedeflenmektedir. Ancak yapılan uygulamalar, petrol ihraç eden ülkelerde fiyat istikrar fonlarının uzun dönemde fiyat düşüşleri karşısında çok fazla etkili olmadıkları,

ekonomik küçülmeyi azaltamadıklarını ortaya koymuştur. Tablo 3’de Orta Doğu’daki ülkelerin sahip oldukları fiyat istikrar fonları hakkında bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3. Orta Doğu’da Petrol İhraç Eden Ülkelerin Sahip Oldukları Fiyat İstikrar Fonları

Fon Adı	Varlıklar Milyar Dolar	Başlangıç Yılı	Kaynak
BAE Abu Dhabi Investment Authority	773	1976	Petrol
Suudi Arabistan SAMA Foreign Holdings	757.2	-	Petrol
Kuveyt Kuwait Investment Authority	548	1958	Petrol
Katar Qatar Investment Authority	170	2005	Petrol-Gaz
BAE Abu Dhabi Investment Council	90	2007	Petrol
Cezayir Revenue Regulation Fund	77.2	2000	Petrol-Gaz
BAE Investment Corporation of Dubai	70	2006	Petrol
BAE International Petroleum Investment Company	68.4	1984	Petrol
Libya Libyan Investment Authority	66	2006	Petrol
İran National Development Fund of Iran	62	2011	Petrol-Gaz
BAE Mubadala Development Company	60.9	2002	Petrol
Brunei Brunei Investment Agency	40	1983	Petrol
Irak Development Fund for Iraq	18	2003	Petrol
BAE Emirates Investment Authority	15	2007	Petrol

Kaynak: Yanar, 2014: 77.

Petrol ihracat gelirlerine bağımlı olan bu ülkelerde; yeni rezervlerin bulunması ya da petrol üretiminin artması, üretim ve ihracat sektörlerinin yapısını petrol lehine değiştirmektedir. Petrol ağırlıklı dış ticaret artışı sonucunda, ülkeye daha fazla döviz girmekte ve dış ticaret dengesi bozulmaktadır. Ayrıca, ülkedeki yatırımların petrol ve petrol ürünleri ağırlıklı sektörler kaydırılması, diğer sektörlerin ihmal edilmesine başka bir ifadeyle dışlama etkisi yaratarak onların üretim ve ihracatlarının azalmasına neden olmaktadır.

Küresel piyasalara petrol ihraç eden Orta Doğu ülke ekonomilerinin pek çoğunda, devlet gelirlerinin ana kaynağını petrol gelirleri oluşturmaktadır. Petrol gelirleri, petrol ihracatçıları için GSYİH ve yabancı yatırımların artmasına neden olmaktadır. Petrol ihracatına dayalı olarak gelir elde eden ülkeler, Ar-Ge, teknoloji ve verimlilik alanlarına yeteri kadar yatırım yapamadıklarından, dış piyasalarda rekabet güçlerini kaybetmektedirler. Bu durum ülkelerin ithalata bağımlı bir ekonomik yapıda olmalarına, cari açıklarının artmasına ve büyüme hızlarının düşmesine neden olmaktadır.

2008’de yaşanan küresel finans krizi ve 2014 yılında oluşan küresel ekonomideki yavaşlama, petrol arzının artması ile birlikte 100 dolar olan varil başına petrol fiyatı 40 dolar düzeyine kadar inmiştir. Ekonomileri petrole daha fazla bağımlı olan Körfez ülkelerinde (Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Katar, BAE ve Umman) petrol fiyatlarındaki değişimin ekonomik etkileri daha çok hissedilmiştir. Bütçe açıkları oluşmuş, kamu harcamaları ve sosyal yardımlarda kesintiler yaşanmıştır.

5. Literatür Özeti

Mohaghegh (2009), Orta Doğu'nun petrol ihracatçısı ülkelerinin petrolden elde ettikleri gelirlerin, sosyo-ekonomik gelişmişliklerini nasıl etkilediğini araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, her yıl elde edilen yüksek petrol gelirlerinin, ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmelerinde verimli bir şekilde kullanılmadığı belirlenmiştir.

Ghalayini (2011), farklı ülke grupları arasında petrol fiyatlarında oluşan bir değişikliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bu durum, petrol ihraç eden ya da ithal eden ülkelerde farklı olacaktır. Çalışmada G7 ülkeleri, OPEC üyesi ülkeler ile Rusya ve Çin için veriler kullanılmıştır. Uygulanan Granger nedensellik analizi sonucuna göre, birçok ülke için petrol fiyatındaki değişiklik ile ekonomik büyüme arasındaki etkileşim olmadığı sonucu elde edilmiştir. Ayrıca, G7 ülkelerinde petrol fiyatından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ilişkinin var olduğu belirtilmiştir.

Peach ve Starbuck (2011), New Mexico'da yer alan 33 ilçe için 1960, 1970, 1980, 1990 ve 2000 yılları nüfus sayımı verileri yardımıyla, enerji üretimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada tahmin edilen modeller, New Mexico'daki ilçelerde petrol ve doğalgaz çıkarmanın gelir, istihdam ve nüfus üzerinde küçük ama olumlu etkiye sahip olacağını göstermiştir.

Bildirici ve Kayıkcı (2013), petrol ihraç eden Avrasya ülkeleri (Azerbaycan, Kazakistan, Rusya Federasyonu ve Türkmenistan) için 1993-2010 dönemi yıllık verilerini inceleyerek, petrol üretimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada Panel ARDL yöntemi uygulanmış ve incelenen bu ülkeler için petrol üretimi ve ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, kısa ve uzun dönemde petrol üretimi ve ile ekonomik büyüme arasında pozitif iki yönlü nedensellik olduğu sonucu da elde edilmiştir. Bu sonuç, enerji konusunda yapılan yatırım politikalarını desteklemektedir.

Demiral vd. (2016), 12 adet petrol zengini ve gelişmekte olan ülkeler için petrol gelirlerinin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Ekonomik büyüme (kişi başına reel GSYİH) ile petrol geliri (ham petrol fiyatı ve ihracatı) arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere ayrıca, reel efektif döviz kuru ve tüketici fiyat endeksi de çalışmaya katılmıştır. 2000-2010 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak panel veri regresyon analizi yapılmıştır. Tek yönlü sabit etkiler modeli tahmin sonuçlarına göre, kişi başına reel GSYİH ile ham petrol fiyatı, ham petrol ihracatı ve tüketici fiyat endeksi arasında pozitif ilişkinin olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, kişi başına reel GSYİH ile reel döviz kuru arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğu ifade edilmiştir. Çalışmada, petrol gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkili olduğu belirlenmiştir. Ham petrol ihracat miktarının bir birim artmasıyla, kişi başına GSYH'nin 0.14 oranında artacağı sonucu elde edilmiştir.

Tamba (2017), Kamerun için ham petrol üretimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. 1977-2010 dönemi yıllık verileri, birim kök testi, VAR modeli ve Wald testi ile analiz edilmiştir. Ekonometrik analiz sonucunda, incelenen değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucu elde edilmiştir. Çalışmada ayrıca, Kamerun'da yeni petrol yataklarının keşfedilmesi için yeni yatırımların yapılması ve petrol geliri yönetiminin şeffaf hale gelmesinin gelecekte ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisinin olacağı vurgulanmıştır.

Wada (2017), Suudi Arabistan için kişi başına enerji üretimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1971-2013 dönemi için araştırılmıştır. Çalışmada VAR modeli ve Granger Nedensellik analizi kullanılarak, ekonomik büyümeden enerji üretimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Suudi Arabistan'da güçlü bir şekilde sürdürülebilir ve verimli enerji tasarrufu politikası izlenmesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, yenilenebilir enerji kaynakları vurgulanarak, enerji tasarrufu için politikalar geliştirilmesinin gerekli olduğu da belirtilmiştir.

Mohammed (2018), Angola için petrol üretimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Çalışmada, 1985-2015 dönemi yıllık verileri kullanılarak ARDL yöntemi ile analiz yapılmış, petrol üretimi ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, uzun dönemde petrol gelirinden ekonomik büyümeye doğru pozitif yönlü nedensellik olduğu belirlenmiştir. Ekonomik büyümeden petrol üretimine doğru nedensellik ilişkisinin olmamasının nedeni olarak Angola'da petrole talebin dış talebe bağlı olmasından kaynaklandığı gösterilmektedir.

6. Veri Seti Ve Yöntem

6.1. Veriler

Günümüzde petrol üretiminde oldukça öneme sahip olan ülkeler olan ve Orta Doğu Bölgesi'nde yer alan İran, Irak, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Yemen ülkeleri için Petrol Üretimi (1000 Ton varil/gün) ve Ekonomik Büyüme (Kişi Başına GSYİH (2010 sabit fiyatlarıyla ABD Doları) değişkenleri 2009-2019 yılı dönemini kapsayacak şekilde yıllık zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkisi panel veri analizi ile araştırılmıştır. Ülke sayısı az olduğundan incelenen dönem sayısının da az olması gerektiğinden, 2000-2019 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. İncelenen ülkelerden İran, Irak, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan aynı zamanda Petrol İhrac Eden Ülkeler (OPEC) üyesi ülke konumundadır. Veriler BP İstatistikleri ve Dünya Bankası'nın resmi internet sitesinden elde edilmiştir.

6.2. Yöntem

Ekonometrik çalışmalarda; zaman serisi verileri, kesit verileri ve bunların bileşiminden oluşan karma veriler olmak üzere üç tür veri kullanılmaktadır. Eğer aynı kesit birimi zaman içinde izleniyorsa, bu tür karma verilere panel veri denir. Bireyler, firmalar, hane halkları, şehirler, ülkeler gibi belirli örneklem birimlerinin zaman boyunca ölçülmesi sonucunda farklı zaman dilimlerinde aynı kitleye ilişkin veri kümelerini ifade eden panel veri yapısına ulaşılmaktadır (Baltagi, 2001; Yerdelen Tatoğlu, 2015, 2017).

Panel veri analizi ile zaman boyutuna ait yatay kesit verilerinin kullanılmasıyla ekonomik ilişkiler tahmin edilmeye çalışılmaktadır (Greene, 1993). Bu nedenle zaman ve yatay kesit verileri bir araya getirilerek, analizler gerçekleştirilmektedir.

Yatay kesit verilerine dayanan çalışma sonuçları, sadece birimler arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Ancak, panel veri kullanarak yapılan çalışmalarda hem birimler hem de bir birimde zaman içerisinde ortaya çıkan değişimler ortaya konulabilmektedir.

Basit bir doğrusal panel veri regresyon modeli genel olarak şu şekilde ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$i = 1 \dots N$$

$$t = 1 \dots N$$

Modelin hem zaman hem de kesit veriler uyarlamasında tahmin yöntemi olarak havuzlanmış regresyon ile tahmini aşamasında kullanılacak üç yöntem vardır. Bu yöntemler:

1. Klasik Model
2. Sabit Etkiler Modeli
3. Rassal Etkiler Modeli

Klasik model, hem sabit hem de eğim katsayılarının birimlere ve zamana göre sabit olduğu modellerdir. Bu model;

$$Y_{it} = \beta_0 + \sum_{k=1}^k \beta_k X_{kit} + e_{it} \quad (2)$$

şeklinde yazılmaktadır ve parametreler En Küçük Kareler yöntemi ile tahmin edilebilmektedir.

Sabit etkiler modelinin genel gösterimi;

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

şeklinde dir.

Rassal etkiler modeli;

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + \varepsilon_{it} + \mu_i \quad (4)$$

olarak ifade edilmektedir (Greene, 2003; Gujarati, 2004; Baltagi, 2001, Güriş, 2015).

6.3. Analiz Sonucu ve Bulgular

Çalışmada, Petrol üretiminin GSYİH üzerindeki etkisini belirlemek üzere uzun dönem doğrusal model; $Y_{it} = \beta_0 + \text{Petrol}_{it} + \varepsilon_{it}$ $\hat{I}=1,2,3,\dots,9$, $t=2009,2010,2011,\dots,2019$ ($N=9$, $T=11$)

İncelenen seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin olup olmadığını araştırmak üzere serilerin durağanlığının belirlenmesi gerekmektedir. Serilerin durağanlığının araştırılması için panel birim kök testi yapılarak, durağanlık derecesinin belirlenmesi gerekmektedir. Hangi birim kök testinin uygulanacağını belirlemek üzere çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin verilerin homojenlik ve ilişki durumlarının incelenmesi gerekmektedir. Homojenlik ve korelasyon sonuçları Tablo 4 ve 5’de yer almaktadır.

Tablo 4. Swamy S Homojenlik Testi Sonuçları

Değişken	p
Ekonomik Büyüme (GSYİH)	0.0001
Petrol Üretimi	0.0001

Birimlerin homojenlik testi sonuçlarının yer aldığı Tablo 4 incelendiğinde; birimler arasında fark yoktur şeklinde ifade edilen sıfır hipotezi bütün değişkenler için reddedilmiştir ($p < 0.05$). Bunun anlamı incelenen değişkenler homojen değildir.

Birimler arasındaki yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı Pesaran CD testi ile analiz edilmiş ve ulaşılan sonuçlar Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5. Pesaran CD Birimler Arası Korelasyon Testi

Değişken	p	Korelasyon
Ekonomik Büyüme (GSYİH)	0.167	-0.082
Petrol Üretimi	0.330	0.049

Tablo 5 incelendiğinde; “Birimler arasında ilişki yoktur” olarak ifade edilen sıfır hipotezi, incelenen değişkenler için reddedilmiştir ($p < 0,05$). Bunun anlamı, birimler arasında söz konusu iki değişken için korelasyon bulunduğuudur.

Tablo 4 ve Tablo 5’in sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ve petrol üretimi değişkenleri için birinci kuşak ikinci grup olarak IPS (Im Pesaran, Shin), Fisher Genelleştirilmiş Dickey Fuller birim kök testlerini kullanmak uygundur. Serilerin durağanlığının araştırılması amacıyla yapılan birim kök testi sonuçları Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Panel Birim Kök Testleri

Seri	Model	Test	Test İstatistiği	p
Ekonomik Büyüme (GSYİH)	1 Fark Alınmış	IPS (Im Pesaran, Shin)	-8,723	$p < 0.05$
	1 Fark Alınmış	Fisher Genelleştirilmiş Dickey Fuller	24,636	$p < 0.05$
Petrol Üretimi	1 Fark Alınmış	IPS (Im Pesaran, Shin)	-2,770	0,0027
	1 Fark Alınmış	Fisher Genelleştirilmiş Dickey Fuller	42,456	$p < 0.05$

Tablo 6 incelendiğinde; birim kök testleri için ifade edilen sıfır hipotezi “incelenen veri seti panel birim kök test içermektedir” şeklindedir. Elde edilen sonuçlara göre, ekonomik büyüme ve petrol üretimi serisinin birinci farkı alındığında durağan olarak bulunmuştur.

Eşbütünleşme sınamasına geçmeden önce veri setinin genel korelasyon ve homojenliği sonuçları Tablo 7 ve Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Korelasyon Sınaması

	CD Test İstatistiği	İlişki Değeri	p
PODLS Tahmincisi Üzerinden Pesaran CD testi	0.97	0.049	0.330
MG Tahmincisi Üzerinden Pesaran CD testi	0.27	0.014	0.788
Hata Düzeltme Modeli Üzerinden Pesaran CD Testi	0.062	-	0.951

Tablo 7’de birimler arasındaki ilişki Pesaran CD testi ile analiz edilmiştir. “Birimler arasında ilişki yoktur”, şeklinde belirtilen sıfır hipotezi reddedilememiştir. Bu sonuca göre, modelin birbiri ile ilişkili olmadığı söylenebilir. Birimlerin homojenlik testi sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Homojenlik Testi

	İstatistik Değeri	P
Swamy S Testi	1.0e+05	0.0001

Tablo 8 incelendiğinde; “birimler arasında fark yoktur” şeklinde ifade edilen sıfır hipotezi bütün değişkenler için reddedilmiştir (değişkenler homojen değildir). Buradan elde edilen sonuçlara göre, 1. kuşak panel eşbütünleşme testi olan Westerlund eşbütünleşme testinin uygulanması gerekmektedir. Westerlund panel eşbütünleşme analizi sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Westerlund Panel Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

	İstatistik Değeri	P
Gt	-21.219	0.0001
Ga	-2.948	0.002
Pt	-7.520	0.0001
Pa	-6.842	0.0001

Tablo 9 incelendiğinde; Westerlund panel eşbütünleşme analizine göre “eşbütünleşme yoktur” şeklinde ifade edilen sıfır hipotezi reddedilmiş ($p < 0.05$) ve eşbütünleşmenin bulunduğu belirlenmiştir. Buna göre, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Uzun dönemli ilişkiyi görebilmek için tahmin modelinin belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için gözlemlenmeyen etkilerin testi yapılmış ve sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Ülke Grubu İçin Klasik Modelin Testi

Birim Etkiler Modeli Testi	F İstatistiği Değeri	Olasılık Değeri
Ülke Grubu İçin	1519.64	0.0001

Tablo 10’da, incelenen ülkeler için ekonomik büyüme ve petrol üretimi değişkenlerinin birlikte değerlendirilmesi için yapılan çalışmada, seçilecek tahmin modelinin belirlenmesi amacıyla yapılan klasik modelin testinde temel hipotez “birim etkiler sıfıra eşittir” şeklindedir. Analiz sonuçlarına göre ülke grubu için temel hipotez reddedilmiştir, yani birim etkili model uygun bulunmuştur.

Tablo 11. Ülke Grubu İçin Gözlemlenmeyen Birim Etkilerin Testi

Hausman Testi	Ki-Kare İstatistiği Değeri	Olasılık Değeri
Ülke Grubu İçin	0.17	0.6789

Tablo 11’de çalışmada incelenen ülkelerde ekonomik büyüme ve petrol üretimi değişkenlerinin değerlendirilmesi için yapılan tahmin modelinde, gözlemlenmeyen birim etkilerin sabit veya rassal olduğunun belirlenmesi amacıyla Hausman testi uygulanmıştır. Testin temel hipotezi “parametreler arasındaki fark sistematik değildir” şeklindedir. Analiz sonuçlarına göre seçilen ülkeler için temel hipotez reddedilememiştir. Seçilen ülke grubu için gözlemlenmeyen birim etkilerin rassal etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 12. Ülke Grubu İçin Levene, Brown ve Forstye Testi İle Heteroskenastie’nin Sınanması

Heteroskedastie Testi	İstatistik Değerleri	Olasılık Değeri
W0	15.235644	0.0001
W50	13.764329	0.0001
W10	14.867408	0.0001

Tablo 12’deki verilere göre, incelenen ülkeler için ekonomik büyüme ve petrol üretimi değişkenlerinin değerlendirilmesi için, yapılan tahmin modelinin belirlenmesi amacıyla yapılan Levene, Brown ve Forstye testinin temel hipotezi “varyans birimlere göre değişmemektedir” şeklindedir. Analiz sonuçlarına göre ülke grubu için temel hipotez reddedilmiştir yani, varyans birimlere göre değişmektedir ve dolayısıyla Heteroskedastie’nin olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 13. Ülke Grubu İçin Otokorelasyonun Belirlenmesi

Durbin-Watson Testi	Otokorelasyon Durbin-Watson Değeri	Baltagi-Wu Değeri
Ülke Grubu İçin	0.29271617	0.61464776

Tablo 13’de görüldüğü gibi, incelenen ülkeler için ekonomik büyüme ve petrol üretimi değişkenlerinin değerlendirilmesi için yapılan tahmin modelinin belirlenmesi amacıyla yapılan otokorelasyon sınaması için Durbin-Watson ve Baltagi-Wu’nun yerel en iyi değişmezler testi yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre, Baltagi-Wu’nun yerel en iyi değişmezler testi, 2’ye yakın değildir buradan otokorelasyon önemlidir sonucuna varılabilir.

İncelenen ülke grubu için birim etki model seçilmiştir, bununla beraber gözlemlenmeyen birim etkilerin sabit olduğu sonucuna varılmıştır. Verilerin değerlendirilmesi kısmında Otokorelasyon ve Değişen Varyanslılığın (Heteroskedastite) varlığına dair bulgular elde edilmiştir. Veriler heterojen iken aynı zamanda korelasyon olması nedeniyle Arellano Froot Rogers Tahmincisi seçilmiştir.

Tablo 14. İncelenen Ülke Grubu İçin Arellano Froot Rogers Tahmincisi

Bağımlı Değişken: Ekonomik Büyüme				Wald ki-kare testi= 3.96
Gözlem Sayısı: 85				Modelin Olasılık Değeri
Grup Sayısı: 8				= 0.0936
Açıklayıcı Değişken	Katsayı	Std. Hata	t İstatistiği	Olasılık Değerleri
Petrol Üretimi	0.8944176	0.5334129	1.68	0.094

Tablo 14’de incelenen ülkeler için Arellano Froot Rogers tahmincisi kullanılarak model oluşturulmuştur. Modeldeki Wald Ki-Kare testine göre; açıklayıcı değişken olan petrol üretimi değişkeni % 90 güven düzeyinde anlamlıdır. Petrol üretimindeki 1 birimlik artışın, ekonomik büyümeyi % 0.9 oranında artıracığı söylenebilir. Orta Doğu’nun sahip olduğu petrol rezervleri ve üretim miktarları, bölge ülkelerinin ekonomik büyümesinde en önemli bir yere sahiptir. Analiz sonucundan da, görülebileceği üzere petrol üretiminin % 1 oranında artması, ekonomik büyüme üzerinde % 0.9’luk bir artışa neden olmaktadır. Elde edilen bu sonuç, literatürde yer alan Bildirici ve Kayıkçı (2013), Tamba (2017) ve Wada (2017) tarafından yapılan çalışmalarla da tutarlıdır.

7. Sonuç

Fosil kaynaklardan elde edilen gelirlerin ihracatta ve kamu gelirlerindeki paylarının yüksek olması, genel olarak fosil yakıtlara olan bağımlılığı ifade etmektedir. Bu bağımlılığı oluşturan başlıca faktörler; ülkedeki tasarruf oranının yetersizliği, ekonomik büyüme düzeyinin düşüklüğü, petrol gelirleri gibi fiyat dalgalanmalarına açık olan kaynak gelirlerinin ekonomide büyük yer tutması ve yeterli ekonomik çeşitliliğin olmaması olarak belirlemek mümkündür.

Çalışmada, Orta Doğu Bölgesi’ndeki önemli petrol üreticileri olan İran, Irak, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, BAE, Yemen için petrol üretimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri analizi ile araştırılmıştır. Westerlund panel eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre, incelenen değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu belirlenmiştir. Buna göre, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı söz konusudur. İncelenen ülkeler için ekonomik büyüme ve petrol üretimi arasındaki ilişkiyi belirlemek için seçilecek tahmin modelinin belirlenmesi amacıyla yapılan Hausman testine göre, birim etkili modelin uygun olduğu belirlenmiştir. Seçilen ülke grubu için gözlemlenmeyen birim etkilerin rassal etkili olduğu

sonucuna varılmıştır. Son olarak, incelenen ülkeler için Arellano Froot Rogers tahmincisi kullanılarak model oluşturulmuştur. Wald Ki-Kare testine göre; açıklayıcı değişken olan petrol üretimi değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, petrol üretimindeki 1 birimlik artışın, ekonomik büyümeyi % 0.9 kadar artırdığı sonucu elde edilmiştir.

Orta Doğu bölgesinin, sahip olduğu petrol rezervleri ve üretim miktarları, ülkelerin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Bölgedeki enerji rezervlerinde bir sorun yaşanması durumunda ya da fiyatlarda bir gerileme olduğunda, ülkelerde işsizlik ve yoksulluk ortaya çıkmaktadır. Hollanda Hastalığı olarak tanımlanan bu gelişme, Orta Doğu'daki petrol ve doğalgaz ihracatçısı ülkelerde, doğal kaynak rezervlerinin ya da fiyatlarının azalması, ekonomik küçülmelere neden olmuştur.

2008'de yaşanan küresel finans krizi ve 2014 yılında yaşanan küresel ekonomideki yavaşlama, petrol arzının artması ile birlikte 100 dolar olan varil başına petrol fiyatı 40 dolara kadar düşmüştür. Ayrıca, ABD'de kaya gazı sektöründe yaşanan ilerlemelere bağlı olarak, petrol üretiminin artması ve yeni tip koronavirüs (Covid-19) salgının etkisiyle küresel petrol talebinin azalması, Orta Doğu ülkelerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Ekonomik büyümeleri petrole bağımlı olan ve ihracat gelirlerinin büyük bir bölümü petrol gelirlerinden oluşan Orta Doğu ülkeleri; Ar-Ge, teknoloji ve verimlilik alanlarına yeteri kadar yatırım yapamadıklarından, dış piyasalarda rekabet güçlerini kaybetmektedirler. Bu durum ülkelerin ithalata bağımlı bir ekonomik yapıda olmalarına, cari açıklarının artmasına ve büyüme hızlarının düşmesine neden olmaktadır. Ekonomileri petrole daha fazla bağımlı olan Körfez ülkelerinde (Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Katar, BAE ve Umman) petrol fiyatlarındaki düşmenin ekonomik etkileri çok daha ağır olmuş, bu ülkelerde bütçe açıkları meydana gelmiş, kamu harcamaları ve sosyal yardımlarda kesintiler yaşanmıştır.

Petrol fiyatlarında oluşan dalgalanmalar ve petrol fiyatlarındaki geleceğe yönelik belirsizlikler, Orta Doğu ülkelerini alternatif ekonomik sektörlere yönlendirmiştir. Orta Doğu ülkeleri petrol bağımlılığından kurtulmak için ekonomilerini çeşitlendirmeye başlamışlar ve yapısal değişim programlarını devreye almışlardır. Başta güneş olmak üzere alternatif enerji kaynaklarına, turizm ve finans gibi hizmet sektörlerine ve diğer sanayi dallarına yatırımlar yapmaya başlamışlardır. İhracat gelirlerinin çeşitlendirilmesine yönelik olarak üretim sektörlerinin yeniden yapılandırılması, devlet harcamalarının rasyonel hale getirilmesi ve daha şeffaf, verimli ve esnek yönetim ilkeleri oluşturulmalıdır.

Ekonomide özel sektör payını artırmaya yönelik olarak, altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi, bürokratik işlemlerin kolaylaştırılması, KOBİ'lere kolay kredi olanakları ve ayrıca kadın emek faktörünün ekonomide daha fazla kullanımının sağlanması gerekmektedir. Ekonomik sektörlerdeki rekabeti ve çeşitlendirmeyi sağlayacak, beşeri sermayenin yetiştirilmesi ve ulusal kapasitenin geliştirilmesine yönelik yabancı sermayeyi teşvik edici stratejiler yürürlüğe konmalıdır.

Kaynaklar

- Baltagi, B. (2001). *Econometric Analysis of Panel Data*, (2nd ed.). UK: John Wiley & Sons Ltd.
- Bayraç, H. N. (2018). Uluslararası Doğalgaz Piyasasının Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Politikalar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(3), 13-36.
- Bayraç, H. N. (2019). Küresel Petrol Piyasasındaki Fiyat Dalgalanmalarının Ekonomik Etkileri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(19), 44-59.
- Bayraç, H. N. ve Çemrek, F. (2019). Azerbaycan Petrol Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Araştırılması ve Hollanda Hastalığı. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(31), 1245-1254.
- Bayraç, H. N. (2020). Geleneksel Enerji Piyasaları ve Politikaları. *Enerji Ekonomisi ve Politikaları, Piyasalar, Dünya, Avrupa Birliği ve Türkiye Boyutlu Analizler*, Editörler: Hüseyin Naci Bayraç ve Fatih Çemrek, Ekin Yayınları, Bursa, 25-56.
- Bildirici, M. E. ve Kayıkcı F. (2013). Effects Of Oil Production On Economic Growth in Eurasian Countries: Panel ARDL Approach. *Energy*, 49, 156-161.
- BP (2021). BP Statistical Review Of World Energy 70th Edition. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (Erişim Tarihi: 25.04.2022).
- Demiral, M., Ball H. ve Akça, E.E. (2016). Petrol Gelirleri ve Ekonomik Büyüme: Seçilmiş Petrol Zengini Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Panel Veri Analizi. *Sosyoekonomi*, 24(27), 85-102.
- Ghalayini, L. (2011). The Interaction Between Oil Price And Economic Growth. *Middle Eastern Finance And Economics*, 13, 127-141.

- Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis*. Pearson Education India.
- Gujarati, D. (2004). *Basic Econometrics*. United States Military Academy, West Point.
- Gürüş, S. (2015). *Stata ile Panel Veri Modelleri*. Der Yayınları, İstanbul.
- Mohaghegh, M. (2009). Revenue From Exporting Oil, Income Distribution, And Economic Progress in The Middle East. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 1(1), 41-55.
- Mohammed, M. (2018). Oil Production And Economic Growth in Angola. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(2), 127-131.
- Tamba, J. G. (2017). Crude Oil Production and Economic Growth: Evidence from Cameroon. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning and Policy*, 12(3): 275-281.
- Peach, J. ve Starbuck, C. M. (2011). Oil and Gas Production and Economic Growth in New Mexico. *Journal of Economic Issues*, 45(2), 511-526.
- Taşkın, A. (2019). Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği (2003-2017). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Nevşehir.
- Ulusoy, R., Yazıcı, E. ve Altun, İ. (2017). Petrol Fiyatlarında Yaşanan Belirsizlik ve Orta Doğu'da Sürdürülebilir Büyüme: Orta Doğu Ekonomilerinin Çeşitlendirilmesi. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(15), 31-45.
- Wada, I. (2017). Energy Production and Economic Growth in Saudi Arabia: Dynamic Causality. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 12(6), 584-590.
- Yanar, R. (2014). Petrol Fiyatlarındaki Düşüş Ve Orta Doğu Ekonomilerine Etkileri. *Orta Doğu*, 6(65), 74-77, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/19rustemyanar.pdf, (Erişim Tarihi: 30.08.2020).
- Yapraklı, S. (2013). *Enerjiye Dayalı Büyüme-Türk Sanayi Sektörü Üzerine Uygulamalar*. Beta Basım Yayın Dağıtım, Yayın No: 3001, İşletme-Ekonomi Dizisi: 626, İstanbul.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2015). *İleri Panel Veri Analizi*. Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2017). *Panel Zaman Serileri Analizi*. Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Yılmaz, H. İ. (2016). Orta Doğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Orta Doğu Politikasının Ekonomik Etkileri. *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1), 99-128.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**KLİNİK MANYETİK REZONANS GÖRÜNTÜLEME HİZMETLERİNDE DIŞ
KAYNAK KULLANIMININ MALİYET-FAYDA ANALİZİ: DÜZCE ÜNİVERSİTE
HASTANESİ ÖRNEĞİ***

*Cost-Benefit Analysis of Outsourcing in Clinical Magnetic Resonance Imaging Services: The
Case of Düzce University Hospital*

Kurtca Mehmet UĞURLU¹ ve Enver BOZDEMİR²

¹Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, k.mehmet_ugurlu@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-9909-7962

²Prof. Dr., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, enverbozdemir@duzce.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0845-1602

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
22.11.2021

Kabul/Accepted:
07.03.2022

DOI:
10.18069/firsbed.1027159

Anahtar Kelimeler
Dış kaynak, Manyetik
Rezonans (MR)
Görüntüleme, Maliyet
Fayda Analizi

ÖZ

Çalışmanın amacı, hastaneler Manyetik Rezonans (MR) görüntüleme hizmet sunumunu yaparken, karlılık açısından bu hizmet sunumlarını kendi imkânlarıyla mı yoksa ilgili alanda uzman olan işletmelerden Dış Kaynak Kullanımı (DKK) yoluyla mı karşılamalarının daha avantajlı olduğunu tespit etmektir. Çalışmaya ait veriler nitel araştırma yöntemiyle doküman analizine tabi tutulmuştur. Araştırmanın evrenini Düzce Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi-Hastanesi (DÜSUAH) radyoloji birimi, örneklemini ise MR görüntüleme hizmetleri oluşturmaktadır. Çalışmada 2019-2020 yıllarında Hastanenin kendi imkanlarıyla sunduğu MR hizmetleri ile DKK yoluyla gerçekleştirilen hizmetlerinin gelir ve giderleri incelenerek maliyet fayda analizi yapılmıştır. Hastane 2019 yılında DKK yöntemiyle 30.419 adet MR'dan %30, 2020 yılında 19.928 adet çekimden %34 oranında faaliyet karı elde etmiştir. Hastanenin kendi MR cihazıyla 2019'da 3.631 adet çekime karşılık %169, 2020 yılında 2.685 adet çekimden %157 oranında faaliyet zararı tespit edilmiştir. Bu nedenle MR hizmet sunumunun hastanenin kendi imkânlarından ziyade DKK'ya başvurusu karlılık açısından tercih edilmesi gereken yönetsel bir karar biçimi olduğu sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

Purpose of the study, While hospitals are providing Magnetic Resonance (MR) imaging service, it is to determine whether it is more advantageous to meet these service offerings by their own means or by outsourcing from companies that are experts in the relevant field. The data of the study were subjected to document analysis by qualitative research method. The population of the research is Düzce University Health Application Practice and Research Center-Hospital radiology unit and the sample is MR imaging services. The data of the study covers the years 2019-2020. According to these data, the cost benefit analysis was made by examining the income and expenses of the MR services provided by the hospital with its own facilities and the services provided by outsourcing. Although the hospital had an operating profit of 30% from 30,419 MRs in 2019 and 34% from 19,928 MRs in 2020 with the DKK method, it had an operating loss of 169% from 3,631 MRs in 2019 and 157% from 2,685 MRs in 2020 with its own MR device. For this reason, it has been concluded that MR service provision is a form of managerial decision that should be preferred in terms of profitability, rather than the hospital's own means of providing this service with outsourcing.

Atıf/Citation: Uğurlu, K. M. ve Bozdemir, E. (2022). Klinik Manyetik Rezonans Görüntüleme Hizmetlerinde Dış Kaynak Kullanımının Maliyet-Fayda Analizi: Düzce Üniversite Hastanesi Örneği. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(593-604).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Enver BOZDEMİR, enverbozdemir@duzce.edu.tr

*Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazar tarafından hazırlanan "Klinik Görüntüleme Hizmetlerinde Dış Kaynak Kullanımının Maliyet-Fayda Analizi: Düzce Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi Örneği" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Günümüzde sağlık hizmetlerinde beklentilerin artması, sağlık teknolojisinin gelişmesi ve sağlık hizmetine talebin artması sağlık hizmetlerinin maliyetini arttırmıştır. Söz konusu maliyet artışlarının başında teknolojik cihazlara duyulan ihtiyaçların artması gelmektedir. Bundan dolayı çoğu hastane maliyetleri minimum seviyelere indirebilmek için yatırım maliyetleri yüksek olan bazı hizmet ve cihazları alanında uzman işletmelere devretme yöntemini tercih etmektedir. Görüntüleme ve laboratuvar hizmetleri, temizlik ve güvenlik hizmetleri vb. tıbbi ve diğer hizmetlerin, istenilen kalitede ve istenilen maliyetlerde sunulabilmesi için Dış Kaynak Kullanım (DKK) yöntemi iyi bir alternatif oluşturmaktadır. Ancak başvuru dış kaynak kullanım yönteminde maliyet, fayda ve karlılık analizlerinin yapılması bu yöntemin gerekli olup olmadığının incelenmesi gerekir.

DKK, işletmelerin temel yetenekleri ve uzmanlık alanları ile ilgili faaliyetlere odaklanmasını sağlamak amacıyla temel yetenek alanlarına girmeyen faaliyetleri daha düşük maliyetle ilgili alanda uzmanlaşmış işletmeler aracılığıyla yerine getirilmesine olacak sağlayan stratejik yönetsel karar biçimidir.

Özellikle 1980 yıllardan sonra hem ülkemizde hem de diğer ülkelerde, kamu kurum ve kuruluşlarının esas faaliyet konuları içerisinde yer almayan bazı hizmetlerin özel işletmelerine ihale yolu ile yaptırılması hususu gündeme gelmiştir. DKK'dan faydalanma hususu, sağlık sektöründe de gittikçe kendisine yer bulmuş olup Türkiye'de pek çok hastanede bazı destek hizmetlerinin özel sektör işletmeler tarafından yerine getirilmesine başlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2010).

Bu doğrultuda sağlık hizmet sunucuları, temel yetenekleri olan teşhis ve tedavi hizmetlerine odaklanırken temel yetenekleri dışındaki destekleyici hizmetler olan yemek, temizlik, güvenlik, veri giriş, danışma, hasta kabul, çamaşırhane gibi hizmetlerin yanı sıra son dönemlerde yardımcı tıbbi hizmetlerden olan mikrobiyoloji, biyokimya, radyoloji, nükleer tıp, gibi hizmetleri de dış kaynak kullanımıyla yerine getirdikleri görülmektedir (Bozdemir ve Öcel, 2016).

Be nedenle son dönemlerde çoğu sağlık kurumunda da yaygın olarak kullanıldığı görülen DKK yönetimi, hastane işletmelerinin temel yetenekleri dışındaki tamamlayıcı ve destekleyici tıbbi hizmet unsurlarını, modern teknolojilerle, istenilen kalitede ve daha düşük maliyetle daha iyi hizmet verebilmek için kullanmaktadır. Sağlık sunucuları bu hizmet sunumlarını yapmadan önce mutlaka DKK avantaj ve dezavantajlarını dikkate almaları gerekir.

Çalışmanın amacı, hastanelerin yardımcı klinik Manyetik Rezonans (MR) görüntüleme hizmet sunumunu yaparken, hizmet sunumu kalitesinden ödün vermeden karlılık açısından bu hizmet sunumlarını kendi imkânlarıyla mı yapmalarının yoksa ilgili alanda uzman olan işletmelerden DKK yoluyla karşılamalarının daha avantajlı olup olmadığı hususunu maliyet-fayda-karlılık analizi yaparak yönetsel kararlar açısından faydalı bilgiler sunmaktır.

2. Literatür Taraması

DKK, bir işletmenin süreklilik arz eden bazı içsel faaliyetlerini, bir anlaşmaya bağlı olarak, dışarıdaki tedarikçi işletmelere devretmesi olarak ifade edilmektedir (Greaver, 1999). Başka bir ifadeyle DKK, daha önce işletme içerisinde yapılan/yönetilen bir işlemin ilgili insan kaynağı ile uzun süreli sözleşme kapsamında bir dış firmaya devredilmesi işlemidir (Quelin ve Duhamel 2003). Kısaca kurum dışı kaynaklardan yararlanma olarak ifade edilen DKK, kurumun geleneksel olarak kendi imkânları ile ürettiği hizmetleri bir başka hizmet sağlayıcısına anlaşma ya da ortaklık yoluyla aktarmasıdır (Roberts, 2001).

Literatürde sağlık hizmetleri sunumunda DKK ve maliyet analizlerini konu alan çalışmalar aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

Bozdemir ve Öcel (2016), tarafından yapılan çalışmada; hastanelerde tıbbi görüntüleme hizmetlerinden olan MR hizmetinin hastanenin kendisinin gerçekleştirmesi ile bu hizmeti DKK yöntemine başvurarak sunması incelenmiş, maliyet minimizasyonu açısından karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışma neticesinde Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Manyetik Görüntüleme ünitesindeki hizmetlerin maliyet tasarrufu sağlamada DKK yönteminin önemli bir potansiyeli olduğu tespit edilmiştir.

Kalkan, (2015) tarafından Ankara Halk Sağlığı Müdürlüğünde yapılan çalışmada müdürlükteki merkez binası ve bağlı birimlerin hizmet sunumu esnasında, hangi alanda DKK yöntemine başvurdukları, bu hizmetlerin temini esnasında nasıl bir DKK yöntemi uyguladıklarını ve bu yöntemin fayda-maliyetleri

incelenmiştir. DKK sayesinde Laboratuvar hizmeti alımında %41, Kit Karşılığı Cihaz Edinim hizmeti alımında %48 maliyet tasarruf sağlandığı görülmüştür.

Akyürek (2013) yaptığı çalışmada; Türkiye’de Sağlık Bakanlığı Hastaneleri’nde yöneticilerin DKK’ndan yararlanma olgusunun sektörel performansa ilişkin değerlendirmelerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmada Görüntüleme hizmetleri için harcanan tutarlarda en büyük payı MR hizmetinin aldığı görülmüştür. Mollahaliloğlu, Gürsöz, Arı ve Öncül’ün (2010) yapmış oldukları çalışmada, kurum dışı kaynaklardan yararlanma yoluyla temin edilen klinik olan ve klinik olmayan hizmetlerin ekonomik açıdan değerlendirilmesini amaçlamıştır. Çalışma sonucunda klinik ve klinik olmayan hizmetler ayrı ayrı incelenmiş ve ekonomik bağlamda değerlendirilmiş ve bu hizmetlerde dış kaynak kullanımı maliyet açısından daha uygun olduğu ortaya konulmuştur.

Toprak (2019) tarafından 10 ayrı Dış Hekimliği Fakültesinde yaptığı çalışmasında, alışmaya dahil edilen fakültelerin bir kısmının merkezi sterilizasyon ünitesi (MSÜ) ve dış protez laboratuvar (DPL) hizmetlerini bünyesinde veya dış kaynak yolu ile yürütmüş/yürütüyor olmasına dikkat edilmiştir. Gerek DPL ve gerekse MSÜ hizmetlerinin dış hekimliği fakültelerinde DKK ile veya kendi bünyelerinde yürütmeleri açısından mali olarak herhangi bir fark istatistiki olarak tespit edilememiştir. Bu durumda, idarelerin hizmetin kalitesi yönünden seçimini yapması ve buna göre strateji belirlemesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Bozdemir ve Terzi, (2020) yaptıkları çalışmada; hastanelerin alım yaptıkları dış laboratuvar tetkik hizmetlerinin nedenini ve gerekçelerini ortaya koyarak karlılık analizi ve muhasebeleştirilmesi hususu ile özel tıbbi laboratuvarların hizmet sunumlarını muhasebe bakış açısıyla değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmanın yapıldığı ilgili hastanede sonuç olarak dış laboratuvar hizmet alımında son yıllarda karlılığında artış sağlanmış olduğunu ve hizmetin devam ettirebilir olduğunu ortaya konulmuştur.

Baç (2019), yapmış olduğu çalışmada; Devlet hastanelerinin dış kaynak kullanımını yoluyla sağladığı temizlik, güvenlik, yemekhane, veri hazırlama, laboratuvar ve görüntüleme hizmetlerinin mali açıdan değerlendirmesini yapmayı amaçlamıştır. Çalışma sonucunda, DKK giderleri içinde temizlik ve veri hazırlama giderlerinin yüksek paya sahip olduğu gözlenmiştir.

Danvers ve Nikolov (2010), ele aldıkları çalışmada; DKK’nın hastanelerin kârlılığına etkisi olup olmadığı araştırılmıştır. DKK’nın maliyetleri azalttığı ve stratejik avantajlar ve faydalar sağladığı, bununla birlikte kârlılık performansına etki ettiği belirtilmektedir.

Özdemir, (2010), Kafkas Üniversitesinde yaptığı çalışmada üniversitenin kendi bünyesinde temizlik personeli istihdam etmesi durumuyla DKK karşılması arasında DKK yönteminin üniversiteye yıllık 86.000 TL gibi bir maliyet tasarrufu sağlayacağını belirtmiştir.

Ekin, Yanık ve Kıyak’ın (2012) yapmış oldukları çalışmalarında, dış kaynaktan sağlanan hizmetlerin hangi maliyetlerle, hangi finansal kaynaktan temin edildiğini belirlemek amacıyla hizmet ihaleleri incelenmiştir. İncelenen hastanede DKK yöntemine başvuru hizmetlerle, %58,79 oranında maliyet tasarrufu sağladığı belirlenmiştir.

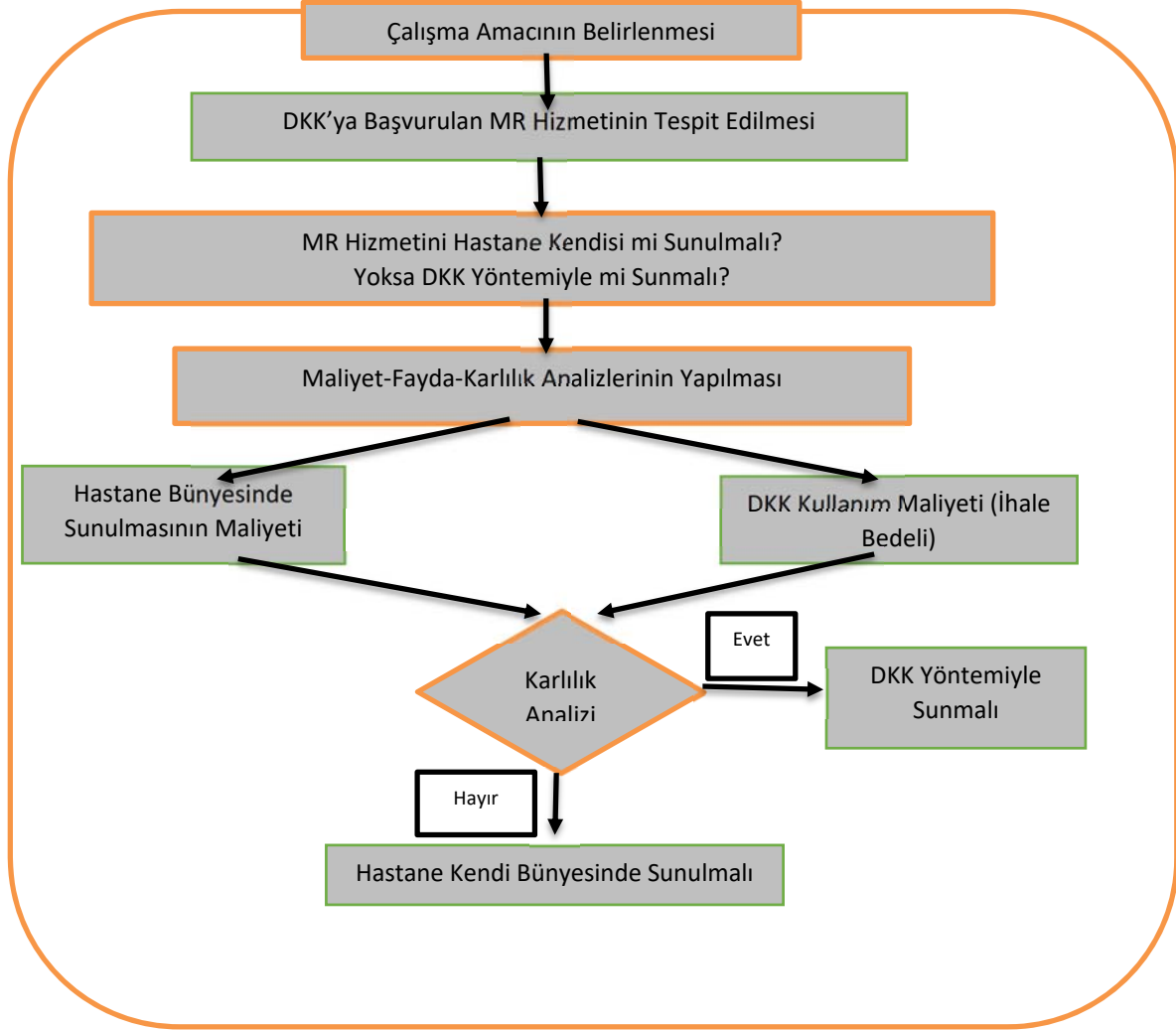
Yalçın, Akın ve Şeker’in (2011) Kayseri Eğitim ve Araştırma Hastanesinde yaptıkları çalışmada BT ve MR hizmetlerinin DKK yoluyla yapılmasında ortalama %40 maliyet avantajı sağlandığı tespit edilmiştir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini DÜSUAH’de 2019-2020 yıllarındaki MR görüntüleme hizmetlerinin tamamını oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise hastanenin radyoloji bölümüne bağlı klinik hizmetlerden olan 28 farklı MR görüntüleme hizmetlerinin tamamını oluşturmaktadır. Araştırmada örnek seçilmeyip tüm evrene ulaşmak hedeflenmiştir. Evrene ulaşılması hedeflenen 28 adet MR görüntüleme hizmetinden tamamına ulaşılmıştır. MR hizmetleri temel alınarak 2019-2020 yılları maliyet-karlılık analizi yöntemiyle karşılaştırması yapılmıştır. Hizmet alımı (DKK) yöntemiyle ve hastanenin kendi bünyesinde sağladığı hizmetler karşılaştırılmıştır.

3.2. Araştırmanın Modeli (Şekil 1)

Şekil 1. Araştırmanın modeli

3.3. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemine başvurulmuştur. Araştırmada kullanılan veriler, ilgili birimlerden alınan dokümanlardan elde edilmiştir.

Çalışmanın amacına uygun olarak DÜSUAH'da alan çalışması yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak başvuru doküman analizinde veriler, Düzce Üniversitesi Rektörlüğü Döner Sermaye İşletme Müdürlüğünden ve DÜSUAH'dan elde edilmiştir. Elde edilen dokümanların inandırıcılığı artırmak, kategorilemeye yardımcı olmak, sınıflamak, çalışma bulgularını desteklemek ve onaylamak için DÜSUAH üst yönetimiyle ve ilgili birim çalışanlarıyla da yüz yüze görüşülerek araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliği sağlanmıştır.

DÜSUAH Radyoloji bölümü MR görüntüleme hizmetlerinde DKK yoluyla gerçekleştirilen harcamalarını ve gelirlerini ortaya koyabilmek ve hastanenin kendi bünyesindeki cihaz, ekip ve ekipmanlar ile harcamalarını ve gelirlerini inceleyip karşılaştırmak amacıyla, elde edilen dokümanlar incelenmiş ve 2019-2020 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Bu yıllara ait mali tablolara ait dokümanlara ulaşıp, geçerliği ve orijinalliği kontrol edilmiş, veriler tek tek incelenerek hesaplanmış ve maliyet-fayda-karlılık yönüyle karşılaştırılmıştır.

3.4. Araştırma İzni

Araştırmada kullanılan verilerin toplanıp elde edilebilmesi için Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 03.12.2020 tarih ve 2020/20 sayılı kararı, Düzce Üniversitesi Rektörlüğü Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü'nün 13.01.2021 tarih ve E-78509709-300-3632 ve DÜSUAH'nın 21.12.2020 tarih ve 69898333/300/E.62232 sayılı araştırma izinleri alınmıştır.

4. Bulgular

Araştırmaya konu olan hastane klinik görüntüleme hizmetlerinin sunumu için alanında uzman olan X firmasından 16.10.2017-16.10.2020 tarihleri arasında 36 ay süreli dış kaynak kullanımına başvurmuştur. (17.10.2020 tarihinden sonra bir başka firma ile anlaşma yapılmıştır). Söz konusu hizmet alımı ihale sözleşmesi kapsamında yüklenici X firması (isminin açıklanması istenmeyen); 1 adet Bilgisayarlı Tomografi (BT) cihazı, 1 adet Manyetik Rezonans cihazı, 3 adet Dijital Röntgen cihazı ile 20.000.000 SUT puanı karşılığı hizmet sağlayacaktır (Tablo 1).

Tablo 1: 2019/2020 Yıllarına ait MR İstatistik Bilgileri

MR Türü	DKK					Kendi Bünyesinde Hizmet Sunumu				
	SUT BİRİM FİYATI (TL)	2019 Çekim Sayısı (Adet)	Toplam Tutar (TL)	2020 Çekim Sayısı (Adet)	Toplam Tutar (TL)	2019 Çekim Sayısı (Adet)	Toplam Tutar (TL)	2020 Çekim Sayısı (Adet)	Toplam Tutar (TL)	
MR, Kolanjiyografi	67,925	305	20.717,13	354	24.045,45	126	8.558,55	119	8.083,08	
MR, Anjiyografi	67,925	374	25.403,95	9	611,33	35	2.377,38	39	2.649,08	
MR, Nazofarinks	67,925	13	883,03	525	35.660,63	-	0,00	-	0,00	
MR, Vertebra, lomber	67,925	6299	427.859,58	126	8.558,55	926	62.898,55	536	36.407,80	
MR, Spektroskopi (tek voksel tek eko)	67,925	7	475,48	16	1.086,80	2	135,85	2	135,85	
MR, Diffüzyon	67,925	4197	285.081,23	62	4.211,35	632	42.928,60	833	56.581,53	
MR, Meme	67,925	98	6.656,65	78	5.298,15	1	67,93	3	203,78	
MR, Temporomandib. eklem (tek eklem)	67,925	17	1.154,73	463	31.449,28	-	0,00	-	0,00	
MR, Abdomen, alt	67,925	900	61.132,50	2658	180.544,65	48	3.260,40	39	2.649,08	
MR, Abdomen, üst	67,925	658	44.694,65	97	6.588,73	43	2.920,78	41	2.784,93	
MR, Akciger ve mediasten	67,925	18	1.222,65	62	4.211,35	3	203,78	1	67,93	
MR, Artrografi	67,925	1	67,93	9	611,33	-	0,00	-	0,00	
MR, Beyin	67,925	5272	358.100,60	17	1.154,73	573	38.921,03	345	23.434,13	
MR, Vertebra, servikal	67,925	4145	281.549,13	3265	221.775,13	509	34.573,83	266	18.068,05	
MR, Vertebra, torakal	67,925	685	46.528,63	120	8.151,00	124	8.422,70	83	5.637,78	
MR, Dinamik	67,925	831	56.445,68	13	883,03	36	2.445,30	33	2.241,53	
MR, Perfüzyon	63,849	30	1.915,47	301	19.218,55	3	191,55	4	255,40	
MR, Ekstremitte tek taraflı	67,925	611	41.502,18	11	747,18	70	4.754,75	40	2.717,00	
MR, Hipofiz	67,925	168	11.411,40	3842	260.967,85	6	407,55	7	475,48	
MR, Spektroskopi (multivoksel tek eko)	67,925	15	1.018,88	653	44.355,03	1	67,93	1	67,93	
MR, Bos akım	67,925	81	5.501,93	535	36.339,88	2	135,85	1	67,93	
MR, Boyun	67,925	90	6.113,25	14	950,95	10	679,25	3	203,78	
MR, Diğer	67,925	654	44.422,95	1	67,93	55	3.735,88	33	2.241,53	
MR, Eklem tek	67,925	4636	314.900,30	3271	222.182,68	395	26.830,38	246	16.709,55	
MR, Kulak	67,925	204	13.856,70	2193	148.959,53	15	1.018,88	4	271,70	
MR, Orbita	67,925	71	4.822,68	470	31.924,75	14	950,95	4	271,70	
MR, Yüz	67,925	26	1.766,05	735	49.924,88	2	135,85	1	67,93	
MR, Ürografi	67,925	13	883,03	28	1.901,90	1	67,93	1	67,93	

TOPLAM GELİR	30.419	2.066.088,3 0	19.928	1.352.382,5 2	3.631	246.635,68	2.685	182.362,32
GİDER*		1.431.365,8 0		892.572,12		665.029,10		467.498,84
KAR/ZARAR		634.722,50		459.809,88		-		-285.136,52
Oran		0,30		0,34		(1,69)		(1,57)

***GİDER:** Buradaki giderlerden biri, ihale bedeli karşılığı yüklenici X Şirketine KDV hariç ödenen DKK bedellerini göstermektedir. Diğeri ise Hastanenin kendi imkanlarıyla sunduğu hizmet bedeli için yapılan giderlerden oluşmaktadır.

DKK sözleşme maddeleri kapsamında sunulan görüntüleme hizmetlerinde tüm giderlere yüklenici X işletmesi katlanmaktadır. Yapılan sözleşme kapsamında yüklenici firma ile 20.000.000 SUT puanı için 8.700.000,00 TL olarak anlaşma sağlanmıştır. Bu kapsamda KDV hariç birim puan ihale bedeli 0,418 TL olarak tespit edilmiştir. SUT işlem puanı ise 0,593 TL'dir.

2019 yılında hizmet alımı yöntemiyle gerçekleştirilen MR çekimlerinden SUT'a göre toplam 2.066.088,30 TL gelir elde edilmiş ve yüklenici firmaya ihale bedeline göre toplam 1.431.365,80 TL ödenmiştir. Buna göre 2019 yılı için toplam kar 634.722,50 TL'dir. 2019 yılı MR hizmet alımından %30 karlılık sağlanmıştır. 2020 yılında hizmet alımı yöntemiyle gerçekleştirilen MR çekimlerinden SUT'a göre toplam 1.352.382,52 TL gelir elde edilmiş ve yüklenici firmaya ihale bedeline göre toplam 892.572,12 TL ödenmiştir. Buna göre 2020 yılı için toplam kar 459.809,88 TL'dir. 2020 yılı MR hizmet alımından %34 karlılık sağlanmıştır (Tablo 1).

Araştırmaya konu olan Düzce Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezinin kendi MR cihazının 2019 yılı için SUT geliri 246.635,68 TL'dir. Katlanmış olduğu toplam maliyetler 665.029,10 TL'dir. 2019 yılı için 418.393,42 TL ve %169 oranında zarar tespit edilmiştir. 2020 yılı için SUT geliri 182.362,32 TL'dir. Katlanmış olduğu toplam maliyetler 456.451,77 TL'dir. 2020 yılı için 285.136,52 TL ve %157 oranında zarar tespit edilmiştir (Tablo 1). 2019/2020 yıllarında Hastane tarafından katlanılan gider türleri aşağıdaki gibidir.

4.1. İlk Madde Malzeme Giderleri

Araştırmaya konu olan hastanede tıbbi sarf ve ilaç giderleri MR ve BT üniteleri için 2019 yılı için toplam veriler kayıt altına alınmış; iki birim için toplam gider 52.565,30 TL'dir. Malzemeler iki ayrı birimde kullanıldığı için ½ oranı alınmıştır. MR birimi için yıllık malzeme gideri $(52.565,30/2) = 26.284,15$ TL (KDV hariç)'dir. 2020 yılında gerçekleşen iki birim için toplam malzeme gideri 74.642,43 TL'dir. Malzemeler iki ayrı birimde kullanıldığı için ½ oranı alınmıştır. MR birimi için yıllık malzeme gideri $(74.642,43/2) = 37.321,11$ TL (KDV hariç)'dir. 2020 yılında malzeme giderlerinin artmasının en önemli nedeni COVID-19 pandemisi ile çalışanların kişisel koruyucu donanım (eldiven, önlük ya da tulum, el antiseptiği, maske vb) kullanım sayısı önemli ölçüde artmış olmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle pandemi nedeniyle MR biriminde çalışanların kişisel koruyucu donanım giderleri ilk madde ve malzeme giderleri içerisinde yer almaktadır.

4.2. Personel Giderleri

MR ve BT birimlerinde 1 profesör, 1 doçent, 1 doktor öğretim üyesi, 1 araştırma görevlisi, 5 adet radyoloji teknisyeni, 1 güvenlik, 1 temizlik personel sorumlu olarak çalışmaktadır. Personelin yıl içerisinde kullandığı yıllık izin, şua izni ve rapor gün sayıları okuma süreleri dikkate alınarak maliyetlerine etkisi hesaplanmıştır. Öğretim elemanları ve sağlık personelleri MR ve BT birimlerinde eş zamanlı olarak iki ayrı birimde hizmet verdikleri için ½ oranı, temizlik ve güvenlik personelleri altı ayrı birime hizmet sundukları için 1/6 oranı alınmıştır. MR bölümü personel sabit ödeme giderleri aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: MR Bölümü Personel Sabit Ödeme Giderleri

Yıllar	Öğretim üyesi maaş ve sabit ek ödeme ((toplam ödenen sabit ücretler/bir ayda çalışılan saat)*(rapor okuma süresi))	Araştırma görevlisi (1/2*1)	Radyoloji teknisyeni (1/2*5)	Temizlik görevlisi (1/6*1)	Güvenlik görevlisi (1/6*1)
2019	39.276,97	35862,85	128.851,80	4.500,00	4.500,00
2020	27.021,85	40.465,21	126.504,72	5.299,92	5.299,92

Personel değişken giderleri hesaplanırken öğretim üyelerinin, araştırma görevlilerinin ve teknisyenlerin performanslarına göre döner sermayeden ödenen ücretler dikkate alınmıştır. MR bölümü personel değişken ödeme giderleri aşağıda Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: MR Bölümü Personel Değişken Ödeme Giderleri

Yıllar	Öğretim üyeleri ek ödeme bilgisi ((toplam ödenen değişken ek ödeme/bir ayda çalışılan toplam öğretim üyesi gün sayısı)* (rapor okuma süresi gün))	Araştırma görevlisi (1/2*1)	Radyoloji teknisyeni (1/2*5)
2019	5.673,91	4.846,66	15.567,00
2020	3.028,98	5.528,97	16045,80

4.3. Genel Hizmet Üretim Giderleri

Yemek gideri: 2019 yılı için hastanenin bir öğün yemek fiyatı 4,16 TL’dir. MR ve BT üniteleri için toplam yemek sabit gideri $4,16 \times 2.566$ öğün=10.674,56 TL, MR ünitesi için $10.674,56/2=5.337,28$ TL olarak hesaplanmıştır. 2020 yılı için hastanenin bir öğün yemek fiyatı 4,16 TL’dir. MR ve BT birimleri için toplam yemek sabit gideri $4,16 \times 3.116$ öğün=12.962,56 TL hesaplanmış, MR ünitesi için $12.962,56/2=6.481,28$ TL olarak hesaplanmıştır. Her iki birime aynı personeller hizmet sundukları için ½ oranı alınmıştır.

Temizlik gideri: Özellikle COVID-19 pandemisi nedeni ile çevresel kontaminasyona karşı ortam temizliği ve çalışanların el hijyeni önem kazanmış ve buna bağlı olarak temizlik kimyasalları, el antiseptik ürünlerinin kullanımı artmıştır. Bu temizlik malzemelerinin yanısıra diğer temizlik malzemeleri hastanenin tüm birimlerinde ortak gider olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak bu temizlik malzemelerinin ne kadarlık kısmının MR biriminde kullanıldığı tespit edilememiştir.

Su gideri: Araştırmaya konu olan hastane kendi artezyen suyunu kullandığı için su ücretsiz olup, maliyet hesaplarına katılmamıştır.

Isınma ve soğutma gideri: MR ünitesinde kışın ısınma yazın ise soğutma klima ile sağlanmaktadır. 2019 yılı MR ünitesi için ortalama 1 kwh= 0,68 TL olarak hesaplanmış olup kullanım $6.500 \text{ kwh} \times 0,68 \text{ TL} = 4.420,00 \text{ TL}$ ısınma ve soğutma gideri oluşmuştur. 2020 yılı için hastanenin ödediği ortalama 1 kwh= 0,79 TL olarak hesaplanmış olup kullanım $6.550 \text{ kwh} \times 0,79 \text{ TL} = 5.174,50 \text{ TL}$ ısınma ve soğutma gideri oluşmuştur.

Elektrik gideri: MR cihazı çalışırken çekim esnasında harcanan elektrik gideri ortalama hesaplanmıştır. MR cihazı çekim esnasında 1 dakikada ortalama 0,28 kilowatt elektrik enerjisi tüketmektedir. 2019 yılı için toplam 62170 dakika aktif çekim süresi bulunmaktadır. 2019 yılı için toplam enerji tüketimi $62170 \text{ dk} \times 0,28 = 17107,04 \text{ kwh}$ ’dır. 2019 yılı için MR cihazı elektrik gideri $17107,04 \text{ kwh} \times 0,68 \text{ TL} = 11.837,16 \text{ TL}$ ’dir. 2020 yılı için toplam 41140 dakika aktif çekim süresi bulunmaktadır. MR ünitelerinde ev tipi elektrik gideri için 1 saatte harcanan 1,7 kwh’dir. Bir günde 10 saat çalışma olduğu için $10 \text{ saat} \times 1,7 \text{ kwh} = 17 \text{ kwh}$ ’dir. 2019 yılı için $260 \text{ gün} \times 17 \text{ kwh} = 4420,00 \text{ kwh}$ ’dir. 2019 yılı ortak ev tipi elektrik gideri $4420,00 \text{ kwh} \times 0,68 \text{ TL} = 3.005,60 \text{ TL}$ ’dir. MR ünitesi ev tipi elektrik gideri $3005,60/2 = 1.502,80 \text{ TL}$ ’dir. MR ünitesi için toplam elektrik gideri $11.837,16 + 1.502,80 = 13.339,96 \text{ TL}$ ’dir. 2020 yılı için toplam enerji tüketimi $41140 \text{ dk} \times 0,28 = 11.519,20 \text{ kwh}$ ’dir. 2020 yılı için MR cihazı elektrik gideri $11.519,20 \text{ kwh} \times 0,79 \text{ TL} = 9.100,16 \text{ TL}$ ’dir. 2020 yılı ortak ev tipi elektrik gideri $4454,00 \text{ kwh} \times 0,79 \text{ TL} = 3518,66 \text{ TL}$ ’dir. MR ünitesi ev tipi elektrik gideri $3518,66/2 = 1.759,33 \text{ TL}$ ’dir. 2020 yılı MR ünitesi için toplam elektrik gideri $9.100,16 + 1.759,33 = 10.859,49 \text{ TL}$ ’dir.

Helyum gaz gideri: MR cihazı için 2018 yılında 3 yıllık 15.250 TL'lik helyum gazı alınmıştır. 2019 yılı için helyum gazı gideri 5.083,33 TL'dir. 2020 yılı için helyum gazı gideri 5.083,33 TL'dir.

Yıllık bakım onarım gideri: MR cihazı için 2019 yılında yıllık sabit bakım onarım ve yedek parça gideri 162.000,00 TL'dir. 2020 yılında yıllık sabit bakım onarım ve yedek parça gideri ise 168.000,00 TL'dir

Hastane otomasyon (HBYS) kullanım gideri: Araştırmaya konu olan hastanede toplam otomasyon maliyeti kullanıcı sayısına bölünerek 1 kullanıcının maliyeti hesaplanmıştır. Tek kullanıcının otomasyon maliyeti 398.000,00 TL /750 adet= 530,66 TL'dir MR ve BT ünitesinde 10 kullanıcının maliyeti 530,66*10= 5.306,60 TL olup, MR ünitesi otomasyon maliyeti 5.306,60/2= 2.653,30 TL'dir. 2020 yılında da 2.653,30 TL gidere katlanılmıştır.

Giyecek gideri: Hastanede MR ünitesinde temizlik ve güvenlik personelleri için 2019 ve 2020 için ayrı ayrı giyecek gideri 193,15 TL'dir.

Servis hizmeti gideri: MR ve BT ünitelerinde toplam 12 personel olduğu için 347,79*12= 4.173,48 TL'lik ortak maliyet oluşmuştur. MR ünitesi için 2019 yılında toplam servis hizmeti maliyeti 4.173,48/2= 2.086,74 TL'dir. MR ünitesi için 2020 yılında toplam servis hizmeti maliyeti ise 2.527,20 TL'dir.

Amortisman gideri: Hastane MR cihazını 2010 yılında 2.045.520,00 TL'ye edinmiştir. 2010 yılında alınan cihazın 10 yıl ömrü tespit edilmiştir. 2019 yılı için amortisman tutarı 204.552,00 TL'dir. 2020 yılında 10 yıllık ömrünü tamamladığı için amortisman hesaplanmamıştır.

Radyoloji biriminde çalışanların "Sağlık Hizmetlerinde İyonlaştırıcı Radyasyon Kaynakları ile Çalışan Personelin Radyasyon Doz Limitleri ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik" gereği Eliza HBsAg-AntiHBs-Anti HCV-Anti HIV 6 ayda 1, Biyokimya-Hormon 6 ayda 1, T3-T4-TSH yılda 1 kez, Kan Grubu, Akciğer Röntgeni, Hemogram 6 ayda 1, Periferik Yayma 6 ayda 1, Dozimetre takibi 2 ayda 1, Göz- Cildiye Muayenesi yılda 1 ve Tiroid Ultrasonografi yılda 1 kez yapılması gerekmektedir. Yasal olarak yapılması zorunlu olan bu sağlık taraması testleri DÜSUAH bünyesinde yapılmaktadır. Bu nedenle katlanılan sağlık gideri genel hizmet üretim giderlerine dahil edilmeyip çalışma kapsamına alınmamıştır.

Tablo 4: Hastanenin Kendi Bünyesindeki MR Cihazı İçin Katlanmış Giderler

Maliyet Unsurları	2019 Tutar (TL)	2020 Tutar (TL)
1-Direkt İlk Madde ve Malzemeler		
Tıbbi Sarf ve İlaç Giderleri	26.284,15	37.321,11
2-Direkt İşçilik Giderleri		
Toplam Sabit İşçilik Giderleri	212.991,62	204.591,62
Toplam Değişken İşçilik Giderleri	26.087,57	24.603,75
3-Genel Hizmet Üretim Giderleri		
Yemek Giderleri	5.337,28	6.481,28
Isınma ve Soğutma Giderleri	4.420,00	5.174,50
Elektrik Giderleri	13.339,96	10.859,49
Helyum Gaz Giderleri	5.083,33	5.083,33
Bakım Onarım Giderleri	162.000,00	168.000,00
Hastane Otomasyon Giderleri	2.653,30	2.653,30
Giyecek Giderleri	193,15	193,15
Servis Hizmet Giderleri	2.086,74	2.527,20
Amortisman Sabit Giderleri	204.552,00	--
TOPLAM	665.029,10	467.498,84

Tablo 4'e göre Hastanenin MR hizmetini kendi imkanlarıyla sunması durumunda maliyet unsurları içerisinde 2019 yılında kullanılan ilk madde ve malzeme %4, personel gideri %36, genel hizmet üretim giderleri ise %60 olup bunun %31'i birikmiş amortisman, %24' bakım ve onarım giderleridir. Bu oranları 2020 yılı itibariyle kullanılan ilk madde ve malzeme gideri %6, personel giderleri %50, genel hizmet üretim giderleri ise %44 olmuştur. Buna göre maliyet unsurları açısından 2020 yılında 2019 yılına göre ilk madde ve malzeme giderlerinde pandemi nedeniyle %42 oranında bir artış olduğu buna karşın personel giderlerinde

önemli bir değişiklik olmazken genel üretim giderlerinde %100'lük bir azalmanın olduğu görülmüştür. 2020 yılındaki genel hizmet üretim giderlerindeki azalışın en önemli nedeni 2010 yılında aktifleştirilen ve ekonomik ömrü 10 yıl olan MR cihazının faydalı ömrünün tamamlanmış olmasından dolayı yıllık birikmiş amortisman ayrılmadığından kaynaklanmaktadır.

5. Tartışma

Klinik hizmetlerden MR hizmeti sunumunu iki farklı yöntemlerle sağlayan DÜSUAH'de yapılan maliyet fayda analizinde 2019 yılında DKK yöntemiyle yapılan MR çekiminde 30.419 adet, 2020 yılında ise % 34 oranında bir azalma ile 19.928 adet farkı çekim hizmeti alınmıştır. Hastanenin kendi MR cihazında ise 2019 yılında 3.631 adet çekim, 2020 yılında ise %26 oranında bir azalma ile 2.685 adet farklı türde çekim yapılmıştır (Tablo 1).

2020 yılında bir önceki yıla göre MR çekiminde DKK'da %34, kendi cihazında %26 oranında azalmanın en önemli nedeni 2020 yılındaki COVID-19 hastalığı nedeniyle hasta sayısının azalmasıdır. Bu süreçte COVID-19 hastaları daha çok hastalığın teşhis ve tedavisinde BT çekimlerine daha fazla ihtiyaç duyulması olarak gösterilebilir.

2019 yılında DKK hizmet alımı yöntemiyle gerçekleştirilen MR çekimlerinden %30 oranında 634.722,50 TL faaliyet karı, 2020 yılında %34 oranında toplam 459.809,88 TL faaliyet karı elde edilmiştir. Hastane kendi MR cihazını kullanarak sunmuş olduğu hizmetten 2019 yılında %169 oranında 418.393,42 TL faaliyet zararı, 2020 yılında %157 oranında ve 285.136,52 TL tutarında faaliyet zararı yaptığı görülmüştür (Tablo 1).

Yapılan çalışmada hastanenin kendi imkânlarıyla sunduğu MR hizmetlerinde zararın yüksek çıkmasının önemli nedeni kurum cihazlarıyla yapılan çekim sayılarının düşük olmasıdır. Çekim sayılarının düşük olmasının en önemli nedeni ise DKK hizmet sunumuyla gerçekleştirilen MR cihazının son teknolojik ürün olduğu için MR çekimlerinin görüntü kalitesinin yüksek olması nedeniyle çekimlerin bu cihaza yönlendirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda Yanmaz'ın (2019) yaptığı çalışmada DKK firması seçim ölçütlerinde kalite "çok önemli" olarak ilk sırada yer almasıyla desteklemektedir.

Hastanenin çekim başına 2019 yılı için 20,87 TL/adet (634.722,50 TL/30.419 adet) kar elde ettiği dikkate alındığında eğer söz konusu yılda DKK'ya başvurmuş olsaydı 2019 yılında zarar değil 75.778,97 TL (20,87 TL/adet*3.631 adet) faaliyet karı sağlayacağı hesap edilmektedir. 2020 yılı için 23,07 TL/adet (459.809,88 TL/19.928 adet) kar elde ettiği dikkate alındığında eğer söz konusu yılda DKK'ya başvurmuş olsaydı 2019 yılında zarar değil 61.942,95 TL (23,07 TL/adet*2.685 adet) faaliyet karı sağlayacağı hesap edilmiştir (Tablo 1).

Hastanenin kendi cihazıyla sunduğu MR hizmetinde en önemli gider unsuru cihazın birikmiş amortismanı ile bakım ve onarım giderleridir. Bir diğer önemli gider unsuru ise personel giderleridir. Söz konusu hastane ileri teknoloji gerektiren MR cihazı hizmet sunumunu kendi bünyesinde ifa etmeyip DKK başvurması durumunda yeni yüksek teknolojik bir ürüne daha fazla kaynak tahsis etmekten kurtulacağı gibi yüksek bakım ve onarım giderleriyle personel giderlerinden de feragat etmiş olacaktır. Bu da DKK daha avantajlı duruma getirmektedir. Elbette DKK başvurusunun maliyet avantajı yanında dışa bağımlılık, belirli tedarikçilerle işbirliği yapma zorunluluğu, yüksek fiyat teklifleri, piyasanın monopolleşmesi gibi pek çok yönetsel dezavantajları da vardır.

Bozdemir ve Öcel'in (2016) yaptığı çalışmada hastanenin kendi bünyesinde MR hizmetini sunması sonucu kar marjının %32 olduğu, DKK yöntemine başvurarak MR hizmetini sunması sonucu kar marjının %170 olduğu tespit edilmiştir. Yaptığımız çalışma sonucunda MR hizmetinin kurumun kendi bünyesinde sunması sonucunda 2019 yılında %169 zarar, 2020 yılında %157 zarar meydana geldiği tespit edilmiş, DKK yöntemiyle sunduğu MR hizmetinden 2019 yılında %30 kar, 2020 yılında %34 kar sağladığı tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmamız, Bozdemir ve Öcel'in (2015) çalışmasının sonuç tespitiyle "DKK yöntemi daha fazla karlılık sağlamaktadır" örtüşmekte ve söz konusu araştırmamıza konu olan hastanede de DKK kullanımı daha fazla kar sağlamaktadır.

Mollahaliloğlu ve diğerlerinin yapmış oldukları başka bir çalışmada, MR hizmetinin dış kaynaktan sağlanması sonucunda %40,55 karlılık sağlanacağı, MR hizmetinin kurum imkânlarıyla sunulması sonucunda %13,61 zarar oluşacağı tespit edilmiştir. BT hizmetinin dış kaynaktan sağlanması sonucunda %39,24 karlılık sağlanacağı, kurum imkânlarıyla sunulması sonucu %4,41 karlılık sağlanacağı tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada DKK kullanım maliyetlerinin %40-50 civarında daha uygun olduğu,

kurumun kendi sunduğu hizmet maliyetlerinin SUT fiyatından da yüksek olduğu saptanmış ve “klinik hizmetlerin kurum dışı kaynaklardan sağlanması, Sağlık Bakanlığı hastaneleri için ekonomik bir seçenek olarak değerlendirilmiştir. Yaptığımız çalışmada, kurumun kendi imkânlarıyla sunduğu MR ve BT hizmetlerinde zarar oluşması, maliyetlerin SUT’tan elde edilen gelirlerden yüksek olması ve DKK kullanım yönteminin %30-%40 arasında karlılık sağlamasından dolayı söz konusu çalışmanın verileri ve tespitleri bizim çalışmamızı desteklemektedir.

Kalkan (2015), çalışmasında DKK yoluyla laboratuvar hizmeti alınmasının %41 maliyet avantajı sağladığını ve Kit karşılığı cihaz edinim hizmetinin %48 maliyet avantajı sağladığını tespit etmiştir. Yaptığımız çalışmada MR ve BT hizmetinin DKK yöntemiyle sunulması sonucunda karlılığı %30-%35 arasında olduğu tespit edilmiş ve söz konusu çalışmanın oranlarıyla çalışmamız örtüşerek DKK yöntemi daha avantajlı olduğu tespit edilmiştir.

Ekin ve diğerlerinin (2012), yaptıkları çalışmada BT hizmetinin DKK yöntemiyle sunulması sonucu 1.182.873,60 TL maliyet tasarrufu sağladığı tespit edilmiştir. Hastanenin kendi imkanlarıyla sunduğu BT hizmetinin maliyeti 315.985,88 TL, geliri 241.488,31 TL ve zararının 74.497,57 TL olduğu tespit edilmiştir. Anlaşılacağı üzere yaptığımız çalışmayı Ekin, vd.’nin yaptıkları çalışma maliyet-karlılık açısından desteklemektedir.

Yalçın ve diğerleri (2011), çalışmalarında MR hizmeti için DKK yönteminin karlılık oranı sırasıyla 2007 yılında 0,40, 2008 yılında 0,41, 2009 yılında 0,49 olduğu; kurumun kendi imkânlarıyla sunduğu MR hizmetinin kar/zarar oranı sırasıyla 2007 yılında -0,08, 2008 yılında 0,32, 2009 yılında 0,42 olduğu tespit edilmiştir.

Literatür taramaları sonucu elde edilen bilgiler hem dünyada hem Türkiye’de birçok sektörde DKK’na artan bir eğilim olduğu görüşü hâkimdir. Yine literatür incelemeleri sonucu Omrani, Delgoshaei ve Gorgi, (2017)’nin ve Kavosi, Rahimi, Khanian, Farhadi ve Kharazmi (2018)’nin yaptığı çalışmada DKK yöntemine başvurma nedenlerinin en başlarında maliyet tasarrufu gelmektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Çalışmada DÜSUAH kendi imkânlarıyla hizmet sunduğu MR cihazı ile DKK yöntemiyle hizmet sunduğu MR hizmetleri maliyet-fayda-karlılık açısından analiz edilmiştir. DKK yöntemiyle sunulan MR hizmetlerinin 2019 yılı verilerine göre 30.419 adet çekime karşılık %30 oranında 634.722,50 TL tutarında faaliyet karı, 2020 yılında 19.928 adet çekim karşılığında %34 oranında 459.809,88 TL tutarında faaliyet karı sağlanmıştır. Hastanenin kendi imkanlarıyla sunduğu MR hizmeti ise 2019 yılında 3.631 adet çekime karşılık %169 oranında 418.393,42 TL tutarında faaliyet zararı, 2020 yılında 2.685 adet çekim karşılığında %157 oranında 285.136,52 TL tutarında faaliyet zararı olduğu görülmüştür.

2020 yılında bir önceki yıla göre çekim sayısında azalmanın en önemli nedeni COVID-19 hastalığı nedeniyle hastane başvuran normal hasta sayılarında bir azalma olduğu ve bu süreçte COVID-19 hastalığının teşhisinde BT çekimlerine daha fazla yer verildiği görülmüştür.

Kurum, kendi cihazıyla sunduğu MR hizmetinden zarar etmesinin en önemli nedenlerinden birisi 2010 yılında alınmış görüntüleme ve çekim kalitesi düşük olan kuruma ait bir MR cihaza karşın yeni teknolojik donanıma sahip DKK cihazının tercih edilmesidir. Bir diğer neden ise personel giderleri, birikmiş amortisman giderleri ve yıllık bakım onarım giderlerinin toplam giderler içerisinde fazla bir yere sahip olmasıdır.

MR hizmet sunumunda Kurumun kara geçebilmesi için yüksek teknolojik donanıma sahip çekim kalitesi fazla olan cihazların satın alınması yerine DKK başvurulması durumunda sabit sermaye yatırımlarının daha yeni teknolojik varlıklara ve daha az maliyetle daha verimli yatırımlara aktarılması sağlanmış olur. Ayrıca Kurumlar DKK sayesinde yüksek personel ücretlerinden, yıllık bakım ve onarım giderlerinden ve birikmiş amortisman giderlerinden kurtulmuş olacaktır.

Yapılan çalışma sonucunda eğer hastane kendi imkanlarıyla değil de DKK başvurarak gerçekleştirmiş olsaydı 2019 yılında %169 oranında zarar değil %30 kar marjıyla 75.778,97 TL kar, 2020 yılında %157 oranında zarar değil %34 kar marjıyla 61.942,95 TL tutarında faaliyet karı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yapılan çalışma sonucunda MR hizmetinin DKK yöntemiyle sunulması, maliyet tasarrufu sağlamada, son teknolojiye sahip kaliteli ve verimli sağlık hizmeti sunmada DKK yöntemi stratejisinin önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Buna karşın zorunlu ve süreklilik arz eden görüntüleme

hizmetinin DKK başvurulmasının dışa bağımlılık, belirli tedarikçilerle işbirliği yapma zorunluluğu, yüksek fiyat teklifleri, personel arasında iş uyum sorunu gibi pek çok yönetsel dezavantajları da göz önünde bulundurulması gerekir.

Kaynaklar

- Akyürek, Ç. E. (2013). *Sağlık sisteminde dış kaynaklardan yararlanma: T.C. Sağlık Bakanlığı hastanelerinde dış kaynaklardan yararlanma uygulamalarının değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Baç, A. (2019). *Tekirdağ ili kamu hastaneleri genel sekreterliğine bağlı hastanelerde dış kaynak kullanımı: çorlu devlet hastanesi örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Bozdemir, E. ve Öcel, Y. (2016). Hastanelerde dış kaynak kullanımının maliyet minimizasyonu açısından analizi: bolu izzet baysal eğitim ve araştırma hastanesi manyetik rezonans (MR) cihaz örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 1054-1056.
- Bozdemir, E. ve Terzi, M. (2020). Dış laboratuvar hizmetleri alımı ve laboratuvar fason hizmet üretiminin muhasebe işlemleri açısından değerlendirilmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 7, 196-203.
- Danvers, K. and Nikolov, P. (2010). Does outsourcing affect hospital profitability?. *Journal of Health Care Finance*, 37(1), 13-29.
- Ekin, A., Yanık, A. ve Kıyak, M. (2012). Bir eğitim ve araştırma hastanesinde dışardan satın alınan hizmetlerin ekonomik değerlendirmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 15(1), 1-23.
- Greaver, M.F. (1999). *Strategic outsourcing: A structured approach to outsourcing decisions and initiatives*. American Management Association, New York, NY.
- Kalkan, M. (2015). *Sağlık hizmetlerinde dış kaynak kullanımının çalışan maliyetine etkisi: Ankara halk sağlığı müdürlüğü uygulaması*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kavosi, Z. Rahimi, H. Khanian, S. Farhadi, P. and Kharazmi, E. (2018). Factors influencing decision making for healthcare outsourcing: a review and delphi study. *Med J Islam Repub Iran*, 32(56), 1-7.
- Mollahaliloğlu, S. Gürsöz, H. Arı, H. O. ve Öncül, H. G. (2010). *Türk sağlık sisteminde kurum dışından hizmet alımı uygulamaları*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayın No: 791.
- Omrani, A. Delgoshaei, B. ve Gorgi, H. A. (2017). Identifying factors affecting about outsourcing in paraclinical services: a systematic review of literatüre. *Journal of Applied and Fundamental Sciences*, 92(S), 1290-1308.
- Özdemir, H. Ö. (2010). Kamu kuruluşlarında dış kaynaklardan yararlanma outsourcing: Kafkas Üniversitesi örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 20, 1-13.
- Quelin, B. ve Duhamell, F. (2003). Bringing together strategic outsourcing and corporate strategy: outsourcing motives and risks. *European Management Journal*, 21(5), 647-661.
- Roberts, V. (2001). Managing strategic outsourcing in the healthcare industry. *Journal of Healthcare Management*, 46(4), 239-249.
- Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü (2010). *Türk sağlık sisteminde kurum dışından hizmet alımı uygulamaları*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayın No: 791.
- Toprak, D. (2019). *Dış hekimliği fakültelerinde, merkezi sterilizasyon ve dış protez laboratuvar hizmetlerinin kurum bünyesinde veya dış tedarik yolu ile yapılmasının finansal açıdan karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yalçın, İ. Akın, M. ve Şeker, M. (2011). Kamu hastanelerinde dış kaynak kullanımı: Kayseri Eğitim ve Araştırma Hastanesi örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(20), 83-92.
- Yanmaz Arpacı, Ö. (2019). *İşletmelerde dış kaynak kullanımı ve inovasyon ilişkisi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 03.12.2020 tarih ve 2020/20 sayılı kararı, Düzce Üniversitesi Rektörlüğü Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü'nün 13.01.2021 tarih ve E-78509709-300-3632 ve DÜSUAH'nın 21.12.2020 tarih ve 69898333/300/E.62232 sayılı araştırma izinlerini almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE BİREYLERİN ÖZYETERLİLİĞİNİN GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

The Effect of The Self-efficiency of Individuals on The Fear of Missing During The Covid-19 Pandemic Process

Sezer KORKMAZ¹, Merve ÖZZEYBEK TAŞ² ve Figen ÖZŞAHİN³

¹Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye, sezer.korkmaz@hbu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9393-5136

² Öğr. Gör., Ankara Medipol Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, Sağlık Turizmi İşletmeciliği, Ankara, Türkiye, merve.ozzeybek@ankamedipol.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8328-8315

³Öğr. Gör., Avrasya Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, Dış Protez Teknolojileri Programı, Trabzon, Türkiye, figen.ozsahin@avrasya.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9227-4938

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
26.11.2021

Kabul/Accepted:
21.02.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1028607

Anahtar Kelimeler

Gelişmeleri gözden kaçırma korkusu, fomo, özyeterlilik, başarı, Covid-19

Keywords

Fear of overlooking developments, fomo, self-efficacy, success, Covid-19

ÖZ

Amaç: Bu çalışmanın amacı covid-19 pandemisi sürecinde bireylerin özyeterliliğinin, gelişmeleri kaçırma korkusu üzerindeki etkisinin incelenmesidir.

Yöntem: İlişkisel bir niteliği olan bu çalışmanın örneklemini, ülke genelindeki 18 yaş üstü olan 660 kişi oluşturmaktadır. Çalışma internet aracılığı ile paylaşılan anket formları ile gerçekleştirilmiştir. Anket içerisinde bireylerin kişisel özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacıların geliştirmiş olduğu Kişisel bilgi formu ile Sherer vd. (1982) tarafından geliştirilen ve Yıldırım ve İlhan (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Özyeterlilik Ölçeği" ile Przyblski vd. (2013) tarafından geliştirilen ve Gökler ve arkadaşları (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan "Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeği" kullanılmıştır.

Bulgular: Araştırmada özyeterlilik cinsiyete göre farklılaşmamaktadır. Ayrıca özyeterlilik eğitim düzeyine göre de farklılaşmamaktadır. Gelişmeleri kaçırma korkusu ise cinsiyete göre farklılaşmazken eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır. Ayrıca bireylerin özyeterliliğinin artmasının gelişmeleri kaçırma korkusu yaşamalarını azaltacak yönde etki edeceği ifade edilebilmektedir. Tartışma: Araştırma sonucunda, özyeterliliğin gelişmeleri kaçırma korkusunu etkilediği bulunmuştur. Bu çalışmada Covid-19 ile ilgili bilgi edinilen kaynaklardan en çok güvenilen kaynağın Sağlık Bakanlığı olduğu belirtilmiştir.

ABSTRACT

Purpose: The aim of this study is to examine the effect of individuals' self-efficacy on the fear of missing out during the covid-19 pandemic process.

Method: The sample of this study, which has a relational nature, consists of 660 people over the age of 18 from across the country. The study was carried out with questionnaire forms shared via the internet. In order to determine the personal characteristics of individuals in the questionnaire, the Personal Information form developed In order to determine the personal characteristics of the individuals in the questionnaire "The Personal Information form" developed by the researchers was used with "Self-Efficacy Scale" developed by Sherer et al. (1982), adapted into Turkish by Yıldırım and İlhan (2010) and "The Fear of Missing Out Scale" developed by Przyblski et al. (2013), adapted into Turkish by Gökler et al. (2016).

Findings: In the study, self-efficacy does not differ according to gender and education level. Fear of missing out, on the other hand, does not differ according to gender, but differs according to educational status. In addition, it can be stated that the increase in the self-efficacy of individuals will have an effect on reducing their fear of missing out on developments. Discussion: As a result of the research, it was found that self-efficacy affects the fear of missing out. In this study, it was stated that the most trusted source from the sources about Covid-19 was the Ministry of Health.

Atf/Citation: Korkmaz, S., Özzeybek Taş, M. ve Özşahin, F. (2022). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Bireylerin Özyeterliliğinin Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Üzerindeki Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(605-614).

Sorumlu Yazar/ Corresponding author: Merve ÖZZEYBEK TAŞ, merve.ozzeybek@ankamedipol.edu.tr

1. Giriş

Geçmişten günümüze kadar tüm dünyayı etkisi altına almış olan salgın hastalıklardan söz edilmiştir. Çin’de başlayan ve hızla neredeyse bütün dünyaya yayılan koronavirüs, birçok insanın ölümüne neden olmuştur. Koronavirüs Çin’in Hubei Eyaleti, Vuhan Şehri’nde, 31 Aralık 2019’da etiyolojisi bilinmeyen pnömoni vakalarının bildirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Türkiye’de ise ilk koronavirüs vakası 11 Mart 2020 tarihinde saptanmıştır. (Wang ve ark., 2020:1062). Dünya Sağlık Örgütü insandan insana bulaşan ve hızla yayılan bu hastalıkta ölüm vakalarının çoğunlukla ileri yaşta olan ya da kanser, diyabet, hipertansiyon, kronik akciğer hastalıkları, kardiyovasküler hastalık gibi sistemik hastalıkları bulunan bireylerde görüldüğünü bildirmiştir (Covid19.saglik.gov.tr).

Küresel bir pandemi haline gelen COVID-19 sadece tıbbi değil, ekonomik, mesleki, sosyal, politik, etik ve ahlâki bazı sonuçlara neden olmuştur. Seyahat özgürlüklerine gelen yasaklamalardan eğitim sistemine kadar, ülkenin ekonomik durumu, tüketicilerin davranışları, tarım, lojistik gibi faaliyet alanları da salgınla beraber büyük değişikliğe uğramak durumunda kalmıştır (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 142-150).

Dünya üzerinde eğitim kurumları kapatılarak, seyahatler kısıtlanarak ve insanların toplu halde bir araya geldikleri yerler kapatılarak koronavirüsün yayılmasını durdurmak için gerekli önlemler alınmıştır (Güngör, 2020: 821).

COVID-19 hastalığından korunmak amacıyla alınan önlemlerden birisi her yaş grubunda görülebilen sosyal izolasyon kavramıdır. Bu önlemlerden bir diğeri de kısmi ya da tüm gün sokağa çıkma yasaklarıdır. İnsanlar bu süreçte ülkelerinde ve dünyada salgının gelişim sürecini en çok kitle iletişim ve sosyal medya araçlarından takip etmektedirler (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 145). Bireyleri ve toplumu bir çok yönde etkileyen pandemiler, toplumda bozulmalara neden olan sosyal bir olgudur. Hastalıkla ilgili olumsuz düşünce ve duygular arttıkça, ortaya çıkan belirsizlik ve kriz insanların her zaman olduğundan farklı davranışlar sergilemesine neden olmaktadır (Karakas, 2020: 6).

Gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO) Przybylski vd. (2013: 841) tarafından “başkalarının kendisi yokken güzel bir deneyimi yaşabileceğine dair endişe, heyecan verici ya da ilginç bir olayın başka bir yerde gerçekleşeceği kaygısı olarak tanımlanmıştır.” şeklinde yapılmıştır. İngilizce de “fear of missing out” olarak yer alan bu kavramın baş harflerinin kısaltılması sonucu FoMO şeklinde kullanılmaktadır. Diğer bir tanımda ise, FoMo kavramı, aile ve sosyal çevresi ile ilişki kurabilmek amacıyla sosyal medyayı kullanan insanların bağlantı kesilmesi korkusu yaşamasıdır. FoMO, bireylerin sosyal bir gruba girme gereksiniminden ortaya çıkmıştır. Akıllı telefonlar ile her an kullanabildiğimiz sosyal medya kanalları bu gereksinimi karşılamada son derece etkin olmuştur (Wiesner, 2017:13). İlk olarak 1990’lı yılların ortalarında bahsedilmeye başlanan sosyokültürel bir fenomen, motivasyon ve kişilik faktörü olarak tüketici psikolojisinde önemli ve yeni bir kavram olarak nitelendirilen FoMO, bir nevi bireylerin kaybetme korkusunu açıklamaktadır (Yağcı ve Çabuk, 2021:195).

Özyeterlilik teorisi ise bireyin zor durumlarda duygusal performansını kontrol edebilme becerisidir. Öz yeterlilik; bireylerin kendilerinden beklenen şeyleri yönetmesine imkan verecek becerilerine olan inanç olarak tanımlanabilirken, kişilerin zorluklar karşısında duygusal performansını kontrol edebilmesi şeklinde de ifade edilebilmektedir (Öneren ve Çiftçi, 2013:309). Bir başka tanımda ise bireylerin kendi uygulamalarını yönetebilme becerilerine olan inanç olarak ifade edilmektedir (Luszczynska vd, 2005:81). Güçlü bir yeterlilik duygusuna sahip insan, zor görevlerden kaçmak yerine meydan okumayı tercih eder. İddialı amaçlar ortaya koyar ve amaçlarına ulaşmadaki kararlılıklarından asla vazgeçmez. Bu süreçte başarısız olsalar da daha çok emek vererek çabalarını sürdürürler (Kanat, 2018:793). Kişilerin öz yeterliliklerinin üstesinden gelinmesi gereken olaylarda doğrudan etkisi olduğu bilinmektedir. Algılanan özyeterlilik ne kadar güçlü ise zorluklarla başa çıkma da o kadar yüksektir (Bandura ve Adams, 1977:288). Pandeminin birçok alanda yarattığı zorluklar düşünüldüğünde, bireylerin özyeterlilikleri ile bu zorlukların üstesinden gelme mücadelesi doğrudan ilişkili olabilir.

Alanyazında özyeterlilik ile ilgili uzun yıllardır yapılan birçok çalışma bulunmasına rağmen, FoMO ile ilgili çalışmaların son yıllarda daha çok yapılmaya başladığı görülmüştür. Özyeterlilik ile fomonun beraber ele alındığı bu araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı pandemi sürecinde kişilerin özyeterliliklerinin gelişmeleri kaçırma korkusu üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır.

Özyeterlilik ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, Chudzicka ve Zalewska’nın (2020:8) daha yüksek refah seviyesine sahip bireylerin özyeterlilik seviyesinin daha yüksek olduğunu ve stresle başa çıkmada daha etkin

davranış sergilediklerini ifade ettiği görülmüştür. Rabenbauer ve Mevenkamp (2020:1) ise özyeterliliğin e-Sağlık müdahalelerinin doğru bir şekilde gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynadığını ifade ederken, Clark ve Bussey (2020:1) yüksek özyeterliliğin siber zorbalık olayları sırasında daha yüksek savunma davranışı ile ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Bağ ve Mollaoğlu (2010:31) yapmış oldukları çalışmada yaş, cinsiyet, eğitim, gelir düzeyi gibi değişkenlerin özyeterliliği etkilediğini ileri sürerken; Coşkuner ve Kaygusuzoğlu (2019: 473) yaş ve cinsiyet değişkeni ile özyeterlilik boyutu arasında anlamlı bir farklılık olduğunu belirtmiştir. Özkan (2017:181) çalışmasında özyeterlilik düzeyinin hem yaratıcı hem de yenilikçi iş davranışlarını olumlu yönde etkilediğini öne sürmüştür. Bayer ve Bayram (2019:85) yaşam doyumu ve özyeterlilik arasında pozitif bir ilişki olduğunu, Bayram, Çetinkaya ve Yıldırım (2020:24) da bu çalışmayı doğrular nitelikte bulgularla özyeterliliğin yaşam doyumu değişkenini pozitif yönlü olarak etkilediğini belirlemiştir. Öneren ve Çiftçi (2013:305) yöneticilerin özyeterlilik düzeylerinin arttıkça mantıklı karar verme durumlarının artacağını, kararsız kalma ve bağımlı karar verme durumlarının ise azalacağını ileri sürmüştür.

Gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO) ile ilgili yapılmış çalışmalar ise şunlardır: Hoşgör vd. (2017: 17-219), üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada öğrenciler arasındaki FoMO yaygınlığının orta düzeyde (2,86) olduğunu ve FoMO'ya yatkın öğrencilerin her gün aktif şekilde sosyal medya kullandığını, yanlarında sürekli şarj cihazı taşıdıklarını ifade ettiğini ileri sürerken, Yalçın Çınar ve Mutlu (2018: 49) ise, bu çalışmaya benzer olarak üniversite öğrencilerinde FoMO ile dikkat eksikliği ve hiperaktivite, nevrotik özellikler ve internet bağımlılığı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Oberts vd. (2017: 58), FoMO'nun problemleri cep telefonu kullanmaya neden olduğunu ve bunun da ergenler için olumsuz sonuçlara yol açabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca depresyon ve anksiyetenin psikopatolojik etkilerinin FoMo'ya ve problemleri cep telefonu kullanmaya yol açtığını ve bunun kadınlarda daha fazla olduğunu belirtmiştir. Hızarcı (2018: 59) ise, problemleri cep telefonu kullanımı yüksek olan bireylerde gelişmeleri kaçırma korkusunun yüksek olduğunu bulmuştur. Beyens vd. (2016: 6), FoMo'nun ergenlerde sosyal ihtiyaçlar (yani ait olma ihtiyacı ve popülerlik ihtiyacı) ile ergenlerin Facebook kullanımı arasındaki ilişkide aracılık ettiğini ifade etmiştir. Özcan (2019: 55) ise, banka çalışanları üzerinde yaptığı çalışmada gelişmeleri kaçırma korkusu ile sanal kaytarma ve beş faktör kişilik özellikleri boyutlarından duygusal dengelilik ve sorumluluk arasında olumsuz bir ilişki olduğunu bulmuş ve FoMo'nun sorumluluk boyutu ile sanal kaytarma ilişkisinde tam aracı rolünü üstlendiğini ileri sürmüştür. Milyavskaya vd.(2018: 730), öğrencilerin günün ilerleyen saatlerinde ve önemli bir görevi yerine getirirken gelişmeleri kaçırma korkusu yaşadıklarını ileri sürmüştür ve bu korkuyu yorgunluk, stres, fiziksel semptomlar, uykusuzluk gibi olumsuz sonuçlarla ilişkilendirmiştir. Kartol ve Peker (2020: 464) ise, anksiyetenin sosyal ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusunu pozitif olarak yordadığını; ancak depresyonun sosyal ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusu davranışını yordamadığını bulmuştur.

2. Materyal Ve Metot

2.1. Yöntem

Bu bölümde; çalışma kapsamında test edilecek hipotezler, çalışmanın gerçekleştirildiği evren ve örneklem,kullanılan veri toplama aracı ve toplanan verilerin analizi hakkında bilgi verilmektedir.

2.1.1. Hipotezler

H1: Özyeterliliğin başlama alt boyutu gelişmeleri kaçırma korkusunu etkiler.

H2: Özyeterlilik gelişmeleri kaçırma korkusunu etkiler.

H3: Özyeterliliğin yılmama alt boyutu gelişmeleri kaçırma korkusunu etkiler.

H4: Özyeterliliğin sürdürme çabası-ısrar alt boyutu gelişmeleri kaçırma korkusunu etkiler.

H5: Özyeterlilik ve gelişmeleri kaçırma korkusu ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5a: Özyeterlilik ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5b: Gelişmeleri kaçırma korkusu ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H6: Özyeterlilik ve gelişmeleri kaçırma korkusu ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H6a: Özyeterlilik ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H6b: Gelişmeleri kaçırma korkusu ile eğitim arasında anlamlı bir farklılık vardır.

2.1.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın etik unsurlar dikkate alınarak yapıldığı Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu 29.09.2020 tarih ve 10 sayılı toplantısında görüşülerek etik kurul kararı alınmıştır. Araştırmanın evrenini, Türkiye’de yaşayan 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Örneklemi ise kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen kişiler oluşturmaktadır. Ana kütleyi temsil edecek örneklem sayısının belirlenmesinde %95 güvenilirlik düzeyinde $(n=(z/e)^2p.q)$ formülü kullanılmıştır. Sekeran’a (1992) göre, anakütlenin 100.000 ve üzeri olduğu araştırmalarda erişilmesi gereken minimum örneklem sayısı 384’tür. Bu çalışma ülke genelinde 18 yaş üstü olan 660 kişi ile gerçekleştirilmiştir.

2.1.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmanın amacına uygun olarak veri toplama yöntemlerinden anket tekniğine başvurulmuştur. Anket içerisinde kişisel bilgileri ortaya koyan soruların yanında, özyeterlilik ölçeği ve gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeği yer almaktadır. Kişisel bilgiler içerisinde katılımcıların yaş, cinsiyet, meslek, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, Covid 19 hakkında bilgisinin olup olmadığı, var olan bilginin nereden edinildiği ve bunlardan hangisine daha çok güvenildiği ile ilgili sorular yer almaktadır.

Özyeterlilik Ölçeği, Sherer vd. (1982) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Yıldırım ve İlhan (2010) tarafından yapılan bir ölçektir. Ölçek içerisinde 17 madde yer almakta ve bu maddeler kesinlikle katılmıyorum ile kesinlikle katılıyorum arasında olacak şekilde 5’li likert olarak yapılandırılmıştır. Ölçek içerisinde 2., 4., 5., 6., 7., 10., 11., 12., 14., 16. ve 17. maddeler ters bir şekilde kodlanmaktadır. Ölçeğin başlama (2, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12 ve 17. maddeler), yılmama (3, 13, 14, 15 ve 16. maddeler) ve sürdürme çabası-ısrar (1, 8, 9. maddeler) olmak üzere 3 alt boyutu bulunmaktadır. Ölçeğin güvenilirlik düzeyi Sherer ve arkadaşlarının (1982) çalışmasında 0,86 olarak tespit edilmiş iken Türkçe uyarlamasında 0,80 olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise bu oran 0,86 olarak tespit edilmiştir.

Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeği ise, Przybylski tarafından geliştirilmiş ve Türkçeye uyarlaması Gökler ve arkadaşları (2016) tarafından yapılmıştır. Toplam 10 maddeden oluşan ölçek tek boyutlu olup ters madde bulunmamaktadır. Ölçek içerisinde yer alan maddeler, 5’li likert olarak şekillendirilmiştir. Ölçekten alınan puanın (minimum 10 puan, maksimum 50 puan) yüksek olması gelişmeleri kaçırma korkusunun yüksek olduğunu gösterir. Ölçeğin güvenilirlik düzeyi Przybylski’nin (2013) çalışmasında 0,82 tespit edilmişken Gökler ve arkadaşlarının çalışmasında 0,81 olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise bu oran 0,77 olarak tespit edilmiştir.

Anket çalışması ile bireylerin özyeterliliklerinin gelişmeleri kaçırma korkusuna olan etkisinin belirlenmeye çalışıldığı araştırma tarama modelidir. Bu çerçevede özyeterliliğin başlama, yılmama ve sürdürme çabası-ısrarın gelişmeleri kaçırma korkusuna olan etkisi sorgulanmıştır. Gelişmeleri kaçırma korkusu tek bir boyut olarak ele alınmıştır.

2.1.4. Verilerin Analizi

Elektronik posta aracılığıyla uygulanan anket sonucu elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirlik analizi için Cronbach’s Alpha katsayısı, ölçekte yer alan boyutların altındaki ifadelerin bulunduğu boyutu temsil edip etmediğini belirlemek için tek boyutluluk analizi yapılmış, ölçeklerin normal dağılımını belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Örneklem ait büyüklüğün yeterli ve ölçeklerin basıklık ve çarpıklık değeri +1 ve -1 arasında bulunduğundan verilerin analizinde parametrik testlerden Bağımsız örneklem t- testi ve Tek yönlü varyans analizi (ANOVA), Özyeterliliğin gelişmeleri gözden kaçırma korkusunu etkileyip etkilemediğini belirlemek için regresyon analizi yapılmıştır. Farklılığın hangi gruptardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan Post-hoc testlerinden Tukey testi yapılmıştır.

2.2. Bulgular

2.2.1. Katılımcıları Tanımlayıcı Bulgular

Tablo 1’de katılımcıların kişisel bilgilerini ortaya koymaya yönelik elde edilen bulgular yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Kişisel Özellikleri

Yaş			Meslek		
	N	%		N	%
18-27	325	49,2	Kamu çalışanı	277	42,0
28-37	191	28,9	Özel sektör	202	30,6
38-47	111	16,8	Serbest çalışan	133	20,2
48-57	25	3,8	Öğrenci	4	,6
58 ve üzeri	8	1,2	Ev hanımı	44	6,7
Toplam	660	100,0	Toplam	660	100,0
Cinsiyet					
Kadın	469	71,1			
Erkek	191	28,9			
Toplam	660	100,0			
Eğitim Düzeyi					
İlköğretim	12	1,8			
Lise	49	7,4			
Önlisans	187	28,3			
Lisans	304	46,1			
Lisans üstü	108	16,4			
Toplam	660	100,0			
Covid 19 İle İlgili Bilginin Nereden Edinildiği					
Kitle iletişim araçları	155	23,5			
Sağlık Bakanlığı	352	53,3			
Sosyal medya	125	18,9			
Yabancı arkadaş çevresi	4	,6			
Bilimsel kaynaklar (yayın, makale ve uzman kişiler)	17	2,6			
Toplam	653	98,9			
Covid 19 İle İlgili Bilgisi Olmayanlar	7	1,1			
Genel Toplam	660	100,0			
Hangisinden aldığımız bilgiye daha çok güveniyorsunuz					
Kitle iletişim araçları	43	6,5			
Sağlık Bakanlığı	577	87,4			
Sosyal medya	11	1,7			
Yabancı arkadaş çevresi	5	,8			
Bilimsel kaynaklar (yayın, makale ve uzman kişiler)	17	2,6			
Toplam	653	98,9			
Covid 19 İle İlgili Bilgisi Olmayanlar	7	1,1			
Genel Toplam	660	100,0			

Tablo 1’e göre araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun (%49,2) 18-27 yaşında ve kamu çalışanı olduğu görülmektedir. Bunun yanında katılımcıların daha çok (%71,1) kadınlardan oluştuğu ve eğitim düzeylerinin lisans mezunu (%46,1) olduğu görülmektedir. Araştırma grubunun Covid 19 ile ilgili bilgi sahiplik durumunda %98,9’unun bilgi sahibi olduğu ve bunların büyük çoğunluğunun bu bilgiyi Sağlık Bakanlığı’ndan aldığı görülmektedir. Son olarak araştırma grubunun Covid 19 ile ilgili edindiği kaynaklardan daha çok güvendiği kaynağın Sağlık Bakanlığı (%87,4) olduğu görülmektedir (Tablo 1).

2.2.2. Ölçeklere Ait Tanımlayıcı Bulgular

Bu kısımda, anket formu içerisinde yer alan ölçeklere ait minimum ve maksimum değerler ile elde edilen ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Katılımcıların Ölçekten Aldığı Genel Puan Ortalamalarına Göre Dağılımı

	Minimum	Maksimum	Ort.	SS
Genel Öz-yeterlik	29	85	63,37	9,054
Başlama	9	45	33,36	5,667
Yılmama	7	25	18,76	3,184
Süрдürme Çabası-İsrar	3	15	11,25	1,925
Gelişmeleri Kaçırma Korkusu	10	50	27,77	6,175

Tablo 2’de katılımcıların ölçeklerden aldıkları toplam puanlara ilişkin sonuçlarda genel özyeterlilik algısının ortalama 63,37 olduğu, yani ortanın üzerinde bir özyeterlilik algısının olduğu görülmektedir. Katılımcıların gelişmeleri gözden kaçırma korkusuna yönelik sonuçlarda ise alınan puanın 27,77 ile orta düzeyde bir gelişmeleri kaçırma korkusu algısının olduğu görülmektedir (Tablo 2).

2.2.3. Araştırma Kapsamındaki Hipotezlerin Sınanması

Tablo 3’te Bireylerin Özyeterlilik Ölçeği alt boyutları ve toplam puanlarının Gelişmeleri Gözden Kaçırma Korkusu Ölçeği puanlarını etkileme düzeyini belirlemek için yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre genel özyeterlilik ($r^2=.076$; $p<.001$), başlama ($r^2=.109$; $p<.001$), yılmama ($r^2=.028$; $p<.001$) boyutlarının gelişmeleri gözden kaçırma korkusunu anlamlı düzeyde etkilediği buna karşın sürdürme çabası-ısrar alt boyutunun ise gelişmeleri gözden kaçırma korkusunu etkilemediği görülmektedir. Başka bir ifade ile bireylerin özyeterlilik düzeyleri gelişmeleri gözden kaçırma korkusu üzerindeki toplam varyansın %7,6’sını; başlama alt boyutu gelişmeleri gözden kaçırma korkusu üzerindeki toplam varyansın %10,9’unu ve son olarak yılmama alt boyutu ise gelişmeleri gözden kaçırma korkusu üzerindeki toplam varyansın %2,8’ini açıklamaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Özyeterliliğin Gelişmeleri Gözden Kaçırma Korkusunu Etkileyip Etkilemediğine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	B	Std. Hata	(β)	t	R	R ²	F	p
Genel Öz-yeterlik	Gelişmeleri Gözden Kaçırma Korkusu	-,188	,026	-,276	-7,357	,276	,076	54,130	,00
Başlama	Gelişmeleri Gözden Kaçırma Korkusu	-,360	,040	-,330	-8,972	,330	,109	80,499	,00
Yılmama	Gelişmeleri Gözden Kaçırma Korkusu	-,322	,075	-,166	-4,321	,166	,028	18,673	,00
Sürdürme Çabası-İsrar	Gelişmeleri Gözden Kaçırma Korkusu	-,161	,125	-,050	-1,287	,050	,003	1,656	,20

Tablo 4’te Cinsiyet ile özyeterlilik ve gelişmeleri kaçırma korkusu arasındaki farklılığın tespitine yönelik elde edilen sonuçlarda 0,05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (Tablo 4).

Tablo 4. Özyeterlilik ve Gelişmeleri Gözden Kaçırma Korkusu İle Cinsiyet Arasındaki Farklılığın Tespitine Yönelik Elde Edilen Sonuçlar

	Cinsiyet	N	Mean	Std. Deviation	t	p
Genel Öz-yeterlik	Kadın	469	63,44	8,848	,289	,77
	Erkek	191	63,21	9,565		
Başlama	Kadın	469	33,50	5,443	,957	,34
	Erkek	191	33,03	6,184		
Yılmama	Kadın	469	18,65	3,219	-1,376	,17
	Erkek	191	19,03	3,091		
Sürdürme Çabası-İsrar	Kadın	469	11,29	1,834	,817	,41
	Erkek	191	11,16	2,134		
Gelişmeleri Kaçırma Korkusu	Kadın	469	27,75	6,158	-,125	,90
	Erkek	191	27,82	6,232		

Tablo 5’te eğitim düzeyi ile özyeterlilik ve gelişmeleri kaçırma korkusu arasındaki farklılığın tespitine yönelik elde edilen sonuçları göstermektedir. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan Post-hoc testlerinden Tukey testi yapılmıştır. Buna göre, genel öz-yeterlilik, yılmama ve sürdürme çabası-ısrar ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı buna karşın başlama alt boyutu ve gelişmeleri kaçırma korkusu ile eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu sonucuna varılmıştır. Farklılığın olduğu kısımda yapılan çoklu karşılaştırma test sonucunda, ilköğretim ve lise mezunu olanlar ile lisans mezunu olanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5: Özyeterlilik ve Gelişmeleri Gözden Kaçırma Korkusu İle Eğitim Düzeyi Arasındaki Farklılığın Tespitine Yönelik Elde Edilen Sonuçlar

		N	Ort.	SS	F	p	Fark Testi
Genel Öz-yeterlilik	İlköğretim ve Lise	61	61,20	10,446	1,636	,18	
	Önlisans	187	63,12	9,213			
	Lisans	304	63,95	8,625			
	Lisans üstü	108	63,43	9,044			
	Toplam	660	63,37	9,054			
Başlama	İlköğretim ve Lise	61	31,79	6,623	3,459	,02	İlköğretim ve lise ile lisans mezunu olanlar arasında
	Önlisans	187	32,81	5,819			
	Lisans	304	33,99	5,133			
	Lisans üstü	108	33,44	6,050			
	Toplam	660	33,36	5,667			
Yılmama	İlköğretim ve Lise	61	18,43	4,019	,754	,52	
	Önlisans	187	18,99	3,279			
	Lisans	304	18,77	3,037			
	Lisans üstü	108	18,52	2,895			
	Toplam	660	18,76	3,184			
Sürdürme Çabası-Israr	İlköğretim ve Lise	61	10,98	2,699	1,034	,38	
	Önlisans	187	11,33	1,851			
	Lisans	304	11,19	1,822			
	Lisans üstü	108	11,46	1,811			
	Toplam	660	11,25	1,925			
Gelişmeleri Kaçırma Korkusu	İlköğretim ve Lise	61	28,43	7,219	10,255	,00	Önlisans mezunu olanlar ile lisans ve lisansüstü mezunu olanlar arasında
	Önlisans	187	29,70	6,176			
	Lisans	304	26,92	5,626			
	Lisans üstü	108	26,45	6,258			
	Toplam	660	27,77	6,175			

Bunun yanında eğitim düzeyi ile gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğinden alınan toplam puan arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu kısımda, farklılığın kaynağının tespit edilmesi amacıyla başvurulan çoklu karşılaştırma test sonucunda önlisans mezunu olanlar ile lisans ve lisansüstü mezunu olanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 5).

2.3. Tartışma ve Sonuç

Pandemi sürecinde sokağa çıkma yasağı ile getirilen kısıtlamalar, bireylerin işlerini bilgisayarlar aracılığıyla internet üzerinden yürütmesine, öğrencilerin okullarına gidememesinin bir sonucu olarak eğitimin online bir hizmet şeklinde sunulmasına, insanların zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için dijital platformları tercih etmek durumunda kalmasına, yakınlarıyla görüşebilme isteğinin akıllı telefon kullanımını artırmasına ve hatta sağlık ihtiyacının giderilmesi için e-sağlık gibi platformların daha çok kullanılmaya başlamasına neden olmuştur. Tüm bu durumlar akıllı telefon, bilgisayar, tablet gibi elektronik cihaz kullanımını artırmış, bireylerde gelişmeleri takip edebilmeleri için her an bu cihazlarla etkileşimde bulunma isteği oluşturmuştur. Pandeminin

insanlar üzerindeki psikolojik etkileri de göz önünde bulundurulduğunda özyeterlilikleri ile ilişki kurulmuş, ve bu zor sürecin üstesinden gelmede özyeterliliklerinin çok önemli bir faktör olduğu düşünüldükçe bu araştırmanın yapılması uygun görülmüştür.

Bu çalışmada psikolojik, sosyal, ekonomik, bilişsel ve daha bir çok yönde etkisi azımsanamayacak kadar fazla olan koronavirüsün bireylerin özyeterliliğini ve bu süreçte değişen yaşam tarzına bağlı olarak ortaya çıkan gelişmeleri kaçırma korkusunu nasıl etkileyeceği ifade edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun Covid-19 hakkında bilgi sahibi olduğu ve bu bilgiyi Sağlık Bakanlığında aldığı, Covid-19 ile ilgili bilgi edinilen kaynaklardan en çok güvenilen kaynağın Sağlık Bakanlığı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Sağlık Bakanlığının çalışmalarıyla, süreci yönetirken aldığı önlemler ve uyguladığı stratejilerle toplumun güvenini kazandığı ifade edilebilmektedir.

Bu araştırmanın sonucuna göre özyeterlilik gelişmeleri kaçırma korkusunu etkilemektedir. Özyeterliliğin başlama alt boyutu, özyeterliliğin yılmama alt boyutu, özyeterliliğin sürdürme çabası-ısrar alt boyutu, gelişmeleri kaçırma korkusunu etkilemektedir.

Bu çalışmada bireylerin özyeterliliği cinsiyete göre değişmezken, Bağ ve Mollaoğlu (2010) çalışmasında erkeklerin toplam öz yeterlilik puanının kadınlara göre daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. Coşkuner ve Kaygusuzoğlu da (2019) çalışmasında cinsiyet faktörüne göre bir mesleğe yönelik özyeterliliğin farklılık gösterdiğini ileri sürmüştür. Ayrıca bu araştırma sonucuna göre özyeterlilik eğitim düzeyine göre farklılaşmamıştır sonucuna ulaşılırken Bağ ve Mollaoğlu'nun (2010) çalışmasında eğitim düzeyi arttıkça, öz yeterlilik düzeyinin arttığı belirlenmiştir.

Çalışma sonuçlarına göre katılımcıların eğitim düzeyi ile gelişmeleri kaçırma korkusu arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. İlköğretim düzeyindeki kişiler ile ön lisans ve lisans düzeyindeki kişilerin gelişmeleri kaçırma korkusu arasında anlamlı farklılık vardır. Benzer olarak Özcan ve Koç (2019)'un yapmış oldukları çalışmada da eğitim düzeyi ve gelişmeleri kaçırma korkusu arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuş, eğitim düzeyi arttıkça gelişmeleri kaçırma korkusunun azaldığı ifade edilmiştir. Kardeş (2019)'un yapmış olduğu çalışmada da lise ve üniversite eğitim durumuna sahip bireylerin gelişmeleri kaçırma korkusunun lisansüstü eğitim durumuna sahip bireylere göre daha yüksek olduğu ifade edilmiştir. Tomczyk ve Lizde (2018) ise yapmış oldukları çalışma sonucunda ebeveynlerinin eğitim düzeyi yüksek olan gençlerde, ebeveynlerinin eğitim düzeyi düşük olan gençlere göre gelişmeleri kaçırma korkusunun daha düşük düzeyde olduğunu gözlemlemişlerdir. Bu sonuçlar bu çalışmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Genel özyeterlilik ile gelişmeleri kaçırma korkusu arasındaki korelasyon analizi sonucunda 0,01 düzeyinde ve negatif yönde zayıf şiddetinde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bireylerin özyeterliliğinin artmasının fomo yaşamalarını azaltacak yönde etki edeceği ifade edilebilmektedir. Burada genel öz-yeterlilik algısı alt boyutlarından başlama ile gelişmeleri kaçırma korkusu olasılığı ($r=-,33$, $p<0,01$) arasında negatif yönde ve zayıf şiddetinde; yılmama ile gelişmeleri kaçırma korkusu olasılığı ($r=-,17$, $p<0,01$) arasında negatif yönde ve çok zayıf şiddetinde anlamlı bir ilişki olduğu kaydedilmiştir. Buna karşın, sürdürme çabası-ısrar alt boyutu ile gelişmeleri gözden kaçırma korkusu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı kaydedilmiştir. Literatürde özyeterlilik ve fomoyu birlikte ele alarak çalışma yapan Erdoğan ve Şanlı (2019), Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencileriyle genel özyeterliliğin gelişmeleri kaçırma korkusu üzerine etkisini incelemiştir. Çalışmasında bu araştırmanın sonuçlarına paralel olarak, özyeterlilik ile FoMO arasında negatif ilişki olduğunu ifade etmiş, özyeterlilik seviyesi düşük öğrencilerin FoMO'yu daha yüksek düzeyde yaşadıklarını ileri sürmüştür.

Kaynaklar

- Bandura, Albert and Adams, Nancy E. (1977). Analysis of Self-Efficacy Theory of Behavioral Change. *Cognitive Therapy and Research*, 1(4), 287-310.
- Bayer, N. ve Bayram, A. (2019). Yaşam Doyumunun Özyeterliliğe Etkisinde Yaşam Yöneliminin Aracı Rolü. *İş'te Davranış Dergisi*, 4 (2) , 78-87 .
- Bayram, A., Çetinkaya, G., ve Yıldırım, Y. (2020). Hakemlerde Özyeterlilik, Örgütsel Sessizlik ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 11 (1), 24-34 .
- Beyens, I., Frison, E., and Eggermont, S. (2016). I don't want to miss a thing: Adolescents' fear of missing out and its relationship to adolescents' social needs, Facebook use, and Facebook related stress. *Computers in Human Behavior*, 64, 1-8.
- Chudzicka-Czupala, A. and Zalewska-Lunkiewicz, K. (2020). Subjective well-being, general self-efficacy and coping with stress in former psychiatric patients preparing for the peer support role: an exploratory study.

- Health and Quality of Life Outcomes*, 18, 1-10.
- Çınar, Ç. Y. ve Mutlu, E. (2018). Üniversite öğrencilerinde sosyal ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusunun yordayıcıları. *Current Addiction Research*, 2(2), 47-53.
- Clark, M. and Bussey, K. (2020). The Role Of Self-Efficacy İn Defending Cyberbullying Victims. *Computers in Human Behavior*, 109, 1-7.
- Coşkuner, A. ve Kaygusuzoğlu, M. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Muhasebe Mesleğine Yönelik Özyeterliliklerinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , (32) , 452-494 .
- Covid-19 (Sars-Cov-2 Enfeksiyonu) Rehberi Bilim Kurulu Çalışması. (2020). Erişim Adresi: <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-rehberi.html>
- Çiftçi, G., Öneren, M. ve Öneren, M. (2013). Yöneticilerin Öz Yeterlilik ve Karar Verme Tarzlarına İlişkin Özel Bankalarda Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (3) , 305-321.
- Erdoğan, P. ve Şanlı, Y. (2019). Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinde Genel Özyeterliliğin Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Üzerine Etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 1-1.
- Gökler, M. E., Aydın, R., Ünal, E. ve Metintaş, S. (2016). Sosyal ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğinin Türkçe sürümünün geçerlilik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 52-59.
- Güngör, B. (2020). Türkiye’de Covid-19 Pandemisi Süresince Alınan Önlemlerin Kriz Yönetimi Perspektifinden Değerlendirilmesi. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 4(4), 818-851.
- Hızarcı, Ö. (2018). *Problemli Cep Telefonu Kullanımı, Sosyal Ortamlarda Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (Gkk), Yaşam Doyumu ve Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul).
- Hoşgör, H., Koç Tütüncü, S., Gündüz Hoşgör, D. ve Tandoğan, Ö. (2017). Üniversite öğrencileri arasında sosyal medyadaki gelişmeleri kaçırma korkusu yaygınlığının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *International Journal of Academic Value Studies*. 3(17), 213-223.
- Kalayci, S. (2005). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kanat, S. (2018). Grafik Tasarım Eğitimi Alan Üniversite Öğrencilerinin Genel ve Akademik Öz-Yeterlilik Algıları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (1) , 790-818.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, COVID-19 Özel Sayısı , 3-17 .
- Karaş, B. (2019). *Boş Zaman Aktivitesi Olarak Sosyal Medya Kullanımını Tercih Eden Bireylerin Gelişmeleri Kaçırma Korkusu, Sosyotelizm, Kişilik ve Sosyal Bağlılık Düzeylerinin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kartol, A. ve Peker, A. (2020). Ergenlerde Sosyal Ortamlarda Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (Fomo) Yordayıcılarının İncelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(21), 1-1.
- Luszczynska, A., Gutie Rrez-Don A, B. and Schwarzer, R. (2005). General Self-Efficacy in Various Domains of Human Functioning: Evidence From Five Countries. *International Journal of Psychology*, 40(2), 80–89.
- Milyavskaya, M., Saffran, M., Hope, N. and Koestner, R. (2018). Fear of missing out: prevalence, dynamics, and consequences of experiencing FOMO. *Motivation and Emotion*, 42(5), 725-737.
- Oberst, U., Wegmann, E., Stodt, B., Brand, M. and Chamarro, A. (2017). Negative consequences from heavy social networking in adolescents: The mediating role of fear of missing out. *Journal of adolescence*, 55, 51-60.
- Öneren, M. ve Çiftçi, G.E. (2013). Yöneticilerin Öz Yeterlilik Ve Karar Verme Tarzlarına İlişkin Özel Bankalarda Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 305-321
- Özcan, H.M. (2019). *Kişilik Özellikleri ile Sanal Kayıtarma Davranışı Arasındaki İlişkide Gelişmeleri Kaçırma Korkusunun (Gkk) Rolü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Özcan, H. M. ve Umut, K. O. Ç. (2019). Dijitalleşmenin Karanlık Yüzü Gelişmeleri Kaçırma Korkusu: Banka Çalışanları Örnekleme. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(5), 2851-2862.
- Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R. and Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1841-1848
- Rabenbauer, L. M. and Mevenkamp, N. (2020). Factors in the Effectiveness of e-Health Interventions for Chronic Back Pain: How Self-Efficacy Mediates e-Health Literacy and Healthy Habits. *Telemedicine and e-Health*. 27(2), 184-192.
- Schunk, D. H. (1991). Self Efficacy and Academic Motivation. *Educational Psychologist*. Summer/Fall, 26 (3-

4), 207-231

Wang, D., Hu, B., Hu, C., Zhu, F., Liu, X., Zhang, J. and Zhao, Y. (2020). Clinical characteristics of 138 hospitalized patients with 2019 novel coronavirus–infected pneumonia in Wuhan, China. *JAMA*, 323(11), 1061–1069.

Tomczyk, Ł. and Selmanagic-Lizde, E. (2018). Fear of Missing Out (FOMO) among youth in Bosnia and Herzegovina—Scale and selected mechanisms. *Children and Youth Services Review*, 88, 541-549.

Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması. *Anatolian Clinic The Journal Of Medical Sciences* ,25 (Special Issue On COVID 19), 142-153 .

Wiesner, L. (2017). *Fighting FoMO: A study on implications for solving the phenomenon of the fear of missing out*. Master's thesis, University of Twente.

Yağcı, M.İ. ve Çabuk, S. (2021) *Pazarlama Teorileri 2*. İstanbul, Vizyon Basımevi.

Yıldırım, F. ve İlhan, İ. Ö. (2010). Genel öz yeterlilik ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(4), 301-308.

Yıldız, K., Kurnaz, D. ve Kırık, A. M. (2020). Nomofobi, Netlessfobi ve Gelişmeleri Kaçırma Korkusu: Sporcu Genç Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(Özel Sayı), 321-338.

Web Kaynakları

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0146640278900036>.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Kurulu'nun 29.09.2020 tarih 11054618-302.08.01. sayı ve karar E.27304 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

BITCOİN FİYATLARI İLE BORSA İSTANBUL 100 ENDEKSİ NEDENSELLİK VE EŞ BÜTÜNLEŞME İLİŞKİSİ

Causality And Cointegration Relation Of Bitcoin Prices And Borsa Istanbul 100 Index

Yunus GÜLCÜ¹ ve Mehmet Anıl KİTKİT²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Elazığ, ygulcu@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8464-4721

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 191219112@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8782-7590

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
29.12.2021

Kabul/Accepted:
12.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1032053

Anahtar Kelimeler
BIST100, Kripto Para,
Bitcoin, Nedensellik, Eş
Bütünleşme

Keywords
BIST 100, Cryptocurrency,
Bitcoin, Causality,
Cointegration

ÖZ

Son dönemde para piyasalarında teknolojinin beraberinde getirdiği yeniliklerden dijital paralara ilgi artmaktadır. Gerek kaldıraçlı işlem yapılabilmesi gerek kısa sürede kazancı vadediyor oluşu, gerekse de alım-satım kolaylığı sebebiyle popülaritesi giderek artmaktadır. Bu çalışmada kripto paralar arasında en yüksek hacime sahip olması hasebiyle Bitcoin ve finansal değişkenlerden BIST100 endeksi arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 15.04.2011 ile 25.06.2021 tarihleri arası günlük veriler kullanılarak bu ilişki Eviews11 paket programında analiz edilmiştir. Bu amaçla analizin ilk aşamasında değişkenlerin birim kök içerip içermediği geleneksel birim kök testleri ile sınanmıştır. Daha sonra seriler arasında eşbütünleşme ilişkisini test etmek için Engel-Granger Eş Bütünleşme Analizi ve nedensellik testleri olarak Engel-Granger Nedensellik Testi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testleri kullanılmıştır. Yapılan bu analizler ışığında eş bütünleşme testinin sonucuna göre Bitcoin-Bist100 endeksi arasındaki ilişkinin eş bütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Engel-Granger Nedensellik testi BIST100 endeksinden Bitcoin fiyatlarına doğru iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu doğrularken Toda-Yamamoto Nedensellik testi sonuçlarına göre ise Bist100 endeksinden Bitcoin fiyatlarına doğru %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu ve tek yönlü Toda-Yamamoto nedensellik ilişkisi görülmüştür. Son olarak çalışmanın sonuç bölümünde bütün bu bulgular önerilerle birlikte değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Recently, interest in digital currencies has been increasing, one of the innovations brought by technology in money markets. Its popularity is increasing day by day due to its ability to perform leveraged transactions, its promise of profit in a short time, and its ease of buying and selling. In this study, it is aimed to determine the relationship between Bitcoin and the BIST100 index, which is one of the financial variables, since it has the highest volume among cryptocurrencies. In this direction, this relationship was analyzed in the Eviews11 package program using daily data between 15.04.2011 and 25.06.2021. For this purpose, in the first stage of the analysis, whether the variables contain a unit root was tested with traditional unit root tests. Then, to test the cointegration relationship between the series, Engel-Granger Cointegration Analysis and as causality tests, the Engel-Granger Causality Test and Toda-Yamamoto Causality Tests were used. In the light of these analyzes, according to the results of the cointegration test, it has been determined that the relationship between the Bitcoin-BIST100 index is cointegrated. While the Engel-Granger Causality test confirmed that there was a two-way causality relationship from BIST100 index to Bitcoin prices, according to the results of the Toda-Yamamoto Causality test, it was significant at the 5% significance level from BIST100 index to Bitcoin prices, and a one-way Toda-Yamamoto causality relationship was observed. Finally, in the conclusion part of the study, all these findings were evaluated together with the recommendations.

Atıf/Citation: Gülcü, Y ve Kıtıkıt, M. A. (2022). Bitcoin Fiyatları ile Borsa İstanbul 100 Endeksi Nedensellik ve Eş Bütünleşme İlişkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(615-624).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Yunus GÜLCÜ, ygulcu@firat.edu.tr

1. Giriş

Günümüzde teknolojik anlamda yaşanan değişim finansal hizmetler noktasında da varlığını hissettirmektedir. En belirgin olarak mobil bankacılık ile birlikte hayatımıza giren kolay para transferi, akıllı finansal asistanlar, temassız ödeme imkânı gibi yenilikler bu değişimin başlıca adımları arasında gösterilebilir. Bütün bu yenilikler hız kesmeden devam ederken son birkaç yıldır ise elektronik paraların kullanımı yaygınlaşmıştır. Şifreleme teknolojisi ile kullanıcıya güvenlik hususunda artılar vadeden, kolay alım-satımı ile de zamandan avantaj sağlayan kripto paralar dijital ortamlarda blok zincir teknolojisi ile üretildiği bilinmektedir. Aynı zamanda devlet denetimine tabii olmamakla birlikte herhangi bir üst kamu otoritesi gözetim ve denetimi altında da değildir. Fakat bu tür para birimlerinin kullanımının giderek artması beraberinde devletlerin yasal düzenlemeler yapma ihtiyacını arttırdığı son dönemde örneklerle görülmektedir.

Günümüzde teknolojik anlamda yaşanan değişim finansal hizmetler noktasında da varlığını hissettirmektedir. En belirgin olarak mobil bankacılık ile birlikte hayatımıza giren kolay para transferi, akıllı finansal asistanlar, temassız ödeme imkânı gibi yenilikler bu değişimin başlıca adımları arasında gösterilebilir. Bütün bu yenilikler hız kesmeden devam ederken son birkaç yıldır ise elektronik paraların kullanımı yaygınlaşmıştır. Şifreleme teknolojisi ile kullanıcıya güvenlik hususunda artılar vadeden, kolay alım-satımı ile de zamandan avantaj sağlayan kripto paralar dijital ortamlarda blok zincir teknolojisi ile üretildiği bilinmektedir. Aynı zamanda devlet denetimine tabii olmamakla birlikte herhangi bir üst kamu otoritesi gözetim ve denetimi altında da değildir. Fakat bu tür para birimlerinin kullanımının giderek artması beraberinde devletlerin yasal düzenlemeler yapma ihtiyacını arttırdığı son dönemde örneklerle görülmektedir.

İlk kripto para 2008 yılında kimliği bilinmeyen Nagatomo Satoshi isimli şahsın “Bitcoin: A Peerto-Peer Electronic Cash System” adlı makalesi ile birlikte ilk olarak gündeme gelmiştir. Bitcoin dışında, sayısı net bilinmemekle birlikte aşağı yukarı yüzleri aşan birçok dijital para birimi bulunmaktadır. Bunlar “altcoins-altcoin” veya “bitcoin alternatifleri” olarak adlandırılmaktadır. Blochain, blok zincir teknolojisi Nakamoto’nun yayınladığı bu makalede “birbirlerine zincirlenmiş diziler halindeki veri blokları” olarak tanımlanmıştır. (Nakamoto, 2008). Blokzincir teknolojisi en yalın haliyle gerçekleştirilen her işlemin bir bloğa kaydedildiği ve her bir bloğun kapasitesi dolduğunda bu verilerle Hash’i oluşturduğu birbirine zincir halinde yeni bir blok meydana getirdiği bir sistemdir. Bu yeni blokların ilk girdi işlemi ise bir önceki bloğun Hash değerini oluşturur. Böylece bu döngü blokzincir yapısını meydana getirir (Houben & Snyers, 2018).

2. Literatür

Bitcoinin ilk ortaya çıktığı günden bu yana kaydettiği ilerleme bugünkü piyasa değeriyle ve artan kullanımıyla bu gelişimi açıklar niteliktedir. Piyasa değerinin yükselmesi birlikte dolayısıyla kullanımının artarak alternatif bir yatırım aracı haline gelmesi, bu konudaki araştırmacıların ilgisini çekmiş ve çalışmalarını da beraberinde artırmıştır. Bitcoinin borsa ile ilişkisi, akabinde yatırım araçları (döviz, altın, hisse senetleri vb.) ile olan ilişkisi literatürde yer alan nedensellik ve eş bütünleşme analizleriyle incelendiği literatür araştırmalarında görülmektedir. Bu bölümde literatürde yer alan Bitcoin-Borsa-Yatırım araçları ilişkisinin esas alındığı çalışmalara yer verilmiştir.

Trendden arındırılmış Bitcoin ve S&P 500 Endeksi günlük getiri verilerini kullandığı çalışmalarında Baek ve Elbeck(2015) Bitcoin’in spekülasyon bir yatırım aracı olup olmadığını incelemişlerdir. Çalışmada regresyon analizinin sonucunda Bitcoin piyasasının spekülasyon olduğu ve S&P500 endeksi üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Bitcoin fiyatları ile temel ekonomik, teknolojik faktörler ve Twitter bildirimlerinden elde edilen kolektif ruh hali ölçümleri arasındaki ilişkiyi zaman serisi analizi ile inceleyen Georgoula vd. (2015), regresyon, Twitter duyarlılık oranının Bitcoin fiyatları ile pozitif bir şekilde ilişkili olduğunu gösterirken Bitcoin'in değeri USD ve euro (fiyatların genel seviyesini temsil eden) arasındaki döviz kurundan olumsuz etkilendiği ve Standard and Poor's 500 borsa endeksiyle (genel durumu gösteren) negatif olarak ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Bitcoin’in yatırım kararlarına yönelik etkisini inceleyen çalışmada Dirican ve Canöz (2017), ARDL sınır testi yöntemini kullanarak Bitcoin ve seçilmiş olan endeksler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını araştırmıştır. Veri seti olarak ise, 24 Mayıs 2013 - 05 Kasım 2017 tarihleri arasındaki Bitcoin’in fiyatı ve seçilmiş olan borsa endekslerinin verileri kullanılmışlardır. Çalışmada yapılan analizlerde Bitcoin fiyatları ile ABD ve Çin Borsa endeksleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucun

aksine FTSE100(Londra), NIKKEI(Tokyo) 225 ve BİST100(İstanbul) hisse senedi endekslerinde bir ilişki görülmemiştir.

Bitcoin'in yatırım yapılabilirliğini incelediği çalışmasında Dyhrberg (2016), altının fiyatı üzerindeki hassasiyetlerini sınırladığı için altın külçesini içerecek USD/troy ons oranı (Gold Cash), USD cinsinden CMX altın vadeli işlemleri 100 ons oranı (Gold Future), dolar-euro ve dolar-pound döviz kurları ve Financial Times Menkul Kıymetler Borsası Endeksi (FTSE Endeksi) ve Bitcoin'in 19 Temmuz 2010 - 22 Mayıs 2015 tarihlerindeki gün içi verilerini kullanarak aralarındaki ilişkiyi incelemiştir. Tahmin edilen Asimetrik GARCH modeline göre Bitcoin'in kısa dönemde altın ve dolar gibi benzer şekilde risklere karşın korunma ve değişim aracı olarak kullanılabilmesi öngörüsüne ulaşılmıştır.

Briere vd. (2013), 23 Temmuz 2010-27 Aralık 2013 dönemi boyunca haftalık veriler kullanılarak BTC yatırımını analiz etmişlerdir. İncelenen dönem boyunca BTC yatırımının önemli çeşitlendirme faydaları sunduğunu yapılan analizlerle doğrulamış olup portföye BTC'nin çok az oranda dahil edilmesinin dahi çeşitlendirmede kullanılması gerektiğini portföylerin risk-getiri dengesini önemli ölçüde iyileştirebileceği açısından öneri olarak sunulmuştur.

Atik, Köse, Yılmaz ve Sağlam (2015), kullanımı giderek artan Bitcoin'in döviz kurlarına olan etkisini ortaya koymak amacıyla 2009-2015 yılları arasındaki günlük Bitcoin ve kur fiyatları ile dünyada en çok kullanılan çapraz kur fiyatlarını analize dahil etmişlerdir. Granger nedensellik analizini kullanarak yaptıkları analiz sonucunda Bitcoin'in sadece Japon Yeni ile ilişkisine rastlanmış olup bu ilişkinin Japon Yen'inden Bitcoin'e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Koçoğlu, Çevik ve Tanrıöven (2016), Bitcoin piyasasının etkinliğini tespit etmeyi amaçladıkları çalışmalarında dünyadaki 8 farklı borsa ile bitcoin fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizde 02.06.2014-02.06.2015 arasındaki bir yıllık dönemdeki veriler kullanılmıştır. Kısa ve uzun dönemli ilişkiyi eş bütünleşme testi olarak Johansen ve nedensellik testi olarak Engel-Granger Nedensellik testlerini kullanarak araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda Bitcoin fiyatlarının volatilesinin yüksek olması, spekülasyon olması nedeniyle güvenilir bir yatırım aracı olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kılıç ve Çütcü (2018), Bitcoin fiyatları ve Borsa İstanbul arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi ölçmeyi amaçladıkları çalışmalarında 02.02.2012-06.03.2018 tarihleri arasındaki Bitcoin fiyatları ve Borsa İstanbul endeksi verilerini kullanmışlardır. Nedensellik ilişkisinin tespiti amacıyla Toda-Yamamoto ve Hacker-Hatemi-J testlerini, eş bütünleşme ilişkisinin tespiti amacıyla ise Engel-Granger ve Gregory-Hansen testlerini kullanmışlardır. Yapılan analizler sonucunda iki eş bütünleşme testi sonuçları da Bitcoin fiyatları ile Borsa İstanbul endeksi arasında kısa ve uzun dönemli bir ilişkinin varlığını doğrulamazken, Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları Borsa İstanbul endeksinden Bitcoin fiyatlarına doğru tek yönlü bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur.

Kanat ve Öget (2018), çalışmalarında Bitcoin fiyatı ile Türkiye ve G7 ülkelerine ait borsa endekslerine ait 01.01.2013-26.01.2018 arasındaki günlük verileri kullanarak aralarındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Analiz bölümünde Vektör Hata Düzeltme modeli ve Granger Nedensellik testlerini kullanarak uzun ve kısa dönemli ilişki araştırılmış olup uzun dönemli bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Kısa dönemli ilişki olarak FTSE 'nin Bitcoinin bir nedeni olduğu, Bitcoin' in S&P 500 ve STSX'in bir nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Güleç, Çevik ve Bahadır (2018) Bitcoin fiyatlarının döviz, hisse senedi, emtia piyasaları ve faiz ile olan ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında Mart-2012 ile Mayıs-2018 dönemini kapsayan aylık verileri kullanarak Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik analizleri uygulamışlardır. Yapılan nedensellik ve eş bütünleşme analizleri ışığında Bitcoin fiyatları ile faiz değişkeni arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

3. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmanın veri setini, 15.04.2011 ile 25.06.2021 dönemi Bitcoin fiyatı ve BİST 100 endeksi günlük kapanış verileri oluşturmaktadır. Günlük verilerin tercih edilmesinin nedeni daha dinamik ve doğru sonuçlar elde etmektir. Çalışmada serilerin normal dağılıma uygunluğu ve otokorelasyon sorununu azaltmak için verilerin logaritmik formları kullanılacaktır. Analizler toplamda 2563 gözlem sayısı ile gerçekleştirilmiştir. Analizlere dahil edilen Bitcoin fiyatı, BİST 100 endeks değişkenlerine ait veriler <https://tr.investing.com/> sitesinden 26.06.2021 tarihinde temin edilmiş olup fiyatlar EVDS internet sitesinden teyit edilmiştir. Analizler E-Views

11 paket programı kullanılarak uygulanmıştır. Bitcoin'in bağımlı değişken olduğu model $BTCT = \beta_0 + \beta_1 BIST100t + \epsilon_t$, Bist100 değişkeninin bağımlı değişken olduğu model ise $BIST100t = \beta_0 + \beta_1 BTCT + \epsilon_t$ şeklindedir.

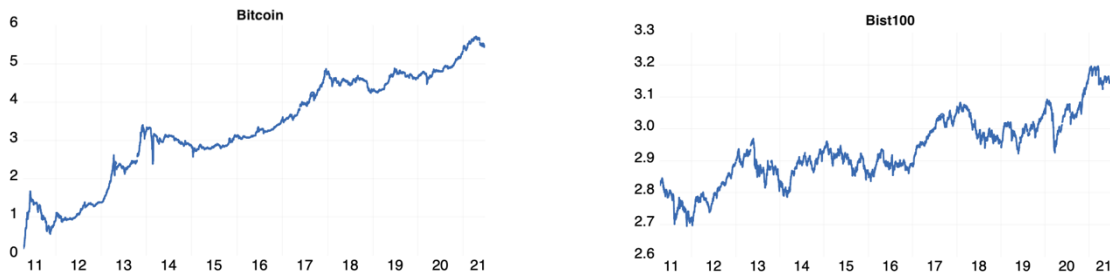
Çalışmanın yöntemi bölümünde eş bütünleşme ilişkisinin tespiti amacıyla Engel-Granger eşbütünleşme testi kullanılmış olup nedensellik testleri olarak Engel-Granger ve Toda Yamamoto nedensellik testleri kullanılmıştır. Bu yöntemlerin uygulanmasında günlük verileri elde edilen iki değişken kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analizin ilk aşamasında değişkenlerin durağanlığının tespiti için literatürde yaygın olarak kullanılan Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen "Geliştirilmiş Dickey-Fuller" (ADF) birim kök testi ve Philips Perron (PP) birim kök testi yöntemlerinden faydalanılmıştır. Daha sonra değişkenlerin uzun dönemli ilişkisini tespit etmek amacıyla eş bütünleşme analizlerinden Engel-Granger eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Nedensellik ilişkisini tespit etmek için ise Engel-Granger ve Toda Yamamoto nedensellik testleri kullanılarak elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

4. Analiz Sonuçları

Tablo 1'de logaritmik formdaki Bitcoin fiyatları-Bist100 endeksi değişkenlere ait tanımlayıcı istatistik sonuçlarına yer verilirken tabloda yer alan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre, en yüksek ortalamaya sahip değişken 3,33 değeri ile Bitcoin fiyatı olurken, düşük ortalamaya sahip olan değişkenin ise 2,93 değeri ile Bist100 endeksi olduğu gözlemlenmiştir. Standart sapma değerlerinin yer aldığı sütuna bakıldığında ise en yüksek standart sapmaya sahip değişken 1,36 değeri ile Bitcoin fiyatı olurken düşük standart sapmaya sahip değişken 0,10 değeri ile Bist100 endeksidir. Bitcoin fiyatı sola çarpık, Bist100 endeksi ise sağa çarpık olduğu görülmektedir. İlgili değişkenlerin basıklık değerinin 3'ten büyük olması serinin sivri olduğunu, 3'ten küçük olması ise serinin basık olduğunu göstermekte iken çarpıklık değerlerinde 0'a yakın olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra değişkenlerin çarpıklık değeri -1.5 - +1.5 değerleri arasında olup, basıklık değerleri 3'ten küçüktür, normal dağılım göstermektedir (Şekil 1).

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Std. Sapma	Maksimum Değer	Minimum Değer	Çarpıklık	Basıklık	Gözlem Sayısı
LNBITCOİN	3,33	3,24	1,36	5.71	0.182	-0,33	2.73	2563
LNBIŞT100	2,93	2,92	0,10	3.196	2.69	0,22	2.11	2563

Şekil 1. Bitcoin ve Bist100 endeksleri.

Grafiklerde de görüleceği değişkenlerin artan bir trend içerisinde oldukları söylenebilir. Bitcoin fiyatı en yüksek rakamı 13.04.2021 tarihinde ve en yüksek Bist100 endeks rakamına 16.03.2021 tarihinde ulaşmıştır.

4.1. Birim Kök Testleri

Ekonometrik uygulamaların yapıldığı çalışmalarda öncelikle değişkenlerin birim köklü olup olmadığını tespit etmek amacıyla bu değişkenlerin durağanlık analizleri ile incelenmesi gerekmektedir. Analizlerde kullanılan bu durağanlık testlerinin amacı sahte regresyon sorununun ortadan kaldırılmasıdır. Bu bağlamda çalışmada literatürde yaygın olarak kullanılan ADF ve PP birim kök testleri kullanılmıştır (Kılıç, Çütçü 2018:241-242). Çalışmada kullanılan ADF birim kök testinde Dickey-Fuller (1979) yaklaşımına göre hata terimlerinin istatistiksel olarak normal dağılıma sahip özelliklerinin ise aynı yapıda bağımsız oldukları varsayılmaktadır. PP birim kök testinde ise hata terimlerinin değişken yapılarında oldukları varsayımı söz konusudur (Abdioğlu ve Değirmenci, 2014;11). Bir başka deyişle Phillips ve Perron (1988) yönteminde Dickey Fuller testinin aksine hata terimleri arasında değişken yapıda olma durumuna müsaade edilir (Kutlar, 2007: 335).

Tablo 2. ADF Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitli/Trendli-Sabitli	T-İstatistiği	P-Değeri
BIST100LOG	Düzeyde	-	-
	Sabitli		
	1. Fark	-33.97793*	0.000
	Trendli-Sabitli		
BTCLOG	Düzeyde	-3.315034	0.0640
	Sabitli		
	1. Fark	-33.97796*	0.0000
	Trendli-Sabitli		
BTCLOG	Düzeyde	-	-
	Sabitli		
	1. Fark	22.94102*	0.0000
	Trendli-Sabitli		
BTCLOG	Düzeyde	-	-
	1. Fark	-22.96063*	0.0000

ADF Test sonuçlarına göre düzey değerinde BIST100 verisi durağan değildir. H0 reddedilemez.

ADF Test sonuçlarına göre düzey değerinde sabit-trendli modelde %5 anlamlılık düzeyinde BIST100 verisi durağandır. H0 red.

ADF Test sonuçlarına göre 1.farkta sabitte %1 anlamlılık düzeyinde BIST100 verisi durağandır. H0 red.

ADF Test sonuçlarına göre 1.farkta sabit-trendli modelde %1 anlamlılık düzeyinde BIST100 verisi durağandır. H0 red.

ADF Test sonuçlarına göre düzey değerinde BTC verisi durağan değildir. H0 reddedilemez.

ADF Test sonuçlarına göre düzey değerinde sabit-trendli modelde %5 anlamlılık düzeyinde BTC verisi durağandır. H0 red.

ADF Test sonuçlarına göre 1.farkta sabitte %1 anlamlılık düzeyinde BTC verisi durağandır. H0 red.

ADF Test sonuçlarına göre 1.farkta sabit-trendli modelde %1 anlamlılık düzeyinde BTC verisi durağandır. H0 red.

Tablo 3. Phillips-Perron Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitli/Trendli-Sabitli	T-İstatistiği	P-Değeri
BIST100LOG	Düzeyde	-	-
	Sabitli		
	1. Fark	-51.28866*	0.0001
	Trendli-Sabitli		
BTCLOG	Düzeyde	-3.301204	0.0662
	Sabitli		
	1. Fark	-51.28447*	0.0000
	Trendli-Sabitli		
BTCLOG	Düzeyde	-	-
	Sabitli		
	1. Fark	-50.32699*	0.0001
	Trendli-Sabitli		
BTCLOG	Düzeyde	-	-
	Sabitli		
	1. Fark	-50.27006*	0.0000
	Trendli-Sabitli		

PP Test sonuçlarına göre düzey değerinde sabitte BIST100 verisi durağan değildir. H0 reddedilemez.

PP Test sonuçlarına göre düzey değerinde sabit-trendli modelde BIST100 verisi durağan değildir. H0 reddedilemez.

PP Test sonuçlarına göre 1.farkta sabitte %1 anlamlılık düzeyinde BTC verisi durağandır. H0 red.

PP Test sonuçlarına göre 1.farkta sabit-trendli modelde %1 anlamlılık düzeyinde BTC verisi durağandır. H0 red.

4.2. Engel-Granger Eş Bütünleşme Analizi

Bu çalışmada kullanılan modele dahil edilen serilerin eşbütünleşik olup olmadıkları Engle- Granger (1987) tarafından geliştirilen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya koyan Engel-Granger Eş Bütünleşme Testi ile incelenmiştir. Bu teste serilerin aynı dereceden durağan olma şartı aranmaktadır.

Değişkenlerin aynı dereceden durağan oldukları gözlemlendikten sonra regresyon modeli sonra EKK yöntemi ile tahmin edilerek kalıntılar elde edilir. Sonraki aşamada elde edilen kalıntılara durağanlık testi uygulanıp düzey değerinde durağan olup olmadıklarına bakılır. Şayet kalıntılar ADF birim kök testine tabi tutulduğunda düzey değerinde durağan oluyorsa yani I(0) kritik değerlerden büyük olması durumunda H0 hipotezi reddedilerek seriler arasında eşbütünleşme olduğuna karar verilir (Özmerdivanlı ,2014:7-9). Engel-Granger Eş Bütünleşme testine ait sonuçlar şu şekildedir;

Tablo 4. Engel-Granger Eş bütünleşme Test Sonuçları

Modeller	ADF Test İstatistiği	ADF Kritik Değerler			Karar
		1%	5%	10%	
Btc-Bist100	-51.15679	-3.432710	-2.862469	-2.567309	Ho Red

Tablo 4'deki sonuçlara bakıldığında ADF test istatistiği değerinin tablo kritik değerlerinden mutlak değerce büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle iki değişken arasında uzun dönemli ilişkinin görüldüğü sonucuna varılır. Bu durum uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret eder. Fakat kısa dönemde iki değişken arasında denge olmaması ihtimali göz önünde bulundurulduğunda hata terimlerinin kısa dönemli değerleri ile uzun dönemli değerleri arasındaki köprü görevini hata düzeltme modeli VECM görür (Dikmen, 2012: 331-332). Çalışmada serilerin eş bütünleşik olduğu Engel-Granger Eş Bütünleşme Testi ile ortaya konmuş olup VECM 'ne ait sonuçlar tablo da verilmiştir.

Tablo 5. VECM Modeli Sonuçları

HATA DÜZELTME	D(BSTLOG)	D(BTCLOG)
	-0.007762	-0.040196
EŞ BÜTÜNLEŞME DENK.1	(0.00248)	(0.01210)
	[-3.13530]	[3.32264]
	-0.007363	-0.306112
D(BSTLOG(-1))	(0.01977)	(0.09661)
	[-0.37242]	[3.16860]
	0.060372	-0.010669
D(BSTLOG(-2))	(0.01979)	(0.09679)
	[3.05083]	[-0.11033]
	0.001252	0.008726
D(BTCLOG(-1))	(0.00404)	(0.01975)
	[0.30963]	[0.44180]
	0.005132	0.001962
D(BTCLOG(-2))	(0.00403)	(0.01969)
	[1.27347]	[2.10321]
R²	0.007806	0.009548
N	14	

VECM modeli aralarında eşbütünleşme olup duruşan olmayan serilerde uzun dönemli nedenselliği test etmek için kullanılır. Değişkenlere ait t- istatistikleri tabloda köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir. BTCLOG değişkenine ait t istatistiği değeri 3.32264 olup olasılık değeri 0.01210 %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı kabul edilir. Dolayısıyla BISTLOG değişkeninden BTCLOG 'a doğru uzun dönemli nedensellik olduğu söylenebilir. BISTLOG değişkenine ait t istatistiği -3.13530'dur. Olasılık değeri 0.00248 %1

düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. BTCLOG değişkeninden BISTLOG ‘a doğru uzun dönemli nedensellik vardır. Bu sonuçlar BISTLOG ve BTCLOG değişkenleri arasında uzun dönemli iki yönlü nedenselliği ispatlamaktadır.

4.3. Engel-Granger Nedensellik Testi

C.W.J Granger tarafından geliştirilen Engel-Granger nedensellik testinin temel olarak dayanağı zaman serisi verileridir. Engel-Granger nedensellik testi özetle ifade etmek gerekirse iki değişken arasındaki kısa dönemli nedenselliğin yönünü istatistiki olarak belirlemektedir (Granger,1969).

Analizin bu bölümünde veri setindeki değişkenler arasındaki nedenselliğin varlığını araştırmak için öncelikle VAR modeli kurulup gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Kurulan VAR modeli yardımıyla Granger Nedensellik testi yapılmıştır. Analizde nedensellik testinin uygulanması aşamasında uygun gecikme uzunluklarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerinde faydalanılarak elde edilen sonuçlarla belirlenmiştir. Tablo 6’da Engel-Granger nedensellik testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Engel-Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Chi-sq	Gecikme	Olasılık
Bist100log	Btclog	19.66638	6	0.0032
Btclog	Bistlog	24.78603	6	0.0004

Tablo 6’daki sonuçlara bakıldığında BIST100 endeksinin bağımlı değişken olduğu denklemde BTC’ye doğru %5 anlamlılık düzeyinde, BTC’nin bağımlı değişken olduğu denklemde ise BIST100 e doğru %1 anlamlılık düzeyinde kısa dönemli nedensellik ilişkisinin bulunduğu görülmektedir.

4.4. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Toda- Yamamoto nedensellik testinin uygulanabilmesi için mevsimsellik, eşbütünleşme ve durağanlıktan ziyade VAR modelinin gecikme uzunluğu ve serilerin durağanlık derecesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla öncelikle birim kök testleri ile mevcut serilerin durağanlık derecelerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Daha sonra Var modeli ile gecikme uzunlukları da belirlendikten sonra gecikme uzuluğuna durağanlık derecesi eklenerek bir VAR modeli kurularak modelin şartlarını sağlanıp sağlanmadığı kontrol edilir. VAR modelin şartları sağladığı varsayımı altında Toda-Yamamoto Nedensellik Testi gerçekleştirilir.

Toda-Yamamoto nedensellik testinde, seriler şayet düzeyde durağan ise sözü edilen gecikme uzunluğu VAR modeline eklenemez ve bu durumda Toda-Yamamoto nedensellik testinin sonuçları Engel-Granger nedensellik testi sonuçları ile birbirine benzer nitelikte olmaktadır.

(Şentürk ve Akbaş, 2015: 5825). Toda-Yamamoto testi ile Engel-Granger nedensellik testinin birbirlerinden farkına bakıldığında temelde Engel-Granger (1967) tarafından geliştirilmiş olan testte serilerin eşbütünleşik olması şartı aranırken Toda-Yamamoto nedensellik testinde ise eşbütünleşik olup olmama durumu önem arz etmemektedir. Çünkü maksimum bütünleşme derecesinin doğru belirlenmiş olması yeterli kabul edilmektedir (Kızılgöl ve Baykal, 2008: 356).

Çalışmada analize dahil edilen Bitcoin fiyatları ve Bist100 endeksi değişkenleri için ADF ve PP birim kök testleri uygulanmış olup değişkenlerin düzey değerinde birim köklü olup 1. Dereceden farkları alındığında durağan oldukları görülmüştür. Bu nedenle bütünleşme derecesi yani bir başka deyişle $d_{max}=1$ alınır. Bunun yanı sıra gecikme VAR modeline uygun gecikme uzunluğunun belirlendiği Tablo da görüldüğü gibi gecikme uzunluğunun Schwarz bilgi kriterine göre 1, AIC bilgi kriterine göre ise 6 olduğu görülmektedir. Çalışmada durağanlık analizlerinde Schwarz bilgi kriteri göz önünde bulundurularak analizler gerçekleştirildiği için burada gecikme uzunluğu 1 alınıp bu serbestlik derecesine (k) 1 de bütünleşme derecesi (d_{max}) eklenerek bu doğrultuda 2. Dereceden VAR modeli koşullarında nedensellik testi uygulanmıştır (Kılıç,Çütcü:244-246).

Tablo 7. Var Modeline Göre En Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-193.8251	NA	0.003996	0.153288	0.157864	0.154947
1	14664.92	29682.59	3.56e-08	-11.47469	-11.46096*	-11.46971
2	14669.87	9.876003	3.56e-08	-11.47543	-11.45255	-11.46714
3	14677.74	15.70614	3.55e-08	-11.47847	-11.44643	-11.46685
4	14703.96	52.24638	3.49e-08	-11.49586	-11.45467	-11.48092
5	14712.52	17.06504	3.47e-08	-11.49943	-11.44910	-11.48118*
6	14720.26	15.38380*	3.46e-08*	-11.50235*	-11.44287	-11.48078
7	14722.91	5.274569	3.47e-08	-11.50130	-11.43266	-11.47641
8	14723.58	1.328404	3.48e-08	-11.49869	-11.42090	-11.47048

Tablo 8. Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Temel Hipotezler	Test İstatistiği	P-Değeri
Btclog >Bıst100log	0.113616	0.7361
Bıst100log >Btclog	7.525161	0.0061

Tablo 8'deki test sonuçlarına göre Bitcoin fiyatlarından Bıst100 endeksine doğru Toda-Yamamoto nedensellik testine göre herhangi bir nedensellik ilişkisi görülmektedir. Bıst100 endeksinden Bitcoin fiyatlarına doğru %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu ve tek yönlü Toda-Yamamoto nedensellik ilişkisi görülmektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada 15/04/2011 ile 25/06/2021 dönemi Bitcoin fiyatı ve BİST 100 endeksi günlük kapanış verileri arasındaki uzun dönem denge ilişkisini Engle- Granger (1987) tarafından geliştirilen Engel- Granger Eş Bütünleşme Testi ile nedensellik ilişkisi ise Granger nedensellik ve Toda-Yamamoto testleri ile incelenmiştir. Analizin ilk aşamasında değişkenlerin durağanlığını sınamak için ADF ve PP birim kök testleri uygulanmıştır. Birim kök testleri sonucunda değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları, birinci farkı alındığında ise iki değişkeninde durağan olduğu gözlemlenmiştir. Daha sonra Engel-Granger eşbütünleşme testi ile uzun dönemli ilişki ve Toda Yamamoto – Granger testleri ile iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi test sonuçlarıyla ortaya konulmuştur.

Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde Engle-Granger analizi sonucunda ADF test istatistik değerinin Engle-Granger tablo kritik değerlerinden mutlak değerce büyük olduğu görülmekte dolayısıyla iki değişken arasında uzun dönemli ilişkinin görüldüğü sonucuna varılmaktadır. Granger nedensellik testi sonucu değerlendirildiğinde ise BIST100 endeksinin bağımlı değişken olduğu denklemde BTC'ye doğru %5 anlamlılık düzeyinde, BTC 'nin bağımlı değişken olduğu denklemde ise BIST100 e doğru %1 anlamlılık düzeyinde kısa dönemli nedensellik ilişkisinin bulunduğu görülmektedir.

Çalışmada literatür başlığında görülebileceği gibi makalenin araştırma konusu ile ilgili yapılan çalışmalara az sayıda rastlanmıştır. Analiz sonuçları doğrultusunda Bitcoin fiyatları ile BIST100 endeksi arasında uzun dönemde bir ilişki portföy çeşitlendirmesinde hesaba katılınca Bitcoin'in riskli bir yatırım aracı olduğu söylenebilir. Bitcoin ve altcoin piyasaları incelendiğinde volalitenin fazla olması da riskin varlığını bir başka yönüyle destekler niteliktedir. Ayrıca hükümetlerce yasal bir statüye kavuşturulamamış olması dezavantaj teşkil ederken bunun yanı sıra kripto paralara güveni de azaltmaktadır. Son dönemde bazı altcoin örneklerinde görüldüğü gibi çok kısa sürede değer kaybıyla birlikte yatırımların bir anda yok olmasına karşın yatırımcıların daha temkinli olmalarında fayda olacaktır.

Kaynaklar

- Abdioğlu, Z. & Değirmenci, N. (2014). Petrol fiyatları-hisse senedi fiyatları ilişkisi: BIST sektörel analiz. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), 1-24.
- Atik, M., Köse, Y., Yılmaz, B. & Sağlam, F. (2015). Kripto para: Bitcoin ve döviz kurları üzerine etkileri. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(11), 247-261.

- Baek, Chung; Elbeck, Matt (2015), Bitcoins as an investment or speculative vehicle? A first look, *Applied Economics Letters*, 22 (1), 30-34.
- Briere, M., Oosterlinck, K. & Szafarz, A. (2015). Virtual currency, tangible return: Portfolio diversification with bitcoin. *Journal of Asset Management*, 16(6), 365-373.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Dikmen, N. (2012). *Ekonometri Temel Kavramlar ve Uygulamalar*. Bursa: Dora Basım Yayım Dağıtım, 2. Baskı.
- Dirican, C. & Canoz, I. (2017). The cointegration relationship between Bitcoin prices and major world stock indices: An analysis with ARDL model approach. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 4(4), 377-392.
- Dyhrberg, A. H. (2016). Hedging capabilities of bitcoin. Is it the virtual gold? *Finance Research Letters*, 16, 139-144.
- Georgoula, I, Pournarakis, D., Bilanakos, C., Sotiropoulos, Daonisos N.; Giaglis, G. M. (2015). Using Time-Series and Sentiment Analysis to Detect the Determinants of Bitcoin Prices. *Mediterranean Conference on Information Systems*, Samos, Greece, 1-12.
- Granger, C. (1969). Investigating Causal Relations By Economic Models And Cross Spectral Models. *Econometrica*(37), 424-438.
- Güleç, Ö. F., Çevik, E., & Bahadır, N. (2018). Bitcoin ile Finansal Göstergeler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 18- 37.
- Houben, R. ve Snyers, A. (2018). Cryptocurrencies and Blockchain: Legal Context and Implications for Financial Crime, Money Laundering and Tax Evasion. *Strasbourg: European Parliament-Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies*. Erişim Tarihi: 15 Kasım 2020. <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/150761/TAX3%20Study%20on%20cryptocurrencies%20and%20blockchain.pdf>
- Kanat, E., & Öget, E. (2018). Bitcoin İle Türkiye Ve G7 Ülke Borsaları Arasındaki Uzun ve Kısa Dönemli İlişkilerin İncelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 601-614.
- Kılıç, Y., & Çütücü, İ. (2018). Bitcoin fiyatları ile borsa istanbul endeksi arasındaki eşbütünlük ve nedensellik ilişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(3), 235-250.
- Kızılgöl, Özlem; Erbaykal, Erman (2008), Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 351-360.
- Koçoğlu, Ş., Çevik, Y. E., & Tanrıöven, C. (2016). Bitcoin Piyasalarının Etkinliği, Likiditesi ve Oynaklığı. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2), ss.77-97
- Kutlar, A. (2000). *Ekonometik Zaman Serileri Teori ve Uygulama*. Ankara: Gazi Kitabevi, 1. Baskı.
- Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system*. (www.bitcoin.org adresinden alındı.)
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Şentürk, M., & Akbaş, Y. E. (2014). İşsizlik-Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Journal of Yasar University*, 9(34), 5820-5832.
- Toda, Hiro Y.; Yamamoto, Taku (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions With Possibly Integrated Process. *Journal Of Econometrics*, 66, 225-250.
- Özmerdivanlı, Arzu. 2014. Petrol Fiyatları ile BIST 100 Endeksi Kapanış Fiyatları Arasındaki İlişki. *Akademik Bakış*, 43, 7-9.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

**PANDEMİ SÜRECİNDE UYGULANAN ESNEK ÇALIŞMA DÜZENLEMESİNİN
ÇALIŞAN MOTİVASYONU VE İŞ DOYUMUNA ETKİSİ; BİR ALAN
ARAŞTIRMASI***

*The Effect of Flexible Working Arrangement Applies During the Pandemic Period on
Employees Job Satisfaction and Motivation: A Field Research*

Özlem YILDIRIM¹ ve Dilaver TENGİLİMOĞLU²

¹ Yüksek lisans öğrencisi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, Ankara, ozlemyildirim7676@gmail.com, orcid.org/0000-0003-2298-2730

² Prof. Dr., Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, Ankara, dilaver.tengilimoğlu@atilim.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7101-1944

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
14.12.2021

Kabul/Accepted:
10.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1035424

Anahtar Kelimeler
pandemi, covid-19
pandemisi, esnek çalışma,
iş doyumunu, çalışan
motivasyonu

Keywords
pandemic, covid-19
pandemic, flexible working,
job satisfaction, employee
motivation

ÖZ

Covid-19 pandemisi ile beraber işletmeler hem varlığını sürdürmek hem de salgının yayılmasının önlenmesi amacıyla bir dizi önlem almak durumunda kalmışlardır. Hem kamu hem de özel işletmelerin olumsuz etkileri azaltmak adına aldıkları önlemlerden birisi de esnek çalışma sistemine geçişleri olmuştur. Esnek çalışma sisteminin çalışanların motivasyonu ve iş doyumunu üzerinde nasıl bir etki yarattığını belirlemek amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışma evrenini Ankara daki bir belediyenin ek binasında çalışan bireyler ile bir özel yurttaki çalışan bireyler oluşturmaktadır. Veri toplama tekniği olarak anket yönteminden yararlanılmış ve 340 kişiye ulaşılmıştır. Anketin birinci bölümünde esnek çalışma düzenlemesine yönelik sorular, ikinci bölümde Minnesota iş doyumunu ölçeceğinin kısa formu, üçüncü kısımda ise motivasyon soruları yer almaktadır. Verilen cevaplar SPSS programıyla analiz edilmiş ve bulgular tablolaraştırılarak yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda kamu çalışanlarının iş doyumunu özel sektör çalışanlarının iş doyumuna göre daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca esnek çalışma ile iş doyum düzeyi arasında pozitif (0, 273), esnek çalışma ile iş motivasyonu arasında da pozitif yönlü bir ilişki (0,193) bulunmuştur. Önemli bir sonuç da çalışan motivasyonu ile iş doyumunu arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır (0,502).

ABSTRACT

The pandemic has had certain negative influences on businesses and employees alike. In order to reduce these negative effects, transition to a flexible working system is one of a major expedient taken by both public and private enterprises. This study was performed in order to depicture how the flexible working system affects the motivation and job satisfaction of the employees. Target population of the study consists of individuals working in the additional building of a municipality in Ankara and individuals working in a private dormitory. In order to achieve a significant data acquisition, the survey method was referred and 340 people were reached for the questionnaire. The received answers were analysed by SPSS program and the study reached critical conclusions which were explicated by charts. As a result of the research, job satisfaction of public employees was ascertained to be higher than that of private sector employees. Abstractively, a positive correlation between flexible working and job satisfaction (0.193), and a positive correlation between flexible working and job motivation (0.193) were determined. Yet another important result was a determination which indicates a positive relationship between employee motivation and job satisfaction (0,502).

Atıf/Citation: Yıldırım, Ö. ve Tengilimoğlu, D. (2022). Pandemi Sürecinde Uygulanan Esnek Çalışma Düzenlemesinin Çalışan Motivasyonu ve İş Doyumuna Etkisi; Bir Alan Araştırması. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(625-633).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Özlem YILDIRIM, ozlemyildirim7676@gmail.com

* Bu çalışma yüksek lisans öğrencisi Özlem Yıldırım'ın "Pandemi Döneminde Uygulanan Esnek Çalışma Düzenlemesinin Çalışan İş Doyumu ve Motivasyonuna Etkisi: Bir Alan Araştırması" isimli yüksek lisans tezinden makaleye çevrilmiştir.

1. Giriş

Tüm dünyada etkisini gösteren Covid-19 pandemisi, fiziksel psikolojik ve ekonomik etkilerine devam etmektedir. Salgının gidişatı göstermektedir ki Türkiye'nin de dahil edilebileceği pek çok ülke hazırlıksız yakalanmıştır. Olumsuz koşullara neden olan bu salgınla beraber tarihsel incelemelerin yanı sıra gelecekte yaşanabilecek yeni bir salgınla başa çıkma yolları şimdiden araştırılmakta ve bu açıdan özellikle akademik çalışmalara ağırlık verilmektedir.

Değişimler her zaman kaçınılmaz bir süreç olmaktadır ve tıpkı canlılar gibi işletmeler de sürekli olarak değişim ve yenilenme yaşamaktadırlar (Iverson, 2003). Çünkü işletmeler açık sistem oldukları için çevreleri ile sürekli etkileşim halindedirler (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2016). Öyle ki işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için iç ve dış çevrelerinde oluşan değişimlere uyum sağlamaları ve bu doğrultuda değişime uymaları gerekmektedir (Çağlar, 2013). Aksi halde sürekli değişen dünyada toplumların beklentilerini karşılayamayan, değişime ve krizlere uyum sağlamayan işletmeler ulusal ve uluslararası rekabette geri kalmakla beraber yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle işletmelerin çevrelerinde gerçekleşen her türlü ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik değişimlere ve krizlere uyum sağlayacak ve yapılarında gerekli değişimleri uygulayabilecek düzenlemeleri gerçekleştirmelidirler (Kırılmaz ve diğerleri, 2015).

En temel amacının varlığını sürdürmek olduğunu bildiğimiz işletmeler tüm bu değişimleri öncelikle kendi varlığını sürdürmek için yapmaktadır. Covid-19 salgınının pandemiye dönüşmesi neticesinde de işletmeler ayakta kalabilmek için çalışma türünde değişiklik yaparak esnek çalışma modellerini uygulamaya başlamışlardır.

Esnek çalışma, iş görenlerin değişen ihtiyaçlarını karşılamak için düzenlemeler yaparak işletmelerin tüm maliyetlerinde düşürme yaşatma ve motivasyonlarını arttırmak için bir araç olarak görülmektedir (Cairns ve Beech, 1999). Bunun yanında Pettinger (2002) ise esnek çalışma düzenlemesini herkesin yararına olacak yerde ve zamanda insanları istihdam etme yeteneği olarak açıklamaktadır.

Covid-19 pandemisiyle beraber daha fazla duymaya başladığımız esnek çalışma uygulamaları en çok çalışanları etkilemektedir. Özellikle çalışan motivasyonu ve iş doyumunu üzerinde etkisinin araştırılması ve bu alanda ortaya konacak eksiklikleri ortadan kaldırmak için öneriler sunmak çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Yoğun rekabetle karşı karşıya kalınan iş hayatında insan gücü en kıymetli kaynaktır. Bu sebeple insan kaynağının ziyan edilmemesine ve korunmasına çalışılır. Çalışan ilişkilerinde olumlu şekilde etkilenen bireyin çalışma ortamında onu tatmin edecek ve yeteneklerinin ortaya çıkmasına katkı sağlayacak iş imkanlarının yaratılmasıyla birlikte çalışanın kendisinin ve yeteneklerinin farkına varan çalışanın katkılarının ve aldığı ödüllerin en yüksek düzeyde olması amaçlanmaktadır (Yüksel, 2007).

Tüm bu bilgilerin ışığında hazırlanan çalışmada bir özel sektör ve bir kamu kurumu olmak üzere iki işletme belirlenmiş ve bu iki alan çalışanlarına anket uygulaması yapılmıştır. Uygulanan anket verileri SPSS programında analiz edilmiştir.

2. Literatür Taraması

Origo ve Pagani (2008) esnek çalışma düzenlemesinin Avrupa'daki çalışanların iş doyumunu tatminleri üstünde herhangi bir etkisinin olup olmadığını araştırmayı amaç edinmiştir. Solanki ise (2013) Arap Ülkeleri'nde (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri) yaşamını sürdüren 116 uzman ile bir araştırma yapmış ve esnek çalışmanın iş tatmininin artırılmasında önemli bir faktör olduğu tespit etmiştir. Çalışmada sadece iş doyumunun değil motivasyonun da arttığı ve stresi azalttığı yönünde de bulgular elde edilmiştir.

Daha kısa çalışma saatleri, yorgunluğun azalması, işçi motivasyonunun artış göstermesi, işe gelmeme durumunun azalması, işyerinde hata ve kaza risklerinin azalması daha yüksek emek üretkenliği ile pozitif ilişkilidir. Daha kısa çalışma saatlerinin ayrıca, iş sağlığı problemlerini ve sağlık bakım masraflarını azaltması ve özellikle aşırı uzun saatler çalışan işçiler için çalışanların iş-yaşam dengesini iyileştirmesi de muhtemeldir. Daha kısa çalışma saatleri yaşam doyumunu ve "sevinci" de artırabilir (Hamermesh ve diğerleri, 2014).

Yapılan araştırmaların çoğunda iş tatmininin, örgütsel bağlılığın belirleyicisi olduğu görülmüştür. İş tatminin yüksek düzeyde oluşu bireylerin işe devamlılığını ve performansını olumlu yönde etkilemekle kalmayıp aynı zamanda örgütteki süregelen iş gören devir hızının da azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Bunun sonucunda hem birey hem de örgüt açısından beklenen ve istenilen olumlu yöndeki süreklilik sağlanmış olmaktadır (Mathieu ve Zajac, 1990).

Belirli bir amacı olan çalışanların daha yüksek performanslı olup işi konusunda daha motive olduklarını da Locke çalışmasında yer vermektedir (Demirdağ ve Çelikkanat, 2017). Kişiyi karşılanmış gereksinimler motive etmektedir ve bu sebeple çalışanların ödüllendirmeler ile motive olmalarını sağlamak şirketler açısından bir hayli önemli etkiye sahiptir (Arslan, 2018). Timuroğlu ve Balkaya motivasyon alanındaki çalışmalarda şu ifadelerle yer vermiştir: Sosyal yardım kuruluşlarında gönüllü çalışan ve gönüllü hizmet veren kişilerin içsel motivasyonları yüksektir. Yaptıkları işte karşılık beklememenin verdiği huzurla daha fazla motive yaşayıp mutlu olabiliyorlar (Timuroğlu ve Balkaya, 2016).

3. Araştırmanın Veri Toplama Aracı ve Yöntemi

Çalışma için nicel çalışma yöntemlerinden olan anket uygulaması seçilmiş, anket üç bölümden oluşmakta olup, birinci bölümde katılımcıların kişisel özelliklerine ilişkin sorulara yer verilmiş, ikinci bölümde iş doyumuna ilişkin sorulara, üçüncü bölümde ise çalışan motivasyonuna ilişkin sorulara yer verilmiştir. Demografik özelliklerin sorulduğu bölüm dışında üç bölümden daha oluşan bir anket düzenlenmiştir. Çalışmada Minnesota iş doyum ölççeğinin kısa formu kullanılmış olup sorular likert soru tipindedir. Anketin üçüncü bölümünde yer alan çalışanların motivasyon algısını ölçmeye yönelik hazırlanan soruların oluşturulmasında daha önce bu alanda yapılmış çalışmalarda kullanılan anketlerden ve uzman görüşünden faydalanılmıştır.

4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Ankara ilinde bir ilçe belediyesi ek binasında görev yapan (311 kişi) ile bir özel kız yurdunda çalışan (268 kişi) oluşturmaktadır. Örneklem seçilmemiş olup çalışanların tamamına anket e-mail ve internet üzerinden gönderilmiş toplamda 350 anket geri dönmüş bunlardan 10 tanesi eksik veri içermesi nedeni ile değerlendirilmeye alınmamıştır. Toplamda analize 340 anket dahil edilmiştir.

5. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Zaman ve maliyet kısıtı nedeni ile çalışma yalnızca iki kurum ile sınırlı tutulmuştur bu nedenle bu çalışmanın sonuçları tüm kamu ve özel sektör çalışanlarına genellenemez.

- Pandemi nedeniyle çalışanların esnek çalışma nedeniyle vardiyalı ya da evden çalışma vd. nedeniyle tüm çalışanlara ulaşmak mümkün olmamıştır.
- Anket uygulamasının yapıldığı tarihlerde 06.05.2021-12.06.2021 tam kapanma ile sokağa çıkma yasaklarına denk gelmesi nedeniyle anketin uygulanması ve geri dönüş almak zorlaşmıştır.

6. Araştırmanın Hipotezleri

- H₁: Pandemi döneminde uygulanan esnek çalışma düzenlemesi çalışanların iş doyumunu etkilemektedir
H₂: Esnek çalışma düzenlemesinde Kamu ve özel sektörde çalışan iş görenlerin iş doyumunu düzeylerinde farklılık vardır
H₃: İş yerinde uygulanan esnek çalışma düzenlemesine göre çalışanların iş doyumunu farklılık göstermektedir
H₄: Esnek çalışma düzenlemesi ile çalışanların iş motivasyonu arasında bir ilişki vardır.
H₅: Kamu ve Özel sektörde çalışan iş görenlerin motivasyon düzeylerinde farklılık vardır
H₆: Esnek çalışma düzenlemesi ile iş doyumunu arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H₇: Çalışanların iş doyum ile motivasyonları arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

7. Analiz ve Bulgular

Araştırmaya katılanların sosyodemografik dağılımları incelenmiş olup elde edilen veriler Tablo 1'de verilmiştir. Bu sonuçlara göre; araştırmadaki katılımcıların yaşları 19 ile 59 arasında değişmekle birlikte yaş ortalaması 33,96 ± 9,359 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların %60,9'unu kadınlar, %39,1'ini ise erkekler

oluşturmaktadır. Ayrıca katılımcıların %44,4'ünün evli, %55,6'sının bekar olduğu saptanmıştır. Katılımcıların eğitim durumu ise; %1,8'i ilköğretim mezunu, %14,8'i lise mezunu, %17,8'i yüksekokul mezunu, %53,3'ü lisans mezunu ve %12,4'ü lisansüstü mezunu şeklinde dağılım göstermektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyodemografik Dağılımları (n=338)

Yaş	N		%	
	X	SS	Min	Max
	33,96	9,359	19	59
Cinsiyet				
Kadın	206			60,9
Erkek	132			39,1
Medeni Durum				
Evli	150			44,4
Bekar	188			55,6
Eğitim Durumunuz				
İlköğretim	6			1,8
Lise	50			14,8
Yüksekokul	60			17,8
Lisans	180			53,3
Lisansüstü	42			12,4
Çalıştığı Sektör				
Kamu	134			39,6
Özel Sektör	204			60,4
İş Yerindeki Pozisyonu				
Üst Düzey Yönetici	46			13,6
Orta Düzey Yönetici	58			17,2
İdari Personeli	114			33,7
Teknik Personel	62			18,3
Sağlık Profesyoneli	8			2,4
Uzman	4			1,2
Öğretmen	10			3,0
Memur	12			3,6
Güvenlik Görevlisi	8			2,4
İşçi	8			2,4
Mühendis	4			1,2
Estetisyen	2			0,6
Veri Hazırlama Kontrol İşletmeni	2			0,6
Şu anda çalıştığı işyerindeki toplam çalışma süresi				
1 Yıldan Az	68			20,1
1-3 Yıl	104			30,8
4-5 Yıl	54			16,0
9-10 Yıl	42			12,4
10 Yıldan Fazla	70			20,7
Çalışma saati esnekliği (Flexitime) düzenlemelerinden faydalanabiliyor mu?				
Evet	184			54,4
Hayır	154			45,6
Çalışma yeri esnekliği (Flexplace) düzenlemelerinden faydalanabiliyor mu?				
Evet	152			45,0
Hayır	186			55,0
Total	338			100

Kaynak: (Yıldırım, 2021:70)

Araştırmada yer alan katılımcıların çalıştıkları sektörler göre Esnek Çalışma Ölçeği ve alt boyutlarından aldıkları puanlar karşılaştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir. Bu sonuçlara göre; katılımcıların İş Yaşam Dengesi alt boyutu puan ortalaması kamu çalışanlarında $4,15 \pm 0,949$, özel sektör çalışanlarında $3,92 \pm 0,840$; Engeller alt boyutu puan ortalaması ise kamu çalışanlarında $3,95 \pm 0,981$, özel sektör çalışanlarında $3,15 \pm 1,236$ olarak bulunmuştur. Katılımcıların çalıştıkları sektörler arasında İş Yaşam Dengesi alt boyutu ($Z=-3,367$) ve Engeller alt boyutu ($Z=-5,816$) puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). Katılımcıların Esnek Çalışma Ölçeği puan ortalaması ise kamu çalışanlarında $4,05 \pm 0,875$, özel sektör çalışanlarında $3,54 \pm 0,898$ olarak belirlenmiştir. Katılımcıların çalıştıkları sektörler arasında Esnek Çalışma Ölçeği puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir ($Z=-5,534$; $p<0,05$). Yani kamu çalışanlarının olumlu esnek çalışma algısı özel sektör çalışanlarına göre daha yüksektir.

Tablo 2. Katılımcıların Çalıştıkları Sektörlerine Göre Esnek Çalışma Ölçeği Puanlarının Dağılımı (n=338)

Esnek Çalışma Ölçeği	Çalıştığı Sektör	X	SS	M	Min	Max	Z	P
İş Yaşam Dengesi AB*	Kamu	4,15	0,949	4,40	1,2	5,0	-3,367	0,001**
	Özel Sektör	3,92	0,840	4,00	1,8	5,0		
Engeller AB*	Kamu	3,95	0,981	4,20	1,6	5,0	-5,816	0,000**
	Özel Sektör	3,15	1,236	3,20	1,0	5,0		
Esnek Çalışma Ölçeği Toplam	Kamu	4,05	0,875	4,30	1,4	5,0	-5,534	0,000**
	Özel Sektör	3,54	0,898	3,70	1,6	5,0		

** $p<0,05$ (%95 Güven Aralığında Anlamlı) Kaynak: (Yıldırım, 2021:76).

Katılımcıların İş Doyumu Ölçeği puan ortalaması ise kamu çalışanlarında $3,76 \pm 0,694$, özel sektör çalışanlarında $3,47 \pm 0,875$ olarak belirlenmiştir. Katılımcıların çalıştıkları sektörler arasında İş Doyumu Ölçeği puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir ($Z=-2,862$; $p<0,05$). Yani kamu çalışanlarının iş doyumunu özel sektör çalışanlarına göre daha yüksektir.

Tablo 3. Katılımcıların Çalıştıkları Sektörlerine Göre İş Doyum Ölçeği Puanlarının Dağılımı (n=338)

İş Doyum Ölçeği	Çalıştığı Sektör	X	SS	M	Min	Max	Z	p
İçsel İş Doyumu AB*	Kamu	3,97	0,674	4,17	2,1	5,0	-4,055	0,000**
	Özel Sektör	3,60	0,843	3,71	1,7	5,0		
Dışsal İş Doyumu AB*	Kamu	3,45	0,827	3,63	1,5	4,6	-1,415	0,157
	Özel Sektör	3,27	1,024	3,38	1,0	5,0		
Genel İş Doyumu	Kamu	3,76	0,694	3,95	2,1	4,9	-2,862	0,004**
	Özel Sektör	3,47	0,875	3,58	1,4	5,0		

*Alt Boyutu ** $p<0,05$ (%95 Güven Aralığında Anlamlı) Kaynak (Yıldırım, 2021: 86).

Araştırmada yer alan katılımcıların çalışma saati esnekliği düzenlemelerinden faydalanma durumlarına göre Motivasyon Ölçeği’nden aldıkları puanlar karşılaştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4’te verilmiştir. Bu sonuçlara göre; katılımcıların Motivasyon Ölçeği puan ortalaması çalışma saati esnekliği düzenlemelerinden

faidalanabilenlerde $35,85 \pm 5,989$, faidalanamayanlarda $34,40 \pm 6,172$ olarak bulunmuştur. Katılımcıların çalışma saati esnekliği düzenlemelerinden faidalanabilenler ile faidalanamayanlar arasında Motivasyon Ölçeği puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir ($Z=-2,417$; $p<0,05$)

Tablo 4. Katılımcıların Çalışma Saati Esnekliği Düzenlemelerinden Faidalanma Durumlarına Göre Motivasyon Ölçeği Puanlarının Dağılımı (n=338)

	Çalışma saati esnekliği (Flexitime) düzenlemelerinden faidalanabiliyor mu?	X	SS	M	Min	Max	Z	p
Motivasyon Ölçeği	Evet	35,85	5,989	37,00	13,0	45,0	-2,417	0,016*
	Hayır	34,40	6,172	35,00	15,0	45,0		

* $p<0,05$ (%95 Güven Aralığında Anlamlı) Kaynak (Yıldırım, 2021:97)

Araştırmada yer alan katılımcıların çalışma yeri esnekliği düzenlemelerinden faidalanma durumlarına göre Motivasyon Ölçeği'nden aldıkları puanlar karşılaştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Bu sonuçlara göre; katılımcıların Motivasyon Ölçeği puan ortalaması çalışma yeri esnekliği düzenlemelerinden faidalanabilenlerde $36,22 \pm 5,182$, faidalanamayanlarda $34,34 \pm 6,665$ olarak bulunmuştur. Katılımcıların çalışma yeri esnekliği düzenlemelerinden faidalanabilenler ile faidalanamayanlar arasında Motivasyon Ölçeği puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir ($Z=-2,303$; $p<0,05$).

Tablo 5. Katılımcıların Çalışma Yeri Esnekliği Düzenlemelerinden Faidalanma Durumlarına Göre Motivasyon Ölçeği Puanlarının Dağılımı (n=338)

	Çalışma yeri esnekliği (Flexplace) düzenlemelerinden faidalanabiliyor mu?	X	SS	M	Min	Max	Z	p
Motivasyon Ölçeği	Evet	36,22	5,182	37,00	13,0	45,0	-2,303	0,021*
	Hayır	34,34	6,665	35,00	15,0	45,0		

* $p<0,05$ (%95 Güven Aralığında Anlamlı) Kaynak: (Yıldırım, 2021:98)

Araştırmada yer alan katılımcıların "Esnek Çalışma Ölçeği", "İş Doyum Ölçeği" ve "Motivasyon Ölçeği" üzerinden aldıkları puanlar arasındaki ilişki incelenmiş olup elde edilen sonuçlar Tablo 6'de verilmiştir. Bu sonuçlara göre; Esnek Çalışma Ölçeği'nin İş Yaşam Dengesi alt boyutu puanı ile Engeller alt boyutu puanı arasında pozitif yönlü orta düzeyde ilişki tespit edilmiş olup bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($r=0,540$; $p<0,05$). Esnek Çalışma Ölçeği'ni puanın İş Yaşam Dengesi alt boyutu puanı ($r=0,803$) ve Engeller alt boyutu puanı ($r=0,927$) ile pozitif yönlü çok güçlü bir ilişki tespit edilmiş olup bu ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$).

İş Doyum Ölçeği'nin İçsel İş Doyumu alt boyutu puanı ile Dışsal İş Doyumu alt boyutu puanı arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki bulunmuş olup bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($r=0,795$; $p<0,05$). İş Doyum Ölçeği'nin İçsel İş Doyumu alt boyutu puanı ($r=0,955$) ve Dışsal İş Doyumu alt boyutu puanı ($r=0,935$) arasında pozitif yönlü çok güçlü ilişki belirlenmiş olup bu ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$).

Çalışmada esnek çalışma ile iş doyum düzeyi arasında pozitif bir ilişki (0,273), Esnek çalışma ile iş motivasyon arasında pozitif yönlü bir ilişki (0,193 ve Motivasyon ile iş doyum arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır (0,502).

Tablo 6. Katılımcıların Esnek Çalışma Ölçeği, İş Doyum Ölçeği ve Motivasyon Ölçeği'nden Aldıkları Puanlar Arasındaki İlişki (n=338)

		Esnek Çalışma Ölçeği			İş Doyum Ölçeği			Motivasyon Ölçeği
		İş Yaşam Dengesi AB*	Engeller AB*	Esnek Çalışma Ölçeği Toplam	İçsel İş Doyumu AB*	Dışsal İş Doyumu AB*	Genel İş Doyumu	
Esnek Çalışma Ölçeği	İş Yaşam Dengesi AB*	R 1,000	-	-	-	-	-	-
		p 0,000*	-	-	-	-	-	-
	Engeller AB*	R 0,540	1,000	-	-	-	-	-
		p 0,000*	0,000*	-	-	-	-	-
	Esnek Çalışma Ölçeği Toplam	R 0,803	0,927	1,000	-	-	-	-
		p 0,000*	0,000*	0,000*	-	-	-	-
İş Doyum Ölçeği	İçsel İş Doyumu AB*	R 0,433	0,198	0,302	1,000	-	-	-
		p 0,000*	0,000*	0,000*	0,000*	-	-	-
	Dışsal İş Doyumu AB*	R 0,321	0,150	0,219	0,795	1,000	-	-
		p 0,000*	0,006	0,000*	0,000*	0,000*	-	-
	Genel İş Doyumu	R 0,402	0,179	0,273	0,955	0,935	1,000	-
		p 0,000*	0,001	0,000*	0,000*	0,000*	0,000*	-
Motivasyon Ölçeği		R 0,401	0,046	0,193	0,471	0,477	0,502	1,000
		p 0,000	0,397	0,000*	0,000*	0,000*	0,000*	0,000*

* $p < 0,05$ (%95 Güven Aralığında Anlamlı)

Kaynak: (Yıldırım, 2021:99)

8. Sonuç ve Tartışma

İşletmeler de tıpkı insanlar gibi yaşamlarını sürdürebilmek için değişimlere ayak uydurmak zorundadır. Çoğu zaman bu değişimleri geç yakaladığı ya da yakalayamadığı için pek çok işletme yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Değişimler bazen zamana yayılan bazen de bir anda beliren nedenlerden dolayı yapılmak zorundadır. Bunlardan biri de salgın hastalıklardır. Salgın hastalıklar insan yaşamını tehdit ederken, fiziksel, psikolojik ve ekonomik olumsuz durumları da beraberinde getirmektedir. Çalışmanın ana konusu olan işletmelerdeki çalışanların durumlarını bu çerçevede incelerken, salgın hastalıkların ve pandemiye dönüşen salgınlar da araştırmanın önemli bir kısmına konu olmuştur.

Covid-19 salgın hastalığının pandemiye dönüşmesi sonrasında ülkeler birtakım tedbirler almış ve kısa sürede uygulamaya koymuştur. Türkiye'de çalışanları gerek kamu gerek özel sektör olsun en çok ilgilendiren esnek çalışma düzenlemesidir. Esnek çalışma düzenlemesinin yeni bir düzenleme olmadığı pandemi öncesinde de bazı işletme ve sektörlerde uygulandığı bilinmektedir. Pandemi öncesinde nasıl uygulandığının yanında pandemi dönemindeki uygulama süreci ve alanları çalışmanın bir başka konusu olmuş ve detaylı incelenmiştir.

Bu konu (covid-19 pandemisi, esnek çalışma, iş doyumu ve çalışan motivasyonu) çalışanlar üzerinden ilk defa beraber incelenmesi açısından çalışma önemlidir ve önemli bulgular bulunmuştur. Başka çalışmalarla beraber bu bulgulara baktığımızda;

Katılımcıların çalıştıkları sektörler arasında esnek çalışma ölçeği puanları açısından anlamlı bir fark bulunmuştur. Yani kamu çalışanlarının olumlu esnek çalışma algısı özel sektör çalışanlarına göre daha

yüksektir. Bu durum kamu çalışanlarının devlet kurumunda olma avantajı ve yaşadıkları herhangi bir hak kaybının olmaması yanında kendileri ve ailelerine daha fazla vakit ayırabilmesi olumlu bakmasına neden olmuştur.

Bu durumla ilgili altta yatan nedenlerden bazılarını Yapıcı (2020) yaptığı yüksek lisans tez çalışmasında esnek çalışmanın devlet kurumlarında memurların iş-kişisel-aile yaşam dengelerini sağlamalarına yardımcı olacağı, sosyal hayatı planlamalarında kolaylık sağlayarak verimi yükselteceği, özellikle kadın, engelli ve emekliliği yaklaşan memurların istihdam edilme imkanlarını arttıracacağı, yabancı dil, lisansüstü eğitim vs. yapma olanağı sağlayarak kişisel gelişime ve kariyere olumlu katkı sağlayacağı, işe devamsızlıkları azaltacağı, bina, mobilya, aydınlatma gibi maliyetlerde azalma yaratacağı gibi olumlu etkiler doğuracağını ifade etmiştir.

Katılımcıların çalıştığı sektörler arasında İş Doyumu Ölçeği puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bu duruma göre kamu çalışanlarının iş doyumunu özel sektör çalışanlarının iş doyumuna göre daha yüksektir.

Odabaşı'nın (2010) kamu ve özel dershanelerde çalışan öğretmenlerin iş doyum düzeyine yönelik yapmış olduğu araştırmada, devlete bağlı okullarda çalışan öğretmenlerin iş güvenliği ve çalışma şartları açısından özel dershanelerde çalışan öğretmenlerden daha fazla memnuniyete sahip oldukları saptanmıştır.

Katılımcıların çalışma saati esnekliği ve çalışma yeri esnekliği düzenlemelerinin motivasyona etkisi ayrı ayrı incelendiğinde, motivasyon ölçeği puanları dağılımına bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu düzenlemelerden faydalananların daha memnun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akbaş Tuna ve Türkmendağ'a (2020) esnek çalışma saatleri ve rahat çalışma, kıyafet serbestisi ve yoğun stresten uzakta bir yaşam ve çalışmanın avantaj olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda ulaşım giderlerinin azalması da bir avantaj olarak belirtilmiştir. Evde güvenli çalışma ortamı sayesinde işyerinde virüs alma riski azalmaktadır. Bunun yanında çalışanlar evden çalışma sayesinde aile, çevre ve kendilerine daha fazla zaman ayırabilmiştir. İşte verimlilik esas alındığında çalışanın sosyal hayatındaki başarısı ve kendini görebilme fırsatı önemli unsurlardır. Bu dönemde çalışanlar işten artan vakitte evlerinde kariyer gelişimlerini ve değişik alanlarda gelişimlerini sağlamaktadır.

Çalışmanın hem özel sektör hem de kamu sektöründe çalışanlar üzerinde araştırma yapması bu iki sektör için esnek çalışmanın iş doyumunu, çalışan motivasyonu açısından karşılaştırılması da çalışmanın sonucundaki önemli noktalardan olmuştur.

Esnek çalışma düzenlemesi genel olarak içinde pek çok model barındıran bir sistemdir. Kurumların bu modellerden kendileri için uygun olanı benimseyip uygulamaya koyması istihdamı artırıcı bir etken olup, kurum içinde yığılmaların yaşanmasının ve işsizliğin azaltılmasının bir yöntemi olarak kullanılabilir. Çalışmada kamu ve özel sektörde çalışanların esnek çalışma düzenlemesinin iş doyumunu ve motivasyonuna etkilerine ayrı ayrı bakıldığında her ikisinde de kamu çalışanları daha motive ve iş doyumunu daha yüksek çıkmaktadır. Bununla ilgili olarak özel sektör çalışanlarının hak gaspına uğramaması için düzenli denetimlerin yapılması ve tıpkı kamu çalışanları gibi işlerinden memnun olarak çalışmalarının sağlanması için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Bir diğer önemli konu da çalışanların önemli bir kısmının esnek çalışma düzenlemesine olumlu yaklaşmasıdır. Burada dikkat edilecek en önemli konu salgın hastalık sürecinde çalışanların kendilerini evlerinde daha güvende hissetmeleridir. Çalışma alanlarının her çalışan için salgın hastalıklardan koruyucu önlemleri alması ve çalışanın en az evinde olduğu kadar kendisini güvende hissetmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Akbaş Tuna, A. ve Türkmendağ, Z. (2020). Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları ve Çalışma Motivasyonunu Etkileyen Faktörler, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 3246-3260.
- Cairns, G. ve Beech, N. (1999). User Involvement in Organisational Decision Making. *Management Decision*, 37(1), 14-23. <https://doi.org/10.1108/00251749910251987>.
- Çağlar, Ç. (2013). Akademik İyimserlik Düzeyinin Örgütsel Bağlılık üzerindeki Etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 260-271. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mersinefd/issue/17382/181575?publisher=mersin>
- Demirdağ, Ş. A. ve Çelikkanat, N. (2017). *International Journal of Social Science*. 62, 429-441. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7387>

- Hamermesh, D. S., Kawaguchi, D., ve Lee, J. (2014). *Does Labor Legislation Benefit Workers Well-Being After an Hours Reduction*, IZA Discussion Papers 8077, Institute of Labor Economics (IZA).
- Iverson, R. D., Buttigieg, D. M. ve Maguire, C. (2003). Absence Culture: The Effects of Union Membership Status and Union-Management Climate. *Industrial Relations*, 58(3), 483-514.
- Kırılmaz, H. ve Ayparçası, F. (2016). Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları. *İnsan & İnsan*, 3(8). 32-58.
- Mathieu, J. ve Zajac, D. (1990). A Review and Meta-Analysis Of The Antecedents, Correlates, and Consequences Of Organizational Commitment. *Psychological Bulletin*, 108(2), 171-194.
- Origo, F. ve Pagani, L. (2008). Workplace Flexibility and Job Satisfaction. *International Journal of Manpower*, 29(2), 539-566.
- Pettinger, R. (2002). *Managing The Flexible Workforce*. Oxford: Wiley Company.
- Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, S. (2016). *Örgütsel Davranış*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Solanki, R. K. (2013). Flextime Association With Job Satisfaction, Work Productivity, Motivation & Employees Stress Levels. *Journal of Human Resource Management*, 1(1), 9-14.
- Timuroğlu, M. K. ve Balkaya, E. (2016). Örgütsel İletişim ve Motivasyon İlişkisi: Bir Uygulama. *International Journal of Social Inquiry*, 9(2), 89-113.
- Yapıcı, N. (2020). *ABD Esnek Çalışma Düzenlemelerinden Hareketle Türk Kamu Yönetimi İçin Bir Model Önerisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Yıldırım, Ö. (2021). *Covid19 Pandemisi Sürecinde Uygulanan Esnek Çalışma Düzenlemesinin Çalışan Motivasyonu ve İş Doyumuna Etkisi; Bir Alan Araştırması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yüksel, Ö. (2007). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. (6. Basım). Ankara: Gazi.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Ankara Atılım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun tarih 21.06.2021 sayılı ve karar 59394181-604.01.02-10795 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

RUS GÖNÜLLÜ SAVAŞÇILAR VE RUSYA'DA ÖZEL ASKERİ ŞİRKETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Russian Volunteer Warriors and Emergence of Private Military Companies in Russia

Mehmet Erkan KILLIOĞLU¹

¹Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, mehmeterkan@comu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3146-2609

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
17.12.2021

Kabul/Accepted:
26.04.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1038011

Anahtar Kelimeler
Özel Askeri Şirketler, Rus
Gönüllü Savaşçılar, Rus
Özel Askeri Şirketleri,
Wagner Grup.

Keywords
Private Military
Companies, Russian
Volunteer Warriors,
Russian Private Military
Companies, Wagner Group.

ÖZ

Antik Çağ'da Mısırlılardan başlayarak, yakın döneme kadar hemen her imparatorluk yabancı askeri unsurları kendi adına savaştırma yoluna gitmiştir. Kâğıt üzerinde ticaret işletmesi olarak gözükken ama sıklıkla istihbarat ve gizli askeri operasyonlarda kullanılan bu şirketler özellikle 2003 yılında Irak'ın ABD tarafından işgali ve sonrasında sıklıkla gündeme geldikleri için daha fazla bilinir ve tanınır hale gelmiştir. Ordudan emekli edilen veya ettirilen profesyonellerden oluşturulan özel askeri şirket personeli düzenli ordu birliklerinin tabi olduğu kurallara bağlı kalmadan çalıştırılmıştır. Ulusal güvenlik ve çıkarlarını gerçekleştirmek için benzer askeri şirketleri Rusya'da kullanmaya çalışmıştır. Ancak bu noktada Rusya Federasyonu Anayasası ve kanunlarından kaynaklanan bazı kısıtlamalar ortaya çıkmıştır. Rus Anayasası ve Rus Ceza Kanunu paralı askerlik ve özel asker şirketlerin kurulmasına izin vermemiş ve bu türden yapılanmaları ve faaliyetleri kanun dışı olarak nitelendirmiştir. Gerek bu nokta gerekse de uluslararası güvenlik şirketleri piyasasına gerek ekonomik sorunlar gerekse de silahlı kuvvetlerinden gelen muhalefet sebebiyle geç kalan Rusya Federasyonu şirketleri pazardan Batılı şirketler kadar pay alamamıştır. Bu çalışmada Rusya'nın olaylara doğrudan müdahil olmadığı durumlarda kullanıldığı gönüllü savaşçı uygulaması ve daha sonra Wagner Grup'la özdeşleşen özel askeri şirketler sistemi kurma girişimlerinin ilk dönemi, 1999-2013 yılları arasındaki dönem açıklayıcı ve kronolojik bir yöntemle açıklanmaktadır.

ABSTRACT

Starting with the Egyptians in the Ancient Age, almost every empire has tried to make foreign military elements fight on its own behalf. These companies, which appear to be commercial enterprises in theory, but are frequently used in intelligence and secret military operations, have become more known and recognized, especially after the invasion of Iraq by the USA in 2003. Private military company personnel composed of military professionals retired or dismissed from the armed forces. Russia has also tried to use private military companies in order to realize her national security and interests. However, some restrictions originating from the constitution and criminal code of the Russian Federation made that solution difficult. The Russian Constitution and the Russian Penal Code does not allow the establishment of mercenary and private military companies and describe such organizations and activities as illegal. Additionally, the Russian military companies, were late for the international security market because of economic problems and the opposition from the armed forces. In this study, the first period of the establishment of the private military company system, the period between 1999 and 2013, is explained in the chronological method.

Atf/Citation: Killioğlu, M. E. (2022). Rus Gönüllü Savaşçılar ve Rusya'da Özel Askeri Şirketlerin Ortaya Çıkışı. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(635-648).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet Erkan KILLIOĞLU, mehmeterkan@comu.edu.tr

1. Giriş

Özel Askeri Şirketler'in (ÖAŞ) yüzyıllardır var olduğu iddia edilmektedir. Bu iddianın sahibi olan P.W. Singer, özel askeri şirketlerin tarihini incelediği çalışmasında savaşta paralı askerlerin kullanımının savaşın kendisi kadar eski olduğunu iddia etmektedir. Antik Çağ'da Mısırlılardan başlayarak, yakın döneme kadar hemen her imparatorluk yabancı askeri unsurları kendi adına savaşırma yoluna gitmiştir (Singer, 2008; Jones vd, 2021: 8 dipnot 2, bölüm 1). Modern zamanda ise ilk kez 1960'lı yıllarda Emekli İngiliz SAS Subayı David Stirling tarafından kurulan özel askeri şirketler, temelde devletlerin yurtdışı istihbarat faaliyetlerini ticari işletme adı altında perdelemek amacı ve ihtiyacından ortaya çıkmış gözükmektedir. Kâğıt üzerinde ticaret işletmesi olarak gözükse de sıklıkla istihbarat ve gizli askeri operasyonlarda kullanılan bu şirketler özellikle 2003 yılında Irak'ın ABD tarafından işgali ve sonrasında sıklıkla gündeme geldikleri için daha fazla bilinir ve tanınır hale gelmiştir. Burada da ABD'nin başta Cenevre Anlaşmaları olmak üzere uluslararası hukuk kurallarına uymak istememesine bir çözüm olarak kullandığı özel askeri şirketler tehlikeli ve istenmeyen işlerde kullanılmıştır. Ordudan emekli edilen veya ettirilen profesyonellerden oluşturulan özel askeri şirket personeli düzenli ordu birliklerinin tabi olduğu kurallara bağlı kalmadan çalıştırıldılar. Ulusal güvenlik ve çıkarlarını gerçekleştirmek için benzer askeri şirketleri Rusya'da kullanmaya çalışmıştır. Sovyet döneminden kalan ve modernize edilmeyen zorunlu askerlik sistemi sebebiyle bazı zorluklar yaşanan Rusya Federasyonu bu zorluğun üstesinden gelmek için Çarlık Rusya'sı döneminden beri kullanılan "Gönüllülük" uygulamasını yeniden canlandırma yoluna gitmiştir. 90'lı yıllarla birlikte başta ABD olmak üzere, Batılı devletlerin yaptığı gibi özel askeri şirketleri bu açığı kapatmak için kullanma yoluna gitmiştir.

Bu çalışmada hem Rusya'da tarihi bir arka planı da olan Gönüllülük uygulaması ve özel askeri şirketlerin ortaya çıkışı ve gelişiminin ilk dönemi olarak kabul ettiğimiz 1999-2013 yılları arasındaki zaman dilimine değinilmiştir. Rus Anayasası ve Rus Ceza Kanunu paralı askerlik ve özel asker şirketlerin kurulmasına izin vermemiş ve bu türden yapılanmaları ve faaliyetleri kanundışı olarak nitelendirmiştir. Gerek bu nokta gerekse de uluslararası güvenlik şirketleri piyasasına ekonomik sorunlar ve silahlı kuvvetlerinden gelen muhalefet Rus Özel Askeri Şirketlerine (ÖAŞ) olumsuz bir etkiye bulunmuş mudur? Çalışmanın ana araştırma sorusu bu konuya odaklanmıştır.

Rusya'nın askeri, siyasi ve sosyal sistemi içinde bir zaaf noktası olarak duran bu konunun bilinir hale gelmesi Rus güvenlik ve dış politikası anlamında konunun uzmanlarının daha fazla veriye sahip olmasını sağlayacaktır. Rusya'nın kendine has askerlik sistemi ve onu da kapsayan güvenlik anlayışı hakkında bilgi üretimi alana yapılması beklenen katkı olarak ön plana çıkmaktadır. Bu konunun çalışması sırasında başta Rusça kaynaklar birincil kaynak olarak, bu kaynaklar daha sonra İngilizce kaynaklarla desteklenerek ve ikincil kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmanın ortaya çıkmasında açıklayıcı ve kronolojik bir metot tercih edilmiştir. Çalışmanın konusu olan Gönüllülük uygulaması ve özel askeri şirketlere olan ihtiyaç Rusya Federasyonu'nun askerlik sistemi kaynaklıdır. Bu sebeple öncelikle Rusya Federasyonu'nun askerlik sistemi ile ilgili kısa bir bilgi verildikten sonra çalışma konusuna dönmek uygun olacaktır.

2. Rusya Federasyonu'nun Askerlik Sistemi

Rusya Federasyonu'nun silahlı kuvvetlerinde 1990'ların başından itibaren profesyonel unsurları da bünyesinde barındıran bir askerlik sistemi geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu ihtiyacı ortaya çıkaran temel sebep ise Sovyet döneminin bakiyesi olarak miras alınan askerlik sistemidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler, savaştan elde ettikleri tecrübelerin ışığında bir Soğuk Savaş dönemi stratejisi geliştirmiştir. Bu stratejinin ana hareket noktası, gelecekte yaşanacak çatışmaların her ne kadar nükleer silahların kullanılması ihtimali olsa da, İkinci Dünya Savaşı'nın son birkaç yılında yaşanan çatışmalarla benzerlik göstereceğidir. Bu savaşlar ve çatışmalarda tümenler, kolordular ve ordular gibi büyük askeri formasyonlara ihtiyaç duyulacaktır. Yine bu büyük askeri birliklerin düşman hatlarını yarması ve başarıya ulaşması için çok hızlı hareket etmesi gerekecektir. Bu dönemde Sovyetler Birliği siyasi ve askeri liderliği gelecekteki savaşlarda kullanılacak ordunun İkinci Dünya Savaşı sırasında silahaltına alınan ordu ile benzerlikler göstermesi gerektiğine inanılmıştır. Ancak ekonomiyi çökertmeden böyle büyük bir gücü beslemek ve göreve hazır tutmak için Sovyetler aynı askerlik sistemini kullanmaya devam etmiştir. Bu sisteme göre askerlik çağına gelen tüm erkekler iki yıl süreyle zorunlu askerlik yapacak, daha sonra da terhis edilecek ve sivil hayata geri dönecektir. Terhis edilmiş olan yedekler hazırlık seviyelerinin yüksek tutulması adına belirli zamanlarda seferberlik tatbikatı için geri çağrılacaklardır (Grau ve

Bartles, 2016: 3). Teoride uygulanabilir gözükse de bu sistemin uygulamada Sovyetler Birliği'nin astsubay kadroları için beklenmeyen sonuçları olmuştur. Sovyet askeri sisteminde iki yıllık mecburi askerlik hizmeti sırasında silahlı almanların önünde hiçbir ilerleme/kariyer imkânı yoktur. Bu yüzden Kızılordu'da İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan astsubay sınıfı terhis edilmiştir (Leonov, 1993). Astsubay sınıfı olmadığı için Sovyet ordusunda en küçük birliklere dahi subaylar komuta etmiştir (Grau ve Bartles, 2016: 3).

Bu sistem, Sovyet ordusunun modernleşmeye çalıştığı 1960 ve 70'li yıllarda bir dizi sorunla karşılaşmıştır. İleri teknoloji ürünü olan ve çalıştırılması uzmanlık gerektiren silahların kullanımı ve bakımı uzmanlaşmış ve yetişmiş bir kadro gerektirmeye başlamıştır. Mevcuttaki iki yıllık zorunlu askerlik hizmeti gelişmiş silahları kullanacak personelin eğitimi ve istihdamı için yeterli ve verimli bir süre değildir. Bu yüzden de gelişmiş silahları Sovyet ordusunda subaylar kullanmıştır. Bu durum subayların komuta görevlerine ek olarak diğer görevleri de onlara yüklemiş ve iş yoğunluklarının artmasına sebep olmuştur. Bunun sonucu ise Kızılordu subay sınıfının dikkatinin dağılması ve savaş alanında konsantrasyonlarının bozulması şeklinde olmuştur. Oysaki Batı ordularında bu türden görevler çoğunlukla astsubayların sorumluluğuna verilmiştir. Sovyet askeri liderliği bu uygulamanın insan gücünün verimsiz bir şekilde kullanımına sebep olduğunun farkına varmıştır. Bu yüzden de komuta kademesi Gedikli Başçavuş kadroları ihdas etme yoluna gitmiştir. Bu kadrolara zorunlu askerlik hizmetini tamamlamış olan gönüllüler arasından seçim yapılmıştır. Ancak bu yeni grup, subaylar tarafından sevilmemiştir. Gedikli Başçavuşlara genel olarak bazı teknik işler ve küçük askeri birliklerin komutası gibi görevler verilmiş ama bu durum asla rutin bir uygulama ve görev halini almamıştır. Bu yüzden de Sovyet ordusundaki astsubayın Batı ordularındaki astsubaylarla hemen hiçbir ortak noktası yoktur (Donnelly, 1998: 180-182). Rusya Federasyonu'nda 2008 yılında gerçekleştirilen askeri reformla tüm gedikli başçavuş kadroları lağvedilmiş ve astsubay kadrosuna dönüştürülmüştür (Grau ve Bartles, 2016: 3).

Rusya Federasyonu'nda mevcutta zorunlu askerlikle profesyonel askerliğin bir arada bulunduğu bir askerlik sistemi vardır (Gavrilov, 2012). Bu yeni sistemde astsubaylar değil, subaylar askerlerin temel eğitimden sorumludur. SSCB'nin dağılmasından sonraki dönemde askerlik, Rus ordusundaki "Dedovschina" sistemi ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz sebebiyle pek de popüler değildir¹. Bu durumun üstesinden gelmek için girişilen orduyu profesyonelleştirme çabaları da ekonomik zorluklar sebebiyle yarım kalmıştır. Rusya Federasyonu, ortaya çıkan bu açığı kısmen gönüllüler kısmen de özel askeri şirketlerle kapatmaya çalışmıştır.

3. Gönüllü Savaşçılar ve İlk Özel Askeri Şirketler

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması, eski Sovyet etki ve nüfuz bölgesinde kalan ve bağımsız olan veya olmak zorunda kalan ülkelerde bir güç boşluğuna sebep olmuştur. Oluşan bu güç/otorite boşluğu sebebiyle özellikle eski Sovyet toprakları ve nüfuz alanında bir dizi etnik çatışma ortaya çıkmıştır. SSCB'nin ardılı olarak ortaya çıkan Rusya Federasyonu'nun bozulmuş olan ekonomik durumu iç siyasette de istikrarsızlığa sebep olmuştur. Rusya siyasetindeki Atlantikçi kanat bu durumdan kurtulmanın yolunu Batı ve onun kurumları ile daha fazla entegrasyonda görmüştür. Bu entegrasyonu savunan liberal kanadın iktidarda bulunması Rusya Federasyonu'nun bu çatışmalarda geleneksel müttefiklerini yoğun bir şekilde desteklemesine engel olmuştur. Rus devleti içindeki Batı/Atlantik Bloğu karşıtı Avrasyacı grup ise bu sorunu "Gönüllüler" kullanımını ile aşılmasını savunmuş ve fırsatını bulunca da bu planını uygulamıştır. Çünkü Gönüllülük kavramı ve uygulaması önce Sovyetler Birliği daha sonra da Rusya Federasyonu'nun doğrudan müdahil olma zorunluluğunu ortadan kaldırırken, Rus geleneği ve tarihinde karşılığı olan bir kavram olması sebebiyle kamuoyunda, özellikle Afganistan işgalinden sonra ortaya çıkan cılız muhalefetin de yeniden ortaya çıkmasını önlemiştir (Maynes, 2018).

Çatışma bölgelerine giden bu gönüllüler ve onlar sayesinde edinilen saha tecrübesi daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan "Özel Askeri Şirket/Private Military Company (ÖAŞ)" konseptinin gelişiminde önemli roller oynamıştır. Balkanlardan Orta Asya'ya kadar olan bölgede ortaya çıkan istikrarsızlık kuşağındaki çatışmalarda Rus gönüllülerle, başıbozuklar tecrübe kazanmıştır. Bu sayede asimetrik savaş taktiklerini gerçek çatışma ortamında bizzat uygulamışlardır. Ek olarak Rus gönüllülerin mevcudiyeti SSCB'nin dağılması ile

¹ Dedovschina, Sovyet Ordusunda ve günümüz Rus silahlı kuvvetlerinde yeni gelen askerlerin taciz edilmesi ve istismarı ve şiddete maruz kalmasına verilen isimdir (Saçar, 2020: 233).

Rusya Federasyonu'nun azalmaya başlayan popülaritesini yeniden arttırmıştır. Sonuç olarak Rus gönüllüler Moskova'ya, yakın çevresinde dondurulmuş çatışma bölgeleri oluşturarak Batı yayılmasını önleme ve çatışmaları kendi çıkar ve politikaları çerçevesinde kullanma, suiistimal etme imkânını vermiştir.

3.1. Rusya'nın Gönüllü Savaşçılar Kullanma Politikasının Tarihi Arka Planı

Rus gönüllülerin bölgesel çatışmalarda kullanılması Rus Devleti'nin çok eskiden beri kullandığı yöntemlerden biridir. Paralı Asker tanımı Rus toplumu açısından istenmeyen ve küçük düşürücü, ülkenin de dış politika söylemine zarar veren tehlikeli bir tanımlama olarak görülmektedir. Bu sebepten dolayı "Gönüllü" tabirinin kullanımı tercih edilmiş, bu tabirin kapsamına dış politika söyleminin de etkisi ile adalet vb. kavramlar da eklenerek meşruiyeti artırılmaya çalışılmıştır. Fikri zemini hazırlandıktan sonra Rus gönüllüler 1812-1917 yılları arasındaki dönemde cereyan eden bölgesel çatışmalarda (çoğu da Osmanlı Devletine karşı) görev almıştır. Bazı olaylarda Rus gönüllülerin çatışmalara katılması Avrupa'daki jeopolitik dengelerin yeniden şekillenmesine sebep olmuştur. Bu duruma örnek olarak Yunan Bağımsızlık Savaşı (1829) ve İtalyan Bağımsızlık Savaşı verilebilir. Bu sayılanların her ikisinde de Rus müdahalesi mevcuttur. Yunan ayaklanmasına Çarlık Rusya'sı ve Rus toplumundan da büyük bir destek gelmiştir. Yunan isyancılara yapılan yardım Rusya için ülke çapında sivil bir proje haline gelmiştir. Ancak Rus gönüllülerinin altın çağı 1875'te patlak veren Hersek İsyanı olmuştur. 1875-1876 yılları arasında devam eden ve sonrasında 1878 yılında Berlin Konferansı'nın toplanması ile sonuçlanan bu isyana Çarlık Rusya'sı silah, malzeme ve personel sağlayarak örtülü ama aktif bir şekilde katılmıştır (Karasev, 2009: 109-136). Rus Çarı II. Aleksandır da Çarlık ordusu personelinden Balkanlara gitmek isteyenlere resmi izin vermiştir. Ancak İsyana tek destek veren ülkenin Çarlık Rusyası olduğunu söylemek yanlıştır. İsyana başka devletler de destek vermiştir ancak aralarında propagandasını en iyi yapan ülkelerden birisi Rusya'dır. Yoksa Avusturya-Macaristan da istemeyerek de olsa isyana destek vermiştir (Aslantaş, 2009: 112).

Genel olarak Gönüllülük (*Dobrovolchestvo*) ve gönüllülerin statüsü hakkında Rus Devleti'nin görüşü onların kendi eylemlerinden sorumlu bağımsız bireyler olduğu yönündedir. Kendi özgür iradeleri ile bir eyleme girmişlerdir bu yüzden Rus Devleti'nin onlara karşı hiçbir yükümlülüğü yoktur ve eylemlerinden de sorumlu değildir. Peki, Rus Devleti'nin kendisi ile organik bir bağı olmadığını iddia ettiği bu gönüllünün profili nasıldır? Onu da kısaca tarif etmek gerekirse; Ortalama bir Rus gönüllü, genelde yükseköğrenim görmüş, güncel olayları takip eden ve olaylar hakkında ortalama bir bilgisi olan ancak bazı psikolojik sorunları da olabilen bir kişidir. Sanılanın aksine çoğu kaybedecek hiçbir şeyi olmayan suçlular değildir, daha ziyade idealist yanı ağır basan kişilerdir (Sukhankin, 2019a: 2).

Gönüllülük (*Dobrovolchestvo*) ve Adalet (*Spravedlivost*) terimleri, özellikle 2014 yılından sonra, Rus siyasi liderliği tarafından sıklıkla kullanılan ve destek gören söylemler haline gelmiştir. Bunun sonucunda ise Rusya'daki Gönüllülük ideolojisi devlet tarafından "istenmeyen" grupları meşgul etmek, ülke içindeki milliyetçi duyguları kışkırtmak ve siyasi tasarruflara gereken toplum desteğini harekete geçirmek için de kullanılan uygun bir araç haline gelmiştir. Bu yüzden bölgesel çatışmalara dolaylı yoldan katılmayı ve Rusya'ya vekâlet savaşı verme fırsatı vermelerine ek olarak gönüllüler Rus tipi Yumuşak Güç anlayışının da sacayaklarından birini oluşturmaktadır. Hatta bazı durumlarda Rus milli ideallerinin de gerçekleştirilmesinde kullanılmaya çalışılmaktadır. Sovyet döneminde ise gönüllülük biraz geri planda kalmış, onun yerine Enternasyonalizm kullanılmaya çalışılmıştır. Ancak bu konsept gönüllülüğe kıyasla daha az başvurulmuştur çünkü kamuoyu tarafından pek kabul görmeyen bir politika olmuştur. Sovyet Enternasyonalizmi Sovyetler Birliği dışındaki bölgelerde ve ülkelerde asker bulundurmakla özdeşleştirilmiştir ama daha önce de belirtildiği üzere kamuoyunun özellikle Afganistan İşgali sırasında ve sonrasında tecrübe ettiği travma sebebiyle ortaya çıkan tepkisi yüzünden elden geldiğince gizli bir şekilde yapılmıştır.² Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde, Rusya Federasyonu'nun örtülü veya doğrudan dâhil olduğu tüm bölgesel çatışmaların tamamında Gönüllülük vurgusu tekrar ön plana çıkmıştır (Sukhankin, 2019a: 2-3).

² "Sovyetler Birliği'nin 1979-1989 yılları arasında süren Afganistan işgali 'Sovyetler'in Vietnam Savaşı' olarak bilinmektedir." (Braitwaite, 2011; Grau ve Gress, 2002; Tamarov, 2001; Borovik, 1990).

3.2. SSCB'nin Dağılmasından Sonra Eski Sovyet Nüfuz Bölgesinde Rus Gönüllüler

1990'lı yıllarda Rusya Federasyonu eski Sovyet nüfuz bölgesindeki gelişmeleri etkileme veya yönlendirme gücünü ekonomik ve siyasi sebeplerden ve içine düştüğü ideolojik kaostan dolayı, önemli ölçüde kaybetmiştir. Bu yüzden ilk başlarda kendi Yakın Çevresi'ndeki çatışmalara ve sorunlara doğrudan dâhil olma noktasında tereddütler yaşamıştır. Rusya Federasyonu'nun sıkıntılarını aştıktan sonra çevresindeki olaylara dahli Sovyet dönemindeki eski gücüne yeniden erişmek için çatışmaları kışkırttığı şeklinde iddialara sebep olmuştur. Bu iddiaların kaynağı Batı dünyasıdır ve söylenenler pek de haksız değildir (Sukhankin, 2019a: 3). Çünkü Rusya Federasyonu Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra uluslararası sistemde güç dengesinin kendi aleyhinde döndüğünü fark etmiştir. Zayıf düştüğü anda ortaya çıkan bu olumsuz durumu değiştirmek ve daha önce kendisine bağlı olan eski Sovyet cumhuriyetlerini dengelemek için “*Yakın Çevre Doktrini*”ni geliştirmiştir.³ Rusya Federasyonu öncelikle güneydeki devletleri ve onların yer aldığı coğrafyayı dış politikasının öncelikli konusu ve etki alanının yeniden tesis edilmesi gereken stratejik önemdeki bölge olarak tanımlamıştır (Mikail, 2007: 254). Bunun sonucunda bu bölge Rusya Federasyonu açısından güvenikleştiği için, Rusya Federasyonu bu bölgede veya yakınında ortaya çıkan her türlü gelişmeden haberdar olmaya özel bir önem vermiştir. Rusya Federasyonu uygulamaya koyduğu bu politikasıyla yakın çevresindeki eski Sovyet yeni Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde kalan Rus azınlığın haklarını ve sınırlardaki güvenlik sorunlarını ileri sürerek bu devletleri eskisi gibi olmasa da siyasi, askeri ve ekonomik olarak Moskova'ya bağımlı hale getirmek istemiştir. Bunun için de Soğuk Savaş döneminde dondurulmuş olan bölgesel sorunları ve çatışmaları kullanma yoluna gitmiştir (Kanbir ve Sanmartin, 2020).

İsmi sıkça duyulan bu Donmuş Çatışma Bölgeleri tabiri ve onunla ilişkilendirilen siyasi kriz hali genellikle etnik/dini açıdan birbirinden farklı olan toplulukların tabi oldukları devletle yaşadıkları siyasal sorunlar sonucunda ortaya çıkmakta ve çoğunlukla ayrılma, self-determinasyon talebi sonuçlanan bir süreç olmaktadır (Bebler, 2015; Lachert, 2019). Bu tür sorunlu bölgelerin bir kısmı Eski Sovyet etki ve kontrol alanında bulunmaktadır. Çünkü Sovyetler olası bir ayrılık talebine karşı Milliyetler ve Yerleşirme (*Korenizatsiya*) gibi politikalarla kendine tabi olan ülkeleri aralarında sorunlar olacak ve bu sorunların çözümü için de kendisine başvurulacak şekilde dizayn etmiştir (Ferro, 1998: 142; Özcan, 2005: 13-14). Bu yüzden büyük bir bölümü SSCB döneminden miras olan bu sorunların giderilmesi ya da taraflar arasında sürdürülebilir bir barış ortamının yaratılması hususunda coğrafi, tarihsel, sosyo-kültürel ve siyasi nedenlerle Rusya Federasyonu kilit önemde kalmaya devam etmektedir. Bu bağlamda, Rusya Federasyonu, sorunun tarafları ile arabulucu rolünde irtibata geçmekte; gerektiğinde onlara destek olmakta ve yakın çevresinde yer alan ve donmuş çatışma bölgelerinin varlığından muzdarip olan bu ülkelerin dış politikalarını kendi istediği yönde manipüle etmeye çalışmaktadır (Stack ve Zraick, 2015, Orttung ve Walker, 2015). Dağlık Karabağ, Transdinyester, Abhazya, Güney Osetya ve 2014'ten bu yana da Donbass (Donetsk ve Luhansk bölgeleri) bu donmuş çatışma alanlarının en önemlileri arasında sayılabilir (Tüysüzoğlu, 2017: 187-188). Abhazya, Güney Osetya ve Donbass örneğinde olduğu gibi zamanı geldiğinde tekrar gündeme getirilmektedir. Rusya, yukarıda ismi zikredilen donmuş çatışma alanlarından Dağlık Karabağ, Transdinyester'de 1990'lı yıllarda yaşanan çatışmalarda aleni bir şekilde ÖAŞ kullanmıştır (Arnold, 2019: 11).

90'lı yıllar sadece Doğu Avrupa ve Rusya için önemli yıllar değildir; Soğuk Savaş'ın sona ermesi Balkanlar için de dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde yarımadada Soğuk Savaş düzeninin yıkılması sonucu patlak veren çatışmalar ve iç savaşlar Rus gönüllülerin katılımını da beraberinde getirmiştir. Rus gönüllülerin

³ Yakın Çevre (Rusçası: Blizhniye Zarubezhiye) Doktrini.

“Yakın Çevre Doktrini, Rusya Federasyonu'nun toprakları dışında kalan eski Sovyet bölgesinde (Baltık ülkeleri, Ukrayna, Orta Asya ve Kafkasya) yer alan ülkelere yönelik geliştirilen ve uygulamaya konulan dış politika konseptidir. Bu noktada Rusya Federasyonu politika yapıcılar tarafından Yakın Çevre tabiri ile atıfta bulunulan kavram Sovyetler Birliğinden kopan devletleri tarif etmektedir. Sovyetlerin dağılmasından sonra onun bakiyesi olan devletleri bir arada tutmak için kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu coğrafyası birebir örtüşen bu alanda entegrasyonun yeniden sağlanmasının Rusya Federasyonu için bir mecburiyet olduğu noktasından hareket eden bu doktrin, zamanla daha geniş bir kabul görür hale gelmiştir. İlk kez 1993 yılında dönemin Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin tarafından uygulamaya geçirilen Yakın Çevre Doktrini'ne göre, Rusya eski Sovyetler Birliği bölgesinde güvenlik ve istikrarın sağlanmasından sorumludur. Bu sorumluluğu yüzünden Rusya Federasyonu askeri planlamada yakın çevresine öncelik vererek bu alanı “yaşamsal çıkar alanı” olarak tanımlamıştır. 2001 yılından sonraki dönemde Rusya, ‘Yakın Çevre’ ülkeleri üzerindeki etkinliğini daha da artırmış, sadece ekonomik değil, güvenlik alanında da etkin olmaya başlamıştır.” (Dağı, 2002: 183; Canar, 2013: 164; Yapıcı, 2010: 393).

Balkanlar'daki çatışmalara katılması onlara çatışmalarda hibrit operasyonların ilk örneklerini sergileme, güçlü bir ideolojik söylem geliştirme ve sürekli bir propaganda/ideoloji tesis etme ve hepsinden önemlisi de askeri ve paramiliter özellikleri bir araya getirme fırsatı sağlamıştır. Bu kapsamda 1992 yılı yazında pek çok büyük Rus şehrinde Sırbistan davasına sempati duyan Rus gönüllüleri toplamak amacıyla askere alma büroları açılmıştır. Bürolara başvuran gönüllülerden ilk birliği Aleksander Zagrebov isimli bir Rus Kazak kurmuştur. Zagrebov takma adıdır, kendisinin hakkında çok az bilgi olmakla birlikte, genel kanaat Afgan savaşına katılmış eski bir özel kuvvet subayı olduğu yönündedir. O dönemde Zagrebov'un Visegrat'taki Sırp Cumhuriyeti/Republika Srpska ile irtibatı vardır ve 1992'de Krajina'da Sırp'ların safında savaşmıştır. Zagrebov'un Rusya içinde asker topladığı iki önemli merkez Saratov ve Moskova'dır. Saratov'daki eleman teminini yerel askeri komiserlik koordine etmiştir. Bu yöntem daha sonra Özel Güvenlik Şirketlerine eleman temininde de kullanılacaktır. Toplanan gönüllü güçlerin temelini emekli askerler, Rus Kazaklar ve bölgesel çatışmalara katılan milisler oluşturmuştur. Bu kampanya Rus kamuoyu tarafından duyulduktan sonra Rusya Federasyonu Adalet Bakanlığı "Rusya Federasyonu Anayasası'nda paralı askerlik faaliyetleri ile ilgili bir hüküm bulunmadığı" yönünde bir açıklama yapmak zorunda kalmıştır. Bu açıklamayı Federal Güvenlik Servisi'nin (FSB) "*kanundışı militan devşirme*" faaliyetlerine son verilmesi ikazı takip etmiş ve FSB Basın Sözcülüğü bu türden faaliyetlerin iç politikaya yönelik girişimler olduğunu ve bu durumun bazı siyasi ve ideolojik gruplar tarafından kendi propagandalarını yapmak adına suiistimal edildiğini ifade etmiştir (Sukhankin, 2019a: 7).

Eski Yugoslavya topraklarındaki savaşı durduran Dayton Antlaşması'nın imzalanması ile Balkanlar'daki Rus gönüllü varlığı sona ermiştir. O zamandan beri Sırp'ların Dayton Anlaşması'nı imzalamasına ve Rusya Federasyonu ile ters düşmesine neyin sebep olduğu konusu tartışılmaktadır. Bu durumla ilgili elbette farklı yorumlar ve açıklamalar mevcuttur. Ancak çoğunlukla iki görüş üzerinde hem fikir olunmaktadır. Bunlardan ilki Sırp'ların barış yapmak ve Rus gönüllüleri de ülkelerine geri göndermekten başka bir şanslarının kalmadığı iddiasıdır. Savaş meydanındaki dört yıl süren üstünlüklerine rağmen Sırp'lar açısından dengeler 1994-1995 yılları arasında değişmeye başlamıştır. 1994 yılında Müslüman (Boşnak)-Hırvat Federasyonu'nun kurulması ve bu gelişmeyi takiben Batı Dünyası tarafından desteklenen Hırvat ordusunun silahlandırılması ve eğitimi ve yeniden organizasyonu muharebe meydanındaki güç dengesini Müslüman-Hırvat Federasyonu lehine değiştirmeye başlamıştır. Ek olarak Sırp'lar artık savaş yorgunudur; askeri olarak zorlanmaktadır. Ekonomileri de iflas etmiş durumdadır (Glenny, 1996: 279). Ayrıca Krajina'nın kaybı 1995 Ağustos-Eylül ayları arasında Sırp'ları askeri açıdan zora sokmuştur. Bu yüzden Sırp'lar daha fazla toprak kaybetmemek için ateşkes yapmayı kabul etmiştir (Glitman, 1996-1997: 75).

Bu şartlar altında Dayton Antlaşması aslında Sırp'lar açısından oldukça makul bir anlaşmadır. Antlaşma kendilerine Bosna'nın %49'unu ellerinde tutma ve Belgrat'la yakın işbirliği içinde olacak Sırp Cumhuriyeti'nin (Republika Srpska) varlığının uluslararası kamuoyu tarafından tanınması imkânını sağlamıştır. Bu konu ile ilgili ikinci görüşe göreyse, bu görüşün taraftarları da muharebe alanında yaşanan kayıpların 1995 yazında Sırp'ların seçeneklerini sınırlandırdığını kabul etmekle birlikte, bu sayılanların tek başına Belgrad'ı anlaşma masasına oturtmaya yeterli olmadığını iddia etmektedirler. Bu görüşün taraftarları konu ile ilgili Slobodan Miloseviç'i işaret etmektedirler. Miloseviç ülkesinin imkânlarının sınırlarını bilmektedir. Balkanlardaki savaşın uzun süreli olamayacağını çünkü ülke nüfusu ve ekonomisinin bu yükü kaldıramayacağını görmektedir. Ülkeye uygulanan yaptırımlar da durumu daha da kötüleştirmiştir (Glenny, 1996: 270).⁴ Balkan uzmanı Laura Silber bu noktada Miloseviç'in ile ilgili farklı bir iddia ortaya atmıştır. Ona göre Dayton Antlaşması'na giden süreci anlamak için önce Miloseviç-Karadziç rekabetini anlamak gerekmektedir. Miloseviç bir ideolog değil, siyasetçidir. Siyasetten gelen alışkanlığı ile pragmatik bir kişiliği olan Miloseviç için önemli olan şey iktidarını sürdürmektir. Silber'e göre Miloseviç, savaş meydanındaki tüm başarısızlıkları ustaca Karadziç'in üstüne yıkmış ve halk nezdindeki itibarını zayıflatmıştır. Bitirici hamlesini de Saraybosna'yı Müslüman-Hırvat Federasyonu idaresine bırakarak yapmıştır (Silber, 1996: 69). Yaşanan bu gelişmeler sonucunda taraflar Dayton Antlaşması'nı imzalamaya razı olmuştur ve Balkanlardaki savaş da sona ermiştir. Balkanlarda hizmetlerine artık ihtiyaç kalmayan Rus gönüllülerin büyük bir kısmı Rusya'ya geri dönmek zorunda kalmış, çok azı Balkanlarda kalmaya devam etmiştir.

⁴ "1990-1994 yılları arasında Sırbistan'ın Gayrisafi Milli Hasılası yarı yarıya azalmıştır" (Vejvoda, 1996: 104).

Yukarıda anlatılan olayların sonucunda Rusya Federasyonu Balkanlardaki savaştan önemli dersler çıkarmıştır. Buradan elde edilen tecrübelerin ışığında yakın çevrede cereyan edecek çatışmalarda karma yapıdaki küçük birliklerin en iyi ve işlevsel çözüm olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen tecrübelerle göre mevcudu 10 kişiye kadar olan küçük askeri birliklerin yeni tür savaşlarda en etkili ve kullanışlı birlik tipi olduğu ortaya çıkmıştır. İlginçtir ki Rus siyasi-askeri liderliği özellikle 2011 yılında Libya'da iç savaş patlak verene kadar bu tür askeri formasyonlarla fazla ilgilenmemiştir. Ancak bu tarihten sonra Rusya, Batı'ya karşı yürüttüğü gayri nizami savaş stratejisinin bir parçası olarak ÖAŞ daha yoğun bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Rusya, 2015 yılından sonraysa, ÖAŞ'lerin dış politika aracı olarak kullanımına hız vermiştir (Jones vd, 2021: 1 ve 14). Keza farklı bölgelerdeki çatışmalarda yerel güçlerin de Rus gönüllüler ve düzenli birlikleri ile birlikte kullanılmasının daha faydalı olacağı görülmüştür (Sukhankin, 2019b). Bu tecrübenin etkisiyle Rusya Federasyonu uluslararası arenada etkisini arttırmak için Özel Kuvvetler, ÖAŞ ve istihbarat örgütleri ile diğer resmi ve gayri resmi kurumları birlikte kullanmaya başlamış, bu yolla elde ettiği ekonomik ve siyasi kazanımlarını korumayı amaçlamıştır (Jones vd, 2021: 1). Denemesi Yugoslavya İç Savaşı'nda yapılan karma askeri yapı kabul görmüştür. Örnekle açıklamak gerekirse Bosna savaşı sırasında Sırlar çatışma bölgesini bilmekte ve hareket planlamasına yardım etmiş, Ruslar ise çatışma sırasında gereken askeri uzmanlığı ve desteği sağlamıştır. Bu karma yapı daha sonra Rus özel kuvvetleri tarafından Suriye İç Savaşı'nda da kullanılmıştır (Sukhankin, 2019b).

Diğer taraftan, 2004 yılının başlarına kadar, bazı aşırı muhafazakâr Rus askeri uzmanları Balkanlardaki çatışmalarda Rus gönüllülerin elde ettiği tecrübelerden Rus ordusunun yararlanmasının gerektiğini savunmuştur. Bu gruba göre gönüllülerin elde ettiği tecrübe çok değerlidir ve özellikle dağlık bölgelerde yapılacak operasyonlarda faydası olacaktır. Yine bu noktada Rusya'nın azalan nüfusu sebebiyle askerlik çağına gelen yükümlü sayısında bir düşüşle karşılaşılırsa, Balkanlarda gönüllüler tarafından kullanılan küçük askeri birlikler ve onların tecrübeleri hayati önemde bir bilgi olacaktır. Ayrıca gelecekte yaşanabilecek çatışmalara katılacak gönüllülerin organizasyon yapısı ve seçim kriterlerinin yeniden düzenlenmesi gerektiğini Balkan tecrübesi açıkça göstermiştir. Hepsinden önemlisi ise Rus ordusu ve toplum nezdinde gönüllülük kültürünün desteklenmesi ve ön plana çıkarılması gerekmektedir. Bu sayede Çarlık Rusya'sı gönüllülük geleneği ile bağ kurulmasının önü açılacaktır. Bu öneriler Rusya Federasyonu yönetimince kabul görmüş ve bunun sonucunda 2014 yılı sonrasındaki dönemde yapılan Rus enformasyon operasyonlarının sacayaklarından birini bu yaklaşım oluşturmuştur.

Balkanlardaki savaşa Rus militanların katılımı gönüllülük söylemi ve Sırların haklarını koruma iddiası ile meşrulaştırılmaya çalışılsa da temelde idealist ve fedakâr ve ulvi amaçlar gözetilen bir hareket değildir. Genel olarak Balkanlardaki savaş Rus paralı askerlerin asimetrik/hibrid savaş konusunda tecrübe kazandıkları ve kendilerini geliştirdikleri bir eğitim alanı olmuştur. Burada tecrübe kazanan ve savaş gören paralı askerler Irak ve Afganistan'da faaliyet gösteren özel askeri şirketlerde kariyerlerine devam etmişlerdir (Sukhankin, 2019a: 8-9).

Bu noktada kendisi de Balkanlarda savaşan Igor Strelkov/Girkin'in 1999 yılında bir radyo programında yaptığı açıklamalara göz atmak faydalı olacaktır. Programda Girkin, Rus gönüllüleri ile ilgili iki noktaya dikkat çekmeye çalışmıştır: Bunlardan ilki pek çok Rus gönüllünün Balkanlara savaş tecrübesi kazanmak için gitmiş olmasıdır. Çünkü buradaki çatışmalar diğer bölgesel çatışmalara göre çok daha şiddetli ve yoğundur. İkincisi ise Rus Ceza Kanunu'na göre paralı askerler maddi çıkar kaygısıyla hareket eden ve çatışmaların yaşandığı ülke vatandaşı olmayan kişilerdir. Bu yüzden de gönüllü ile paralı askerleri birbirine karıştırmamak gereklidir. Bir çatışmaya gönüllü olarak katılırsanız, size para ödense dahi, kimse sizi paralı asker olmakla itham edemez, en azından kanunen. Gönüllü adının kullanımı ile Rus kanunlarına göre militanların suçlanmasının önüne geçilmiştir. Çünkü Rusya Federasyonu Anayasası'nın 13. maddesinin 5. paragrafında değinildiği üzere Özel Askeri Şirketler yasadışıdır.⁵ Yine 1996 tarihli Rus Ceza Kanunu'nun 208. maddesine göre federal kanunlarda ayrıcalık tanınmayan tüm silahlı hareketler de yasadışıdır (Bryjka, 2019: 3). Yine aynı kanunun 359. maddesi de paralı askerlik faaliyetlerini yasadışı olarak tanımlamaktadır. Bu maddeye göre paralı askerlerin toplanması, işe alınması, eğitimi, finansmanı vb., silahlı faaliyet ve çatışmalarda kullanımının karşılığı 4-8 yıl arası hapis cezasıdır (Jones vd, 2021: 9). Bu yasaklardan kaçınmak için Girkin'in bulunduğu bu

⁵ Özel Askeri Şirketler- ChVK-Chastnaya Voennaya Kompaniya.

nokta dikkate alınmış ve daha sonra Rus özel askeri şirketlerine kabataslak da olsa yol gösterici bir prensip olmuştur (Sukhankin, 2019a: 9).

Rusya dışında, diğer ülkelerdeki ÖAŞ uygulamalarına bakıldığında ise bu şirketlerin kesin olarak üzerinden anlaşılacak genel bir tanımlaması ve üzerinde genel uzlaşmaya varılmış bir kodifikasyon olmadığı görülmektedir. Ancak 21. Yüzyılda savaşın doğası ve icrasında ortaya çıkan değişimler sebebiyle önemleri hızla artmaya başladığı için ÖAŞ hakkında uluslararası hukuk çerçevesinde daha net tanımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler tarafından 2005’de oluşturulan Çalışma Grubu’nun hazırladığı belgelerde ve İsviçre ve Uluslararası Kızıl Haç Örgütü girişimi ile ÖAŞ’in statülerinin ve tabi olacakları düzenlemeleri belirlemek amacıyla hazırlan ve 17 ülke tarafından imzalanan 2008 tarihli Montrö Belgesi’nde ÖAŞ hakkında bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Her iki girişim sonucunda ortaya çıkan tanıma göre ÖAŞ: “kendilerini nasıl tanımladıklarına bakılmaksızın askeri ve/veya güvenlik hizmetleri sunan özel iştirakler” olarak tarif edilmiştir. (Swiss Federal Department, 2008: 9).

4. İlk Rus Özel Askeri Şirketleri

Soğuk savaşın sona ermesi ve SSCB’nin dağılmasını takiben ABD, Balkanlar, Afganistan, Irak, Libya vd. bölgelerde uluslararası sistemi kendi plan ve politikalarına göre yeniden dizayn etmek adına ekonomik ve siyasi girişimlerin yanında askeri operasyonlara da girişmiştir. Rus devlet idaresi, ABD ve Batı dünyasının yabancı ülkelerdeki hükümetleri devirerek, etki alanlarını genişletmek adına yeni ve gizli bir yöntem geliştirdiklerini düşünmüştür. Rus devlet yönetimini bu düşünceye, ABD’nin siyasi ve askeri amaçlarına erişmek için büyük askeri birlikler yerine artan bir şekilde gayri nizami yöntemlere başvurması sevk etmiştir.⁶ Rusya bu hamleye benzer bir girişimle karşılık vermeye karar vermiştir çünkü Rusya ve onu halefi olan SSCB, Batı dünyasına karşı uzun yıllar gayri nizami savaş yöntemleri uyguladıkları için bu konuda bilgi birikimleri mevcuttur. (Jones vd, 2021: 12 ve 14).

1990’lı yılların sonlarına doğru Rus güvenlik güçleri ile irtibatlı kişi ve gruplar gönüllü olarak katıldıkları çatışmalarda elde ettikleri bilgi ve tecrübelerin maddi kazanca dönüştürülebileceğini düşünmeye başlamıştır (Arnold, 2019: 10). Bu kapsamda 1998-2013 yılları arasındaki dönemde ülkede Batı standartlarında bir dizi özel askeri şirket kurma girişimi yaşanmıştır (Jones vd, 2021: 14). Bir furya haline gelen bu durum sonucunda 20.000 kadar özel koruma hizmeti veren gerçek ve tüzel kişilik ortaya çıkmıştır. Bunların 4.000 kadarı özel güvenlik şirketi, 10-20 kadarı ise Özel Askeri Şirket’tir. (Kononov ve Valetski, 2013: 100).⁷ Ancak Rusya’nın kendine has şartları ve hukuki sınırlamaları sebebiyle ilk başlarda özel güvenlik şirketi ile özel askeri şirket sentezi olan karma yapılar da ortaya çıkmıştır. Bu karma yapı ilk özel askeri şirketlerin başarısız olmasının ana sebebidir (Sukhankin, 2019a: 10). Ancak yine de Rus ÖAŞ Moskova’nın gayri nizami savaş konseptinin önemli bir parçası olmaya devam etmiştir ve Rusya Federasyonu uluslararası alandaki etkisini arttırmak için ÖAŞ’leri kullanmaktadır (Arnold, 2019: 6; Jones vd, 2021: 12). Çünkü Rus istihbarat örgütleri ÖAŞ’lerin uluslararası alandaki potansiyelini fark etmiş ve Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya gibi potansiyel çatışma bölgelerinde nizami askeri birliklerin yerine kullanılacaklarını, bu sayede de oluşturulacak fiili durumların Batı dünyası ile uluslararası kamuoyunun daha az tepkisini çekeceğini öngörmüştür (Arnold, 2019: 10). Rus devleti ve istihbarat örgütlerinin bu öngörülerinde, Kırım’ın ilhakı sırasında ve sonrasında yaşananlara bakıldığında haklı çıktıkları görülmektedir.

Rusya Federasyonu’nun ÖAŞ askeri, siyasi ve ekonomik amaçlarını dolaylı strateji uygulayarak elde etme iradesi Kırım’ın ilhakı ve Doğu Ukrayna (Donbas bölgesi) ile sınırlı değildir. Çoğunlukla eski KGB ajanları ve emekli olmuş askerler tarafından kurulan bu şirketlerin hemen hepsi Kremlin’le ya irtibatlı olmuş ya da onun tarafından kontrol edilmiştir (Singer, 2008: 194; Lock, 1998: 1393-1426; Hasham, 2004: 7-9; Jones vd, 2021: 1). Ancak ilk kurulan bu Rus ÖAŞ’leri ikilem içinde kalmıştır. Bunun da temel sebebi, yukarıda da ifade edildiği üzere, Rus güvenlik güçleri ile istihbarat örgütleri ile irtibatlı kişi ve grupların görevleri sırasında

⁶ “Gayri nizami savaş, konvansiyonel veya nükleer savaşa göre daha düşük yoğunluklu faaliyetleri kapsayan dolaylı bir stratejidir. Rakibi zayıflatırken, gayri nizami savaş yöntemleri uygulayan ülkenin etkisini ve meşruiyetini arttırmayı amaçlar” (Jones vd, 2021: 12; Marten, 2019: 181-204).

⁷ “Rusya’da Özel Koruma Hizmetleri (Chastnoe Okhrannoe Predpriatie-ChOP), ticari temelde kişileri ve özel mülkiyeti korumak için faaliyet gösterir. Bu hizmetlerin dayandığı kanuni temel ise 1992 yılında yürürlüğe giren ve ‘Rusya’da Özel Detektiflik ve Koruma Organizasyonlarının Faaliyetleri” hakkındaki 2487 sayılı kanundur” (Ostensen ve Bukkvoll, 2018: 22).

kazanmış oldukları bilgi ve tecrübelerin maddi kazanca dönüştürme isteği ile Kremlin'in emir ve planları doğrultusunda Rusya'nın yakın çevresinde yeniden etki tesisi için kullanılmak istenmeleridir. Ancak son on yılda Rusya Federasyonu yönetimi bu iki farklı ve çelişen amacı başarılı bir şekilde birleştirmeyi ve birbirine entegre etmeyi başarmıştır (Arnold, 2019: 11). Başarıya ulaşan bu planın ilk adımı olarak 1992 yılında Rusya Federasyonu Güvenlik Servisi (FSB) Rubicon'un kuruluşuna ön ayak olmuştur.⁸ 1990'lı yıllarda Rubicon'la başlayan bu süreçte Rusya Federasyonu'nda kurulan ilk özel askeri şirketler arasında dikkate değer olan birkaç tanesi aşağıdadır:

1. Antiterror-Orel (*Kartal*): Yakın zamana kadar, en ünlü Rus özel askeri şirketi “*Antiterror-Orel*” şirkettir. Bu Rus güvenlik şirketi, 1998 yılında Oryol'da “*POCA-Spetsnaz-Oryol özel kuvvetlerinin eski askerlerinin bölgesel kamu kuruluşu*” adıyla kurulmuştur ama resmi kuruluşu 2003 yılında devlet dışı bir eğitim kurumu olan “*Rus Paraşütçüler Birliği*”nin üzerinden olmuş ve Terörle Mücadele Eğitim Merkezi olarak tescil edilmiştir (Neelov, 2013: 27). Grubun sunduğu hizmetler arasında bina, arazi vb. fiziksel korunması, güvenlik konusunda eğitim ve danışmanlık hizmeti verilmesi ve mayın temizleme işleri vardır. Personelinin % 40 kadarı askeri istihbarat veya Hava İndirme/Paraşüt Birliği Özel Kuvveti (*VDV Spetsnaz*), %40 kadarı Rus Özel Kuvvetleri (örneğin 7. Özel Kuvvetler Bölüğü-*ROSICH*) veya İçişleri Bakanlığı 1. Özel Görev Kuvveti (*Vityaz*) kökenlidir. Kalan %20'lik kısmı ise Rusya Federasyonu Ordusu Genel Kurmay Başkanlığı (*GU*), *Spetsgruppa “V” (Vympel)* ve Rus Donanması kökenlidir (Sukhankin, 2019a: 10). Grup ilk başta Moskova'nın doğrudan desteğiyle, 2005-2007 yıllarında Rus şirketleri Tatneft, Energoengineering ve Russian Engineering Company'nin Irak'taki tesislerinin ve personelinin korunması için anlaşma yapmıştır. Grup bu kapsamda 2004'ten 2007'ye kadar Irak'taki uluslararası misyonların korunmasını da sağlamıştır. Ancak Irak'ın ABD tarafından işgali bu durum sekteye uğramıştır. Şirket bu amaçla Irak'ta “*Tiger Top Rent Security*” adında ayrı bir birim kurmuştur. Tiger Top Rents Security önemli hale getiren şey daha sonra kurulacak olan bir dizi Rus özel askeri şirketine gereken zemini hazırlamasıdır.⁹ Irak'taki işleri ABD işgali ile bozulan Orel şansını Nijerya, Sierra Leone, Angola ve Hindistan'da denemiş, güvenlik danışmanlığı hizmeti vermiş ve kargo güvenliği sağlamıştır. Şirket en son 2008-2009 yıllarında Sırbistan'daki Niş ve Paraçin'de çalışmıştır (Sukhankin, 2019a: 10).

2. Antiterror: Bu şirket 2003 yılında kurulmuştur ancak faaliyetleri sebebiyle daha etkili olmuştur. VDV personeli tarafından kurulan şirketin kendi eğitim merkezi vardır ve Moskova'daki bazı nüfuzlu kişilerle de ilişkileri iyidir. İyi ilişkileri şirkete Tatneft, Energoingzhenering ve Rus Mühendislik Şirketi'nin Irak'taki güvenlik işlerini kazandırmıştır. 2004-2007 yılları arasında Antiterror Irak'taki Rus şirketlerinin güvenliğini sağlamak için oldukça aktif bir şekilde çalışmıştır. Hatta bu kapsamda 2005 yılında özel bir grup dahi kurmuştur. Ancak şirket kendisinden beklenen faydayı sağladığı düşünüldüğü için faaliyetine son verilmiştir (Konovalov ve Valetski, 2013: 95-103). Antiterror'den elde edilen tecrübe daha sonra kurulan şirketler için oldukça faydalı olmuştur. Bu şirketler arasında ilk akla gelenler ise Redut-Antiterror, Ferax¹⁰, Phoenix ve Moran Security Group'tur. Bunlardan Moran Security Group'un Wagner Group'la¹¹ irtibatı olduğu bilinmektedir (Sukhankin, 2019a: 10). Moran'da ayrılan paralı askerler 2013 yılında, bir başka Rus ÖAŞ olan Slavonic Corps'un kuruluşunda yer almışlardır (Ostensen ve Bukkvoll, 2018: 23).

3. Redut-Antiterror: Tiger Top Rent Security'nin kuruluşuna zemin hazırladığı özel askeri şirketlerden biri de Redut-Antiterror'dur (Ostensen ve Bukkvoll, 2018: 23). 2008 yılında kurulan Redut-Antiterror aslında bir dizi küçük grubu bünyesinde toplamış olan bir platformdur. Kuruluşu Rusya Federasyonu Dış İstihbarat Servisi (SVR), VDV, GU ve Rusya Federasyonu İçişleri Bakanlığı Birlikleri (MVD) emekli personelinin girişimi sonucu olmuştur (Sukhankin, 2019a: 11). Redut-Antiterror, Rus ordusundan emekli olan askerlerden oluşmaktadır ancak kurucuların arasında Rus Hava İndirme Birlikleri'nin 45. Özel Kuvvetler Alayı'na mensup askerlerinin sayısının fazlalığı dikkati çekmektedir (Ostensen ve Bukkvoll, 2018: 23). Kurucuların hemen hepsi yurtdışı askeri operasyon veya barışı koruma görevi tecrübesine sahiptir. Daha sonra Centre-R adını alacak

⁸ “Rubicon, bilinen ilk Rus ÖAŞ'dir ve Bosna'da Sırpların safında savaşmıştır” (Arnold, 2019: 11-dipnot 46.)

⁹ “Rus araştırmacı Orhan Kemal bu şirketlerin hepsini ‘Orel Şirketleri’ olarak adlandırmaktadır” (Ostensen ve Bukkvoll, 2018: 22).

¹⁰ “Ferax hakkında açık kaynaklarda neredeyse hiçbir bilgi yoktur” (Ostensen ve Bukkvoll, 2018: 23).

¹¹ “Bazı Rus kaynaklarının iddialarına göre Wagner Grubu'nun resmi bir adı vardır ancak bu isim devletle olan bağlantısının deşifre olmaması adına kamuoyundan gizlenmektedir” (Martin, 2019: 181-204; Arnold, 2019: 6-18; Racz, 2020).

olan şirket Kuzey Irak, Suriye, Somali, Karayipler ve eski Yugoslavya'daki askeri operasyonlarda yer almıştır. Şirket personeli askeri danışman unvanı ile 2008 yılındaki Gürcü-Rus Savaşında görev yapmış ve Abhazya güçlerine askeri eğitim vermiştir (Sukhankin, 2019a: 11).

4. RBG Group: RBG Group üç özel güvenlik şirketi; Fortpost, Razvedka v Sfere Biznesa ve RSB-Group'un¹² birleşmesi ile 2005 yılında faaliyete geçmiştir (Sukhankin, 2019a: 11). Ancak resmi kuruluş tarihi ve yeri 2011, Moskova olarak geçmektedir. Şirketin kurucuları eski FSB ve GRU mensuplarıdır. Şirketin yöneticisi Oleg Krinitsyn'dir (Ostensen ve Bukkvoll, 2018: 23). Şirketin Türkiye, Almanya, İtalya ve Senegal'de irtibat büroları ve ofisleri vardır (Boiarskii, 2014). Ancak şirket herhangi bir askeri operasyonda görev almamıştır. Şirketin uzmanlık alanları; askeri danışmanlık, istihkâm-mayın temizleme, istihbarat toplama ve analizi, farklı türdeki kargo ve binalarla, deniz ticaret rotalarında silahlı koruma sağlanması olarak geçmektedir. Kuruluşunu takiben şirket özellikle Aden Körfezi, Gine Körfezi ve Malakka Boğazı gibi yüksek riskli bölgelerde birçok görev aldığı iddia edilmektedir. RBG Group ayrıca Libya Bingazi'de, Libya Çimento Şirketi'nin fabrikalarının mayınlardan temizlenmesinde çalışmıştır. RSB Group Kırım'ın işgalinde de kısmi rol almıştır (Ostensen ve Bukkvoll, 2018: 23). Fakat şirketin buradaki faaliyetleri lojistik ve gayri askeri konularla sınırlı kalmıştır (Sukhankin, 2019a: 11). Şirketin yöneticisi Oleg Krinitsyn'in açıkladığına göre şirkete alınacak elemanların seçiminde Vypel ve Alfa timi üyesi eski askerlere öncelik tanınmaktadır. Kendisi ile yapılan mülakatlarda Krinitsyn şirketin askeri sisteme göre yapılandırıldığını, buna komuta-kontrol, istihbarat toplama, dezenformasyon, baskın ve taktik hazırlık konularının da dahil olduğunu ifade etmiştir (Sukhankin, 2019a: 11). Bu konu ile ilgili çalışan Rus uzmanlara göre Rus ÖAŞ içinde en ciddi ve düzenli olanlardan biri RSB Group'tur. Çünkü Batılı tarza yakın faaliyet göstermektedir (Ostensen ve Bukkvoll, 2018: 23).

5. Moran Security Group: Moran Security Group, eski FSB ve Rusya Federasyonu Donanması mensuplarının ortak girişimi sonucu kurulmuştur (Morgenshtern, 2015: 166)¹³ Resmi kuruluş tarihi 2011 olarak verilir de bu tarihten çok önce de faaliyet gösterdiği iddialar arasındadır (Neelov, 2013: 30). Bu özel askeri şirket de facto bir şirketler konsorsiyumudur. Bütünü oluşturan küçük grupların hepsinin kendine has bir uzmanlık alanı vardır. Bu yüzden de sundukları hizmet ve görev kombinasyonun kapsamı benzer özel askeri şirketlerin sunduğundan daha geniştir. Moran Security sınır güvenliği ve gümrük kontrol, rehine kurtarma ve deniz korsanlarına karşı güvenlik, askeri operasyona hazırlık, yakın koruma konularında uzmanlaşmıştır (Ostensen ve Bukkvoll, 2018: 22). Rus kaynaklarına göre şirketin müşterilerinden birisi de Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esed'tir (Sukhankin, 2019a: 12). Bu şirket tarafından sunulan üst düzey askeri hizmetin sebebinin kurucularının özelliklerine bağlayabiliriz. Bunlardan birisi olan Boris Chikin Sovyet Ordusunda bilinen bir isimdir. Chikin, dağlık arazide keskin nişancı atışı (gorno-strelkovaya podgotovka) konusunda uzmandır. Afgan Savaşı sırasında Tacikistan, Duşanbe'deki askeri eğitim merkezinde görev yapmış ve Afganistan'a gönderilecek Sovyet özel kuvvetlerine keskin nişancı eğitimi vermiştir. 1990'lı yıllarda İsrail Güvenlik Akademisi Şirketi (Akademi) ve Çin'de ek eğitim almıştır. Bunlara ek olarak yabancı ülkelerdeki silahlı çatışmalara da katılmıştır (Sukhankin, 2019a: 12).

Diğer Rus özel askeri şirketlerinden farklı olarak Moran Security, en azından 2015 yılına kadar kendi gemi filosuna sahiptir. 2012 yılında Moran, gemilerinden birinin karıştığı bir skandalla gündeme gelmiştir. Şirketin gemilerinden biri olan Myre Seadiver ve mürettebatı silah kaçakçılığı yaptıkları suçlamasıyla Nijerya makamlarınca alıkonulmuştur. Gemide yapılan aramada Nijerya güvenlik güçleri AK-47 ve Benelli MR1 tüfekleri ve bu silahlara ait mermiler bulmuştur. Moran Security yönetiminin Nijerya'nın bu kararına tepkisi oldukça sıra dışı olmuştur. Şirket, Nijerya'yı açıkça tehdit etmiştir. Nijerya silahlı kuvvetleri ile karşılaşmaya hazır olduklarını, bunun için Rus Devleti ve onun silahlı kuvvetlerinin yardımına ihtiyaçları olmadığını açıklamıştır. Şirket yönetimi Rus Devleti'nin kendilerine izin vermesini beklediklerini açıklamıştır. Nijerya'da uzunca bir süredir çalıştıkları için ordu ve polislerin yetenekleri ve zafiyet noktalarını, askeri teçhizatlarını,

¹² “2011 yılında Moskova'da kuruldu. Şirketin yöneticisi Oleg Krinitsyn idi. Şirketin temel faaliyet alanı aktif korsanlık alanlarında (Hint ve Atlantik Okyanusu ve her şeyden önce Aden Körfezi) gemilerin korunması idi. Ayrıca, bu şirketin askeri uzmanları, özellikle Arap ülkelerinde faaldiler, VIP'leri koruyor, araç konvoylarına eşlik ediyor ve radar tesislerini vb. koruyor. Ayrıca RSB-Grup uzmanları ayrıca Kafkasya, Sırbistan, Afganistan ve Irak'ta mayın temizleme faaliyetlerinde çalışmıştır” (Vysokiy, 2017).

¹³ “Moran Security Group % 50 hissesine İngiliz Virgin Adaları merkezli Neova Holdings Ltd'nin ortak olduğu St. Petersburg merkezli bir özel askeri şirkettir” (Vysokiy, 2017).

“Moran Security, Redut-Antiterror gibi küçük grupların birleşmesi ile ortaya çıkmıştır” (Sukhankin, 2019a: 12).

hazırlık derecelerini gayet iyi bilmektedirler. Bu gerçek bir tehdit mi yoksa blöf müydü, tespit etmek oldukça zordur. 2014 yılından sonra şirket medyanın gündeminden düşmüştür ancak bu bilinçli bir tercihtir çünkü Moran Security Suriye ve Ukrayna'daki çatışmalarda faal olarak görev almaya devam etmiştir (Sukhankin, 2019a: 12-13).

6. Wagner Group: Adı Rus ÖAŞ ile özdeşleşen ve Rus özel güvenlik sektörü denildiğinde adı akla ilk gelen isimlerden birisi olan Wagner Group bir ÖAŞ'tir ama tipik bir ÖAŞ değildir (Marten, 2020). Şirketin Rus Devleti tarafından stratejik bir araç olarak kullanılmak ve ihtiyaç duyulan yerlerde serbestçe kullanılmak üzere kurulduğu sıklıkla dile getirilmiştir (Bellingcat, 2020; Cabelka, 2021). Rusya diğer ÖAŞ gibi Wagner Group sayesinde de yurtdışındaki riskli gizli operasyonlarını daha rahat bir şekilde yapabilmektedir. 2014 yılı Mayıs-2015 Şubat ayları arasında kalan dönemde kuruluşu tamamlanmıştır (Sukhankin, 2019c). Grup ö dönemde önce Ukrayna, daha sonra da Suriye'de faal olmuştur (Sukhankin, 2019d). Bu tarihler itibarıyla bakıldığında çalışma kapsamı dışında kalıyor olsa da önemli ve değinilmesi gereken bir Rus güvenlik şirketi olduğundan hakkında kısa bir bilgilendirme yapılması yoluna gidilmiştir.

Grubun kurucusu olarak emekli Yarbay Dimitri Utkin kabul edilmektedir. Şirketin ismi olarak kullanılan "Wagner" ise Utkin'in kod adıdır. Birinci ve İkinci Çeçen Savaşlarında görev yapmış olan Utkin'in 2013 yılında Rus Özel Kuvvetleri'nden emekli olduğu iddia edilmektedir. Ancak kâğıt üzerinde emekli olmuş olsa da Rus istihbarat örgütleri ile irtibatının devam ettiğini de iddialar arasında yer almaktadır (Cabelka, 2021). Wagner Group'tan önce Utkin, 2013 yılında Moran Security Group'u kurmuştur. Şirket denizcilik şirketlerine korsanlara karşı koruma sağlamakla iştigal etmiştir. Aynı yıl pazar paylarını arttırmak ve daha güçlü bir şirket halini almak için Moran Security ve Slavonic Corps birleşme yoluna gitmiştir. Bu girişim zamanlama olarak Suriye İç Savaşı'nın şiddetlendiği döneme denk gelmektedir (Sukhankin, 2019d).

Grubun yönetimi ilk yıllarında şu isimlerden meydana gelmiştir; Dimitri Utkin, Andrei Treshov (Sedaii) ve Aleksander Kuznetsov (Ratibor). 2017 yılına kadar işe alınan emekli askerlere Moskova yakınlarındaki Molkino özel kuvvetler üssünde eğitim verilmiştir. Şirketin sahibi olarak Rus oligark Yevgeni Prigozhin gözükmektedir. Prigozhin 2010 yılından bu yana Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'den yakın destek görmektedir (Sukhankin, 2019d).

5. Sonuç

Sonuç olarak, 1999-2013 yılları arasında Rusya'da Batı dünyasından esinlenilerek oluşturulan özel askeri şirketlerinin başarısız olmasının en önemli sebebi çok fazla iş alarak daha fazla ekonomik kazanç sağlama kaygısı ve isteğinin öncelikli amaç olmasıdır. Ortaya çıkan başarısızlığa aşağıda sayılan sebepler de katkıda bulunmuştur. Bunlar sırasıyla;

Geçerli bir yasal zeminin olmaması: Yapılan tüm spekülasyonlara rağmen Rusya Federasyonu bünyesinde özel askeri şirketler ve çalışanları hakkında bir kanuni düzenlemeye gidilmemiştir. Rusya, ülke dışındaki devlet yatırımlarının güvenliğini sağlayan bazı güvenlik şirketlerini yasallaştırmıştır çünkü bu şirketler bizzat Rus Devleti tarafından kurulmuştur. Ancak Rus devleti genel olarak ÖAŞ'lerin yasallaştırılmasına genel olarak karşı çıkmaktadır (Jones vd, 2021: 9). Bu yüzden de özel askeri şirketler Rusya'da halen yasal değildir. Bu gerek ülke içinde gerekse uluslararası alanda çalışmanın öncelikli ön koşuludur (Sukhankin, 2019a: 13). Özel askeri şirketler teknik olarak Rusya'da yasadışıdır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere; Rus Ceza Kanunu'nun 359. maddesi paralı askerlik ve bunun finansmanını suç olarak tanımlar. Bir asker ancak devlet için çalışabilir. Ek olarak aynı kanunun 208. maddesi de federal kanunlarda ayrıcalık tanınmayan tüm silahlı hareketlerin de yasadışı olduğunu ifade eder. Benzer bir yasak Rusya Federasyonu Anayasası'nın 13. maddesinde de mevcuttur (Dahlqvist, 2019: 1). Bu sorunu çözmek için dönemin Başbakanı Putin özel askeri şirketlerin yasallaştırılmasına destek çıkmıştır (Borshchevskaya, 2019: 7). O zamandan beri bu konu ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır ama bir sonuca ulaşamamıştır. Rus özel askeri şirketlerinin durumu uluslararası hukuk açısından da şaibelidir. 2008 yılında Uluslararası Kızılhaç Örgütü'nün rehberliğinde hazırlanan Montreux Belgesi'ni¹⁴ aralarında ABD ve Çin'in de bulunduğu 54 ülke imzalarken Rusya Federasyonu imzalamamıştır (Giles ve Akimenko, 2017: 2; Jones vd, 2021: 9). Bu da Rusya Federasyonu'nun iyi niyetine gölge düşüren bir hareket olarak yorumlanmıştır. Özel askeri şirketlerin kurulması ve faaliyetlerini sürdürmesi için yasal altyapının

¹⁴ "Montreux Belgesi silahlı çatışmalarda özel askeri şirketler ve özel güvenlik şirketlerini kullanan devletlerin tabi olacağı yasal sınırları belirlemeyi amaçlamaktadır" (Giles ve Akimenko, 2019: 2).

oluşturulması konusunda yaşanan gecikme ve ihmalkârlığın birden fazla sebebi vardır. Bunlardan en bilineni Rusya Federasyonu'nun siyasi askeri sistemi ile güvenlik bürokrasisinin özel askeri şirketlere karşı olmasıdır. Yasal altyapının olmaması olumsuz bir durumda inkâr edilmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu kapsamda Rus özel askeri şirket çalışanları hak ihlali sebebiyle Uluslararası Adalet Divanı'na gittiklerinde, Rusya Federasyonu'nda kanuni olarak böyle bir yapının var olmadığı cevabı ile karşılaşmaktadırlar. Şikâyetle bulunanlara göre özel askeri şirket çalışanları, yani paralı askerler harcanabilir olarak görüldükleri için hemen her yerde yeterli ateş desteği verilmeden kullanılmaktadırlar. Bu yüzden de kayıpları yüzlerle ifade edilmektedir. Ancak asker olmadıkları ve kanunen de var olmadıkları savunması ile Rusya Devleti tarafından kullanılıp bir köşeye atılmaktadırlar. Resmi ordu personeli olmadıkları için Rus ordusu kayıp vermemiş olarak görülmekte, bu sayede de Rus Devleti kamuoyu baskısından kurtulmaktadır (Giles ve Akimenko, 2017: 3). Yasal altyapısı olmadığı için kayıt dışı çalışan ve gölge bir sektör haline gelen özel askeri şirketler hale belirsizliğe mahkûm durumdadır. Bu yüzden de yabancı ülkelerdeki yasal ticari projelere katılmamaktadırlar (Sukhankin, 2019a: 13). Oysaki uluslararası hukukun etrafından dolaşmak ve yaptırımlarından kurtulmak için başta Batılı Devletler tarafından kullanılan hazır kuvvet, paralı asker ordularıdır. Askerlik görevi bu sayede fedakârlığın paylaşımı konusundan çıkarılıp uygun bir ücret karşılığında güvenliğinin sağlandığı bir hizmet haline getirildiğinden şirket personelinin kaybı veya yaralanması halinde kamuoyundan gelen tepkiler de daha az şiddetli olabilmektedir.

Özel askeri güvenlik pazarının istikrarsızlığı: Küresel özel askeri güvenlik pazarı 1991 yılı öncesinde Batılı şirketler tarafından paylaşılmıştır. Bu da gayet normaldir çünkü ilk özel askeri güvenlik şirketi 1967 yılında İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Watchguard International isimli bu şirket Ortadoğu ve Afrika'da faaliyet göstermiştir. Ancak ÖAŞ bu ilk evrede daha çok danışmanlık ve askeri eğitim hizmeti vermekle yetinmiştir. Bu durum 1990'lı yıllara kadar da fazla bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Ancak 2001 Afganistan ve 2003 Irak işgali özel askeri şirketlere farklı bir gözle bakılmasını sağlamış ve onlara artan ihtiyaç ÖAŞ dönüştürmüştür. Ordulara göre daha hızlı ve daha esnek hareket edebilen ÖAŞ başta ABD olmak üzere pek çok devlet tarafından tetikçi olarak kullanılmıştır. Pis işler onlara yaptırılmıştır, bu sayede devletler ve ordular suçlamalardan uzak tutulmaya çalışılmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen özel askeri şirketler personellerinin kalifiye olması sebebiyle oldukça uzmanlaşmış şirketlerdir. Gerek hükümetleri gerekse de görev sırasında kurdukları oldukça güçlü bölgesel bağlantıları bulunmaktadır. Bu sayede görev yapacakları yerler hakkında detaylı ve hızlı bir şekilde bilgi sahibi olabilmektedirler. Ek olarak, 1990'lı yılların sonlarında Batılı özel askeri şirketler çağın gereklerine uymak için eski çalışma usullerini değiştirmiş ve kendilerini kâğıt üzerinde de olsa ticari işletmelere dönüştürmüştür. Rus özel askeri şirketleri ise bu konuda daha yavaş kalmış ve dünya pazarındaki rekabet güçlerini kaybetmiştir. Bu duruma cevap olarak bazı Rus özel askeri şirketleri 1960'lı yılların yöntemlerini revize ederek 21. yüzyıl şartlarına uyarlamayı denemiştir. Bu da 2013 yılında Slavonic Corps Limited'in ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Tüm bu sayılanlar Rus özel askeri şirketlerinin gelişmesini devam etmesi ve yeni ortaya çıkan şartlara uymasına yardımcı olmuştur ancak daha önce de ifade edilen ve ülkenin anayasası ve kanunlarından kaynaklanan kısıtlamaları ortadan kaldırmamıştır. Bu kısıtlamalar hala bir sorun olarak ortada durmaktadır ve özel askeri şirketler konusundaki belirsizliğin sürmesine sebep olmaktadır. Bu nokta Rus dış politikası ve askeri stratejisi açısından çözüm bulunması gereken bir sorundur. Ülkenin dış politikasının zafiyet noktalarından birisi olan ve devletlerarası ilişkilerde uluslararası hukuka uygunluk argümanını hemen her fırsatta öne süren Rusya Federasyonu'nun sınırlandırılması için bu konunun incelenmesi ve kullanılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Arnold, T. D. (2019). The Geoeconomic Dimensions of Russian Private Military and Security Companies. *Military Review*, 99(6), 6-18.
- Aslantaş, S. (2009). Sırp İsyanı'nın Uluslararası Boyutu (1804-1813). *Uluslararası İlişkiler*, 6(21), 109-136.
- Bebler, A. (Ed.). (2015). *Frozen Conflicts in Europe*. Berlin: Barbara Budrich.
- Bellingcat. (2020). Putin Chef's Kisses of Death: Russia's Shadow Army's State-Run Structure Exposed, Bellingcat, <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/08/14/pmc-structure-exposed/>
- Boiarskii, A. (2014). Chastniki Boevykh Deistvii-Kakie Zadachi Budut Reshat Rossiiskie Kommercheskie Voiska. *Kommersant-Dengi*.
- Borovik, A. (1990). *The Hidden War: A Russian Journalist's Account of the Soviet War in Afghanistan*. New York: Groove Press.

- Borshchevskaya, A. (2019), *Russian Private Military Companies: Continuity and Evolution of the Model*. Philadelphia: Russia Foreign Policy Papers, Foreign Policy Research Institute.
- Braithwaite, R. (2011). *The Afgantsy: The Russians in Afghanistan 1979-1989*, Londra: Oxford University Press.
- Bryjka, F. (2019). *Russian 'Contractors' in the Service of the Kremlin*. Special Report, Varşova: Warsaw Institute.
- Cabelka, O. (2021). Wagner Group: The Extended Hand of Russian Federation's Hybrid Activities and The Clenched Fist of Russian Global Expansion, Security Outlines, https://www.securityoutlines.cz/wagner-group-the-extended-hand-of-the-russian-federations-hybrid-activities-and-the-clenched-fist-of-russian-global-expansion/#_ftn1
- Canar, B. (2013). *Soğuk Savaş Sonrasında Karadeniz*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dağı, Z. (2002). *Rusya'nın Dönüşümü*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Dahlqvist, N. (2019). *Russia's (not so) Private Military Companies*. RUFBS Briefing No: 44. Stockholm: Swedish Defence Research Agency.
- Donnelly, C. N. (1988). *Red Banner: The Soviet Military System in Peace and War*. Coulsdon, Surrey: Jane's Information Group.
- Ferro, M. (1998). *Sovyet Rejiminin Milliyetler Politikası*. Uluslar ve Milliyetçilikler (Haz. J. Leca), İstanbul: Metis Yayınları.
- Gavrilov, Y. (2012). Lining up for the Beret: No End to Those Wishing to Serve in the VDV at the Enlistment Offices, Rossiskaya Gazeta, <https://rg.ru/2012/04/26/shamanov.html>
- Giles, K. ve Akimenko, V. (2019). Use and Utility of Russia's Private Military Companies. *Journal of Future Conflict*, (1), 1-29.
- Glenny, M. (1996). *The Fall of Yugoslavia* (3. Baskı). Harmondsworth: Penguin.
- Glitman, M. (1996-1997). US Policy in Bosnia: Rethinking a Flawed Approach. *Survival*, 38(4), 66-83.
- Grau, L. W. ve Gress, M. A. (2002). *The Soviet-Afghan War: How a Superpower Fought and Lost*, Lawrence, Kansas: University Press of Kansas.
- Grau, L. W. ve Bartles, C. K. (2016). *The Russian Way of War, Force Structure, Tactics, and Modernization of the Russian Ground Forces*. Fort Leavenworth: Foreign Military Studies Office.
- Hasham, M. (2004). Public Wars, Private Profit. *The World Today*, 60(6), 7-9.
- Jones, S. G., Doxsee, C., Katz, B., McQueen, E. ve Moye, J. (2021). *Russia's Corporate Soldiers, The Global Expansion of Russia's Private Military Companies*. New York: Center for Strategic and International Studies, Rowman and Littlefield.
- Kanbir, B. ve Sanmartin, R. (2020). Donmuş Çatışma Bölgeleri Nedir? Rusya Bu Bölgelerde Ne Kazandı, Ne Kaybetti? Euronews, <https://tr.euronews.com/2020/10/19/donmus-cat-sma-bolgeleri-nedir-rusya-bu-bolgelerde-ne-kazand-ne-kaybetti>
- Karasev, A. V. (1981). *1875-1878 Bosna-Hersek Ayaklanması ve Doğu Sorunu*. Moskova.
- Kononov, I. ve Valetski, O. (2013). *Evolyutsiya Chastnykh Voyennykh Kompaniy*, Tsentri Strategicheskoy Konyuktury. Pushkino.
- Lachert, J. (2019). *Post-Soviet Frozen Conflicts: A Challenge for European Security*. Varşova: Warsaw Institute.
- Leonov, V. N. (1993). *Blood on the Shores: Soviet Naval Commandos in World War II*. Annapolis: Naval Institute Press.
- Lock, P. (1998). Military Downsizing and Growth in the Security Industry in Sub-Saharan Africa. *Strategic Analysis*, 22(9), 393-426.
- Martin, K. (2019). Russia's Use of Semi-State Security Forces: The Case of the Wagner Group. *Post-Soviet Affairs*, 35(3), 181-204.
- Martin, K. (2020). The Wagner Group: Untangling the Purposes of a Russian Power Tool, Stanford: Stanford University, Freeman Spogli Institute for International Studies.
- Maynes, C. (2018). Russia's Shadow Armies: Soldiers, Mercenaries or Volunteers, The World, <https://theworld.org/stories/2018-03-15/russia-s-shadow-armies-soldiers-mercenaries-or-volunteers>
- Mikail, E. H. (2007). *Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası*. İstanbul: IQ Yayıncılık.
- Morgenshtern, A. (2015), *Kratkii Spravochnik-chastnye Voennye I Okhrannye Kompanii på Dannym*, ISOS.
- Ortung, R. ve Walker, C. (2015). Putin's Frozen Conflicts. Foreign Policy, <http://foreignpolicy.com/2015/02/13/putins-frozen-conflicts>
- Neelov, V. (2013). *Chastnye Voennye Kompanii v Rossii: Opyt i Perspektivy İspolzovania*. Tsentri Strategicheskikh Otsenok I Prognozov.
- Ostensen, A. G. ve Bukkvoll, T. (2018). *Russian Use of Private military and Security Sompanies, the*

- Implications for European and Norwegian Security*. Kjeller: Norwegian Defense Research Establishment (FFI).
- Özcan, S. A. (2005). *Bir Sovyet Mirası: Rus Azınlıklar*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Racz, A. (2020). *Band of Brothers: The Wagner Group and Russian State*, Center for Strategic and International Studies (CSIS), <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/band-brothers-wagner-group-and-russian-state>
- Saçar, A. (2020). *Ulus Devletin ve Modern Yurttaşlığın Oluşumunda ve Gelişiminde Düzenli Ulusal Orduların Rolü*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Silber, L. (1996). The Hero of Dayton: Slobodan Milosevic and the Politics of War and Peace. *World Policy Journal*, 13(1), 63-69.
- Singer, P. W. (2008). *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*. Ithaca: Cornell University Press.
- Stack, L. ve Zraick, K. (2015). Frozen Zones: How Russia Maintains Influence in the Post Cold War Era. The New York Times, <https://www.nytimes.com/interactive/2015/10/14/world/europe/russia-frozen-zonessyria.html>
- Sukhankin, S. (2019a). From ‘Volunteers’ to Quasi-PMCs: Retracing the Footprints of Russian Irregulars in the Yugoslav Wars and Post-Soviet Conflicts. *War by Other Means*, The Jamestown Foundation, 1-18.
- Sukhankin, S. (2019b). Russian Special Operations Forces: Image Versus Substance. *Eurasia Daily Monitor*, The Jamestown Foundation, 16(43). <https://jamestown.org/program/russian-specialoperations-forces-image-versus-substance/>
- Sukhankin, S. (2019c). Unleashing the PMCs and Irregulars in Ukraine: Crimea and Donbas, *Continuing War by Other Means*, The Jamestown Foundation, <https://jamestown.org/program/unleashing-the-pmcs-and-irregulars-in-ukraine-crimea-and-donbas/>
- Sukhankin, S. (2019d). Russian PMC in the Syrian Civil War: From Slavonic Corps to Wagner Group and Beyond, *Continuing War by Other Means*, The Jamestown Foundation, https://jamestown.org/program/russian-pmcs-in-the-syrian-civil-war-from-slavonic-corps-to-wagner-group-and-beyond/#_edn12
- Swiss Federal Department of Foreign Affairs & International Committee of the Red Cross (2008). “The Montreux Document on Pertinent International Legal Obligations and Good Practices for States related to Operations of Private Military and Security Companies during Armed Conflict”. https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf
- Tamarov, V. (2001). *Afghanistan: A Russian Soldier’s Story*. Berkeley, California: Ten Speed Press.
- Tüysüzoğlu, G. (2017). Rus Dış Politikasının Etkin Silahı: Donmuş Çatışma Bölgeleri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17(26), 185-219.
- Vejevoda, I. (1996). *Serbian Perspective*. International Perspectives on Yugoslav Conflict (Haz. A. Danchev ve T. Halverson), Londra: Palgrave Macmillan.
- Vysokiy, B. (2017). Glava 54. Rossiyskie ChVK, Pervye Shagi <https://www.proza.ru/2017/02/14/2214>
- Yapıcı, M. İ. (2010). *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*. Ankara: USAK Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ETİK LİDERLİĞİN BİLGİ UÇURMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE PSİKOLOJİK SERMAYENİN ARACILIK ROLÜ

The Mediating Role of Psychological Capital in The Relationship Between Ethical Leadership and Whistleblowing

B. Dilek ÖZBEZEK¹, H. Mustafa PAKSOY², Sadettin PAKSOY³ ve V. Mehmet GÜLTEKİN⁴

¹Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İslâhiye İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Gaziantep, dilekozbezek@gmail.com, orcid.org/0000-0001-7176-1534

²Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Gaziantep, hmpaksoy@yahoo.com, orcid.org/0000-0001-7975-1795

³Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Oğuzeli Meslek Yüksekokulu, Gaziantep, sadettinpaksoy64@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3346-3530

⁴Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, veyselgultekin79@gmail.com, orcid.org/0000-0001-7296-5918

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
24.12.2021

Kabul/Accepted:
10.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1042341

Anahtar Kelimeler

Etik Liderlik, Bilgi
Uçurma, Psikolojik
Sermaye

Keywords

Ethical Leadership,
Whistleblowing,
Psychological Capital

ÖZ

Son yıllarda yaşanan küresel rekabetle birlikte, liderler bir örgütte sadece güç ve statüye sahip bir kişi değil, aynı zamanda bir mentor, bir motive edici, bir değişim ajanı ve en önemlisi takipçilerinin tutum ve davranışlarını şekillendiren önemli bilgi kaynakları olarak kabul edilmektedir. Bu araştırmanın temel amacı sosyal öğrenme teorisi ve sosyal mübadele teorisinden faydalanılarak, etik liderliğin takipçilerin bilgi uçurma eylemlerini nasıl etkilediğini ve bu etki düzeyine psikolojik sermayenin aracılık edip etmediğini tespit etmektir. Kavramsal ve ampirik araştırma sonuçları etik liderliğin, çalışanlara etik olmayan herhangi bir davranış hakkında seslerini yükseltebilmeleri için gerekli inisiyatifi almalarını sağlayarak, bilgi uçurma niyetini olumlu yönde etkilediğini açıkça göstermektedir. Bununla birlikte, psikolojik sermayenin etik liderlik ile bilgi uçurma arasındaki etkileşiminde kısmi bir aracılık etkisinin olduğu ortaya konmuştur. Elde edilen sonuçlar, gerek etik liderliğin bilgi uçurma eylemini nasıl etkilediği konusunda yeni bakış açılarına işaret edecek olması gerekse iş hayatında bireylerin hedeflere ulaşmasını sağlayan pozitif bir psikolojik kaynak olarak kabul edilen psikolojik sermayenin önemine dikkat çekmesi açısından oldukça önemlidir.

ABSTRACT

With the global competition experienced in recent years, leaders are regarded as not only a person of power and status in an organization, but also a mentor, a motivator, a change agent, and most importantly, important sources of information that shape the attitudes and behaviors of their followers. The main purpose of this research is to determine how ethical leadership affects the whistleblowing actions of followers and whether psychological capital mediates this level of influence by making use of social learning theory and social exchange theory. Conceptual and empirical research results clearly show that ethical leadership positively affects the intention to whistleblowing by enabling employees to take the necessary initiative to raise their voices about any unethical behavior. At the same time, it has been revealed that psychological capital has a partial mediating effect in the interaction between ethical leadership and whistleblowing. The results obtained are very important in terms of pointing out new perspectives on how ethical leadership affects whistleblowing, and highlight the importance of psychological capital, which is accepted as a positive psychological resource that enables individuals to achieve their goals in business life

Atf/Citation: Özbezek, B. D., Paksoy, H. M., Paksoy, S. ve Gültekin, V. M., (2022). Etik Liderliğin Bilgi Uçurma Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolü, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(649-662).

Sorumlu yazar/Corresponding author: B. Dilek ÖZBEZEK, dilekozbezek@gmail.com

1. Giriş

İş ve ahlakın sürekli olarak ayrılması, toplumun karşı karşıya kaldığı en kötü sorunlardan biridir. Özellikle örgüt içindeki etik olmayan uygulamalar bir bütün olarak kişiler ve toplum üzerinde önemli etkiye sahiptir. Son yıllarda dünya çapında kurumsal skandallar, eşi benzeri görülmemiş seviyelere yükselmiştir (Malik ve Nawaz, 2018: 238). Enron, WorldCom, Andersen ve Tyco gibi kuruluşların içindeki dolandırıcılık, yolsuzluk ve diğer etik olmayan eylemler kurumsal skandal örnekleri arasında yer almaktadır. Bu kurumsal skandalların çoğunun suçun durdurulması gerektiğine inanan örgüt içindeki eski veya mevcut çalışanlar sayesinde gün ışığına çıkmasının ardından (Zhang vd., 2009: 25) bilgi uçurma daha da değerli hale gelmiştir. Bilgi uçurma, bir örgüt veya çalışanlarının üçüncü bir tarafa zarar veren uygulama ve/veya politikaların bir örgüt personeli tarafından ifşa edilmesidir. Bilgi uçurma, bir yanlış düzeltmeye hizmet eden nihai adalet eylemidir. İster kamuda ister özel sektörde olsun, örgütsel suistimalin önlenmesi ve tespit edilmesi için önemli bir mekanizma olarak kabul edilmektedir (Mansbach ve Bachner, 2010: 483; Dungan vd., 2015: 129).

Bir örgütte bilgi uçurmayı teşvik eden faktörlerin araştırılması, etik olmayan uygulamaların önlenmesine katkıda bulunabilir. Etik liderliğin takipçilerin bilgi uçurma eylemleri üzerinde gerçekten bir etkiye sahip olduğu varsayılırsa (Bhal ve Dadhich 2011: 485; Zhang vd., 2016: 1224; Malik ve Nawaz, 2018: 238; Cheng vd., 2019: 117; Rabie ve Malek, 2020: 4 Alpkın vd., 2020: 1), etkinin nasıl meydana geldiği ve iç mekanizmanın ne olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Pozitif örgütsel davranış ve pozitif psikolojiden ortaya çıkan aktif içsel enerji fikri, liderlik tarzının takipçilerin davranışını nasıl etkilediği ile ilgili iç mekanizmayı açıklamada önemli bir rol oynar (Hu vd., 2018: 1). Bu çalışma öz yeterlik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık gibi pozitif psikolojik kaynaklar aracılığıyla ortaya çıkan psikolojik sermayenin (Luthans vd., 2007: 542) iş yerinde bilgi uçurma üzerindeki etkisini etik liderlik perspektifinden araştırılan ilk çalışmalardan biridir.

2. Literatür Taraması

2.1. Etik Liderlik

Etik liderlik, normatif iş etiği açısından tanımlanan farklı bir liderlik türü olarak kabul edilir (Brown, 2007: 141; Mayer vd., 2009: 3). Brown vd. (2005: 120) tarafından etik liderlik “kişisel eylemler ve kişiler arası ilişkiler vasıtasıyla normatif olarak uygun davranışın sergilenmesi ve bu tür davranışların iki yönlü iletişim, pekiştirme ve karar verme vasıtasıyla takipçilere tanıtılması” olarak tanımlanmıştır. Normatif bakış açısı felsefeye dayanır (Brown ve Mitchell 2010: 583) ve normatif olarak uygun bir şekilde hareket etmek, liderlerin bir iş bağlamında nasıl davranması gerektiğine ilişkin genel beklentilerle tutarlı bir şekilde hareket etmesi ile ilgilidir. Örneğin, “normatif olarak uygunluk”, liderlerin kendi eylemleri için sorumluluk alma konusunda adil, dürüst, ilkeli ve güvenilir olduklarını ve uygun olan yerlerde takipçilerini eylemlerinden sorumlu tutmak için ödülleri ve cezaları kullandıklarını ifade eder. Aynı zamanda, doğru davranışa ilişkin beklentiler örgütsel bağlama bağlı olduğu için normatif yaklaşımla uygun davranışın sergilenmesi belirsizdir (Piccolo vd., 2010: 261).

Etik liderliğin *ahlaki kişi bileşeni* (örneğin, dürüstlük, diğer insanlar için adalet, güvenilirlik), *ahlaki yönetici bileşeni* (örneğin, iletişim kurma, ödüllendirme, cezalandırma, etik standartları vurgulama, etik davranış rol modelleme) olmak üzere iki temel yapı taşı bulunmaktadır. Dolayısıyla etik liderler birçok olumlu kişisel özelliği bünyesinde barındırırlar ve aynı zamanda etik davranış aktif bir şekilde yöneterek çalışanlarını etkilemeye çalışırlar (Brown ve Mitchell, 2010: 584; Mayer vd., 2010: 8). Özellikle ahlaki kişi bileşeni, yöneticiyi başkalarının ilgi ve ihtiyaçlarına duyarlılık gösterecek şekilde davranmaya teşvik ederken, ahlaki yönetici bileşeni normatif davranışları motive eder ve ahlaki eylemler hakkında bilgi verme ve ahlaka aykırı davranışlara karşı eylemde bulunma gibi işlemsel çabaları kullanarak, çalışanların gayri meşru davranışta bulunma olasılığını azaltır (Mayer vd., 2012: 151).

Etik liderlik, diğer insanların haklarına ve haysiyetlerine saygı duyacak bir şekilde liderlik etmeyi içerir. Liderler doğaları gereği bir sosyal güç konumunda oldukları için etik liderlik liderlerin sosyal güçlerini aldıkları kararlarda, yaptıkları eylemlerde ve başkalarını etkileme yollarında nasıl kullandıklarına odaklanır (Resick vd., 2006: 346). Etik liderler, dürüstlük, güvenilirlik, şefkat, özgecilik, adalet ve kolektif motivasyon gibi özelliklere sahiptir. Etik liderlik, bu değerleri yansıtan davranışlarla da gösterilir. Bu bakış açısından etik liderlik, sadece doğruluk ve dürüstlük gibi özelliklerle ilgili değil, aynı zamanda takipçilerini etik davranmaktan sorumlu kılma çabalarıyla da ilgilidir (Yukl vd., 2013: 39).

2.2. Bilgi Uçurma

Bilgi uçurma (Whistleblowing) kavramının kökeni İngiliz polis memurlarının suç işleme eğiliminde olan birini gördüğünde meslektaşlarını ve halkı uyarmak için düdük çalma uygulamasına dayanmaktadır (Becker, 2014: 73). Near ve Miceli'ye (1985: 4) göre bilgi uçurma, eski veya mevcut örgüt üyeleri tarafından işverenlerinin kontrolü altındaki yasa dışı, ahlaka aykırı veya uygunsuz davranışların, bunlardan etkilenebilecek kişi veya kuruluşlara ifşa edilmesidir. Bilgi uçurma, örgüte (örneğin, zimmete para geçirme), örgüt üyelerine (örneğin, cinsel taciz veya ayrımcılık) ve genel olarak topluma (örneğin, kötü yönetim veya israf) zarar veren eylemlerin çalışanlar tarafından fark edilmesini ve ilgili kişi veya kurumlara bildirilmesini içerir (Celep ve Konaklı, 2012: 67).

Bilgi uçurma bir çalışan ile örgüt arasında gerçekleşen bir tür örgütsel bilgi aktarım sürecidir. Bu süreçte bilgi uçurma (Baltacı ve Bal, 2017: 38), içsel ve dışsal olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilebilir. **İçsel bilgi uçurma**, örgüt içinde gözlemlenen yanlış davranışların yetkili herhangi bir kişi veya amirlere bildirilmesi olarak tanımlanırken, dışsal bilgi uçurma, bilgilerin örgüt dışındaki kişi veya mercilere aktarılması anlamına gelmektedir (Park vd., 2014: 122). **Dışsal bilgi uçurma**, örgütün imajına zarar verebilir. Oysa ki içsel bilgi uçurma, örgüte etik olmayan uygulamaları düzeltmeleri için bir fırsat sağlayabilir (Liu vd., 2015: 3). Dworkin ve Baucus (1998: 1283- 1284), çalışanlara ve örgüte olası zararlar nedeniyle, dışsal bilgi uçurma eylemlerinin örgütsel misillemeyle karşılaşma olasılığının, içsel bilgi uçurma eylemlerine göre daha olası olduğunu ileri sürmektedirler. Bu nedenle, çalışanların yasa dışı, ahlaka aykırı veya uygunsuz davranışları açıklamak için dışsal bilgi uçurmayı seçmeden önce içsel bilgi uçurma yollarını tercih etmeleri ve kullanmaları beklenmektedir (Near ve Miceli, 1985: 2; Grant, 2002: 392). Fakat her iki tür bilgi uçurma da yaygın bir iş uygulaması değildir (Zhang vd., 2009: 25). Örgütler her ne kadar içsel bilgi uçurmayı onayladıklarını iddia etseler bile, bu tür bir bilgi uçurma nadiren gerçekleşmektedir (Bhal ve Dadhich 2011: 486).

Bilgi uçurma, örgüt çalışanın yüksek derecede etik davranış ve risk içeren bilinçli (Baltacı ve Balcı, 2017: 38) bir iyi vatandaşlık eylemidir ve teşvik edilmesi ve hatta ödüllendirilmesi gerekir (Dworkin ve Near, 1997: 2). Rothschild & Miethe'ye (1999: 119) göre bazıları bilgi ifşa edenlerin etik değerleri savunan bir kahraman olduğunu söylerken, diğerleri bilgi ifşa edenleri hain olarak görmektedir. Bunun nedeni, yanlışların sadece örgüt tarafından düzeltilmesi gerektiğine ve örgütün gizli bilgilerinin ifşa edilmesi durumunda bir risk olacağına inanmalarıdır. Kurumsal bir suistimali veya yanlış uygulamayı ifşa etmenin içerdiği kişisel stresler, adalet ve meşruiyet algılarını etkileyebilir. Daha da önemlisi bir bilgiyi ifşa eden çalışanlar, iş arkadaşları tarafından sevilmez ve hain olarak kabul edilir ve hatta kovulmakla tehdit edilebilirler (Liu vd., 2015: 3; Halpin ve Dundon, 2017: 223). Olası olumsuz sonuçlar dikkate alındığında, potansiyel bilgi ifşa eden çalışanlar, genellikle sessiz kalmayı tercih ederler (Gundlach vd., 2003: 109; Zhang vd., 2009: 26).

2.3. Etik Liderlik ve Bilgi Uçurma

Etik liderlik ile bilgi uçurma arasındaki ilişkinin teorik temelleri sosyal öğrenme teorisi (Bandura, 1977, 1986) ve sosyal mübadele teorisine (Blau, 1964) dayanmaktadır (Walumbwa ve Schaubroeck 2009: 1276; Walumbwa vd., 2011: 205; Newman vd., 2013: 3; Kalshoven vd., 2013: 167). Etik liderlik ile örgütsel sonuçlar arasındaki ilişkiyi açıklamak için sıklıkla sosyal öğrenme teorisi kullanılmıştır (Hansen vd., 2013: 436). Bandura'nın (1977, 1986) sosyal öğrenme teorisi, bireylerin rol modellerin (örneğin, öğretmen, ebeveyn ve lider gibi) nasıl davrandığını gözlemleyerek uygun davranış standartlarını öğrenebileceklerini varsayar (Brown ve Trevino, 2006: 597; Brown vd., 2005: 119). Sosyal öğrenme teorisi, etik liderlerin takipçilerini neden ve nasıl etkilediğini açıklamak için platform görevi görmektedir (Kalshoven vd., 2013: 166). Bu teoriye göre bireyler örgüt içinde kendilerinden neyin beklendiğini ve nasıl davranacaklarını sadece doğrudan deneyim yoluyla değil, aynı zamanda başkalarını da gözlemleyerek anlamaya başlar (Mayer vd., 2010: 8; Mayer vd., 2012: 153) ve ödül ve cezadan öğrenirler (Kalshoven vd., 2011: 351). Uygun davranış modellerini seçerken, bireyler büyük olasılıkla inandırıcı ve çekici rol modellerin davranışlarına dikkat edecek ve bu davranışları taklit edeceklerdir (Altahat ve Atan, 2018: 3; Bedi vd., 2015: 2).

Etik liderler, genellikle mesleki ve kişisel yaşamlarında "normatif olarak uygun" davranışlar sergileyerek dürüst, güvenilir, adil ve ilkeli bir iyi rol modelleri olarak önemli bir bilgi kaynağı haline gelirler (Brown vd., 2005: 119; Hansen, 2011: 41; Zhu vd., 2016: 101). Bu takipçiler arasında kabul edilebilir davranışlarla ilgili paylaşılan bir anlayış geliştirir ve liderlerinin normatif olarak uygun tutumlarını, değerlerini ve davranışlarını

öğrenmelerini ve taklit etmelerini sağlar (Piccolo vd., 2010: 259; Walumbwa vd., 2011: 204; Mayer vd., 2012: 153). Etik liderler, genellikle takipçilerini normatif olarak uygun davranışlardan sorumlu tutarlar (Trevino vd., 2003: 18; Stouten vd., 2013: 2). Etik liderler, iş hedeflerine ulaşmak adına etik davranıştan vazgeçmeleri için baskı hissetmeden takipçilerine yüksek etik standartları nasıl koruyacaklarını öğretirler. Sosyal öğrenme teorisi açısından etik liderler takipçilerinin etik ve olumlu bir şekilde davranmalarını etkilemek için işlemsel çabaları (örneğin, iletişim kurma, ödüllendirme, cezalandırma, etik standartları vurgulama) ve rol modellemesini kullanırlar (Mayer vd., 2009: 1; Kalshoven vd., 2011: 351) ve doğru şeyi yapmaya değer verilen bir iş ortamı oluştururlar (Mayer vd., 2010: 8). Brown ve Trevino'ya (2006: 597) göre güç ve statü, rol modellerin çekiciliğini artıran iki temel özelliktir. Takipçilerin örgüt hiyerarşisinde yüksek statüye ve başkalarının davranışlarını ve sonuçlarını etkileme gücüne sahip etik liderlerinin değer odaklı tutum ve davranışlarını taklit etme ve içselleştirme (Brown ve Mitchell, 2010: 585) ve örgütsel etkinliği iyileştirmek için ekstra çaba sarf ederek, etik olmayan davranışları bildirme olasılıkları daha yüksek olacaktır (Brown vd., 2005: 132), yani etik liderler, uygunsuz örgütsel eylemlere karşı kamuoyuna açıklama yapma ve çalışanlarıyla doğru şeyi yapmayı vurgulama eğiliminde olduğu için bu eylemleri gözlem yoluyla öğrenen çalışanlar (Avey vd., 2012: 23), örgüt içindeki yasa dışı, ahlaka aykırı veya uygunsuz davranışları yetkili kişi veya mercilere bildirmeyi seçeceklerdir (Zhang vd., 2016: 1225).

Etik liderlik ile pozitif çalışan tutum ve davranışları arasındaki ilişkiyi güçlü bir şekilde açıkladığına inanılan bir diğer önemli teorik bakış açısı sosyal mübadele teorisidir (Newman vd., 2013: 3). Sosyal mübadele teorisi (Blau, 1964) bireylerin kendilerine verilenleri geri vermek zorunda hissettiklerini ileri süren karşılıklı normuna (Gouldner, 1960) dayanır (Settoon ve Mossholder, 2002: 256). Settoon vd. (1996: 219) sosyal mübadele (Blau, 1964) ve karşılıklılık normu (Gouldner, 1960) kavramları uzun zamandan beri, araştırmacılar tarafından çalışanların pozitif tutum ve davranışlarının arkasındaki motivasyonel temeli tanımlamak için kullanılmıştır. Blau'ya (1964) göre sosyal mübadele belirlenmemiş gelecek yükümlülükleri gerektiren ilişkiler anlamına gelir (Konovsky ve Pugh, 1994: 657). Bu ilişkiler, dahil olan her bir taraf için bir karşılıklı yükümlülük modeli oluşturan bir dizi karşılıklı alışveriş yoluyla gelişir (Kalshoven vd., 2013: 167). Bu teorideki karşılıklılık ilkelerine göre (Blau, 1964; Gouldner, 1960) bireyler, bir başkasının kendileri için destek, güven ve diğer somut ve soyut faydalar sağladıklarına inandıklarında pozitif tutum ve davranışlarla karşılık verme yükümlülüğünü hissederler (Brown ve Mitchell 2010: 585; Bedi vd., 2015: 4).

Etik liderlik hem liderin hem de takipçinin maliyetler ve faydalar arasında bir denge kurmaya çalıştıkları bir "sosyal mübadele" ilişkisi olarak görülebilir (Stouten vd., 2013: 3). Konovsky ve Pugh (1994: 657), güvenin sosyal mübadele ilişkilerinin gelişmesinde ve derinleşmesinde anahtar bir bileşen olduğuna dikkat çekmektedir. Gerçekte, güven yükümlülüğü teşvik ettiği ve karşılıklılık konusundaki belirsizliği azalttığı için sosyal mübadele ilişkilerinin oluşumunda ve sürdürülmesinde son derece önemli bir rol oynamaktadır (Hansen, 2011: 43; Hansen vd., 2013: 436; Newman vd., 2013: 3). Sosyal mübadele etik liderlerin takipçilerini etkilemek için potansiyel bir aracılık mekanizmasıdır. Etik liderler dürüst, güvenilir ve ilkeli olarak algılanır (Brown vd., 2005: 120), takipçilerine adil davranır, refahları ile ilgili endişelerini dile getirir ve etik davranışlarını ödüllendirir (Mayer vd., 2009: 2; Wang ve Sung, 2014: 3) ve böylece birçok pozitif tutum ve davranışı öngören açık iletişim ve güvene dayanan yüksek kaliteli sosyal mübadele ilişkileri oluştururlar (Avey vd., 2011: 574; Walumbwa vd., 2011: 205). Bu takipçilerin faydalı iş tutum ve davranışıyla (örneğin, daha yüksek düzeyde etik davranış ve vatandaşlık davranışları gibi) karşılık verme ve yıkıcı davranışlarda bulunmaktan kaçınma (örneğin, daha düşük düzeyde örgütsel sapma gibi) olasılığının daha yüksek olduğu bir örgütsel ortam oluşturmalarını sağlar (Brown ve Trevino, 2006: 585). İlkelere dayalı bir iş ortamına ve destekleyici bir lidere sahip bir çalışma grubu içindeki bireyler (Bhal ve Dadhich, 2011: 487) güçlü bir sorumluluk, kişisel minnettarlık, yükümlülük ve güven duyguları geliştirecek ve işle ilgili olumlu tutum ve davranışlarla karşılık verme ve hatta iş sorumluluklarının ötesinde hareket etme yükümlülüğü algılayacaklardır (Wang vd., 2020: 3). Nitekim etik liderlerin ilgisine ve adil muamelesine karşılık takipçilerin de olumlu iş tutum ve davranışları sergileme (Lio vd., 2015: 647; Hansen, 2011: 45), yani resmi iş veya görev tanımlarının ötesinde örgüte fayda sağlayan davranışlar sergileyerek etik liderlerinin olumlu davranışlarına karşılık verme olasılıkları daha yüksek olacaktır (Brown vd., 2005: 123; Walumbwa ve Schaubroeck 2009: 1277; Cheng vd., 2019: 117). Örneğin bir örgüt içinde yasa dışı, ahlaka aykırı veya uygunsuz davranışlarla karşılaştıklarında, örgütün iyiliği için iç raporlama kanalı aracılığıyla üst yönetime bildirmeyi tercih edeceklerdir (Malik ve Nawaz, 2018: 241). Fakat

çalışanlar liderlerin dürüstlük ve haksızlığı engelleme adaletinden şüphelenirse, potansiyel risklerden kaçınmak için sessiz kalabilir (Liu vd., 2015: 4).

Etik liderliği açıklamak için sosyal öğrenme teorisi (Bandura, 1977, 1986) ve sosyal mübadele teorisinin (Blau, 1964) temel dinamiklerini kullanan Brown vd. (2005: 123) etik liderler sadece kendileri etik değil, aynı zamanda uygun normları, uygulamaları ve sistemleri oluşturarak, takipçilerle etik konular hakkında sık sık iletişim kurarak ve takipçilerin etik davranışlarını desteklemek için ödüller ve cezalar kullanarak etik yönetim uygulamalarını da geliştirirler. Buna göre etik liderler, takipçilerini misilleme riskine karşı koruyarak bilgi uçurmayı kolaylaştıran adil, dürüst, güvenilir ve ilkelere dayalı bir ortam yaratabilir (Bhal ve Dadhich, 2011: 487; Zhang vd., 2016: 1225). Dahası, etik liderler “doğru olan nedir” ve “nasıl doğru yapabiliriz” üzerine odaklandıkları için bilgi ifşa eden kişileri takdir eder, destekler ve hatta ödüllendirirler (Malik ve Nawaz, 2019: 243). Etik liderler tarafından sağlanan böylesine destekleyici ve pozitif duygusal deneyimlere daha elverişli bir çalışma ortamında da çalışanların işyerinde görevlerini yerine getirirken şahit olabilecekleri her türlü etik olmayan davranışı bildirme olasılıklarının daha yüksek olması beklenebilir (Rabie ve Malek, 2020: 4). Sonuç olarak, etik liderlerin güvene dayalı olarak geliştirdikleri ilişkiler (Hansen, 2011: 42), rol modelleri olarak benzersiz konumları ve etkili davranış hakkında önemli bir bilgi kaynağı olmaları (Bouckennooghe vd., 2015: 6) ve etik yönetim uygulamaları sayesinde çalışanların bilgi uçurması muhtemeldir.

2.4. Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolü

Psikolojik sermaye, iç kaynakları yansıtan en yeni sermaye biçimini temsil eder, yani kişinin kendi içindeki yeteneklerini veya başkaları tarafından sağlanan kaynakları değil, hedeflere ulaşmasını sağlayan pozitif bir psikolojik kaynaktır (Thompson vd., 2015: 3). Psikolojik sermaye, öz yeterlik, umut, iyimserlik ve dayanıklılığı içeren pozitif bir psikolojik kaynaktır. Pozitif örgütsel davranış üzerine yapılan araştırmanın önemli bir parçası olarak kendini gösteren psikolojik sermaye (Avey vd., 2010: 384), iş yerinde performansın iyileştirilmesi için ölçülebilen, geliştirilebilen ve etkili bir şekilde yönetilebilen kapasiteler olarak kabul edilmektedir (Luthans vd., 2007: 542; Luthans vd., 2008: 820). Luthans vd. (2007: 542) göre psikolojik sermaye, bir bireyin olumlu gelişime yönelik pozitif psikolojik durumudur ve (1) zorlu görevlerde başarılı olmak için gerekli çabayı gösterme ve üstlenme konusunda kendine güven (öz yeterlik); (2) şimdi ve gelecekte başarılı olma konusunda pozitif bir kişiliğe atıfta bulunma (iyimserlik); (3) başarıya ulaşmak için hedeflere doğru sebat etmek ve gerektiğinde hedeflere giden yolları yeniden yönlendirmek (umut); ve (4) sorunlar ve güçlüklerle kuşatıldığında, başarıya ulaşmak için devam etme ve hatta daha da ötesine geçme (dayanıklılık) şeklinde dört unsurla karakterizedir. Bu unsurlar, bir bireyin zorlu görevlerde başarılı olma, hedeflere yönelik sebat etme, başarı hakkında olumlu atıflarda bulunma ve zorluktan kurtulma çabasıyla ilgilidir.

Luthans vd. (2004: 48) psikolojik sermaye kapasitelerinin ölçülebilen, geliştirilebilen ve etkili bir şekilde yönetilebilen psikolojik durumlar olduğunu ifade etmektedirler. Bu liderlerin çalışanların psikolojik sermayelerini geliştirebileceği anlamına gelir. Araştırmalar, liderliğin psikolojik sermayenin önemli bir öncülü olduğunu göstermiştir. Örneğin, dönüşümcü liderlik, otantik liderlik ve etik liderlik psikolojik sermaye üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Gooty vd., 2009: 356; Joo vd., 2016: 2; Hussain ve Niu, 2019: 17). Sosyal mübadele teorisi (Blau, 1964) açısından etik liderlerin güvene dayalı olarak geliştirdikleri ilişkiler (Hansen, 2011: 42), takipçilerinde olumlu duygular üretirler (Altahat & Atan, 2018: 4; Alpkan vd., 2020: 4), takipçiler tarafından hissedilen bu olumlu duygular, öz yeterlik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık olmak üzere güçlü psikolojik kaynaklara atıfta bulunan psikolojik sermayenin geliştirilmesi için güçlü bir bağlamsal kaynak olarak hizmet ettiği ileri sürülmektedir (Avey vd., 2008: 55-57). Bouckennooghe vd. (2015: 5) göre etik liderlik tarzının iki temel özelliği, hedefe ulaşmaya yönelik arzu edilen etik davranışların ne olduğu konusunda proaktif iletişim ve takipçilere işte gelişmeleri için kendilerinden beklenenler hakkında yapıcı ve faydalı geri bildirim sağlayan şeffaf ve açık bilgi paylaşımlarıdır. Sosyal öğrenme teorisi açısından (Bandura, 1977, 1986) her iki özellik de etik liderlerin, adil, güvenilir ve ilkel rol modelleri olarak algılanmasına katkı sağlamaktadır. Etik liderin rol modellemesi etkili, umutlu, iyimser ve dayanıklı çalışanlar tarafından karakterize edilen olumlu bir çalışma ortamını teşvik etmeye yardımcı olmaktadır. Bu perspektiften etik liderlerin, psikolojik kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunan bir çalışma ortamı yaratarak, çalışanların pozitif psikolojik sermayesi üzerinde doğrudan etkisi olduğu söylenebilir (Altahat ve Atan, 2018: 4; Jabeen ve Munir, 2018: 100; Hussain ve Niu, 2019: 17).

Pozitif psikolojik sermaye, çalışanların arzu edilen tutum ve davranışları geliştirmelerine izin veren pozitif bir durumdur (Joo vd., 2016: 2). Psikolojik sermaye çalışanların örgüt içinde arzu edilen tutum ve davranışları sergilemeleri için içsel bir dürtü olarak çalışır. Birçok teorik ve ampirik çalışma, daha güçlü psikolojik kaynaklara sahip bireylerin işle ilgili hedeflerine ulaşmak için daha fazla çaba gösterdiklerini ortaya koymuştur (Bouckennooghe, vd., 2015: 5). Luthans vd. (2007), psikolojik sermayenin iş performansı ve iş tatmini ile pozitif olarak ilişkili olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde, Luthans vd. (2008: 219), destekleyici örgütsel iklim ve iş performansı arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin etkisini incelemiştir. Psikolojik sermayenin destekleyici örgütsel iklim ile iş performansı arasındaki ilişkiye tam olarak aracılık ettiğini belirlemişlerdir. Avey vd. (2010: 430), çeşitli kuruluşlar ve işler arasından seçilen çalışanların iş tutumları ve davranışlarını tahmin etmede psikolojik sermayenin etkisini araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlar, psikolojik sermayenin örgütsel vatandaşlık davranışları ile pozitif, örgütsel sinizm, üretkenlik karşıtı iş davranışları ve işten ayrılma niyetleri ile negatif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir. Norman vd. (2010: 384) pozitif psikolojik sermayenin örgütün etkili bir şekilde işlevlerini yerine getirmesine yönelik çalışan tarafından gönüllü olarak sunulan ve iş tanımlarının bir parçası olarak kabul edilmeyen arzu edilen tutum ve davranışlara yol açma olasılığının oldukça yüksek olduğunu ifade etmektedirler. Bu perspektiften öz yeterlik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık gibi olumlu psikolojik kaynaklar aracılığıyla ortaya çıkan bireysel motivasyonun (Luthans vd., 2007: 542) iş ortamındaki istenilmeyen ve ahlaka aykırı veya uygunsuz davranışları ifşa etmesi için çalışanları teşvik etmesi beklenebilir (Toytok ve Gezen, 2018: 1974).

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı

Bilgi uçurma örgütlerin etik olmayan davranışları önlenmesinde önemli bir kurumsal kontrol mekanizması olarak kabul edilir. Özellikle Enron, Tyco ve WorldCom gibi iş dünyasında yaşanan kurumsal skandallar sonrası gündeme gelen bilgi uçurma, risk içeren çok değerli bir örgütsel davranıştır. Çalışanlar, örgüt içindeki yasa dışı veya ahlaka aykırı uygulamaların tespit edilmesinde hayati bir rol oynayabilir ve farklı raporlama kanallarını kullanarak ilgili makamlara bilgi uçurabilir. Fakat misilleme korkusuyla çalışanların çoğu sessiz kalma eğilimindedir. Bir örgütte bilgi uçurmayı teşvik eden faktörlerin araştırılması, etik olmayan uygulamaların önlenmesine katkıda bulunabilir. Liderler, herkesin birlikte çalışmasını kolaylaştıran güvenli bir ortam sağlayarak bireylerin örgüt içinde tanık oldukları yasa dışı, ahlaka aykırı veya uygunsuz davranışları gönüllü olarak ifşa etmesi için kilit bir rol oynayabilir (Rabie ve Malek, 2000: 4; Bhal ve Dadhich, 2011: 487; Hu vd., 2018: 1; Zhang vd., 2016: 1224). Bu çerçevede, çalışmanın odak noktası etik liderlerin çalışanı yanlışları tespit etme ve ilgili makamlara bildirme konusunda nasıl ikna ettiğine ilişkin mekanizmaların tespit edilmesidir.

3.2. Araştırmada Veri Toplama Yöntemi ve Kullanılan Ölçekler

Araştırma verilerinin toplanabilmesi için Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan 10. 02. 2021 tarihli 03 nolu karar ile etik kurul onayı alındıktan sonra Google Form'da online bir anket formu oluşturulmuştur. Araştırma için kullanılan online anket formu dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla 5 soruya yer verilmiştir. İkinci bölümünde Luthans vd. (2007) tarafından geliştirilen "Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği" kullanılmıştır. Çetin ve Basım (2012: 129-137) tarafından Türkçe'ye uyarlanarak geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan ölçme aracının Cronbach α katsayıları iyimserlik 0.67, psikolojik dayanıklılık 0.81, umut 0.68 ve öz yeterlilik 0.85 olarak hesaplanmıştır. Üçüncü bölümünde Brown vd. (2005) tarafından geliştirilen "Etik Liderlik Ölçeği" kullanılmıştır. Tuna vd. tarafından (2012: 143-152) Türkçe'ye uyarlanarak geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan ölçme aracının Cronbach α katsayısı 0.928 olarak hesaplanmıştır. Dördüncü bölümünde Park ve Blenkinsopp (2009: 549) tarafından geliştirilen "Bilgi Uçurma Ölçeği" kullanılmıştır. Bu ölçme aracının orijinal formuna ilişkin Cronbach α katsayıları içsel bilgi uçurma 0.855 ve dışsal bilgi uçurma 0.878 bulunmuştur. Anket formunda kullanılan tüm ölçekler (1= Kesinlikle katılmıyorum ve 5= Kesinlikle katılıyorum) 5'li Likert tarzında oluşturulmuştur.

3.3. Örneklem

Araştırmanın ana kütesini Akdeniz Bölgesindeki bir Büyükşehir Belediyesi çalışanları oluşturmaktadır. Araştırma örneklemini %95 güven aralığında ve %5 hata payı ile 349 katılımcı olarak hesaplanmıştır (Weiers, 2008: 300). Araştırmada ele alınan ana kütle çerçevesinde gönüllülük esasına dayalı ve kolayda örneklem yöntemiyle Akdeniz Bölgesindeki bir Büyükşehir Belediyesi'nde görevli 400 personelden veri toplanmıştır. Katılımcıların 83'ü (%20,8) kadın ve 317'si (%79,3) erkektir. Katılımcıların 28'inin (%7) 18-25 yaş aralığında, 58'sinin (%14,5) 26-35 yaş aralığında, 166'sının (%41,5) 36-45 yaş aralığında, 124'ünün (%31) 46-55 yaş aralığında ve 24'ünün (%6) 56 yaş ve üzeri olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar medeni durum açısından incelendiğinde, 347'sinin (%86,8) evli ve 53'ünün (%13,3) bekâr olduğu belirlenmiştir. Öte yandan, katılımcıların 154'ünün (%38,5) lise, 87'sinin (%21,8) ön lisans, 132'sinin (%33) fakülte ve 27'sinin (%6,8) yüksek lisans ve üzeri eğitim düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar kurumda çalışma süreleri açısından incelendiğinde 73'ünün (%18,3) 1-5 yıl arası, 153'ünün (%38,3) 6-10 yıl arası, 114'ünün (%28,5) 11-15 yıl arası, 37'sinin (%9,3) 16-20 yıl arası ve 23'ünün (%5,8) 21 yıl ve üzeri görev yaptıkları belirlenmiştir.

4. Araştırmanın Bulguları

4.1. Ölçek Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Araştırma kapsamında öncelikle ölçeklerin güvenilirlik ve yapısal geçerlilikleri test edilmiştir. Bu çerçevede Cronbach α katsayısı, Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizinden (DFA) faydalanılmıştır. Araştırmada kullanılan "Etik Liderlik Ölçeği", "Psikolojik Sermaye Ölçeği" ve "Bilgi Uçurma Ölçeği" ile ilgili Cronbach α katsayıları ve AFA sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ölçeklere İlişkin Cronbach α Katsayıları ve Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Etik Liderlik, Psikolojik Sermaye ve Bilgi Uçurma Ölçeklerine Ait Faktörler		Soru Sayısı	Faktör Yükleri	Cronbach α	Öz Değer	Varyans %	Açıklanan Varyans	K-M-O Değeri
Etik Liderlik	Faktör 1: Etik Liderlik	10	,666-,850	,924	5,963	59,628	59,628	,911
	Faktör 1: İyimserlik	6	,651-,791	,906	4,851	20,213	70,674	,943
Psikolojik Sermaye	Faktör 2: Dayanıklılık	6	,574-,774	,881	4,393	18,305		
	Faktör 3: Umut	6	,642-,760	,910	3,995	16,646		
	Faktör 1: Öz yeterlilik	6	,412-,824	,935	3,722	15,510		
Bilgi Uçurma	Faktör 1: İçsel Bilgi Uçurma	4	,789-,890	,873	2,947	36,835	70,215	,805
	Faktör 2: Dışsal Bilgi Uçurma	4	,755-,839	,835	2,670	33,380		

Tablo 1'de uygulanan AFA sonucu KMO değerlerinin etik liderlik ölçeği için 0,911; psikolojik sermaye ölçeği için 0,943 ve bilgi uçurma ölçeği için 0,805 olmasının yanı sıra Barlett Küresellik testinin üç ölçek için de anlamlı çıkması veri setinin faktör analizine uygun olduğunu tespit edilmiştir. Toplam varyansın etik liderlik ölçeğinin tek boyutu ile %59,628'ini açıkladığı; psikolojik sermaye ölçeğinin 4 alt boyutu ile %70,674'ünü açıkladığı; bilgi uçurma ölçeğinin ise 2 alt boyutu ile %70,215'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre üç ölçeğin de faktör yapısının güçlü olduğunu kabul edilmektedir. Etik liderlik ölçeğinin faktör yüklerinin 0,651 ile 0,850 arasında; psikolojik sermaye ölçeğinin faktör yüklerinin 0,412 ile 0,824 arasında ve bilgi uçurma ölçeğinin faktör yüklerinin 0,755 ile 0,890 arasında değişmesi her üç ölçeğe ait maddelerin içinde bulunduğu yapı ile uyum sağladığını göstermektedir. Aynı zaman kullanılan ölçeklerin boyutlarına ilişkin Cronbach α katsayılarının 70'in üzerinde olması ölçeklerin güvenilirliğinin sağlandığını kanıtlamaktadır (Hair vd., 2009: 119; Çokluk vd., 2010: 197).

AFA sonucu faktör yapısının uyumunu kontrol etmek için her bir ölçüm aracı için DFA uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan "Etik Liderlik Ölçeği", "Psikolojik Sermaye Ölçeği" ve "Bilgi Uçurma Ölçeği" ile ilgili DFA sonucu elde edilen uyum indeksi değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek/Model	$\Delta\chi^2$	p	df	$\Delta\chi^2/df$	RMSEA	GFI	CFI	IFI
				≤ 5	$\leq .08$	$\geq .85$	$\geq .90$	$\geq .90$
Etik Liderlik	55,897	,000	20	2,795	,067	,973	,986	,986
Psikolojik Sermaye	529,279	,000	210	2,520	,062	,896	,957	,958
Bilgi Uçurma	43,834	,000	17	2,578	,063	,974	,982	,982

*p <0.001; RMSEA= Root Mean Square Error of Approximation; GFI= Goodness of Fit Index; CFI= Comparative Fit Index; IFI= Incremental Fit Index.

Tablo 2’de sunulan uyum indeksi değerlerine göre araştırmada kullanılan ölçeklerin model uyum indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu söylenebilir (Meydan ve Şeşen, 2015: 37). DFA sonucu etik liderlik ölçeğinin standardize edilmiş faktör yükleri 0,607 ile 0,854 arasında değişen tek boyutlu yapısı doğrulanmıştır. Psikolojik sermaye ölçeğinin DFA analizi sonucu faktör yükleri dikkate alınarak dayanıklılık boyutuna ait 8 numaralı soru ölçüm modelinden çıkarıldıktan sonra (Çetin ve Basım, 2012: 131) standardize edilmiş faktör yükleri 0,617 ile 0,901 arasında olan iyimserlik, dayanıklılık, umut ve öz yeterlilikten oluşan dört boyutlu yapısı doğrulanmıştır. Bilgi uçurma ölçeğinin DFA sonucu ise standardize edilmiş faktör yükleri 0,600 ile 0,951 arasında olan içsel bilgi uçurma ve dışsal bilgi uçurmadan oluşan iki boyutlu yapısı doğrulanmıştır.

4.2. Bulgular

Araştırma kapsamında etik liderlik, psikolojik sermaye ve bilgi uçurma arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Etik liderlik, psikolojik sermaye ve bilgi uçurma düzeyinin ölçümü için faydalanılan ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistikler, korelasyon ve Cronbach α katsayıları Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler, Korelasyon ve Cronbach α Katsayıları

Değişkenler	Ortalama	Standart Hata	Çarpıklık	Basıklık	Etik Liderlik	Psikolojik Sermaye	Bilgi Uçurma
Etik Liderlik	3,6680	,91869	-,838	,176	(,924)		
Psikolojik Sermaye	3,7109	,80013	-1,020	,549	,819**	(,958)	
Bilgi Uçurma	3,6094	,74743	-,721	,504	,466**	,454**	(,818)

**p<0.01

Tablo 3’de sunulan korelasyon analizi sonuçlarına göre etik liderlik ile psikolojik sermaye (,819**) değişkeni arasında yüksek düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bilgi uçurma ile etik liderlik (,466**) ve psikolojik sermaye (,454**) arasında değişkenleri arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Öte yandan, katılımcıların ölçeklere verdikleri cevapların ortalamasının etik liderlik ölçeği için 3,6680±,91869; psikolojik sermaye ölçeği için 3,7109±,80013 ve bilgi uçurma ölçeği için 3,6094±,74743 olduğu belirlenmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 sınırları içinde olduğu ve verilerin normal dağılımı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013: 133).

Etik liderlik ile bilgi uçurma arasında ilişkide psikolojik sermayenin aracılık rolünün tespit etmek için Andrew F. Hayes (2013) tarafından (<http://afhayes.com>) geliştirilen ve IBM SPSS üzerinde çalışan PROCESS v3.4 makrosu kullanılarak Bootstrapping yöntemine dayanan dolaylı etki yaklaşımıyla regresyon analizi yapılmıştır. Bu yaklaşım veri setinden belirlenen sayı (örneğin, 1000/5000 gibi) doğrultusunda tekrarlayan örneklemeler oluşturulması ve her örneklenen veri setinden dolaylı etkilerin hesaplanması olarak bilinmektedir. Özellikle Baron ve Kenny’nin (1986) popüler nedensel adımlar yaklaşımından ve Sobel testinden göre dolaylı etkilerin tahmini ve yorumlanması açısından daha etkili bir yöntem olduğu ve hipotez doğru iken reddetmeye neden olan Tip I hata oranını en aza indirdiği birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir (Preacher ve Hayes, 2004: 719; Hayes, 2009: 410; Olaniyan ve Hystad, 2016: 5). Analizlerde bootstrap yeniden örnekleme seçeneği kullanılmıştır. Andrew F. Hayes’in (2012; 2013) yaklaşımına göre, bootstrap tekniği kullanılarak

gerçekleştirilen analizler için aracı etki hipotezlerinin desteklenmesi ancak %95 güven aralığındaki (Confidence Interval, CI) bootstrap alt (BootLLCI) ve üst (BootULCI) sınırların (0) sıfır değerini içermemesi gerekmektedir (Yıldız, 2016: 561). Bu çerçevede, psikolojik sermayenin (M) etik liderlik (X) ile bilgi uçurma (Y) arasındaki ilişkide aracılık rolünü test etmek için “model 4” kullanılarak 5000 bootstrap tekniği örnekleme ile ortaya bootstrap tekniği katsayısı çıkartılmıştır ve buna bağlı olarak %95 güven aralığındaki bootstrap yöntemine dayanan dolaylı etki yaklaşımıyla yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Etik Liderlik ve Bilgi Uçurma Arasındaki İlişkide Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolüne İlişkin Analizi Sonuçları

MODEL 1								
Değişkenler	Standardize β	Etkiler			R	Model Özeti		
		Std. Hata	t	Sig.		R ²	Model F	Sig. F
Etik Liderlik (X) → Psikolojik Sermaye (M)	,8194	,0250	28,5145	,000	,8194	,6714	813,0764	,000
MODEL 2								
Değişkenler	Standardize β	Etkiler			R	Model Özeti		
		Std. Hata	t	Sig.		R ²	Model F	Sig. F
Etik Liderlik (X) → Bilgi Uçurma (Y)	,4659	,0361	10,5036	,000	,4659	,2170	110,3254	,000
MODEL 3								
Değişkenler	Standardize β	Etkiler			R	Model Özeti		
		Std. Hata	t	Sig.		R ²	Model F	Sig. F
Etik Liderlik (X) → Bilgi Uçurma (Y)	,2861	,0624	3,7312	,000	,4826	,2329	60,2516	,000
Psikolojik Sermaye (M) → Bilgi Uçurma (Y)	,2194	,0716	2,8611	,004				

Tablo 4’de birinci olarak etik liderliğin psikolojik sermaye üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin olduğu (β : 0,8194; SS: 0,0250; %95 BootCI [BootLLCI: 0,6644 → BootULCI: 0,7628]; $p < ,001$) tespit edilmiştir. Nitekim Model 1’de β katsayısı anlamlı iken hem p değerinin 0,001’den küçük olduğu hem de güven aralığı (BootCI) sınırları (0) sıfır değerini içermediği görülmektedir. Öte yandan, R2 determinasyon katsayısına göre etik liderlik değişkeninin psikolojik sermaye değişkenindeki değişimin %67,14 kısmını açıkladığı belirlenmiştir.

İkinci olarak etik liderliğin bilgi uçurma üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin olduğu (β : 0,4659; SS: 0,0361; %95 BootCI [BootLLCI: 0,3081 → BootULCI: 0,4500]; $p < ,001$) tespit edilmiştir. Nitekim Model 2’de β katsayısı anlamlı iken hem p değerinin 0,001’den küçük olduğu hem de güven aralığı (BootCI) sınırları (0) sıfır değerini içermediği görülmektedir. Öte yandan, R2 determinasyon katsayısına göre etik liderlik değişkeninin bilgi uçurma değişkenindeki değişimin %21,70 kısmını açıkladığı belirlenmiştir.

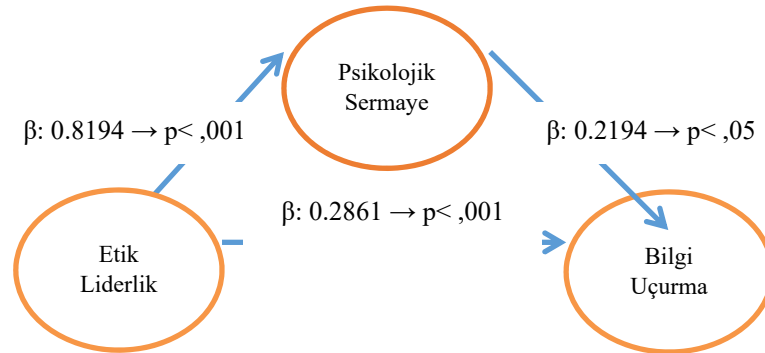
Üçüncü olarak etik liderlik ve psikolojik sermaye değişkenlerinin bilgi uçurma üzerindeki etkileri birlikte değerlendirildiğinde, hem etik liderliğin (β : 0,2861; SS: 0,0624; %95 BootCI [BootLLCI: 0,1101 → BootULCI: 0,3554] $p < ,001$;) hem de psikolojik sermayenin (β : 0,2194; SS: 0,0716; %95 BootCI [BootLLCI: 0,0641 → BootULCI: 0,3458]; $p < ,05$) bilgi uçurma üzerinde etkisinin olduğu tespit edilirken etik liderliğin (β : 0,8194; $p < ,001$) katsayısının azaldığı (β : 0,2861; $p < ,001$) ancak yine de anlamlı olduğu görülmektedir. Böylelikle psikolojik sermayenin etik liderlik bilgi uçurma arasındaki ilişkide kısmi olarak aracılık ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Model 3’de β katsayıları anlamlı iken hem p değerinin 0,001’den ve 0,05’den küçük olduğu hem de güven aralığı (BootCI) sınırları (0) sıfır değerini içermediği tespit edilmiştir. Öte yandan, R2 determinasyon katsayısına göre etik liderlik ve psikolojik sermaye değişkenlerinin bilgi uçurma değişkenindeki değişimin %23,29 kısmını açıkladığı belirlenmiştir.

Son olarak etik liderliğin bilgi uçurma üzerindeki etkisinin, psikolojik sermaye aracılığıyla istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığı hem Sobel testi hem de Bootstrapping yöntemi ile incelenmiştir. Sobel testi sonucu (Sobel, 1982) aracılık etkisinden tam olarak söz edebilmek için Sobel Testi z skorunun 1,96'dan büyük ve aynı zamanda p değerinin de anlamlı olması gerekir (Preacher ve Hayes, 2008: 880; Reutter ve Bigatti, 2014: 64). Bootstrapping yöntemi ile aracı etkinin derecesinin belirlenmesi için p değeri yerine dolaylı etkinin güven aralığına bakılması gerekir. Aracı etkinin derecesinin anlamlılığı ise bootstrap güven aralığının [BootLLCI → BootULCI] sıfır (0) değerini kapsamaması halinde mümkün olmaktadır (Preacher ve Hayes, 2004: 720).

Tablo 5. Toplam, Doğrudan ve Dolaylı Etkiler

Etik Liderlik (X) → Bilgi Uçurma (Y)	Etki	BootSE	t	Sig.	BootCI	
					BootLLCI	BootULCI
Toplam Etki	,3790	,0361	10,5036	,000	,3081	,4500
Doğrudan Etki	,2328	,0624	3,7312	,000	,1101	,3554
Etik Liderlik (X) → Psikolojik Sermaye (M) → Bilgi Uçurma (Y)					BootCI	
	Etki	BootSE	BootLLCI	BootULCI	Aracı Etki Türü	
Dolaylı Etki	,1463	,0583	,0376	,2627	Kısmi Aracılık	
Toplam Standardize Dolaylı Etki	,1798	,0702	,0470	,3191		
Sobel Testi		Z Skor			Sig.	
		2.5476			0.010	

Tablo 5’de görüldüğü üzere etik liderlik ile bilgi uçurma arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin aracılık rolü incelenirken öncelikle toplam etki, doğrudan etki ve dolaylı etkiler değerleri tespit edilmiştir. Genel olarak toplam etki (β : 0,3790; BootSE=0,0361; %95 BootCI [BootLLCI: 0,3081 → BootULCI: 0,4500]) ile doğrudan etkinin (β : 0,2328; BootSE=0,0624; %95 BootCI [BootLLCI: 0,1101 → BootULCI: 0,3554]) arasındaki fark aracılık (dolaylı) etkisinin [nokta tahmini=0,1463; BootSE=0,0583; %95 BootCI [BootLLCI: 0,0376 → BootULCI: 0,2627] olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim analiz sonucu dolaylı etki %14,63 seviyesinde iken bootstrap güven aralığının sıfır (0) değerini içermediği (Preacher ve Hayes, 2008: 884) ve Sobel testi z skorunun 1,96’dan büyük ve anlamlı ($z=2.5476 \rightarrow p=0,010$) olduğu görülmektedir (Frazier vd., 2004: 128). Elde edilen bulgular göre etik liderlik ile bilgi uçurma arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin kısmi aracılık etkisinin olduğu söylenebilir. Etik liderlik ve psikolojik sermayenin bilgi uçurma ile olan ilişkisi Şekil 1’de sunulmuştur.

Dolaylı Etki β : 0,1463; **BootCI** [BootLLCI: 0,0376 → BootULCI: 0,2627]

Şekil 1. Psikolojik Sermayenin Etik Liderlik ile Bilgi Uçurma Arasındaki İlişkide Aracılık Rolü

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın odak noktası etik liderliğin takipçilerin bilgi uçurma davranışları üzerindeki etkisini ve özellikle de bu etki düzeyine psikolojik sermayenin aracılık rolünü incelemektir. Araştırma kapsamında öncelikle etik liderliğin psikolojik sermaye üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgu takipçilerin etik lider davranışlarına ilişkin algılarının iyimserlik, dayanıklılık, umut ve öz yeterlik gibi pozitif psikolojik kaynakların geliştirilmesinde hayati önem taşıdığını kanıtlayan önceki çalışmalarla uyumlu olarak (Altahat ve Atan, 2018: 10; Hussain ve Niu, 2019: 24) bir etik liderin işgücünü pozitif psikolojik kaynaklara yönlendirmede ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Liderler, davranışlarını etik bir temel üzerine inşa ederlerse takipçilerinin pozitif psikolojik kaynaklarını harekete geçirebilirler.

İkinci olarak, takipçilerin etik liderlerini taklit ettiklerini ve karşılık verdiklerini ve bilgi uçurma gibi zorlu ve riskli davranışlar sergilediklerini savunan bu araştırma kapsamında etik liderliğin bilgi uçurma üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgunun genel olarak önceki çalışmalarla uyumlu olduğu görülmektedir (Bhal ve Dadhich, 2011: 492; Cheng vd., 2019: 123; Alpkan vd., 2020: 11; Rabie ve Malek, 2020: 7). Liderlerin etik davranışı, takipçilerin kararını analiz etmeye ve eylemlerinin sonuçlarını değerlendirmeye motive eder. Etik liderlik, takipçilerin etik kararlar almaları için güven verir ve misilleme riskine karşı endişelerini ve korkularını azaltabilir (Walumbwa ve Schaubroeck 2009: 1276). Etik liderler, etik değerlere bağlı kalma konusunda çok güçlüdürler ve takipçilerinin etik davranışlarını desteklerler, böylece her çalışanın örgütteki herhangi bir kötü şeyi veya yanlış bildirme konusunda kendini güvende hissettiği uygun bir etik iklim oluşacaktır.

Üçüncü olarak, psikolojik sermayenin bilgi uçurma üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgu çalışanların olumlu davranışlarını sergilemeleri için içsel bir dürtü olarak çalışan psikolojik sermayenin (Avey vd., 2010: 430; Bouckennooghe, vd., 2015: 5) örgüt içindeki yasa dışı, ahlaka aykırı veya uygunsuz davranışları bildirmesi için çalışanları teşvik ettiğini göstermektedir. Bu perspektiften öz yeterlik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık gibi olumlu psikolojik kaynaklar aracılığıyla ortaya çıkan bireysel motivasyonun bilgi uçurmayı teşvik ettiği söylenebilir (Toytok, 2018: 1980).

Son olarak, etik liderlik ve bilgi uçurma arasında psikolojik sermayenin kısmi aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre algılanan etik liderliğin, psikolojik sermaye aracılığıyla bilgi uçurma eylemleri üzerinde doğrudan ve dolaylı bir etkisi bulunmaktadır. Etik liderler sadece kendileri etik değil, aynı zamanda uygun normları, uygulamaları ve sistemleri oluşturarak, takipçilerle etik konular hakkında sık sık iletişim kurarak ve takipçilerin etik davranışlarını desteklemek için ödülleri ve cezaları kullanarak etik yönetim uygulamalarının (Zhang vd., 2016: 1225) yanı sıra takipçilere neyin doğru olduğunu bilmekten doğru olanı yapmaya giden bir köprü oluşturan psikolojik kaynakları da geliştirebilirler (Avey vd., 2008: 56). Etik liderler örgüt üyelerinin motive edilmiş çaba ve kararlılık temelinde olumlu bir gelecek duygusuna ve gelecekte karşılaşılabilecekleri zorlukların üstesinden gelme gücüne sahip olmalarını sağlar.

Bu çalışma etik liderliğin takipçilerin bilgi uçurma eylemlerini nasıl etkilediğini ve bu etki düzeyine psikolojik sermayenin aracılık rolünü açıklamaya hem kavramsal hem de ampirik katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Fakat elde edilen bulguların bazı kısıtlar çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir. Bu çalışmanın en önemli kısıtı verilerin mütevazı bir örneklem büyüklüğü ve sadece tek bir kaynaktan toplanmasıdır. Bu nedenle ileride yapılacak çalışmalarda birçok kaynaktan veri toplanması daha fazla kişinin katılımı ile tekrarlanması sonuçların genellenmesi açısından önem taşımaktadır. Bir diğer kısıt, araştırmanın kapsamı (sadece kamu sektöründeki çalışanlar için yapılması) ile ilgili tasarımıdır. Bu kısıtın üstesinden gelmek için de ilgili çalışma özel sektörler de uygulanabilir ve kamu sektörü ile özel sektör karşılaştırması yeni bulgular sağlayabilir.

Kaynaklar

- Alpkan, L., Karabay, M., Elçi, M., & Yıldız, B. (2020). The mediating role of trust in leader in the relations of ethical leadership and distributive justice on internal whistleblowing: a study on Turkish banking sector, *Kybernetes* © Emerald Publishing Limited 0368-492X, 1-20.
- Altahat, S. M., & Atan, T. (2018). Role of healthy work environments in sustainability of goal achievement; ethical leadership, intention to sabotage, and psychological capital in Jordanian universities. *Sustainability*, 10(3559): 1-15.
- Avey, J. B., Wernsing, T. S., & Luthans, F. (2008). Can positive employees help positive organizational change? Impact of psychological capital and emotions on relevant attitudes and behaviors, *The Journal of Applied Behavioral Science*, 44(1), 48-70.
- Avey, J. B., Luthans, F., & Youssef, C. M. (2010). The additive value of positive psychological capital in predicting work attitudes and behaviors, *Journal of Management*, 36(2), 430-452.
- Avey, J. B., Wernsing, T. S., & Palanski, M. E. (2012). Exploring the process of ethical leadership: the mediating role of employee voice and psychological ownership, *J Bus Ethics*, 107, 21-34.

- Baltacı, A., & Balcı, A. (2017). Reasons for Whistleblowing: A Qualitative Study, *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 7(1), 37-51.
- Becker, E. (2014). Calling foul: deficiencies in approaches to environmental whistleblowers and suggested reforms, 6 Wash. & Lee J. Energy, Climate & Env't. 65-96.
- Bedi, A., Alpaslan, C. M., & Green, S. (2015). A Meta-analytic review of ethical leadership outcomes and moderators, *J Bus Ethics*, 1-20.
- Bhal, K. T., & Dadhich, A. (2011). Impact of ethical leadership and leader-member exchange on whistle blowing: The moderating impact of the moral intensity of the issue. *Journal of Business Ethics*, 103(3), 485-496.
- Brown, M.E., Treviño, L.K., & Harrison, D.A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organ. Behav. Hum. Decis. Process*, 97, 117-134.
- Brown, M. E., & Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17, 595-616.
- Brown, M. E. (2007). Misconceptions of ethical leadership: how to avoid potential pitfalls, *Organizational Dynamics*, 36(2), 140-155.
- Brown, M. E., & Mitchell, M. S. (2010). Ethical and unethical leadership: Exploring new avenues for future research. *Business Ethics Quarterly*, 20, 583-616.
- Bouckennooghe, D., Zafar, A., & Raja, U. (2015). How ethical leadership shapes employees' job performance: the mediating roles of goal congruence and psychological capital, *J Bus Ethics*, 1-14.
- Cheng, J., Bai, H., & Yang, X. (2019). Ethical Leadership and Internal Whistleblowing: A Mediated Moderation Model, *J Bus Ethics*, 155, 115-130.
- Celep, C., & Konaklı, T. (2012). Bilgi uçurma: Eğitim örgütlerinde etik ve kural dışı uygulamalara yönelik bir tepki, *E-International Journal of Educational Research*, 3(3), 65-88.
- Çetin, F., & Basım, H. N. (2012). Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması, *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Çokluk, Ö., Şekercioglu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dungan, J., Waytz, A., & Young, L. (2015). The psychology of whistleblowing, *Current Opinion in Psychology*, 6, 129-133.
- Dworkin, T.M., & Near, J.P. (1997). A better statutory approach to whistle-blowing. *Business Ethics Quarterly*, 7 (1), 1-16.
- Dworkin, T., & Baucus, M. S. (1998). Internal vs. external whistleblowers: A comparison of whistleblowing processes. *Journal of Business Ethics*, 17(12), 1281-1298.
- Newman, A., Kiazad, K., & Cooper, B. (2013). Examining the cognitive and affective trust-based mechanisms underlying the relationship between ethical leadership and organizational citizenship: A case of the head leading the heart? *Journal of Business Ethics*, 123, 1-11.
- Frazier, P. A., Tix, A. P. & Baron, K. E. (2004). Testing moderator and mediator effects in counseling psychology research, *Journal of Counseling Psychology*, 51(1): 115-34.
- Grant, C. (2002). Whistle blowers: Saints of secular culture. *Journal of Business Ethics*, 39(4), 391-399.
- Gundlach, M. J., Douglas, S. C., & Martinko, M. J. (2003). The decision to blow the whistle: A social information processing framework. *Academy of Management Review*, 28(1), 107-123.
- Gooty, J., Gavin, M., Johnson, P. D., Frazier, M. L., & Snow, B. D. (2009). In the eyes of the beholder: Transformational leadership, positive psychological capital, and performance, *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 15(4), 353-367.
- Hansen, D. S., Alge, B. J., Brown, M. E., Jackson, C. L., & Dunford, B. B. (2013). Ethical leadership: assessing the value of a multifoci social exchange perspective, *J Bus Ethics*, 115, 435-449.
- Hansen, D. (2011). Ethical leadership: A multifoci social exchange perspective. *The Journal of Business Inquiry*, 10(1), 41-55.
- Halpin, L., & Dundon, T. (2017). Whistle-blowing and the employment relations implications of the 'Protected Disclosures Act 2014' in the Republic of Ireland, *Irish Journal of Management*, 36(3), 221-232.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2009). *Multivariate Data Analysis (7th ed.)*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Hayes, A. F. (2009). Beyond Baron & Kenny: Statistical Mediation Analysis in the New Millennium, *Communication Monographs*, 76(4): 408-420.
- Hu, Y., Wu, X., Zong, Z., Xiao, Y., Maguire, P., Qu, F., Wei, F., & Wang, D. (2018). Authentic leadership and proactive behavior: The role of psychological capital and compassion at work, *Frontiers in Psychology* www.frontiersin.org, 9, 1-12.
- Hussain, S., & Niu, (2019). The relationship between ethical leadership and creativity: the mediating role of

- psychological capital, *International Journal of Science and Business*, 3(4), 17-27.
- Jabeen, R., & Munir, S. (2018). The Mediating Role of psychological capital in the relationship between ethical leadership and organizational citizenship behavior. *Journal of Management and Research*, 5(2), 90-108.
- Joo, B.-K., Hun, D., & Kim, L. S. (2016). Enhancing work engagement: the roles of psychological capital, authentic leadership, and work empowerment, *Leadership & Organization Development Journal*, 37(8), 1-35.
- Kalshoven, K., Den Hartog, D. N., & De Hoogh, A. H. (2013). Ethical leadership and followers' helping and initiative: The role of demonstrated responsibility and job autonomy. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 22, 165–181.
- Kalshoven, K., Den Hartog, D. N., & de Hoogh, A. H. B. (2011). Ethical leader behavior and Big Five factors of personality. *Journal of Business Ethics*, 100, 349–366.
- Konovsky, M.A. & Pugh, S.D. (1994). Citizenship Behavior and Social Exchange, *The Academy of Management Journal*, 37(3), 656-669.
- Liu, S., Liao, J., & Wei, H. (2015). Authentic leadership and whistleblowing: mediating roles of psychological safety and personal identification, *J Bus Ethics*, 1-13.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., & Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60, 541-572.
- Loi, R., Lam, L., Ngo, H. & Cheong, S. (2015). Exchange Mechanisms between Ethical Leadership and Affective Commitment. *Journal of Managerial Psychology*, 30(6), 645–658.
- Luthans, F., Avey, J. B., Clapp-Smith, R., & Li, W. (2008). More evidence on the value of Chinese workers' psychological capital: A potentially unlimited competitive resource? *The International Journal of Human Resource Management*, 19(5), 818–827.
- Luthans, F., Norman, S. M., Avolio, B. J., & Avey, J. B. (2008). The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate–employee performance relationship. *Journal of Organizational Behavior*, 29, 219-238.
- Luthans, F., Luthans, K. W., & Luthans, B. C. (2004). Positive psychological capital: Beyond human and social capital. *Business Horizons*, 47(1), 45–50.
- Malik, M. S., & Nawaz, M. K. (2018). The Role of Ethical Leadership in Whistleblowing Intention among Bank Employees: Mediating Role of Psychological Safety, *Review of Integrative Business and Economics Research*, 7(4), 238-252.
- Mansbach, A., & Bachner, Y. G. (2010). Internal or external whistleblowing: Nurses' willingness to report wrongdoing, *Nursing Ethics*, 7(4), 483–490.
- Mayer, D. M., Kuenzi, M., Greenbaum, R., Bardes, M., & Salvador, R. (2009). How does ethical leadership flow? Test of a trickledown model. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 108, 1–13.
- Mayer, D., Kuenzi, M., & Greenbaum, R. (2010). Examining the link between ethical leadership and employee misconduct: The mediating role of ethical climate. *Journal of Business Ethics*, 95, 7– 16.
- Mayer, D. M., Aquino, K., Greenbaum, R. L., & Kuenzi, M. (2012). Who displays ethical leadership, and why does it matter? An examination of antecedents and consequences of ethical leadership *Academy of Management Journal*, 55 (1), 151-171.
- Meydan, C. M. & Şeşen, H. (2015). Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları, Detay Yayıncılık, Ankara, 2. Baskı.
- Near, J. P., & Miceli, M. P. (1985). Organizational dissidence: The case of whistle-blowing. *Journal of Business Ethics*, 4, 1-16.
- Norman, S. M., Avey, J. B., Nimmicht, J. L., & Pigeon, N. G. (2010). The interactive effects of psychological capital and organizational identity on employee organizational citizenship and deviance behaviors, *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 17(4) 380-391.
- Olaniyan, S. O., & Hystad, W. H. (2016). Employees' psychological capital, job satisfaction, insecurity, and intentions to quit: The direct and indirect effects of authentic leadership, *Journal of Work and Organizational Psychology*, 1-9.
- Piccolo, R. F., Greenbaum, R., Den Hartog, D. N., & Folger, R. (2010). The relationship between ethical leadership and core job characteristics. *Journal of Organizational Behavior*, 31, 259–278.
- Park, H., Blenkinsopp, J., & Park, M. (2014). The influence of an observer's value orientation and personality type on attitudes toward whistleblowing, *J Bus Ethics*, 120, 121–129.
- Park, H., & Blenkinsopp, J. (2009). Whistleblowing as Planned Behavior – A Survey of South Korean Police Officers, *Journal of Business*, 85, 545–556.
- Preacher, Kristopher J., & Hayes, Andrew F. (2004). SPSS and SAS Procedures for Estimating Indirect Effect in Simple Mediation Models, *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36(4): 717-731.

- Preacher, Kristopher J., & Andrew F. (2008). Asymptotic and Resampling Strategies for Assessing and Comparing Indirect Effects in Multiple Mediator Models, *Behavior Research Methods*, 40(3): 879-891.
- Rabie, M. O., & Malek, M. A. (2020). Ethical Leadership and Whistleblowing: Mediating Role of Stress and Moderating Effect of Interactional Justice, *SEISENSE Journal of Management*, 3(3), 1-11.
- Resick, C. J., Hanges, P. J., Dickson, M. W., & Mitchelson, J. K. (2006). A Cross-Cultural Examination of the Endorsement of Ethical Leadership, *Journal of Business Ethics*, 63, 345-359.
- Reutter, K. K. & Bigatti, S. M. (2014). Religiosity and spirituality as resiliency resources: moderation, mediation, or moderated mediation? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 53(1): 56–72.
- Rothschild, J., & Miethe, T. D. (1999). Whistle-blower disclosures and management retaliation, *Work and Occupations*, 1999 Sage Publications, Inc. 26(1), 107-128.
- Settoon, R.P., Bennett, N. & Liden, R.C. (1996). Social exchange in organizations: perceived organizational support, leader-member exchange, and employee reciprocity, *Journal of Applied Psychology*, 81(3), 219-227.
- Settoon, R.P. & Mossholder, K. W. (2002). Relationship quality and relationship context as antecedents of person- and task-focused interpersonal citizenship behavior, *Journal of Applied Psychology*, 87(2), 255–267.
- Stouten, J., van Dijke, M., Mayer, D., De Cremer, D., & Euwema, M. C. (2013). Can a leader be seen as too ethical? The curvilinear effects of ethical leadership. *The Leadership Quarterly*, 24, 1-16.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics (sixth ed.)* Pearson, Boston.
- Treviño, L. K., Brown, M., & Hartman, L. P. (2003). A qualitative investigation of perceived executive ethical leadership: Perceptions from inside and outside the executive suite. *Human Relations*, 56(1), 5–37.
- Thompson, K. R., Lemmon, G., & Walter, T. J. (2015). Employee engagement and positive psychological capital, *Organizational Dynamics ORGDYN-538*, 1-11.
- Toytok, E. H., & Gezen, M. O. (2018). Örgütlerde pozitif psikolojik sermaye ve bilgi uçurma: bir ilişkisel tarama araştırması, *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 5(25), 1974-1982.
- Tuna, M., Bircan, H., & Yeşiltaş, M. (2012). Etik Liderlik Ölçeği'nin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması: Antalya Örneği, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 143-155.
- Walumbwa, F. O., & Schaubroeck, J. (2009). Leader personality traits and employee voice behavior: mediating roles of ethical leadership and work group psychological safety, *Journal of Applied Psychology*, 94(5), 1275–1286.
- Walumbwa, F. O., David, M., M., Wang, P., Wang, H., Workman, K., & Christensen, A. L. (2011). Linking ethical leadership to employee performance: The roles of leader–member exchange, self-efficacy, and organizational identification, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 115, 204–213.
- Wang, Y.-D., & Sung, W.-C. (2014). Predictors of organizational citizenship behaviour: Ethical leadership and workplace jealousy. *Journal of Business Ethics*, 135, 1-12.
- Wang, Q., Zhou, X., Bao, J., Zhang, X., & Ju, W. (2020). How Is Ethical Leadership Linked to Subordinate Taking Charge? A Moderated Mediation Model of Social Exchange and Power Distance. *Front. Psychol.* 11(315), 1-12.
- Weiers, R. (2008). *Introduction to Business Statistics, 7th. South Western Cenage Learning*,
- Yukl, G., Mahsud, R., Hassan, S., & Prussia, G. E. (2013). An improved measure of ethical leadership, *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 20(1), 38-48.
- Zhang, J., Chiu, R., & Wei, L. (2009). Decision-making process of internal whistleblowing behavior in China: Empirical evidence and implications. *Journal of Business Ethics*, 88(1), 25–41.
- Zhang, F. W., Liao, J. Q., & Yuan, J. M. (2016). Ethical leadership and whistleblowing: Collective moral potency and personal identification as mediators. *Social Behavior and Personality: an International Journal*, 44(7), 1223-1231.
- Zhu, W., Treviño, L. K., & Zheng, X. (2016). Ethical leaders and their followers: the transmission of moral identity and moral attentiveness, *Business Ethics Quarterly*, 26(1): 95-115.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun tarih 10.02.2021 sayılı E-39083294-050.06-14696 ve karar 03 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

MUHASEBE HATA VE HİLELERİNDE FARKINDALIK ARAŞTIRMASI: ELAZIĞ İLİ ÖRNEĞİ

Awareness Survey In Accounting Errors And Frauds: The Case Of Elazığ

Meltem GÜL¹ ve Özcan DEMİR²

¹*Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Bölümü, Elazığ, m.gul@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8085-0704*

²*Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Elazığ, odemir@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9382-6781*

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
04.03.2022

Kabul/Accepted:
12.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1082797

Anahtar Kelimeler
Muhasebe Meslek
Mensupları, Hata, Hile,
Farkındalık

Keywords
Professional Accountants,
Error, Fraud, Awareness

ÖZ

Hile, birtakım çıkarlar sağlamak amacıyla başkalarını yanıltıcı davranışta bulunmak demektir. Hata ise, unutkanlık, bilgisizlik ve dikkatsizlik yüzünden yapılan yanlışlıklardır. İki kavram arasındaki temel farklılık kasıt unsurunun bulunup bulunmadığıdır. Kasıt unsurunun bulunduğu işlemler hile olarak adlandırılırken, kasıt unsuru olmayan işlemler hata olarak ifade edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Elazığ ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının muhasebede ortaya çıkan hata ve hile kavramlarına yönelik farkındalıklarını tespit etmektir. Bu amaçla Elazığ ilinde faaliyet gösteren 80 muhasebe meslek mensubu ile görüşülerek anket yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen veriler çeşitli istatistiksel yöntemlerle test edilmiştir. Meslek mensuplarını hata ve hileye yönelten en önemli dış etmenin mükellefler olduğu, hata ve hilelerin ise daha çok işletmedeki iş yoğunluğundan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Meslek mensuplarının, medeni durum ve tecrübe açısından muhasebedeki hata ve hile yargılarına ilişkin algılarının anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir. Ancak meslek mensuplarının cinsiyet ile teknolojik bilgi yetersizliğinden doğan hata ve hileler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bu durumda erkek meslek mensuplarının teknolojik bilgi durumunun daha iyi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

ABSTRACT

Fraud, means to mislead others in order to gain some advantage. Errors are mistakes made due to forgetfulness, ignorance and carelessness. The main difference between the two concepts is whether there is an element of intent. Transactions with an element of intent are called fraud, while transactions without an element of intent are called errors.

The aim of this study is to determine the awareness of accounting professionals operating in the province of Elazığ about the concepts of error and fraud in accounting. For this purpose, the survey method was applied by interviewing 80 accounting professionals operating in the province of Elazığ. The obtained data were tested with various statistical methods. It has been concluded that the most important external factor that directs the members of the profession to error and fraud is the taxpayers, and the errors and frauds are mostly caused by the work intensity in the enterprise. It has been determined that the perceptions of the members of the profession regarding error and fraud judgments in accounting in terms of marital status and experience do not differ significantly. However, a statistically significant difference was found between the gender members of the profession and the errors and frauds arising from the lack of technological knowledge. In this case, it was concluded that the technological knowledge of male members of the profession is better.

Atıf/Citation: Gül, M. ve Demir, Ö. (2022). Muhasebe Hata ve Hilelerinde Farkındalık Araştırması Elazığ İli Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(663-673).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Meltem GÜL, m.gul@firat.edu.tr

1. Giriş

Bir bilgi sistemi olarak muhasebe, bir işletmenin can damarıdır ve onsuz; ticari faaliyetlerin entegrasyonu, koordinasyonu veya kontrolü mümkün değildir. Yapısı gereği muhasebe sistemi hata ve hileye açık durumdadır. Muhasebe mesleğini icra eden meslek mensuplarının dikkatsizlik, iş yoğunluğu gibi sebeplerden ötürü kayıt ve raporlama yaparken hatalar yapması olasıdır. Önemli olan yapılan hatalarda kasit unsurunun yer almamasıdır. Kasit unsurunun bulunması durumunda yapılan işlem hata değil hile olarak adlandırılmaktadır. Meslek mensuplarının her şeyden önce mesleğin saygınlığını, itibarını ve değerini koruyabilmesi için hata ve hile konularında gerekli özeni göstermesi gerekmektedir.

Muhasebe mesleğinin verimli bir şekilde yürütülmesi için yasal düzenlemeler tek başına yeterli değildir. Meslek mensuplarının uyması gereken etik ilkeler de olmalı ve meslek mensupları mesleğini icra ederken etik ilkelere bağlı kalmalıdır. Meslek mensuplarının etik dışı davranışta bulunması, toplumda itibar kaybı yaşamalarına ve toplumun ise muhasebe mesleğine ve muhasebede üretilen bilgilere yönelik güven duygusunu kaybetmesine sebebiyet vermektedir (Gül, 2021: 934).

ABD’de ortaya çıkan Enron, Worlcom, Global Crossing, Tyco, Cerrox gibi finansal raporlama ve denetim skandallarının ortaya çıkması muhasebede de hata ve hile kavramlarının ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Bu olaylar sermaye piyasalarına, şirket yönetimlerine, finansal raporlara ve söz konusu şirketlerin denetimini yapan bağımsız denetim şirketlerine ve denetçilere olan güveni derinden sarsmakla beraber hata ve hile kavramlarının temelini oluşturmuştur.

Bu çalışmada Elazığ ilinde faaliyet gösteren meslek mensuplarının hata ve hileye yönelik farkındalıklarının araştırılması amaçlanmıştır. Muhasebe meslek mensuplarının demografik verilerine göre hata ve hile algılarının farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir. Çalışma kapsamında oluşturulan hipotezleri test etmek için, bağımsız t testi ve anova testi uygulanmıştır. Çalışmada muhasebede yapılan hata ve hile kavramlarına yönelik literatür teorik olarak açıklanmış ve daha sonra meslek mensuplarına yönelik düzenlenen anket uygulaması ile muhasebe meslek mensuplarının hata ve hilelere karşı olan algı ve tutumları tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. Literatür Özeti

Muhasebe mesleğinde ortaya çıkan hata ve hilelere yönelik meslek mensuplarının algı ve tutumlarını tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışmada araştırma kapsamına katkı sağlayan ulusal ve uluslararası literatür incelemesi; meslek mensuplarının hata ve hileye yönelik algılarını içeren çalışmalar, hata yapmalarının temel nedenlerini inceleyen çalışmalar, hile yapan meslek mensuplarının karakteristik özellikleri ve denetim yetersizliği sonucu oluşan hata hileleri konu edinen çalışmalar şeklinde gruplandırılarak aşağıda sunulmuştur. Ömürbek ve Durgunbücü (2018) Isparta Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odasına kayıtlı muhasebe meslek mensuplarının muhasebede ortaya çıkan hata ve hilelere yönelik algılarını analiz etmişlerdir. Meslek mensuplarını hata yapmaya teşvik eden etmenlerin dikkatsizlik ve yoğunluk olduğu görülmüştür. Hilelerde ise bilançonun daha iyi ya da daha kötü gösterilmesi tekliflerinin, kredi kuruluşlarından daha fazla kredi alabilmek ve daha az vergi ödemek gibi sebeplerle mükelleflerden geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Çelik (2010) da çalışmasında benzer sonuca işaret etmiştir. Muhasebe hilelerine başvurmanın temel nedeninin bankalardan kredi almak olduğunu söylemiştir. Muhasebe hatalarının ise genellikle mükelleflerden kaynaklı olduğunu yanlış ve eksik verilerden kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Meslek mensupları arasında ise, cinsiyete göre erkek meslek mensuplarının kadın meslek mensuplarından daha fazla hata hile belirticiyle karşılaştığı görülmüştür. Tayman ve Tekşen (2019) muhasebe mesleğindeki hataların genellikle mesleğe yeni başlayan meslek mensupları tarafından tecrübesizlik sonucu yapıldığını belirtirken hilelerin ise yaşa ve tecrübeye bağlı olarak arttığını buna paralel olarak da hataların azaldığına dikkat çekmişlerdir. Troy vd.(2011) CEO'nun mesleki deneyimi, yaşı ve akademik geçmişi gibi demografik özellikleri ile ilgili olarak, daha az mesleki tecrübe ve deneyime sahip genç CEO'ların muhasebe hilelerini rasyonelize etme ve davranışlarını etik ve haklı görme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. Akatak (2015) çalışmasında meslek mensuplarını hata ve hileye yönlendiren nedenler arttıkça mesleki sorumluluk düzeyinin azaldığını ifade etmiştir.

Kıllı ve Kutlu (2021) meslek mensuplarının hata yapmalarının temel nedeninin, vergi mevzuatı ve uygulamadaki karışıklıklar olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle erkek meslek mensuplarının bu konuda kadın meslek mensuplarına göre daha fazla hata yaptıklarını söylemişlerdir. Gökoğlan vd.(2021) de benzer bir

konuya dikkat çekmiştir. Vergi mevzuatı ve yasa, yönetmelik gibi düzenlemelerin düzenli olarak takip edilmemesi sonucunda hataların yapıldığını belirtmişlerdir.

Doğan vd. (2018) Meslek mensuplarının hile eğilimleri konulu çalışmalarında, genellikle hile yapan meslek mensuplarının, her zaman sahip olduğundan daha fazlasını isteyen, herşeye çabuk sinirlenen ve ideallerine ulaşamadığında kendini değersiz hissedene, duygusal ve alınganlık gibi karakteristik özelliklere sahip olduklarını belirtmişlerdir. Zona vd. (2013) CEO'nun ahlaki değerlerinin eksikliği ve narsisizm gibi kişilik özellikleri, hata ve hileli davranışlarda bulunmasında etkilidir.

Hata ve hilelerin denetim yetersizliğinden kaynaklandığını ifade eden ve yeterli denetim yapıldığı takdirde bunun olumlu sonuçlarının alınacağını ifade eden çalışmalar da oldukça fazladır. Coderra (2005) Yönetimin sürekli denetim teknikleri uygulaması gerektiğini ifade ederken, Flowerday vd. (2006) ise denetim teknolojilerinden yararlanılarak, hata ve hilelerin önüne geçilebileceğini savunmuştur.

3. Araştırma Konusu ve Yöntemi

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe kayıtlarında ortaya çıkan hata ve hilelere yönelik farkındalıklarının araştırılmasıdır. Meslek mensuplarının demografik özelliklerine göre hata hile algısının değişip değişmediği ise çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Bu çalışma, son yıllarda meslekte ortaya çıkan hata ve hilelere yönelik dikkat çekmek ve farkındalık oluşturmak bakımından önemlidir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmanın evrenini 2022 yılında Elazığ ilinde Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavir unvanıyla görev yapan 215 meslek mensubu oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini tesadüfî örnekleme yöntemiyle seçilen 116 meslek mensubu oluşturmaktadır. Elde edilen anket formlarından geri dönüş sağlanan ve eksiksiz doldurulan 80 anket formu çalışmaya dahil edilmiştir. Bilimsel araştırmalarda evreni temsil eden örneklem sayısının 0,95 güvenilirlik ve 0,05 örneklem hatası için yeterliliğini istatistiksel anlamda gösteren Tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Evren Büyüklükleri İçin Gerekli En Düşük Örneklem Sayıları

Evren Büyüklüğü	20	100	500	1000	2000	5000	10000	50000	100000	1000000
Örneklem Sayısı	19	80	217	278	322	357	370	381	383	384

Kaynak Sekaran, U. (2003). Research Methods for Business A Skill Building Approach. Fourth Edition. John Wiley and Sons Inc. New York s:294.

İlgili ana kütle için alınan 80 örneklem sayısı, verinin 0,95 güvenilirlik ve 0,05 örneklem hatası Şartlarına uygun olarak Elazığ Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavir katılımcılarının muhasebe hata hile farkındalıklarını temsil edebileceğini göstermektedir. Bu verilere göre araştırmadaki 80 katılımcıdan sağlanan verilerin “Muhasebe Hata Hile” eğilimlerini ölçmek üzere temsil gücüne sahip olduğu kanısına varılabilir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Meslek mensuplarını bir kısmı ile yüz yüze görüşülürken, diğer kısmına e posta yoluyla anketler ulaştırılmıştır. Araştırmada kullanılan anket sorularında Akatak'ın (2015) çalışmasından yararlanılmıştır. Anketin ilk soruları demografik verilere aittir. Önerme cümlelerinde 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. (1.Kesinlikle Katılmıyorum, 2.Katılmıyorum, 3.Fikrim Yok, 4.Katılıyorum, 5.Kesinlikle Katılıyorum). Elde edilen veriler Spss 22 programında frekans analizi, bağımsız t testi, ve anova testleriyle analiz edilmiştir.

3.4. Araştırmanın Hipotezleri

H1: Muhasebe meslek mensuplarının cinsiyeti ile teknolojik bilgi yetersizliğinden doğan hata ve hileler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H2: Muhasebe meslek mensuplarının cinsiyeti ile meslek mensuplarının hata ve hilelere yönelmesinde vergi uygulamaları ve oranlarının etkili olduğu düşüncesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H3: Meslek mensuplarının cinsiyeti ile mükelleflerin talepleri doğrultusunda yapılan hata ve hileler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H4: Meslek mensuplarının eğitimi ile denetim yetersizliğinin hata ve hileyi etkilediği düşüncesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H5: Meslek mensuplarının mükellef sayısı ile kullanılan teknolojiye yeterli düzeyde hakim olamamaktan kaynaklanan hata ve hileler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

3.5. Araştırmanın Sonuçları

Araştırmaya katılan meslek mensuplarına ait demografik veriler tablo 1 de yer almaktadır.

Tablo 2. Meslek Mensuplarının Demografik Verileri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	13	16,3
	Erkek	67	83,7
	Toplam	80	100,0
Medeni Durum	Evli	60	75,0
	Bekar	20	25,0
	Toplam	80	100,0
Eğitim Durumu	Orta Öğretim	20	25,0
	Önlisans	30	37,5
	Lisans/Lisansüstü	30	37,5
	Toplam	80	100,0
Unvan	SMMM	80	100,0
	YMM	0	0
	Toplam	80	100,0
Yaş	25-35	18	22,5
	36-45	24	30,
	46-55	23	28,8
	55 üzeri	15	18,7
	Toplam	80	100,0
Tecrübe	5-10 yıl	18	22,5
	10-15 yıl	24	30,0
	15-20 yıl	18	22,5
	20 yıl üzeri	20	25,0
	Toplam	80	100,0
Çalıştırılan Eleman Sayısı	1-3 kişi	9	11,2
	4-6 kişi	39	48,8
	7-10 kişi	26	32,5
	11 ve üzeri	6	7,5
	Toplam	80	100,0
Mükellef Sayısı	1-30	15	18,8
	31-60	20	25,0
	61-90	16	20,0
	91 ve üzeri	29	36,0
	Toplam	80	100,0

Araştırmaya katılan meslek mensuplarının, %16,3'ü (13) kadın, %83,7'si (67) erkektir. %75'i (60) evli, %25'i (20) bekarıdır. Meslek mensuplarının %25'i (20) orta öğretim, %37,5'i (30) önlisans, %37,5'i (30) lisans, (4) lisansüstü eğitim seviyesine sahiptir. Araştırmaya katılan meslek mensuplarının %22,5'i (18) 25-35 yaş aralığı, %30'u (24) 36-45 yaş aralığı, %28,8'i (23) 46-55 yaş aralığı, %18,7'si (15) 55 üzeri yaş aralığındadır. Meslek mensuplarının %22,5'i (18) 5-10 yıllık tecrübe %30'u (24) 10-15 yıllık tecrübe %22,5'i (18) 15-20 yıllık tecrübe %25'i (20) 20 yıl ve üzeri tecrübeye sahiptir. İş yerinde çalıştırdıkları eleman sayılarına göre, %11,2'si (9) 1-3 kişi %48,8'i (39) 4-6 kişi, %32,5'i (26) 7-10 kişi %7,5'i (6) 11 ve üzeri eleman çalıştırmaktadır. Mükellef sayısı bakımından ise, %18,8'i (15) 1-30 mükellef, %25'i (20) 31-60 mükellef, %20'si (16) 61-90 mükellef, %36'ı (29) 91 ve üzeri mükellefe sahiptir.

Tablo 3. Meslek Mensuplarının Hata ve Hile Önermelerine Katılımı

Önermeler	N	Ortalama	Standart Sapma
Son zamanlarda meslekte hata ve hileye yönelik davranışların yaygın olduğunu düşünüyorum.	80	3,86	1,27
Meslek Mensuplarının hata ve hilelere yönelmesinde Vergi Uygulamaları ve Vergi Oranları etkilidir.	80	3,71	1,19
Denetimin yetersiz olması hata ve hilelerde etkilidir.	80	3,91	1,02
Kullanmış olduğum teknolojinin yetersizliğinden dolayı mükelleflerimin işlemlerinde hata yaptığım olmuştur.	80	2,55	1,22
Kullandığım teknolojiye yeteri düzeyde hâkim olamadığımdan dolayı mükelleflerimin işlemlerinde hata yaptığım olmuştur.	80	3,19	1,44
Mesleğimle alakalı olarak yayınlanan kanun hükümleri, yönetmelik ve yasal düzenlemeler ile ilgili yapılan değişiklikleri zamanında takip edemediğim için hatalı işlemler yaptığım olmuştur.	80	3,81	1,04
Mevzuattaki sürekli değişiklikler meslek mensuplarının hatalı işlemler yapmasında etkilidir.	80	4,01	1,22
Sahip olmadığım bilgi veya deneyime sahipmişim gibi davrandığım ve bu şekilde mükellef kazandığım olmuştur.	80	2,53	1,51
Mükelleflerimin daha az vergi ödemesi amacıyla bazı hesaplarda oynamalar yaptığım olmuştur.	80	2,85	1,64
Mükelleflerimin ortakları ve üçüncü kişiler karşısında itibar kazanması için kayıtlarda oynamalar yaptığım olmuştur.	80	3,08	1,53
Müşterilerimin talepleri doğrultusunda işletmenin kamuoyunda imajını güçlendirmek için hata ve hilelere yönelik işlemler yaptığım olmuştur.	80	2,94	1,42

Meslek mensuplarının önermelere katılım dereceleri incelendiğinde en fazla sırasıyla, 4,01 ortalama ile Mevzuattaki sürekli değişikliklerin meslek mensuplarının hatalı işlemler yapmasında etkili olduğu önermesine katıldıkları görülmüştür. 3,91 ortalama ile denetim yetersizliğinin meslek mensuplarının hata ve hileli işlemler yapmasında etkili olduğu görülmüştür. 3,86 ortalama ile son zamanlarda meslekte hata ve hileye yönelik davranışların yaygınlaştığı görüşü hakimdir. 3,81 ortalama ile meslekteki yasal değişiklikleri zamanında takip etmenin mümkün olmamasından dolayı hatalı işlemler yaptıkları görülmüştür.

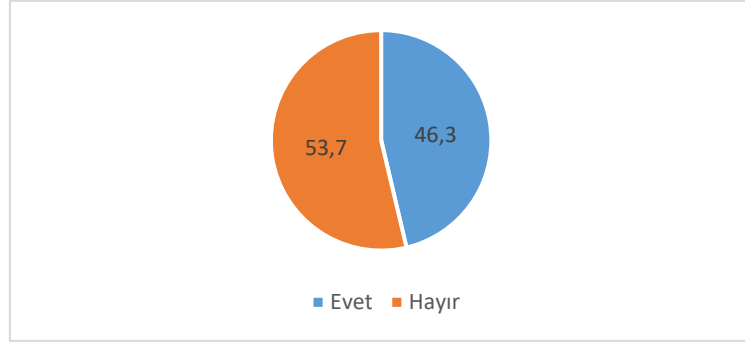
Tablo 4. Meslek Mensuplarının Hata Hile Tutumu

	Frekans	Yüzde
Sizce Meslek Mensuplarının hata ve hilelere yönelik işlemler yapmasında en çok etkili olan dış etmen nedir?		
Mükellefler	32	40,0
Yasalar	15	18,8
Kamu Kurumları	11	13,7
Meslek Üyeleri	14	17,5
Diğerleri	8	10,0
İşletmenizdeki yapılan hataların en önemli nedeni sizce hangisidir?		
Bilgisizlik	15	18,7
Dikkatsizlik	13	16,3
Tecrübesizlik	4	5,0
İş Yoğunluğu	25	31,3
Özensizlik	23	28,7
Herhangi bir durumda sizden yasal olmayan bir menfaat talebi veya etik dışı bir davranış talep edilmesi durumunda ne yaparsınız?		
Tepki verip menfaat talep edenini rezil ederim	16	20,0
Mükellef kaybetmemek için talebi yerine getiririm	20	25,0
Kabul Etmem	30	37,5

Fikrim Yok	14	17,5
İşinizin düştüğü bir kurumda işlerinizi hızlandıracağı veya işinizin hallolacağı kanaatine varırsanız görevlilere hediye vb. maddi bir menfaat teklif eder misiniz?		
Hayır, öyle bir şey teklif etmem. İstenirse de gerekli mercilere ihbar ederim	14	17,5
İşim acele ise teklif ederim. İşim acele değilse teklif etmem sıramı beklerim	3	3,8
Bir menfaat teklif etmeden sıramı bekler ve işimin normal süresinde yapılmasını beklerim	19	23,7
Ben teklif etmem ama görevli isterse itiraz etmeden veririm	19	23,7
Evet, bu teklifi yapar işimin görülmesini hızlandırırım	20	25,0
Fikrim yok	5	6,3
Sizce mesleği icra ederken meslek mensubunu, hata ve hileden uzaklaştıran en önemli neden nedir?		
Dürüstlük	10	12,5
Kişisel Sorumluluk	6	7,5
Kişisel İtibarı Koruma İsteği	10	12,5
Dini İnançlar	7	8,8
İşyerinin İtibarını koruma ihtiyacı	14	17,5
İşe bağlılık duygusu	15	18,7
Yasalar ve yönetmelikler	15	18,7
Mesleki Sorumluluk ve kurallar	3	3,8
Sizce meslek mensuplarını hata ve hileye yönlendiren en önemli neden ne olabilir?		
Sistemden kaynaklanan nedenler	10	12,5
İyi niyet ve duygusallık	9	11,3
Bireysel güç kazanma isteği	7	8,7
Mali sorunlar	16	20,0
Yasaların bilinmemesi	19	23,7
Kişinin ahlak anlayışı	11	13,7
Kişisel ve ailesel kazanç isteği	3	3,8
Çalışanın liyakatsiz olması	1	1,3
Etik kuralların bilinmemesi	4	5,0
Bir meslektaşımızın hata ve hileye yönelik bir davranışını gördüğünüzde ne yaparsınız?		
Kendisini uyarırım	21	26,3
Gerekli üst mercilere bildiririm	26	32,5
Hiçbir şey yapmam	30	37,5
Fikrim yok	3	3,8

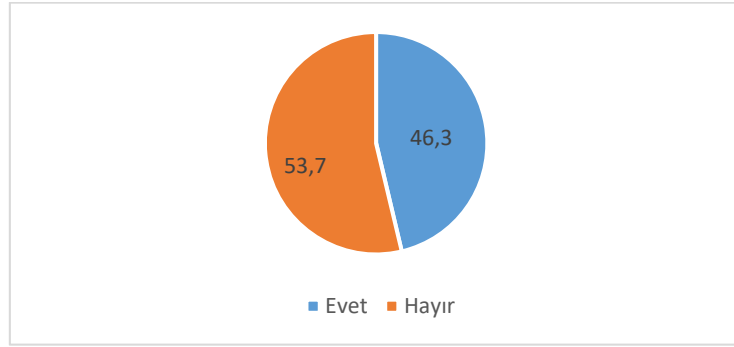
Tablo 4 de meslek mensuplarının hata ve hileye yönelik düşünceleri ortaya konulmuştur. Meslek mensuplarını en fazla hata ve hileye yönlendiren dış etmenin %40,0 ortalamaıyla mükellefler olduğu görüşü hakimdir. İşletmede yapılan hataların en önemli nedeninin ise %31,3 ile iş yoğunluğu ve %28,7 ile özensizlik üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Meslek mensuplarının %37,5'i yasal olmayan bir talebi kabul etmeyeceğini ifade ederken, %25'i ise mükelleflerini kaybetmemek için kabul edeceklerini belirtmiştir. Meslek mensuplarının %25'i herhangi bir kurumda işlerini hızlandırmak için menfaat talebinde bulunabileceklerini bildirmişlerdir. %23,7'si menfaat talep etmeyip işlerinin normal zamanda yapılmasını beklerken, 23,7'si ise görevli talep ettiği takdirde bu isteği yerine getirebileceklerini belirtmişlerdir. Meslek mensuplarına göre hata ve hileden uzak durmayı sağlayan en önemli etken %18,7 ortalamaıyla işe bağlılık duygusu ve %18,7 ortalamaıyla yasalar ve yönetmeliklerdir. Meslek mensuplarını hata ve hileye yönlendiren en önemli etken, %23,7 ortalamaıyla yasaların bilinmemesi ve %20 ortalamaıyla mali sorunlardır. Meslek mensuplarının %37,5'i meslektaşlarının hata ve hileye yönelik bir davranışını gördüğünde sessiz kalırken, %32,5'i gerekli üst mercilere bildireceklerini belirtmişlerdir.

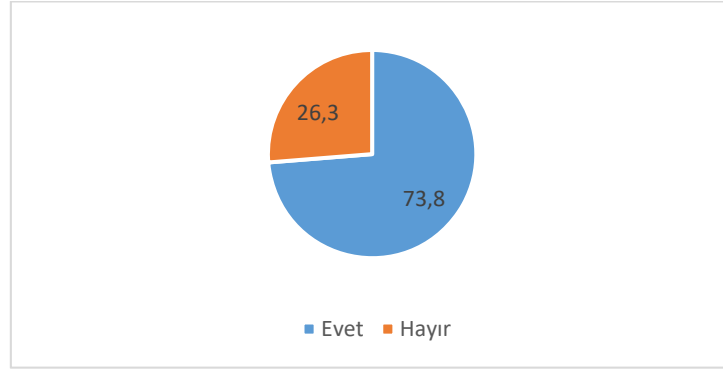
Şekil 1. Bilançoda İşletmenin Daha İyi Veya Daha Kötü Gösterilmesi Durumu

Şekil 1 de meslek mensuplarının %46,3'ü bilançoda işletmenin daha iyi yada daha kötü gösterilmesini isteyen mükelleflerin olduğu sorusuna evet yanıtını verirken, %53,7'si hayır yanıtını vermiştir.

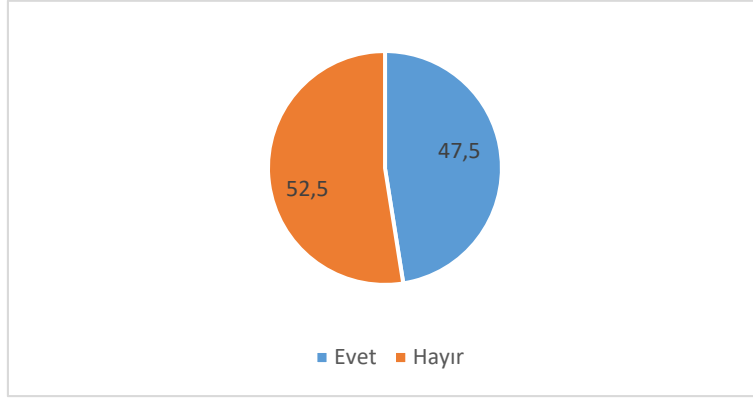
Şekil 2. Hata ve Hileye Yönelik Davranış Durumu

Şekil 2 de meslek mensuplarına mükellef baskısı nedeniyle hata ve hilelere yönelik davranışlar yapmak zorunda kaldığınız oldu mu? Sorusu yöneltilmiştir. Meslek mensuplarının %46,3'ü evet yanıtını verirken, %53,7'si hayır yanıtını vermiştir.

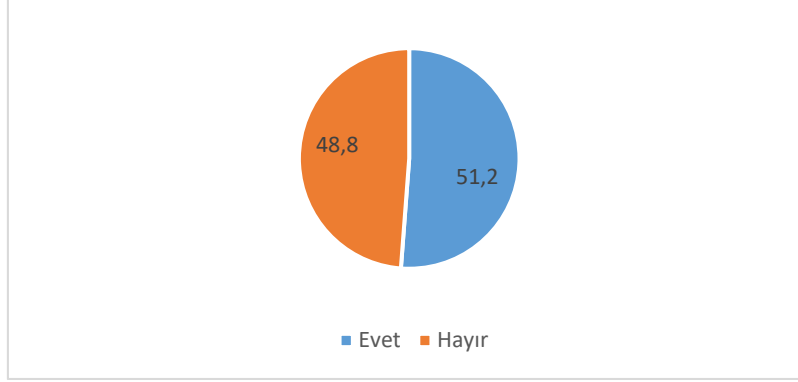
Şekil 3. Muhasebe Bilgilerinin Zamanında Paylaşılması Durumu

Şekil 3 de Mükelleflerinizin muhasebe bilgilerini zamanında göndermemesinden kaynaklanan hatalı işlem yaptığınız oldu mu? Sorusuna meslek mensuplarının %73,8'i evet yanıtını verirken, %26,2'si hayır yanıtını vermiştir.

Şekil 4. Kanunlardaki Boşluklardan Yararlanma Durumu

Şekil 4 de meslek mensuplarına, kanunlardaki boşluklardan yararlanmaya çalıştığınızı oldu mu? Sorusu yöneltilmiştir. Meslek mensuplarının %47,5'i evet yanıtını verirken, %52,5'i hayır yanıtını vermiştir.

Şekil 5. Mesleğin Tekrardan Tercih Edilme Durumu

Şekil 5 de meslek mensuplarına meslek seçimi yapıyor olsanız aynı mesleği tekrar tercih eder misiniz? Sorusu yöneltilmiştir. Meslek mensuplarının %51,2'si evet yanıtını verirken, %48,8'i hayır yanıtını vermiştir.

Tablo: 5 Hipotezlerin Bağımsız T Testi ile Analizi

Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	P
Kadın	13	3,46	,877	,243	,000
Erkek	67	3,16	1,524	,186	
Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	P
Kadın	13	3,62	1,325	,368	,486
Erkek	67	3,73	1,175	,144	
Medeni Durum	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	P
Evli	60	3,03	1,377	,178	,358
Bekar	20	2,65	1,565	,350	

Tablo 5 de H1 hipotezinin analizi yapılmıştır. H1 hipotezine göre, muhasebe meslek mensuplarının cinsiyeti ile teknolojik bilgi yetersizliğinden doğan hata ve hileler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. P değeri ($p < 0,05$) olduğundan H1 hipotezi doğrulanmıştır. Bu durumda, kadın muhasebe meslek mensuplarının kullanılan teknolojiye yeterli düzeyde hakim olamamaları sonucu ortaya çıkan hata ve hile durumu erkek meslek mensuplarına göre daha fazladır.

Tablo 5 de H2 hipotezinin analizi yapılmıştır. H2 hipotezine göre, muhasebe meslek mensuplarının cinsiyeti ile meslek mensuplarının hata ve hilelere yönelmesinde vergi uygulamaları ve oranlarının etkili olduğu

düşüncesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. P değeri ,($p>0,05$) olduğundan H2 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 5 de H3 hipotezinin analizi yapılmıştır. H3 hipotezine göre, muhasebe meslek mensuplarının medeni durumu ile mükelleflerin talepleri doğrultusunda yapılan hata ve hileler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. P değeri ,($p>0,05$) olduğundan H3 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo:6 Hipotezlerin Anova Testi İle Analizi

Önerme	Eğitim	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	p
Denetimin yetersiz olması hata ve hilelerde etkilidir.	Ortaöğretim	20	3,10	1,119	,250	,000
	Önlisans	30	4,40	,675	,123	
	Lisans/Lisansüstü	30	3,97	,928	,169	
Önerme	Mükellef Sayısı	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	P
Kullanmış olduğum teknolojiye yeteri düzeyde olamadığımdan dolayı mükelleflerimin işlemlerinde hata yaptığım olmuştur.	1-30	15	3,27	1,033	,267	,013
	hâkim 31-60	20	3,25	1,164	,260	
	dolayı 61-90	16	2,25	1,183	,296	
	91 ve üzeri	29	3,69	1,692	,314	

“Denetimin yetersiz olması hata ve hilelerde etkilidir.” önermesi ile meslek mensuplarının eğitim durumu arasında ($p< 0,05$) olduğundan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durumda H4 hipotezi kabul edilmiştir. Eğitim düzeyindeki artış ile önermeye katılım durumu arasında ilişki görülmektedir. Ayrıca bu görüşü ortaöğretim mezunlarının desteklemediği görülmektedir. “Kullanmış olduğum teknolojiye yeteri düzeyde hâkim olamadığımdan dolayı mükelleflerimin işlemlerinde hata yaptığım olmuştur.” Önermesi ile meslek mensuplarının mükellef sayısı arasında ($p>0,05$) olduğundan anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu durumda H5 hipotezi reddedilmiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

Muhasebe meslek mensuplarının muhasebede meydana gelen hata ve hilelere yönelik farkındalıklarını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan çalışmanın sonuçları aşağıdaki özetlenebilir.

- Meslek mensuplarına göre, muhasebede meydana gelen hataların temel nedeni mevzuattaki gelişmelerin takip edilememesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum iş yükü yoğunluğuyla açıklanabilir.
- Yapılan hileleri davranışların temel nedeninin arka planında ise denetimin yetersiz olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bugüne kadar mesleki faaliyetlerini sürdürürken faaliyetlerini yürüttükleri işletmelerin denetim sürecinden geçmemiş olması meslek mensuplarını gerek mükellef talepleri doğrultusunda gerekse kendi istekleriyle hileli işlemler yapmaya sevk etmektedir.
- Meslek mensuplarının hata ve hileli işlemler yapmasında en çok etkili olan dış etmenin mükellefler olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durum mükelleflerin gerekli faturaları ve belgeleri zamanında muhasebeciye teslim etmemesi, mükellef baskısı ve mükellefni kaybetmek istemeyen meslek mensubunun boyun eğici davranışıyla açıklanabilir.

Kirik(2007) de çalışmasında benzer bir sonuca ulaşarak mali denetim yetersizliği ve yasal boşluk gibi nedenlerin meslek mensubu üzerinde mükellef tarafından baskı oluşturduğunu ifade etmiştir. Gümüş ve Göğebakan(2016) ve İşgüden ve Çabuk (2006) mükellef baskısının hata ve hilelerde etkili olduğunu çalışmasında ifade etmiştir. Meslek mensupları işletmede yapılan hataların en çok iş yoğunluğu ve özensizlik gibi sebeplerden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Ömürbek ve Durgunbücü (2018) en önemli hata nedeninin dikkatsizlik olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Meslek mensuplarının %25’i etik dışı bir davranışı mükellefni kaybetmemek için kabul edebileceğini belirtmiştir.

Meslek mensubunun demografik özelliklerinin hata ve hile algısı üzerinde farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla beş temel hipotez oluşturulmuştur. Bu hipotezlerin 2’si kabul edilirken 3’ü reddedilmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının cinsiyeti ile teknolojik bilgi yetersizliğinden doğan hata ve hileler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bu durumda erkek meslek mensuplarının teknolojik bilgi durumunun daha iyi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Muhasebe meslek mensuplarının cinsiyeti

ile meslek mensuplarının hata ve hilelere yönelmesinde vergi uygulamaları ve oranlarının etkili olduğu düşüncesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Doğan vd.(2018) çalışmalarında, meslek mensuplarının cinsiyeti ile, hile yapmaya eğilim düzeyleri arasında bir farklılık olmadığını belirtmişlerdir. Muhasebe meslek mensuplarının medeni durumu ile mükelleflerin talepleri doğrultusunda yapılan hata ve hileler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Meslek mensuplarının eğitim durumu ile denetim yetersizliğinden kaynaklanan hata ve hileler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Ortaöğretim mezunları bu görüşü desteklemez iken, önlisans lisans ve lisansüstü mezunların bu görüşü desteklediği görülmektedir.

Muhasebede ortaya çıkan hata ve hileleri en aza indirmek ve ortadan kaldırmak için şu önerilerde bulunulabilir.

- TÜRMOB tarafından meslek mensuplarının minimum ve maksimum mükellef sayılarına sınırlandırma getirilebilir. Böylece mesleki stajını yeni tamamlayıp mesleğe atılacak adayların bir ya da birkaç mükellefle mesleğe başlamalarına sınırlandırma getirilerek muhasebe işlemlerinde tecrübesizlikten kaynaklanan hataların önüne geçilmiş olur. Mükellef sayısı çok fazla olan meslek mensuplarına da bir sınırlandırma getirilerek iş yoğunluğu sebebiyle yaşanan dikkatsizlikten kaynaklanan hataların önüne geçilmiş olur.
- Meslekte ortaya çıkan hileli davranışların önüne geçebilmek için yine TÜRMOB tarafından her ilin meslek odaları tarafından denetlenmek üzere meslek mensuplarının birinci derece akrabalık ilişkisi bulunan işletmelerin defter tutma faaliyetine sınırlandırma getirilebilir.
- Türkiye’de muhasebe meslek mensubu olabilmek için geçerli olan İktisadi İdari Bilimler Fakültesi bölümlerinden birinden lisans mezunu olmak yada hukuk fakültesi mezunu olmak genel şartına da bir sınırlandırma getirilebilir. Lisans eğitimi boyunca alınması gereken muhasebe ders sayısı artırılmalı bu şartı sağlayan bölüm mezunlarına meslek mensubu olma imkanı verilebilir.
- Muhasebe meslek mensubu olmak isteyen adayın önlisans lisans yada lisansüstü eğitiminden birinde mutlaka muhasebe meslek etiği dersini almış olması şartı aranabilir veya mesleğe başlama sınavlarında başarılı olanlara staj süresince ayrıca bu dersi alma zorunluluğu getirilebilir.
- Hata ve hilelere yönelik cezalar artırılabilir, tekrar eden meslek mensuplarına daha ciddi yaptırımlar uygulanarak caydırıcılık artırılabilir.

Yakın zamanda blok zinciri temeline dayanan bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler veya geliştirilen yeni denetim yazılımlarıyla hata ve hileden arındırılmış bilgiler üretilmesinin sağlanması kaçınılmaz olduğu kanaatindeyiz. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda meslek mensuplarının almış oldukları disiplin cezalarıyla muhasebedeki hata hile kavramlarının ilişki boyutu irdelenebilir.

Kaynaklar

- Akatak, F. (2015). *Muhasebe hata ve hilelerinin tespit ve önlenmesinde muhasebe meslek mensuplarının sorumluluğu ve bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Coderre, D. (2005). Global Technology audit guide continuous auditing: implications for assurance, monitoring, and risk assesment. https://chapters.theiia.org/montreal/ChapterDocuments/GTAG%203%20-%20Continuous%20Auditing%20Implications%20for%20Assurance_%20Monitoring_%20and%20Risk%20Assesment.pdf: 1-41.
- Çelik, T. (2010). *Muhasebede hata ve hileler ile ilgili muhasebe meslek mensupları üzerinde bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Niğde.
- Doğan, Z., Gülçin, K. ve Nazlı, E. (2018). Muhasebe meslek mensuplarının hile yapmaya eğilim düzeylerinin tespitine ilişkin bir araştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(4), 64-83.
- Gökoğlan, K., Kök, M. ve Altundağ, S. (2021). Muhasebede Hatalar: Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma, *Dicle Akademi Dergisi*, 1(1).
- Gül, M. (2021). Muhasebe meslek mensuplarının 2000–2019 yılları itibariyle almış oldukları disiplin cezalarının analizi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(68), 933-941.
- Gümüş, U. T. ve Gögebakan, H. (2016). Muhasebe Hata Ve Hileleri İle Muhasebe Mesleğinde Etik, Aydın İlinde Muhasebeciler Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 1(3), 12-27.
- İşgüden, B. ve Çabuk, A. (2006). Meslek Etiği ve Meslek Etiğinin Meslek Yaşamı Üzerindeki Etkileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (16), 59-86.

- Kıllı, M. ve Kutlu, H. (2021). Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Hata Ve Hileleri Hakkında Algı ve Tutumlarının İncelenmesi: Osmaniye İlinde Bir Araştırma. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-16.
- Kirik, Z. (2007). *Muhasebe Hata Hileleri ile Muhasebe Mesleğinde Etik: Afyon Karahisar'da Muhasebeciler Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ömürbek, V. ve Durgunböcü, Ö. (2018). Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Hata Ve Hileleri İle İlgili Algılarının İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(4),1251-1265.
- Sekaran, U. (2003). *Research Methods for Business A Skill Building Approach*. 4th Edition. John Wileyand SonsInc. New York.
- Tayman, M. ve Tekşen, Ö. (2019). Muhasebe Denetiminde Karşılaşılan Hata Ve Hileler: Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 455-477.
- Troy, C., Smith, K.G. and Domino, M. A. (2011). CEO demographics and accounting fraud: Who is more likely to rationalize illegal acts? *Strategic Organization* ,9(4), 259–282.
- Zona, F., Minoja, M. and Coda, V. (2013). Antecedents of Corporate Scandals: CEOs' Personal Traits, Stakeholders' Cohesion, Managerial Fraud, and Imbalanced Corporate Strategy. *Journal of Business Ethics*, 113(2), 265–283.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun tarih 22.02.2022 sayı 04 ve karar 11 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ÜRETİCİ FİYATINDAN GIDA TÜKETİCİ FİYATINA ASİMETRİK İLETİM

Asymmetric Transmission From Producer Price To Food Consumer Price

İbrahim Orkun ORAL¹ ve Özlem EŞTÜRK²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Bilecik, ibrahimorkun.oral@bilecik.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1949-6355

² Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimleri, İktisat Bölümü, Ardahan, ozlemesturk@ardahan.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4324-0912

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
13.04.2022

Kabul/Accepted:
19.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1103011

Anahtar Kelimeler

ÜFE, TÜFE, Asimetrik
iletim, NARDL

Keywords

PPI,CPI, Asymmetric
Transmission, NARDL

ÖZ

İklim değişikliğinin, son yıllarda tarımsal üretimde yol açtığı problemlerin yanı sıra, Covid-19 salgın sürecinin tedarik zincirinde aksamalara neden olması ve girdi maliyetlerindeki artışlar küresel gıda fiyatlarını yükseltmiştir. Küresel gıda arzında yaşanan kaygılar ve gıda fiyat artışları hükümetlerin öncelikli gündemleri arasında yer almıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin 2006-2021 dönemi için genel üretici enflasyonu ile gıda tüketici enflasyonu arasındaki ilişkinin, kısa ve uzun dönem asimetrik dinamikler çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, 2006-2021 dönemine ait aylık veriler kullanılarak, üretici fiyatı endeksinin (ÜFE), tüketici fiyat endeksi (TÜFE) içerisinde yer alan gıda ve alkolsüz içecekler endeksi üzerindeki kısa ve uzun dönem asimetrik etkileri NARDL modeli yardımıyla analiz edilmiştir.

Çalışmadan edilen bulgulara göre, Türkiye ekonomisinde 2006-2021 döneminde ÜFE'de meydana gelen şokların TÜFE üzerinde asimetrik etkiye sahip olduğu, ÜFE endeksinde gerçekleşen pozitif şokların negatif şoklara kıyasla daha yüksek etki sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. ÜFE'de meydana gelen %1'lik negatif şok TÜFE üzerinde %0,92'lik bir artışa, %1'lik pozitif şok ise TÜFE %0,33'lük artışa neden olmuştur. Bu kapsamda, ÜFE'de meydana gelen yükselişlerin TÜFE üzerindeki etkisinin giderilmesi adına yapılacak düzenlemelerin ve alınacak önlemlerin uzun dönemli planlanması gerektiği vurgulanabilir.

ABSTRACT

Global food prices are affected from the increase in input costs as well as the disruptions in the supply chain during the Covid-19 epidemic and the problems experienced in agricultural production due to climate change. Concerns about global food supply and food price increases were among the priority agendas of governments. The aim of this study was to examine the relationship between general producer inflation and food consumer inflation for the period of 2006-2021 in Turkey, within the framework of short and long-term asymmetric dynamics. In this context, the short and long term asymmetric effects of producer price index (PPI) on food and non-alcoholic beverages index, which included in consumer price index (CPI), were analyzed with the help of NARDL model by using monthly data for the period 2006-2021. According to the results of the study, it was concluded that the shocks of the PPI in the Turkish economy had an asymmetric effect on the CPI and the positive shocks in the PPI index had a higher impact than the negative shocks in the 2006-2021 period. An 1% negative shock in the PPI caused an increase of 0.92% in the CPI, and the 1% positive shock caused an increase of 0.33% in the CPI. In this context, it was concluded that arrangements and measures should be planned in long term in order to eliminate the impact of the increases in PPI on the CPI.

Atf/Citation:. Oral, İ. O. ve Eştürk, Ö. (2022). Üretici Fiyatından Gıda Tüketici Fiyatına Asimetrik İletim. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(675-683).

Sorumlu yazar/Corresponding author: İbrahim Orkun ORAL, ibrahimorkun.oral@bilecik.edu.tr

1. Giriş

Üretici ve tüketici fiyat endeksleri genel olarak birbirleriyle paralel seyir izlerken bazen endeksler arasında fiyat geçişkenliği nedeniyle farklılaşmalar görülmektedir. Söz konusu fiyat endekslerinin karşılıklı etkileşimi, politika yapıcılar için veri olarak kabul edilebilir. Şöyle ki, söz konusu durum politika yapıcılar için enflasyonun yapısı ve nedeni hakkında tahminde bulunmalarında ve çözüm üretmelerinde yol gösterici olacaktır. Bir diğer ifadeyle, endeksler arasında gerçekleşecek geçişkenlik süreci ekonomide yaşanan enflasyonun talep kaynaklı mı yoksa arz kaynaklı mı olduğu üzerine fikir verecektir. Bu bağlamda enflasyonla mücadelede uygulanacak politikaların hedefe ulaşmasında endeksler arası geçişkenliğin boyutunu belirlemek son derece önem arz etmektedir (Erdem ve Yamak, 2014).

Literatürde endeksler arasındaki geçişkenlik hakkında farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Yaygın olarak üretimde kullanılan girdiler ve iş gücü maliyetlerinde yaşanan artışlar öncelikle üretici fiyatlarına yansıtılacak, ortaya çıkan bu etki daha sonra tüketici fiyatlarına yansıtılacaktır. Bir diğer görüş ise gelir artışı ve beklentilere bağlı olarak meydana gelen talep artışı, önce tüketici fiyatlarına sonra ise üretici fiyatlarına bir geçiş etkisi doğuracağı şeklindedir.

Son yıllarda döviz kurunda meydana gelen değişimler, uluslararası piyasalardaki siyasal, sosyal ve ekonomik belirsizlik karşısında Türkiye’de enflasyon oranlarında, özellikle gıda enflasyonunda artış görülmektedir. 2018 yılından itibaren döviz kurundaki yükselme, enerji fiyatlarındaki artış üretim maliyetlerine yansıtılarak üretici enflasyonunu yükseltme yönünde etkiye sahip olduğu görülmektedir. ÜFE’de yaşanan bu artışların TÜFE’ye ne ölçüde yansıtacağı; ÜFE’den TÜFE’ye geçişkenliğin boyutu ile belirlenebilmektedir. Çalışmada, son yıllarda genel üretici fiyatlarında yaşanan enflasyonun gıda tüketici fiyatlarına ne ölçüde yansıtıldığı araştırılmıştır.

2. Literatür

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, ÜFE ve TÜFE arasındaki ilişkiyi inceleyen çeşitli çalışmalara rastlamak mümkündür. Her iki endeks arasındaki ilişki arz ve talep yönüyle ele alındığı yapılan literatür araştırmasında görülmüştür. Arz yanlı yaklaşım, Yeni Keynesyen anlayışa göre modellenmekte ve bu yaklaşımda fiyat aktarımı şu şekilde gerçekleşmektedir. Bir ekonomide girdi fiyatlarındaki değişim önce üretici fiyatlarına daha sonra ise üretim zincirinde meydana gelen yayılmaların etkisiyle gecikmeli bir şekilde tüketici fiyatlarına yansımaktadır (Belton ve Nair-Reichert, 2007).

Yeni Klasik görüş ise fiyat aktarımını talep kaynaklı olarak ele almaktadır. Buna göre fiyat artışlarının nedeni üretilmiş mallara olan talebin artması şeklinde açıklanmaktadır. Talep artışı öncelikle girdi fiyatlarına yansıtılarak üretim maliyetlerindeki artışa neden olmaktadır (Tiffin ve Dawson, 2000). Bir diğer ifadeyle, ekonomide meydana gelebilecek talep şokları önce tüketici fiyatlarına, sonra ise girdi mallarına artan taleple, girdi maliyetlerine yansıtılacak ve üretici fiyatlarını artıracaktır.

Literatürde yapılan çalışmalara ait yaygın görüş, tüketici fiyat endeksindeki artışın arz kaynaklı olduğuna ilişkindir. Ghazali, Ai-Yee ve Muhammad (2008) çalışmalarında, üretici ve tüketici fiyatları arasındaki ilişkiyi 1986-2007 döneminde Malezya örneğinde incelemiştirlerdir. Ayrıca Johansen Eş Bütünleşme testi ve Granger, Toda-Yamamoto nedensellik testlerini kullanarak söz konusu ilişkiyi analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre ÜFE ve TÜFE’nin uzun dönem birlikte hareket ettikleri ve üretici fiyatından tüketici fiyatına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür. Türkiye üzerine 1982-2005 dönemi için yapılan çalışmada, Yamak ve Topbaş (2008), ÜFE ve TÜFE’ye ait serilerin hareket farklılıklarının nedenini araştırdıkları çalışmalarında, tek yönlü geçişkenliğin olduğunu ve bu geçişkenliğin üretici fiyatlarından tüketici fiyatlarına doğru olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Türkiye’de 1994-2009 aralığında, uzun ve kısa dönem için fiyat geçişkenliğinin ölçüldüğü bir diğer çalışmada Saraç ve Karagöz (2010), söz konusu endeksler arasındaki ilişkiyi Pesaran, Shin ve Smith’in sınır testi uygulanarak, kısa ve uzun dönemde üretici fiyatından tüketici fiyatına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu saptanmışlardır.

Geçişkenliğin yönü kadar boyutu da önem taşıdığı vurgulayan bir çalışmada Erdem ve Yamak (2014), endeksler arasındaki geçişkenliğin derecesine bakılmış ve zamana bağlı değişimler göz önünde bulundurularak yorumlanmıştır. Buna göre 2003 yılından sonra ÜFE’den TÜFE’ye doğru geçişkenlik düzeyinde azalmanın meydana geldiği görülmüştür. Diğer taraftan ülke ekonomisinin içinde bulunduğu süreçlerde geçişkenlik boyutunu etkilemektedir. Yıldırım (2015)’in 1987-2013 dönemi için Türkiye üzerine yaptığı çalışmada,

enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde ÜFE ile TÜFE arasındaki geçişkenliğin arttığı ancak düşük enflasyon dönemlerinde ise azaldığını gözlemlemiştir. Saatçioğlu ve Karaca (2017), ÜFE'den TÜFE'ye bir geçişkenlik varlığını 2005-2016 dönemini inceledikleri çalışmalarında saptamışlardır. Dönemler itibariyle geçişkenliğin boyutunu inceledikleri çalışmalarında Şahin ve Doğan (2017), 1968-2015 dönemi için yapılmış ve elde ettikleri bulgular neticesinde 2006 yılı öncesine kıyasla gıda ve inşaat fiyat endeksi geçişkenliğinin düştüğünü, petrol fiyatları ve döviz kurunun ise fiyat geçişkenliği üzerindeki etkilerinin 2006 yılından itibaren arttığını gözlemlemiştir.

Endeksler arasında enflasyonun talep kaynaklı olabileceği yönünde vurgu yaptıkları çalışmalarında Fan, He ve Hu (2009) Çin'de 2001-2008 dönemi için TÜFE ve ÜFE arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Granger nedensellik testini kullandıkları çalışmalarında tek yönlü elde ettikleri nedensellik ilişkisinin tüketici fiyatlarından üretici fiyatlarına doğru olduğunu ortaya koymuşlardır. Çin'de yaşanan enflasyonda talep kaynaklı geçişkenliğin rol oynadığı belirtilmiştir.

Abdioğlu ve Korkmaz (2012) çalışmalarında Türkiye'de söz konusu endeksler arasındaki geçişkenliği alt endeksler ve genel endeksler bağlamında 2003-2012 dönemi için test etmişlerdir. TÜFE ve ÜFE arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğu tespit edilmiş olup bu durum alt sektörler bağlamında incelendiğinde ise, giyim ve konut sektörleri için tek yönlü nedenselliğin tüketici fiyatından üretici fiyatına doğru olduğunu elde etmişlerdir. Bir diğer ifadeyle giyim ve konutta fiyat artışlarının talep kaynaklı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Tiwari (2012) çalışmasında Avusturya için TÜFE'den ÜFE'ye geçişkenliğin olduğunu, Twari ve Tahir (2012) aynı ilişkinin Pakistan içinde geçerli olduğunu yine Tiwari ve Shahbaz (2013) yaptığı çalışmada Hindistan içinde aynı durumun söz konusu olduğunu belirtmişlerdir. Öner (2018), tarafından yapılan çalışmada ise Türkiye için 2004 ve 2016 döneminde tek yönlü nedenselliğin tüketici fiyatlarından üretici fiyatlarına doğru olduğunu belirtmiştir.

Yapılan bazı ampirik makalelerde endeksler arasında arz ve talep yönünden karşılıklı yani iki yönlü geçişkenliğin olduğunu, diğer taraftan her iki endeks arasında hiçbir geçişkenliğin olmadığını veya zayıf olduğunu ileri süren çalışmalar da bulunmaktadır. Bu durumla ilgili olarak Kwon ve Koo (2009)'nun 1985-2008 dönemi için ABD'de gıda fiyatları üzerinde yaptıkları çalışmada, 1985-2001 dönemi ÜFE ve TÜFE serilerine ait nedenselliğin çift yönlü olduğunu saptamışlardır. 2002-2008 döneminde ise üretici fiyatından tüketici fiyatına doğru geçişkenliğin olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca döviz kurunun özellikle hammadde fiyatlarını etkileyerek gıda enflasyonu üzerinde bir baskı oluşturduğunu belirtmişlerdir.

Akçay (2011) 1995-2007 döneminde Fransa, Finlandiya, Almanya İsveç ve Hollanda'yı dahil ettiği çalışmasında söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi Toda ve Yamamoto testi yardımıyla analiz etmiştir. Analiz sonucunda üretici fiyatı endeksinden tüketici fiyatı endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine Fransa ve Finlandiya'da rastladığını, söz konusu endeksler arasında çift yönlü nedenselliğin Almanya'da elde edildiğini ve endeksler arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı ülkelerin ise Hollanda ve İsveç olduğunu tespit etmiştir.

Tiwari, Suresh, Arouri ve Teulon (2014) yaptıkları çalışmada iki yönlü fiyat geçişkenliğinin Meksika'da görüldüğünü, benzer şekilde Topuz, Yazdifar ve Sahadev (2018) çalışmalarında iki yönlü geçişkenliğinin Türkiye ve İngiltere'de de olduğunu gözlemlemiştir. Tiwari, Mutascu ve Andries (2013) Romanya için yaptıkları çalışmalarında farklı dönemlerde geçişkenlik yönünün değişebileceğine vurgu yapmışlardır. Terzi ve Tütüncü (2017) çalışmalarında 2010-2016 döneminde Türkiye için TÜFE ve ÜFE arasında kısa ve uzun dönemde iki yönlü geçişkenliğe ulaştıklarını vurgulamışlardır. Kocak (2021)'in 2005-2020 dönemi için yaptığı çalışmada TÜFE ile ÜFE alt endeksleri arasındaki geçişkenliğin var olduğunu göstermiş ve USD/TL kurunun geçişkenlik üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu kısa ve uzun dönem için tespit edilmiştir.

Clark (1995) tarafından yapılan çalışmada, üretim sürecinin ilk aşamalarında hammadde ve ara mallı fiyat artışlarının ÜFE'ye ve ÜFE'den de TÜFE'ye geçiş süreci kontrol edilmiştir. 1977-1994 dönemleri için VAR analizi kullanılan çalışmada ve üretim zincirinde meydana gelen değişimlerin, üretici ve tüketici fiyatları arasında zayıf bir bağ oluşturduğu görülmüştür. Yine endeksler arasında fiyat geçişkenliğinin olmadığını ileri süren çalışmalardan Blomberg ve Harris (1995)'in yaptıkları çalışmada ÜFE ile TÜFE arasında Amerika Birleşik Devletleri için bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Daha önce yapılmış ve yukarıda bir kısmına yer verilen çalışmalar incelendiğinde farklı sonuçların olduğu ve elde edilen bu farklı sonuçların örneklem farklılıklarına veya zamana bağlı olarak oluştuğu belirtilebilir. Bu

kapsamda bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak tüketici fiyatı genel endeksi yerine gıda ve alkolsüz içecekler endeksi alınarak maliyet yönlü enflasyonun varlığı gıda fiyatları üzerinden incelenmek istenmiştir.

3. Yöntem

Tüketici fiyatı endeksi olarak çalışmaya dahil edilen gıda ve alkolsüz içecekler endeksi ile üretici fiyatı endeksi arasında asimetrik ilişkinin tahmini için NARDL modellerinden yararlanılmıştır. Söz konusu asimetrik ilişkinin tahmini için kullanılan temel model aşağıda yer almaktadır.

$$TUF E_t = \alpha_0 + \alpha_1 UFE_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem 1’de TUF E tüketici fiyatı endeksi içerisinde yer alan gıda ve alkolsüz içecekler endeksinin, UFE üretici fiyatı endeksinin ifade etmektedir. Çalışmada değişkenlerin I(2) olmamak şartıyla I(0) ve/veya I(1) olup olmadıklarına bakılmaksızın modele dahil edilen değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin varlığının incelenmesine imkan tanıyan NARDL modeli tercih edilmiştir. NARDL modelinin kısa ve uzun dönemde asimetriyi göstermesi ve modelden elde edilen pozitif ile negatif değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini göstermesi modelin öne çıkan özellikleri arasında yer almaktadır (Yapraklı vd., 2019, 6). Bununla birlikte “saklı eş-bütünleşme” ilişkisinin incelenmesine imkan vererek dinamik etkilerin daha iyi yorumlanmasına olanak sağlamaktadır (Shahzad, Nor, Ferrer ve Hammoudeh, 2017, s. 215). Modelin sunduğu dinamik birikimli çarpan yardımıyla da bağımsız değişkene ait şoklara bağımlı değişkenin verdiği tepkiler yorumlanabilmektedir. NARDL modelinin sahip olduğu avantajlarla çalışmada bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki asimetrik etkilerin tespiti için (Shin, Yu ve Greenwood-Nimmo, 2014) tarafından önerilen NARDL modeli tercih edilmiştir.

Söz konusu modelde uzun dönem asimetrik ilişkinin tespiti için bağımsız değişkene ait pozitif ve negatif şokların kümülatif toplamları kullanılarak aşağıdaki denklemden faydalanılmaktadır.

$$\begin{aligned} TUF E_t &= \alpha_0 \beta^+ UFE_t^+ + \beta^- UFE_t^- + u_t \\ UFE_t &= UFE_0 + UFE_t^+ + UFE_t^- \end{aligned} \quad (2)$$

Denklem 2’de yer alan UFE_t^+ , UFE_t^- ifadeleri sırasıyla bağımsız değişkene ait pozitif ve negatif şokları simgelemektedir. İfade edilen şokların kümülatif toplamlarını Denklem 3 yardımıyla elde edilmektedir.

$$\begin{aligned} UFE_t^+ &= \sum_{j=1}^t \Delta UFE_j^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta UFE_j, 0) \\ UFE_t^- &= \sum_{j=1}^t \Delta UFE_j^- = \sum_{j=1}^t \min(\Delta UFE_j, 0) \end{aligned} \quad (3)$$

Modele dahil edilen değişkenlerin bütünleşme seviyelerinin uygulanan birim kök testleri sonucunda belirlenmesinin ardından uzun ve kısa dönemde asimetrik etkilerin elde edilmesi için aşağıda yer alan denklemden faydalanılmıştır.

$$\Delta TUF E_t = \alpha_0 + u TUF E_{t-1} + \theta^+ UFE_{t-1}^+ + \theta^- UFE_{t-1}^- + \sum_{i=1}^{p-1} \phi_i \Delta TUF E_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-1} \pi_i^- \Delta UFE_{t-i}^- + \sum_{i=0}^{q-1} \pi_i^+ \Delta UFE_{t-i}^+ + \varepsilon_t \quad (4)$$

Asimetrik ilişkinin elde edilmesi için kurulan modelde optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi için bilgi kriterleri takip edilmiştir. 12 gecikme uzunluğuna kadar modeller tahmin edilmiş ve en küçük Akaike (AIC) değerine sahip olan gecikme optimal gecikme uzunluğu olarak belirlenmiştir. Bu noktadan hareketle modelde değişkenlerin eş-bütünleşme durumları $F_{PSS}: \mu = \theta^+ = \theta^- = 0$ hipotezi altında test edilmiştir. Uygulanan testler sonucunda elde edilen değerler (Pesaran, Shin ve Smith, 2001) yer alan tablo kritik değerleriyle kıyaslanarak değişkenler arasında eş-bütünleşmenin varlığı elde edilmiştir. Elde edilen bulguların yanı sıra uzun ve kısa dönemde simetrik ilişkinin elde edilmesi için aşağıdaki denklemden faydalanılmıştır (Aksu, Eren ve Bozma, 2017, ss. 481-482).

$$\begin{aligned} W_{LR}: L_y^+ &= L_y^{-1} \\ W_{SR}: \sum_{i=0}^q \pi_i^- &= \sum_{i=0}^q \pi_i^+ \end{aligned} \quad (5)$$

¹ $L_y^+ = -\frac{\theta^+}{u}$, $L_y^- = -\frac{\theta^-}{u}$

4. Veri Seti ve Bulgular

Çalışmada Türkiye’de ÜFE ve TÜFE endeksleri arasında fiyat geçişlerinin analiz edilmesi için 2006-2021 dönemine ait aylık zaman serilerinden yararlanılmıştır. Uygulamada Avrupa Topluluğu Ekonomik Faaliyetleri İstatistiki Sınıflamasına (NACE) göre üretici fiyatı endeksi (UFE) değişkenini ve özel kapsamlı tüfe göstergesinin alt başlığında yer alan gıda ve alkolsüz içecekler endeksi (TUFEE) değişkenini göstermektedir. Her iki değişkene ait veri seti 2003 yılı bazlı olup Merkez Bankası EVDS sisteminden elde edilmiştir. Uygulamada kullanılacak değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1’de verilen tanımlayıcı istatistiklere göre TUFEE değişkeninin ortalaması 299,88 ve standart sapması 161,47 olduğu görülmektedir. Analiz edilen dönemde TUFEE’ye ait eğiklik ve basıklık değerleri sırasıyla 1,145 ve 3,595 olarak gerçekleşmiştir. UFE değişkenine ait ortalama ve standart sapma sırasıyla 278,307 ve 152,850 olarak elde edilmiştir. Ayrıca UFE değişkenine ait eğiklik ve basıklık değerleri sırasıyla 1,774 ve 6,366 olduğu görülmüştür. Tablo 1’de yer alan bilgiler ışığında Jarque – Bera istatistiğine göre her iki değişkenin normal dağılım sergilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla değişkenlerin logaritmik formları kullanılarak örneklem dağılımının normal dağılım sergilediği varsayımı yapılmıştır. Ayrıca mevsimsel etkilerin giderilmesi için değişkenler mevsimsellikten arındırılarak analize devam edilmiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	UFE	TUFEE
Ortalama	5,5039	5,874
Standart Sapma	0,4755	0,4998
Eğiklik	0,7546	0,3577
Basıklık	2,7834	2,1670

Not: Parantez içerisinde yer alan değerler olasılık değerini göstermektedir.

Çalışmada, maliyet enflasyonunun analiz edilmesi için, ADF ve PP birim kök testleri kullanılarak modele dahil edilen değişkenlerin zaman boyutunda durağanlıkları sınanmıştır. Söz konusu değişkenlere ait birim kök sinama sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Birim Kök Test Sonuçları

	ADF	PP
TUFEE I(0)	2,2848	2,6469
TUFEE I(1)	-9,0073*	-11,2424*
UFE I(0)	-1,2367	-4,3674*
UFE I(1)	-4,6125*	-27,2166*

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5, %10 değerlerini göstermektedir. Her iki değişken için sabit ve trendli model sonuçlarına tabloda yer verilmiştir. PP birim kök testinin bant genişliği için Newey-West seçeneği, metod olarak da Bartlett Kernel kullanılmıştır.

Tablo 2’de yer alan bilgiler ışığında TUFEE değişkeni her iki birim kök testi sonuçlarına göre kendi seviyesinde durağan olmadığı ve birinci farkı alındığında durağan hale geldiği görülmektedir. Diğer taraftan UFE değişkeninin ADF birim kök testine göre birinci farkı alındığında durağan olduğu görülürken PP birim kök testi sonucunda seviyesinde de durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca uygulanan kırılmalı birim kök testi sonucunda TUFEE değişkeninin sabitli ve trendli Dickey Fuller t istatistiği birim kök testine göre seviye değerinde birim kök barındırdığı görülmüştür. Benzer şekilde UFE değişkeni için yapılan kırılmalı birim kök testi sınavında UFE değişkeninin seviyesinde birim kök içerdiği görülmüştür. Elde edilen bulgular neticesinde her iki değişkenin de farkı alınarak analize devam edilmiştir. Bütünleşme seviyeleri farklı olan değişkenlerin değişkenlerin kullanılmasına izin veren NARDL modeline ait sonuçlar Tablo 3’de yer almaktadır. Tablo 3’de yer alan bilgiler ışığında NARDL modelinden elde edilen uzun dönem pozitif ve negatif katsayılarının istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Uzun dönem katsayılarının istatistiki açıdan anlamlı olması ÜFE’de meydana gelen %1’lik artışın (pozitif şokun) TÜFE’yi temsilen modele eklenen gıda ve alkolsüz içecekler endeksi üzerinde ele alınan dönemde %0,92’lik bir artışa neden olacağı sonucuna varılmıştır. Ayrıca UFE değişkeninde meydana gelen %1’lik azalmanın da (negatif şokun) TUFEE değişkeni üzerinde %0,33’lük artışa neden olacağı da görülmüştür. Bu noktadan hareketle UFE değişkeninde meydana

gelen pozitif ve negatif şokların TUFİ değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu ve pozitif şokların etkisinin negatif şokların etkisinden daha fazla olduğu görülmüştür.

Tablo 3’de NARDL modelinden elde edilen değişkenler arasındaki asimetrik ilişkiyi göstermek için kullanılan Wald testine ait bilgiler de yer almaktadır. Tabloda W_{LR} ifadesi uzun dönem simetriyi gösterirken, W_{SR} değeri ise kısa dönem simetriyi ifade etmektedir. $W_{LR}=54,0163$ test istatistiği %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular ışığında UFE ile TUFİ değişkenleri arasında uzun dönem simetrik ilişki varlığını savunan H_0 hipotezi reddedilmiştir. Diğer bir ifadeyle, UFE değişkeninin uzun dönemde simetrik etki göstermediği ve değişkenler arasında uzun dönemde asimetrik ilişki olduğu belirtilebilir. $W_{SR}=15,8507$ test istatistiği de kısa dönemde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ve simetrik ilişkiyi savunan H_0 hipotezinin reddedildiği görülmüştür. Uzun ve kısa dönem katsayıların asimetrik ilişkiyi göstermeleri UFE değişkeninin TUFİ değişkeni üzerinde kısa ve uzun dönemde farklı etkiye sahip olacağı ifade edilebilir.

UFE ile TUFİ değişkeni arasındaki ilişkinin analizi için kurulan NARDL modeline ait tanımlayıcı istatistiklere ait bilgiler Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 3. NARDL Tahmin Sonuçları

	Katsayı	t istatistiği	Olasılık Değeri
Sabit	0,2395	2,1183	0,0356**
TUFİ(-1)	-0,0478	-2,0530	0,0416**
UFE + (-1)	0,0445	1,9669	0,0508***
UFE – (-1)	-0,0160	-5,6809	0,0000*
DTUFİ(-1)	-0,0937	-1,2743	0,2043
DTUFİ(-2)	-0,2266	-3,1041	0,0022*
DTUFİ(-3)	-0,1093	-1,4613	0,1457
DTUFİ(-4)	-0,1719	-2,3574	0,0195**
DTUFİ(-5)	-0,1948	-2,7633	0,0063*
DUFE + (-1)	0,1131	1,0903	0,2771
DUFE + (-2)	0,1348	1,2286	0,2209
DUFE + (-3)	-0,0472	-0,4486	0,6542
DUFE + (-4)	0,2132	2,1373	0,0340**
L_{UFE}⁺	0,9296	16,5356	0,0000*
L_{UFE}⁻	-0,3359	-1,8247	0,0698***
W_{LR}	54,0163		0,0000*
W_{SR}	15,8507		0,0001*

Not: *,**,*** işaretleri sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılığı göstermektedir. L_{UFE}^+ ve L_{UFE}^- sırasıyla UFE değişkenine ait pozitif ve negatif uzun dönem katsayılarını göstermektedir. W_{LR} ve W_{SR} sırasıyla uzun dönem ve kısa dönem UFE değişkenine ait simetriyi gösteren Wald İstatistik değerini vermektedir.

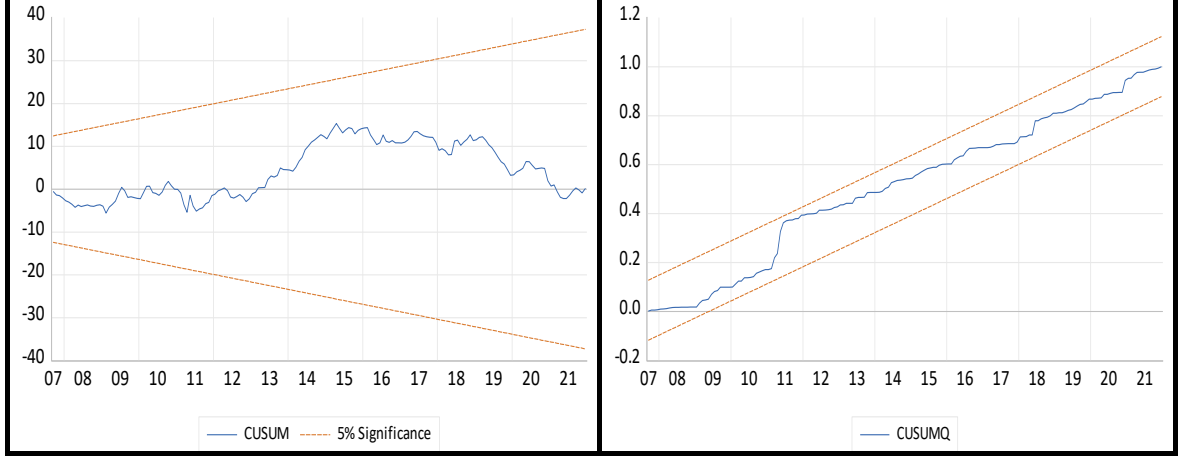
Tablo 4. Diagnostik Test İstatistikleri

	Test Değeri	Olasılık Değeri
LM testi	0,4194	0,6581
Breush Pagan ve Godfrey testi	1,4731	0,1317
Ramset Reset testi	0,0175	0,9860
F_{stat}	14,4461*	
R²	0,45	
AIC	-5,6192	
Prob F		0,0000*

Not: * işareti %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir.

NARDL modeline ait tanımlayıcı bilgilerin yer aldığı Tablo 4’de F_{stat} istatistiği Pesaran ve diğerleri, (2001) çalışmasında yer alan tablo kritik değerlerinden büyük olduğu görülmüştür. Bir diğer ifadeyle değişkenler arasında eş-bütünleşik ilişki olmadığını ifade eden H_0 hipotezi %1 anlamlılık seviyesinde reddedilmiştir. Elde edilen bu sonuç ile UFE ve TUFİ değişkenleri arasında uzun dönemde eş-bütünleşme ilişkisinin olduğu ifade edilebilir. Ayrıca modelde otokorelasyon, değişen varyans sorununun tespiti için gerçekleştirilen sına

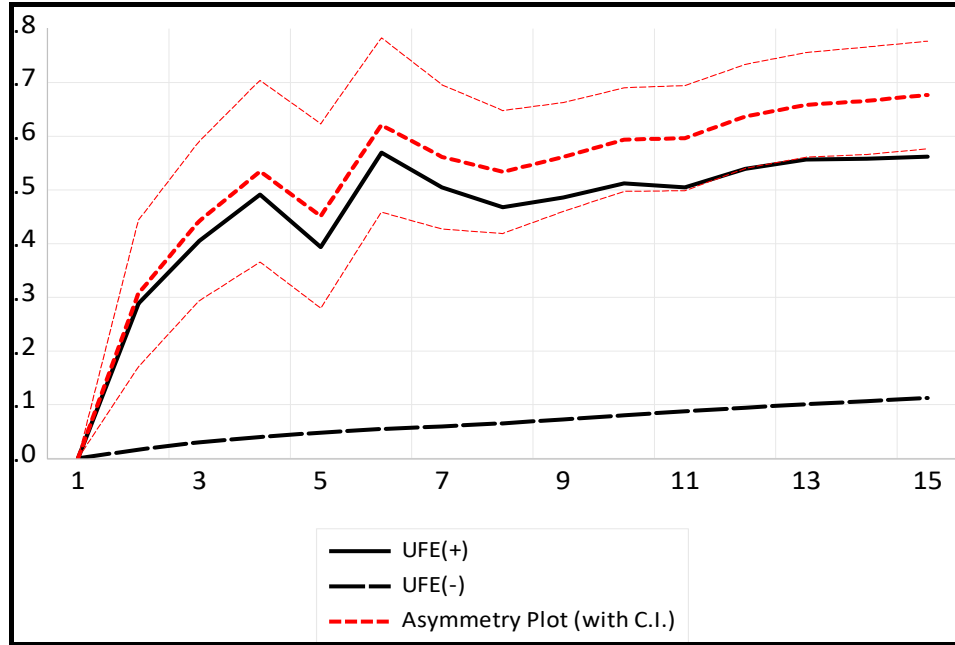
testlerine ait değerler incelendiğinde olasılık değerlerinin %5'den büyük olduğu ve modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı görülmüştür. Modelde kurulum hatasının sınaması için yapılan Ramsey Reset testi sonucunda da modelde kurulum hatasının olmadığı görülmüştür. Diğer taraftan modelin istikrarının incelenmesi için yapılan CUSUM ve CUSUMQ testlerine ait sonuçlar Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. CUSUM ve CUSUMQ Test Sonuçları

Kısa ve uzun dönem asimetrik modele ait CUSUM grafiği incelendiğinde katsayıların ve modelin güvenilir olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuç yardımıyla, modelde tekrar eden kalıntı değerlerinin kümülatif toplamalarının %5 anlam düzeyinde bant aralığında kaldığı belirtilebilir.

Öte yandan UFE değişkeninde meydana gelen şoklara karşı TUF E değişkeninin verdiği kısmi tepkilerin görülebilmesi için oluşturulan NARDL modelinden elde edilen dinamik birikimli çarpan yaklaşımına ait sonuçlar Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2. Dinamik Birikimli Çarpan Sonucu

Şekil 2'de yer alan dinamik birikimli çarpan grafiği incelendiğinde UFE şoklarının TUF E üzerinde asimetrik etkiye sahip olduğu ifade edilebilir. Ayrıca UFE değişkenine ait pozitif şokların TUF E üzerinde negatif şoklara kıyasla daha fazla etki ettiği ve kısa ve uzun dönemde istatistiki açıdan anlamlı olan pozitif ve negatif şokların TUF E'yi artırdığı görülmektedir.

5. Sonuç

Çalışmada, Türkiye ekonomisi için 2006-2021 dönemine ait aylık veriler kullanılarak, ÜFE'nin TÜFE endeksi içerisinde yer alan gıda ve alkolsüz içecekler endeksi üzerindeki kısa ve uzun dönem asimetrik etkileri NARDL modeli yardımıyla analiz edilmiştir.

Sağladığı avantajlardan dolayı tercih edilen NARDL modeli tahmin sonucunda, kısa ve uzun dönem asimetriyi işaret eden model değerlerinin istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmüştür. Bir diğer ifadeyle kısa ve uzun dönem asimetriyi işaret eden katsayıların istatistiki açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde, UFE değişkeninde meydana gelen %1'lik azalmanın da (negatif şokun) TUFE değişkeni üzerinde %0,33'lük, pozitif bir şokun ise %0,92'lik artışa neden olacağı elde edilmiştir. Hesaplanan W_{LR} ve W_{SR} değerleri sırasıyla uzun ve kısa dönemde simetri ilişkisini göstermekte olup, hesaplanan değerlerin istatistiki açıdan anlamlı oldukları görülmüştür.

Elde edilen bulgular neticesinde, Türkiye ekonomisinde ele alınan dönem içerisinde ÜFE'de meydana gelen şokların TÜFE üzerinde asimetrik şekilde etkiye sahip olduğu belirtilebilir. Bu durumun bir göstergesi olarak dinamik birikimli çarpan grafiği verilebilir. Ayrıca asimetrik etkinin yanı sıra ÜFE değişkenine ait pozitif şokların negatif şoklara kıyasla daha büyük etkisinin olduğu da görülmektedir. Diğer taraftan elde edilen bir diğer sonuç ise, uzun dönemli etkilerin kısa dönemli etkilere kıyasla daha büyük etkiye sahip olmasıdır. Bu noktada, ÜFE'de meydana gelen yükselişlerin TÜFE üzerindeki etkisinin giderilmesi adına yapılacak düzenlemelerin dönem uzunluğunun dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanabilir.

Üretici fiyatı genel endeksinin gıda ve alkolsüz içecekler alt endeksi üzerinde uzun dönemli asimetrik ilişkisinin elde edilmesi ele alınan dönem için enflasyonla mücadele konusunda arz yönlü politikaları ön plana çıkardığı düşünülebilir. Bu anlamda elde edilen bulguların politika yapıcılarının açısından bir bilgi niteliği taşıdığı da söylenebilir. Covid-19 sürecinin son iki yılda dünya genelinde özellikle arz üzerinde önemli etkisinin olduğu göz önünde bulundurulduğunda ve birçok ülkede enflasyon etkisinin hedeflerin çok üstünde gerçekleştiği düşünüldüğünde özellikle gıda fiyatları açısından enflasyonun arz boyutunun dikkate alınması gerektiği vurgulanabilir.

Kaynaklar

- Abdioğlu, Z. ve Korkmaz, Ö. (2012). Tüketici ve Üretici Fiyat Endekslerinde Fiyat Geçişkenliği: Alt Sektörler. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 65-81.
- Akçay, S. (2011). The Causal Relationship between Producer Price Index and Consumer Price Index: Empirical Evidence from Selected European Countries. *International Journal of Economics and Finance*, 3(6), 227-232. doi:10.5539/ijef.v3n6p227
- Aksu, H., Eren, S. ve Bozma, G. (2017). Döviz kurunun Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Asimetrik Etkisi Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(3), 477-488.
- Belton, W. J. ve Nair-Reichert, U. (2007). Inflation regimes, core inflation measures and the relationship between producer and consumer price inflation. *Applied Economics*, 39(10), 1295-1305. doi:10.1080/00036840500447682
- Blomberg, B. ve Harris, E. (1995). The Commodity-Consumer Price Connection: Fact or Fable? *Economic Policy Review*, 2, 21-38.
- Clark, T. (1995). Do producer prices lead consumer prices? *Economic Review*, 80(Q III), 25-39.
- Erdem, H. F. ve Yamak, R. (2014). Üretici Fiyat Endeksi ve Tüketici Fiyat Endeksi Arasındaki Geçişkenliğin Derecesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 1-13. doi:10.18037/ausbd.25661
- Fan, G., He, L. ve Hu, J. (2009). CPI vs. PPI: Which drives which? *Frontiers of Economics in China*, 4(3), 317-334. doi:10.1007/s11459-009-0018-z
- Ghazali, M. F., Ai-Yee, O. ve Muhammad, M. Z. (2008). Do Producer Prices Cause Consumer Prices? Some Empirical Evidence. *International Journal of Business and Management*, 3, 78-82. doi:10.5539/ijbm.v3n11p78
- Kocak, N. A. (2021). Tüketici ve Üretici Fiyatları Arasında Geçişkenliğin Alternatif Ölçümü: Alt Endeksler Ayrımında Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 67, 12-27. doi:10.51290/dpusbe.739204
- Kwon, D.-H. ve Koo, W. (2009). Price Transmission Mechanisms among Disaggregated Processing Stages of Food: Demand-Pull or Cost-Push? *Agricultural and Applied Economics Association, 2009 Annual Meeting, July 26-28, 2009, Milwaukee, Wisconsin*.

- Öner, H. (2018). Tüketici ve Üretici Fiyat Endeksleri Arasındaki İlişkinin Granger Nedensellik Testi Yoluyla İncelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 318-327. doi:10.29106/fesa.380397
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. doi:https://doi.org/10.1002/jae.616
- Saatçioğlu, C. ve Karaca, O. (2017). Türkiye’de Üretici Fiyatları ile Tüketici Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 2005-2016. *Sakarya İktisat Dergisi*, 6(2), 1-16.
- Saraç, T. B. ve Karagöz, K. (2010). Türkiye’de tüketici ve üretici fiyatları arasındaki ilişki: Yapısal kırılma ve sınır testi *Maliye Dergisi*, 159, 220-232.
- Shahzad, S. J. H., Nor, S. M., Ferrer, R. ve Hammoudeh, S. (2017). Asymmetric determinants of CDS spreads: U.S. industry-level evidence through the NARDL approach. *Economic Modelling*, 60, 211-230. doi:https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.09.003
- Shin, Y., Yu, B. ve Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. In *Festschrift in honor of Peter Schmidt* (pp. 281-314): Springer.
- Şahin, A. ve Doğan, İ. (2017). İstanbul Ticaret Odası Tefe Genel Endeksi Enflasyonu ve Alt Bileşenleri Arası İlişki: Türkiye Üzerine Asimetrik Sabit Koşullu Korelasyon Analizi, 1968-2015. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 12(47), 216-236.
- Terzi, H. ve Tütüncü, A. (2017). Türkiye’de Üretici Fiyat Endeksi ve Tüketici Fiyat Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Sosyoekonomi*, 25(34), 173-186.
- Tiffin, R. ve Dawson, P. J. (2000). Structural breaks, cointegration and the farm-retail price spread for lamb. *Applied Economics*, 32(10), 1281-1286. doi:10.1080/000368400404434
- Tiwari, A. K. (2012). An empirical investigation of causality between producers' price and consumers' price indices in Australia in frequency domain. *Economic Modelling*, 29(5), 1571-1578. doi:https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.05.010
- Tiwari, A. K., Mutascu, M. I. ve Andries, A. M. (2013). Decomposing time-frequency relationship between producer price and consumer price indices in Romania through wavelet analysis. *Economic Modelling*, 31(C), 151-159.
- Tiwari, A. K. ve Shahbaz, M. (2013). Modelling the Relationship between Whole Sale Price and Consumer Price Indices: Cointegration and Causality Analysis for India. 14(3), 397-411. doi:10.1177/0972150913496784
- Tiwari, A. K., Suresh, K. G., Arouri, M. ve Teulon, F. (2014). Causality between consumer price and producer price: Evidence from Mexico. *Economic Modelling*, 36, 432-440. doi:https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.09.050
- Topuz, Y., Yazdifar, H. ve Sahadev, S. (2018). The relation between the producer and consumer price indices: a two-country study. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 17(3), 122-130. doi:10.1057/s41272-017-0125-x
- Yamak, R. ve Topbaş, F. (2008). *Fiyat endeksleri arasındaki geçişkenlik ilişkisi: Enders-Ludlow nonlineer eş bütünleşme analizi*. Paper presented at the Dokuzuncu Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, İzmir.
- Yapraklı, S, Bozma, G. ve Akdağ, M. (2019), “Döviz Kurlarının Yabancı Portföy Yatırımları Üzerindeki Etkilerinin ARDL ve NARDL Yöntemleri ile İncelenmesi”, *İzmir İktisat Dergisi*, 34(1): 1-13.
- Yıldırım, Z. (2015). Enflasyon Rejimleri ve Üretici Enflasyonundan Tüketici Enflasyonuna Geçişkenlik. *Central Bank Review*, 1-26.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ANAAKIM TÜRK KOMEDİ SINEMASINDA STEREOTİP OLGUSU “MAHSUN KIRMIZIGÜL’ÜN FİMLERİNDE STEREOTİP VE KLİŞELERİN ANALİZİ”

A Case Of Stereotype In Mainstream Turkish Comedy Cinema "Analysis of Stereotypes and Cliches in Mahsun Kırmızıgül's Films"

Ferhat KAÇAR*

* Öğr. Gör. Harran Üniversitesi, Şanlıurfa Sosyal Bilimler MYO, Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü, Radyo ve Televizyon Programcılığı, Şanlıurfa, kacarferhat@harran.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4053-7163

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
09.12.2021

Kabul/Accepted:
05.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1034724

Anahtar Kelimeler

Stereotip, klişe, anaakım
sinema, söylem analizi,
melodram

Keywords

Stereotype, cliché,
mainstream cinema, discourse
analysis, melodrama

ÖZ

Bu çalışmada, Türk sinemasının çoğu zaman eleştiri konusu olan ve filmleriyle geniş kitlelerin beğenisini kazanan, anaakım oyuncusu ve yönetmenlerinden biri olan Mahsun Kırmızıgül’ün filmlerinin söylemsel bir analizi yapılmıştır. Stereotip ve klişe kavramlarından hareketle; Kırmızıgül’ün gerçekçilik, teknik kullanım, kişisel stil ve içsel anlamın endüstriyel sinemayla olan ilişkisinin analizi yapılmıştır. Bu analizde Kırmızıgül’ün filmlerinde teknik ve sinematografik yaratıcılığı, kişisel stilinin varlığı bakımından film dilinin nitelikleri, sinemasında ürettiği içsel anlam, mekân, karakter ve temasal nitelikler, filmlerinin toplumsal gerçekçiliği yansıtmaya biçimi, stereotiplerin ve klişelerin nasıl kullanıldığının söylemsel analizi yapılmıştır. Sırasıyla *Beyaz Melek*, *Güneşi Gördüm*, *New York'ta Beş Minare*, *Mucize 1*, *Mucize 2: Aşk* filmlerinin örnekleme ele alınmıştır. Kırmızıgül’ün filmlerine, söylemsel olarak yaklaşılacak bu çalışmanın en temel noktası, toplumda tartışma konusu olan farklı kimliklere odaklanma çabası olduğu söylenebilir. Kırmızıgül’ün filmlerinde basmakalıp (stereotype) yargılar, bazı grupların (ırksal, cinsel, etnik, dini, mesleki, vs) üyesi olan insanların neye benzedikleri konusu aşırı basitleştirilmekte, inanç ya da bir düşünce, insanlara ilişkin bazı kimlikleri kesin kategorilere ayırarak sunumu yapılmaktadır. Kırmızıgül filmlerinde, toplum kimlikleri ve kalıp yargılarını melodram, dram ve komedinin türlerinin yoğun bir şekilde kullanılması, anaakım Türk sinemasının teknik klişelerinden ve stereotiplerinden beslenerek, sinemanın endüstrileşen eğlence anlayışıyla birer ticari nesneye dönüştürmüştür.

ABSTRACT

In this study, a discursive analysis of the films of Mahsun Kırmızıgül, who is one of the mainstream actors and directors who are often the subject of criticism of Turkish cinema and won the admiration of large audiences, has been made. Based on the concepts of stereotype and cliché; The relationship of Kırmızıgül's realism, technical use, personal style, and inner meaning with industrial cinema has been analyzed. In this analysis, the technical and cinematographic creativity of Kırmızıgül's films, the qualities of the film language in terms of the existence of his style, the inner meaning, space, character and thematic qualities he produces in his cinema, and the way his films are reflected are discussed. A discursive analysis of social realism and how stereotypes and stereotypes are used. They are discussed in the samples of the films *White Angel*, *I Saw the Sun*, *Five Minarets in New York*, *Miracle 1*, *Miracle 2: Love*, respectively. It can be said that the most fundamental point of this study, which has a discursive approach to Kırmızıgül's films, is the effort to focus on different identities that are the subject of discussion in society. In Kırmızıgül's films, stereotypes about what people from certain groups (racial, sexual, ethnic, religious, professional, etc.) look like and the subject is oversimplified, and a belief or thought is presented by dividing specific identities about people divided into separate categories. The intense use of melodrama, drama, and comedy genres in Kırmızıgül's films, together with the industrialized entertainment understanding of cinema, has transformed the identities and stereotypes of society into commercial objects that are fed by the technical stereotypes and stereotypes of mainstream Turkish cinema.

Atf/Citation: Kaçar, F. (2022). Anaakım Türk Komedi Sinemasında Stereotip Olgusu “Mahsun Kırmızıgül’ün Filmlerinde Stereotip ve Klişelerin Analizi”. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(685-698).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ferhat KAÇAR, kacarferhat@harran.edu.tr

1. Giriş

Kişilerin ya da grupların ortak deneyimlerden oluşan, onların dünyayı algılama biçimlerini anlatan stereotipler, her bireyin algı dünyasını, davranışlarını ve hareketlerini etkiler. Kişilerin ait olduğu grup, ulus, kültüre göre izlenimlerini ve düşüncelerini oluşturur. Kalıp düşünceler, insan zihninin temel niteliği olan kategorik düşünme biçiminin de bir sonucudur. Stereotipler, düzenin, değişmezliğin ve tahmin edilebilir olanın dayanaşmasıdır. Stereotiplerin yapısal estetiği, izleyiciler ve metin üreticilerinin nihai biçimsel temsili için geleneksel yapı içerisinde kurulur. Stereotipler basit yapıyla ve izleyicinin karakterleri anlamasını kolaylaştırdığı için anaakım sinemada çok fazla tercih edilmektedir. Stereotipler, üzerinde derin bir şekilde düşünülmeyen basit toplumsal yargılardan oluşur ve anaakım sinemasında çok sık kullanılır.

Sinema ve stereotipler arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Stereotipler toplumsal yapı, rol, değişme, tip, toplumsal ilişki, üretim ve tüketim biçimleri, yabancılaşma, anomi, toplumsal kontrol, toplumsal hareketler gibi temel kavramlarla ilişkilidir. Sinema da kültürel üretim sürecinde bu kavramlar ve olgularla beslenir.

Bu çalışmada, bir kişi, grup, ulus ve kültür hakkındaki çoğu zaman yanlış, aşırı basitleştirilmiş, genelleştirilmiş izlenim ve düşünceler; kısaca birtakım kalıp yargılarının ve klişelerinin Kırmızıgül'ün filmlerine yansımalarının söylemsel analizi yapılmaktadır.

2. Stereotip Kavramı

Stereotipler, toplumun düşünme biçimidir; dolayısıyla toplumun kanatlerini, ideolojilerini, düşüncelerini ve bilincini yansıtır. Stereotipler, kafamızdaki şemalardan, toplumsal kanı ve önyargılardan oluşmaktadır (Kartarı 2006:215). Etimolojik olarak stereos (katı) ve typos (nitelik, tip) sözcüklerinden oluşan; bu anlamda stereotip terimi kafamızdaki imajlara işaret etmek üzere Walter Lippmann tarafından kullanılmıştır. Seçkin bir gazeteci olan Lippman tarafından bu kavramı ilk kez *Kamuoyu (Public Opinion)* isimli kitabında dile getirilmiştir (Bilgin, 2003:367). Lippman, stereotiplerin kafamızdaki resimlerden oluştuğunu ileri sürmüştür, gerçek dünya ile kafamızda taşıdığımız küçük resimler arasındaki ilişki üzerinde durmuştur (Aronson, Wilson, Akert, 2012:751). Lippman, ötekinin neden bireye farklı görüldüğü ile ilgili psikolojik ve toplumsal temellerini araştırmış (Kabadayı,2009:163), Lippman, bireyin ait olduğu grup, onun düşünceleri oluşturduğunu, bireyi görüp tanımlamadan önce, bireyi tanımlayıp sonra gördüğünü söylemiştir. Bilgin'e göre (2007:129), Lippman'ın stereotipe bakışı; geniş anlamda çeşitli eşyalar (araba modelleri), yerler (kentler, kafeler), olay ve durumlar (terör, moda defilesi, grev), kültür sanat eserleri (müzik türleri, filmler, gazeteler) veya kişilere atfedilen özellikler bütünü ifade edecek şekilde kullanır.

Stereotip (kalıp düşünce) sosyal bilimlerde, bir toplumsal gruba ilişkin inançlar; insanları birtakım türlere, tiplere bölmeyi ifade eden zihinsel yapılar; çevreyi anlama sürecinde karar vermeyi kolaylaştırma işlevine sahip, merkezi, kemikleşmiş, şematik, büyük ölçüde yanlış bilişsel formlardan oluşmaktadır. Bilgin'e göre stereotip, birey, grup veya topluluk hakkında sahip olunan temellendirilmemiş kanaatlerdir (Bilgin, 2003:367). Berger'in stereotip tanımı ise daha çok kimliklerle ilgilidir. "Bir basmakalıp (stereotype) yargı, bazı grupların (ırksal, cinsel, etnik, dini, mesleki, vs) üyesi olan insanların neye benzediğini, hakkında aşırı basitleştirmiş bir inanç ya da bir düşünce, insanlara ilişkin bazı kategorilerin bir grup tarafından paylaşılan imgesidir" (Berger, 2012:165). Bu imgeler, "çevreyi asimile etmeye ve yaşamı kolaylaştırmaya yarayan bilişsel formlar, kemikleşmiş kanılardır" (Kartarı, 2006:215). Stereotipler, insanları birtakım türlere, tiplere böler ve zihnimizde o kişiyle ilgili birtakım yargılara neden olur. "Hafif doğruluk payları bulunsa da genellikle büyük yanlışlar içeren kalıpyargılar, birçok insana ait aşırı genellemelerdir" (Taylor, Peplau, Sears, 2007:179). Dolayısıyla "stereotipleştirme genellikle sadece dünyaya bakışımızı basitleştiren bir tekniktir ve herkes bunu bir dereceye kadar yapar" (Aronson-Wilson-Akert, 2012:752). Bunun yapılmasına, farklı toplulukların herhangi bir gruba, inanca, millete mensup olması, ait olduğu grubun stereotiplerini kullanmasından kaynaklanır. Mardin (1997:101), bütün toplumlardaki insanların ortak sayabileceğimiz davranış kökleri var olduğunu; ancak "dünyayı algılama haritaları" bir toplumdan diğer toplumlara farklı olduğunu vurgular. İnsanın kafasındaki haritayı şekillendiren, yaşadığı toplumunun genel kültürel yapısıdır. Bu da birtakım öryargıların oluşmasına kaynaklık etmektedir.

Sosyal psikolojiyle uğraşanlara göre stereotipler, bir resimden daha fazlasıdır. Onlara göre stereotipler kendine ait zihinsel yaşamı olan bilişsel bir yapıdır" (Ünlü, 2011:179). Kalıp yargılar zihinde depolanan, sosyal yaşamda öğrenilen bilgilere rehberlik etmekte ve sosyal olaylar, zihinde oluşturulan kalıpyargılara göre

açıklanmaktadır. Bu anlamda kalıp düşünceler, ilgili ulus ya da bireyin zihnindeki resmi oluşturur (Kartarı, 2006:213). Dolayısıyla ulusla ilgili izlenimler, onunla ilgili oluşturulan sıfatları da içerir. Bu sıfatlar çoğu zaman önyargıları da beraberinde getirmektedir. Bilgin (2007:129) önyargıların, genelde bir gruba karşı yüklenen olumsuz dogmatik yargılar olduğunu, bu dogmatik yargılar içinde kini, nefreti, şiddeti, beraberinde farklı tutumları da beslediğini ifade eder.

Stereotipler, toplumun gelenek ve göreneklerinin kalıplaşmasıyla meydana gelmektedir. Genel olarak yanlış olsalar da bu özelliklerini kaybetmezler (Türkmen, 2005:235). "Stereotip, aralarındaki farklılığı göz önüne almaksızın bir grubun hemen hemen bütün üyelerine aynı karakteristik özellikleri atfederek grup hakkında genelleme yapar" (Aronson, Vd, 2012:752). Bilgin'e göre (2007:130), "stereotipler, dış grubu olumsuzlayıp aidiyet grubunu yücelterek, bireylere bir tür farklılık duygusu, yani bir kolektif kimlik duygusunu kazandırır." Sosyal gruplar, kendi kategorisi içinde bulunan kişilere karşı koruyucu ve tutucu bir şekilde davranmaktadır. Gruplardaki kişiler kendi gruplarının farklılıklarını abartılı şekilde övdükleri bir gerçektir. Örneğin aynı futbol takımını tutan kişiler, aynı ırktan milletlerden oluşan kişiler, aynı dini duygulara ait cemaat mensupları, aynı şehir ve kasabada yaşayanlar, aynı okuldan mezun insanlar, aynı meslek grupları vs. birbirlerini hiç tanınmasalar da bir araya geldiklerinde aynı takım etrafında kümelenir, ait oldukları ırkları, meslekleri över ve savunurlar. Genellikle gruplar kendi kimliklerini tanımlarken, ayrıştırma yoluyla Simmel'in olumsuzlama teorisinde belirtildiği gibi karşı grubun yadsınması üzerine yapar. "Başka bir deyişle, her grup kendi farklılığını önemli ve genelde olumlu olduğunu savunur" (Hortaçsu, 2012:559). Kişiler, grupla olumlu özdeşleştikleri oranda gruba bağlılıkları artar ve karşı taraftakini ötekileştirirler.

3. Klişe

Klişeler, insanların üzerinde düşünmeden genelde hazır kullandıkları yargılar, edimler, hazır teknik kalıplardan oluşmaktadır. Klişeler, aşırı kullanılmış, tüketilmiş, maddileşmiş, insansal ifadeler için özsel bir nitelik taşımaktadır. Klişe, (sözcüklerde, düşüncelerde, duygularda, jestlerde ve eylemlerde dışa vuran) insan ifadesinin geleneksel bir biçimidir. Klişe toplumsal yaşamda sürekli olarak tekrar tekrar kullanılmasından ötürü kendi orijinal, çoğunlukla da yaratıcı anlam gücünü kaybetmektedir (Zijderveld, 2010:28).

"Klişeler, önceki kuşaklarının eski deneyimlerini, gözlemlerini ve inançlarını içermektedir. Bunlar ilk çıktığı zamanlarda orijinal ve yaratıcıyken, şimdilerde çok fazla uzun kullanımlarından dolayı eskimiş ve yıpranmıştır. Özetle klişeler önceki toplumun kadim bilgilerini taşımaktadır" (Zijderveld, 2010:29). Bu durum klişeler için her zaman olumlu olduğu söylenemez. Klişeler, üzerinde düşünülmeden kullanıldığı için yaşam ve bilinç üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Geçmişte oldukça etkili ve sürecin anlamlı bir parçası olmasına rağmen, zaman içerisinde çok fazla kullanılması nedeniyle etkisini, tanımlayıcı gücünü büyük ölçüde kaybeden ifade, fikir ya da davranışlar anlamına gelmektedir (Turğut, 2016:201-202). Klişeler sadece dilsel alanda ortaya çıkan, dilsel söylemler değildir, klişeler insan eylemlerinin, kültürel biçimlerinin de ifadesidir.

"Klişeler en az gülmek kadar bulaşıcıdır. Tüm bu durumlarda bilişsel düşünce etkileşimi geri planda bırakılmaktadır. Klişeler, deyimle ifade edilecek olursa; kullanmaya hazır bir vaziyette dilimizde beklemektedir" (Zijderveld, 2010:32). Çoğu zaman bu klişeler konuşma ve hareket rutinleri içerisinde otomatik bir şekilde gerçekleşir. Klişeler, onu tüketenlerin zihniyet ve tutumlarını biçimlendirerek belirli bir yönde konuşma, düşünme ve eylem yapmaya hazır hale getirir. Bunun için klişelerde "kesin bir ifade yerine aceleci ve yeterince gözden geçirilmemiş bir dilin kullanımı vardır" (Corrigan, 2008:145). Klişeler diğer insanlarla kurduğumuz iletişim esnasında üzerine düşünmeden ve çoğunlukla anlamına vakıf olmadan gerçekleştirdiğimiz davranışsal, düşünsel edimlerden oluşmaktadır (Tuğrul, 2016:212).

Teknik klişelerinin dışındaki klişeler, aynı dil ve göstergelere sahiptir. Dolayısıyla aynı dili konuşanlar aynı klişeleri bilir, kullanır ve kabul eder. Onun için klişeler de stereotipler gibi belirli grup ve uluslara aittir. Çin'de, Hindistan'da ya da Avrupa'daki klişeler, Türkiye'deki klişelerden farklıdır. Söylenbilir ki klişeler toplumlarının kendi dilinin anlamlarına göre değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla klişelerin varlığı; ülkeler, bölgeler arasında farklılık arz etmektedir.

Klişeler insan bilincinin, konuşmasının, düşüncesinin, duyuş ve davranışlarının üzerinde denetim sağlayıcı bir işlevi olduğu gibi, insan gruplarının eleştirel düşünme imkanını da devre dışı bırakmaktadır. Bu anlamda günümüzde klişeler, hem popüler kültürü beslemekte hemde popüler kültürden beslenmektedir. Bunun en bariz örneklerinden biri medya alanlarında üretilen metinlerde görülmektedir. Filmler, müzikler ve diğer sanat eserleri toplumun stereotiplerini ve klişelerini kullanarak kendilerine daha geniş bir alan açar ve toplumun

onları kabul etmesine de sebep olur. Adorno ve Horkheimer'in sinema endüstrisiyle ilgili vurguladıkları durum, toplumsal yaşamdaki klişelerin sinemada da yer bulmasıyla ilgilidir. Filmler gündelik dünyayı yeniden vermeyi amaçladığı için, dışarıdaki sokaklar az önce izlediği filmin devamı olarak algılayan sinema izleyicisinin bu bildik deneyim yapımın temel ilkesi haline gelmiştir" (Adorno ve Horkheimer, 2010:169). İzleyici bir filmde çıktığı zaman, sokağı filmin devamı gibi görmesi "aldatıcı olan kültür endüstrisinin eğlenmeyi sunması değil, kendisini tasfiye etmekte olan ideolojik klişelerine iş-zihniyetli bağlantısıyla komikliği berbat etmesidir" (Adorno ve Horkheimer, 2010:190-191). Kültür endüstrisi her yerde klişeleri kullanarak, izleyicinin günlük alışkanlıklarına seslenmektedir. Onun için sinemanın kullandığı klişeler bildik, tanıdık eylem, tavır, düşünce ve teknik rutinlerden oluşmaktadır. Bu durum yaratıcı sinema edimlerinin ortaya çıkmasını engelleyen önemli yapısal bir durumdur.

4. Çalışmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada stereotip ve klişe kavramlarının tanımlaması yapılarak Kırmızıgül'ün filmlerinin stereotip ve klişe kavramları bağlamında söylemsel bir analizi yapılmaktadır. Söylem analizi, dilbilim, toplumbilim, kültür çalışmaları ya da göstergebilim gibi, topluma ait dilsel ya da kültürel değerleri inceleyen bilim dalları için de belirli bir toplumsal uzam gerektirir. Dilin gerçek bağlam içinde kullanımı olan söylem hem dille ilgili hem de kültürle ilgilidir. Dil toplumsal iletişimde temel etkidir. Birey dili sözcükle değil toplumsal bir bağlam içinde öğrenir. Dilin özenli ya da özensiz, argo kullanımı hem dilli hem de kültürü ilgilendiren özelliklerdir (Doğan, 2016:30). Bir dilin konuşulduğu toplumsal bağlama bağlı olarak gelişir. Hall'a göre söylem (2017:13-14), belirli bir pratik konusundan bahsetme ya da onun hakkında bilgi oluşturma yolları, toplumda belli bir konu, sosyal etkinlik, kurumsal hakkında konuşma şekilleri, bilgi formları ve onlarla ilişkili davranışları sağlayan fikirler, görüntüler ve pratikler kümesidir.

Bu çalışmada yöntem olarak söylem analizi kullanılmıştır. Söylem analizi edebiyattan medyaya, ideolojiden yönetim şekline kadar geniş bir yelpaze içerisinde eleştirel bir bakış açısıyla kullanılabilir. Söylem analizi, konuşma ve metinler aracılığı ile oluşan anlam ürünleri ile ilgilenen geniş kapsamlı sosyo-kültürel araştırmalar içinde kullanılan bir araştırma yöntemidir. Söylem analizi, günlük pratiklerde ve medya metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bir anlam yaratma sürecinde başat bir rol oynayan söylem, anlatı destekli bir yapı olan sinemada da var olmakta ve çeşitli biçimlerde (karakter yaratımında, çekim ölçeklerinde, repliklerde, zaman ve mekân tasarımında vb.) kendisini yeniden üretmektedir. Çalışmada Kırmızıgül'ün *Beyaz Melek*, *Güneşi Gördüm*, *New York'ta Beş Minare*, *Vezir Parmağı*, *Mucize 1* ve *Mucize 2:Aşk* filmlerinde kullanılan stereotip ve klişe kavramlarından hareketle söylemsel bir analizi yapılmaktadır. Kırmızıgül filmlerinde komedi filmlerinin öğelerinden yararlanarak bir anlatım dili oluşturduğu için Türk sinemasının güldürü filmlerinin bir izleği oluşturularak başlanmıştır. Çünkü Kırmızıgül'ün filmleri anaakım komedi ve melodram türlerinin bir birleşimi ve Amerikan anaakım sinemasının teknik klişelerinden beslenerek melez bir yapı oluşturmaktadır. Bu anlamda Kırmızıgül'ün filmlerini özgün, orijinal, politik ya da sosyal gerçeklik bağlantısı içerisinde sanatsal görmek; sinema dili ve anlatımı açısından gerçekçi değildir. Dolayısıyla Kırmızıgül'ün anlatımda teknik klişelere sıkça başvurması, stereotiplerin kullanmasının yanında, bunları doğasından uzaklaştırarak melodram ve güldürü öğelerini abartılı olarak vermesi, gerçekçi sinema ideasını çürütür.

5. Anaakım Türk Komedi Filmlerinde Stereotip ve Klişelerin Kullanımı

Sinemada en çok ilgi gören filmler, kitlelerin beğenisine hitap eden, anlaşılması kolay, büyük bütçeli, ancak basit filmlerdir. Bu anlamda Duhamel'in filme ilişkin nitelendirmesi, önemlidir. "*Ancak kölelere uygun düşebilecek bir vakit öldürme aracı, sıkıntıların altında ezilen, bilgisiz, yoksul, çalışmaktan posaları çıkmış yaratıklar için düşünülebilecek bir eğlence, hiçbir yoğunlaşma istemeyen, hiçbir düşünme yetisini koşul kalmayan bir gösteri*" (Benjamin, 2000:67) olduğunu söyler. Onun için filmlerde genelde tek tip eğlenme şekli, benzer esprilerle, avam dili ve anlatımıyla sanayi ambalajından çıkma filmler izleyicilerin ilgisini cezbetmektedir. Anaakım sinema içerisinde üretilen neredeyse bütün filmlerde aşırı duygusallık ve gülme edimi alıp, satılan bir meta aracı haline gelmiştir. Horkheimer (1998:82), malların satılabilirliğini ve dolayısıyla belirli bir emek türünün üretken olup olmadığını pazar fiyatının belirlediğini söyler. Bu anlamda Türk güldürü sineması da üretken uğraşa dönüşmüştür. Onun için filmler düzeysizleşmiş, metalaşmış ve eğlence aracına dönüşmüştür. Adorno ve Horkheimer'in (2010:191) "kültür endüstrisi günah yavrusu olduğundan değil,

düzeyle eğlencenin katedrali olduğu için yozdur” söylemi; anaakım güldürü sinemasının anlayışını da özetlemektedir.

“Güldürü/gülmek tarih boyunca her kültürde düşük bir uğraş olarak görülmüştür. Buna karşın alt kültür grupları ve geniş halk yığınları egemen güçlere, seçkin zümrelere karşı gülmeceye sarılır. Güldürü onlar için direnme ve başkaldırma aracı olur” (Kara, 2012:33). Barry Sanders kahaahaların bozguncu ve tehlikeli olduğunu söyler (Makal, 2017:17). Güçlü mizah toplumun en güçlü muhalif durumuna dönüşebilmektedir. Onun için iktidarlar tarih boyunca bu tehlikeli sesi susturmaya çalışmışlardır. Sinema kitleleri etkilediği içinde gülme edimi tehlikeli görülmüştür. Kara’ya göre (2012:34) komedi (güldürü), Avrupa ülkelerinde önemli bir muhalefet ve başkaldırı aracı olmasına karşın, Türk toplumsal muhalefetin yükseldiği dönemlerde egemenler tarafından, güldürü ucuzlatılmış ve halkı uyutmak amacıyla kullanmıştır.

Günümüz sinema filmlerinin inka düzeyleri kolay ve herkesin bildiği (toplumsal popüler) klişelerden beslenmektedir. Filmlerdeki karakterler ve olaylar, genelde bilindik prototiplerden ve hikâyelerden oluşmaktadır. Böylece kişi izlediği film karşısında çok fazla düşünmeden, her yerde alışık olduğu hikâyeleri, kişileri, esprileri ve yaşam biçimlerini bulur. Türk sinemasında absürt komedinin ya da ajite edilmiş dramlarının çok fazla izlenilmesinin nedenleri, izleyiciye tanıdık gelen stereotip ve klişelerin çok fazla kullanılmasıdır. Söylenbilir ki anaakım Türk komedi filmleri gerçek anlamda bir mizah anlayışı ve bir estetik dile sahip değildir. Anaakım Türk güldürü filmlerinin “diyalogları klişedir, insanlar stilize edilmiştir, kategoriktir ve kartondan oluşmuştur (Yalsızuçanlar, 2010:369). *Recep İvedik (Şahan Gökbakar)* tarzı karakterlerle toplumun en kaba klişe ve stereotipleri kullanılmaktadır. Çünkü izleyicinin günlük yaşamında bildik ve tanıdık bir karakterinin canlandırılması, izleyicinin izleme motivasyonu açısından önemlidir. Anaakım sineması bu anlamda risk almadan gündelik, herkesin bildiği klişelerden ve stereotiplerden beslenir. Sinema çoğu zaman bildik ve tanıdık mizaha ait klişeleri kullanarak, kendini yenilemektedir (Özdemir, 2017:410). Türk anaakım güldürü filmlerinin kökeni ise Türk geleneksel tiyatrosuna dayanmaktadır. Bu anlamda gülmenin serüveni, sözlü ve yazılı eserlerin, karikatürlerin ve çeşitli halk edebiyatlarının yanı sıra, farklı tür ve yapılarla sinemaya geçiş yapılmıştır. Tiyatrodaki düzeyli mizahi dil sinemaya geçişte ticari kaygılarla düzeysizleşmiştir. Onun için Türk sinemasında mizah denildiğinde absürt olaylar, halk tabiriyle; ağza alınmayacak küfür ve belden aşağı espi anlaşılmaktadır. Türk komedi filmleri ve melodramlarında kullanılan klişeler birer taklit ve tekrar olduğu için sürekli yüzeysel güldürü düzeyinde kalmaktadır. Türk anaakım komedi filmlerinde hareketle bir özet yapıldığında, Türk komedi filmlerinin düzeyleri hakkında daha geniş bir izlenime sahip olmak mümkündür.

Türk sinemasında ilk güldürü denemesi sinemanın ortaya çıkmasından yaklaşık yirmi yıl sonra *Himmat Ağa'nın İzdıvacı* (Sigmund Weinberg, Fuat Uzkinay, 1916) adlı filmle başlamıştır. Bundan sonra güldürü Muhsin Ertuğrul sinemasıyla varlık göstermiştir. Muhsin Ertuğrul’un yönettiği *İstanbul’da Bir Facia Aşk* (1922) filminden başlayarak başka türler denense de özellikle melodrama ve bunun yanında güldürü filmlerine ağırlık verilmiş, belli kalıpların dışına da çıkılamamıştır (Makal, 2017:453). Türk sinemasında ilk dönem komediler, bir operetin uyarlamasından *Leblebici Horhor Ağa* (Muhsin Ertuğrul, 1934) yine Muhsin Ertuğrul’un çevirdiği *Aynaroz Kadısı* (1938) ve *Bir Kavuk Devrildi* (1939) filmleri *Musahipzade Celal’in* iki tarihsel komedisine dayanmaktadır (Onaran, 2012:226). İlk dönem komedi filmlerine bakıldığında daha çok *Karagöz ve Hacivat*, *Meddah*, *Ortaoyunu*, *Keloğlan masalları* ve *Nasreddin Hoca'nın fıkraları* gibi geleneksel seyirlik sanatları ve edebi metinlerden etkilenmiş, geleneksel stereotip ve klişeleri kullanmaktadır. Bu filmler kısmen de olsa yaşadıkları dönemin sorunlarına yönelik eleştirilere yer vermiştir. Ancak ilk dönem sinema filmleri belirli bir estetik ve teknik anlatımdan yoksundur ve sinemaya tiyatro hâkim olduğu içinde, istenilen sinematografik etki sağlanamamıştır.

1950 ve 70’li yılları arasında komedi filmlerin yoğunlukta çekildiği bir dönemdir. Ancak 1960’lı yıllarda da Amerikan filmlerinin etkisiyle salon komedileri doğmuştur. Bu salon komedilerin bir anlamda başlatıcısı ve meşhur yönetmeni Osman F. Seden olmuştur. Seden, 1958 ve 1964 yılları arasında birçok komedi filmi çekmiştir. 1960’lı yıllarda Türkiye’de başlayan göç ve toplumsal hareketlilik Türk sinemasının konuları üzerinde belirleyici olmuştur. Bu toplumsal hareketlilik komedi filmlerine de yansımaya başlamıştır. Bu dönemin filmlerine bakıldığında kırsaldan gelen insanların şehirdeki adaptasyonları, eğitimsiz oluşları, saflıkları komedi filmlerinin temalarını oluşturmuş; bu durum Türk sinemasında absürt komedinin gelişmesinin zeminini hazırlamıştır.

“Feridun Karakaya *Cilalı İbo* rolünde, Öztürk Serengil *Adanalı Tayfur* rolünde ve Sadri Alışık *Turist Ömer* rolleriyle daha çok taşra esintileri içerisinde orta sınıfın anlatıldığı hikâyelerde, kentleşme sorunlarını ve kültür karmaşasını komedi türü içerisinde mizahî bir dille anlatılmıştır” (Aytekin-Türker, 2018:4). Osman F. Seden’in *Cilalı İbo İle Adanalı Tayfur*, o dönemin en bilinen filmlerindendir. Seden’in *Şeker üçlemesi* (*Ne Şeker Şey* (1962), *Badem Şekeri* (1963), *Beş Şeker* (1964)) bu komedi türünün önemli filmleridir. Bu dönemde komedi filmlerin önemli bir yönetmeni ve yapımcısı Hulki Saner’in *Turist Ömer*’i, Seden’in *Cilalı İbo*’su o dönemin önemli komedi karakterlerine dönüşmüşlerdir. Bu dönemdeki komedi filmleri daha çok izleyicinin ucuz eğlence ihtiyaçlarını karşılamış ve Yeşilçam anaakım sinemanın melodramlarına dayalı klişe ve stereotiplerini kullanmıştır.

Türk komedi filmlerinde, sisteme eleştiri yapan filmler genelde 1970 yıllarından sonra çekilmeye başlanmıştır. Bu eleştiriler daha çok *doğulu-batılı*, *kentli-köylü* karşıtlığı, *iyi-kötü*, *seküler-laik* gibi zıtlıkların çatışmasını ele alan filmlerden oluşmaktadır. Küçük burjuva geleneklerini, holding patronları ve kırsal bölgelerdeki ağalık sisteminin eleştirisine dayalı bir mizah anlayışıyla, daha çok ekonomi temelli sorunlara, belirli sınıfsal olgulara ve eşitsizliklere dikkat çekilmiştir. Bu dönemde Kemal Sunal’ın oynadığı komedi filmleri rağbet görmüş ve geniş bir izleyici kitlesine ulaşabilmiştir. Ancak denilebilir ki; Kemal Sunal filmleriyle ciddi bir düzen eleştirisi yapılırken, yine de sistem içerisinde kalmıştır. *Propaganda* ve *Zübük* filmleri hariç diğer filmlerinde sistem içerisinde kalarak eleştirilerini sürdürmüştür. Sunal’ın oynadığı Kartal Tibet’in yönettiği *Zübük* (1980) filmdeki İbrahim Zübükzade karakteri tipik bir taşlama örneğini sergilemektedir.

1970-1980 yılları arasında Türk sineması gerileme dönemine girmiştir. Televizyonun gittikçe yaygınlaşması, sinema salonlarında erotik filmlerinin gösteriminin artması ve arabesk filmlerin yaygınlaşması gibi durumlar Türk sinemasına ciddi manada darbe vurmuştur. Bu dönemde çok az sayıda yönetmenin çektiği toplumsal gerçekçi filmler ve iktisadi gelişmelerin toplumda yaratmış olduğu travmaların komedi filmlerinde dışa vurumu olmuştur. Bu döneminin yarattığı canavarlar, yani erotik filmleri ve arabesk filmleri haricinde elle tutulur tek akım, komedi filmlerinden oluşmaktadır (Tunç, 2012:135). Oyuncu *Kemal Sunal*’la birlikte *İlyas Salman*, *Şener Şen* gibi aktörler dönemin filmlerinde rol almış; mizah dilinin, toplumsal gerçeklikle birleştirilen bir yaklaşımı geliştirilmiştir. Ancak bu filmler, birtakım toplumsal gerçekliği mizah yoluyla sinemaya yansıtılmalarına rağmen, kaba komediden hiçbir zaman tam anlamıyla vazgeçmemişlerdir. Her dönem alıcı bulan basit komediler; fiziksel şakalar, argo ve kaba sözler Türk anaakım sinemasının en temel ilgi odağı olmaya başlamıştır.

2000’li yıllarla birlikte Türk komedi filmlerinde Yeşilçam sinemasının anlatımından farklı bir estetik anlatım ve anlayış gelişmeye başlamıştır. Bu dönemdeki filmler, Yeşilçam filmlerinde işlenen konular; taksici, fabrika işçisi, tablacı, tarlada çalışan ırgat, fakir baba, sevgili ve kör kız, zengin kız fakir oğlanın yaşadığı dram gibi hüznü veren karakterlerin öyküleri bir tarafa bırakılmış ve daha çok şov programlarıyla popülerleşen şovmenler ön plana çıkmıştır. *Cem Yılmaz*, *Yılmaz Erdoğan*, *Ata Demirel*, *Şahan Gökbakar*, *Şafak Sezer* gibi komedyenlerin genelde oynadığı filmler, bundan sonraki süreçte Türk anaakım güldürü filmlerine damgasını vurmuştur. 2000’li yılların başlarında vizyona giren *Abuzer Kadayıf* (2000), *Vizontele* (2001), *Ömerçip* (2003), *Vizontele 2* (2004), *Organize İşler* (2005) gibi filmler sektöre hareketlilik getirmiştir. Şahan Gökbakar’ın başlattığı *Recep İvedik* serisi, Cem Yılmaz’ın *GORA*, *AROG*, *Yahşi Batı* ve Ata Demirel’in *Eyyvah Eyyvah* serisi filmleri Türk komedi filmleri sinema salonlarına izleyicilerinin taleplerini artırmıştır. Cem Yılmaz, filmlerinde Hollywood sinemasının klişelerinden beslenirken, Yılmaz Erdoğan’da Doğu Anadolu’nun toplumsal stereotiplerini, *Recep İvedik* serisiyle Şahan Gökbakar’da toplumun absürt klişe ve stereotiplerini kullanmıştır. Bu filmlerin çoğundan hareketle söylenebilir ki Türk komedi filmleri, naif bir mizah anlayışından ziyade; kaba, aşağılayıcı, argoya dayalı bir mizahı tercih etmektedir. Türk güldürülerinde bu mizah dili toplumda en yaygın kullanılan, basit ve anlaşılır espriler, küfür ve argo ile kurulan kelimeler ve cümlelere denk gelmektedir. Örneğin *Recep İvedik* prototipi toplumun basit, sıradan, kaba adam yapısından oluşmaktadır. *Recep İvedik* tiplmesiyle kullanılan bu stereotipe bakıldığında toplumsal anlamda olumsuzlanan bir adam prototipine dayanır ve bu adam tiplmesi derinlikten uzak, kaba, basit bir tiptir. Aslında *Recep İvedik* prototipin konuşmaları ve davranışları toplumda önemli bir kesimin gerçek prototipine denk gelmektedir. *Recep İvedik* karakteri kitschleşen¹ bir insan stereotipidir. Denilebilir ki sinemaya aktarılan bu prototiple insanların kendi

¹ Kitschleşen kavramı burada; niteliksizleşen, sahteleşen, bayağı, zevksiz, estetikten yoksun ve filmlerin metalaşmasına vurgu yapmaktadır.

sahici tarihleri ve gerçek kültürleriyle, bağ kurmasını engellenmektedir. Türk absürt komedi filmleriyle oluşturulan bu prototiplerle sosyal hafıza kısırlaştırılarak, kolektif semboller, kolektif değerlere zarar verilmekte, toplumun basit ve olumsuz kalıp yargıları ve tipler olumlanmaktadır.

Sinema estetiği ve tür bağlamında bakıldığında *Recep İvedik* filmleri gerçek güldürü/komediye denk gelmez. Çünkü gerçek güldürü/komedide bir eleştiri, bir başkaldırı ve ince bir mizah anlayışı vardır. Güldürüyle “ezilen, hor görülen halk ve kendi içlerinden çıkan kahramanlar güldürü öğeleriyle egemenlere, kendisine tepeden bakanlara karşı bir durum sergiler (Kara, 2012:33-34). Kısaca anaakım Türk sineması, toplumun en ucuz klişe ve stereotiplerinden beslenerek, sinemanın endüstrileşen eğlence anlayışıyla birer ticari nesneye dönüşmüştür. Kırmızıgül’ün filmleri de kaba komedi ve melodramlardaki klişeleri kullanarak, ticari olarak beğeni düzeyi yüksek ürünlerden oluşmaktadır.

6. Kırmızıgül’ün Filmlerinde Stereotip ve Klişelerin Kullanımı

Kırmızıgül’ün, filmlerinde toplumun çok önemli problemleri olan, damgalanmış kimlikler, çok kültürlülük, göç ve terör, aşk gibi temalara odaklandığı söylenebilir. Ancak gerçek yaşamdaki problemleri ve öyküleri masalsı bir anlatımla, sinemanın endüstriyel ve eğlence dünyasına terk ederek yaşamın gerçekliğini basite indirgenmekte, karakterler ağdalı, abartılı oyunculuklarla verilmekte ve hikayeler gerçeklikle bağı koparılarak, dramatize edilmektedir. Adorno’nun televizyon programları için söylediği “zaten bilinen ve beklentileri karşılayan türsel kalıp ve stereotipleştirme”ler (Kejanlıoğlu, 2005:195) cümlesi Kırmızıgül’ün filmlerindeki hikayelere, karakterlere, tiplere ve anaakım komedi filmlerinde kullanılan klişelere denk düşmektedir. Kırmızıgül, filmlerinde sinemanın klişevari dünyasından beslenerek, toplumun stereotiplerini komedi ve melodramın dünyasında donuklaştırmaktadır. Dolayısıyla Kırmızıgül’ün filmlerinin, *Recep İvedik* serisi, *Kutsal Damacana*, *Gora*, *Organize İşler*, *Eyvah Eyvah*, *Düğün Dernek* gibi komedi filmleriyle aynı kulvarda durduğu, aynı biçim ve üslupla karakterlerini oluşturduğu söylenebilir.

“Eskiden bir sanat yapıtının amacı, dünyaya ne olduğunu söylemek, nihai bir yargıda bulunmaktı; ancak günümüzde artık sanat yapıtları, kültür endüstrisine dönüşmüştür. “Kültür endüstrisi vaat ettiği şeylerle tüketicisini durmaksızın aldatır” (Adorno ve Horkheimer, 2010:190-191). Sanat yapıtının bu özelliği günümüzde ortadan kalkmıştır. Günümüzün sanat yapıtları kültürel metalara dönüşmüştür. Gerçek niyet ve amaçlardan kopuk, rastgele, düzensiz duygular dizisine dönüşmüştür. Sanat, politika ve dinde olduğu gibi doğruluktan da koparılmıştır” (Horkheimer, 1998:82). Sanatın çağdaş anlamda önem verdiği şey benzerlik ve taklitle başarı değil, yaratıcılıktır. Gerçek sanat eseri ise mutlak benzerlikten ve stereotiplerden bağımsız bir şekilde hareket etmesiyle oluşur.

Savaş’a göre (2012:98), sinemada anlatılacağı öyküyü, taklit yerine, kendi dilinin sınırları içerisinde kalarak, nasıl anlatacağı keşfetmesidir ki, bu aynı zamanda filmin kendine ait yapısının, gramerinin de ortaya çıktığı aşamadır. Böyle bir sanatsal keşif ticari duyguların dışında bir gerçeklik ve hakikat arayışıyla mümkündür. Hakikati, ticari kurguların arkasında aramak gerçeği de saf dışı bırakmaktır. Kırmızıgül, *Beyaz Melek* kitabında, senaryo deneyimlerini anlatırken; yaşlı kişilerin gerçek hayat hikâyelerinden, söylemlerinden bahsetmektedir. Ancak bu kitapta yaşlılarla ilgili söyledikleriyle filmde kullandığı anlatım birbiriyle çelişmekte ve gerçek yaşamla bağı koparılmaktadır. *Beyaz Melek* (2012) kitabında komedi türünün ve Yeşilçam üslubunun eleştirisi yapılarak, bireyciliğin ve batı değerlerinin kötücül ve yok edici taraflarının vurgusu yapılır. Ancak bu kitaptaki anlatımla filmin öyküsü, dili ve anlatımı arasında bir çelişki vardır. Kitapta idealize edilen gerçekliğin anlatımı *Beyaz Melek* filminde gerçek dışı, fantastik, masalsı bir anlatıma bırakılmaktadır. Bu anlamda söylem ile eylem arasında büyük bir çelişki söz konusudur. Kırmızıgül’ün filmlerindeki anlatım dilinde, batının melodram ve Türk anaakım komedi filmlerinin birleşmesiyle oluşan melez bir üslup vardır. Öte yandan Kırmızıgül’ün filmlerinde teknik olarak hareketli kamera kullanımı, çekim planları, müziğin tınısı ve melodisi Hollywood ticari sinemasının klişeleriyle benzerlikler taşımaktadır. Adornocu bir terimle Kırmızıgül’ün filmleri “kültür endüstrisine” ait birer üründür. Kırmızıgül’ün filmleri beğeni düzeyleri düşük, daha çok kişilerin duygularına dokunan, kitschleşen beğeni düzeyiyle birer paket mamuldür.

Kuşkusuz endüstriyel zorlama yönetmeni, belirli aktörlerle canlandırılacak bir senaryoyla kendi markasını basmaya mecbur bırakılmış bir “zanaatçı” haline getirmiş ve imge metanın marka imajıyla karışmıştır (Ranciere, 2016:17). Bu anlamda Kırmızıgül’ün yönetmenliği “auteur” değil, endüstri sinemadaki yönetmenler gibi bir “zanaatçı” olduğu söylenebilir. Filmin yaratıcı kişisi yönetmendir, yönetmenin özgün kişiliğiyle filmler birer sanat eserine dönüşebilmektedir. Yaratıcı yönetmen kendine ait bir özgünlüğe sahip olan, özgün öykü ve diyalogu kurabilen, filmlerin temaları, karşıtlıkları kendi gerçekliği ve ruhu içinde üreten, sinema tekniğinden yararlanarak, kendi film dilini, tarzını oluşturabildiği ölçüde zanaatçı olmaktan kurtulabilir. Popüler kültüre dayalı, beğeni duygusu üzerine kurulu bir filmin sanatsallığından bahsedilmez. Löwenthal’ın (2017:31) dediği gibi “popüler kültürün karşıt kavramı sanattır.”

Gerçek estetik, sinema hem özü hem görüntüyü; gerçek dünyanın hem görünüşü hem de gerçeğini verebilen ayrıcalıklı bir biçimdir (Wollen, 2008:148). Bu estetik gerçeklik ancak ticari kaygıların dışında sanatsal bir duruşla mümkündür. Kırmızıgül'ün filmlerinde karakterlerin karmaşası üzerinden estetikten uzak minimal stereotipler, toplumun genel özellikleri olarak sunulur. *Mucize-1* filminde evlilik, kız isteme ritüelleri toplumun stereotiplerinden beslenir ve günlük sıradan köy yaşamına ait gerçeklik, absürt ve abartılmış komedinin bir parçasına dönüştürülerek anlatılır. 1960'lı yılların siyasi iklimi geçiştirilir, eşkıyalık, köydeki okulsuzluk, eğitimsizlik, yolsuzluk bir eğlence parodisine dönüştürülerek anlatılır. Filmin sonunda değişim ve dönüşümün tek nedeni aşka bağlanarak, müziğin ritmiyle melodramın yoğun bir duygusallığa bırakılır. Filmdeki toplumsal gerçeklikler, kendi gerçekliğinin dışında verilerek anlatılır.

Kırmızıgül ve filmleri senkronize bir şekilde melodrama ait ağlama; güldürü, gülme pleybekleriyle oluşturulmaktadır. Müziklerle coşturulan duygularda ucuz bir manipülasyonla izleyicinin düşünceleri devre dışı bırakılmakta, izleyicinin sadece duyguları harekete geçirilerek, izleyicide anlık bir rahatlama sağlanmaktadır. Bu anlamda Kırmızıgül'ün filmlerindeki amaç toplumsal problemlere, örselenmiş kimliklere odaklanmak değil, sinemanın ucuz klişe ve toplumun kalıp yargılarını kullanarak genel izleyici beğenisini kazanmaktır. Dolayısıyla filmleri, kendine ait bir özgünlük, derinlik ve yaratıcı sanatın özelliklerinden çok ticari sinemanın stereotipleri ve klişeleri kullanılarak oluşturulmaktadır.

“Gerçeklik izlenimi, sinemayı sanat olarak var eden, en temel estetik öğelerden birisidir ve sinema, bir sanat olarak varlığını sürdürdüğü sürece var olacaktır” (Parkan, 2004:39). Kırmızıgül'ün filmleri toplumsal sorunlara yaklaşımı gerçeklik bağı koparılarak verilmektedir. Kırmızıgül, toplumda damgalanmış kişileri yansıtırken (yaşlılar, sakatlar gibi) aşırı ajitasyonla izleyicide haz ve arınma duygularını abartarak, izleyicinin beklentisi ölçüsünde filmler üretmektedir. İzleyici filmleri izleme anında, karakterlerle özdeşleşerek yaşadığı gerilim, pişmanlık ve acı finalde mutlu sonla bitirilerek izleyicinin günlük beklentileri karşılanmaktadır. *Mucize1* filmi eğlenceden gerileme doğru giden ve finalde Aziz'in damgalanmış kişiliğinden kurtularak düzelmiş olarak geri gelmesi bu anlatımın en önemli örneğini oluşturmaktadır. Bu endüstrileşen sinemanın temel bir amacıdır.

Endüstriyel sinema yapay ve sahte gerilimlere karşılık; gerçekçi sinema hayatın içinde doğal ve içseldir, özgündür, orijinaldir. Gerçekçi sinemanın önemli örneklerinden olan Cafer Pinahi'nin çektiği *Ayna (The Mirror)* sadece İran sinemasının değil sinema tarihinin en deneysel örneklerinden biridir. Çocuk vesilesiyle hem çocuk doğasının evrensel bütünleştiriciliğinin sembolizmini taşır, hem de kurmaca olarak gerçekliğin, yarı saydam ve geçirgen bir merceğe dönüşmesi işlevini yerine getirir. Annesi okul çıkışı kendisini almaya gelmeyince bir başına eve gitmeye çalışan Mina'nın öyküsünü anlatan *Ayna'da*, Mina filmin ortasında neredeyse büyük aktrisleri aratmayan bir kaprislilikle “*Ben artık oynamak istemiyorum, sıkıldım üstümdeki kıyafetlerden*” der ve aniden filmi terk eder. Bu sinemanın gerçekçilik ve doğallığa yönelik ticari kaygıların dışında esteteze edilmeyen bir anlatıdır. Burada filmin doğallık ve gerçekliğin uyumu söz konusudur. Ticari kaygıların dışında bir anlatıma dayanmaktadır.

Kırmızıgül'ün filmlerinde Senaryo, çekim senaryosu, kurgu, senkronlaştırma, müziğin dramatik unsuru Hollywood burjuva sinemasının birer özelliğidir. Bunlar artık sinemada klişelere dönüşmüştür. Sinema-dram ve melodram ilkesi, seyirciyi herhangi bir duyguyla sarhoş etmek, bilinçaltına bir düşüncüyü, yargıyı yerleştirmek için ikna etmek, bir aşk, ya da gerçeğin kopyasıyla toplum masalını göz önüne sermektir. Kırmızıgül'ün filmleri *tür-biçim* kurallarına teslim olmuş ve melodramlı aşk filmlerinin tür kodlarının etkisinde kalmıştır. Onun için toplumun en önemli sorunları, gerçekliğinden koparılarak belirli klişelere hapsedilerek anlatılmaktadır.

7. Toplumsal Gerçekliği Klişelerin Dünyasında Damgalamak

Fiziksel ve sosyal damgalanma tarihsel bir süreçte gelişen, insanlığın tarihi kadar eskidir. Damgalanmanın temelinde toplumsal önyargılar ve sosyal yaşamın içinde kişilerin öğrenmelerinde stereotiplerinin etkisi büyüktür. Damga, alçaltıcı olarak tanımlanan ve toplumsal açıdan onaylanmayan, sosyal mesafeye ve ayrımcılığa neden olan fiziksel ve sosyal özelliklerdir (Giddens ve Sutton, 2014:319). “İnsanlara ait belirli fiziksel görselemlere dayalı ön yargısal yaklaşımlar insanlığın tarihi kadar da eskidir. “Görsellikten faydalanma hususunda oldukça maharetli olan Yunanlılar, işaret edilen kişinin ahlaki statüsü olağan dışı, kötü ne varsa ifşa etmeye yönelik bedensel işaretleri kasteden damga terimini ilk kullananlardır” (Goffman, 2014:29). Goffman, çalışmalarında damgalanma sürecinin ayrımcılık yaratma konusunda nasıl işlediğini kuramsallaştırmış ve damgalanan insanın buna nasıl tepki verdiğini araştırmıştır. Damgalanan kişiler toplumsal yapının ortak kullanım alanlarından dışlandığını, onun için toplumda damgalanan kişilere karşı önyargı ve ayrımcılıklarının olduğunu saptamıştır.

Damga ve stereotipler bağlamında Anaakım Türk sinemasına bakıldığında; fiziksel olarak engelli kişilerin, toplumla uyumlu hale getirilmek için, mucizevi bir şekilde iyileştikleri görülmektedir. Anaakım sinemada hikayelerde fiziksel olarak sakat kişilerin, fiziksel engelleri giderildikten sonra toplumla bütünleşmiş, mutlu ve

uyumlu bir şekilde yaşayabilecekleri yargısı üzerine kurgulanmaktadır. Kısacası kişilerin fiziksel veya psikolojik eksiklikleri, toplumsal bir gerçeklik içinde değil, topluma uyumlu hale getirilmesi gereken bir adaptasyon ve rehabilitasyon süreci olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla kişiliklerin fiziksel durumları kendi gerçekliği içinde ele alınmaz, genelde kendi gerçekliğin dışında özlenen, arzu edilen, neredeyse ulaşılması imkânsız masalsi bir seremoniyle işlenir. Kişiliklerdeki fiziksel eksiklik, ruhsal bir hastalığın parçası gibi gösterilir. *Beyaz Melek* filmindeki yaşlıların fiziksel durumları, *Güneşi Gördüm* filminde sakat çocuklar, *Mucize 1* ve *Mucize 2: Aşk* filmlerindeki Aziz karakteri, *Vezir Parmağı* filminde farklı bedensel engelli birçok kişinin varlığı Türk sinemasındaki karakter stereotipleriyle benzerlik taşıyan, karakterlerin toplumsal gerçeklikle bağları kopararak, melodram sinemasının genel yapısıyla anlatılmaktadır.

Yeşilçam sinemasının bir devamı niteliğinde olan *Mucize 1* ve *Mucize 2: Aşk* filmindeki Aziz karakterinin dönüşümü, toplumsal gerçeklik içinde fiziksel eksikliği giderilerek sunulur. Filmde doğunun geleneksel yapısı ve gerçekliği dışında fantastik, masalımsı anlatımla Aziz karakterinin geri dönüşü, gerçeklikle uyumlayan bir dönüştür. Bu durum toplumda damgalanmış ya da fiziksel yetersizliği olan kişilerin toplumda kabul görülmenin ötesinde, yeniden damgalanmasıdır. Çünkü kişinin fiziksel eksikliği giderilirse toplumda saygın bir toplumsal statü edineceği yargısı oluşturulmaktadır.

Kırmızıgül filmlerinde toplumdaki gerçek olayları ve sorunları ticari sinema kalıplarıyla anlatarak popüler kültür alanına dahil etmektedir. Böylece filmlerinde geleneksel topluma ait klişeler ve stereotiplerle popüler sinemanın birer nesnesi haline dönüşmektedir. Bu anlamda filmleri sinema sanatından uzaklaşır. Onun için Kırmızıgül’ün filmlerindeki anlatım dili, sanatsal anlatımının karşısına konumlanır. Gerçek yaşamdaki bir olayı veya öyküyü filmde işlemek, olaylar ve karakterler hakkında bir farkındalık veya bilişsel bir durum oluşturmaz. Nietzsche’nin dediği “sanatlardaki o modern sahte pratikler” gerçekliğin modern karşılaştırmalarıyla gerçekliğin duygusal bir travmayla içini boşaltılması söz konusudur. Ticari sinemanın en başat özelliği, izleyiciyi duygusal açıdan sömürerek filme bağımlı hale getirmektedir.

Kant’ın belirttiği, özel duyguların dile geldiği estetik yargı, nasıl topluluğa ait bir yargı olabilir? Sorusuna Horkheimer, “kitleler arasında yaygınlaşan duyguları açıklamak elbette çok basittir. Bunlar her zaman toplum düzeneklerinden kaynaklanırlar. Ama sanatın hitap ettiği birey de bulunan o gizli merci nedir? Sanatın karşıt yöndeki tüm deneyimlere inat, her zaman güvendiği o şaşmaz duygu nedir? Bu soruları Kant, her bireyin, kendi estetik yargısının ona eşitletiği bir ‘sensus communis aestheicus’ (ortak estetik duygu) kavram yardımıyla yanıtlamaya çalışır. Kant her bireyin estetik yargısının, içinde barındırdığı insanlık tarafından doldurulduğuna inanır (Horkheimer, 2012:486). Ancak bu estetik yargı günümüzde toplumun kendi oluşturduğu nesnel yargılardan ziyade endüstrinin oluşturduğu ticari kazançla göre şekillenmektedir. Dolayısıyla beğeni yargıları da özel anlamda ticari kalıplarının belirlenimi altında gelişmektedir.

“Sanatçı, çevresini ve kendi iç dünyasını, duygularını ve düşüncelerini “dilene aktarabilen, bir başka deyişle onlara teknik düzeyde bir biçim verebilen kişidir. Estetik bir bakış, belirli bir düşünce ve ruhun sonucudur. Bu estetik anlatım ve ruh ticari filmlerde, popüler kültürün bir işlevi, endüstrinin eğlendirici aracına dönüşmüştür. “Schiller, okurun sadece rahatlatma gereksinimi doyurmaya hizmet eden bir edebiyata sanat denilemeyeceğini söylemiştir” (Löwenthal, 2017:66). Kırmızıgül’ün bütün filmleri acının hazı üzerine kuruludur. Filmleri daha çok halkın beğenisine yönelik bir kaygıyla oluşturulmuştur. Olaylar ve karakterler gerçekliğin kılık değiştirmiş klişelerinden oluşur. Olay örgüsüyle izleyici şaşırtmak, izleyiciyi duygusallığın içine çekerek yüksek oranda bir duygu tatmini ve beğenisi yaratmaya çalışılmaktadır. *Mucize-1*, *Mucize 2: Aşk filmlerindeki Aziz*’in dönüşü tipik bir Hollywood filmlerindeki kahramanların dönüşüne benzemektedir.

Beyaz Melek, *Güneşi Gördüm*, *New Yorkta Beş Minare*, *Mucize 1* ve *Mucize 2: Aşk* filmlerinin olay örgüsündeki ortak özellik, ana tema duygusallıktır. Bağışlama ve pişmanlık, aşk gibi temalar işlenerek duygusallık zirveye taşınmaktadır ve bunlara yol açan eylemlerin nedenleri cinayet romanlarındaki gibi konuyla alakasızdır. *Mucize-1* filminde okulsuz köy gerçekliği, Aziz’in yaşam duygusallığı içinde fantastik ve egzotik öyküsüne dönüşmüştür. Huzurevi mekânı üzerine oluşturulan *Beyaz Melek* filmi, toplumsal gerçekliğin doruğunda izleyiciyi olayla ilgili düşünmek yerine, izleyicide bir haz duygusu bırakmaktadır. Gerçeklik duygusu içerisinde başlayan burası neresidir sorusuna “burası son duraktır, vefasızlığın son durağı, insanlar yaşlı anne babalarından sıkıldıklarında gelip buraya atarlar” klişe bir söylem üzerinden inşa edilen diyaloglar, küçük kız çocuğu Buse’nin (Cansu Aktay) içeriye girmesiyle bozulur. Bundan sonra filmde yaşlıların genel problemleri, toplumda dışlanmaları yerini eğlence duygusuna bırakır. Böylece hayata dair problemler birer oyun ve masal olarak kalır.

8. “Stereotiplerin ve Klişelerin Dünyasında Oyunculunun Dramedi’leşmesi”

Kırmızıgül’ün filmlerinde klişeleşen oyunculuklar, sürekli tekrarlar üzerinde kurulmaktadır. Türk filmlerinde zengin, fakir, görmüş geçirmiş öğretmen ya da doktor, gariban ve cahil bırakılmış köylü, kötürüm ya da fiziksel engelliler, iyi ve kötü kalpli ağa gibi tipler genelde Türk sinemasının vazgeçilemeyen karakter

tipleridir. Bu kalıp oyunculuklar aynı zamanda bir toplumun genel karakter tipolojisinin stereotiplerini de yansıtmaktadır. Kırmızıgül, Türk komedi ve dram filmleri Anadolu coğrafyasındaki insan tipolojisini kullanırken, absürt komedinin kalıp oyunculuklarından ve klişelerinden yararlanır. *Mucize-1* ve *Vezir Parmağı* filmlerinde karakterlerin hareketleri ve iş-yaşamla ilişkileri abartılarak anlatılır. Kırmızıgül, genelde filmlerinde melodram ve komedi kalıplarını bir arada kullanarak dramatikleştirilmektedir. Sinema oyuncusu, insancıl düşünce, duygu ve davranışlara karşı bütünüyle geçirgen, duyarlı ve yansıtıcı bir yapıya sahip olması gereken kişidir. Kırmızıgül, filmlerinde içsel yaşamdan ziyade dışsal yaşamın görünen gerçekliğini klişe ve abartılı oyunculuklarla anlatmaktadır.

Stereotipler, insanlar üzerinde basitleştirilmiş süreklilik gösteren temsillerden oluşmaktadır. Türk sineması stereotiplerin etkisiyle öykü ve oyunculuklar natüralist romanların içeriklerini andırır. Sinemadaki olay örgüsü belirli oyuncular üzerinde fantastik bir kurguyla kalıp oyunculuklar üzerine şekillenir. Onun için Türk sineması uzun bir süre yönetmen sineması sayılmamıştır. Kırmızıgül'ün sineması esteteze edilmiş, komedi ve melodram oyuncu kalıplarından beslenmektedir. Oyunculukların basit ve klişeler üzerine kurulduğu filmlerde önemli olan anlatıcı değil, söylenen söz, jest ve mimiklerin abartılmasıdır. *Beyaz Melek*, *Mucize1* gibi filmlerdeki gerçeklik, toplumsal yaşamdaki karakterlerden hareketle oluşturulmuş; ancak karakterler belirli oyunculuk kalıpları içerisinde, melodramlara dayalı, ağdalı ve abartılı bir anlatımla gerçek yaşamla bağı zayıflatılarak anlatılmıştır. Karakterlerin içsel doğaları gerçeklikten uzak bir şekilde dramatize edilerek, sadece gülen ve hüznlenen bir karakter stereotipi yaratılmaktadır. Kırmızıgül'ün filmlerinde geleneksel stereotipler, oyunculukların aşırı klişe kullanımlarıyla dramatize edilmektedir. Aktör rolünü önce içten yaşamak, sonra da o yaşayışa dıştan bir biçim vermek zorundadır. Sinemada gerçek yaşamdaki içsel tepkiye yaklaşmak için içsel bir yansıtma çabasının olması önemli bir unsurdur. Kırmızıgül'ün filmlerinde içsel tepki karakterlerde oluşturulmaz. *Mucize-1* filminde Kırmızıgül'ün oyunculuğu sürekli çokşusuz yinelemelere, komedinin kalıp oyunculukları, mekanik bir hareketle ve sürekli bir söylem içerisinde inşa edilmiştir. Bu inşa baştan sona kadar karakterlerinin tipolojisi, taklide dayalı mekanik bir oyunculukla gerçekleşir. Konuşma tarzı belirli kalıplarla, mekanik hareketlerle, Kırmızıgül'ün de canlandırdığı karakterlerin makinemsi bir oyunculuk tarzıyla klasik klişelere dönüşür. Filmde kullanılan karakter tipolojileri çok fazla karikatürize edilir.

“Makinemsi aktör sahnede sesini yükselterek konuşur, geniş hareketler yapar ve böylece gösterişli bir biçimde teatral etkileri daha fazla güçlendirmeye çalışma yöntemleri kullanır. Bu tarz oyunculuklar salt geleneksel teknik ve yinelemeye dayanır, gerçek duygular yerine hazır şablonlar kullanılır (İmancer, 2010:72). Tiyatro geleneği içinde oyuncunun şematize olmuş yüz ve mimikleriyle belirli duyguları yansıttığı bilinir. Bu sinema oyuncusu için geçerli değildir. Çünkü sinema oyuncusu abartılı jest, mimik ve hareketlerde bulunamaz, onun her bir hareketinin ölçüsü belirli bir doğallık ve gerçekliği vardır. Doğallık, sadelik, gerçeklik sinema oyuncusu için yegâne ölçüdür, bundan vazgeçemez. Kırmızıgül'ün filmlerinde; bu doğallığın dışında, bir ölçüsüzlükle, doğallıktan uzak ve teatral bir atmosfer içinde karakterler rollerini icra ederler. Bu karakterler, sanat ve estetik ölçülerin çok dışında kalır. Her ne kadar saç ve makyaj gibi unsurlar doğallığı sağlasa da oyunculukların mekanikliği bu doğallığı bozmuştur. Açık bir ifadeyle saç-makyaj ve benzer unsurların doğallığı da tek başına yeterli unsurlar değildir. “Saç, makyajla birlikte oyuncunun ifadesini, karakterini, ekonomik durumunu, hatta ideolojik eğilimini ortaya koyabilir” (Kıraç, 2012:152). Kültürel ve sosyal sınıfa ait olan tipolojilerin, gerçekliği ve doğallığı, o toplumsal yapıya ait olan stereotiplere uygun bir makyaj ve saç doğallığıyla olur. *Mucize1* filmindeki bütün karakterlerin, sararmış ve çürümüş dişleri, toplumun gerçekliğine aykırı, doğallığın dışında gösterilmektedir. Bu dişlerle ilgili abartılarak oluşturulan mizansenler, Kırmızıgül'ün anlatmak istediği gerçeklikle sinema göstergeleri arasında bir tezat oluşturmaktadır.

Bu anlamda stereotipler geleneksel toplumun değer yargılarıdır. Kırmızıgül'ün filmleri bu değer yargılarını abartarak kutsallaştırırken, komedi unsurlarını gerçek mizah duygusunun dışında kalıp oyunculuklarla da bayağılaştırmaktadır. Kırmızıgül'ün filmlerinde, kadın/erkek kodları, engelli birey, terör olaylarının inşa edilmiş biçimi ile ilgili yaklaşım birçok anlamda sorunludur.

Kırmızıgül, filmlerinde batıya ait klişeleri, stereotipleri, yerel olan ile harmanlayarak melodrama ait gerçeklik kipini yerleştirir. Melodramın da bir tür, tarz olarak gerçeklikle güçlülük bağları vardır. Bu anlamda Kırmızıgül'ün filmleri çoğunlukla melodramlarla örtülü bir sinemadır. Kırmızıgül'ün filmlerinde melodramda temel çatışma iyi ile kötü arasında kurularak ahlaki açıdan kutuplaşmış bir dünya sunar. İyiler ve kötüler dış görünüşleriyle tanınırlar. İyi ve kötüyü seçerken toplumsal tiplere ve stereotiplere bakılmasının yanında, sinemada sık kullanılan, ticari olarak başarı getirebilecek klişeler kullanılır. Onun için filmlerdeki bütün karakterler abartılı jest ve mimiklerle sahnede rollerini büyük oynamaya çalışırlar. Bu kalıp ve tip oyunculukların altında yatan asıl neden ticari kaygılardır.

Vezir Parmağı filmi bu anlamda melodramlardan beslenen ve karakterlerin dış görünüşleriyle belirli bir tip içerisinde anlatılan filmlerden biridir. Film, savaş döneminde bütün erkeklerini kaybeden köy kadınlarının,

İstanbul’a bir mektup göndermesiyle başlar. Filmde erkeksiz olmak kadın için bir eksiklik olarak ifade edilir. Bu durum melodramların en önemli özelliklerinden biridir.

Vezir Parmağı filminde tiyatral bir anlatımla üç yaşlı kadının söylemleriyle filmin hikayesi özetlenmektedir. Kadınlarının ve köy erkeklerinin (köyün dedesi, bir çüce, köyün delisi) toplandığı avluda dönemin toplumsal gerçekliği; belirli bir karakter stereotipi ve kalıp oyunculuklarla anlatılmaktadır. Filmin başlarındaki ikinci sahne geniş bir avluda geçer. Avlu sahnesindeki toplantıda kadınların meramlarını köydeki erkeklere anlatması karakter ve mekân gerçekliğiyle bağı koparılarak salt komedi kalıpları içerisinde, belirli bir görsellik içerisinde anlatılmaktadır. Köyün dedesinin (Arif Erkin) kadınlara “*siz kaşınıyorsunuz*” söylemi üzerine kadınlardan bir tanesinin “*evet biz kaşınıyoruz; ama kaşıyan yok*” gibi basit söylemler ile başlayan film, döneme ilişkin birtakım problemleri kaba komedi düzeyinde ve komedi klişeleriyle anlatılmaktadır. *Vezir Parmağı* filminde dönemin toplumsal gerçekliği, savaş gerçekliği ve kadınların genel durumu belirli bir stereotip ve klişelerle geleneksel yapıyı da aşan bir anlatım içerisine hapsedilerek anlatılmaktadır. Burada, film belirli söylemlerle, ucuz esprilerle bir anlatım oluşturularak, toplumun ve komedi türünün klişelerini kullanarak endüstriyel bir kazanım elde etmektedir. Buradaki çaba ticari kaygılar içerisinde hareket eden anaakım sinemasının ticari kaygılarına denk düşmektedir. Dilin ağdalı, abartılı kullanımı, gerçekliğin sürekli espirilerle anlatılması, belirli kalıp tiplerin kullanılması, köy gerçekliğinin çarpıtılarak anlatılması bunun en açık göstergesini oluşturmaktadır.

9. Zaman-Mekânın Melodramlaşan Yapısı

Beyaz Melek filminde kent ve taşra üzerinden mekânsal farklılık, ikililikler ve çelişkiler huzurevindeki yaşlılar üzerinden anlatılmaya çalışılmaktadır. Doğuya ait yaşam iyi, güzel ve ideal bir şekilde gösterilerek, doğu ve güneydoğuya ait toplumdaki birçok çelişki, eşitsizlikler gizlenmiştir. Kırmızıgül, *Beyaz Melek* filmiyle başlattığı bu geleneksel/modern çelişkileri diğer filmleriyle de kent ve taşra mekânlarındaki imgeler üzerinde vermeye çalışılmaktadır. Ancak kameranın taşraya uzak bakışı, taşradaki sırrı, asudeliği, çelişkiyi, güzelliğin yanında sıkıntıyı, darlığı, ufku, zenginliği ya da fakirliği, yoksulluğu, yoksunluğu göremez. Burada taşraya ait bakış kalıp düşüncelerin bir göstergesidir (Alver, 2017:10). Burada köy ya da taşra mekânı belirli bir bakış açısıyla belirli bir kalıp içerisinde anlatılmaktadır. Bu anlamda anaakım sinemanın taşra ve kentte bakışları klişelere dayanır. Endüstriyel sinema toplumsal kalıp yargılarına farklı bir şekilde yaklaşır. Toplumdaki klişeleri belirli dramatik yapı içerisinde ya aşırı dramatize edilerek ya da güldürü öğelerine başvurulmuş veya abartılarak anlatılmasıdır.

Beyaz Melek filminde *Mala Ahmet* (Arif Erkin Güzelbeyoğlu) karakteriyle anlatılan yaşlıların genel durumu, bilişsel düzeyde bir düşünmeyi devre dışı bırakır. Toplumun önemli bir gerçekliği olan yaşlıların toplumdan tecrit edilmeleri, damgalanmalarına, bir çözüm öneri sunmadığı gibi izleyicinin algısını kentsel yaşamdan kırsal yaşama doğru olumlama çabası vardır. Filmin en başında *Mala Ahmet* karakterinde, köydeki kardeşleri ve oğullarıyla gerçeklikten uzak inşa edilen bir oyuncu prototipi vardır. Aşiret reisi olan *Mala Ahmet* insanı özellikleri toplumun kalıp yargılarından sıyrılmış, meleksi bir görünümle anlatılmaktadır. Bu durum toplum içerisindeki bir karakterin toplumsal gerçekliğin tecrit edilmesidir. *Mala Ahmet*’in köyü, oğulları, çocukları da reel dünyadan soyutlanarak fantastik ve masalımsı bir şekilde zaman ve mekândan bağımsızlaştırılmaktadır. Bu durum mekânın gerçekliğiyle çelişmektedir.

Beyaz Melek filminde geleneksel toplumsal yapının beslendiği kodların, İstanbul’dan hareketle kent yaşamındaki toplumsal yozlaşma ile gösterilmeye çalışılmaktadır. Mala Ahmet karakterinin huzur evine sığınmasıyla başlayan hikâye İstanbul eleştirisine dönüşürken, ağalık sistemine dayalı toplumsal eşitsizler gizlenmektedir. Köydeki geleneksel, hiyerarşik yapı, kadınlarının silikleşen yaşamları geleneksel kalıp yargılarıyla birlikte güzel ve doğal bir durumun izlenimi olarak gösterilir. Bu anlatım sanatın kendi duruşuyla ilgili bir çelişkiyi ve yanlış konumlandırılmasını göstermektedir. “Sanat, insanın yanlış bütüne karşı en güçlü olduğu alandır” (Dellaloğlu 2014:124). Geleneksel yapıyla beslenen ağalık ve şeyhlik toplumun yanlış birer parçasıdır. Sanat bu yanlış parçaları övücü birtakım ritüeller ve seremonilerle yüceltemez.

“Melodramın güçlü duygusallığı, ahlaki kutuplaşma ve şematizasyon; uç varlık, durum ve eylem koşulları; açık kötülük, iyiye karşı kötülük ve erdemın ödüllendirilmesi, şişirilmiş ve abartılmış gerçekçilik (Brooks, akt. Akbulut, 2012:13) gibi melodram öğeleri neredeyse bütün anaakım sinemasının ortak özelliğidir. Kırmızıgül’ün filmleri de toplumsal gerçeklik adına yola çıkmış; ancak sinemanın klişelerini ve stereotiplerini aşamayan bir imgesel anlatıma dönüşmüştür. Bunun temel nedeni olayların gerçekliğinin aşırı dramatize edilmesidir. Kırmızıgül’ün filmlerindeki melodramlar, son derece kişisel inançları, korkuları, arzuları, beklentileri uygun bir kamusal söylem içinde dile getirir, hem de gelenekselleştirilmiş ahlak ve inanç stereotiplerini, sinemasal bir anlatım içerisinde yansıtmaktadır. Hayward’ın (2000:191) deyişiyle melodramların bu yönüyle *nostaljik* olduğunu söyler. Kırmızıgül’ün filmlerinde melodramın temel özelliklerinden biri olan geçmiş, toplumsal düzenin bozulmamış saygın ideal bir zamanına gönderme yapar.

Beyaz Melek filminde büyük şehirdeki bozulmaya karşı, köyün/kırın geleneksel yaşamın düzeni, insancıl tarafları vurgulanmaktadır. *Beyaz Melek*'te korunmaya çalışılan değerler; geleneksel toplumlar için kangren olmuş ağalık sisteminin yüceltilmesiyle son bulur.

Geleneksel yaşamdaki toplumsal sınıflarının nötrleştirilerek anlatılması, melodramlarının geleneksel yaşamının koruma çabasına denk düşmektedir. Melodramlar toplumun stereotipleri ve klişelerinden beslenerek sadece düzenin savunuculuğunu yaparlar; onun için hem geleneksel yaşama hem de modern yaşama eklenilebilirler.

Beyaz Melek filminde yaşlıların toplumsal yaşamdaki problemleri hikâyenin genel örgüsü içinde kaybolmaktadır. *Güneşi Gördüm* filminde anlatılan tema zaman ve mekân gerçekliğiyle uyuşmayan bir anlatımla başlar ve devam eder. Toplumun önemli bir problemi olan terör meselesi hikâyenin ana temasını oluşturmasına rağmen; filmde yine geçerli olan melodramın temel ilkeleri olmuştur. Dönemin önemli tartışmaları olan Kürt kimliği, kadın kimliği, köylü kimliği ve diğer kimlikler; dönemin politik ve siyasi durumundan yalıtılarak verilmektedir. Filmde Davut'un (Altan Erkekli) çocuklarından biri illegal örgüte katılması, diğer bir çocuğunun da asker olması Türkiye gerçekliğine önemli bir vurgudur. Davut'un iki oğlu karşı karşıya geldiklerinde; "*sen ölürsen sana şehit, ben ölürsem bana terörist olduğumu söyleyecekler*" mottosunu yerleştirerek, politik olmaktan kaçmanın ötesinde gerçeği daha çok politize etmekte, kişilerin ve toplumun gerçekliğini, buldukları ruh halleri, aidiyet duygularından kopararak, zaman ve mekân gerçekliğinin dışında verilmektedir. Sinemadaki zaman-mekân kişilik ilişkileri doğal mantığın işleyişi biçimine uymak zorundadır. Sadece belirli klişe ve kalıp yargılarıyla toplumsal gerçekliği anlatmak, gerçeği belirli bir söylem içerisine hapsetmektir.

Taşra ve kent mekânı sürekli bir gerilim, çelişki, zıtlıkla sinemada yer bulmuştur. Türk anaakım sinemasında köy/kent ya da taşra/kent arasında organik bir bağ kurulmaz. *Beyaz Melek* filminde masum ve erdemli köy ya da taşra insanının tam karşısına; hırslı, gürültülü, sürekli çalışan, didişen, kavga eden bir şehirli stereotipi vardır. *Kırmızıgül*'ün filmlerinde bu iki karakter stereotipi arasından belirli ve net bir ayırım vardır. *Beyaz Melek* ve *Güneşi Gördüm* filmlerinde kır/köy mekânın dinginliğine karşılık, İstanbul mekanlarındaki insanların kötücül doğalarına vurgu yapılır. Bu bakış açısı Türk anaakım sinemasına yerleşen ve klişeleşen bir bakış açısıdır. Buradaki asıl problem *Kırmızıgül*'ün filmlerinde taşra mekânının çelişkileri ve gerçeklikleri abartılarak, sahicilikten uzak bir anlatımla, belirli kalıp yargılar ve klişelerle basit söylemsel düzeyde anlatılmasıdır.

Örneğin *Mucize 2: Aşk* filmindeki *Aziz* karakteri Amerikan filmlerdeki karakter stereotipleriyle örtüşmekte ve kahramanın dönüşü Amerikan kahramanlık klişeleriyle benzerlikler taşımaktadır. *Aziz* karakterinin mucizevi bir şekilde dönüşü dönemin imkanları ve mekânın gerçekliğiyle uyuşmamaktadır. *New York'ta Beş Minare* filminde Amerikan polisiye türünün kurgusu ve Amerikan teknik klişeleriyle oluşturulan bir anlatım tarzı vardır. Filmde Türkiye'nin önemli kimlik problemleri olarak görülen cemaatlere ilişkin mensubiyet ve aidiyet duygusu, Amerikan tarzı polisiye ve görsel şovlar içinde yok edilmektedir. *New York'ta Beş Minare* filmindeki *Hacı (Haluk Bilginer)* karakterinin zorlama bir şiveyle konuşması hem yaşadıkları mekânlar hem de karakterin yaşamış oldukları sosyal gerçekliğinin dışındadır. Zaman ve mekân gerçekliğini ters yüz etmektir. *Hacı* karakteri daha çocukken birtakım dini eğitimler görmüş, hapse girmiş ve çok uzun bir süre yurt dışında yaşamış, farklı dini mensubiyeti olan bir kadınla evlenmiş ve liderlik vasfı olan birinin yoğun şive kullanımı hem zaman hem de mekân için sorunludur, bu durum karakteri belirli bir stereotip içerisine hapsederek gerçekliği nostaljileştirmektedir. Nostalji; ise hep geçmişte kalan, bütün iyilik ve güzellikleri eski zaman ve mekanla birlikte resmi tasvir eder (Çelik, 2017:30). *New York'ta Beş Minare* filminde *Hacı*'nın yaşadığı kent mekânın karakteri ile ilgili çelişkili bir biçimde karakter nostaljileştirilmektedir. Bu taşradan kopan her kişinin geri dönülemez özlemini ifade eder. Ancak *Hacı*'nın yoğun şive kullanması yaşadığı toplum ve sürdürdüğü hayatla tezatlık oluşturmaktadır.

Karakterin zaman ve mekân gerçekliği üzerinden *Aziz* ve *Hacı* karakterlerinin karşılaştırılması yapıldığında karakterlerin mekân ve zamanla bağlantılarının çelişkili bir şekilde anlatıldığı görülmektedir. *Hacı* çocukken kendi toplumundan ayrılmış ve çok farklı yerlerde bir hayat sürdürmüştür, *Aziz* ise 30'lu yaşlara kadar fiziksel engelli ve geleneksel toplumun bütün kalıp yargılarıyla yetişmiş, hor görülmüş, hayatla birçok anlamda bağı kopmuştur. Ancak *Aziz* karakterinin kendi toplumun dışında yaklaşık 7 yıl geçmesine rağmen fiziksel engelleri bütünüyle düzelmiş, şivesi gitmiş; ve değişiminin nedenini "*çok aşık olduğumu*" söylemine bağlanarak anlatır. *New York'ta Beş Minare* filmiyle *Mucize 1* ve *Mucize 2: Aşk* filmlerinin önemli karakterlerine ve dildeki söyleme odaklandığında karakterlerinin oluşturulmasının problemleri olduğu görülebilir. Söylem ve karakter açısından bakıldığında *Hacı* karakterinin final sahnesinde avluda annesiyle konuşurken annesi *Hacı*'nın karısıyla Türkçe konuşmaya çalışması üzerine, *Hacı* duruma müdahale ederek "*anne Türkçe bilmez gavurdur*" söylemi, film boyunca tasvir edilen karakterin, belirli toplumsal kalıpyargılara hapsedilerek ve komedi

klişelerine başvurarak, karakter gerçekliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu karakter çelişkisi Kırmızıgül’ün neredeyse bütün filmlerinde tekrarlanmaktadır.

10. Sonuç

Kırmızıgül’ün filmlerinde stereotip ve klişe kavramlarının söylemsel analize tabi tutulması literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Kırmızıgül sinemasının belirli kalıpyargılar ve klişelerden beslenerek hareket etmesi makalenin bütününde de ifade edildiği gibi endüstriyel sinemanın en temel özelliklerindedir. Endüstriyel sinema hâkim kültürün sinemasıdır.

Birbirine bağlı iki öge olan film ve onun alınlanması stereotipin oluşumunda önemli bir rol oynarken bunlar arasında diyalektik ilişki söz konusudur; yani filmin oluşumu ve filmler arası okumada da stereotipler etkili olmaktadır. Sinema, zaman, mekân ve iktidar kodlarındaki çelişkileri gizleyen bir araç değildir. Gerçekçi sinema yanlışı eleştiren ve onu gösteren filmlerden oluşur. Kırmızıgül filmlerinin eleştirisine odaklanan bu çalışmanın en temel noktası Kırmızıgül’ün toplum adına farklı toplumsal kimliklere odaklanma çabasıdır. Ancak Kırmızıgül’ün kullandığı sinema dili estetiği ve üslup filmlerini gerçekçilikten alıp komedi ve melodram türlerinin sınırlarına hapsedmektedir. Diğer bir eleştiri noktası ise Kırmızıgül’ün filmlerinde toplumsal gerçeklikleri fantastik bir anlatım tarzıyla ele alması ve mizaha başvurarak masalsi bir anlatımı tercih etmesidir. Toplumun gerçek sorunları lirik ve epik bir mizah anlayışla karakterize edilmektedir. Filmlerinde karakterize ettiği oyunculuklarla gerçeği, klişelerin ve stereotiplerin anlam dünyası içinde estetize edilerek yok edilmektedir. Dolayısıyla filmlerinde geriye kalan melodramların duygusallığı, teknik klişeler ve toplum stereotiplerinin abartılı yenilemeleridir. Bunun da en temel nedeni Kırmızıgül’ün filmlerini ticari sinemanın bir parçası olması ve ticari kaygılarla çekilmesidir.

Sinema sektörünün niceliksel başarısının uzun soluklu olabilmesi için film içeriklerinin ve filmdeki estetik değerlerin nitelik kazanması gerekmektedir. Sinema filmlerinin sektörel gelişimi ekonomik şartlara ve teknolojik gelişmelere bağımlı olsa da bu durumu uzun soluklu kılan niteliksel gelişimdir. Niteliksel gelişim salt bir teknik gelişim olarak düşünülmemelidir. Bir filmin niteliği önce özgünlüğü ile ilgilidir. Ticari sinemanın teknik klişeleri ve stereotipleri kullanılarak yapılan filmler sadece günün duygusal gelişimini sağlamak ve filmi özgünlükten uzaklaştırmaktadır. Bu bağlamda Kırmızıgül’ün sineması da arabesk, ticari ve melodram türü sinema filmlerinin kalıpları ve klişeleriyle örtüşmektedir. Bu yönüyle de endüstriyel sinemanın bir nesnesi haline gelmektedir.

Kırmızıgül, filmlerinde melodram türünün beslediği görsel kodları ve ikonografileri kullanır. Birçok yönüyle Kırmızıgül’ün filmleri tür sinemasının genel yapısıyla uyumlu bir şekilde var olmaya çalışır. Kırmızıgül, filmlerinin anlatı yapısı finalde kendi nedensel zincirlerini tamamlamaktadır. Finalde her gizem açıklığa kavuşur ve her çatışma bir sonuca bağlanır. Çoğu zaman seyircinin beklentileriyle uyumlu finaller yapılır ve finaller etkili bir şekilde biter. Bu bağlamda Kırmızıgül’ün filmlerindeki anlatı yapısı, anaakım sinema kodlarıyla örtüşmektedir.

Kaynaklar

- Adorno, T. W. (2012). *Minima Moralia (Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar)*. (Çev. Orhan Koçak-Ahmet Doğan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Adorno, T. W.-Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çev. Nihat Ülner- Elif Öztarhan Karadoğan), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Akbulut, H. (2012). *Yeşilçam’dan Yeni Türk Sinemasına “Melodramatik İmgelem”*. İstanbul: Hayalperest Yayınları.
- Alver, K. (2017). *Taşra Halleri*. Ed. Köksal Alver, Konya: Çizgi Yayınları, 9-27.
- Aronson, E., Wilson T. D. and Akert R. M. (2012). *Sosyal Psikoloji*. (Çev. Okhan Gündüz), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 743-814.
- Berger, A. A. (2012). *Kültür Eleştirisi (Kültür Kavramlarına Giriş)*. (Çev. Özgür Emir), İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Benjamin, W. (2016). *Pasajlar*. (Çev. Ahmet Cemal), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü (Kavramlar, Yaklaşımlar)*. Ankara: Bağlam Yayınları.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. İzmir: Aşına Kitaplar
- Corrigan, T. (2008). *Film Eleştirisi (El Kitabı)*. (Çev: Ahmet Gürata), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Çelik, C. (2017). Taşrayı Anlamak: Dönüşen Taşra Tasavvuru. *Taşra Halleri*. Ed. Köksal Alver, Konya: Çizgi Yayınları, 27-43.
- Dellaloğlu, B. F. (2014). *Frankfurt Okulu’nda Sanat ve Toplum*. İstanbul: Say Yayınları.
- Erden, A. (1998). *Kısa Öykü ve Dilbilimsel Eleştiri*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Damga (Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar)*. Ankara: Heretik Yayınları.

- Kültür Tarihi* (2014). Ed. B. Gülmez, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Hall, S. (2017). Giriş. *Temsil: Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları*. Ed. Stuart Hall, Çev. İdil Dündar, İstanbul: Pinhan Yayınları, 7-21.
- Hayward, S. (2000). *Cinema Studies: Key Concepts*. London-New York: Routledge.
- Horkheimer, M. (1998). *Akıl Tutulması*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Horkheimer, M. (2012). *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*. (Çev: Muztafa Tüzel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Horkheimer, M. and Adorno, T. W. (2011). *Sosyolojik Açılımlar (Sunuşlar ve Tartışmalar)*. (Çev: M. Sezai Durgun- Adnan Gümüş), Ankara: Bilgesu Yayınları
- Hortaçsu, N. (2012). *En Güzel Psikoloji Sosyal Psikoloji*. Ankara: İmge Yayınları.
- Giddens, A. and Sutton, P. W. (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. (Çev. Ali Esgin), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Kara, M. (2012). *Sinema ve 12 Eylül*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kartarı, A. (2016). *Farklılıklarla Yaşamak (Kültürlerarası İletişim)*. (SS.213-227) Ankara: Ürün Yayınları.
- Kejanlıoğlu, B. (2005). *Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Bir Durağı: İletişim ve Medya*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Kıraç, R. (2012). *Sinemanın ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kırmızıgül, M. (2012). *New York'ta Beş Minare*. İstanbul: And Yayınları.
- Kırmızıgül, M. (2012). *Beyaz Melek*. İstanbul: And Yayınları.
- Löwenthal, L. (2017). *Edebiyat, Popüler Kültür ve Toplum*. (Çev. Beybin Kejanlıoğlu). İstanbul: Metis Yayınları.
- Makal, O. (2017). *Yönetmen ve Filmleriyle Gülmenin Sineması*. İstanbul: Hayalperest Yayınları.
- Mardin, Ş. (1997). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mesut, A. ve Türker, H. (2018). *Türk Komedi Filmlerinde Türkçe'nin Kullanımı*. (Ed: Nesrin Tan Akbulut, Eda Balkaş Erdoğan), Kitle İletişime Bakış, Konya: Eğitim Yayınları.
- İmancer, D. (2010). *Medyayı Anlamak (Stereotipler Değerler ve Söylem)*, İstanbul: Deki Yayınları.
- Onaran, A. Ş. (2012). *Sinemaya Giriş*, İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.
- Özdemir, N. (2017). *Kültür Bilimi ve Yönetimi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Parkan, M. (2004). *Brecht Estetiği ve Sinema*. İstanbul: Donkişot Yayınları.
- Renciere, J. (2016). *Sinematografik Masal*. (Çev. Tacettin Ertuğrul. İstanbul: Küre Yayınları. (2001).
- Savaş, H. (2012). *Sinema ve Aşk, Sekans Sinema Seçkisi 6, Sinema Dizisi*. Ankara: Tan Kitapevi Yayınları.
- Taylor S. E., Peplau, L., Anne, S. and David, O. (2007). *Sosyal Psikoloji*. (Çev: Ali Dönmez), Ankara: İmge Yayınları.
- Turgut, F. (2016). *Kişileri Aşmak: Sosyolojik Düşüncenin Ezberleri Üzerine*. Sosyolojik Divanı Dergisi. Yıl:4, Sayı:8, (ss.200-2014).
- Tunç, E. (2012). *Türk Sinemasının Ekonomik Yapısı (1896-2005)*, İstanbul: Doruk Yayınları.
- Türkmen, F., (2005). *Er Töştük Destanındaki Stereotip Motiflerin Analizi*. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi /Journal of Turkish World Studies, Cilt: VI, Sayı 1, İzmir. (ss.235- 239).
- Birey ve Davranış* (2011). Ed. S. Ünlü, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi yayınları.
- Yalsızuçanlar, S. (2010). *Türk Sinemasında Yerli Bir Damar: Yücel Çakmaklı*, Ed. Abdurrahman Şen, Türk Sinemasında Yerli Arayışlar, (ss.367-377). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Zijdeveld, A. C. (2010). *Kişilerin Diktatörlüğü*. (Çev: Kadir Canatan), İstanbul: Açılım Yayınları.
- Wollen, P. (2008). *Sinemada Göstergeler ve Anlam*. (Çev.: Zafer Aracagök-Bülent Doğan), İstanbul: Metis Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**YAPAY ZEKÂ VE HABER İLİŞKİSİNE KULLANICI GÖZÜNDEN BAKMAK:
SOSYAL MEDYADA ROBOT HABER SPİKERLERİNE GELEN YORUMLARIN
İNCELENMESİ**

*Looking at Artificial Intelligence and News from a User's Perspective: Reviewing Comments On
Robot News Announcers on Social Media*

İrem YENİCELER KORTAK¹

¹Araş. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, İstanbul, iremyeniceler@arel.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5375-8013

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
20.01.2022

Kabul/Accepted:
02.04.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1060917

Anahtar Kelimeler

Yapay Zekâ, Robot
Gazetecilik, Gazetecilik,
YouTube, Sosyal Medya

Keywords

Artificial Intelligence,
Robot Journalism,
Journalism, YouTube,
Social Media

ÖZ

İletişim teknolojilerinde kendini gösteren teknolojik gelişmeler haberciliğin dijitalleşmesini ve oluşturulan haberlerin birbirinden farklı kitlelere birçok mecradan iletilmesini ortaya çıkarmıştır. Haberin üretim, dağıtım ve hedef kitle gruplarında meydana gelen bu değişim, habere yeni eklemeler yapılmasının ve haberin teknolojik gelişmeler paralelinde yenilenmesinin önünü açmıştır. Bu noktada örnek gösterilecek olan yapay zekâ teknolojileri de haberciliğe etki ederek yeni haber biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Söz gelimi robot gazetecilik, yapay zekâ sistemlerinin temellendirmesi sonucunda oluşan ve yakın geçmişe kadar hiç kullanılmamış bir habercilik türü olarak adından söz ettirmektedir. Bu bağlamda çalışmada robot gazetecilik, robot spikerler üzerinden örneklendirilerek bir haber paylaşım platformu olan YouTube'a yüklenen videolar üzerinden analiz edilmiştir. İçerik analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada Türkçe ve İngilizce olarak videosu yüklenmiş olan bir kadın ve bir erkek robot haber spikerine gelen yorumlar ışığında farklı kullanıcıların yapay zekâ ve haber ilişkisine yönelik tutumları mercek altına alınarak analize tabi tutulmuştur. Araştırma neticesinde elde edilen yorumların robot spikerin cinsiyetine bağlı olarak farklılık gösterdiği, kadın robot spikere karşı cinsiyetçi söylemin egemen olduğu, yapay zekâ teknolojilerinin birçok mesleğin sonunu getireceğinin düşünüldüğü ve kullanıcıların büyük bir kısmının haberde yapay zekâ kullanımına karşı olumlu görüşte olmadığı görülmüştür.

ABSTRACT

Technological developments in communication technologies have revealed the digitalization of journalism and the transmission of news to different audiences through many channels. Artificial intelligence technologies, which will be shown as an example at this point, have also affected journalism and paved the way for the emergence of new news formats. In this context, in this study, robot journalism was analyzed through videos uploaded to YouTube, a news sharing platform, by exemplifying the robot announcers. In the study, in which the content analysis method was used, the attitudes of different users towards the relationship between artificial intelligence and news were analyzed in the light of the comments received by a male and female robot newscaster, that has been loaded videos in Turkish and English. It has been seen that the comments obtained as a result of the research differ depending on the gender of the robot announcer, the sexist discourse against the female robot announcer is dominant, artificial intelligence technologies are thought to bring the end of many professions, and most of the users do not have a positive opinion against the use of artificial intelligence in the news.

Atf/Citation: Yeniceler Kortak, İ. (2022). Yapay Zekâ ve Haber İlişkisine Kullanıcı Gözünden Bakmak: Sosyal Medyada Robot Haber Spikerlerine Gelen Yorumların İncelenmesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(699-710).

Sorumlu yazar/Corresponding author: İrem YENİCELER KORTAK, iremyeniceler@arel.edu.tr

1. Giriş

Haber üretme ve yayma işi çok eskiye dayanan bir geçmişe sahiptir. Yüzyıllar önce duvarlara asılan ve gazeteciliğin atası sayılan metinlerden günümüz dokunmatik ekranlarına kadar olan süreç içerisinde haberin içeriğinde, hedef kitlesinde ve dağıtım aşamasında çok sayıda değişim olmuş ve bu değişimler de özellikle ait olduğu döneme ait izleri taşımıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyıla ait kodlar genel olarak teknoloji temelli olmakta ve teknolojinin ilerlemesi haberin bağlı olduğu biçim üzerinde etkiler yaratmaktadır. 2000’li yılların başında haber metinlerinin internet üzerinden okuyucuyla buluşması o güne dek görülmemiş bir deneyimken günümüzde bu durum oldukça sıradan hale gelmiştir. Bu örnek üzerinden hareketle teknoloji tabanlı yeniliklere uyum sağlama hususunun hedef kitleye ulaşmak adına haber merkezleri için gerekli hale geldiği görülmektedir. Teknolojinin akışı içerisinde habercilikte değişim gösteren en önemli konulardan biri de haberin hedef kitleye buluştuğu mecrada olmuştur. Önceden bağlı oldukları bir basım merkezinden çıkarak okuyucuya sunulan haberler günümüzde internet altyapısının sunmuş olduğu imkanlar neticesinde kendilerine çok çeşitli uğrak noktaları bulabilmiştir. Haberlerin internet üzerinde YouTube, Twitter, Instagram gibi sosyal medya platformlarından, kişisel bloglardan, bağlı oldukları kuruluş ya da kişilerin resmi internet sitesi üzerinden yayılmaya başlaması okuyuculardan gelen geri bildirimlerin biçimini de değiştirmiştir. Geleneksel medya olarak tabir edilen ve gazete, dergi, televizyon gibi medya araçlarını kapsayan dönemde okuyucular tarafından beğenip beğenilmeme durumları gazetelerin ne kadar satış gerçekleştirdiğiyle ölçülebilir bir durumken internet medyasındaki geri bildirim anlık ve çok sesli bir şekilde gerçekleşmektedir. İnternet medyasındaki ölçüm biçimi; yapılan yorumlar, beğeni ve beğenmeme sayıları, retweetler, abonelikler, tıklama sayıları gibi parametreler üzerinden olmaktadır. Bu mecralardan biri olan YouTube ise kullanıcıların yorum yapabildiği, beğen veya beğenme tuşlarıyla görüş bildirebildiği, ücretsiz aboneliklerin yapılabildiği bir platform olarak kullanılmaktadır. YouTube üzerinden yayınlanan haberlerde de kullanıcıların yaptığı yorumlar ışığında habere dair tepkinin ölçülebilmesi mümkün olmaktadır.

Haberin üretim şekli ve içeriğinin oluşturulması konusunda da günümüzde son teknolojik gelişme olarak görülebilecek olan yapay zekâ temelli teknolojiler kullanılmaya başlanmıştır. Yapay zekânın haberi etkilemesi sonunda veri gazeteciliği, algoritmik haber, robot spikerler ve robot muhabirler ortaya çıkmaktadır. Yapay zekânın kolaylaştırıcı yönü bu sistemler üzerinde de geçerli olmakta, haber merkezlerine zaman ve mekandan tasarruf ettirecek yapay zekâ temelli uygulamalar yerleşmeye başlamaktadır. Bu uygulamaların sürdürülür olma noktasında da haberi alan hedef kitlenin yorumu önem kazanmaktadır. Bu sebeple çalışmada robot haber spikerlerine gelen yorumlar kullanıcıların görüşlerinin paylaşıldığı bir platform olan YouTube üzerinden incelenmiştir.

Çalışmada kıyaslama yapabilmek adına hem Türkçe hem de İngilizce yayımlanmış aynı haber videoları kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan haber videoları kadın ve erkek iki robot spikere aittir. Kullanıcıların sözü edilen spikerlere yapmış olduğu yorumlar çekilmiş ve içerik analizi yöntemiyle hem yapay zekânın haber içindeki yeri hem de haberde robot spikerlerin kullanılması yönüyle iki kategoride incelenmiştir. İncelenen kategorilerde örnek olarak gösterilecek yorumlar verilerek araştırmanın amacı doğrultusunda ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

2. Dijital Dönüşüm İçinde Değişen Gazetecilik

1600’lü yılların başlangıcında süreli yayın olarak ilk örnekleri görülen ve gazeteciliğin atası olarak haber verme işlevini yerine getiren yayınlardan günümüze gelinceye değin önemli birçok dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümler kimi zaman medya sahipliğinde kimi zaman gazetelerin yayımlanma amaçlarında kimi zaman da gazetelerin kullanım biçimlerinde kendini hissettirmiştir. Gazetelerin günümüzde aldığı son hal çerçevesinde incelenmesi sonucunda ise dijitalleşmenin sahip olduğu büyük hacim dolayısıyla basılı biçimin giderek eridiği görülmektedir. Pavlik, gazetecilik içerisinde yaşanmış olan değişimi açıklarken dijitalleşmenin sonucunda ortaya çıkan yeni iletişim teknolojilerinin “bağlamli gazetecilik” olarak nitelendirilebileceği yeni bir gazetecilik biçimine yer verdiğini belirtmiştir (2013:11). Kavram; dönüşen gazetecilik şeklinin çok farklı ortamlarda haber üretimi ve tüketimi sağladığı, belirli bir zamana bağlı olmadığı, kullanıcıların da içeriğin üretimi noktasında aktif bir rol oynadığı özelliklerine vurgu yapmaktadır. Gazeteciliğin bu yönüyle eskiye oranla çok miktarda değiştiği ve bu değişimin de birçok araştırma konusuna kaynak olduğu görülmektedir. Şen & Yılar da bu düşünceye destek olacak şekilde günümüzde gazetecilik üzerine yürütülen çalışmaların dijital habercilik ve yeni medya konuları üzerine yoğunlaştığını belirtmiştir (2020: 393). Gazeteciliğin bu denli değişime uğraması ve sosyal ağlar vasıtasıyla da yayılım imkanı bulmasını sağlayan en temel teknoloji ise Web 2.0 olmuştur. Web 1.0 döneminde basılı hallerinin birebir aynılarını internet ortamına yükleyen gazeteler Web

2.0 olarak tanımlanan internet teknolojileri ile birlikte okuyucu yorumuna ve paylaşımına açık, interaktif bir hal alarak kişilerin müdahale edebildiği bir şekilde girmiştir.

Gazeteciliğin dijitalleşmeyle birlikte geçirdiği değişimi sadece yayınlandığı platform ve okuyucuyla olan etkinliği noktasında olmamış, gerek ekonomik gerek içeriksel açıdan geleneksel yaklaşıma kıyasla farklılaşma yaşanmıştır. Okuyucu kitlesinin haberlere erişimi noktasında basılı gazeteleri çok daha az tercih etmeye başlayıp internet gazetelerine yönelmesi basılı gazetelerin günlük elde edilen tiraj sayıları ve reklam gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur (Karahana, 2021: 8). Buna dayanak olarak geleneksel basında okuyucuların gazetelerle olan etkileşimini ölçmeye yarayan tirajların yerini dijital mecralardaki etkinliğin artmasına bağlı olarak çok sayıda ölçüm yöntemine bırakması verilebilmektedir. Geleneksel basının tirajı yerine geçen ölçüm yöntemi internet basınında tık sayısı olmuştur. Gazeteler, internet üzerinden yayınladıkları haberlere karşılık olarak aldıkları tık oranınca kendilerine bir gelir kaynağı oluşturmakta ve aynı zamanda hangi habere ne kadar çok tıklama olduğuna yönelik yaptıkları ölçümlerle haberlerinde iyileştirmelere de gitmektedir. Ancak habere alınan tık sayısının önemi çoğunlukla ekonomik kaynaklıdır. Zaman içinde hem internet basınının geniş kitlelerce kullanımının artış göstermesi hem de yazılı, görsel ve işitsel olarak çok sayıda haber paylaşım platformlarının hayata geçmesi gazeteleri ekonomik anlamda bir arayışa sokmuş ve bu arayış da haberlerin bir tık yarışı içine sürüklenmesinde kendini göstermiştir. Buna göre, gazeteler ne kadar tık alabilirse o kadar çok kişiye ulaşmış sayılmakta ve bu durum bir savaşı andırır derecede hareketli geçmektedir. Abhijnan vd'e göre (2017: 2) internet üzerindeki haberlerdeki tıklama yarışlarının yükselişi, geleneksel medyanın tabloidleşmesiyle birçok benzerlik taşımakta, tıklama yarışında da haber standartları düşmektedir. Haber değerlerinden yoksun, gerçekliği teyit edilmeden yayılan birçok bilgi tıklama alabilmek uğruna sürekli olarak paylaşım içine sokulmaktadır.

Bununla birlikte geleneksel medyada haber; yazan, fotoğrafını çeken, kurgulayan, düzenleyen çok sayıda kişinin kolektif çalışması sonucunda elde edilen bir ürünken internet basınına geçildiğinde tüm bu işlemler tek bir kişinin üretiminde olan bir hale bürünmektedir. Bu da tek bir mecra üzerine uzmanlaşmış kişilerin işlerini kaybetme riskinin daha fazla olduğu sinyali vermektedir (Çetinkaya, 2017: 386). Geleneksellikten dijitale geçiş esnasında çok sayıda istihdam sorununun yaşanmasının yanı sıra var olan personelin dijital medyanın özelliklerine hakim olmasına dair bir beklenti de ön plana çıkmıştır. Dijital medyanın dilinin geleneksel medya dilinden farklı olması, dijital medyanın haber üretim esaslarının artan bir şekilde hızla dayanması, geleneksel medyaya kıyasla coğrafi olarak daha geniş şekilde okuyucuya seslenme olanağı gibi temel özellikler gazetecilerin de kendilerini değiştirmelerini gerekli kılmıştır.

Gazetelerin içinde buldukları bu ortama göre yeni gazetecilik türleri de filizlenmiştir. SEO/SEM haberciliği şeklinde yeni bir uzmanlık alanının oluşması da bu anlamda bir örnek oluşturabilmektedir. Search Engine Optimization şeklinde kısaltılan ve "Arama Motoru Optimizasyonu" şeklinde çevrilen SEO/SEM haberciliğinde gazetelerin arama motorlarında üst sıralara çıkması için gerekli olan algoritmalara hakim olabilmek gerekli görülmektedir. Algoritmaları tanımak, gazeteleri internet tarayıcılarında yapılan aramalarda üst sıralara taşımayı ve buna bağlı olarak da sitenin ziyaretçi sayısını artırarak bundan gelir elde etmeyi sağlamaktadır. Bu alanda istihdam edilmesi beklenen kişilerin de Google'da çeşitli programlamalara hakim olması, algoritmaları bilmesi ve bunları kendi belirledikleri ölçülerde kullanabilmesi gerekmektedir. Richmond, okuyucuların arama motorlarında arama yaptıkları temalar üzerinden haber yazan SEO haberciliğinin asıl amacının haber içeriğinin en çok sayıda ilgi çekebilecek hale getirilmesi ve ilk sıralara bu içeriğin yerleştirilmesi olduğunu belirtmiştir (2008: 51). Haberin ilk sıralara yerleştirilmesini sağlamak amacıyla Google Trends gibi uygulamaları takip eden SEO editörleri, haber değerlerinden uzak bir şekilde yayın yapması sebebiyle etik anlamda tartışılan bir tutum sergilemektedir. Öyle ki gazeteler sadece tıklanma alabilmek için içerikten bağımsız haber başlıkları atmakta ya da vagon haber taktiğini kullanarak okuyucuyu doğru bilgiye götürene kadar sitede tutmaktadır.

Dijital dönüşüm çerçevesinde gazeteciliğe eklenerek yeni bir türe adını vermiş olan bir diğer şey de günümüzde geldiğimiz noktada birçok alanda sözü edilmeye başlanan veridir. Herhangi bir konuya ait bilgi veren sayısal parça olarak tanımlanabilecek olan veri kavramı; tarama, işleme ve yorum aşamalarının ardından haberde kullanılabilen ve çeşitli görselleştirmeler yoluyla okuyuculara bir bilgi bütünlüğü sunmaktadır. Dijitalleşmenin sahip olduğu sayısal kodlama sayesinde internet üzerinde geçirilen her anın birer veri olarak kaydedilmesi ve dünya üzerinde birçok ülkeden birçok bireyin neredeyse her gün interneti kullanması veri bolluğunu getirmektedir. Büyük veri olarak da sözü edilebilecek bu oluşum, bünyesinde

anlamlandırılması bekleyen birçok bilgiyi barındırmaktadır. Veri setlerinin okumasını ve analizini yaparak aynı zamanda edindiği bilgileri görselleştirmeye dayalı habercilik yapma işi ise veri gazeteciliği olarak isimlendirilmektedir. Veri gazetecisi, büyük veri kümelerine dayalı haber hikayeleri oluşturan kişi olarak tanımlanabilir (Uskali & Kuutti, 2015: 78). Bu sebeple veri gazeteciliği, bünyesinde çeşitli algoritmaları bilen ve bu algoritmaları işleyerek anlamlı bir bilgi çıkarabilecek kişilere ihtiyaç duymaktadır. Veriler sayesinde geçmişte bir tarihte olan olayların tasnif edilebilmesi, geleceğe dair çıkarımların yapılabilmesi ve tablolar aracılığıyla bilginin kategorize edilebilmesi gibi imkanlar mevcut hale gelmektedir.

Yeni teknolojilerin imkan tanıdığı etkileşim, okuyucuların haberin içeriği konusundaki etkinliğini artırırken gazeteci ve okuyucu arasındaki çizgiyi de bulanıklaştırmış, gazetecilik kimliğinin yeniden tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Öyle ki yurttaş gazeteciliği olarak tanımlanan gazetecilik faaliyeti çerçevesinde okuyucular tıpkı bir gazeteci gibi haber üretebilme ve ürettikleri haberin devamlılığını takip ederek paylaşabilme imkanına sahip olmuştur. Lewis vd. amacına ve formülasyonuna bağlı olarak çok geniş ölçüde değişebildiğinden, yurttaş gazeteciliğini tanımlamanın zor olduğunun altını çizmektedir (2010: 166). Gazeteciliğin belirli etik ilkeler ve bilgi birikimiyle yapılması gerektiği konusunda var olan görüşler yurttaş gazeteciliğinin gazetecilik olarak tanımlanmasından ziyade bir faaliyet olarak görülmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Cep telefonları, tablet vb. bireylerin her gün kullandığı cihazlarda kameraların bulunması çeşitli olayların kayda alınmasına ve görgü tanıklıklarının artmasına sebep olması habercilerin bulunmadığı yerlerde yurttaş habercilerin varlığını ortaya çıkarmıştır. Yurttaş gazeteciliği birçok ülkede çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Kore merkezli web sitesi Oh My News'de günde iki milyondan fazla ziyaretçisi, 42.000'den fazla vatandaş katkısı ve yayınlanan günde ortalama 160 makale bulunmaktadır (Ihlwan & Hall'dan akt. Mythen, 2010: 48).

Gazeteciliğin bir diğer yayılım alanı ise sosyal medya platformlarından olmuştur. Youtube, Twitter, Instagram, Facebook başta olmak üzere birçok gazeteci haber üretimini bu yollardan gerçekleştirmekte ve kendi ekonomik modellerini yaratmaktadır. 2000'li yıllardan bugüne gelinceye değin, sosyal medyanın etki alanını çoğalttığı ve bir haber mecrası konumundaki önemini giderek arttırdığı görülmektedir (Tok, 2021:308). Bu noktada kişilerin haber kaynaklarına olan erişimi de büyük ölçüde değişime uğramıştır. Geleneksel basında yer alan okuyucu mektuplarının yerini okuyucunun her an içeriğe dahil olabildiği, fikirlerini paylaştığı ve katılımın arttığı bir durum almıştır. Bu noktada artan talebi karşılamak ve çağa ayak uydurma isteğinden ötürü gazeteciler sosyal medya platformlarında kendi hesaplarını oluşturmakta ve buradan gelen etkileşimlerle kendi haber içeriklerini oluşturmaktadır. Kitle fonlamalı ya da gönüllülük esasına dayalı olarak ekonomik anlamda biçimlenen bu gazetecilik; yazılı, görsel ya da işitsel birçok alanda hayat bulmaktadır.

3. Bir Haber Üretim Mecrası Olarak Youtube

YouTube, kullanıcılarına video paylaşım imkanı tanıyan bir sosyal medya platformudur. Site içerisinde çeşitli temalarda açılan kanallar aracılığıyla videolar paylaşılarak bu paylaşımlara gelen yorumlar ve beğeniler üzerinden ilgili konuya dair analizler yapılabilmektedir. Herkese açık bir platform olması sebebiyle oldukça sık kullanılan Youtube Alexa verilerine göre 10 Ocak 2022 tarihinde Google'dan sonra en çok tıklanan ikinci platform olarak yer almaktadır. Site içerisinde eğlence, spor, müzik, dizi başta olmak üzere birçok konuya ilişkin video bulunduğu gibi çeşitli haber kanalları da bulunmaktadır. Canlı yayın özelliği, kayıt alma imkanı, kolay arayüzü, sosyal medyayla olan entegrasyonu, ölçümleme imkanının pratikliği gibi avantajları içinde bulunduran platform, özellikle haber için günden güne talep edilir hale gelmektedir. Zinderen, Youtube platformunu sıradan bir kullanıcının da şöhrete sahip olarak sesini başka kullanıcılara duyurduğu ve maddi gelir elde ettiği bir video günlük olarak tanımlamıştır (2021: 933). Yüklenen her video dünya üzerinde birçok kişi tarafından izlenmekte ve bu noktada uluslararası bir kitleye de sahip olunabilmektedir.

Bireylerin haberin gerçekliğine inanmasını sağlayan öğeler olarak görülebilecek olan video ve fotoğraflar bu platformda geniş ölçüde yer bulmaktadır. Tok, haber için video kullanımının tarihinin çok geriye, haber filmlerine kadar gittiğini belirtmiştir. Özellikle savaşların yaşandığı yıllarda propaganda yapmanın amaçlandığı haber filmlerinde görüntülerin servisinin bu konunun ilk örneklerini oluşturduğu söylenebilmektedir (2020: 313). İlk aşamada vatandaşların yanlarında olan cep telefonu, tablet, bilgisayar gibi akıllı cihazlarla kayda aldıkları görüntüleri paylaşması YouTube platformunda aktarılan haber olgusuna olan ilgiyi artırmıştır. Bunun en önemli örneğini 2011 yılında Japonya'da gerçekleşen tsunamiyi aktaran 20 YouTube videosunun ilk haftasında 100 milyon kişi tarafından izlenmesi verilebilmektedir. Santin & Monzoncillo da YouTube'un gazeteciliği etkilemesinin başlangıcını yurttaş gazeteciliği pratiğinde bulmakta ve

vatandaşların ürettiği amatör haber videolarına dayandırmaktadır (2020: 3-4). YouTube platformunun haber konusunda oldukça sık kullanılan bir hal alması aynı zamanda geleneksel yayıncılıkta tanınan kişi ve kurumların bu platformda etkinlik göstermesiyle de olmuştur. Bakıldığında YouTube üzerinde pek çok haber kanalı, gazeteci ya da gazete bulunmaktadır. Dijitalin gelenekselden daha çok tercih edildiği günümüzde YouTube, geleneksel kökenli haberciliği dijitalle entegre eden bir hal almıştır. Gerek bireylerin gerek de haber kanalları ya da gazetecilerin paylaştığı içerikler ve sohbet özelliğinin olduğu canlı yayınlar ile haberlerin bireylere ulaşmasını sağlayan Youtube, sözü edilen bu kullanılma biçimleri ile üzerinde durulması gereken bir konu haline gelmektedir.

Bulut, YouTube'un video paylaşım imkânının en önde gelen platformlardan biri olduğunu ve son zamanlarda gazetecilerin burada var olma isteğini teşvik ettiğini belirtmiştir (2020: 729). Youtube, Türkiye'de çok uzun soluklu bir geçmişe sahip olmamasına rağmen habercilik alanında oldukça sık kullanılmaktadır. Bu platform içinde birçok gazeteci farklı sebeplerden dolayı bir araya gelmekte ve kendi haber bültenlerini belirli periyotlarda oluşturmaktadır.

Haberin Youtube üzerinden izleyicilerle buluşması temelde dört farklı şekilde olmaktadır. Bunlar;

- 1- Haber kanallarının televizyonla eş zamanlı olarak yapmış olduğu canlı yayınlarla,
- 2- Haber kanallarının televizyonda canlı yayınlayıp daha sonrasında parça parça yüklediği videolarla,
- 3- Herhangi bir medya kuruluşuna bağlı olmadan yurttaş habercilik temelinde kurularak sokak röportajları, spikerler ve alanında uzman kişilerin de dahil edildiği kanallarla,
- 4- Daha önceden medyada çalışmış olan ve sonrasında Youtube üzerinden içerik üretmeye başlayan deneyimli gazetecilerin kanalları aracılığıyla.

Youtube üzerinden haber üretiminin sağladığı gelir kaynağı da geleneksel medya ile kıyaslandığında farklılaşmaktadır. Geleneksel medyada reytingin ağır bastığı bir gelir modeli varken Youtube platformunda buna karşılık olarak abonelikler, beğeni ve izlenme sayıları gelmektedir. Kanal sahipleri yükledikleri videolara gelen yorumlar sayesinde de aynı zamanda hangi konunun daha çok beğenilip beğenilmediği gibi sorulara cevap bulmakta ve içeriklerinde de bu doğrultuda değişiklik yaratabilmektedir.

4. Yapay Zekâ ve Haber İlişkisi

Yapay zekâ sistemleri, insan beyninin bir kopyası gibi işlev göstermekte ve insanın yapabileceği ürünleri ortaya koymaya amaçlamaktadır. Yapay zekâ kavramına yönelik tanımlamalar çok eski tarihlerden itibaren yapılmaya devam etmekte ancak günümüzde kullanım alanını oldukça genişletmesi yönüyle daha fazla şekilde incelenir durumda olmaktadır. 1950'li yıllarda ilk olarak Alan Turing tarafından "Makineler düşünebilir mi?" sorusuyla ortaya atılan yapay zekâ kavramıyla birlikte makinelerin zeki olma ihtimalleri üzerinde durularak zekâ kavramının insan dışı bir varlık üzerinden incelenmesi mümkün kılınmıştır. Adalı, yapay zekâ kavramının kullanılmasındaki amacı insan gibi davranan bir bilgisayar geliştirmekte görerek, bilgisayarın zekâ seviyesini ölçme yöntemi olarak da Alan Turing tarafından ortaya konan ölçme yöntemini örnek göstermektedir (2017: 10). Turing testi, günümüzde popülerliğini korumakla birlikte hala kullanılmaktadır. Sözü edilen testin uygulaması ise makinelerin bireylerin karşısında gerçek bir zekâ olup olmadığına ikna edemeyeceğinin ölçülmesi ile olmaktadır.

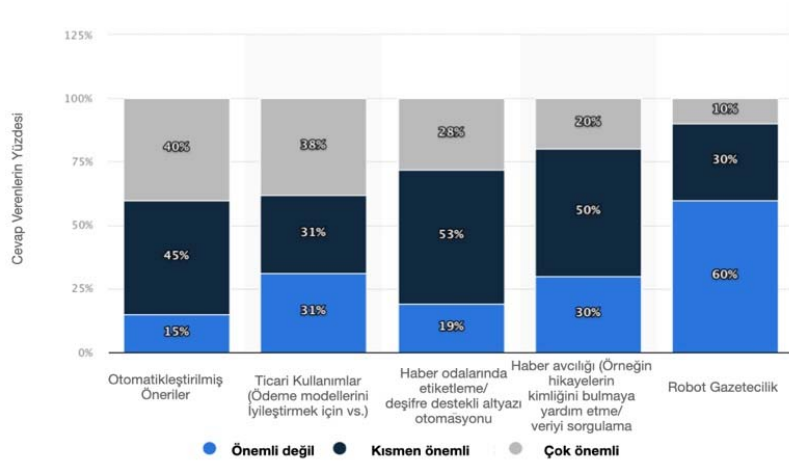
Turing testinin yanı sıra yapay zekâ sistemlerinin kavramsallaştırmasına yönelik ilklerden sayılabilecek çalışmaların tarihi ise 1956 yılına uzanmaktadır. Dartmouth Konferansı'nda yapılan çalışmalar neticesinde John McCarthy tarafından tanımı yapılan yapay zekâ o dönemde kendine bağlı birçok kavramın da doğmasını sağlamıştır. Sözü edilen konferansta; sibernetik, yapay sinir ağları, sinyal işleme, mantık teorisi ve bilişsel bilim gibi ayrı alanlar içinden Ray Solomonof, Marvin Minsky, Claude Shannon, John McCarthy, Nathan Rochester gibi bilim insanları çalışmıştır (Kaplan'dan akt. Binbir, 2021: 315). Yapay zekâ kavramı tek bir zekâ türünü ve tek bir uygulama biçimini temsil etmemekte; kendisiyle bağlantılı birçok kategoriye de içine almaktadır. Makine öğrenmesi, ses tanıma, doğal dil işleme uygulamaları yapay zekâ teknolojilerinin beraberinde getirdiği uygulamalar olmuştur. Her geçen gün yenilenen yapısıyla birlikte yapay zekâ teknolojileri sağlıktan eğitime, iletişimden mühendisliğe birçok alanda kullanılmaktadır. Teknolojinin hızla gelişmesinin paralelinde yapay zekânın artış gösteren hızı bu alanda verilen örneklerin de incelenmesini sağlamaktadır.

Yapay zekânın iletişim alanına girmesi ise birçok şekilde kendini göstermiştir. İnternet sitelerinde çıkan ve iletişim kurmayı sağlayan chat botlar, kişilerin gündelik işlerini yaparken onlara kolaylık sağlayan sanal

asistanlar, ses tanıma sistemine yönelik çalışan uygulamalar, telefonlarda kişilerin sesli bir şekilde yazı yazmalarına olanak tanıyan uygulamalar, kişilerin internet üzerinde hızlı bir şekilde bilgi almasına olanak tanıyan algoritmalar bu uygulamaların birkaçını oluşturmaktadır. İletişim alanı içinde gazeteciliğe daha özel bir perspektiften baktığımızda ise var olan veri gazeteciliği, robot gazeteciliği, algoritmik habercilik gibi çeşitlendirilecek yeni eklemler olduğu görülmektedir. Vaglis ve Bratsas'a göre (akt. Nnamdi & Nwanyanwu, 2021: 206), gazetecilik alanındaki dramatik değişim, doğrudan ileri teknoloji araçlarına bağlıdır. Guanah vd., yapay zekâ yazılımlarıyla, haberlerin ve verilerin bilgisayar programları aracılığıyla otomatik olarak üretilerek insanlar tarafından okunabilir şekillerde yorumlandığını, organize edildiğini ve sunulduğunu belirtmiştir (2020: 702). Robot habercilik olarak da bir örneği verilen bu yaklaşım, haber odalarına yapay zekâ teknolojilerinin girmesi neticesinde olmuştur. Robot gazetecilik, otomatik bir şekilde haber yazımı sağlama ve çeşitli algoritmaların desteğiyle bunu gerçek bir gazeteciden farksız yapma işidir. Başlangıçta, "robotlar" terimi gazetecilikte, insan gazetecilerle konuşabilen, onlar ve veriler arasında aracılık yapabilen robot araçları veya sanal yardımcılarını belirtmek için kullanılmıştır (Latar, 2018: 31). Robot gazeteciliğin günümüzdeki kullanım biçimiyle birlikte çalışma prensibi içinde önceden yazılmış olan haberlerdeki verilerin toplanması ve elde edilen bu verilerden anlamlı birer haber metni çıkarma işlemi yatmaktadır. Ağırlıklı olarak rutin tarzda haber üretimi gerçekleştiren robot gazeteciler, gazetecilik mesleğini yapan profesyonellere benzer şekilde haber metnini kurgulamakta ve yayınlamaktadır.

Robot gazeteciliğin dünyadaki gelişimine göz atıldığında, dönüm noktası olarak sayılabilecek olayın 2006 yılında Thomson Reuters'ın finans haberlerini toplamak için algoritmaları kullanacağını açıklaması olduğu görülmektedir (Momus'dan akt. Narin, 2017: 85). Robot gazeteciliğin en bilinen anlamda örneği ise Los Angeles Times gazetesiyle verilmiştir. QuakeBot sistemi, deprem haberlerini yazmak için gerekli olan algoritmaları içermektedir. Bu sistem, Los Angeles Times tarafından 2013 yılında California'nın güneyinde meydana gelen 4,4 şiddetindeki depremi yazmak için kullanılmıştır (Graefe, 2016: 24). Buna göre depremin gerçekleşme saati kaç olursa olsun herhangi bir muhabire gerek duyulmaksızın haber metni otomatik olarak oluşturulmakta ve okuyucuya sunulmaktadır. Robot haberciliğin kullanım alanı sadece deprem haberlerinde olmamakta; spor, hava durumu, teknoloji gibi birçok konuda haber üretimi gerçekleştirilmekte ve hatta üretilen haberler robot spikerler tarafından da sunulabilmektedir.

Statista şirketi, Aralık 2021 tarihi itibarıyla dünya çapındaki endüstri liderlerine göre 2022'de yayıncılar için yapay zekânın haber odalarında en önemli kullanımlarına dayalı yaptığı araştırmada çeşitli konulara değinmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Haber Odalarında Yapay Zekâ Kullanım Araştırması (Statista, 2022)

Buna göre haber odalarında çeşitli otomasyonların ve haberin kimliğinin bulunmasına yönelik uygulamaların yapay zekâ tarafından büyük oranda kullanılacağına yönelik beklentinin ön planda olduğu görülmektedir. Robot gazetecilik, yapay zekânın bir ürünü olmasına rağmen çok büyük bir ölçüde gelişim beklentisi yaratmayarak yüzde 10 oranında kalmaktadır.

Yapay zekâyı kullanmak, medya endüstrisinin tamamının zamandan ve maliyetten tasarruf sağlamasını sağlarken aynı zamanda haber sunumu da daha hızlı ve daha verimli yapmaya yardımcı olmaktadır. Bu algoritmaları kullanmak için de birçok şirket hizmet vermektedir. Robot haberciliğe kaynak sağlayacak algoritma tabanlı uygulamalar içinde ilk ciddi ticari girişim Northwestern Üniversitesi'nde başlatılan "Stats Monkey" isimli uygulama olmuştur. Bu uygulamayla birlikte spor alanında otomatik olarak hikaye yazımları gerçekleştirilmiştir. Stats Monkey projesi ise 2010 yılında Narrative Science şirketinin kurulmasına yol açmış ve bugün kullanıldığı anlamda robot gazeteciliği besleyen bir oluşum ortaya çıkmıştır. Narrative Science, Automated Insights, The Los Angeles Times Algorithms içindeki uygulamalar da otomatik olarak verileri toplamayı ve bu verilerden otomatikleştirilmiş bir haber yazımını oluşturmayı sağlamaktadır. Robot haberciliğinin bir başka örneği ise robot spikerler tarafından olmaktadır. Robot spikerler de yazılı metni sese dönüştürerek haber okuması gerçekleştirmektedir.

5. Yapay Zekâ ve Haber İlişkisine Kullanıcı Gözünden Bakmak: Sosyal Medyada Robot Haber Spikerlerine Gelen Yorumların İncelenmesi

5.1 Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada bir haber dağıtım mecrası olan YouTube üzerinden kullanıcıların robot spikerlere yaptığı yorumların incelenmesi ve bu inceleme sonucunda kullanıcıların hem haberde yapay zekâ kullanımına hem de robot spikerlere olan yorumlarının pozitif, negatif veya nötr olarak sorgulanması amaçlanmaktadır. Robot haber spikerlerinin yeni birer teknoloji olarak sayılması bu alanda kullanıcıların da daha önce alışık olmadığı anlamda bir haber deneyimi yaşaması bakımından araştırma önem taşımaktadır. Haberde yapay zekâ teknolojisinin kullanımına dair gelen yorumların incelenme sebebi ise robot spiker ya da robot muhabir etkisi olmaksızın kullanıcıların yapay zekâ konusuna olan görüşlerini ölçmek amacıyla. Çalışmada kadın ve erkek olmak üzere iki farklı spikerin kullanılması ile de cinsiyet olgusunun yapay zekâ temelli robotlar arasında bir fark yaratıp yaratmayacağını ölçmek amaçlanmıştır.

5.2 Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni YouTube platformu üzerinde yapay zekâ ile oluşturulmuş tüm haber videolarıdır. Sözü edilen evren içerisinde çalışmanın amacına uygun olması adına robot haberciliğin en görünür olduğu videolar içerisinde robot spiker videoları seçilerek çalışmanın örnekleminin oluşturulması amaçlanmıştır. Özellikle Çin Haber Ajansı Xinhua'da kullanılan spikerlerin "Bilgilendirmek için yorulmadan çalışacağını" söylemeleri ve günün 24 saati yayın yapabilecek kapasitede olmaları çalışmanın örnekleminin belirlenmesine katkı sağlamıştır. Bu sebeple seçilen her iki spikere dair Türkçe ve İngilizce videolar incelenmiştir.

5.3 Araştırmanın Yöntemi

Kullanıcı yorumlarından yola çıkarak yapılan bu çalışmada toplanan kullanıcı verileri içerik analizi yöntemiyle incelemeye tabi tutulmuştur. Stone vd., içerik analizinin bir metin içindeki karakterlerden tarafsız sonuçlar çıkarmaya yarayan bir teknik olduğunu belirtmişlerdir (akt. Koçak ve Arun, 2006: 22). Buna istinaden çalışmada hem Türkçe hem de İngilizce başlıklı aynı iki video toplanmış ve dört video üzerinden araştırma gerçekleştirilmiştir. Toplanan videoların çeşitlilik gösterme sebeplerinden biri de kadın ve erkek robot haber spikerlerine gelen yorumların cinsiyet temelinde bir değişim gösterip göstermediğini ölçmektir. Toplanan videolardan veri çekme yoluyla tüm yorumlar çekilerek Türkçe ve İngilizce videolar üzerinden robot haberciliğe verilen tepkiler haberde yapay zekâ kullanımına yönelik ve robot spikerlerin kendilerine yönelik pozitif, negatif veya nötr olarak ayrılmıştır. Videolara gelen tüm yorumlar değerlendirme kapsamına alınmamış; kullanıcıların kendi aralarında konuştukları, anlamı olmayan kelimelerin kullanıldığı, sadece ifade ile yorum yapıldığı yorumlar ayrılmıştır. Videolara yapılan İngilizce yorumlar ise tamamının Türkçeye çevrilmesinin ardından değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

5.4 Araştırmanın Varsayımları

- V1. Robot haber spikerlerine yönelik her iki videoda da negatif yorumun sayısı hem Türk hem yabancı YouTube kullanıcılar üzerinden fazla olmaktadır.
- V2. Haberde yapay zekâ kullanımına yönelik her iki videoda da Türk YouTube kullanıcıları negatif kalmaktadır.
- V3. Kadın robot spikerine karşı YouTube kullanıcıları cinsiyet temelli herhangi bir olumsuz yorumda bulunmamıştır.
- V4. Her iki kullanıcı grubu da karşılaştırıldığında birbirleriyle benzer tepkilerin verildiği görülmektedir.

5.5 Bulgular

Çalışmada öncelikli olarak yüklenen robot spikeri videolarına dair künye çıkarılmıştır. Bu kapsamda dört haber videosu elde edilmiş ve bu videoların izlenme sayısı, beğenilme ve beğenilmeme sayıları, yorum sayıları analiz edilmiştir. Buna göre erkek haber spikerinin kullanıldığı videoların künyesi tablolaştırılmıştır (Tablo 1 ve Tablo 2).

Tablo 1. “*Dünyanın İlk Yapay Zekâ Spikeri*” Başlığıyla Atılan Video Künyesi

Başlık:	Dünyanın ilk yapay zekâ spikeri
URL:	https://www.youtube.com/watch?v=4UNdkYWjIsY
Süresi:	1 dakika 21 saniye
Yüklenme tarihi:	8 Kasım 2018
İzlenme sayısı:	96.714
Beğenilme sayısı:	324
Beğenilmeme sayısı:	49
Yorum sayısı:	136

Tablo 2. “*China’s AI News Anchor*” Başlığıyla Atılan Video Künyesi

Başlık:	China’s AI news anchor
URL:	https://www.youtube.com/watch?v=bmqd9nYH5Fw
Süresi:	1 dakika 30 saniye
Yüklenme tarihi:	9 Kasım 2018
İzlenme sayısı:	218.721
Beğenilme sayısı:	1.037
Beğenilmeme sayısı:	147
Yorum sayısı:	346

Her iki tablo da aynı haber spikerine ve aynı haber metnine ait videoların bilgisini içermektedir. Buna göre birebir aynı içeriğe sahip yabancı içerikli video yabancı ülkedeki kullanıcılar tarafından hem daha fazla izlenmiş hem de daha fazla geri bildirim almıştır. YouTube platformuna yüklenme tarihleri incelendiğinde ise her iki videonun da hemen hemen aynı tarihlerde yüklendiği görülmektedir.

Kadın haber spikerinin kullanıldığı videoların ikisi de önceki örneklerinde olduğu gibi aynı haber videosunu içermiş ancak biri Türkçe biri de İngilizce olarak kullanıcılarla buluşmuştur (Tablo 3 ve Tablo 4). Buna göre Türkçe içerikli videonun İngilizce içerikli olan videoya kıyasla daha önce platforma yüklendiği görülmektedir. Bunun paralelinde izlenme sayısında da artış yine ilk video yükleyen taraf üzerinde gözlenmektedir. Video süreleri birebir aynı olan iki videoda da beğenilme sayıları beğenilmeme sayılarından çok daha fazla olmuştur. Buna göre her iki dilde de videoların benzer etkiyi yarattığı söylenebilmektedir.

Tablo 3. “*Robot Haber Spikeri!*” Başlığıyla Atılan Video Künyesi

Başlık:	Robot Haber Spikeri!
URL:	https://www.youtube.com/watch?v=WpXHinzfEaE
Süresi:	1 dakika 3 saniye
Yüklenme tarihi:	23 Şubat 2019
İzlenme sayısı:	25.748
Beğenilme sayısı:	115
Beğenilmeme sayısı:	10
Yorum sayısı:	21

Tablo 4. “China's Xinhua Presents News Using Robot News Anchor” Başlığıyla Atılan Video Künyesi

Başlık:	China's Xinhua presents news using robot news anchor
URL:	https://www.youtube.com/watch?v=tgaOf5BGnOc
Süresi:	1 dakika 3 saniye
Yüklenme tarihi:	4 Mart 2019
İzlenme sayısı:	23.167
Beğenilme sayısı:	121
Beğenilmeme sayısı:	8
Yorum sayısı:	13

Tablolarda gelen yorumların analizi, aynı içerikli videoların kıyaslanması yoluyla yapılmaktadır. Buna göre aynı içerikli “Dünyanın İlk Yapay Zekâ Spikeri” ve “China’s AI News Anchor” videolarına gelen yorumların dağılımı gösterilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Haberde Yapay Zekâ Kullanımına Yönelik Kullanıcı Yorumları

Video İsmi	Pozitif Yorumlar		Negatif Yorumlar		Nötr Yorumlar		Toplam	
	Sayı	Toplam Yorumlar İçindeki Yüzdesi	Sayı	Toplam Yorumlar İçindeki Yüzdesi	Sayı	Toplam Yorumlar İçindeki Yüzdesi	Sayı	Yüzde
Dünyanın İlk Yapay Zekâ Spikeri	4	%40	4	%40	2	%20	10	%100
China’s AI News Anchor	-	-	22	%68.75	10	%3.2	32	%100

Haberde yapay zekâ kullanımına ilişkin kullanıcılar daha az oranda yorum yapmışlardır. Yorumlar incelendiğinde “China’s AI News Anchor” videosunda haberde yapay zekâ teknolojilerinin kullanımına yönelik herhangi bir yorum gelmediği ancak negatif yorumların baskın olduğu dikkat çekmektedir. Her iki videoda da yapay zekâ ve haber ilişkisine yönelik nötr değerlendirilecek az sayıda yorum yapılmıştır. Buna göre, “Dünyanın İlk Yapay Zekâ Spikeri” başlıklı video altına atılan “Bizde de olur inşallah”, “Çok iyi bir teknoloji” yorumları kullanıcıların haberde yapay zekâ kullanımını desteklediklerini gösterir niteliktedir. “China’s AI News Anchor” videosundaki “Güvenilir değil, bu teknoloji 5 yıl sonra kullanılmaz”, “Tamamen para israfı” gibi yorumlar haberde yapay zekâ teknolojilerine gelen olumsuz yorumlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Tablo 6. Haberde Yapay Zekâ Kullanımına Yönelik Kullanıcı Yorumları

Video İsmi	Pozitif Yorumlar		Negatif Yorumlar		Nötr Yorumlar		Toplam	
	Sayı	Toplam Yorumlar İçindeki Yüzdesi	Sayı	Toplam Yorumlar İçindeki Yüzdesi	Sayı	Toplam Yorumlar İçindeki Yüzdesi	Sayı	Yüzde
Robot Haber Spikeri!	1	%25	2	%50	1	%25	4	%100
China's Xinhua Presents News Using Robot News Anchor	-	-	-	-	-	-	-	-

“China's Xinhua Presents News Using Robot News Anchor” başlıklı video içerisinde kullanıcılar haberde kullanılan bu teknolojilere dair herhangi bir değerlendirme yapmamıştır (Tablo 6). “Robot Haber Spikeri”

videosuna gelen yorumlar az da olsa ağırlıklı olarak negatif bir görüşün hakim olduğu görülmektedir. Kullanıcılar ağırlıklı olarak haberde kullanılan robot spiker üzerine yoğunlaşmış ve spiker üzerinden yorumlarını paylaşmıştır.

Tablo 7. Robot Haber Spikerine Yönelik Kullanıcı Yorumları

Video İsmi	Pozitif Yorumlar		Negatif Yorumlar		Nötr Yorumlar		Toplam	
	Sayı	Toplam Yorumlar İçindeki Yüzdesi	Sayı	Toplam Yorumlar İçindeki Yüzdesi	Sayı	Toplam Yorumlar İçindeki Yüzdesi	Sayı	Yüzde
Dünyanın İlk Yapay Zekâ Spikeri	19	%54.28	9	%25.71	7	%19.99	35	%100
China's AI News Anchor	15	%19.23	56	%71.79	7	%8.97	78	%100

“Dünyanın İlk Yapay Zekâ Spikeri” ve “China’s AI News Anchor” başlıklı her iki videoda da birbirinden farklı şekilde yorumlar kendini göstermiştir (Tablo 7). Türkçe videoda spikere yönelik olumlu bir bakış açısı hakimken aynı video İngilizce olarak yayımlandığında negatif yorumların baskın olduğu görülmektedir. “Dünyanın İlk Yapay Zekâ Spikeri” videosuna gelen yorumlar içinde ağırlıklı olarak kullanıcılar robot spikerleri çok gerçekçi bulduklarını iletilmişlerdir. “Robot olan orjinalden daha gerçek duruyor”, “İnsan bu bence”, “Adamlar robot yapmış helal valla” yorumları bu duruma örnek gösterilebilmektedir. “China’s AI News Anchor” videosuna gelen “Bu iyi bir şey değil, teknoloji hepimizin sonunu getirecek”, “Konuşurken yanlış heceliyor”, “Robot spiker yakında insanların işini elinden alacak”, “Geleceğin spikerleri için iş imkanı artık yok” gibi yorumlar ise robot spikerlere yönelik düşüncelerin negatif yönde olduğunu gösterirken robot spikerlerin kişilerin gelecekteki işlerini elinden alacaklarına dair duyulan korkuyu aktarmaktadır.

Tablo 8. Robot Haber Spikerine Yönelik Kullanıcı Yorumları

Video İsmi	Pozitif Yorumlar		Negatif Yorumlar		Nötr Yorumlar		Toplam	
	Sayı	Toplam Yorumlar İçindeki Yüzdesi	Sayı	Toplam Yorumlar İçindeki Yüzdesi	Sayı	Toplam Yorumlar İçindeki Yüzdesi	Sayı	Yüzde
Robot Haber Spikeri!	1	%12.5	7	%87.5	-	-	8	%100
China's Xinhua Presents News Using Robot News Anchor	4	%80	-	-	1	%20	5	%100

“Robot Haber Spikeri” videosuna gelen yorumlarda kullanıcılar ağırlıklı olarak robot haber spikerine yönelik cinsiyetçi küfürler ve argo sözler kullanarak negatif bir yorum yazma eğiliminde bulunmuştur (Tablo 8). Benzer bir haberin erkek robot spiker tarafından sunulduğunda olumlu yorumun ağırlık kazanması, robot spikerler arasında cinsiyete dayalı yorumlamaların da farklılaştığını göstermektedir. İngilizce olarak yayınlanan “China's Xinhua Presents News Using Robot News Anchor” videosunda ise oldukça az yorum gelmekle birlikte kullanıcıların büyük bir çoğunluğu anlamı olmayan harfler ya da çeşitli ifadeler göndermiştir (Tablo 8). Video altına gelmiş olan beş yorumun dört tanesi olumlu olarak değerlendirilmeye alınmıştır.

6. Sonuç

Haberin sosyal medya platformlarında yayınlanması hem teknolojik gelişmelere ayak uydurmak hem de hedef kitle ağını genişletmek adına önemli bir hal almıştır. Öyle ki birçok haber sitesi, gazeteci ya da bağımsız kişi/kuruluş haberlerini bu mecralar üzerinden eş zamanlı olarak iletmektedir. Bu mecralardan biri olan YouTube, her konuda içerik oluşturulabilen bir video paylaşım platformudur. YouTube üzerinden habercilik yapmak; kullanıcıların yorumlarını, beğeni / beğenmeme sayılarını, abonelikleri görerek ilgili konuya dair bilgi edinmenin de kapısını aralamaktadır. Çalışmada bu sebeple kullanıcıların içeriğe olan tepkilerinin analiz edilmesi amacıyla YouTube platformu seçilmiştir.

YouTube platformuna yüklenen robot haber spikerleri videoları birçok kullanıcı tarafından izlenmekte ve görüş almaktadır. Robot haber spikerleri, yapay zekâ olarak adlandırılan ve günümüzde oldukça popüler hale gelen uygulamaların haber merkezi içerisine girmesiyle ortaya çıkmıştır. Spikerler, kendilerine kodlanan şekilde haber sunumu yapmakta ve bunu yaparken gerçek bir spiker gibi davranmayı amaçlamaktadır. Bu yöntemle yapılan haber sunumuna hedef kitlenin verdiği tepki de büyük oranda önem kazanmaktadır. Çalışmada hedef kitlenin tepkisinin ölçülmesi amacıyla toplam iki haber videosu Türkçe ve İngilizce olarak seçilmiş ve dört video üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Birbirinden farklı iki robot spiker videosunun kullanılmasının amacı cinsiyet yönünde de yorumların farklılaşp farklılaşmadığını ölçmektir.

Buna göre çalışmanın başında verilen dört varsayım içerisinden bir tanesi gerçekleşmiştir. Buna göre V2 varsayımı doğrulanmış ve haberde yapay zekâ kullanımına yönelik her iki Türkçe videoda da kullanıcılar negatif olarak yaklaşmışlardır. V1 varsayımı robot haber spikerlerine yönelik videolara gelen yorumların tümünde robot haber spikerine verilen tepkilerin genelinin negatif olacağından söz etmektedir. Ancak Türkçe video altına gelen yorumlar robot haber spikerine yönelik oldukça dengeli bir dağılım içermektedir. V3 varsayımı kullanıcıların cinsiyet temelinde bir yorum farklılaşması göstermeyeceği yönünde olsa da kadın robot spikerine gelen cinsiyet temelli negatif yorumların fazlalığı sebebiyle geçersiz olmaktadır. V4 varsayımında her iki kullanıcı grubunun da benzer tepkiler verdiğinin söz edilmesi hem haberde yapay zekâ kullanımını hem de robot spikerlere yönelik tepkilerin ölçümü sonucunda birbirinden farklı görüşlerin ortaya çıkmasıyla geçersiz sayılmaktadır.

Buna göre Türkçe ve İngilizce videoların altındaki yorumlar, haberde yapay zekâ teknolojilerinin kullanılmasına olumsuz yaklaşmaktadır. Bu konuda negatif yorumlar, haberdeki teknolojilerin yapay zekâ içerisine girdikten sonra gerçek olarak algılanmayacağı yönündedir. Söz gelimi kullanıcıların bu teknolojilerin insanlığın sonunu getirecek teknolojiler olduğunu belirtmesi ve bundan dolayı yaygınlık kazanmasını istememesi yapay zekâ konusunun yarattığı endişelerden sadece birini oluşturmaktadır. Bu konuda yapılan diğer yorumların da benzer şekilde olması toplumda yapay zekâ konusuna yönelik var olan düşüncenin bir yansımasını oluşturmuştur.

Robot haber spikerinin kendisinin incelenmesi ise her iki videoda da farklılık göstermiştir. Buna göre İngilizce olan videolara gelen yorumlar robot spikerlerin insanların mesleğini elinden alacağına, robotun insanı görünmediğine, bunun bir robot değil grafik tasarımı olduğuna, diksiyon konusunda çok eksikliğinin olduğuna ve bunun da gerçeklikten uzaklaştığına yönelmektedir. Türkçe videolar arasında ise negatif ve pozitif yorumlar birlikte değerlendirildiğinde dengeli bir dağılım izlendiği görülmektedir. Türkçe videolar arasında en fazla negatif yorum kadın robot spikerine gelmekte ve cinsiyetine yönelik olumsuz bir tutum sergilenmektedir. Türkçe videolardaki pozitif yönde yorumların büyük bir çoğunluğunu ise robot spikerin gerçek bir spikere çok benzediği ve kullanımının artırılması gerekliliği yönündeki görüşler oluşturmaktadır.

Kaynaklar

- Abhijnan C., Rajdeep S., Ayushi M., & Niloy G., (2017). Tabloids in the Era of Media? Understanding the Production and Consumption of Clickbaits in Twitter. *SSRN Electronic Journal*. 10.2139/ssrn.3034591.
- Adalı, E. (2017). “Yapay Zekâ” İnsanlaşan Makineler ve Yapay Zekâ. *İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı Dergisi*. Ocak-Mart 2017: 8-9, İstanbul.
- Bulut, S. (2020). Egemen Söylemin Kıyısındakiler: Alternatif Bir Platform Olarak YouTube’da Gazetecilik ve Gazeteciler Üzerine Bir İnceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 727-748.
- Çetinkaya, A. (2017). Basın İşletmelerinde Çevrimiçi Gazetecilik ile İstihdam ve İşgücü Becerilerinin Dönüşümü. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(1), 380-398.
- Graefe, A. (2016). Guide to Automated Journalism. Tow Center for Digital Journalism Report. Erişim Adresi <http://towcenter.org/research/guide-to-automated-journalism/>. 18.01.2022 tarihinde erişildi.

- Guanah, J. S., Agbanu, V. N., & Obi, I. (2020). Artificial Intelligence And Journalism Practice in Nigeria: Perception Of Journalists in Benin City, Edo State. *International Review of Humanities Studies*, 5(2).
- Karahan, S. E. (2021). Dönüşen İletişim Teknolojilerinin Haber Üretim Süreci ve Gazetecilik Mesleğine Etkileri. *Akademik Açı*, 1(2), 5-43.
- Koçak, A., Arun, Ö. (2006). İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(3), 21-28.
- Latar, N. L. (2018). Robot Journalism. *Robot Journalism: Can Human Journalism Survive?* içinde. Singapur: World Scientific Publishing Company.
- Lewis, S. C., Kaufhold, K., & Lasorsa, D. L. (2010). Thinking About Citizen Journalism: The Philosophical and Practical Challenges of User-Generated Content for Community Newspapers. *Journalism Practice*, 4(2), 163-179.
- Mythen, G. (2010). Reframing Risk? Citizen Journalism and the Transformation of News. *Journal of Risk Research*, 13(1), 45-58.
- Narin, B. (2016). *G@zetecilik 2.0 İnternet Gazeteciliğinde Hipermetinsellik*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Pavlik, J. V. (2013). *Yeni Medya ve Gazetecilik*. Phoenix: Ankara.
- Richmond, S. (2008). How SEO is Changing Journalism. *British Journalism Review*. 19: 4, 51–55.
- Santin, M., & Monzoncillo, J. M. (2020). The Use of Youtube by the Spanish Press: A Model to be Defined. *El Profesional de la Información*, 1(29), 1-14.
- Statista. (2022). Most Important Newsroom Uses Of AI (Artificial Intelligence) for Publishers in 2022 According to Industry Leaders Worldwide as of December 2021. Erişim Adresi <https://www.statista.com/statistics/1119232/predictions-ai-initiatives-for-publishers/>. 18.01.2022 tarihinde erişildi.
- Şen, A. F., & Yılar, Ö. E. (2020). Türkiye’de Gazeteciliğin Dijital Dönüşümü: Ensonhaber, Hürriyet ve Medyascope Haber Siteleri Örnekleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(2), 391-414.
- Tok, İ. (2021). Ulusal Gazetelerin Bir Haber Mecrası Olarak Youtube’u Kullanma Biçimlerinin İncelenmesi. *Selçuk İletişim*, 14(1), 306-335.
- Uskali, T. I., & Kuutti, H. (2015). Models and Streams of Data Journalism. *The Journal of Media Innovations*, 2(1), 77-88.
- Zinderen, A. (2021). YouTube Ortamındaki Haberciliği Haritalandırmak: Gazetecilerin YouTube Haber Kanalları Üzerine Tanımlayıcı Bir Çalışma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE SOSYAL MEDYADA KENDİNİ İFADE ETME DÜZEYİ VE BOYUTLARI

Level and Dimensions of Self-Disclosure in Social Media During the Covid-19 Pandemic Process

Şükrü BALCI¹ ve Yavuz DEMİR²

¹Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Konya, sukrubalci@selcuk.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0477-0622

²YÖK 100/2000 Doktora Öğrencisi., Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Konya, dmryavuz@gmail.com, orcid.org/0000-0002-9755-0150

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
25.02.2022

Kabul/Accepted:
12.04.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1079138

Anahtar Kelimeler

Sosyal medya, COVID-19, pandemi, kendini ifade etme

Keywords

social media, COVID-19, pandemic, self-disclosure

ÖZ

Bu çalışmada, COVID-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin sosyal medya ağlarında kendini ifade etme düzeyi ve boyutları incelenmiştir. Bu kapsamda Selçuk Üniversitesi'nde eğitim gören 417 öğrenciyle yüz yüze anket tekniği uygulanarak bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Karantina-kısıtlama günlerinde yalnızlaşan bireyler, sosyal medya ağlarını daha sık kullanmaya ve vakit geçirmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak bu ağlarda kendini ifade etme davranışları değişmiştir. Çalışma sonucunda, üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım sürelerinde artış tespit edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin sosyal medya ağlarında vakit geçirdiği sürenin artışı, kendini ifade etme davranışlarına da yansımıştır. Katılımcıların sosyal medya ağlarında ortanın üzerinde kendini ifade etme davranışları sergilediği belirlenmiştir. Cinsiyete göre kendini ifade etme davranışlarını belirlemek için yapılan Betimleyici istatistik sonuçlarına göre kadınların erkeklere göre, sosyal medyada kendini ifade etme düzeyi daha yüksektir. Katılımcıların sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışlarını ve alt boyutlarını tespit etmek için Açımlayıcı Faktör Analizi yapılmış ve kendini ifade etme davranışlarını temsil eden 5 alt boyut tespit edilmiştir. Bunlar sırasıyla; Miktar, Niyet, Dürüstlük, Olumluluk ve Kontrol'dür.

ABSTRACT

In this study, the level and dimensions of university students' self-expression in SMN (social media networks) during the COVID-19 pandemic were examined. In this context, a field study was carried out by applying face-to-face survey technique with 417 students studying at Selcuk University. Individuals who became lonely during quarantine-restriction days started to use SMA more frequently use and spend time. Accordingly, self-expression behaviors have changed in these networks. As a result of the study, an increase was found in the duration of SMA use of university students. The increase in the amount of time university students spend on SMA is also reflected in their self-expression behaviors. The average level of self-expression of the participants in SMA was determined as 72.18, and it was determined that they exhibited self-expression behaviors above the average. According to the descriptive statistical results made to determine the self-expression behaviors according to gender, the level of self-expression in social media is higher for women than for men. Exploratory Factor Analysis was conducted to determine the participants' self-expression behaviors and sub-dimensions in social media networks, and 5 sub-dimensions representing self-expression behaviors were determined. These are respectively; Quantity, Intention, Honesty, Positivity, and Control.

Atf/Citation: Balci, Ş. ve Demir, Y. (2022). Covid-19 Pandemi Sürecinde Sosyal Medyada Kendini İfade Etme Düzeyi ve Boyutları. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(711-724).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Şükrü BALCI, sukrubalci@selcuk.edu.tr

1. Giriş

Toplumsal yaşamın en önemli iletişim ortamlarının başında gelen sosyal medya ağları bireylerin, sosyalleşmesine, eğlenmesine, vakit geçirmesine, bilgilenmesine ve kendini ifade etmesine yardımcı olmaktadır (Balcı ve Demir, 2018: 339). COVID-19 pandemi sürecinde sosyal medya ağlarının bu özelliklerinden dolayı önemi daha da artmıştır. Karantina-kısıtlama günlerinde yalnızlaşan bireyler, sosyal medya ağları aracılığıyla iletişim kurmakta, anlık gelişmeleri takip etmekte ve aynı zamanda kendini ifade etmektedir. Bu süreçte fiziksel olarak yalnızlaşan bireyler, sosyal medya ağlarında kendilerini ifade ederek duygu ve düşüncelerini diğer kullanıcılarla paylaşmaktadır.

Sosyal medya ağları, COVID-19 pandemi salgınında üniversite öğrencilerinin yaşam kesintilerinden oluşan boşluğu tamamlamalarına ve kendilerini ifade etmelerine (Zhen, Nan ve Pham, 2021), kişisel bilgilerini paylaşmalarına (Bazarova ve Choi, 2014), bu dönemde yaşanan stresi azaltmalarına (Zhen ve diğerleri, 2021) ve psikolojik iyi oluş üzerinde olumlu etkiler yaratmaya yardımcı olmaktadır (Luo ve Hancock, 2020). Sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışları üzerinde, anonim olarak yapılan paylaşımlar (Ma, Hancock ve Naaman, 2016), sosyal medya ağının yapısal özellikleri (Choi ve Bazarova, 2014) ve yaş gibi demografik özellikler etkili olmaktadır (Balcı ve Arsal Gölcü, 2019). Sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışlarının çeşitli etkenler çerçevesinde değişmesi, özellikle de küresel salgın sürecinde çevrimiçi kendini ifade etme davranışlarının tespit edilmesinin önem kazanmasına yol açmıştır.

Günümüzde genç bireylerin en yaygın olarak kullandığı iletişim mecralarının başında gelen sosyal medya ağlarına (Balcı ve Baloğlu, 2018: 211), COVID-19 pandemi sürecinde sosyal mesafe ve sokağa çıkma yasaklarının yaygınlaşmasıyla birlikte, üniversite öğrencileri destek almak, eğlenebilmek, bağlantı kurabilmek ve kendini ifade edebilmek için daha fazla yönelmiştir (Nabity-Grover, Cheung ve Thatcher, 2020). Bu süreçte üniversite öğrencilerinin kendilerini nasıl ifade ettiklerinin belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin COVID-19 sürecinde sosyal medya ağlarında kendilerini ifade etme davranışlarının düzeyini ve boyutlarını incelemektedir. Araştırmada, üniversite öğrencilerinin cinsiyet gibi demografik özelliklerine göre, sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışları arasındaki farklar analiz edilmiştir.

2. COVID-19 Pandemi Sürecinde Sosyal Medya

Günümüz ağ toplumunda iletişim olgusunun yeniden inşa edilmesiyle geleneksel medya araçlarının yerini sosyal medya ağları almaya başlamıştır. Sosyal medya ağlarının sunduğu etkileşimsel olanaklar, geleneksel medya araçlarının sunduğu tek yönlü iletişimin önüne geçerek, kullanıcı sayısını hızla artırdığı dikkat çekmektedir (Subölen, 2020: 124). Bu da sosyal medya ağlarının geleneksel kitle iletişim araçlarına göre daha hızlı benimsenmesine ve bireylerin yaşamında önemli değişikliklere yol açmıştır (Solmaz, Tekin, Herzem, Demir, 2013: 23). Sosyal medya ağlarının etkileşime olanak tanıyan yapısı, her kesimden bireyin bu ağlarda sosyal çevreler oluşturmaya neden olmuştur. Bu da sosyalleşme kavramının ve anlamının değişmesine sebep olmuştur. (Vural ve Bat, 2010: 3349). Sosyal medya ağlarında bireyler, hiç tanımadıkları diğer kullanıcılarla etkileşim kurabilmekte ve kendi çizdiği özgürlük alanları çerçevesinde sosyalleşebilmektedir (Balcı, Gölcü ve Arsal Gölcü, 2019: 175).

Sosyal medya ağları bireylerin sosyalleşme, kendi kişisel sayfalarını oluşturabilmelerine, fotoğraf, video gibi görüntü malzemelerini aktarabilmelerine, diğer kullanıcıların bilgilerine/verilerine erişebilmelerine, canlı sohbetler gerçekleştirmelerine olanak tanımaktadır (Balcı ve Baloğlu, 2018: 211). Sosyal medya ağları olağanüstü toplumsal olaylarda bireylerin birbiriyle hızlı bir şekilde iletişim kurabilmesi açısından da son derece önemlidir. COVID-19 pandemi salgını sırasında sosyal medya ağları bilginin yayılmasında kilit rol oynarken, birçok olumlu ve olumsuz tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Sosyal medya ağlarının bilinçli ve doğru bir şekilde kullanımı, yeni bilimsel bilgilerin hızlı bir şekilde yayılmasını, teşhis ve tedavi bilgilerinin paylaşılmasını, mevcut durumun bilgilendirilmesinin yapılması gibi olumlu özelliklerin yanında bireylerin altta yatan psikiyatrik hastalıkları olan veya olmayan kişilerde korku, stres, depresyon ve kaygı gibi rahatsızlıkları ortaya çıkarma potansiyeline de sahiptir (Gonzalez-Padilla ve Tortolero-Blanco, 2020: 120-122). Öncelikle COVID-19 pandemi salgınıyla birlikte girilen kısıtlama-karantina günlerinde bireylerin sosyal medya kullanımı artış göstermiştir (Brailovskaia ve Margraf 2021; Brailovskaia, Cosci, Mansueto, ve Margraf, 2021; Drouin, McDaniel, Pater ve Toscos, 2020; Boursier, Gioia, Musetti, ve Schimmenti, 2020; Lisitsa, Benjamin, Chun, Skalisky, Hammond, ve Mezulis, 2020; Geirdal, Ruffolo, Leung, Thygesen, Price, Bonsaksen, ve Schoultz, 2021). Sosyal medya kullanımının bireysel ruh sağlığı ve davranışı üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğu tespit edilmesine rağmen; pandemi sürecinde bilgi kaynağı olarak bilinçli ve dikkatli şekilde kullanılmasının önemi de tespit edilmiştir (Brailovskaia ve diğerleri, 2021: 1). Bunun yanında kısıtlama-karantina süreçlerinde eve kapanan bireylerde var olan psikolojik rahatsızlıklar artış gösterirken, diğer taraftan da yeni psikolojik rahatsızlıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Pandemi sürecinde yüksek düzeyde sosyal medya kullanımı, ruh sağlığını kötü yönde etkilerken; özellikle bu dönemde sosyal medyaya yönelmenin depresyon (Zhao ve Zhou, 2020), anksiyete (Hou, Bi, Jiao, Luo, ve Song, 2020), yalnızlık kaygısı (Geirdal ve diğerleri, 2021; Boursier ve diğerleri, 2020; Lisitsa ve diğerleri, 2020; Misirlis, Zwaan, Sotiriou ve Weber, 2020) korku, endişe ve stres gibi psikolojik rahatsızlıkları artabildiği tartışılmaktadır (Hong, Liu, Ding, Fu, Zhen, ve Sheng, 2021; Zhong, Jiang, Xie, ve Qin, 2020). Özellikle yoğun stres altındaki bireylerin sosyal medyada kendilerini daha sık ve samimi bir şekilde ifade ettiği tespit edilmiştir (Zhang, 2017). Sosyal ağlarda kendini ifade etme, bireylerin, benzer rahatsızlıklar içerisindeki kişilerle etkileşim kurmasını kolaylaştırırken; bu sanal etkileşim, stresle başa çıkılmasına yardımcı olmaktadır (Matthews, Murnane, Snyder, Guha, Chang, Doherty, ve Gay, 2017: 72). Oluşturulan etkileşimler, olumsuz, kopuk veya dışlanmış gibi hissetmeyi de beraberinde getirebilmektedir. Yine sosyal ağlarda kendini sunan bireyler, başkalarının, kendilerini nasıl yargıladığıyla ilgili endişeleri arttırabilmektedir (Weinstein, 2018: 3609).

3. Sosyal Medya Ağlarında Kendini İfade Etme

Gündelik hayatın bir simülasyonu olarak oluşturulan sosyal medya ağları, bireylere kendilerini anlatmada çeşitli olanaklar sunmaktadır. Gündelik hayatta yeterince kendini ifade edemeyen, kendi benliğini istediği gibi ortaya koyamayan bu bireyler, sosyal ağlarda istediği gibi kendini sunabilmektedir (Balcı ve Arsal Gölcü, 2020: 119). Bireyler sosyal medya ağlarında yoğun kişisel duygu ve düşüncelerin yanı sıra gündelik hayatın sıradanlığına kadar düşüncelerini ifade ederek, bu bilgileri çok sayıda, tanınan veya tanınmayan kişilerle paylaşmaktadır. Bireylerin sosyal medya ağlarında kendilerini sunmaları, kamusal ve mahremiyet arasındaki sınırların bulanıklaşmasına yol açsa da bireyler kendilerini ifade etmek için sosyal medya ağlarını kullanmaya devam etmektedir (Bazarova ve Choi, 2014: 635).

Birçok yönüyle çevrimiçi iletişim yüz yüze iletişimden farklıdır. Bireyler sosyal medya ağlarında kendilerini anlatırken, gerçek benliklerini açıp açmadıkları veya kendilerini idealize edilmiş ve sosyal çevreye uygun özelliklerini yansıtır yansıtmadığı tartışma konusu olmaktadır. Çevrimiçi iletişimin anonimlik, kişisel bilgilerin sınırlı olarak sunulması, eşzamansızlık, çoklu izleyicilere ulaşma ve takipçilerden geri bildirim alınması gibi özellikleri sosyal medya ağlarında kendini ifade etmeye teşvik etmektedir (Schlosser, 2020: 1). Özellikle genç bireylerin, sosyal medya ağlarında kendilerini sunmaları, kimlik gelişimi ile aidiyet duygusunun oluşumuna yardımcı olabilmektedir (Davis, 2012).

Sosyal medya ağlarında kendini ifade etme, kullanıcıların sosyal bağlar kurmasına, sosyal sermayenin gelişmesine ve sürekliliğine yol açmaktadır. Kullanıcıların sosyal medya ağlarında kendilerini anlatma davranışları üzerinde güven, algılanan fayda, mahremiyet kaygıları gibi etkenlerin yanında (Sharif, Soroya, Ahmad, ve Mahmood, 2021: 1) sosyal medya ağlarının yapısal özellikleri etkili olmaktadır (Choi ve Bazarova, 2014: 491; Jaidka, Guntuku, ve Ungar, 2018: 141). Twitter'daki retweet işlevinin bilgileri genele ulaştırabilmesi ve yayılımın hızlı olması, Facebook da ise onaylanan arkadaşlara gönderilerin ulaştırılması gibi özellikle kendini ifade etme davranışlarını şekillendirmesinin yanında (Him, Cabosky, ve Meyer, 2020: 309) Facebook'un Twitter'da olduğu gibi gönderi sınırının olmaması kullanıcıların kendilerini daha iyi sunmalarına olanak tanımaktadır. Kullanıcılar aileleri, kişisel kaygıları ve duyguları hakkında Facebook'ta kendini açmayı/ifade etmeyi tercih ederken, ihtiyaçlarını ve isteklerini ise Twitter'da dile getirmeyi tercih etmektedir (Jaidka ve diğerleri, 2018: 141).

Sosyal medya ağlarında kendini ifade etmeyi etkileyen önemli faktörlerden biri de içerik yakınlığıyla ilgilidir. Sosyal medya ağlarında kendini anlatma davranışları üzerinde özdeşleşme (gerçek ad ile anonim) ve takipçi tipi (sosyal bağlar ile gündelik hayattaki kişiler) önemli olmaktadır. Yüz yüze iletişimde içerik yakınlığı kendini ifade etmeyi düzenlemektedir. İçerik yakınlığı arttıkça kendini sunmaları da azalmaktadır. Bu durum sosyal medya ağlarında da devam etmektedir. Anonimlik ve sosyal ağlar üzerinden kurulan arkadaşlıklar da kendini ifade etme düzeyini arttırırken, yakınlık ise, ortamdan bağımsız olarak kendini sunma davranışlarını şekillendirmektedir (Ma ve diğerleri, 2016: 3857).

Sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışları hem iletişimsel yakınlığa hem de kopukluğa yol açmaktadır. Kendini ifade eden bireyler, başkalarının yargılarıyla ilgilenmenin yanı sıra, davranışları onaylamayı da kolaylaşmaktadır. Kendini ifade etme bir taraftan ilgiyi, yeni şeyler keşfetme duygularını arttırırken, diğer taraftan duygusal sıkıntılarının artmasına yol açar. Yaşanan bu durum bir taraftan hayranlık duygularının artmasına sebep olurken diğer yandan kıskançlık dürtülerinin artmasına da yol açabilmektedir. Bu gibi etkileriyle sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışları “duygusal tahterevalli” görevi görerek, olumlu ve olumsuz duyguların birlikte hareket ettiği yapılara dönüşmektedir (Weinstein, 2018: 3597). Sosyal medya ağları aracılığıyla gerçekleştirilen çevrimiçi iletişim bireylerin kendilerini ifade etmelerine olanak tanıdığı için psikolojik iyi oluşu kolaylaştırmaktadır (Berry, Bucci, ve Lobban, 2017: 73). Bu bağlamda sosyal medya ağları modern dönemde yalnızlaşan bireyin kendini ifade etmesi, duygu ve düşüncelerin,

deneyimlerin ve inançların samimi bir şekilde paylaşımına ne kadar olanak tanıdığı tartışılmaktadır. Sosyal medya ağlarının özellikleri, kullanıcı profilleri, takipçi kitlesi gibi özelliklere göre kendini sunma davranışları da değişmektedir. Örneğin, Reddit'te yer alan genel ruh sağlığı ile ilgili gönderilere kullanıcılar daha belirgin ve daha fazla tepki verirken (Balani ve De Choudhury, 2015: 1373) Facebook ağlarını daha fazla duyarlı olarak algılayan kişiler, bu ağda kendisini daha açık ve net bir şekilde ifade etmektedir (Walsh, Forest, ve Orehek, 2019: 1). Snapchat gibi kapalı ağ yapısına sahip uygulamalarda kullanıcılar kendini ifade ederken daha bilinçli davranırken; Instagram gibi açık ağlarda kullanıcıların kişisel bilgilerini ifade etme/açma olasılıklarının azaldığı belirlenmiştir (Him ve diğerleri, 2020: 305).

COVID-19 pandemisinin neden olduğu sosyal mesafe, karantina ve sosyal yaşamdaki kesintiler, kullanıcıların sosyal medya ağlarını daha fazla kullanması, kendilerini ifade edebilmek için yeni olanaklar yaratmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün 11 Mart 2020'de dünya çapında pandemi ilanını takiben Twitter'daki gönderilerde kullanıcıların kendini ifade etme oranlarının arttığı tespit edilmiştir. Kullanıcılar bu dönemde bilinçli bir şekilde kendilerini ifade etme davranışı içerisine girerken, aynı davranışları sergileyen diğer kullanıcılarla daha rahat ilişki kurmaktadır. Bu tip davranış sergileyen insanlar; kişisel rahatsızlıklarını, mahrem içeriklerini ve kişisel sağlık bilgilerini ifade etmekten de çekinmemektedir (Umar, Akiti, Squicciarini, ve Rajtmajer, 2021: 1).

Sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışları, günlük yaşamdan bilgiler verme, deneyimleri, bilgi ve yorumları paylaşma gibi davranış kalıpları, sosyal medya ağlarının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Sosyal medyadaki yüz yüze iletişim pratikleri, yavaş yavaş gerçek hayattaki iletişimin yerine geçmeye evrilmektedir (Garje, 2016: 32). Sanal iletişimin boyutları özellikle COVID-19 salgını döneminde oldukça artmıştır. Karantina/kısıtlama günlerinde evlerinde kalan bireyler, kendilerini ifade etmek için sosyal medya ağlarına yönelmiştir. COVID-19'a yakalanma stresi yaşayan bireylerin sosyal medya ağlarını aktif kullanma ve kendini ifade etme isteği de aynı doğrultuda artmaktadır (Zhao ve Zhou, 2020: 1; Torales vd., 2020: 1). Pandemi salgını sürecinde sosyal medya ağlarında kendini ifade etmenin özellikle genç bireyler üzerinde algılanan stresi azalttığına yönelik bulgular elde edilmiş olsa da (Zhen ve diğerleri, 2021: 23) bu dönemde sosyal medya ağlarında endişe ve korkuyu açıklamanın stresi hafifletmeye yardımcı olmadığı aksine yüksek derecede duygusal tükenme ve strese neden olduğu tespit edilmiştir (Shao, Shi, ve Zhang, 2021; First vd., 2021; Eden vd., 2020; Al-Qahtani, Elgzar, ve Heba, 2020).

Sosyal medya ağları, bireylerin içerik oluşturmaya, bu içerikleri kontrol etmesine ve kontrol altında tuttuğu içerikleri yayınlamasına olanak tanıdığı için güçlü bir kendini ifade etme kültürü yaymaktadır. Sosyal medya ağları özellikle gençlerin kendini ifade etmeleri için popüler araçlardır ve bu nedenle de özellikle gençlerin sosyal medya ağlarında kendilerini nasıl ifade ettiklerinin tespit edilmesi önem taşımaktadır (Rachoeve ve Oyedemi, 2015: 303). Bu çalışma da üniversite öğrencilerinin pandemi döneminde sosyal medya ağlarında kendilerini ifade etme davranışlarını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

Literatür taramasına bağlı olarak bu çalışmanın araştırma soruları şunlardan oluşmaktadır:

Araştırma Sorusu 1: Katılımcıların sosyal medya kullanım örüntüleri nedir?

Araştırma Sorusu 2: Katılımcıların sosyal medyada kendini ifade etme düzeyi nedir?

Araştırma Sorusu 3: Sosyal medyada kendini ifade etme boyutları arasında nasıl bir ilişki vardır?

Araştırma Sorusu 4: Sosyal medya ağlarında cinsiyete göre kendini ifade etme düzeyi anlamlı farklılık göstermekte midir?

4. Yöntem

Yöntem bölümünde çalışmanın yöntemine ilişkin, çalışma grubu, veri toplama araçları, veri analizi ve kullanılan testler, etik kurulu onayı gibi bilgilere yer verilecektir.

4.1. Çalışma Grubu

Bu çalışmanın evrenini, Selçuk Üniversitesinin Alaeddin Keykubat Kampüsünde eğitim gören ve sosyal medya kullanan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında Olasılıksız Örneklem Alma Tekniğinden biri olan *Amaçlı Örneklem Tekniği* ile seçilen 450 kişiden veri elde edilmiş; ön inceleme sonucunda, 417 anket veri analizi için uygun görülmüştür. Anketlerin geri dönüşüm oranı yüzde 92'dir.

Anket sorularına cevap verenlerin yüzde 52,3'ü kadın, yüzde 47,7'si erkeklerden ibarettir. Elde edilen oranlar, cinsiyet açısından karşılaştırma yapmaya uygun gözükmemektedir.

Araştırma grubunun yaş dağılımının merkezi eğilim istatistikleri incelendiğinde; en düşük 18, en yüksek 29 yaşındaki üniversite öğrencisiyle görüşüldüğünü ortaya koymaktadır. Örneklemdeki kişilerin yaş ortalaması 21,06'dır.

4.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada 21 sorudan oluşan anket formu kullanılmıştır. 2 soruyla katılımcıların demografik özellikleri ve 3 soruyla da sosyal medya kullanım örüntüleri sorgulanmıştır. 16 maddelik ölçekle ise üniversite öğrencilerinin sosyal medyada kendini ifade etme düzeyi ve boyutları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aşağıdaki kısımda, ölçeği tanıtıcı bilgilere yer verilmektedir.

Kendini Açma (İfade Etme) Ölçeği- KAÖ (Self-Disclosure Scale): Katılımcıların sosyal medya ağlarında kişisel duygu, düşünce ve bilgilerini ifade etme boyutlarını belirlemek üzere geliştirilmiş olan Kendini İfade Etme (Açma) Ölçeği 32 maddeden oluşmaktadır (Wheless ve Grotz, 1976). Araştırmacıların (Chen ve Marcus 2012), ölçeği geliştirmek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, ölçeğin madde sayısı 16'ya düşürülmüştür. Bu ölçek hem yüz yüze iletişimde hem de çevrimiçi alanlarda bireylerin kendini ifade etme düzeylerini ölçmek için kullanılabilir (Öksüz, Mersin ve Türker, 2017: 587). Öksüz ve arkadaşları (2017: 593) tarafından ölçeğin Türkçeye geçerlilik ve güvenilirlik çalışması gerçekleştirilmiş, katılımcılara her bir madde için, oluşturulan bir skala üzerinde, 1-7 arasında (1-Kesinlikle katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Orta derecede katılmıyorum, 4-Kararsızım, 5-Orta derecede katılıyorum, 6-Katılıyorum, 7-Kesinlikle katılıyorum) puan vermeleri istenmiştir. Ölçekten en düşük 16, en yüksek ise 112 puan alınabilmektedir. Puanlama arttıkça bireylerin sosyal medya ağlarında kendini ifade etme düzeylerinde de artış meydana gelmektedir. Kendini İfade Etme Ölçeği'nde "Niyet, Miktar, Olumluluk, Dürüstlük ve Kontrol" olmak üzere 5 alt boyut bulunmaktadır. Ölçeğin, tümünün Cronbach Alfa katsayısı ,70 olarak tespit edilmiş; bu çalışmada güvenilirlik katsayısı ,89 olarak belirlenmiştir.

4.3. Veri Analizi ve Kullanılan Testler

Nicel araştırma yöntemine göre dizayn edilen bu çalışma; 1-15 Kasım 2021 tarihleri arasında, katılımcılarla yüz yüze görüşme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler, istatistik programı aracılığıyla çözümlenmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan Sosyal Medyada Kendini Açma (İfade Etme) Ölçeği için belirlenen Skewness (Çarpıklık= -,270) ve Kurtosis (Basıklık= ,769) değerleri, -1,0 ile +1,0 arasında değiştiğinden; verilerin normal dağılıma sahip olduğu dikkat çekmektedir (Field, 2010). Çalışmada Sosyal Medyada Kendini İfade Etme Ölçeğinin alt boyutlarını belirlemede, *Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA)* ve *Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA)* kullanılmıştır. Alt boyutlar arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü ortaya koymada *Korelasyon Analizi*'ne başvurulmuştur. Cinsiyete göre sosyal medya kullanım süresi ve alt boyutlara verilen önemdeki farklılık, *Bağımsız Örneklem T-Testi* ile sorgulanmıştır. Yine cinsiyete göre sosyal medya kullanım sıklığındaki farklılığı göstermede *Ki-Kare Testi* esas alınmıştır.

4.4. Etik Kurul Onayı

Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Etik Kurulu ile yapılan protokol anlaşması sonucunda yürütülmüştür (Protokol No: 2021/161514, Tarih: 20.10.2021).

5. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde ilk olarak katılımcıların sosyal medya kullanım alışkanlıkları değerlendirilmekte; daha sonra sosyal medyada kendini ifade etme düzeyi ve boyutlarını ortaya koymaya yönelik analiz sonuçları sunulmaktadır.

5.1. Sosyal Medya Kullanım Örüntüleri

Araştırma sorusuna cevap veren katılımcıların günlük sosyal medya kullanım süresi mercek altına alındığında en düşük 60, en yüksek 960 dakika sosyal medya karşısında zaman geçirdikleri dikkat çekmektedir. Katılımcıların sosyal medya ağlarında günlük geçirdikleri süre ortalama 317,98 dakika olarak belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Sosyal Medya Kullanım Süresinin Merkezi Eğilim İstatistikleri

	N	En Az	En Çok	$\bar{X}$	SD
<i>Kullanım Süresi</i>	417	60,00	960,00	317,98	198,63

Katılımcıların günlük sosyal medya kullanım süreleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($t=1,40$; $p> ,05$). Betimleyici istatistik sonuçlarına göre; hem kadınların ($\bar{X}= 304,95$) hem de erkeklerin ($\bar{X}= 332,26$) günlük sosyal medya kullanım süreleri birbirine yakındır.

Örneklemedeki kişilerin yüzde 82'si her gün sosyal medya kullandığını dile getirirken; yüzde 9,1'i haftada 5-6 gün, yüzde 7,4'ü haftada 3-4 gün ve yüzde 1,4'ü haftada 1-2 gün sosyal medyaya bağlandıklarını vurgulamıştır. Bu sonuçlar katılımcıların önemli bir bölümünün, her gün sosyal medyayı kullandıklarını göstermektedir. Katılımcıların cinsiyetine göre haftalık sosyal medya kullanım sıklığı anlamlı farklılık taşımaktadır ($\chi^2= 10,64$; $p< ,05$). Katılımcılar arasında erkeklerin yüzde 76,9'u, kadınların ise 86,7'si her gün sosyal medya kullandığını dile getirmektedir. Bu sonuçlarla kadınların, erkeklere nazaran sosyal medya kullanım sıklığı açısından, daha çok ön planda olduğunu söyleyebiliriz.

En çok kullanılan sosyal medya araçları açısından örneklemedeki üniversite öğrencilerinin, yüzde 34,8'i Instagram, yüzde 27,1'i WhatsApp, yüzde 21,6'sı YouTube, yüzde 14,4'ü Twitter, Yüzde 1,2'si Snapcat ve yüzde 1'i Facebook cevabı vermiştir. Bu sonuçlar; en çok kullanılan sosyal medya aracının, Instagram olduğuna vurgu yapmaktadır.

5.2. Sosyal Medyada Kendini İfade Etme Düzeyi ve Boyutları

Bu başlık altında öncelikli olarak, katılımcıların sosyal medyada kendini ifade etme boyutlarını belirlemek üzere, 16 maddeden oluşan ölçeğe Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmış; analiz sonucunda 5 boyutlu bir yapı ortaya çıkmıştır. Farklı boyut altında sıralanan 2 madde, analiz dışında tutulmuştur. Analizde en düşük faktör yüklemesi ,50 olarak belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Sosyal Medyada Kendini İfade Etme Alt Boyutlarını Belirlemeye Yönelik Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) Sonuçları

Sosyal Medyada Kendini İfade Etme Boyutları	Faktör Yükleme
1. Boyut: Miktar	
Kendimden bahsettiğim zaman konuşmalarım kısa sürer.	,809
Genellikle kendimle ilgili konuşmam.	,758
Duygularım hakkındaki ifadelerim genellikle kısadır.	,710
Nadiren kişisel inançlarımı ve görüşlerimi ifade ederim.	,595
2. Boyut: Niyet	
Kendimle ilgili duygularımı açığa vurduysam, bunu bilinçli olarak yapmak istemişimdir.	,857
Kişisel duygularımı ifade ederken, her zaman ne yaptığımın ve ne söylediğimin farkındayım.	,827
Eğer istersem, her zaman gerçekten kim olduğumu doğru yansıtabilecek şekilde kendimi ifade edebilirim.	,768
3. Boyut: Dürüstlük	
Konuşmalarımda açık bir şekilde gerçekten kim olduğumu içtenlikle açığa vururum.	,839
Kendimi ifade ederken dürüst olurum.	,770
4. Boyut: Olumluluk	
Genellikle kendimle ilgili olumlu şeyleri açığa vururum (anlatırım).	,862
Genel olarak, bizzat kendimle ilgili anlatımlarım (dışa vurumum) olumsuzdan daha çok olumludur.	,783
Kişisel inanç ve görüşlerim hakkındaki açıklamalarım hitap ettiğim kitlenin ilgileri ile ilgilidir.	,409
5. Boyut: Kontrol	
Kendimden söz etmem çok uzun zaman alır.	,842
Genellikle niyetinde olmadan kendimle ilgili bilgileri açığa vururum.	,737

Veri setinin Açıklayıcı Faktör Analizi için uygunluğu açısından KMO Measure of Sampling Adequacy değerinin ,709> ,500 olması; örneklem büyüklüğünün yeterli olduğuna işaret etmektedir. Yine Barlett's testi değerinin anlamlı olması ($p= ,000$); verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğini ortaya koymaktadır (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyükoztürk, 2012). Analiz sonucunda özdeğeri (eigenvalue) 1'den büyük 5 boyut,

toplam varyansın yüzde 65'ini açıklama kapasitesine sahiptir (Tablo 3). Ölçeğin güvenilirlik düzeyi (Cronbach's Alpha= ,89) oldukça tatmin edicidir (Yıldız ve Uzunsakal, 2018: 19).

Tablo 3. Sosyal Medyada Kendini İfade Etme Alt Boyutlarının Öz Değeri, Açıklanan Varyansları ve Güvenilirlik Katsayıları

Boyutlar	Öz Değer	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach's Alpha (α)
Niyet	3,08	16,49	,80
Miktar	2,15	16,16	,71
Olumluluk	1,62	11,26	,61
Dürüstlük	1,15	11,13	,68
Kontrol	1,08	9,94	,70
TOPLAM		65,00	,89

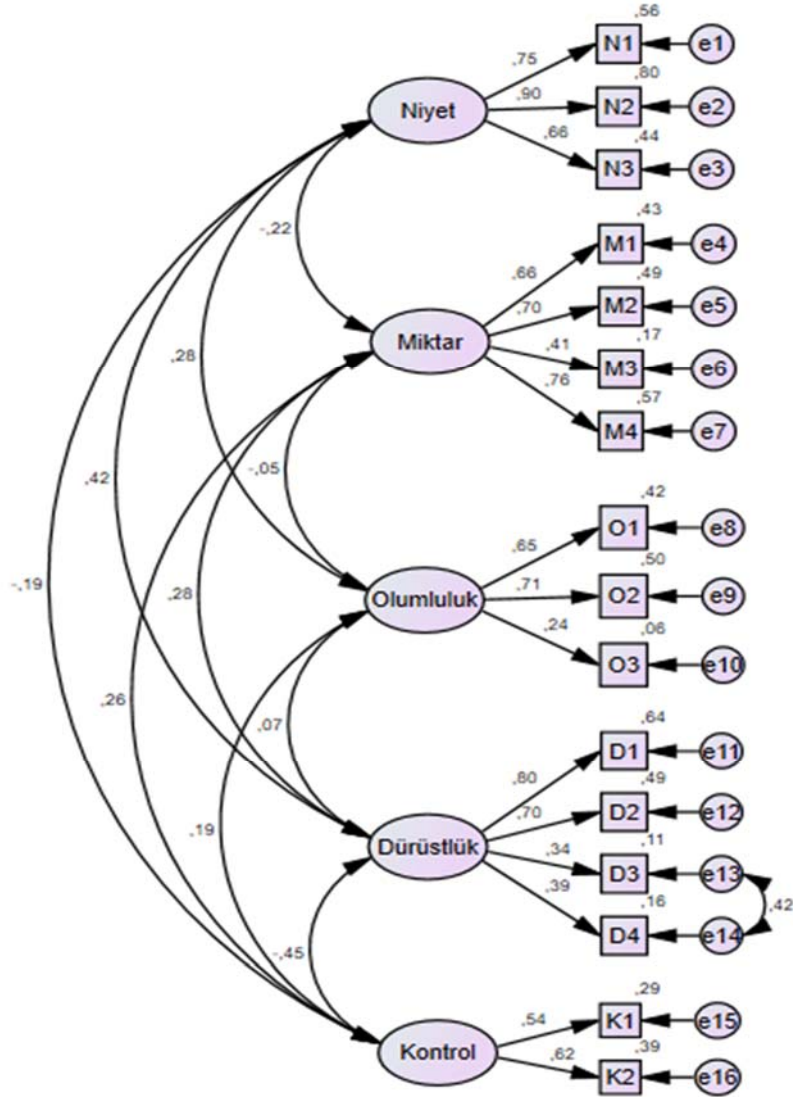
KMO Measure of Sampling Adequacy: ,709; **Barlett's Test of Sphericity:** $X^2= 1423,8$; $df= 91$; $p= ,000$

Faktör Analizi sonucunda ortaya çıkan ilk boyut *Miktar*'dır. Bu boyut katılımcıların "kişisel inançları ve görüşleri nadiren ifade etme", "kişinin kendinden kısa süreli bahsetmesi" gibi sosyal medyada kendini ifade etme miktarlarını ortaya koymaktadır. Özellikle bir kişinin bilgilerinin, bilinmeyen üçüncü taraflarca kullanılması ve incelenmesi olasılığı, bireylerin sosyal medya aracılığıyla çevrimiçi olarak bilgileri ifşa etme derecesini azaltabilmektedir (Chen ve Markus, 2012: 2092). Miktar boyutu tek başına toplam varyansın yüzde 16,49'unu açıklama kapasitesi taşımaktadır. Miktar boyutunun özdeğeri 1'den büyük ve güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha= ,80) tatmin edici düzeydedir.

Niyet olarak tanımlanan ikinci boyutu oluşturan maddelere bakıldığında; üniversite öğrencilerinin sosyal medyada kendileriyle ilgili duygularını bilinçli olarak ortaya koyduğunu ve bu eylemin farkında olduğunu bizlere anlatmaktadır. Gerçekten de sosyal medyanın sunduğu birtakım özellikler ve avantajlar, katılımcıları, kendini ifade etme noktasında cesaretlendirmektedir. Yine sosyal medya, derin kişisel duygu ve görüşleri ifade etmekten, günlük yaşamın sıradan ayrıntılarını belgelemeye kadar, çok sayıda, çeşitli ve genellikle tam olarak tanımlanmamış kullanıcılarla paylaşma imkân tanımaktadır (Bazarova ve Choi, 2014: 635). Niyet boyutu toplam varyansın yüzde 16,16'sını açıklayabilmektedir. Boyutun güvenilirlik oranı Cronbach's Alpha= ,71'dir. *Dürüstlük*, üçüncü bir sosyal medyada kendini ifade etme boyutu olarak ön plana çıkmaktadır. Boyutu oluşturan maddeler mercek altına alındığında; katılımcıların paylaşımlarında kim olduğunu içtenlikle açığa vurduğu ve kendini ifade ederken dürüst olmaya özen gösterdiği dikkat çekmektedir. Önceki yıllarda yapılan bazı araştırmalar, çevrimiçi ortamların, diğer iletişim araçlarına kıyasla bireylerin kendileri hakkında daha fazla bilgi ifşa etme eğiliminde olacak şekilde, kişisel kimliklerini değiştirebileceğini öne sürmüştür. Daha yakın zamandaki literatür taraması, çevrimiçi olarak sunulan kimliklerin, Facebook ve Instagram gibi sosyal ağlarda gerçekçi ve dürüst bulunduğunu, çünkü öğrencilerin yanlış bilgilerin, arkadaşları tarafından sorgulanacağını fark ettiklerini göstermiştir (Chen ve Markus, 2012: 2092). Dürüstlük boyutunun varyansa katkısı yüzde 11,13 olurken; güvenilirlik oranı (Cronbach's Alpha= ,68) kabul edilebilir (Yıldız ve Uzunsakal, 2018: 19) sınırlar içerisinde yer almaktadır.

Sosyal medyada kendini ifade etmede dördüncü alt boyut olarak karşımıza *Olumluluk* çıkmaktadır. Bu faktörü oluşturan maddeler; katılımcıların, kendileriyle ilgili daha çok olumlu şeyleri anlatma eğiliminde olduklarına vurgu yapmaktadır. Özellikle bireylerin etkileşimsel davranışlarının online kayıtlarının ve izlerinin bulunduğu sosyal medya ortamlarında, daha olumlu bilgileri ön plana çıkararak ve takipçilerin çıkarlarıyla daha ilgili bilgileri ifşa ederek, sosyal açıdan daha arzu edilir bir şekilde hareket etmeleri muhtemeldir (Chen ve Markus, 2012: 2092). Olumluluk alt boyutunun güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha= ,61) diğer boyutlara göre nispeten düşüktür (Şekil 1).

Açıklayıcı Faktör Analiziyle ortaya çıkan son boyut ise *Kontrol*'dür. "Kendimden söz etmem çok uzun zaman alır" ve "Genellikle niyetinde olmadan kendimle ilgili bilgileri açığa vururum" gibi maddeler bu faktör çatısı altında toplanmaktadır. Kontrol boyutu toplam varyansın yüzde 9,94'ünü açıklama kapasitesine sahiptir. Boyutun güvenilirlik oranı (Cronbach's Alpha= ,70) kabul edilebilir sınırlar içerisinde (Tablo 4).

Şekil 1. Sosyal medyada Kendini İfade Etme Ölçeği'nin alt boyutları.

Tablo 4. Sosyal Medyada Kendini İfade Etme Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Modelin Uyum İyiliği Sonuçları

	Yapısal Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
CMIN/DF(χ^2/df)	3.263	≤ 5
RMSEA	0.074	≤ 0.08
GFI	0.921	≥ 0.80
AGFI	0.884	≥ 0.80
CFI	0.873	≥ 0.80
NFI	0.829	≥ 0.80
SRMR	0.076	≤ 0.10

Yine bu araştırma kapsamında ölçeği oluşturan 16 madde üzerinde Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmış ve 16 madde ve 5 boyutlu ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin "Dürüstlük" boyutu altında yer alan 13 ve 14 maddeleri arasında iyileştirme yapılmıştır. Uyum indeksi hesaplarında uyum indeksleri için

kabul edilen değerlerin sağlandığı (Dehon vd., 2005; Hoper, Coughlan, ve Mullen, 2008; Simon, vd., 2010) *Tablo 4*'te gösterilmiştir.

Öte yandan örneklemden üniversite öğrencilerinin sosyal medyada kendi ifade etme düzeylerini belirlemek açısından 7'li Likert tipi ölçekte yer alan 16 madde compute edilerek tek bir değişkene dönüştürülmüştür. Katılımcıların ölçekten aldıkları en düşük puan 27, en yüksek puan ise 100'dür. Araştırma sorularına cevap verenlerin sosyal medyada kendini ifade etme düzeyi ortalaması ise 72,18 olarak tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle katılımcıların sosyal medyada kendini ifade etme düzeyi ortanın üzerindedir.

Örneklemden katılımcıların sosyal medyada kendini ifade etme boyutları arasında en yüksek puanı Niyet ($\bar{X}=5,38$), en düşük puanı ise Kontrol ($\bar{X}=3,58$) alt boyutuna verdiği, *Tablo 5*'te ortaya konulmaktadır.

Tablo 5. Sosyal Medyada Kendini İfade Etme Düzeyi ve Boyutlarının Merkezi Eğilim İstatistikleri, Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

	N	En Az	En Çok	$\bar{X}$	Skewness	Kurtosis
Niyet	417	1,00	7,00	5,38	-,928	,857
Miktar	417	1,00	7,00	3,73	,236	-,587
Olumluluk	417	1,00	7,00	4,21	-,196	-,139
Dürüstlük	417	1,75	7,00	5,31	-,410	-,704
Kontrol	417	1,00	7,00	3,58	,228	-,479
Kendini İfade Etme (İndeks)	417	27,00	100,00	72,18	-,270	,769

Tablo 6'da verilen sonuçlar değerlendirildiğinde, Niyet boyutu aritmetik ortalamasının; Miktar ($t=-24,34$; $p<,001$), Olumluluk ($t=-19,19$; $p<,001$) ve Kontrol ($t=-24,55$; $p<,001$) alt boyutlarından anlamlı olarak yüksekliği dikkat çekmektedir.

Tablo 6. Niyet Alt Boyutuna Yönelik Tek Örneklem *T* Testi Sonuçları

(Test Value= 5,38)	N	$\bar{X}$	Ortalama Farkı	t-value	Sig.
Miktar	416	3,73	-1,64	-24,34	,000
Olumluluk	416	4,21	-1,16	-19,19	,000
Dürüstlük	416	5,31	-,06	-1,02	,308
Kontrol	416	3,58	-1,79	-24,55	,000

Sosyal medyada kendini ifade etme boyutları arasında gerçekleşen ilişkinin yönünü ve gücünü belirlemek için uygulanan Korelasyon Analizi sonuçlarına bakıldığında; en güçlü ilişkinin Dürüstlük ile Niyet ($r=,429$; $p<,01$) boyutu arasında olduğu görülmektedir (*Tablo 7*). Diğer bir ifade ile sosyal medyada kendini ifade etme açısından Dürüstlük boyutuna verilen önem arttıkça, Niyet boyutuna verilen önemde de bir artış yaşanmaktadır (*Tablo 8*). Yine sosyal medyada kendi ifade etme indeksi ile Dürüstlük alt boyutu arasında, diğer boyutlara nazaran, daha güçlü, pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r=,665$; $p<,01$) bulunmaktadır.

Tablo 7. Sosyal Medyada Kendini İfade Etme Boyutları Arasındaki İlişki (Pearson *r*)

Korelasyon Analizi Bulguları	1	2	3	4	5	6
1. Niyet	1					
2. Miktar	-,187**	1				
3. Olumluluk	,173**	-,124*	1			
4. Dürüstlük	,429**	,135**	,300	1		
5. Kontrol	-,103*	,134**	,120*	-,230**	1	
6. Kendini İfade Etme (İndeks)	,537**	,503**	,411**	,665**	,243**	1

Not:** $p<0,01$

Tablo 8. Cinsiyete Göre Sosyal Medyada Kendini İfade Etme Boyutlarına Verilen Önemdeki Farklılık

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	t-value	Sig.
Niyet	Erkek	199	5,36	-,354	,724
	Kadın	218	5,41		
Miktar	Erkek	199	3,52	-2,88	,004
	Kadın	218	3,91		
Olumluluk	Erkek	199	4,36	2,29	,022
	Kadın	218	4,08		
Dürüstlük	Erkek	199	5,07	-3,92	,000
	Kadın	218	5,54		
Kontrol	Erkek	199	3,73	2,00	,046
	Kadın	218	3,44		
Kendini İfade Etme (İndeks)	Erkek	199	71,05	-2,08	,037
	Kadın	218	73,22		

Katılımcıların cinsiyetine göre, Miktar ($t = -2,88$; $p < ,01$), Olumluluk ($t = 2,29$; $p < ,05$), Dürüstlük ($t = -3,92$; $p < ,001$) ve Kontrol ($t = 2,00$; $p < ,05$) yönelimli ilişki incelendiğinde sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışlarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Betimleyici istatistik sonuçları incelendiğinde, kadınlar erkeklere göre Miktar ve Dürüstlük alt boyutuna daha fazla önem vermekte ve ortalama yüksektir. Erkekler ise kadınlarla karşılaştırıldığında Olumluluk ve Kontrol alt boyutlarına daha yüksek katılım göstermişlerdir.

Öte yandan üniversite öğrencilerinin cinsiyetine göre, sosyal medyada kendini ifade etme düzeyi anlamlı olarak farklılaşmaktadır ($t = -2,08$; $p < ,05$). Betimleyici istatistik sonuçları; kadınların ($\bar{X} = 73,22$) erkeklere ($\bar{X} = 71,05$) göre, sosyal medyada kendini ifade etme düzeyinin, daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bu sonuçlar; Balcı ve Arsal Gölcü'nün (2020: 135) elde ettiği bulgularla örtüşmektedir.

6. Tartışma ve Sonuç

Sosyal izolasyonun zorunlu olduğu COVID-19 pandemisi sırasında, bireylerin sokağa çıkma yasağı nedeniyle evlerinde kalmak zorunda kalması, sosyal medyada daha fazla vakit geçirmelerine neden olmuştur. Yapılan araştırmalar, bu dönemde Facebook, Messenger, WhatsApp ve Instagram'da mesajlaşmanın yüzde 70 arttığını, Twitter kullanımının rekor seviyeye ulaştığını ve canlı yayınlarda izlenmelerin ikiye katlandığına; aile, arkadaş ve iş arkadaşlarıyla iletişimde kalmak için sosyal medya platformlarının kullanımında yüzde 61 oranında artışın yaşandığına işaret etmektedir (aktaran, Kocabıyık, 2021: 447).

Sosyal medya ağları bireylerin duygu ve düşüncelerini paylaşmalarına, arkadaşlıklar kurmalarına ve arkadaşlarıyla iletişime geçmelerine, arkadaşlarının sosyal aktivitelerini tanımalarına, bilgi edinmelerine, gündemi takip etmelerine, kendini sunmalarına yardımcı olmaktadır. Bireyler, gündelik yaşamda dile getirdiği/getiremediği düşüncelerini bu ağlar vasıtasıyla iletebilmekte, kendini ifade etme davranışlarını geliştirebilmektedir. Sosyal medya ağları özellikle COVID-19 pandemi sürecinde, yalnızlaşan bireylerin kendilerini ifade etmeleri için fırsat sunmuştur. Karantina/ kısıtlama günlerinde evlerinde yalnızlaşan bireyler, sosyal ağlar aracılığıyla kendilerini ifade etme fırsatı bulmuş, duygu ve düşüncelerini aktarmak ve rahatlamak için bu araçları kullanmaya başlamıştır.

COVID-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım alışkanlıklarında, nispeten bir artış yaşanmıştır. Üniversite öğrencilerinin günlük sosyal medya kullanım sürelerini inceleyen diğer çalışmalara (Balcı ve Baloğlu, 2018; Balcı ve Demir, 2018; Balcı ve diğerleri, 2019) göre bu çalışmada katılımcılar günlük ortalama 318 dakika sosyal medyada vakit geçirmektedir. COVID-19 salgınında hayati bilgilere erişmek için, ortak bir şekilde, sosyal medya ağlarına yönelen bireyler (Kaya, 2020; Chan vd., 2020), aynı zamanda asılsız söylenti ve bilgilere maruz kalmıştır (Sahni ve Sharma, 2020). Diğer taraftan asılsız bilgi ve aşırı bilgi yüklenmesinin bu dönemde korku ve paniğe yol açarak (Drouin vd., 2020; Zhao ve Zhou, 2020), sosyal medya ağlarını kullanmayı bırakmaya neden olduğu tespit edilmiştir (Liu vd., 2021).

COVID-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışları ve boyutlarını inceleyen bu çalışma sonucunda, sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışlarını temsil eden 5 boyut tespit edilmiştir. Bunlar sırasıyla; Miktar, Niyet, Dürüstlük, Olumluluk ve Kontrol'dür. Bireylerin kendileriyle ilgili bilgileri paylaşma oranını temsil eden miktar faktörü, kişisel bilgilerin paylaşım miktarı azaldıkça ifşa edilme oranının da azalması anlamına gelir (Chen ve Markus, 2012: 2092). İkinci faktör olan Niyet faktörü ise bu süreçte üniversite öğrencilerinin kendi duygu ve düşüncelerini bilinçli olarak sosyal medya ağlarında paylaştığını göstermektedir. Sosyal medya ağlarının sunduğu kendini

ifade etme fırsatını (Bazarova ve Choi, 2014: 635) COVID-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencileri, duygu ve düşüncelerini ifade etmek için kullanmıştır. Üçüncü faktör ise Dürüstlük olarak tespit edilmiştir. Dürüstlük faktörü üniversite öğrencilerinin sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışlarını yerine getirirken, dürüst ve samimi bir şekilde davranmayı tercih ettiğini ortaya koymuştur. Dördüncü faktör olan Olumluluk faktörü, üniversite öğrencilerinin sosyal medya ağlarında kendileriyle ilgili olumlu ifadeler ifade ettiğini gösterirken, son faktör olan Kontrol faktörü ise üniversite öğrencilerinin kendilerini ifade etme davranışları sergilerken, kontrollü bir şekilde davrandığını göstermektedir.

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışları boyutlarını gösteren bu beş faktörden de görüldüğü gibi, üniversite öğrencileri COVID-19 pandemi sürecinde sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışlarını sergilerken, dürüst ve olumlu bir şekilde yaklaşıp da paylaştığı kişisel bilgilerin miktarını kontrol etmeyi de ihmal etmemektedir. Üniversite öğrencilerinin sosyal medya ağlarında kendilerini ifade etme düzeyleri ise cinsiyete göre farklılaşma göstermektedir. Balcı ve Gölcü'nün (2020: 135) elde ettiği sonuçlara benzer olarak bu çalışmada da kadınların, erkeklere göre sosyal medya ağlarında kendini ifade etme boyutlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma sonucunda katılımcıların pandemi sürecinde sosyal medya ağlarında kendini ifade etme düzeyinin ortanın üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu da üniversite öğrencilerinin sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışlarını kendi çizdiği kurallar çerçevesinde sergilediğini göstermektedir. Sonuç olarak pandemiyle birlikte girilen yeni dünya düzeninde dijital dönüşüm hızlanmış ve toplumdaki bireyler bu yeni düzene adapte olmaya başlamıştır. Özellikle bu dönemde sosyal medya ağları kendini ifade etme noktasında üniversite öğrencileri için oldukça önemli araçlar haline gelmiştir. Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışları üzerine yoğunlaşmıştır. Gelecekteki araştırmalarda, sosyal medya ağlarında kendini ifade etme davranışları ile yalnızlık, stres, anksiyete, depresyon vb. gibi psikolojik rahatsızlıklarla; okul, aile, arkadaşlık vb. gibi çevresel faktörler arasındaki ilişki incelenebilir.

Kaynaklar

- Al-Qahtani, A. M., Elgzar, W. T., and I. A.Heba (2020). COVID-19 Pandemic: Psycho-Social Consequences During the Social Distancing Period Among Najran City Population. *Psychiatry Danubina*, 32(2), 280-286.
- Balani, S., and De Choudhury, M. (2015). Detecting and Characterizing Mental Health Related Self-Disclosure in Social Media. *Proceedings of the 33rd Annual ACM Conference Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems*, 1373-1378.
- Balcı, Ş. ve Arsal Gölcü, A. (2020). Sosyal Medyada Kendini Açma: Öz Saygı, Güven ve Algılanan Faydanın Etkinliği Üzerine Bir İnceleme. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(27), 116-149.
- Balcı, Ş. ve Baloğlu, E. (2018). Sosyal Medya Bağımlılığı ile Depresyon Arasındaki İlişki: Üniversite Gençliği Üzerine Bir Saha Araştırması. *Galatasaray İletişim Dergisi*, 29, 209-233.
- Balcı, Ş. ve Demir, Y. (2018). Sosyal Medya Kullanımı ile Mutluluk Düzeyi Arasındaki İlişki: Üniversite Gençliği Üzerine Bir İnceleme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 339-354.
- Balcı, Şükür, Gölcü, A. ve Arsal Gölcü, A. (2019). Sosyal Medya Kullanımı ile Kendini Gizleme ve Yaşam Doyumu Arasında Bir Bağlantı Var mı? *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 173-190.
- Bazarova, N. N., and Choi, Y. H. (2014). Self-Disclosure in Social Media: Extending the Functional Approach to Disclosure Motivations and Characteristics on Social Network Sites. *Journal of Communication*, 64(4), 635-657.
- Berry, N. Bucci, S. and Lobban, F. (2017). Use of the Internet and Mobile Phones for Self-Management of Severe Mental Health Problems: Qualitative Study of Staff Views. *JMIR Ment Health*. 4(4): e52. <https://doi.org/10.2196/mental.8311>
- Boursier, V. Gioia, F. Musetti, A. and Schimmenti, A. (2020). Facing Loneliness and Anxiety During The COVID-19 Isolation: The Role of Excessive Social Media Use in A Sample of Italian Adults. *Front. Psychiatry*, 11:586222. doi: 10.3389/fpsyt.2020.586222.
- Brailovskaia, J. Cosci, F., Mansueto, G., and Margraf, J. (2021). The Relationship Between Social Media Use, Stress Symptoms and Burden Caused by Coronavirus (Covid-19) In Germany And Italy: A Cross-Sectional and Longitudinal Investigation. *Journal of Affective Disorders Reports*, 3, 100067. <https://doi.org/10.1016/j.jadr.2020.100067>
- Brailovskaia, J., and Margraf, J. (2021). The Relationship Between Burden Caused by Coronavirus (Covid-19), Addictive Social Media Use, Sense of Control and Anxiety. *Computers in Human Behavior*, 119, 106720.

- Chan, A. K., Nickson, C. P., Rudolph, J. W., Lee, A., and Joynt, G. M. (2020). Social media for rapid knowledge dissemination: early experience from the COVID-19 pandemic. *Anaesthesia*.
- Chen, B. and Marcus, J. (2012). Students' Self-Presentation on Facebook: An Examination of Personality and Self-Construct Factors. *Computers in Human Behavior*, 28, 2091-2099.
- Choi, Y. H. and Bazarova, N. N. (2015). Self-Disclosure Characteristics and Motivations in Social Media: Extending the Functional Model to Multiple Social Network Sites. *Human Communication Research*, 41(4), 480-500.
- Çokluk, Ö. Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Davis, K. (2012). Friendship 2.0: Adolescents' Experiences of Belonging and Self-Disclosure Online. *Journal of Adolescence*, 35(6), 1527-1536.
- Dehon, C., Weems, C. F., Stickle, T. R., Costa, N. M. and Berman, S. L. (2005). A Cross-Sectional Evaluation of The Factorial Invariance of Anxiety Sensitivity in Adolescents and Young Adults. *Behaviour Research and Therapy*, 43, 799-810.
- Drouin, M. McDaniel, B. T. Pater, J., and Toscos, T. (2020). How Parents and Their Children Used Social Media and Technology at The Beginning of the COVID-19 Pandemic and Associations with Anxiety. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 23(11), 727-736.
- Eden, A. L. Johnson, B. K. Reinecke, L. and Grady, S. M. (2020). Media for Coping During COVID-19 Social Distancing: Stress, Anxiety, and Psychological Well-Being. *Front Psychol*, 11:577639. doi: 10.3389/fpsyg.2020.577639.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS (Third Edition)*. London: SAGE Publications.
- First, J. M. Shin, H., Ranjit, Y. S. and Houston, J. B. (2021). COVID-19 Stress and Depression: Examining Social Media, Traditional Media, and Interpersonal Communication. *Journal of Loss and Trauma*, 26(2), 101-115.
- Garje, G. V. Inamdar, A., and Mahajan, H. (2016). Stress Detection and Sentiment Prediction: A Survey. *International Journal of Engineering Applied Science and Technology*, 1(2), 32-34.
- Geirdal, A. Ø. Ruffolo, M. Leung, J. Thygesen, H. Price, D. Bonsaksen, T., and Schoultz, M. (2021). Mental Health, Quality of Life, Wellbeing, Loneliness and Use of Social Media İn A Time of Social Distancing During The COVID-19 Outbreak. A Cross-Country Comparative Study. *Journal of Mental Health*, 30(2), 148-155.
- González-Padilla, D. A. and Tortolero-Blanco, L. (2020). Social Media Influence in the COVID-19 Pandemic. *International braz j urol* 46, 120-124, <https://doi.org/10.1590/S1677-5538.IBJU.2020.S121>.
- Him, D. H. Cabosky, J. and Meyer, M. (2020). Snapchat vs. Instagram: Social Network Sites and Self-Disclosure Differences Before and After Use. *The Journal of Social Media in Society*, 9(2), 306-318.
- Hong, W. Liu, R. D. Ding, Y. Fu, X., Zhen, R., and Sheng, X. (2021). Social Media Exposure and College Students' Mental Health During the Outbreak of Covid-19: The Mediating Role of Rumination and The Moderating Role Of Mindfulness. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 24(4), 282-287.
- Hooper, D. Coughlan, J. and Mullen, M. R. (2008). Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit. *Electronic Journal of Business Research*, 6(1), 53-60.
- Hooper, D., Coughlan, J., and Mullen, M. R. (2008). Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6, 53-60.
- Hou, F. Bi, F. Jiao, R. Luo, D. and Song, K. (2020). Gender Differences of Depression and Anxiety Among Social Media Users During The COVID-19 Outbreak in China: A Cross-Sectional Study. *BMC Public Health*, 20(1), 1-11.
- Jaidka, K. Guntuku, S. and Ungar, L. (2018). Facebook Versus Twitter: Differences in Self-Disclosure and Trait Prediction. In *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 12(1), Retrieved from <https://ojs.aaai.org/index.php/ICWSM/article/view/15026>.
- Kaya, T. (2020). The changes in the effects of social media use of Cypriots due to COVID-19 pandemic. *Technology in Society*, 63, 101380.
- Kocabıyık, O. O. (2021). Social Media Usage Experiences of Young Adults during the COVID 19 Pandemic through Social Cognitive Approach to Uses and Gratifications. *International Journal of Technology in Education and Science*, 5(3), 447-462.
- Lisitsa, E. Benjamin, K. S. Chun, S. K. Skalisky, J. Hammond, L. E., and Mezulis, A. H. (2020). Loneliness Among Young Adults During COVID-19 Pandemic: The Mediational Roles of Social Media Use and Social Support Seeking. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 39(8), 708-726.

- Liu, H., Liu, W., Yoganathan, V., and Osburg, V. S. (2021). COVID-19 information overload and generation Z's social media discontinuance intention during the pandemic lockdown. *Technological Forecasting and Social Change*, 166, 120600.
- Luo, M., and Jeffrey T. H. (2020). Self-Disclosure and Social Media: Motivations, Mechanisms and Psychological Well-Being. *Current Opinion in Psychology*, 31, 110-115.
- Ma, X., Hancock, J. and Naaman, M. (2016). Anonymity, Intimacy and Self-Disclosure in Social Media. *Proceedings of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*.
- Matthews, M. Murnane, E. Snyder, J. Guha, S. Chang, P. Doherty, G. and Gay, G. (2017). The Double-Edged Sword: A Mixed Methods Study of The Interplay Between Bipolar Disorder and Technology Use. *Computers in Human Behavior*, 75, 288-300.
- Misirlis, N. Zwaan, M. Sotiriou, A. and Weber, D. (2020). International Students' Loneliness, Depression and Stress Levels in Covid-19 Crisis: The Role of Social Media and The Host University. *Journal of Contemporary Education Theory & Research (JCETR)*, 4(2), 20-25.
- Nabity-Grover, T. Cheung, C. M. and Thatcher, J. B. (2020). Inside Out and Outside In: How The COVID-19 Pandemic Affects Self-Disclosure on Social Media. *International Journal of Information Management*, 55, 102188.
- Öksüz, E. Mersin, S. ve Türker T. (2017). Kendini Açma Ölçeğinin Üniversite Öğrencilerinde Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 18(6), 586-593.
- Rachoene, M. and Oyedemi, T. (2015). From Self-Expression to Social Aggression: Cyberbullying Culture Among South African Youth on Facebook. *Communication*, 41(3), 302-319.
- Schlosser, A. E. (2020). Self-Disclosure Versus Self-Presentation on Social Media. *Current Opinion in Psychology*, 31, 1-6.
- Shao, R. Shi, Z. and Zhang, D. (2021). Social Media and Emotional Burnout Regulation During The COVID-19 Pandemic: Multilevel Approach. *Journal of Medical Internet Research*, 23(3), e27015.
- Sharif, A. Soroya, S. H. Ahmad, S. and Mahmood, K. (2021). Antecedents of Self-Disclosure on Social Networking Sites (Sns): A Study of Facebook Users. *Sustainability*, 13(3), 1220.
- Simon D., Kriston L., Loh A., Spies C., Scheibler F., Wills C., and Harter M. (2010). Confirmatory Factor Analysis and Recommendations for Improvement of the Autonomy-Preference-Index (API). *Health Expectations*, 13, 234-243.
- Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z., ve Demir, M. (2013). İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk İletişim*, 7(4), 23-32.
- Subölen, S. (2020). Covid 19 Pandemisi Sürecinde Stresle Baş Etme Yöntemi Olarak Sosyal Medyada Mizah Olgusu: cezmikalorifer ve saykodelipaylaşımlar İsimli Instagram Hesaplarının Analizi. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 11(42), 123-142.
- Torales, J., Ríos-González, C., Barrios, I., O'Higgins, M., González, I., García, O., and Ventriglio, A. (2020). Self-Perceived Stress During the Quarantine Of COVID-19 Pandemic in Paraguay: An Exploratory Survey. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 1155.
- Umar P., Akiti C., Squicciarini A. and Rajtmajer S. (2021). *Self-disclosure on Twitter During the COVID-19 Pandemic: A Network Perspective*. In: Dong Y., Kourtellis N., Hammer B., Lozano J.A. (eds) Machine Learning and Knowledge Discovery in Databases. Applied Data Science Track. ECML PKDD 2021. Lecture Notes in Computer Science, vol 12978. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-86514-6_17
- Vural, Z. ve Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yaşar University*, 5(20), 3348-3382.
- Walsh, R. M., Forest, A. L., and Orhek, E. (2020). Self-Disclosure on Social Media: The Role of Perceived Network Responsiveness. *Computers in Human Behavior*, 104, 106162.
- Weinstein, E. (2018). The Social Media See-Saw: Positive and Negative Influences on Adolescents' Affective Well-Being. *New Media & Society*, 20(10), 3597-3623.
- Wheless, L. R., and Grotz, J. (1976). Conceptualization and Measurement of Reported Self-Disclosure. *Human Communication Research*, 2(4), 338-346. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1976.tb00494.x>
- Yıldız, D. ve Uzunsakal, E. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 14-27.
- Zhang, R. (2017). The Stress-Buffering Effect of Self-Disclosure on Facebook: An Examination of Stressful Life Events, Social Support, and Mental Health Among College Students. *Computers in Human Behavior*, 75, 527-537.

- Zhao, N. and Zhou, G. (2020). Social Media Use and Mental Health During The COVID-19 Pandemic: Moderator Role of Disaster Stressor and Mediator Role of Negative Affect. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 12(4), 1019-1038.
- Zhao, N. and Zhou, G. (2021). COVID-19 Stress and Addictive Social Media Use (SMU): Mediating Role of Active Use and Social Media Flow. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 85.
- Zhen, L. Nan, Y. and Pham, B. (2021). College Students Coping With COVID-19: Stress-Buffering Effects of Self-Disclosure on Social Media and Parental Support. *Communication Research Reports*, 38(1), 23-31.
- Zhong, B. Jiang, Z. Xie, W. and Qin, X. (2020). Association of Social Media Use with Mental Health Conditions of Nonpatients During The COVID-19 Outbreak: Insights from A National Survey Study. *Journal of Medical Internet Research*, 22(12), e23696.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Etik Kurulu'nun tarih 20.10.2021 sayı 2021/161514 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

BİTLİS KALESİ KAZI ÇALIŞMALARINI VE PORSELEN FİNCAN BULUNTULARI¹

Bitlis Castle Excavations and Porcelain Cup Finds

Korkmaz ŞEN¹ ve Yunus Emre KARASU²

¹Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, ksen@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4332-7567

²Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, yekarasu@beu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9604-6510

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi	ÖZ
Geliş/Received: 28.12.2021	Bitlis İli'nin merkezinde kayalık bir tepe üzerinde yer alan Bitlis Kalesi, ele geçen kazı buluntuları bölgede sosyo-kültürel yaşamı yansıması bakımından oldukça önemlidir. Kazı çalışmalarında seramik başta olmak üzere çok sayıda lüle, sikke, cam ve metal buluntu da ele geçirilmiştir. Bitlis Kalesi 2018-2020 yılı kazı çalışmaları ve bu çalışmalarda ele geçirilen porselen fincan buluntuları çalışmamızda ele alınıp incelenecektir. Bitlis Kalesi'nde kahvehane olduğu düşünülen mekanın yakınında bulunan çok sayıda Kütahya üretimi fincanlar ve lülelerle birlikte porselen fincanlar da ele geçirilmiştir. Porselen fincanlar hamur, form, bezeme ve kompozisyon özelliklerine göre incelenmekle birlikte Kütahya üretimi fincanlarla benzer ve farklı yönleri saptanmaya çalışılacaktır. Alanın farklı bölgelerinde bulunan porselen fincanlarda sıralı ve sürüstü boyama tekniğinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. 18-20. yüzyıl Osmanlı dönemine ait olduğu düşünülen fincanların bölgeye ithal olarak geldiği tahmin edilmekte ve konumuz örneklerinin muhtemel üretim yerlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca Geç Osmanlı dönemi Bitlis Kalesi'ndeki porselen fincanların bölgenin sosyo-kültürel yapısını yansıttığı görülmektedir. Büyük ölçüde üretim aralıkları tahmin edilen porselen örnekleri diğer kazı buluntularının tarihlendirilmesi açısından da önem taşımaktadır.
Kabul/Accepted: 28.03.2022	
DOI: 10.18069/firatsbed.1049512	
Anahtar Kelimeler Porselen, Fincan, Osmanlı, Kahve, Kazı	

Keywords Porcelain, Cup, Ottoman, Coffee, Excavation	ABSTRACT Bitlis Castle excavation findings, located on a rocky hill in the center of Bitlis Province, are very important in terms of reflecting the socio-cultural life in the region. During the excavations, many nozzles, coins, glass and metal finds, especially ceramics, were found. The porcelain cup findings obtained during the 2018-2020 excavations of Bitlis Castle will be handled and analyzed in our study. Many Kütahya-made cups and nozzles, as well as porcelain cups, were found near the place, which is thought to be a coffee house in Bitlis Castle. Although porcelain cups are examined in terms of paste, form, decoration and composition properties, it will be tried to identify similar and different aspects with Kütahya made cups. It is seen that underglaze and over-glaze painting technique is frequently used in porcelain cups located in different parts of the area. It is estimated that the cups, which are thought to belong to the 18-20th century Ottoman period, came to the region as imported and it is aimed to determine the possible production places of our subject samples. In addition, it is seen that the porcelain cups in the Late Ottoman period Bitlis Castle reflect the socio-cultural structure of the region. Porcelain samples, whose production ranges are estimated to a large extent, are also important in terms of dating other excavation finds.

Atf/Citation: Şen, K. ve Karasu, Y. E. (2022). Bitlis Kalesi Kazı Çalışmaları ve Porselen Fincan Buluntuları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2 (725-735).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Korkmaz ŞEN, ksen@firat.edu.tr

¹ Bu çalışma 23 Haziran 2021 tarihinde düzenlenen VIII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

1.Giriş

Bitlis ve özellikle Ahlat Anadolu'nun fethedilmesinde ve Türk-İslam kimliğinin kazandırılmasında önemli merkezlerin başında gelmektedir. Bitlis adının ise Bedlis'ten geldiği rivayet edilmekle birlikte "Bagaç/Balalı/ Bagheş/ Baghageş/ Bales" gibi farklı şekillerde de isimlendirildiği bilinmektedir (Tezcan, 2019: 49-62; Aytüre ve Şen, 2021: 26). Bitlis şehir merkezinde ve çevresine göre yüksekte kalan kayalık bir alan üzerinde yer alan Bitlis Kalesi, bölgede yerleşimin başlamasında ve gelişmesinde oldukça etkili olmuştur. İç ve dış surdan oluşan kalenin günümüze sadece iç sur kısmı ulaşabilmiştir. Siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan bölgedeki kültürel kalıntıların önemli bir kısmına sahip olan Bitlis Kalesi'nin ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte bölgedeki en eski yerleşimin Urartululara ait olduğu belirtilmektedir (Sümer, 2015: 63). Bitlis Hz. Ömer döneminde İslam egemenliğine girmiş olup tekrar Bizans'ın egemenliğine girmiştir. Sonrasında ise Şayh, Hamdan ve Mervaniler tarafından ele geçirilmiştir (Darkot, ve Yinanç 1979: 664; Lewis, 1960: 1206-1207). Kuruluşundan günümüze kadar çok sayıda farklı kültür ve medeniyete ev sahipliği yapan Bitlis'e sırasıyla Büyük Selçuklu Devleti, Dilmaçoğulları Beyliği, Ahlatşahlar, Eyyubiler, Harzemşahlar, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlu, Safeviler son olarak ise Osmanlı devleti hakim olmuştur (Yaşa, 1992: 21-22.; Uzunçarşılı, 1988: 183; Tuncel, 1992: 226-227).

2. Bitlis Kale Kazısı

Ahlat Müze Müdürlüğü² tarafından 2018 yılında tekrar başlanan Bitlis Kalesi kazı çalışmaları günümüzde de devam etmektedir. 2018-2020 yılı kazı çalışmaları kalenin merkezine yakın bir konumda bulunan hamamın güney ve kuzey kısmında sürdürülmüştür. Ayrıca P-15 plan kare numaralı alanda bir sondaj çalışması da yapılmıştır. Yapılan kazı çalışmalarında seramik, sikke, metal, cam ve kemik obje buluntuları ele geçirilmiş olup büyük kısmının Osmanlı dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yer yer buluntu türlerinin mimari kalıntılarla bağlantılı olarak yoğunluk gösterdiği görülmektedir.

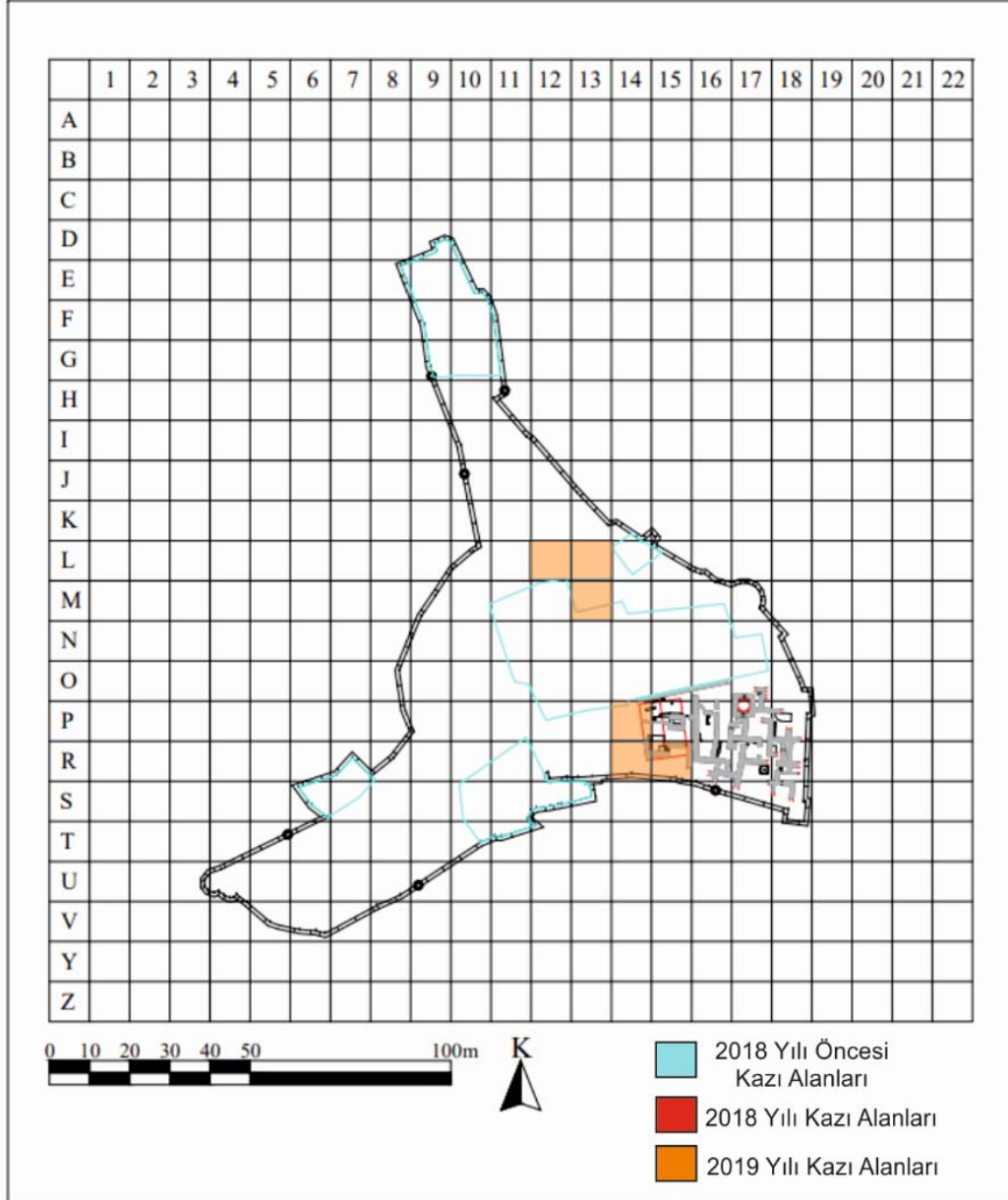

Foto 1. 2018 Yılı Kazı Alanı

2018 yılı Bitlis Kalesi kazı çalışması, kalenin güney surları ile daha önceki kazı dönemlerinde ortaya çıkarılan hamam yapısı arasındaki P ve R 14-15 plan kare numaralı alanda yapılmıştır. 6x5 m. ölçülerinde açılan iki açmayla başlayan kazı çalışmaları ilerleyen süreçte mimari kalıntılarla bağlantılı olarak aradaki kesitlerin kaldırılmasıyla genişletilmiştir (Şekil 1) (Foto 1). Ayrıca daha önceki kazı döneminde yarım bırakılan P-16, R-16 açmalarında kazı çalışmalarına başlanmıştır. 2018 yılında P-15 plan kare içerisinde kalan bir alanda ise

² Ahlat Müze Müdürü Mikail ERÇEK'e ve Bitlis Etnografya Müzesi uzmanı Azad ÖRMEK'e katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

sondaj çalışmalarına gidilmiştir. Kazı alanının özellikle bu kısmında üst tabakalarda çok sayıda lüle ve fincan buluntusu toplu olarak ele geçirilmiştir. 2018-2019 yıllarında devam eden sondaj alanında bir seramik çöp çukuru da rastlanmıştır. Çöp çukurunda ele geçirilen malzemeler alanın bu kısmının bir süre depo vb. amaçlarla kullanıldığını daha sonra ise anakaya olduğu düşünülen alana kadar açılan bir çukur ile seramik, lüle ve fincanların atıldığı bir alan olabileceğini düşündürmektedir. Kazı alanının bu kısmında büyük kısmı Geç Osmanlı dönemine ait sikkelerle birlikte bir adet 16.yüzyıl Yavuz Sultan Selim dönemi sikkesi ve 10.yüzyıla ait bir Bizans sikkesi ele geçirilmiştir (Karasu ve Şen 2021). Sondaj alanında ele geçirilen buluntular kazı verileriyle birlikte değerlendirilerek tarihlendirilmiştir. Sondaj alanında ele geçirilen az sayıdaki Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemine ait seramikler ise bölgede Bizans dönemi ve sonrasında yoğun bir hareketliliğin olduğunu göstermektedir.

Şekil 1. Bitlis Kalesi Kazı Alanları

2019 yılı kazı çalışmaları P-15 plan kare numaralı sondaj alanı yanı sıra P. 14-15, P-R. 14, R-15, R-14, P-14, L-13, L-M. 12-13 numaralı plan karelerde devam etmiştir. Ayrıca L-15, L-M. 13 açmalarda yüzey buluntularına da rastlanmıştır. 2020 yılı kazı çalışmaları ise K 12-13 ve K-13 plan karelerinde yürütülmüştür. (Foto 2) 2018-2020 yılı kazı çalışmalarında mimari kalıntılarla bağlantılı olarak bir kahvehane ve bir ambar

(Depo) olarak kullanıldığı düşünülen iki yapı kalıntısına ulaşılmıştır (Karasu ve Şen, 2021: 623-647). Ayrıca 2020 yılında sur duvarını dikey şekilde keserek doğu-batı yönünde uzanan ve suru dik kesen düzgün kesme taş malzemedan yapılmış 1.50 m. genişliğinde bir duvara ulaşılmıştır. Bu duvarın kaledeki halk ve yönetici kesimin yaşam alanlarını birbirinden ayırdığı düşünülmektedir. Ayrıca duvarın kuzey kısmının saray olarak tanımlanan alan olması da oldukça kuvvetli bir ihtimaldir.

Foto 2. Bitlis Kalesi 2020 Yılı Ambar Mekânı

3. Bitlis Kalesi Porselen Fincan Buluntuları

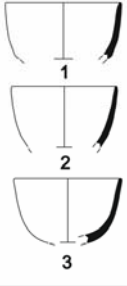
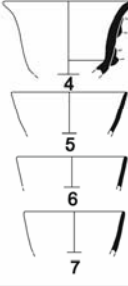
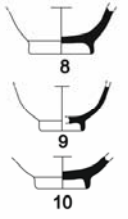
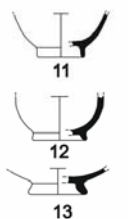
Bitlis Kalesi'nde 2018-2020 yılları arasında ele geçirilen buluntular içerisinde bezeme yönünden çeşitlilik gösteren 37 porselen fincan ele geçirilmiştir. Bu porselen fincanların hepsi katkısız, gözeneksiz ve iyi pişmiş olup beyaz renkli fritli hamurludur. Çalışmamızın katalog kısmında bezeme tekniği ve kompozisyon yönünden farklılık gösteren 18 örnek hamur, form ve bezeme özelliklerine göre incelenmiştir (Tablo 1, Şekil 3).

Tablo 1. Porselen Fincan Hamur Grupları.

Tip	Hamur Rengi	Katkı	Boyut/ Miktarı	Gözenek	Pişme Derecesi	Adet
1	N	Katkısız	-	Gözeneksiz	İyi	37

İthal olarak bölgeye geldiği düşünülen fritli hamurlu gözeneksiz ve katkısız porselen fincan buluntuları Kütahya, Avrupa ve Çin örnekleriyle benzer form özelliklerine sahiptir. Bu grup fincanların ağız çapları 5,8-7,8 cm, dip çapları 2,8-3,2 cm arasında değişiklik gösterir. Oval ve konik gövde formlarına sahip örneklerin ağız ve dip kısımları dışa ve içe çekik şeklindedir. Sadece bir örnek form ve bezeme yönünden diğer örneklerden ayrılmaktadır. (F-15) Form olarak iç bükey kavisli gövde dışa çekik ağız kenarıyla sonlanmaktadır (Şekil 2). Ayrıca kazı çalışmalarında ele geçirilen fincan buluntularında kulplu bulunmazken bu fincan kulplu şeklindedir. Diğer örneklerle kıyaslandığında daha üst tabakada ve siyah renkli lülelerin yoğun olduğu kısımda ele geçirilen bu fincanın daha geç döneme ait olduğu düşünülmektedir.

FİNCAN GÖVDE FORMLARI		FİNCAN DİP FORMLARI	
1. Oval Gövdeli	2. Konik Gövdeli	1. İç Çekik Dipler	2. Dış Çekik Dipler
PORSELEN FİNCAN FORMLARI			

Şekil 2. Porselen Fincan Formları

Fritli hamur yapısına sahip olan beyaz renkli porselen fincan buluntuları kazı çalışmasında sıklıkla ele geçirilmektedir. Sıraltı boyama ve sırüstü boyama teknikleriyle bezenmiş örneklerde sıraltı boyama tekniğinin daha yoğun kullanıldığı görülmektedir. Sıraltı boyama tekniğinde tek, iki ve çok renkli boyama örnekleri görülmektedir. Bir tek renk sırlı örnek seledon seramiklerini andıran yeşil renkli (P-12), bir örneğin ise iç yüzü beyaz dış yüzü kahverengi boyalı bezemesiz şekildedir. (P-15)

Porselen fincanlarda çeşitli motif ve kompozisyon anlayışı hakimdir. Şeffaf renksiz sıraltına pembe, turuncu, yeşil, kırmızı, mavi, kahverengi, siyah, mor gibi renkler kullanılan örneklerde motifler keskin hatlara sahip olup kompozisyonlar genellikle yoğun bezemeli tek motiften oluşmaktadır. Tek renk sıraltı bezemeli iki örnekte mavi (P-7, 13), iki renkli sıraltı bezemeli bir örnekte ise mavi ile kiremit kırmızısı renkleri görülmektedir. (P-8) Tek ve iki renkli sıraltı boyama teknikli örneklerde motiflerin boyutlarının büyük olduğu ve konturlarının keskin çizgilere sahip olmayıp soluk renkli oldukları anlaşılmaktadır. Pembe, turuncu, yeşil, kırmızı, mavi, kahverengi, siyah, mor renklerinin görüldüğü örnekler ise motifler daha vurgulanmış, konturları keskin ve ince işçilikli bir kompozisyona sahiptir.

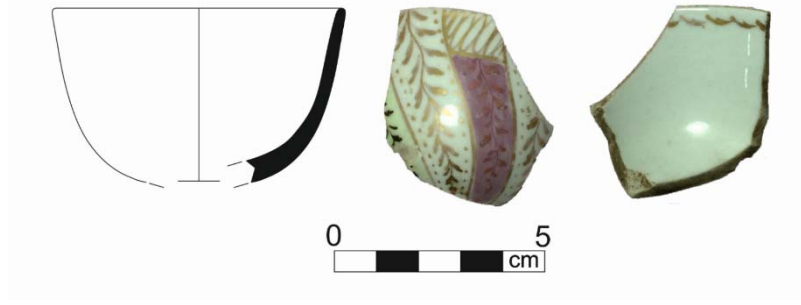
Tek ve iki renkli sıraltı boyama teknikli örneklerde iç ve dış yüzeylerinde ağız kısmında şerit, gövde kısmında ise sitalize bitkisel bezemelerden oluşan kompozisyonlar yer almaktadır. Çok renkli sıraltı boyama teknikli fincanlarda iç yüzeyde dip ve gövde kısmında sitalize bitkisel kompozisyonlar, ağız kısmında dalgali ve düz şerit bezemeler ile şeritlerden oluşan bir bordür içerisinde geometrik ya da bitkisel bezemelerden oluşan kompozisyonlar; dış yüzeyinde dip ile ağız kısmı arasında natüralist ve sitalize bitkisel bezemelerden oluşan kompozisyonlar görülmektedir. Benzerleri Çin üretimi örneklerde de görülen turuncu, yeşil, mavi vb. renklerin kullanıldığı fincanların taklit üretim olabileceği de düşünülmektedir (Kristensen, 2014: 160; Erdoğan ve Gedük, 2015: 297; Carswell, 1995: 125-128).

Porselen fincanlar içerisinde sıraltı boyama bezemeli dört örnekte sırüstü boyama tekniği de görülmektedir. (P-1/3/6/11) Üçü altın yıldızlı, biri kalın turuncu renkli sırüstü boyama bezemeli örnekler sır, boya, motif, kompozisyon ve işçilik yönünden diğer porselen fincanlarla kıyaslandığında daha kalitelidir. Altın yıldızlı sırüstü bezemeler sıraltı kompozisyonu tamamlayacak şekilde şerit, yaprak iç kısımlarında ve bir örnekte ana kompozisyonu oluşturan yapraklı bitkisel bir bezeme şeklindedir. Turuncu renkli sırüstü boyama örneği ise siyah renkli iki şerit arasında kalan kısmı renklendirmek için kullanılmıştır. Kabarıklık şeklindeki turuncu rengin kalın uçlu bir fırça yardımıyla yüzeye sürüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca bir fincan dip parçasının iç kısmında yer alan kompozisyonda kırmızı rengin kabarıklık yüzeyde çıkıntılı bir konuma gelmesi oldukça dikkat çekicidir. (P-4) Opak turkuaz sırlı bir parça üzerinde ise turuncu ve kahverengi sırüstü tekniğiyle yapılmış bezemeler yer almaktadır (Şekil 3; P-18).

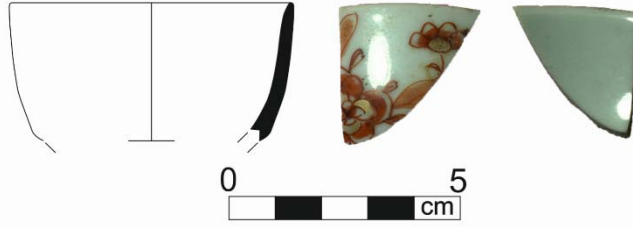
Katalog No:

Çizim-Fotoğraf

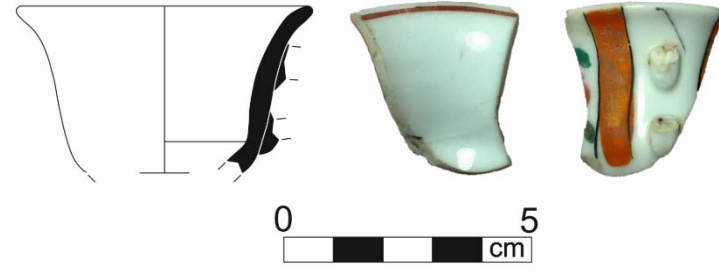
P-1

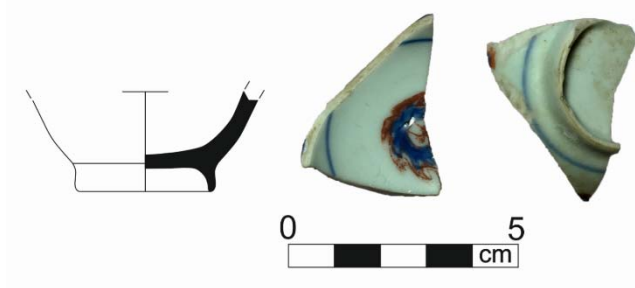
P-2

P-3

P-4

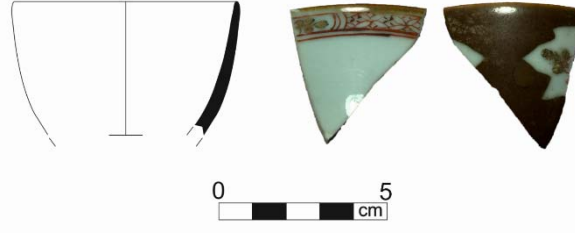

P-5

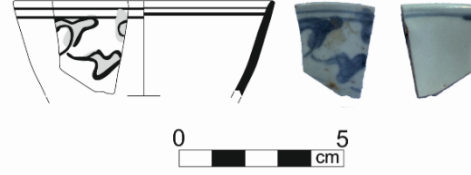

Şekil 3. Porselen fincan buluntu kataloğu.

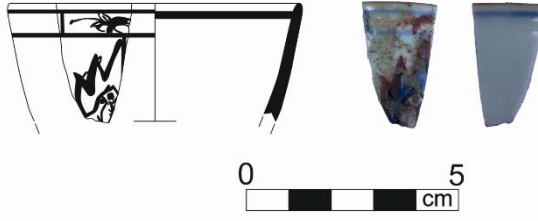
P-6

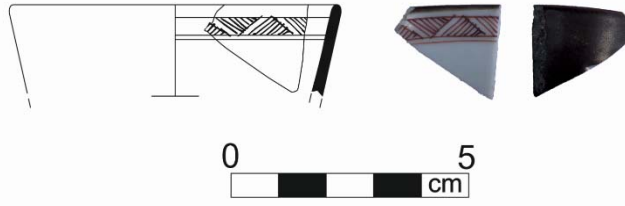
P-7

P-8

P-9

P-10

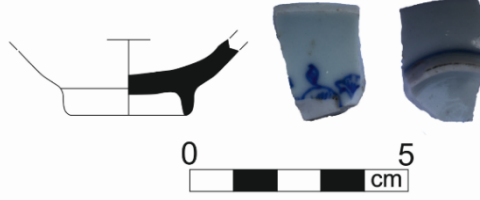

P-12

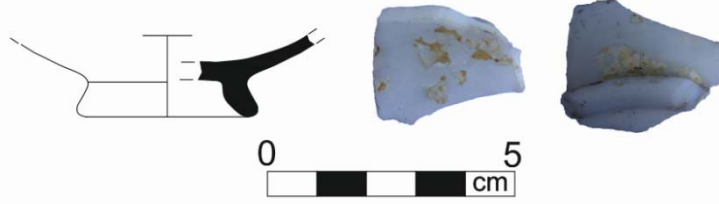

Şekil 3. Porselen fincan buluntu kataloğu (Şekil 3'ün devamı).

P-13

P-14

P-15

P-16

P-17

P-18

Şekil 3. Porselen fincan buluntu kataloğu (Şekil 3'ün devamı).

Fincanlarda 18.yüzyılın ortalarından itibaren mangan moru rengi kullanılmaya başlamıştır (Bilgi, 2006: 17). Ayrıca gerek form gerekse bezeme ve kompozisyon bakımından bazı porselen fincanların üzerinde yer alan

kompozisyonun Kütahya seramiklerinde görülmesi porselen fincanların, gözenekli-katkılı hamurlu Kütahya fincanlarıyla yakın tarihte üretilmiş olabileceğini gösterir. Porselen fincanların daha erken tarihli olduğu düşünülen bir kısmının Kütahya örneklerine benzediği, daha sonraki fincanların ise farklı bezeme ve kompozisyon örneklerine sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca porselen fincanlarda sırüstü altın yıldız ve renkli sır uygulamalarının yaygınlaştığı görülmektedir

Bitlis Kale kazısı fincan buluntularının benzer örnekleri Suna ve İnan Kırış Koleksiyonunda, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde, Kütahya Çini Müzesi'nde, Smyrna Agorası, Sadberk Hanım Müzesi başta olmak üzere Anadolu'da ve Anadolu dışında çeşitli bölgelerde görülmektedir (Akalin ve Yılmaz Bilgi, 1997: 60-63; Gök, 2015a: 46, 48; Kürkman, 2005: 132; Yalçın, 2018; Buğdaycı, 2018: 539-542; Buğdaycı, 2018; Gök, 2015b; Carswell, 1991: K. 45-54). Kütahya üretimi olduğu düşünülen bu örneklerin benzerleriyle Bitlis Kalesi'nde de karşılaşılmaktadır (Şen ve Karasu, 2021: 211-221).

1700'lerde Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere ile Hollanda, Belçika gibi bölgelerde üretilen porselenler Çin üretimi örneklerle rekabet edebilecek düzeye gelmiştir. (Coşansel, 2006: 134) Konumuz porselen fincan buluntularının benzer örnekleri ise çoğunlukla Avrupa (Meissen, Viyana, Berlin, Nymphenburg, ...) üretimi örneklerde görülmektedir. (Gillmeister, 2005: 58-59, 79; Coşansel Karakullukçu, 2007:15) 18.yüzyıldan itibaren Osmanlı'ya yönelik Avrupa üretimi örneklerin yapıldığı bilinmektedir. (Baykal, 2000: 90) Bu üretimlerin özellikle 18-19.yüzyılları arasında Bitlis Kalesi'ne de gelmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Bitlis Kalesi'nde 2018 yılı öncesinde yapılan kazı çalışmalarında da "Boch Fies Laou" damgalı Avrupa üretimi (Belçika) porselen buluntular ele geçirilmiştir. (Pektaş ve Baş, 2013: 612) Kazı çalışmalarında ağırlıklı olarak lüle buluntularıyla birlikte ele geçirilen bu fincanların 18-19.yüzyıl arasına tarihlendiği düşünülmektedir. Ancak P- 7, 8, 13 numaralı örneklerin tabaka olarak daha erken tarihli olabileceği düşünülmele birlikte benzerleri 17-18.yüzyıl Çin üretimi ya da taklidi (İran vb.) fincanlarda da görülür (Komori, 2017: 117; Komori, 2018: 291). Ayrıca bir fincan parçasının seledon seramiklerinde görülen sır rengine sahip olması ve sır kalitesi Çin üretimi olabileceğini düşündürür. (P-12) Kazı çalışmalarında ele geçirilen oldukça ince işçilikli ve bezemeli bir fincan parçasının benzeri ise Yıldız porselenlerinde (1903) görülmektedir (P-11) (Coşansel Karakullukçu, 2007: 188, 190). Sıraltı ve sırüstü bezeme tekniğinin kullanıldığı natüralist üsluptaki bu örneğin iç yüzeyi keskin hatlı turuncu, mavi, mor renkli ve altın yaldızlı; dış yüzeyi ise konturları keskin olmayan mavi renkli ve altın yaldızlı şekildedir.

Kazı çalışmalarında sikke ve lüle buluntuları yanı sıra benzer örnekleri göz önüne alınarak değerlendirilen porselen fincanların bezeme ve kompozisyon bakımından oldukça çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Fincanların tabaka ve benzer örnekleri göz önüne alındığında P-4, 6-10, 12-15: 18.yüzyıl başı-ortası; P-1, 2, 3, 5, 11, 18: 18.yüzyıl başı-19.yüzyıl ortası; P-16-17: 19-20.yüzyıl başı arasına tarihlenebileceği düşünülmektedir. Fincan buluntuların üretim merkezlerinin ise ağırlıklı olarak Avrupa ve Çin olabileceği tahmin edilmekle birlikte taklit fincanların da bölgede kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca henüz yayımlanmamış olan ve İstanbul üretimi olabileceği düşünülen porselenler de kazı çalışmalarında ele geçirildiği bilinmektedir.

4. Sonuç

2018-2020 yılı kazı çalışmalarında ele geçirilen 18.yüzyıl-20.yüzyıl başı Geç Osmanlı dönemine ait olan porselen fincanların gözenekli ve az katkılı hamurlu fincanlara oranla daha az sayıda olduğu görülmektedir. Tek renk sırlı, sıraltı boyama ve sırüstü boyama tekniklerinin kullanıldığı örnekler ağırlıklı olarak lüle buluntularıyla birlikte ele geçirilmiştir (Tablo 2). 18-19.yüzyıl lüle örnekleriyle aynı tabakalarda ele geçirilen fincanların büyük kısmının bu tarihli olduğu düşünülmektedir (Şen ve Karasu, 2019: 189-206; Şen ve Karasu, 2020: 413-440). Bazı örnekler Kütahya üretimi fincanlarla bezeme bakımından benzerlik göstermekle birlikte Avrupa ve Çin üretimi ya da taklidi fincanların Bitlis Kalesi'nde Osmanlı döneminde tütün içmek için kullanılan lülelerle birlikte sıklıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kahve içmek için kullanılan bu fincanlarda görülen az sayıdaki daha kaliteli ve ince işçilikli bezemeye sahip örnekler bu dönemde ekonomik geliri yüksek kişilerin bölgede yaşamını sürdürmüş olabileceğini göstermektedir.

Tablo 2. Porselen Fincan Özellikleri

Kat. No.	Açma/ Derinlik	Yıl	Bezeme Tekniği	Sır Rengi	Ağız Çapı	Dip Çapı	Yükseklik
P-1	L, M-13 -42 cm	2019	Sıraltı ve Sırüstü Boyama	Renksiz Şeffaf	6,8 cm	-	4,2 cm
P-2	R-15	2019	Sıraltı ve Sırüstü Boyama	Renksiz Şeffaf	6 cm	-	3,1 cm
P-3	R-14	2019	Sıraltı ve Sırüstü Boyama	Renksiz Şeffaf	5,5 cm	-	3,2 cm
P-4	P-14	2019	Sıraltı Boyama	Renksiz Şeffaf	-	3 cm	2,1 cm
P-5	P, R-14	2019	Sıraltı Boyama	Renksiz Şeffaf	-	2,8 cm	3,2 cm
P-6	P, R-14	2019	Sıraltı ve Sırüstü Boyama	Renksiz Şeffaf	6,6 cm	-	3,8 cm
P-7	P, R-14	2018	Sıraltı Boyama	Renksiz Şeffaf	7,8 cm	-	2,9 cm
P-8	P, R-14	2018	Sıraltı Boyama	Renksiz Şeffaf	6,8 cm	-	2,8 cm
P-9	P, R-14	2018	Sıraltı Boyama	Renksiz Şeffaf	6,8 cm	-	1,9 cm
P-10	P, R-14	2019	Sıraltı Boyama	Renksiz Şeffaf	-	2,9 cm	2,6 cm
P-11	L-13	2019	Sıraltı ve Sırüstü Boyama	Renksiz Şeffaf	-	3 cm	2,5 cm
P-12	P, R-14, 15	2018	Tek Renk Sırlı	Haki Yeşil	-	-	1,7 cm
P-13	P, R-14, 15	2018	Sıraltı Boyama	Renksiz Şeffaf	-	2,8 cm	1,8 cm
P-14	P, R-14, 15	2018	Sıraltı Boyama	Renksiz Şeffaf	-	3,2 cm	1,6 cm
P-15	P, R-14, 15	2018	Sıraltı Boyama	Renksiz Şeffaf	7 cm	3 cm	4,3 cm
P-16	K-13 -85 cm	2020	Sıraltı ve Sırüstü Boyama	Renksiz Şeffaf	4,5 cm	3,2 cm	4 cm
P-17	K 12-13	2020	Sıraltı ve Sırüstü Boyama	Renksiz Şeffaf	4,3 cm	-	4,8 cm
P-18	K-13	2020	Sırüstü Boyama	Opak Turkuaz	-	-	2,2 cm

Kaynaklar

- Akalın, Ş. ve Yılmaz Bilgi, H. (1997). *Suna ve İnan Kırac Koleksiyonunda Kütahya Seramikleri: Yadigar-ı Kütahya*, İstanbul.
- Aytüre, S. ve Şen, K. (2021). Anadolu'nun 11. Yüzyılında Bizans ve Bitlis. *Sanatın Yolculuğunda Bir Durak: Eserleriyle Bitlis Kalesi*, (Ed. Korkmaz Şen), İdeal Kültür Yayınevi, İstanbul, 25-42.
- Baykal. B. (2000). Osmanlı Porselen Sanatı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bilgi, H. (2006). *Suna ve İnan Kırac Vakfı Koleksiyonu Kütahya Çini ve Seramikleri*, İstanbul.
- Buğdaycı, B. (2018). *Kütahya Çini Müzesi'nde Sergilenen Seramik ve Çini Eserlerin Değerlendirilmesi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Buğdaycı, B. (2018). Kütahya Çini Müzesinde Sergilenen 18.Yüzyıl Kütahya Üretimi Fincanlar. *Kütahya Müzesi 2017 Yıllığı*, V, 539-542.
- Carswell, J. (1991). Kütahya Çini ve Seramikleri. *Sadberk Hanım Müzesi: Türk Çini ve Seramikleri*, İstanbul.
- Carswell, J. (1995). *Çin Seramikleri: Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu*, İstanbul.
- Coşansel Karakullukçu, D. (2007). *150 Yıllık Sessiz Tanıkları: Saray Porselenlerinden İzler*, (Ed. İlon Baytar, Çev. Merete Çakmak), İstanbul.

- Coşansel, D. (2006). 19.yüzyıl Osmanlı Saraylarında Fransız ve Yıldız Porselenleri. *Milli Saraylar*, İstanbul, 133-144.
- Darkot, B., ve Yınanç, M. H. (1979). İslâm Ansiklopedisi: Bitlis Maddesi. Milli Eğitim Basımevi, Cilt: II, İstanbul.
- Erdoğan, A. ve Gedük, S. (2015). Çin Porseleni Fincanlar. *Bir Taşım Keyif: Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü*, Ankara, 283-301.
- Gillmeister, R. (2005). White Gold: The Kathy Gillmeister Collection of Early Meissen Porcelain. California.
- Gök, S. (2015 a). *Suna ve İnan Kırac Vakfi Koleksiyonu Kütahya Çini ve Seramikleri 2*, İstanbul.
- Gök, S. (2015 b). *Smyrna (İzmir) Agorası 'nda Osmanlı İzleri: Kütahya Seramikleri (2007-2014 Kazı Dönemi)*, İzmir.
- Karasu Y. E. ve Şen K. (2021). Bitlis Kale Kazısı Osmanlı Dönemi Sikke Buluntuları. *Sanatın Yolculuğunda Bir Durak: Eserleriyle Bitlis Kalesi*, (Ed. Korkmaz Şen), İstanbul.
- Karasu, Y. E. ve Şen, K. (2021). Bitlis Kalesi Depolama Alanı Seramik Buluntuları. *Ekev Akademi Dergisi*, (86), 623-647.
- Komori, T. (2017). Prestige Object or Coffee Cup? Problems of Identifying and Dating Chinese Porcelain Unearthed in Buda. *Annual of Medieval Studies at CEU*, (23), 108-122.
- Komori, T. (2018). Ottomans in Pest in the Light of “Luxury” Ceramics: Four Cups from Kığıyo Street. *Genius loci Laszlovszky 60*, Budapest, 289-293.
- Kristensen, R. S. (2014). Made in China: Import, Distribution and Consumption of Chinese Porcelain in Copenhagen c. 1600-1760. *Post-Medieval Archaeology*, 48 (1), 151-181.
- Kürkman, G. (2005). *Toprak, Ateş, Sır; Tarihsel gelişimi, Atölyeleri ve Ustalarıyla Kütahya Çini ve Seramikleri*, İstanbul.
- Lewis, G. L. (1960). Bidlis (Bitlis). The Encyclopaedia of Islam, Vol.I, Editor: E.J.Brill, Leiden.
- Pektaş, K. ve Baş, G. (2013). Bitlis Kalesi Kazısı'nda Ele Geçen Avrupa Bağlantılı Buluntular. *14th International Congress of Turkish Art*, Paris, 609-618.
- Sümer, F. (2015). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara.
- Şen K. ve Karasu, Y. E. (2021). *Arkeolojik Veriler Işığında Bitlis Kale Kazısı Seramik Buluntuları (2018-2019 Yılı Kazı Dönemi)*, İstanbul.
- Şen, K. ve Karasu, Y. E. (2019). 2018 Yılı Bitlis Kale Kazısı Kaideli, Süzgeçli Çanaklı Lüle Buluntuları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 189-206.
- Şen, K. ve Karasu, Y. E. (2020). Bitlis Kalesi Osmanlı Dönemi Lülelerinin Değerlendirilmesi. *Art-Sanat Dergisi*, (14), 413-440.
- Tezcan, M. (2019). Bagajış/Balalış” Adından “Badlis/Bidlis” Adına: Ermeni ve Bizans Kaynaklarında “Bitlis” Adının İlk Görünümleri. *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, (Ed. Prof. Dr. Mehmet İnbaşı ve Prof. Dr. Mehmet Demirtaş), I, Ankara, 49-62.
- Tuncel, M. (1992). “Bitlis”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6, 225-228.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri. Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. DiziSa.2a2, ANKARA.;
- Yalçın, S. (2018). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çinili Köşk Müzesi'nde Bulunan 18. ve 19. Yüzyıl Kütahya Üretimli Kahve Fincanları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yaşa, R. (1992). *Bitlis'te Türk İskânı*, Ankara.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

**BANDIRMA MÜZESİ'NDE YER ALAN OSMANLI DÖNEMİ'NE AİT BİR GRUP
KEMER VE KEMER TOKASI**

A Group Of Belts And Belt Buckles From The Ottoman Period At Bandirma Museum

Ufuk ELYİĞİT¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
Bandırma/Balıkesir, uelyigit@bandirmal.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3839-3896

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi	ÖZ
Geliş/Received: 10.01.2022	Tarihi Çağlar boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu coğrafyası, köklü bir kültürel geçmişin izlerini taşımaktadır. Bu zengin coğrafyanın bir parçası olan Bandırma'nın sahip olduğu tarihi ve kültürel çeşitliliğin izlerini günümüzde, Bandırma Müzesi'nde görmek mümkündür. Araştırma kapsamında, Bandırma Müzesi'nin büyük teşhir salonunda yer alan 5 ve 6 numaralı küçük vitrinlerde sergilenen kemer ve kemer tokaları incelenmiştir. İnceleme esnasında ele alınan örnekler, yapım ve süsleme tekniklerine göre sınıflandırıldıktan sonra tanımlama işlemine geçilmiştir. Eserlerin ölçüm ve fotoğraflama süreçleri tamamlanmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde; kemer ve kemer tokalarının yapımında genel itibarıyla dövme tekniğinin kullanıldığı anlaşılmıştır. Söz konusu ürünlerde birden fazla süsleme tekniğinin bir arada kullanıldığı gözlemlenmiştir. Gerçekleştirmiş olduğumuz çalışmaların amacı, müzede yer alan bu el sanatı ürünlerinin yapım ve süsleme özelliklerini tanımlayarak, üretildikleri dönemin sanat ve estetik anlayışını yansıtan yönlerini gözler önüne sermek şeklinde ifade edilebilir. Bandırma Müzesi'nde yer alan bu taşınır kültür varlıklarının komşu sanat çevrelerinde yer alan diğer örnekler ile yapım ve süsleme teknikleri açısından benzerlikler arz ettiği vurgulanabilir.
Kabul/Accepted: 11.03.2022	
DOI: 10.18069/firatsbed.1055740	
Anahtar Kelimeler Maden Sanatı, Bandırma Müzesi, Taki, Kemer, Kemer Tokası	

Keywords Metalwork, Bandırma Museum, Jewelry, Belt, Belt Buckle	ABSTRACT The Anatolian geography that hosted various civilizations throughout history carries traces of a wealthy cultural past. Currently it is possible to see traces of the historic and cultural diversity that Bandırma has as a part of this wealthy geography at Bandırma Museum. In the scope of the study belts and belt buckles exhibited at display cabinets number 5 and 6 at the grand exhibition hall of Bandırma Museum were examined. Samples examined during assessment were classified according to production and ornament methods after which description process was initiated. Measurement and photographing of the works have been completed. As a result of examination, it was understood that generally forging method was used in production of belts and belt buckles. It was understood that more than one decoration technique was used together in the production of the works. The purpose of my study could be presented as defining production and ornament properties of these handicrafts at the museum to discuss those aspects that display the artistic and esthetic understanding of their period of production. It could be argued that these movable cultural assets in Bandırma Museum display similarities with other examples in neighboring art circles.

Atf/Citation: Elyigit, U., (2022). Bandırma Müzesi'nde Yer Alan Osmanlı Dönemi'ne Ait Bir Grup Kemer ve Kemer Tokası, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(737-752).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ufuk ELYİĞİT, uelyigit@bandirma.edu.tr

1. Giriş

İnsanoğlu, tarihi süreç boyunca temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere doğaya şekil vermeye çalışmış ve birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Zaman içerisinde bulunduğu çevreyi gözlemlemiş ve sahip olduğu bilgi birikimini el becerisi yardımıyla bulunduğu ortama aktarmıştır. Edindiği tecrübeler sonucunda ilkel olarak tanımlanabilecek sanatsal faaliyetler gerçekleştirmeye başlamıştır.

Genel itibarıyla tabiat şartlarına bağlı olarak gelişen el sanatı ürünleri, insanlık tarihi açısından oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Gelişen ve dönmüşen bir anlayışla çevre şartlarına göre kendine her zaman farklı bir anlayış bulmuştur. El sanatı ürünleri, ortaya çıktığı toplumun değer yargılarının yanı sıra duygularını ve sanatsal özellikleriyle kültürel öğelerini de yansıtır hale gelmiştir (Çalış, 2017: 213).

Üretici yapısıyla insanoğlu, gereksinimlerini karşılamak için ilk dönemlerde ahşap ve taş malzemeden daha sonraki aşamada ise pişmiş topraktan faydalanmıştır. Tarihi süreçte bu ürünlerin imatları esnasında karşılaşılan zorlukların yanı sıra hassas yapıları dolayısıyla insanlar, söz konusu malzemelere alternatif olabilecek dayanıklı, imalatı kolay ve daha uzun ömürlü ürünlere sahip olma adına yeni malzeme arayışında bulunmuşlardır. Metalurjideki gelişmelerin de etkisiyle, özellikle Tunç Devri ve sonrasında madenden imal edilmiş ürünler, (mutfak eşyası ve avcılık başta olmak üzere), gündelik yaşantıda daha fazla kullanılmaya başlanmışlardır. Söz konusu devirde madenden, farklı kullanım alanları için değişik formlara sahip hafif ve dayanıklı eserler üretilmeye başlanmıştır. Erken dönemlerde eserlerin şekillendirilmesinde kullanılan dövme tekniğinin yanı sıra zaman içinde döküm ve sıvama teknikleri gibi yeni tekniklerin keşfiyle birlikte maden sanatı alanında çok büyük aşamalar kaydedilmiştir (Başak, 2008: 18-19). Maden sanatı ve uygulanan teknikler, bu sanatın ana malzemesini teşkil eden madenlerin keşfedilmesine ve madenlerin kendilerine özgü özelliklerinin belirlenmesine bağlı olarak gelişim göstermiştir. Tarihi süreç boyunca gerçekleştirilen her metalürjik keşif, yeni bir maden sanatı tekniğinin doğmasına yol açmıştır (Erginsoy, 1978: 7). Madenlerin cevherlerinin tasfiye edilmesi ve metalürji alanındaki gelişmelere bağlı olarak, dövme ve döküm gibi yeni teknikler icat edilmiştir. Madeni eserlerin yapımında kullanılan tornada çekme ile preste basma teknikleri ise, yine teknoloji alanındaki ilerlemelere paralel bir şekilde daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış keşiflerdir. Son iki teknik maden alanındaki talebin karşılanmasına yönelik olarak daha çok sanat değeri taşımayan eserlerin seri imalatında kullanılmıştır (Başak, 2004: 33).

Bütün bu gelişmelerin devamında madencilik faaliyetleri neticesinde meydana gelen değişim ve gelişim süreçleri el sanatı ürünlerine de yansımıştır. Maden sanatındaki bu ilerlemeye paralel olarak insanoğlu, çeşitli form ve özelliklere sahip çok sayıda sanat eseri üretmeyi başarmıştır. Toplumun sanat ve estetik anlayışını yansıtan ürünlerin başında takıların geldiğini söylemek mümkündür.

Kuyumculuk; eski çağlardan günümüze kadar uzanan bir tarihi geçmişi bulunan zengin bir sanat dalıdır. Takı, uygarlıkların sahip olduğu kültür ve geleneklerin, en önemli yansıtıcısı konumunda olmuştur. Bunun yanı sıra takılar, geçmişin anılarını ve yaşanmışlıklarını günümüze kadar taşımayı başarmışlardır. Zamanla nüfusun artmasına bağlı olarak insanoğlu yeni yerler aramak zorunda kalmıştır. Bunun neticesinde gelen göçler, istilalar ve birçok olumsuz etkiyi de beraberinde getirmiştir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, toplumsal birleşme ve kültürler arası kaynaşmayı tetiklediği de ifade edilebilir. Toplumlar kendilerine has teknik ve materyallerle özgün takılarını şekillendirirken; söz konusu durumda farklı toplumlardan öğrendikleri ve elde ettikleri materyallerle çeşitli teknikler öğrenip uygulayarak kendi sanat anlayışlarına uyarlama fırsatı bulmuşlardır (Şaman-Duru, 2015: 96).

Anadolu'daki maden sanatının gelişimine bağlı olarak İslam maden sanatında da önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. İslam medeniyet tarihinde madenler, kullanım alanları açısından çeşitlilik arz etmiştir. Maden kullanımı, Müslüman devletlerin ekonomik, sosyal ve teknolojik yönden gelişimlerine paralel olarak sanat ve kültür hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. İslam dönemi maden ustaları, bir kültürden diğerine usta çıkarık ilişkisi çerçevesinde varlığını sürdürmüş olan Yakın Doğu'nun eski tekniklerini Sasanilerden ve Bizanslılardan devralmıştır. Başlangıçta fethedilen toprakların kültürlerinden etkilenmiş, ancak kısa bir süre sonra İslam din ve felsefesinin sahip olduğu yeni dinamikler ile ustaların yaratıcılığı birleşerek kendine has bir üslubu olan İslam maden sanatı doğmuştur. Maden sanatına ait çeşitli ürünler, zaman ilerledikçe ev eşyasından süslemeye, alışverişten sanata kadar geniş bir alanda günlük hayatta kullanılmaya başlanmıştır (Erginsoy, 1978:1-2).

İnsanoğlunun madenleri kullanmaya başlaması ile uygarlık tarihi açısından oldukça önemli ilerlemelerin kaydedildiğini vurgulamak gerekir. İhtiyaçlar doğrultusunda gelişim gösteren maden sanatı, zaman içerisinde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Madenler açısından oldukça zengin bir bölge olan Anadolu coğrafyasının kullanılan teknikler ve uygulanan yöntemler bakımından da maden sanatına önemli katkılar sunduğu bir gerçektir. Konunun bütünlüğünü sağlamak adına, maden sanatının tarihsel sürecinin yanı sıra İslam dönemi maden sanatının da gelişim evrelerine yukarıda kısaca değinilmiştir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden kemer ve kemer tokaları, Osmanlı dönemine ait madeni el sanatı ürünleri olarak tanımlanmışlardır. Konu bu açıdan değerlendirildiğinde, söz konusu takıların o döneme ait maden işleme tekniklerinin yanı sıra toplumun sanat ve estetik anlayışını da yansıttıkları vurgulanabilir. Ele alınan eserlerin incelenmesi noktasında bu eserleri şekillendiren sanat ortamının da tanıtılması ihtiyacı doğmuştur. Bu bağlamda Osmanlı dönemi maden sanatına kısaca değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyim.

Osmanlı döneminde maden sanatı ve devamında kuyumculuk, padişahlar tarafından desteklenmiş bir sanat dalı olarak gelişim göstermiştir. Osmanlı kuyumculuğu ilk aşamalarda Bizans ve Safevi sanatının etkisi altında kalmıştır. 16. yüzyıl, sanatın diğer alanlarında olduğu gibi Osmanlı kuyumculuğunun en parlak dönemi olarak vurgulanabilir 17. ve 18. Yüzyıldan sonra ise Avrupa, Osmanlı kuyumculuğunu etkilemiş, ithal takılar klasik Osmanlı sanat anlayışının değişmesine sebep olmuştur. Osmanlı dönemi takılarında, renkli taş kakma, kabartma, oyma, çalma, filigre (telkâri), niello (savat), mıhlama, emay (mine) ve hasır örme teknikleri çoğu zaman bir arada kullanılma imkânı bulmuştur. Takıların tasarımında genellikle natüralist bir yaklaşımın olduğu ifade edilebilir. Kemerler (kuşak ya da kemer kuşağı) kadın ve erkekler tarafından giysilerin tamamlayıcı unsuru ve süs eşyası şeklinde kullanılmıştır. Plaka halinde veya göbek üstünde birleşen, merkezde bir ya da iki süslü madalyonla sonlanan kumaş kısmının kayıştan da tasarlandığı olmuştur. Madalyonun yerine yaprak (stilize göz) şeklinde tokası olan kemerler de üretilmiştir (Köroğlu, 2004: 52-60).

Osmanlı Devleti'nin çok geniş bir coğrafyada yayılım göstermiş olması, sosyal ve kültürel etkileşim açısından uygun bir zemin hazırlamıştır. Toplumsal yaşantıda görülen bu değişim süreçleri, sanat alanına da yansımıştır. Taşınmaz kültür varlıklarında olduğu kadar taşınır kültür varlıkları sınıfında ele alabileceğimiz el sanatı ürünleri de bütün bu gelişmelerden etkilenmiştir. Madeni eserlerin üretiminde kullanılan yöntem ve teknikler çeşitlilik arz etmeye başlamıştır. Sanatçıların ürettikleri eserlerde uyguladıkları yapım ve süsleme teknikleri ise Osmanlıya özgü bir üslup anlayışının doğmasına yol açmıştır. İnceleme konumuz dahilinde ele aldığımız eserler, takı grubunda yer almaktadırlar. Dolayısıyla, kullanım amaçları doğrultusunda süs eşyası olarak tanımlanmış olan bu ürünler hakkında genel bir tanımlama yapma ihtiyacı doğmaktadır.

Takılar, kullanıldıkları alanlara göre baş, boyun, bel, bilek ve kol takıları olmak üzere sınıflandırılabilir. Baş takıları grubunu tepelik, taç, zülüflük, saç tokası ve küpe gibi takılar meydana getirirken; boyun takısı olarak değerlendirilen takılar ise, gerdanlık, kolye, pandantif, broş ve hamaylı olarak sıralanabilir. Bilek, kol ve parmak takıları ise bilezik, yüzük, pazibent ve halhal ve benzeri takılardan oluşmaktadır. Kemer ve kemer tokası ise bel takıları grubunda bulunmaktadır (Okça-Erten, 2020: 2848).

Maden sanatına yönelik gerçekleştirilmiş olan araştırmalar, uygarlık tarihi boyunca madenlerin şekillendirilmesinde birden fazla tekniğin kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Kullanım alanlarına göre gruplara ayrılmış olan madeni eserler, üretim aşamalarında uygulanan yöntemlere göre belirli bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.

Madeni eserlere belirli bir form kazandırmak amacıyla kullanılan teknikleri yapım ve süsleme teknikleri olarak iki başlık altında incelemek mümkündür. Dövme ve döküm tekniği yapım tekniği olarak adlandırılırken; kabartma telkâri (fligran/fligre)¹, (repousse)², mine (emaye)³, damlatma (granülasyon)⁴, savat

¹ İnce altın ve gümüş teller ile yapılmış her türde süs eşyasına verilen genel bir addır. Türk Sanatında görülen telkâri ile benzer özellikler sergilemektedir. Bkz. Özen-Tanyeli, 2015: 109.

² Çeşitli biçimlerde uçlara sahip kalemler ve çekiç kullanarak madenin üzerine kabartma şeklinde bezemeler yapılmasına denmektedir. Kabartma tekniği, dıştan yani yapının yüzünden ya da içten, yani tersinden çalışılarak elde edilebilir. Bkz. Erginsoy, 1997: 1140.

³ Mina'nın anlamı "semavi", "göklere ait" demektir. Mine, cam tozu (silis kumu) ve metal oksitlerin karışımından oluşmaktadır. Mine tekniğinin amacı; değerli metallere renk ve güzelliğin yanı sıra parlaklık katmak ve çevre şartlarının olumsuz etkilerine karşı direnç sağlamaktır. Bkz. Şaman-Duru, 2015: 109.

⁴ Granül (güherse, güverse)'ün kelime anlamı, tanecik ya da küreciktir. Granülasyon ise taneleme anlamına gelmektedir. Granülasyon tekniği, granüllerin obje yüzeyinde çeşitli bezemeler meydana getirecek biçimde dizilip kaynaklanmasıyla oluşturulur. Bkz. Şaman-Duru, 2015: 108.

(niello)⁵, kaplama ve yaldız⁶, kakma⁷, çalma ve kazıma⁸, ve mıhlama⁹ delik işi (ajur)¹⁰ gibi teknikler de süsleme teknikleri olarak tanımlanmaktadır (Çalış, 2017: 180).

Yukarıda değinildiği üzere yapım ve süsleme aşamalarında da çeşitli tekniklerin uygulandığı takılar, kullanım alanlarına göre sınıflandırılmışlardır. Hem erkek hem de kadınlar tarafından kullanılabilen bir takı türü olan kemerler, genellikle bel kısmına dolanan kuşak ve toka şeklinde tanımlanan birleştirici öğeden meydana gelmektedir. Anadolu coğrafyasında yapılmış olan araştırmalar göstermiştir ki geçmiş dönemlerden itibaren kullanım olanağı bulmuş olan kemerler, farklı form ve tekniklerde üretilmiştir.

Türkler, kemeri hem ihtiyaç hem de süs aracı olarak kullanmışlardır. Bu bağlamda kurganlarda yapılan kazılarda elde edilen birçok buluntunun yanı sıra, değişik teknik ve üsluplarda, altın ve diğer madenlerden yapılmış kemer tokaları ortaya çıkarılmıştır. Kemer, genellikle iki ile beş parmak eninde, bel kısmını bir defa doladıktan sonra toka ile nihayetlenen giyim aksesuarıdır. Toka, Türkçe kökenli bir kelime olup geçmişteki anlamı iki akarsuyun birleştiği yer manasına gelmektedir. Zaman içerisinde farklı anlam ve şekillerde kullanılmıştır. Tokalaşmak iki elin birleşmesi, karşılıklı anlaşma, birleşme anlamına gelip, manadan maddeye geçişte kemer tokasına anlam yüklemiştir. (Kuşoğlu, 1998: 102).

Maden sanatı açısından köklü bir geçmişe sahip Anadolu coğrafyası, bünyesinde barındırmış olduğu çok sayıda kültürü aynı potada eriterek zengin bir sanatsal dokuyu meydana getirmiştir. Usta sanatçılar tarafından birer sanat eserine dönüştürülen madeni ürünler, sahip oldukları form, teknik ve üslup gibi özellikler neticesinde incelenmesi gereken başlıca alanlardan biri haline gelmeyi başarmıştır. Özellikle folklorik birer öğe olarak karşımıza çıkan takılar, Osmanlı döneminde çok farklı alanlarda kullanım olanağı bulmuş ve üretildikleri döneme kaynaklık teşkil etmişlerdir.

Anadolu'da bulunan çok sayıda müzenin etnografik salonlarında, Osmanlı dönemine tarihlenen madeni takılara rastlamak mümkündür. Bu takılar, küpe, bilezik, yüzük, gerdanlık, kolye, halhal, zülüflük, kemer ve kemer tokası şeklinde sıralanabilir. Söz konusu eserler, Osmanlı kültürünün yayılması ve tanıtılması noktasında katkı sunmuştur. Taşınır kültür varlıkları arasında yer alan etnografik madeni eserler, toplumun kimliğini oluşturan unsurlardan biridir. Dolayısıyla bu eserler, toplumların ortak ve benzer yönlerini yansıttıkları gibi farklılık gösteren özelliklerini de belgeler niteliktedirler (Çalış, 2019: 27).

Bu bağlamda ele alındığında Bandırma Müzesi'nde yer alan madeni takılar, buldukları dönemin sanat ve estetik anlayışını yansıtan etnografik eserler olmaları sebebiyle, geçmiş ve günümüz arasında birer köprü vazifesi görmektedirler. Araştırma kapsamında incelenen eserlerin çalışılmasında başlıca neden, üretildikleri toplumun günlük yaşantısı ve giyim kuşam alışkanlıkları hakkında önemli veriler sunmaları şeklinde açıklanabilir. Bir diğer neden ise maden sanatının yapım ve süsleme tekniklerini bünyesinde barındıran takılar grubu içinde yer alan kemer ve kemer tokaları ile ilgili gerekli tanımlamalar yapmak ayrıca komşu sanat çevreleri ile olan benzer ve farklı yönlerini ortaya koymaktır. Söz konusu müzeden ilgili izinler alındıktan sonra müzede muhafaza edilen kemer ve kemer tokaları çalışma programına dâhil edilmiştir. Makalemizde ele aldığımız örneklerin neredeyse tamamını kemer tokaları teşkil etmektedir. Kemerlerin belki de en belirgin

⁵ Kuyumculukta bezeme sanatında metal eşyalara özellikle de gümüşe oyulmuş motifleri doldurmakta kullanılan siyah renkli, metal alaşımdır. Savat işinin en önemli yanı kullanılan kalemlerdir. Genel olarak Türkiye'de Van ince kalem ve Kafkas derin kalem olmak üzere iki farklı kalem tarzı bilinmektedir. Bkz. Şekerci, 2014: 102- 104.

⁶ Madenler, mekanik veya kimyasal yöntemler uygulanarak altınla kaplanabilir. Altın kaplama eserin bütün yüzeyine uygulandığı gibi bazende yalnızca belirli bir kısmına tatbik edilebilir. Cıva ve altın alaşımı olan malgama ve ısının bir arada kullanıldığı kaplama yöntemine "yaldız" denilmektedir. Bkz. Erginsoy, 1978: 47-48.

⁷ Madeni eserler üzerinde yivler veya çukurlar açılmak kaydıyla içerisine başka maden kakılmasıyla elde edilen süsleme tekniğine "kakma tekniği" adı verilmektedir. Bkz. Ünlerşen-Çaycı, 2020: 113.

⁸ Kazıma tekniğinde, farklı kalınlıkta uçları bulunan çelik kalemlerin çekiçle veya avuçla desen üzerinde itilmesiyle yüzeyde kazımlar meydana gelir. Bu işleme kazıma tekniği denir. Çalma tekniği, kazımadan farklı olarak ucu-küt çelik kalemlere hafif bir çekiçle vurma şeklinde icra edilir. İşlenen maden altın, gümüş ya da bakır ise, bronz kalemler de kullanılabilir. Uygulayıcı tarafından geriye doğru eğimli bir şekilde tutulan kalemin ucu, hafif çekiç darbeleri vurularak madenin içine girmesi sağlanır ve her darbeye madeni yanlara doğru iterek bir yol açar. Kalemin uç kısmı, her çekiç darbesinde, açtığı yivinin zemininde hafif bir iz bırakır ve istenilen desen bu yivlere yön verilerek şekillendirilir. Bkz. Er, 2012: 22-23.

⁹ Mıhlama tekniği, takının üzerine değerli veya yarı değerli taş vb. nesnelere yerleştirme işlemine denilmektedir. Bu süsleme tekniğini uygulayan sanatçıya da "mıhlayıcı" adı verilmektedir. Bkz. Çalış, 2016: 82.

¹⁰ Ahşap, mermer ya da taş levhaları kafes biçiminde oyarak bezeme tekniğine ajur tekniği denilmektedir. Bu teknikte desenler, ya maden tabakası üzerine çizilen desenin zemin kısımlarının kesilmesi yoluyla ya da zeminin yerine desenin kendisinin kesilip ortaya çıkarılması ile elde edilir. Bkz. Başak, 2004: 42.

parçası olan tokalar, farklı formlarda üretilmişlerdir. Kemer tokalarının yapım ve süsleme tekniklerine geçmeden önce kullanım amaçlarına yönelik yapılan tanımlamalara değinmek daha da uygun olacaktır.

Kemer tokası; örgü, kumaş ve metal kemerlerin ön kısmında iki ucu toka ile birleştirilen altın, gümüş, pirinç, bakır gibi maden ya da alaşımlar ile şekillendirilen bir takı türüdür. Kemer tokası, kemer ve kayışın iki ucunu birleştiren ve istenilen genişlikte kullanılmasını sağlayan halkaya verilen addır (Okca- Erten, 2020: 2841). Günümüzde çok fazla kullanım alanı bulamayan kemerler, geçmiş döneme ait giyinme ve süslenme alışkanlıklarımızın bir parçası durumunda olmuştur. Toplumdaki sosyal statüsü ve cinsiyeti ne olursa olsun, herkes çeşitli durumlar için kuşandığı birden fazla kemere sahip olabilmekteydi. Kemerler tokaları ile birlikte bir bütün halinde sanat eseri olarak değerlendirilebildiği gibi asıl önemli ve sanat eseri olarak sayılabilecek kısımlarının tokalar olduğu ifade edilebilir. Kemerler, Anadolu'nun değişik yörelerinde kullanım alanı bulmuş ve bölgelere göre de farklılık arz etmişlerdir. Örneğin Karadeniz bölgesinde altından ve gümüşten hasır örgü kemerler fazlaca kullanılmakta iken, Doğu Anadolu'da savatlı gümüş kemerler, Orta Anadolu ve Trakya'da ise telkâri kemer kullanmak düğün ve eğlenceler için bir geleneğe dönüşmüştür. (Kuşoğlu, 1998: 102).

Çalışmamızın amaç ve kapsamı doğrultusunda Anadolu coğrafyasının yanı sıra İslam dönemi ve dolayısıyla da Osmanlı maden sanatına değinilmiştir. Konunun içeriğini oluşturan madeni takılara geçmeden önce maden sanatının gelişiminden söz etmemizin sebebi ise çalışmada uygulanacak olan yöntemi belirlemek ve konu bütünlüğü sağlanmak şeklinde ifade edilebilir. Araştırma derinleştikçe asıl konuyu teşkil eden madeni takılar hakkında tanımlayıcı bilgiler verildikten sonra Bandırma Müzesi'nde yer alan ve etnografik birer ürün olan madeni takıların yapım ve süsleme teknikleri üzerinde durulmuştur. Böylece incelenen eserlerin dönem özelliğini belirlemeye yönelik hedeflenen çalışma kurgusu da şekillenmiştir. Makalenin içeriğini oluşturan madeni takılar, belirli şablona göre katalog düzeni içerisinde tanıtılarak daha sistemli bir analiz yapılamaya çalışılmıştır. Sözü ettiğimiz bütün bu yöntemler, yapmış olduğumuz incelemenin daha bilimsel bir temele oturmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

2. Yöntem

Makalemizin konusunu oluşturan kemer ve kemer tokaları, muhafaza edildikleri Bandırma Müzesi'nden gerekli izinler alındıktan sonra çalışma kapsamına dahil edilmişlerdir. Yukarıda sözünü ettiğimiz planlamalara uygun bir araştırma gerçekleştirmek adına gerekli literatür taraması da ayrıca yapılmıştır. Müzede gerçekleştirilen çalışmanın ilk aşamasında eserlerin yapımında kullanılan malzemenin yanı sıra hangi yapım ve süsleme tekniklerinin kullanıldığı tespit edilerek takıların ölçüleri alınmıştır. İkinci aşamada ise söz konusu eserler hakkında detaylı bir incelemeye olanak sağlayan ve günümüzdeki mevcut durumlarını gözler önüne seren fotoğraflama işlemine geçilmiştir. Madeni eserlerin çizimleri gerçekleştirilerek bezeme programları hakkında gerekli tanımlamalar yapılmıştır. Eserler hakkında değerlendirmeler yapılırken Anadolu'nun farklı bölgelerinde üretilen ve farklı müzelerde yer alan benzer örnekler ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Müzede bulunan eserlerin, çalışmamızı teorik kapsam dışına çıkararak pratik bir zemine oturtmamızı sağlamıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırmanın genel amacı doğrultusunda Bandırma Müzesi'nde bulunan kemer ve kemer tokaları ile ilgili elde edilen bulgular yer almaktadır. İncelenen eserlerin müzeye geliş tarihi, müzeye geliş şekli, müzede yer, boyutları (genişlik, uzunluk, çap), kullanılan ham madde, kuyumculuk tekniği ve bezeme konularına göre gerekli incelemeleri yapılarak katalog tarzında genel bir şema oluşturulmuştur. Böylelikle elde edilen verilerin maden sanatı terminolojisine uygun bir şekilde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

4. Örnekler

Örnek no	:1 (Foto 1)
Envanter no	: 25/2002 (E)
Ürünün adı	: Kemer
Kullanılan malzeme	: Pirinç
Ölçüleri	: 66X3 cm.
Ait olduğu dönem	: Osmanlı (19. yy. sonu, 20. yy. başı)
Bulunduğu yer	: Bandırma Müzesi

Müzeye geliş şekli ve tarihi : 14.12.2000 gün ve 4sayılı makam onayı ile Balıkesir Müzesi'nden devredilmiştir. 29/01/2001 tarihinde Bandırma Müzesine getirilmiştir.

Foto 1. 25/2002 envanter numaralı kemerden genel görünüm.

Tanım: Baklalı kemer formu kemer örneği, pimlerle birbirine tutturulmuş, oniki adet dikdörtgen formu levha ve bir kemer tokasından meydana gelmektedir. Kemerin son iki levhasında tokenın kemere tutturulması için tasarlanmış olan anahtar deliği şeklinde açıklıklar bulunmaktadır. Levhaların yüzeyi bombe yapacak şekilde dışa doğru kabartılmıştır. Elips şeklindeki bu kabartmaların yüzeyi, savatlama tekniğinde yapılmış süslemelerle bezenmiştir. Merkezde yer alan bu kabartmanın etrafını dairesel bir formda çevreleyen güherse tekniğinde yapılmış süslemeler sınırlandırmaktadır. Toka kısmının kemere tutturulması için tasarlanmış olan ikinci levhanın merkezinde yer alan ve pimlerle tutturulmuş olan savat süslemeli plakalardan biri günümüze ulaşmamıştır. Kemer kuşağını meydana getiren levhaların bağlantısı, yüzeyleri bezemeli birer plaka ile kapatılmış olan pimler aracılığıyla sağlanmıştır. Kuşağı oluşturan pirinçten yapılmış levhaların yüzeyi birbirini tekrar eden motiflerle bezenmiş durumdadır. Levhaların yüzeyinde yer alan bezemeler; mimari yapı tasvirleri, eşkenar dörtgen motiflerini andıran basit geometrik motiflerin merkezine yerleştirilmiş olan çiçek motifleri, kareyi andıran basit geometrik motifler, çapraz şekilde kesişen iki sancak arasına yerleştirilmiş birer yıldız motifi ve bir adet Osmanlı devlet armasından oluşmaktadır. Kemerde en dikkat çeken kısım, tek parçadan oluşan ve savat tekniğinde yapılmış olan süslemelere sahip, kelebek ya da fiyonk formunda yapılmış olan toka kısmıdır. Tokenın merkezinde rozet şeklinde dairesel bir kabartma yer almaktadır. Kabartmanın yüzeyi, tahrir olduğundan dolayı net olarak seçilemeyen savat tekniğinde yapılmış bir motif ile bezenmiş durumdadır. Tokenın kenar kısımları merkezde yer alan kompozisyona benzer şekilde savat tekniğiyle yapılmış birer bitkisel motif ile hareketlendirilmiştir. Ayrıca tokenın kenar kısımları güherse tekniğinde yapılmış kabartmalarla çevrelenmiştir. Tokenın kenar uçlarında zincir halkalarına tutturulmuş üç adet küçük pul sarkmaktadır. Müzenin büyük teşhir salonundaki 5 numaralı küçük vitrinde bulunan kemer, dövme tekniği kullanılarak yapılmıştır. Eserin süslemesinde ise kabartma, savat ve güherse teknikleri bir arada kullanılmıştır.

Örnek no : 2 (Foto 2)
Envanter no : 2001/3 (E)
Ürünün adı : Kemer ve kemer tokaları
Kullanılan malzeme : Bafon (gümüş görünümünde bir maden alaşımı)
Ölçüleri : 13X11cm.
Ait olduğu dönem : Osmanlı (19. yy. sonu, 20. yy. başı)
Bulunduğu yer : Bandırma Müzesi

Müzeye geliş şekli ve tarihi : 14.12.2000 gün ve 4sayılı makam onayı ile Balıkesir Müzesi'nden devredilmiştir. 29/01/2001 tarihinde Bandırma Müzesine getirilmiştir. Balıkesir Müzesi'ne ise Bahar ÇİFTARSLAN Koleksiyonundan dahil edilmiştir.

Tanım: Kemer, siyah renkli kumaş malzemeden meydana gelmektedir. Kumaş üzerinde bitkisel motiflere yer verilmiştir. Kemer tokaları damla motifini de andıran dairesel bir üslupla yapılmışlardır. Tokaların bağlantısını sağlayan çengel ucunun geçirildiği metal yuva günümüze gelememiştir. Her iki tokenın yüzeyi de kabartma ve güherse tekniğinde yapılmış yoğun bir bezeme programına sahiptir. Tokaların yüzeyini hareketlendiren bezemeler, üç şeritli bir bordür dizisiyle sınırlandırılmıştır. Bezeme kompozisyonunun merkezinde yer alan kabartma, mızrak ucuna benzer geometrik motiflerin meydana getirdiği sekiz kollu bir yıldız andırmaktadır. Bir merkezden dışa doğru yayılım gösteren bu kabartma, iç içe geçen iki adet bordür ile daire içerisine alınmıştır. Bordürlerin yüzeyi, basit çizgisel desenlerle belirgin hale getirilmiştir. Merkez kompozisyonu saran

Bandırma Müzesi'nde Yer Alan Osmanlı Dönemi'ne Ait Bir Grup Kemer ve Kemer Tokası

dıştaki bordür, altı adet üçgen şeklinde geometrik motif ile çevrelenmiştir. Müzenin büyük teşhir salonundaki 5 numaralı küçük vitrinde bulunan kemer tokaları, dövme tekniği kullanılarak yapılmıştır. Süsleme tekniği olarak ise kabartma, güherse ve gümüş kakma teknikleri bir arada kullanılmıştır.

Foto 2. 2001/3 envanter numaralı kemer tokalarından genel görünüm.

Örnek no : 3 (Foto 3)
Envanter no : 2002/22 (E)
Ürünün adı : Kemer tokası
Kullanılan malzeme : Pirinç
Ölçüleri : 13X10 cm.
Ait olduğu dönem : Osmanlı (19. yy. sonu, 20. yy. başı)
Bulunduğu yer : Bandırma Müzesi
Müzeye geliş şekli ve tarihi: 14.12.2000 gün ve 4 sayılı makam onayı ile Balıkesir Müzesi'nden devredilmiştir. 29/01/2001 tarihinde Bandırma Müzesine getirilmiştir.

Foto 3. 2002/22 (E) envanter numaralı kemer tokasından genel görünüm.

Tanım: Kemer tokası, ucu içe doğru kıvrılmış yaprak formunda yapılmıştır. Yaprığın geniş kısmı dilimli şekilde hareketlendirilmiştir. Tokanın merkezinde yer alan kompozisyon dışa doğru bombe yapacak şekilde kabartılmıştır. Kabartma, damla formunda yapılmış olup, stilize edilmiş bitkisel bir motiften oluşmaktadır. Motifin uç kısmından dışa doğru uzanan dairesel motifler birbirini takip etmektedir. Stilize bitkisel kabartma, üçlü bir bordür dizisi ile çevrelenmiştir. En içteki bordür, yarım dairelerden oluşan basit geometrik motiflerden

meydana gelmektedir. İkinci bordürün yüzeyi, kabartmaların sınırlandığı kıvrık dallar ve yapraklar arasında yerleştirilmiş çiçek motifleri ile bezenmiştir. En dıştaki bordür ise basit geometrik motiflerin yanı sıra kıvrımlı şekliyle dalgayı andıran motiflerin oluşturduğu üçlü bir dizilime sahiptir. Ayrıca tokanın içe doğru kıvrık olan kısmı, stilize bitkisel bir motif ile sonlandırılmıştır. Müzenin büyük teşhir salonundaki 6 numaralı küçük vitrinde bulunan eserin yapımında dövme tekniği kullanılmıştır. Süsleme tekniği olarak ise kabartma, gülherse ve gümüş kakma tekniği kullanılmıştır.

Örnek no : 4 (Foto 4)
Envanter no : 37/2002/(E)
Ürünün adı : Kemer sallaması
Kullanılan malzeme : pirinç
Ölçüleri : 9X6 cm.
Ait olduğu dönem : Osmanlı (19. yy. sonu, 20. yy. başı)
Bulunduğu yer : Bandırma Müzesi
Müzeye geliş şekli ve tarihi : 14.12.2000 gün ve 4sayılı makam onayı ile Balıkesir Müzesi'nden devredilmiştir. 29/01/2001 tarihinde Bandırma Müzesine getirilmiştir.

Foto 4. 37/2002/(E) envanter numaralı kemer sallaması/tokasından genel görünüm.

Tanım: Kemer sallamaları aynı forma sahip iki adet levhadan meydana gelmektedir. Levhaların her biri armudi formu olup sarkaçlı plakalara sahiptir. Sallamanın merkezinde bütün yüzeyi kaplayacak şekilde boydan boya uzanan bitkisel bir motif yer almaktadır. Bitki, damla benzeri bir motiften kök salmışçasına dışa doğru uzanmaktadır. Gövdesinin alt kısmında simetrik olarak yerleştirilmiş uçları kıvrımlı üçer adet yaprak formuna yer verilmiştir. Bitkinin uç kısmında ise lotus benzeri bir tomurcuk yer almaktadır. Tomurcuğun gövde ile birleştiği noktada daire şeklinde bir çıkıntıya yer verilmiştir. Mıhlama tekniği ile oluşturulmuş olan bu çıkıntı, yeşil renkli bir taşın levhaya tutturulması için yapılmıştır. Merkezde yer alan bitkisel kompozisyon, dört adet bordür ile sınırlandırılmıştır. Bordürlerin yüzeyi, nokta ve daire benzeri basit geometrik motifler ile bezenmiştir. Form ve süsleme özellikleri açısından benzerlik ar eden kemer tokaları, dış kenarlarına birer halka yardımıyla iliştilmiş olan ucu delikli pul benzeri plakalara sahiptirler. Bu plakalardan bazıları günümüze gelememiştir. Müzenin büyük teşhir salonundaki 6 numaralı küçük vitrinde bulunan kemer tokalarının yapımında dövme, tekniği kullanılmıştır. Süsleme tekniği olarak ise gülherse ve mıhlama teknikleri bir arada kullanılmıştır.

Örnek no : 5 (Foto 5)
Envanter no : 38/2002/(E)
Ürünün adı : Kemer tokası
Kullanılan malzeme : Gümüş
Ölçüleri : 6X9 cm.
Ait olduğu dönem : Osmanlı (19. yy. sonu, 20. yy. başı)
Bulunduğu yer : Bandırma Müzesi
Müzeye geliş şekli ve tarihi : 14.12.2000 gün ve 4sayılı makam onayı ile Balıkesir Müzesi'nden devredilmiştir. 29/01/2001 tarihinde Bandırma Müzesine getirilmiştir.

Tanım: Kemer tokası, ucu kesik yaprak formunda yapılmıştır. Tokanın uç kısmında kemer kuşağı ile bağlantıyı sağlayan bir çengel yer almaktadır. Çengelin bulunduğu kısım, dilimli bir şekilde hareketlendirilmiştir. Tokanın yüzeyi, kıvrık dal, çiçek ve yapraklardan oluşan stilize bitkisel motifler ile bezenmiştir. Ajur tekniğinde yapılmış olan süslemeler, bütün zemini kaplayacak şekilde uygulanmıştır. Merkezde yer alan kompozisyon, bir bordür ile sınırlandırılmıştır. Bordürün yüzeyinde yer alan süslemeler yiv izlenimi uyandırmaktadır. Tokanın alt kısmında halkalar yardımıyla tutturulmuş on iki adet yaprak formu pul yer almaktadır. Pullardan bir tanesi günümüze ulaşamamıştır. Ayrıca tokanın kemer ile birleştiği kısma denk gelecek şekilde yerleştirilmiş altı adet yarım halka bulunmaktadır. Müzenin büyük teşhir salonundaki 6 numaralı küçük vitrinde bulunan kemer tokasının yapımında döküm tekniği kullanılmıştır. Süsleme tekniği olarak ise ajur (delik işi) tekniği kullanılmıştır.

Foto 5. 38/2002/(E) envanter numaralı kemer tokasından genel görünüm.

Örnek no : 6 (Foto 6)
Envanter no : 39/2002/(E)
Ürünün adı : Kemer sallaması
Kullanılan malzeme : Gümüş
Ölçüleri : 4X6 cm.
Ait olduğu dönem : Osmanlı (19. yy. sonu, 20. yy. başı)
Bulunduğu yer : Bandırma Müzesi
Müzeye geliş şekli ve tarihi : 14.12.2000 gün ve 4sayılı makam onayı ile Balıkesir Müzesi'nden devredilmiştir. 29/01/2001 tarihinde Bandırma Müzesine getirilmiştir.

Foto 6. 39/2002/(E) envanter numaralı kemer sallamasından genel görünüm.

Tanım: Armudi yada yaprak benzeri bir forma sahip eser, tek bir plakadan meydana gelmektedir. Sallamanın kenar kısımlarına tutturulmuş toplam yedi adet halka mevcuttur. Alt kısımda yer alan halkalardan birinin ucunda zincir yardımıyla sarkıtılmış pul şeklinde bir plaka bulunmaktadır. Diğer plakaların yanı sıra sallamanın kemer ile bağlantısını sağlayan çengel kısmı da günümüze ulaşamamıştır. Sallamanın merkezine yakın bir noktada daire formunda yapılmış yuvayı andıran bir çıkıntı yer almaktadır. Çıkıntının içerisine kırmızı renkli bir taş yerleştirilmiştir. Taşın plakaya tutturulmasını sağlamak için yapılmış olan bu kısım, kıvrık dallara sahip çiçek benzeri bitkisel bir motifi tamamlamak için tasarlanmıştır. Merkezde yer alan kompozisyon, üç adet bordür ile sınırlandırılmıştır. Müzenin büyük teşhir salonundaki 6 numaralı küçük vitrinde bulunan kemer sallamasının yapımında dövme tekniği kullanılmıştır. Süsleme tekniği olarak güherse, mihlama ve kazıma teknikleri bir arada kullanılmıştır.

Örnek no : 7 (Foto 7)
Envanter no : 2006/119/(E)
Ürünün adı : Kemer tokası
Kullanılan malzeme : Bronz
Ölçüleri : 4X6 cm.
Ait olduğu dönem : Osmanlı (19. yy. sonu, 20. yy. başı)
Bulunduğu yer : Bandırma Müzesi
Müzeye geliş şekli ve tarihi : 11/08/2006 tarihinde (Ramazan AYDIN'dan satın alma yolu ile müzeeye getirilmiştir.

Tanım: Dairesel bir formda yapılmış olan tokenın yüzeyi, yoğun bir süsleme programına sahiptir. Bezemelerin merkezinde rozet şeklinde yapılmış, çiçek benzeri bitkisel bir süsleme yer almaktadır. Yüreği andıran yapraklara sahip bu çiçek motifi, nokta şeklinde basit geometrik motiflerin art arda dizilmesiyle oluşturulmuş iki adet halka ile sınırlandırılmıştır. Merkez kompozisyonu saran bu halkalar, iki adet bordür ile çevrelenmiştir. Daha geniş bir alana sahip iç kısımdaki bordürün yüzeyi, stilize edilmiş servi ağaçları, kıvrık dallar ve çeşitli bitkisel motiflerle hareketlendirilmiştir. Dıştaki bordürün yüzeyi de aynı şekilde stilize edilmiş kıvrık dal ve çiçek motifleri ile bezenmiştir. Ayrıca her iki bordürün arasında nokta benzeri kabarcıklar bir daire oluşturacak şekilde sıralanmaktadır. Tokenın kemer ile bağlantısını sağlayan çengel kısmı, günümüze ulaşamamıştır. Müzenin büyük teşhir salonundaki 6 numaralı küçük vitrinde bulunan kemer tokasının yapımında dövme tekniği kullanılmıştır. Tokenın süslemesinde güherse ve gümüş kakma teknikleri bir arada kullanılmıştır.

Foto 7. 2006/119/(E) envanter numaralı kemer tokasından genel görünüm.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Toplumun yaşam biçimine göre şekillenen el sanatı ürünleri, yapım ve süsleme özelliklerine göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen eserlerin tamamı Osmanlı dönemine ait olup kullanım alanlarına göre bel takıları grubunda değerlendirilebilir. Çalışmaya dahil edilen Bandırma Müzesi'ndeki takıların envanter kayıtlarına yönelik gerçekleştirilen incelemeler neticesinde, 2006/119 (E) envanter numarasına sahip kemer tokası hariç geriye kalan eserlerin Balıkesir Müzesi'nden nakil yolu ile Bandırma Müzesi'ne kazandırıldığı anlaşılmıştır. 2006/119 (E) numaralı eser ise satın alma yolu ile müze koleksiyonuna dahil edilmiştir. Balıkesir Müzesi'nden Bandırma Müzesi'ne devredilen takıların esas itibarıyla Bahar ÇİFTARSLAN'ın Koleksiyonuna ait oldukları envanter kayıtlarında yer almaktadır. Malzeme olarak bronz, gümüş ve pirinç gibi madenlerin kullanıldığı eserlerin yapımında dövme ve döküm tekniği kullanılmıştır. Süsleme tekniği olarak ise güherse, gümüş kakma, mihlama, kazıma, kabartma ve savat gibi tekniklere yer verilmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen eserlerin süs eşyası olarak tasarlanmış olmaları sebebiyle yapım tekniklerinden ziyade süsleme tekniklerinin çeşitlilik arz ettiği ve takıların genel özelliklerini tanımlama konusunda süsleme özelliklerinin daha belirleyici olduğu ifade edilebilir. Çalışmaya dahil edilen etnografik eserler, kullanılan malzeme, süsleme ve yapım tekniklerine göre ele alınarak sanatsal açıdan değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu bağlamda eserlerin üretildiği toplumun maddi kültür yapısı da irdelenmeye çalışılmıştır. İncelenen eserlerden 25/2002 (E) numarasına sahip kemer örneği (Foto 1), metal plakaların pimler yardımıyla birbirine bağlandığı tek parçadan oluşan bir tokaya sahiptir. İncelenen kemer örneğinin yapım ve süsleme özellikleri bakımından benzerlerine Anadolu'da bulunan çeşitli müzelerde rastlamak mümkündür. Konya Etnografya Müzesi'nde yer alan ve Osmanlı dönemine tarihlendirilen kemer (Foto 8; Güler-Aral, 2014: 166) ile Diyarbakır Müzesi'nde bulunan ve Erken Cumhuriyet dönemine tarihlendirilen kemer örneği (Foto 9; Çalış, 2016: 347) form ve süsleme özellikleri açısından benzerlik arz etmektedirler.

Anadolu insanı tarafından şekillendirilmiş olan takılar, farklı malzeme ve teknik özellikleri bünyesinde barındıran zengin birer maddi kültür objesi olarak değerlendirilebilir. Üretim koşullarına göre çeşitli başlıklar altında tanımlanan takılar, kullanım amaçlarına da uygun olarak isimlendirilmişlerdir. Bel takıları şeklinde sınıflandırılan kemer ve kemer tokaları, temsil noktasında önemli birer kültür taşıyıcısı konumundadırlar. İncelenen kemer örneklerinin kuşak kısımları büyük oranda günümüze gelememiştir. Ancak yapım ve süsleme

teknikleri göz önüne alındığında toka kısımlarının kemer kuşaklarından farklı şekilde üretildikleri ve daha fazla özen gösterilmeleri sebebiyle de ön plana çıktıkları vurgulanabilir. Kemer tokası olarak tanımlanan 2001/3 (E) envanter numaralı eser (Foto 2), form ve yapım teknikleri açısından Ankara Etnografya Müzesi'nde bulunan kemer tokası (Foto 10; Günbay, 2019: 110) ve Bursa Uluumay Vakfı Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Özel Koleksiyonu'nda yer alan Osmanlı dönemine tarihlendirilen toka (Foto 11; Baydar, 2020: 176) ile benzer özellikler sergilemektedir.

Foto 8. Konya Etnografya Müzesi'nde bulunan kemer örneği (Güler-Aral, 2014:166).

Foto 9. Diyarbakır Müzesi'nde bulunan kemer örneği (Çalış, 2016:347)

Foto 10. Ankara Etnografya Müzesinde yer alan kemer tokası örneği (Günbay, 2019:110)

Foto 11. Bursa Uluumay Vakfı Osmanlı Halk Kıyafetleri Koleksiyonunda yer alan kemer tokası örneği (Baydar, 2020:176)

Ucu kıvrımlı yaprak formunda tanımlanabilecek olan 2002/22 (E) envanter numaralı kemer tokası (Foto 3) şekil itibarıyla Konya Etnografya Müzesi'nde yer alan ve Osmanlı dönemine tarihlendirilen kemer tokası (Foto 12; Güler-Aral, 2014: 157) ile benzer özellikler göstermektedir. Çalışma kapsamına dahil edilen madeni eserler, kullanım alanlarına ve sahip oldukları işlevlere uygun şekilde isimlendirilmektedirler.

Foto 12. Konya Etnografya Müzesi'nde bulunan kemer tokası örneği (Güler-Aral, 2014:157)

Bandırma Müzesi'nde yer alan 37/2002 (E) ve 39/2002 (E) envanter numarasına sahip eserler kemer sallaması şeklinde tanımlanabilirler (Foto 4-6). Kemere bağlı aksesuarlar olarak değerlendirilen bu örnekler, kemerin kuşak kısmına halkalar yardımıyla tutturulmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen eserler, Diyarbakır Müzesi'nde yer alan ve Erken Cumhuriyet dönemine tarihlendirilen kemer sallaması ile benzer özellikler taşımaktadırlar (Foto 13; Çalış, 2016: 355).

Oval bir forma sahip olan 2006/119 (E) envanter numaralı kemer tokası (Foto 7), Ankara Etnografya Müzesi'nde yer alan kemer tokası ile form ve süsleme özellikleri göz önüne alındığında benzerlik arz etmektedir (Foto 14; Günbay, 2019: 92). Müzede incelenen örnekler içerisinde 38/2002/(E) envanter numarasına sahip toka (Foto 5), farklı bir yapı ve süsleme tekniğine sahiptir. Döküm tekniği kullanılarak şekillendirilmiş olan tokanın süslemeleri ajur tekniğinde yapılmıştır.

Foto 13. Diyarbakır Müzesi'nde bulunan kemer sallaması örneği (Çalış, 2016:355)

Foto 14. Ankara Etnografya Müzesinde yer alan kemer tokası örneği (Günbay, 2019:92)

Araştırma kapsamında incelenen takılar, süs eşyası olmalarının yanı sıra işlevsel olarak ta kullanım alanı bulmuşlardır. Kemer ile kemerin bileşenlerini meydana getiren toka ve sallama gibi aksesuarlar, madenin usta eller tarafından nasıl birer sanat eserine dönüştüğünü kanıtlar niteliktedir. Çalışmanın konusunu teşkil eden bu etnografik eserler, birer taşınır kültür varlığı olarak ta değerlendirilebilir. Geçmişin izlerini günümüze yansıtan birer ayna vazifesi gören bu eserler, sahip olduğumuz sanatsal ve estetik becerileri de gözler önüne sermektedirler. Bandırma Müzesi'nde sergilenen etnografik madeni takılar, Anadolu coğrafyasında görülen el sanatı ürünlerinin tarihi, kültürel ve sosyal kimliğine ışık tutmaktadırlar. Geleneksel Türk el sanatlarının sahip olduğu bilgi ve beceriler doğrultusunda şekillenmiş olan bu takılar, geçmiş kültürümüzün geleceğe aktarılması konusunda birer köprü vazifesi görmektedirler.

Bandırma Müzesi'nde yer alan eserlerin yapım ve süsleme teknikleri göz önüne alındığında, Anadolu'nun farklı bölgelerindeki müzelerde yer alan örnekler ile benzer özellikler sergiledikleri gözlenmiştir. Söz konusu ürünlerin Anadolu'nun farklı yerlerinde karşımıza çıkan ve usta eller tarafından şekillendirilmiş olan eserler ile üslup özellikleri açısından da benzerlikler arz ettiği vurgulanabilir. Zamanın yıpratıcı etkilerine maruz kalan bu takıların tarihlendirilmesi konusunda ise komşu sanat çevrelerinde ve farklı müzelerde yer alan eserler, yapım ve süsleme tekniklerinin yanı sıra üslup özellikleri de dikkate alınarak incelenmiştir. Gerçekleştirilen

bu çalışmalar neticesinde; Bandırma Müzesi'nde bulunan ve dönemin sanat anlayışına uygun ortak motifleri bünyesinde barındıran bu taşınır kültür varlıklarının 19. yy sonu ve 20. yy başına tarihlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaya konu olan takıların, ayrıntılı bir analizi yapılmaya çalışılmış ve bu bağlamda üretildikleri bölgenin sanat anlayışının yanı sıra sosyal ve kültürel yaşantısı hakkında bilgi sahibi olmak amaçlanmıştır.

Kaynaklar

- Başak, O. (2004). *Diyarbakır Arkeoloji Müzesi ile Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi'nde Bulunan Türk İslam Dönemine Ait Bir Grup Madeni Eser*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Başak, O. (2008). Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatının Gelişimi ve Kullanımı. *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (21), 15-33.
- Baydar, T. (2020). *Bursa Uluumay Vakfı Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Özel Koleksiyonunda Yer Alan Kemer, Kemer Tokaları, Başlık ve Tepelikler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Çalış, E. (2016). *Diyarbakır Müzesi'nde Bulunan Etnografik Madeni Takılar*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Çalış, E. (2017). Alanya Atatürk Evi ve Müzesi'nde Sergilenen Bir Grup Madeni Takı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 177-194.
- Çalış, E. (2017). Diyarbakır Müzesi'ne Ait Bir Grup Etnografik Takının Sanatsal Açısından Değerlendirilmesi. U. Bircan, A. Coşkun, M. Temel, P.G. Kılıç (Ed). *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu* içinde (211-223. ss.) Diyarbakır.
- Çalış, E. (2019). Etnografik Madeni Takılar Üzerine Bir Analiz: Ahlat Müzesi Örneği. *Current Debates on Social Sciences 2 Archaeology and Art*, 25-39.
- Er, B. (2012). *Van İlinde Üretilen Takıların Bazı Özellikleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erginsoy, Ü. (1978). *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Erginsoy, Ü. (1999). Maden Sanatı, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2, 1138- 1147. ss.). İstanbul: Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları.
- Güler, M. ve Aral, S. (2014). Konya Kemer ve Kemer Tokaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, (13), 149-173.
- Günbay, N. (2019). *Ankara Etnografya Müzesi'nde Bulunan Kemer Tokalarının İncelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koroğlu, G. (2004). *Anadolu Uygarlıklarında Takı*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Kuşoğlu, Z. M. (1998). *Tılsımdan Takıya*. İstanbul: Pimapen Kültür Evi.
- Okça, K. A. ve Erten, G. (2020). Denizli Atatürk ve Etnografya Müzesi'ndeki Gümüş Takıların Sergileme Koşulları ve Koruma Önerileri. *Belgi Dergisi (Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını)*, 20(2), 2841-2861. <https://dx.doi.org/10.33431/belgi.716503>.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2015). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şaman, N. ve Duru, N. M. (2015). Yirminci Yüzyıldan Günümüze Takı. *Aydın Üniversitesi Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (37), 95-112.
- Şekerci, H. (2014). Kuyumculukta Savat Tekniği ve Savatlı Takı Uygulamaları, *NWSA-Vocational Sciences (E-Journal of New World Sciences Academy)*,9(4), 100-109. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nwsavoca/issue/10929/130664>
- Ünlüşen, H. ve Çaycı, A. (2020). Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesinde Bulunan Bir Grup Kemer Tokası. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)*, 5(5), 110-127. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.7>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

KUŞAK HAKLARI BAĞLAMINDA İNSAN HAKLARI ÖLÇEĞİ

Human Rights Scale In The Context Of Generation Rights

Ferzan DURUL¹, Kemal ER² ve Umut SOLMAZ³

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, ferzan.durul@yeditepe.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0775-761522

² Doç. Dr., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, kemaler1@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6906-7129

³ Öğr. Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Seben İzzet Baysal Meslekiyüksokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, umut.solmaz@ibu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1112-3041

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
21.10.2021

Kabul/Accepted:
07.02.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1012433

Anahtar Kelimeler
Kuşak Hakları, İnsan Hakları Ölçeği, Sosyal Hizmet, Sosyoloji, Kültürel Antropoloji.

Keywords
Generation Rights, Human Rights Scale, Social Work, Sociology, Cultural Anthropology.

ÖZ

İnsan hakları doğumdan itibaren her insanın sahip olduğu, hiçbir kurum ya da kişinin engel olamayacağı, bir başkasına devredilemeyecek, vazgeçilemeyecek hakları kapsamaktadır. Bu sebepten insanların, onurlu, sağlıklı ve mutlu yaşamaları için hayati öneme sahiptir. Ancak, insan hakları hayati öneme sahip olduğu halde, dünyadaki tüm ülkelerde insan hakları sorunları yaşanmaktadır. İnsan hakları sorunlarını tespit edebilmek için ise, ölçebilmek gerekmektedir. Buradaki çalışmada da, toplumdaki insan haklarıyla ilgili sorunları ölçebilmek amacıyla kuşak hakları bağlamında insan hakları ölçeği (KHÖ) geliştirilmiştir. Ölçeğin geliştirilmesi sırasında, literatür bilgisi doğrultusunda, kuşak haklarının birbirinden ayrılamayacağı ilkesinden hareket edilmiştir. Ölçekte “5”li likert ölçeğine göre hazırlanmış “40” soru bulunmaktadır. Ölçek örnekleme 764 katılımcının anketleri tamamlamasıyla oluşturulmuştur. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları için, IBM SPSS 25 programıyla Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA), Lisrel 8.72 programıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. İç tutarlılık güvenilirliğini ölçmek için kullanılan Cronbach Alpha değeri 0,97 bulunmuştur. AFA sonucu ölçeğin “4” faktörlü olduğu bulunmuştur. AFA, DFA analizleri sonuçlarının da gösterdiği gibi, KHÖ, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracıdır.

ABSTRACT

Human rights cover the rights that every person has from birth, that no institution or person can prevent, that cannot be transferred to another person, that cannot be waived. For this reason, it is of vital importance for people to live dignified, healthy and happy lives. However, although human rights are of vital importance, human rights problems are experienced in all countries of the world. In order to detect human rights problems, it is necessary to measure them. In this study, the human rights scale (KHÖ) was developed in the context of generational rights in order to measure the problems related to human rights in the society. During the development of the scale, in line with the literature, the principle that generational rights cannot be separated from each other was taken into consideration. There are “40” questions prepared according to the “5” Likert scale in the scale. The scale sample was created after 764 participants completed the questionnaires. For the validity and reliability studies of the scale, Exploratory Factor Analysis (EFA) with IBM SPSS 25 program and Confirmatory Factor Analysis (CFA) with Lisrel 8.72 program were performed. The Cronbach Alpha value used to measure the internal consistency reliability was found to be 0.97. As a result of EFA, the scale was found to have “4” factors. As the results of the EFA and CFA analyzes show, the HRQ is a valid and reliable measurement tool.

Atıf/Citation: Durul, F., Er, K. ve Solmaz, U. (2022). Kuşak Hakları Bağlamında İnsan Hakları Ölçeği. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(753-768).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Umut SOLMAZ, umut.solmaz@ibu.edu.tr

1. Giriş

İnsanlık tarihinde 1900-2000 yılları arasındaki süreyi işaret eden 20. Yüzyıl, bir tarafta büyük bir değişim ve dönüşümü imlerken, diğer tarafta gerçekleşen Birinci ve ikinci dünya savaşları insanlığın değer bilgisinin alışı edilmesine zemin hazırlamıştır. 21. Yüzyıla gelindiğinde ise, her ülkede farklı düzeylerde insanlığın değer bilgisi zedelenmekte ve insan hakları ihlalleri devam etmektedir. Gelecekte de dünya nüfusunun büyük bir bölümünde, insan hakları ihlallerinin devam edeceği anlaşılmaktadır. O nedenle, insan haklarıyla ilgili sorunları tespit edebilmek ve önlemler alabilmek hayati bir öneme sahiptir. İnsan haklarıyla ilgili sorunları tespit edebilmek için ise, bu sorunları bilimsel yöntemlerle belirleyebilmek, ölçülebilmek gerekir. Bu bilimsel yöntemlerle yapılan tespitler yoluyla da insan haklarıyla ilgili sorunları çözebilmek için çalışmalar yapılabilmesi mümkün olabilir. Buradaki çalışmada da insan haklarıyla ilgili sorunların tespitine katkı amacıyla, toplumlarda yaşayan insanların insan haklarıyla ilgili durumlarını nasıl algıladıklarını ölçülebilecek bir araç geliştirmeye çalışılmıştır. Söz konusu amacı gerçekleştirebilmek için, insan hakları literatürüne bağlı kalınarak, insan haklarının tarihsel süreçteki gelişimi dikkate alınarak “kuşak hakları” olarak bilinen yaklaşım dikkate alınmıştır. Ayrıca, yine literatür bilgisi dahilinde, “kuşak hakları”nın birlikte ele alınması gerekliliği yaklaşımı benimsenmiştir. Yöntem olarak, literatür taramasına ek olarak yapılan çalışmalar, yöntem ve teknikler bölümünde verilmiştir.

Araştırmanın bir başka önemi de literatüre yapması planlanan katkıyla ilgilidir. İnsan haklarıyla ilgili İngilizce ve Türkçe literatürde ölçek çalışmaları tespit edilebilmiş ancak, kuşak hakları bağlamında insan haklarını ölçen ölçekler tespit edilememiştir. Hem insan hakları konusunun hassasiyetinden hem de literatürde konuyla ilgili ölçek bulma sorunu olduğundan, buradaki araştırmanın alanda önemli bir katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

1.1. İnsan Hakları ve Kuşak Hakları

Sadece insan olduğumuz için sahip olduğumuz haklar olarak tanımlanan insan hakları, her insanın doğuştan sahip olduğu, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez nitelikteki haklardır. İnsan onurunun ve değerinin farkındalığına işaret eden bu haklar, en yüksek ahlaki değerleri ifade etmesi açısından özgün bir hak tipidir (Donally, 1998, s. 19). “Evrensellik temelleri ve söylemleri” (Anar 1999, s.83) üzerinden şekillenen insan hakları, insanlığın ortak dili olduğu düşünülen haklardır (Gülmez 2001, s.4). Kavram olarak bu haklar, “tüm insanların ırk, dil, din, cinsiyet, renk, siyasal düşünce ulusal ya da toplumsal köken gibi ayrımlar gözetilmeksizin yararlanmasını öngören bir idealdir” (Aybay, 2010, s.9). İşte bu nedenle insan hakları bir ideal olarak “insan aklının ürettiği, düşünce ve fikirdir” (Kuçuradi, 2007, s.70). Bu fikrin temeli ise; “onur ve insanlık sahibi, özgürce davranan insan modeline” (Akıllıoğlu 1995, s.3) dayanmaktadır. Öznesinin insan olduğu ve insan aklının ürünü olan bu hakları anlamlandırmak, içselleştirmek hatta davranışa dönüştürmek için disiplinler arası bir zeminde ele almak gereklidir. Özellikle Antropoloji, Felsefe, Sosyoloji, Sosyal Hizmet ve Hukuk gibi farklı disiplinler kendi insan kavrayışı ile insan haklarını temellendirmekte ve görünür kılmaktadır.

Literatürde farklı temellere dayanan pek çok farklı insan hakları anlayışı olsa da bu kavramın, insanlık tarihi kadar eski olduğunu (Kapani, 1993, s.43) ve bir olgu boyutunda uzun bir tarihsel süreçte ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Böyle bir tarihsel zeminde, bu kavramın özellikle doğal haklar öğretisi ve toplum sözleşmesi ile yakın ilişkisi olduğu ancak (Erdoğan, 2011, s.2) modernite ile birlikte şekillendiği unutulmamalıdır. Tamamen bir talep olarak ortaya çıkan bu haklar, belirli bir süreç içinde siyasi ve hukuki bir aşamaya gelmiştir (Çeçen, 1998, s.3).

Özü itibarıyla “olan” değil, “olması gereken” üzerine yoğunlaşan Doğal Hukuk öğretisi (Güriz, 1985, s.149-152), insanın dünyaya insan olarak gelmesinden kaynaklanan, evrensel nitelikte haklarının olduğunu söylemektedir. Bu çalışmanın insan hakları kavrayışını oluşturan bu öğreti insan hakları kavramının bir nevi antropolojik temelini oluştururken, öğretinin içinde gizil olarak yer alan “evrensellik” kavramı, iki farklı açıdan anlam kazanmaktadır. Buna göre; ilk bakışta evrensellik “bir ilkenin bir hakkın ya da bir yasanın, tüm insanlığı kapsamı” (Çüçen, 2011, s.47) olarak ele alınırken, insan hakları açısından evrensel olan “insanın ahlaki doğasıdır”. İnsanın ahlaki doğasının beklentisi ise onurlu bir yaşamdır. Bu nedenle “insan hakları var olan gerçek şartların çok ötesini gösterir. İnsanların nasıl bir durumda bulduklarından çok, onların nasıl yaşayabilecekleriyle daha derin ahlaki bir gerçeklik olarak görülen bir olanaklılık

durumuyla ilgilenir. (Donnelly, 1989, s.29). Bu nedenle öznesinin insan olduğu ve insan onurunun korunmasına ilişkin “iyi” ve “güzel” düşündüren, zihinlerde “olması gerekeni” temellendiren (Durul, 2018, s.49) bu haklar etik ilkelere. Böyle bir etik temelle “insanların görmesi ve başka insanlara göstermesi gereken muameleyi” ifade eden bu haklar (Kuçuradi, 2007, s.72), insan onurunu koruyan ve güvence altına alan (Gülmez, 2001, s.42) olağanüstü düzeyde özel haklardır (Edmundson, 2004, s.191).

“İnsanın doğuştan ve sadece insan olması nedeniyle bu haklara sahip olma durumu” (Tezcan vd., 2006, s.52-53) dile getiren söylemin kendisi bile, doğal hukuk öğretisinden beslenirken, tarihsel süreçte insan haklarını temellendiren ve bu düşüncenin inşasında etkili olan insan hakları belgelerinde de, doğal hukuk öğretisinin ağırlığı hissedilmektedir. Özellikle insan hakları düşüncesinin gelişiminde önemli bir kilometre taşı olan Virginia Bildirgesi’nin birinci maddesinde doğal hukuk görüşü temellendirilmiş, tüm insanların vazgeçilmez, devredilmez haklarla dünyaya geldiğinin altı hassasiyetle çizilmiş; yaşama, özgürlük ve mutluluğu arama hakları bu bağlamda kaleme alınmıştır. Aynı şekilde 3 Eylül 1791 tarihinde ilan edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin ilk iki maddesinde (Çeçen, 1999, s.29) ve 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin bütününde doğal hukuk görüşünün hâkim olduğu söylenebilir. Söz konusu Bildirge, insanın diğer canlılardan ayrılan birtakım özelliklerini göz önünde bulundurarak, onun nasıl bir muamele görmesine ilişkin genel ilkeleri dile getirmektedir (Kuçuradi, 2007, s.198). 300 farklı dile çevrilen, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin her bir maddesi, insan hakları felsefesinin yaygınlaştırılması ve hukuki metinlere girmesi açısından geniş bir etki değeri olduğu unutulmamalıdır (Clapham, 2010, s.65).

İnsan hakları olgusunu, uluslararası düzlemde ve somut bir dizgede gerçekleştirme yolunda önemli bir adım olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948), İkinci Dünya Savaşı sonrasında, insanlık suçlarına karşı bir tepki niteliğinde ortaya çıkmıştır. Söz konusu Bildirge, insan haklarının ontolojik temeli olan insanın değeri (Uygun, 2000, s.14) üzerinden şekillenirken aslında etik bir bildirgedir. Bu nedenle, İHEB, insanın değerini korumaya yönelik bir söz edimi olarak ortaya çıkmıştır.

İnsan hakları kavramını pozitif hukuk anlayışı ile temellendirenlerin de olduğunu söylemek bu noktada oldukça zihin açıcı olacaktır. Bu anlayışa göre, insan hakları doğal ya da doğuştan getirilen haklar değil, aksine insan eliyle şekillenen hukuk kurallarıdır. Bu noktada “insan haklarının maddi temeli, devletin sosyo-ekonomik sisteminde ve üretim bağlamındaki gelişiminde yatmaktadır” (Gemalmaz, 2001: 110).

Böylesine farklı temellere dayanan insan hakları anlayışı olduğu gibi, bu kavramla ilintili farklı sınıflandırmaların olduğu da belirtilmelidir. Her sınıflandırma farklı ölçütlerle geliştirilmiş, temelinde birbirini desteklemiş, belli açılardan da insan haklarının anlamlandırılmasına hizmet etmiş olmasına rağmen, yapılan sınıflandırmalarda iki önemli nokta gözden uzak tutulmalı ve bir ilke olarak benimsenmelidir. İlk olarak insan hakları diye nitelendirdiğimiz hakların neler olduğuna ilişkin alanın billurlaştırılması gereklidir. İnsan hakları her koşulda kişi haklarıdır ve “insanın kendi olanaklarını geliştirmesine ya da olanaklarını geliştirme konusunda kendisini bilinçlendirmesine imkân tanıyan tüm haklar” (Çotuksöken, 2010: s.34) insan hakları olarak ele alınmalıdır.

İkinci olarak ise hakların bölünmezliği ve bütünselliği ilkesinin benimsenmesidir. Yapılan tüm sınıflandırmalarda zihinlerde hiyerarşik bir yapı oluşsa da, hiçbir hakkın bir diğeri karşısında üstünlüğü ya da önceliği yoktur. Başka bir ifadeyle “haklar arasında hiyerarşi kurulamaz, önem ve değer sıralaması yapılamaz”. Bu noktayı hassasiyetle işleyen Degrenne’nin “birbirinden bağımsız haklar yoktur, sadece hak vardır” (Degrenne, 1938: s.261) ifadesi bu ilkeyi daha da görünür hale getirmektedir. Özellikle bütünsellik ilkesi, literatürde “binanın kolonlarına benzetilirken” (Çeçen 1990: 27), bu ilke doğrultusunda “hiçbir insan hakkı ya da insan hakkı grubu başka bir insan hakkı ya da hak grubunun korunması adına feda edilemez, ertelenemez, gözden çıkarılamaz” (Kuçuradi 1980:52).

Bu ilkeler doğrultusunda literatürde var olan sınıflandırmalara bakacak olursak; “Negatif-Pozitif Statü Hakları, Bireysel ve Toplu Haklar, Klasik ve Sosyal Haklar” Birinci, İkinci ve Üçüncü Kuşak Haklar bunlara örnek olarak verilebilir.

Bu çalışma, özellikle Kuşak Haklar bağlamında temellendirilmiş olmasına rağmen diğer sınıflandırmaların içeriğine kısaca bakmak yerinde olacaktır. “Pozitif ve Negatif Statü Hakları” özellikle Türk Hukuk öğretisinde kullanılan, bireyi ve devleti konumlandıran haklar olarak nitelendirilmektedir. “Negatif statü hakları”, “koruma hakları” olarak kullanılmakta olup, bireyi devlete ya da siyasal iktidara karşı koruyan haklardır. Özellikle yaşam hakkı, dernek kurma, gösteri ve toplanma özgürlüğü, kişi dokunulmazlığı, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü bu statüdeki haklardır (Erdoğan, 2001, s.147). Pozitif

statü hakları ise, devlete sorumluluk yükleyen haklar olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda devlet, hakların işler hale gelebilmesi için, alt yapı hazırlamakla yükümlüdür. Örneğin sağlık hakkı kapsamında devletin hastaneler kurmak, hekimleri eğitmek, atamak, bu alanda sağlık plan ve programları hazırlamakla ilgili sorumluluğunun olduğu belirtilmektedir. “Bu kategoride yer alan "Aktif Statü Hakkı" ise; “katılma hakkı” olarak nitelendirilmekte ve yurttaşın siyasal otoritenin oluşmasındaki işlevini dile getirmektedir. Seçme ve seçilme, siyasî parti kurma ve üye olma, dilekçe hakkı bu gruba giren haklardandır” (Durul, 2008, s.68). Bir diğer sınıflandırma ise; özellikle hakların öznelere ya da başka bir ifadeyle kullanım koşullarına göre yapılan sınıflandırmadır. Buna göre, söz konusu hakkın sahibi ya da o haktan yararlanan tekil birey ise bu haklara bireysel haklar denilmiş ancak bu hakkın karşısına da kolektif haklar çıkarılmıştır (Gemalmaz, 2001, s.470).

Son olarak bu çalışmanın temelini oluşturan sınıflandırma ise kuşak haklar sınıflandırmasıdır. Bu sınıflandırma insan haklarının tarihsel ve düşünsel gelişimini imlemek üzere yapılmış ve üç kuşak içerisinde ele alınmıştır. Özüde insan haklarının statik değil, dinamik bir yapıya sahip olduğunu düşündüren bu sınıflandırma, ilk olarak 1979’da Karek Vasak tarafından ileri sürülmüştür (Gözler, 2011, s.511). Bu çerçevede birinci kuşakta temel hak ve özgürlükler, ikinci kuşakta siyasal hak ve özgürlükler son olarak üçüncü kuşakta sosyal ve kültürel haklar gelişme göstermiştir (Çeçen, 1998, s.3).

Literatürde klasik haklar olarak da nitelenen birinci kuşak haklar, tarihsel olarak 17. ve 18. Yüzyılda, özellikle Locke’un doğal hukuk kuramıyla şekillenmiş, bireyci teorilerin temelinde yatan “bireyin doğuştan getirdiği haklar” çerçevesinde ortaya çıkmıştır (Ağaoğulları, 1989, s.195). Özüde bireyi koruma niteliği taşıyan bu haklar, Virginia Bildirgesi’nde ele alınmış olsa da özgün şekline Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’yle kavuşmuştur (Akal, 2003, s.13). Bu hakların gelişmiş şekli, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nde (Doğru, 1998, s.16-33) yer alır. Söz konusu hakları şöyle sıralamak mümkündür; “Yaşama Hakkı, Kişi Dokunulmazlığı, Düşünme ve Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü, Konut Dokunulmazlığı, Din ve Vicdan Özgürlüğü, Mülkiyet Hakkı, Eşitlik, Dernek Kurma Hakkı, Dilekçe Hakkı, Çalışma Özgürlüğü”.

İlk kuşak haklar özellikle aristokrasi ve burjuvazi arasındaki mücadelenin ürünü olarak tarihe geçerken, ikinci kuşak haklar ise, sanayi devrimi ile ortaya çıkan ve Marksist öğretinin vücut bulduğu işçi sınıfının mücadelesi ve talepleri doğrultusunda, “sosyal ve ekonomik haklar” olarak literatüre geçmiştir. Bu bağlamda ikinci kuşak haklar, insanın içinde yaşadığı toplumda ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik şekillenen ve en önemlisi devlete sorumluluk yükleyen, devletin altyapı oluşturmasını zorunlu kılan haklardır. Bu hakları şöyle sıralamak mümkündür; “Eğitim Hakkı, Sağlık Hakkı, Konut Hakkı, Çalışma Hakkı, Ailenin Korunması Hakkı, Sosyal Güvenlik Hakkı”.

Üçüncü kuşak insan hakları ise, 20. yüzyıla birlikte insan haklarına yönelik taleplerimizin değiştiğini ve çeşitlendiğini gösterir niteliktedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, her yönüyle insan dünyasına ilişkin tahribatın artmasıyla birlikte, devlet ve bireyin ortak sorumluluğunda şekillenen bu haklar, dayanışma hakları olarak nitelendirilmektedir. (Yeşilçayır, 2019, s.62). Plansız gerçekleşen teknolojik ilerlemenin, küresel çevre felaketlerinin ve elbette sömürünün sonlandırılmasını hedefleyen bu haklar şöyle sıralanabilir; “Çevre Hakkı, Ortak Mirası Koruma Hakkı, Gelişme Hakkı, Barış Hakkı”.

Sonuç olarak, insan hakları anlayışında, “genişleyen, zenginleşen insan hakları kataloğuna rağmen, teorik olarak” (Karaosmanoğlu, 2011, s.55) insan haklarının bütünselliği ve bölünmezliği ilkesi, tüm sınıflandırmaların anlamlandırılmasında prensip olarak benimsenmesi gerekirken, bu sınıflandırmaların amacın “açıklık” ve “anlayış” kolaylığı sunduğu (Akıllıoğlu, 1995, s.139) unutulmamalıdır.

2.Yöntem

Kuşak Hakları Ölçeği’nin (KHÖ) hazırlanma sürecinde tüm ölçek hazırlanma süreçlerinde olduğu gibi, önce araştırmanın kuramsal kısmıyla ilgili çalışmalar yapılarak konuya hâkimiyet sağlanmıştır. Daha sonrasında, ölçek sorularının hazırlanmasına geçilmiştir. Ölçek sorularının hazırlanmasında, literatüre göre de, kuşak haklarının birbirinden ayrılmaz olduğu, birbirleriyle ilişkili olduğu bilgisinden hareketle, kuşak hakları tek tek incelenmiş ve bir bütün olarak değerlendirilmiştir. “5”li likert düzeninde hazırlanan ölçek sorularının şıkları, “1: Kesinlikle Katılmıyorum”, “2: Katılmıyorum”, “3: Orta Derecede Katılıyorum”, “4: Katılıyorum”, “5: Kesinlikle katılıyorum” şeklindedir. Ölçek soruları, devamında konuyla ilgisi bulunan, 2 profesör doktor, 1 doçent doktor, 3 doktor öğretim üyesi akademisyene gönderilerek önerileri

doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Bu şekilde hazırlanan ölçeğin maddeleri, internet ve sosyal medya kanalları kullanılarak, ön deneme testinin gerçekleştirilmesi için bireylere gönderilmiştir. Bu ölçeğin gönderilmesi sırasında, soruların anlaşılır olup olmadığı, anlaşılmayan kavram ya da kelime olup olmadığı, cevaplarken zorluk çekilen soru ya da etik açıdan cevaplamakta sıkıntı çekilen soru vb. gibi durumlarla ilgili geri bildirim istenmiştir. 90 kişi ankete cevap vermiştir. Bunlardan 14 bireyden bazı sorularla ilgili yorum gelmiştir. Söz konusu yorumlar da dikkate alınarak ve ölçeğin cevaplanmasıyla ilgili zaman sınırı da dikkate alınarak, bazı sorular anketten çıkarılmış, toplam 58 sorudan yapılan indirgemeye 40 soru ölçeğin maddelerini oluşturmuştur. 40 soruluk ölçekle Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'ne etik kurul raporu başvurusu yapılmış ve üniversitenin 29.04.2021 tarihli, 2021/171 protokol nolu kararıyla etik kurul raporu alınmıştır. Son olarak etik kurul raporu alınmış ölçek soruları internet ve sosyal medya kanalları kullanılarak dağıtılmış, 764 kişi tarafından anketin doldurulması sağlanmıştır. Doldurulan anketin kaydedilebilmesi için anketin tamamının doldurulması sistemsel olarak şart koşulduğundan, kayıp veri olmamıştır. Ölçek sorularına verilen cevapların analizinde ve AFA'da IBM SPSS 25 programı, DFA'da LISREL 8.72 programı kullanılmıştır. Yapılan analizler aşağıda bulunmaktadır.

2.1. Evren ve Örneklem

Bir ülkedeki insan haklarının nasıl algılandığını ölçmek ciddi sorumluluk, titizlik gerektiren bir iştir. Ayrıca genelleme yapabilmek için olanaklı olan en fazla sayıda bireye ulaşmak, örneklemleri olabildiğince geniş tutmak gereklidir. Literatürdeki bilgilere göre, 10.000.000 kişilik bir evren için % 95 güvenilirlik düzeyinde 384 bireyden anket verisi toplamak gereklidir (Gürbüz ve Şahin, 2016, s.132). Yine alan yazına göre, faktör analizi için 300 örneklem sayısının yeterli olduğu; ölçeğin maddelerinin sayısının 10 katının uygun olduğu gibi bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca, "Kaiser-Meyer-Olkin değerinin yüksek olması, ölçekteki her bir değişkenin, diğer değişkenler tarafından mükemmel bir şekilde tahmin edilebileceği anlamına gelir." Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi dikkate alındığında, örneklem büyüklüğü için değerler "0.60-0.70 arasında ise zayıf", "0.70-0.80 arasında ise orta", "0.80-0.90 arasında ise iyi" ve "0.90 üzerinde ise mükemmel olarak yorumlanabilir (Çokluk vd., 2010, s. 206, 207). Buradaki araştırmada Tablo 1'de yer verildiği gibi 764 bireyden veri toplanan ölçekte KMO değeri ,97 çıkmıştır. Yani örneklem sayısının çok iyi derecede olduğu söylenebilir. Örneklemden toplanan veriler sosyal medya ve internet kullanılarak toplanmıştır. Ankete katılanlar anketin tamamına cevap vermediklerinde anket kayıt edilemediğinden, geçersiz anket olmamıştır. Bu bilgilere göre, araştırmada insan hakları konusundaki algıyı Türkiye'ye genelleyerek ölçme iddiası olmadığından, kuşak hakları kapsamında insan haklarını ölçmeye yönelik bir araç geliştirme amacı taşıdığından örneklem büyüklüğünün oldukça iyi olduğu değerlendirilmektedir.

2.2. Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırmanın kapsamı, konu açısından, kuşak hakları bağlamında insan haklarını ölçebilecek bir araç geliştirilmesiyle sınırlıdır. İnsan haklarının bir ülkede nasıl algılandığını ölçebilmek için, literatüre göre evren ve örneklem başlığında açıklanan çok daha küçük sayılar yeterli olsa da, konunun özellikleri gereği, o ülkedeki her gruptan, her yaştan, her eğitim derecesinden, her cinsiyetten, her bölgeden vb. olabildiğince çok bireyden veri toplamak gereklidir. Dolayısıyla buradaki çalışma ölçek geliştirme amacı taşıdığından, araştırma açısından bir sorun yoktur. Çalışmanın bir diğer kısıtı yalnızca internet ve sosyal medya kullanılarak yapılmış olmasındadır. Bu durumda Covid 19 pandemi koşullarının etkisi olmuştur. İnternet ve sosyal medya kanalları kullanıldığından aşağıda demografik verilerle ilgili tablolarda da görüldüğü gibi, katılımcılar genelde daha genç yaşlarda ve lise ve üstü eğitim düzeyinde olanlardan oluşmuştur. Ölçekle ilgili bir kısıtı da katılımcıların dikkatlerinin dağılımdan anketi doldurabilecekleri süreler dikkate alınarak, soru sayısında sınırlandırma yapılması gerekliliği oluşturmuştur. O nedenle kuşak hakları bağlamında sorulabilecek sorulardan bir kısmı uzman görüşleri ve ölçek yazarlarının fikir birliği dikkate alınarak elenmiştir.

3. Bulgular

3.1. Ölçeğe Katılanlarla İlgili Demografik Bilgiler

Geçerlilik ve güvenirlik ile ilgili başlıkta da açıklandığı gibi, ölçekle ilgili değerlendirme yapılırken, örneklemin özelliklerinin de yapılan analizleri etkilemesi sebebiyle demografik değişkenler aşağıda verilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

N=764	n	%
Doğum Yılı		
1950-1964	32	4,2
1965-1979	117	15,3
1980-1995	201	26,3
1996-2003	414	54,2
Toplam	764	100,0
Cinsiyet		
Erkek	212	27,7
Kız	552	72,3
Toplam	764	100,0
İkamet Edilen Bölge		
Marmara Bölgesi	466	61,0
Ege Bölgesi	66	8,6
İç Anadolu Bölgesi	80	10,5
Akdeniz Bölgesi	36	4,7
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	14	1,8
Doğu Anadolu Bölgesi	21	2,7
Karadeniz Bölgesi	81	10,6
Toplam	764	100,0
İkamet Durumu		
Evin mülkiyeti bana ait	496	64,9
Kiracıyım	268	35,1
Toplam	764	100,0
Eğitim Durumu		
İlkokul Mezunu	8	1,0
Ortaokul Mezunu	9	1,2
Lise ve dengi mezunu	212	27,7
Lisans veya önlisans mezunu	410	53,7
Yüksek lisans mezunu	105	13,7
Doktora Mezunu	20	2,6
Toplam	764	100,0
Çalışma Durumunuz		
Herhangi bir işte çalışmıyorum	121	15,8
Part-time çalışıyorum.	18	2,4
Tam zamanlı çalışıyorum	252	33,0
Emekliyim	35	4,6
Emekliyim ancak çalışıyorum.	21	2,7
Öğrenciyim	272	35,6
Hem öğrenciyim hem çalışıyorum.	45	5,9

Toplam	764	100,0
Hane Halkı Geliri		
1500-2500 TL	66	8,6
2501-3000 TL	89	11,6
3001-4500 TL	149	19,5
4501-5500 TL	98	12,8
5501-6500 TL	85	11,1
6501-7500 TL	55	7,2
7501 TL ve üzeri	222	29,1
Toplam	764	100,0
Medeni Durum		
Bekar	529	69,2
Evli	203	26,6
Boşanmış	28	3,7
Eşi vefat etmiş	4	,5
Toplam	764	100,0
Çalışılan Alan		
Kamu sektöründe çalışıyorum	118	15,4
Özel sektörde çalışıyorum	174	22,8
Serbest meslek icra ediyorum	44	5,8
Sivil toplum kuruluşunda çalışıyorum	7	,9
Çalışmıyorum	388	50,8
Diğer	33	4,3
Toplam	764	100,0

3.2. Geçerlik ve Güvenirlik

Öncelikle ölçeğin yapı geçerliliğinin sağlanabilmesi için faktör analizine uygun olması gerekmektedir. Faktör analizinin gerçekleştirilebilmesi için ise, bu başlık altında da incelendiği gibi, çok değişkenli normalliğin olması, örneklem büyüklüğünün yeterliliği, “binişiklik” olmaması sayıtların doğrulanması gerekmektedir. Çokluk vd.’nin literatürden verdiği bilgilere göre, “İstatistiksel çözümler faktör sayısını saptamak için kullanıldığında, çok değişkenli normalliğin olduğu sayıtları kabul edilir.” ... “Verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiği ‘Bartlett Küresellik Testi’ (Bartlett's Test of Sphericity)” yardımıyla gerçekleştirilir (2010, 208). Yine faktör analizini gerçekleştirmek için, örneklem hacminin yeterli olması gerekir ve yeterli olup olmadığının testi için ise Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi gerçekleştirilir. Bu testin değerinin ,60’dan yüksek olması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 311). Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, buradaki çalışmada Bartlett Küresellik Testi anlamlılık değeri (sig. = 0.000) çıkmıştır (Tablo 2). Buradan değişkenler arasındaki ilişkilerden oluşan matris ($p < 0.01$) olarak değerlendirildiğinde verilerin faktör analizi için anlamlı olduğu ve faktör analizinin gerçekleştirilebileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca örneklemin büyüklüğünün yeterliliğiyle ilgili olan KMO’da ,97’dir ve bu değer temel kabul değeri olan ,60’dan çok yüksek olduğundan, örneklemin çok iyi derecede yeterli olduğu söylenebilir.

Tablo 2. KMO ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği		,977
Bartlett küresellik testi	Ki kare değeri	25721,238
	Samp derecesi (df)	780
	Anlamlılık (Sig.)	,000

Yukarıda ölçeğin faktör analizi için temel gerekliliklerinin neler olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak birkaç noktanın daha altını çizmek de yarar vardır. Anketler basılı olarak yapılmışsa, baştan savma doldurulmuş anketler mutlaka imha edilmeli, yine SPSS'e veriler yüklendiğinde, uç değerli anketlerin silinmesi gibi veri temizliği işlemleri yapılmalı; faktör analizinde "binişiklik" kontrolü yapılmalı, literatür bilgisi dikkate alınarak "binişiklik" tespiti yapılan ölçek maddeleri (anket soruları) çıkarılmalıdır. Ölçek araştırmacılar tarafından kullanılırken, AFA ve DFA'nın tekrarlanmasında fayda olduğu, örneklemin durumuna göre (teoride her ne kadar kararlılık beklense de) faktör yapısının değişebileceği, faktör sayısının değişebileceği, binişiklik vb. sorunlar çıkabileceği dikkate alınmalıdır.

Buradaki çalışmada verilerin faktör analizi için uygun olduğu anlaşıldıktan sonra, ölçeğin yapı geçerliliği ile ilgili Açıklayıcı Faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Devamında AFA'nın bir nevi sağlaması gibi değerlendirilebilecek ölçeğin kuramsal yapısının doğrulanması amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Genel bir sınıflandırma yapılırsa faktör analizi Açıklayıcı Faktör analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) olarak ikiye ayrılabilir. AFA ile ölçekte bulunan çok fazla item (madde) belirli başlıklar altında azaltılarak yorumlama açısından kolaylık sağlamaktadır. DFA ile ise, kuramsal bir yapıya uygun olarak geliştirilen bir ölçme aracından elde edilen verilere dayanarak, ilgili yapının doğrulanıp doğrulanmadığı belirlenmeye çalışılmaktadır (Çokluk vd., 2010, s.177). Ayrıca faktör analizinin ölçeklerin yapı geçerliliğini ölçmede kullanımının elverişli olduğu ile ilgili uzmanlar arasında yaygın bir görüş birliği bulunmaktadır (Çokluk vd., 2010, s.185).

Buradaki çalışmada SPSS programı kullanılarak yapılan AFA ile itemlerin faktörlere dağılımı belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için aşağıda Tablo 3'te görüldüğü gibi, AFA'da öncelikle dik döndürme tekniklerinden Varimax kullanılarak ölçeğin faktörleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan AFA analizi sonucunda ölçek maddelerinin aşağıda da incelendiği gibi özdeğerleri "1" in üstünde olan "4" faktörlü olduğu görülmektedir. Bu "4" faktör toplam varyansa katkıları açısından incelendiğinde ise, %52,88 ile birinci faktör altında toplandığı, diğer "3" faktör ise, sırasıyla %6,09, %3,58, %2,51 olduğu görülmektedir (Tablo 3).

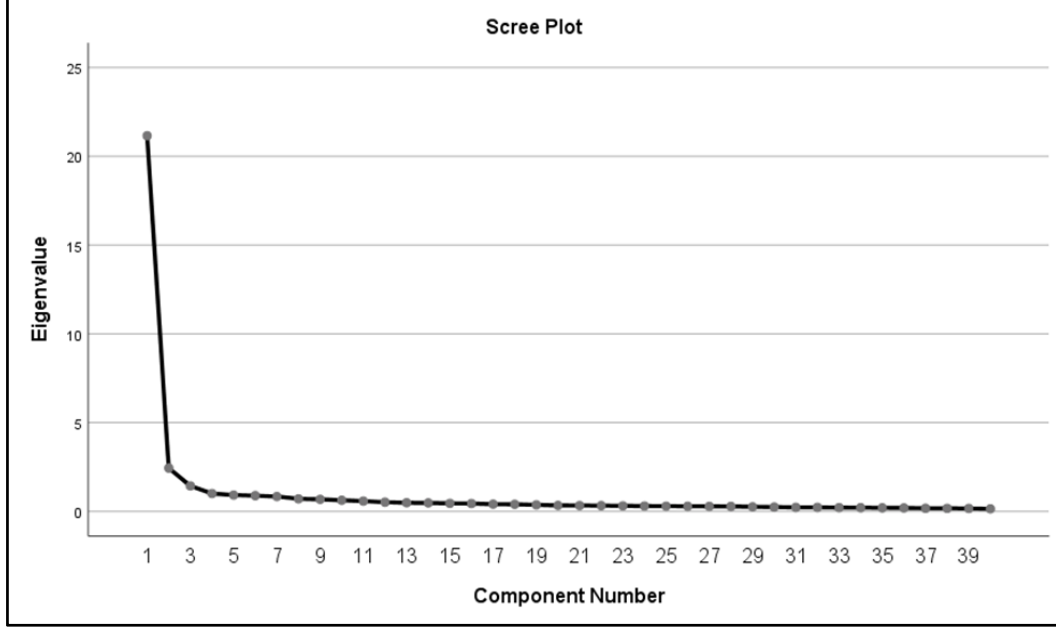
Tablo 3. Toplam Açıklanan Varyans

Bileşenler	Başlangıç Öz Değerleri			Karesi Alınan Yüklerin Toplam Çıkarımı			Karesi Alınan Yüklerin Döndürme Toplamı		
	Toplam	% Varyans	Birikimli %	Toplam	% Varyans	Birikimli %	Toplam	% Varyans	Birikimli %
1	21,154	52,885	52,885	21,154	52,885	52,885	9,104	22,760	22,760
2	2,439	6,098	58,983	2,439	6,098	58,983	7,714	19,286	42,046
3	1,433	3,581	62,564	1,433	3,581	62,564	4,924	12,309	54,354
4	1,004	2,511	65,075	1,004	2,511	65,075	4,288	10,721	65,075
5	,919	2,298	67,373	-	-	-	-	-	-
6	,884	2,211	69,584	-	-	-	-	-	-

7	,836	2,089	71,672	-	-	-	-	-	-
8	,708	1,770	73,442	-	-	-	-	-	-
9	,679	1,698	75,140	-	-	-	-	-	-
10	,626	1,566	76,706	-	-	-	-	-	-
11	,579	1,446	78,152	-	-	-	-	-	-
12	,517	1,293	79,446	-	-	-	-	-	-
13	,487	1,217	80,662	-	-	-	-	-	-
14	,475	1,188	81,850	-	-	-	-	-	-
15	,453	1,134	82,984	-	-	-	-	-	-
16	,439	1,099	84,082	-	-	-	-	-	-
17	,407	1,017	85,099	-	-	-	-	-	-
18	,399	,998	86,097	-	-	-	-	-	-
19	,368	,920	87,017	-	-	-	-	-	-
20	,336	,841	87,858	-	-	-	-	-	-
21	,331	,827	88,685	-	-	-	-	-	-
22	,323	,808	89,493	-	-	-	-	-	-
23	,312	,781	90,274	-	-	-	-	-	-
24	,304	,761	91,035	-	-	-	-	-	-
25	,296	,740	91,774	-	-	-	-	-	-
26	,289	,723	92,497	-	-	-	-	-	-
27	,286	,716	93,213	-	-	-	-	-	-
28	,281	,702	93,915	-	-	-	-	-	-
29	,257	,643	94,558	-	-	-	-	-	-
30	,245	,613	95,170	-	-	-	-	-	-
31	,228	,571	95,741	-	-	-	-	-	-
32	,226	,566	96,307	-	-	-	-	-	-
33	,216	,541	96,848	-	-	-	-	-	-
34	,209	,522	97,370	-	-	-	-	-	-
35	,200	,501	97,871	-	-	-	-	-	-
36	,196	,491	98,361	-	-	-	-	-	-
37	,176	,439	98,801	-	-	-	-	-	-
38	,173	,432	99,233	-	-	-	-	-	-
39	,165	,412	99,645	-	-	-	-	-	-
40	,142	,355	100,000	-	-	-	-	-	-

Yine ölçeğin kaç faktörlü olduğuna karar verilirken “scree plot” (yamaç birikinti grafiği) da incelenebilir. Bu grafik incelenirken “Y” ekseninden aşağıya doğru olan çizgideki noktalara bakılır. Yamaç birikinti grafiği (Scree Plot) baskın durumda olan faktörlerin fark edilmesini sağlar. Böylece maddelerin (itemlerin) dağıldığı faktör sayısı azaltılmış olduğundan ortaya çıkan faktörlerin yorumlanması kolaylaşır (Çokluk vd., 2010, s.220-227). Buradaki çalışmada da Grafik 1’e bakıldığında, “Y” ekseninden yukarıdan aşağıya iki nokta arasında düz bir çizgi indiği ve sonra diğer “3” aralıkta eğimin iyice azaldığı ve daha sonra da nispeten düz bir plato yaptığı görülmektedir. Anlaşılacağı üzere, maddelere değerlerin yüklenmesi anlamında en fazla yüklenme “1.” faktör üzerinde olmuştur. Nispeten daha az bir yüklenme “2.” faktör üzerinde olmuş, “3.” ve “4.” faktörlerdeki yüklenmeler ise daha da az olmuştur. Scree Plot grafiğinde görüldüğü üzere,

toplam açıklanan varyans tablosu ve “scree plot” grafiği birlikte dikkate alındığında ölçeğin “4” faktörlü olduğu desteklemektedir. “4” faktörlü yapının her birine isim verme çalışması yapılırken ise, tek bir kavram ile isim verilemediğinden, “A”, “B”, “C”, “D” şeklinde semboller kullanılmış, bu sembollerle ifade edilen ölçek sorularının ölçtüğü konular aşağıdaki paragrafta açıklanmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Yamaç Birikim Grafiği

Ortaya çıkan faktörlerin hangi ölçek maddelerini ölçtüğü döndürülmüş bileşenler matrisi Tablo 4’te görülmektedir. Genel olarak buradaki faktörlerin kuşak haklarıyla ilgili neleri ölçtüğünün analizi ise şöyle yapılabilir. “Faktör A” devletin sağlaması gerekli olan çalışma hayatıyla ilgili haklar, eğitim ile ilgili haklar, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, beslenme ve sağlık hizmetlerinden faydalanabilme, düşünce ve kanaatlerini özgürce açıklayabilme haklarını içermektedir. “Faktör B”, din, inanç, etnik durum, düşünce, cinsiyet gibi durumlara karşı ayrımcılığa uğramama hakkını içermektedir. “Faktör C”, yaşanılabilir bir çevreyle ilgili haklar ve şiddetten korunmayla ilgili hakları kapsamaktadır. “Faktör D”, çalışma hayatıyla ilgili örgütlenme ve sendikal hakları içermektedir. Burada görüldüğü gibi, her boyutun altında birden fazla kavramla ilgili maddeler toplanmıştır. Bunun sebebi de yine araştırmanın kuramsal kısmıyla bağlantılı olarak, kuşak haklarının birbirleriyle ilişkisi olması konusuyula ilgilidir. Aynı sebepten ölçek sorularına cevap verenler de, örnek olarak “Faktör C”de görüldüğü gibi, şiddet ile ilgili sorulara ve çevreyle ilgili sorulara benzer tepkiler göstermiş/ benzer cevaplar vermiş dolayısıyla da aynı faktör altında toplanmıştır. Ölçek sorularının faktörlere dağılımı ise şöyledir: “Faktör A”, 19, 22, 23, 15, 21, 25, 24, 27, 17, 16, 20, 6, 28, 26, 18, “Faktör B”, 10, 8, 9, 12, 11, 13, 7, 4, 2, 5, 14, 1, 40, 3, “Faktör C”, 33, 34, 32, 35, 36, 38, 37, 39, “Faktör D”, 31, 29, 30 (Tablo 4).

Tablo 4. Döndürülmüş Bileşenler Matrisi

	Bileşenler			
	1	2	3	4
Ülkemde çalışan herkes, sosyal güvencesi olan bir işte çalışmaktadır.				,771
Ülkemde herkes adil ve eşit koşullarda eğitim almaktadır.				,764
Ülkemde herkesin aldığı eğitim sahip olduğu yetenekleri hayata geçirebilecek yeterliliktedir.				,730
Ülkemde herkes, hayatını idame ettirebileceği işe sahiptir.				,715
Ülkemde her çalışan işten çıkartıldığında tazminatını alabilmektedir.				,666

Ülkemde herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede (hava kirliliğine karşı korunmuş, yeterli bir yeşil çevreye sahip vb.) yaşamaktadır.	,663
Ülkemde herkesin eğitimde herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmama güvencesi bulunmaktadır.	,655
Ülkemde herkes yeterli beslenmektedir.	,644
Ülkemde devlet, işsizliği önlemeye yönelik önlemler almaktadır.	,643
Ülkemde devlet, çalışanların yaşam seviyesini yükseltmektedir.	,595
Ülkemde her çalışan, işsiz kaldığında işsizlik sigortasından rahatlıkla yararlanabilmektedir.	,592
Ülkemde herkes düşünce ve kanaatlerini tek başına veya toplu olarak açıklama konusunda kendini güvende hissetmektedir.	,569
Ülkemde şehirlerin özellikleri ve çevresel koşulları gözetilerek, planlama dahilinde konut ihtiyacı karşılanmaktadır.	,537
Ülkemde herkes sağlık hizmetlerinden eşit ve adil şekilde yararlanmaktadır.	,458
Ülkemde kaza, hastalık, yaşlılık, işsizlik, maluliyet ve ölüm gibi nedenlerle doğan her türlü gelir kaybını ve gider artışını karşılamak için önlemler alınmaktadır.	,458
Ülkemde herkes inandıkları din ya da inancı açıklayabilme özgürlüğüne sahiptir.	,781
Ülkemde herkes, hiçbir zorlama olmadan, inancını özgürce yaşamaktadır.	,752
Ülkemde herkesin tercih ettiği bir dini kabul etme ya da değiştirme özgürlüğü bulunmaktadır.	,743
Ülkemde herkes dini inanç fark etmeksizin eşit haklardan yararlanmaktadır.	,712
Ülkemde herkes, cinsiyet veya cinsel tercih fark etmeksizin eşit haklardan yararlanmaktadır.	,667
Ülkemde Laz, Kürt, Çerkez, Türkmen veya genel olarak göçmen, muhacir vb. bakılmaksızın herkes eşit haklardan yararlanmaktadır.	,601
Ülkemde herkesin, asayışı bozmadan gösteri yürüyüşü ve siyasi toplantılar düzenleme hakkı bulunmaktadır.	,576
Ülkemde herkes düşünce ve kanaatlerini özgürce açıklayabilmektedir.	,567
Ülkemde herkesin yaşam hakkı hukuk düzenince korunmaktadır.	,559
Ülkemde herkes, düşünce ve kanaatlerini açıklama konusunda baskı yaşamamaktadır.	,557
Ülkemde yasa önünde herkes eşit muamele görmektedir.	,501
Ülkemde herkesin fiziki ve psikolojik varlığı devlet tarafından korunmaktadır (Fiziksel ve psikolojik şiddete uğramama, hayati tehlikelere karşı korunma vb.).	,501
Ülkemde insanlar, kişiliğini serbestçe geliştirme hakkını kullanmaktadır.	,449
Ülkemde hiç kimseye işkence yapılmamakta, beden ve ruh bütünlüğüne dokunulmamaktadır.	,444
Ülkemde çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusundaki farkındalık yüksektir.	,645
Ülkemde yaşanılır bir çevre için devlet gerekli önlemleri almaktadır.	,599
Ülkemde yaşanabilir bir çevrenin devamlılığının sağlanması konusunda insanlar kendini güvende hissetmektedir.	,596
Ülkemde herkes yerel, bölgesel, ulusal olarak şiddet eylemlerine karşı korunmaktadır.	,585
Ülkemde herkes, uluslararası alanda şiddet eylemlerine (terör eylemleri, dış ülkelerden gelebilecek saldırılar vb.) karşı korunmaktadır.	,569
Ülkemde herkes kendini geliştirme konusunda eğitim vb. yollarla devlet kurumları tarafından desteklenmektedir.	,544
Ülkemde savaşın engellenmesi ve barışçıl bir ortamın sağlanması için gerekli önlemler alınmaktadır.	,512
Ülkemde insanların bulunduğu toplumdaki kültürel kimliğine saygı gösterilerek gelişimine katkı sağlanmaktadır.	,487
Ülkemde işveren ve sendika temsilcileri arasında, çalışma koşulları, ücretler, çalışma süreleri, sosyal yardımlar gibi konularda toplu sözleşmeler yapılmaktadır.	,697
Ülkemde işçi ve işveren sendikaları, temsil ettikleri üyeleriyle ilgili sözleşmeler yapmaktadır.	,659
Ülkemde grev ve lokavt haklarının kullanılmasında herhangi bir engelleme bulunmamaktadır.	,558

3.3. Ölçeğin Güvenirliliği

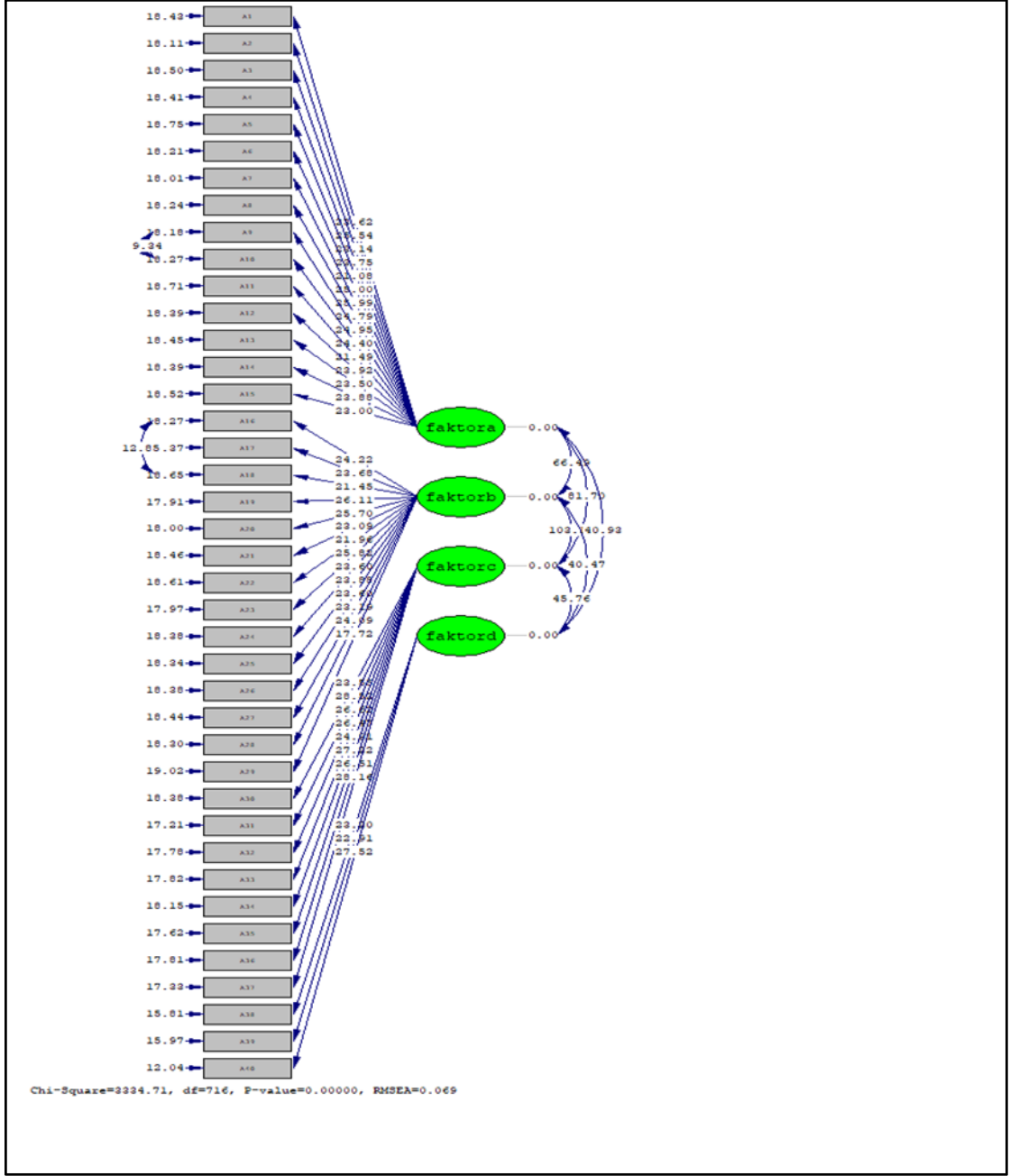
Ölçeklerin güvenirliliğini belirlemede en çok kullanılan yöntemlerden birisi de iç tutarlılık güvenirliliğini ölçen Cronbach Alpha değeridir. İç tutarlılık güvenirliliğini ölçmek için kullanılan Cronbach Alpha değeri 0,60 ve üzeri olmalıdır (Gürbüz ve Şahin, 2016: 325). Çalışmada iç tutarlılık güvenirliliğini ölçmek için IBM SPSS 25 programı kullanılmış, Cronbach Alpha değeri 0,97 bulunmuştur. Bu veriye göre ölçek maddeleri çok iyi derecede güvenilir durumdadır ve madde-toplam istatistik (item-total statistics) tablosundaki madde silindiğindeki durumu gösteren sütunda daha iyi bir sonuç elde edilememektedir. Yani Cronbach Alpha değeri çok yüksek olduğundan silindiğinde ölçeği daha güvenilir yapacak bir madde yoktur.

3.4. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

Ölçek geliştirme çalışmalarında AFA ile faktör yapısı belirlenen ölçeklerde, kuramsal yapının doğrulanması amacıyla DFA yaygınlıkla kullanılmaktadır. DFA kullanılarak faktörlerin uyumu, ölçekteki değişkenlerden meydana gelen yapı altındaki bağlantılar belirlenmeye çalışılmaktadır (Brown, 2015, 1,2). Ölçeğin DFA analizi için LISREL 8.72 programı kullanılmıştır. Buradaki çalışmada daha önce AFA ile faktör analizi yapılan ve “4” faktörlü olduğu anlaşılan 40 maddeden oluşan modelin uyum durumu, değişkenlerle oluşmuş yapıda gerçekleşen ilişkiler, kuramsal yapının doğrulanması ortaya konmak istemiştir. DFA modellerinde, uyum indekslerinin kabul kriterlerini karşılamadığı durumlarda, modifikasyon işlemleri yapılır. Ancak modifikasyon işleminin araştırmanın kuramsal yapısı tarafından da açıklanabilir olması uygun olacaktır (Çokluk vd., 2010, 272, 273). Buradaki çalışmada da yapılan DFA sonucu uyum indeksleri kabul değerlerinin bazılarını karşılamadığından modifikasyon işlemi yapılmıştır. Modifikasyon gerekmesinin sebebi ölçeğin kuramsal yapısındaki kuşak haklarının bütünlüğü ilkesiyle yakından ilişkilidir. Böyle olduğundan ölçek maddeleri de birbirleriyle ilişkilidir. Aynı sebepten, daha önce AFA analizinde de açıklandığı gibi faktör yükleri diğer “3” faktörden çok daha fazla “1.” Faktöre yüklenmiştir. Dolayısıyla aşağıdaki analizlerde görüldüğü gibi, atfı yapılan kaynaktaki öneriler ve teknik bilgiler doğrultusunda, DFA için LISREL 8.72 programıyla ilgili analizler gerçekleştirilmiştir.

3.5. T-Values (T-Değerleri) Diyagramının Yorumu

Lisrel programıyla DFA yapmak için öncelikle “T - değerlerinin” (T - Values) anlamlılığına bakmak uygun olur. Burada analiz sonucu ortaya çıkan diyagramda örtük değişken ya da örtük değişkenlerden, (AFA ile ortaya çıkan faktör ya da faktörler) dikdörtgen şeklindeki kutulara (Burada gözlenen değişkenler görülür.) giden oklara bakılır. Eğer oklar üzerinde görülen değerler 1,96’dan büyükse 0,05 düzeyinde, 2,56’yı aşarsa 0,01 düzeyinde anlamlı olduğuna karar verilir. 1,96’nın altında görülen değerler varsa ($p>0.05$) olacağından o maddenin anlamlı olmadığına işaret edeceğinden ölçekten çıkarılması gerekir. Bu durumda örtük değişkenden gözlenen değişkene giden “ok”un rengi de kırmızı olarak görülür (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 343; Çokluk, 2010, s.303, 304). Buradaki T-değerlerini gösteren diyagramda ise aşağıdaki Şekil 2’de görüldüğü gibi, T-değerleri 2,56’nın üstünde olduğundan T-değerleriyle ilgili parametrelerin 0,01 düzeyinde anlamlı olduğu söylenebilir (Şekil 1).

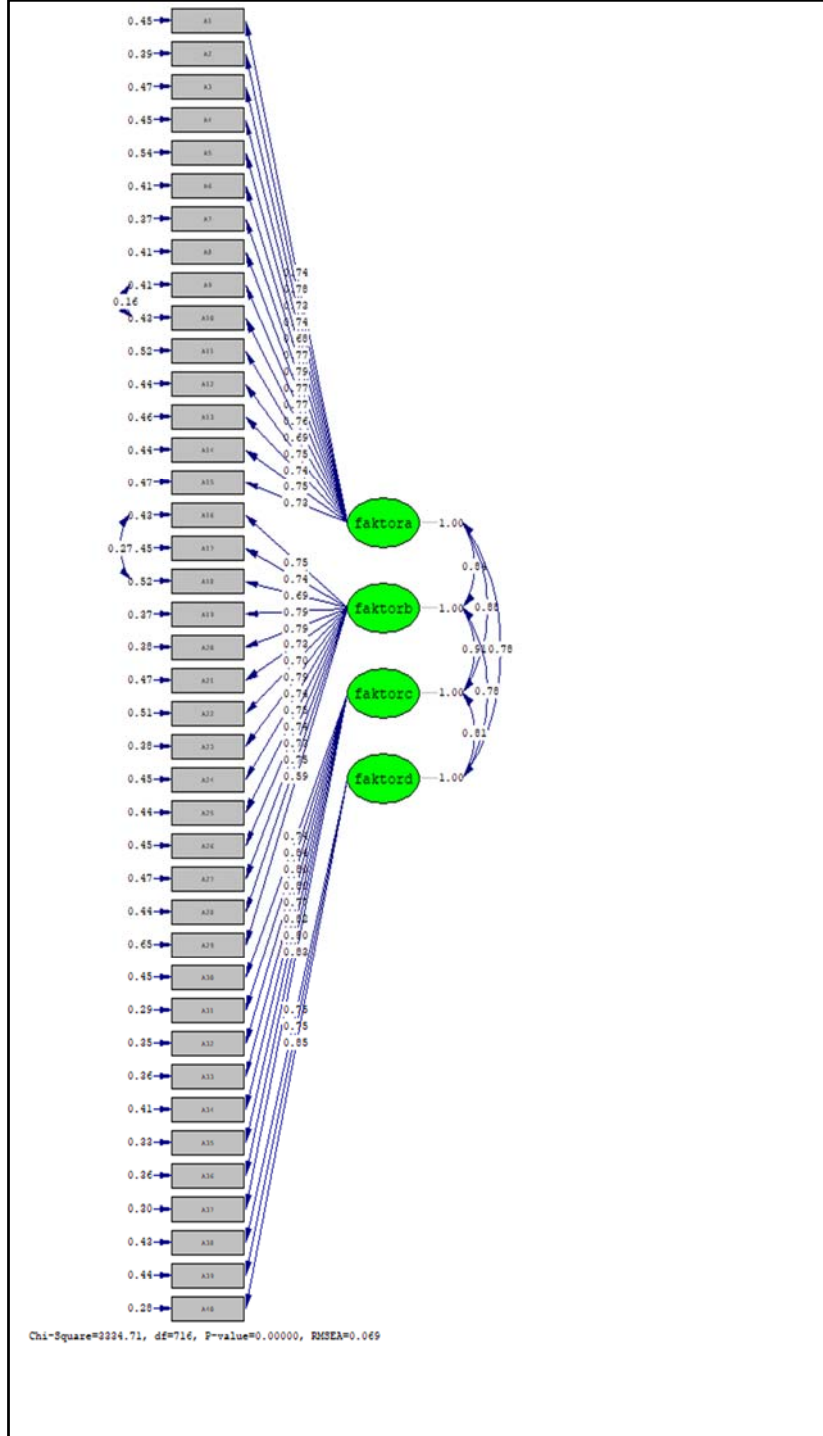

Şekil 2. T Değerleri Diyagramı

3.6. Standardized Solution (Standartlaştırılmış Çözüm) Diyagramının Yorumu

Yine Lisrel programıyla DFA sırasında incelenecek bir diğer diyagram ise “Standardized Solution” (Standartlaştırılmış Çözüm) diyagramıdır. Burada görülen path diyagramında örtük değişkenden gözlenen değişkene giden okların izlenmesiyle gözlenen değişkenin örtük değişkeni ne derece açıkladığı görülür. Örtük değişkenden giden oklar üzerindeki değerler 0,30’dan büyük olmalıdır. Path diyagramının en solundaki oklar ise, hatalı değişkenleri (varyansları) gösterir. Hata varyanslarının “1”den küçük olması beklenir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 343). Burada geliştirilmeye çalışılan ölçekte Şekil 3’de görüldüğü gibi, hata varyanslarının tamamı “1”den oldukça küçüktür ve dolayısıyla hatalı değişken bulunmamaktadır. Ayrıca örtük değişkenden gözlenen değişkene giden oklar üzerindeki değerler 0,30’dan önemli ölçüde farklıdır (Şekil 3).

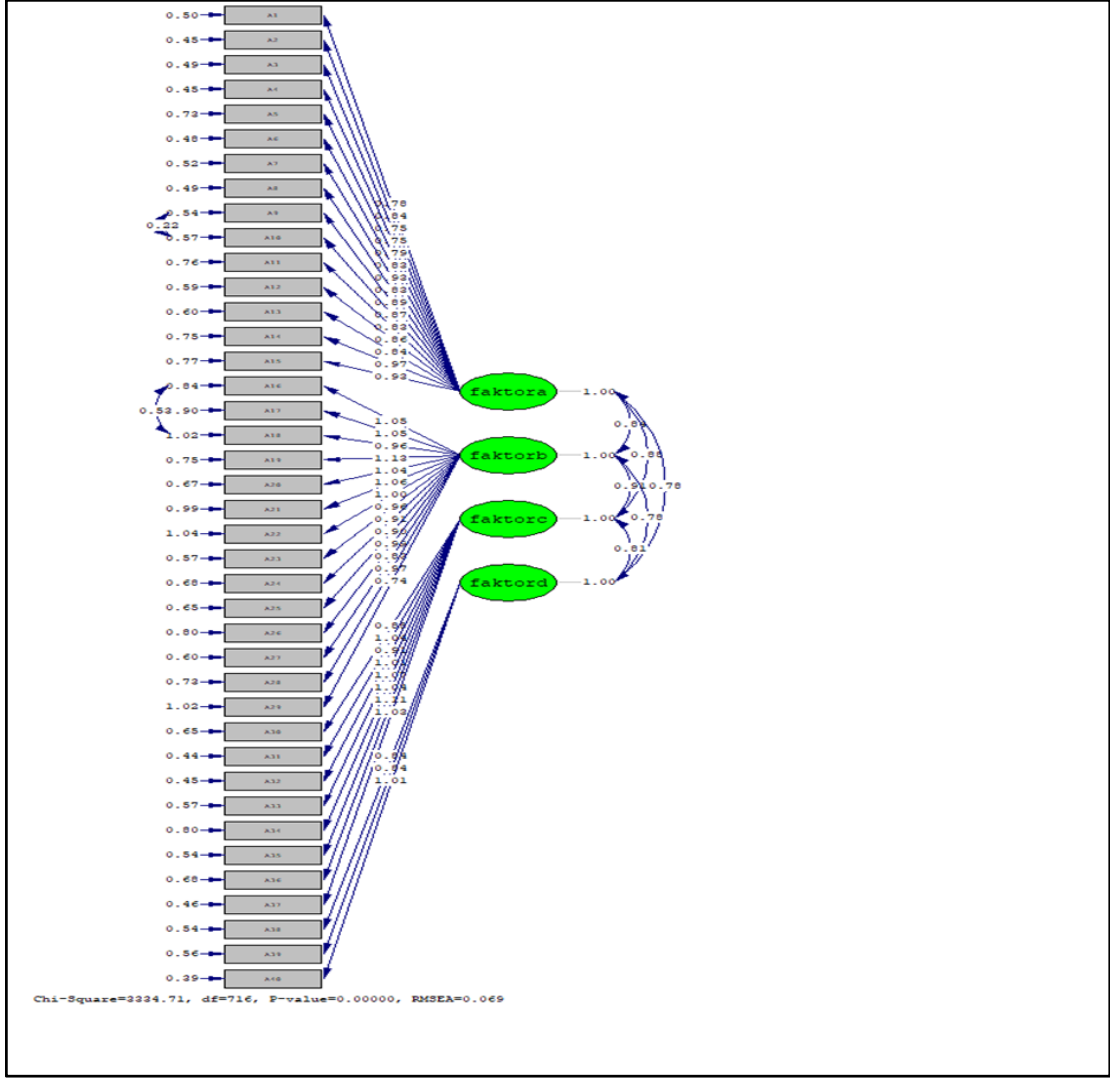

Şekil 3. Standartlaştırılmış Çözüm Diyagramı

3.7. Estimates (Tahminler) Diyagramının Yorumu

Lisrel programı yoluyla elde edilen “Estimates” çıktısı ise, standardize edilmemiş yol katsayılarını ve hata varyanslarını gösterir. Yol katsayıları dikdörtgenlere giden değerler, hata varyansları en soldakilerdir. Diyagramın en altında, χ^2 , df, p ve RMSEA uyum değerleri görülür. Bu verilere göre, “ χ^2/df ”nin 5’in altında, “p” değerinin 0.05 anlamlılıkta, RMSEA’nın 0.08’in altında” olması gereklidir (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 343). Buradaki çalışmada aşağıda Şekil 4’te görüldüğü gibi, χ^2/df (3334,71/716)=4,65 dir. “P” değeri 0.00, RMSEA 0.06 olduğu için uygundur (Şekil 4).

Şekil 4. Tahminler Diyagramı

4. Sonuç

Çalışmada da vurgulandığı gibi, insan haklarıyla ilgili literatür incelendiğinde, insan hakları konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Buradaki çalışmada, insan haklarıyla ilgili tarihsel süreçteki gelişmeleri de dikkate alan, kuşak hakları yaklaşımı dikkate alınmıştır. Literatürde, birinci, ikinci, üçüncü kuşak haklar olarak yer alan bu haklar, insanların buldukları ülkede onurlu, sağlıklı ve mutlu, insana yakışır bir çevrede yaşamaları için en temel gereklere dendir. Çalışmada temel amaç, Türkiye’de insan hakları konusundaki algıyı ölçmek değildir. Çünkü herhangi bir ülkedeki insan hakları algısıyla ilgili ölçme yapabilmek için mümkün olan en geniş örneklem ile çalışmak gereklidir. Burada ise, yöntem ve teknikler başlığı altında da açıklandığı gibi, amaç, kuşak hakları bağlamında insan haklarını ölçebilecek bir araç geliştirmek olduğundan, 764 bireyin katılmış olduğu ölçek çok iyi derecede bir örneklem kapasitesine sahiptir.

Ölçeğin geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu kanıtlayabilmek için gerçekleştirilen analizler, yöntem ve teknikler bölümünde yer almaktadır. Ölçeğin geliştirilmesi sırasında, literatür çalışmasından başlamak üzere, uzman görüşü alınması, ön deneme testi aşaması, etik kurul raporu alımı, ölçeğin internet ve sosyal medya ile dağıtılması aşamaları gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların cevaplandırmaları sonrası IBM SPSS 25 programı kullanılarak veri temizliği, güvenilirlik analizi, AFA analizi çalışmaları yapılmış, DFA ise, Lisrel 8.72 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tüm bu çalışmalar sonucunda, KHÖ’nün AFA

sonucu “4” faktörlü bir yapısı olduğu ortaya çıkmış, DFA sonucunda da yöntem ve teknikler başlığı altında da ayrıntıları görüldüğü gibi, ölçeğin yapısı doğrulanmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçla, KHÖ geçerli ve güvenilir bir araçtır.

Kaynaklar

- Ağaoğulları, M. A. (1989). Fransız Devriminin Birey-Devlet İlişkisi. *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, 44(3), 195-228.
- Akal, C. B., Erözden, O. ve Akbulut, O. (2003). *İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi*. İstanbul: Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı.
- Akıllıoğlu, T. (1995). *İnsan Hakları I- Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F İnsan Hakları Merkezi.
- Anar, E (1999). *İnsan Hakları*. Ankara: Maki Basın Yayın.
- Aybay, R. (2010). *İnsan Hakları Seçilmiş Makaleler*. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Brown, T. A., (2015). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*, London: The Guilford Press.
- Çeçen, A. (1990). *İnsan Hakları*. Ankara: Selvi Yayınları.
- Çeçen, A. (1998). *Günümüz Koşullarında İnsan Haklarının Genel Görünümü, Türkiye’de İnsan Hakları*, Ankara: TODAİE.
- Çeçen, A. (1999). *İnsan Hakları Rehberi*. Ankara: Bilim Yayınları.
- Clapham, A. (2010). *İnsan Hakları*. Ankara: Dost Yayınları.
- Çokluk, Ö., vd. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Çotuksöken, B. (2010). *İnsan Hakları ve Felsefe*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Degrenne, M. L., Les Reunions et Les Pouvoirs de Police, These Pour Le Doctorat, Imprimerie Caron Caen.
- Doğru, O. (1998). *İnsan Hakları Uluslararası Mevzuatı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Donally, J. (1989). *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Durul, F. (2018). *AİHM’de Türkiye İfade Özgürlüğü Davalarının Antropolojik İncelemesi (1987-2011)*. İstanbul: Libra Kitap.
- Edmundson, W. A. (2004). *An Introduction to Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erdoğan, M. (2001). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2011). *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. Ankara: Orion Yayınları.
- Gemalmaz, S. (2001). *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Gülmez, M. (2001). *İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*. Ankara: TODAİE.
- Gürbüz, S., ve Şahin, F., (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe – Yöntem – Analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güriz, A. (1985). *Hukuk Felsefesi*. Ankara.
- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Karaosmanoğlu, F. (2011). *İnsan Hakları*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kuçuradi, İ (2004) *Felsefe ve İnsan Hakları*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi
- Kuçuradi, İ. (2007). *İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Tezcan, D. (2006). *İnsan Hakları El Kitabı*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Uygun, O. (2000). *İnsan Hakları Kuramı*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Yeşilçayır, C. (2019). *İnsan Hakları Felsefesi*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’nun tarih 29.04.2021 sayı 2021/171 ve karar 2021/04 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E SINIRIN ENTELEKTÜEL İZLEKLERİ:
NAMIK KEMAL, ZİYA GÖKALP VE MEHMET AKİF ERSOY'DA SINIR
İMGESİ

*Intellectual Traces of the Border from the Ottoman Empire to the Republic: The Image of the
Border in Namik Kemal, Ziya Gökalp and Mehmet Akif Ersoy*

Kerem ÖZBEY¹

¹Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Artvin, ozbey-kerem@hotmail.com, orcid.org/ 0000-0001-8824-359X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
23.12.2021

Kabul/Accepted:
13.04.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1040137

Anahtar Kelimeler

Sınır, Namık Kemal, Ziya
Gökalp, Mehmet Akif
Ersoy

ÖZ

Bu çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte sınırları dönemin entelektüellerinin yaklaşımları üzerinden anlamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, dönemin önde gelen entelektüellerinden Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy'un düşüncesinde sınır kavramı ele alınmıştır. Dönemin entelektüellerinin yaklaşımlarında ve çözüm önerilerinde sınırların nerede yer aldıkları ve neleri sembolize ettikleri, bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu sorunsal çerçevesinde, çalışmada, söz konusu entelektüellerin yaklaşımları üzerinden Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte sınırların içerdiği anlamlara odaklanılmıştır. Sınırların Namık Kemal'de kutsal bir fikir ve yüce bir değer olarak vatanın bir parçası, Ziya Gökalp'te Turan'dan Anadolu'ya Türk milliyetçiliğinin, millî kimliğin ve kültürel farklılıkların bir taşıyıcısı ve Mehmet Akif Ersoy'da mukaddes bir mekânın ve Türk-İslam kimliğinin kurucu unsuru olduğu anlaşılmıştır. Her üç entelektüelin düşüncesinde sınırlar, coğrafi bir işaret değil, aksine vatanı ve milleti ifade eden değerlerin taşıyıcısıdır. Sözü edilen entelektüellerin yaklaşımlarından hareketle, sınırların, Osmanlı vatanını korumanın ve Türk vatanını kurmanın bir adı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu dönemde sınırların yok olmanın kurtulmanın ve yoktan var olmanın bir ifadesi olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, Osmanlı'nın son döneminde sınırların savunmacı, buna karşın erken Cumhuriyet döneminde inşacı bir karakterde olduğu anlaşılmıştır.

ABSTRACT

Keywords

Border, Namık Kemal, Ziya
Gökalp, Mehmet Akif
Ersoy

This study aims to understand the borders in the transition from the Ottoman Empire to the Republic through the approaches of the intellectuals of the period. For this purpose, the concept of border was discussed in the thought of Namık Kemal, Ziya Gökalp and Mehmet Akif Ersoy, who were the leading intellectuals of the period. The main problematic of this study is where the borders are located and what they symbolize in the approaches and solution proposals of the intellectuals of the period. Within the framework of this problematic, the study focuses on the meanings contained in the borders of the transition from the Ottoman Empire to the Republic through the approaches of the intellectuals in question. It has been understood that borders are part of the homeland as a sacred idea and a supreme value in Namık Kemal, a carrier of Turkish nationalism, national identity and cultural differences from Turan to Anatolia in Ziya Gökalp, and a constituent element of a sacred place and Turkish-Islamic identity in Mehmet Akif Ersoy. In the thinking of all three intellectuals, borders are not a geographical sign, but rather the carrier of values that express the homeland and nation. In the said period, it has been seen that borders are an expression of getting rid of extinction and coming into existence out of nothing. In this context, it has been understood that the borders were defensive in the last period of the Ottoman Empire, but constructive in the early Republican period.

Atf/Citation: Özbey, K. (2022). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sınırın Entelektüel İzlekleri: Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy'da Sınır İmgesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(769-782).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Kerem ÖZBEY, ozbey-kerem@hotmail.com

1. Giriş

Batı'da Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimiyle birlikte meydana gelen toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümler dünya egemenlik ilişkileri açısından Batı'yı gücün merkezi haline getirmiştir. Güç ilişkileri açısından yaşanan dönüşüm, Batı karşısında Osmanlı'nın gerilemesine, sosyo-ekonomik açıdan çöküş sürecine girmesine ve topraklarını giderek kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Osmanlı'nın toprak kayıplarının artması imparatorluk sınırlarının giderek küçülmesine neden olmuştur. İmparatorluk sınırlarının küçülmesi ve küçülen sınırlar üzerinden yeni bir ulus-devletin inşasının gerçekleşmesi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte sınırların önemini, değerini ve etkisini artırmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş, esasında imparatorluktan ulus-devlete, ümmetten millete ve geleneksellikten modernliğe geçiş olduğundan, bu geçişi radikal bir kopuş olarak anlamak yerine, belirli süreklilikleri ve kırılmaları içeren bir süreç olarak görmek yerinde olacaktır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişle birlikte sınırların anlamı, işlevi ve misyonu değişime uğramıştır. Bu değişimi anlamamanın en önemli yolu, dönemin entelektüellerinin ortaya koydukları yaklaşımları ve önerdikleri çözümleri anlamaktır. Çünkü dönemin entelektüellerinin düşünceleri sınırlarla ilgili önemli ipuçları sunmaktadır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sınırların entelektüel serencamı, Osmanlı-Türk toplum ve devlet yapısının, vatan topraklarının ve milletin inşa edilmiş biçimlerine göre şekillenmiştir. İmparatorluktan ulus-devlete, ümmetten millete ve geleneksellikten modernliğe doğru dönüşüm, somut yansımalarını sınırlarda bulmuştur. Sınırlarla ilgili dönemin entelektüelleri arasında Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy önemli bir yer tutmaktadır. Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan çizgide entelektüel sürekliliğin sembol isimlerindedir. Osmanlı-Türk modernleşmesinin entelektüel izdüşümlerini oluşturan ve geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e uzanan çizgide milliyetçiliğin, Batıcılığın ve İslamcılığın önemli isimlerinden olan söz konusu entelektüellerin ortak özelliği, buldukları dönemin toplumsal ve siyasal sorunlarına kayıtsız kalmamış olmaları, devlet bürokrasisinde, mecliste ve yönetimde görev ve söz sahibi olmaları, sorunlara çözüm üretirken birer eylem adamı olarak sürekli sahada bulunmaları, halkla iç içe olmaları, sorunları ilk ağızdan dinlemeleri, halkı ortak ilke ve idealler doğrultusunda örgütlemeleri, vatani savunma ve kurtarma süreçlerinde halka mücadele ruhunu kazandırmalarıdır. Bununla birlikte, sınırlarla ilişkisi bağlamında Türkiye'de vatan denildiğinde, ilk akla gelen düşünürlerin başında kuşkusuz Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy gelmektedir. Vatan duygusunun, vatan sevgisinin, vatana bağlılığın ve vatan için fedakârlıkta bulunmanın ne demek olduğunu anlamamanın en temel yolu, Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy'u anlamaktır. Çünkü bu üç önemli şahsiyet ve üç önemli entelektüel, vatan için büyük mücadeleler vermiş, vatani savunmak amacıyla millî birliği sağlamış, vatanın şairini ve marşını yazmış ve vatan için her türlü fedakârlıkta bulunmuşlardır. Zira Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy ile ilgili bilinen en önemli özellikler arasında, vatan şairi, Millî şair, İslam şairi, İstiklal Marşı'nın şairi gibi özellikler yer almaktadır.

Bu çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte sınırları anlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda dönemin entelektüelleri arasında yer alan Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy'un düşüncesinde sınır kavramının izi sürülmüştür. Söz konusu entelektüellerin yaklaşımlarında sınırların nerede yer aldıkları ve hangi anlamları içerdikleri bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu sorunsal bağlamında, çalışmada, Geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e uzanan süreçte sınırların entelektüellerin zihinsel yönelimlerinde, dönemin sorunlarına yönelik sundukları reçetelerde ve yaklaşım biçimlerinde nasıl bir yere sahip oldukları ve hangi anlamları içerdikleri çok yönlü bir biçimde analiz edilmiştir.

2. Osmanlı-Türk Modernleşmesi Bağlamında Sınırın Entelektüel Yönleri

Osmanlı-Türk modernleşmesinin en sancılı dönemi, 19. yüzyılda imparatorluğun Batılılaşma siyasetine yön vermeye başladığı dönem ile bu dönemin bir uzantısı olarak 20. yüzyılın başlarında İmparatorluğun çöküşü ve yeni Türk Devleti'nin kuruluş yıllarına denk gelen dönemdir. Bu dönemlerin ayırt edici özelliği, sürekliliğin yanı sıra kırılmaların ve kopuşların baş göstermesidir. Batı'daki çifte devrim sonrasında dünya egemenlik ilişkilerinin değişmesi, Batı'nın dünya egemenliği çerçevesinde Doğu'ya yön vermesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında gerilemesi Batılılaşma sürecinin başlangıcında görülen gelişmelerdir. Batı karşısında gerileyen Osmanlı, bir taraftan toprak kayıpları verirken, diğer yandan da sosyo-ekonomik açıdan bir çöküş içerisinde girmiş ve kurtuluşu Batı'da görerek Batılılaşmayı sürecini başlatmıştır.

Taha Parla'nın vurguladığı gibi, Batı'nın dünya egemenliği karşısında gerileyen Osmanlı İmparatorluğu'nda, bu gerilemenin sebepleri, devletin yönetiminde ve Batı'nın özellikle askeri alandaki üstünlüğünde aranmıştır. Bu sebepler Osmanlıyı, savunmacı modernleşme sürecine dâhil etmiştir (Parla, 1993: 19). Tanzimat, bu reformların en somut yansımalarından biridir. Halil İnalçık'a göre, Tanzimat, İmparatorluğun bütün 19. asır tarihini izah eden temel hadisedir. İktisadi-içtimai temelleri çürüyerek yıkılmaya yüz tutan bir İmparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsünü gösterir (İnalçık, 2012: 32). Tanzimat'la birlikte kurumsal olarak başlayan Batılılaşma süreci, Islahat Fermanı'yla yeni boyutlar kazanmış olsa da, asıl önemli gelişme 1860'lı yılların ortalarında baş gösteren Yeni Osmanlı Hareketi'dir. Bu hareket, Osmanlı'da devletin yönetim biçimini değiştirmek ve Batı'dakilere benzer kurumları Osmanlı'da da oluşturmak amacıyla Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi öncülüğünde kurulmuştur. Bernard Lewis'e göre, 1860'lı yıllarda öyle bir dönem başladı ki artık Batılılaşma reformlarının kabul edilmesi veya edilmemesi değil, devletin mutlakiyetçi iktidarının sınırlandırılması ve bunun ne şekilde yapılacağı tartışılıyordu (Lewis, 2011: 187-188). Ancak İbrahim Kaya'nın belirttiği gibi, 1878 yılında Sultan Abdülhamit'in parlamentoyu fesh etmesiyle Tanzimat dönemi sona ermişti. Bu eylem, Jön Türkler olarak adlandırılacak olan grubun düşünceleri ile harekete geçen yeni fikirlere yön verecekti (Kaya, 2006: 89). Yeni Osmanlıların düşünsel yönelimleri ve reformist çabaları her ne kadar kısa sürse de, etkileri daha sonraki süreçte görülmüştür. Nitekim Şerif Mardin'in de belirttiği gibi, Namık Kemal, Atatürk'ün entelektüel kılavuzu olmuştur (Mardin, 2010: 450).

Yeni Osmanlıların mutlakiyetçi devlet iktidarı yerine meşrutiyete dayalı siyasal iktidar örgütlenmesini oluşturma girişimleri, İttihatçılardan ve Liberallerden oluşan Jön Türklerin 1908 yılındaki devrimiyle gerçekleşmiştir. Feroz Ahmad'ın da vurguladığı gibi, 20. yüzyılın başında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle Osmanlı ikinci kez anayasal yönetime geçiş yapmış, mutlakiyetçi iktidar anlayışı tasfiye olmuş ve meşrutiyetçi bir iktidar kurumsal hale dönüşmüştür (Ahmad, 2011: 8). Osmanlı'nın meşrutiyetçi yönetime geçmesine koşut olarak İttihatçılar her ne kadar iktidarlarını sağlamlaştırmış olsalar da, Balkan Savaşları'nın baş göstermesi ve I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü hızlanmıştır. İmparatorluğun çökmesiyle birlikte, Anadolu'da Mustafa Kemal'in liderliğinde başlayan direniş kısa sürede ulusal bir boyuta ulaşmış ve Batı emperyalizmine karşı millî mücadele gerçekleşmiştir. Millî mücadelenin başarıyla sonuçlanmasına koşut olarak 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'yla Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları tanımlanmıştır. Bernard Lewis'e göre, bu antlaşmanın Türkiye için en başat önemi, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilinde olan toprak parçasının neredeyse tamamında Türk egemenliğinin tam ve bölünmemiş bir biçimde tekrar kurulması oldu. Böylece Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın yenik devletleri arasında kendi yıkıntısı içinden yeniden ayağa kalkmayı başarabilen tek ülke oldu. Galip güçlerin kendisine dayattığı barış şartlarını reddetmiş ve kendi şartlarını kabul ettirmişti. Lozan Antlaşması özünde Türk Millî Misakı'nca öngörülen taleplerin uluslararası ölçekte tanınması anlamına geliyordu (Lewis, 2011: 343). Lozan Antlaşması'yla bugünkü Türkiye Cumhuriyeti toprakları belirlenmiş ve 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Yeni Türk Devleti'nin kurulmasıyla birlikte yeni bir ulusal kimlik de inşa edilmiştir. Türk kimliği ekseninde inşa edilen ulusal kimliğin ana özellikleri, modernleşme yanlısı, laiklik ilkesine dayalı ve milliyetçilik hareketi temelinde örgütlenmesidir. Modernleşme yanlısı olarak inşa edilen yeni Türk Devleti, altı yüz yıllık Osmanlı-İslami geleneği yerine modern Batı medeniyetine özgü anlayışları merkeze alarak yeni bir toplum ve kültür oluşturmaya çalışmıştır. Laiklik ilkesi çerçevesinde, devletin dinsel gruplara eşit mesafede olması ve aynı zamanda dinin denetim altına alınması hedeflenmiştir. Milliyetçilik hareketi ise, yeni Türk Devleti'nin millî kimliğine şekil veren, Türk kimliğinin içeriğini oluşturan ve Türkleştirme politikaları çerçevesinde toplumsal kimlikleri dönüştüren bir yapıya sahip olmuştur. Yeni Türkiye'nin ulusal kimliğin inşasında milliyetçilik önemli bir yer tutmuştur. Kemal Karpat'a göre, milliyetçilik, devletin ve ulusun bekası için bir çözüm olduğu kadar bilimin ve ilerlemenin de motoru olmuştur (Karpat, 2006: 67). Bu bağlamda, yeni Türk Devleti, Türklüğü, ortak duygular ve paylaşılan değerler üzerinden tanımlamış ve Türk kimliği milleti tanımlayan temel bir kimlik ifade etme biçimi olmuştur.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş, bir anlamda coğrafyanın vatanlaşması süreci olduğundan, bu süreç vatanla doğrudan ilişkili olan sınır kavramını ön plana çıkarmıştır. Vatanın inşası ile sınırların inşası eşgüdümlüdür. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte sınırların entelektüel yönleri önemli bir yer tutmaktadır. Sınırların anlaşılmasında Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy'un yaklaşımları sınırlarla doğrudan

irtibatlı bir şekilde cereyan etmiştir. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sınırlar, entelektüel açıdan Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy'da karşılık bulmuştur. Çünkü her üç entelektüel, dönemin siyasal ve toplumsal sorunlarına yönelik yaklaşımlarında ve sorunlara getirdikleri çözümlerde sınırlarla doğrudan ilişkili olarak devlet, vatan, millet, milliyetçilik temalarına odaklanmış ve bu temalar ekseninde çözümlenmelerini yapmışlardır. Kuşkusuz bu temalar dönemin diğer düşünürlerinin çalışmalarında da kendisine yer bulmuştur ancak Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy'un fikirleri, yaklaşımları ve önerileri toplumsal ve siyasal açıdan kabul görmüş ve devlet yönetiminde ve resmi ideoloji alanında karşılık bulmuştur. Her üç isim de, sınırlarla doğrudan ilişkili kavramlar olan vatan, millet, devlet ve milliyetçilikle ilgili fikirler ortaya koymuş ve bu kavramları ifade ederken sınır kavramına vurgu yapmışlardır.

3. Namık Kemal: Kutsal Bir Fikir ve Yüce Bir Değer Olarak Vatan ve Vatanın Bir Parçası Olarak Sınırlar

Namık Kemal, kırk sekiz yıllık kısa ömründe hem gazeteci ve muhalif bir aydın olarak, hem de Osmanlı modernleşmesinin kritik konularından olan ilk anayasayı (1876) oluşturma komisyonu üyesi, kaymakamlık ve benzeri bürokratik görevlerde bulunmuş bir devlet adamı olarak; sürekli biçimde ölmekte olan kadim Osmanlı toplumsal düzenini (Nizam-ı Âlemi) yeniden canlandıracak bir hissiyat ideolojisi ve büyük inandırıcı bir güç yaratmaya çalışmıştır (Aksakal, 2017: 85). Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü badireyi atlatabilmesinde ve yeniden güçlenmesinde esas rolü, fiili olarak İslâm birliği (İttihad-ı İslâm) ile Osmanlılık hareketinin oynayacağı görüşündedir. Ona göre, farklı dinlere mensup ve farklı dilleri konuşan çeşitli unsurlardan meydana gelen Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtaracak iki temel unsur, dinî anlamda İslâm birliği ile Osmanlı milliyetçiliğidir. Çünkü Osmanlı Devleti'ni meydana getiren ve yöneten "millet-i hâkime"yi esas itibariyle Müslüman unsurlar teşkil etmekte olup, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Müslüman unsur gayr-i Müslim unsurlara göre sayıca daha fazladır (Uçman, 2014: 118). Bir başka deyişle, Namık Kemal, Batı'nın karşısında durabilmenin topyekûn bir kalkınma ve birlikte karşı konulmasıyla mümkün olabileceğini; bunun da tüm İslam coğrafyasının ve milletlerinin bir araya gelmesiyle (İttihad-ı İslâm) mümkün olacağını savunmuştur (Kara, 2011: 87). Bu anlamda Kemal, Müslüman Osmanlıların birliği, Osmanlı vatandaşlığı ve Osmanlılık kimliğinin yeniden inşa edilmesi üzerinden çözümler üretmeye çalışmıştır.

Namık Kemâl, ümmet kelimesini millet kelimesiyle bir tutup İslâm camiası anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti sınırlarının o dönemde İslâm coğrafyasına kadar uzanmasıdır; tarih, geniş bir İslâm tarihi olduğundan, Nâmık Kemâl, ümmet ve millet kelimelerini birbirine katarak kullanmıştır. Vatan kelimesi ise, eskiden, içinde doğulan şehir veya kasaba demektir. Hâsılı Nâmık Kemâl, bu kelimelere tamamen yeni anlamlar yükleyerek onları yeni baştan üretmiştir (Ülken, 1939: 609, 612'den akt. Kavkas, 2017: 52). Nitekim Jale Parla'nın da vurguladığı gibi, Namık Kemal eski değerlerin bekçisi, yeni değerlerin yargıcısıdır (Parla, 2011: 61). Bir yandan Osmanlı-İslami geleneğini muhafaza ederken, diğer taraftan da Batı'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Batı'da gelişen vatan, ulus, parlamentarizm, hürriyet gibi gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğu'nda da inşa edilmesini arzu eden Namık Kemal, bu kavramların bizdeki muadillerini ortaya çıkararak bu kavramların içerdiği anlamların Osmanlı-İslami gelenekte hâlihazırda var olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Nâmık Kemal'in siyasî ve sosyal mahiyetteki görüşlerinin en önemlilerinden biri de vatan konusunda olanıdır. Vatan fikrini ve vatan sevgisini Türk edebiyatında ilk defa ve en geniş anlamda ele alan Nâmık Kemal, vatani, Osmanlılık idealinin yaşaması için çok önemli bir unsur olarak görür. O, vatani sadece üzerinde yaşanan basit bir toprak parçası, yani coğrafyaya ait bir unsur olarak ele almaz; doğrudan doğruya fertlerle, doğup büyüdüğümüz, bizi besleyen vatan toprağı arasında daha farklı bir ilişki kurar. Vatan sevgisi imandandır mealindeki hadis-i şerifi başlık yaptığı makalesinde, vatan fikriyle din ve gelenekleri birleştirmek suretiyle ortaya bir vatan ideali koyar. Ecdadın kanlarını döküp canlarını feda etmek suretiyle gelecek nesillere miras bıraktığı vatan toprağı, dil, düşünce, sevgi ve menfaat birliğinin olduğu ve üzerinde millet denilen bir kitlenin yaşadığı mukaddes bir varlıktır (Uçman, 2014: 118-119). Namık Kemal'de vatan kavramının içerdiği anlamları onun 1873 yılında kaleme aldığı ve uyguladığı *Vatan Yahut Silistre* adlı tiyatro eserinde görmek mümkündür. Vatan Yahut Silistre eseri tiyatroya uyarlanmış ve sahnede yer alan İslam Bey, Namık Kemal'in vatanla ilgili düşüncelerine tercüman olmuştur:

“Devlet savaş açmış. Düşman sınırdaki şehitlerimizin kemiklerini, topraklarını çiğnemeye çalışıyor. Hiç nasıl olur ki, düşmanın silahı vatana çevrilsin de, karşısında önce benim göğsümü bulmasın? Hiç nasıl olur ki, vatan tehlikede bulunsun da, ben evimde rahat oturayım? Hiç nasıl olur ki, devlet yerinden oynasın da ben mihlanmış gibi burada kalayım? Hiç nasıl olur ki, vatan sevgisi bugün her şeyden kutsal olsun da ben yalnız senin aşkınla uğraşayım? Hiç nasıl olur ki, dünyada her şeyin ilerlediğini bilip dururken, ben babamdan, atalarımın aşağı kalayım? Vatan! Vatan! Vatan tehlikede diyorum... işitmiyor musun? Beni Allah yarattı, vatan büyüttü. Beni Allah besliyor, vatan için besliyor. Ben anamın karnından vatana geldiğim vakit açtım, vatan karnımı doyurdu... Çıplaktım, vatan sayesinde giyindim. Vatanımın nimeti kemiklerimde duruyor. Vücudum vatanın toprağından, nefesim vatanın havasından... Vatanımın uğruna ölmeyeceksem, ya ben niçin doğdum? Ben adam değil miyim? Görevim yok mu? Vatanımı sevmeyeyim mi? Ah, vatanımı sevmeyen adamdan, sana nasıl sevgi bekleyebilirsin?” (Kemal, 2004: 31-32).

Vatan Yahut Silistre, bir kıyameti durdurma çabasıdır. Zira vatan elden gitmektedir (Sinar-Çılgin, 2005: 144). Namık Kemal, Vatan Yahut Silistre adlı tiyatro eseriyle, dağılmakta olan imparatorlukta millî heyecanı oluşturmayı, insanları vatan sevgisi etrafında kenetlemeyi, halka toplumsal ve siyasal ruh aşılama amaçlamıştır. Bu amaçla, söz konusu eser, toplumsal ve siyasal bilinçte vatan imgesini inşa etmenin adı olmuştur. Namık Kemal için Silistre, vatanın savunulduğu mekânı sembolize etmektedir. Silistre'nin Ruslar tarafından işgal edilmesi karşısında Namık Kemal, işgale karşı direnişte edebiyat aracılığıyla topluma vatan duygusunu kazandırmaya çalışmıştır. Bağımsızlık ve özgürlüğün ancak bir vatan üzerinde olacağını belirten Namık Kemal, Silistre'yi savunmanın vatanı savunmakla eşdeğer olduğunu vurgulamıştır. Bu anlamda Silistre kalesi vatanı temsil etmektedir.

Kemal Karpat'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda vatan kavramının gerçek anlamda politik bir biçim içinde şekillenmesi ve ifade bulması Namık Kemal'in ünlü Vatan oyununda olmuştur. Bu oyun günümüzde bile Türk milliyetçiliğinin temel taşlarından biri olarak görülmektedir. Yazar oyununda toprağa ya da vatana bağlılık fikrini işlemiştir ki, Namık Kemal'in gözünde toprak Osmanlı Devleti'nin topraklarıydı. Dolayısıyla Osmanlı milletinin toprağı Osmanlı toprağıydı (Karpat, 2006: 433). Bu çerçevede, insan ile vatan arasında bir organik bağ olduğunu savunan Namık Kemal için vatan sevgisi aslıdır. Ona göre insanın bedeni vatanının bir cüzü mesabesinde. Kemal'e göre özgürlük, millet, menfaat, kardeşlik, hürmet, aile gibi kelimeler ancak bir vatanın etrafında şekillenebilmektedir. Bu da Namık Kemal'in özgürlük anlayışının vatan ile organik, bağımlı bir ilişkisinin olduğunu açıklamaktadır (Koçkaya, 2019: 51). Bu bağlamda Namık Kemal vatanın sadece bir toprak parçası değil, milletin hayatıyla bütünleşmiş bir tarih olduğunu ortaya koyar. Vatan ondan önce insanın doğup büyüdüğü yer anlamını taşıırken, onda başka anlamlar yüklenmiştir. Vatan Osmanlı Devleti'nin tüm ülkesidir. Orada doğmamış da olsak, orayı görmemiş de olsak ülkenin her parçası vatandır. Bu rastgele bir toprak değil, çok sevilen uğruna kanımızı dökmeye hazır olduğumuz bir topraktır. Bu, o toprağa sahip çıkmak anlamını içerir (Yamaç, 2000: 94).

Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu hudutlarını vatan olarak tanı (Çadircı, 1991: 51). Batıda gelişen yeni durumlar karşısında Osmanlı toplumunu bir arada tutmak için vatan fikri Namık Kemal'in defaten savunduğu çözüm yolu. İmparatorluğun coğrafyasında yaşayanları bir arada tutmak için birleştirici formül vatan fikridir (Polat ve Erdoğan, 2020: 412). Vatan kavramı, Fransız Devrimi etkisiyle yayılmış olsa da, Nâmik Kemâl'in vatan görüşü bire bir Fransa modelindeki siyasal ulusçuluk anlayışını temsil etmez; özellikle Balkan savaşlarının sonrasında hızla küçülen imparatorluk topraklarında vatan, askeri anlamda savunulacak bir yaşam alanı, bir varoluş mücadelesinin nesnesidir. Nâmik Kemâl'in öncülüğünü yaptığı Osmanlılık ideali burada önem kazanmaktadır. Kemal, bir yandan mevcut çeşitliliğin devam etmesi ve diğer yandan Osmanlı Devleti'ne bağlılık olarak adlandırılacak bir Osmanlı vatanseverliğinin tesis edilmesini önermekteydi. Namık Kemal için vatan, bir Osmanlı camiasıydı. Böylelikle vatan sadece doğulan ve barınılan yer anlamında değil, tutkuyla bağlı olunan özgür ve eşit bir ulus ideali anlamına gelmeye başlamıştır. Kemal için vatan sadece hukukî değil, spiritüel bir boyutta da kuşatıcıdır; uğruna can verilen, kutsanan bir topraktır (Durgun; 2011: 90-91).

Genel olarak bakıldığında Namık Kemal'de sınır kavramı, vatanın bir parçası, tamamlayıcısı ve tanımlayıcısıdır. Sadece coğrafi bir işaret ya da toprak parçasını işaretleyicisi değil, millete ait yüce duyguların ve kutsal fikirlerin temsilcisidir. Dağılmakta olan imparatorluğun ayakta kalabilmesi ve devletin kurtarılabilmesi için olmazsa olmazlardan biri olan sınırlar, Osmanlı vatanının çerçevesini, Osmanlı kimliğinin uçlarını ve Osmanlı milliyetçiliğinin temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Osmanlı'nın son

döneminde imparatorluğun toprakları küçüldükçe sınırların etkisi, önemi ve değeri giderek artmış, vatani savunmak ile sınırları savunmak bir ve eşdeğer görülmüştür. Namık Kemal'e göre, vatan öyle bir komutanın kılıcı veya bir katibin kalemiyle çizilen hayali sınırlardan ibaret değil, millet, hürriyet, menfaat, kardeşlik, tasarruf, hakimiyet, ecdada hürmet, aile sevgisi, gençliğin yad edilmesi gibi birçok ulvi duygunun bir araya gelmesinden ortaya çıkmış kutsal bir fikirdir (Kemal, 1873: 121'den akt. Kara, 2011: 76). Bu açıdan bakıldığında, Namık Kemal'de sınırlar, kalemlerle veya kılıçla hayali olarak çizilmiş bir nesne değil, daha ziyade, vatani ve milleti oluşturan duyguların, değerlerin, fikirlerin ve aidiyetlerin ulaştığı alanların bir ürünüdür. Osmanlılık idealinin, Osmanlı vatanseverliğinin ve Osmanlı milletinin varlığını sürdürebilmesi için sınırlar, vazgeçilmezdir, kutsal bir hüviyete sahiptir, vatana ve millete ait yüce değerlerin yansımasıdır, devletin, vatanın ve milletin varlığı için elzemdir, vatan uğrunda canlarını feda edenleri gösteren değerlerdir.

4. Ziya Gökalp: Turan'dan Anadolu'ya Türk Milliyetçiliğinin, Ulusal Kimliğin ve Kültürel Farklılıkların Taşıyıcısı Olarak Sınırlar

Ziya Gökalp, Türkiye'de sosyolojinin kurucusu ve Türk milliyetçiliğinin fikir babası olarak bilinen, Osmanlı'nın son dönemiyle Cumhuriyet'in ilk yılları arasında yaşamış ve yaşadığı dönemin sorunlarına sosyoloji aracılığıyla çözümler üreten bir bilim insanı, sosyolog, ideolog, siyasetçi, yazar ve araştırmacıdır. Andrew Davison'un da belirttiği gibi, Gökalp, kültürel, etnik ve dinî açıdan heterojen Osmanlı İmparatorluğu'nun çözüldüğü ve Osmanlı egemenliği altındaki Müslüman ve gayrimüslim halklar arasında milliyetçiliğin yükselişe geçtiği bir ortamda yetişmiştir (Davison: 2012: 144).

1911'de Trablusgarp savaşı, 1912'de Arnavutların İmparatorluktan ayrılması, aynı yıl Balkan savaşının çıkmasıyla, Balkanlardaki milliyetçilik hareketleri, Hıristiyan ve Müslüman nüfus kayıpları, Osmanlı aydınını milliyetçiliğe yöneltir. Bu yönelimde öncülük ittihatçılarıdır. İttihatçılar milliyetçiliğe yönelmekle birlikte Osmanlılık ve İslamcılık ideolojilerini de terk etmemişlerdir. İttihatçıların bu dönemde Almanlara yakın durması söz konusudur. Milliyetçilik Almanya'da Cermenizm, biz de Türkçülük olarak tezahür etmiştir. Almanlara yakın durulmasının nedeni, devleti ayakta tutmak ve canlandırmak olmuştur. Gökalp ve arkadaşlarının yöneldiği milliyetçilik ya da yeni hayat, Türk toplumuna yeni bir kimlik vaat etmektedir. Yeni kimlik değişimi, topluma, Batılılaşma anlamında milliyetçi-modernleşmeci ulus devleti sunmaktadır (Kaçmazoğlu, 2003: 84-85). II. Meşrutiyet yıllarında Türkçülüğün ideoloğu olan Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, Pan-Türkist eğilimler taşıyan Turancı bir ideolojiye dayanmaktadır. Gökalp'in bu ideolojik yöneliminde ise, imparatorluğun ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin nasıl ayakta kalabileceği sorunu belirleyici olmuştur. Gökalp'in Turancılıkla ilgili öneri ve yaklaşımını şiirlerinde doğrudan görmek mümkündür. 1911 yılında Genç Kalemler'de yayınlanan Turan adlı şiirinde ve 1914 yılında Kızıl Destan adlı şiirinde Turancılığı şu şekilde ifade etmiştir (Lewis, 2011: 475-476):

Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan,

Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan.

Pantürkçülük hem kültürel Türkçülüğü hem de siyasi Türkçülüğü içinde barındıran, siyasi konjonktüre ve coğrafyaya göre değişiklik gösteren muğlak ve esnek bir ideoloji olarak tanımlanabilir. Bir başka açıdan Pantürkçülük ve onun daha kapsamlı bir türü olan Turancılık uluslararası, Türkçülük ise ulusal milliyetçilik akımı olarak tanımlanabilir (Tokluoğlu, 2012: 121-122). Gökalp, Türkiye dışındakiler düşman olarak kategorize ederek Turan ülküsünü uluslararası bir bağlamda tanımlamıştır:

Düşmanın ülkesi viran olacak,

Türkiye büyüüp Turan olacak.

Gökalp, söz konusu şiirlerinde Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu Turancılıkta görmekte ve Türkleri bir çatı altında toplayarak imparatorluğun yıkılışının önlenebileceğini vurgulamaktadır. Ancak I. Dünya Savaşı sonrasında imparatorluk çökünce Gökalp'in Türkçülük hakkındaki fikirleri de değişmeye başlamıştır. Gökalp, 1920'den sonra Anadolu coğrafyası ile sınırlı bir milliyetçilik anlayışı önermiş ve milliyetçilikle ilgili düşüncelerini Türk ulus-devletine kaynaklık edecek şekilde yeniden tanımlamıştır. İmparatorluğun son dönemlerinde Turan önerisini ileri süren Gökalp, 1920'den sonra Anadolu fikrini savunmaya ve Türk ulus-devletinin sınırları içerisinde bir kimlik tanımlama yapmaya başlamıştır. Yeni Türkiye'nin Hedefleri kitabında Gökalp, Anadolu'da yaşayanları Türk olarak tanımlamış ve Türk kimliğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Türk olmak için her şeyden önce Türk harsı ile terbiye görmek ve Türk mefkûresi için çalışmak şarttır. Bu şartlara sahip olmayanlara, kan ve ırk bakımından Türk olsalar bile Türk unvanını veremeyiz. Bundan sonra,

Yeni Türkiye, eski Osmanlı anlayışına göre değil, Türk halkının doğru duygularına göre idare edilecek. Yeni Türkiye artık Anadolu'da yeni hiçbir milliyetin göç yolu ile yapılaşmasına izin veremez. Yeni Türkiye'ye gelecek olan Türk olmayan insanlar ancak Türkleşmek ve Türklüğe girmek arzusu ile gelebilirler. Diliyle Türküm diyen ve samimi olarak kalbinde bu inancı taşıyan her fert Türk'tür. Bu niteliklere sahip olanların Türklüklerinden asla şüphe etmemeliyiz. Aynı zamanda bu kimseler de başkalarını şüpheye düşürecek hareketlerden kaçınmalıdırlar. Her ferdin Türklüğe olan samimi bağlılığı, millî mefkûrelere harcayacağı çabalarla, fedakârlıklarla ölçülecektir. Türk olmak için Türk doğmak yeterli değildir. Türk gibi duymak, Türk gibi düşünmek, bilhassa Türk gibi kararlar verip Türk gibi çalışmak da gereklidir. Kimin ve ne dereceye kadar Türk olduğunu ancak sosyal davranışları gösterecektir. O halde Gerçek Türk, Türkçülük için büyük fedakârlıklarda bulunanlardır diyebiliriz" (Gökalp, 2005: 69, 72-74).

Yeni dönemde Gökalp'in kültürel temalara ağırlık vererek siyasi bir program ve sentez oluşturma çabasının sebebi, dayanak olarak toplumun dışında bir unsurun kalmamış olmasıdır. Bu toplum da Anadolu toplumdur. Dolayısıyla oluşturulacak yeni önerilerde Anadolu halkı hep ön planda olmalıdır (Karakaş, 2007: 263). Yeni Türk Devleti'nin kurulmasıyla Gökalp, Türk ulusal kimliğini Anadolu topraklarını merkeze alarak tanımlamıştır. Anadolu sınırları içerisinde yaşayan topraklar yeni vatan olarak kabul edilirken, bu topraklar üzerinde yaşayan herkes Türk olarak tanımlanmış ve kabul edilmiştir. Gökalp'in Türk kimliğine ilişkin çözümlenmeleri, Türk kimliğinin kültürel milliyetçilik üzerinden inşa edildiğini göstermektedir. Gökalp'in harsî Türkçülük olarak ifade ettiği kültürel milliyetçilik, Anadolu'da yaşayanların ortak kültür, ortak kimlik, ortak vatan, ortak tarih, ortak ekonomi, ortak dil ve belirli ölçüde ortak bir din gibi çeşitli müştereklikler ekseninde bütünleşme anlamını içerir. Nitekim Gökalp'e göre ulus; lisanca, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir topluluktur (Gökalp, 2013: 18). Bu açıdan Türk ulusal kimliği, aynı vatanda yaşayanların ortak duygular ve benzer eğitim süreçlerinden geçerek oluşturdukları bir aidiyet biçimidir. Türk olmak, kendini Türk gibi görmenin, düşünmenin ve hissetmenin adıdır. Türklük, bir etniklik değil, daha ziyade harsidir, diğer bir ifadeyle, ortak kültürel kimliğin inşasıdır. Hars konusunda Gökalp şunları vurgulamaktadır: bir milletin güzellik, ahlak ve felsefe ile ilgili zevkleri kendine özgüdür. Bunları asla dışarıdan alamaz. Dışarıdan yalnız ifade ve anlamlar, metotlar, teknikler alınabilir. Duygular, heyecanlar, zevkler harsın unsurları olduğu için tamamıyla millidir. Harsın içinde yer alan unsurlar, ancak cemiyetin bütün fertlerinde duygu birliği meydana getiren, yani cemiyetin fertleri arasında uyumu ve dayanışmayı sağlayan kurumlardır (Gökalp, 2007: 11-12). Gökalp'in millet anlayışı, kültür ve medeniyet ayırımında belirgin bir biçimde ön plana çıkmaktadır.

Gökalp kültür ile medeniyet arasındaki farklılıkları vurgulamaktadır. Birinci olarak kültür, millî olduğu halde, medeniyet milletlerarasıdır. Kültür, yalnız bir milletin din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, dil, ekonomi ve teknikle ilgili yaşayışlarının uyumlu bir bütünüdür. Medeniyet ise, aynı gelişmişlik düzeyinde bulunan milletlerin sosyal hayatlarının ortak bir bütünüdür. Mesela Avrupa ve Amerika medeniyet çevresinde, bütün Avrupalı milletler arasında ortak bir Batı medeniyeti vardır. Bu medeniyetin içinde, birbirlerinden ayrı ve bağımsız olmak üzere bir İngiliz kültürü, bir Fransız kültürü, bir Alman kültürü vb. vardır (Gökalp, 2007: 15-16). Gökalp, Batı medeniyetinin, İngiliz, Fransız ve Alman milletlerinin müşterek eseri olması ve hatta Yahudi ve Japonlar tarafından da benimsenmesini örnek göstererek, çeşitli millî kültürlerin bir medeniyet parçasını oluşturabileceklerini belirtir. Medeniyet çeşitli milletleri bir arada kaynaştırırsa da, kültür, ayırım ve farklılıkları artıran bir etkidir. Bununla beraber, halkın millî kültürü ile kaynaştırılmadığı sürece, bir medeniyetin benimsenmesinden de söz edilemez. Sadece eğitilmiş bir sınıf tarafından benimsenen bir medeniyet, milletin kültürel yaşamına yabancı ve zararlı bir unsurdur. Bireyin bir medeniyete dâhil olması, ancak milleti aracılığıyla sağlanır ve gerçek bir medeniyet ise, gelişmiş millî kültürlerle dayanmak suretiyle yaratılabilir (Heyd, 2010: 75-77). Bu bağlamda, Gökalp, milleti kültürel kimlik eksenindeki bütünleşmede görmekte ve müştereklikler temelinde birlikte yaşamayı vurgulamaktadır.

Gökalp'in düşüncesinde sınır kavramının önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Gökalp'te sınır kavramı, farklı dönemlerde farklı anlamlarla karşılık bulmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde Gökalp'in önerdiği Pantürkizm ve buna bağlı olarak Turancılık fikri, doğrudan doğruya Osmanlı-İslam coğrafyasının genişliğiyle, büyüklüğüyle ve güçlülüğüyle doğrudan irtibatlıdır. Bir başka ifadeyle, Gökalp'teki Turancılık fikri ve önerisi, imparatorluğun sınırlarının biri ürünü olarak ortaya çıkmış ve sınırlar Pan-Türkçülüğü beslemiştir. Gökalp'in önerdiği çözümler, imparatorluğun mevcut sınırlarını muhafaza etmeye yönelik olarak cereyan etmiştir. Ancak 1920'lerle birlikte, Gökalp, imparatorluk yerine ulus-devlete dayalı olarak kimliği

yeniden tanımlamış, sınırlar da yeni devletin, yeni ulusun ve yeni kimliğin uçlarını temsil etmiştir. Bir diğer ifadeyle, Gökalp'in milliyetçilik anlayışı Turancılıktan Anadolu merkezli milliyetçiliğe doğru bir dönüşüm yaşadığı için, sınırlar bu anlayışa bağlı olarak farklı anlamları içermeye başlamıştır.

Gökalp, Anadolu topraklarını vatan olarak gören bir milliyetçilik anlayışı çerçevesinde sınırları Türk ulusal kimliğini çevreleyen hatlar olarak görmüştür. Gökalpçi perspektiften Türk ulusal kimliği, Anadolu'da yaşayanların ortak dil, din, vatan, kültür, ekonomi, tarih vb. üzerinden ortak duygular ve paylaşılan değerler temelindeki aidiyete sahip olmayla gelişmiştir. Dahası, Gökalp'in kültür ve medeniyet ayrımında da sınır kavramının izleri görülmektedir. Gökalp'te kültür, millî kimliği ve millete ait farklılıkları ifade ederken, medeniyet milletlerarası müştereklikleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu açıdan Gökalp'te kültürü medeniyetten ayıran en önemli unsurlardan biri sınırlardır. Çünkü kültür ulusal sınırlar içerisindekileri tanımlarken, medeniyet sınır ötesindekileri veya sınırlar üstü olma halini vurgulamaktadır. Sınırlar ulusallığın bir ifadesi olduğu için, ulusa ait kültürel kimlikler sınırlar temelinde inşa edilmektedir. Bu da sınırların kültür ve medeniyet ayrımında nasıl bir role sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Gökalp'te sınırlar, Pantürkizm ideolojisi çerçevesinde Turancılığı, Yeni Türkiye'de Türk ulusal kimliğinin çerçevesini, topluluğun simgesel kuruluşunu, milliyetçiliğin sarsılmaz sacayağını, vatan topraklarını, milletin değerlerini ve kültürel farklılıkları vurgulamaktadır. Gökalp'in bakış açısından hareketle sınırların, geç Osmanlı'da coğrafyanın uzandığı bütün alanları korumanın, erken Cumhuriyet döneminde ise, dil, din ve ülkü birliği üzerinden Türk millî kimliğinin inşasını sağladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Gökalp'te sınır kavramı, imparatorluğun son dönemlerinde savunmacı bir karakterde gelişirken, Türk ulus-devletinin erken dönemlerinde ise kurucu işlevleriyle öne çıkmıştır.

5. Mehmet Akif Ersoy: Mukaddes Bir Mekân Olarak Vatanın ve Türk-İslam Kimliğinin Kurucu unsuru Olarak Sınırlar

Mehmet Akif Ersoy, Osmanlı'nın son dönemi ile erken Cumhuriyet dönemlerinde yaşamış, yaşadığı dönemin sorunlarının çözümünde doğrudan yer almış, gerek fikirleriyle gerekse de eylemleriyle topluma yön vermiş, vatan ve hürriyet şairi ve İstiklal Marşı'mızın yazarı bir entelektüeldir. Akif'in entelektüelliği, sadece yazar ya da şair olmasında değil, daha ziyade bir eylem adamı olmasındadır. Sürekli sahada olup halkı birliğe, cihada ve orduya yardıma çağırın, Millî mücadele konusunda bilinçlendiren ve Millî Mücadele'ye destek vermeleri hususunda örgütleyen Akif, fikirlerini, çözüm önerilerini ve yaklaşımını ifade etmenin ötesinde, aynı zamanda uygulamıştır.

Mehmet Akif Ersoy, İslamcılık akımının önemli simalarından biri olarak dönemin sorunlarına bu akım üzerinden çözümler üretmeye çalışmış ve bu akım üzerinden Batı eleştirisi ortaya koymuştur. Mehmet Akif görüşlerini İslamcılık şemsiyesi altında ifade etse de, dönemin Osmanlıcılık, Batıcılık ve Milliyetçilik gibi düşünce akımları belli alanlarda çakıştığı ve ayrıştığı için Akif'in duruşunu diğer düşünce akımları açısından da değerlendirmek gerekir. Akif'in en önemli itirazı, medeniyetin bir bütün olduğunu, ilim, irfan ve günlük yaşayış, kadın-erkek ilişkileri dâhil Batı'nın bir model olarak Osmanlı mülkünde taklit edilmesi gerektiğini iddia eden, Batı medeniyetinin sadece ilminin alınarak onlara yetişilemeyeceğini düşünen, mülkü kurtarmak için dini kurban etmeliyiz diyen Batıcılara yöneliktir (Bostan-Ünsal, 2005: 75).

Mehmet Akif, "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı manzumesinde vatanın mukaddes olduğunu belirtmektedir. O, vatani, millet olarak hayatta kalabilmenin teminatı olarak görmektedir. Akif, millet olarak üstünde yaşadığımız bu toprakların peygamberler yurdu, şehitler burcu olduğunu; yıkılmış bir türbesinin bile Allah katında bir değerinin bulunduğunu; bu yurdun topraklarının şehit kanıyla yoğrulduğunu; yurdun her yerinde atalarımızı hatırlatan eserlerin bulunduğunu açıklamaktadır. "Fatih Kürsüsünde" adlı manzumesinde, vatani korumanın herkesin temel amacı olduğunu, herkesin bunun için savaşa girdiğini belirtmektedir. Akif, vatan sevgisinin, namus duygusunun, hayatını millet yolunda esirgmeden verebilme gibi bütün duyguların ancak mukaddesatı için çırpınan yürekte olacağını ifade etmektedir. Akif, "İstiklal Marşı"nda ise, bu cennet kadar güzel vatan uğruna canını feda etmeyecek kimsenin düşünemeyeceğini; her Türk evladının bu en büyük sevgi kaynağı, şehit kanı ile yoğrulmuş bu kutsal toprak için canını seve seve vereceğini, vatanın kaybedilince bütün bir milletin yok olacağını dile getirmektedir (Kır, 1988: 75-78).

Ondaki bu duyarlılığın ana kaynağı, vatan sevgisidir; vatan kavramına yüklediği anlam da bütün duygu ve düşünce evrenine karşılık düşecek denli geniş boyutludur. Mehmet Akif için vatan, yalnızca üzerinde yaşanan bir toprak parçası değil; inandığı bütün değerlerin yegâne gerçeklik alanı ve yaşanabilirlik olanağı

bulabileceği varoluş ortamıdır. Böylece vatan; kimliğin, kişiliğin, inancın, duygu ve düşüncelerin, yaşamayı anlamlı kılan tüm belirlenimlerin merkez noktası hâline gelerek bireyin iç dünyası ile özdeşleşir ve bireysel olanla toplumsal olan, hayati olanla vatani olan birbirlerinden soyutlanamayacak biçimde bütünleşir (Kul, 2016: 85). Bu bağlamda Akif, Türkiye'nin İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan ve diğer düşman devletler tarafından işgal edildiği yıllarda Anadolu'ya geçip, çok zor ve tehlikeli şartlarda, Konya, Bolu, Kastamonu v.b. yerleri dolaşarak gönüllerdeki din, vatan, millet ve hürriyet ateşini tutuşturmaya çalışmıştır. O, vaazları, yazıları ve şiirleri ile Türk Milleti ve Ordusu'nun zaferi mutlaka kazanacağına olan inancını tekrar-tekrar haykırarak cephede Mehmetçiğe, camide Türk Milleti'ne sürekli cesaret, ümit ve moral-motivasyon desteği sağlamaya gayret etmiştir (Arslan, 2014: 118).

Mehmet Akif'in vatan hakkında düşüncelerini Safahat (2008) adlı eserinde etraflıca yer almaktadır. Vatanın yok olma tehdidiyle karşı karşıya olduğunu belirten Akif, vatani korumanın ve ona sahip çıkmanın gerekliliğini, vatan duygusuna sahip olmakla açıklamaktadır:

Vatanın tâkati yoktur yeniden ihmâlâ:

Dolu dizgin gidiyor baksana izmihlâlâ!

Ey cemâat, uyanın, elverir artık uyku!

Yok mu sizlerde vatan nâmına hiçbir duygu? (Ersoy, 2008: 161).

Hem vatan gitti mi, yoktur size bir başka vatan;

Çünkü mîrasyedi sâil kovulur her kapıdan! (Ersoy, 2008: 163).

Sâhipsiz olan memleketin batması haktır;

Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır (Ersoy, 2008: 186).

Akif, vatan için nice mücadelelerin verildiğini, milletin yorgun düştüğünü ve yeniden bir mücadeleyi kaldıramayacak durumda olduğunu, bu sebeple de vatana sahip çıkılması gerektiğini vurgulamıştır. Yok olma tehlikesi karşısında milletin vatan duygusuna sahip olmakla vatana sahip çıkacağını belirten Akif, bunun için milleti uyanık olmaya davet etmektedir. Dahası, vatani korumanın başka bir yolu olmadığını belirten Akif, bunun dışında başka bir seçeneğin olmadığını vurgulamaktadır. Bu açıdan başka bir vatan yoktur, tek bir vatan vardır, o da sahip çıkılması gereken vatandır. Sahip çıkılmaması durumunda onun da elden gidebileceğini belirten Akif, vatani isteyen çok sayıda mirasyedinin bulunduğunu, onu da kaybettiğimizde başka bir vatanımızın olmadığını altını çizmektedir. Ömer Lütfi Taşçıoğlu'nun belirttiği gibi, vatan, milletin maneviyatı ve mukaddesatı, hatıraları ve idealleri, millî kültürle kaynaşmış, geçmişi ve geleceği ile birleşmiş coğrafya demektir. Alınması ve korunması için milletin uğrunda kan akıttığı, seve seve canını verdiği topraktır (Taşçıoğlu, 2018: 224).

Mehmet Akif için vatan, yalnızca üzerinde yaşanılan bir toprak parçası değil; inandığı bütün değerlerin yegâne gerçeklik alanı ve yaşanabilirlik olanağı bulabileceği varoluş ortamıdır. Böylece vatan; kimliğin, kişiliğin, inancın, duygu ve düşüncelerin, yaşamayı anlamlı kılan tüm belirlenimlerin merkez noktası hâline gelerek bireyin iç dünyası ile özdeşleşir ve bireysel olanla toplumsal olan, hayati olanla vatani olan birbirlerinden soyutlanamayacak biçimde bütünleşir (Kul, 2016: 85). İstiklal Marşı bunun en somut örneğidir. M. Ertuğrul Düzdağ'a göre, Mehmet Akif, bütün mevcudiyeti ile desteklediği İstiklal Savaşını, önce, bütün Müslümanların başı olan Türkiye'yi, sonra da İslâm âlemini hatta bütün Doğu halklarını maddî manevî esaretten kurtaracak bir mücadelenin başlangıcı olarak görüyordu (Düzdağ, 2008: 33).

Mehmet Akif Ersoy düşüncesinde sınırlar, Namık Kemal ve Ziya Gökalp'in düşüncesinde olduğu gibi merkezi bir öneme sahiptir. Çünkü her üç entelektüel de hemen hemen aynı dönemde yaşamış, aynı sorunlarla karşılaşmış ve yazmıştır. Akif'in düşüncesinde sınırlar, Osmanlı-Türk vatanını çevreleyen hatlar olmakla birlikte, vatanın içerdiği değerleri de temsil etmektedir. Akif'te vatan mukaddes bir mekândır, millet olarak hayatta kalabilmenin teminatıdır, yüce bir değerdir. Din kardeşliğinin adı, fedakârlığın kendisidir. Uğrunda can vermekten çekinmediğimiz şehitler yurdudur. Vatan sadece vatan değildir; bağımsızlığımızın ve hürriyetimizin temelidir. Bu doğrultuda Akif'in düşüncesinde sınırlar, bir çizgi, bir hat ya da bir işaret olmanın ötesinde, mukaddesatın, vatanseverliğin, kardeşliğin, fedakârlığın, bağımsızlığın ve hürriyetin sembolüdür. Sınırlar, dini ve millî değerlerin taşıyıcısı, temsilcisi ve tanımlayıcısıdır. Türk ve Müslüman kimliğinin inşasında en önemli unsurlardan biridir sınırlar. Yeni Türk Devleti'nin İstiklal Marşı'nı yazan Akif, Osmanlı son dönemlerinde ve millî Mücadele yıllarında vatani bölünüp parçalanmaktan kurtarmak için halkı İslami değerler etrafında ve vatan duygusu aşılayarak örgütlediği için, sınırlar bu örgütlenmenin ana motivasyonunu oluşturmuştur. Bu bağlamda, Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy'un

yaklaşımları ve çözüm önerileri üzerinden sınırlara odaklanıldığında sınırların birbirinden farklı anlamlarıyla karşılaşılmaktadır.

6. Osmanlı Vatanını Korumanın ve Türk Vatanını Kurmanın Adı Olarak Sınırlar

Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in erken dönemleri arasında yaşamış ve yazmış olan Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy, vatan, millet, devlet, milliyetçilik gibi sınırlarla doğrudan ilişkili kavramlara odaklanmıştır. Her üç entelektüelin sınırlarla ilgili ortak özelliği, dönemin koşulları altında sınırları yeniden tahayyül etme, siyasal topluluğun sınırlarını yeniden çizme ve sınırlar içerisinde birtakım müştereklikler ekseninde bir kimlik inşa etmektir. Diğer bir ifadeyle, sözü edilen entelektüellerin dönemin sorunlarına yönelik çözüm önerilerinde sınır olgusu merkezi temalardan biri olmuştur. Vatan, millet, devlet, milliyetçilik gibi kavramların her biri sınırlar olmaksızın tanımlanamaz; çünkü bu kavramlar ancak sınırlar bağlamında bir anlam kazanmaktadır ya da tersinden düşünüldüğünde sınırların bu kavramlar bağlamında bir anlamı söz konusudur.

Her üç entelektüelin düşüncesinde sınırlar, vatan kavramına yüklenen anlamlarla doğrudan irtibatlı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak vatan kavramı dönemselsel ve koşullara göre farklılıklar göstermiştir. Osmanlı'nın son dönemiyle Cumhuriyet'in erken dönemlerinde vatan kavramı, farklı anlamlandırmalar içermektedir. Osmanlı'nın son döneminde sınırlar, Osmanlı vatanını korumakla eşdeğer görülürken, Cumhuriyet'le birlikte sınırlar, Türk vatanını kurmakla eşdeğer hale gelmiştir. Bunun temel sebebi, Osmanlı'nın son döneminin devleti kurtarmanın ve imparatorluğu ayakta tutabilmenin temel amaç olması, buna karşın erken dönem Cumhuriyet'te ise yeni Türk Devleti'nin inşasının amaçlanmasıdır. Zaman ve mekân üstü bir düzlemde her ne kadar bir vatan idealine, aşkına, sevgisine ve imanına sahip olursa da, vatan kavramı Osmanlı'nın son döneminde korunması, buna karşın Cumhuriyet'in erken döneminde ise kurulması gereken bir sosyolojik gerçekliktir. Sınırlar, korumanın ve kurmanın bir anahtarları olarak Osmanlı vatanını korumanın ve Türk vatanını kurmanın bir adı olmuştur. Vatanı korumak ya da yeniden bir vatan kurmak sınırların etkisini, önemini ve değerini artırmıştır.

Namık Kemal Osmanlı milliyetçiliği çerçevesinde Osmanlı vatanını korumak ve bir Osmanlı vatandaşlığı idealini gerçekleştirmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını muhafaza etmek için öneriler ortaya koyarken, Ziya Gökalp Osmanlı'yı ayakta tutacak ve devleti çöküşten kurtaracak çözümü Pantürkizm ideolojisi çerçevesinde Turancılıkta ve 1920'den sonra Anadolu coğrafyasıyla sınırlı Türk ulusal kimliğinin inşasında görmüştür. Mehmet Akif Ersoy ise, sınırları, Müslüman Osmanlıların yaşadığı coğrafyayla, İslamiyet'in hüküm sürdüğü topraklarla eşdeğer bir biçimde tanımlamış ve daha sonra yeni Türk Devleti'nin kurulmasına koşut olarak Türk ve Müslüman kimlikleri Anadolu merkezli bir biçimde tanımlamıştır. Bu açıdan her üç entelektüelin düşüncesinde sınırlar merkezi bir önem taşımaktadır. Bernard Lewis'e göre, vatan tabiri modern Türkiye'nin tarihinde dalgalı bir seyir izlemiştir. Cevdet Paşa'ya göre on dokuzuncu yüzyılın ortalarında bir Türk askerinin gözünde bir köy meydanından başka bir şey değildi. On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru, Namık Kemal'e göre, bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu ve belki de özellikle kutsal toprakları ifade ediyordu. 1911'de Pan-Türkist Ziya Gökalp için vatan, ne Türkiye ne de Türkistan'dı, engin Turan diyarıydı. Ağustos 1917'ye gelindiğinde ise Sadrazam Mehmed Halim Paşa "*Bir Müslümanın vatani Şeriat'ın hüküm sürdüğü yerdir*" düşüncesini hala kararlı bir biçimde savunuyordu. Mustafa Kemal ise Anadolu'da kurulacak bir Türk anavatanı fikrini benimsemişti (Lewis, 2011: 485). Bu bağlamda, vatan kavramı dönemlere, koşullara, isimlere göre değişik anlamları ihtiva etmiştir. Osmanlı vatanını korumanın ve Türk vatanını kurmanın bir adı olan sınırlar, bu yönüyle var olmanın ve yok olmanın eşliğinde yer almaktadır.

7. Yok Olmaktan Kurtulmanın ve Yoktan Var Olmanın Bir İfadesi Olarak Sınırlar

Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy'un düşünceleri üzerinden sınırlara bakıldığında, geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e sınırların farklı anlamları çağrıştırdığı anlaşılmaktadır. Söz konusu entelektüeller, bir taraftan Osmanlı'nın son döneminde, devleti kurtarmanın ve İmparatorluğu ayakta tutabilmenin mücadelesini verirken, diğer taraftan da Osmanlı'nın çöküşüyle birlikte yeniden ayağa kalkmanın, yeniden var olmanın, yeni bir devlet kurmanın ve yeni bir millet inşa edebilmenin sancılarını yaşamış ve bu yönde mücadeleler ortaya koymuşlardır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş, İmparatorluk sınırlarının geçerliliğini yitirmesi ve ulus-devlet sınırlarının inşası anlamına geldiğinden, bu geçişin etkilediği

öncelikli alanların başında kuşkusuz sınırlar gelmektedir. Osmanlı Devleti nasıl kurtarılabilir, İmparatorluk nasıl ayakta kalabilir sorularıyla başlayan sınır tartışmaları, 1920'den sonra yeni Türkiye nasıl kurulabilir, Türk Devleti'nin egemenliği ne şekilde gerçekleşebilir, Türkiye Cumhuriyeti nasıl inşa edilebilir sorularıyla yeni boyutlar kazanmıştır. Hem geç Osmanlı'da hem de erken Cumhuriyet dönemindeki tartışmalarda sınırlar ana eksenini oluşturmuştur. Mevzu bahis vatan olunca, sınırların etkisi, önemi ve değeri daha da artmaktadır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte sınırları, iki farklı bağlamda değerlendirmek gerekir. Birincisi, Osmanlı'nın son dönemini oluşturan, devleti ayakta tutabilmenin ve İmparatorluk sınırlarını korumanın olduğu dönemdir. Bu dönem, yok olmaktan kurtulabilmek için mücadelenin sürdüğü bir dönem olup, İmparatorluk sınırlarının korunması en temel amacı oluşturmuştur. Bu sebeple, sınırlar, bu dönemde yok olmaktan kurtulmanın bir ifadesi haline almıştır. Çünkü yok olmak, sınırların ortadan kalkması, geçerliliğini yitirmesi ve işlevlerinin son bulması anlamlarını içerdiği için, yok olmaktan kurtulmak, sınırları korumanın temel motivasyonunu oluşturmuştur. İkincisi ise, erken Cumhuriyet dönemini oluşturan, yeniden ayağı kalkmanın, devleti yeniden kurmanın ve kimliği yeniden inşa edebilmenin olduğu dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinden yeniden var olmak için Millî Mücadele'nin verildiği, emperyalizme karşı bağımsızlığın kazanıldığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının tanımlandığı bu dönem, aslında yoktan var olmanın adıdır. Yeni Türk Devleti'nin kurulması ve Türk kimliğinin inşası, aslında Türk milletinin yoktan var olmasının temel göstergesidir. Bu dönemde sınırlar, bir milletin yeniden var olmasına koşut bir biçimde yoktan var olmayı sembolize etmiştir. Geç Osmanlı'da sınırlar yok olmaktan kurtulmanın anlamını taşıırken, erken Cumhuriyet'te yoktan var olmanın anlamını içermiştir. Hem geç Osmanlı'da, hem de erken Cumhuriyet döneminde sınırlar, bir devletin, bir milletin, bir vatanın ve bir kimliğin varlığı ve yokluğuyla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte sınırlar, varlık-yokluk ikileminin kesişiminde yer almıştır; hem var olmanın hem yok olmanın, ne var olmanın ne de yok olmanın adıdır.

8. Sonuç

Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy'un ortak özelliği, sahip oldukları fikirlerini, sundukları çözüm önerilerini ve ortaya koydukları yaklaşımlarının teorik düzlemle sınırlı kalmamış olması, bizatihi topluma uygulamış olmalarıdır. Her üç isim de, buldukları dönemin siyasal ve toplumsal içerikli sorunları karşısında halkı bilinçlendirme, yönlendirme, örgütlenme yönünde birer eylem adamı olmalarıdır. Eylem adamı olmanın bir gereği olarak söz konusu entelektüeller, hem Osmanlı'nın son döneminde, hem de yeni Türk Devleti'nin kuruluş aşamasında, Millî Mücadele'ye destek vermek amacıyla halkı örgütlemek, ortak ilke ve idealler etrafında kenetlenmek, vatan sevgisini halka aşlamak, toplumsal ve siyasal bir ruhla millî dayanışmayı oluşturmak için çabalamışlardır.

Her üç isim de Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde yer aldığından, II. Meşrutiyet döneminde bu devlet nasıl kurtarılabilir, imparatorluk nasıl ayakta kalabilir, bu ülkenin dağılması nasıl önlenebilir gibi sorunlara yönelik farklı çözüm önerileri getirmiştir. Namık Kemal Osmanlılık ideolojisi çerçevesinde ve milliyetçilik akımı bağlamında kurtuluşu Osmanlı vatandaşlığında görürken, Ziya Gökalp kurtuluşu II. Meşrutiyet döneminde Pantürkizm ideolojisi çerçevesinde Turancılıkta ancak 1920'den sonra ise Anadolu'yu temel alan Türk milliyetçiliğinin inşasında, Mehmet Akif Ersoy ise sorunun Müslüman Osmanlıların İslam'ın özünden uzaklaşmalarında gördüğü için çözümü de İslam'ın temel prensiplerine bağlılıkta görmüştür. Her üç entelektüelin dönemin sorunlarına yönelik getirdikleri çözümlere bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutabilmenin ve yeni Türk Devleti'ni inşa edebilmenin temel amaç olduğu göze çarpmaktadır. Kuşkusuz bu çözümler sınırlara da doğrudan yansımıştır.

Namık Kemal'de sınırlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu toprakları ifade etmektedir. Sınırlar, vatanın ayrılmaz bir parçasıdır. Sınırları sadece bir coğrafi işaret ya da toprak parçasını belirleyen hat olarak değil, daha ziyade kutsal fikirlerin ve yüce değerlerin sembolü olarak görmek gerekir. Vatanın çerçevesini oluşturan sınırlar, Namık Kemal'de kutsal bir hüviyete sahiptir. Vatanı savunmak ile sınırları savunmak bir ve eşdeğer kabul edilmektedir. Sınırlar, vatanı temellendiren değeri, inancı ve aidiyeti çevreleyen unsurlardır. Kendinin de ifade ettiği gibi, vatan, bir komutanın kılıcından ya da bir kâtibin kaleminden çizilen hayali bir ürünü değil, aksine, millet, hürriyet, menfaat, kardeşlik, aile sevgisi, ecdada hürmet gibi toplumsal değerlerin birlikteliğinden meydana gelen kutsal bir fikir ve yüce bir değerdir. Osmanlı'nın son döneminde bu devlet nasıl kurtarılabilir ve imparatorluk nasıl ayakta kalabilir sorularına koşut olarak Namık Kemal'in düşüncesinde sınırlar, Osmanlı vatanını çevreleyen, Osmanlı kimliğinin uçlarını oluşturan, Osmanlı

vatandaşlığının tanımlayıcısı olan ve Osmanlı milliyetçiliğini harekete geçiren en temel sosyolojik olgudur. Dağılmakta olan bir imparatorluğu korumak Namık Kemal'in düşüncesinde sınır kavramının merkezi bir tema olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Namık Kemal'de sınırlar, Osmanlı vatanıyla ve onu korumakla eşdeğer görülmektedir.

Türk milliyetçiliğinin ve Türkiye'de sosyolojinin kurucusu olan Ziya Gökalp'te sınır kavramı, Osmanlı'yı çöküşten kurtaracak olan milliyetçilikte kendisini göstermektedir. Türkçülük şeklinde tezahür Türk milliyetçiliğinin temel amacı, Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarmak ve Osmanlı'da siyasal birliği yeniden sağlamaktır. Bu amaç çerçevesinde Gökalp, Türkçülük anlayışı çerçevesinde çözümü Pantürkizm ideolojisinde ve onunla bağlantılı Turancılıkta görmüştür. Gökalp'teki Turancı ideolojinin bir reçeteye dönüşmesi, imparatorluk sınırlarıyla ilişkili olup, bu sınırları korumaya dönüktür. Ancak Gökalp, imparatorluk çöküp yerine Türk ulus-devleti inşa edilmeye başladığında, milliyetçilikle ilgili fikirlerini değiştirmiş ve Anadolu merkezli bir milliyetçilik tanımlı yapmıştır. Gökalp'te sınırlar, yeni vatanın çerçevesini, yeni devletin egemenlik sahasını, yeni kimliğin uçlarını belirlemiştir. Turan'dan Anadolu'ya dönüşüm, sınırları etkilemiş ve sınırlar tarafından belirlenmiştir. Gökalp'in yeni millet tanımlı, Anadolu'yla sınırlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu açıdan Gökalp'in sınır anlayışı, Osmanlı vatanını Turancı ideoloji çerçevesinde korumak iken, yeni Türk Devleti'nin inşasıyla Türk vatanını Anadolu merkezli bir bağlamda yeniden tahayyül etmenin bir ifadesi olmuştur.

Namık Kemal ve Ziya Gökalp'in yanı sıra dönemin bir diğer entelektüeli olan Mehmet Akif Ersoy'da da sınır teması temel bir öneme sahiptir. Akif'in düşüncesinde sınırlar, Osmanlı-Türk vatanının olmazsa olmaz unsurlarından biridir. Sınırları vatanı oluşturan değerlerin bir uzantısı olarak gören Akif, vatanı mukaddes bir mekân olarak tanımladığı için, sınırlar da mukaddes bir hüviyete sahiptir. Mukaddes bir mekân olarak vatan ve sınırlar, millet olarak var olabilmenin ve hayatta kalabilmenin teminatıdır. Akif'te vatanın yüce bir değer ve kutsal bir yer olmasının temel nedeni, din kardeşliğini, şehitliği, bağımsızlığı ve hürriyeti içermesidir. Bu açıdan bakıldığında, Akif'in düşüncesinde sınırlar, sıradan bir çizgi değil, aksine ağır yüklü bir kavramdır. Çünkü sınırlar, mukaddesatı, şehitliği, din kardeşliğini, fedakârlığı, bağımsızlığı ve hürriyeti sembolize etmektedir. Bu değerler sınırlarla belirlenmekte, sınırlarda kurulmakta ve sınırları şekillendirmektedir. Sınırları korumak ile söz konusu değerleri korumak aynı anlama geldiğinden, Akif'in düşüncesinde sınırlar hayati öneme sahiptir. Akif'in düşüncesinden hareketle sınırların hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerinde mukaddes bir mekânı ve Türk-İslam kimliklerinin inşasını sağladığı anlaşılmaktadır.

Bir bütün olarak bakıldığında, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan çizgide sınırlar, dönemin entelektüellerinden Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy'un düşüncesinde, temellendirici, kurucu, şekillendirici bir güç olarak temayüz etmiştir. Söz konusu entelektüellerin bakış açılarından hareketle sınırların, basit bir ayırım, çizgi ya da hat olmadığı, daha ziyade merkezi toplumsal değerleri temsil ettiği görülmüştür. Sınırların vatan, devlet, millet, milliyetçilik, mukaddesat, şehitlik, kardeşlik, fedakârlık gibi temel değerlerin taşıyıcısı ve koruyucusu olduğu gibi, Osmanlı'da devleti ayakta tutabilmenin, imparatorluğu çöküşten kurtarmanın, Osmanlı vatanını korumanın ve yeni Türk Devleti'nin kuruluşunun, Türk ulusal kimliğinin uçlarının ve kültürel farklılıkların kurucu unsuru olduğu görülmüştür.

Neticede, sınırlar, sözü edilen üç entelektüelin yaklaşımları üzerinden bakıldığında, Osmanlı vatanını korumanın ve Türk vatanını kurmanın adı olmuştur. Osmanlı vatanını korumak sınırları savunmacı bir bağlama yerleştirirken, Türk vatanını kurmak sınırları inşacı bir konuma taşımıştır. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı'nın son döneminde sınırların savunmacı, buna karşın erken Cumhuriyet döneminde inşacı bir karakterde olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, sınırlar, Osmanlı'nın son döneminde yok olmaktan kurtulmanın ve Cumhuriyet'e giden yolda ve erken Cumhuriyet döneminde yoktan var olmanın bir ifadesi olmuştur. Bu açıdan sınırlar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte, sadece çevresel bir organ ya da hayali bir çizgi değil, aksine temel bir kurucu, koruyucusu ve kurtarıcı bir misyona sahip olmuştur.

Kaynaklar

- Ahmad, F. (2011). *İttihatçılıktan Kemalizme*, Fatmagül Berktaş (Çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aksakal, H. (2017). *Terennüm, tereddüt, tahakküm: Türk muhafazakârlığı*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arslan, H. (2014). Mehmet Akif Ersoy'un Şahsiyeti ve Millî Mücadeledeki Rolü, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 117-150.
- Bostan-Ünsan, F. (2005). Mehmet Akif Ersoy, T. Bora ve M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: İslamcılık içinde* (72-89 ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çadırcı, M. (1991). Namık Kemal'in Sosyal ve Ekonomik Görüşleri, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2(2), 39-52.
- Davison, A. (2012). *Türkiye'de sekülerizm ve modernlik*, Tuncay Birkan (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durgun, S. (2011). *Memalik-i şahane'den vatan'a*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Düzdağ, M. E. (2008). Mehmet Akif Ersoy: Hayatı, eserleri, san'atı ve ahlakı, *Safahat*, Mehmet Akif Ersoy, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ersoy, M. A. (2008). *Safahat*, M. Ertuğrul Düzdağ (Yay. Haz.), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gökçalp, Z. (2005). *Yeni Türkiye'nin hedefleri*, Yalçın Toker (Haz.), İstanbul: Toker Yayınları.
- Gökçalp, Z. (2007). *Hars ve medeniyet*, Ankara: Elips Kitap Yayınları.
- Gökçalp, Z. (2013). *Türkçülüğün esasları*, Mahir Ünlü ve Yusuf Çotuhşöken (Haz.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları.
- Heyd, U. (2010). *Türk milliyetçiliğinin kökenleri*, A. Göke Bozkurt (Çev.), İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- İnalçık, H. (2012). Tanzimat nedir?, H. İnalçık and M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat: Değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde* (29-56 ss.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2003). *Türk sosyoloji tarihi II: II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kara, E. (2011). *Namık Kemal'de din ve toplum*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütüphanecilik Anabilim Dalı, İzmir.
- Karakaş, M. (2007). *Türk ulusçuluğunun inşası*, Ankara: Elips Kitap Yayınları.
- Karpat, K. (2006). *Osmanlı'da değişim, modernleşme ve uluslaşma*, D. Özdemir (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kavkas, O. D. (2017). Namık Kemal'de ideal devlet görüşü: İbret ve Hürriyet gazetelerindeki yazıların değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Celal Bayar Üniversitesi.
- Kaya, İ. (2006). *Sosyal teori ve geç modernlikler: Türk deneyimi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kemal, N. (2004). *Vatan yahut Silistre*, K. Bek (Haz.), İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları.
- Kır, İ. (1988). *Mehmet Akif Ersoy'un görüşlerinin sosyolojik analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütüphanecilik Anabilim Dalı, Elazığ.
- Koçkaya, A. (2019). *Namık Kemal düşüncesinde batılılaşma ve ilerleme*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütüphanecilik Anabilim Dalı, Sakarya.
- Kul, E. (2016). Mehmet Akif'in Millî Mücadele Çizgisindeki Eylemleri ve Millî Mücadele Duyarlılığının Şiirlerine Yansımaları, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 69-97.
- Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye'nin doğuşu*, Boğaç Babür Turna (Çev.), Ankara: Arkadaş Yayınevi Yayınları.
- Mardin, Ş. (2010). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, T. (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, J. (2011). *Babalar ve Oğullar: Tanzimat romanının epistemolojik temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polat, S. ve Erdoğan, M. (2020). Namık Kemal'de hürriyet düşüncesi. Osman Alacan ve Sezai Öztaş (Ed.), *Namık Kemal: Hayatı-düşünceleri-eserleri*, içinde (403-414. ss.). Tekirdağ: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Yayınları.
- Sınar-Çılgın, A. (2005). Vatan Yahut Silistre'de Vatan Kavramı, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 135-145.
- Taşçıoğlu, Ö. L. (2018). Vatan Kavramı ve Türk Milleti İçin Vatanın Önemi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (71), 221-230.
- Tokluoğlu, C. (2012). Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28(84), 104-143.
- Uçman, A. (2014). Tanzimat'tan Sonra Edebiyat ve Siyaset: Namık Kemal ve Ziya Paşa Örneği, *Türkiyat Mecmuası*, 24(1), 113-128.
- Ülken, H. Z. (1939). İdeolog Namık Kemal, *İnsan Dergisi*, 2(8). 609-616.
- Yamaç, M. (2000). *Siyasal yaşamımız ve Namık Kemal*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütüphanecilik Anabilim Dalı, İstanbul.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

GÜNDELİK HAYAT VE POPÜLER KÜLTÜR YAKLAŞIMLARI ÇERÇEVESİNDEN “K-POP”

*Korean Popular Culture Product K-Pop Within The Framework Of Daily Life and Popular
Culture Approaches*

Alptekin KESKİN¹

¹Dr., Bağımsız, Tekirdağ, keskinalptekin22@gmail.com, orcid.org/ 0000-0001-9955-1803

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
23.01.2022

Kabul/Accepted:
21.04.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1062055

Anahtar Kelimeler

Popüler Kültür, Gündelik
Hayat, K-Pop, Frankfurt
Okulu, Kültürel Çalışmalar

Keywords

Popular Culture, Daily Life,
K-Pop, Frankfurt School,
Cultural Studies

ÖZ

K-Pop, Güney Kore popüler kültür ürünü olarak tüm dünyada gençler arasında hızla yükselen bir müzik türüdür. K-Pop grupları hayranlarının sayısı dünya genelinde sosyal mecraların yardımıyla gün geçtikçe artmaktadır. K-Pop gruplarının belirtilen popülerliğinin, gündelik hayat ve popüler kültür yaklaşımlarınca nasıl açıklanabileceği bu çalışmanın temel amacıdır. Çalışmada belirtilen amaç için ilk olarak popüler kültürün gündelik hayatta bireydeki yansımaları ortaya konacaktır. Daha sonra popüler kültür yaklaşımlarından Frankfurt Okulu ve Kültürel Çalışmalar Okulu'nun popüler kültüre bakış açıları karşılaştırılacak ve her iki yaklaşımın temel parametreleri ile K-Pop'a yönelik bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın sonunda K-Pop'un hayranları nezdinde gündelik hayatın birçok kesiminde etkili olduğu belirtilmiştir. Ayrıca K-Pop'un Güney Kore hükümetlerince desteklenen medya endüstrisinin bir ürünü olduğu ortaya konulmuştur. K-Pop'un sosyal medya ağlarının desteği ile tüm dünyada fan kitlelerine ulaştığı, bu yönüyle Frankfurt Okulunca ileri sürülen kültür endüstrisi kavramına yakın birçok tarafının olduğu anlaşılmaktadır. Ancak salt Frankfurt Okulu yaklaşımı ile okunmaya çalışıldığında günümüz bireyinin günlük yaşamının bir parçası haline gelen popüler kültür ürünlerine yönelik alımlama sebeplerini veya başka bir ifadeyle izleyicilerin duygu, düşünce veya tepkilerini “anlama”ya yönelik bir bakış açısının gözardı edileceği sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

K-Pop is a music genre that is rapidly rising among young people all over the world as a product of South Korean popular culture. The main purpose of this study is how the popularity of K-Pop groups can be explained by everyday life and popular culture approaches. For this purpose in the study, firstly, the reflections of popular culture on the individual in daily life will be revealed. Then, popular culture approaches of Frankfurt School and School of Cultural Studies will be compared and a perspective on K-Pop will be tried to be developed with the basic parameters of both approaches. It is understood that K-Pop reaches fan masses all over the world with the support of social media networks, and in this respect, it has many sides close to the concept of the culture industry put forward by the Frankfurt School. However, when it is tried to be read with the Frankfurt School approach, it has been concluded that a point of view aimed at "understanding" the reasons for reception of popular culture products that have become a part of today's individual's daily life, or in other words, the feelings, thoughts or reactions of the audience, will be ignored.

Atf/Citation: Keskin, A. (2022). Gündelik Hayat ve Popüler Kültür Yaklaşımları Çerçevesinden “K-Pop”. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(783-794).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Alptekin KESKİN, keskinalptekin22@gmail.com

1. Giriş

Güney Kore popüler kültürü Hallyu'nun bir parçası olan K-Pop son yıllarda Türkiye ve dünya kamuoyunda adından sıkça söz ettirmektedir. Özellikle genç kadın izlerkitle arasında geniş hayran kitlelere sahip olduğu gözlenen K-Pop'un dünya genelindeki başarısında Güney Kore hükümetlerinin 1990'lı yılların ortalarından itibaren kültürel içerikli ürünlere çeşitli şekillerde verdiği destek önemlidir.

Genellikle gençler arasında sosyal mecralarda örgütlenen çeşitli ölçeklerde aktif fan kitlelerinin olduğu gözlenen K-Pop gruplarının başarısı, Kore Dalgası (*Korean Wave*) olarak isimlendirilen Güney Kore popüler kültürü *Hallyu*'nun gündelik hayat ve popüler kültür yaklaşımlarınca ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Son zamanlarda BTS, EXO, TWICE gibi K-Pop gruplarının dünya genelinde gençler arasında yükselen popülerliği ve *Parazit* filmi gibi Oscar ödülü alan yapımları ile *Squid Game* gibi Netflix izleme rekorları kıran yapımları ile dikkati çeken Güney Kore orijinli kültürel ürünler Güney Kore'den tüm dünyaya yayılan popüler kültür ürünlerinden sadece bazılarıdır.

Popüler kültür literatüründe başat bir ekol olan Frankfurt Okulu'nun önemli temsilcilerinden Adorno ve Horkheimer (1947)'in meşhur kültür endüstrisi kavramsallaştırması ile kitle kültürü ve popüler kültür eşdeğer kılınmıştır. Bu yönüyle Frankfurt ekolü için kültür endüstrisi kapitalizmin kitleler üzerindeki egemenliğinin bir yansımasıdır. Kültürel Çalışmalar ekolü için ise her ne kadar popüler kültür ürünleri hegemonik izler taşıyorsa da popüler kültür içerisindeki bireyi 'anlamak' gerekmektedir. Bu yönüyle popüler kültür 'halk'tan izler taşımaktadır.

Güney Kore popüler kültür ürünü olan K-Pop'un dünya genelinde hızla yükselişinin popüler kültür teorilerince "açıklama" (Frankfurt Okulu) veya "anlama"ya (Kültürel Çalışmalar Ekolü) dayalı izahlarının yapılması, aynı zamanda bahse konu K-Pop gruplarını takip eden fan kitlelerine de "madun (kurban)" veya "birey" olarak hangi açıdan yaklaşıldığının ipuçlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Çalışmada Güney Kore popüler kültür ürünü olan K-Pop'un Türkiye ve dünya genelindeki hızla yükselişi, gündelik hayatta ne gibi yansımaları bulunduğu, takipçileri ve hayranları açısından he gibi farklılıklara yol açtığı gündelik hayat ve popüler kültür yaklaşımları açısından ele alınacaktır. Gençler arasında özellikle sosyal ağlarda geniş hayran kitlelerine ulaşan K-Pop grupları ve fanlarına gündelik hayat ve popüler kültür yaklaşımlarından hareket edilmesi ile söz konusu popüler kültür ürününün farklı açılardan izahı ortaya konmuş olacaktır. Bunun için ilk olarak gündelik hayat ve popüler kültür kavramlarının çeşitli tanımlamalarına başvurulacaktır. Daha sonra popüler kültür teorisindeki belirli yaklaşımları ortaya koymak adına Frankfurt Okulu penceresinden konuya giriş yapılacak, akabinde Birmingham Çağdaş Kültür Merkezi veya diğer adıyla Kültürel Çalışmalar Okulu açısından popüler kültür konusu açıklanmaya çalışılacaktır. Son olarak belirtilen popüler kültür yaklaşımları çerçevesinden K-Pop'un popüler kültür analizi yapılmaya çalışılacaktır.

2. Gündelik Hayat

Gündelik hayat, kavram itibarıyla sosyal bilimler içerisinde ilk başta önemsenmemiş ve görmezden gelinmiştir. Kavramın bireyin gündelik hayatındaki yapıp etmelerine ve rutinlerine odaklanması, gündelik hayatın bir parçası haline gelen edimlerle ilgilenmesi gündelik hayatın toplumsal yaşam içerisindeki olagelen sürekli tekrarlarla ilgilendiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle gündelik hayat tekrarlanan döngülerden oluşmakta ve daha geniş döngülere girmektedir (Lefebvre, 2007, 14). Gündelik hayat, toplumsal yaşamı ve toplumsal yaşam içerisindeki pratikleri, tepkileri, değişimleri de kapsamı yönüyle toplumsal hayat içerisinde şekillenen kültür, alışkanlıklar ve yapıyı anlamada da araştırmacılara ipuçları vermektedir. Gündelik hayat, toplumsal hayat içerisinde oluşan kültürel pratiklere de odaklanmaktadır. Bu yönüyle gündelik hayat sosyo-kültürel bir alana işaret etmektedir ve belirtilen alanının anlaşılabilirliği için o alanı inşa eden pratiklerin anlaşılması gereklidir (Gardiner, 2016: 230).

Gündelik hayat, yalnızca belirli rutinlerin döngüselliklerinden ibaret değildir. Bu açıdan gündelik hayat toplumsal uyum ve bütünleşmeden bazı farklılıklar içermektedir. Toplumsal hayat, gündelik hayat içerisinde kırılanlaşan, farklılaşan, tepki verilen, çelişki ve çatışmaları da içermektedir. Gündelik hayat içerisindeki ilişkilere yönelik çelişki ve çatışmaların anlaşılması sonucu bu çelişkilerle ortaya çıkan kolektif anlamlara ulaşmamız kolay olacaktır (Lefebvre, 1995: 16). De Certeau'ya göre ise gündelik yaşamın içerisine dâhil edilen *stratejiler* aracılığıyla birey ve toplumlar standardize edilmekte, böylelikle güç ve iktidar gündelik hayat içerisinde kalıcı olmaktadır. Stratejiler; oyun, hesaplama ya da manipülasyon içermektedir (Certeau, 2009:

112). Gündelik hayat içerisinde birey, güç ve iktidarın oluşturduğu *strateji* alanlarına karşı *taktikler* (tepkiler) geliştirir.

Gündelik hayat, popüler kültür ile yakın ilişki içerisinde. Popüler kültürün kent içindeki geniş ve birbirlerini tanımayan kitlelerin gündelik kültürü olduğu belirtilmektedir (Batmaz, 2006: 20). Popüler kültür ürünleri bireyin gündelik yaşam pratiklerine odaklanmaktadır. Bu sayede bireyi etkilemekte ve davranışlarına yön verebilmektedir. Popüler kültürün en çok kabul gören özelliği “gündelik” olmasıdır ve önemi de bundan ileri gelir (Geçer, 2015: 34). Zira gündelik kullanıma göre, popüler kültür, çoğu kişi tarafından sevilen olgulardan oluşur (Bennett, 1999: 71). Gündelik hayat, birey, toplum ve popüler kültür ilişkisini daha iyi anlamak için aşağıda popüler kültürün tanımlaması yapılacak ve popüler kültür yaklaşımları açıklanacaktır.

3. Popüler Kültür

Popüler kültürü anlamak için 19.yy’da yaşanan hızlı sanayileşmenin toplumsal, ekonomik ve siyasal sonuçlarını, bireylerin kent ve fabrikalarda yoğunlaşmalarını, kitle iletişimini ve tüketim olgusunu doğru bir biçimde ele almak gereklidir (Çağan, 2003: 37). Popüler kültür nüfusun geniş bir kesimince paylaşılan inançlar, pratikler ve bunların içerdikleri normların örgütlenmesi olarak anlaşılabilir (Schudson, 1999: 169). Kavramın tarihi süreçte geçirdiği değişiklikler sonrası bugünkü anlamı bir görüşe göre, kitle kültürünün somut şekillerinden biri olduğu yönündedir. Bu görüşe göre popüler kültür kullanım ile tüketimin kültürüdür. Kullanma ve tüketme, popülerlerin üretiminin ilk aşamasından son aşamasına kadar her aşamada vardır (Erdoğan, 1999: 22).

Popüler kültür, günümüz bireyinin gündelik hayatında kitle iletişim teknolojileri sayesinde geniş yer kaplamaktadır. Popüler kültürün medya aracılığıyla kitlelerin tüketimine sunulan bir meta olduğu ve piyasa mantığı ile harmanlanmış kitle kültürüne dönüştürüldüğü son zamanlardaki tartışmalarda sıklıkla dile getirilmektedir (Erbaş ve Gül, 2001: 208). Bu bakışa göre popüler kültür gündelik hayatın kültürü olmasından dolayı gerçekliğin olumsuz yanlarından kurtulmaya yaramaktadır. Ayrıca popüler kültür izleyicileri veya tüketicileri üzerinde yapay hazlar ve mutluluklar yaratmak amacıyla egemen sınıflar tarafından üretilmiştir (Oktay, 1994: 23). Popüler kültür bir çeşit oyalanma ile ilişkilendirilmektedir. Buna göre popüler kültür gündelik olandan daha tercih edilmekle birlikte onunla iç içe geçen sıradan hazlar sağlamaktadır. Popüler kültürün coşkusal doyumu, arzu ile disiplin oyununu meşrulaştırmaktadır (Mutlu, 2001: 28-29).

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde popüler kültür kavramını daha geniş açıdan ele almak üzere kavrama farklı açılardan yaklaşan iki ekolün görüşlerine yer verilecektir. İlk olarak popüler kültürü, kültürün medya aracılığıyla metalaştırılarak kitlelerin tüketimine sunulan ürünler olarak gören Frankfurt Okulu’nun görüşleri ve buradan hareketle kültür endüstrisi kavramı açıklanmaya çalışılacak, daha sonra popüler kültürün oluşumunda “halk”ın rolüne ve üretimine dikkati çeken Kültürel Çalışmalar ekolüne yer verilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

4. Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi

Frankfurt Okulu, kültür kavramının ticarileşmesini ve kültürün meta olarak kitlelere sunulmasını eleştiren, bu yüzden literatürde aynı zamanda “eleştirel teori” olarak adlandırılan ekolün adıdır. Okul, 1923 yılında Frankfurt Üniversitesine bağlı Toplumsal Araştırma Enstitüsü olarak kurulmuştur. Bununla birlikte sonradan “Frankfurt Okulu” ismiyle bilinen kurumun başlangıcı, Horkheimer’in 1930’da Enstitü yöneticiliğine gelmesiyle olmuştur (Slater, 1998: 9).

Frankfurt Okulu teorisyenlerinden Adorno ve Horkheimer, 1944 yılında yazdıkları ‘Aydınlanmanın Diyalektiği’ isimli çalışmalarında *kitle kültürü* yerine *kültür endüstrisi* kavramını kullanmışlardır. Söz konusu çalışmanın ‘Kültür Endüstrisi Kitlelerin Aldatılışı Olarak Aydınlanma’ bölümünde yazarlar, kültür endüstrisi kavramı etrafında detaylı analizlerde bulunmuştur (bkz. Adorno ve Horkheimer, 2014: 162-222). Kültür endüstrisi kavramı kapitalizmin egemenlik aracı olarak tahakkümün yukarıdan geldiğini açıkça ifade etmek üzere tasarlanmıştır. Bu bakış açısına göre kitle iletişim aygıtları baskıcıdır. Kapitalizme karşı eleştiriler engellenir, mutluluk itaatle ve bireyin varolan sosyal ve politik düzene tamamen eklenmesiyle sağlanır (Swingewood, 1996: 32). Adorno’nun eleştirileri yoğun bir şekilde sinema ve pop müzik gibi kültür endüstrisi dediği popüler kültür alanlarına yöneliktir (Lunn, 2014: 220). Adorno, 1932’de *Zeitschrift* isimli derginin ilk iki sayısında müzik konusundaki görüşlerini açıklamıştır. Adorno, buradaki “Müziğin Sosyal Durumu

Üzerine” isimli yazısında, kitle kültürünün öteki formlarıyla “popüler müziği” eleştirmiş, müziğin sosyal gerçeklikle ilişkisinin sorunsallıklar taşısa da, bu estetik alanın sosyal çelişkileri kendi içselliğinde barındırdığını vurgulamıştır (Kızılcılık, 2008: 332).

Popüler kültür ve kitle kültürünü aynı gören fakat kitle kültürü kavramı yerine kültür endüstrisini kullanmayı tercih eden Adorno ve Horkheimer, kitle, ideoloji ve kapitalizm arasında gördüğü bazı sorunlar sebebiyle özellikle kültür endüstrisi üzerinde durmuştur. Kitle iletişimi, politika ve kapitalizm arasındaki ilişkiye odaklanan kültür endüstrisi yaklaşımı iletişimin siyasal ekonomisi içerisinde kök salmıştır ve kültür, bilgi ve iletişim endüstrileri arasındaki güçlü ilişkiye vurgu yapmaktadır (Miege, 2011 ve George, 2014).

Frankfurt Okulu düşünürleri “popüler kültür” kavramının ideolojik yönüne vurgu yapmışlardır. Onlara göre “kültür endüstrisi, gerçek şeyden ziyade kendiliğinden olmayan, şeyleştirilmiş, sahte bir kültürü yönetmektedir” (Jay, 2010: 341). Adorno, popüler müziğin kitleleri “standartlaştırıcı” ve “uyumlaştırıcı” özellikler içerdiğini belirtir. Ona göre müzik, toplumsal bilinç üzerinde uyutucu bir etki bırakır ve bu yönüyle toplumsallığı yönlendiren ideoloji görevi üstlenir (Dellaloğlu, 2007: 93-95). Diğer taraftan bakıldığında müziğin popülerleşerek zamanla ticari bir metaya dönüşmesi sosyolojide belirli bir etkiye sahip “araçsallaşma ve yabancılaşma”nın müzik üzerinden okunmasına imkan tanımıştır. Adorno’nun müziğin “araçsallaşması ve yabancılaşması” hususlarını açıklayan eserleri müzik sosyolojisinin temel metinleri arasındadır (Akkol, 2018: 115).

Popüler kültürün kitlelere ulaşımında kitle iletişim araçlarının payı büyüktür. Geleneksel kitle iletişim araçları olan televizyon, radyo ve gazete günümüzde yerini internet teknolojisinin yardımıyla YouTube, Twitter, Facebook, Instagram gibi karşılıklı etkileşim ağlarına bırakmıştır. Popüler kültürün/kitle kültürünün/kültür endüstrisinin kitle iletişim araçları vasıtasıyla kitleler üzerinde egemen kıldığını ifade eden Adorno ile benzer bir görüşte olan M. R. Real, kitlesel olarak dolaymlanan kültür kavramı ile tüm kültürün kitle iletişim araçlarıyla iletildiğinde gerçekte popüler kültür hale geldiğini belirtir. Ona göre kitle iletişim araçları tarafından iletilmeyen popüler kültür mevcuttur, ama hem estetik hem de toplumsal olarak önemi azalmıştır (Zipes, 2005: 232).

Yukarıda da belirtildiği üzere Frankfurt Okulu, günümüzde kitle iletişim araçları sayesinde kültürün tecimsel hale geldiğini ve kapitalist pazar ekonomisinin hizmetinde metaya dönüştüğünü vurgulamaktadır. Bu yönüyle Frankfurt Okulu düşünürlerince kitle kültürü ve popüler kültür arasında herhangi bir fark yoktur. Kitle iletişim teknolojileri modern bireyi standartlaştırmakta, aynı kalıba sokmakta ve tek boyutlu hale getirmektedir. Bunun yanında kültür endüstrisi, sahte ihtiyaçlar ile bireyi yeniden ve yeniden tüketime teşvik etmektedir. (Marcuse, 1990).

5.Kültürel Çalışmalar Okulu

Kültürel Çalışmalar Okulu veya ekolu olarak da bilinen Birmingham Üniversitesi bünyesinde kurulan Birmingham Kültürel Çalışmalar Merkezi-*Birmingham, Centre for Contemporary Cultural Studies-CCCS*-kültürel çalışmalara yön veren temel kurumsal yapı olarak bilinmektedir. Bir görüşe göre toplumbilimlerinde Kültürel Çalışmalar yaklaşımının köken olarak Frankfurt Okulu’na kadar uzandığını söylemek mümkündür (Göktürk, 2012: 52). Nitekim her iki yaklaşımdaki ortaklıklara veya geçişkenliklere örnek verilecek olduğunda hem kültürel çalışmalar ve hem de Frankfurt Okulunun iletişim araçlarını kültürel ve ideolojik araçlar olarak gördükleri ifade edilebilmektedir (Göktürk, 2012: 86).

İngiltere Birmingham Üniversitesi’nde 1964’te R. Hoggart ve S. Hall tarafından kurulan Çağdaş Kültür Araştırmaları Merkezi, özellikle “İngiliz işçi sınıfının boş zaman alışkanlıkları, gençlik alt kültürlerinin kendilerini ifade etme biçimleri, radyo yayımları, ucuz aşk romanları, göçmen şiirleri, hastalık ve yaşlılık sonucu toplumsal eylemlerden uzak kalma durumları gibi pozitivist sosyolojinin boş bıraktığı konularda araştırmalar yapmaya ve yeni eleştirel inceleme yöntemleri geliştirmeye başlamıştır” (Türkoğlu, 2004: 183). Kültürel Çalışmalar Okulu düşünürleri gazete, radyo, televizyon, film ve diğer popüler kültürel araçlarının kitleler üzerindeki yansımaları üzerinde durmuştur. Onlar ayrıca farklı toplulukların çeşitli biçimlere ve içeriklere sahip olan medya araçlarını nasıl kullandıkları ve yorumladıklarına odaklanmıştır. Kitlelerin medya metinlerine farklı tepkiler vermesini sağlayan etkenleri de analiz etmişlerdir (Kellner, 2016: 141).

Kültürel Çalışmalar Okulu, çalışmalarında *anlamlandırma* süreçleri üzerinde durmuştur. Tüm sosyal pratiklerin anlam içerisinde gömülü olduğunu, bir karşılığının bulunduğunu ve kültürel olduğunu belirten Hall (1992: 14)’a göre anlam bir sosyal üretim ve sosyal pratiktir. Klasik yapısalcılık anlayışının terk edilmesi gerektiğini savunan Hall, dünyanın artık, *yapıdan anlama* geçmek zorunda olduğunu ifade etmektedir (Hall,

1982: 63). Kültürel Çalışmalarda, medya metinleri bir kültürel alan olarak görülmekte ve metindeki anlamlar çözümlenmeye çalışılmaktadır. Aynı zamanda metnin oluştuğu tarihi ve toplumsal süreçler göz önünde bulundurulmaktadır.

Kültürel Çalışmalar günümüz bireyinin gündelik yaşantısı içerisindeki medya ve popüler kültür ürünlerini alımlama süreçlerini anlama kaygısı gütmektedir. Bunun için kültürel ürünleri alımlayan izlerlikle çalışmaları üzerinde durmaktadır. Kültürel çalışmalar geleneği temel olarak gündelik yaşam içerisinde anlamın nasıl inşa edildiği, üretildiği ve ifade edildiği üzerine odaklanmaktadır (Murdock, 1989: 436). Kültürel çalışmaların ilgi sahasında, aynı zamanda, popüler kültürün birey ve toplumdaki güçsüz gruplar üzerinde yarattığı direniş veya boyun eğme unsurları bulunmaktadır.

Medya ve kitle iletişim araçları aracılığıyla bireyin gündelik yaşamında var olan popüler kültür ürünlerindeki artış Kültürel Çalışmaların dikkatini bu alan üzerine çevirmesini sağlamıştır. Bu noktada Kültürel Çalışmalar düşünürlerince halkın beklenti ve isteklerini anlamak önemlidir. Örneğin Fiske’ye göre “popüler kültürü üreten kültür endüstrisi değil, halktır. Diğer taraftan popüler kültür bir tüketim değil, kültürdür; toplumsal bir sistem içerisinde anlamları ve hazları yaratan, onları dolaşıma sokan etkin bir süreçtir” (Fiske, 1991: 35-36). Benzer bir görüşe göre Kültürel Çalışmaların kültür alanına yönelik en önemli katkısı popüler kültürü kitle kültüründen ayırması ve popüler kültüre özel bir önem atfetmesidir (Arık, 2004: 101).

Kültürel Çalışmalar düşünürleri popüler kültürü iktidar ve hegemonya ilişkileri açısından da incelemiştir. Örneğin Hall’a göre popüler kültür bir rıza ve direnç alanıdır. Kısmen de hegemonyanın arttığı ve güvenceye alındığı bir yerdir (Hall, 2005: 71). Bu noktada tam anlamıyla bağımsız bir popüler kültürden bahsetmek söz konusu olamamaktadır. Popüler kültür ürünleri, toplumsal adaletsizlikleri ve iktidar-güç ilişkilerini toplumda yeniden üretmekte ve meşrulaştırmaktadır “Popüler kültür ürünleri, gerçeğin yansıtıcısı ya da taşıyıcısı değil, gerçeği yeniden inşa eden ürünlerdir” (Korkmaz, 2008: 171). İktidar ve hegemonya, popüler kültür ürünleri televizyon, sinema, müzik ve diğer kültürel ürünleri aracılığı ile bireyi oluşturulan yeni bir gerçekliğe sürüklemektedir. Böylelikle iktidar-güç ilişkilerinin toplumsal düzlemde devamlılığı sağlanmaktadır.

6. Gündelik Hayat ve Popüler Kültür Yaklaşımları Açısından K-Pop

Gündelik hayat ve Popüler kültür yaklaşımları açısından K-Pop’u değerlendirmeden önce K-Pop hakkında bazı bilgiler vermemiz gereklidir. K-Pop, Güney Kore popüler kültürü olan *Hallyu* (Korean Wave-Kore Dalgası)’nın bir ürünüdür. Hip hop, R&B, reggae, grunge, techno ve pop müziğin etkili bir dans koreografisi ile entegre edildiği bir müzik türüdür (Binark, 2019: 131). K-Pop’un yükselişi 2012 yılında Güney Koreli şarkıcı PSY’in tüm dünyada meşhur olan *Gangnam Style* şarkısı ile başlamıştır. Özellikle YouTube vb. gibi etkileşimli ağlar sayesinde K-Pop grupları ve şarkıcıları tüm dünyada dinleyicilere ve geniş fan kitlelerine kolaylıkla ulaşabilmektedir.

K-Pop grupları, Post-Hallyu olarak adlandırılan son döneminde Güney Kore’nin ekonomi ve politikasında önemli bir yaratıcı endüstri ürünü olarak öne çıkmaktadır. K-Pop yıldızlarının Kore’nin marka yüzü veya diploması unsuru olarak kullanımı ilk olarak 2010 yılındaki G-20 Zirvesi’nde görülmüştür. Akabinde 2012 ve 2014’teki etkinliklerde ve 2018’deki Pyeon Chang Olimpiyatlarında “ulusun en sevilen grubu” olarak seçilen EXO grubunun Koreliliğin temsili olarak sunulması (Binark, 2018: 43) K-Pop gruplarının Kore kültürel diplomasisini temsil eden en etkili araçlardan olduğunu göstermektedir.

K-Pop, kendine has özellikleri bakımından bir *arttırılmış eğlence*dir. Tanımlanacak olursa K-Pop, en iyi “birleştirilmiş bir popüler kültür” olarak tanımlanabilir (Choi ve Maliangkay, 2015: 4). K-Pop gruplarındaki ‘idol’lerin “aşık olunacak” görüntüleri, vücut performanslarına dayalı dans koreografileri, akrobatik hareketleri ve sahnenin etkin kullanımı arttırılmış eğlenceyi yaratan unsurlardan bazılarıdır. Bu yönüyle K-Pop yüksek bir katılımcı kültüre dayanan müzik, görsellik, dans ve moda birleşimidir. Fuhr’a göre K-Pop tüm bu sayılan özelliklerin yanında postmodern parlak bir kaçış dünyası ve karnavalesk bir kutlamadır (Fuhr, 2016: 10).

Foto 1 ve 2. BTS grubunun 'ON' ve 'DNA' şarkıları

K-Pop şarkılarının Asya bölgesinde popüler olması, “yakınlık” kuran müzik yapısı ile ilgilidir. Hayranları ile bu yakınlığı kuran bazı K-Pop gruplarından bahsetmek gerekecektir. K-Pop hayranlığının grupla etkileşimini ve iletişimini simgeleyen en iyi grup/hayran ikilisi ise BTS ve hayran grubu ARMY'dir. BTS ve ARMY örneğinden bakıldığında, batı tarzı hayran ve ünlü etkileşiminde göremeyeceğimiz bir etkileşim/yakınlık kurma biçimi görülmektedir (Foto 1, 2). Duygusal yakınlık (affective intimacy), dijital yakınlık (digital intimacy) ve duygu politikaları “BTS'in biricikliğinin” (Binark, 2020: 211) yaratılmasına imkân tanımaktadır. Özellikle BTS ve ARMY arasında kurulan duygusal yakınlık ilişkisi BTS'in konserlerinde açık bir şekilde izlenmektedir. ARMY'ler için BTS'in konserleri son derece eğlenceli, renkli, heyecanlı ve coşkulu geçmektedir. Hayranların konserdeki çılgınlıkları, organize tezahüratları ve eşlik edilen şarkı ritimlerindeki yüksek performans, renkli balonlar, afişler, ışık çubukları (mor ışıklı çubuklar) konserlerin konser üstü bir atmosferde gerçekleşmesini sağlamaktadır (Fuhr, 2016: 2).

K-Pop şarkıları ve şarkıcıları başlangıçta Asya bölgesinde, bölgenin ortak karakterini yansıtan birer yakınlık aracı olarak görülmüştür. Örneğin Güney Koreli K-Pop sanatçısı BoA 2000'li yılların ortalarında Güney Kore ve Japonya'da dinlenme rekorları kırmıştır. Ayrıca söz konusu sanatçı Güney Kore ve Japonya arasındaki kırılma tarihi bağların tekrar kurulmasında köprü görevi üstlenmiştir. BoA, 2006 yılında Singapur'da “En Etkili Asya Artisti” ve “Favori Artist” ödülleri almıştır. Şarkıları Tayvan, Çin ve diğer Güneydoğu Asya ülkelerinde popüler olmuştur (Ryoo, 2009: 140). K-Pop gruplarının ilk olarak Asya bölgesinde artan popülerlikleri daha sonra dünyanın diğer bölgelerinde de görülmüştür. Ülkemizde son dönemlerde bu grupların tanınmaları günden güne artmaktadır.

Gündelik hayat kavramı çerçevesinde K-Pop'a yaklaşıldığında K-Pop'un popüler kültür ürünü olarak özellikle genç hayranlarına gündelik hayatın çeşitli stres ve sorunlarında; cinsiyet, kimlik, işsizlik, aile içi sorunlar, akran zorbalığı vb. hususlarda kaçış alanı yarattığını söylemek mümkün görünmektedir. K-Pop grupları genç takipçilerine “başını yaslayacakları bir arkadaş” olarak tasarlanmaktadır. Bu yönüyle genç hayran birey için K-Pop gruplarının şarkıları ve verdikleri mesajlar, gündelik hayattaki sorunlardan uzaklaşma aracı olarak görünmektedir. Bir açıdan De Certeau'nun kavramsallaştırmasıyla söylenecek olduğunda kapitalist küresel dünyada sistemin getirmiş olduğu genel sorunlarının oluşturduğu *stratejilere* karşı K-Pop hayranları K-Pop gruplarını takip etme ile *taktikler* geliştirmekte ve sorunlarını aşmada bu *taktiklere* başvurmaktadır.

K-Pop gruplarının dünya genelinde özellikle genç kitle arasında yaygınlaşması tesadüfi değildir. K-Pop şarkılarının eğlenceli, renkli ve pozitif tarafı gençleri duygusal anlamda pozitif etkilemektedir. K-Pop şarkılarının hayranlarda kendini iyi hissetme ile ilgili pozitif duygular uyandırması, hayranların depresyon vb. psikolojik sorunları atlatmasında yardımcı olmaktadır. Polonyalı K-Pop hayranları üzerinde yapılan bir çalışmada ARMY olmanın hayranları pozitif etkilediği, pozitif enerji verdiği ve depresyonlarını yenmede bir arkadaş benzeri rol gördüğü belirtilmiştir (Trzebinski, 2018: 104). Dünya genelindeki 92 farklı bölgeden 1477 K-Pop hayranı ile yapılan bir çalışmaya göre de katılımcıların K-Pop hayranlık seviyesinin yüksek olması ile *mutluluk*, *öz saygı* ve *sosyal bağlılık* değişkenlerinin yüksek olması arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir (Laffan, 2020: 12). K-Pop grubu BTS'in şarkı sözleri ve başarılarıyla, farklı ülkelere göç eden Korelilerin

uyum ve kimliklenme süreçlerine destek vererek kendilerini söz konusu ülkede yabancı olarak görmemesi açısından mental destek sağladığı da anlaşılmaktadır (Lee, 2022).

Popüler kültür yaklaşımları çerçevesinden K-Pop’a bakıldığında ilk olarak literatürde konuyu çalışanların *kültür endüstrileri* kavramı çerçevesinde yoğunlaştıkları görülmektedir. K-Pop’un yükselişini kültür endüstrisi kavramı çerçevesinde ele alan ve K-Pop’u bir kültür endüstrisi ürünü olarak gören Jin, K-Pop’un gelişmesinde Güney Kore’nin Asya ülkeleri arasında kurduğu kültürel yakınlık kadar dijital ve sosyal medyanın etkili bir şekilde kullanılarak ilerleme kaydedilmesini de vurgulamaktadır (Jin, 2017: 43).

Hallyu, 1997’de başlayan Güney Kore kültür endüstrilerinin hızla büyümesi ve popüler kültür ürünlerinin yurt dışına ihraç edilmesini sembolize etmektedir. İlk olarak aynı bölgede bulunan Asya ülkelerinde *What Is Love All About ?* (1997), *Winter Sonata* (2002) ve *Dae Jang Geum* (2003) gibi K-dramalarla (Güney Kore yapımı dramalar) yakın değerler kurmak suretiyle ülke pazarlarına girilmiştir. 2000’li yılların sonlarına doğru PSY’nin *Gangnam Style* ile başlayan şarkısı ile dünya genelinde bilinmeye başlanan ve Girls’ Generation, Twice, EXO ve BTS gurupları ile devam eden K-Pop guruplarının dünya genelindeki hızla yükselişine, Güney Kore menşeli akıllı telefonların ve dijital oyun pazarındaki artışın da eklenmesiyle *Hallyu 2.0* dönemine geçilmiştir (Jin, 2018: 405 ve Jin, 2016: 1282).

Günümüzde sosyal medya ve karşılıklı etkileşim ağları Güney Kore popüler kültürü *Hallyu* ve K-Pop’un dünya genelinde tanınması ve fan kitlelerine ulaşmasında merkezi bir öneme sahiptir. Geleneksel medya unsurları olan televizyon ve radyo gibi araçlar, yerini günümüzde K-Pop’un en etkili ve hızlı yayılımı olan sosyal medyaya bırakmıştır. Yapılan çalışmalarda Güney Kore popüler kültürü *Hallyu*’nun sosyal medya ağları aracılığıyla global kültürel tüketiminin gerçekleştiği gözlenmiştir. (Jin, 2018: 417).

Foto 3 ve 4. Ankara’da düzenlenen K-Pop Festivalinde K-Pop fanları ve MYTEEN grubu

Popüler kültür yaklaşımlarından konuya yaklaşıldığında Güney Kore popüler kültür ürünü olan K-Pop’un, sosyal medya ağları ve dijital teknolojilerin hızlı global yayılımlarını kullanarak fan kitlelerine kolayca ulaşan yerel ve küresel unsurların kullanıldığı (melez) uluslararası kültür endüstrilerinden biri olduğu söylenebilir (Jin, 2020: 7). Söz konusu kültür endüstrisine tüm dünyadaki K-Pop fanlarının YouTube, Twitter ve Facebook gibi çeşitli sosyal medya platformlarını kullanmaları sayesinde K-Pop popüler kültürüne hızlı ve kolayca ulaşmaları mümkün olmuştur. Ünlü K-Pop guruplarından BTS’in bağlı olduğu Big Hit şirketinin CEO’su Bang Si Hyuk’a göre de BTS’in başarısı YouTube teknolojisine varlığı ve küresel izleyicilerin fanatikliği sayesinde dünya genelinde sağlanmıştır (Benjamin, 2019). Benzer bir görüşe göre YouTube, K-Pop ateşinin yayılmasında anahtar bir faktördür (Ono ve Kwon, 2013: 209).

Popüler kültür ürünlerinde izleyicilerin kendilerince çeşitli anlamlar çıkarması, bu ürünlerde kendilerince bir anlam bulması veya söz konusu popüler kültür ürününde kendisini çeken öğelerin varlığı önemli bir konudur. İzleyicilerin popüler kültür metinlerini anlama/algılama çalışmaları üzerinde duran Kültürel Çalışmalar ekolü bu noktada izleyicinin popüler kültür ürününe verdiği anlamları araştırır. Global fan kitlesinin Kore popüler kültür ürünleri üzerinde yoğunlaşmasında fanların bahse konu kültür ürünlerinde kendilerince anlamlı buldukları bazı özellikler ön plana çıkmaktadır (Foto 3, 4). Fanlar K-Pop şarkılarının anlamları ve K-Pop şarkıcılarının hayat hikâyeleri ile duruşlarına sembolik anlamlar yüklemektedir. Kore popüler kültür ürünlerinin son yıllardaki yükselişinde ürünün bir hikâyesi olması veya ürünün arka planında iyi bir hikâye anlatıcılığı olması ürünün popüleritesinde önemli hale gelmiştir. K-Pop ve webtoon gibi ürünlerin içeriğinde

iyi bir hikaye anlatımının kurgulanması Kore kültür ürünlerinin global popülerliğinin artmasında önemli bir rol oynamıştır (Jin ve Yi, 2020: 10).

Popüler kültür ürünlerine “anlama”cı bir bakış açısından yaklaşan Fiske’ye göre popüler kültür bir tüketim değil, kültürdür. Popüler kültür, toplumsal bir sistem içerisinde anlamları ve hazları yaratmakta, onları dolaşıma sokmakta ve böylelikle etkin bir süreçtir olarak yaşanmasını sağlamaktadır (Fiske, 1991: 35-36). Bu açıdan yaklaşıldığında örneğin BTS grubunun global fanlarının (ARMY) sosyal medya ağları aracılığıyla parasosyal etkileşim kurarak grubun müziği ve görüntüsü aracılığıyla özdeşleşme kurmalarının (McLaren ve Jin, 2020: 102) anlaşılması gerekmektedir. Bu yönüyle bakıldığında popüler kültür ürünlerine yalnızca kapitalist pazar ekonomisinin kitle kültürüne dayattığı *kültür endüstrileri* kavramından hareket eden bir yaklaşım sergilemek, popüler kültür ürünlerini sıklıkla takip eden, yakınlık kuran veya fanı olan izlerkitlenin tercihlerini/davranışlarını göz ardı etmek veya önemsememek gibi sonuçlara yol açacaktır.

7.Sonuç

Popüler kültür ürünleri günümüz bireyinin gündelik yaşantısında bazen televizyon kanalları, bazen sosyal medya veya YouTube gibi etkileşimli ağlar sayesinde yer kaplamakta ve modern bireyin gündelik hayatın yoğun temposundan “kaçış” alanları yaratmaktadır. Özellikle son dönemlerde geleneksel medya ağlarının yerini yeni medya teknolojileri olan Twitter, Facebook, YouTube, Netflix gibi ağların almasıyla popüler kültür ürünlerine ulaşım daha kolay ve hızlı olabilmektedir. Popüler kültür ürünlerine erişimin sosyal medya ağları aracılığıyla daha hızlı ve kolay olması, dünyanın başka bir bölgesinde yükselen bir akımın veya popüler kültür ürününün küresel izleyiciler tarafından anında haber alınmasına ve tüketilmesine imkân tanımaktadır. Güney Kore orijinli popüler kültür ürünleri son yıllarda Güney Kore ekonomi politikasında önemli etkiye sahiptir. Örneğin BTS, Billboard’a göre 2018 yılında en çok tweet atılan yıldız grubu olmayı başarmıştır. BTS hayranlığı nedeniyle Kore’ye yılda 796.000 yabancı turist gelmiştir. BTS, 2014 yılından 2023’e kadar 56.16 trilyon Kore wonluk bir ekonomik etkiye sahiptir (Binark, 2020a). BTS’in Devlet Başkanı Moon Jae In tarafından 2021 yılında “özel kültür elçisi” olarak atanması ve akabinde Devlet Başkanı ile birlikte BM Genel Kurulu’nda konuşma yapması K-Pop gruplarının son dönem Güney Kore kültürel diplomasisindeki etkisini göstermesi bakımından anlamlıdır (Keskin, 2021). Bunun yanında son dönem Güney Kore popüler kültür ürünü olan filmlerin dünya genelindeki bazı başarılarını da belirtmek gereklidir. 2020 yılında 4 dalda Oscar ödülü alan Güney Kore yapımı *Parasite* (Parazit) filminin küresel ölçekteki başarısı bu anlamda sıradan bir olay değildir. Bu başarı, Güney Kore hükümetlerinin yıllara yayılmış kültür politikasının ve yine Güney Kore hükümetlerin sinema endüstrisine uzun erimli desteğinin bir çıktısı olarak görülmelidir (Binark, 2020b). Benzer bir etki için 2021 yılında Netflix izlenme rekorları kıran *Squid Game* dizisi için de söylemek mümkündür.

Gündelik hayat kavramından hareketle K-Pop, hayranlarının gündelik alışkanlıklarının bir parçası olmuştur denilebilir. Genç izleyici kitlesi için K-Pop gündelik hayatta karşılaşılan çeşitli sorunlar için bir tür kaçış ve direnç alanıdır. Bireylerin genel kapitalist düzen içerisinde karşılaştıkları kimlik, işsizlik, cinsiyet, zorbalık, aile-arkadaş baskısı gibi sorunlara K-Pop gruplarının şarkılarında yer vererek bunları aşabileceği yönünde pozitif mesajlar vermesi hayranların bu gruplara gündelik hayatlarında yer vermesine olanak sağlamaktadır. Böylelikle hayranlar kendi hayatlarında De Certeau’nun deyişiyle çeşitli *taktiksel* alanlar açmaktadır. K-Pop grupları, neredeyse 24 saati takip edilecek şekilde gündelik hayatlarını paylaşmaktadır. Batı tarzı ünlülerde görülmeyen bu özel alanın platformlardaki sunumu ile K-Pop grupları ve hayranları arasında iletişim ve etkileşim artmaktadır. K-Pop gruplarının gündelik hayatlarının birçok kısmını platformlarda sunmaları, hayranların kendi hayatları içerisinde grupları konumlandırmalarını kolaylaştırmaktadır. Hayranlar, K-Pop gruplarını gündelik hayatında günü gününe takip ederek gündelik hayatın stresinden bir tür uzaklaşmakta veya kaçmaktadır. K-Pop gruplarının bireyleri pozitif anlamda etkileyen şarkı ve etkinlikleri bu noktada öne çıkmaktadır. Aile, arkadaş veya sosyal çevrede yaşanan zorlukları aşmada K-Pop grupları aracı görevi üstlenmektedir.

Konuya popüler kültür yaklaşımlarından bakıldığında genel olarak literatürde Frankfurt Okulu düşünürlerince ortaya konulan kültür endüstrisi çerçevesinden hareket edildiği görülmektedir. Söz konusu kavram düşünürlerce kitle kültürüne eşdeğer olarak kullanılmıştır ve gücü elinde tutan kapitalist pazar ekonomisi tarafından piyasaya sunulan kültürel ürünleri tüketen kitleler için kullanılmaktadır. Bu yaklaşıma göre *kültür endüstrileri* aracılığıyla toplum üzerinde hegemonik ilişkiler kurulmaktadır. Popüler kültür unsurları burada

ideolojik bir vasıta olmaktadır. Frankfurt Okulu düşünürü Adorno’ya göre müzik de ideoloji aracı olarak kullanılmakta ve kitleleri uyutmaktadır (Delleloğlu, 2007 ve Akkol, 2018). Frankfurt Okulu’na göre popüler kültür ürünlerini tüketenler *kültür endüstrilerinin birer madun* (kurban)udur. Bu bakış açısına göre K-Pop, kitlelerin tüketimine sunulan bir metadır. Yapılan bir araştırmada bu görüşü destekleyecek veriler paylaşılmıştır. Buna göre K-Pop’un da içinde bulunduğu yaratıcı endüstrilerin 2020 yılında Kore ekonomisine katkısı 10.8 milyar dolar olarak açıklanmıştır (Lee & Kim, 2021). Ancak bu rakam ilintili yan sektörlerle birlikte ele alındığında K-Pop’un Kore ekonomisine katkısının milyarlarca dolar değerinde olduğu kolaylıkla söylenebilmektedir. Bu yönüyle K-Pop’un, dünya müzik endüstrisinin McDonald’s benzeri metalaşmış yeni yüzünü temsil ettiği söylenebilir.

Popüler kültür açısından K-Pop ile ilgili yapılan değerlendirmelere bakıldığında yukarıda belirtildiği gibi K-Pop ve *Hallyu*’nun *kültür endüstrilerinin* açık bir örneği olduğu ortaya konulmaktadır. Bu yönüyle ilk olarak Asya bölgesinde yakınlık kurucu kültürel değerleri kullanmak suretiyle yükselişe geçen *Hallyu* ve K-Pop “yıldız”ları, 2000’lerin sonlarına doğru sosyal medya ağlarının yardımıyla küresel ölçekte adından söz ettirmiş ve geniş fan kitlelerine ulaşmıştır. Burada vurgulanması gereken yeni medya araçları sayesinde K-Pop “yıldız”larının kitle iletişim teknolojilerini aktif olarak kullanmasıdır. K-Pop gruplarının YouTube, Twitter, Facebook, Instagram, Weibo, VLive gibi etkileşimli sosyal medya ağlarını sıklıkla kullanımı K-Pop popüler kültürünün global genç fan kitlesi oluşturmada kitle iletişim teknolojilerine verdiği önemi göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında popüler kültürün Batı tarzı tek yönlülüğü de sorgulanmakta ve Asya’dan yükselen popüler kültür ürünleri, günümüzde Hollywood tarzı batı egemenliğine dayanan kültürel akışın ters yöne çevrilmesini sağlamaktadır. Batı tarzı popüler kültür ürünlerinde sıklıkla görülen ünlüye ulaşımın hayranlar açısından zor olması, hayran ünlü arasında belirli bir mesafenin olması gibi durumların *Hallyu* yıldızlarında yaşanmaması, günümüzde popüler kültür ürünlerine olan ilginin Asya orijinli ürünlere kaymasına olanak sağlamaktadır. Kore orijinli ürünlerin K-Pop ile sınırlı kalmayıp *Hallyu* yıldızlarının K-Drama, K-Sinema, K-Beauty, Webtoon gibi ürünlerle birlikte sunulması popüler kültür ürünlerinin cazibesinin Asya orijinli ürünlere yöneldiğini göstermektedir.

Popüler kültür yaklaşımlarından *Kültürel Çalışmalar* ekolüne göre popüler kültür ürünleri her ne kadar iktidar ve güç ilişkilerinden bağımsız düşünülmesi de popüler kültür ürünlerini alımlayan halkın kitle kültürü içerisinde hareket ettiğini veya bu süreçte pasif bir rol oynadığını söylemek mümkün değildir. Bu yönüyle popüler kültür ile kitle kültürünü eşdeğer görmek basit bir yaklaşım olacaktır. Zira popüler kültür ürünlerini tüketen halk, söz konusu kültür ürünlerini alımlarken süreç boyunca aktif bir duruş sergileyebilmektedir. Gerek iletişim çalışmaları (kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı), gerek edebiyat kuramı, gerekse de kültürel çalışmalar kökenli anlayışların ortak yönü; okur veya kullanıcıları profesyonel olarak üretilen metinler karşısında ve anlam üretim süreci içinde aktif görmeleridir. Hatta kullanıcılar bu metinler karşısında pratik anlamda da üretken davranışlar sergileyebilmektedirler (Sezen, 2016: 162). Popüler kültür metinlerini takip eden halkın bu ürünler için bir duyuş, düşünüş, algılayış ve itiraz etme süreci vardır. Bu görüşten hareket edildiğinde popüler kültür ürünlerini tüketen halkı edilgen ve tekdüze kitleler olarak görmek doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Popüler kültür yaklaşımlarından *Kültürel Çalışmalar* ekolünce K-Pop gruplarını takip eden hayran kitlelerini *yığın* veya kitle kültürü içerisinde görülmemesi gerekmektedir. *Kültürel Çalışmalar* yaklaşımı açısından K-Pop hayranlarının K-Popu tüketme pratikleri ve bu tüketim pratikleri arkasındaki motivasyonları anlamak önemlidir. Zira bu yaklaşımca K-Popu salt meta olarak bakan bir bakış açısı, K-Popun tercih edilme veya tüketilme sebeplerini göz ardı etmek demektir. Hâlbuki günümüzde bireylerin popüler kültür ürünlerini tercih etme nedenleri çok daha karmaşık bir karar verme sürecinin sonunda olmaktadır. Müzik endüstrileri, günümüz küresel dünyasında dijitalleşme ve platformlar aracılığıyla tüm dünyada genç kitleleri etkilemektedir. K-Pop dinlemeyi basit bir meta tüketimi olarak görmek eksik bir bakış açısı olacaktır. K-Pop dinleyicilerinin bu müziği alımlamaya sevk eden tercih, yönelim, duyuş ve hissedişlerin anlaşılması bu noktada öne çıkmaktadır. Ancak bu arka planı iyi inceleyen bakış açıları genel çerçeveyi görmede daha faydalı olacaktır. Buradan hareketle, K-Pop popüler kültürü ile ilgili yapılacak nitel çalışmalarla söz konusu akımın hayranları üzerinde hangi haz, duyuş ve düşünce dünyasına hitap ettiğini *anlamak* araştırmacılar için incelenmesi gereken konulardandır.

Kaynaklar

- Adorno, T. W. & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çev. N. Ülner, E. Ö. Karadoğan). İstanbul: Kabcacı Yayıncılık.
- Akkol, M. L. (2018). Müzik Sosyolojisinde T. W. Adorno'nun Yeri. *Alternatif Politika*, 10 (1), 111-130.
- Arık, M. B. (2004). "Medya ve Kültür" Çalışmaları Kapsamında Kültürel Çalışmalar Ekolüne Bir Bakış. M. Işık (Der), *Medyada Yeni Yaklaşımlar* içinde (83-104. ss.). Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Batmaz, V. (2006). *Medya Popüler Kültürü Gizler*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Benjamin, J. (2019, Kasım 25). *Big Hit Entertainment CEO Bang Si-Hyuk Explains What Makes BTS 'The Beatles of the YouTube Generation' at Korean Culture Summit*. Erişim Tarihi: 13.04.2020. Billboard: <https://www.billboard.com/articles/news/international/8544708/bang-si-hyuk-bts-beatles-of-youtube-generation-asean-rok-culture-summit>
- Bennett, T. (1999). Popüler ve Popüler Kültür Politikası. N. Güngör (Der), *Popüler Kültür ve İktidar: popüler Kültür Üzerine Kuramsal İncelemeler* içinde (53-72. ss.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Binark, M. (2018). K-Pop Fenomeni BTS'nin v EXO'nun Dayanılmaz Çekiciliğinin Ekonomi Politikası. *Varlık Dergisi*, Nisan, 42-47.
- Binark, M. (2019). *Kültürel Diplomasi ve Kore Dalgası "Hallyu". Güney Kore'de Sinema Endüstrisi, K Dramalar ve K-Pop*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Binark, M. (2020). Arttırılmış Eğlence Olarak K-Pop ve BTS'in Çekim Gücü. Der. :M. Binark, *Asya'da Popüler Kültür ve Medya* (189-225). Ankara: Umag
- Binark, M. (2020a, Mart 25). *Pandemi Günlerinde Şov Devam Etmeli Ve Sosyal Medya Platformlarının Rolü Bts'den Yeni Bir Sürpriz-Madem Konser Yok Gelin BTS İle Korece Öğrenin*. Erişim Tarihi: 13.04.2020.turk-internet.com:http://turk-internet.com/pandemi-gunlerinde-sov-devam-etmeli-ve-sosyal-medya-platformlarının-rolu-btsden-yeni-bir-supriz-madem-konser-yok-gelin-bts-ile-korece-ogrenin/
- Binark, M. (2020b, Şubat 25). *Parazit'in Başarısının Arkasında Yatan Nedenler: Kore Sinema Endüstrisine Yönelik "Uzun Erimli" Kültür Politikası*. Erişim Tarihi: 13.04.2020. turk-internet.com: <http://www.turk-internet.com/parazit-in-arkasinda-yatan-nedenler-kore-sinema-endustrisine-yonelik-uzun-erimli-kultur-politikasi/>
- Choi, J., & Maliangkay, R. (2015). Introduction: WhyFandom Matter to the International Rise of K-Pop. J. Choi, & R. Maliankay (Ed.), *K-Pop: The International Rise of the Korean Music Industry*, (1-18. ss.). New York: Routledge.
- Çağan, K. (2003). *Popüler Kültür ve Sanat*. Ankara: Altinküre Yayınları.
- Dellaloğlu, B. F. (2007). *Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum*. İstanbul: Say Yayınları.
- De Certeau, M. (2009). *Gündelik hayatın keşfi I*. (Çev. L. A. Özcan). Ankara: Dost Yayınları.
- Erbaş, H., & Gül, S. S. (2001). Kapitalizm ve Kültür: Popüler Kültürün Küreselleşmesi ve Piyasalaşması. *Mülkiye Dergisi*, 25 (229), 207-228.
- Erdoğan, İ. (1999). Popüler Kültür, Kültür Alanında Egemenlik ve Mücadele. N. Güngör (Ed.), *Popüler Kültür ve İktidar: Popüler Kültür Üzerine Kuramsal İncelemeler*, (18-52. ss.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Fiske, J. (1991). *Popüler Kültürü Anlamak*. (Çev. S. İrvan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Fuhr, M. (2016). *Globalization and Popular Music in South Korea: Sounding out K-Pop*. London: Routledge.
- Gardiner, M. (2016). *Gündelik Hayat Eleştirileri*. (Çev. B. Taşdemir, D. Özçetin). Ankara: Heretik Yayınları.
- Geçer, E. (2015). *Medya ve Popüler Kültür: Diziler, Televizyon ve Toplum*. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık.
- George, E. (2014). The Theory of the Cultural Industries: a milieu for building dynamic knowledge. *Canadian Journal of Communication*, 39(1), 29-54.
- Göktürk, I. (2012). *Kültürel Çalışmalar ve Toplumbilimlerinin Yeniden Biçimlenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı: İstanbul.
- Hall, S. (1982). "The rediscovery of 'Ideology'; Return of the Repressed in Media Studies". T. Gurevitch, M. Bennet, J. Curna, J. Woollacott (Eds.), *Culture, Society and the Media*, (56-90. ss.). London and New York: Routledge.
- Hall, S. (1992). Introduction. S. Hall, & B. Gieben (Eds.), *Formations of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Jay, M. (2014). *Diyalektik İmgelem: Frankfurt Okulu'nun Tarihi ve Çalışmaları (1923-1950)*. (Çev. Ü. Oskay) İstanbul: Ayrintı Yayınları.

- Jin, D. Y. (2016). The social mediascape of transnational Korean pop culture: Hallyu 2.0 as spreadable media practice. *new media & society*, 18(7), 1277–1292.
- Jin, D. Y. (2017). A Critical Interpretation of the Cultural Industries in the Era of the New Korean Wave. T.J. Yoon, & D.Y. Jin (Eds.) *The Korean Wave: Evolution, Fandom ant Transnationality*, (43-64. ss.). London: Lexington Books.
- Jin, D. Y. (2018). An Analysis of the Korean Wave as Transnational Popular Culture: North American Youth Engage Through Social Media as TV Becomes Obsolete. *International Journal of Communication*, 12, 404–422.
- Jin, D. Y. ve Yi, H. (2020). Transnationality of Popular Culture in the Korean Wave. *The Academy of Korean Studies*, 60(1), 5-16.
- Kellner, D. (2016). Kültürel Marksizm ve Kültürel Çalışmalar. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 9(2), 132-151.
- Keskin, A. (2021). Güney Kore Müzik Diplomasisi Aracı Olarak K-Pop ve BTS Grubu Örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 22(49), 196-220.
- Kızılcılık, S. (2008). *Frankfurt Okulu*. Ankara: Anı Yayınları.
- Korkmaz, N. (2008). Kültürel İncelemeler Geleneğinde "Kültür, Popüler Kültür ve İdeoloji" Sorunu. L. Yaylagül ve Nilüfer Korkmaz (Der.), *Medya, Popüler Kültür ve İdeoloji*, (171-185. ss.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Laffan, D. A. (2020). Positive Psychosocial Outcomes and Fanship in K-Pop Fans: A Social Identity Theory Perspective. *Psychological Reports*. 124(5):2272-2285. doi:10.1177/0033294120961524
- Lee, J. & Kim, S. (2021, 7 Ekim). 'Squid Game' Takes Korean Soft Power Up a Notch, And It's Good for Economy Too. *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-10-07/k-pop-tosquid-game-lift-korean-soft-power-and-the-economy>
- Lefebvre, H. (1995). *Yaşamla Söyleşi, sosyalizm, Günlük Yaşam, Ütopya*. (Çev. E. Oğuz). İstanbul: Belge.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (Çev. I. Gürbüz). İstanbul: Metis Yayınları
- Lunn, E. (2010). *Marksizm ve Modernizm: Lukacs, Brecht, Benjamin ve Adorno Üzerine Tarihsel Bir İnceleme*. (Çev. Y. Alogan). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Marcuse, H. (1990). *Tek-Boyutlu İnsan*. (Çev. A.Yardımlı). Ankara: İdea Yayınları.
- McLaren, C., & Jin, D. Y. (2020). You Can't Help But Love: BTS, Transcultural Fandom, and Affective Identities. *The Academy of Korean Studies*, 60(1), 100-127.
- Miege, B. (2011). Principal ongoing mutations of cultural and information industries. A. Winseck (Eds.), *The Political Economies of Media: The Transformation of the Global Media Industries*, (51-65. ss.) London: Bloomsbury.
- Murdock, G. (1989,). Cultural Studies: Missing Links. *Critical Studies in Mass Communication*, 6(4), 436-440.
- Mutlu, E. (2001). Popüler Kültürü Eleştirmek. *Doğu Batı*, 4(15), 11-44.
- Oktay, A. (1994). *Türkiye'de Popüler Kültür*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ono, K. A. ve Kwon, J. (2013). Re-Worlding culture? YouTube as a K-pop Interlocutor. Y. Kim (Eds.), *The Korean Wave: Korean Media Go Global*, (199-214. ss.). London: Routledge.
- Ryoo, W. (2009). Globalization, or the logic of cultural hybridization: the case of the Korean wave. *Asian Journal of Communication*, 19(2), 137-151.
- Schudson, M. (1999). Popüler Kültürün Yeni Gerçekliği, Akademik Bilinç ve Duyarlılık . N. Güngör (Der.), *Popüler Kültür ve İktidar*, (168-200. ss.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Sezen, D. (2016). Dijital Sonrası Hayran Kültürünün Dönüşümü Üzerine. N. Timisi (Der.), *Dijital: Kavramlar, Olanaklar, Deneyimler*, (161-187. ss.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Slater, P. (1998). *Frankfurt Ekolü: Kökeni ve Önemi*. (Çev. A. Özden), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Swingewood, A. (1996). *Kitle Kültürü Efsanesi*. (Çev. A. Kansu). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Trzcinska, J. (2018). *Polish K-Pop Fandom: phenomenon, Structure & Communication*. Wrocław: Trickster.
- Türkoğlu, N. (2004). *İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim: Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Zipes, J. (2005). Frankfurt Okulu ve Kültür Eleştirisi. E. Mutlu (Der.), *Kitle İletişim Kuramları*, (227-232. ss.). Ankara: Ütopya Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN FLÖRT ŞİDDETİ MAĞDURİYETLERİ İLE MÜCADELE STRATEJİLERİ

University Students' Coping Strategies with Victimization of Dating Violence

Meral Öztürk¹ ve Veda Bilican Gökkaya²

¹Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Sivas, mrozturk@cumhuriyet.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7570-5361

²Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Sivas, bilican@cumhuriyet.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5083-6445

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
17.01.2022

Kabul/Accepted:
12.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1059029

Anahtar Kelimeler
Şiddet, Flört şiddeti,
Şiddetle mücadele, Gençlik

Keywords

Violence, Dating Violence,
Struggle against violence,
Youth

ÖZ

Bu çalışma üniversite öğrencilerinin flört şiddeti mağduriyetlerine gösterdikleri tepkileri ve şiddetle mücadele stratejilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde eğitim gören 475 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya 174 erkek, 301 kadın öğrenci katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması ± 21 'dir. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmış olup anket formunda kişisel bilgi formu ile araştırmacıların hazırladığı anket soruları yer almıştır. Verilerin analizi Ki-Kare Bağımsızlık Testi ile yapılmıştır. Bulgulara göre katılımcıların flört şiddeti mağduru olma düzeyleri yüksektir. Mağdurlar en sık psikolojik şiddet eylemlerine maruz kalmaktadır. Flört ilişkilerinde şiddete maruz kalanlar ileride ilişkilerini devam ettirmeyi düşünmemektedir. Mağdur erkekler şiddet anında buldukları yeri terk etmeyi tercih ederken; kadınlar daha çok "karşılık verme", "bağırma" ve "yardım isteme" eylemlerini gerçekleştirmektedir. Yine mağdur erkekler çoğunlukla gördükleri şiddeti bildirmeme eğiliminde iken, kadınların şiddeti bildirme istekleri daha yüksektir. Erkekler etiketlenme korkusundan, kadınlar içinde buldukları durumun çevrelerince duyulmasını istememelerinden dolayı şiddete sessiz kalmayı tercih etmektedir. Son olarak mağdur kadınlar yaşadıkları şiddet eylemini emniyet güçlerine bildireceklerini/bildirdiklerini söylerken erkekler daha sıklıkla aile ve arkadaş çevresini tercih etmektedir. Her iki grupta da sosyal hizmet kurumlarına başvuracağını söyleyenlerin oranı düşüktür ancak kadınların erkeklere kıyasla daha sık bu kurumlara gitmeyi düşündükleri görülmektedir.

ABSTRACT

This study aims to examine the reactions of university students toward victimization of dating violence and their coping strategies. The research was conducted with 475 students studying at Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Letters. 174 male and 301 female students participated in the study. The participants' mean age was ± 21 . In the study based on a correlational model, a personal information form and a questionnaire prepared by the researchers were used. The chi-square test of independence was performed in the data analysis. According to the findings, the level of the participants' dating violence victimization was high, and the most common type of violence among them was psychological violence. Those who were exposed to violence in dating relationships did not think of continuing their relationship in the future. While male victims preferred to leave the place where they were at the time of violence, women performed the actions of "responding," "yelling," and "asking for help" more. Unlike female victims, male victims tended not to report the violence they had experienced. Men preferred to remain silent about their dating violence victimization due to the fear of being labeled. However, women preferred to remain silent about violence because they did not want their environment to hear about the violence they had experienced. Finally, while female students reported dating violence frequently to law enforcement agencies, males preferred to share it with their family and friends more frequently. In both groups, the rate of those who would apply to social services was low, while women thought of applying to these institutions more often than men.

Atf/Citation: Öztürk, M. ve Bilican-Gökkaya, V. (2022). Üniversite Öğrencilerinin Flört Şiddeti Mağduriyetleri ile Mücadele Stratejileri. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(795-806).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Meral Öztürk, mrozturk@cumhuriyet.edu.tr

1. Giriş

Romantik ilişkiler bireylerin duygusal ve sosyal gelişimleri açısından önemli olmakla birlikte zaman zaman bozucu, çatışmalı ve bireylere zarar verici boyutta şiddet içerebilmektedir (Bakır ve Kalkan, 2019; Bugay ve Çok, 2015; Kalkan ve Hamamcı, 2015; Kılınçer ve Tuzgöl-Dost, 2013; Sezer, Ertel ve Ertel, 2020). Romantik ilişkiler içerisinde yaşanan bu şiddet literatürde “flört şiddeti” olarak kavramsallaştırılmakta, “flört ilişkisinde partnere acı vermek ve yaralamak amacıyla gerçekleştirilen fiziksel veya psikolojik güç, tehdit ve kısıtlama içeren her türlü eylem” (Sugarman ve Hotaling, 1998: 5) olarak tanımlanmaktadır. Flört şiddetinde partnerlerin birbirine veya birinin diğerine flört ilişkisi boyunca veya ilişki bittikten sonra şiddetin bir türü veya birkaç türünü kullanarak güç ve kontrol kazanma gayreti söz konusudur (Aslan, Bulut ve Arslantaş, 2020: 367). Söz konusu şiddet tüm yaş gruplarında yaşanmakla beraber sıklıkla gençler arasında görülmektedir (Akış vd.,2019; Barter, 2009; Fidan ve Yeşil, 2018; Foshee vd., 2016; Shen, Chiu ve Gao, 2012; Temple vd., 2016). Ergenlik döneminde flört ilişkilerinin üçte birinde şiddet meydana gelebilmekte, bu oran üniversite yıllarında daha da artmaktadır (Fidan ve Yeşil, 2018; Hickman, Jaycox ve Aronoff, 2004). Dünya genelinde yapılan araştırmalar gençler arasında flört şiddetinin görülme sıklığının flört şiddetinin tanımına, dikkate alınan türüne ve değerlendirme yöntemine bağlı olarak %2-76 arasında değiştiğini göstermektedir. Bu oran Türkiye’de yapılan çalışmalarda yaklaşık %18-34 arasındadır (Tari-Selçuk, Avcı ve Mercan, 2018).

Flört şiddeti diğer şiddet olaylarında olduğu gibi fiziksel şiddet (fiziksel güç kullanarak, diğerinin bedenine kasıtlı olarak zarar veren davranışlar) (Akcan, 2020; Fidan ve Yeşil, 2018; Özdere, 2019; Türk, Hamzaoğlu ve Yayak, 2020), psikolojik/duygusal şiddet (bireyi aşağılamak, küçük düşürmek, eleştirmek, kontrol etmek gibi davranışlar) (Türk vd., 2020; Avşar-Baldan ve Akış, 2017), cinsel şiddet (kişinin isteği dışında cinsel birliktelik için zorlamak) (Akcan, 2020; Avşar-Baldan ve Akış, 2017; Fidan ve Yeşil, 2018; Yıldırım ve Terzioğlu, 2018), ekonomik şiddet (bireyleri, partnerine ya da başkalarına bağımlı hale getiren ve özellikle maddi anlamda bireylerin yoksulluğuna/yoksunluğuna neden olan davranışlar) (Bilican-Gökkaya, 2018; Akış vd., 2019), dijital şiddet (teknolojik araçları kullanarak partneri tehdit etmek) ve ısrarlı takip (partnerin diğerini sürekli izlemesi ve takip etmesi) şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Fidan ve Yeşil, 2018)

Ulusal ve uluslararası literatürde flört şiddeti içerisinde en sık psikolojik şiddetin yaşandığı (Akış vd., 2019; Bilican-Gökkaya ve Öztürk, 2021; Jouriles vd., 2009; Murray ve Kardatzke, 2007; White ve Koss 1991), psikolojik şiddetin sıklıkla fiziksel ve cinsel şiddeti içerdiği ifade edilmektedir. Yine flört şiddetinin geçmişte aile içi şiddet öyküsü, kişisel inançlar, alkol ve madde kullanımı, psikolojik özellikler (Murray ve Kardatzke, 2007), mevcut kültürel değerler, partnerler arasındaki yaş farkı, ailenin eğitim düzeyi, ekonomik durumu, sosyal destek, bağlanma stilleri, güç ve kontrol arzusu gibi değişkenlerle ilişkili olduğu öne sürülmektedir (Akcan, 2020; Mihçioğur ve Akın, 2015; Akış vd., 2019; Aslan vd., 2008; Aslan vd., 2020; Ayyıldız ve Taylan, 2018; Kızmaz, 2006; Öngün ve Ünsal, 2018).

Flört şiddeti mağdurları ölüm ve yaralanma riskiyle karşı karşıya kalmakta travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), anksiyete, depresyon ve intihara eğilim gibi psikolojik sorunlar ile madde bağımlılığı (alkol, sigara kullanımı vb.), yeme bozuklukları (anoreksiya-bulimiya vb.), sağlıksız kilo alma-verme, erken yaşta cinsel ilişki deneyimi, cinsel yollarla bulaşan hastalıklara yakalanma, istenmeyen hamilelikler ile hamilelikte düşük gibi sorunlar mağdurları olumsuz yönde etkilemektedir (Avşar-Baldan ve Akış, 2017; Hatipoğlu, 2010). Flört şiddeti tarafların gelecekteki evlilik ilişkilerini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Nitekim yapılan bazı araştırmalarda flört ilişkisinde partnerinden şiddet görenlerin evlilik yaşamlarında da şiddete maruz kaldıkları tespit edilmiştir (Meneghel ve Portella, 2017; Stets ve Pirog-Good, 1987). Flört şiddetinin ağır sonuçları ilk defa 1981 yılında sosyolog Makepeace tarafından tespit edilmiş ardından Sosyal Psikoloji, Sosyal Hizmet, Kadın Çalışmaları, Hemşirelik, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Aile Çalışmaları ve Halk Sağlığı gibi pek çok disiplin flört şiddetinin neden ve sonuçlarını ortaya koyan çalışmalar yapmıştır (Flört Şiddeti: Akademide Ne Var Ne Yok?!, 2018). Araştırmalar flört şiddetini anlayabilmek adına önemli veriler sunmaktadır ancak şiddet mağduru gençlerin şiddetle mücadele stratejileri konusunda yeterli veriler sunamamaktadır. Gençlerin şiddete verdikleri tepki ve şiddetle mücadele şekillerini ele alan araştırmaların sayısı oldukça azdır (bkz. Altınay ve Arat, 2007; Amar ve Gennaro, 2005; Howard ve Wang 2003; Howard, Wang ve Yan, 2007; Uğur ve Kılıç, 2021). Söz konusu çalışmalar mağdurların şiddetle mücadelelerinin; şiddet anında tepki gösterilmesi, yakın çevreden başlayarak şiddetin duyurulması ve şiddetin resmi makamlara bildirilmesi şeklinde ortaya çıktığını göstermektedir. Bulgulara göre mağdurlar çoğunlukla

susmayı tercih etmekte ya da yalnızca arkadaşlarıyla bu durumu paylaşmaktadır. Resmi kurumlara başvurma oranı ise oldukça düşüktür (Altınay ve Arat, 2007; Amar ve Gennaro, 2005; Uğur ve Kılıç, 2021). Yine araştırmalar cinsiyetler açısından şiddetle mücadele stratejilerinin değiştiğini ortaya koymaktadır. Yapılan bir çalışmada özellikle umutsuz olup intiharı düşünen erkek ve kadın öğrencilerin diğer öğrencilere kıyasla şiddeti yakınlarına veya resmi kurumlara daha fazla bildirdiği saptanmıştır (Howard ve Wang 2003; Howard vd., 2007). Yapılan çalışmalara ek olarak bu çalışma flört şiddetine maruz kalan gençlerin şiddet mağduriyetleri sonrasındaki durumlarına odaklanmakta, mağdurların şiddete verdikleri tepkinin cinsiyetler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını ele almakta böylece literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Katılımcılar en sık hangi şiddet türü/türlerine maruz kalmaktadır? Cinsiyete göre maruz kalınan şiddet türlerinin dağılımı nasıldır?
2. Flört şiddeti uygulayan kişiyle ileride ilişkiyi devam ettirme isteği ne düzeydedir? Cinsiyete göre fail ile ileride ilişkiyi devam ettirme isteği arasında bir ilişki var mıdır?
3. Gençler şiddete ne tür tepkiler vermektedir? Cinsiyet ile şiddete verilen tepki arasında bir ilişki var mıdır?
4. Gençler flört şiddetini yakınlarına veya resmi kurumlara şikâyet etmekte midir? Cinsiyet açısından şiddeti bildirme konusunda bir farklılık var mıdır?
5. Kadın ve erkekler maruz kaldıkları flört şiddetini nereye/kime şikâyet etmektedir. Bu konuda cinsiyetler arasında bir farklılaşma var mıdır?

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, kesitsel ve tanımlayıcı nitelikte bir araştırma olup ilişkisel tarama modeli kullanılarak yapılmış, araştırmanın amacına uygun olarak değişkenler arasında istatistiksel anlamda bir ilişkinin var olup olmadığı, varsa ilişkinin yönü ve gücü ortaya konmaya çalışılmıştır (Karasar, 2012).

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırma Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde 2019-2020 eğitim öğretim yılında Edebiyat Fakültesinin farklı bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerle gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçiminde kolayda ve kartopu örnekleme teknikleri bir arada kullanılmış, anket geçmişte flört ilişkisi yaşayan veya halihazırda flört ilişkisi olan ve şiddet mağduru olduğunu bildiren gençlerle gerçekleştirilmiştir. Yukarıda belirtilen şiddet türlerinden en az birinin varlığının bildirilmesi, kişinin flört şiddeti mağduru olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Söz konusu kriterlere uyan 480 öğrenciye anket uygulanmış, anketlerden beşinin hatalı doldurulduğu anlaşıldığından analizlere 475 anket dahil edilmiştir. Araştırmaya 174 (%36,6) erkek, 301 (%63,4) kadın öğrenci katılmıştır. Ankete katılan kadın öğrenci sayısının fazlalığı fakülte bünyesinde sayılarının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. 2019-2020 eğitim-öğretim yılında fakültede okuyan kadın öğrenci sayısı 4513, erkek öğrenci sayısı ise 2747'dir. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere kadınların sayısı erkeklerin iki katı kadardır. Bu durum anketin cevaplanmasına da yansımıştır. Katılımcıların yaş ortalaması ± 21 'dir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada katılımcıların sosyodemografik özelliklerinin yer aldığı kişisel bilgi formu ile flört şiddetini ve şiddete verilen tepkileri ölçen soruların yer aldığı anket formu kullanılmıştır. Sorular daha önce yapılan araştırmalarda kullanılan sorular çerçevesinde oluşturulmuştur (bkz. Koyuncu-Kütük, Gümüştas ve Han-Almış, 2018; Akış vd., 2019; Aslan vd., 2008). Anket formunun geçerlik ve güvenilirliği için toplumsal cinsiyet, suç ve şiddet alanlarında çalışan beş akademisyene sorular inceltirilmiş, kendilerinden ölçüm aracındaki soruların ölçülmek istenen yapıyı ne derece yansıttığına ilişkin değerlendirme yapmaları talep edilmiştir. Akademisyenlerin yarısından fazlası bir soruyla ilgili "uygun değil" görüşü belirttiğinde o soru anketten çıkarılmıştır. Uzmanların üzerinde mutabık kaldıkları sorularla anket formu yeniden oluşturulmuştur, böylece anketin iç geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırma formunun güvenilirliği için yapılan analizde Cronbach Alpha değeri 0,80 çıkmıştır. Bu değer, anketin güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2010).

2.3. Analiz

Anketin uygulanması için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'ndan etik onay ile Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğünden araştırma izni alınmıştır. Veriler SPSS 23.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizler $\alpha=0.05$ yanılma düzeyinde test edilmiştir. Araştırmanın amacına uygun şekilde analizlerde frekans ve yüzdeler dağılımları ile Ki-Kare Bağımsızlık Testi kullanılmıştır. Ki kare testi iki kategorik değişken arasında ilişkiyi test eden parametrik olmayan bir testtir. İki değişken arasında bir ilişkinin varlığı, bir değişkenin düzeyindeki cevapların, diğer değişkenin düzeylerinde farklılaştığını göstermektedir (Büyüköztürk, 2011). Analizlerde her iki değişkenin ikili cevap seçenekleri içerdiği durumlar ile en küçük beklenen değer 25'ten büyük olduğunda Pearson Ki-Kare değeri esas alınmıştır. Beklenen değer 5-25 arasında ise Yates düzeltmeli Ki-Kare, beklenen değer 5'ten küçükse Fisher'in kesin olasılık testi sonuçlarına göre yorum yapılmıştır. nx2 veya mxn şeklindeki tablolarda ise 5'ten küçük beklenen değer sayısının tablodaki hücrelerin %20'sini geçmediği durumlarda Pearson Ki-Kare, diğer durumlarda Fisher'in kesin olasılık testi sonucuna göre değerlendirmeler yapılmıştır (Karagöz, 2017).

3. Bulgular

3.1. Genel Olarak Maruz Kalınan Flört Şiddeti Türü

Araştırmada katılımcılardan flört ilişkilerinde maruz kaldıkları davranış tarzlarını işaretlemeleri istenmiş, kendilerine birden çok seçeneği işaretleyebilecekleri ifade edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre genel olarak katılımcıların en sık maruz kaldıkları davranış sosyal medya hesaplarının kontrol edilmesi (%74,52), sürekli nerede olduklarının konum veya fotoğraf istenerek teyit edilmesi (%53,47), aşırı derecede kıskanılmak (%50,52), giyimlerine karışılması (%46,52), azarlamak ve bağırılmaktır (%27,78). Dikkat çeken diğer davranışlar ise çimdiklenmek (%27,57), aşağılanmak ve hakarete uğramak (%27,36), ihmal edilmek (%27,36), önemli kararlarda fikrini almamak (%15,78) ve sadakatsizlikle suçlanmak (%15,15). Bulgular katılımcıların en sık psikolojik şiddet içeren davranışlara maruz kaldığını göstermektedir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Maruz Kaldıkları Davranışlar

Maruz kalınan şiddet türü	n	%
Sosyal medya hesaplarının kontrolü	354	74,52
Sürekli nerede olduğunun sorulması	254	53,47
Aşırı derecede kıskanılmak	240	50,52
Giyimine karışılması	221	46,52
Azarlamak ve bağırılmak	132	27,78
Çimdiklenmek	131	27,57
Aşağılanmak ve hakarete uğramak	130	27,36
İhmal edilmek	130	27,36
Önemli kararlarda fikrini almamak	75	15,78
Sadakatsizlikle suçlanmak	72	15,15

3.2. Cinsiyete Göre Maruz Kalınan Şiddet Türleri

Maruz kalınan davranışlar cinsiyete göre ayrı ayrı incelendiğinde erkeklerin en sık sürekli nerede olduklarının sorulması (%52,8), sosyal medya hesaplarının kontrol edilmesi (%40,8), aşırı derecede kıskanılmak (%36,7), itilmek, tartaklanmak, ısırılmak (%30,5) ve çimdiklenmek (%26,4) şeklinde şiddete maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Benzer şekilde kadınların neredeyse tamamının (%94) sosyal medya hesapları ile ilgili şiddete maruz kaldığı, giyimlerine karışıldığı (%61,8), aşırı derecede kıskanıldığı (%58,4) ve sürekli nerede olduklarının sorulduğu (%53,8) şeklinde şiddet eylemlerine maruz kaldıkları görülmektedir. Tablo 2'de de görüldüğü üzere hem kadınlar hem de erkekler en sık psikolojik şiddet davranışlarına maruz kalmaktadır.

Tablo 2. Cinsiyet ve Maruz Kalınan Şiddet Türü

	Maruz kalınan şiddet türü		Maruz kalınan şiddet türü			
	n	%	n	%		
Erkek	Sürekli nerede olduğunun sorulması	92	52,8	Sosyal medya hesaplarının kontrol edilmesi	283	94
	Sosyal medya hesaplarının kontrol edilmesi	71	40,8	Giyimine karışılması	186	61,8
	Aşırı derecede kıskanılmak	64	36,7	Aşırı derecede kıskanılmak	176	58,4
	İtilmek, tartaklanmak, ısırılmak	53	30,5	Sürekli nerede olduğunun sorulması	162	53,8
Kadın	Sürekli nerede olduğunun sorulması	92	52,8	Sosyal medya hesaplarının kontrol edilmesi	283	94
	Sosyal medya hesaplarının kontrol edilmesi	71	40,8	Giyimine karışılması	186	61,8
	Aşırı derecede kıskanılmak	64	36,7	Aşırı derecede kıskanılmak	176	58,4
	İtilmek, tartaklanmak, ısırılmak	53	30,5	Sürekli nerede olduğunun sorulması	162	53,8

Çimdiklenmek	46	26,4	Azarlanmak, bağırlamak	97	32,2
Aşağılanmak, hakarete uğramak	44	25,2	Aşağılanmak, hakarete uğramak	86	28,6
Tekme tokat yemek	39	22,4	Çimdiklenmek	85	28,2
Önemli kararlarda fikrini almamak	37	21,2	Arkadaş ve aile ile görüşmenin engellenmesi	66	22
Giyimine karışılması	35	20,1	İhmal edilmek	62	20,6
Azarlanmak, bağırlamak	33	18,9	Kendini ifade etmesine engel olmak	38	12,6
Arkadaş ve aile ile görüşmenin engellenmesi	30	17,2	Önemli kararlarda fikrini almamak	38	12,6
Kol ve parmakların bükülmesi	17	9,8	İtilmek, tartaklanmak, ısırılmak	32	10,6
Saçının çekilmesi	13	7,5	İstemediği halde dokunulmak	30	10

3.3. Genel Olarak Fail ile İlişkiyi Devam Ettirme İsteği

Bu soruyu katılımcıların 438'i işaretlemiş olup 386'sı (%81,3) şiddete maruz kalma durumunda ilişkilerini devam ettirmedikleri veya ettirmeyecekleri şeklinde cevaplamışlardır. 52'si (%10,9) ise şiddet uygulayan partnerleriyle ilişkilerini devam ettirdikleri/ettirmeyi düşündüklerini ifade etmiştir (bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Fail ile İlişkiyi Devam Ettirip İleride Evlenme İsteği

Maruz kalan şiddet türü	n	%
Devam ettirmeyi düşünmedim/düşünmüyorum	386	81,3
Devam ettirdim/Devam ettirmeyi düşünüyorum	52	10,9
Kayıp veri	37	7,8
Toplam	475	100

Herhangi bir şiddet olayına rağmen flört ilişkilerini devam ettiren veya ilişkilerini devam ettirme düşüncesinde olanların ilişkilerin iyi devam ettirme nedenlerini öğrenmeye yönelik sorulan açık uçlu soruya verilen cevaplardan dört kategori oluşturulmuştur. Bunlar “partnerin değişeceğini düşünme”, “failin bir daha şiddet eylemi gerçekleştireceğini sanmama”, “partneri tedaviye ikna etme” ve “diğer (seviyorum bırakamam, ilişkide böyle şeyler olur, bırakırsam bana zarar verir vb.)” seçenekleri olarak belirlenmiştir. Elde edilen bulguya göre 18 kişi (%34,61) partnerlerinin değişme ihtimaline inanmakta, 16 kişi (%30,8) partnerinin şiddet davranışını tekrarlamadığı/tekrarlamayacağını düşünmekte, 10 kişi (%19,23) ise şiddet uygulayan partnerini tedaviye ikna ettiği/edeceğini söylemektedir.

3.4. Cinsiyete Göre Fail ile İlişkiyi Devam Ettirme İsteği

Cinsiyet ile şiddet uygulayan partnerle ilişkiyi sürdürme arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yapılan ki kare ilişki analizinde iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı ancak zayıf (Cramer's V= %33) bir ilişki saptanmıştır ($\chi^2=47,065$, $sd=1$, $p<0,00$). Elde edilen bulgu Tablo 4'te gösterilmektedir. Tabloya bakıldığında hem erkeklerin hem de kadınların şiddet görme durumunda partnerleriyle ilişkiyi devam ettirme konusunda olumsuz bir tutum takındığı anlaşılmaktadır. Ancak kadınların ilişkilerine devam etmeme isteği erkeklerden daha yüksektir. Şiddet gördüğü partneri ile ilişkisini ilerde sürdürmek istemediğini söyleyen kadınların oranı yaklaşık %96 iken bu oran erkeklerde %74'ler civarında kalmıştır. Bulgular Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Cinsiyet İle Şiddet Uygulayan Partnerle İlişkiyi Devam Ettirme İsteği Arasındaki İlişki

		İlişkiyi Sürdürme İsteği		χ^2	sd	p	Cramers'V
		Evet	Hayır				
Erkek	n	40	111	47,065	1	0,00	0,33
	%	26,5	73,5				
Kadın	n	12	275				
	%	4,2	95,8				

Pearson Ki- Kare testi $p<0,05$

3.5. Genel Olarak Flört Şiddeti Anında Verilen Tepki

Katılımcılara şiddet anında ne tür tepki verdikleri/verecekleri yönünde sorulan soruyu Tablo 5’te de görüleceği üzere 173 kişi (%36,4) şiddet anında kaçtığı/kaçacağı, 92’si (%19,4) şiddete karşılık verdiği/vereceği, 80’i (%16,8) susmayı tercih ettiğini/edeceği veya aksine bağırdığı/bağıracağı (%16,7), %10,7’si (51 kişi) ise yardım istediği/isteyeceği şeklinde cevaplamıştır.

Tablo 5. Flört Şiddeti ve Şiddete Verilen Tepki

Tepki Türü	n	%
Kaçtım/Kaçarım	173	36,4
Ben de ona karşılık verdim/veririm	92	19,4
Sesim Çıkmadı/Sustum/susarım	80	16,8
Bağırdım/bağırırım	79	16,7
Yardım istedim/yardım isterim	51	10,7
Toplam	475	100

3.6. Cinsiyete Göre Flört Şiddeti Anında Verilen Tepki

Cinsiyet ile şiddete verilen tepki arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla kullanılan ki kare analizi iki değişken arasında pozitif yönlü orta (Cramer’s V= %40) bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır ($\chi^2=73,842$, $sd=4$, $p<0,00$). Cinsiyete göre verilen cevaplar göz önüne alındığında hem erkeklerin hem de kadınların en çok “kaçtım/kaçarım” seçeneğini işaretledikleri, erkeklerin (%46,6) kadınlara (%30,6) kıyasla söz konusu seçeneği daha fazla seçtikleri ortaya konmuştur. Karşılık verme” seçeneği ile (kadınların oranı %25,2; erkeklerin oranı %9,2) “bağırma” (kadınlar için %20; erkekler için %10,9) ve “yardım isteme” (kadınlar için %15,3; erkekler için %2,9) seçeneklerinde ise kadınların oranı erkeklerden daha yüksektir. Buradan kadınların maruz kaldıkları şiddete daha fazla tepki verdikleri/verecekleri yorumu yapılabilir (bkz. Tablo 6).

Tablo 6. Cinsiyet ile Şiddet Anında Verilen Tepki Arasındaki İlişki

	Erkek		Kadın		χ^2	sd	P	Cramers’V
	N	%	N	%				
Kaçtım/Kaçarım	81	46,6	92	30,6	73,842	4	0,00	0,40
Karşılık verdim/Veririm	16	9,2	76	25,2				
Sustum/Susarım	53	30,5	27	9				
Bağırdım/Bağırırım	19	10,9	60	19,9				
Yardım istedim/İsterim	5	2,9	46	15,3				

Pearson Ki- Kare testi $p<0,05$

3.7. Genel Olarak Flört Şiddetini Bildirme Durumu

Bu soruya toplam 430 kişi cevap vermiş olup flört şiddetini yakınlarına veya resmi kurumlara bildirdiğini/bildireceğini belirtenlerin sayısı 304 (%64)’tür. Buna karşın 126 kişinin (%26,5) şiddeti kimseyle paylaşmadığı/paylaşmayacağı görülmektedir (bkz. Tablo 7).

Tablo 7. Flört Şiddetini Bildirme Durumu

Şiddeti Bildirme	n	%
Evet	304	64
Hayır	126	26,5
Kayıp veri	45	9,5
Toplam	475	100

3.8. Cinsiyete Göre Flört Şiddetini Bildirme Durumu

Yapılan ki kare analizi sonuçlarına göre cinsiyet ile şiddet uygulayan partneri şikâyet etme arasında orta düzeyde (Cramers’V=%56) ve negatif yönlü bir ilişki söz konusudur. Erkekler çoğunlukla (%75,3) gördüğü şiddeti bildirmeme eğiliminde iken kadınların %82,5’i şiddet gördüğünde bunu paylaştıklarını/paylaşacaklarını beyan etmektedir (bkz. Tablo 8).

Tablo 8. Cinsiyet ve Flört Şiddetini Bildirme Durumu Arasındaki İlişki

		Şikâyet etme niyeti		χ^2	sd	p	Cramers'V
		Evet	Hayır				
Erkek	n	53	95	132,586	1	0,00	-0,56
	%	17,4	75,3				
Kadın	n	251	31				
	%	82,5	24,6				

Pearson Ki- Kare testi p<0,05

3.9. Genel Olarak Flört Şiddetinin Şikâyet Edileceği Yer-Kurum

Flört şiddetini ya yakınlarına ya da resmi kurumlara bildirdiğini/bildireceğini söyleyen 304 kişinin bu şiddeti en sık şikâyet ettiği/edeceği birinin emniyet güçleri olduğu görülmektedir. Zira katılımcıların 131'i (%43,06) emniyet güçlerine gittiğini/gideceğini belirtmiştir. Bunu 117 (%38,48) kişi ile aile ve arkadaşları ile paylaştığını/paylaşacağını söyleyenler takip etmektedir. 39 (%12,82) kişi sosyal hizmet kurumlarına başvurduğunu/başuracağını söylerken öğretmeni veya komşusu gibi diğer seçeneği içerisindeki olasılıkları işaretleyenlerin sayısı 16'dır (%5,61). Bulgular Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Flört Şiddetinin Şikâyet Edileceği Yer-Kurum

Siddetin bildirileceği yer	n	%
Emniyet güçleri	131	43,09
Aile ve arkadaş	117	38,49
Sosyal Hizmet kurumları	39	12,82
Diğer (öğretmen, komşu vb.)	17	5,60
Toplam	304	100

3.10. Cinsiyete Göre Flört Şiddetinin Şikâyet Edileceği Yer-Kurum

Cinsiyet ile şiddete maruz kalındığında başvurulacak yer/kurum arasında zayıf düzeyde (Cramers' V=0,23) bir ilişki olduğu ki kare ilişki analizinde ortaya konmuştur ($\chi^2=15,471$; sd=3; p<0,05). Düzeltilmiş artık değerlere bakıldığında (artık değer $\pm 1,96$ 'nın üzerinde olan hücreler farklılaşmanın yer aldığı hücreler) erkek ve kadınların aile-arkadaş ve emniyet güçlerine başvuru açısından farklılaştıkları görülmektedir. Tabloya bakıldığında kadınların erkeklere kıyasla daha fazla emniyet güçlerine başvurdukları/başuracakları görülmektedir (Emniyet güçlerine başvurma oranı kadınlar için %40,6; erkekler için %22,6). Erkekler (%58,5) ise kadınlara göre (%30,7) aile ve arkadaş çevresine daha sık başvurmakta/başurmayı düşünmektedir. Her iki grupta da sosyal hizmetlere başvurduğunu/başuracağını söyleyenlerin oranı diğer yer/kurumlara kıyasla düşük kalmaktadır. Ancak kadınların (%21,1) erkeklere kıyasla (%11,3) daha sık bu kurumlara gitmeyi tercih ettikleri görülmektedir (bkz. Tablo 10).

Tablo 10. Cinsiyete göre şiddeti şikâyet etmek için başvurulacak yer/kurum

		Aile- Arkadaş	Emniyet Güçleri	Sosyal Hizmetler	Diğer	χ^2	sd	p	Cramers'V
Erkek	n	31	12	6	4				
	%	58,5	22,6	11,3	7,5				
	a.d	-2,5	3,8	-1,6	1,6				
Kadın	n	77	102	53	19				
	%	30,7	40,6	21,1	7,6				
	a.d	2,5	-3,8	1,6	-1,6				

Pearson Ki- Kare testi p<0,05

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu araştırma flört ilişkisi içerisinde olan üniversite öğrencilerinin maruz kaldıkları şiddet sonrası ne tür davranışlar sergilediklerine, şiddetle nasıl mücadele ettiklerine odaklanmaktadır. Araştırma Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde eğitim gören 475 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma öncesinde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'ndan etik onay alınmıştır.

Araştırmada dikkat çeken bulguların ilki katılımcıların en sık duygusal şiddet türlerine maruz kaldıklarıdır. Sosyal medya hesaplarının kontrolü ile partnerin sürekli takibi, kıskançlık gibi duygusal şiddet türleri katılımcıların genel olarak en çok maruz kaldıkları eylemler olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmada elde edilen bulgu literatürle paralellik göstermektedir zira Shorey, Cornelius ve Bell, (2008) flört şiddetiyle ilgili yapılan çalışmaların yaklaşık %60 ila %90'ında psikolojik şiddetin varlığının ortaya konduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmada elde edilen ikinci önemli bulgu hem kadınlar hem de erkekler için bu durumun benzerlik gösterdiği ancak oranlara bakınca kadınların erkeklerden daha fazla psikolojik şiddet mağduru olduklarıdır. Bu çalışmada olduğu gibi White ve Koss (1991) kadınların erkek partnerlerine kıyasla daha sık psikolojik şiddet mağduru olduklarını saptamıştır. Araştırma sonuçlarına göre erkeklerin %81'i, kadınların %88'i duygusal şiddet yaşamaktadır. Hem bu çalışmanın hem de daha önce yapılan çalışmaların verileri psikolojik şiddetin fiziksel ve cinsel şiddetten daha yaygın olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir (Akış vd., 2019; Bilican-Gökkaya ve Öztürk, 2021; Murray ve Kardatzke, 2007). Bulgular flört ilişkilerinde psikolojik şiddetin, gençler tarafından “normalleştirilmiş” bir uygulama olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır (Harned, 2001). Genç erkekler toplumsal cinsiyet rolleri ve kaynakların dağılımı değiştiğinde daha yüksek oranlarda duygusal istismar yaşarken; kadınlar erkeklerle benzer kaynaklara giderek daha fazla erişebildikleri için rolleri ve beklentileri yeniden müzakere ederek (Walker, 1999) kıt kaynaklar üzerinde kontrol sahibi olmak amacıyla şiddete başvuruyor olabilirler (Archer, 2004). Bunun yanında kadınlar partnerlerinin şiddetine şiddetle karşılık vermeyi kendilerini savunmanın meşru bir yolu olarak görüyor olabilir. Nitekim yapılan pek çok çalışmada kadın şiddetinin kendilerini savunma içgüdüleriyle gerçekleştirildiği saptanmıştır. Şiddet kadınlar için strese, baskıya ve mağduriyete bir tepki ve ataerkil değerlerin tezahürüne ve erkek gücü/üstünlüğünün uygulanmasına karşı bir isyan olarak kullanılıyor olabilir (Sarantakos, 2004). Bu kapsamda psikolojik şiddet fiziksel şiddetten daha az fark edildiği ve sosyal olarak kabul edilebildiği için kadınlar tarafından sıklıkla tercih ediliyor olabilir (Archer, 2004).

Bu araştırmada elde edilen üçüncü bulgu flört ilişkilerinde şiddete maruz kalanların faille ileride ilişkilerini devam ettirmeyi ve evlenmeyi düşünmedikleridir. Özellikle mağdur kadınların ilişkilerine devam etmeme isteği erkeklerden yüksektir. Bulgu literatürle uyumlu görünmemektedir zira Çakır-Koçak ve Öztürk-Can (2019) tarafından yapılan bir çalışmada şiddet mağduru üniversite öğrencilerinin çok büyük bir kısmının şiddete rağmen ilişkilerini devam ettirdikleri saptanmıştır. Maruz kalınan şiddete rağmen ilişkiyi devam ettirme nedenleri genellikle; partnere sevgi ve bağlılık, ilişkiye verilen emek, partnerden korkmak ve failin değişeceğine olan inançtır (Kaplan, 2020). Bu çalışmada literatürün aksine bir sonucun elde edilmesi şiddet mağduru kadınların “şiddeti kabul etmeme algılarının” yüksek olmasıyla açıklanabilir. Nitekim yapılan bir çalışmada flört şiddetine uğrayan üniversite öğrencisi kadınların şiddete yönelik farkındalıklarının yüksek olduğu, bu durumun şiddetin kabullenilemeyecek bir durum olduğunun bilincine varmayı kolaylaştırdığı tespit edilmiştir (Koyuncu-Kütük vd., 2018). Bu çalışmanın edebiyat fakültesinde gerçekleştirilmesinin de böyle bir sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülebilir. Söz konusu fakültede sosyoloji, psikoloji, felsefe, sosyal hizmet gibi kadın öğrencilerin yoğunlukta olduğu ve şiddet, toplumsal cinsiyet, insan hakları, eleştirel düşünme gibi derslerin verildiği bölümler yer almaktadır. Bu bölümlerde okuyan genç kadınların almış oldukları dersler sayesinde şiddete yönelik farkındalıklarının yüksek olması muhtemeldir. Nitekim farklı ülkelerde yaşayan gençlerin cinsiyete dayalı şiddetle ilgili görüş, bilgi ve eğitimlerinin karşılaştırıldığı bazı çalışmalarda şiddetle ilgili daha çok eğitim alan katılımcıların konu hakkında daha fazla bilgi sahibi oldukları, bunu büyük bir sorun olarak gördükleri, bu eğitimin sadece öğrencilerin bilgilerini değil, aynı zamanda duyarlılık ve farkındalık düzeylerini de geliştirdiği ortaya konmuştur (Kamimura vd., 2015).

Bu araştırmada ortaya konan dikkat çekici bir diğer bulgu genel örneklemin çoğunluğunun şiddet anında kaçmayı/buldukları yeri terk etmeyi veya susmayı tercih ettikleridir. Özellikle erkeklerin söz konusu seçenekleri daha fazla işaretledikleri dikkat çekmektedir. Buna karşın kadınlar “karşılık verme”, “bağırma” ve “yardım isteme” seçeneklerini işaretlemişlerdir. Erkeklerin partnerlerine daha fazla zarar vermemek için buldukları ortamdan uzaklaşmayı tercih etmeleri muhtemeldir. Buna karşın üniversite düzeyinde eğitimin kadınların kendilerini daha kolay ifade etmesi, özerkliklerini sağlaması ve sosyo-kültürel açıdan güçlenmesine katkı sunması kadınların şiddet anında tepki göstermelerinde bir etken olabilir. Bu varsayımı destekleyecek şekilde Deyessa ve arkadaşları (2010) kadınların eğitim düzeyinin yükselmesinin özellikle fiziksel şiddete karşı koruyucu etkisini ortaya koyan çalışmalardan bahsetmektedir.

Bu araştırmada genel olarak katılımcıların yarısından fazlasının maruz kaldıkları şiddete sessiz kalmadıkları/kalmayacakları şiddeti ya yakınlarına/arkadaşlarına ya da resmi kurumlara bildirdikleri/bildirecekleri tespit edilmiştir. Bu çalışma bulgusuna benzer şekilde üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada öğrencilerin şiddetin saklanması doğru bulmadıkları, şiddet karşısında aktif bir tutum sergilenmesi gerektiğini düşündükleri tespit edilmiştir (Vural-Irmak, İnangil ve Körpe, 2020). Bu araştırma için böyle bir sonucun ortaya konması kadın katılımcıların verdiği yanıtlardan kaynaklanabilir. Zira cinsiyet

bağlamında incelendiğinde erkeklerin çoğunluğunun gördüğü şiddeti bildirmeme eğiliminde oldukları kadınların ise şiddeti bildirme isteklerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde daha önce yapılan araştırmalar partnerleri tarafından şiddete uğrayan erkek mağdurların yardım arama olasılığının kadınlara göre daha düşük olduğunu çünkü yardım arayan erkeklerin iç ve dış engelleri aşması gerektiğini göstermektedir (Galdas, Cheater ve Marshall, 2005). Adak (2013) bu durumun kadın ve erkeğe biçilen kültürel rollerle ilişkili olabileceğini söylemektedir. Ona göre özellikle ataerkil toplumlarda erkeklerin gücü temsil etmesi ve mağduriyetin çoğunlukla bir kadın deneyimi olarak görülmesi istismar mağduru erkeklerin “ideal erkek” anlayışını zedeleyeceği endişesi taşımalarına neden olabilir. Bu endişe erkeklerin yardım isteme yönündeki duygularını bastırmaları sonucunu doğurabilir. Bunun yanında şiddet faili kadınların eşleri üzerindeki kontrolü devam ettirmek için partnerlerini yakınlarından uzaklaştırarak onları sosyal çevrelerinden yalıtmaları da erkeklerin sessizliğini açıklayabilir (Migliaccio, 2002). Erkeklerin şiddetten kadınlara kıyasla daha az zarar gördüklerine yönelik algıları da sorunu önemsiz görmelerine ve dolayısıyla mağduriyetlerini kimseyle paylaşmamalarına neden olabilir. Yapılan bir çalışmada erkeklerin flört şiddeti gerçekleştiğinde polise gidecek kadar durumu önemsemediği saptanmıştır (Çakır-Koçak ve Öztürk-Can, 2019: 49). Bunlara ek olarak erkeklerin şiddet faili olarak etiketlenme korkusu yaşamaları da suskunluklarını açıklayabilir. Bu çalışma kapsamında erkeklerin %35,8’inin bu tür bir korku yaşadıkları saptanmıştır. Odman ve Odman (2017) utanma duygusu, alay edilme korkusu ile birlikte damgalanma korkusu yaşayan erkeklerin şiddete sessiz kalma olasılığının yüksek olduğunu söylemektedir. Bulgu, bu iddiayı destekler niteliktedir.

Bu araştırmada genel olarak flört şiddetinin bildirildiği/bildirileceği ilk kurumun emniyet güçleri olduğu saptanmıştır. Emniyet güçlerine başvurdukları/başvuracaklarını söyleyenlerin büyük bir kısmını kadın öğrenciler oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu durumun kadın öğrencilerin cevaplarından kaynaklandığı düşünülebilir. Erkekler ise daha çok aile veya arkadaş çevreleriyle mağduriyetlerini paylaşmayı tercih etmektedir. Araştırmada her iki grupta da sosyal hizmetlere başvurduğunu/başvuracağını söyleyenlerin oranı düşüktür ancak kadınların erkeklere kıyasla daha sık bu kurumlara gitmeyi düşündükleri görülmektedir. Şiddete yönelik danışmanlık hizmetlerinin çoğunlukla kadınlara yönelik olması erkeklerin resmi kurumları tercih etmemesinde bir etken olabilir. Nitekim Amerika’da yapılan bir çalışmada erkek katılımcılar şiddetle mücadele eden kurum ve kuruluşları aradıklarında kendilerine yalnızca kadınlara yardım ettikleri şeklinde cevaplar verildiğini, kıskırtanların erkeklerin olması gerektiğini ima ettiklerini ve kendileriyle alay edildiğini söylemişlerdir (Odman ve Odman, 2017). Bunun yanında yukarıda değinildiği gibi erkeklerin resmi kurumlara başvurması halinde güçsüz görülecekleri endişesi taşımaları ve uğradıkları flört şiddetinin resmi kurumlarca şiddet olarak algılanmayacağını düşünmeleri de bu tür kurumlara başvurmalarını engelleyebilir. Buna karşın kadınların emniyet güçlerine daha sık başvurma eğiliminde olmaları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kadına yönelik şiddetle mücadele eden çok sayıda kurum ve kuruluşun varlığıyla ilgili olabilir. Bu anlamda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde bulunan Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ile taşra teşkilatındaki il müdürlükleri, Şiddeti Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM), sosyal hizmet merkezleri, ALO 183, belediyeler (kadın danışma merkezleri vb.), üniversiteler (kadın araştırma merkezleri gibi) ve sivil toplum kuruluşları (Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu, Mor Çatı vb.) kadına şiddetin önlenmesi için faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlar olarak dikkat çekmektedir (Bilican-Gökkaya, 2020). Bu kurumların çalışmaları medyada sıklıkla yer almakta, kadınlar söz konusu kurumların varlığından yazılı ve görsel medya yoluyla kolayca haberdar olabilmektedir. Bu kurumların bazılarında kadına yönelik şiddetle ilgili destek programları uygulanmakta ve danışmanlık hizmetleri verilmektedir. Son olarak 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanunun (Resmi Gazete, 20.03.2012) 25. Maddesine göre uyulması zorunlu olan gizlilik kararı da kadınların hem emniyet güçlerine hem de sosyal hizmet kurumlarına başvuru yapma olasılığını yükseltmiş olabilir. Söz konusu kanun maddesi kapsamında 18 yaşından büyük şiddet mağdurlarının resmi kurumlara başvurması esnasında istekleri dahilinde başvurularının gizli tutulması söz konusudur. Buna göre başvuru sahibinin talebi üzerine ya da resen kimlik bilgilerinin veya kimliğini ortaya çıkarabilecek diğer bilgiler ile adreslerinin gizli tutulmasına karar verilebilir. Gizlilik kararı diğer kurumlara bildirilerek onların da bu karara uyması istenebilir, hakkında gizlilik kararı verilen kişilerle ilgili yapılan resmi yazışmalarda isim yerine kodlama kullanılır ve kayıtlar sadece elektronik ortamda tutulur. Bu araştırmanın üniversite düzeyinde gerçekleştirildiği (18 yaşın üzerinde) göz önüne alındığında bu haklardan yararlanacağını bilen genç kadınların resmi makamlara başvurma konusunda çekince yaşamayacağı düşünülebilir.

Yukarıdaki bulgular genel olarak değerlendirildiğinde gençlerin flört şiddetine yönelik farklı stratejileri kullandıkları, bu stratejilerin ise cinsiyetlerine göre farklılaştığı görülmektedir. Ancak bu araştırmanın yalnızca Edebiyat Fakültesiyle sınırlandırılması bulguların genellenebilirliğini düşürmektedir. Araştırma sonuçlarının genellenebilirliğini yükseltmek için üniversitelerin farklı bölümlerinin de çalışmalara dahil edilmesi gerekir. Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre aşağıdaki öneriler sunulabilir:

1. Şiddetin, bireylerin sosyalleştiği ilk yer olan ailede nesilden nesile aktararak devamının sağlandığı düşünülürse aile bireylerinin şiddet konusunda bilgilendirilmeleri ve ailede sağlıklı ilişkilerin kurulması konusunda desteklenmeleri gerekmektedir (Bilican-Gökkaya ve Öztürk, 2021).
2. Şiddetin her türüyle ilgili erken yaşlardan başlayarak, örgün ve yaygın eğitim yoluyla toplumsal bilinç düzeyi yükseltilmelidir.
3. Hem bu çalışma hem de daha önceki çalışmalar psikolojik şiddetin gençler arasında en yaygın görülen şiddet türü olduğunu ortaya koymuştur. Bulgu gençlerin söz konusu şiddet türüyle ilgili yeterince bilgi sahibi olmadıklarını, dolayısıyla uğradıkları psikolojik şiddete karşı önlem almada yetersiz kaldıklarını göstermektedir. Bu sonuçlar gençleri duygusal istismar konusunda eğitmenin önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla lise ve üniversitelerde bu şiddet türüne daha fazla vurgu yapmanın gerekliliği açıktır. Duygusal istismarın çoğunlukla fiziksel istismarı da içerdiği göz önüne alındığında gençlerin duygusal istismar konusunda eğitilmelerinin fiziksel şiddetin tırmanmasını önlemek içinde önemli olduğu düşünülmektedir (Karakurt ve Silver, 2013).
4. Toplumların geleceğini şekillendirecek üniversite öğrencilerinin şiddete karşı bilinçlenmeleri ve bu bilinçli olma durumunu yaşamlarının her alanında uygulanmasını sağlamak üzere eğitim/danışmanlık hizmetlerinin verilmesi faydalı olacaktır (Çemrek, 2020).
5. Bu çalışmada özellikle kadınların şiddetle mücadelede bilinçli davrandıkları görülmektedir. Bulgu şiddet ve toplumsal cinsiyet ile ilgili derslerin önemi ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle tüm üniversiteler genelinde bu yönde derslerin her bölümde müfredata eklenmesi gereklidir (Bilican-Gökkaya ve Öztürk, 2021).
6. Şiddet mağduru erkeklerin, şiddet gördüğünde kolluk kuvvetlerine ya da yardım alacağı kurum ve kuruluşlara başvurması gerektiği hem topluma hem de erkek bireylere anlatılmalı (medya, eğitim kurumları vb. aracı olabilir), toplumda yalnızca kadınların mağdur olduğu algısı değiştirilmelidir.

Kaynaklar

- Adak, N. (2013). Madalyonun öteki yüzü: Erkeğe yönelik şiddet. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 1-27.
- Akcan, G. (2020). Flört şiddeti: Psikopatolojik bir değerlendirme. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 72-87.
- Akış, N., Korkmaz, N. H., Taneri, P. E., Özkaya, G. ve Güney, E. (2019). Üniversite öğrencilerinde flört şiddeti sıklığı ve etkileyen etmenler. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 4(3), 294-300.
- Altınay, A. G. ve Arat, Y. (2007). *Türkiye’de kadına yönelik şiddet araştırma raporu*. Ankara: TÜBİTAK.
- Amar, A. F. ve Gennaro, S. (2005). Dating violence in college women: Associated physical injury, healthcare usage, and mental health symptoms. *Nursing research*, 54(4), 235-242.
- Archer, J. (2004). Sex differences in aggression in real-world settings: A meta-analytic review. *Review of General Psychology*, 8, 291-322.
- Aslan, D., Vefikuluçay, D., Zeyneloğlu, S., Erdost, T. ve Temel, F. (2008). *Ankara’da iki hemşirelik yüksek okulunun birinci ve dördüncü sınıflarından okuyan öğrencilerinin flört şiddetine maruz kalma, flört ilişkilerinde şiddet uygulama durumlarının ve bu konudaki görüşlerinin saptanması araştırması*. Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma Merkezi.
- Aslan, R., Bulut, M. ve Arslantaş, H. (2020). Flört şiddeti. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(45), 365-384.
- Avşar-Baldan, G. ve Akış, N. (2017). Flört Şiddeti. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 43(1), 41-44.
- Ayyıldız, A.B. ve Taylan, H.H. (2018). Üniversite öğrencilerinde flört şiddeti tutumları: Sakarya üniversitesi örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(86), 413-427.
- Bakır, A. ve Kalkan, M. (2019). Siber flört istismarı, beden imgesi ve benlik saygısı arasındaki ilişki. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(2), 21-51.
- Barter, C. (2009). In the name of love: Partner abuse and violence in teenage relationships. *British Journal of Social Work*, 39(2), 211-233.
- Bilican-Gökkaya V. ve Öztürk M. (2021). Çocukluktaki Aile İçi Şiddet Öyküsü ile Flört Şiddeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (4), 219-240
- Bilican-Gökkaya (2020). Kadına Yönelik Şiddet ve Şiddete Uğrayan/Uğrama Riski Olan Kadınların Başvurduğu (Müdahale Edici/Koruyucu/Önleyici) Kurumlar, *Adli Sosyal Hizmet Yaklaşım ve Müdahale* (iç.). Edt.: Didem Elitez ve Burak Gönültaş, 3. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 126-148.
- Bilican-Gökkaya, V. (2018). Kadına Yönelik Şiddetin Diğer Bir Boyutu: Flört Şiddeti (Toplumsal Cinsiyet Bağlamında) içinde A. Solak (Ed.), *Şiddet ve Sosyal Travmalar*, (ss.. 400-416). Ankara: Hegem

Yayınları.

- Bugay, A. ve Çok, F. (2015). Gençlikte Romantik İlişkilerde Şiddet ve İstismar. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği: Okul Psikolojik Danışmanı E-Bülteni*, 5, 15-19.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Parametrik Olmayan Testler, Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, (pp.145-166), 13.Baskı, Ankara, Pegem Akademi.
- Çakır-Koçak, Y. ve Öztürk-Can, H. (2019). Flört şiddeti: Tanımı, sınıflaması ve değerlendirmesi. *Türkiye Klinikleri Obstetric-Women's Health and Diseases Nursing-Special Topics*, 5(3), 43-53.
- Çemrek, F. (2020). Üniversite öğrencilerinin kadına karşı şiddet konusundaki tutum ve davranışlarının incelenmesi: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi örneği. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 5 (2), 283-96.
- Deyessa, N., Berhane, Y., Ellsberg, M., Emmelin, M., Kullgren, G. ve Högberg, U. (2010). Violence against women in relation to literacy and area of residence in Ethiopia. *Global health action*, 3, <https://doi.org/10.3402/gha.v3i0.2070>
- Fidan, F. ve Yeşil, Y. (2018). Flört şiddeti. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1),16-24.
- Flört Şiddeti: Akademide Ne Var Ne Yok?! (8 Mart 2018). Ezgi Toplu Demirtaş ile yapılan röportaj. Erişim adresi: <https://oyledegilboyle.org/2018/03/08/flort-siddeti-akademide-ne-var-ne-yok/>
- Foshee, V.A., McNaughton R.H.L., Chen, M.S., Ennett, S.T., Basile, K.C., DeGue, S. ve diğ. (2016). Shared risk factors for the perpetration of physical dating violence, bullying, and sexual harassment among adolescents exposed to domestic violence. *Journal of Youth Adolescence*, 45(4),672–686.
- Galdas, P.M., Cheater, F. ve Marshall, P. (2005), “Men and health helpseeking behaviour: literature review”, *Journal of Advanced Nursing*, 49 (6), 616-22.
- Harned, M.S., (2001). Abused women or abused men? An examination of the context and outcomes of dating violence. *Violence Vict.* 16 (3), 269-85.
- Hatipoğlu, Ü. S. (2010). *Başkent Üniversitesi Öğrencilerinde Flört Şiddeti Prevalansı Anketi* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Başkent Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı.
- Hickman, L.J., Jaycox, L.H. ve Aronoff, J. (2004). Dating violence among adolescents: prevalence, gender distribution, and prevention program effectiveness. *Trauma Violence Abuse.* 5 (2), 123-42.
- Howard, D.E. ve Wang, M.Q. (2003). Psychosocial factors associated with adolescent boys' reports of dating violence. *Adolescence*, 38(151), 519-533.
- Howard, D.E., Wang, M.Q. ve Yan, F. (2007). Psychosocial factors associated with reports of physical dating violence among U.S. adolescent females. . *Adolescence*, 42(166), 311-324.
- Jouriles, E.N., Garrido, E., Rosenfield, D. ve McDonald, R. (2009). Experiences of psychological and physical aggression in adolescent romantic relationships: links to psychological distress. *Child Abuse Negl. Jul; 33(7):451-60.*
- Kalkan, M. ve Hamamcı, Z. (2015). *Evlilik Öncesi Psikolojik Danışma*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kamimura, A., Al-Obaydi, S., Nguyen, H. ve diğ. (2015). Intimate partner violence education for medical students in the USA. *Vietnam and China Public Health*, 129, 1452-1458, 10.1016/j.puhe.2015.04.022
- Kaplan, B. (2020). Şiddetin toplumsal taşıyıcısı olarak flört şiddeti: Ankara örneği kent akademisi. *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 13(3), 526-538.
- Karagöz, Y. (2010). İlişki katsayıları ile öğrenci başarısını etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 425-446.
- Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve AMOS uygulamalı nitel-nicel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*. İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Karakurt, G., ve Silver, K. E. (2013). Emotional abuse in intimate relationships: the role of gender and age. *Violence and victims*, 28(5), 804–821. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.vv-d-12-00041>
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Bilim Kitap Kırtasiye Yayınevi.
- Kılınçer, A.S. ve Tuzgöl-Dost, M. (2013). Romantik ilişkiyi değerlendirme ölçeği'nin geliştirilmesi, *Eğitim ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 4 (1), 15-32.
- Kızmaz, Z. (2006). Okullardaki şiddet davranışının kaynakları üzerine kuramsal bir yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1),47-70.
- Koyuncu-Küttük, E., Gümüştaş, F. ve Han-Almış, B. (2018). Üniversite Öğrencisi Kızlarda Flört Şiddetinin Belirleyicileri ve Psikiyatrik Sonuçlar Açısından Flört Dışı Şiddetten Farklılıkları, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(2):217-222
- Meneghel S.H. ve Portella, A.O. (2017). Femicides: concepts, types and scenarios. *Cien Saúde Colet*, 22(9), 3077–86.
- Mihçioğur, S. ve Akın, A. (2015). Flört Şiddeti ‘Şiddetli Sevgi’. *Sağlık ve Toplum* (25/2) 9-15.
- Migliaccio, T.A. (2002). Abused husbands: A narrative analysis. *Journal of family issues*, 23 (1), 26-52.
- Murray, C. E. ve Kardatzke, K. N. (2007). Dating violence among college students: key issues for college

- counselors. *Journal of College Counseling*, 10(1), 79–89. doi:10.1002/j.2161-1882.2007.tb00008.x
- Odman, T. ve Odman, L. (2017). *Erkekler’de Şiddet Mağduru, Hikayeleriyle Erkeklerle Karşı Kadın Şiddeti*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Öngün, E. ve Ünsal, G. (2018). Üniversite yaşamında yakın ilişkiler ve istismar. *Journal of Academic Research in Nursing (JAREN) Dergisi*, (4) 1, 52-58.
- Özdere, M. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Flört Şiddetine İlişkin Tutumları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 95, Yıl: 7, 314-331.
- Resmi Gazete (20.03.2012). 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun. Sayı: 28239. Cilt: 52.
- Sarantakos, S. (2004). Deconstructing Self-Defense in Wife-to-Husband Violence. *The Journal of Men’s Studies*, 12 (3): 277-296.
- Sezer, S., Ertel, R. ve Ertel, İ. (2020). Bir iktidar ve meşrulaştırma aracı olarak flört şiddeti: Muğla Kötekli Mahallesi örneği. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 85-115.
- Shen, A.C-T., Chiu, M.Y-L. ve Gao, J. (2012). Predictors of dating violence among chinese adolescents: the role of gender-role beliefs and justification of violence. *Journal of Interpersonal Violence*. 27(6),1066-1089. doi:10.1177/0886260511424497
- Shorey, R. C., Cornelius, T. L., ve Bell, K. M. (2008). Behavioral theory and dating violence: A framework for prevention programming. *The Journal of Behavior Analysis of Offender and Victim Treatment and Prevention*, 1(4), 1-13. <http://dx.doi.org/10.1037/h0100452>
- Stets, J.E. ve Pirog-Good, M.A. (1987). Violence in dating relationships. *Social Psychology Quarterly*, 50(3), 237-246.
- Sugarman, D. B. ve Hotaling, G. T. (1998). Dating violence: A review of contextual and risk factors. içinde B. Levy (Ed.), *Dating violence: Young women in danger* (ss. 100-118). Seattle, WA: Seal Press.
- Tarı-Selçuk, K., Avcı1, D. ve Mercan, Y. (2018) Üniversite Öğrencilerinde Flört Şiddetine Maruziyet: Flört Şiddetine Yönelik Tutumların ve Toplumsal Cinsiyet Algısının Şiddete Maruziyet ile İlişkisi
- Temple, J. R., Choi, H. J., Elmquist, J., Hecht, M., Miller-Day, M., Stuart, G. L., Brem, M., & Wolford-Clevenger, C. (2016). Psychological Abuse, Mental Health, and Acceptance of Dating Violence Among Adolescents. *The Journal of adolescent health : official publication of the Society for Adolescent Medicine*, 59(2), 197–202. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2016.03.034>
- Türk, B., Hamzaoğlu, N. ve Yayak, A. (2020). Flört Şiddeti Üzerine Bir İnceleme. *Türkiye Klinikleri Adli Tıp ve Adli Bilimler Dergisi*, 17(1), 73-81.
- Uğur, S.B. ve Kılıç, A.K. (2021). Üniversite öğrencilerinin flört şiddetine maruz kalma durumları, yaklaşımları ve sosyal destek kaynakları. *Mediterranean Journal of Humanities*, XI, 293-304.
- Vural-Irmak P, İnangil D, Körpe G. (2020). Üniversite öğrencilerinin şiddete ve aile içi şiddete yönelik tutumları ve ilişkili faktörler. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 3(3), 272-279. DOI: 10.38108/ouhcd.777785
- Walker A. (1999). Gender and family relationships. Sussman MB, Steinmetz SK, Peterson G. (EDS.), *Handbook of marriage and the family içinde* (ss.439–474). New York: Plenum.
- White, J. W. ve Koss, M. P. (1991). Courtship violence: Incidence in a national sample of higher education students. *Violence and victims*, 6(4), 247-256.
- Yıldırım, S. ve Terzioğlu, F. (2018). Şiddetin farklı bir yüzü: Flört şiddeti, etkileri ve etkileyen faktörler. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 21(4), 285-292.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun tarih 24.01.2019 sayı 60263016-050.06.04-E358652 ve karar 16 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**19. YÜZYIL SONLARI VE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA DERSİM VE YAKIN
ÇEVRESİNDE DERSİM AŞİRETLERİ VE ERMENİ İLİŞKİLERİ ÜZERİNE
GENEL BİR DEĞERLENDİRME**

An General Evaluation On The Dersim Tribes And Armenian Relations In Dersim And Its Close Surroundings In The Last 19th Centuries and The Beginning Of The 20th Centuries

Erhan TAŞ¹

¹Dr. Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Genç Meslek Yüksekokulu, Bingöl, etas@bingol.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2962-7689

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
13.10.2021

Kabul/Accepted:
18.02.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1009156

Anahtar Kelimeler

Dersim sancağı, Ermeniler,
Dersim aşiretleri,
Milliyetçilik, Gasp.

ÖZ

Dersim coğrafyasında Müslümanların yanı sıra Hristiyan Ermenilerin de yaşaması sancağa din, mezhep ve ırk bakımından heterojen bir özellik kazandırmıştır. Birbirinden farklı bu gruplar yakın ilişkilere sahip olmamışsa da aralarında kitlesel çatışmalar da yaşanmamıştır. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede çıkarı olan devletlerin kışkırtmalarının etkisinde kalan Ermeniler, milliyetçilik faaliyetlerine girişerek komite eylemleri yürütmüştür. Böyle bir siyasi atmosferin oluşmasında Rusya ve İngiltere başta olmak üzere birçok devletin Vilayet-i Sitte denilen ve Dersim'in de dâhil olduğu Osmanlı topraklarında bir Ermenistan devleti kurma politikası etkili olmuştur. Sancağın coğrafi ve toplumsal özelliklerinden dolayı Osmanlı Devleti Dersim'de tam hâkimiyet kuramamıştır. Sosyal yapının en etkili bileşeni olan aşiretler, otorite boşluğundan yararlanarak silahlı çeteleri aracılığıyla gasp ve soygun eylemleri gerçekleştirmeye devam etmiştir. Aşiretlerin temel amacı maddi kazanç elde etmek olduğu için soyulabilecek mala sahip olan herkes saldırıların hedefi olmuştur. Bu da aşiret çetelerinin bölgedeki Müslümanlara ve Hristiyan Ermenilere saldırmasının temel sebebini oluşturmuştur. Arşiv belgelerine dayalı olarak hazırlanan ve sebep sonuç ilişkisini esas alan bu çalışmada, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Dersim sancağında Ermenilerle bağlantılı olarak yaşanan hadiseler ve etkileri değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Keywords

Dersim sanjak, Armenians,
Dersim Tribes,
Nationalism, Extortion.

That Christian Armenians lived in the geography of Dersim together with Muslims caused this sanjak to have a heterogeneous feature in terms of religion, sect and race. Although these different groups had not had close relations, mass conflicts had not occurred between them. However, since the second half of the 19th century, the Armenians, who were under the influence of the provocations of the states with interests in the region, engaged in nationalist activities and carried out committee actions. The formation of such a political atmosphere was affected by the policy of many states, especially Russia and England, to establish an Armenian state in the Ottoman lands, called Vilayet-i Sitte (The Six Cities), which includes Dersim. Due to the geographical and social characteristics of the sanjak, the Ottoman Empire could not establish complete dominance in Dersim. Tribes, the most effective components of the social structure, continued to carry out extortion and robbery actions through their armed gangs, taking advantage of the authority vacuum. Since the primary purpose of the tribes was to get financial gain, anyone who had property had been the target of attacks. This situation became the main reason why tribal gangs attacked Muslims and Christian Armenians in the region. This study, prepared according to archival documents and based on the cause-and-effect relationship, evaluated the events and effects experienced in connection with the Armenians in the Dersim sanjak at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.

Atf/Citation: Taş, E. (2022). 19. Yüzyıl Sonları ve 20. Yüzyıl Başlarında Dersim ve Yakın Çevresinde Dersim Aşiretleri ve Ermeni İlişkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(807-816).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Erhan TAŞ, etas@bingol.edu.tr

1. Giriş

Tarih boyunca devletlerin mücadeleleri o bölgede yaşayan toplumları doğrudan etkilemiştir. Bu çerçevede Osmanlı ve Safevi Devletleri arasındaki üstünlük mücadelesi bazı Alevi ve Ermenilerin daha güvenli bir mekân bulabilmek amacıyla Dersim'in iç kısımlarında, ulaşılması zor dağlık alanlara çekilmesine sebep olmuştur. İç Dersim denilen bu kısımda Zaza-Kızılbaş toplumun içinde, sayıları çok fazla olmayan Ermeniler, aşiret düzeninin etkisinde yaşamını devam ettirmek zorunda kalmıştır. Bunun yanında Dersim'de yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğu, Murat Vadisi çevresinde yer alan Çemişgezek, Pertek, Mazgirt, Çarsancak/Peri ile Fırat Vadisi çevresinde yer alan Arapgir, Kemaliye, İliç (Kuruçay) ve Kemah bölgesinde yaşamıştır. Bu bölgeler tarım ve ticaret açısından nispeten müsait alanlardır. Büyük bir kısmı Dış Dersim olarak adlandırılabilir olan bölgede çoğunluğu teşkil etmemekle birlikte azımsanmayacak bir nüfusa sahip olan Ermeniler, Sünni Türk, Sünni Kürt ve Alevi nüfus içerisinde yaşamaya; tarım, zanaat ve ticaret alanlarında mesleklerini icra etmeye devam etmiş ve bölge üretimine önemli katkıda bulunmuştur. Yaşadıkları coğrafyanın etkisiyle Ermeniler başta olmak üzere bu vadi bölgesinde yaşayan halk, Dersim'in diğer kısımlarına göre daha müreffeh bir yaşam sürmüş ve genellikle vergisini ödemiştir. Toplumun din, ırk ve mezhebinden ziyade, devlete karşı sorumluluklarını yerine getirme düzeyini önemseyen Osmanlı Devleti bu bölge halkını, devlete itaat eden halk anlamında "*ahali-i mutia*" olarak nitelemiştir (Gül, 2014: 244,254; Gül, 2015: 3,4).

Dersim'deki Ermenilerin büyük kısmı Sünnilerin çoğunlukta olduğu güney ve batı kısmında yaşamıştır. Dersim'in iç kısımlarına ve kuzeye gittikçe Ermeni nüfus azalmıştır (Dersim Raporu, 2011: 62). Alevilerin çoğunlukta olduğu bölgelerden Ovacık'ta Ermeni nüfusu, yok denecek kadar azken; Hozat, Nazimiye ve Pah'ta (Kocakoç) ise çok düşük kalmıştır (Gül, 2017: 91,93). Bölgede araştırma yapmak amacıyla görevlendirilen bir Ermeni rahip de raporunda Dersim'in içinde sadece beş-altı bin kadar Ermeni'nin olduğunu belirtmektedir (Yarman, 2010/II: 154). Ermeni nüfus yoğunluğunun fazla olduğu Çemişgezek kazasında bile Ermeniler toplam nüfusun yüzde 10'unu geçmemiştir (Dersim Raporu, 2011: 80).

Bölgede Müslümanlarla Ermeniler yüzyıllarca birlikte yaşamıştır. Hozat, Çemişgezek, Mazgirt, Çarsancak (Köker, 2008: 300,301; Yarman, 2010/II: 154), Koçgiri (Dündar, 2013: 115), Divriği ve Kemaliye'nin (Taş, 2016: 379) bazı köylerinde Ermeniler ile Sünni ve Alevi toplum birlikte yaşamış olmasına rağmen, inanç farklılığından dolayı genellikle bölgedeki Sünni-Alevi halk ile Ermeniler, karşılıklı olarak, birbirinden uzak durmuştur (Taş, 2015: 96). Bu anlayışın etkisiyle bölgedeki Hristiyan Ermeniler ile çoğunluğu oluşturan Alevi ve Sünni kitle arasında toplumsal yakınlaşmayı sağlayabilecek önemli etkenlerden biri olan evlilik yaşanmamıştır (Gündoğan, 2016: 165). Hristiyan Ermenilerle Müslüman toplum arasında yaşanan bu durumu yadırgamak yersiz olacaktır. Çünkü benzer ilişki tarzı aynı dine mensup olan Sünnilerle Aleviler arasında da yaşanmıştır. Şöyle ki mezhep farklılığının yanı sıra her iki grubun ve dini liderlerinin ötekileştirici ve aşağılayıcı üslubunun etkisiyle Dersim'de yaşayan Sünni ve Alevi toplum kaynaşmamış hatta birbirinden uzak durmayı tercih etmiştir (Zengin, 2020: 2557,2558).

Toplumun günlük yaşamından anlaşıldığı kadarıyla, kültürel bakımdan bölgeyi etkileyecek, geniş kapsamlı ve uzun vadeli bir Alevi-Ermeni yakınlaşması söz konusu olmamakla birlikte, yakınlaşmanın münferit örnekleri yaşanmıştır (Gündoğan, 2016: 165-174). Ayrıca aşiret yapısının ve eşkıyalık faaliyetlerinin öne çıktığı iç kısımlarda Türk ve Sünniler başta olmak üzere yabancı olarak görülenler saldırıya uğramadan Dersim içlerine giremezken, sıradan bir Hristiyan veya Ermeni tüccar rahatlıkla Doğu Dersim içlerine girerek, uzun süre orada kalmış ve ticaret yapabilmıştır. Karşılıklı menfaat bağlamında aşiret ağaları ile ilişkilerini geliştiren bu kişiler, aşiretler tarafından korunmuştur (Karabekir, 2004: 88; Yılmazçelik, 2010: 174). 19. yy sonu ve 20. yy başlarında bazı Dersim aşiretleri veya aşiret reisleri Ermeni gruplar ile şahsi menfaat veya çeşitli siyasi amaçlar çerçevesinde geçici ittifaklar kurmuştur. Fakat bu durumu toplumun geneline teşmil etmek yanıltıcı olacaktır. Çünkü her iki toplumun sahip olduğu dinî ve kültürel özellikler ile coğrafi şartlar böyle bir ittifaka engel olmuştur. Aleviler ile Ermeniler arasında toplumun çoğunluğunu kapsayan uzun vadeli ittifakların kurulamadığını, uzun yıllar bölgede Kürt-Ermeni ittifakı kurmak amacıyla faaliyet yürüten Baytar Nuri de belirtmiştir (Dersimi, 2014: 54-58).

1878 Berlin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak yaşayan Ermenilerin meselesine uluslararası bir sorun niteliği kazandırılmıştır. Bunda Rusya ve İngiltere'nin faaliyetleri özellikle etkili olmuş, antlaşmanın 61. maddesine göre Ermenilerin yaşadığı altı ilde (Vilayet-i Sitte) ıslahat yapılması şart koşulmuştur. Bu şart altı ilde biri olan Elazığ'a bağlı Dersim'de yaşayan Ermenileri de kapsamıştır. Bununla birlikte Sultan II. Abdülhamid, Dersim aşiretlerinin Ermenilere yönelik yapacağı herhangi bir saldırının uluslararası alanda devlete sorun yaşatacağının farkındadır (Yakut, 2014: 98; Badem ve Yıldırım, 2014: 173). Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni diğer devletlerle karşı karşıya getirebilecek olan muhtemel sorunların önlenmesi için bazı tedbirler alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu amaçla hazırlanmış olduğu raporda, Dersim'in konumu için

“Vilayat-ı Sitte'nin kalbgâhında” (Gündoğdu ve Genç, 2013: 114) tabiri kullanılmıştır. Neticede bu çerçevede başlatılmış olan Anadolu ıslahatı Dersim'i de kapsamıştır.

Osmanlı Devleti'ni ve bölgede yaşayan halkı etkileyen siyasi olaylar Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkmıştır. Fakat sancağın genelini etkileyen asayiş hadiseleri siyasi hadiselerden bağımsız olarak çok önceleri ortaya çıkmış ve süreklilik göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin tam anlamıyla hâkimiyet kurmadığı Dersim'in büyük bir kısmının aşiretlerden oluşması ve bu aşiretlerin birçok nedenden dolayı silahlanması sancağın asayiş ve huzurunu olumsuz etkilemiştir. Coğrafi şartlardan dolayı Tarım ve hayvancılığın ihtiyaçları karşılayacak düzeyde yapılamamasının etkisiyle geçim darlığı çeken bu aşiretler çevre toplumlara saldırarak gasp ve soygun yoluyla elde ettikleri mallarla geçimlerini sağlamaya çalışmıştır. Bu da bölgede yaşayan Müslümanlar gibi Ermenileri de aşiretlerin hedefi hâline getirmiştir. Diğer taraftan Ermeniler arasında ulusçuluk yaygınlaştırılmış ve bu çerçevede komite eylemleri gerçekleştirilmiştir. Bu eylemler, sancakta yaşayan halkı olumsuz etkileyen birçok olayın yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

2. Ermenilerden Kaynaklanan Hadiselerin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi

Anadolu'nun doğusunda kendi menfaatleri doğrultusunda faaliyet yürüten devletlerin bölgeyi daha iyi tanınması gerekiyordu. Bu devletler Berlin Antlaşması'ndan sonra amaçları çerçevesinde daha faal bir şekilde çalışmaya başladı. 19. yüzyılın sonlarına doğru Rusya, bölgedeki konsolosları¹ ve Ermeni Antranik gibi seyyahlar vasıtasıyla Dersim aşiretleri ve Dersim Ermenilerini tanımaya ve onlar üzerinde etkili olmaya yönelik girişimlerde bulundu. İngiltere ise bölgede görevlendirdiği konsolosları vasıtasıyla sancakta etkili olmaya çalıştı. İngiliz askeri konsolosları Albay Everett ve Chermiside yaptıkları araştırmalar neticesinde, Dersim Kürtleri ile Ermeniler arasında bir ittifak oluşturulabileceği sonucuna vardı (Yakut, 2014: 99). Ayrıca Amerikalı ve İngiliz misyonerler de bölgeyi tanımaya çalışarak çeşitli raporlar hazırladı.

Devletlerden aldığı desteğe güvenen Ermeni kilisesi, Ermenilerin haklarını bahane ederek bölgede siyasi amaçlı faaliyetler yürüttü. 1878 Berlin Antlaşması sürecinde İstanbul Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Dersim de dâhil olmak üzere Erzurum ve çevresindeki Ermenilerin durumunu tespit etmek amacıyla görevlendirdiği üç rahibi bölgeye gönderdi. Bu üç rahibin gizli vazifelerinden birisi de Dersim bölgesindeki Kürtlerle Ermeniler arasında ittifak yollarını araştırmak ve bunların ittifak halinde Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesini sağlamaktı. Raporları Yarman tarafından yayınlanan üç görevlinin bu üç rahip olduğu değerlendirilmektedir (Badem, 2013: 153; Yarman, 2010/I: 13-). Bu bağlamda kilise ile koordineli bir şekilde hareket eden Ermeniler, faaliyetlerini yürütürken kiliseleri ve kilise okullarını karargâh olarak kullandı (Öztürk, 1984: 22; Gürçan, 2016: 240). Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmeye devam etmesi ve asayişini sağlayamaması Osmanlı'nın hâkimiyet alanını daraltırken, mevcut şartlardan istifade eden Ermeni kilisesi faaliyetlerini arttırarak hareket sahasını genişletmeye devam etti.

Dersim'de aşiret eşkıyasının ve bazı beylerin saldırıları gibi mutad asayiş hadiseleri dışında Ermeniler ile bölgenin diğer halkı arasında 19. yüzyılın son çeyreğine kadar önemli bir sorun yaşanmamıştır. Fakat misyoner okullarının dil, din ve milliyetçilik temalı (Şahin, 2005: 187-193) bilgilendirme ve kışkırtma faaliyetlerinin yanı sıra devletlerin bahsedilen kışkırtma faaliyetleri sonucunda bölgede Ermenilerden kaynaklı veya Ermenilere yönelik önemli hadiseler yaşanmaya başlamıştır. Özellikle dönüm noktası olan 1878 Berlin Antlaşması'yla birlikte Ermenilerin ve diğer Hristiyanların bir kısmı Osmanlı toprakları üzerinde yayılcı bir politika izleyen devletler için kullanışlı birer araç haline gelmiştir. Böylece Ermenilerden kaynaklanan hadiseler siyasi bir mahiyet kazandırıldığı için yaşanan hadiseler sıradan birer asayiş hadisesi niteliğini aşarak, siyasi kaynaklı ve organize komite/çete faaliyetlerine dönüşmüştür.

İngiltere ve diğer devletlerin Rusya ile eş zamanlı olarak Ermeni meselesine müdahil olmasıyla politikaları çatışan bu devletlerin, Ermenileri destekleme ve yönlendirme faaliyetleri hız kazanmıştır. Bunun etkisiyle Dersim ve çevresinde de Ermeniler çete faaliyetlerine başlamıştır. Bu da Ermenilerden kaynaklanan hadiselerin artarak devam etmesine zemin hazırlamıştır.

Bölgedeki Ermeni komite faaliyetlerinde genel olarak Kuruçay (İliç), Erzincan, Divriği ve Arapgir merkez olarak kullanılmıştır (Kemali, 2013: 128).² Özellikle Kuruçay'da yaklaşık 400 haneden oluşan bir Ermeni köyü olan Armudan, çete faaliyetlerine ve bölgede çıkan birçok asayiş hadisesine merkezlik yaparak Dersim'i doğrudan etkilemiştir (Hayreni, 2015: 147,149,374).³ Dersim çevresinde yer alan bu merkezlerde örgütlenmiş olan Ermeni çeteleri, Dersim'e gönderdikleri adamları vasıtasıyla, Dersim'deki Alevi ve Ermenileri kışkırtma girişimlerinde bulunarak Dersim'in huzur ve düzenini bozmaya çalışmıştır.

¹BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 51, G.N. 37 (2.1).

²BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 92, G.N. 31 (1.1).

³BOA. Fon BEO., D.N. 201, G.N. 15051. (5.1).

Ermeni komiteleri bölgedeki Ermenilerin yanı sıra aşiretleri de yönlendirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede 1880'li yıllarda Harput ve Erzurum merkezli Ermeni komiteleri Dersim aşiretlerini etkilemek için çok çaba sarf etmişse de Dersimliler padişaha bağlılıklarını belirterek Ermenilerin kışkırtmalarına kapılmamıştır.⁴ Fakat bölgede yürütülen çete faaliyetleri zamanla netice vermeye başlamış ve çeteler bölgedeki bazı aşiret reisleri tarafından desteklenmiştir. Bu da bölgede birçok hadisenin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bu hadiselerin bir kısmını sıralamak yararlı olacaktır.

1891 yılında Arapgir merkezli Ermeni komitesine mensup oldukları değerlendirilen 5 kişi Çemişgezek bölgesinde kendilerine yakın gördükleri Kürtleri kışkırtmak amacıyla çeşitli faaliyetler yürütmüştür. İdarecilerle iletişim halinde olan ve durum hakkında bilgilendirilmiş olan Diyab Ağa, fikirlerini benimsemiş görünerek bu kişileri misafir gibi ağırlamıştır. Diyab Ağa, çete mensuplarının amaçları, ellerindeki silah miktarı ve bombaları kullanacak üyelerin isimleri hakkında kesin bilgiler elde ettikten sonra çete mensuplarını yakalatmış, üzerlerindeki silah ve evraklarla birlikte vilayete göndermiştir.⁵

Erzincan'da Armenagan ve Hınçakyan örgütlerinin kurulduğu dönemde Kuruçay Armudan köyü ve çevresinde etkili olan Haçi Kalusd çetesi 1892 yılında kendilerini yetkililere ihbar eden Ömer Pehlivan adlı bir kişiyi boğmuş ve cesedini gazyağı ile yakmıştır. Yapılan tahkikat sonucunda bu olayla bağlantısı olduğu tespit edilen 23 kişi yakalanmış ve yargılanmıştır. Daha sonra da çete mensupları, kendilerini ihbar eden Serkis ve Sirob adlı Ermeni vatandaşları katletmiştir. Bu durum soruşturmanın genişleyerek devam etmesine zemin hazırlamıştır. Neticede jandarmanın olaylardaki pasifliğine rağmen cinayetleri işleyen çete mensuplarının bir kısmı daha yakalanmıştır (Aktaş ve diğerleri, 2001: 16; Hayreni, 2015: 147,149).⁶ Ermeni milliyetçiliğinin erken dönemini oluşturan bu süreçte, Ermeni halkının bir kısmının çete faaliyetlerini desteklemediği ve bu faaliyetlere karşı çıktığı için Ermeni çetelerinin zulmüne uğradığı anlaşılmaktadır.

Kendi dini liderlerinden destek alan ve amaca ulaşmak için her yolu mübah gören Ermeni çetesi, tanınmamak ve gerçekleştirdiği eylemlerden Müslümanların sorumlu tutulmasını sağlamak amacıyla Laz, Gürcü ve Kürt kıyafeti giymiştir. Bu çerçevede çete üyeleri Laz kıyafetleri giyerek Refahiye kaymakamının yolunu kesmiş ve eşyalarını gasbetmiştir (Aktaş ve diğerleri, 2001: 16,17; Taş, 2016: 380,382).⁷ Bölgede etkin bir şekilde eylem gerçekleştiren Haçi Kalusd izini kaybettirecek bir süre Ermenilerin içerisinde yaşamış daha sonra da Dersim eşkıyasından bir süre önce askerle çatışmaya girmiş olan Süleyman Çavuş'a sığınmış ve kışı onun koruması altında geçirmiştir. Bir iddiaya göre de Koçoğlu Ahmet Ağa'ya sığınmıştır (Hayreni, 2015: 148).⁸ Şu da belirtilmelidir ki bu kişiler aynı aşiretin ağalarıdır. Askeri birimler takibe devam etmiş neticede çete üyeleri, döndükten sonra 1893 yılında yapılan askeri harekât sonucunda Armudan yakınlarında bir mağarada yakalanmıştır.⁹ Böylece bölgedeki yolun güvenliği geçici bir süre de olsa sağlanmıştır.

Komite mensubu olduğu anlaşılan 3 Ermeni 1892 yılında Koçuşağı Aşireti içerisine girerek aşireti kışkırtmıştır (Bu kişilerin Haçi Kalusd ve arkadaşları olması muhtemeldir). Bunlarla aynı amacı güden 28 kişinin de Çemişgezek taraflarında faaliyet yürüttükleri haber alınmış, bahsedilen 31 kişinin yerlerinin tespiti ve yakalanmaları için tedbir alınmıştır.¹⁰ 1892 yılında yaşanan diğer bir hadise de papaz Ohan adlı bir Ermeni ile ilgilidir. 1892 yılında Kemaliye'de papaz olarak bilinen ve komite mensubu olan Ohan'ın toplumsal düzene zarar veren benzer faaliyetleri tespit edilince Ohan bölgeden uzaklaştırılmıştır (Taş, 2016: 385).

1891 yılında Koçuşağı Aşireti üzerine yapılan askeri harekâta, askere karşı büyük bir başarı elde eden Koçuşağı Aşiret reisi Süleyman Çavuş'un¹¹ ve Koçuşağı Aşireti'nin 1892 yılında bazı Ermenilerle yakın ilişki içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Herhangi bir akrabalık bağı tespit edilmemesine rağmen Ermenilere yönelik bu geçici desteğin bazı gerekçeleri olmalıdır. Koçuşağı Aşireti'nin devlete (hâkim otoriteye), yetkililere olan muhalefeti ve maddi kazanç elde etme düşüncesi bu desteğin muhtemel gerekçeleri olarak değerlendirilmektedir.

Bilindiği üzere bu dönemde sistematik hareket eden Ermenilerin faaliyetleri sadece Dersim'le sınırlı kalmamıştır. İstanbul doğumlu bir öğretmen olan, Osmanlıca, Ermenice, Fransızca, İtalyanca kısmen de Rumca ve İngilizce bilen Mihran Damadyan adlı 31 yaşındaki Ermeni yakalandıktan sonra 23 Şubat 1894'te önemli bilgiler vermiştir. Buna göre, Arapgir, Dersim ve Sivas'ta asayişle alakalı hadiseler meydana gelince, Hınçak gazetesi bu olayları, Müslümanlarla Ermeniler arasında gizli bir ittifak neticesinde ortaya çıkmış gibi haber yaparak propaganda yoluna başvurmuştur. Hınçak gazetesi bu şekilde haber yapmakla, o sırada

⁴BOA. Fon Y.PRK.MYD., D.N. 1, G.N. 74 (1.1).

⁵BOA. Fon Y.A.HUS., D.N. 249, G.N. 50 (5.1).

⁶BOA. Fon BEO., D.N. 37, G.N. 2744 (4.1).

⁷BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 92, G.N. 31 (1.1).

⁸BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 92, G.N. 31 (1.1).

⁹BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 92, G.N. 31 (1.1).

¹⁰BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 84, G.N. 67 (3.1).

¹¹BOA. Fon İ.DH., D.N. 1244, G.N. 97466 (1.1).

Ermenilerin en büyük düşmanı olarak gördükleri Sultan II. Abdülhamid'e karşı muhalifleri birleştirmeyi hedeflemiştir (Karacakaya ve diğerleri, 2007: 19-37).

Mayıs 1895'te kilise tarafından gönderilmiş olan bazı Ermeniler, devlet menfaatini gözetmeyen ve görevlerini suistimal eden memurların da etkisiyle Dersim'de aşiretleri kışkırtmaya çalışmıştır.¹² Aynı dönemde Kemah çevresinde, Erzincan Ermeni komitesi ile bağlantılı olarak hareket eden Keri liderliğindeki Ermeni çetesi çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Sosyal düzene zarar veren eylemler gerçekleştiren bu çete mensuplarına karşı yapılan askeri harekât neticesinde çete dağıtılmıştır (Hayreni, 2015: 152,153). Bu dönemde askeri güçler Ermeni çetelerle mücadelede yetersiz kalmış, çete mensubu Ermeniler ise kendilerine destek olmayan Ermeni halkını cezalandırdıkları gibi, Müslümanlara karşı adam öldürmek, yol kesmek, soygun yapmak gibi cürümler işlemeye devam etmiştir.

Yargılama ve cezalandırmaların yetersiz olmasından dolayı Müslümanların bir kısmı çetelere karşı güç kullanarak mücadele etmiş,¹³ bu durum yeni hadiseleri beraberinde getirmiştir. Kasım 1895'te Ermeni saldırılarına karşı kendilerini silahla savunmak için harekete geçen Koçuşağı, Abbasuşağı, Karaballı, Kangozade, Laçınuşağı, Bahtiyaruşağı gibi bazı aşiretlerin liderleri Ermenilere zulmetmekle suçlanınca, bu aşiretlerin reisleri İstanbul'a telgraf göndererek suçsuz olduklarını iddia etmiştir.¹⁴ Bu hadiselerin yaşanmasında bölgede yaşanan kıtlığın ve aşiretlerin gerçekleştirdiği gasp eylemlerinin etkisi anlaşılmalıdır. Diğer yandan kısa bir süre önce bazı komiteci Ermenileri koruyarak onlara destek sağlayan Koçuşağı Aşireti'nin, aşiret reisleri değişmemiş olmasına rağmen 1895 yılında Ermenilerle mücadele halinde olması, aşiretlerin ilişkilerindeki değişkenliği göstermiştir.

Devlet otoritesinin iyice zayıfladığı 1890-1895 yıllarında adam kaçırmak, yol kesmek, tehdit etmek, adam öldürmek çeteler için sıradan eylemler haline gelmiştir. Kuruçay çevresinde Ermeni çetelerinin kendilerine karşı çıkan Müslüman ve Ermeni halkı tehdit ederek veya öldürerek sindirmesi büyük korku ve güvenlik endişeleri yaşanmasına sebep olmuş, korkuya kapılan halk, Ermeni çeteleri ihbar edemez duruma gelmiştir (Öztürk, 1984: 22). Halk bir taraftan gasp ve soygun amacıyla kendilerine saldıran aşiretlerin baskısı altında ezilirken, diğer taraftan da bazı bölgelerde Ermeni çetelerinden baskı ve zulüm görmüştür. Bu durum devleti tedbir almaya zorlamışsa da tedbirlerden sonuç alınamamıştır. Bu süreçte devlet öncelikle aşiret zulmünü ortadan kaldırmak istemiş fakat Ermenilerin mevcut vaziyeti ve eylemleri bunu da engellemiştir. Nitekim 1896-1899 yıllarında 20 taburla Dersim üzerine yapılması düşünülen askeri harekât, Rus tehdidinin yanı sıra çevre illerde yaşanmakta olan Ermeni hadiselerinden dolayı, Müslümanlar arasında yaşanacak olan bir çatışmanın Ermeni gayelerine hizmet edeceği düşüncesi ile Zeki Paşa'nın talebi doğrultusunda ertelenmiştir (Gündoğdu ve Genç, 2013: 114-119; Dersim Raporu, 2011: 162-165). Şartlar gereği alınan bu karar, bölgede yaşanan kargaşanın ve aşiret saldırılarının devam etmesine sebep olmuştur.

Haziran 1901'de Ermeni komiteciler Dersim sancağında bir isyan çıkarmaya çalışmıştır. Dersimli bazı aşiret reisleri de şahsi menfaatleri için komite mensubu Ermenileri koruyarak, devletin faaliyetlerinden bunları haberdar etmiştir.¹⁵ Bu dönemde isyan halinde olan Kuzican (Pülümür) aşiretleri arasında bir papazın ve birkaç Ermeni'nin de olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine bölgeye askeri harekât yapılması düşünülmüş fakat itaat halinde olan aşiretlerin de isyan etmesine sebep olabileceği endişesiyle askeri harekât ileriki bir zamana ertelenmiştir.¹⁶

1903 yılında Dersim'de Ermenilerle alakalı birçok hadise yaşanmıştır. 4. Ordu Komutanı Zeki Paşa, yaptırdığı araştırma sonucunda eşkıyalık yapan bazı Ermenilerin Pülümür'deki Şeyh Hasan anahiyesinde eşkıyalıkla meşhur 12 köye sığındığını tespit etmiştir.¹⁷ Aynı dönemde Batum'da bir toplantı yapan Ermeniler, bölgede bazı karışıklıklar çıkarmayı planlamış ve bu amaç çerçevesinde aşiretlerden istifade etmek için Dersim'e gönderdikleri Ohanesyan sayesinde Dersim'deki bazı aşiret liderlerinin desteğini kazanmıştır. Ayrıca ele geçirilen Ermenilere ait bir mektupta, Dersim'de Ermeni gizli görevlisi Ohanesyan'ın bazı aşiret mensupları ile birlikte yakalandığı fakat aşiret mensupları tarafından ifşa edilmediği için onun da Kürt zannedildiği ve serbest bırakıldığı anlaşılmıştır. Bu durumun sorulması üzerine Dersim Mutasarrıflığı iddiaları kabul etmemiş, aşiret mensubu ve Ermenilerden hiç kimsenin yakalanmadığını ve iddianın yalan olduğunu kesin bir dille belirtmiştir.¹⁸ Muhtemelen gelen telgrafla vaziyeti fark eden Dersim Mutasarrıflığı hatasını gizlemek amacıyla durumu inkâr etme yoluna gitmiştir.

¹²BOA. Fon Y.PRK.ZB., D.N. 15, G.N. 79 (1.1).

¹³1895'lerde Dersim ve çevresinde çete faaliyetleri yürüten Ermenilerin isimleri, faaliyetleri ve yargılama süreçleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Aktaş ve diğerleri, 2001: 16-39.

¹⁴BOA. Fon HR.TH., D.N. 165, G.N. 48 (1.1).

¹⁵BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 170, G.N. 33 (1.1).

¹⁶BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 170, G.N. 33 (2.1).

¹⁷BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 198, G.N. 38 (1.1).

¹⁸BOA. Fon HR.SFR.04, D.N. 223, G.N. 76 (7.1/8.1/9.1/10.1/11.1).

1908 yılında bazı Dersim aşiretlerinin ittifak halinde isyan hazırlığı yaptıkları bir dönemde, dışarıdan silah ve cephane temin edebilmek amacıyla bazı Ermenilerden yardım aldıkları tespit edilmiştir (Dersim Raporu, 2011: 176; Sevgen, 1999: 74).¹⁹ Bundan sonraki süreçte de Ermenilerin bölgedeki faaliyetleri devam etmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın bölgeyi işgal etmesi ve daha sonra da güç kaybederek bölgeden çekilme sürecinde Rusya ile birlikte hareket eden Ermenilerden kaynaklanan birçok hadise yaşanmıştır.²⁰ Bu durumun farkında olan Osmanlı Devleti ise sürekli tedbir almaya çalışmıştır ki Tehcir Kanunu da bu tedbirlerden biridir.

3. Ermenilere Yönelik Saldırıların Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi

Halkı dinî niteliklerine göre sınıflandıran Osmanlı Devleti'nde farklı dinden toplulukların varlığı kültürel çeşitlilik ve zenginlik olarak değerlendirilmiş ve bu toplumlar yasalarla korunmuştur. Fakat bu uygulama Dersim gibi devlet otoritesinin zayıf olduğu bölgelerde güvenlik zafiyetinin oluşmasını ve eşkıya saldırılarını engelleyememiştir. Çünkü Dersim'de aşiret mensuplarının büyük bir kısmı, coğrafi şartların ve yerleşik kültürün etkisiyle, gelir getiren herhangi bir işle meşgul olmamış; günlük ihtiyaçlarını gasp, talan ve soygun eylemleri sonucunda elde ettikleri mallarla karşılamıştır. Bunu yaparken de din, mezhep ve ırk ayrımı gözetmeksizin, üretim yapan ya da nispeten geliri olan savunmasız Müslüman, Türk, Kürt, Zaza ve Ermeni toplumunu hedef almıştır (Ercoşkun, 2007: 192; Gül, 2015: 17).

İklim ve coğrafi şartların da etkisiyle devlet, Dersim sancağının kuzey ve kuzeydoğu kısmında tam anlamıyla hâkimiyet kuramamıştır. Bundan istifade ederek başına buyruk hareket eden bazı aşiretler Müslüman köylerine yaptıkları gibi civardaki Hristiyan Ermeni köylerine de sürekli gasp ve soygun amaçlı saldırılarda bulunmuş, Ermeniler bu durumu yönetime şikâyet ederek saldırıların önlenmesini talep etmiştir. Hükümet de askerî tedbirler olarak Ermeni köylerini aşiret baskınlarına karşı korumaya çalışmıştır. Sürekli yaşanan aşiret saldırılarını önlemekte yetersiz kalan yetkililer, saldırılardan korunabilmeleri için Dersim Ermenilerinin bir kısmına silah dağıtmış ve bu yolla kendilerini saldırgan aşiretlerden korumalarını sağlamak istemiştir (Gül ve Özdemir, 2014: 194).

1890 yılında Dersim Kürtlerinin Ermenilere zulmettiğine dair şikâyetlerde bulunulmuştur. Yapılan araştırmada anlaşmazlığın, aşiretlerin tavırlarının yanı sıra Ermenilerin yıllar önce yaşanmış hadiseleri yeni olmuş gibi şikâyet etmelerinden ve meselenin aslı öğrenilmeden Dersimlilerin yargılanmasından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.²¹

Eşkıyalık saldırıları 19. yüzyıl sonlarına doğru Dersim genelinde dikkat çekici bir oranda artmıştır. Bu durum Ermeni köylerine karşı yapılan saldırılar için de geçerli olmuştur. 1893 yılında bölgede yaşanan kıtlık sürecinde Dersim ve Ovacık'ta yaşayan eşkıya çeteleri, Kemah'ta bulunan Müslüman köylerinin yanı sıra çevredeki Ermeni köylerine de saldırmıştır. 1895 yılında eşkıyanın saldırdığı bazı Ermeni köylerinde açlık sıkıntısı yaşanınca, devlet bu köylere yardım etmek zorunda kalmıştır (Gül, 2015: 16,17). Saldırlardan ve evlerinin yakılıp yıkılmasından dolayı 7-8 bin civarında Ermeni'nin Harput'a sığınmış olduğu Kasım 1895'te 3000 kadar silahlı Dersimli, göç etmiş olan Ermenilere saldırmak amacıyla Harput'a yönelmiştir. Yetkililer tarafından yapılan nasihat ve uyarılardan sonra Dersimlilerin geri dönmesi sağlanmıştır. Devlet göç etmek zorunda kalan bu Ermenileri köylerine yerleştirmeye çalışmıştır.²² Hatta bu dönemde Hristiyanların Çarsacak bölgesindeki Müslüman ahaliden zulüm gördüğü yönünde yapılan şikâyetler yöneticiler tarafından bizzat araştırılmıştır. Bu çerçevede Dersim Mutasarrıfı Hüseyin Şükrü Paşa Çarsacak'a giderek durumu yerinde tahkik etmeye çalışmıştır.²³ Osmanlı Devleti bu dönemde hem kanunların gereği olarak halkının huzur ve güvenliğini sağlamak hem de azınlık haklarını gerekçe göstererek yapılabilecek dış müdahaleyi önlemek amacıyla Ermenilerin şikâyetlerini dikkate almış ve Ermeni vatandaşlarının sorunlarını çözmeye çalışmıştır.

Dersim'de silahlı ve saldırgan aşiretlerin karşılaştıkları zafiyetleri fırsata dönüştürdükleri anlaşılmaktadır. 1895 yılı Aralık ayında Pertek nahiyesinde görev değişimi sırasında nizamiye bölüğünün, gelecek olan askerî birliği beklemeyip erken çıktığını haber alan Abbasuşağı Aşiretinden Zeynozade Süleyman Ağa ve çetesi, yanına aldığı Palu Aşireti ile birlikte Pertek nahiyesindeki Ermeni mahallesini yağmalamıştır. Olayın haber alınmasından sonra bazı askerî tedbirler alınmıştır.²⁴ Eylül 1896'da Kemaliye'de bazı hadiselerin yaşandığı

¹⁹BOA. Fon Y.MTV., D.N. 312, G.N. 127 (1.1).

²⁰I. Dünya Savaşı ve sonrası Ermeni faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Taş, 2021: 189 vd.

²¹BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 61, G.N. 17 (1.2/3/5).

²²BOA. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 108, G.N. 47 (2.1).

²³BOA. Fon Y.PRK.UM., D.N. 32, G.N. 108 (2.1).

²⁴BOA. Fon Y.A.HUS., D.N. 342, G.N. 95 (2.1).

sırada saldırıya geçen Dersim aşiretleri 400'den fazla Ermeni'yi öldürmüştür.²⁵ 1899 yılında Ovacık ve Dersim'in farklı bölgelerindeki eşkıya Erzincan yönündeki Ermeni köylerine saldırmıştır (Gül, 2015: 17). Saldırıların sıklaştığı bu süreçte aşiret eşkıyasının eylemlerinin etkisiyle endişeye kapılan birçok Ermeni, köyünü terk ederek başka yere göç etmek zorunda kalmıştır.

1890'lı yıllarda Dersim aşiretleri tarafından Ermenilere yönelik olarak yoğun bir şekilde yapılan saldırıların yağma ve soygun amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu köy yağmaları sırasında aşiretler yağmaladıkları malları kendi köylerine taşıyabilmek için zaman zaman kadınları ve çocukları da beraberinde götürmüştür. Bütün bu hadiseler yaşanırken köylerini terk ederek kaçmak zorunda kalan Ermenilerin bir kısmı, Harput'taki idari makamlara ve Harput Amerikan Misyoner Koleji'ne sığınmıştır (Kieser, 2005: 243,284,285).

1890'lı yıllarda Anadolu genelinde ve Dersim'de kışkırtmaların ve artan milliyetçiliğin etkisiyle Ermenilerden kaynaklanan ve büyük bir kısmı siyasi nitelikli birçok hadise yaşanmıştır. Bu dönemde Ermenilere yönelik birçok saldırı da yaşanmıştır. Dersim'de Ermenilere yönelik yapılan saldırıların siyasi yönü tespit edilememekle birlikte, 1884 yılına ait Mamuratülaziz salnamesinde Elazığ ve Kemaliye başta olmak üzere Ermenilerin yaşadığı yerlerde; 1907 yılına ait Mamuratülaziz salnamesinde Çemişgezek, Mazgirt, Çarsacak gibi Ermenilerin yoğun olduğu kazalarda belediye dairesi dâhil çeşitli meclis ve komisyonlarda Ermeni vatandaşların da görev yaptığı görülmektedir (Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi, H. 1301/ 1325). Benzer bilgiler Ermeni seyyah Antranik'in çalışmasında da yer almaktadır (Antranik, 2014: 102,110). Ermenilerle olumlu ilişkilerin devam ettiğini kanıtlayan bu durum, 1895'lerde Elazığ-Dersim çevresinde Ermenilere yönelik siyasi, dışlayıcı genel bir tavrın ve siyasi nitelikli kitlesel katliamların olmadığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Devlet yetkilileri bir taraftan aşiretleri kontrol altına almaya çalışırken diğer taraftan mağduriyet yaşayan halkın maruz kaldığı problemleri gidermeye çalışmıştır. Bu bağlamda 1908 yılında Dersim'in batı kısmında başlayan ve aşiretler arasında kurulan ittifak sonucunda doğu kısmına da yayılan bir isyan yaşanmıştır. Bunun üzerine isyan eden aşiretlere karşı askeri harekât düzenlenmiştir. Fakat harekât esnasında Pülümür'ün Tanzik köyünde yaşayan Ermenilere ait evlerin bir kısmı da zarar görmüştür. 1909 yılında Bakanlar Kurulu tarafından bir karar alınarak, 1908 harekâtı sırasında Ermenilerin zarar gören evlerinin tamir edilmesi için hazine tarafından 12500 kuruş verilmesi uygun görülmüştür.²⁶

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı sınırlarında görülen geçici düzen ve huzur ortamı Dersim'de de hissedildi hatta Meşrutiyet'ten sonra sancaktaki suçluların büyük bir kısmı affedildi. Aşiret mensupları daha önce yaptıkları gibi affi suistimal ederek çevreye karşı gerçekleştirdikleri saldırılara devam etti. Merkezi otoritenin genel olarak zayıflamış olmasının yanı sıra savaşların devam etmesinin de etkisiyle devletin yetersiz kaldığı bu dönemde bazı aşiretler Dersim, Erzincan, Malatya, Sivas ve Erzurum'u da kapsayan geniş bir sahada Müslüman ve Ermeni köylerine yönelik gasp/soygun amaçlı saldırılarını arttırdı. Bu da toplumda büyük kargaşa ve huzursuzluklar yaşanmasına sebep oldu (Akyürekli, 2010: 39; Gül ve Özdemir, 2014: 221). Ferhaduşağı Aşireti reisi Diyab Ağa'nın genel manada Ermenilere mesafeli durduğu ve Ermenilerin çete faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti'ne hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Nihayetinde kendisi bir aşiret reisi olduğu için zaman zaman kanun dışı yollara başvurduğu da bilinmektedir. Nitekim 1913 yılında Diyab Ağa Germiri'deki Ermeni manastırı Surp Nişan'ın arazisini gasbedince Ermeniler tarafından şikâyet edildi²⁷ ve olay mahkemeye intikal ettirildi.

Alevi Dersim aşiretlerinin ve geneli Sünni olan Çarsacak beylerinin zaman zaman Ermenilere kanun dışı muamelelerde bulunarak, sancağın huzur ve düzenine zarar verdikleri bilinmektedir (Hayreni, 2015: 66). Bu saldırı eylemleri yalnızca sancak sınırları içerisinde yaşayan Ermenilere karşı yapılmayıp, bölgede yaşayan Türk, Kürt ve Zaza alt kimliğine sahip Müslüman toplumlara karşı da yapılmıştır (Antranik, 2014: 158,159; Gül ve Özdemir, 2014: 188). Hatta belli ailelere mensup reisler tarafından yönetilen silahlı aşiretler kendi aralarında da daima çatışma ve mücadele halinde olmuştur.

4. Sonuç

Dersim sancağı ve çevresinde yaşayan Müslümanlarla Ermeniler arasında din farklılığından dolayı çok yakın ilişkiler kurulmasa da keskin bir ayrımın olmadığı tespit edilmiştir. Hatta köylerin yakın veya iç içe olduğu kısımlarda her iki toplum belli düzeyde ilişki kurmuş, özellikle Ermenilerin mahir olduğu sanatsal üretim alanlarında ticari ilişkiler daha da gelişmiştir. Fakat Rusya ve İngiltere başta olmak üzere diğer devletlerin 19. yüzyıl sonlarında kiliseler ve okullar aracılığıyla Ermenileri kışkırtması, Ermeni ulusalcılığını körüklemiş ve Ermeniler Anadolu'nun birçok bölgesinde yaptıkları gibi Dersim çevresindeki ilçe ve köylerde komiteler

²⁵BOA. Fon MV., D.N. 89, G.N. 35 (1.2).

²⁶BOA. Fon MV., D.N. 134, G.N. 32 (1.2).

²⁷BOA. Fon DH.H., D.N. 49, G.N.76 (3.12).

kurarak siyasi faaliyetler yürütmüştür. Bu durum bölgede yıkıcı sonuçlar doğuran birçok olayın yaşanmasına, insanların öldürülmesine ve büyük maddi kayıplara sebep olmuştur.

Devletler özellikle 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra aşiretlerin yanı sıra bölgedeki Ermenilerle ilişkilerini geliştirerek etkili olmaya çalışmıştır. Bu durum hem Ermenilerin hem de bölgedeki aşiretlerin kışkırtılmasına ve bununla bağlantılı hadiselerin yaşanmasına neden olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, Dersim'de uygulamak istediği strateji ve planlarda Ermenileri göz önünde bulundurmamak zorunda kalmıştır.

Bölgedeki Müslüman toplum, zamanla oluşan siyasi iklimin etkisiyle Ermenilere karşı eski dostane bakışını zayıflatmış olsa da Ermenilerin geneline yönelik yani Ermenilik kimliğine karşı topyekün siyasi bir mücadeleye girmemiştir. Bunun yanında Dersim'deki bazı aşiretler mutat olarak yaptıkları eşkıyalık faaliyetlerine devam etmiştir. Aşiret saldırılarında herhangi bir sınırlayıcı durum ya da ölçü olmadığı için Ermeniler de Sünni ve Alevi toplum gibi eşkıyanın hedef kitlesini oluşturmuştur. Böylece Dersim'de Ermenileri de kapsayan asayiş hadiseleri yaşanmıştır.

Bölgedeki aşiret reislerinin bir kısmı komite faaliyeti yürüten Ermenileri desteklemiş ve onları korumuştur. Bu durumun yaşanmasında iki nedenin etkili olduğu değerlendirilmektedir: Birincisi Ermenileri destekleyen aşiret reislerinin devlete karşı muhalif bir bakış açısına sahip olmaları ve devleti hâkim otorite olarak kabul etmek istememeleridir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyet yürüten Ermenilerle hedef birlikteliğine sahip olmuşlardır. İkincisi ise özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında daha açık bir şekilde görüldüğü üzere aşiretlerin Ermenilerden maddi menfaat temin etmesidir.

XIX. yüzyılın sonlarında Dersim'de Ermenilerle alakalı birçok olay yaşanmış olmasına rağmen Ermeni kimliğine karşı genel bir düşmanlıktan bahsetmek ya da bölgedeki bütün Ermenilerin çete faaliyetlerini desteklediğini iddia etmek gerçekçi görünmemektedir. XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında Ermenilerin Dersim'e bağlı kazalarda seçilen birçok mecliste ve komisyonlarda görev almaları bu durumu açıkça kanıtlamaktadır.

Ermenilerin, yaşadıkları coğrafyanın da etkisiyle tarım, ticaret ve el sanatlarında ilerlemiş olmaları ve Dersim toplumuna göre nispeten daha zengin olmaları onları eşkıyalık eylemlerinde bulunan aşiretlerin hedefi hâline getirmiş bu da Ermenilere yönelik birçok saldırının yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bu tür saldırı ve gaspların yaşanmasında belirleyici olan Ermenilerin din ve milliyetleri değil, ekonomik değeri olan işlerle uğraşmaları, üretim yapmaları ve savunma yönünden zayıf olmalarıdır. Nitekim benzer özelliklere sahip birçok Müslüman köy de aynı şekilde aşiret eşkıyasının saldırısına maruz kalmıştır.

Ermeniler aşiretlerin saldırısına uğradıkça resmi kurumlara şikâyetle bulunmuştur. Osmanlı Devleti ise hem toplumsal düzeni sağlamak hem de azınlık hakları bahanesiyle iç işlerine müdahale edilmesini engellemek amacıyla şikâyetlerle ciddi bir şekilde ilgilenmeye çalışmıştır. Ancak devlet bölgeye tam hâkim olamadığı için saldırıya uğrayan Ermeni halkı korumada başarılı olamamıştır.

Kaynaklar

- Aktaş, N., Demirbaş, U., Çınar, A.O., Demirel, M., Dilber, S., Karacakaya, R., Koltuk, N., Ünemlioğlu, Ü. (2001). Ermeni komiteleri (1891-1895). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara.
- Akyürekli, M. (2010). Dersim sorunu (1937-1938). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Antranik. (2014). Dersim seyahatname. Çev. Payline Tomasyan. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Babıali Evrak Odası (BEO) Fonu; Dosya No; 201, Gömlek No; 15051, Dosya No; 37, Gömlek No; 2744.
- Badem, C. (2013). Kars vilayetine Ermeni göçü (1878-1914). *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, (35), 151-168.
- Badem, C. ve Yıldırım, M. (2013). Osmanlı arşiv belgelerinde "Dersim ıslahatı" (1870-1913). 2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildirileri, (ss. 162-179). Tunceli Üniversitesi.
- Dahiliye Nezâreti Hukuk Kalemi (DH.H.) Fonu; Dosya No; 49, Gömlek No; 76.
- Dersimi, M. N. (2014). Hatıratım Dersim'den Halep'e bir muhalifin yaşamı (1892-1973). Sadeleştiren ve Notlayan; Mehmet Bayrak, İstanbul: Dam Yayınları.
- Dündar, F. (2013). Kahir ekseriyet: Ermeni nüfus meselesi (1878-1923). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ercöşkun, T. (2007). İsmail Fazıl Paşa'nın (Cebesoy) ıslahata dair görüşleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(42), 181-199.
- Gül, A. (2014). Dersim bölgesindeki feodal yapı hakkında bazı değerlendirmeler (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, 2(7), 236-258.
- Gül, A. (2015). Osmanlı Dönemi Dersim bölgesinde yaşanan güvenlik sorunları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, 3(18), 1-33.

- Gül, A. (2017). 1893 sayımına göre Mamüratül-Aziz vilayetinin nüfus ve etnik yapısı. Akra Uluslararası Kültür Sanat Edebiyat Ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 12(5), 77-97.
- Gül, A. ve Özdemir, A. R. (2014). Dersimliler Ermeni mi? XVI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Dersim'in Nüfus Coğrafyası. İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Gündoğan, K. (2016). Keşiş'in torunları Dersimli Ermeniler birinci kitap. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gündoğdu, C. ve Genç, V. (2013). Dersim'de Osmanlı siyaseti, izâle-i vahşet, tashih-i itikâd ve tasfiye-i ezhân 1880-1913. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gürcan, K. (2016). I. Dünya Savaşından sonra Erzincan'da Ermeni faaliyetleri. Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri, Cilt: 1, (ss. 235-244). Erzincan Üniversitesi.
- Hariciye Nezâreti Sofya Sefareti (HR.SFR.04.) Fonu; Dosya No; 223, Gömlek No; 76.
- Hariciye Nezâreti Tahrirât-ı Hariciye Odası (HR.TH.) Fonu; Dosya No; 165, Gömlek No; 48.
- Hayreni, H. (2015). Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim. İstanbul: Belge Yayınları.
- İrade Dahiliye (İ.DH.) Fonu; Dosya No; 1244, Gömlek No; 97466.
- Karabekir, K. (2004). Kürt meselesi. Yay. Haz.: Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları.
- Karacakaya, R., Özdemir, H., Ünemlioğlu, Ü., Uygun, A.M., Kahrıman, S., Yekeler, N., Dilber, S., Çakıcı, M. ve diğerleri. (2007). Osmanlı belgelerinde Ermenilerin sevk ve iskâmı (1878-1920). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara.
- Kemali, A. (2013). Erzincan. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kieser, H. L. (2005). Iskalanmış barış doğu vilayetlerinde misyonerlik, etnik kimlik ve devlet 1839-1938. Çev. Atilla Dirim. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, O. (2008). 100 yıl önce Türkiye'de Ermeniler. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) Fonu; Dosya No; 89, Gömlek No; 35, Dosya No; 134, Gömlek No; 32.
- Öztürk, H. (1984). Tarihimizde Tunceli ve Ermeni mezalimi. Ankara: TKAE Yayınları.
- Salnâme-i Vilâyet-i Ma'muratü'l-aziz (1301), Vilayet Matbaası.
- Salnâme-i Vilâyet-i Ma'muratü'l-aziz (1325), Vilayet Matbaası.
- Sevgen, N. (1999). Zazalar ve Kızılbaşlar, coğrafya-tarih-hukuk-folklor-teogoni. Ankara: Kalan Yayınları.
- Şahin, G. (2005). Türk-Ermeni ilişkilerinin bozulmasında Amerikalı misyonerlerin rolleri üzerine bir inceleme. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), (Ermeni Özel Sayısı), 184-207.
- T.C. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı III. Ş (Şube) I. Ks. (Kısım. (2011). Dersim raporu, (Sayı: 55058). İstanbul, İletişim Yayınları: İzzeddin Çalışlar.
- Taş, E. (2021). 1914-1923 yılları arasında Dersim'de (Tunceli) asayiş. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Taş, K. (2015). Tunceli/Dersim'in Osmanlı hâkimiyetine girişi ve Osmanlı'nın XVI. asırdan itibaren sınırları içindeki Kızılbaşlara karşı tutumu ve bunun Dersim'e etkisi. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (76), 79-107.
- Taş, N. F. (2016). Osmanlı Devleti'nin Meşrûtiyyet Döneminde Erzincan'da eşkıyalık. Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri, Cilt: 1, (ss. 377-388). Erzincan Üniversitesi.
- Yakut, K. (2014). 20. yüzyıla girerken devlet ve Dersim. Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, (38), 91-106.
- Yarman, A. (2010). Palu-Harpüt 1878 Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve civar bölgeler. I.Cilt, İstanbul: Derlem Yayınları.
- Yarman, A. (2010). Palu-Harpüt 1878 Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve civar bölgeler. II. Cilt, İstanbul: Derlem Yayınları.
- Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV.) Fonu; Dosya No; 312, Gömlek No; 127.
- Yıldız Perakende, Askeri Maruzâtı (Y.PRK.ASK.) Fonu; Dosya No; 51, Gömlek No; 37, Dosya No; 92, Gömlek No; 31, Dosya No; 84, Gömlek No; 67, Dosya No; 170, Gömlek No; 33, Dosya No; 198, Gömlek No; 38, Dosya No; 61, Gömlek No; 17, Dosya No; 108, Gömlek No; 47.
- Yıldız Perakende, Umum Vilayetler (Y.PRK.UM.) Fonu; Dosya No; 32, Gömlek No; 108.
- Yıldız Perakende, Yaveran, Maiyyet, Erkan-ı Harbiye Dairesi Evrakı (Y.PRK.MYD.) Fonu; Dosya No; 1, Gömlek No; 74.
- Yıldız Perakende, Zabtiye (Y.PRK.ZB.) Fonu; Dosya No; 15, Gömlek No; 79.
- Yıldız Sadâret Hususi (Y.A.HUS.) Fonu; Dosya No; 249, Gömlek No; 50, Dosya No; 342, Gömlek No; 95.
- Yılmazçelik, İ. (2010). Dersim sancağının kurulmasından sonra karşılaşılan güçlükler ve Dersim sancağı ile ilgili bu dönemde yazılan raporlar (1875-1918). Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM), (28), 163-214.
- Zengin, E. (2020). Binbaşlı Ragıp Gümüşpala'nın Tunceli raporu (1936- 1937). Belgi Dergisi, 20 (II), 2553-2578.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

ARNAVUT AYRILIKÇI HAREKETLERİ VE BAĞIMSIZLIK SÜRECİ

The Separatist Movements of Albanian and the Period of Independence

Yavuz HAYKIR¹ ve Mehmet ASLAN²

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, Türkiye, yhaykir@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5819-6558

² Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, Türkiye, mehmetasla@gmail.com, orcid.org/0000-0001-7265-4730

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
30.12.2021

Kabul/Accepted:
12.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1051358

Anahtar Kelimeler

Arnavutluk, Balkanlar,
İttihat ve Terakki Cemiyeti,
Arnavutluk İsyanları.

Keywords

Albania, The Balkans,
The Committee of Union
and Progress, Albanian
Revolts.

ÖZ

Arnavutluk ve civarı, kadim tarihten günümüze ve anlaşılacağı üzere sonraki yıllara değin jeostratejik varlığı ile bölgede önemli bir coğrafya olmuş ve var olmaya da devam edebilecektir. Coğrafi yerleşke, Balkanlar için bir üs, liman, bir yığınak ile sığınak yeri ve bir giriş kapısı şeklinde bölgeler arası geçiş güzergâhlarında yer almaktadır. Bu durum Avrupa ve Balkan devletlerinin bölgeye olan ilgisini hep artırmış ve artırabileceğe de benzemektedir. Osmanlı Devleti himayesinde 445 yıl Arnavut ulusuna ev sahipliği yapan coğrafya, İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimi süresince ayaklanmalara maruz kalmıştır. II. Meşrutiyet evvelinden başlayarak İttihat ve Terakki Cemiyetinin tesirleriyle kuvvetlenen Arnavut milliyetçiliği; vergi, dil hususu ve alfabe sorunsalları ile var olagelmıştır. Balkan coğrafyasındaki milliyetçilik rüzgârlarının tesiri ve Osmanlı Devleti'nin sert askerî tedbir uygulamaları, ayaklanmaları ayrılıkçı hareketlere dönüştürmüştür. Bölgedeki ilk Müslüman ayrılıkçı hareket olan Arnavut eylemleri, Balkan devletlerindeki diğer bağımsızlık kaygılarından farklı mahiyette ve zorunlulukta cereyan etmiştir. Başlarda Osmanlı Devleti himayesinde özerklik amaçlı şekillenen bu süreç, işgal tedirginliğiyle bağımsızlığa doğru yol almıştır.

ABSTRACT

The Albania and its around has been a crucial geography in the region with the means of geostrategic position from the archaic history to today and it is understood that will be later. The geographic compound as a base, harbor, a mass and a sanctuary place with its entrance for the Balkans, has been located on critical passing routes. This situation has aroused the interests of Europe and the Balkan states for the region and it seems will be. The geography which was hosted by Albanians 445 years under the protection of Ottoman Empire, was exposed to revolts during the governing of the Committee of Union and Progress. The nationalism of Albanian which was started before the second constitutional monarchy and got stronger with the effects of Committee of Union and Progress, had been in existence with the problems of taxes, language and the alphabet. The revolts turned into separatist movement with the effects of nationalism waves in the geography of Balkans and the macroprudential policy of Ottoman Empire on them. The actions of Albanian which were first Muslim separatist movements on the region, developed differently and forcedly from the other independence aims of Balkan states. The situation which was been the aims of autonomy under the protection of Ottoman Empire at the beginning, had taken the path of independence under the unrest of occupation.

Atıf/Citation: Haykır, Y. ve Aslan, M. (2022). Arnavut Ayrılıkçı Hareketleri ve Bağımsızlık Süreci. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(817-834).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet ASLAN, mehmetasla@gmail.com

1. Giriş

Osmanlı Devleti egemenliği ve himayesinde 445 sene kalan Arnavutluk ve yekvücut Balkan coğrafyası, bölge üzerinde emelleri olan paradigma güçlerin de tesirleriyle; XIX ve XX. asırdan itibaren isyan ile nümayişin merkezi haline getirilmiştir. Anılan kargaşa ortamı, Avrupa odaklı gelişen milliyetçilik akımlarının katkısı ile Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi ve kifayetsiz yerel yönetimlerinin var olduğu son dönemlerinde; Balkan uluslarıyla büyük devletlerin çıkar hesaplarında iyice su yüzüne çıkmıştır. Mezkûr dönemde sanayileşmesini tamamlayarak askerî gücünü ekonomik parametreleri ile desteklemeyi başaran ve başat güç olan Avrupa, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını kaçınılmaz olarak görüp Balkan coğrafyasında yeni kurulacak devletlerin üzerinde etkili olmaya, onları sömürmeye ve yönlendirmeye başlamışlardır.

Avrupa'dan Orta Asya'ya yani anılan dönemde yenice önemi keşfedilmeye başlanılan yer altı zenginliklerine doğru uzanan yol üzerinde bulunan Balkan coğrafyası, şüphesiz büyük güçlerin iştahını kabartmıştır. Paradigma güçlerin katkısı ile oluşturulan mahallî sorunlar, ancak bu güçlerin menfaatlerine bağlı olarak çözüme kavuşturulacak tarzda algı yaratılmıştır. Tesisi ön görülen yeni statükoya yönelik; etnik, dini vb kaygılar ön plana çıkartılarak Osmanlı Devleti'nin *İttihad-ı Anasır* yahut *İttihad-ı İslam* merkezli bölge sosyal birliktelikleri sorgulanmaya başlatılmıştır.

Kara hâkimiyet teorisini Mackinder'in tezinde ifade ettiği gibi adeta Balkan coğrafyasının kalpgâhı konumunda yer alan Arnavutluk; coğrafi yerleşke itibarıyla Balkanlar için bir üs, liman, bir yığınak ile sığınak yeri ve bir giriş kapısı tarzında önceliklere haiz olmuştur. Öte taraftan Arnavutluk coğrafyası aynı zamanda Adriyatik denizinin Akdeniz'e çıkışını kontrol ederek birçok kara sınırlarına mecbur ve anılan dönemde deniz ticaretine mahkûm milletlerine zaruri çıkarma noktalarını bünyesinde barındırmış ve Balkan yarımadasına nüfuz açısından kıymetli konuma sahip olmuştur. Sınır ötesi harekât yahut caydırıcılık manasında jeopolitik konumu itibarıyla gerek Doğu Akdeniz'i kontrol edebilme imkânı verebilen yerleşkesi ve dağlık sert coğrafyasıyla ve gerekse Adriyatik Denizi'ndeki liman ve deniz üslerinden harekât yapabileme kudretiyle mezkûr dönemlerde olduğu gibi günümüzde de stratejik değerini korumaktadır.

Böylesine kıymetli coğrafyalarda yıllarca Osmanlı Devleti egemenliğinde; yönetimin söz sahibi olmuş sadrazamlarını ve nice paşa ile bürokratik karakterlerini yetiştiren Arnavutluk ve tebaası da; şüphesiz on yıllık harp ile masa başı antlaşmalarına mahkûm bırakılan *Cihan İmparatorluğunun* yıkılışına tanıklık etmiştir. Dolayısıyla anılan dönem koşullarında, Arnavut bağımsızlık süreci de bu gerçeğin dışında kalmayarak Yunan bağımsızlığı ve Sırp ile Bulgar özerkliği ve Karadağ yapılanması paralelinde paradigma güçlerin kendi menfaatleri doğrultusundaki müsaadeleri nispetinde; uzun soluklu isyan ve dağ hareketleri nihayetiyle evvela prensliğe ve devamında bağımsızlığa doğru yol almıştır.

Avrupa devletleri için Osmanlı Devleti nezdinde ayrılıkçı ulusları, *İttihad-ı İslam* sentezli son zaman Osmanlı yaklaşımına karşı hilaf duruma düşürmek ve isyan ettirmeye yönelik gayretler, öncelikle din akabinde etnik temelli inşa edilirken; çoğunluğu Müslüman ekseriyete sahip Arnavut ulusunda politik görüş ayrılıkları da ön plana çıkartılmıştır. Bu bağlamda Arnavutlar, Rumeli ve Balkan coğrafyasında iki sebepten dolayı müstesna bir konuma sahip olmuşlardır. Anılan dönem özelinde bunlardan ilki, insan yoğun ve savaşçı bir Müslüman yapılanmaya sahip bir Balkan milleti olmaları iken diğeri ise; Müslüman Arnavutların diğeri Osmanlı tebaası İslam inanışındaki uluslarına nazaran ulusal hareket başlatan ilk kitle olmaları şeklinde göze çarpmaktadır. Öyle ise Osmanlı yönetiminde hayli anlamlı vazifelere getirilen ve dahi II. Abdülhamit'in saray muhafızlığına kadar getirilecek şekilde güven duyulan Arnavutlarda, mezkûr milliyetçilik kaygısı nasıl ateşlendi ve uzun soluklu isyanlar ile bağımsızlığa varan sosyal patlamaya iç yönetimde neler sebep olmuştu? tarzındaki sorular, çalışmamızın ana sütunlarını tesis etmektedir.

Bu tarz sorulara yönelik literatürde tarih yazımına girerek genel kabul görmüş sebepler ana hatları ile şöyle sıralanabilir: Osmanlı merkezi yönetiminin ve otoritesinin Balkanlarda zayıflaması, hükümetin ademi merkezîyet yerine merkezileştirme politikası, Arnavutluk'a sınırdaş komşu Balkan devletlerinin irredandist politikaları, paradigma güçlerin menfaatleri doğrultusunda ulusları yönlendirmeleri, Arnavut aydın ve mebuslarının İttihad ve Terakki yönetimine hilaf ayrılıkçı propagandaları, nümayiş temalı yabancı okulların bölgedeki ayrılıkçı faaliyetleri, Arnavut cemiyet, komite ve kulüplerinin bağımsızlık esaslı gayretleri, isyan ile nümayişlere yönelik teşvik içerikli matbuatın yaygınlaşması vb. Anılan süreçte başat isyanlar bölgesel ve kişisel menfaat temalı gözlenirken; II. Meşrutiyet'in ilanından sonra sergilenen isyanlar, önceleri hak arayışı akabinde özerklik ve bağımsızlık talepleri yönünde vücut bulmuştur. Mezkûr dönem,

çalışmamızın ana odağını oluşturarak kaynakçada sunulan literatür ve yabancı basın perspektifinden dönem irdelenmeye gayret sergilenmiştir.

Bu bağlamda Arnavut isyan hareketleri özelinde derlediğimiz çalışmamızın ana gayesi; Balkanlardaki milliyetçi vakaların gelişim ve etkileşimi esas alınarak Arnavut ayrılıkçı hareketini, II. Meşrutiyet'in evveli gelişmeler ve ilanı ile prensliğe varan süreci ve devamında bağımsızlığına kadar analiz edebilmektir. Çalışma muhteviyatında paradigma oluşumların ve diğer Balkan uluslarının, Arnavutları bağımsızlık mihverinde yönlendirme ile destekleri tahlil edilerek Arnavut ayrılıkçılığının nevi şahsına özgü uzun soluklu süreci incelenecek ve anılan dönemdeki Osmanlı yönetimlerinin sert-yumuşak tavrı ortaya konmaya çalışılacaktır. Makalenin konuya yönelik zamansal kapsamı; 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması ile su yüzüne çıkan ve 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile iyiden iyiye belirginleşerek dört ayrı isyan hareketi ile ayrılıkçı hareketlere dönüşen Arnavutluk bağımsızlık sürecinin 1912 yılına kadar ki dönemi olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmanın literatüre katmaya heves ettiği ana kaygı; Arnavutluk meselesini, II. Meşrutiyet ardılı Osmanlı Devleti yönetimindeki İttihat ve Terakki politikaları eşliğinde, yabancı basın perspektifinden de faydalanarak sunmak ve ayrılıkçı Müslüman Arnavut tebaasının yaşadığı ikilem arasında zorunlu seçilmişlik ile bağımsızlığa evrilmesine büyüteç tutabilmektir. Böylece çalışmamızın tezi olarak; Osmanlı tarihindeki anılan bölgede ilk Müslüman ayrılıkçı hareket olan Arnavut eylemlerinin, Balkan devletlerindeki diğer bağımsızlık kaygılarından farklı mahiyette ve zorunlulukta cereyan ettiği kanıtlanmaya gayret gösterilecektir. Bu bağlamda öncelikle doktrinsel kavram analizi esaslarında Balkan coğrafyası ve Arnavutluk yerleşkesi, gerek jeostratejik gerekse tarihsel maddecilik metodolojisiyle aktarılmaya çalışılırken nihayetinde çalışmanın tezi mihverinde Arnavut ayrılıkçı isyan süreci, farklılıkları ile ortaya konarak yabancı basın perspektifinden döneme bakış sunulmaya özen gösterilmiştir.

2. Balkan Coğrafyası ve Arnavutluk

Kadim tarihten günümüze stratejik yerleşke kıymeti ile hep varlığını koruyan Balkan Yarımadası, Akdeniz sahil şeridinin gerek Avrupa uzanımı gerekse de Orta Asya'ya geçiş bağlamında kritik önemini hep korumuştur. Akdeniz'den Adriyatik denizi uzanımı ile Karadeniz arasında; daha kuzeyde Sava ve Tuna ırmakları ile ovalar vasıtasıyla karaya kavuşup sarp arazi birlikteliği ile doğal kaleleri içinde barındırmaktadır (Acaroğlu, 2006:8).

Bölgenin geçiş güzergâhı üzerinde yer alması hasebiyle farklı milletlerin ev sahipliğinde bulunması şüphesiz adlandırılmasına da katkı sunmuştur. Bu bağlamda Latince betimlemelerde Haemus şeklinde ifade bulan dağlık bölge; Kıpçak, Peçenek ve diğer Türkmen boylarının geldikleri Hazar Denizi uzanımındaki Türkmen Step'i'nin güney hattında yer alan *Balkhan Dağları'na* benzetip mezkûr yüksekliklere aynı tanımlamayı yaptıkları şeklinde yorum bulmaktadır. Bu manada Balkan sözcüğü de *üzeri sık ormanlarla kaplı dağ* anlamına gelen Türkçe bir kelime olarak XIX'uncu yüzyılın başından günümüze Türk literatüründeki yerini korumaktadır (Harp Akademileri K.lığı, 1999:1).

Anadolu batı uzanımındaki Rumeli'nin bitişiğinde ve Akdeniz çıkışlı Adriyatik Denizi'nin doğu sahilinde yer alan Arnavutluk bölgesi; Makedonya'nın batısı ile Yanya, Manastır, Kosova ve İşkodra vilayetlerini içine alarak yarımada'nın kritik öneme haiz yerleşkesini teşkil etmektedir. Kadim tarihten beri konumu gereği iştahları kabartan coğrafya, önceleri Roma'nın sonraları Slavlar'ın işgal hareketlerine ev sahipliği yapmış ve fakat Arnavutlar çeşitli milletlerin hükümranlığında kalmalarına rağmen kültür ve geleneklerine sahip çıkarak kimliklerini koruma mücadelelerinden asla vazgeçmemişlerdir (Bozbora, 1997:24-25).

Balkanların en eski kavimlerinden biri olan ve anılan hayallerini gerçekleştirme arzusunda olan Arnavutların; Kafkasya'nın *Albania* yani *Dağıstan* bölgesinden oldukları, Yunanlıların eski bir koluna bağlı olarak *Traklardan* bölgeye geldikleri iddia edilmektedir. Öte taraftan Arnavut tarihçiler tarafından genel kabul gören etnik köken anlayışı ise Arnavutların soyunun Hind Avrupa kökenli antik bir toplum olan İllirya Medeniyetine dayandığı şeklindedir (Şıvgın, 2003:132). Bölge coğrafyasında uzun soluklu ikameti olan Arnavutlar da Yunanlılar gibi Hind Avrupa (Ari) ırklarının Epir soyları uzantısında kabul görülerek yine bir Epir dili olan Arnavutça lisanını konuşmaktadırlar (Öztuna, 2005:32).

Literatür araştırmalarında özellikle Latince kaynaklardan aktarılan bilgilere göre *Arbanenses* (Albanenses) ve Slav tarih yazımında *Albanoi* (Arbanasi) olarak geçen mezkûr milletin, Türkçe literatürde genel kabul gören adlandırması *Arnavud* (Arnavut) şeklindedir. Avrupa tarih yazımında *Albanya* şeklinde adlandırılan milletin esas adının; Ar "tarla" ban ise "yapıcı" manasından birleşerek Avrupa'ya ilk defa çiftçiliği getiren millet

şeklinde *Arbanya* olduğu kabul görmektedir. Öte taraftan Arnavutlar ise; Arnavutça kartal manasında *Shqiponje*, *Shqipe* olan kelimedenden esinlenerek kendilerine *Shqiptare* adlandırmasını öne çıkarmaktadırlar. *Shqiptare* kelimesi *Kartalin oğulları* manasında olup *yüksek tepelerde yaşayan özgür insanlar* anlamlandırmasıyla tarihsel süreçlerine katkı sunmaktadır (Musai, 1998:2).

Bölgedeki mücadelelerin tarihi gelişiminde; Balkan coğrafyasının bilinen en eski sakinlerinden İlirler, Keltler ve Trakların ardından Makedonlar, Grekler, Romalılar, Romenler ve Slavların yerleşmeleri ile alt kimlikleri üst kimlik egemenliğinde olan Arnavutlar, varlıklarını sürdürme gelmiştir. Atilla Hunları'nın IV. yüzyılda, Avarlar'ın VI. yüzyılda, Oğurlar'ın VII. yüzyılda, Macarlar'ın IX. yüzyılda, Peçenekler'in IX-XI. yüzyılda, Kıpçaklar (Kumanlar) ve Uzlar ile Osmanlılar'ın XV. yüzyılda yarımada hakimiyet kurmaları ile yoğunlaşan Arnavut milliyetçiliği, günümüze değin varlığını korumuştur (Karpat, 1992:32; Castellan, 1992:19).

3. Osmanlı Devleti Hâkimiyetinden Bağımsızlığa Arnavut Hareketleri

3.1. Bölgenin Fethi ve Rumeli'nin Kalpgâhı Oluşu

Himayesinde 445 yıl bulunduracak olan Osmanlı Devleti'ne geldiğinde mezkûr topraklar, öylesine yoksul ve kayalık vaziyette bulunmaktaydı ki hiçbir devletin ilgisini cezp etmeyip geçiş güzergâhı olarak önem arz etmekteydi. Arnavutluk'un Osmanlılar tarafından geçiş mihveri sebebiyle fethi ve himayeye alınması XIV. yüzyılda başlayarak XV. yüzyılın ikinci yarısında tamamlanmıştır. İstanbul'un fethi ardılı Rumeli'den Balkanlara güzergâhın hâkimiyeti esaslı yürütülen Osmanlı tarassut yaklaşımı ile Arnavutluk, Osmanlı topraklarına katılmış ve Avrupa'ya yönelik harekât için gerekli çıkış noktası ele geçirilmiştir. 1460'ta Mora, 1463'te Bosna ve 1479'da Kuzey Arnavutluk'un fethiyle Osmanlı Devleti, adeta Rumeli'nin merkezini kalpgâh kabul edip etrafında Akdeniz'e kadar uzanan ada üs bölgeleriyle uzak kontrol sahalarını tesis etmiştir. Bu suretle anılan dönemin Akdeniz ve Balkan coğrafyasında söz sahibi devletleri olan Venedik ile Macaristan gibi devletlerin bölgede sahip oldukları köprübaşlarını ele geçirerek mutlak ve merkezi Osmanlı Devleti'nin ana kolonları inşa edilmiştir (İnalçık, 2008:32).

Osmanlı Devleti nezdinde Balkanlara anılan dönemde atfedilen coğrafi kıymetlilik ile doğal sınırlar, Tuna Nehri'ne kadar genişletilmiş ve Adriyatik Denizi'ndeki kazanımlarla Arnavutluk merkezli bölgede önemli başarılar elde edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle Çanakkale Boğazı ve civarında tesis edilen köprübaşı yaklaşımı, sonra Taşoz, Semadirek, Gökçeada, Bozcaada, Limni, Sisam ve Eğriboz ile Ege Denizi'nde muhkemleştirilerek Adriyatik çepeçevre sarılmıştır. Böylesine çevre kuşak ve merkezi güvenlik yaklaşımı ile tesis edilen bölge hakimiyeti, sürdürülen Osmanlı Devleti fetih politikası ile Arnavutların asimilasyondan uzak İttihad-ı Anasır esaslı uzun yıllar milleti sadık olarak Osmanlı himayesinde kalmalarına katkıda bulunmuştur (Aydın, 2005:24). 1467-1912 yılları arasında 445 yıl Osmanlı Devleti egemenliğinde kalan Arnavutluk¹, coğrafi konum itibarıyla Balkanlar açısından bir üs, liman, yığınak yeri ve vazgeçilemez bir geçiş kapısı özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Kadim coğrafya ayrıca; Adriyatik Denizi'nin Akdeniz çıkışına köprübaşı olması ile gerek askerî harekâtlara gerekse ticari uzanımlara ve Balkan yarımadasına nüfuz etmede kilit rol oynamıştır. Osmanlı Devleti himayesinde uzun yıllar alt kimliği ile barınmış ve en üst yönetici konumunda dahi görev icra etmeye layık görülmüş Arnavutluk tebaası, Rumeli coğrafyasında kalpgâh yerleşkede yer almıştır (Jelavich, 2006:392, 393).

Uzun yıllar Osmanlı Devleti himayesinde varlığını koruyan Arnavutlar, diğer Balkan uluslarından farklı olarak İslamiyet'in de etkisi ile Osmanlı tebaası ile en fazla özdeşleşen millet olmuş ve ulusal bilincin bağımsızlık yönünde ortaya çıkışı diğer Balkan uluslarından sonra su yüzüne çıkmıştır. Osmanlı hâkimiyetinde kültürel ve dinsel tercih serbestisinde yaşam haklarının varlığı ile Bektaşî hoşgörü temalı İslam'ın üzerlerindeki tezahürleriyle Arnavutlar; Osmanlı Devleti'ne sadık bir toplum olarak kalmışlardır. Öte taraftan kendi aralarında diğer Balkan milletlerinde olduğu gibi ayrılıkçı siyasi birliğin oluşumunu geç yakalamışlardır. Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi bölge yönetim duruşu ile Arnavutların meskûn oldukları bölgelerin önce İşkodra ve Yanya sonra buralara Manastır ve Kosova gibi kadim vilayetlerin eklenerek idare edilmesi, onları; padişah özelinde birleştirici ve ulus nezdinde ayırıştırıcı konumda bırakmıştır (Bozboru, 2006:570, 571). Rumeli'nin kalpgâhı yaklaşımı Avrupa'ya çıkış yolu olan coğrafya, Osmanlı Devleti tarafından kıymet verilerek idare edilmeye özen gösterilse de kadim toprakların kaderi olan büyük güçlerin

¹ Uzun soluklu himaye sürecinin özellikle gelişim ile gerileme dönemleri bağlamında yabancı bakış perspektifinden analizi için bkz. New York Times, 'The Ottoman Portre (Past and Present Conditions), 17 Aug. 1853, p.4.

menfaat çatışması, bu sefer de bağımsızlık şiarı ile su yüzüne çıkmıştır. Her ne kadar ilgili kıvılcımlar yerinde söndürülmeye gayret gösterilse de dağ doğasının insanına kattığı inatçı ve yeri geldiğinde başına buyruk kavgalarıyla mezkûr ayrılıkçı ateşler, başka bir ulusa, Arnavutlara da sirayet etmiştir.

3.2. Balkanlarda Bağımsızlık Hareketleri ve Arnavutlara Tezahürleri

Osmanlı Devleti'nin son on yıllık harp süresine girdiği dönemde merkeziyetçi kaygılarıyla denizaşırı topraklarını koruma mukavemetinin giderek azalması üzerine, kadim Balkan coğrafyası da üzerine düşen menfaat çatışmalarına sahne olmuştur. Anılan dönemin paradigma güçlerinin şark meselesi odaklı bölgeye önem vermeleri, Balkan paylaşım kaygılarıyla irtibatlı Birinci Cihan Harbi'nin başladığı tarihe dek; mezkûr ayrılıkçı davranışların, masa üzerindeki diplomatik koz olarak öne sürülmesini beraberinde getirmiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya gibi güçlü devletlerin bölgesel menfaat kaygıları giderek artmakta olan dinamik emperyal tezahürleriyle ilgili coğrafya ekseninde kesişirken; Almanya ve İtalya'nın da anılan pastadan pay talepleri, var olan bölgesel ayrılıkçı ateşleri harlamaya katkı sunmuştur. Anılan son dönem Osmanlı Devleti uhdesindeki Balkan coğrafyası ayrılıkçı davranışları analiz edildiğinde; üç başat hususun öne çıktığı değerlendirilebilir. Mezkûr konulardan ilki Osmanlı Devleti yönetimine hilaf tutumlar çerçevesinde yürütülen hareketler iken, diğeri anılan coğrafyadaki milletlerin kendi aralarında olan husumet ve anlaşmazlıklarıyla menfaat kavgalarından vücut bulan eylemler olarak göze çarpmaktadır. Söz konusu ayrılıkçı davranışları tetikleyen ve yön veren üçüncü ana husus ise; dış güçler özelinde yabancı devletlerin, kendi bölgesel etnik ve ekonomik kaygılarıyla bölgeye gerçekleştirdikleri ve domino tesiri yapan müdahaleleri şeklinde kıymetlendirilebilir (Sakin ve Demirbaş, 1996:8).

Mezkûr ayrılıkçı davranışlardan ilki 1804 yılında Sırp milliyetçiler özelinde Balkan coğrafyasında su yüzüne çıkarken; 1829 yılında özellikle Rusların gerek etnik gerekse bölgesel stratejileriyle imza edilen Edirne Anlaşması nihayetinde, Sırp toplumuna tam özerklik sağlanmıştır. Yüzyıllardır Osmanlı tebaası olarak Balkanlarda var olan Sırp ulusunun, Avrupa'daki özgürlük rüzgârına kapılması ve bağımsızlığa ulaşması ile Osmanlı Devleti'nin gerek *İttihad-ı Anasır* gerekse *İttihad-ı İslam* yaklaşımları, milliyetçiliğin yayıldığı süreçte bel bağlanan birleştirici parametre olmaktan uzaklaşmıştır. Netice olarak ormana vurulan ilk balta misali; Osmanlı Devleti'nin siyasal ve toplumsal sisteminin ana kolunu olan millet sistemi yıpratılmaya başlanarak her ulusun alt kimliklerinin özgürlüğüne evirileceği domino etkisi yaratılmıştır (Aslantaş, 2007:7). İslam odaklı dini kaygılar üzerine inşa edilmiş millet sisteminin, milliyetçilik akımları nihayetinde sağlam duramayacağı ve farklı dinlere mensup uluslarca sorgulanarak ötekileştirileceği, Yunan bağımsızlık hareketi esnasında da apaçık gözlenmektedir. Anılan dönem paradigma güçlerinin himayesi ile 1821 yılında kıvılcımlarını veren *Helen İdeallerine* dalmış Yunan ayrılıkçı eylemleri, 93 Harbi nihayetindeki gelişmelerle 1829 yılında Yunan milletinin Balkanlara uzanan coğrafya hesaplamalarıyla bağımsızlığa ulaşmıştır. Gerek Sırp gerekse Yunan ayrılıkçı hareketlerinde İslamiyet harici din etrafında kenetlenme gözlenirken, özellikle Balkan bağlantısı ve Ortodoks kilisesi mensubiyetlikleriyle kimi Arnavutların, Yunan isyanında rol almaları, yaklaşmakta olan Arnavut ayrılıkçı davranışlarına ilk tohumlarını saçmıştır (Mezani, 2003:27).

Balkanların bir diğer merkezi toplumu Bulgarların ayrılıkçı hareketleri de anılan din şemsiyesi altında Ortodoks kilisesinden ayrılma çerçevesinde şekillenerek Rusya himayesinde bağımsızlığa doğru yön almıştır. 1876 senesinde *Bulgar Eksarhlığı'nın* kurulmasına verilen müsaade; Berlin Kongresi sonrasında Romanya, Sırbistan ile Karadağ'ın da bağımsızlığına ulaştığı ve Bulgaristan'ın ise üçe bölünerek hedefine yol aldığı sürece kapı aralamıştır. Öte taraftan bölge istiklali için mühim kararların alındığı Berlin Anlaşması nihayetinde; *Makedonya sahası*, Osmanlı Devleti'ne bırakılarak güçlü ve birleşik bir Slav devletinin oluşması engellenmiş ve fakat Arnavut popülasyonun yoğun yaşadığı birçok yerleşke; Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan'a bırakılmıştır (Hacısalihoğlu, 2008:28; Şıvgin, 2003:89,90).

Bilinen Balkan ayrılıkçı hareketlerinin aksine Arnavut milliyetçiliği, çoğunluğu İslam'ı kabullenmiş olmak üzere farklı din ve mezheplere bağlı olmaları sebebiyle belirgin bir din odağında gelişmemiştir. Arnavutlar dinsel boyutta farklılık resmetmemektedirler. Kuzey bölgede Katolik Arnavutlar, Yunanistan sahasına yakın olan güney coğrafyada Ortodoks Arnavutlar çoğunlukta iken orta kesimlerde Müslüman Arnavutlar yoğunlaşmaktadırlar. Mezkûr dinsel farklılık, Arnavutlar açısından dini ritüelde tekelleşmeyi ve birleşmeyi önleyici sonuç yaratmıştır. Bu noktada Arnavut özgürlük yolculuğu din mihverinden ziyade etnik unsur temelinde olgunlaşmıştır. Dolayısıyla ayrılıkçı hareketin temelleri, kendilerine özgün dil ve alfabe üzerinde milliyetçiliği derleme şeklinde yoğunlaşırken farklı din ile mezheplere mensup Arnavutları tek şemsiye

altında Arnavutçuluk ideolojisinde toplamaya odaklanmıştır. Öte taraftan Arnavutların bütünleşmeyi umdukları dil bakımından da iki ana lehçenin var olması hedeflenen milliyetçiliğin oluşumunu uzatmıştır. Kuzey bölgelerde yerel şekilde kullanılan *Geg lehçesi* ile güney taraflarda tercih edilerek yoğun şekilde yerleşmiş *Tosk lehçeleri* arasında var olan farklılıklar, tıpkı din hususunda olduğu gibi ayrılmaya ve bütünleşmeye iletişim noktasında menfi etkilerde bulunmuştur. Şüphesiz Arnavut popülasyonunun yaşadığı coğrafi arızaların çeşitliliği de ulusal birleşmeye tesir ederek kuzeyde uzanan dağların varlığı ile orta ve güney kesimlerdeki düzlük sahalarıyla birbirlerinden kopukluklarına ve yekvücut hareket edememelerine sebebiyet vermiştir (Zavalani, 1994:55,56).

Osmanlı Devleti tarafından yabancı devletlerin işlerine müdahalesine engel olmak noktasında yayımladığı Tanzimat, Arnavut ulusal hareketinin de doğmasına nirengi olmuştur. Arnavutların Balkan coğrafyasında bizzat şahit oldukları ve gün aşırı maruz kaldıkları baskı ve işgal yönlü hamleler, eski koruyucu ve himayeci Osmanlı gücünün zamanla azaldığını hissetmelerine sebep olmuştur. Balkanlarda art arda oluşan milliyetçi nümayiş ile ayrılıkçı hareketler ve Osmanlı Devleti'yle Rusya'nın karşılıklı savaşa varan dönemi, Arnavut aydınlarını vaziyet almak noktasında ivmelenmiştir. Bölgede var oluş mücadelesi veren Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın yayılmacı temelli dış politikaları da Arnavut milliyetçiliğinin bölgesel sahiplenme odaklı yer etmesine tesir etmiştir. 93 Harbi şeklinde literatüre giren ve sonucu Osmanlı Devleti'nin küçülmesine doğru yön veren 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı nihayetinde imza edilen Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla Arnavutların meskûn oldukları bölgelerin büyük miktarı, oluşturulan Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile Yunanistan'a pay edilmiştir. Arnavut kanaat önderleri ile milliyetçileri, anılan durum üzerine 30 Mayıs 1878'de İstanbul'da buluşarak *Arnavut Haklarını Savunma Komitesi*'ni oluşturmuşlardır. Mezkûr örgütlenme ile içte ve dışta pek çok mesele ile hem hal olan Osmanlı Devleti, Arnavut meselesini de ajandasına dâhil etmek durumunda kalmıştır (Bozboru, 2006:574; Bozboru, 1997:189, 190; Şıvgın, 2003:132-136).

Arnavut Haklarını Savunma Komitesi'nin kanaat önderleri, Arnavutluk'un meskûn oldukları bütün bölgelerinden 300 kadar temsilcinin katılımıyla 10 Haziran 1878'de Prizren'de toplanmışlardır. *Prizren Birliği* şeklinde literatüre giren mezkûr toplantı, Berlin Kongresi'nden üç gün önce gerçekleştirilerek kongreye katılan bütün devletlere ve Osmanlı Devleti'ne birliğin gayelerini aktararak Arnavutların haklarını savunma sürecine dâhil olmuştur. Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan sahalarında dağınık vaziyette meskûn Arnavutları milli birlik çerçevesinde tek şemsiye altında toplamak ve topraklarını yabancı devletlerin işgalinden savunmak çerçeveli oluşturulan birlik, başlarda Arnavutluk'a özerk bir statü kazandırmak hedefiyle diplomatik girişimlere koyulmuştur. Berlin Kongresi nihayetinde Arnavutların meskûn olduğu toprakların bir kısmının büyük devletlerin etkisi ile Karadağ'a bırakılması kararı, Arnavutların milliyetçilik duygularının pekişmesine ve bilinçlenerek silahlı mücadeleye yönelmelerine tesir etmiştir (Alpan, 1978:8; Bozboru, 1997:188-193; Yiğit, 2009:2469).

Her harp ardılı gerçekleştirilen antlaşmaların bir tarafı memnun kılar ve tereddüt ettirirken diğer tarafı huzursuz etmesi süreci, Berlin Antlaşması nihayetinde teatinin doğrudan muhatabı olmayan Arnavutları rahatsız etmesi ve harekete geçirmesi ile ayrıca anlamlıdır. Arnavutların yoğunca buldukları Gosiva ve Plava bölgelerinin Berlin Kongresi kararlarınca Karadağ'a verilmesi ve Karadağ'ın, bölgeye asker göndermesi ile Arnavutlar, yerel direniş göstermeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti, bölgedeki direnişi sonlandırmak ve işlerine müdahaleyi engellemek gayeleriyle Derviş Paşa komutasında gönderdiği askerî kuvvetle Ülgün bölgesindeki mücadeleyi sonlandırıp anılan bölgeyi Karadağ'a teslim etmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'ne mutlak sadakatle bağlı Arnavutlar arasında himayeden yoksun bırakıldıkları algısını yaratırken Prizren Birliği'nin, Aralık 1880'de gerçekleştirdiği oturum ile *Geçici Bir Arnavut Hükümeti* kurulduğunun ilanına kadar evrilmiştir (İrtem, 1999:117; Armaoğlu, 2003:540-542; Jelavich, 2006:395; Şıvgın, 2003:143-144).

Osmanlı Devleti, Arnavut tebaasının 1880'li yıllardaki benzer gayeli direniş hareketlerini, yerel nümayiş olarak değerlendirip Derviş Paşa komutasında icra ettiği askerî hareket ile Firzovik yakınlarında bastırmayı başarmıştır. Prizren Birliği güçlerini mağlup ederek bunlardan çoğunu idam ettirmiş ve ileri gelenlerini de sürgüne mahkûm etmiştir. Arnavutların meskûn oldukları Prizren özelinde ellerinde bulunan silahların toplanması, vergilerin tahsili ve nüfus sayımının yapılması uygulamalarına başlanmıştır. Öte taraftan Osmanlı Devleti nezdinde yürütülen sert askerî tedbirler her ne kadar cari durumu kontrol altına almış gibi seyretse de fikri içtimamın olgunlaşmasına neden olmuştur. Artan vergilerden ve ilgili vergilerin bölgeye

harcanmamasından şikâyet eden, çocuklarını askere göndermek istemeyen, bu sebeple de nüfus sayımlarına itiraz eden ve ellerindeki silahları evvelden beri güvence olarak kabullenen Arnavutlar, 1884 ve 1885 tarihlerinde de isyanlarda bulunarak Osmanlı Devleti'ne başkaldırmaya devam etmişlerdir. Mezkûr nümayiş hadiselerine yönelik Osmanlı Devleti bu sefer de Veysel Paşa'yı Kosova'ya göndererek ilk zamanlarda ikna yolunu tercih etmiştir. Fakat gösterilen çabaların karşılıksız kalması üzerine sert tedbirlere başvurulmuştur. Buna rağmen bölgedeki ayrılıkçı hareketlerin önü kesilememiş, alınan önlemler ayrılıkçı hareketleri zamansal olarak ötelemekten ileriye gidememiştir. (Yiğit, 2009:2478).

Osmanlı Devleti tarafından askerî tedbirlerle bastırılan ve Prizren Birliği'nin dağılması ile bir dönem soğuyan *Arnavutluk'un özerkliği meselesi*, 1893 yılında Makedonya bölgesindeki *Bulgar komitacıların* eylemleriyle tekrardan gündeme gelmiştir. Bulgar komitacıların, Arnavutların yoğunca meskûn oldukları Makedonya bölgesine tecavüzleri ile anılan bölgenin nümayiş sorunları paralelinde; Berlin Kongresi esaslı asayişin müşterek sağlanması reformları uygulanmaya başlanmıştır. Bölgede Hıristiyan jandarma müşavirlerinin varlığı ile tesisi öngörülen reform gayretleri, Arnavutlarca gerek Hıristiyan gerekse Slav baskısının çoğalacağı ile Arnavut topraklarının parçalanacağı kaygısına neden olmuştur. Anılan reform gayretlerine yönelik 1896 yılında Arnavut kanaat önderlerince oluşturulan *Dritta Cemiyeti* ile Arnavutluk'ta gerçekleştirilecek ıslahat çalışmalarının, çoğunluğu Arnavut meskûn olan Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra vilayetlerinin bir eyalet haline getirilerek yerli bir Arnavut vali yönetimine bırakılması talep edilmiştir. Ayrıca ilgili cemiyet kanalı ile ilk defa bölgede Arnavutçanın resmi dil olması ve Arnavutların ayinlerini diledikleri dilde yapabilmeleri salâhiyetleri talep edilmiştir (Bozborâ, 1997:209, 210; Şıvgın, 1996:248-253).

Dritta Cemiyeti ardılı sert bir Osmanlı Devleti müdahalesinin olmayışı, Arnavut milliyetçileri heveslendirmiş ve evvelâ 1896 yılında İpek yerleşkesinde akabinde, 1897 ile 1899 yıllarında Peja bölgesinde yaklaşık 500 Arnavut temsilcinin katıldığı oturumlar gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'ne bağlılık ve bağımsızlık hususlarında ikilemlerin yaşandığı ve bu sebeple aralarında derin görüş ayrılıkları olan Arnavut temsilciler, ortak bir karar alamamışlardır. Ancak cemiyet üyeleri, her ne kadar Prizren Birliği'ni canlandıramasalar da Peja Birliği olarak kan davasına son verilmesinde hem fikir olabilmişler ve geleceğe dair kendi başlarına karar alabileceklerine kanaat edinmişlerdir (Bozborâ, 2006:577).

Bulgar komitacıların nümayişi ile başlayıp ardı arkasına devam eden Makedonya'daki eylemler, 1900 yılından 1904 yılına değin bölgede yoğunca meskûn olan Arnavut milliyetçileri yeniden tepkiye sevk etmiştir. Makedonya özelinde bölgede gerçekleştirilmeye çalışılan reform hareketleri; menfaat çatışması ve toprak kaybı boyutunda Arnavutları, karşıt hareketlere yöneltmiştir. Prizren Birliği'nden beri esas alınan başlangıçta özerklik nihayetinde bağımsızlık duruşu, adım adım gelişerek anılan etkilere yönelik tepiklerle su yüzüne çıkmaya devam etmiştir. Amerikan basınında anılan süreç; bölge halkının mağduriyeti bağlamında kamuoyuna aktarılırken ilgili coğrafyanın düzensizlik ve anarşist çatışmalara sahne olduğu şeklinde yansıtılmıştır. Balkanlarda söz konusu olan eylemlerde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı askerî tedbirler, basında sert uygulamalar şeklinde konu edilerek bölgeye dair algıların, reform ve ıslahat yetersizlikleri tarzında oluşmasına gayret sarf edilmiştir. Söz konusu basın yollu propaganda gayretleri; farklı zamanlarda ve fakat benzer içerikli meselelerle aktarılarak bölgenin artık düzene kavuşturulması için Osmanlı Devleti'nden ziyade farklı arayışların olması, nümayiş ortamının bölge halkına zarar vermesinden hareketle müdahalelerin gerekliliği algısının oluşturulmaya çaba sarf edildiği değerlendirilebilir.²

1901 ile 1904 seneleri arasında da nümayiş hareketlerinin odağı halinde resmedilen bölge, Amerikan basınına çokça konu edilip her bir mesele kamuoyuna çoğu zaman yanlı bakışla aktarılmıştır. Şakir Paşa'nın Üsküp bölgesine Arnavutları sakinleştirme amaçlı vazifelendirilmesinden Manastır Metropolü'nün Arnavutlarca hunharca katledilmesine ve bölge genelinde ekonomik tedbirlerin de tesirleriyle var olan ayaklanmaların çoğalarak Osmanlı Devleti'nin sert tedbirler uyguladığı şeklinde muhtelif konular mezkûr yayınlarda yerini almıştır. Öte taraftan Bulgarlara yönelik kulaklarının kesilmesi ile işkence boyutuna varan Arnavut

² New York Times, 'Disorder in Macedonia and Albania', 22 May. 1900, p.7; New York Times, 'Albanian Atrocities Reported', 29 Aug. 1901, p.1; New York Times, 'Serbians and Albanians Fighting', 21 Jul. 1901, p.2; New York Times, 'Fighting in the Balkans Albanian Insurgents and Turkish Troops Have Several Encounters', 25 Jul. 1901, p.3; New York Times, 'The Agitation in Albania', 1 Aug. 1901, p.6; New York Times, 'Battle in the Balkans', 27 Sep. 1901, p.7; New York Times, 'Turkish Troops Desperate', 14 Oct. 1901, p.1; New York Times, 'Anarchy in Macedonia', 18 Oct. 1901, p.1.

mezalimine Osmanlı Devleti'nin zımnî desteği ve Arnavutların Mitroviça'daki Rus konsolosu katletmeleri sürecinde var olan asayişin noksanlığı hususları basına yansırken II. Abdülhamit nezdinde bölgeye dair ikilemi ve Arnavutlara zarar vermemek kaygısı ön plana çıkartılmıştır. Dönemin Katolik lideri Papa'nın Makedon Katolikleri söz konusu meselelerde uyardığı ve dinsel saiklerle can almamaları hususunu arzuladığı aktarılrken İstanbul'daki büyükelçilerin uyarılarına rağmen II. Abdülhamit'in Arnavutlarca Ohri Vilayeti'nde Hıristiyanların katledilmeleri ile devam eden süreçte önlem almakta geciktiği ve ötelediği hususları vurgulanmıştır. 1903 ve 1904 yılları boyunca söz konusu Avrupalı güçlerin gerek matbuat gerekse diplomatik baskıları ile bölgeye gerçekleştirilen Osmanlı Devleti'nin tedbirsiz gayretleri, bu sefer de aşırılığı ile basında konu edinilip köylerin top atışlarına tutulduğu ve Arnavut çetelerine karşı yetersiz kaldığı şeklinde haber edilmiştir. Şüphesiz daha önce göz yumulmasına gündem yapan taraflar bu sefer de Arnavut milliyetçilerinin mağduriyetini konu ederek Osmanlı Devleti'ni çıkmaza sürüklemeye gayret etmişlerdir.³

1905 yılına gelindiğinde Manastır vilayetinde bir grup genç milliyetçi, *Arnavutluk'un Özgürlüğü için Komite* isimli yapılanmayla içten içe oluşumlara yönelip, coğrafyanın kaderi olan çeteciliğe başlamışlardır. Manastır'da Lise Müdürü olan Baja Topullı tarafından ilk Arnavut çetesinin oluşturulması ve anılan çetenin 1906 yılı Ocak ayından itibaren dağa çıkıp Osmanlı ile Yunan Devleti'ne karşı mücadeleye girişmesi oldukça anlamlıdır. Eğitim öğretimine devam eden kitlenin okuryazarlığı ile paralel olarak anılan dönemi idrak edebilme kabiliyeti ve geleceğe dair kaygılarıyla sürece isyan boyutunda baş koymaları, coğrafyanın daha önceki aktörlerinden kendilerine bakiye kalmış ve ayrılıkçı eylemlere nirengi olmuştur. Burada göze çarpan bir diğer husus ise anılan eyleme ve çete oluşumlarına Bektaşî nezdinde Melsan tekkesinin himayesi ve bağımsızlık gayretlerine yönelik yerel katkıları şeklinde dikkat çekmektedir. Söz konusu husus, din hassasiyeti bağlamında Arnavut milliyetçilerinin İttihad-ı İslam'dan ayrılarak Arnavut milliyetçileri merkezinde dilediği dinsel yaklaşım ile özgürlüğe doğru yol almaları olarak yorumlanabilir (Şıvgın, 2003:151; Bozboru, 2006:580; Clayer, 1994:58-61).

Makedonya sorunsalı ile birlikte zirveye varan Arnavut milliyetçiliği, 1907 yılından itibaren kuzey ve güney bölgelerdeki Arnavutların ortak hareket gayretleriyle artık büyük güçlerin de ilgisini çekmeye başlamış ve Osmanlı Devleti parçalama stratejilerinde göz ardı edilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin çeteler ile mücadele ve asayiş temin ile büyük güçleri azınlık hususlarında içişlerinden uzak tutma amaçlı sert tedbirler içeren yönetimi, elebaşı olarak değerlendirilen Arnavutların tutuklanmasına ve sürgüne gönderilmesine zemin hazırlamıştır. Bahsi geçen ve basında da sıkça konu edinilen mezkûr dönemdeki sert tedbirler, Arnavut milliyetçilerinin padişah karşıtı tutumlarını perçinleyerek dönemin muhalif gücü İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Arnavut milliyetçilerinin, Jön Türk dolayısı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti yapılanması ile irtibatları, esasında 1800'lü yılların sonlarına kadar uzanmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile özerklik hususu kenara bırakılırsa başlarda benzer gayelerinin olduğunu gören Arnavut milliyetçileri, meşrutiyete varan süreçte kader birlikteliği yapmaktan da geri kalmamışlardır. Arnavut tebaa, Jön Türk hareketinin kuruluşunda, olgunlaşmasında ve eylemleri ile II. Meşrutiyet'in ilanında hatırı yadsınamaz önemli roller üstlenmişlerdir. Ne var ki hayal ettikleri meşruti yönetim, bambaşka bir istibdat tarzı ile kendilerinin aleyhine ve özerklik umutlarının sert askerî tedbirlerle bastırılmasına doğru yol almıştır (Bozboru, 1997:253; Çolaku, 1986:253, 254; Kocabaş, 1991:79, 80).

3.3. II. Meşrutiyet Sonrası Arnavutların Bağımsızlık Gayretleri

Osmanlı Devleti'nde rejimin II. Meşrutiyet'in ilanı ekseninde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce değişime uğratılmasında; 1908 yılının haziran ayında, Firzovik bölgesinde gerçekleştirilen Arnavut ayaklanması da şüphesiz önemli katkılar sağlamıştır.⁴ Arnavut milliyetçiler, Prizren Birliği'nin dağıtılmasından ziyade

³ New York Times, "To Conciliate the Albanians", 25 Nov. 1901, p.1; New York Times, "Albanian Disturbances", 25 Dec. 1901, p.1; New York Times, "Terrible Outrages by Albanians", 5 Aug. 1902, p.1; New York Times, "Turks Defeat Macedonians", 31 Jan. 1903, p.9; New York Times, "Pope Warns Macedonian Catholics", 22 Feb. 1903, p.3; New York Times, "Albanians Murder a Russian Consul", 27 Feb. 1903, p.5; New York Times, "The Sultan's Dilemma", 11 Apr. 1903, p.4; New York Times, "Sultans Trouble with Albanian Band", 23 June. 1903, p.1; New York Times, "Another Albanian Battle", 21 Feb. 1904, p.1.

⁴ Söz konusu meşruti yönetimin ilanı, tüm dünyada yankı uyandırmış ve Amerikan basınında manşetten kendisine *Sultan Panikte* şeklinde yer bulmuştur. Osmanlı Devleti himayesindeki farklı bölgelerdeki ayaklanmalara öncülük edenlerin

azınlıkları gözetken ve Arnavut yerleşkelerinin parselleştirildiği *Makedonya reformlarından* Osmanlı tebaası olarak çok rahatsız olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin Arnavutları himayeden aciz ve dış güçlerin işgal tehditlerine maruz bıraktıkları kaygısı ile özerklik taleplerinin önemsenmemesi üzerine; mevcut yönetimin değişikliğine eğilimleri artmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, yürüttüğü rejim değişikliğine paralel olarak beklentilerinin meşruti düzende karşılanacağı umuduyla hiç de küçümsenmeyecek derecede mezkûr sürece katkıda bulunmuşlardır (Bozboru, 1997:264-270; Shpuza, 1999:465; Fshazi, 2008:169).

Osmanlı Devleti'nin 33 yıl boyunca yönetimini elinde tutan II. Abdülhamit döneminde, Arnavutların çoğunlukta bulunduğu ve giderek kuvvetlendirdiği Jön Türk örgütlenmesi, 1908 Temmuz'unda Meşrutiyetin tekrardan ilanını sağlamıştır. Arnavut milliyetçiler, meşruti yönetim ile mutlakiyetçi rejimin mani olduğu Arnavut özerk yapılanmasının, Kanun-ı Esasi'nin yayımlanması ile daha da elverişli koşullara sahip olacağı ve İttihat Terakki Cemiyeti'nin kendilerine destek olacağını varsaymışlardır. Ancak meşruti yönetim ile söz sahibi olan yeni rejim, daha 1908 yılı sonunda gerçekleşen seçimlerden başlayarak merkezîyetçi politika duruşu sergileyip Arnavut milliyetçilerin *âdem-i merkezîyetçi* yaklaşımlarına sıcak yaklaşmamış ve özerklik yolundaki talepleri baskılama yoluna yönelmiştir.⁵ Anılan seçim nihayetinde; Arnavut vilayetlerini temsil etmek üzere 25 Arnavut mebus seçilirken mezkûr mebuslar; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nüfus sayımı, vergilendirme ve askerlik zarureti gibi sert yönetim anlayışına muhalif duruşla Arnavut milletinin çıkarlarına yönelik gayretlerde bulunmuşlardır (Birecikli, 2010:103; Tunaya, 1998:218; Eraslan, 2006:4,5).

Arnavut milliyetçiler ayrıca, meşruti yönetim tarzını, Arnavutluk'un özerkliğinin tanınmasıyla nihayetlenecek reformların miadı olarak öngörmüşlerdir. Bu bağlamda özerk Arnavut odaklı bölge genelinde, on ay içerisinde; *66 siyasi kulüp, 24 akşam okulu, 34 ilkokul* kurulmasına ve Manastır, Debre ile İlbasan'da *ulusal kongreler* düzenlenmesine yönelik gayretlerde bulunmuşlar ve Arnavut dilinde kitaplar basarak Arnavut gazetesi dahi yayınlamışlardır. Öte taraftan Arnavutlar arasında var olan fikir ayrılıkları devam etmiş ve Ortodoks ile Müslüman muhafazakâr Arnavutların görüş farklılıkları temelli ortak kararlar alabilmeleri hayli zorlaşmıştır. Manastır bölgesinde toplanan birleşimde, tek alfabe hususunda fikir birliği yaratılmasa da Arnavutça eğitim konusunda mutabakata varılmış ve fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin anılan kulüp ve okulları kapatarak Arnavutça yayınları yasaklaması üzerine çoğu gayret akim kalmıştır. İttihatçıların Arnavutları, milliyetçi duruşları sebebiyle *hain* şeklinde gördüğü ve Arnavutların da İttihatçıları, meşrutiyet zemininden uzaklaşmalarıyla *despotik* olarak resmettikleri yepyeni bir dönem başlamıştır. Söz konusu oluşan algılamalar Arnavutlar nezdinde bağımsızlık ideolojilerine yönelik gayretlerinin artarak ayrılıkçı hareketlerine yönelik isyan eylemlerine başlangıç teşkil etmiştir (Fshazi, 2008:174; Hacısalihoğlu, 2008:259). Özerklik bağlamında Arnavutça dilinin paralelinde yazım dilinin de Latin harfleri ile modernleştirilmesi gayretleri; muhafazakâr Arnavutları, İslam'dan uzaklaştıracağı endişesi ile Osmanlı Devleti şemsiyesi altında kalma taraftarı kılarken modernleşme yanlıları ise, Arap harflerine karşı çıkararak mezkûr yazım dilinin Arnavut dili ve ulusçuluğunun gelişmesine engel olarak değerlendirmişlerdir. İttihatçılar, propaganda için din adamları kanalıyla bölgede; Arnavut kültürel faaliyetlerini engellemeye çalışmışlar, muhafazakâr Arnavutların dini duygularını istismar etmişler ve Latin harflerinin dinsizlere ait olduğunu dillendirerek Arnavutçanın sadece Türk-Arap harfleri ile alışlageldiği şekliyle yazılması gerekliliğini anlattırmışlardır (Çelik, 2004:284; Mezani, 2003:124).

Meşrutiyet ardılı Arnavutları rahatsız eden ana başlıklar; zorunlu askerlik hizmetinin devam ettirilecek olması, Arnavut okullarında Türkçenin Arap harfleri ile okutulması yönündeki baskılar ve Arnavutların silahsızlandırılması gayretlerinin devam ettirilmesi olarak göze çarpmaktadır. Meşruti yönetimle toplanan Meclis, seçim ardılı yoğun bir çalışma ile 1909 Mayıs'ından ağustos sonuna kadar anayasa değişikliği de dâhil olmak üzere birçok kanun çıkarmıştır. Mezkûr kanunların bir kısmı anayasal özgürlükleri kısıtlayıcı hükümler getirmiş ve İttihatçılara karşı artan muhalefetin bastırılması açısından kullanılmıştır. Arnavutlar açısından söz konusu düzenlemeler ile kanunlar hususunda en fazla serzenişe konu olan *Cemiyetler ve Çeteler Kanunları'na* göre; çetenin faaliyet gösterdiği saha için anılan bölge yaşayanları sorumlu tutulurken, çeteye katılmanın cezası idam olarak öngörülmüş ve çeteye katılan kişinin ailesi de sorumlu tutularak

---

mezkûr gayrete destek oldukları ve yönetimde söz sahibi olabilmek için İttihat rejimine katkı sağlamalarına yönelik farklı bir perspektif için bkz. New York Times, "*Sultan in Panic*", 25 Jul. 1908, p.1.

⁵ Seçimler sonrasında Jön Türklerin mecliste üstünlük elde etmeleri ve Amerikan basınında bu konunun vatanseverler ülke yönetimini ele geçirdi alt başlıklarında yer edilmesine yönelik ayrıca bkz. New York Times, "*Patriotic Turks Hold Parliament*", 10 Jun. 1909, p.1.

cezalandırılmaları kararlaştırılmıştır (Tunaya, 2004:11; Akşin, 1994:288; Skendi, 1967:358; Ahmad, 1995:98, 130).

Meşrutiyet evveli tüm Arnavutlardan alınmayan ve sadece şehirlilerden tahsil edilen aşar vergisinin herkese yayılması, vergi toplama görevinin halktan ileri gelenler yerine görevlilerce tahsili uygulamaları ve silahların toplatılması gayretleri bardağı taşıran damlalar olmuştur. 1909 yılının nisan ayında İpek, Yakova, Luma, Vulçetrin, Debre, Seniçe bölgelerinde ilk ayaklanmalar başlamış ve daha geniş katılımlı ayaklanmalar düzenlenmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda başlatılan isyan hareketi, Arnavutluk'un kuzey ile güney bölgelerindeki katılımlar ve askere gitmeyi ret eden gençlerin dağa çıkması ile firarların başlaması sonrasında müdahale gerektiren büyük bir nümayiş dönüşmüştür (Kadri, 1992:100; Mezani, 2003:120). Avrupa basını da söz konusu nümayiş olaylarına yoğun bir şekilde yer ayırarak bölge muhabirleri kanalı ile elde ettikleri gelişmeleri, dünya kamuoyuna aktarmaktan ve Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yapmaktan geri kalmamıştır. Bu kapsamda Arnavutluk'a özerklik verileceği vaad edilen Arnavut milliyetçilerinin, kendi bekalarının kaygısı ile ayaklandıklarına dair gerek Avrupa gerekse Amerikan basınında yazılar yayımlanarak büyük güçlerce anılan unsurlar el atından teşvik de edilmişlerdir. Özellikle Amerikan basınında söz konusu süreç; yeni rejime karşı ayaklanmalar başlığında toplanarak kamuoyunun algısı yönlendirilmeye gayret sergilenmiştir.⁶

Arnavutların geniş katılımlı başlattıkları ayaklanmaya yönelik Osmanlı Devleti, 1909 Mayıs'ında hükümete karşı gelişmekte olan muhalif duruşu bertaraf etmek ve nüfus sayımı ile vergi ve askerlik konularında direnen köylülerin mukavemetini yıkmak için sert askerî tedbirler gerçekleştirmiştir. Cavit Paşa komutasındaki kuvvetler, isyanın yayılması ve direnişin inatça sürdürülmesi üzerine evlere toplar ile atışlar yaptıracak şekilde baskısını arttırmıştır. Asker kaçaklarını önlemek için sadece Yanya bölgesinde 80 kişi idam ettirilmiş ve fakat Arnavutların direniş ve dağlardaki özgürlük arayışına ilham vermekten öteye geçilememiştir. İpek ve Yakova bölgesinde gerçekleştirilen şiddetli çarpışmalar, dağlara çıkan *malisörlerin*⁷ varlığı ile Ağustos ve Eylül ayları boyunca da varlığını korumuştur. Amerikan basınında söz konusu dağa çekilme isyan temelli ayaklanma süreci, Arnavut milliyetçilerinin direniş mücadelesi odaklı aktarılrken; Türk birliklerinin üst düzey subaylarının da bulunduğu 350 civarı kayıplarının olduğu çatışmalar şeklinde yansıtılarak genel olarak Arnavut lehli yazımları ile dikkat çekicidir. Söz konusu aktarımlarda, malisörlerin eylemleri ve gerilla temelli davranışları karşısında konvansiyonel Osmanlı Ordusu'nun kifayetsiz kalışı ön plana taşınmıştır.⁸ Mezkûr basının aktarımlarının ötesinde İttihatçı yönetimin idari düzenlemelerine muhalif kaygılarla başlatılan ayaklanma, askerî sert tedbirlerle bastırılmış ve fakat isyanın bastırılış şekli, intikam *besa*'ları eden Arnavutların bağımsızlık yolculuklarında kendi aralarında birleşmelerine zemin hazırlamıştır (Mezani, 2003:120; Çelik, 2004:352-357; Kiramettin, 2007:137).

Her yenilgi ve bastırılmış taleplerin muhakkak yine su yüzüne çıkacağı hakikatinde olduğu gibi, Arnavut milliyetçilerinin gerek vergilendirmedeki ağır koşullardan gerekse askerlik ve harf sorunsallarından kaynaklı isyan eylemleri bu sefer, 18 Mart 1910 tarihinde uygulatılmak istenen *duhuliye (oktruva)* vergisi⁹ ile baş göstermiştir. Söz konusu vergilendirme ile yumurta ve sakal vergisinin dahi alınacağına dair söylentilerin yayılması üzerine bini aşkın Arnavut'un Priştine'de bazı caddeleri işgal etmesi ile başlayan ayaklanma, kısa sürede tüm Arnavutluk bölgesine yayılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kadim geleneği üzere ayaklananlara merkezden bir nasihatçi heyet gönderilmiş ve fakat anılan isteklerinin fazla olduğu değerlendirilerek askerî

⁶ BOA. HR.SYS. D:200 G:19; New York Times, 'Turkey Faces Many Revolts', 16 Apr. 1909, p.1.

⁷ Arnavutluk'un kuzey kısmındaki dağlarda veya yüksek yaylalarında yaşayan Katolik veya ihtida etmiş Arnavutlara verilen hususi bir isimdir.

⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı Devleti'nde iyice söz sahibi olmaya başlamasına paralel olarak uyguladıkları yönetim ile birlikte; Nisan ayından itibaren ayaklanmalar şiddetlenmeye başlamış ve Amerikan basınında da mezkûr süreç adım adım aktarılmıştır. II. Abdülhamit'in tahtan indirilişinde muhafız olan 4000 civarı Arnavut Osmanlı askerinin Jön Türklerce esir alınışı, Arnavutluk bölgesindeki nümayişlere yönelik sert askerî tedbirler içerikli 12 taburun 10 bin Arnavut'u geri püskürtmesi ve ayaklananların dağlara çekilerek mücadeleye devam etmeleri hususları anılan dönemin farklı perspektifini yansıtmaktadır. New York Times, 'Sultan Palace in Foes Hands', 26 Apr. 1909, p.1; New York Times, 'Fierce Battle in Albania', 14 Jun. 1909, p.3.; New York Times, 'Rebels Driven into Mountains', 19 Jun. 1909, p.3; New York Times, 'Turkish Troops Defeated', 23 Jun. 1909, p.5.; New York Times, 'Turks Raid Albania', 24 Apr. 1909, p.1.

⁹ Giriş vergisi manasına gelen *duhuliye*, şehir ve kasabalara ticaret maksadıyla getirilen eşyalardan matrahlandırılan vergi olup Fransızca 'octroi' teriminden Osmanlı iktisat terminolojisine girmiştir (Pakalın, 1983:480).

tedbirlerle razı etme yöntemine dönülmüştür. Ayaklananlarca 70. Alay Kumandanı Rüştü Bey'in öldürülmesi ile İpek Mutasarrıfı İsmail Hakkı Bey'in yaralanması hadiseleri, Osmanlı Devleti nezdinde bayrağı taşıyan son damla olmuştur (Akşin, 2006:277; Skendi, 1967:405).

Evvela Cavit Paşa eliyle bastırılmak istenen isyan, daha sonra oluşabilecek sert tepkilerden çekinilerek; Şevket Turgut Paşa komutasındaki yaklaşık 30 taburu bulan kuvvetli askerî güçle bölge genelinde örfî idare ilan edilip baskılanmaya çalışılmıştır. Merkezi bir liderlikten yoksun olarak ortaya konan Arnavut ayaklanması, gerek coğrafi elverişsizlikler gerekse de bölgesel tepkilerin iletişim noksanlığı ile bilgilerin aktarılamamasından dolayı çoğu Bektaşî olan güneyli Müslüman ve Ortodoksların desteğinden mahrum olarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda vergi itirazı ile başlayıp genel kaygılarla şekillenen isyan; örgütsüz, öndersiz ve birbirinden bağımsız kanaat önderleri tarafından bölgesel olarak başlatılmış, yerel imtiyazlar ve özel menfaatler önde tutularak ulusal irade ile hedeflerinden yoksun bir ayaklanma olarak seyretmiştir. Bölgedeki etnik ve dini yapılanmanın çeşitliliği sonucunda; Müslüman olan Arnavutlar, kuzeydeki Katoliklerin de isyanı neticesinde Avusturya'nın bölgeye müdahalesinden çekinirken orta ve güney Arnavut kanaat önderleri ise muhafazakâr tutumları doğrultusunda, Osmanlı Devleti ile uzlaşma umutlarında çözüm aramışlar ve ayaklanmanın bütünleşmesi akim kalmıştır (Çelik, 2004:371-378; Birecikli, 2010:260).

Osmanlı Devleti tarafından askerî güçle bastırılmaya gayret gösterilen ayaklanmaya yönelik Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa da bizzat bölgeye gelip sert tedbirler aldırılmıştır. Askerî unsurlarla teslim alınan her yerleşke ve bölgesinde mıntika halkının ellerinde bulunan silah ve cephaneleri toplanmış, kendi imkânları ile yaptıkları müstahkem kuleleri vb. savunma mevzileri topçu ateşleriyle yıkılmıştır. Bölge genelinde süratle nüfus sayımına ve bu doğrultuda asker alımlarına başlanmıştır. Bölge genelinde nümayişin bastırılması doğrultusunda Kaçanik ve Çernalova geçitleri isyancılar tarafından temizlenerek üç koldan Prizren'e Mayıs ortalarında varılmış ve akabinde Yakova ile İpek'e ilerlenerek asayiş yeniden sağlanmıştır.¹⁰ Güneye doğru ilerleyen birlikler tarafından İlbasan ele geçirilip örfî idare ile Arnavutça eğitim gerçekleştirilen okullar kapatılmış, Manastır, İlbasan ve Görice bölgelerindeki Arnavutça eserler yasaklanarak yayımlayanlar ağır şekilde cezalandırılmışlardır. İşkodra'da ilan edilen örfî idare ile askerî mahkemeler tesis edilmiş ve silahsızlandırılan halk, hayvanları ile berber vergiye yönelik sayıma tabi tutularak 18-26 yaş aralığındaki erkekler de zorunlu askerlik esaslarında kayıt altına alınmıştır. Şevket Turgut Paşa 22 Ağustos'ta İşkodra'yı terk ederken arkasında Osmanlı Devleti'ne en üst seviyede hasetlenmiş bir toplum bırakmıştır. İsyanın baş aktörlerinden olan İsa Bolatini ve malisörleri sert askerî tedbirlerin kendilerini idama götüreceği gerçeğini bilerek Karadağ'a sığınma talebinde bulunmuşlardır. Nihayetinde tüm Kosova'ya yayılan Arnavut isyanı, sert askerî tedbirler neticesinde sonrakine gebe vaziyette akim bırakılmıştır (Kiramettin, 2007:139, 141; Skendi, 1967:406; Birecikli, 2010:256).

Arnavut milliyetçiler, sadece bir yıl sonra ama yine aynı gerekçelerle kıpırdanmaya başlarken, bu sefer Karadağ'a sığınan malisörlerin girişimleri ve Avrupa Devletleri'nin destekleriyle daha kapsamlı bir ayaklanmaya sebebiyet vermişlerdir. Özellikle İtalya, Avusturya ve Karadağ gibi Balkan coğrafyası ile sınırdaş Avrupa güçleri, Osmanlı İtalyan Harbi esnasında kendi menfaatlerinin gerektirdiği şekilde Arnavutluk ve coğrafyasının kaderi ile yakından ilgilenmiş, ayrılıkçı gayretleri teşvik ederek yakın davranmışlardır.¹¹ Osmanlılar ile Trablusgarp bölgesinde harp halinde olan ve bir türlü kıyı şeridini geçemeyerek bölgeyi tamamıyla ele geçiremeyen İtalyanlar, ayaklanma sürecinde gizli hamilik sergilemekten geri durmamışlardır. Her iki tarafında kazanması odaklı gerçekleştirilen işbirliği ile İtalyanlar, Osmanlı Devleti'ni çok cepheli savaş ve çatışmalar ile Trablusgarp bölgesinde barışa razı etme gayretinde iken, Arnavut milliyetçileri özerklik yolunda Avrupa devleti himayesini sağlama hesaplarını yapmışlardır. Bu bağlamda İtalya, isyanın devam ettiği süreçte, Arnavutluk'a gerek para gerekse silah ve cephane

¹⁰ Duhuliye Vergisi gerekçeleri ile zaten var olan ayaklanmaların yeniden harlanması ve sürecin bu sefer daha sert askerî baskılamalar ile durdurulması gayretleri, Amerikan basınında katliam manşetleri ile kendine yer bulmuştur. Arnavut milliyetçilerinin top bombardımanları ile ağır kayıplara uğratıldıkları ve anılan Osmanlı tedbirlerinin aşırılığı dünya kamuoyuna iletilirken sonraki adımların zeminleri adeta hazırlanmaya konulmuştur. New York Times, '500 Albanians Slaughtered in Bombardment', 28 Apr. 1910, p.1; New York Times, 'Albanians Lost Heavily', 2 May. 1910, p.3.

¹¹ İtalyanların bölge coğrafyasını gerek kuşak güvenliği bağlamında kıymetli görmeleri gerekse Osmanlı Devleti ile denizaşırı Trablusgarp mücadeleleri bağlamında kuvvet ayırmaya çalışmaları anılan Arnavut ayaklanmalarına desteklerini hep var etmiştir. New York Times, 'Garibaldi to Aid Albania', 15 Feb. 1911, p.1.; New York Times, 'Italians to Fight for Albania', 16 Feb. 1911, p.5.

yardımda¹² bulunarak isyan hareketinin devamlılık sağlamasına tesir etmiştir. Adriyatik uzanımında Arnavutluk sularında dolaşan İtalyan balıkçı gemileri, kamufler olmuş şekilde silah ve mühimmat lojistik desteğiyle Arnavutların isyanına destek olmuşlardır. Avlonya limanına yanaşan Karadağ bandıralı diğer birçok yelkenli de benzer gayelerle silah ve cephane nakline katkı sunarak Osmanlı Devleti karşısında gizli güç olarak çatışmaların dışında himaye sergilemişlerdir (Aslan, 2019:125; Madeni, 2011:175).

Avrupalı güçlerden de destek alan Karadağ'a sığınmış Katolik Arnavutlar, Karadağ'ın da teşviki ile Osmanlı Devleti sınır karakollarına saldırarak isyanı kuzey hattan başlatmışlardır. Kuzey uzanlı gelişen isyan hareketi, Avrupalı güçlerin gerek silah gerekse himaye ve teşvikleriyle önceki Arnavut ayaklanmalarından daha kararlı ve organize şekilde ilerlemiştir (Aslan, 2019:15, 125; Skendi, 1967:411). Bu ayaklanmalar esnasında İtalya'da yaşayan ve *Arbereş* olarak bilinen Arnavutlardan Dr.Terenc Tocci, Mirdita ve Dukagin isimli Arnavut aydınları, İtalyanların himayesi ve teşviki¹³ ile 27 Nisan 1911'de Arnavut kanaat önderleriyle *Arnavutluk Geçici Hükümeti'ni* kurduklarını ilan etmişlerdir. Anılan hükümet kongre çalışmalarını müteakip Arnavutluk'un bağımsızlığının ilan ederek malisörlere; Osmanlı Devleti'ne karşı özgürlük yolunda savaşa devam etmeleri çağrısını gerçekleştirmiştir.¹⁴ Arnavut isyanının kuzeyden yayılmaya başlaması ve özerklik yönünde taleplerin artarak ayaklanmanın ikna ile dindirilememesi üzerine Osmanlı Devleti, Şevket Turgut Paşa'yı askerî kuvvetle güvenliği sağlamak üzere bölgeye göndermiştir. İşkodra'ya varan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, 11 Mayıs 1911'de örfi idare ilan ettirerek halkı silahsızlandırmak ve devlete itaatini tesisi bağlamında, Turgut Paşa ile birlikte oldukça sert tedbirlere başvurmuşlardır. Mahmut Şevket Paşa, 82 piyade taburluk güçlü birliğiyle Arnavut isyanına bizzat müdahalede bulunmuş ve uygulamalarıyla halkın öfkesinin katlanmasına sebebiyet vermiştir. Gururu ve inatçı doğalarıyla tanınan Arnavut erkekleri, eşleri önünde cezalandırmak amaçlı falakaya yatırılmış, Arnavutlarda var olan kin ve öfke artarak sonraki fırsatını kollamıştır. Amerikan basınında da söz konusu uygulamalar; çocuk ve kadınların katledildiği çatışmalar ile Türklerin Arnavutlara yönelik acımasız yıkımları şeklinde aktarılarak tüm dünyanın anılan mezalime karşı olduğu tarzı manşetlerle duyurulmuştur.¹⁵

Bölgedeki nümayişi azaltmak ve Arnavutların kalplerini tekrar kazanmak gayeleriyle Osmanlı Devleti Padişahı Sultan Reşad, Haziran 1911'de bölgeye seyahate koyulmuş ve Kanuni Sultan Süleyman'dan bu yana hiçbir padişahın ayak basmadığı topraklara yol almıştır. 16 Haziran 1911'de Kosova bölgesinde beraberindeki heyet ve yerli Arnavutlarla cuma namazı kılan padişah, bölgeye Mahmut Şevket Paşa'nın 82 taburla getiremediği huzurun sembolü olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Arnavut tebaasına yönelik bizzat Padişah Sultan Reşat tarafından sergilenen tavrı başlarda olumlu hava yaratmış ve *af ilan* edilmesi ile ılımlı bir seyre yönelmiştir. Mezkûr af ilanı, İttihatçı siyasetin isyanlar karşısında sert tedbirlerden ziyade yumuşak bir duruş sergileyerek yeniden Arnavut milliyetçilerini alt kimlikte toplayabilmek gayelerini gütmüştür. Ancak Arnavut milliyetçileri, anılan dönemin koşullarında bu süreci fırsata çevirme ve Osmanlı Devleti'nin gerek Trablusgarp ve Yemende gerekse büyük güçlerin menfaatlerine yönelik uğraşa geldiği sorunların farkındalığı ile bu durumdan istifade etmeye yönelmişlerdir. Henüz seyahatin yumuşak atmosferi dağılmamışken ilk asi grup Görice dağlarına hareket etmiş ve *çetecilik* dağ eteklerinde özgürlük kavgalarına koyulmuştur. Arnavut milliyetçi çeteler, vur kaç taktikleri ve gayrinizamî harbin tekniklerini kullanarak görece kuvvetli Osmanlı Devleti'ne karşı uzatılmış harp yaklaşımı ile zarar vermeye ve taleplerini kabul ettirmeye gayret göstermişlerdir (Zürcher, 1999:27; Birecikli, 2010:269, 270; Kondis, 1976:59).

1911 isyanı ile Arnavutlar, koordine olma kifayetsizliklerini gidererek millet olma yönünde önemli bir aşama kat etmişler ve bu yönde politik bilincin sahaya yayılmasını sağlamışlardır. Af ilanı yaklaşımında olduğu gibi isyan, Osmanlı Devleti'nin artık azınlık olan Arnavutlarla muhatap olmaya başlamasına ve sorunun uluslararası alanda dikkat çekmesine imkân sunmuştur. 29 Eylül 1911 tarihinde İtalyanların, Osmanlı Devleti'ne Trablusgarp üzerinden harp ilan etmesi ve tezahürlerinin Adriyatik'ten Beyrut'a kadar hissedilmesinden dolayı Arnavut milliyetçilerini sakinleştirmek isteyen Osmanlı Devleti, Arnavutçanın ilk ve ortaokullarda öğretimine müsaade ederek okullarına mali yardımlarda bulunacağını açıklamıştır. Ne var ki

¹² New York Times, ' *Italia Sent Arms to Albania* ', 29 Sep. 1911, p.3.

¹³ New York Times, ' *Italians Sympathy for a Free Albania* ', 18 Jun. 1911, p.1

¹⁴ BOA. HR.SYS. D:145 G:34, 39.

¹⁵ BOA. DH.SYS. D:18 G:2; Birecikli, 2010:236; New York Times, ' *Turks Devastate Albania* ', 26 Jun. 1911, p.1; New York Times, ' *Atrocities by Turks in Albania* ', 28 Jun. 1911, p.1; New York Times, ' *World Against at Albanian Atrocities* ', 2 Jul. 1911, p.1.

vaat edilen af ile Latin harflerinin kullanımı ve maddi tazminat hususları İşkodra bölgesi gibi lokal yerlere uygulanırken diğer yerleşkelerde akim kalmış ve bütün Arnavutluğu kapsamayarak sonraki ayrılıkçı hareketlere açık kapı bırakmıştır (Öztuna, 1967:213; Sönmez, 2007:189; Skendi, 1967:423).

Arnavut ayrılıkçı hareketlerine paralel olarak gelişen diğer Osmanlı Devleti iç gelişmeleri, 18 Ocak 1912 tarihinde meclisin dağılması ile yepyeni bir evreye geçmiş ve tarihe *sopalı seçim* olarak geçen İttihatçıların çoğunluğa ulaştığı yeni meclisle yoluna devam etmiştir. Baskı altında gerçekleştirilen seçimler Arnavutluk bölgesinde de aynı tarzda uygulanmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin zorla meclis çoğunluğunu ele geçirmesi ile nihayetlendiği tarih yazımında yerini almıştır. Öyle ki bir önceki 1908 seçimlerinde 25 olan Arnavut mebus sayısı 1912 seçimleri nihayetinde 18'e indirgenmiş ve muhalif duruşular meclisten uzaklaştırılmıştır. Öte taraftan özellikle Arnavut mebuslardan seçilmekten mahrum kalarak meclisten ayrı kalanlar, kendi milletlerini menfaatlerinin de katkısı ile ayrılıkçı hareketlere yönelik teşvik etmekten ve öncülük etmekten geri kalmamışlardır. Bu şartlar altında yenice toplanan meclisin ilk yasalarından biri, Arnavutluk'taki okullarda eğitimin sadece Türkçe gerçekleştirilmesi ve Latin harflerinin yasaklanması içerikli çıkartılmış ve patlamaya hazır olan milliyetçilerin duygularını yeniden harlandırmıştır. Arnavut kanaat önderleri ve evvelki mebuslarının ihtiras ve menfaatperestliği ile Osmanlı Devleti'nin bölge genel politikasındaki yersiz ve tutarsız nazariyeleri, Arnavutların yeniden isyan ederek haklarını savunmalarına tesir etmiştir. Arnavut isyanı döneminde Osmanlı Devleti hükümetinin başında olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, yaşatılan süreci; "...devlet aleyhinde bir hareket olarak değil, İttihat ve Terakki'nin Arnavutların hürriyetlerine taarruz etmesine karşı bir tepki..." şeklinde özetlemektedir (Uçarol, 1976:377; Çelik, 2004:448).

1912 ayaklanması ve sonucu bağımsızlığa kadar varacak özgürlük mücadelesi, malisörlerin yeniden harekete geçmeleri ile Mart ve Nisan aylarında başta Kosova meskûnlarından Arnavut Müslümanlarının vergilerin fazlalığı gerekçelerini öne sürmeleriyle ateşlenmiştir. Arnavutlar gerçekleştirdikleri toplantılar üzerine; öncelikle hayatlarını koruyabilmek için daha önce kendilerinden zorla alınan silahlarının iadesi, seçimlerin baskı altında olmaksızın tekrarı, örfi idarenin kaldırılması, eğitim özgürlüklerinin sağlanması ve meşrutî esaslarda eşit yönetimin yaratılabilmesi taleplerini öne çıkarmışlardır (Uçarol, 1976:376,377; Andonyan, 2002:175).

Osmanlı Devleti kadim gelenekleri üzere bölgeye başlarda Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey başkanlığında bir ıslah ve nasihat heyeti göndererek ayrılıkçı eylemlerin önüne geçmek istemiş ve fakat Arnavut çeteleri heyete saldırılarda bulunarak Hacı Adil Bey'i İpek ile Yakova arasında pusuya düşürmüşler ve Osmanlı Dâhiliye Nazırı mezkûr pusudan zorlukla sıyrılabilmiştir. Arnavut kanaat önderleri, ayaklanmalarına eşzamanlı olarak diploması yollarını da çalıştırmaya gayret etmişler ve toplantılar sonrasında hazırladıkları beyannameyi dönemin büyük devletlerinin konsoloslarına ulaştırmışlardır. Osmanlı Devleti'nce anılan gelişmelere yönelik sert tedbirler alınmaya başlanmış ve askerî hareketin yanı sıra dağa çıkan isyancı milliyetçilerin eşleri hapsedilerek teslim olmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Debre bölgesindeki Osmanlı Devleti ordugâhlarından firar eden Arnavut zabıt ve neferler, *Siyah Cemiyet ve Merkez Komitesi* gibi adlar ile bölgede çetecilik faaliyetlerine girişmişlerdir. Öte taraftan bölgede artan nümayişin yükselmesi ile Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Arnavutluk isyanının genişlemesinde esnek davrandığı ve sert tedbirlerin müsebbibi olduğu gerekçeleriyle meclis genelinde sorumlu görülmüş ve 9 Temmuz 1912'de istifaya zorlanmıştır (Bayar, 1997:517; Çelik, 2004:447-451).

1912 isyan hareketinin öncü isimlerinden İsa Bolatin, isyana teşvik ettiği Arnavut milliyetçiler ile Mitrovice bölgesindeki dağlık alanın sarp kayalıklarında mevzilenmiş ve doğa koşullarını kendi lehine kullanmayı ziyadesiyle başarmıştır. Gerilla tarzı mücadelelerde konvansiyonel ordu ile mücadele eden Osmanlı tarafı, Arnavut isyancılarının vur-kaç, pusu vb. taktikleri karşısında her ne kadar sayıca fazla da olsa nicelik bakımından kifayetsiz kalmıştır. Arnavut milliyetçiler temmuz ayı süresince bölgede öneme haiz Prizren ve Priştine gibi yerlerde etkinlik sağlayarak kontrolü ele geçirmeye başlamışlardır. Malisör yapılanması ile tecrübelerinin ve halk desteğinin katkılarıyla Arnavut ayaklanmaları, ayrılıkçı hareketlere doğru yön almaya ve dönemin koşullarında şekillenmeye koyulmuştur.¹⁶

Osmanlı Devleti'nde hükümet krizlerinin başladığı ve istikrarın sağlanamadığı günler; 16 Temmuz 1912 tarihinde yenice güvenoyu alarak kurulan Said Paşa'nın istifası ile gündeme gelip Arnavutların bu yönlü

¹⁶ New York Times, '*Albanians Captured Cities: Prisrend, Pristina*', 25 Jul. 1912, p.1; Madeni, 2011:174.

talepleri ile dönemsel olarak çakışmasıyla bölgesel ayaklanmayı kuvvetlendirmiştir. Buhranlı dönemde yeni hükümet kurma görevi Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya tevdi edilerek 22 Temmuz 1912'de *Büyük Kabine* oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti'nin tecrübeli yöneticisi ve kumandanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa, isyan hareketlerinde tercih edilen askerî tedbirlerin, Arnavutları daha da ötekileştirdiğinin bilinci ve halkın devletten soğumaması bağlamında, bir kez daha kadim *ikna metoduna* başvurmak istemiştir. 28 Temmuz 1912 tarihinde eski Trablusgarp valisi ve kumandanı Müşir İbrahim Paşa, anılan vazifeye yönelik bölgeye görevlendirilmiş ve yeni hükümet, Arnavutluk genelinde isyancıların taleplerini de göz önüne alacak şekilde kapsamlı reformlara kapı aralayarak mümkün olduğunca *uzlaşmacı tavır* ve tutum içinde olmaya çalışmıştır (Uçarol, 1976:378, 379). Osmanlı Devleti tarafından sergilenen uzlaşmacı tavırlar, Arnavut milliyetçileri nezdinde Avrupalı devletlerin de teşviki ile taleplerinin artmasına ve bu yönde saldırgan girişimlerinin çoğalmasına zemin hazırlamıştır. Bu noktada Arnavutlar, 15 Ağustos 1912'de Üsküp vilayetini kontrol altına alarak isyan vb suçlar ile mahkûm edilmiş mahpusları salıvermişler ve Osmanlı ordugâhlarındaki redif depolarını yağmalamışlardır. Üsküp vilayetinde İsa Bolatin, Bayram Curri ve Hasan Priştine öncülüğünde yaklaşık 30.000 civarı Arnavut, toplanarak kararsız Arnavutların da harekete katılmasına ön ayak olmuşlardır (Karasapan, 1960:211; Madeni, 2011:178; Aġanoġlu, 2001:46).

Arnavut milliyetçiler, Üsküp vilayetinin ele geçirilmesi ve anılan bölgelerdeki hâkimiyetleri neticesinde Osmanlı Devleti tarafından dikkate alınarak; Müşir İbrahim Paşa kanalıyla irtibat kurulmuş ve 15 Ağustos 1912 tarihinde sıralanan 14 ana başlıktaki sıralı taleplerinin kabul edilmesini istemişlerdir. *1. Hâlihazırdaki adliye sisteminin uygun olmadığı yerlerde, yeni kanunların tasarılaştırılması. 2. Harp ile örfî idare süreçleri haricinde kur'a askerlerinin vazifelerini Rumeli'de gerçekleştirmeleri. 3. Evvelden zorla müsadere edilerek alınan silahların hak sahiplerine tekrar iade edilmesi. 4. Bölgeye Arnavut dili ile kültürel geleneklerine sahip yerel memurların atanması. 5. Yanya, Manastır ve Kosova'da halihazırda bulunan idadi mekteplerin, Sultanî mektep haline getirilerek bölge genelinde gerçekleştirilecek yatırımlarla daha fazla Sultanî ve Ziraat mekteplerinin tesisi.. 6. Bölgede bulunan medrese yapılanmalarının yeniden tashihi ile yenilerinin kazandırılması. 7. Bölgede hususî okulların açılmasında serbestlik sağlanarak gerekli müsaadelerin verilmesi. 8. Bölge genelinde hâlihazırda var olan ilk ile ortaokullarda, Arnavut milli diline izin verilmesi. 9. Bölgeye yatırımların çeşitlendirilerek nafta, ticaret ve ziraatın düzenlenmesi ile yeni yolların inşası. 10. Bölgede yerel teşkilatlanmaların yeniden düzenlenmesi ile nahiyelerin kurulması. 11. İslam âdet ve ahlâk düzeninin korunarak devamlılığının idamesi. 12. Evvelki Osmanlı Devleti hükümet birimleri Hakkı ve Sait Paşa kabinelerinin Divan-ı Ali'ye sevkleri. 13. Arnavutluk bölgesinde hareketlere katılmış olan bütün suçluların genel af ile bağışlanması. 14. Askerî tedbirler süresince harap edilmiş mesken ve müştemilat ile mallar için tanzimat ödenmesi.* Priştine'de bulunan Arnavut kanaat önderleri, esasında 15'inci madde olan Sultan II. Abdülhamit'in yeniden tahta geçirilmesi ile 15 maddeden oluşan taleplerinden; yeniden asker sevkinin gündeme gelmesi ile ilk 14 maddeyi iletme durumunda kalmışlardır. 14 maddeden oluşan mezkûr talepler, Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetince incelenerek makul bulunmuş ve silahların iadesi ile evvelki hükümetlerin Divan-ı Ali'ye sevkleri haricindeki hususlar kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti nezdinde sıralı hususların büyük bölümünün kabulü, Arnavutlar tarafından başlarda memnuniyetle karşılanarak 20 Ağustos 1912 tarihinden itibaren Üsküp vilayetindeki ayrılıkçı gruplar bölgeden geri çekilmeye başlamışlardır (Bayar, 1997:782, 783; Uçarol, 1976:379, 380; Alpan, 1975:107).

3.4. Balkan Harbine Doğru Büyük Güçlerin Tesiri ve Arnavut Prensiği

Bölge genelinde kaos ve kargaşanın varlığından nemalanan Avrupalı devletler, anılan uzlaşma evresine müdahil olmaktan geri kalmamışlar ve bölgede yaşayan Hıristiyan malisörleri teşvik ederek din özgürlüğü temelli ayrılıkçı eylemlere yönlendirmişlerdir. 22 Ağustos 1912 tarihinde 400 civarı Hıristiyan malisör, papazların öncülüğünde Draç bölgesinde nümayişlerde bulunarak gerek Müslüman halka gerekse Osmanlı askerlerine yönelik saldırılarda bulunmuşlardır. Söz konusu eylemlerin İşkodra ve civarına sarkması ile saldırıların şiddetlenmesi üzerine; Kosova'da olan Müşir İbrahim Paşa 19 Eylül 1912'de İşkodra'ya geçerek malisör isyanlara yönelik yeniden askerî tedbirlere başvurmuştur. Şüphesiz anılan eylemler, daha önce yaratılan uzlaşma ortamına tesir etmiş ve bölgede askerî, ayrılıkçı hareketlere yönelik gerçekleştirdiği tedbirler eleştirilmeye başlanarak gerek basın yoluyla gerekse Avrupalı devletler nezdinde kamuoyu oluşturulmaya çaba sarf edilmiştir (Uçarol, 1976:381; Madeni, 2011:182).

Bölgede Balkan Harbi'ne doğru yaratılan ortam da Avrupalı güçlerin ilgili algı yaratma gayretleri ile aynı dönemde su yüzüne çıkmıştır. Osmanlı Rus rekabetinin bölge ekseninde milliyetçilik ve din noktasında zemin bulması ile Rusya, Balkan toplumları üzerinden Osmanlı Devleti'ni sürekli baskı altında tutmayı, anılan toplumları Slav nüfuzu içerisinde himaye ile boğazlara ulaşmayı ve deniz ticaret hâkimiyetine doğru yayılmayı hedeflemiştir. Öte taraftan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlarda oluşacak güç boşluğunda hâkimiyetini kırıncı denge politikasını ön planda tutan Rusya, ayrılıkçı Arnavut harekâtını desteklemekten geri kalmamıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise, Balkanlarda yükselecek Rus nüfuzunu engellemeyi, kendisine Selanik mihverinde koridor açarak özerk bir Arnavutluk marifetiyle Sırbistan üzerinden Rus yayılımını Adriyatik uzanımında engellemeye odaklanmıştır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik çöküşü ve devamında sürekli toprak kayıpları sürecinde emperyal hedefleri olan gerek İngiltere gerekse Fransa, Avrupa uzanımındaki Balkan coğrafyasında kurulacak uydu topluluklar ile geçiş güzergâhını kontrol altında tutma ve uzun vadeli bölge hâkimiyet teorileri bağlamında özerk Hıristiyan yoğunluklu Arnavutluk'un inşasına katkıda bulunmuşlardır (Çelik, 2004:485).

Balkan coğrafyasının kaderi olan hâkimiyet mücadelesi, Osmanlı Devleti'nden himaye güçlerin desteği ile bağımsızlıklarını kazanan dört ufak devletçiğin, daha evvelden birer eyaleti oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak oluşturarak toprak talepleri, tam da Arnavutluk ayrılıkçı hareketlerinin uzlaşya yöneldiği dönemde yeniden su yüzüne çıkarılmıştır. Rusya ve Bulgaristan'ın bölgesel ortak menfaatlerine uygun olarak Rus siyasi üstünlüğü altında *Balkan Birliği* oluşturularak hem Avusturya hem de Osmanlı Devleti'ne karşı bölgesel güç birlikteliği ile anılan mücadele ateşlenmiştir. Bu noktada Slav milliyetçiliği sayesinde Karadağ ve Sırbistan da birlik üyesi yapılarak; Bulgar, Karadağ ve Sırp'ların, Rusya şemsiyesi altında buluşmaları sağlanmıştır. 7 Mart 1912'de uzlaşılan Sırp-Bulgar Anlaşması ardılı, bölgede Avrupalı güçlerin himayesinde var olan Yunanistan ile 29 Mayıs 1912'de Bulgar-Yunan Anlaşması da imzalanarak karşılıklı güvenceler tesis edilmiş ve ortak düşman Osmanlı Devleti'ne karşı cephe oluşturulmuştur. (Uzdil, 2006;100).

Balkan Harbi boyunca Osmanlı Devleti'nin sıklet merkezinin Arnavutlardan ve ayrılıkçı hareketlerinden ziyade bölge mücadelelerine yönelmesi ve fakat güçlü Avrupalı devletlerin himayesindeki Balkan devletlerinin Arnavutluk'un neredeyse tamamını işgal etmeleri, Arnavutlarda dilemma yaratmıştır. Arnavutlar bu çıkmazda ya Balkan devletlerinin işgali altında esir yaşamak yahut özgürlük ve bağımsızlık yolunda mücadele etmek tercihleri arasında sıkışmışlardır. Kosova ve Makedonya merkezli oluşturulan *Anavatanın Kurtuluşu Gizli Teşkilatı* eliyle Arnavutlarca icra edilen toplantılar neticesinde; 16 Kasım 1912 tarihinde Avrupalı devletlere hitaben bir beyanname gönderilerek Arnavutların, Osmanlı hâkimiyetinden ziyade kendi anavatanlarının bekası ve bağımsızlıkları için işgal karşıtı savaşılan ilan edilmiştir (Birecikli, 2010:379; Çelik, 2004:487). İsmail Kemal Bey önderliğinde kendi topraklarının bağımsızlığı şiarı ile harbe tutuşan Arnavutlardan; Müslümanlar, Ortodokslar ve Katolikleri temsil eden 83 temsilcinin katılımı ile Avlonya bölgesinde icra edilen *Arnavut Milli Kongresi*, 28 Kasım 1912 tarihinde Arnavutluk'un bağımsızlığını kesin olarak ilan etmiştir. Bu şekilde var olan ikilem artık ortadan kaldırılarak Osmanlı Devleti himayesinde işgale maruz kalmayı beklemektense Avrupalı devletlerin tanıdığı bağımsız bir Balkan ülkesi olma yolunda girişimlere başlanmıştır. Bu bağlamda Avlonya bölgesinde aynı heyetin iştiraki ile 4 Aralık 1912 tarihinde ilk *Arnavut Geçici Hükümeti* ve 18 kişilik bir *Milli Meclis* oluşturularak Arnavut ulusu temelinde bağımsızlık adımları atılmaya başlanmıştır (Bozbora, 2006:586).

Arnavutlar tarafından tek taraflı alınarak ilan edilen bağımsızlık kararı, Osmanlı Devleti nezdinde var olan ve tüm baskısı ile devam eden Balkan Harbi sebebiyle sert karşılık bulamamış ve uzlaşıcı tavır ile İsmail Kemal Bey'e; Osmanlı'ya bağlı ve Arnavutların yaşadığı yerleri kapsayacak tarzda özerk yönetime müsaade olunabileceği hatırlatılmıştır. Öte yandan Balkan coğrafyasında süregelen harp, Arnavut topraklarında hızla ilerlemiş ve Arnavut liderler, Yunanistan ile Sırbistan'ın bölgeyi İşkombi nehrinden ikiye ayırarak aralarında paylaşmalarından iyiden iyiye endişeye kapılmışlardır. Avlonya'da kurulan Arnavut hükümeti otoritesinin herkesçe tanınması, Balkan Harbi'nde tarafsız duruşlarının kabulü ve sınırlarının garanti altına alınması kapsamında, Avrupalı temsilcilerle doğrudan müzakereler kurularak gizli destekleri açığa çıkartılmıştır. Avrupa devletlerinden Avusturya ve İtalya nezdinde, talepleri baştan bu yana desteklenen Arnavutlar, olumlu karşılıkları bulmuş ve Arnavutluk'un tarafsızlığı, büyük devletlerce teminat altına alınmıştır. Arnavutluk'un tarafsızlığı bağlamında alınacak nihai kararlar ise Londra'da toplanacak Büyükelçiler Konferansı'na bırakılarak söz konusu mesele, Osmanlı Devleti'nin iç işlerinden ziyade muhatap alınan Arnavut hükümeti ile müzakerelere açık hale getirilmiştir (Çelik, 2004:488,489). Büyükelçiler Konferansı'nda sınırlar

hususunda menfaat çatışmaları yaşanırken, Balkan Harbi neticesinde hemen hemen bütün Rumeli'nin el değiştirmiş olması nihayetinde Osmanlı Devleti'yle Arnavutluk'un ilişkisi kesilmiştir. 23 Nisan 1913 günü İşkodra'nın sembolik anahtarı, gerçekleştirilen törenle Karadağ kralı Nikola'ya teslim edilmiştir. Osmanlı Devleti, mevcut kayıplarının hezimetini ile 30 Mayıs 1913 tarihinde Birinci Balkan Harbi nihayetinde imzaladığı Londra Barış Antlaşması ile Arnavutluk'un sınırlarının belirlenmesini büyük devletlere bırakarak sözde özerkliği zorunlu olarak kabullendiğini sergilemiştir (Göktaş, 1995:1; Ülman, 2002:289).

Balkan Harpleri'nin nihayetinde toplanan Londra Konferansı ile Arnavutluk, 29 Temmuz 1913 tarihinde altı büyük devletin kefaleti altında tarafsız ve veraset sistemine bağlı bir *Prenslik* olarak kurulmuştur. Oluşturulan Prenslik bünyesinde Prens'in, anılan büyük devletlerin istişaresi sonucunda atanması kararlaştırılmıştır. Arnavutluk Devleti'nin asayiş hususlarına yönelik müşavirlik kapsamında teşkil edilecek jandarma yapılanması, Avrupalı devletlerin heyetleri marifetiyle kurulmuş ve iç işlerinde kontrollü bağımsızlığa müsaade edilmiştir. Öte taraftan Arnavutluk sınırları, kendi talepleriyle kıyaslandığında yarı yarıya daraltılarak Arnavut etnik unsurunun yaşadığı coğrafya ile mukayese edildiğinde oldukça dar bir alanı kapsamıştır. Konferans nihayetinde Arnavutluk'un bağımsızlığı tanınırken gerek sınır sorunları gerekse etnik ve dini meseleleri ile Arnavut halkı, bir o kadar meşakkatli ve karışık bir diplomatik yolculuğa seyr almıştır (Öztuna, 1990:185; Castellan, 1992:392, 393; Birecikli, 2009:1039).

Osmanlı Devleti, Londra Konferansı nihayetinde büyük devletlerce kendisinden ayrılarak oluşturulan Arnavutluk Prenslüğünü hemen tanımamıştır. Osmanlı Devleti Arnavutluk'un kuruluş tarihinin kendisine resmen bildirilmediğini gerekçe göstererek Arnavutluk Prenslüğünün bağımsızlığını 9 yıl resmen olmasa da zımnen tanıma yolunu tercih etmiş ve fakat iki ülke arasında 9 yıl sonra ortaya çıkan telgraf ücretlerinin ödenmesi meselesiyle 11 Ağustos 1913 tarihinde kurulduğunu kabul etmiştir. Bu şekilde Osmanlı Devleti, resmîyette de artık varlığını kabul ettiği evvelden kendisinin bir eyaleti olan Arnavutluk ile temaslara başlayarak diplomatik ilişkilere koyulmuştur (Gönen, 1999:4,5, Birecikli, 2009:1040).

4. Sonuç ve Değerlendirme

Balkan coğrafyasının adeta kalpgâhi şeklinde merkezi konumunda yer alan Arnavutluk ve civarı, kadim tarihten günümüze ve anlaşılacağı üzere sonraki yıllara değin jeostratejik varlığı ile bölge kompozisyonlarında aktör olmaya devam edecektir. Her dönemin egemen güçlerinin olduğu realist bakışı ile anılan süreçlerdeki paradigma kudret olan Osmanlı Devleti himayesinde mezkûr coğrafya, 445 yıl Arnavut ulusuna ev sahipliği yapmıştır. Ne var ki Osmanlı Devleti'nin gerek mali ve askerî gücü paralelinde sahadaki etkinliğini kaybetmeye başlaması gerekse küresel güçlerin el değiştirecek irredantist emelli farklı devletlerin bölgede söz sahibi olması nihayetinde; milliyetçilik rüzgârı ile Balkan coğrafyası kabuk değiştirmeye koyulmuştur.

Osmanlı tarihindeki anılan bölgede ilk Müslüman ayrılıkçı hareket olan Arnavut eylemleri, Balkan devletlerindeki diğer bağımsızlık kaygılarından farklı mahiyette ve zorunlulukta cereyan etmiştir. Başlarda İttihat ve Terakki yönetiminin baskılamasına tepki olan mahalli ayaklanmalar, zamanla bölgesel özerklik ve nihayetinde Balkan devletlerinin işgal programına karşı bir dilemma içerisinde milli bilinçle bağımsızlığa doğru yol almıştır. Osmanlı Devlet otoritesinin Balkanlarda genel itibarıyla bağımsızlık hareketleri bağlamında zayıflaması, hükümetlerin merkezileştirme politikaları, Balkan devletlerinin Avrupalı güçlerin teşvikleriyle yayılmacı siyasetleri, Arnavut kanaat önderlerinin ayrılıkçı propagandaları ile bu minvalde matbuatın yaygınlaşması gibi parametreler; anılan sürecin dinamikleri olarak değerlendirilebilir.

II. Meşrutiyet ardılı Osmanlı Devleti yönetimindeki İttihat ve Terakki politikaları eşliğinde Arnavutluk meselesi, zamanla devletin içişleri olmaktan öte uluslar arası bir konu şekline büründürülerek gerek etnik gerekse dini kaygılarla yabancı basın marifetiyle kamuoyuna yanlı şekilde aktarılmış ve diplomatik baskı oluşturulmuştur. Avrupalı devletlerin bölge üzerinde şark meselesi uzanımında menfaatlerinin çatışması ve yaratacakları uydu devletçiklere vaad ettikleri coğrafyalarının pay edilmesindeki rekabet, Osmanlı Devleti himayesinde ve fakat vergi, ana dil vb. hususlarda mücadele halinde olan Arnavut topraklarına uzanınca; mezkûr ayaklanmalar, ayrılıkçı eylemlere ve nihayetinde işgale karşı varlığını ispatlayarak bağımsızlığa doğru evrilmiştir.

Tarihsel analizlerin belli meselelere yöneltmesi ile dersler çıkartarak benzer kaygıların öngörüsünü yapabilmek ve farklı bakışlar sunarak disiplinler arası idari yaklaşımlara katkı sunabilmek elbette çok kıymetlidir. Bu bağlamda mevcut çalışmamız ile bölge insanının kazanımı gayesindeki davranışlardan

noksan tedbirlerin; gerek askerî ve idari gerekse de siyasi ve politik araçlarla icraya dönüştürülmesi, nasıl o gün Arnavut milliyetçilerini, yönetimden uzaklaştırarak nümayişe yöneltmiş ise yarın da aynı tarzda farklı ideolojik kaygıların doğmasına zemin hazırlayabilir kaygısı hâsıl olmuştur.

Güvenlik merkezinde bölgesel asayişin tesisi ve idamesi esaslarında; anılan dönemde var olan caydırıcılıktan noksan ve gerilla mücadelesine uzak bölge yapılanması göze çarpmaktadır. Bu bağlamda günümüz ve sonrasındaki benzer idari örgütlenmelerin gerekliliği göz önüne alınarak gerek caydırıcılık odaklı donanım ve eğitim gerekse coğrafi özelliklerin şartlarına uygun modern gayrinizamî tekniklerle donatılması zarureti kıymetlendirilebilir.

Tarihin anılan şartların çerçevesinde yorumu ile dönemsel oluşumların kaçınılmazlığı su götürmez bir gerçektir. Diğer taraftan yüzyıllarca himaye edilen bir ulusun kimlik arayışına girme gayreti ile ikilem içerisinde beka kavgasına tutuşması ve nihayetinde bağımsızlığa yürümesi süreci, beraberinde diğer disiplinler nezdinde de sorgulanmayı bekleyen birçok soruyu uhdesinde bulundurmaktadır. Tarih yazımına bir nebze katkı sağlama gayretinde olan çalışmamız, merak uyandıran ve bahsi yapılmaya özen gösterilen sorunsallara; anılan dönemin Amerikan basınının da penceresinden kesitler sunarak farklı bakışları bütünleştirmeye çaba sarf etmiştir.

Kaynakça

- Acaroğlu, M. T. (2006). *Balkanlar'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- Ağanoğlu, Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*. İstanbul: Kum Saati Yay.
- Ahmad, F. (1995). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. Çev:N.Yavuz. İstanbul: Kaynak Yay.
- Alpan, N. P. (1975). *Tarihin Işığında Arnavutluk*. Ankara: Kardeş Yay.
- Alpan, N. P. (1978). *Prizren Birliği ve Arnavutlar*. Ankara: Çağdaş Basımevi.
- Akşin, S. (1994). *31 Mart Olayı*. Ankara: İmge Yay.
- Akşin, S. (2006). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Yay.
- Andonyan, A. (2002). *Balkan Savaşı*. Çev: Zaven Biberyan. İstanbul: Aras Yay.
- Armaoğlu, F. (2003). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Aslan, M. (2019). *Trablusgarp Harbi'nde Osmanlı Gayrinizamî Harp Uygulaması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Milli Savunma Üniversitesi ATASAREN Enstitüsü, İstanbul.
- Aslantaş, S. (2007). *19.yüzyılın Şafağında Balkanlar: Sırp İsyanları*. İstanbul: Kitap Yay.
- Aydın, M. (2005). *Balkanlar'da İsyân ve Osmanlı İngiliz Rekabeti*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- Balkanlar'daki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri*. (1999). İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yay.
- Bayar, C. (1997). *Ben de Yazdım-Milli Mücadeleye Gidiş, Cilt:3*. İstanbul: Sabah Kitapçılık.
- Birecikli, İ. B. (2009). Arnavutluk Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Ankara.
- Birecikli, İ. B. (2010). *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Ankara.
- Bozbora, N. (1997). *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Bozbora, N. (2006). Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi. *Balkanlar El Kitabı*. Der. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ, C. I. Ankara: Karam Yay.
- Castellan, G. (1992). *Balkanların Tarihi*. Çev: Ayşegül Yaraman. İstanbul: Milliyet Yay.
- Çelik, B. (2004). *İttihatçılar ve Arnavutlar II.Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*. İstanbul: Büke Yay.
- Clayer, N. (1994). Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu. Çeviren: Orhan Koloğlu. *Toplumsal Tarih*. S.2. İstanbul.
- Çolaku, Ş. (1986). 19.Yüzyılın İkinci Yarısında ve 20.Yüzyılın Başında İlerici Türk Hareketi ve Arnavutlar. *X.Türk Tarih Kongresi*. C:V. Ankara.
- Eraslan, C. (2006). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı-Arnavut ilişkilerine Bir Bakış. *Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu*. İstanbul: IRCICA. Yay.
- Fshazi, F. (2008). 2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu 'O An'. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. S. 38. İstanbul.
- Göktaş, O. (1995). *Balkanların Anahtar Ülkesi Arnavutluk*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gönen, Y. S. (1999). Osmanlı'dan 1913'te Ayrılmıştı, Babiâli Arnavutluk'u Neden 9 Yıl Resmen Tanımadı?. *Toplumsal Tarih*. C. XII, S.71. İstanbul.
- Hacısalihoglu, M. (2008). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu 1890-1918*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

- İnalçık, H. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- İrtem, S. K. (1999). *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi*. İstanbul: Temel Yay.
- Jelavich, B. (2006). *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, Çev: İhsan Durdu vd. İstanbul: Küre Yay.
- Kadri, H. K. (1992). *Türkiye'nin Çöküşü: II. Meşrutiyet'in Perde Arkası ve Makedonya Arnavutluk Ermenistan ile Suriye'nin Elden Çıkışı*. İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Karpat, K. (1992). *Balkan. Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Cilt: V. İstanbul.
- Karasapan, C. T. (1960). *Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*. Ankara: Resimli Posta Yay.
- Kiramettin, A. N. (2007). *Balkan Savaşında İşkodra Savunması*. Ankara: ATASE Yay.
- Kondis, B. (1976). *Greece And Albania 1908-1914*. Salonica: Institute for Balkan Studies.
- Kocabaş, S. (1991). *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı?* İstanbul: Vatan Yay.
- Madeni, F. (2011). Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913). *Avrasya Etüdleri*. 38/2011-1. Ankara.
- Mezani, R. (2003). *İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Musai, M. (1998). *Türkiyeli ve Makedonyalı Arnavutların Sosyal ve Dini Kimlik Algulamaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztuna, Y. (1967). *Türkiye Tarihi*. C.XII. İstanbul: Hayat Kitapları.
- Öztuna, Y. (1990). *Rumeli'ni Kaybımız 93 ve Balkan Savaşları*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Öztuna, Y. (2005). *Devletler ve Hanedanlar Avrupa Devletleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yay.
- Sakin, O. ve Demirbaş, U. (1996). *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*. Ankara: BOA. Yay.
- Shpuza, G. (1999). Arnavutlar ve Jön Türk Devrimi. *Osmanlı*. C. II. Ankara.
- Skendi, S. (1967). *The Albanian National Awakening 1878-1912*. New Jersey: Princeton University Press.
- Sönmez, B. İ. (2007). *İttihat ve Terakki Dönemi Arnavut Muhalefeti*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şıvgın, H. (1996). Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1908 Yıllarında Makedonya (Rumeli Vilayeti) Sorunu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.XII. Ankara.
- Şıvgın, H. (2003). Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar. *Türk Dünyası Araştırmaları*. S:147. Düzce.
- Şıvgın, H. (2006). *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*. Ankara: ATAM Yay.
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler, C:I-III*. İstanbul: İletişim Yay.
- Tunaya, T. Z. (2004). *II. Meşrutiyetin Siyasal Hayatına Bakışlar*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Uçarol, R. (1976). *Gazi Ahmet Muhtar Paşa Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi*. İstanbul: Milliyet Yay.
- Uzdil, M. B. (2006). *Balkan Savaşında Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı Savaşın Siyasal ve Psikolojik İncelemeleri*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yay.
- Ülman, H. (2002). *I.Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Yiğit, Y. (2009). Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti. *Turkish Studies*. Vol. 4/8. Ankara.
- Zavalani, T. (1994). Albanian Nationalism. *Nationalism in Eastern Europe*. University of Washington Press.
- Zürcher, E. J. (1999). Kosova Revisited: Sultan Resad's Macedonian Journey of June 1911. *Middle Eastern Studies*. Vol:35. Ankara.

Arşiv Belgeleri

- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA): HR.SYS. D:200 G:19
 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA): HR.SYS. D:145 G:34
 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA): HR.SYS. D:145 G:39
 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA): DH.SYS. D:18 G:2.

Yabancı Gazete

New York Times (1853-1912 arası arşiv muhteviyatı taranmış olup konu özelinde 100 adet kısa makale değerlendirilerek ilgili olan hususlar, dipnot olarak eklenmiştir.)

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

PARİS BARIŞ KONFERANSI'NDA YAHUDİLER VE FİLİSTİN*

The Jewish And Palestine At The Paris Peace Conference

Ömer Osman UMAR¹ ve Melek YENİSU²

¹Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, oumar@firat.edu.tr, orcid.org//0000-0003-2460-2455

²Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, yenisu23@gmail.com, orcid.org/0000-0002-7622-2027

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
18.02.2022

Kabul/Accepted:
12.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1075038

Anahtar Kelimeler
Paris Barış Konferansı,
Filistin, Araplar,
Yahudiler, Kudüs

Keywords
Paris Peace Conference,
Palestine, Arabs, Jewish,
Jerusalem

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan Şerif Hüseyin-Mac Mahon yazışmaları ve Sykes-Picot Antlaşması Filistin topraklarının üzerinde hem Arap hem de İngiliz-Fransız emellerini gündeme getirmiştir. İngiltere'nin Balfour Deklarasyonu'nu yayınlaması Yahudilere Filistin üzerindeki emellerini gerçekleştirme fırsatı vermiştir. Araplar, Yahudiler ve Fransızlar Paris Barış Konferansı'nda kendi tezleri ile Filistin üzerinde egemenlik kurmak adına mücadele etmişlerdir. Arapları temsilen Konferans'a katılan Faysal ile Dünya Siyonist Örgütü Başkanı Weizmann daha önce Yahudi göçü hususunda hemfikir oldukları için burada aralarında tartışma yaşanmamıştır. Siyonist temsilciler Paris Barış Konferansı'nda Fransa'nın desteğini almaktan çok İngiltere ve ABD'yi ikna etmeye çalışmıştır. Siyonistlerin İngiltere ve ABD'yi ikna ederken kullandığı argümanlar daha çok tarihi açıdan Filistin'in kendilerine ait olduğu ve çeşitli ülkelerde yaşayan Yahudilerin uğradıkları sıkıntılardır. Siyonistlere göre yüzyıllarca Filistin'den ayrı kalan Yahudilerin yurtlarına dönme vakitleri gelmişti. Konferans Faysal tarafından desteklenen, Fransa tarafından tepki gören Siyonistlerin isteğini şimdilik kabul etmemiştir. Ancak Siyonistler ilk kez uluslararası bir toplantıda dünyaya Filistin'e geri dönmeye hazır olduklarını duyurmuşlardır.

ABSTRACT

The Sheriff Husayn-Mac Mahon and Sykes-Picot Treaties concluded during the World War I brought up both the Arab and English-French goals over the Palestinian territories. The Balfour Declaration issued by England gave the Jewish the opportunity of achieving their goals over Palestine. At the Paris Peace Conference the Arabs, Jewish and French strived to dominate over Palestine on the basis of their own claims. As Faysal who represented the Arabs at the conference had previously come to terms with Weimann who is the president of World Zionist Organization, concerning the Jewish migration, they had no dispute there. The Zionist representatives at the Paris Peace Conference tried to persuade England and the USA rather than receiving the support of France. The arguments used by the Zionists when persuading England and the USA were mainly their historical possession of Palestine and the troubles experienced by the Jewish living in a variety of countries. According to the Zionists, it was time for the Jewish who had been separated from Palestine for centuries to return home. The conference had declined the demand of the Zionists which was supported by Faysal and was not welcomed by France for the time being. However, the Zionists declared the world that they were ready to go back to Palestine for the first time in an international meeting.

Atf/Citation: Umar, Ö. O. ve Yenisu, M. (2022). Paris Barış Konferansı'nda Yahudiler ve Filistin. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(835-845).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Melek YENİSU, yenisu23@windowslive.com

* Bu çalışma doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Filistin’de varlıklarını sürdüren Yahudiler Babiller tarafından dünyanın birçok yerine sürgün edilmişlerdir (Turan, 2003: 20). Filistin toprakları Hz. Ömer döneminde fethedilmiş, Müslümanların hakimiyeti Emeviler ve Abbasiler döneminde de devam etmiştir. Haçlıların 1099 yılında Kudüs’ü almasıyla bölge Haçlıların kontrolüne girmiştir. 1187’de Selahattin Eyyubi’nin Kudüs’ü geri alması ile birlikte bölgede tekrar İslam hakimiyeti başlamıştır. Yavuz Sultan Selim’in 1516 Mercidabık Savaşı sonrası Filistin bölgesi Memlûklerden Osmanlı hakimiyetine geçmiştir (Karaköse, 2018: 151).

Osmanlı Devleti’nde tüm etnik ve dini gruplara iyi davranıldığı gibi Yahudilere de iyi davranılmasından dolayı Avrupa’da baskı içerisinde yaşayan birçok Yahudi Filistin’e yerleşerek refah içerisinde yaşamışlardır. Avrupa’da yayılan milliyetçilik hareketleri, Osmanlı’nın zayıflaması ve Batılı devletlerin kışkırtmaları sonucunda Yahudilerde bir gün Filistin’e dönerek burada bir Yahudi devleti kurma emeli olan Siyonizm düşüncesi uyanmaya başlamıştır (Umar, 2002: 422). Siyonizm’in güçlenmesinin en önemli nedenlerinden biri Antisemitizm düşüncesinin Avrupa’da gündemden güne artmasıydı. Bu düşüncenin temelinde yer alan Yahudilerin yaşadıkları topluluklara entegre olmaması ve uyumsuzluk yaratmaları düşüncesi Yahudiler tarafından bir sorun değil Yahudileri diğer toplumlardan ayıran özel bir durum “ulusal kültürel hazine” olarak kabul edilmiştir. Milliyetçilik duygularının etkilediği Yahudi düşünürler Hess, Pinsker ve Herzl Yahudilerin Avrupa’da yaşamalarının bu süreçten sonra mümkün olmadığını ve Yahudilerin kendilerini yönetecek idari bir düzeni oluşturması için bir milli toprak parçası üzerine yerleşmenin zamanı geldiğini düşünmüşlerdir (Öke, 2006: 261-262). Bu düşüncüyü geniş kitlelere yayan “Yahudilerin Devleti” isimli kitabı yazan Theodor Herzl olacaktır (Goldschmidt Jr. ve Davidson, 2011: 363). Theodor Herzl’e göre bu hayalin gerçekleşmesi Osmanlı Devleti’nin Yahudi göçlerini kabul etmesine bağlıydı (Kocabaş, 2018; 118-122; Öke, 2006: 262-264). II. Abdülhamit Filistin toprakları için ortaya çıkan bu tehlikenin önünü almak adına Filistin’e yapılacak Yahudi göçlerini yasaklamış ve bu yasağın sürdürülmesini sağlamıştır¹. II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesi ile İttihat ve Terakki Partisi Filistin’e göç yasaklarını kaldırsa da bir süre sonra bu yasakların gerekliliğini görmüş ve yeniden uygulamıştır. Ancak Yahudiler çeşitli gizli yollarla Filistin’e yerleşmeye devam etmiştir (Umar, 2002: 427). 1914 yılına gelindiğinde Filistin’deki Yahudi nüfusu neredeyse dokuzda bir oranındaydı ve Filistin’deki Araplar ile aralarında çekişmeler vardı. Siyonist Örgüt’ün desteklediği Yahudilerin Filistin’den büyük çaplı araziler satın almaları Arapların günlük yaşamlarını ve ekonomilerini etkilemeye başlamıştı. Çatışmaların tek nedeni toprak satın alma, kolonileşme değildi. Dini anlamda da Yahudiler ve Araplar arasında çatışmalar vardı (Schneer, 2015: 35-36).

2. Birinci Dünya Savaşında Filistin

İngiltere’nin 1763 yılında Hindistan’ı ele geçirmesi yeni bir siyasetin doğmasına neden olmuştur. İngilizler Hindistan’dan sonra 1800’de Malta adalarını, 1813’te Cebelitarık Boğazı’nı ve 1839’da Aden’i ele geçirmiştir. İngiltere bu toprakları işgal ederek kendisine güvenli bir deniz yolu oluşturmuştur. Bu yolun tamamlanması için elde etmesi gereken yerlerden biri de Filistin topraklarıydı. Napolyon’un 1798 yılında Mısır ve Suriye seferiyle Filistin toprakları Avrupalıların mücadelesine sahne olmuştur. 19. yüzyılda İngiltere’nin Kıbrıs, Mısır ve Sudan’ı işgal etmesi Osmanlı toprağı olan Filistin, Mısır ve Suriye güzergahını Avrupa rekabetinde daha önemli hale getirmiştir (Deveci, 2020: 141). Zira konum olarak Akdeniz’in güneydoğusunda bulunan Filistin toprakları Asya kıtası ile Afrika kıtasını birbirine bağlayan bir konumdadır. Filistin’e ait arazi Akdeniz, Mısır, Suriye ve Şeria nehri arasındadır (Memiş, 2011: 2-3). Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Hindistan’ın güvenliğini düşünen ve Hindistan’daki varlığını tehlikeye düşürüp sarsacak her harekete korku ve endişe ile yaklaşan İngiltere için Filistin önemliydi (Waylet ve Jackh, 2004: 166). Birinci Dünya Savaşı’nda General Allenby yönetimindeki İngiliz kuvvetleri, 31 Ekim 1917’de Birüssebi’yi, 7 Kasım 1917’de Gazze’yi işgal etmiştir. Böylece Filistin toprakları İngiliz işgal kuvvetlerine açık hale gelmiştir (Kemal, 2014: 167). İngiltere’nin girişimi ile savaş sırasında İngiltere’nin Mısır valisi Mac Mahon ile Şerif Hüseyin arasında bir takım yazışmalar yapılmıştı. Bu yazışmalarla Şerif Hüseyin’e Osmanlı Devleti’ne isyan etmesi karşılığında sınırları geniş bağımsız bir Arap krallığı vaat edilmişti (Mansfield, 1975: 53-54-55). Allenby’nin Filistin’i işgali sırasında isyancı Arap kuvvetleri de Osmanlı Devleti’ne karşı İngilizlerle beraber hareket etmişlerdi.

¹ İ. HUS. 1319. B/2. **Osmanlı Belgelerinde Filistin**, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 2009, s. 307.

Lloyd George'nin Allenby'e verdiği “Kudüs'ü Noel'e kadar al” emrini yerine getirmesinde Arap isyancıları Allenby'e yardım etmiş (Barr, 2016: 60-61) ve 9 Aralık 1917'de İngiliz birlikleri Kudüs'e girmiştir². Kudüs'ün işgali İngiltere'nin saygınlığını arttırırken, İngiltere Mısır ve Hindistan arasında kara bağlantısını sağlamak için önemli bir üstünlük sağlamıştır³

Savaş devam ederken Ortadoğu topraklarının paylaşımı ile ilgili yapılan tek gizli yazışma Mac Mahon-Şerif Hüseyin yazışmaları değildir. Filistin topraklarının paylaşımını içeren önemli bir anlaşma da 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'dır (Rogan, 2017: 185; Olcay, 1981: VI). Sykes-Picot Antlaşması'nda paylaşılan topraklar A ve B nüfuz bölgeleri olarak ayrılmış, bu bölgeler mavi, kırmızı, kahverengi, beyaz alanlar olarak kodlanmıştır. A bölgesi ve mavi alan Fransa'nın yönetimi ve denetimi altında olan alandı. Bu kategoriye giren topraklar; İskenderun, Şam, Lazkiye, Hama, Humus, Beyrut, Musul, Tire, Çukurova, Halep, Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmıydı. B bölgesi ve kırmızı alan İngiltere'nin payına düşen; Şam'ın güneyinden Kerkük'ün kuzeyine çizilecek bir sınırmı güneyinde kalan toprakları oluşturmaktaydı. Ayrıca Bağdat şehrinin geniş bir bölümü ve Akdeniz ve Akka'da kısa bir sahil şeridi bu kategoriye girmiştir. Uluslararası bir idarenin kurulması planlanan Filistin ise kahverengi alan olarak belirlenmiştir (Kürkçüoğlu, 1982: 102-103; Kılınçkaya, 2008: 95-96; Umar, 2004: 218-219). Bir de beyaz alan belirlenmiştir. Burada İngiltere, Fransa, Rusya'nın karar vereceği Şerif Hüseyin'in onayının da alınacağı bir idare kurulacaktır (Adamof, 2001: 204). Rusya bu antlaşmanın pazarlığına dahil olduğunda 1 Eylül 1916'da İngiltere ve Fransa'ya bir nota göndermiş bu notaya Yahudiler için kurulacak yurdun destekleneceği de eklemiştir. Rusya Ortadoğu'da kurulacak bir Yahudi devletinin arkasında duracağını açıklarken Ortodoks kilisesini de himaye etmek istediğini belirtmiştir (Melek, 1978: 32). Bir yıl sonra ABD Başkanı Wilson'un Rusya Hükümeti'ne bir mektup yazarak Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak için destek istemesi de dikkat çekicidir⁴. Hristiyan dünyasının Kudüs üzerinde tarihi emelleri bu dönemde de devam etmekte olup 1917 yılı Eylül ayında Papa'nın yeni atanan Bakanı Monsiyör Kedeshini'nin bir İspanyol gazetesiyle mülakat yaparken Katolik siyasetinin Filistin'i artık Müslümanların eline bırakmaya tahammülü yoktur⁵ demesi Filistin üzerindeki Hristiyan dünyasının emelini açıkça göstermektedir.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken İngiltere'nin Filistin için attığı en önemli adım Balfour Deklarasyonu'dur. Haim Weizmann Şubat 1917'de İngiliz Siyonist Federasyonu başkanlığına seçilmişti. Siyonistler adına İngiltere ile konuşan Weizmann Filistin'de kurulacak bir Yahudi devleti için artık net ve resmi bir garanti talep edecek güce ulaşmıştır (Fromkin, 2016: 259). Ağustos 1917'de İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour ve Lord Rothschild arasında gerçekleşen mektuplaşmada Balfour İngiltere'nin Siyonistlerin Filistin'de bir ulusal ev kurması için elinden gelenin en iyisini yapacağına dair bir ifade kullanmıştır. Bu cevap dünyaya duyurulacak mektubun taslağını oluşturuyordu (Nationalarchives, 2022). 2 Kasım 1917'de ise İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, Yahudi lideri Lord Rothchild'e bir mektup yazacak ve bu mektup tarihe Balfour Deklarasyonu olarak geçecektir (Umar, 2004: 297; Kocabaş, 2018: 168). Buna göre mektubun içeriği şu şekildedir; “*Majestelerinin hükümeti, Filistin'de Yahudi halkı için bir Ulusal Yurt kurulmasını desteklemeyi ve bu amacın başarılmasını kolaylaştırmak için bütün gücünü kullanmayı düşünmektedir. Filistin'deki Yahudi olmayan toplulukların vatandaşlık ve dini haklarına ya da Yahudilerin herhangi bir ülkede sahip oldukları haklara ve siyasi statülere zarar verebilecek hiçbir şeyin yapılmayacağı açık biçimde anlaşılmalıdır*” (Schneer, 2015: 356; Manfield, 2012: 236; Barr, 2016: 65; Fieldhouse, 2018: 210; Fromkin, 2016: 265)

Bu mektupla İngiltere resmi ağızdan Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmak istendiğini duyurmuştur. Balfour Deklarasyonu'nda Araplar açısından oldukça önemli bir ayrıntı vardı. Nüfus olarak Filistin'de diğer topluluklardan fazla olan Araplar neredeyse yok sayılmış ve bu durum “*Musevi olmayan halklar*” sözüyle geçiştirilmiştir (Umar, 2004: 297). Sykes-Picot Antlaşması'nda Filistin'de uluslararası bir yönetim kurulması kararlaştırılmasına rağmen İngiltere Balfour Deklarasyonu ile stratejisini değiştirmiştir. Bu durum İngiltere'nin Mezopotamya ve Mısır'ın kontrolü dışında artık Filistin'i de hakimiyeti altına almaya karar verdiğini göstermektedir. Lord Curzon'a göre İngiltere Mısır ve Süveyş Kanalı'na açılan bu “*askeri kapıyı*” Almanya ile birlikte hareket eden Türkiye'ye bırakamazdı. Bu stratejik zorunluluk için bulduğu yol Filistin'de kendi

² HR. SYS. 02885/0000.

³ HR. SYS. 02446/00009. 001.

⁴ HR. SYS. 2333/3, **Osmanlı Belgelerinde Filistin**, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 2009, s. 365.

⁵ HR. SYS. 2333/1, **Osmanlı Belgelerinde Filistin**, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 2009, s. 361.

güvencesinde yaşayacak bir Yahudi topluluk oluşturmaktı (Kent, 1994: 215) Çünkü Bismark'ın da dediği gibi “İngiltere ekmeğe ne kadar muhtaç ise, Mısır'a da o kadar muhtaçtır” (Waylet ve Jackh, 2004: 172). İngiltere'nin kendi çıkarlarını korurken yaptığı siyasi hamleler Balfour Deklarasyonu ile çelişkiler yumağına dönmüştür. Çünkü İngiltere'nin Fransa'ya, Şerif Hüseyin'e ve Yahudilere verdiği sözler arasında tutarsızlıklar vardı (Barr, 2016: 62). Filistin bu tarihe kadar “üç kez vaat edilmiş” topraklar haline gelmiştir (Schneer, 2015: 382). İngiltere Balfour Deklarasyonu ile Siyonistler için bir yol açmıştır. Sırada Filistin topraklarına gitmek, bu toprakların Yahudi yurdu olması için araştırma yapmak ve orada Araplarla siyasi temaslara girişmek vardır. Bu amaçla İngiltere'nin başkanlığında kurulan Filistin'e gidecek komisyonda Haim Weizmann'ın yanında Sylvain Levi, Angelo Levi, Joseph Cowen, James de Rothschild, David Elder ve Leon Simon vardı (Deveci, 2020: 143). Filistin'e gidecek komisyonun başkanı Weizmann yola çıkmadan önce İngiliz Kralı V. George tarafından kabul edilmişti. Bu kabul Yahudi yurdu taleplerinin ve Yahudilerin İngiltere tarafından ne kadar ciddiye alındıklarını dünyaya göstermekteydi. İngiltere'nin kontrolündeki Filistin'e giden Weizmann ve Yahudi komisyonu Filistin ziyaretinde Araplarla kurmak istediği teması Faysal ile kurmuştur (Fraser, Mango ve Mcnamara, 2011: 132-134). 3 Haziran 1918'de Faysal ile Akabe Körfezi civarında görüşen Weizmann Faysal ile görüşmeye gittiğinde Faysal T.E. Lawrence ile birlikte Hicaz Demiryolu'nu ele geçirmek için askerlerini saldırıya hazırlamaktaydı. Weizmann Faysal'a Fransızların Şam'ın kuzeyine egemen olmaması için işbirliği yapmayı önermiştir. Deklarasyon'un amacının bir Yahudi devleti kurmak olmadığını anlatırken Yahudi göçlerinin Araplar için bir tehlike arz etmeyeceği sözünü vermiştir. Faysal ise Yahudilerin ve Arapların köken olarak akraba olduğunu söylemiş ve Weizmann ile sözlü olarak anlaşmıştır (Deveci, 2020: 146). Mark Sykes ise Faysal'a Yahudilerin Arapları Filistin'den çıkarmak gibi bir amaçları olmadığına dair söz verdikten sonra ona Loyd George gibi Yahudileri güçlü bir müttefik olarak görmesi tavsiyesinde bulunmuştu (Cohen, 2014: 10). 13 Eylül 1918 tarihli Nieuwe Rotterdamche Courant Gazetesi bu görüşmeyi Araplar ve Yahudiler arasında dostane ilişkilerin gelişmesi açısından çok memnuniyet verici bir görüşme olarak duyurmuştu⁶. Faysal Weizmann'a Şerif Hüseyin'in onayını almadan kesin bir söz veremeyeceğini söylemiş olmasına rağmen Weizmann Filistin'in Faysal'ın pek umurunda olmadığı kanaatine varmıştır. Weizmann'a göre Faysal “*Filistinli Araplardan hoşlanmıyor, onları Arap bile saymıyordu*” (Macmillan, 2015: 643). Sykes-Picot Antlaşması'nın ortaya çıkması, Fransa gibi bir gücün Yahudiler ve Arapların istediği topraklar üzerinde İngiltere'den bir söz alması ne Weizmann'ın ne de Faysal'ın umutlarını kırmamıştır. Faysal ve Weizmann hedeflerine ulaşmak için Paris Barış Konferansı'nı bir fırsat olarak görmüştür.

Paris Barış Konferansı'nda ABD'nin gizli antlaşmaların kaldırılması ilkesinin kabul edileceği düşüncesi Faysal ve Weizmann için önemli bir dayanak olmuştur. Bu düşünce Sykes-Picot Antlaşması'nı geçersiz kılabilirdi. Faysal ve birlikte hareket ettiği T.E. Lawrence Paris Barış Konferansı başlamadan önce siyasi bazı görüşmeler yapmak için 10 Aralık 1918'de Londra'ya gitmiştir. Lord Rothschild Faysal için bir yemek düzenlemiş bu yemekte Faysal Yahudilerin ve Arapların ırksal olarak birlikteliğinden bahsetmiş bu iki topluluğun Avrupa Devletleri'nin kriterlerine uygun olarak birlikte Filistin'de ülkelerini kalkındırarak bir devlet kuracaklarını söylemiştir. Böylece Paris Barış Konferansı'nda birlikte hareket edebilecekleri bir siyasi iklim oluşturmaya çalışmıştır (Deveci, 2020: 148). Bu açıklama 3 Ocak 1919 tarihinde imzalanan Faysal-Weizmann Antlaşması ile resmileştirilmiştir. Bu antlaşmaya göre her iki taraf da Balfour Deklarasyonu'nu onaylamıştır. Filistin'de sınırlar karşılıklı anlaşarak çizilecektir. Arap köylülerin ekonomik hakları ve Filistin'e yapılacak büyük Yahudi göçleri desteklenecektir. Müslümanlar kendi mabetlerini kendileri yönetecektir. Din farkı gözetilmeden medeni ve siyasi hakların kullanılması sağlanacaktır. Siyonistler uzman bir komisyonu Filistin'e yollayacak ve devletin iktisadi ilerlemesi için ellerinden gelen çabayı göstereceklerdir. Paris Barış Konferansı'nda her iki taraf da bu antlaşmayı savunacak, anlaşmazlık durumunda İngiltere'nin hakemliğine başvurulacaktır (Kocabaş, 2018: 175; Fraser vd., 2011: 152-153; Deveci, 2020: 148-149; Macmillan, 2015: 644). Faysal bu antlaşmayı Arap haklarının korunması ve verilen bağımsız Arap devleti sözünün yerine getirilmesi koşulunu metne dahil ettirerek kabul etmiştir (Cleveland, 2008: 273; Mansfield, 1975: 69; Deveci, 2020: 149). Weizmann'ın Faysal ile bu antlaşmayı imzalaması onun Paris Barış Konferansı'nda elini güçlendirmesini sağlamıştır (Fraser vd., 2011: 135).

⁶ HR. SYS. 02458/00016-002.

3. Paris Barış Konferansı'nda Filistin

Paris Barış Konferansı ev sahibi Clemenceau'nun başkanlığında 18 Ocak 1919'da çalışmalarına başlamıştı. Birçok devletin temsilcilerinin katıldığı Konferans'ta Onlar Konseyi İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Japonya devletlerinin temsilcilerinden oluşmaktaydı. Filistin, Konferans'ın öncelikli konularından biri değildi ancak İngiltere'yi Konferans'ta Lloyd George ve Balfour'un temsil etmesi Siyonistler için önemli bir avantaj ortaya çıkarmıştır (Fraser vd., 2011: 156). Bilhassa Balfour zaten Siyonist taraftarı olup Siyonistlerin fikirlerini kabul etmekteydi. Onun Siyonist taraftarı olduğunun en açık delillerinden biri Balfour Deklarasyonu'yken diğeri de Siyonist fikirlerin meydana çıkmasına hizmet eden liderlerin çalışmalarını desteklemesidir. Sulh Konferansı'nda, Musevilerin Filistin'de kurmak istedikleri bir İsrail hükümetinin hukuk ve menfaatlerini müdafaa eden Balfour Siyonistlerin en önemli dört büyük temsilcilerinden biri olan Mösyö Sokolow'un "Siyonizm Tarihi" adıyla yazdığı kitaba bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimede Balfour Batı Avrupa'daki Yahudiler bir takım zorluklar yaşarken İngiltere'nin himayesinde olan Doğu Afrika'da bir Yahudi müstemlekesi kurulması fikrini destekleyen Mösyö Chamberlain'i desteklediğini dile getirmektedir. Ayrıca Balfour 1906 yılı Ocak ayında Doktor Weizmann ile yaptığı bir konuşmada Yahudiler için tek yurdun Filistin olabileceğini ondan işittiğini dile getirdikten sonra Filistin'de kurulacak bir Yahudi devletinin karşılaşıcağı zorlukları şöyle ifade etmektedir: "Filistin'e gidecek olanlar Londra'ya, New York'a hicret edenlerdir. Bunlar Filistin'e gidecekler ve orada hissiyat-ı diniyeleriyle, tarihiyle alakadar ve ahenkdar bir muhit, bir cemaat bulacaklardır. Mösyö Balfour, kendileri irken ve dinen Musevi oldukları halde, şimdiye kadar yaşamış oldukları memleketin ahlak ve adetiyle ülfet etmiş olanlardan misalen etibbadan ve hukuk-ı şinasadan bahsederek diyor ki: "Bu sınıfların mümessillerinden bir takımları Siyonizmi biraz mütereddide, hatta bazen nahoş bularak muhakeme ediyorlar. Mukim buldukları memleketlerdeki vaziyet-i içtimaiyelerinin bundan müteessir olmasından ihtiraz etmek de bulunuyorlar. Bir takımları da Filistin'de bir cemaat-ı İsrailiye teşkil ve tesis etse de, oraya gitmek ve orada yerleşmek arzusunu izhar etmiyorlar. Ben bu havf ve ihtirazların manasını anlamam. Öyle memleketler var ki buralarda müsavat-ı kanuniye-i müesses bulunduğu halde Museviler bir dereceye kadar zararlı görülmektedir. Fakat böyle bir hal mevcut olan memleketlerde bunu ihdas etmiş olan Siyonizm değildir. Ve Siyonizm ile Musevilerin bulunduğu memleketlerdeki ahvalide tevhim edilmemiştir. Musevilerin milli ve beynelmilel vaziyetlerine göre, diğer ırklarla ve milletlerle aralarında bir mübayenet varsa bunlar artık tamamıyla bertaraf edilmelidir. Bu neticeye ise bir surette vasil olmak mümkündür. Bu da diğer milletler neye sahip iseler, Musevilere de bunu vermektir. Yani millet-i İsrailiyenin de bir aile yurdu, milli bir yeri olmalıdır. Siyonizmin istikbalde bundan daha vasi' ve şümüllü vazifeleri vardır. Siyonizm bir meveddet-i mütakabile hasıl edecek ve müsamahakarane hareket etmek esası üzerinden bir ülfet ve ünsiyet vücuda getirecektir. Siyonizm, muvafak olursa maddi ve manevi pek büyük bir eser meydana gelecektir. Bu da yalnız Museviler için değil Musevilerin gayrıları için faide averdir (Yeni Gazete, 10 Mart 1919: 2)."

İngiltere'yi Konferans'ta temsil eden diğer bir temsilci Başkan Lloyd George ise kendini Weizmann'a karşı borçlu hissetmekteydi. Bunun nedeni Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunun ihtiyaç duyduğu asetonun üretilip ordunun ihtiyacının karşılanmasını Weizmann sağlamıştı. Hatta Loyd George Weizmann'a bu hizmeti karşılığında kral nişanı vermeyi önerdiğinde Weizmann bireysel bir talebi olmadığını açıkça ifade etmiş kraliyet nişanı yerine Siyonizm'e İngiliz desteği istemişti (Macmillan, 2015: 634). Konferans'ta Loyd George Siyonist taraftarı bir politika izleyerek bu borcunu ödemek istemiştir.

Birinci Dünya Savaşı müddetince Suriye ve Filistin'de İngiliz ve Fransız yetkililerle yakın bir temas içinde olması nedeniyle Konferans'ta Arapları temsil etmesi İngiltere tarafından tercih edilen Faysal (History State, 2022) Weizmann ile yaptığı antlaşmadan sonra Ortadoğu'ya dönmemiş ve Avrupa'da kalmıştır. 7 Ocak 1919'da Paris'e geçen Faysal burada danışmanlığını yapan T.E. Lawrence ile çalışmalarını sürdürmüştür (Deveci, 2020: 151). Faysal Ocak ayının son günlerinde iddialarını içeren bir bildiri hazırlamıştır. Faysal Paris Barış Konferansı'nda Onlar Konsey'i karşısında sunum yapmadan önce bu bildiriye Yüce Divan'a teslim etmiştir. Faysal'ın iddiaları daha çok irksal, dinsel ve dil birlikteliği üzerine kurulmuştu. Nihayetinde anılarında yazdığı gibi bütün Arap milliyetçi hareketlerinin tek bir hedefi vardı o da Arapları tek bir devlet altında bir araya getirmektir. Faysal Irak'ta ve Filistin'de yabancı bir devletin geçici himayesinin gerekli olduğunu kabul ediyor, söyledikleriyle Arapları tek bir devlet altında toplamanın zorluklarını kabul ettiği de anlaşılıyordu. Ancak Faysal Arapların savaş sırasında yaptıkları fedakarlıkların karşılığını alma zamanının geldiğini ve fedakarlık yapma sırasının İtilaf Devletleri'nde olduğu düşüncesindeydi (Rogan, 2017:188; Fraser vd., 2011: 157). Faysal Filistin nüfusunun büyük çoğunluğunun Arap olduğunu, Araplarla Yahudilerin yakın bir kan bağı olduğunu, her iki ırk arasında karakter olarak çatışmanın söz konusu olmadığını, prensip olarak her iki halkın

bir olduğunu ancak Arapların ırksal veya dinsel bir çatışmada orta yolu bulmak gibi bir rol üstlenme riskini alamayacağını belirtmişti (Miller, 1924: 298).

6 Şubat 1919'da Konsey'in karşısına çıkan Faysal hazırladığı bildiriye uygun olarak bir sunum yapmıştır. Faysal Onlar Konseyi'ne Arapça konuşan halklar adına katıldığını beyan etmişti (Deveci, 2020: 151). Faysal'a sunum sırasında Albay Lawrence, Rüstem Haydar, Amir Abdul Hadi, Nuri Said eşlik etmişti. Faysal'ın Onlar Konseyi'ne sunum yaptığı sırada Faysal'a soruları Loyd George, Başkan Wilson ve M. Pichon sormuştur (History State, 2022). Faysal söz alarak şunları söylemişti: “*Bölgenin antik çağ uygarlıklarına ev sahipliği yaptığını ve gelecek için potansiyele sahip olduğunu belirtmişti. İskenderun-İran çizgisinin güneyinde kalan tüm Arapların özgürlüğü savaş sırasında İtilaf Devletleri'nin söz verdiği gibi tanınmalıydı. Bu talebin temeli bölgenin ulusal özerklik planı için çok uygun olmalıydı. Burada yaşayanların tümü Arapça konuştuğu gibi tek bir Sami kökeninden geliyordu; böylesine homojen ulusların sayısı oldukça azdı. Üstelik Araplar İtilaf güçlerinin yanında savaşarak pazarlığın kendi tarafına düşen kısmını yerine getirmişti*” (Helmreich, 1996: 39; Fraser vd., 2011: 157). Faysal Onlar Konseyi'ne taleplerinin Wilson İlkeleri'ne uygun olduğunu da söylemiştir. Faysal savaş sırasında Arap halklarının yaptığı fedakarlıkların karşılığının bağımsızlıklarının tanınması olduğunu ifade ederek, dökülen Arap savaşçıların kanlarının bunun için yeterli olduğunu, Şam, Beyrut, Trablus, Halep, Lazkiye ve Suriye'nin diğer bölgelerinde halk bağımsızlığını ilan etmesine rağmen Fransız ve İngilizlerin talepleri üzerine buralarda askeri komiserlikler kurulmasına izin verdiklerini ancak Arap halkına bu durumun geçici olduğunu ifade ettiklerini söylemiştir. Araplar İngiltere ve Fransa'ya yardım ettikleri için minnet duyuyordu ancak babası Şerif Hüseyin kendi kişisel hırsları için değil Arapların bağımsızlığını kazanmak ve Türk hakimiyetinden kurtulmak için isyan etme riskini almıştı (History State, 2022). Il Tempo Gazetesine göre: Faysal İngilizlere güvenerek güçlü bir şekilde Paris'te İskenderun'dan Aden'e kadar olan bölgenin yönetimini ve bağımsızlığını istiyordu⁷. Aden İngiliz hakimiyeti altında olduğu için orayı talep etmemişti (Allawi, 2016: 248). Faysal'ın bu toprakları istediği tarihte sadece Arabistan, Suriye, Filistin ve Irak toprakları neredeyse 3, 637, 000 km. alana sahipti ve 19, 360,000 nüfusu vardı (*Tasvir-i Efkar Gazetesi*, 6 Mart 1919: 1).

Konsey'de Başkan Wilson tarafından Faysal'a Arapların hangi devletin mandasını tercih edeceği şeklinde sorular sorulmuştur. Faysal bu sorulara bir mandater devlet adı vermek yerine Arapların birlikte yaşayacakları bağımsız bir devlet arzusunda olduğu cevabını vermiş, ilkesinin Arap birliği olduğunu söylemiştir. Loyd George'un savaş sırasında Arap birliklerinin hizmetleri ile ilgili sorusuna ise ayrıntılı bir yanıt vermiştir (History State, 2022). Faysal'ın sınırları geniş bir Suriye devleti kurulması üzerinde durması ve ısrarı Fransızların Faysal'a karşı tepkili olmasına neden olmuştur. Faysal konuşmasında Filistin'in bağımsız Arap devletine dahil olması ile ilgili bir vurgulama yapmamayı, Filistin dışındaki topraklar için pazarlık yapmayı tercih etmiştir (Macmillan, 2015: 597). Le Matin Gazetesi Faysal ile yaptığı mülakattan sonra Faysal'ın Filistin'e Yahudi göçü hakkındaki düşüncelerini ise şu şekilde haber yapmıştı: “*Müslüman bir iktidara veya Milletler Cemiyeti'nin mandası altında yabancı bir Hıristiyan devlete tabi olarak, milli görevlerinin bilinciyle yerleşmeleri şartıyla, zulüm altındaki Avrupalı Yahudilerin Filistin'e göçmesinden insanlık ve mertlik adına memnuniyet duyarız*” (Allawi, 2016: 308).” Faysal'ın Konsey'deki konuşmasında Filistin'i dile getirmemesi Weizmann'ın Faysal ile görüşükten sonra Filistin Faysal'ın pek de umurunda değildi analizini doğrulamaktadır. Faysal Paris Barış Konferansı'nda babasına vaat edilen toprakların tamamının Araplara verilmeyeceğini anlamıştır. Filistin toprakları üzerinde ısrarcı olmamasının bir nedeni de budur. Faysal Weizmann ile bir anlaşma yaparak Konferans'ta mücadele edeceği güç sayısını bire düşürmüştür ancak İngiltere'nin koruyuculuğuna rağmen Fransa ile mücadele etmenin zorluklarının da farkına varmıştır. Faysal'ın Konsey'de yaptığı sunumdan sonra sıra Dünya Siyonist Teşkilatı'na gelmiştir. Dünya Siyonist Teşkilatı Başkanı Weizmann'ın bu tarihe kadar Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasına yardımcı olabileceğini düşündüğü yaklaşık 2000 diplomat, siyasetçi ve üst düzey yönetici ile görüştüğü tahmin edilmekteydi. Weizmann İngiliz devlet adamlarıyla ilişkilerine de büyük önem vermişti. Elbette İngiltere'nin Weizmann'a verdiği desteğin tek nedeni vefakarlık gibi görünen aseton hikayesi değildir. Temel neden İngiltere'nin çıkarlarının 1917'den sonra Siyonist çıkarlarıyla örtüşmesiydi (Macmillan, 2015: 630-634).

27 Şubat 1919 Perşembe günü Siyonist Teşkilatı Heyeti Dr. C. Weizmann, M. N. Sokolow, M. Sylvain Levi, M. Spire ve M. Ussischkins'ten oluşmaktaydı. Siyonist Teşkilatı'nı dinleyen Onlar Konseyi'nde Amerika Birleşik Devletlerini R. Lansing, İngiltere'yi Balfour ve V. Milner, Fransa'yı M. Pichon, İtalya'yı Baron Sonnino ve Marquis Salvago Raggi, Japonya'yı Baron Makino temsil etmekteydi. Onlar Konseyi'nde Siyonist

⁷ HR. SYS. 02637. 00001. 001. 000.

Örgüt'ün hazırladığı bildirisinin kopyalarını dağıtmak için izin isteyen Nahum Sokolow Siyonist Teşkilat üyeleri içerisinde ilk sözü almıştı (History State, 2022; Kasalak ve Deveci, 2017: 302). Sokolow dünyanın ırk ve tarih temeline dayanarak yeniden şekillendirildiği bu Konferans'ta eziyet çeken Musevilerin Filistin'e göçüne izin verilmesini temenni ettiğini söylemiştir. Siyonist Cemiyet'in savaş sırasında bu talebi İngiltere, ABD, Fransa ve İtalya'ya ilettiğini de hatırlatmıştı. 1917'de Balfour'un Lord Rothschild'e eziyet altındaki Musevilerin Filistin'e bir yurt gibi yerleşebileceğini bildirdiğini ve Mösyö Pişon'un 1918 yılının Şubat ayında aynı sözü veren bir mektubunun kendisine geldiğini de Konsey'e ifade etmiştir (*Alemdar Gazetesi*, 2 Mart 1919: 2; *Söz Gazetesi*, 2 Mart 1919: 1). Sokolow konuşurken 3 Şubat 1919'da yayınlanan Siyonist bildiriye atıfta bulunmuştu. Yahudilerin iki bin yıllık tarihi geçmişinden dem vurarak Filistin üzerinde Yahudilerin geçmişten gelen haklarının kabul edilmesini talep etmiştir. Yahudilerin on sekiz asır bekledikleri kutsal zaman gelmiştir. Sokolow şimdi bir toprağı ve milli gücü olmayan Yahudi milletinin eski çağlarda insanlığa ve uygarlığa katkısından bahsederek bir medeniyet kurmuş olduklarını hatırlatmıştır. Sokolow'a göre Batı Avrupa ve ABD'de yaşayan Yahudiler buldukları yerlerde yaşam sürmekten memnundu. Ancak bu memnun grup Doğu Avrupa'da yaşayıp bir vatan arzusu duyan Yahudilerle kıyaslandığında sayıca oldukça azdı. Bunun en önemli nedeni 1882 yılında Doğu Avrupa ve Rusya'da Yahudilere karşı başlayıp devam eden katliamlardır. 1882 ve 1914 yıllarında iki buçuk milyon Yahudi ABD, Avrupa ülkeleri ve başka ülkelere göç etmiştir. Sokolow konuşmasında göç eden Yahudilere bilerek deyinmiştir. Yahudilerin göç ettikleri Avrupa Devletleri veya ABD vatandaşı olmaları Yahudilerin amaçlarının gerçeğe dönmesi için gerekli avantajı sağlamamaktaydı. İşte bu yüzden Doğu Avrupa'da ızdırap içinde yaşayan Yahudiler kendilerine ait olan bir vatan toprağında yaşamalıydı (History State, 2022; Kasalak ve Deveci, 2017: 302-303). Siyonist Örgüt'ün Onlar Konseyi'nden değerlendirmesini istediği talepler şunlardı:

“1- Yahudi milletinin Filistin'e tarihi ilgisinin ve Yahudilerin Filistin'de milli yurtlarını tesis etmeleri hakkının tanınması,

2- Filistin'in Milletler Cemiyeti tarafından manda olarak idaresi, (*Alemdar Gazetesi*, 1 Mart 1919: 2; *İkdam Gazetesi*, 1 Mart 1919: 1).

3- Manda mukavelenamesinin halen Filistin'de mevcut Yahudi olmayan cemaatlerin medeni ve dini haklarına veya herhangi diğer memleketlerde Yahudilerin müstefit bulunduğu haklara dokunulmamak şartıyla Yahudi milli yurdunun kurulmasına müsait idari ve iktisadi şartların meydana getirilmesi mecburiyetine ait hükümler konması,

4- Mandaterin Yahudi muhaceret ve iskani hususunda Filistin'deki ve bugünkü dünyadaki Yahudileri temsil eden bir heyetle işbirliği yapmayı kabul etmesi,

5-Mandaterin Filistin'de her dinin ve her mezhebine ait hürriyeti ve ahali arasında vatandaşlık ve medeni haklar bakımından din ve ırk üzerine dayanan herhangi bir fark gözetilmemesini temin etmesi.” (Kocabaş, 2018: 177). Sokolow konuşmasını sözü Chaim Weizmann'a bırakmak istediğini ifade ederek sonlandırmıştı. Chaim Weizmann Rusya'da 6-7 milyonluk bir Yahudi nüfusun bilinçli bir politika ile ezildiğini, savaştan önce var olan Yahudi göçlerinin artarak devam edeceğini söylemişti. Ona göre Filistin oldukça geniş topraklara sahipti. Filistin'de yoğun bir nüfus yoktu 40.000 kilometrelik alanda yaklaşık olarak 600.000 ile 700.000 kişi yaşıyordu. Filistin'in boş topraklarına Yahudileri yerleştirmek doğru bir politika olacaktı (History State, 2022; Kasalak ve Deveci, 2017: 303). Weizmann'a göre Filistin toprakları kimseyi sıkıntıya sokmayacak şekilde 4-5 milyonluk yeni nüfusu kaldırabilecek durumdaydı (Sharp, 2008: 156). Chaim Weizmann yaptığı konuşmada emperyalist devletlerin menfaatlerine hitap etmişti. Ona göre milyonlarca Yahudi Rusya ve Avusturya topraklarından ayrılmak istiyordu ve bu Yahudilerin gidecek bir yerleri yoksa nereye giderlerse gitsinler kabul görmeleri çok zordu. Weizmann bu soruna yine kendisi çözüm bulmuştu. O halde yapılacak en iyi şey bu insanların geniş ve boş toprakları olan Filistin'e gitmelerine izin vermektir. Weizmann'a göre nüfusu az toprağı bol olan Filistin'e giden Yahudiler para ve emek vermekten kaçınmayacaklardı (Macmillan, 2015: 626).

Bu konuşmayı takip eden müzakereler sırasında ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing Weizmann'a şu soruyu yöneltmişti: “Yahudilerin vatani ifadesinin özerk bir Yahudi hükümeti anlamına gelip gelmediği”, Weizmann'ın bu soruya cevabı hayırdı: “Siyonist Teşkilat'ın istediği özerk bir Yahudi hükümeti değildir. İstedığımız Filistin'de bir manda altında ve ille de Yahudi olmasına gerek görmediğimiz bir idarenin tesis edilmesidir. Bu idarenin her yıl 70-80 bin Yahudi'nin Filistin'e gönderilmesini olanaklı kılmasını arzuluyoruz. Teşkilatımız aynı zamanda Yahudi okulları kurmak için de izin isteyecektir. Buralarda İbranice eğitim mümkün olacak ve Yahudiler de zaman içinde Fransızların, Fransız ve İngilizlerin İngiliz olduğu kadar Yahudi olabileceklerdir. Daha sonra, Yahudiler çoğunluğu sağladığında, ülkenin seviyesinin ve ideallerimizin gerektireceği böyle bir hükümeti kurmak için yeterli olgunluğa ulaşılmış olunacaktır”. Weizmann özerk bir Yahudi devleti kurmak istedikleri yönündeki iddiayı yalanlamaya çalışırken yaptığı

konuşmayla asıl hedefinin bu olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır (Helmrich, 1996: 44). Weizmann Konsey’de yaptığı konuşmanın etkisini eşine yazarken ömrünün zafer anlarını yaşadığını ve harika bir an olduğunu söylemiştir. Kendisini tebrik edenleri sayarken Balfour, Sanino ve diğer devlet adamlarını saymıştır. Dikkat çekici olan detay Fransızların kendisini tebrik etmediğini yazmasıdır. Bu tavır Fransa’nın bir Yahudi yurdu projesini desteklemediğini Siyonistlere de göstermiştir (Macmillan, 2015: 626).

Konsey’de konuşan bir diğer isim de Rus Yahudisi olan Menahim Ussischkins’dir. Ussischkins konuşmasını İbranice yaparak Siyonistlerin istediği bir tavır ortaya koymuştur. Yaptığı konuşmada Weizmann’ı ve Sokolow’u desteklediğini belirtmiştir. Fransa’dan gelip komisyona dahil olan Andre Spire konuşmasında Weizmann’ın ve Sokolow’un tezlerini çelişkiye sokacak bir açıklama yaparak komisyonu farklı bir düşünceye yönlendirmiştir. Spire Fransa’daki Yahudilerin sayıca çok az bir kısmının Siyonizm’i benimsediğini söylemiştir (Kasalak ve Deveci, 2017: 303).

Andre Spire’in konuşmasından daha radikal bir çıkış yapan kişi ise konuşmaya Yahudi olsam da Siyonist değilim ve kendimi Fransız olarak görüyorum diye başlayan bilim adamı Sylvain Levy’dir. Levy Fransa’nın geçmişte Filistin’deki hukuku üzerinde durmuş ve Katoliklerin himayesi de bu haklara dahildir demişti. Fransa dünyanın büyük medeniyetlerinden biriydi ve Akdeniz ülkesiydi bu nedenle Fransa’nın Filistin mandasını üstlenmesi doğru olurdu. Levy yaptığı konuşmada önemli bazı soru işaretleri oluşmasını sağlamıştır. Levy Weizmann’ın Doğu Avrupa’dan göç edeceklerini söylediği Yahudiler Filistin’e göç ettiklerinde ortaya çıkacak sorunlara dikkate çekmişti ve Filistin’in bu göçü kaldıracak bir yapıya henüz sahip olmadığını vurgulamıştı. Levy’i Yahudilerin Filistin’de diğer halklarla aynı haklara sahip olur olmaz kendileri için istisna olacak ayrıcalıklar istemesi benim için hayret edilecek bir durumdur, demişti. Levy’e göre cevaplanması gereken soru şuydu: Siyonistlerin Filistin’i yönetmesini istediği Yahudiler dünyanın farklı yerlerinde yaşıyordu. Bu Yahudiler bu ülkelerde yaşarken Filistin’i nasıl yöneteceklerdi? Ayrıca bu Yahudiler yaşadıkları ülkelerin vatandaşıydı, bir ülkenin vatandaşıyken yeni kurulacak başka bir devletin vatandaşlık haklarını kullanmaları, tehlikeli bir emsal ortaya çıkmasına neden olurdu (Macmillan, 2015: 640).

Levy’e göre Siyonistlerin Filistin’de yaptığı yeni bir şey yoktu. 1878 tarihinden itibaren Filistin’de Yahudi bazı isimlerin ve kurumların oluşturduğu Yahudi topluluklarının yerleşimleri vardı ve bunlar Fransız İhtilali’nin ortaya koyduğu düşünce akımlarına göre faaliyetlerini sürdürmekteydi. Levi’nin bahsettiği kurumlar evrensel Yahudi Birliği, Siyon Severler ve Lord Rothschild’dı. Bu kurumlar Filistin’in bazı bölgelerinde Yahudiler için tarım kolonileri kurmuşlardı. Bunların yaptığı çalışmalar Siyonistlerin işini kolaylaştırmış Siyonistler büyük çaba sarf etmeden bu kurumlar üzerinden faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Levi bu konuşma ile bir kez daha Yahudiyim ancak Siyonist değilim sözünü pekiştirmişti. Çünkü bu konuşma ile Yahudilerin Filistin için yaptıklarını anlatırken neredeyse Siyonistler bir şey yapmadı demekteydi. Levy Avrupa’da kendisine statü edinmiş, refah seviyesi yüksek Yahudilere her şeyi geride bırakarak Filistin’e yerleşmenin doğru olmadığı kanaatindeydi. Bunu yapmak Avrupa topraklarında yaşayan Yahudilerin itibarını kaybetmesine neden olabilirdi. Ayrıca Levi Filistin’in tamamında hakimiyet kurmak isteyen Yahudi Konseyi’nin yerine siyasete karışmayacak, Filistin’deki ilişkilerin sağlıklı yürütülmesini sağlayacak ve Yahudi göçlerini düzenleyecek bir Yahudi Komitesi kurulmasını tavsiye etmiştir. Levi Filistin mandasını başka bir ülke olsa dahi Fransa’nın bu topraklardaki eğitim çalışmaları öncelikli olmak kaydıyla tüm hukukunun tanınmasını istemiştir (History State, 2022; Kasalak ve Deveci, 2017: 303). Levy’in konuşması Siyonist Örgüt’ün üyelerini şaşırtmıştı ve onlara göre Levy kendilerine ihanet etmişti (Cohen, 2020: 22).

Levy, Weizmann ve Sokolow’un aksine duygusal etki yaratacak bir Yahudi savunması yapmak yerine gerçekçi, eleştirel bir konuşma yapmayı tercih etmiştir. Filistin’de bir Yahudi vatanı kurulmasını savunmaktan daha çok Fransa’nın Filistin’e katkılarını ve bu topraklardaki haklarını vurgulamayı istemiştir. Levy’nin bu konuşması Siyonist olmayan bir Yahudi’nin olaylara nasıl baktığını da göstermektedir. Siyonistler mantıksız veya tutarsız dahi görünse Komisyon’u ikna etmek adına her türlü argümanı kullanarak bir savunma yapmıştı. Oysa Levy Siyonist Komite’de çatlak bir ses olarak Siyonist taleplerindeki mantık hatalarını ortaya koymuştur. Yukarıda anlatılanlardan da anlaşıldığı üzere Faysal ve Siyonistlerin savunmaları Paris Barış Konferansı’nda Filistin için net bir karar ortaya çıkmasını sağlayamamıştır. Pötü Parizyen Gazetesi Sulh Konferansı’nın Filistin’de bir Yahudi devletine izin vermeye meyilli olmadığını ancak Filistin’de bir Yahudi cemaati oluşmasına sıcak baktığını yazmıştır (*İkdam Gazetesi*, 31 Mart 1919: 1). Bu savunmalardan sonra Konferans dört ay daha çalışmalarını sürdürmesine rağmen konu bir daha gündeme gelmemiştir. Herhangi bir sonuç alınmaması da Siyonistlerin “*vatansız halka-halksız vatan*” (Macmillan, 2015: 641) düşüncesiyle oluşturduğu proje

uluslararası Paris Barış Konferansı'yla dünyaya duyurulmuştur. Yahudiler Konferans'a katılarak Filistin'de devlet kurmak için Balfour Deklarasyonu'ndan sonra ikinci büyük hamlesini yapmıştır.

4. Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti İngilizlere karşı savaşıırken aynı zamanda onlarla beraber hareket eden Şerif Hüseyin ve ona bağlı isyancılarla da savaşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Sina-Filistin Cephesi'nde yenilmesinin en önemli nedenlerinden biri de Mac Mahon-Şerif Hüseyin yazışmalarına uyarak Osmanlı ordusuna saldıran isyancı Arap birlikleridir. Şerif Hüseyin ve ailesi Osmanlı Devleti'nin bu topraklardan çıkarılması ile kendileri için büyük bir Arap devleti kurulacağını hayal etmişlerdir. İngiltere'nin hedefi de onları bu hayale inandırmak olmuştur. İngiltere Filistin için stratejilerini savaş sırasında ve savaş sonrasında uygulayacağı şekilde planlamıştır. Savaş öncesinde Hindistan ve Mısır yolunun güvenliği ile ilgili bir endişe taşımazken, savaş sırasında Osmanlı Devleti'ni devre dışı bırakmak ve sömürge yollarının güvenliğini garanti altına almak için Filistin'i de kontrol etmeyi düşünmüştür. Filistin'i kontrol etmek için İngiltere'nin ihtiyacı olan şey bölgeye yönetebileceğini düşündüğü Yahudileri yerleştirmektir. Bunun için yayınladığı Balfour Deklarasyonu Yahudilerin hareket etmesini kolaylaştırmıştır. İngiltere savaş sırasında Filistin üzerine üç ayrı plan yapmıştı. Mac Mahon görüşmeleri ile Arapları, Sykes-Picot ile Fransızları, Balfour Deklarasyonu ile de Yahudileri bu plana dahil etmiştir.

Paris Barış Konferansı'ndan önce Arapları temsil ettiğini ifade eden Faysal ile Weizmann arasında yapılan görüşmeler sonrasında anlaşmaya varan taraflar birbiriyle uğraşmak yerine iddialarını savunmaya odaklanmışlardır. Şubat'ın 6'sında Konsey'in karşısına Faysal ve danışmanlığını yapan T.E. Lawrence çıkmıştır. Faysal kendileri için kurulacağına söz verilen Arap Devleti'nin sınırlarını anlatmış özellikle Suriye'nin hakimiyetinin kendisine verilmesi umuduyla konuşmuştur. Faysal taleplerinin Sykes-Picot Antlaşması'na ters düştüğünün farkındaydı. Ancak o da Yahudiler gibi Wilson'un gizli antlaşmaların geçersizliği üzerine İtilaf Devletleri'ne kabul ettirdiği maddenin gerçekleşebileceğine inanmayı seçmişti. Şubat ayının sonunda ise Siyonist Heyet Konsey karşısına çıkarak Yahudilerin taleplerini dile getirmiştir. Faysal'dan farklı olarak Yahudiler yüzyıllardır vatandaşı oldukları ancak vatanları olmayan ülkelerde yaşadıklarını anlatmışlardır. Özellikle Sokolow ve Weizmann Yahudilerin yaşadıkları ülkelerde zulümlere maruz kaldıkları üzerinde durmuş ve Yahudilerin kendilerine ait bir yurdu hak ettiklerini dile getirmişlerdi. Yahudi temsilcilerin hedefleri tarihi, ırksal, dinsel tüm argümanları kullanarak İngiltere ve ABD'nin tam desteğini almaktı. Yahudi Konsey'i yaşanacak büyük göçler sırasında Filistin'de yaşayan Arapları görmezden gelmiş neredeyse yok saymayı tercih etmiştir. Sanki Araplar bu topraklarda yaşamıyorlarmış gibi Filistin'e vatansız halkı yerleştirmek düşüncesiyle hareket eden Siyonist temsilciler bu anlamda kendilerini dünya kamuoyuna duyurmayı başarmıştır. Arapların temsilcisi olduğunu söyleyen Faysal'ın ise bunlara ciddi bir itirazı olmamıştır. Siyonistler içerisinde sadece Levy bu göçlerin Avrupa'da yaşayan Yahudileri ve Filistin topraklarını etkileyeceğini söylemiştir. O da zaten kendini Siyonist olarak değil Fransız olarak tanımlamış ve konuşmasını bu sözüne bağlı kalarak yapmıştır. Siyonist temsilcilerin bir devlet kurmaktan değil bir yurt edinmekten bahsetmeleri şüphesiz ki bilinçli bir tercihtir. Uluslararası bir Konferans'ta dünyanın sınırlarının yeniden çizilmeye çalışıldığı bir toplantı da asıl konunun kendileri olmadığını farkında olarak hareket etmişlerdir. Paris Barış Konferansı Onlar Konseyi sadece bir kez Yahudileri dinlemiş ve Konferans bitene kadar konu bir daha gündeme gelmemiştir. Yahudiler Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren bu Konferans'a katılarak varlıklarını ve iddialarını güçlü bir şekilde duyurmuş, gelecekte kurulacak İsrail Devleti için önemli bir adım atmışlardır.

Kaynaklar

- Adamof, E.E. (2001). *Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun Paylaşılması*. (Çev: Hüseyin Rahmi). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Allawi, A. (2016). *Irak Kralı I. Faysal*. (Çev. Hakan Abacı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Barr, J. (2016). *Kırmızı Çizgi Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi*. (Çev: Ekin Can Gürsoy). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev: Mehmet Harmanlı). İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınevi.
- Cohen, J. M. (2014). *Britain's Moment in Palestine Retrospect and Perspectives 1917-48*, London: Routledge.
- Cohen J. M. (2020). *The British Mandate in Palestine A Centenary Volume, 1920-2020*, London: Routledge.

- Deveci, C. (2020). Paris Barış Konferansı Öncesinde Haim Weizmann-Şerif Faysal Görüşmeleri ve Faysal'ın Konferans'ta Filistin Hakkındaki Talepleri, *KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*. 10. 140-156. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1459848>.
- Fieldhouse, D.K. (2018). *Ortadoğu'da Batı Emperyalizmi 1914-1958*. (Çev: Merve Şahin). İstanbul: D&K Yayınları.
- Fraser, T. G., Mango, A. and Mcnamara, R. (2011). *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*. (Çev: Füsün Doruker). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Fromkin, D.(2016). *Barışa Son Veren Barış*. (Çev: Mehmet Harmancı). İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Goldschmidt JR. A. and Davidson, L. (2011). *Kısa Ortadoğu Tarihi*. (Çev: Aydemir Güler). İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Helmreich, P. C. (1996). *Sevr Entrikaları*. (Çev: Şerif Erol). İstanbul: Sabah Kitapları.
- Karaköse, H. (2018). Filistin ve Kudüs Meselesine Genel Bir Bakış (XIX. Yüzyılın Ortasından XX. Yüzyıl Ortalarına Kadar). *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4. S. 2. 150-165.
- Kasalak, K. ve Deveci, C. (2017). Paris Barış Konferansında Siyonistlerin Talepleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10. S.54. Erişim Adresi: <https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id=T5RrmHQBu-adCBSEdmq7>.
- Kemal, C. (2014). "Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze'yi Nasıl kaybettik?". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S. 55, Ankara. 125-176.
- Kent, M. (1994). Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler. (Çev: Ahmet Fethi).İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kılınçkaya, M. D. (2008). *Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*. Ankara: ATAM.
- Kocabaş, S. (2018). Siyonizm ve Türkiye. İstanbul: Yakın Plan Kitapevi.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1982). *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Macmillan, M. (2015). *Barış Yapanlar*. (Çev: Belkıs Çorakçı Dışbudak). İstanbul: Alfa/Tarih Yayınları.
- Mansfield, P. (1975). Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası (1914-1920). (Çev: Nuran Ülken). İstanbul: Sander yayınları.
- Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu Tarihi*. (Çev: Ümit Hüsrev Yolsal). İstanbul: Sav Yayınları.
- Memiş, E. (2011). Eskiçağ'da Filistin ve Filistinliler, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*. C. VII. S. 2. Elazığ.
- Melek, K. (1978). *Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Miller, D. H. (1924). *My Diary at the Conference of Paris*, Newyork. Vol. 4. https://archive.org/stream/MyDiaryAtConferenceOfParis-Vol4/Miller--MyDiaryAtConferenceOfParis-Vol4_djvu.txt. Erişim Tarihi: 01.01.2022.
- Olçay, O. (1981). *Sevres Antlaşması'na Doğru*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Öke, M. K. (2006). Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914). *Marife*. 6 (1). 261-270.
- Rogan, E. (2017). *Araplar Bir Halkın Tarihi*. (Çev: Cem Demirkan). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Schneer, J. (2015). *Balfour Deklarasyonu Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri*. (Çev: Ali Cevat Akkoyunlu). İstanbul: Kırmızıkeci Yayınları.
- Sharp, A. (2008). *David Loyd George, Great Britain*. London: Haus Publishing Ltd.
- Turan, Ö. (2003). *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul: Yenişafak Yayınları.
- Umar, Ö. O. (2004). *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*. Ankara: ATAM.
- Umar, Ö.O. (2002). Osmanlı Döneminde Yahudiler'in Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12. S. 2. Elazığ. 421-438.
- Waylet, B. and Jackh, E. (2004). *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu.*, (Çev: Vedat Atila).İstanbul: Nemesis Kitaplığı.

Arşiv Vesikaları

HR. SYS. 02885-0000.

HR. SYS. 02446. 00009. 001.

HR. SYS. 02458/00016-002.

HR. SYS. 02637. 00001. 001. 000.

Yayınlanmış Arşiv Vesikaları

HR. SYS-2333/3.(2009). *Osmanlı Belgelerinde Filistin*. İstanbul: T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.

HR. SYS-2333/1. (2009). *Osmanlı Belgelerinde Filistin*. İstanbul. T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.

İ. HUS, 1319. B/2. (2009). *Osmanlı Belgelerinde Filistin*. İstanbul. T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv01/d272>. Erişim Tarihi: 01.01.2022.

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv03/d61>. Erişim Tarihi: 01.01.2022.

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv04/d9>. Erişim Tarihi: 01.01.2022.

<http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-24-24.pdf>. Erişim Tarihi: 01.01.2022.

Gazeteler

Alemdar, 1 Mart 1919.

İkdam, 1 Mart 1919.

İkdam, 31 Mart 1919.

Alemdar, 2 Mart 1919.

Söz, 2 Mart 1919.

Tasvir-i Efkar, 6 Mart 1919.

Yeni Gazete, 10 Mart 1919.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**CELİL ORHAN'IN "MAMURETÜ'L-AZİZ (HARPUT)TARİHİ VE HARSİ
TETKİKAT" ADLI EL YAZMASI ESERİ VE BU ESERDE GEÇEN HALK
HEKİMLİĞİ UYGULAMALARI**

*Celil Orhan's Manuscript Title "History Of Mamuretü'l-Aziz (Harput) And Harsî Tetkikat" And
Practices Of Folk Medicine Contained In This Work*

Mehmet MANDALOĞLU¹

¹Doç. Dr., T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Keçiören Bilim ve Sanat Merkezi, Ankara, mandaloglumehmet@gmail.com.tr,
orcid.org/0000-0001-6406-9013

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
23.03.2022

Kabul/Accepted:
11.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1092019

Anahtar Kelimeler

Mamuretü'l-Aziz, mizaç,
halk hekimliği, hastalık,
tedavi

Keywords

Mamuretü'l-Aziz,
temperament, folk
medicine, illness, therapy

ÖZ

Bu çalışmada Celil Orhan'ın "Mamuretü'l-Aziz (Harput) Tarihi ve Harsî Tetkikat" adlı el yazması eseri temel alınmıştır. Celil Orhan bu eserini Mamuretü'l-Aziz vilayetinde çalıştığı dönemde kaleme almıştır. Çalışmamızda el yazması eser ve yazar hakkında genel bilgi verildikten sonra halk hekimliği uygulamaları üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda Mamuretü'l-Aziz vilayeti merkezinde ve taşrada yaşayan halkın genel sağlık durumları hakkında bilgiler yer almaktadır. Mamuretü'l-Aziz'de yaşayan insanların karakter yapıları demevi mizaç ve safravi mizaç olarak tespit edilmiştir. Mizaç türleri insanların beslenmelerinde ve hastalanmalarında etkilidir. Ateş, tifo, göz, cilt, mide, bağırsak gibi çeşitli hastalıklar Mamuretü'l-Aziz vilayetinde görülmektedir. Celil Orhan'ın el yazmasında bu hastalıkların tedavi yöntemleri hakkında bilgiler vardır. Bu yöntemler halk hekimliği uygulamaları biçimindedir. Halk hekimliğinde kocakarı ilaçları yaygın olarak kullanılmıştır. Hastalıklar türbe, kabir, ziyaret gibi yerlerde yapılan ritüeller ile tedavi edilmiştir. Türbe, kabir, ziyaret gibi yerlerde yapılan ritüeller ile hastalığın sağaltılmasına çalışılmıştır. Bütün bunların yanında Mamuretü'l-Aziz vilayetinde hastalıkların tedavi edilmesinde tıbbi yöntemler uygulanmıştır. Celil Orhan'ın el yazmasından Mamuretü'l-Aziz merkezinde iki hastane olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar askerî ve memleket hastaneleridir.

ABSTRACT

This study is based on Celil Orhan's manuscript titled "History of Mamuretü'l-Aziz (Harput) and Harsî Tetkikat". Celil Orhan wrote this work while he was working in the province of Mamuretü'l-Aziz. In our study, after giving general information about the manuscript and the author, folk medicine practices were emphasized. In this context, there is information about the general health status of the people living in the center of the province of Mamuretü'l-Aziz and in the countryside. The character structures of the people living in Mamuretü'l-Aziz were determined as demevi temperament and saffron temperament. Temperament types are effective in people's nutrition and illness. Various diseases such as fever, typhoid, eye, skin, stomach, intestine are seen in the province of Mamuretü'l-Aziz. Celil Orhan's manuscript contains information about the treatment methods of these diseases. These methods are in the form of folk medicine practices. In folk medicine folk remedies were widely used. Diseases were cured with rituals performed in places such as tombs, graves and visits. In addition to all these, medical methods were applied in the treatment of diseases in the province of Mamuretü'l-Aziz. It is understood from Celil Orhan's manuscript that there were two hospitals in the center of Mamuretü'l-Aziz. These are military and country hospitals.

Atf/Citation: Mandaloğlu, M. (2022). Celil Orhan'ın "Mamuretü'l-Aziz (Harput) Tarihi ve Harsî Tetkikat" Adlı El Yazması Eseri ve Bu Eserde Geçen Halk Hekimliği Uygulamaları. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(847-858).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet MANDALOĞLU, mandaloglumehmet@gmail.com.tr

1. Giriş

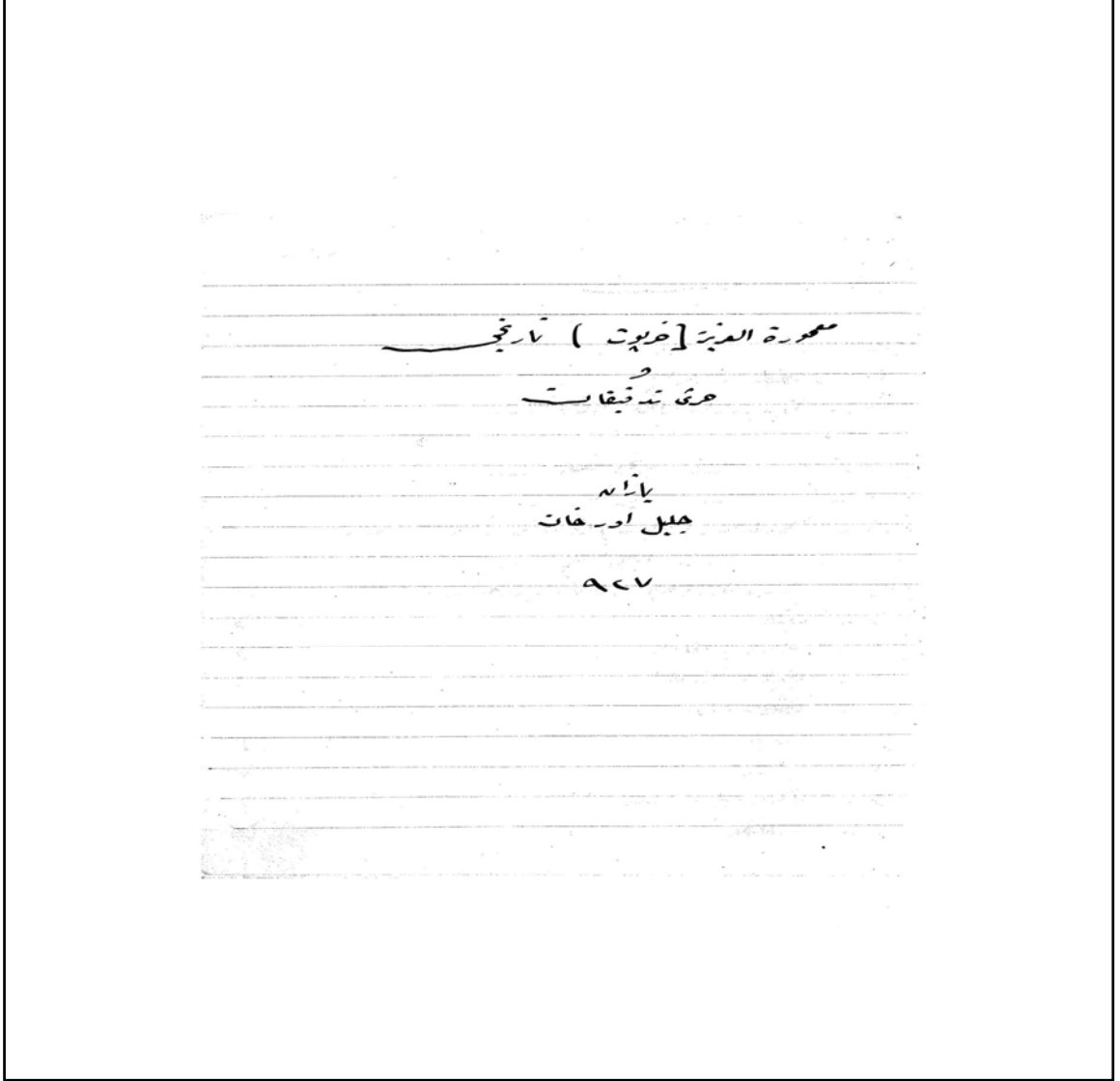
Harput ve çevresi tarih boyunca birçok devletin hâkimiyeti altına girmiş ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Harput'un tarihi MÖ 4. binlere kadar uzanmaktadır. Harput şehri dağlık ve korunaklı hâle getirilmiş bir yerde, MÖ 2. bin yılda yapıldığı düşünülen Harput Kalesi'nin çevresinde kurulmuştur. Harput, Doğu Anadolu Bölgesi'nin güneybatısında, yukarı Fırat Havzasında yer almakla birlikte doğudan Bingöl, kuzeyden Tunceli, batı ve güney batıdan Malatya, güneyden ise Diyarbakır illeriyle çevrilidir (Aksoy ve Bülent, 2019: 60). Malazgirt Savaşı'nın ardından Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasıyla birlikte Harput ve çevresi Türk yurdu hâline gelmiştir. Şehrin Osmanlı hâkimiyetine girişi ise Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Zaferi'nden sonradır. Harput ve çevresinin nüfusu coğrafi koşulların imkânları doğrultusunda artmıştır. Tarihî kaynaklardan Harput ve çevresinin ticaret yolları üzerinde bulunduğu ve önemli bir ticaret merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Harput sancağı, 18. yüzyıla kadar idarî durumunu korumuştur. 1833 yılında Sivas, Diyarbakır ve Harput yöresi valiliğiyle Maden Nezareti'ni uhdesine alan Reşid Mehmet Paşa buraya yerleşmiş ve idarî merkezini Elâziz'e taşımıştır. Bu tarihten sonra idarî yapı sık sık değişikliğe uğramıştır (Ünal, 1997: 234). Reşid Mehmet Paşa'nın vefat etmesinden sonra onun yerine Diyarbakır Valisi ve Maden-i Hümayun Emni olarak Hafız Mehmet Paşa tayin edilmiştir (Çelikkemir, 2019: 42). Hafız Mehmet Paşa Harput'ta oturmayı tercih etmiştir. Daha sonra göreve getirilen idarecilerin de Harput'ta ikamet etmeleri buranın cazibesini artırmıştır. Harput'un idare merkezi olmasıyla birlikte imar faaliyetlerine önem verilmiş; hükümet konağı, hastane, kışla ve postane gibi resmî kamu kurumları inşa edilmiştir. Harput şehir idare merkezinin Elazığ'a taşınmasıyla 1844'lerde şehrin nüfusu artmaya başlamıştır (Çelikkemir, 2019: 427). Şehir merkezinin nakledilmesinden sonra 1865 yılında Elazığ'da büyük bir hareketlilik yaşanmıştır. 10 Ocak 1867 tarihli bir yazı ile Harput eyalet adının değiştirilmesi talep edilmiştir. Vali İsmail Paşa'nın teklifi üzerine şehrin adı Mamuretü'l-Aziz olarak değiştirilmiştir. Bu dönemde Sultan Abdülaziz'in Osmanlı Devleti'nin başında bulunması şehrin adının Mamuretü'l-Aziz olarak değiştirilmesinde etkili olmuştur. Onun ismine izafeten şehre Mamuretü'l-Aziz denilmiştir. Mamuretü'l-Aziz adının tescil edilmesiyle, Harput'un Elazığ'a nakledilmesi süreci tamamlanmıştır. Bu tarihten sonra Harput'tan yapılan göçlerde artış yaşanmıştır. Mamuretü'l-Aziz vilayeti 1878 yılında 16 kaza ve 3 sancak bir araya gelerek oluşturulmuştur. 1879 yılında Dersim vilayeti Erzurum vilayetinden ayrılarak Mamuretü'l-Aziz vilayetine bağlanmıştır. Mamuretü'l-Aziz vilayeti günümüzde Elâzığ, Malatya, Adıyaman ve Tunceli illerini içine alan bir bölgede kurulmuştur. Mamuretü'l-Aziz'in söylenişindeki güçlükten dolayı şehrin adı zamanla Elâziz olarak anılmıştır. 20. yüzyılın başlarında Türk ve Kürt nüfus ayrımı yapılmaksızın kentin nüfusu yaklaşık olarak yarım milyon civarındadır (Keskin, 2020: 5). Mustafa Kemal Atatürk'ün 1937 yılında Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerine yaptığı geziler Mamuretü'l-Aziz vilayetinin şehirlerini de kapsamıştır. Atatürk, il merkezleriyle birlikte bazı ilçelere de ziyarette bulunmuştur. Atatürk 12 günlük bu yurt gezisinde 17 Kasım 1937 tarihinde Elâziz'e gelmiştir. Atatürk'ün şehre teşrif etmesiyle şehrin adı "azık ili" anlamında "El-azık" olarak değiştirilmiştir. 1937 yılının Aralık ayında Bakanlar Kurulunun başka bir kararı ile şehrin adı Elazığ olarak kabul edilmiştir (Çelikkemir, 2019: 430).

Burada amacımız, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazılmış olan bir el yazmasından hareketle Elazığ'ın halk hekimliği uygulamalarını sosyal tarih çalışmaları kapsamında değerlendirerek kültürel kodlarıyla ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışmamızda el yazmasında geçen ifadeler bütünüyle korunmuş, açıklama gerektiren hususlar ise gerek parantez içinde verilmek suretiyle gerekse de metnin içinde değerlendirilmiştir. Çalışma Mamuretü'l-Aziz vilayetinin 19. yüzyılın başlarındaki hastalıklar ve tedavi yöntemleriyle ilgili bilgileri kapsamaktadır. Buradan Mamuretü'l-Aziz vilayetinin daha erken dönemleriyle ilgili de çıkarımlar yapılabilmektedir. Sürdürülebilir bakış açısıyla Mamuretü'l-Aziz'in geçmişinde de benzer yöntemlerin uygulandığı sonucuna ulaşılabilir.

2. Materyal ve Metot

Çalışma, Celil Orhan tarafından yazılan Mamuretü'l-Aziz (Harput) Tarihi ve Harsî Tetkikat adlı esere dayanılarak hazırlanmıştır. Bu eser kapağındaki tarihten anlaşıldığı üzere 1927 yılında yazılmıştır. Celil Orhan, Mamuretü'l-Aziz'de görev yaparken bölgenin tarihini öğrenmek amacıyla kaynak aradığını ancak salnamelerin dışında herhangi bir bilgiye ulaşamadığını aktarmış, bölge tarihini doğrudan anlatan kaynak eksikliğinden dolayı araştırma yapmıştır. Celil Orhan, el yazması kitabını hazırlarken faydalandığı

kaynakların isimlerini de zikretmiştir. Celil Orhan'ın faydalandığı eserlerin bazılarının basım yılı dikkate alındığında onun 1920'li yıllarda Mamuretü'l-Aziz'de bulunduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda Celil Orhan'ın Mamuretü'l-Aziz '(Harput) Tarihi ve Harsî Tetkikat adlı eserinin kapak sayfası verilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Celil Orhan'ın Mamuretü'l-Aziz '(Harput) Tarihi ve Harsî Tetkikat adlı eserinin kapak sayfası

Celil Orhan, el yazması eserini yazarken şu kaynaklara başvurmuştur (Celil Orhan, 927: 18-20):

1. Sahaifü'l-Ahbar: Müneccimbaşı Derviş Ahmet Efendi
2. Ravzatü'l-Ebrar: Şeyhülislam Karaçelebizâde Abdülaziz
3. Miratü'l-İber: Diyarbakırlı Said Paşa
4. Miratü'l-Kâinat: Nişancızâde Mehmet
5. Mu'cemü'l-Büldân: Yakup Hamevî
6. Musavver Tarih-i İslam: Emir Ali
7. Medeniyet-i İslamiye Tarihi: Corci Zeydan
8. Amasya Tarihi: Hüseyin Hüsameddin
9. Hammer Tarihi
10. Tarih-i Mufassal
11. Düvel-i İslamiye: Halil Edhem

12. Küçük Asya: Şarl Teksiye
13. Meskûkât-ı Türkmeniye Kataloğu: İsmail Galib
14. Tarih-i Umumi: Murad
15. Tarih-i Umumi: Ahmed Refik
16. Tarih-i Umumi: Ali Tevfik
17. Zübdetü'l-kıyas: Abdurrahman Şeref
18. Türk Medeniyeti Tarihi: Ziya Gökalp
19. Kamusu'l-Alam: Şemseddin Sami
20. Kamus: Firûzâbâdî
21. Lugât-ı Tarihiye ve Coğrafiye: Ahmet Rıfat
22. Memalik-i Osmaniyenin Tarihi ve Coğrafya Lugatı: Ali Cevad
23. Kitâb-ı Mukaddes
24. Kürtler: Dâhiliye Nezareti Neşriyatından
25. Türk İli Kış ve Dağ Ahvâli: Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi Neşriyatından
26. Küçük Mecmua
27. Rusya'nın Şark Siyaseti ve Vilayat-ı Şarkıye Meselesi: Profesör Nikerled Kraylis
28. Memalik-i Osmaniye Coğrafyası: Ali Tevfik
29. Coğrafya-i İktisadi: Nihad
30. İlm-i Tabakatü'l-Arz: Halil Ethem
31. Madineyat ve Arziyat: Ahmed Mâlik
32. İlmü'l Arz ve'l Maâdin: Doktor Esad Feyzi
33. Kabil-i İntikal Hastalıklardan Tevakki: Sıhhiye Vekâleti Neşriyatından
34. Sıhhi Kitaplar ve Mecmualar
35. Muhtelif Tıbbi Kitaplar ve Muhtelif Sıhhi ve İçtimai Coğrafyalar: Sıhhiye Vekâleti Neşriyatından
36. Devlet Salnamesi: Üç cilt
37. Köylerimiz: Dâhiliye Vekâleti Neşriyatından
38. Diyarbakır Salnamesi
39. Elâziz Salnamesi
40. Türk Tarihi: Necip

3. Mamuretü'l-Aziz (Harput) Tarihi ve Harsî Tetkikat

3.1. Celil Orhan'ın Hayatı

Mamuretü'l-Aziz (Harput) Tarihi ve Harsî Tetkikat isimli eserin yazarı olan Celil Orhan hakkındaki bilgilerimiz kendi yazdığı el yazmasından hareketle tespit edilebilmektedir. Bu el yazması eser ile birlikte diğer el yazması eserlerinin de Celil Orhan'ın varisleri tarafından korunduğu anlaşılmaktadır.

Celil Orhan hakkındaki en önemli bilgi kaynağımızı Ankara Büyükşehir Belediyesi Mezarlık Bilgi Sistemi üzerindeki veriler oluşturmaktadır. Ankara Büyükşehir Belediyesi verilerinden Celil Orhan'ın nüfus bilgileri tespit edilebilmektedir. Mezarlık Bilgi Sistemi'ndeki kayıtlardan hareketle Celil Orhan'ın 1894 yılında doğduğu ve Diyarbakır nüfusuna kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Celil Orhan'ın babasının adı Mustafa, annesinin adı Zülfi'dir. Ankara Büyükşehir Belediyesi kayıtlarından Celil Orhan'ın Behiye Naciye ile evli olduğu anlaşılmaktadır. Behiye Naciye Hanım da Diyarbakır nüfusuna kayıtlıdır. 1934 yılında Soyadı Kanunu'nun çıkmasıyla birlikte Celil Orhan'ın Berkman soyadını aldığı tespit edilmiştir. Celil Orhan Berkman, 10 Temmuz 1962 yılında vefat etmiş ve Ankara ilinde Cebeci Asri Mezarlığı'nda defnedilmiştir. Eşi Behiye Naciye Berkman ise 20 Mayıs 1987 tarihinde vefat etmiş ve eşi Celil Orhan'ın yanına defnedilmiştir.

Celil Orhan hakkında yaptığımız araştırmamızda alt kuşak bilgileri tespit edilmiştir. Bu kapsamda Celil Orhan ile Behiye Naciye'nin 25 Ekim 1928 tarihinde Erdoğan adını verdikleri bir oğulları dünyaya gelmiştir. Tıp eğitimi alan oğulları Erdoğan Berkman, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yaptıktan sonra emekli olmuştur. Erdoğan Berkman, 02 Ocak 2019 tarihinde vefat etmiştir. Erdoğan Berkman'ın iki kızından hayatta olan Didem Berkman, ailesi ve özellikle Celil Orhan hakkında bilgi vermiştir. Didem Berkman, yaptığımız mülakatta dedesi Celil Orhan'ın hâkim olduğunu ve Elazığ'da görev

yaptığını belirtmiştir. Didem Berkman, dünyaya gelmeden evvel dedesinin vefat ettiğini ve kendisini hiç görmediğini de aktarmıştır. Onun verdiği bilgilerden hareketle Celil Orhan'ın ailesi ile birlikte Ankara'ya geldiği ve burada hayatının sonuna kadar kaldığı anlaşılmaktadır. Celil Orhan'ın Elazığ'da ne kadar süre kaldığı ise bilinmemektedir ancak el yazmasından uzunca bir süre kaldığı tahmin edilmektedir. Celil Orhan, el yazması çalışmasının başlangıç kısmında Mamuretü'l-Aziz'de bulunduğu bahsetmektedir. Çalışmasını Elazığ'da görev yaptığı esnada hazırladığı anlaşılmaktadır. El yazmasında geçen 927 tarihi dikkate alındığında Celil Orhan Cumhuriyet'in ilk yıllarında burada görev yapmıştır. Celil Orhan'ın Mamuretü'l-Aziz hâkimliğinin yanı sıra eğitim ve kültür alanında çalışmalar yaptığı da bilinmektedir. Rifat Araz, hicrî 1301 tarihli Mamuretü'l-Aziz Salnamesi'ne dayanarak Harput'un 16 medresesinin bulunduğunu ve bu medreselerin bünyesindeki kütüphanelerin yanında 3 adet daha kütüphanenin halkın hizmetine sunulduğunu belirtmiştir (Araz, 1995: 18). Salnameden hareketle 19. yüzyılın sonlarında varlığı bilinen bu kütüphanelerin Cumhuriyet'in ilk yıllarında faaliyetlerini sürdürüp sürdürmediği tam olarak bilinmemektedir. Celil Orhan, Elâziz'de bulunduğu dönemdeki kütüphaneler hakkında eserinde bilgiler vermektedir. Celil Orhan, Elâziz merkezinde bulunduğu zamana kadar ne maarifin ne evkafın ne de ashabı hayrın kütüphanesinin bulunduğunu belirtmektedir. Onun ifadesinden hicrî 1301 yılındaki salnamede belirtilen kütüphanelerin kapalı olduğu sonucu çıkarılabilir. Elazığ'da kütüphane olmadığından bahisle Celil Orhan kendi teşebbüsüyle bir kütüphane tesis etmiş, Elazığ Umumi Kütüphanesi'nin açılmasına katkıda bulunmuştur. Kütüphanenin açılışı için bastırılan el broşüründe yer alan bilgilerden Celil Orhan'ın bu kütüphaneyi oluştururken kütüphaneye kitap hediye edilmesinden bahsetmektedir. Broşürde yer alan "Mamuretü'l-Aziz Kütüphanesi-i Umumiyesi'ne ithaf kılınmıştır." biçiminde bir ibare ile kütüphaneye kitap hediye edilmesinin teşvik edildiği anlaşılmaktadır. Bu el broşürü 1 Eylül 1925 tarihli olup üzerinde Elâziz Maarif Müdürü Celil Orhan yazmaktadır. Bu yazıdan Celil Orhan'ın Elazığ hâkimliği yanında Maarif Müdürü olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Broşür üzerinde verilen kütüphanenin açılış tarihi oldukça önemlidir. Bugünkü Elazığ İl Halk Kütüphanesi ise 1954 yılında Nurettin Arıçoğlu tarafından hizmete girmiştir (Elazığ İl Halk Kütüphanesi, 2022).

3.2. Eserin Muhteviyatı

Celil Orhan eserin başlangıç bölümünde Mamuretü'l-Aziz'de bulunduğunu ve memleketin tarihini öğrenmek istediğini belirtmekteyse de bu isteğini yerine getirebilecek bir eserin olmadığını ifade etmektedir. Celil Orhan, Mamuretü'l-Aziz vilayetinin tarihi hakkında bir tane salname gördüğünü ve hiçbir kıymetinin bulunmadığını vurgulamaktadır. Salnamelerin yetersiz olduğu görüşünde olan Celil Orhan, Mamuretü'l-Aziz vilayetinin tarihini öğrenmek amacıyla çalışmalara başlamış ve neticede iki ciltten oluşan kitap meydana getirmiştir. Elimizde bulunan ve çalışmamıza konu olan Mamuretü'l-Aziz (Harput) Tarihi ve Harsî Tetkikat adlı eser Celil Orhan tarafından kaleme alınmış birinci cilttir. Birinci cilt iki fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasılda Harput'un arazi teşkilatı, tarihi ve sosyal durumu incelenmiştir. Celil Orhan, bu faslın yazılması için kırk-elli cilt kitap incelediğini belirtmektedir. Kitapların isimleri makalenin materyaller ve metot bölümünde zikredilmiştir. Bu cildin ikinci faslında halk bilimine özgü konular hakkında bilgilere yer verilmiştir. Celil Orhan, yazdığı iki ciltlik kitabının ikinci cildinde Elâziz'de (Harput) yetişen tanınmış ve seçkin kişilerden bahsetmiştir.

Celil Orhan'ın eserinin birinci cildi on beş kısımdan oluşmaktadır. Bu cildin birinci kısmında Mamuretü'l-Aziz vilayetinin mevkisi üzerinde durulmuştur. Bu bölüm aynı zamanda Mamuretü'l-Aziz topografyası olarak değerlendirilebilir.

Eserin ikinci kısmında Mamuretü'l-Aziz'in tarihi üzerinde durulmaktadır. Celil Orhan'ın verdiği bilgilerden Mamuretü'l-Aziz'de Hititler, Sümerler, Akadlar, Asuriler, İraniler, Makedonyalılar, Selevkoslar, Romalılar, Araplar, Bizanslılar, Selçuklular, Danişmentliler, Artuklular, Eyyubiler, İlhanlılar, Dulkadiroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Türklerin hüküm sürdükleri anlaşılmaktadır.

Eserin üçüncü kısmında Mamuretü'l-Aziz vilayetinde bulunan tarihî eserler hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu tarihî eserler arasında Harput Kalesi, Camiler (Palaslı İsmail Paşa Camii, Hacı İzzet Paşa Camii, Çarşı Camii, Rızaiye Camii, Saray Atik Camii, Mustafa Paşa Camii, Kışla Camii, Nail Bey Mahallesi Camii, Harput Camileri, Sara Hatun Camii, Ulu Cami, Kurşunlu Camii, Ağa Camii, Meydan Camii, Esediye Camii, Alaca Camii, Ahmet Bey Camii), Medreseler (Harput Medreseleri, Kamil Paşa Medreseleri, Kurşunlu Medrese), Kütüphaneler (Elâziz Kütüphaneleri, Harput Kütüphaneleri, Hacı İbrahim Paşa Kütüphanesi,

Çötelizade Kütüphanesi, Kamil Paşa Kütüphanesi), Süryani Kilisesi, deri üzerine yazılmış İncil, Arap Baba, Lahika yer almaktadır. Bu kısımda Çemişgezek, Mazgirt, Pertek, Sağman tarihine de yer verilmiştir.

Eserin dördüncü kısmında Elâziz vilayetinin idare biçimi ve mülki taksimatı hakkında bilgiler yer almaktadır. Eserin beşinci kısmında coğrafyaya özgü konular yer almaktadır. Mamuretü'l-Aziz vilayetinin iklim özellikleri, dört mevsim ısı derecesi, meteorolojik olaylar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Rüzgar, sis, yağmur, kar, dolu gibi doğa olayları hakkında çeşitli malumatlar verilmektedir. Bunun yanı sıra bu kısımda yeryüzü şekilleri hakkında bilgiler de vardır. Dağlar, nehirler, göller, ormanlar, bataklıklar, memba suları, çeşmeler, lağımalar, maden suları, çeşitli madenler (bakır, gümüş), taş ocakları, kaplıcalar, mağaralar, ehli ve vahşi hayvanlar gibi çeşitli konulardan bahsedilmektedir.

Eserin altıncı kısmında tarımsal alanlardan elde edilen ürünler ve Mamuretü'l-Aziz vilayetinde bulunan bahçeler hakkında bilgi sahibi olmaktadır.

Eserin yedinci kısmında sanayi bölgeleri, sekizinci kısmında ticaret bölgeleri, dokuzuncu kısımda ise eğitim konuları vardır.

Eserin onuncu kısmı bizim de üzerinde ayrıntılarıyla duracağımız hastalık, sağlık, tedavi yöntemleri, ilaçlar gibi konulara ayrılmıştır. Bu kısım makalemizin ana gövdesini oluşturmaktadır. Çalışmamızda Celil Orhan'ın el yazması eserinin 135-149 arasındaki sayfalar ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Eserin on birinci kısmında Elâziz halkı üzerinde durulmaktadır.

On ikinci kısımda Mamuretü'l-Aziz'in dil, şive, konuşma biçimi ve Harput dili lügati ve atasözleri vardır.

On üçüncü kısımda halk musikisine ait fasıl ve makamlar öne çıkmaktadır. Yine bu kısımda Harput'ta en çok sevilen ve söylenen Sinemde Bir Tutuşmuş ve Hürüm Şarkısı'na yer verilmiştir. Celil Orhan, *Sinemde Bir Tutuşmuş* adındaki şarkının güftesinin Harput'un yetiştirdiği güzide şairlerden biri olan Hacı Hayri Bey'e ait olduğunu aktarmıştır.

Eserin on dördüncü kısmında Elâziz'de saz, raks ve Erzurum oyunları ile ilgili bilgiler yer almaktadır. On beşinci kısımda ise Mamuretü'l-Aziz türküleri yer almaktadır.

Celil Orhan, eserinin ekler kısmına bazı fotoğraflar da koymuştur. Ayrıca eserde Elâziz vilayeti ve Dersim vilayeti olmak üzere iki adet haritaya yer verilmiştir.

3.3. Mamuretü'l-Aziz Vilayetinde Halk Hekimliği, Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri

3.3.1. Mamuretü'l-Aziz'in Ahval-i Sıhhiye-i Umumiyesi (Genel Sağlık Durumu)

Celil Orhan el yazması eserinin onuncu kısmında Mamuretü'l-Aziz'de halkın genel sağlık durumu hakkında bilgiler vermektedir. Onun verdiği bilgilerden hareketle köylerde yaşayan ahalinin basit bir hayat yaşadıkları ve geçim sıkıntısının köylüyü zayıf bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu durumun en önemli sebebi olarak da köylünün topraktan elde ettiği ürünlerinden alınan aşar vergisi gösterilmektedir. Celil Orhan bu vergiden dolayı köylünün bir şey kazanmadığını, aşar vergisinin kaldırılmasıyla birlikte halkın, köylünün refah ve saadetinin arttığını belirtmiştir. Köylünün süt, yoğurt, tereyağı, yumurta gibi gıdaları bulunmakla beraber bunların bütün köylü için tedarik edilmesi olanaklı değildir. Bu gıdalar fakirlerin eline az geçmektedir. Zenginlerde sağlıklı bir hayat ve idare bulunmazsa bu gıdaların bir faydasının olmadığı görülmektedir. Celil Orhan köylüler hakkında bilgiler verirken onların evlerinin önünde hayvan dışkısından "tezek" adı verilen bir yakıt türünün imal edildiğini ve bu pratik için evlerin önünde kuyuların bulunduğunu bildirmektedir. Bunun hıfzıssıhaya uygun olmadığını ve özellikle her hanenin önünde bulunduğunu belirtmektedir. Bu kuyularda toplanan gübrelere yağmurlar karışıp buğulaşarak her türlü hastalığın oluşmasına sebebiyet vermektedir. Hastalıklara sebep olan bu kuyular hemen hemen bütün köylerde bulunmaktadır. Kuyular zeminden aşağıda olup hafif bir akıntıyla akan bu sulardaki pislikler tekrar suyun aktığı yola nüfuz etmektedir. Bu durum özellikle yaz gecelerinde açıkta yatan halkın pire, sivrisinek gibi insanı rahatsız eden haşerelere maruz kalmalarına neden olmaktadır. Celil Orhan, eserini kaleme alırken dolaştığı köylerdeki evlerin yüzde altmışında tuvaletin içeride olduğunu geriye kalanların tuvaletlerinin ise dışarıda olduğunu belirtmektedir. Köylünün hayat tarzının mücadele ile geçtiği anlaşılmaktadır. Celil Orhan, bütün bu olumsuzluklara rağmen Elâziz'in köylüsünün yaşadığı akım ve havanın etkisiyle bedeni olarak gelişmeleri ve vücutlarının yapılarının sağlam ve mükemmel olduğunu vurgulamaktadır (Celil Orhan, 927: 135-136).

3.3.2. Ömrü Vasati (Ortalama Yaşam Süresi)

Celil Orhan, Mamuretü'l-Aziz'deki ortalama ömrü tespit etmek için çocuklarla yaşlıların oranının dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Elâziz'de Malatya ve Diyarbakır'a oranla çocukların hayatı iyi derecededir. Bunun birinci sebebi Elâziz'in havasının iyi olmasıdır. İkincisi ise kadınların çocuklarını kendi sütleriyle emzirmeyi tercih etmeleridir. Başka vilayetlerde çocukların başkasının sütüyle emzirilmesi, nadiren de olsa, Elâziz'de pek yaygın bir âdet hâlini almamıştır. Bundan dolayı çocukların vefat etmesine nispetle doğumun fazla olması nüfusun çokluğunu göstermektedir. Celil Orhan, bazı bölgelerdeki ortalama ömrü tayin etmek için ayrıca bilgi vermenin gerekli olduğunu belirtmiştir. Keban kaza merkeziyle Fırat sahilindeki bazı bölgelerde havanın korkulacak derecede tehlikeli olmasından dolayı buralardaki ortalama ömrün kırk civarında olduğunu ve hatta kırkı geçmediğini vurgulamıştır. Elâziz'de ise ortalama ömür elliye yakındır. Harput kasabasında ise hava sağlam olduğundan ortalama ömür biraz fazladır (Celil Orhan, 927: 136-137).

3.3.3. Mizaç ve Kamet (Boy, Endam) Vasati

Tıp tarihinde ahlât-ı erbaa olarak adlandırılan kan, balgam, kara safra ve sarı safradan oluşan dört sıvının kirlenmesi hastalıkların sebebi olarak görülmektedir. Dört sıvı ve onlara nispet edilen sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlılık gibi nitelikler İslam dünyasında mizaç teorilerinin gelişmesine yol açmıştır. Bu mizaç türleri arasında demevi, balgami, safravi ve sevdai terimleriyle ifade edilen türler bulunmaktadır (Erdemir, 1989: 24). Hastalıkların tedavi edilmesinde uygulanacak yöntemler kişilerin mizaç türlerine göre tespit edilmektedir. Bu yöntemle sıvılar arasındaki dengenin sağlanmasına önem verilmektedir.

Celil Orhan, mizaç ve fiziksel yapıları hakkında da bilgiler vermektedir. Onun verdiği bilgilere göre vilayet sakinleri arasında yaygın olan karakter yapıları demevi mizaç ve safravi mizaçtır. Mizaç türleri insanların beslenmelerinde ve hastalanmalarında etkilidir. Celil Orhan'a göre Elâziz sakinlerinin boyları ortalama yüz altmış, yüz altmış beş santimetre kadardır (Celil Orhan, 927: 136-137).

3.3.4. Mamuretü'l-Aziz Vilayetinde Mu'tad Olan (Alışılmış) ve Mevsimi Bulunan Emrâz (Hastalıklar) ve Esbabı (Sebepleri)

Celil Orhan, el yazması eserinde Mamuretü'l-Aziz vilayetinde meşhur olan hastalıkları sıralamıştır. Bu hastalıklar hummiyat-ı naibe (nöbet), sül kunyei merzagîye (merzagî hastalıklar, sıtmaya yakalanmış olan karnı şiş), hummâ-yı tifoidi, zâtü'l mide (mide iltihabı), me'âyi etfâl (iltihabi mide-i me'âyi-mide ve bağırsak hastalıkları), zâtü'l mültehime-i mütekayyime (irinli, cerahat bağlamış) ve gayr-i mütekayyime (gözdeki tabaka-i mültehimenin iltihaplanması, cerahatlanması), hubeybat-ı ecfân (teraküm - göz kapaklarındaki habbecikler) kesâfet karîne (göze ak gelmesi), inhirâf-ı ehdâb (kirpiklerin vaziyetlerinin değişmesi ekseriye içe doğru eğilmesi), didan-ı muavenetiyye (solucanlılar), verem, frengi, Harput çibanıdır. Celil Orhan, Mamuretü'l-Aziz vilayetinde görülen bazı hastalıklar ve bu hastalıkların sebeplerini aşağıda verildiği şekliyle sıralamıştır (Celil Orhan, 927: 137).

3.3.4.1. Hummiyat-ı Naibe, Suil Kunyei Merzagî, Hummâ-yı Tifoidi

Bu hastalıklar Mamuretü'l-Aziz vilayetinin çeşitli bölgelerinde benzer sebeplerden dolayı ortaya çıkmaktadır. Genellikle sonbaharın birinci ve ikinci aylarında görülmektedir.

1. Merkezde ve merkeze bağlı yerlerde ekilen çeltik (pirinç) tarlaları.
2. Vilayetin arazisi kumluk olmak itibarıyla çok fazla suya kandırmaya ve eğilim göstermeye ihtiyaç gösterir. İşte arazi sulanırken tarlalarda, çukur yerlerde biriken sular.
3. Gölcük Gölü'nün suyu yazın bir miktar çekilmesinden gölün etrafında ortaya çıkan ve bir müddet devam eden bataklıkların ürettiği afînat-ı merzagîye ve nebâtiye.
4. Murat ve Fırat Nehirlerinin azalmasından yazın sahillerinde meydana gelen durgun sular. Gerçi nehir kıyıları az çok kumlu olduğundan bataklığın o kadar olmaması icap ederse de umumiyetle durgun, hareketsiz sular tesirden hâli kalmamaktadır.
5. Arazi kumlu olduğundan emme, soğurma kabiliyeti fazla olup bu suretle çeşmelerin suyoluna karışan afînat-ı uzviye-i hayvaniye ve nebatiye.
6. Vilayet merkezinde az ve sınırlı olan çeşmeler kâfi geldiğinden evlerde kuyular hazır edilerek kuyu suları kullanılmaktadır. Hâlbuki toprağın emme kabiliyeti dolayısıyla tuvaletlerden kuyu sularına karışan afînat-

- 1 uzviye-i hayvaniye.
7. Vilayette lağım olmadığından tuvaletler üç beş ayda bir defa temizletirilir ve şehir etrafındaki tarlalara, bostanlara dökülür. Oldukça önemli bir miktar teşkil eden bu gibi birikmeler, yığılmalar açık ve havaya maruz yerlerde ve özellikle umumi güzergâha rastgelen tarlalarda bulunması ve pek fena bir hâlde pis kokular ortaya çıkması.
  8. Köylerde her hanenin etrafında bulunan çukurlarda biriktirilen tezек ve gübre yığınları böceklerin dehşet verici biçimde toplandıkları yerlerdir. Bunların üstünde uçuşan sivrisinek bulutları, yaz geceleri damlarda, şurada burada açık saçık uyuyan halka hücum etmeye, aşılamaya hazır bulunmaktadır.
  9. Çoğunlukla ilkbaharda ve en ziyade çocuklarda görülen hummâ-yı tifoidi'nin sebebi dolu ve yağmurdan dolayı ortaya çıkan sellerin çeşmelerin suyoluna sürükleyip karıştırdığı hayvansal ve bitkisel pislikler.
  10. Köy evlerinin bir kısmında abdesthane bulundurmamak âdet olmadığından hanelerin etrafında, sokak aralarında, tarlalarda biriken pislik yağmur vasıtasıyla çeşmelerin suyoluna kadar nüfuz etmektedir.
  11. Çeşmelerin mevkisi mürür-i zamanla (zamanın akışı) sath-ı zeminden daha aşağı bir mevkide kalmış bulunduğundan çeşme yalaklarında yıkanan her türlü pislğin tekrar çeşmenin suyoluna nüfuz etmesi.
  12. Köy halkında tedaviye karşı gösterilen kayıtsızlık, itikat, itimatsızlık dolayısıyla mesela: hummâ-yı tifoidiye tutulmuş bulunan akrabasından biriyle aynı odada değil ihtimal ki aynı yatakta bile yatmaktan çekinmedikleri için bünyesi zayıf bulunanların hastalığa yatkınlığı bulunanların tehlikeden korunamaması. (Celil Orhan, 927: 138-139).

3.3.4.2. Zâtü'l Mide ve Me'âyi Etfâl

Bir çocuk hastalığı olup çocukların kolerası olarak adlandırılmaktadır. Çocuklardaki mide ve bağırsak hastalığı yazın sıcaklığın çoğaldığı zamanlarda beş yaşından küçük olan ve çoğunlukla süt emen çocuklarda görülür. Bu hastalık birden bire ortaya çıkan gece ve gündüz arasındaki değişim vuku bulduğunda safradan ileri gelen mide ve bağırsak iltihabıdır. Pek çok yavrucukların sönmesine sebep olan işbu hastalık sıcakların ortadan kalkmasıyla yok olur. Dolayısıyla hıfzıssıhhaya uymamak hastalıkların sebeplerini oluşturur (Celil Orhan, 927: 140).

3.3.4.3. Zâtü'l Mültehime, Mütেকayyime ve Gayr-i Mütেকayyime ve Hubeybat-ı Ecfân (Teraküm) İnhiraf-ı Ehdab

Temizliğe itina etmeyen, nezafete ve taharete itinası bulunmayan ailelerin çocuklarında zuhur eden bu hastalıklar derece-i şiddet ve tahribatına göre ya takayyüh (irinlenme) eder veya etmez. Sıcak mevsimlerde hararetin tesiri ve sokaklarda toz toprak içerisindeki mikropların ve sineklerin yayılması ve alelhusus nezafetsizlik, hastalığın sirayetine çok büyük sebeplerdir. Zâtü'l mültehime mütেকayyime ve gayr-i mütেকayyime (gözdeki tabaka-i mültehimenin iltihaplanması)'nın tekrar etmesi veyahut müzmin bir hale gelmesi hubeybat-ı ecfân (teraküm – göz kapaklarındaki habbecikler) ve zâtü'l ecfân-ı müzmine (göz kapaklarındaki hastalık) hastalıklarını ve bazen de inhirâf ehdabı (kirpiklerin vaziyetlerinin değişmesi ve ekseriya iç tarafa meyil etmesi) meydana getirerek körlük husule gelir hele teraküm oldukça müstevli (salgın, bir yeri istila eden) bir şekil aldığından ciddi bir mücadele yapıldığı takdirde tekessür edeceği (çoğalacağı) muhakkaktır. Keban ve Maden kazalarında sıtma ve teraküm vardır (Celil Orhan, 927: 140-141).

3.3.4.4. Didan-ı Muavenetiyye

Vilayet ve özellikle merkeze bağlı olan yerlerin ahali arasında solucanlılar pek çoktur. Çocukların yüzde otuz beşi solucanlı ve yirmisi takriben tenyalıdır. Hiç şüphesiz ki bu en ziyade köylerde tuvalet bulunmamasından toz hâline gelen pislğin rüzgârla savrulmasından, sebze tarlalarına ve sebzelere bulaşmasından ve yağmur vasıtasıyla suyollarına, kuyu sularına nüfuz etmesinden ileri gelir. Bunlardan başka halk bazı maddelerle bulgur, biber, soğan, maydanoz ile çiğ eti kıyma hâline getirip karıştırarak yerler ki buna çiğ köfte derler. Güneydoğu vilayetlerimizin çoğunluğunda Gaziantep, Maraş, Urfa, Mardin, Diyarbakir, Elâziz vilayetlerinde çiğ köfte yemek âdeti vardır. Gaziantep, Urfa ve Maraş vilayetlerinde çiğ köfte daha yaygın bir şekildedir. Eczanelerde en çok satılan ilaçlar: (santonin fujermal) ve (sülfat dozenin)'dir (Celil Orhan, 927: 141-142).

3.3.4.5. Verem

Halkın en ziyade yakalandığı, kayıp verdiği bir hastalık da veremdir. Verem evveleri pek az iken şimdi gittikçe artmaktadır. Kazanç için fabrikalarda çalışmak üzere merkez ve merkeze bağlı yerlerin ahalisinden Amerika'ya gidenler bulunur ki bunların geri dönüşlerinde veremli olduğu anlaşılmakta ve bu suretle hastalığın bulaşmasına sebep olmaktadır.

İçkiye aşırı düşkün olanlar arasında da verem çoğalmaktadır. Üçüncü bir sebep de yabancı memleketlerden gelen kullanılmış, eski elbiseler dahi verem mikrobunu ortaya çıkardığından hastalık çoğalmakta ve yayılmaktadır (Celil Orhan, 927: 142).

3.3.4.6. Frengi

Beş on senedir ki vilayette frengi artmaktadır. Sağlık ile ilgili tedbirler alınmakta ise de hastalığa yakalananlar binde otuz, otuz beşten aşağı değildir (Celil Orhan, 927: 142-143).

3.3.4.7. Yıl Çıbanı (Harput Çıbanı)

Fırat ve Dicle havzalarındaki memleketler ahalisinde görülen ve ciltteki döküntüden ibaret bulunan bu çıban, vücudun örtülü kısımlarında baş göstermeyip yüzde, ellerde ve ayaklarda çıkar. Bazen tek, bazen de çift veya birden fazla çıktığı vuku bulur. Derin veya hafif olduğuna göre az çok eser bırakır. Çıban tedavi edilirse bir iki ayda iyileşir. Tedavisine önem verilmezse bir sene kadar devam eder. Acısı yoktur. Acı çekmese de cerahati, pisliği çoktur. Daima cerahat akar. Keşfedilmiş olan açık bulunan organlarda çıktığına göre sivrisineklerin aşılmasıyla ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Şimdiye kadar fennî bir tedavi yöntemi bulunamamış ve tesir eden bir ilaç görülemedi. Yerli ahalinin tavsiye ettiği ilacın daha ziyade faydası olduğu görülmekte ve daha çabuk iyileştirmektedir. Bu hususta deneyimli olmak üzere iki düzenleme tavsiye olunmaktadır. Mizacın uygunluğuna göre bu iki tertıbden biri yarayı mutlaka iyi etmektedir.

Birinci Tertıb: Küçük bir şişeye bir miktar halis ispirto konulup içine katı hâlinde bulunan mor mürekkep atılarak eridikten, tahlil ettikten sonra sabah akşam yaraya sürmeli...

İkinci Tertıb: Öd suyu ile çeperişi karıştırıp yaranın üzerine sürmeli...

Yıl çıbanı (Harput çıbanı) en ziyade çocuklarda çıkar. Büyüklere nadiren zuhur eder. Çoğunlukla beş altı ay ikametten sonra zuhur ettiği görülmektedir (Celil Orhan, 927: 143-144). Sunguroğlu, yıl çıbanı olarak bilinen hastalığın Urfa/Şark çıbanı adıyla anıldığını belirtmektedir. Bu çıban hastalığı bir yıl sonunda kendiliğinden geçtiği için Harput'ta yıl çıbanı adıyla anılmaktadır. Sunguroğlu bu hastalığın tedavisinde Celil Orhan'dan farklı bir tedavinin uygulandığından bahsetmektedir. Onun verdiği bilgilere göre açılmadan önce kırmızılığın, açıldıktan sonra yaranın üzerine kenarları saçaklandırılmış bir bez örtülmektedir. Bu bezin üzerine suda ezdirilmiş bir miktar çiriş sürülmekte ve onun üzerine de "habilmelik" denilen haplardan bir iki tanesi toz hâline getirildikten sonra yaranın üzerine serpilme ve yara kapatılmaktadır. Yaranın üzerine örtülen mavi bez sabah kaldırılıp yara temizce yıkandıktan sonra aynı işlem kırmızılık geçinceye kadar sürdürülmektedir. Kırmızılık geçtikten sonra yaranın üzerine krem sürülmektedir (Sunguroğlu, Cilt 1, 1958: 254).

Bulaşıcı bir hastalık olan yıl çıbanı tedavisi konusunda Harput ve civarında farklı sağaltma yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bir cilt hastalığı olan çıban sivilce hâlinde iken tedavi edilirse vücutta herhangi bir iz bırakmamakta, eğer yara hâlini alırsa iz kalmaktadır.

3.4.Elâziz'de Hastahaneler

Celil Orhan, Elâziz vilayeti merkezinde askerî hastaneden başka bir de memleket hastanesi bulunduğunu, maalesef bunun da güçlkle idare edildiğini belirtmiştir. Yirmi sene evvel bu isimle kurulup açılışı yapıldıktan pek az sonra senelerce kapanmış, metruk kalmıştı. Bin türlü ihmal, kayıtsızlık ve inadın kurbanı olarak kâh açılıp kâh kapanan bu hastanenin Celil Orhan'ın Elâziz'de bulunduğu dönemde faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Hastane faal ve muktedir bir heyet-i sıhhiyenin kudretli yönetimine teslim edilmiştir (Celil Orhan, 927: 144).

3.5. Tedavi ve İtikat-ı Tedavi

Vilayet halkından doktora müracaat edenler en ziyade kasaba ahalisidir. Mamafih bu müracaat çoğunlukla hastalık doğal seyrini kat ettikten veya başka hastalıkla karıştıktan sonra vuku bulur. Kadınların doktora gitmesi nadirdir. Daha evvel mutlaka bir adak adamak veyahut bir üfürükçüye okutmakla geçiştirmek isterler. Bununla beraber köy halkı doktordan reçete aldıktan sonra tereddüt ederek eczaneye müracaat ederler. İlacı aldıktan beş on saat zarfında fayda görmediği için dökenler vardır. İlacı kullandıktan sonra hastalık iyileşmiş, şifa bulmuş ise yeniden hastalandığında tekrar kullanmak üzere ilacı saklayanlar dahi bulunur. Vilayet halkı doktora müracaat etmekten ve para sarf etmekten çekinmezler. Köy halkının fennî tedaviye itimatları zayıf olduğundan müracaatları azdır. Bazen doktorla pazarlığa girişmek isteyerek düşük bir ücret ile mukavele yapmasını teklif edenler ve eczacılara da mesela: “*şu kadar para al da hastam iyi oluncaya kadar ilaç ver.*” diyenler görülmüştür. Kızıl, kızamık ve çiçek hastalıkları için doktora müracaat etmeye lüzum görmeyen kaza halkı bu hastalıklar için kendilerince ilaç tertip ederler. Halk en ziyade acı veren hastalıkların tedavisine koşarlar. Sıtma için ara sıra kinin¹ alırlar. Hummâ-yı habise için de okutmayı, üfürükçüye gitmeyi tercih ederler. Bununla beraber hükümet bu gibi bulaşıcı hastalıkların başkalarına bulaşmasını engellemek için tedbirler almaktadır (Celil Orhan, 927: 144-145).

3.6. Kocakarı İlaçları

Kocakarı ilacı, hekim olmayan kimselerin yaptıkları ve hekimlikte kullanılmayan ilaçlardır. Kocakarı ilaçları halk arasında bilinen ve doktora müracaat etmeden önce uygulanan ilaçlardır. Sunguroğlu, hastalıkların fennî ve tıbbi usullere gerek olmadan bazı kocakarı ilaçları, okutma ve muska gibi yöntemlerle tedavi edildiklerini, bazı evlerde bulunan geyik boynuzları ile hastalıkların iyileştirildiğini aktarmaktadır. Sunguroğlu, geyik boynuzları hangi hastanın yanına konulursa acı ve ızdırabın ortadan kalktığını, yeniden iyileştiğini belirtmektedir (Sunguroğlu, Cilt 4, 1968: 47). Rifat Araz, Harput ve çevresinde bazı kişilerin olağanüstü kabiliyetleri sayesinde çeşitli hastalıkları tedavi edilebildiğine inanıldığını ve bu kimselere “*ocaklı*”, oturdukları yere ise “*ocak*” adı verildiğini ifade etmektedir. Bunun yanında Harput ve çevresinde kırıkçı/çıkıkçı adı verilen yetenekli kimseler kemik rahatsızlıklarının tedavi edilmesini gerçekleştirmişlerdir (Araz, 1995: 84-86).

Celil Orhan, el yazması eserinde Mamuretü'l-Aziz'de halkın uyguladığı kocakarı ilaçları hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir (Celil Orhan, 927: 145-149):

1. Dizanteri için kekik otu ile ada çayını kaynatıp sıcak sıcak buğu üzerine üç-dört gün oturmalı.
2. Diş ağrıldığı vakit karanfili dövüp başa ekmeli.
3. Çıkmış ve incinmiş olan yerlere ipek üzerine yumurtanın beyazını sürüp bağlamalı.
4. Yüzlerde, ellerde şiş olursa, yanarsa ve kaşınırsa barut ile sarımsak birlikte dövülerek sürülmeli.
5. Kulak ağrısına, dövülmüş kırmızı biberi çokça kaynatıp süzdükten sonra kulağa akıtmalı.
6. Nezle ve baş ağrısına: hamamdan çıktıktan sonra hararet yok olmadan dövülmüş zencefil başa ekmeli.
7. Romatizma için dövülmüş kara biberi çokça kaynatıp hamamda sürmeli.
8. Nöbet için ayaklara kına ile hardal çekmeli.
9. Boğaz damarları ve boğaz ağrıldığı vakit tuzlu su ile gargara etmeli.
10. Kulak ağrısı için bir parça pamuğa biraz rakı damlatıp kulağa koymalı.
11. Diş ağrısına dövülmüş ince kömürle tuzu diş etlerine sürmeli.
12. Dizlerde ve bacaklarda ağrı olursa sıcak suya bir miktar tuz katıp ayakları içine sokmalı.
13. Kulak ağrısına gliserin akıtmak iyidir.
14. Mesane hastalığına: ister kadın ister erkek için olsun ebegümecinin köküyle kaya tuzunu kaynatıp içmeli.
15. Mesane hastalığına: baklaçiçeğini kaynatıp içmeli.
16. Mesane hastalığına: mısır püskülünü kaynatıp sabahları içmeli.
17. Yangın dolayısıyla meydana gelen yaralara:
Beş dirhem havacıva²
Beş dirhem İstanbul sakızı

¹ Kinin, uzun süre sıtma tedavisinde kullanılmış ve kınakına ağacından elde edilmiştir (Doğan, 2020: 1342).

² Akdeniz Bölgesi'nde yetişen, köklerinden kırmızı boya elde edilen ve yara berelerde kullanılmak üzere merhem yapılan bir bitki türü (Doğan, 2020: 882).

- Beş dirhem tuzsuz taze yağ
Beş dirhem bal mumu
Bunları karıştırıp biraz sıcak bir hâle geldikten sonra yanmış bulunan her türlü yaraya sürülmeli.
18. Nezleden meydana gelen diş ağrısına: başın yalnız tepe kısmını tıraş edip ince tuz ekmeli ve ağrıyan dişin tarafına ebegümece kaynatıp bağlamalı.
  19. Romatizma için ispirotoda kâfuriyi³ eritip sürmeli.
  20. Göz ağrısı ve göz kızartısı için bir elmayı, içini dışını temizledikten sonra içine bir tek karanfil koyup ıslak bir beze sararak ateşe gömmeli, bir müddet ateşte kalıp piştikten sonra çıkarıp göz kapaklarının üstüne koyarak sabaha kadar bağlı kalmalı.
  21. İshali kesmek için tiryak karışımından yapılan hapı yutmalı.
  22. Kadınlar çocuk getirdikten sonra memelerinde ortaya çıkan ağrıları gidermek için taze maydanoz bağlamalı, maydanoz kuru olur ve tazesini bulunmazsa kuru maydanozu sıcak suda yumuşattıktan sonra sarmalı.
  23. Boyunda ve arka tarafta ortaya çıkan çıbanlar için bir parça kuyruk ile birkaç adet hurmayı bir arada dövüp yaranın üzerine koymalı.
  24. Sıtma için bir dirhem sulfatu (kinin sülfatı) ile bir dirhem tiryak karıştırılarak hap yapıp yutmalı.
  25. Sıtma için: dokuz diş sarımsağı yarım dirhem sulfatu ile dövüp hap yaparak günde üç defa almalı.
  26. Romatizma olursa ağrı bulunan yere kuru şiş çektikten sonra rakı ile masaj yapmalı ve sonra yıkanmamış deve yünüyle bağlayıp sarmalı.
  27. Yangın yarasına: eşit miktarda ispermeçet⁴ mumu ile bal mumu ve zeytinyağını eritip karıştırdıktan sonra yaraya sürmeli.
  28. En son olarak şunu şâyân-ı hürmet ve itimat olan bir zattan işittim: bu zat on beş sene kadar aralıksız kış ve yaz nezleden müteessir imiş. Pek çok ilaç vesaire almış. Fayda görmemiş. Bilahare diğer bir zatın tavsiyesi üzerine her sabah başını soğuk suyla yıkamaya başlamış. Bir müddet devamdan sonra artık çoğalmamak üzere nezlesi yok olmuş.

Halka doktorluk eden kocakarı ilaçları yalnız bunlardan ibaret olmayıp yüzlerce tertipler vardır. Üfürükçülerin tavsiyesi çeşitlilik gösterir. Mesela: Elâziz'in yirmi, otuz dakika kadar kuzeybatısında ve "Tek Ağaç" denilen küçük bir ağaç vardır ki türbeye, kabre alamet hiçbir şey olmadığı halde İslamlar bunu kendilerine mal etmekte ve Hıristiyanlar ise güya buradaki ziyaretin Hıristiyan olduğunu iddia eylemektedirler. Her iki tarafa aidiyeti dolayısıyla İslam ve Hıristiyan kadınlar, ayın, haftanın sayılı günlerinde buraya giderek nazar ve dua ederler, niyet tutup büyük bir taş parçasına ufak ufak taşlar yapıştırırlar, kurbanlar keserler. Bunun en gülünç, en şayan-ı hayret tarafı kurbanın mutlaka nişansız, kırmızı horoz olmasındadır. Başka kurban kesilemezmiş, ziyaret kırmızı nişansız horoz istermiş, başka kurban istemezmiş. Buraya üç Cuma -Hıristiyanlara göre üç Pazar- devam eden kadının erkek çocuğu olurmuş. Sonuçta üç Cuma ziyarete gidenlerin bütün arzuları, emelleri hâsıl olurmuş.

Tek Ağaç'tan başka diğer bir iki ziyaret ve türbe daha varsa da bunlar son zamanlarda engellenmiş olup ancak kırdı, bayırda her nasılsa yetişen bu bir tek ağacın engellenecek bir yeri bulunmadığından öylece kalmıştır. Tek Ağaç münhasıran kadınların ziyaretgâhıdır. Erkekler katiyen gitmezler. Tabi ki münevver kadınlar da devam etmezler. Münevver ahali, deneyimli bulunan tertiplerin kullanılmasından başka ne üfürükçüye ne de eserleri kalmayan ziyaretlere önem vermezler.

4. Sonuç

Birçok devlet ve medeniyete ev sahipliği yapmış olan Harput ve çevresinin tarihi MÖ 4. binlere kadar dayandırılmaktadır. Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasından sonra Harput ve çevresi Türk yurdu hâline gelmiştir. Harput ve çevresi 19. yüzyılda Mamuretü'l-Aziz olarak anılmaya başlamıştır. Atatürk'ün 17 Kasım 1937 tarihinde bölgeye yaptığı ziyaretin ardından şehrin adı Elazığ olarak değiştirilmiştir.

Bu çalışmamızda Celil Orhan'ın el yazması eserinden hareketle Elazığ'da halk hekimliği uygulamaları üzerinde değerlendirmelerde bulunduk. Makalemizde el yazması eserde geçen bilgilerden hareketle

³ Hekimlikte ilaç yapımında kullanılan kâfur renginde (beyaz) bir maddedir. Hastalık ve enfeksiyonda kullanılan şeffaf ve keskin kokulu bu madde kâfur ağacından elde edilmektedir (Doğan, 2020: 1145).

⁴ Mum yapımında kullanılan beyaz balına yağdır (Doğan, 2020: 1078).

hastalıklar ve tedavi yöntemleri hakkında bilgiler verdik. Bu konuda daha önce yapılan çalışmalar gözden geçirilmiş ancak el yazması eserden hareketle yeni bir senteze ulaşılmıştır. El yazması eserin yazarı hakkındaki bilgilerimiz sınırlı olmasına rağmen onun Mamuretü'l-Aziz vilayetine hizmet ettiği anlaşılmıştır. El yazması eserde geçen uygulamalar günümüz bilgileriyle değerlendirilmiştir. Mamuretü'l-Aziz vilayetinin oluşumu ve öncesinden itibaren sürdürülebilir halk hekimliği uygulamalarının olduğu anlaşılmıştır. Bu uygulamalara dayalı ritüellerin daha sonraki dönemlerde de görüldüğü modern araştırmalardan tespit edilmiştir. Mamuretü'l-Aziz vilayetinde yaşayan insanlar modern tıbbın imkânlarından faydalanmışlardır. Bunun yanı sıra hastalıkların tedavi edilmesinde kendilerince yöntemler geliştirmişler, farklı sağaltma yöntemleri uygulamışlardır. Hastalıkların tedavi edilmesinde dinî ritüellerin uygulandığı da tespit edilmiştir. Tıp bilgisinin artması, teknolojinin gelişmesi, insanların sağlık sistemine güvenlerinin artması halk arasındaki uygulamaların sona erdirilmesinde önemli bir faktör olmuştur.

Kaynaklar

- Aksoy, E. ve Bülent, E. (2019). 19 ve 20. Yüzyıllarda Harput Bölgesinin Tekstil Sektöründeki Ticari Gelişmeleri. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 58-71.
- Araz, R. (1995). *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Celil Orhan (927). *Mamuretü'l-Aziz (Harput) Tarihi ve Harsî Tetkikat*.
- Çelikdemir, M. (2019). Harput'un Elazığ'a Nakli. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 29, Sayı 2, 425-430.
- Demirhan Erdemir, A. (1989). Ahlât-ı Erbaa. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Doğan, D. M. (2020). *Osmanlıca Yazılışlı Doğan Büyük Türkçe Sözlük*. Cilt 1, Ankara: Yazar Yayınları.
- Keskin, M. (2020). 20. Yüzyıl Başlarında Doğu Vilayetlerinin Demografik Yapısı. *Journal of Universal History Studies*, Volume 3, 1-14.
- Sunguroğlu, İ. (1958). *Harput Yollarında*. Cilt 1, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Sunguroğlu, İ. (1968). *Harput Yollarında*. Cilt 4, İstanbul: Özyayın Matbaası.
- Ünal, M. A. (1997). Harput. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Web Kaynakları

- Elazığ İl Halk Kütüphanesi (2022, Nisan). *Hakkımızda*. Erişim adresi <https://elazig.kutuphane.gov.tr/TR-91254/hakkimizda.html>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-